МАГНІТОМЕТРИ́ЧНІ МЕ́ТОДИ РО́ЗВІДКИ, магніторозвідка — група *геофізичних методів розвідки*, що базуються на вивченні *магнітного поля Землі*. Полягають у виявленні й вивченні магн. аномалій (див. *Геофізичні аномалії*), які виникають внаслідок неоднакового намагнічення різних гірських порід. Елементи магн. поля на земній поверхні та під нею (в свердловинах, шахтах, під водою) вимірюють *магнітометрами*, у повітрі — *аеромагнітометрами* з літаків та вертольотів. Розрізняють наземну (в т. ч. мікромагнітну), аеромагн., авіадесантну, підземну, гідромагнітну зйомки; магнітні виміри в свердловинах (див. *Геофізичні методи дослідження свердловин*); лабораторні магн. виміри (у т. ч. для палеомагнітних досліджень); виміри магн. варіацій та метод штучного підмагнічування порід. Результати зйомки наносять на карти, аномальне значення магн. поля Землі зображують у вигляді ізоліній або графіків. М. м. р. у комплексі з ін. методами застосовують для дослідження геол. будови *земної кори*, розшуків і розвідки корисних копалин. *Літ.:* Логачев А. А., Захаров В. П. Магниторазведка. Л., 1979; Магниторазведка. Справочник геофизика. М., 1980. *Є. І. Антонюк.*

МАГНІТОМЕХАНІ́ЧНІ Я́ВИЩА, гіромагнітні явища — явища, в яких проявляється взаємозв'язок між магнітним і механічним моментами частинок речовини (див. *Магнетизм*). До М. я. належить намагнічування феромагн. стрижня внаслідок його швидкого обертання навколо поздовжньої осі (Барнетта явище) та обернене йому явище — поворот вільно підвішеного феромагн. зразка при його намагнічуванні у зовн. магн. полі (Ейнштейна — де Гааза явище). М. я. дозволяють визначати *гіромагнітне відношення* атомів і на основі цього робити висновок про природу магнетизму різних речовин, проте в сучас. дослідженнях для цього частіше використовують явища *магнітного резонансу*.

МАГНІТООПТИ́ЧНІ Я́ВИЩА — явища, пов'язані з впливом зовнішнього *магнітного поля* на випромінювання, поглинання і поширення світла в середовищі. До М. я. належать: розщеплення спектральних ліній в магн. полі (*Зеємана явище*), виникнення *подвійного променезаломлення* в оптично ізотропній речовині, вміщеній у магн. поле (Коттона — Муттона явище), обертання площини поляризації світла при його поширенні вздовж напряму магн. поля (*Фарадея явище*) тощо. М. я. використовують при дослідженні фізико-хім. структури речовини, взаємодії між атомами, молекулами й іонами в осн. і збудженому станах, електронної структури металів та напівпровідників, а також при вимірюванні магн. полів та в приладах квантової електроніки.

МАГНІТОПРО́ВІД — виготовлена з *феромагнетиків* частина електротех. машин або пристроїв, яка концентрує і розподіляє *магнітний потік*. Магнітопроводами є ротори та статори *електричних машин*, осердя *трансформаторів*, *електромагнітів*, електромагнітних *реле* тощо. М. розрізняють за формою (напр., Ш- та П-подібні осердя трансформаторів) та матеріалом (напр., з електротехнічної або трансформаторної сталі).

МАГНІТОРАДІО́ЛА — радіотехнічний апарат, в якому функціонально і конструктивно об'єднано *магнітофон*, *радіоприймач* і електропрогравач грамофонних платівок; тип *звуковідтворювального апарата* і *звукозаписувального апарата*. Осн. спільними вузлами в М. є вихідний підсилювач низької частоти, блок електроживлення і гучномовці. В СРСР виготовляють (1980) М. (мал.) «Вега», «Мелодія», зокрема в УРСР — «Романтика», «Україна» та ін.

МАГНІТОРУШІ́ЙНА СИ́ЛА, намагнічуюча сила — величина, яка характеризує магнітну дію електр. струму і застосовується в електротехніці для розрахунку *магнітних кіл*. Дорівнює циркуляції вектора напруженості магн. поля $\vec{H}$ по замкнутому контуру L, який охоплює електр. струми, що створюють це магн. поле: $F_m = \oint_l \vec{H} d\vec{l} = \sum_{i=1}^{n} I_i$, де $d\vec{l}$ — елемент контура, n — кількість витків зі струмом I_i, охоплених контуром. У *Міжнародній системі одиниць* (СІ) М. с. вимірюють в *амперах*.

МАГНІТОСТРИКЦІ́ЙНИЙ ПЕРЕТВО́РЮВАЧ — електромех. або електроакустичний пристрій, що перетворює енергію *магнітного поля* на енергію мех. коливань або навпаки на основі явища *магнітострикції*. М. п. (мал.) являє собою виготовлене з *магнітострикційних матеріалів* осердя (*магнітопровід*), на яке накладено обмотку. В М. п., що служить випромінювачем, змінний електр. струм, проходячи обмоткою, створює змінне магнітне поле, під впливом якого осердя періодично змінює свої розміри або форму. В М. п., що є приймачем, на осердя діють зовнішні механіч. коливання (напр., звукові хвилі), внаслідок чого виникає магн. поле, а в обмотці — змінна *електрорушійна сила*. М. п. застосовують в гідроакустичних і ультразвукових установках, електро- і радіотех. пристроях, засобах акустоелектроніки, при вимірюванні вібрації машин, конструкцій і споруд (див. *Вібраційна техніка*) тощо.

МАГНІТОСТРИКЦІ́ЙНІ МАТЕРІА́ЛИ — матеріали зі значною *магнітострикцією*; вид магнітом'яких матеріалів (див. *Магнітні матеріали*). До М. м. належать *нікель*, залізонікелеві, залізокобальтові і залізоалюмінієві сплави, леговані хромом, ванадієм та ін. елементами, а також деякі магнітно-м'які *ферити*. У залізонікелевих сплавів висока *магнітна проникність*. З них виготовляють осердя невеликих силових трансформаторів, магнітні підсилювачі, безконтактні реле тощо. Залізокобальтові сплави відзначаються поєднанням найвищих значень магнітострикції, намагніченості насичення і т-ри Кюрі (див. *Кюрі точка*). Їх застосовують у виробн. осердь *магнітострикційних перетворювачів* великої потужності і випромінювачів великої інтенсивності. У залізоалюмінієвих сплавів, крім великої магнітострикції, значні питомий електр. опір і мех. міцність, але низька пластичність і підвищена схильність до корозії. З них також виготовляють осердя магнітострикційних перетворювачів.

МАГНІТОСТРИ́КЦІЯ (від *магніт* і лат. strictio — стискання, натягування) — зміна форми і розмірів тіла при його намагнічуванні. Найпростішою мірою М. є величина $\Delta l/l$, де Δl — видовження (стиснення) зразка, l — його початкова довжина. М. значна для феро- і феримагнетиків ($\Delta l/l \approx 10^{-6} \div 10^{-2}$) і мала для речовин в ін. магнітному стані (див. також *Магнітострикційні матеріали*). Обернене відносно М. явище — зміна намагніченості феромагнетика при його деформації — наз. магнітопружним ефектом. М. лежить в основі дії *магнітострикційних перетворювачів*.

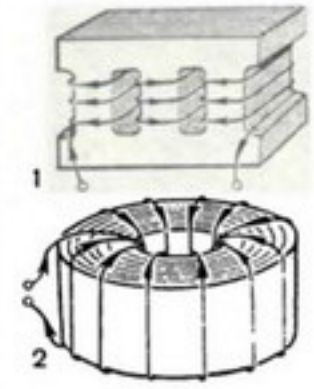

Магнітострикційний перетворювач: 1 — з осердям стрижневої форми; 2 — з осердям кільцевої форми (стрілками вказано напрям струму в обмотці).

МАГНІТОСФЕ́РА Землі (від *магніт* і грец. σφαῖρα — куля, небесний простір) — область навколоземного простору, фізичні властивості якої визначаються *магнітним полем Землі* і його взаємодією з потоками заряджених часток космічного простору. Див. *Земля*, розділ Планетарні властивості Землі.

МАГНІТОТЕЛУРИ́ЧНІ МЕ́ТОДИ РО́ЗВІДКИ — група *електромагнітних методів розвідки*, що базуються на вивченні природних змінних електромагнітних полів (полів телуричних струмів), зумовлених різними явищами в *іоносфері* і *магнітосфері* Землі. Осн. М. м. р.: телуричних струмів, магнітотелуричне зондування і магнітотелуричне профілювання. Методом телуричних струмів вивчають коливання *електричного поля* Землі у вузькому діапазоні періодів (від 10—20 до 60—80 с), визначаючи ефективну напруженість електр. поля, зміна якої відбиває зміну сумарної поздовжньої електропровідності геол. відкладів, що залягають на високоопірних породах кристалічного фундаменту. Магнітотелуричне зондування базується на вивченні змінного електромагн. поля неземного походження. За допомогою спец. апаратури реєструють електромагн. коливання з широким діапазоном періодів (від часток секунди до кількох десятків хвилин). Зіставляючи амплітуди електр. магн. коливань, визначають опір порід у досліджуваному районі. Магнітотелуричне профілювання являє собою спрощену різновидність методу магнітотелуричного зондування. За даними, одержаними за допомогою цих методів, визначають потужність геол. відкладів, що залягають на високоопірному горизонті, досліджують розподіл електропровідності; складають карти кристалічного фундаменту, що має велике значення для вивчення геол. будови *земної кори*, пошуків ко-

Магнітофон «Маяк-205».

Магнолія великоквіткова: *1* — квітуча гілка; *2* — суплідля; *3* — насінина.

А. М. Магомаєв.

М. М. Магомаєв.

Й. Я. Магомет.

Магонія падуболиста. Квітуча гілка.

рисних копалин, зокрема нафти і газу. Див. також *Геофізичні методи розвідки*.

М. Ф. Скопиченко.

МАГНІТОТЕПЛОВІ ЯВИЩА — явища нагрівання або охолодження тіл при намагнічуванні їх або розмагнічуванні. М. я. зумовлені зміною *внутрішньої енергії* тіла при зміні його магн. стану і найвиразніше проявляються в парай феромагнетиках (див. *Парамагнетизм*, *Феромагнетизм*). Охолодження парамагн. речовин при адіабатному розмагнічуванні їх (без теплообміну між речовиною і навколишнім середовищем) лежить в основі методу *магнітного охолодження*.

МАГНІТОФО́Н (від *магніт* і грец. φωνή — звук) — апарат для магнітного *звукозапису* та відтворювання звуку; тип *звуковідтворювального апарата* і *звукозаписувального апарата*. Осн. частинами М. є: стрічкопротяжний механізм; підсилювачі записуваних та відтворюваних сигналів; магн. головки, через які ці сигнали безпосередньо передаються з апарата на звуконосій (напр., магн. плівку) або навпаки, та акустична система. Розрізняють М.: професійні (напр. студійні), напівпрофесійні (напр., для запису диспетчерських переговорів), побутові і спеціальні (див. *Відеомагнітофон*, *Геомагнітофон*, *Диктофон*); стаціонарні і портативні (з універсальним електроживленням). За кількістю доріжок звукозапису їх поділяють на одно- та багатодоріжкові (до 8); за розміщенням звуконосія — на котушкові і касетні (див. *Касета*). М. бувають найчастіше з одним (монофонічні) або двома (стереофонічні) каналами записування — відтворення звуку. Їх поєднують з ін. апаратами (див. *Магнітола*, *Магніторадіола*). В СРСР (перший М. створено 1945) виготовляють (1980) магнітофони: «Комета», «Сатурн», «Тембр», зокрема в УРСР — «Весна», «Маяк», «Юпітер» та ін. Іл. с. 297.

МА́ГНІЮ СПЛА́ВИ — сплави на основі *магнію*. М. с.— найлегші металеві *конструкційні матеріали*: їхня густина в 4 рази менша, ніж сталі, і в 1,5 раза менша, ніж алюмінію і його сплавів. У М. с. висока питома міцність, вони поглинають енергію удару і вібраційні коливання, їх легко обробляти різанням. Легують М. с.: марганцем; алюмінієм, цинком і марганцем; цирконієм і цинком; рідкісними і рідкісноземельними елементами; літієм. Розрізняють М. с.: ливарні і деформівні; високоміцні, жароміцні і корозієстійкі. Використовують в авіа-, авто-, судно- і ракетобудуванні, в текстильній, поліграфічній і електротех. пром-сті тощо.

В. П. Пермінов.

МА́ГНІЮ СПОЛУ́КИ — хім. сполуки, до складу яких входить *магній* у ступені окислення +2. Більшість М. с. безбарвні, неотруйні, гігроскопічні, легко розчинні у воді, розчини їх гіркі на смак; погано розчинні оксид MgO, гідроксид $Mg(OH)_2$, фосфат $Mg_3(PO_4)_2$, карбонат $MgCO_3$, фторид MgF_2. Оксид магнію MgO (палена магнезія) — біла тугоплавка речовина, застосовують у виробн. гуми, вогнетривів, для очистки нафтопродуктів, у медицині. Хлорид $MgCl_2$ використовують для одержання магнію, магнезіального цементу (суміш MgO, $MgCl_2$, H_2O) — складової частини *ксилоліту*, *фіброліту* тощо; сульфат $MgSO_4 \cdot 7H_2O$ (гірка сіль) — у текстильній і паперовій пром-сті, у медицині. Карбонати $MgCO_3$ (магнезит) та $MgCa(CO_3)_2$ (доломіт) є сировиною у виробн. вогнетривів, в'яжучих матеріалів, добрив (див. *Магнієві добрива*). Перхлорат $Mg(ClO_4)_2$ (ангідрон) служить для осушування газів. *Магнійорганічні сполуки* використовують в органічних синтезах.

В. С. Телегус.

МАГНО́ЛІЯ (Magnolia) — рід рослин родини магнолієвих. Вічнозелені та листопадні дерева й кущі заввишки відповідно до 15—30 і 2—3 м. Листки чергові, еліптичні, прості, переважно цілокраї. Квітки одиночні, верхівкові, білі, рожеві або пурпурові, запашні. Плід — шишкоподібна збірна листянка. Бл. 80 видів, пошир. у Пд.-Сх. Азії і приатлантичній частині Америки. В СРСР, на Курильських о-вах, росте 1 вид — М. обернено-яйцевидна (M. obovata) і 15 видів та ряд гібридних форм, з них в УРСР — 7, розводять лише в культурі як декоративні. Найпошир. М. великоквіткова (M. grandiflora) і М. обернено-яйцевидна. Розводять відповідно на Чорноморському узбережжі Криму й Кавказу і в Закарп. та ін. зх. областях УРСР. Листки М. містять алкалоїди, ефірну олію і глікозиди, що знижують кров'яний тиск. Рідкий спиртовий екстракт з листків М. застосовують на ранніх стадіях гіпертоніч. хвороби. Іл. с. 297.

МАГНО́НИ, спінові хвилі — *квазічастинки*, пов'язані з коливаннями *спінів* або (що те саме) з коливаннями атомних *магнітних моментів*; підлягають *Бозе—Ейнштейна статистиці*. Існування М. передбачив Ф. *Блох* (1930). М. взаємодіють між собою та з ін. квазічастинками, напр. *фононами* (теорію цієї взаємодії розробив 1946 О. І. *Ахієзер*); в області низьких т-р визначають намагніченість та кінетичні властивості магнітовпорядкованих кристалів.

Літ.: Ахиезер А. И., Барьяхтар В. Г., Пелетминский С. В. Спиновые волны. М., 1967; Тябликов С. В. Методы квантовой теории магнетизма. М., 1975; Каганов М. И. Электроны. фононы. магноны. М., 1979.

С. В. Пелетмінський.

МАГОМА́ЄВ Абдул Муслім Магометович [6 (18).IX 1885, Грозний — 28.VII 1937, Нальчик] — азерб. рад. композитор, диригент, музично-громад. діяч, засл. діяч мист. Аз. РСР (з 1935). Один з засновників азерб. муз. театру. В 1904 закінчив Горійську вчительську семінарію. В 20—30-х рр.— зав. відділом мист. Наркомосу Азербайджану, керівник муз. редакції Бакинського радіомовлення, директор і гол. диригент Театру опери та балету. Твори: опери — «Шах Ісмаїл» (1919), «Нергіз» (1935, перша азерб. рад. опера на революц. сюжет); симф. п'єси (в т. ч. «На полях Азербайджану», «Тураджі» та ін.), пісні, музика до вистав і кінофільмів.

Літ.: Исмайлова Г. Муслим Магомаев. Баку, 1975.

МАГОМА́ЄВ Муслім Магометович (н. 17.VIII 1942, Баку) — азерб. рад. співак (баритон), нар. арт. СРСР (з 1973). Онук А. М. М. *Магомаєва*. В 1968 закінчив Азерб. консерваторію (клас Ш. *Мамедової*). З 1963 — соліст Театру опери та балету ім. М. Ф. Ахундова. Партії: Фігаро («Севільський цирульник» Россіні), Скарпіа («Тоска» Пуччіні). Концертна діяльність. Автор пісень, музики до кінофільмів. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

МАГОМЕ́Т Йосип Якович [1 (13). I 1880, с. Корнин, тепер смт Попільнянського р-ну Житомир. обл.— 27.IX 1973, м. Сквира Київ. обл.] — укр. рад. селекціонер. Освіту здобув самонавчанням. З 1919 М. працював на Сквирському дослідному полі (з 1946 — зав. відділом селекції і насінництва). Вивів і поліпшив понад 100 сортів овочево-баштанних, плодоягідних та квіткових рослин. Нагороджений 2 орденами Леніна. Держ. премія СРСР, 1948.

МАГОМЕ́Т — одна з транскрипцій імені *Мухаммеда*, засновника *ісламу*. Тому іслам часто називають магометанством.

МАГО́НІЯ (Mahonia) — рід рослин родини барбарисових. Вічнозелені кущі або невеликі дерева. Листки щільні, перисті, колючі по краях. Квітки жовті, зібрані в китиці. Плід — ягода. Понад 70 видів, пошир. у Сх. і Центр. Азії та Центр. і Пн. Америці. В СРСР вирощують як декоративні 5 видів. З них найпошир.— М. падуболиста (M. aquifolium) заввишки до 1 м, походить з Пн. Америки. Її темно-зелене листя набуває бронзово-червоного забарвлення. Росте в пд. областях СРСР, зокрема на Україні.

МАГУ́РА, Мегура — назва кількох гірських хребтів і вершин у *Карпатах Українських*. Найвідоміші серед них: хр. Магура (заввишки до 1362 м) у межиріччі річок Опору і Мизунки (Львів. обл.), г. Магура (заввишки 1015 м) — у Буковинських Карпатах у межиріччі Білого Черемошу й Серету (Чернів. обл.), г. Магура — у пн. частині хр. *Гриняви* (Івано-Фр. обл.) та ін.

М. М. Койнов.

МАДАГАСКА́Р — острів в Індійському ок., поблизу сх. берегів Африки, від якої відокремлений Мозамбіцькою прот. Довж. бл. 1600 км, шир. понад 600 км. Пл. майже 590 тис. км² (четвертий за розміром серед островів світу). Поверхня гориста, розчленована. Переважні вис. 800—1200 м, на Сх.— 1500 м, на Пн.— вулканічний масив Царатанана заввишки до 2876 м. Багато згаслих вулканів, часто бувають землетруси, є гарячі джерела. Родовища графіту, слюди, урану, кам. вугілля, золота, дорогоцінного каміння та ін. Клімат тропічний, вологий. Опадів до 3000 мм на рік. Ріки короткі, порожисті, багатоводні. В сх. і пн.-сх. районах — вологі тропічні ліси (сандалове та ебенове дерева, папороті, орхідеї тощо). На З. переважають колючі дерева і чагарники: у внутр. районах — са-

вани. Своєрідний тваринний світ, багато *ендеміків* (лемури, тенреки та ін.). На М. розташована д-ва *Мадагаскар*.

МАДАГАСКА́Р, Демократична Республіка Мадагаскар — держава на о. Мадагаскар в Індійському ок.

В адм. відношенні поділяється на 6 провінцій.

Державний лад. М.— республіка. В 1975 на референдумі схвалено конституцію країни. Глава д-ви — президент, що обирається населенням строком на 7 років. Найвищий законодавчий орган — Верховна революційна рада (ВРР), головою якої є президент. З 1977 верховним держ. органом, що має повноваження законодавчої влади, є Національні народні збори (ННЗ; 137 депутатів), що обираються населенням строком на 5 років. Виконавчу владу здійснюють президент, ВРР і уряд, очолюваний прем'єр-міністром.

В. Н. Денисов.

Природа. Див. *Мадагаскар* (острів).

Населення. Бл. 99% нас. становлять *малагасійці*. Живуть також європейці (переважно французи), араби та ін. Офіц. мови — малагасійська й французька. Пересічна густота нас.— бл. 15 чол. на 1 км² (1979, оцінка). Міське населення становить 15%. Найбільші міста: *Антананаріву, Таматаве, Мадзунга, Дієго-Суарес,* Тулеар.

Історія. Тер. М. заселялась у 10—6 ст. до н. е. індонезійцями, вихідцями з о-вів Полінезії і Меланезії, пізніше — *банту* та *арабами*. В 14—18 ст. на М. існував ряд держ. утворень, найбільшим з яких була д-ва Імеріна. В 19 ст. утворилося королівство Мадагаскар. У кін. 19 ст. М. захопила Франція. З 1885 М.— її протекторат, а з 1896 — колонія. Народ М. вів постійну нац.-визвольну боротьбу, яка особливо посилилася після 2-ї світової війни (повстання 1947—48). В 1958 М. здобув автономію в складі франц. *Співтовариства*. 26.VI 1960 М. було проголошено незалежною Малагасійською Республікою (з грудня 1975 — Демократична Республіка Мадагаскар). Франція зберігала на М. ряд військ. баз (до 1973). Уряд М. проводив неоколоніалістський курс, орієнтуючись на зх. країни. Ця політика викликала невдоволення нар. мас. У результаті масових виступів, заг. страйку 1972 влада перейшла до рук військ.-цивільного уряду. В 1972 М. встановив дипломатичні відносини з СРСР. У 1975 в М. внаслідок загальнонар. референдуму прийнято «Хартію малагасійської соціалістичної революції», яка проголосила курс на соціалістич. орієнтацію країни. У своїй зовн.-політ. діяльності уряд М. виступає проти імперіалізму, колоніалізму, расизму, дотримується політики неприєднання, розвиває зв'язки з усіма країнами, в т. ч. з СРСР. В 1974 між СРСР і М. підписано угоду про екон. і тех. співробітництво. З 1960 М.— член ООН. М.— член *Організації африканської єдності*, асоційований член *Європейського економічного товариства*.

М. Д. Несук.

Політичні партії, профспілки. Авангард малагасійської революції, засн. 1976, з того ж року — урядова партія.

Партія конгресу незалежності Мадагаскару, засн. 1958. Виступає з позицій наук. соціалізму. Національний рух за незалежність Мадагаскару, засн. 1958. Прагнення до національної єдності, засн. 1973. Соціалістичний національний рух за незалежність Мадагаскару, засн. 1977. Всі партії об'єднуються у Національний фронт захисту революції. Федерація профспілок трудящих Мадагаскару, засн. 1956. Входить до ВФП. Конфедерація малагасійських трудящих, засн. 1957. Входить до МКВП. Революційна федерація профспілок трудящих Мадагаскару, засн. 1977. Профспілка малагасійських революціонерів, засн. 1977.

М. Д. Несук.

Господарство. М.— агр. країна з слаборозвинутою економікою, в г-ві якої тривалий час панували іноз. (гол. чин. франц.) монополії. З 1972 уряд вживає заходів щодо зміцнення нац. економіки. Протягом 1975—77 націоналізовано банки й страхові компанії, виробн. і розподіл нафтопродуктів, гол. пром. підприємства, майно іноз. експортно-імпортних компаній, більшу частину зовн. торгівлі, створено ряд держ. і мішаних національних підприємств, встановлено державний контроль над енергетикою. Здійснюється аграрна реформа, у великих іноз. землевласників експропрійовано бл. 100 тис. га землі, створюються кооперативні об'єднання. Розроблено перспективну програму розвитку економіки на 1978—2000. Майже 87% працездатного населення зайнято в с. г. Ця галузь забезпечує бл. 90% вартості експорту країни. Переважає общинне землекористування, техніка обробітку землі здебільшого примітивна. Осн. плантаційні експортні культури (збір, тис. т, 1979): ваніль — 0,5 і гвоздика — 18 (за виробн. яких М. займає відповідно 1 і 2-е місця у світі), кава — 70, сизаль, перець, тютюн. Основна продовольча культура — рис, вирощують також цукр. тростину, арахіс, маніок, батат, ямс, кукурудзу, бавовник. Поголів'я (млн., 1979): великої рогатої худоби — 10, овець і кіз — 1,7, свиней — 0,6. Рибальство (80,8 тис. т риби, 1977). Розвивається гірничодобувна пром-сть, видобувають хроміти, графіт, слюду, кварц, залізну, урано-торієві руди, рідкіснозем. метали тощо. З галузей обробної пром-сті найбільше значення має харчосмакова (цукр., рисоочисна, борошномельна, м'ясоконсервна, тютюнова). Діють нафтоперегінний з-д, комплекс по видобуванню та обробці хромітових руд, автоскладальні підприємства, цем. з-д, текст. ф-ки та ін. У 1978 вироблено 282,3 млн. кВт · год електроенергії. Пром. центри — Антананаріву, Таматаве. Довж. з-ць (1979) — 880 км, автошляхів — 38 тис. км (у т. ч. 4,8 тис. км — асфальтованих). Осн. мор. порти — Таматаве, Дієго-Суарес, Мадзунга. В Антананаріву й Мадзунзі — міжнар. аеропорти. З М. вивозять каву, гвоздику, ваніль, сизаль, перець, тютюн, м'ясні консерви, продукцію гірничодобувної пром-сті; довозять машини й устаткування, будівельні матеріали, нафтопродукти, текстиль, продовольство. Головні торг. партнери: Франція, ФРН, США.

Розвиваються екон. зв'язки з СРСР, який подає М. допомогу в будівництві борошномельного комбінату, елеватора, цем. з-ду та ін. об'єктів. Грош. одиниця — малагасійський франк. 1 малагас.

Антананаріву. Панорама частини міста.

Герб Мадагаскару.

МАДАГАСКАР

Площа — 596 тис. км²

Населення — 9 млн. чол. (1979, оцінка)

Столиця — м. Антананаріву

У малагасійському селі.

франк = 1 афр. франку (1 афр. франк = 0,02 франц. франка).
Н. А. Войлошникова.

Медичне обслуговування. В 1975 в М. налічувалося 19 781 лікарн. ліжко (22 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 767 лікарів (1 лікар на 10 тис. ж.), 41 зубний лікар і 141 фармацевт. Нац. медична школа при столичному ун-ті дає підготовку протягом перших двох років навчання; мед. освіту продовжують в ун-тах Франції. Функціонують школи по підготовці серед. мед. персоналу. В М. в основному держ. система мед. обслуговування.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В 1977 понад 50% нас. М. було неписьменним. У країні склалася система освіти, подібна до французької: поч. школа з строком навчання 6 років (з 6-річного віку), середня й ліцеї — 7 (4 + 3) років. У 1975 прийнято рішення про перехід до обов'язкової 5-річної поч. школи. В 1976/77 навч. р. запроваджено нову систему освіти, навчання в поч. і серед. школах здійснюється малагасійською мовою. В 1976/77 навч. р. у поч. школах було 1,2 млн. учнів, у середній — бл. 140 тис. учнів. Ун-т у м. Антананаріву (засн. 1961; 1978/79 навч. р.— разом з філіалами в інших містах —21 тис. студентів). Там же містяться обсерваторія (засн. 1889), Малагасійська академія (засн. 1902), Нац. ін-т географії і картографії (засн. 1945), Геол. служба, центр по вивченню тропічного лісу (засн. 1961), Ін-т агрономічних досліджень. Нац. б-ка, б-ка університетська, муніципальна, усі — в Антананаріву; там же — Нац. істор. музей, Музей мистецтва й археології Мадагаскару. *В. З. Клепиков*

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в М. виходило понад 70 періодичних видань, у т. ч. 9 щоденних газет заг. тиражем бл. 60 тис. прим. Найважливіші щоденні газети: «Атрика» («Лицем до лиця», з 1976) — урядова, «Вауваy» («Новини», з 1894) — урядова, «Імунгу ваувау» («Новий Імунгу», з 1954), всі — малагасійською мовою; «Мадагаскар матен» («Мадагаскарський ранок», з 1962) — малагасійською і франц. мовами. Нац. інформаційне агентство Таратра (АНТА) засн. 1977. Радіомовлення і телебачення (діють з 1967) контролює урядова служба Малагасійське радіо- телебачення.

Література. Давня л-ра М. мала виключно фольклорну форму і поширювалася нар. співцями (мпілалао). Сучас. література розвивається *малагасійською мовою* і французькою.

Л-ра малагасійською мовою. Широкої популярності в 1-й пол. 20 ст. набули етнографічний роман А. Радзаонарівело «Біна» (1932) та вірші Х. Раманантоаніни. Письменники 2-ї пол. 20 ст., спираючися на фольклорні традиції, поступово створюють нову л-ру. Найвідоміші з них: прозаїки А. Раціфехера (переклав книги «Як гартувалася сталь» М. Островського, «Повість про справжню людину» Б. Полевого та ін.), Л. Рафака, К. Раціфандріхамана, поети Ж. Нарівуні, Ж. Рамінусуа. Л-ра французькою мовою відома з 20-х рр. 20 ст. Осн. жанр її — поезія. Активно в 20—30-х рр. виступив поет Ж. Ж. *Рабеарівело* — автор збірок «Чаша попелу» (1924), «Сільфи» (1927), «Майже мрії» (1934), «З нічної мови» (1935) та ін. Його соціально-критичні тенденції продовжив письменник, політ. і культур. діяч Ж. *Рабеманандзара*. Фольклорну традицію Ж. Ж. Рабеарівело в поезії М. наслідував Ф. Ранаїво, відомий і як збирач усної нар. творчості. З сучас. романістів популярні А. Ріна, Родліш, з драматургів — Равеломоріа і Дондавітра. *В. К. Кухалашвілі.*

Архітектура та мистецтво. Нар. житло, як правило, прямокутне в плані, з шпилястим двосхилим дахом, витягнутими вгору пропорціями. З кін. 19 — поч. 20 ст. у містобудуванні переважає європейська еклектика. З 50-х рр. 20 ст. будівлі споруджують з використанням бетонних конструкцій, скла, жалюзі тощо. З давніх часів поширені різні худож. ремесла: різьблення на дереві (посуд, маски, поховальні стовпи — «алуалу»), плетіння, ткацтво тощо. З 30-х рр. розвивається сучасний живопис, переважно реалістичного напряму (художники Равелунануші - Разафімбелу, Е. Рабешахала).

Музика тісно пов'язана з трудовими процесами, церемоніями й ритуалами. Муз. інструменти: зезе (2-струнний, типу гітари), валіха (виконавці — тільки чоловіки). Поширені пісенні фестивалі Хіра Гасі, вистави, що включають пісні й темпераментні танці — своєрідне змагання між групами виконавців. У М. існує Асоціація кінематографістів, створена при Міністерстві інформації. До 1975 виходили короткометражні фільми: «Нещасний випадок» (1973, реж. Б. Рамампі), «Свобода вибору» (1974, реж. Ж. Ламбві). Перший повнометражний худож. фільм — «Повернення» (1975, реж. Р. Соло).

Літ.: Корнеев Л. А. Образование Мальгашской Республики. М., 1963; Корочанцев В., Цветков В. Мадагаскар. М., 1977; Рабемананд зара Р. В. Мадагаскар. История мальгашской нации. Пер. с франц. М., 1956; Буато П. Мадагаскар. Очерки по истории мальгашской нации. Пер. с франц. М., 1961; Бардина Ю. Я. Малагасийская Республика. М., 1972; Зарецкий В. А. Демократическая республика Мадагаскар. М., 1980; Кулик С. Мадагаскар не продається! «Всесвіт». 1980, № 2.

МАДАГАСКА́РСЬКА УЛОГО́ВИНА — велике зниження дна в Індійському ок., на Пд. Сх. від о. *Мадагаскар*. Довж. бл. 1800 км, найбільша шир. бл. 900 км, глиб. до 5815 м. На дні — піскуватий мул.

МАДАПОЛА́М (від назви колишнього передмістя м. Нарсапур в Індії) — тонка *бавовняна тканина* полотняного *переплетення ниток*. Жорсткий на дотик, гладенький, з глянсуватою поверхнею. Виготовляється з *міткалю*, що його вибілюють і обробляють спец. речовинами (апретами). З М. шиють переважно білизну.

МА́ДАРАС (Madarász) Еміль (12.XI 1884, Надьсентміклош — 18.II 1962, Будапешт) — угор. письменник. Комуніст. Учасник революції 1919 в Угорщині. Після її поразки емігрував до Австрії. В 1922—46 жив і працював в СРСР. Теми збірок поезій «Чепель» (1933), «Мінське шосе», «Матрос Чигайда» (обидві — 1938), «П'ятдесят років» (1954), «Двадцять чотири червоні троянди» (1959) та ін.— боротьба угор. народу проти кліки Хорті, інтернац. солідарність трудящих, соціалістичне будівництво в СРСР, сучасне життя угорців та їхнє істор. минуле. Перекладав твори рад. письменників. Україні присвятив вірші «На полях України», «Степовий колодязь».

Тв.: Укр. перекл.— Фортуваті знайшов своїх синів. Х., 1931; Рос. перекл.— Верность. М., 1960.

К. О. Шахова.

МА́ДАРІК Юхан (справж. прізв.— Лаурістін Йоганнес; 29.X 1899, Таллін — 28.VIII 1941, там же) — ест. рад. письменник, публіцист, держ. діяч. Член Комуністичної партії з 1917. Член ЦК КП Естонії 1938—40. З 1923 по 1938 ув'язнений в тюрмах бурж. Естонії. Після встановлення Рад. влади в Естонії (1940) — Голова Ради Нар. Комісарів Естонії. Загинув під час оборони Талліна. Літ. діяльність почав 1922 (оповідання «Учень», «Мікк Сімм» та ін.). Романи «Повалювачі» (вид. 1929; написаний у тюрмі 1925—27), «Республіка» (1941; незакінч.) — про революц. боротьбу ест. робітн. класу. Нагороджений орденом Леніна (посм.).

Тв.: Рос. перекл.— Республика. ч. 1—2. М., 1957.

МА́ДАЧ (Madách) Імре (21.I 1823, Альшострегова — 5.X 1864, там же) — угор. письменник. Най-

відоміший твір М., перекладений багатьма мовами світу,— віршована драма-містерія «Трагедія людини» (1861), в трагічних настроях якої відображено поразку угор. революції 1848—49. М. критикував політичний і соціальний гніт в Угорщині 50-х рр. У сценічній переробці п'єса поставлена 1883 і майже 100 років не сходить зі сцени. Автор сатиричної драми «Цивілізатор» (1859), філос. драми на біблійну тему «Мойсей» (1861), багатьох ліричних віршів.

Тв.: Укр. перекл.— Трагедія людини. К., 1967; Рос. перекл.— Трагедия человека. М., 1964.

К. О. Шахова.

МАДЕ́ЙРА — група островів у Атлантичному ок., поблизу пн.-зх. берегів Африки. Найбільший — о. Мадейра. Становить округ Португалії Фуншал. Пл. 797 км². Нас. бл. 280 тис. чол. (1972). Являє собою вершини підводних вулканів. Поверхня гориста, заввишки до 1861 м (о. Мадейра). Поширені *савани*, на схилах — рослинні угруповання типу *маквіс*. Плантації цукр. тростини, сади, виноградники. Курорти. Гол. порт — Фуншал.

МАДЕ́ЙРА — ріка в Пд. Америці, в межах Болівії та Бразілії, права притока *Амазонки*. Утворюється злиттям річок Бені та Маморе, що беруть початок в *Андах*. Довж. (від витоків р. Маморе) 3230 км, площа бас. 1158 тис. км². У верхів'ї — пороги, водоспади, нижче тече *Амазонською низовиною*, течія стає повільною, русло — звивистим. Живлення переважно дощове й снігове. Коливання рівня сягають 12 м і більше. Судноплавна до м. Порту-Велью (1060 км).

МА́ДЖІ-МА́ДЖІ ПОВСТА́ННЯ 1905—07 — повстання народів у Німецькій Східній Африці (колишня колонія Німеччини, тер. сучасних Бурунді, Руанди і Танзанії). Назва пов'язана з повір'ям про чудодійну силу священної води («маджі»), що нібито рятує повстанців від куль. Повстання охопило центр. і пд. частини колонії. Було жорстоко придушене колонізаторами (вбито бл. 120 тис. африканців, деякі племена повністю винищено).

МАДЗІ́НІ (Mazzini) Джузеппе (22. VI 1805, Генуя — 10.III 1872, Піза) — італ. революціонер, бурж. демократ, ідеолог і керівник республікансько-демократичного крила нац.-визвольного руху в Італії. Публіцист. За фахом юрист. З 1827 брав участь у русі *карбонаріїв*. У 1830—48 перебував в еміграції. В 1831 заснував у Марселі таємну орг-цію «*Молода Італія*», яка передбачала визволення Італії від австр. панування шляхом революції. Гол. революц. силою вважав прогресивні верстви буржуазії та інтелігенції, ігнорував інтереси селянства, не мав чіткої програми соціальних реформ. Учасник *революції 1848—49 в Італії*. В березні — липні 1849 очолював уряд Рим. республіки. В 1853 заснував «Партію дії», яка брала участь у підготовці експедиції Дж. *Гарібальді* на Пд. Італії (1860). М. заперечував закономірність класової боротьби пролетаріату проти буржуазії, що стало однією з причин його ворожого ставлення до *Паризької комуни 1871* й *Інтернаціоналу 1-го*.

Тв.: Укр. перекл.— Деякі перепони революції в Італії. Львів, 1907.

О. В. Долинський.

МАДЗУ́НГА, Мажунга — місто на Пн. Зх. *Мадагаскару*, адм. ц. пров. Мадзунга. Мор. порт на узбережжі Мозамбіцької прот. Індійського ок., аеропорт міжнар. значення. 67,5 тис. ж. (1972). Підприємства цем., текст. і харч. промисловості.

МАДЛЕ́НСЬКА КУЛЬТУ́РА — найпізніша палеолітична культура, поширена на тер. Іспанії, Франції, Швейцарії, Бельгії, ФРН, НДР. Назва походить від печерної стоянки Ла-Мадлен у Франції. Виділена в 60-х рр. 19 ст. Носії М. к. займалися полюванням, збиральництвом, рибальством. Знаряддя праці виготовляли з кременю, кістки й рогу. Тепер під М. к. розуміють заключну пору пізнього палеоліту всієї Європи. За часів М. к. розвивалось образотворче мистецтво: скульптура (фігурки з кістки, каменю та янтарю), графіка (зображення на кістках і виробах з них) і живопис (розпис фарбами на стінах і стелях печер та на великих кістках мамонтів). Носії М. к. жили в умовах первіснообщинного ладу, на етапі ранньої матріархально-родової організації. Пам'ятки М. к. (датуються часом понад 10 тис. років тому) поширені й на тер. України, найвідоміші з них — Молодове V (див. *Молодове*), *Кирилівська стоянка, Добраничівська стоянка, Межиріцька стоянка, Мізинська стоянка.*

Літ.: Ефименко П. П. Первобытное общество. К., 1953; Борисковский П. И. Палеолит Украины. М. — Л., 1953; Шовкопляс И. Г. Мезинская стоянка. К., 1965.

І. Г. Шовкопляс.

МАДО́ННА (італ. madònna, від mia dònna — моя пані)— в християнській міфології (переважно в католицизмі) те саме, що й *Марія*, богородиця. Образ М. широко використовувався в л-рі, мистецтві (зокрема в образотворчому — полотна С. Боттічеллі, Леонардо да Вінчі, Рафаеля, П. Перуджіно та ін.).

МАДРА́С — місто на Пд. Індії, адм. ц. штату *Тамілнад*. Розташований на узбережжі Бенгальської зат. Індійського ок. Вузол з-ць і автошляхів, порт (має штучну гавань), аеропорт міжнар. значення. 2,5 млн. ж. (1971). М. засн. 1639 як факторія англ. *Ост-Індської компанії* на місці рибальського селища Мадраспатам. У 1746—48 М. володіли французи. В кін. 18 — на поч. 19 ст. М.— центр англ. володінь у Пд. Індії. Після здобуття Індією незалежності (1947) — адм. центр шт. Мадрас (з 1969 — шт. Тамілнад). М.— один з найбільших центрів бавовняної і шкіряної пром-сті країни. Значного розвитку набули маш.-буд. (найбільший в Індії з-д по виробн. пасажирських вагонів, автомоб. з-ди та ін.), металообр., нафтопереробна, хім. (гол. чин. виробн. пластмас) та харчосмакова пром-сть. Ун-т (засн. 1857). Н.-д. установи — ін-ти математики, сировинних ресурсів та ін. Інд. геогр. т-во. Центр. публічна б-ка. Нац. художня галерея, Держ. музей. Астр. обсерваторія. М.— один з центрів культури *тамілів*.

Мадрас. На одній з вулиць міста.

МАДРЕПО́РОВІ КОРА́ЛИ (Madreporaria) — ряд морських безхребетних тварин класу *коралових поліпів*. Прикріплені колоніальні (діаметр окремих особин від 1 мм до 3 см) або одиночні (діаметр до 25 см) форми. Понад 2500 видів, поширені в усіх зонах Світового ок., найбільша кількість їх у тропіках. Живуть на різних глибинах, разом з ін. водними організмами часто утворюють *коралові рифи*. У водах СРСР зустрічаються лише неколоніальні види родів Flabellum (в Баренцовому м.) та Caryophyllia (в далекосхідних морях). Відмерлі М. к. використовують переважно як сировину для одержання будівельних матеріалів, а також як настільні прикраси.

МАДРИ́ГА́Л (італ. madrigale — пісня рідною, материнською мовою, від лат. mater — мати) — в епоху раннього *Відродження* лірична пісня італ. мовою на відміну від тих, які складалися по-латині. Тексти для таких муз. мадригалів писали Ф. Петрарка, Дж. Боккаччо. Муз. форму М. розробляли композитори П. Казелла і Ф. Ландіно. В л-рі 17—18 ст. визначився як короткий ліричний вірш на тему кохання, в якому, зокрема, виражався комплімент жінці. Широко побутував у салонній і альбомній поезії. В укр. л-рі з'явився в 17—18 ст. Авторами М. були переважно студенти *Київської академії*. Зразком М. є вірші *Климентія Зіновієвого* сина («О мати діво красная» та ін.). У новій укр. поезії траплявся рідко (М. Вороний, В. Самійленко).

Р. Т. Гром'як.

МАДРІ́Д — столиця *Іспанії*, гол. місто провінції Мадрід та істор. обл. Нова Кастілія. Осн. політ., екон. і культур. центр країни. Розташований на р. Мансанарес (бас. Тахо). Вузол з-ць і автошляхів, аеропорт міжнар. значення. Понад 3,5 млн. ж. (1979, з передмістями). Уперше згадується у хроніках 932. В 1118 здобув право вільного міста. В 14—15 ст.— резиденція кастільських королів і місце засідань *кортесів*. У 1520 нас. М. брало участь у повстанні *Комунерос*. З 1561 М.—офіційна столиця Іспанії. М. був центром революцій 1808—14, 1820—23, 1834—43, 1854—56, 1868—74. У 1868 в М. створено іспанську групу *Інтернаціоналу 1-го*. Тут засновано Іспанську компартію (1920). Під час нац.-революц. війни ісп. народу 1936—39 з листопада 1936 до березня 1939 тривала героїчна оборона М.

Дж. Мадзіні.

Мадонна з немовлям. Картина П. Перуджіно. Вашінгтон. Національна галерея мистецтв.

Мадрепорові корали. Лофохелія (Lophohelia).

В 60 — 70-х рр. в М. проходили масові виступи проти франкістського режиму. Осн. галузь пром-сті — маш.-буд. (автомобіле-, авіа-, локомотиво-, моторобудування; виробн. оптичних приладів, електротех., радіо- і телефонного устаткування, с.-г. знарядь). Розвинуті хім. (у т. ч. виробн. пластмас), буд. матеріалів, поліграф., хім.-фарм., текст., шкіряно-взут., фарфоро-фаянсова галузі пром-сті. Старовинні художні ремесла (вишивки, гобелени, мережива, кастаньєти, ювелірні вироби). У М. зосереджені правління монополістичних об'єднань, банки, страхові компанії, торг. фірми, біржа. Один з центрів міжнар. туризму. *Мадрідський університет* та ін. ун-ти, Королівський колегіум Марії Крістіни, консерваторія, Школа драм. мистецтва та ін. навч. заклади. Королівські академії (історії, красних мистецтв «Сан-Фернандо» та ін.). Рада по розвитку наук. досліджень, ін. наук. т-ва та н.-д. установи. Астр. обсерваторія, Бот. сад. Численні б-ки (у т. ч. Нац., Мадрідського ун-ту). Музеї: *Прадо* (живопису і скульптури), Нац. археологічний, природничих наук, мор., нового мистецтва, ісп. народу. Серед архіт. пам'яток: єпископська капела (1520), ансамбль Пласа Майор (1619, арх. Х. де Мора), бароккові церкви Сан-Хінес, Сан-Ісідро ель Реаль та ін. (серед. 17 ст.), госпіталь Оспісіо провінсьяль (1731, арх. П. де Рібера), класицистичні Королівський палац (1738—64, арх. Дж. Б. Сакетті та ін.), ратуша (17—18 ст.), Королівська академія красних мистецтв «Сан-Фернандо» (перебудована 1774, арх. Х. де Вільянуева), церква Сан-Антоніо де ла Флоріда (1792—98, розписи Ф. *Гойї*, 1798), еклектичний палац ісп. кортесів (1843—50, арх. Н. Паскуаль). У 20 ст. споруджено: М-во авіації (1943—51, арх. Л. Г. Сото), університетське містечко (буд-во розпочато 1931, арх. М. Лопес Отеро; відбудовано в 1950-х рр., архітектор М. Фісак та ін.), хмарочоси («Білі башти», 1960-і рр.). Пам'ятники: Х. Колумбу (1885), Ф. Гойї (1905), 2 пам'ятники М. Сервантесу (1835, 1927). З М. пов'язані життя і діяльність визначних діячів ісп. культури: М. *Сервантеса*, Л. *Вега Карпйо*, Д. *Веласкеса*, *Кальдерона де ла Барки*, Ф. Гойї, І. М. *Альбеніса*, Ф. *Гарсіа Лорки* та ін. Іл. див. також т. 4, ст. *Іспанія*.

Панорама частини міста.

Мадрід. Церква Сан-Франсіско ель Гранде. Архітектор Ф. Сабатіні. 1776—85.

МАДРІ́ДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т — найбільший вищий навч. заклад Іспанії. Утворено 1836 в результаті об'єднання ун-ту в Алькала-де-Енаресі (засн. 1508 у провінції Мадрід) і Центр. ун-ту в Мадріді (засн. 1821). У 1977/78 навч. р. в ун-ті було 14 ф-тів: філософії та педагогіки, географії й історії, філол., матем., фіз., хім., геол., юрид., мед., фармацевтичний, ветеринарний, економіки та управління, політ. наук, інформатики; навчалося понад 96 тис. студентів. Б-ка налічує 600 тис. томів.

А. В. Санцевич.

МА́ДУРАЙ, Мадура — місто на Пд. Індії, у штаті *Таміл-над*. Розташований на р. Вайгаї. Вузол з-ць. 548,3 тис. ж. (1971). Один з найбільших центрів текст. (шовкової та бавовняної) пром-сті країни. Кустарні промисли (виробн. тканин, виробів з латуні, різьблення на дереві). Значний торг. центр. Архіт. пам'ятки 12—17 ст. М. вперше згадується у 2 ст.

МАДУ́РЦІ — народ в *Індонезії*, який населяє о. Мадура і сх. райони о. Ява. Чисельність — 9 млн. чол. (1975, оцінка). Мова (близька до сунданської і яванської) належить до *індонезійських мов*. За релігією М.— мусульмани. Заняття — скотарство й землеробство, на узбережжі — рибальство. Частина М. працює в промисловості й торговельному флоті.

МА́ДХ'Я-ПРА́ДЕШ — штат у центр. частині Індії. Площа 443 тис. км². Нас. 41,7 млн. чол. (1971). Адм. ц.— м. Бхопал. Рельєф переважно гірський (пн. частина плоскогір'я *Декан*), на Пн.— рівнинний (*Індо-Гангська рівнина*). Найбільша річка — Нарбада. Поширені листопадні ліси. Основа економіки — с. г., переважно землеробство (рис, просо, пшениця; з технічних — бавовник та олійні культури). Розвинуте шовківництво. Худобу використовують гол. чин. як тяглову силу. На базі місц. ресурсів розвивається гірничодобувна пром-сть — розробляють родовища марганцевої і заліз. руд, бокситів, вугілля, вогнетривких глин, алмазів. Металург. комбінат у Бхілаї (збудований з допомогою СРСР), підприємства маш.-буд., металообр., буд. матеріалів і хім. пром-сті. Джутова і паперова ф-ки, цукр. з-ди та ін. Гол. пром. центри — Сатна, Гваліяр, Бхопал.

МАДЯ́РИ (угор. magyarok) — самоназва *угорців*.

МАЄ́ВСЬКИЙ Карл Якович (1824 — 97) — укр. архітектор. Навчався в гімназії в Житомирі. В 1847 закінчив петерб. АМ, її академік з 1859. Проводив будівельні роботи в багатьох містах України, зокрема в Києві склав проект відбудови *Маріїнського палацу*, з 1870 брав участь у буд. роботах *Володимирського собору*, зробив обміри *Софійського собору*.

МАЄ́РСЬКИЙ Тадей Станіславович (29.VI 1888, Львів — 16.X 1963, там же) — укр. рад. композитор, піаніст, педагог. Закінчив консерваторії — Галицького муз. т-ва (Львів, 1911) та Лейпцігську (1913). Концертна діяльність. З 1920 викладав у консерваторії Польс. муз. т-ва, 1939 — 63— у Львів. консерваторії ім. М. Лисенка. Автор симф., камерно-інструм., вокальних творів, музики до вистав.

Л. І. Савицька.

МАЄ́ТОК — форма *землеволодіння* у феод. і капіталістичних суспільствах. У більш вузькому розумінні — велике або середнє феод. г-во, що обробляється працею кріпосних селян. Термін «маєток» виник як назва земельної ділянки, що надавалася дворянам за військ. службу, спочатку без права спадкування. З 16—17 ст. таке право було встановлено. За формами володіння і спадкування М. поділялись на *вотчини* і *майорати*.

«МАЖІНО́ ЛІ́НІЯ» — система франц. укріплень на кордоні з Німеччиною (1929—34, добудовувалася до 1940) довжиною бл. 380 км. Названа за ім'ям військ. міністра, ген. А. Мажіно. Призначалася для захисту Пн.-Сх. Франції від нім. вторгнення. Складалася з довгочасних залізобетонних споруд, протитанкових і протипіхотних загороджень, фортець. У 1940 нім.-фашист. війська зайшли в тил «М. л.», і її гарнізон капітулював. У післявоєнні роки частину М. л. відбудовано і перетворено на військ. склади.

МАЖО́Р (франц. majeur, італ. maggiore, букв.— більший) — 1) Лад, стійкі звуки якого (I, III, V) утворюють великий (мажорний) тризвук. Звучанню М. притаманне світле емоційне забарвлення, що зумовлює його асоціативну спорідненість з настроями радісного, урочистого характеру. Серед різновидів М. основним і загальновживаним є натуральний (іоній-

ський). 2). Переносно — бадьорий радісний настрій.

МАЖОРИТА́РНА СИСТЕ́МА (від франц. majorité — більшість) — одна з діючих систем визначення підсумків голосування на виборах до представницьких органів бурж. держави, за якою всі депутатські місця по виборчому округу дістає партія, кандидати якої зібрали встановлену законом більшість голосів. Розрізняють М. с. в і д н о с н о ї б і л ь ш о с т і (США, Канада, Великобританія та ін.) і М. с. а б с о л ю т н о ї б і л ь ш о с т і, яка в поєднанні з єдиним парт. списком кандидатів широко використовується в країнах континентальної Європи та в окремих країнах, що розвиваються (Туніс, Заїр та ін.). У першому випадку обраним вважається той, хто йде першим за кількістю набраних голосів; у другому — той, хто отримав абсолютну більшість, тобто більше як половину голосів. Якщо ніхто з кандидатів такої більшості не одержав, проводиться другий тур виборів, до якого допускаються лише 2 кандидати, що набрали найбільше голосів у першому турі. М. с. зовсім позбавляє представництва ті партії, які одержали меншу кількість голосів, і тому не відображає дійсного співвідношення класових сил, спотворює волю виборців. Див. також *Виборча система, Пропорційна система* у виборчому праві.

П. Ф. Мартиненко.

МАЖУ́ГА Юрій Миколайович (н. 13.IV 1931, Київ) — рос. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1971). Член КПРС з 1963. Після закінчення 1953 Київського ін-ту театр. мистецтва ім. І. Карпенка-Карого, де навчався у В. *Неллі*, працює в Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки. Ролі: Аким («Влада темряви» Л. Толстого), Васька Пепел, Циганов («На дні», «Варвари» Горького), Серьогін («Іркутська історія» Арбузова), Ватутін («Генерал Ватутін» Дмитерка). Створив образ В. І. Леніна у виставах «Кремлівські куранти» Погодіна, «Є така партія» Рачади. Знявся в кіно («Народжена революцією», «Підпільний обком діє» та ін.). З 1963 викладає в Київ. ін-ті театр. мистецтва. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, «Знак Пошани».

МАЖУ́РАНИЧ (Mažuranić) Іван (18.VIII 1814, Новий Винодольський, Хорватське Примор'я — 4.VIII 1890, Загреб) — хорват. поет і громад. діяч. У 1848 обраний у хорват. сабор (парламент). У 1873—80 — бан (правитель) Хорватії. Один з ініціаторів заснування Південнослов'янської академії наук і мистецтв (1866) та ун-ту в Загребі (1874). Найвизначніший твір М., перекладений багатьма європ. мовами,— ліро-епічна поема «Смерть Смаїл-аги Ченгіїча» (1846), присвячена боротьбі чорногорців проти тур. завойовників. Відтворив (1844) втрачені 14-у і 15-у пісні поеми І. *Гундулича* «Осман».

В. Г. Гримич.

МАЗА́Д (Mazade) Фернан (14.X 1863, поблизу м. Андюзи, деп. Гар на Пд. Франції — 17.VI 1939) — франц. поет і вчений. Працював у галузі медицини. З 1889 оселився у Парижі. Автор поетичних збірок «Пристрасна мандрівка», «Пісок і кров» (обидві — 1921), «Мудрість», «Весна восени». Перекладач віршів Т. Шевченка (1920), М. Рильського. Окремі вірші М. укр. мовою переклав М. Терещенко.

МАЗА́Й Макар Микитович [31.III (13.IV) 1910, станиця Ольгинська, тепер Приморсько-Ахтарського р-ну Краснодар. краю — 13. XI 1941, м. Жданов] — новатор у металургійній пром-сті УРСР. Член Комуністичної партії з 1938. З 1930 почав працювати на Ждановському металург. з-ді ім. Ілліча (з 1933 — сталеваром). У 1936 виступив зачинателем руху швидкісного сталеваріння, скоротивши в 1,5 раза тривалість плавки і збільшивши зйом сталі з 1 м² поду мартен. печі майже в 2 рази. З 1937 навчався в Промакадемії в Москві. Делегат Надзвичайного 8-го з'їзду Рад (1936). М.— автор книги «Записки сталевара» (1940). Під час окупації м. Жданова був закатований гестапівцями. В м. Жданові М. споруджено пам'ятник (1948). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

О. Г. Кандала.

МАЗАЛЕ́ВСЬКИЙ Микола (р. н. невід.— п. 1793) — укр. поет. Проживав у с. Красилівці (тепер Козелецького р-ну Черніг. обл.). Був дяком. Докладні біографічні дані не збереглися. М. вважають автором сатиричних віршів, зокрема «Великодного сну» (1786).

Тв.: Давній український гумор і сатира. К., 1959.

Г. А. Нудьга.

МАЗАНЬЄ́ЛЛО (Masaniello, скорочено від Томмазо Аньєлло; 1620, Неаполь — 16.VII 1647, там же) — італійський рибалка, керівник народного антифеодального повстання в Неаполі 1647, спрямованого гол. чин. проти ісп. панування. М. було проголошено капітаном народу Неаполя (одна з найвищих посад міської комуни). Повстання поширилося на багато міст і сіл Пд. Італії. В ході переговорів влади з повстанцями М. було вбито. В 1648 повстання придушено.

МАЗАРІ́НІ (італ. Mazarini, Mazzarino, франц. Mazarin) Джуліо (14.VII 1602, Пешіна — 9.III 1661, Венсенн) — франц. держ. діяч. Син сіцілійського дворянина. З 1640 — на франц. службі. З 1641 — кардинал. З 1643 — перший міністр франц. уряду, фактичний правитель країни за короля *Людовіка XIV*. Проводив політику зміцнення *абсолютизму*. Жорстоко придушив ряд нар. виступів, змову феод. знаті 1643, з 1648 очолив боротьбу проти *Фронди*. У зовн. політиці прагнув до зміцнення політ. гегемонії Франції в Європі.

МАЗА́РІ-ШАРІ́Ф — місто на Пн. Афганістану, адм. ц. провінції Балх. Розташований у Балхському оазисі. Важливий торг.-трансп. пункт. 97 тис. ж. (1975). Підприємства металообр., текст., бавовноочисної та олійницької галузей. З-д азотних добрив і ТЕС (збудовані з допомогою СРСР). Килимарство та ін. ремесла. Торгівля каракулем, вовною, шкірами, килимами, с.-г. продуктами тощо. М.-Ш.— місце паломництва мусульман-шиїтів до гробниці, де, за легендою, похований халіф Алі.

МАЗА́ЧЧО [Masaccio; власне Томмазо ді Джованні ді Сімоне Кассаї (Гвіді); 21.XII 1401, Сан-Джованні-Вальдарно, Тоскана — осінь 1428, Рим] — італ. живописець, представник флорентійської школи доби Раннього *Відродження*. Працював у Флоренції, Пізі, Римі. М. відходив від традицій *готики*, втілюючи в реліг. сценах життєві, гуманістичні ідеали. Часто працював разом з Мазоліно да Панікале. Твори: «Мадонна зі св. Анною» (бл. 1424, Галерея Уффіці, Флоренція), поліптих для церкви Санта-Марія дель Карміне в Пізі (1426, окремі частини в Нац. галереї в Лондоні та ін. музеях), розписи в капелі Бранкаччі в церкві Санта-Марія дель Карміне у Флоренції (між 1425—28), фреска «Трійця» в церкві Санта-Марія Новелла у Флоренції (1426—27).

МАЗДАКІ́ТСЬКИЙ РУХ — рух селян та міської бідноти у державі *Сасанідів* з поч. 90-х рр. 5 ст. до кін. 20-х рр. 6 ст. проти соціальної нерівності. Названий за ім'ям керівника руху — Маздака. М. р. був підтриманий шахом Кавадом I, який прагнув ослабити позиції великої аристократії і жрецтва. У 20-х рр. 6 ст. М. р. було придушено.

МАЗЕ́ПА Іван Степанович (1644—1709)—гетьман Лівобережної України (1687—1708), великий феодал. Н. в укр. шляхет. родині, служив при дворі польс. короля. Будучи гетьманом, проводив кріпосницьку політику, нещадно придушував виступи нар. мас проти соціального гноблення. В перші роки *Північної війни 1700—21* уклав таємну угоду із ставлеником швед. короля *Карла XII* — польс. королем С. *Лещинським*, згідно з якою Лівобережна Україна і Київ, а також білорус. землі й Смоленщина мали відійти до Польщі. Зрадницькі наміри М. спробували викрити генеральний суддя В. *Кочубей* і полтав. полковник І. *Іскра*. Проте М. вдалося виправдатися перед *Петром I*. В. Кочубея та І. Іскру за наказом М. 1708 було страчено. В жовтні 1708 М., за яким пішла лише купка старшини та невелика кількість козаків (1500 чол.), відкрито перейшов на бік ворога. Після розгрому швед. військ у *Полтавській битві 1709* М. разом з Карлом XII втік до тур. володінь (м. Бендери), де незабаром помер. Укр. бурж. націоналісти намагаються виправдати зрадництво М. і, всупереч істор. правді, зобразити його борцем за свободу України. Подібні намагання дістають гідну відсіч в укр. рад. історіографії.

Літ.: Історія Української РСР, т. 2. К., 1979; Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. К., 1959.

О. І. Путро.

МА́ЗЕР (англ. maser, скорочено від microwave amplification by stimulated emission of radiation — підсилення мікрохвиль шляхом стимульованого випромінювання) — загальна назва *квантових генераторів і підсилювачів* радіочастотного та надвисокочастотного

Ю. М. Мажуга.

М. М. Мазай.

Мазаччо. Фрагмент фрески «Чудо з статиром» у капелі Бранкаччі в церкві Санта-Марія дель Карміне у Флоренції. Між 1425 і 1428.

Дж. Мазіна.

А. Л. Мазлумов.

О. Ю. Мазуренко.

Ф. Мазерель. Сирена. Гравюра. 1928.

діапазонів. До М. належать, зокрема, *молекулярні генератори* та квантові парамагн. підсилювачі й генератори.

МАЗЕРЕ́ЛЬ (Мáсерел; Masereel) Франс (30.VII 1889, Бланкенберге, Зх. Фландрія — 4.I 1972, Авіньйон, Франція) — бельг. графік і живописець. Член Компартії Бельгії. В 1907—08 навчався в АМ у Генті. З 1909 жив у Франції, під час 1-ї світової війни — в Швейцарії, де створив цикл антивоєнних малюнків (співробітничав з Р. Ролланом у газ. «Листок»). У своїй творчості був близький до *експресіонізму*. Твори: цикли — «Хресний шлях людини» (1918), «Мій часослов» (1919), «Місто» (1925), «Від чорного до білого» (1939), «Танок смерті» (1941), «Юність» (1948); іл. до творів Ш. Де Костера, Р. Роллана та ін.; пейзажі, портрети, мозаїки тощо. В 1935 і 1937 відвідав СРСР. Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Бельгія*, т. 1, с. 448—449.

Літ.: Богемская К. Г. Франс Мазерель. М., 1975.

МАЗІ́НА (Masina) Джульєтта (н. 22.II 1921, поблизу Болоньї) — італ. кіноактриса. Навчалася в Рим. ун-ті, з 1942 виступала в драм. театрі. В кіно — з 1948. Осн. ролі зіграла у фільмах реж. Ф. *Фелліні*: «Вогні вар'єте» (1950), «Дорога» (1954, в рад. прокаті «Вони блукали по дорогах»), «Шахрайство» (1955), «Ночі Кабірії» (1956), «Джульєтта і духи» (1965). Головна роль у телефільмі «Камілла» (1977, 4 серії). Створила образ «маленької людини», яка вірить у добро, незважаючи на жорстокість навколишньої дійсності.

МАЗЛУ́МОВ Аведикт Лук'янович [30.XI (12.XII) 1896, Сімферополь — 30.IX 1972, Москва] — рад. біолог, селекціонер цукр. буряків, акад. ВАСГНІЛ (з 1956), Герой Соціалістичної Праці (1965). У 1923 закінчив Воронезький с.-г. ін-т. З 1922 працював на Рамонській дослідно-селекційній станції (Ворон. обл.), перетвореній (1959) на Всерос. н.-д. ін-т цукр. буряків і цукру. М. особисто і в співавторстві вивів 52 сорти і гібриди цукр. буряків. М. нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Державна премія СРСР, 1946, 1952. Ленінська премія, 1965.

МАЗО́ВІЯ — історична область *Польщі* в середній течії Вісли та нижній течії Нарева і Бугу. Назву дістала від найменування племені мазовшан, які розселилися тут у 9—11 ст. На тер. М. з 10 ст. було самостійне князівство, з серед. 13 ст.— дрібні феод. уділи. З 1526 М.— під владою польс. королів. Тепер тер. М. включає Варшавське, частково Лодзинське і Білостоцьке воєводства. Старовинне місто М.— *Плоцьк*.

«МАЗО́ВШЕ» (польс. Mazowsze — *Мазовія*) — польс. держ. нар. ансамбль пісні і танцю ім. Тадеуша Сигетинського. Створений 1948 з нар. співаків і танцюристів Мазовії. В складі «Мазовше» — хорова, танцювальна й інструм. групи. В ансамблі збираються, обробляються нар. пісні і танці, створюються нові. В його репертуарі — також українські пісні й танці. Ансамбль неодноразово виступав в СРСР (зокрема в Києві, Одесі, Львові, Чернівцях, Ялті, Сімферополі).

Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Ансамблі пісні і танцю*, т. 1, с. 448—449.

МАЗО́Н (Mazon) Андре (7.IX 1881, Париж — 13.VII 1967, там же) — франц. філолог-славіст, член Академії написів і л-ри (з 1941), іноземний член АН СРСР (з 1928) та ін. академій. Учився в Сорбонні й Празькому ун-ті. Викладав франц. мову в Харків. ун-ті (1905—08). Професор слов'ян. філології Страсбурзького університету (1919—23), Колеж де Франс (з 1924). Був віце-головою *Міжнародного комітету славістів* (1958—67). Автор праць з слов'ян. мовознавства: «Граматика чеської мови» (1921), «Граматика російської мови» (1943). Досліджував давню й класич. рос. л-ру. Написав працю «Слово о полку Ігоревім» (1940) та ін. Опублікував цінні матеріали про О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Гончарова, І. Тургенєва, Ф. Достоєвського та ін. Написав розвідки про укр. л-ру, серед них: «Марко Вовчок в Італії» (1928), «Про Шевченка» (1962). Один з організаторів і редактор журналу «Revue des études slaves» («Огляд слов'янських студій»), що виходить у Парижі з 1921 року.

Тв.: Рос. перекл.— Вид в славянских языках. М., 1958.

В. Т. Коломієць.

МАЗОХІ́ЗМ — вид *статевого збочення*.

МАЗУРЕ́НКО Олексій Юхимович [н. 7 (20). VI 1917, с. Ленінка, тепер Устинівського р-ну Кіровогр. обл.] — рад. військовий льотчик, генерал-майор авіації, двічі Герой Рад. Союзу (1942, 1944). Член КПРС з 1942. В Рад. Армії з 1938. Під час Великої Вітчизн. війни — льотчик, командир авіаланки, старший льотчик-інструктор штурмової авіації ВМФ, командир гвард. авіаполку ВПС Балт. флоту. Зробив бл. 300 бойових вильотів. Особисто потопив 8 ворожих кораблів і в складі групи — 22. В 1952 закінчив Військ.-мор. академію. З 1972 — у запасі. Нагороджений орденом Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

МАЗУ́РИ (польс. Mazury) — назва і самоназва населення пн.-сх. районів Польщі; в минулому М.— етнографічна група поляків. За релігією — переважно протестанти. Зберігають деякі діалектні особливості в мові й специфічні риси в нар. одязі, житлі й мистецтві.

МАЗУ́РКА (польс. mazur) — польс. нар. парний танець. Виник у *мазурів* (звідси й назва) і став одним з найпопулярніших нац. танців; з 19 ст. поширився в Європі як бальний танець. Темп швидкий, муз. розмір $^3/_4$ або $^3/_8$.

МАЗУРКЕ́ВИЧ Олександр Романович [н. 27.VIII (9.IX) 1913, с. Жабокрич, тепер Тульчинського р-ну Вінн. обл.] — укр. рад. літературознавець, педагог, академік АПН СРСР (з 1968). Член КПРС з 1944. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Вінн. пед. ін-т (1941). В 1945—50 — заст. директора Вінн. пед. ін-ту; 1950—58 — гол. ред. журн. «*Радянська школа*». З 1951 — в Н.-д. ін-ті педагогіки УРСР. Друкується з 1928. Автор праць з історії, теорії та методики укр. л-ри, історії педагогіки, літературознавства. Дослідник творчості, пед. поглядів. і революц.-просв. діяльності М. Чернишевського, М. Добролюбова, М. Некрасова, Т. Шевченка, І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки. Нагороджений орденом «Знак Пошани» і медалями. Двічі лауреат премії ім. К. Д. Ушинського, медаль А. С. Макаренка.

Тв.: Письменник і життя. К., 1958; Виховна сила художньої літератури. К., 1960; Зарубіжні фальсифікатори української літератури. К., 1961; Нариси з історії методики української літератури. К., 1961; Метод і творчість. К., 1973.

МАЗУРО́К Юрій Антонович (н. 18.VII 1931, Краснік, тепер Люблінське воєводство ПНР) — укр. і рос. рад. співак (баритон), нар. арт. СРСР (з 1976). Член КПРС з 1968. В 1955 закінчив Львів. політех. ін-т, 1960 — Моск. консерваторію. З 1963 — соліст Великого театру СРСР. Партії: Онєгін, Єлецький, Роберт («Євгеній Онєгін», «Пікова дама», «Іоланта» Чайковського), Скарпіа («Тоска» Пуччіні), Родріго («Дон Карлос» Верді), Ескамільо («Кармен» Бізе), Андрій Болконський («Війна і мир» Прокоф'єва). Концертна діяльність (зокрема, концерти з творів укр. композиторів). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

МАЗУ́РСЬКІ ОЗЕ́РА — система озер на Пн. Сх. Польщі. Об'єднують понад 2500 озер заг. площею 310 км². Найбільші з них: Снярдви (106,6 км²), Мамри (104,5 км²), Негоцін (27 км²). Глиб. до 40 м. Сполучені між собою протоками й каналами. Мають стік у ріки Вісла та Преголю. Судноплавство, рибальство. На берегах — курорти; район туризму.

МАЗУ́Т (тюрк.) — залишок після відгонки легких і середніх фракцій нафти (бензину, лігроїну, гасу, дизельного палива). Темна рідина, густ. 890—1000 кг/м³, теплота згоряння 38—42 МДж/кг. Застосовують як рідке котельне паливо, для виробн. *мастила*, *бітумів* тощо. *Крекінгом* або гідруванням з М. одержують моторне паливо (бензин, дизельне паливо).

МАЗЬ — м'яка лікарська форма для зовн. застосування. М. складається з лікар. речовини і т. з. мазевої основи (вазеліну, ланоліну, нафталану тощо). Кількість порошкуватих лікар. речовин у М. не перевищує 25% маси основи. М. мають не тільки місцеву, а й заг. дію на організм.

МАЇ́ЄВСЬКИЙ Микола Володимирович [29.IV (11.V) 1823, с. Первіно, тепер Торжоцького р-ну Калінін. обл.— 11(23).II 1892, Петербург, похований у Первіно] — рос. вчений-артилерист, засновник вітчизняної наукової школи *балістики*, генерал від артилерії (1889), чл.-кор. Петерб. АН (з 1878). З 1858 — професор Михайловської арт. академії. Розробляв балістику арт. снарядів. Відіграв важливу роль у запровадженні нарізних гармат у рос. артилерії.

МАЇН — давнє плем'я і держава у Пд. Аравії (на Пн. сучас. Ємену). Вперше д-ва М. згадувалася в складі коаліції великих родоплемінних об'єднань. Пізніше виникла незалежна д-ва М. (Мінейське царство) з столицею в Іасілі, а потім у Карнаву (ймовірно, 5 ст. до н. е.). Основу економіки М. становили транзитна торгівля пахощами і землеробство (використовували працю рабів). У політ. управлінні М. велику роль відігравали храми та значні купецькі родини, які обмежували владу царя. Бл. серед. 1 ст. до н. е. д-ву М. захопила д-ва Саба (у Пд. Аравії).

МАЇС — те саме, що й *кукурудза*.

МАЙА́МІ — місто на Пд. Сх. США, у штаті Флорида. Порт на узбережжі Атлантичного ок., у гирлі р. Майамі, залізнична станція, аеропорт міжнар. значення. 365,1 тис. ж. (1975). Розвинуті маш.-буд., радіоелектронна, швейна, харч., в т. ч. тютюнова пром-сть. Ун-т. Кліматичний курорт; центр туризму. Засн. 1836. У травні 1980 в негритянських кварталах М. вибухнули заворушення, викликані расовою дискримінацією, які були жорстоко придушені поліцією, нац. гвардією та расистами.

МАЙА́НО (Maiano) — родина італ. архітекторів, скульпторів та різьбярів. Джуліано да М. (1432, Майано, Тоскана — 17.X 1490, Неаполь) — архітектор. Спорудив Палаццо Спанноккі в Сієні (з 1473), собор у Фаенце (1474—86). Прикрашав їх різьбленням на дереві та *інтарсією*. Бенедетто да М. (1442, Майано, Тоскана — 24.IX 1497, Флоренція) — скульптор і архітектор. Навчався у брата Джуліано, з яким часто працював разом. Твори: кафедра в церкві Санта-Кроче у Флоренції (1472—76). Автор портретів П. Мелліні, 1474, Нац. музей, Флоренція; Філіппо Строцці, бл. 1490, Лувр, Париж. Спорудив Палаццо Строцці у Флоренції (з 1489), портик церкви Санта-Марія делле Граціе в Ареццо (бл. 1490).

МАЙБОРОДА Володимир Якович [23.IV (5.V) 1852, с. Дубровка, тепер с. Дубровиця Ковельського р-ну Волин. обл.— 4 (17).IX 1917, Петроград] — укр. і рос. співак (бас). У 1879 закінчив Петерб. консерваторію. В 1880—90, 1892—1906— соліст Маріїнського (Петербург), 1890—92 — Великого (Москва) театрів. Партії: Голова («Ніч проти різдва» Римського-Корсакова), Гонець («Тарас Бульба» Кюнера), Сусанін («Іван Сусанін» Глинки), Мефістофель («Фауст» Гуно). М.— відомий камерний співак, виконував укр. нар. пісні і твори укр. композиторів (зокрема, брав участь у ювілейному концерті М. Лисенка в Петербурзі, 1904).

І. М. Лисенко.

Майданек. Мавзолей, у якому поховано останки в'язнів концтабору.

МА́ЙБОРОДА Георгій Іларіонович [н. 18.XI (1.XII) 1913, хутір Пелехівщина, тепер село Глобинського р-ну Полтав. обл.] — укр. рад. композитор, музично-громадський діяч, нар. арт. СРСР (з 1960). Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1941 закінчив Київ. консерваторію (клас композиції Л. *Ревуцького*). У творчості М. переважає героїко-патріотична тематика, монументальні симф. і муз.-драм. форми. Твори: опери — «Милана» (1957), «Арсенал» (1960), «Тарас Шевченко» (1954), «Ярослав Мудрий» (1973); кантата «Дружба народів» (1948), вокально-симф. поема «Запорожці» (1954); 3 симфонії (1940, 1952, 1976), симф. поеми «Лілея» (1939, за Шевченком), «Каменярі» (1941, за Франком), «Гуцульська рапсодія» (1949, 2-а ред., 1952), «Король Лір» — симф. сюїта з музики до однойм. трагедії Шекспіра (1959), концертний триптих для голосу з оркестром (1969), концерт для скрипки з оркестром (1977); хори, романси (на тексти Пушкіна, Шевченка, Франка, Лесі Українки, Міцкевича, Блока, Сосюри, Тичини та ін.); пісні, обробки нар. пісень, музика до кінофільмів. В 1952—58 викладав у Київ. консерваторії муз.-теор. дисципліни. В 1967—68 був головою правління Спілки композиторів України. Депутат Верховної Ради УРСР 7—9-го скликань. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Дружби народів. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1963.

Літ.: Гордійчук М. М. Георгій Іларіонович Майборода. К., 1963; Зінькевич О. С. Георгій Майборода. К., 1973.

МАЙБОРОДА Платон Іларіонович (н. 1.XII 1918, хутір Пелехівщина, тепер село Глобинського р-ну Полтав. обл.) — укр. рад. композитор, нар. арт. СРСР (з 1979). Брат Г. І. *Майбороди*. Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1939—41 навчався в Київ. консерваторії (клас Л. *Ревуцького*), яку закінчив 1947. Твори: для симф. оркестру — «Героїчна увертюра» (1947); вокально-симфонічні — ораторія «Дума про Дніпро» (1954), поема «Тополя» (1966, за Шевченком), кантата «Полтава» (1974); думи — «Кров людська — не водиця» (1960), «Партизанська дума» (1963); хори та масові пісні (понад 200): про знатних людей Рад. України — «Про Марію Лисенко», «Про Марка Озерного», «Про Олену Хобту» та ін. Особливо популярні ліричні пісні — «Розлягалися тумани», «Пісня про Дніпро», «Любов моя», «Білі каштани», «Київський вальс», «Гімн братерству» (1954), «Колгоспний вальс», «Ми підем, де трави похилі» (1955), «Якщо ти любиш» (1959), «Рідна мати моя» («Пісня про рушник»), «Пісня про вчительку», «Моя стежина»; обробки народних пісень, музика до кінофільмів (у т. ч. «Гроза над полями», 1958; «Літа молодії», 1959; «Дмитро Горицвіт», 1961; «Люди не все знають», 1964). драм. вистав (понад 20). Нагороджений орденом Леніна. Держ. премія СРСР, 1950. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1962.

Літ.: Гордійчук М. Платон Іларіонович Майборода. К., 1964; Кузик В. Платон Майборода. К., 1978.

МАЙДА́Н — селище міського типу Міжгірського р-ну Закарп. обл. УРСР, за 45 км від залізнич. ст. Воловець. 1,6 тис. ж. (1980). З-д пластмас, лісництво. 2 заг.-осв. школи, мед. амбулаторія, клуб, б-ка. Пам'ятка дерев'яної архітектури — Миколаївська церква (18 ст.). Відомий з 16 ст. Іл. с. 306.

МАЙДА́НА (Maidana) Антоніо (н. 25.X 1916, Енкарнасьйон) — діяч комуністичного руху Парагваю. Н. в сім'ї вчителя. За фахом — педагог. З 1936 — член Парагвайської КП (ПКП). У 1940 — член комісії ЦК ПКП з політ. освіти. З 1943 — член ЦК ПКП, з 1949 — Політкомісії ЦК ПКП, з 1953 — секретар, 1957—67 — 2-й секретар ЦК ПКП. В 1944—46 і 1958—77 — в ув'язненні. У 1971 заочно обраний головою ПКП. З червня 1978 — 1-й секретар ЦК ПКП.

МАЙДА́НЕК — нім.-фашист. концтабір поблизу Любліна (Польща) 1940—44. Мав 5 філій. В М. одночасно утримувалося до 45 тис. в'язнів з Польщі та ін. країн, окупованих нім.- фашист. військами. За даними *Нюрнберзького процесу*, в М. було закатовано бл. 1,5 млн. військовополонених (гол. чином рад. і польських) і цивільного населення країн Європи. В М. діяло антифашист. підпілля, керівниками якого були поляк Михайлович, рад. військовополонені Л. Михайловський (з Києва), В. Дегтярьов (з Ростова), О. Альошин (з Москви). Після війни на території М. встановлено пам'ятник і споруджено мавзолей.

МАЙДАНЕ́ЦЬКЕ ПОСЕ́ЛЕННЯ — велике поселення початку пізнього етапу *трипільської культури*, виявлене в околицях с. Майданецького Тальнівського р-ну Черкас. обл. Досліджується з 1972. Комплексне вивчення поселення (розкопки, аерофото- і геомагнітна зйомки) дало змогу встановити його розміри — бл. 300 га, кількість жител — 1575 (розміщених переважно за коловою системою), в'їзди в поселення, майдани. Розкопано залишки громад. будинків, ремісничих майстерень гончарів, ткачів тощо. Деякі глинобитні будинки (площею бл. 500 м² і більше) мали не менше двох поверхів,

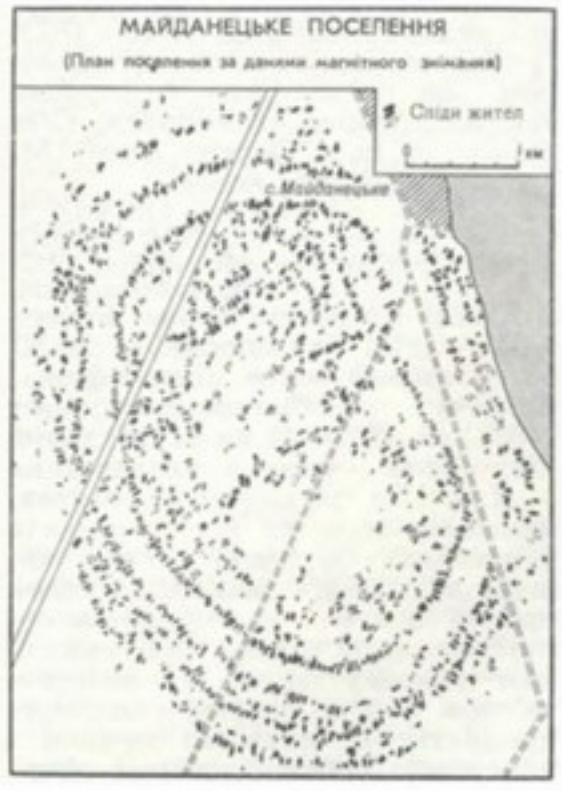

Ю. А. Мазурок.

Г. І. Майборода.

П. І. Майборода.

Б. да Майано. Портрет П. Мелліні. Мармур. 1474. Національний музей. Флоренція.

горищне приміщення і складне планування. В кожному будинку мешкала велика патріархальна сім'я. Загальна чисельність жителів М. п. могла становити 15—20 тис. чол. Датується М. п. кінцем 3-го тис. до н. е.

Літ.: Шмаглій М. М., Дудкін В. П., Зіньковський К. В. Про комплексне вивчення трипільських поселень. «Археологія». 1973. № 10.

М. М. Шмаглій.

МАЙДАНЕ́ЦЬКІ СЕЛЯ́НСЬКІ ЗАВОРУ́ШЕННЯ 1905 — антипоміщицькі виступи селян с. Майданецького (тепер Тальнівського р-ну Черкас. обл.). В червні 1905 під впливом с.-д. агітації відбувся виступ селян на бурякових плантаціях. Селяни поряд з економічними висунули й політ. вимоги. Вночі проти 28.XII 1905 (10.I 1906) селяни зупинили роботу цукроварні, а вранці розгромили її, винокурний з-д і поміщицьку економію. В село прибув загін драгунів. 60 селян — учасників заворушень — було віддано до суду, з них 48 засуджено до тюремного ув'язнення та ін. покарань.

Ю. Р. Майєр.

МА́ЙЄР (Meyer) Ернст Герман (н. 8. XII 1905, Берлін)— нім. композитор, музикознавець (НДР). Член СЄПН з 1963. Член Академії мистецтв НДР. Навчався у Вищій муз. школі та ун-ті в Берліні. З 1929 свою діяльність пов'язав з робітн. муз. рухом у Німеччині. В 1933 емігрував до Великобританії. З 1948 — в НДР, з того ж року — професор Ін-ту музикознавства при ун-ті ім. Гумбольдтів (Берлін). Твори: опера «Лицар уночі» (1973), ораторія «Мансфельдська» (1950), кантати — «Політ голуба» (1952), «Ворота Бухенвальду» (1959), «Ленін сказав» (1970); симфонічні, камерно-інструментальні, вокальні твори. Музикознавчі праці.

М. Майєрова.

МА́ЙЄР (Mayer) Рудольф (13.X 1837, с. Нова Господа, тепер Західно-Чеської обл.— 12.VIII 1865, с. Лоучим, тепер тієї ж обл.) — чес. поет. Належав до літ. оточення Я. *Неруди*. Кращі твори М. пройняті патріотичним звучанням і пов'язані з нац.-визв. рухом (вірші «Опівдні», «Нещасний наш народ» та ін.). З ліричних циклів виділяються «Вечірні тіні», «Нічні сонети» та ін. Першу збірку «Вірші» видано після смерті М.— 1873. Цікавився укр. поезією і фольклором, що позначилося й на його творчості (вірші «Козацька», «Україна» та ін.). Окремі поезії М. перекладено укр. мовою.

Майдан. Миколаївська церква. 18 ст.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Чеська поезія. К., 1964; [Вірші]. В кн.: Слов'янське небо. Львів, 1972.

В. А. Моторний.

МА́ЙЄР (Mayer) Юліус Роберт (25.XI 1814, Гайльбронн — 20.III 1878, там же) — нім. лікар і фізик. Закінчив Тюбінгенський ун-т (1838). В 1840—41 як корабельний лікар брав участь у плаванні на о. Яву. Під час подорожі помітив, що колір венозної крові матросів у тропіках світліший, ніж у пн. широтах. Звідси зробив висновок про зв'язок між споживанням організмом харч. продуктів і утворенням у ньому тепла. Встановивши зв'язок між кількістю окислених продуктів в організмі людини і виконаною роботою, вперше сформулював *енергії збереження і перетворення закон*, знайшов числове значення *механічного еквівалента тепла*. Відкриття М. довгий час не визнавалося.

Майорці струнки:
1 — неповне суцвіття;
2 — повне суцвіття.

МА́ЙЄРОВА (Majerová) Марія (1.II 1882, м. Увалі — 16.I 1967, Прага) — чеська письменниця, нар. письменниця Чехословаччини (1946). Член КПЧ з 1921. Перші романи «Дівоцтво» (1907), «Площа Республіки» (1914) присвячені проблемам революційного руху, долі жінки в буржуазному суспільстві. Основний зміст романів «Найкращий світ» (1923), «Гребля» (1932), «Сирена» (1935), «Шахтарська балада» (1938) — процес революціонізації суспільної свідомості людей праці. Романи «Бруно» (1930), «Робінзонка» (1940) — для дітей та молоді. Автор зб. нарисів про подорож до СРСР — «Переможна хода» (1953, сюди увійшов і нарис «Колгоспна Україна»). В 1925 у Празі познайомилася з П. Тичиною і сприяла виданню в перекладі чес. мовою його зб. «Вітер з України» (Прага, 1927).

Тв.: Укр. перекл.— Перемога. «Вітчизна», 1956, № 5; Рос. перекл.— Избранные произведения. М., 1952; Медальон. М., 1963; Площадь Республики.— Лучший из миров. М., 1970.

Літ.: Копистянська Н. Марія Майєрова. В кн.: Сучасні письменники Чехословаччини. К., 1963; Шмелькова И. А. Мария Майерова. Биобиблиографический указатель. М., 1962.

В. І. Шевчук.

МА́ЙЗЕЛЬ Веніамін Михайлович [6 (20). VI 1900, Мінськ — 28.II 1943] — укр. рад. вчений у галузі механіки, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). Закінчив харківські ін-ти — технологічний (1921), нар. освіти (1922) та нар. г-ва (1923). В 1925—27 працював у Вищій Раді Нар. Г-ва УРСР, пізніше викладав у вузах Харкова (зокрема, з 1933 — зав. кафедрою ун-ту), працював в ін-тах АН УРСР. Осн. праці — з гідродинаміки, турбомашинобудування і термопружності.

МА́ЙКА (Meloë) — рід жуків род. *наривникових*. Жуки (довж. до 60 мм) темні з бронзовим або синім блиском, надкрила вкорочені. Розвиток із складним перетворенням — гіперметаморфозом (див. *Метаморфоз*). З відкладених у грунт яєць виходять дрібні (довж. до 2 мм) личинки тріунгуліни, які вповзають на квітки, заносяться бджолами у вулики, де вони розвиваються і зимують, живляться медом. Бл. 130 видів, пошир. майже в усіх частинах світу, з них в СРСР — 51 вид, у т. ч. в УРСР — понад 10, серед них найпоширеніші М. звичайна (M. proscarabaeus) і М. синя (M. violaceus). М. завдають шкоди бджільництву. Заходи боротьби: збирання і знищення дорослих жуків у районі пасіки, для знищення личинок у вуликах застосовують нафталін, розчини Фроу або метасаліцилату.

В. М. Єрмоленко.

МА́ЙКЕЛЬСОН (Michelson) Альберт Абрахам (19.XII 1852, Стрельно, тепер Стшельно, ПНР — 9.V 1931, Пасадена, Каліфорнія) — амер. фізик, член Нац. АН США (1923—27 — президент), іноземний член АН СРСР (з 1926). Закінчив Військово-мор. академію США (1873). У 1892—1929 — професор Чікагського ун-ту. Осн. праці — з фіз. оптики. В 1878—82 і 1924—26 провів вимірювання *швидкості світла*, які довгий час залишалися неперевершеними за точністю. Застосовуючи винайдений ним *інтерферометр*, експериментально довів незалежність швидкості світла від швидкості руху Землі (див. *Майкельсона дослід*), порівняв довжину еталонного метра з довжиною світлової хвилі, дослідив надтонку структуру спектральних ліній. Визначав кутові діаметри зір. Винайшов спектральний прилад високої роздільної здатності — т. з. ешелон Майкельсона. Нобелівська премія, 1907.

МА́ЙКЕЛЬСОНА ДО́СЛІД — дослід, метою якого було визначення впливу руху Землі на швидкість поширення світла. Провів уперше 1881 А. *Майкельсон* за допомогою створеного ним *інтерферометра*. В М. д. інтерферометр розташовувався так, що одне з його плечей збігалося з напрямом руху Землі, а друге було перпендикулярним до нього. За гіпотезою про ефір (всепроникне середовище, в якому поширюється світло), що панувала у фізиці в 19 ст., поворот плечей інтерферометра на 90° мав викликати зміну інтерференційної картини. Неодноразово повторюваний самим Майкельсоном та ін. вченими, М. д. давав негативний результат (зміщення інтерференційних смуг не спостерігалося), що свідчило про незалежність швидкості світла у будь-якій *інерціальній системі відліку* від швидкості її руху. М. д. став одним з осн. дослідних фактів, які лягли в основу *відносності теорії*.

МА́ЙКОВ Аполлон Миколайович [23.V (4.VI) 1821, Москва — 8 (20). III 1897, Петербург] — рос. поет. Друкуватися почав 1835. Перша зб. «Вірші» (1842). Демократичними настроями позначені поеми «Дві долі» (1845), «Машенька», «Панночка» (обидві — 1846), близькі до *натуральної школи*. Писав вірші про рос. природу («Весна», «Ластівки», «Пахне сіном над лугами» та ін.). В 50—60-х рр. стає прихильником теорії «чистого мистецтва». Автор віршів на істор. тематику — «Хто він?» (1868), «Біля труни Грозного» (1887), циклу «З слов'янського світу» та ін.; поем «Три смерті» (1857), «Смерть Люція» (1863), «Два світи» (1871). Перекладач «Слова о полку Ігоревім» (1870), «Кримських сонетів» А. Міцкевича, білорус., серб. та новогрецьких нар. пісень. Клопотався про полегшення становища засланого Т. Шевченка, присвятив йому вірш. Поезії М. перекладали укр. мовою П. Грабовський, В. Щурат та ін. Багато віршів М. покладено на музику.

Тв.: Избранные произведения. Л., 1977; Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Грабовський П. Зібрання творів, т. 1—2. К., 1959; [Вірші]. «Піонерія». 1939. № 3.

І. Д. Бажинов.

МАЙКО́П — місто, центр Адиг. а. о. Краснодарського краю. Розташований на правому березі р. Білої (прит. Кубані), на авто-

моб. магістралі Туапсе — Усть-Лабінськ. Залізнична станція. 130 тис. ж. (1980). Провідне місце в пром. комплексі міста посідає харч. пром-сть: м'ясний, мол. і харч. комбінати; з-ди — консервний, винно-горілчаний тощо. Підприємства лісової та деревообробної пром-сті, у т. ч. виробниче меблево-деревообробне об'єднання «Дружба». Маш.-буд. з-ди (виробн. металорізальних верстатів, редукторів, лісосплавного устаткування тощо). Серед ін. підприємств — шпагатно-мотузкова, канатна, взут. та швейна ф-ки; з-ди: целюлозно-картонний, дубильних екстрактів. Майкопська ГЕС. У М.— пед. ін-т, Адиг. н.-д. ін-т економіки, мови, л-ри та історії, 5 серед. спец. навч. закладів. Драм. театр, філармонія, історико-краєзнавчий музей. М. засн. 1858.

МАЙКО́ПСЬКИЙ КУРГА́Н — великий (11 м заввишки) курган раннього *бронзового віку* на території м. Майкопа Краснодар. краю. Розкопаний 1897. Виявлено багате поховання вождя племені (під розшитим золотими бляшками балдахіном) та його двох жінок. Біля похованого були поставлені дві золоті, 14 срібних та одна кам'яна посудини. На одній із срібних посудин зображено тварин і пейзаж, що нагадує обрис гір Кавказу. Це один з найдавніших картографічних малюнків. Серед знахідок — мідні шила, долота, сокири, кинджал тощо. Деякі прикраси (золота діадема, намисто, підвіска з бірюзи та ін.) свідчать про тісні зв'язки племен Пн. Кавказу з країнами Стародавнього Сходу. Всі предмети з М. к. зберігаються в *Ермітажі*. Див. також іл. т. 4, с. 241.

МАЙМОНІ́Д (Maimonides; справжнє ім'я — Мошебен Маймон, 30.III 1135, Кордова, Іспанія — 13.XII 1204, Фустат, побл. Каїра) — середньовічний євр. філософ, теолог і медик. У 1148 через реліг. переслідування переселився в Марокко, згодом у Палестину, Єгипет (1165). У своїх філософ. творах («Путівник для тих, хто вагається», 1190, та ін.) намагався раціоналізувати *іудаїзм*, поєднавши його з філософією *Арістотеля*. Реліг. фанатики проголосили М. єретиком і за допомогою *інквізиції* 1234 спалили його книги, а його ім'я піддали *анафемі*. Твори М. справили значний вплив на розвиток *схоластики* 13—15 ст.

МАЙН РІД (1818—83) — англ. письменник. Див. *Рід* Томас Майн.

МАЙНО́ у праві — 1) Матеріальні блага, сукупність матеріальних благ, які є, насамперед, об'єктом *права власності* і права оперативного управління, а також *майнового найму договору*, *житлового найму договору* тощо. Поняття «майно» ширше за поняття «речі». М.—це не лише *річ* або кілька речей, а й гроші та *цінні папери*. Відмінність у правовому режимі окремих видів М. зумовлює особливості їхнього правового регулювання. Так, правила, які визначають правовий режим держ. власності, не поширюються на особисту власність. 2) Сукупність майнових прав і обов'язків, що належать певній особі (т. з. актив і пасив). У цьому розумінні, напр., визначається поняття «майно» при визначенні юрид. наслідків у разі реорганізації *юридичної особи* (ст. 37 ЦивК УРСР). У цьому ж розумінні в ряді випадків вживається поняття «спадкове майно». 3) Сукупність лише майнових прав, що належать певній особі (актив). У цьому розумінні поняття «майно» вживається гол. чин. у правових нормах, спрямованих на захист будь-якого майнового права даної особи, напр., у нормах про охорону М. у випадках *безвісної відсутності*.

Д. В. Боброва.

МАЙНОВО́ГО НА́ЙМУ ДО́ГОВІР — *угода*, за якою одна сторона (наймодавець) зобов'язується надати другій (наймачеві) *майно* в тимчасове користування за плату. Передбачений гл. 5 *Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік* (в УРСР — гл. 25 ЦивК УРСР). Предметом М. н. д. є лише *речі*, що мають індивідуальні ознаки. Сторонами М. н. д. можуть бути як громадяни, так і соціалістичні орг-ції, якщо це не суперечить їхній *правоздатності*. Наймач з припиненням договору зобов'язаний повернути наймодавцеві ту саму річ. М. н. д. між громадянами на строк більше одного року укладається в письмовій формі; між держ., кооп. і громад. орг-ціями — у письмовій формі, за винятком випадків, передбачених окремими правилами. Якщо М. н. д. укладено без зазначення строку, він вважається укладеним на невизначений строк, але не більше як на 10 років (особливі строки передбачено для *житлового найму договору*). В разі ненадання майна наймач має право витребувати його, а також вимагати відшкодування збитків, завданих затримкою виконання договору, або вправі відмовитись від договору. Наймодавець зобов'язаний провадити за свій рахунок капітальний ремонт зданого в найом майна, якщо інше не передбачено законом або договором, а наймач — своєчасно вносити плату за користування майном, користуватися ним відповідно до договору, провадити поточний ремонт тощо. При переході *права власності* на здане в найом майно від наймодавця до ін. особи М. н. д. зберігає чинність для нового власника.

М. І. Данченко.

МА́ЙНОР (Minor) Роберт (15.VII 1884, Сан-Антоніо, Техас — 26.XI 1952, Нью-Йорк) — амер. графік. Член Компартії США з 1920. Був редактором «Ліберейтор» («The Liberator») та «Дейлі уоркер» («Daily Worker»). У своїх творах виступав з критикою бурж. суспільства, паліїв війни.

МА́ЙНОТ (Minot) Джордж Річардс (2.XII 1885, Бостон — 25.II 1950, Бруклін) — амер. патофізіолог і гематолог. У 1912 закінчив мед. школу Гарвардського ун-ту. З 1928 — професор цього ун-ту. Осн. праці присвячені питанням патофізіології і клініці анемічних станів. Розробив метод т. з. печінкової терапії злоякісного недокрів'я, що стимулювало вивчення механізму цього захворювання і привело до відкриття вітаміну B_{12}. Нобелівська премія, 1934 (разом з У. *Мерфі* та Дж. Х. *Уіплом*).

МАЙНЦ — місто в центр. частині ФРН, в землі Рейнланд-Пфальц. Розташований на р. Рейні поблизу впадіння в нього р. Майну. Вузол з-ць і автошляхів, річковий порт. 183,5 тис. ж. (1975). Значний центр машинобудування (судно-, автомобіле-, вагонобуд., електротех. вироби). Підприємства хім., текст., деревообр., скляної, цем., поліграф., харчосмакової (особливо виноробної) пром-сті. Центр торгівлі рейнськими винами. Ун-т (засн. 1477). Академія наук і л-ри, хім. ін-т т-ва Макса Планка. Архіт. пам'ятки: романський собор Санкт - Мартін-унд-Санкт-Штефан (засн. у кін. 10 ст.), готичні церкви Санкт-Штефанскірхе (14 ст.), Кармелітеркірхе (13—14 ст.), бароккові церкви (18 ст.), замок курфюрстів (17—18 ст.). Музей Гутенберга.

МАЙО́ЛІКА (італ. maiòlica, від лат. Majorica — Майорка, Мальйорка) — вид керамічних виробів з кольорової грубозернистої випаленої глини, вкритих непрозорою білою олов'яною *глазур'ю* (поливою). Іноді замість олов'яної поливи застосовують обливання білою глиною (ангобом) — такі вироби складають групу напівмайоліки, або нар. М. Для М. характерна масивність форм, яскравий блиск поливи, контрастне поєднання кольорів. У 12 ст. вироби іспано-маврітанської М. (посудини, декоративні вази й плити) експортувались через о. Мальйорку до Італії та ін. країн, де набули в 14—18 ст. нових худож. ознак в продукції фабрик Урбіно, Фаенци, майстерень Губбіо, Сієни, Падуї (Італія), Німа, Ліона, Невера (Франція), Делфта (Голландія), Гданська (Польща), Гжелі, Ярославля, Москви (Росія), Ніжина, Новгорода-Сіверського (Україна), а також Швейцарії, Німеччини, Австрії. М. для облицювання стін застосовувалася в архітектурі Старод. Сходу (в Єгипті, Вавілоні, Ірані), Серед. Азії, Бл. Сходу: в Київ. Русі така М. була відома з 11 ст. В 17—19 ст. майолікові декоративні вставки та плити створювали майстри Києва, Ніжина, Городні та *Ічні* (Чернігівщина). Найвизначнішими центрами укр. нар. М. є *Опішня* (Полтавщина), Ічня, Ніжин (Чернігівщина), *Василькiв, Дибинці* (Київщина), Гнилець, Головківка (Черкащина), *Бубнівка*, Бар (Вінничина), Смотрич (Хмельниччина), *Косів, Коломия* (Івано-Франківщина), Вільхівка (Закарпаття). Серед сучас. митців укр. М.— М. Денисенко, В. Протор'єв, Д. *Головко*, З. Флінта, О. Безпалків, П. Ганжа та ін. Див. також *Кераміка, Маврітанське мистецтво*. Іл. с. 308.

Ю. П. Лащук.

МАЙО́ЛЬ (Maillol) Аристід Жозеф Бонавентюр (8.XII 1861, Банюльс-сюр-Мер, Сх. Піренеї — 27.IX 1944, там же) — франц. скульптор. У 1882—86 навчався в Школі красних мист. у Парижі. На творчість М. вплинув П. *Гоген*. У ранній період виконував

А. А. Майкельсон.

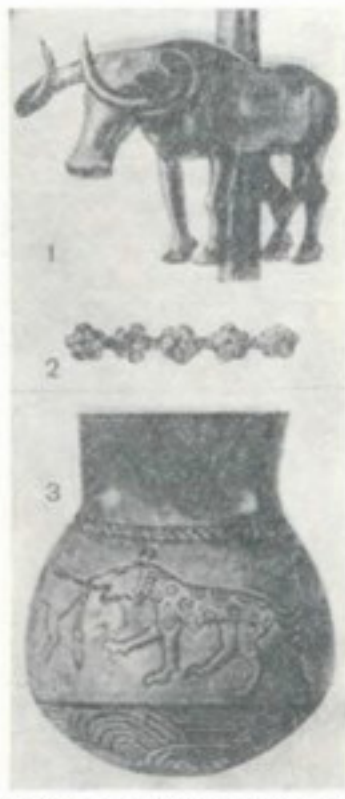

Речі з **Майкопського кургану:**
1 — срібний прут балдахіна з золотою фігуркою бика; 2 — золота діадема; 3 — срібний кубок з карбованим зображенням.

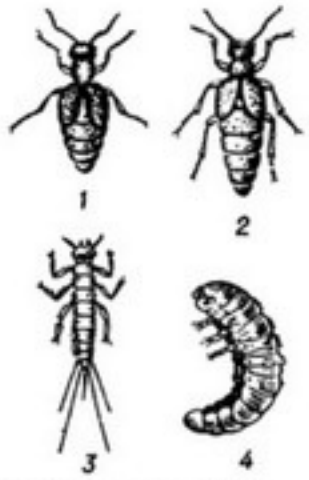

Майка звичайна:
1 — самець; *2* — самка; *3* — тріунгулін; *4* — молода личинка.

Майоліка. О. Ф. Селюченко. Вершники. 1973. Село Опішня Полтавської обл. Н. і В. Протор'єви. Блюдо «Півень». 70-і рр. 20 ст. Місто Васильків Київської обл.

А. Майоль. Помона. Бронза. 1907. Національна галерея. Прага.

Г. І. Майсурадзе. Портрет І. Чичинадзе. 1853. Державний музей мистецтв Грузинської РСР. Тбілісі.

ескізи до гобеленів. У 90-х рр. звернувся до скульптури в стилі *модерн*. Пізніші твори позначені пластичністю форми («Ніч», 1902—09; «Помона», 1907; «Бажання», 1905—08; «Іль-де-Франс», 1920—25; «Венера з намистом», 1930). Автор пам'ятників художнику П. Сезанну (1912—25), композитору К. Дебюссі (1933). М. відомий також як гравер і літограф. Твори зберігаються в музеях Парижа. Музеї образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна в Москві.

Літ.: Петрончук О. К. Аристид Майоль. М., 1977.

МАЙОНЕ́З (франц. mayonnaise) — холодний соус з олії, сирих яєчних жовтків та різних *спецій*. Є приправою до холодних страв з м'яса, птиці, риби або овочів.

МАЙО́Р (Major) Тамаш (н. 26.I 1910, Будапешт) — угор. актор, режисер і громадський діяч, нар. арт. УНР (з 1950). З 1942 — член Компартії Угорщини (з 1956— УСРП). З 1945 — директор (з 1962— гол. режисер) Нац. театру в Будапешті. М. пропагував *Станіславського систему* в угор. театрі. Поставив спектаклі «Трагедія людини» Мадача (грав роль Люцифера), «Бойове хрещення» Урбана, «Молода гвардія» за Фадєєвим, «Любов Ярова» Треньова, «Фауст» Гете (грав роль Мефістофеля). Знімається в кіно. З 1947 — професор Угор. вищої школи театр. і кіномистецтва.

МАЙО́Р (від лат. major — більший, старший) — військ. звання старшого офіцерського складу в збройних силах більшості держав. У Росії чин М. існував 1698—1731 і 1798—1884. В Рад. Збройних Силах військ. звання М. введено 22. IX 1935. Див. *Звання військові*.

МАЙОРА́Н (Majorana) — рід багаторічних трав або напівкущів родини *губоцвітих*. Листки дрібні, довгасто-овальні з численними залозками. Квітки білі або червонуваті, зібрані в колосовидні суцвіття. Плід — горішок. 6 видів, поширених у країнах Середземномор'я. Культивують у країнах Пд. і Центр. Європи, США і КНР. В СРСР, у т. ч. й УРСР, 1 вид: М. садовий (M. hortensis). Використовують як приправу в кулінарії і консервному виробництві, для виготовлення лікерів і наливок. З листків і квіток добувають запашну ефірну олію. М.— добрий медонос, лікарська рослина. Урожай зеленої маси до 50 ц/га, насіння 30—50 кг/га. М. іноді включають до роду *материнка*. Іл. с. 311

МАЙОРА́Т (від лат. major — старший) — 1) Порядок *спадкування* переважно нерухомого майна (найчастіше землі), за яким воно передається старшому в роді або сім'ї. Принципи М. були вже в законах стародавньої Індії, Афін тощо. Види М.: сеньйорат — успадковує старший у роді; власне М. — успадковує старший з синів; примогенітура — успадковує син, що народився першим, а в разі його смерті — старший онук. За феодалізму М. існував у більшості країн Європи й застосовувався при спадкуванні *ленів*. На тер. України, що перебувала під владою Польщі, М. застосовувався гол. чин. при спадкуванні земель великих магнатів (землі укр. *старшини* передавались у спадщину без дотримування М.). 2) Маєток, що передається за правом майорату.

МАЙОРДО́М (від лат. major domus — старший по дому) — найвища службова особа у *Франкській державі* в кін. 5 — серед. 8 ст. Спочатку призначався королем і очолював палацове управління. З серед. 7 ст. М., що були найбільшими землевласниками, зосередили в своїх руках держ. владу. В 751 один з М., *Піпін Короткий*, захопив престол, поклавши початок дин. *Каролінгів*.

МА́ЙОРІ — приморський кліматичний курорт на Ризькому узмор'ї, за 24 км від Риги. Частина *Юрмали*.

МАЙО́РОВ Михайло Мусійович (10.I 1890 — 20.I 1938) — парт. і держ. діяч УРСР. Член Комуністичної партії з 1906. Н. в с. Скородному (тепер Гом. обл.) в сім'ї кравця. В 1906—17 вів парт. роботу в Києві, Катеринославі, Царицині, Саратові, Москві. Зазнавав репресій. У 1917 — член Київ. к-ту РСДРП(б), один з керівників більшовицької фракції Київ. Ради робітн. депутатів. Учасник Жовтн. збройного повстання в Петрограді й Москві, *Київського січневого збройного повстання 1918*. Під час австро-нім. окупації 1918 — один з керівників парт. підпілля в Києві й Катеринославі, голова *Всеукраїнського партійного тимчасового комітету*, голова (з липня 1918) і член (з жовтня 1918) Київ. підпільного обл. к-ту КП(б)У. В 1919—20 — в Червоній Армії. З липня 1920 — на рад. і парт. роботі: голова Київ. губраднаргоспу (до жовтня 1922), перший секретар Одес. губкому КП(б)У (1922—23), заст. голови ЦКК КП(б)У — наркома РСІ УРСР (1927—30), нарком постачання УРСР (1930—32), перший секретар Одес. обкому КП(б)У (1932—33). На XV—XVI з'їздах ВКП(б) обирався членом ЦКК ВКП(б). На I і III з'їздах КП(б)У обирався кандидатом у члени ЦК КП(б)У, на V конференції — членом ЦК КП(б)У, на X—XI з'їздах КП(б)У — членом ЦКК КП(б)У. В 1932—33 — кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У. Не раз обирався членом ВЦВК і ВУЦВК. Автор праць з історії партії.

В. С. Левін.

МАЙО́РЦІ, майори (Zinnia) — рід одно- або багаторічних трав чи напівкущів родини *складноцвітих*. Листки супротивні, цілісні. Суцвіття — кошики. Крайові квітки (жіночі) язичкові, різноманітного забарвлення, середні (двостатеві) — трубчасті, жовті. Плід — сплюснуто-тригранна сім'янка. 16—20 видів, пошир. на Пд. Зх. Північної Америки. В СРСР, у т. ч. на Україні, культивують як декоративні різні сорти М. струнких (Z. elegans) з рожевими, червоними, оранжевими або фіолетовими квітками. Іл. с. 306.

МАЙРО́НІС [справж. прізв. та ім'я — Мачюліс Йонас; 21.X (2.XI) 1862, маєток Пасандравіс, тепер Расейнського р-ну Лит. РСР — 28.VI 1932, Каунас] — лит. поет, представник лит. нац. відродження. Вчився в Київ. ун-ті (1883—84). Друкуватися почав 1885. Перша зб. поезій — «Голоси весни» (1895). У віршах «Моя вітчизна», «Литва», «Стародавня пісня» та ін. оспівував красу лит. природи, любов до батьківщини. Поеми «Молода Литва» (1907), «Наші злигодні» (1920) та ін. пройняті ідеями нац.-визвольного руху. В драматичній віршованій трилогії «Смерть Кейстута» (1921), «Вітовт у хрестоносців» (1925), «Вітовт Великий — король» (1930) М. ідеалізував минуле Литви. Автор балад «Чичинскас» (1919), «Юрате і Кастітіс» (1920) та ін. М. утвердив силаботонічне віршування у лит. поезії. Вірші М. перекладав П. Тичина.

Тв.: Рос. перекл.— Избранное. М., 1962.

О. А. Шешельгіс.

МА́ЙСЕН — місто у НДР. Див. *Мейсен*.

МА́ЙСТЕР — в СРСР адміністративно-технічний керівник і безпосередній організатор виробництва та праці на *виробничій дільниці*. М. дільниці підлягає начальникові цеху або начальникові зміни (там, де вони є), при наявності значної кількості виробничих дільниць — старшому майстрові, який координує роботу не менше як трьох майстрів, у буд-ві — виконробові. При *безцеховій структурі управління виробництвом* М. дільниці підпорядкований безпосередньо директорові (заступникові по виробн.) підприємства. Відповідно до законодавства М. має широкі права: проводить розміщення робітників на дільниці; за згодою начальника цеху має право звільняти з роботи осіб, які систематично порушують виробничу або трудову дисципліну; бере участь у присвоюванні робітникам тарифних розрядів; рекомендує робітників за високі виробничі показники до преміювання, ін. видів заохочення тощо. Поряд з цим М. відповідає за виконання плану виробн. підвідомчої дільниці і якість виготовленої продукції, за підвищення продуктивності праці та зниження витрат на одиницю продукції; стежить за суворим додержанням прийнятої технології. Більшість М. є наставниками молоді (див. *Наставництво*).

МА́ЙСТЕР ЦЕХОВИ́Й (нім. Meister) — у середні віки дрібний економічно самостійний виробник-ремісник, повноправний член *цеху*. Працював у власній майстерні, мав у підпорядкуванні підмайстрів і учнів. З розвитком ремісничого виробн. серед М. ц. почалося розшарування — розорення одних і збагачення інших.

«МАЙСТЕ́РНЯ НАРО́ДНОЇ ГРАФІКИ» — об'єднання мекс. графіків. Заснували 1937 в Мехіко Л. *Мендес*, П. О. Хіггінс та Л. Ареналь при підтримці Д. *Сікейроса*. «М. н. г.» склалася як колектив майстрів нац.-демократичного реалістичного мист., який поставив перед собою завдання соціальної боротьби. Митці «М. н. г.» випускали антифашист. плакати, альбоми («Франкістська Іспанія», 1938; «Чорна книга нацистського терору в Європі», 1943—44, та ін.). Серед представників — А. Бельтран, А. Гарсіа Бустос, А. Брачо та ін. В 60-х рр. об'єднання розпа-

лося. В 1953 удостоєно Міжнар. премії Миру.
Літ.: Полевой В. М. Искусство стран Латинской Америки. М., 1967.

МАЙСУ́Р — місто на Пд. Індії, в штаті *Карнатака*. Вузол з-ць. 355,6 тис. ж. (1971). Один з центрів текст. пром-сті. Шовкоткацька ф-ка, підприємства рисоочисної, олійницької та хім. галузей. Університет.

МАЙСУРА́ДЗЕ Георгій (Григорій) Іванович [6 (18).VI 1817, с. Цінандалі, тепер Телавськ. р-ну Груз.РСР — 6 (18).VI 1885, Кутаїсі] — груз. живописець. Один із засновників груз. реалістичного живопису. Був кріпаком поета О. *Чавчавадзе*, який 1837 дав йому відпускну. В 1837—44 навчався в петерб. АМ у К. *Брюллова*. З 1850 жив у Кутаїсі. Твори: портрети — А. Багратіоні (1839), І. Чичинадзе (1853), Н. Абуладзе (60-і рр. 19 ст.) та ін. В АМ навчався разом з Т. Шевченком.

МА́ЙСЬКИЙ Іван Михайлович [7 (19).I 1884, м. Кирилов, тепер Вологодської обл.— 3.IX 1975, Москва] — рад. дипломат, історик, акад. АН СРСР (з 1946). Член КПРС з 1921. В 1902 за участь у революц. русі виключений з Петерб. ун-ту і висланий до Омська. Учасник революції 1905—07. В 1908—17 — в еміграції (1912 закінчив Мюнхенський ун-т). З 1922 — на дипломатичній роботі, зокрема 1932—43 — посол СРСР у Великобританії, 1943—46 — заст. нар. комісара закорд. справ СРСР. З 1946 — на наук. роботі. Праці М. присвячені проблемам зовн. політики СРСР, професс. рухові на Заході, англ. робітн. рухові, історії Німеччини, Японії, Фінляндії, Китаю, Іспанії. Автор мемуарів.
Тв.: Воспоминания советского посла. Война. 1939—1943. М., 1965; Воспоминания советского дипломата. 1925—1945 гг. М., 1971.

МА́ЙФЕТ Григорій Йосипович [19.VII (1.VIII) 1903, м. Ромни, тепер Сум. обл.— 13.IX 1975, м. Печора, Комі АРСР] — укр. рад. літературознавець і критик. Закінчив Полтав. ін-т нар. освіти (1924). В 1931—34 викладав зарубіжну л-ру в Полтав. пед. ін-ті. Почав друкуватися 1925. Досліджував укр. та зарубіжні л-ри, новелістику, питання перекладу. Окремими виданнями вийшли праці: «Матеріали до характеристики творчості П. Г. Тичини» (1926), «Природа новели. Збірка перша» (1928), «Природа новели. Збірка друга» (1929), «„Мені однаково" та його відтворення в англійському і німецькому перекладах» (1929). *Л. М. Коваленко.*

МА́ЙЯ — індіан. народ у Мексіці (п-ів Юкатан; 650 тис. чол., 1978) і в Белізі (15 тис. чол.). Мова М. належить до сім'ї мов майякіче. За релігією М.— формально католики, але фактично у них зберігаються пережитки дохристиянських вірувань. Осн. заняття сучас. М.— землеробство. М.— творці однієї з найдавніших цивілізацій Америки, що існувала на тер. сучас. пд.-сх. Мексіки, Гондурасу і Гватемали. Поряд з *ацтеками* та *інками* М. до колонізації досягли найвищого серед *індіанців* ступеня розвитку. В 1-му тис. н. е. у М. з'явилися міста з кам'яними спорудами (відомо понад 100 міст). Найбільші з них: Тікаль, Копан, Чічен-Іца, *Ушмаль*, *Паленке*, *Кіріґуа*. В 9 ст. більшість міст М. загинула, можливо, внаслідок вторгнення очолених тольтеками індіан. племен. У 10 ст. на Юкатані виникла нова майя-тольтекська д-ва, яка згодом розпалася на незалежні міста-держави. Сусп. лад був рабовласницьким із значними

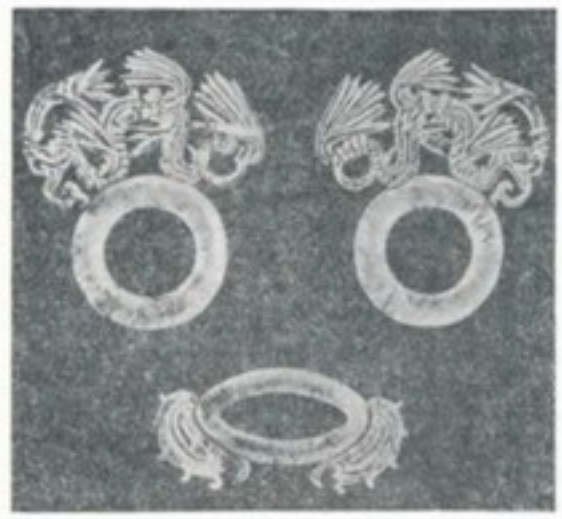

Золоті накладки для очей і рота.

пережитками родових відносин. Панівне становище в суспільстві належало військ. знаті і жерцям, які експлуатували землеробів і рабів. У М. були розвинуті ремесло і торгівля. Вони створили свою писемність (див. *Майя письмо*). Володіли знаннями в галузі медицини, астрономії, математики тощо. Про високий рівень архітектури М. свідчать залишки міст. Ступінчасті піраміди з храмами на вершині і палаци прикрашалися колонами, стилізованими фігурами людей і тварин, кам'яними скульптурами, орнаментом. У М. було розвинуте образотворче мистецтво (фрески, живопис, худож. розпис на кераміці). У серед. 16 ст. на Юкатан вторглись іспан. *конкістадори*. Понад 100 років М. мужньо відстоювали свою незалежність. Колонізатори по-варварському знищували пам'ятки культури М. Жорстока експлуатація викликала ряд повстань проти іспан., а потім мекс. урядів (зокрема в період 1847—1904). Іл. с. 312.
Літ.: Народы Америки, т. 2. М., 1959; Кузьмищев В. Тайна жрецов майя. М., 1968; Кинжалов Р. В. Культура древних майя. Л., 1971.

МА́ЙЯ — в інд. філос. системах, зокрема у *Веданті*, — божественна творча сила, а також синонім ілюзорності всього, що сприймається.

МА́ЙЯ ПИСЬМО́ — давнє ієрогліфічне письмо індіанців *майя*. Існувало від початку н. е. до заборони його іспан. церквою в 16 ст. Збереглися численні написи М. п. на стелах, кераміці, фресках тощо. Майя мали й розвинуту л-ру (переважно релігійну). Величезну кількість рукописів майя 1563 спалили завойовники-іспанці, вціліло лише три — т. з. Дрезденський, Мадрідський і Паризький. Спроби дешифрувати М. п. зарубіжні вчені почали ще з серед. 19 ст. Рад. учений Ю. В. *Кнорозов* довів, що М. п. складається з ідеографічних знаків (для слів і морфем), фонетичних знаків та детермінативів (покажчиків групи понять). У 50—70-х рр. він дешифрував М. п. і переклав рос. мовою пам'ятки писемності майя. Іл. с. 312.
Літ.: Кнорозов Ю. В. Письменность индейцев майя. М.— Л., 1963; Кнорозов Ю. В. Иероглифические рукописи майя. Л., 1975.

МАК (Paraver) — рід одно-, дво- та багаторічних трав'янистих рослин родини макових. Листки переважно перисторозділені. Квітки одиночні, великі, яскраво забарвлені або білі, на довгих квітконосах. Плід — коробочка. Понад 100 видів, поширених у Євразії та Африці. В СРСР — понад 30 видів, з них в УРСР — 10. В культурі найпоширеніший М. снотворний (P. somniferum) — однорічна рослина з прямостоячими стеблами (до 120 см заввишки) і довгим стрижневим коренем. Вирощують М. у багатьох країнах світу як олійну, лікарську та декоративну рослину. Розрізняють сорти М. олійні й опійні. Насіння М. олійного містить (у % на суху речовину) олії 40—56, протеїну 20—24, вуглеводів бл. 19, клітковини 6—10. Макова олія широко використовується в харч. та кондитерській пром-сті. Коробочки олійного М. містять алкалоїд *морфін*, який застосовують у медицині як *знеболювальний засіб*. На Україні М. олійний вирощують у Дніпроп., Хмельн., Полтав., Харківській та Вінн. обл. Урожай насіння 6—8 ц/га, сухих коробочок — 3—7 ц/га. Поширені на Україні сорти М. олійного: Голубий ювілейний, Лубенський 7, Маяк, Новинка 198, Старт. Іл. с. 313. З М. опійного добувають *опій*. Його вирощують в СРСР в Кирг. РСР.
Літ.: Федорченко К. Ф. Возделывание масличного мака в колхозах Украины. К., 1967; Олійні та ефіроолійні культури. К., 1970; Бугай С. М. Рослинництво. К., 1978.

МАКАЙО́НОК Андрій Єгорович (н. 12.XI 1920, с. Борхів, тепер Рогачовського р-ну Гом. обл.) — білорус. рад. драматург, народний письменник БРСР (з 1977). Член КПРС з 1945. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1946. Перша багатоактна драма «На світанку» (1951) — про боротьбу патріотів Франції за мир і нац. незалежність країни. Автор комедій «Вибачайте, коли ласка!» (1953), «Щоб люди не журилися» (1958), «Лявониха на орбіті» (1961), «Таблетку під язик» (1972), «Свята простота» (1976), «Погорільці», «Вірочка» (обидві — 1970). П'єса-памфлет «Затюканий апостол» (1969) — про мораль і звичаї капіталістичного світу; трагікомедія «Трибунал» (1970) — про героїзм рад. людей у роки Великої Вітчизн. війни. П'єси М. йдуть у театрах України. Перекладач творів О. Корнійчука, М. Зарудного, О. Коломійця. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями.
Тв.: Укр. перекл.— Вибачайте, коли ласка! К., 1954; Рос. перекл. — Затюканный апостол. М., 1973.
Літ.: Вишневская И. Комедия на орбите. М., 1979. *В. Я. Буран.*

МАКА́К, макака (Macacus, синонім Масаса) — рід нижчих вузьконосих *мавп*. Довж. тіла 34—75 см, маса до 18 кг, довж. хвос-

М. М. Майоров.

І. М. Майський.

А. Є. Макайонок.

«Майстерня народної графіки». А. Кінтерос Мати-індіанка. Гравюра на лінолеумі. 1957.

О. І. Макаревський.

А. С. Макаренко.

Макаріос III.

О. Г. Макаров.

та у різних видів різна (у деяких його немає). Голова кругла, лицьова частина виступає вперед помірно. Є защічні мішки. Кінцівки п'ятипалі, з нігтями. Волосяний покрив жовтого, бурого, коричневого та ін. кольорів. Стадні, деревні або наземні тварини. Живляться плодами, листям, насінням, дрібними тваринами. Самка після 5—7 міс. вагітності народжує 1 маля. Пошир. у Пд.-Сх. Азії, лише 1 вид М.— магот (M. sylvanus) пошир. у Пн. Африці та Пд. Європі. З М. найвідоміші: резус (M. mulattus), лапундер (M. nemestrinus), М. яванський (M. irus) та ін. М. часто використовуються як лабораторні гварини в біол., медичних та космічних експериментах. М. левохвостий (M. silenus) та деякі ін. зникаючі види включені до *Червоної книги*. Іл. с. 312.

Г. П. Зіневич.

МАКА́О—територія на узбережжі Пд.-Китайського м.; див. *Аоминь*.

МАКАПАГА́Л (Macapagal) Фелісісімо (н. 5.XII 1914, Сан-Хуліано, пров. Нуева-Есіха) — діяч комуністичного руху Філіппін. Н. в сел. сім'ї. З 1932 — учасник сел. руху. В 1938 вступив до КП Філіппін (КПФ). Під час япон. окупації країни (1941—45) очолював партизан. загін. У 1945 — один з ініціаторів створення блоку патріотичних партій і орг-цій — Демократичного альянсу. В 1948—51 брав участь у збройній боротьбі селян проти уряду. В 1951 — 55 — в ув'язненні. В 1959 створив Вільний союз селян у пров. Нуева-Есіха. З 1967 — член ЦК КПФ З 1970 — генеральний секретар ЦК КПФ.

МАКА́Р (парт. псевд. Жвіфа Олександра Михайловича; 1877, Одеса — 8.VII 1961, Москва) — учасник боротьби за владу Рад на Україні. Член КПРС з 1899. Н. в сім'ї вчителя. Учасник революц. подій 1905—07 в Одесі. В 1907—17 — в еміграції. Закінчив мед. ф-ти Одес. і Базельського ун-тів. У квітні 1917 повернувся в Росію, з червня 1917 — член Одес. к-ту РСДРП(б), редактор газ. «*Голос пролетария*» і «Солдатская мысль». У 1918 — член Одес. ревкому, комісар охорони здоров'я, комісар преси *Румчероду*. З березня 1918 — на парт., держ. і дипломатичній роботі, зокрема, 1922—24 — голова ЦКК КП(б)У — нарком РСІ УРСР. З 1949 — персональний пенсіонер. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

МАКАРА́ Арсен Мартинович [18 (31).I 1916, с. Луб'янка, тепер Бородянського р-ну Київ. обл.— 17.IV 1975, Київ] — укр. рад. вчений у галузі металознавства і технології зварювання металів, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). Після закінчення (1940) Київ. політех. ін-ту працював в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР (1954—70 — заст. директора). Осн. праці — з проблем зварювання металів плавленням, технології і металургії зварювання вуглецевих, низьколегованих і легованих конструкційних сталей тощо. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями. Премія ім. Є. О. Патона АН УРСР, 1970.

МАКАРЄ́ВСЬКИЙ Олександр Іванович [3 (16).IV 1904, с. Мушковичі, тепер Духовщинського р-ну Смоленської обл.— 11.V 1979, Москва] — рад. вчений у галузі літакобудування, акад. АН СРСР (з 1968), Герой Соціалістичної Праці (1957). Член КПРС з 1943. Закінчив (1929) Моск. вище тех. уч-ще ім. М. Е. Баумана. З 1927 працював у Центр. аерогідродинамічному ін-ті (1950—60 — нач. ін-ту). З 1952 — одночасно професор Моск. фізико-тех. ін-ту. Праці в галузі міцності авіац. конструкцій. Положення, викладені в цих працях, стали основою для створення норм міцності вітчизн. літаків та ін. літальних апаратів, зокрема при великих швидкостях. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1943. Ленінська премія, 1957.

МАКА́РЕНКА А. С. МУЗЕ́Й, Педагогічно-меморіальний музей А. С. Макаренка — держ. музей рад. педагога і письменника А. С. *Макаренка*. Відкрито 8.VII 1951 в м. Кременчуці Полтав. обл. у будинку, де Макаренко жив і працював 1905 — 11 та 1917—19. В шести кімнатах музею розміщено бл. 1200 експонатів (1980), які розповідають про життя і багатогранну діяльність Макаренка. Тут зібрано його твори, фотографії, особисту б-ку, речі, відтворено обстановку робочого кабінету й спальні. Музей проводить наук.-дослідну та довідково-бібліографічну роботу.

П. Г. Лисенко.

МАКА́РЕНКО Антон Семенович [1 (13).III 1888, м. Білопілля, тепер Сум. області — 1.IV 1939, Москва] — рад. педагог і письменник. Після закінчення Кременчуцького міського училища і пед. курсів при ньому (1905) вчителював на Україні. В 1917 закінчив Полтав. учит. ін-т. У 1920 організував побл. Полтави трудову *колонію імені М. Горького* для неповнолітніх правопорушників. З кінця 1927 керував *комуною імені Ф. Е. Дзержинського*, засн. в с-щі Новому Харкові (передмістя Харкова). В 1935—36 працював у Києві заст. нач. відділу трудових колоній НКВС УРСР, 1936—37 керував труд. колонією в Броварах. З 1937 жив у Москві, займаючись літ. і громадсько-педагогічною роботою. Центр. проблемою пед. діяльності М. є виховання в умовах рад. суспільства всебічно розвинених і відданих Комуністичній партії активних, свідомих борців за комунізм. Найважливішим у системі М. є положення про виховання в колективі і через колектив. М. створив наук. методику виховної роботи з дит. колективом, поєднання навчання з продуктивною працею, моральним, фіз. і естетичним вихованням. Багато зробив для розвитку рад. теорії *сімейного виховання*. У тісному зв'язку з питаннями рад. педагогіки М. розглядав проблеми *етики*. Свій досвід і пед. погляди М. втілив у творах «Марш 30-го року» (1932), «Педагогічна поема» (1933—35), «Книга для батьків» (1937), «Прапори на баштах» (1938), статтях «Про комуністичну етику», «Комуністичне виховання і повсякденка» та ін. Значний вплив на літ. творчість М. мала творчість Максима Горького, його листи і особиста дружба з ним. Їхнє листування почалося в липні 1925, перша зустріч відбулася 1928, коли М. Горький відвідав колонію у Куряжі. В літ. творчості М. широко представлені укр. тематика, укр. фольклор, гумор. Твори М. перекладено багатьма мовами народів світу. Його пед. досвід впроваджується в рад. школі, здобув визнання в соціалістичних країнах. Пед. спадщину М. використовують прогресивні педагоги багатьох зарубіжних країн.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—5. М., 1971; Избранные педагогические сочинения, т. 1—2. М., 1978; Трудовое воспитание. Минск, 1977; Укр. перекл.— Твори, т. 1—7. К., 1953—55; Марш 30 року.— ФД-1.— З історії комуни імені Ф. Е. Дзержинського. К., 1972; Педагогічна поема. К., 1977; Про комуністичне виховання. К., 1978; Книга для батьків. К., 1980

Літ.: А. С. Макаренко, кн. 1—9. Львов, 1949—74; Ніжинський М. П. Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка. К., 1967; Нежинский Н. П. А. С. Макаренко и педагогика школы. К., 1976; Гетманец М. Ф. А. С. Макаренко и концепция нового человека в советской литературе 20—30-х годов. Х., 1978.

М. П. Ніжинський.

МАКА́РЕНКО Микола Омелянович (4.II 1877, с. Москалівка, тепер Роменського р-ну Сум. обл.— 1936, Київ) — укр. рад. мистецтвознавець і археолог. Закінчив Центр. уч-ще технічного малювання Штігліца в Петербурзі та петерб. Археол. ін-т (1902). В 1902—19 працював у Ермітажі, 1920—25 — директор Київ. музею зх. та сх. мистецтва; 1920—29 — співробітник історико-філологічного відділу Української Академії наук. Основні праці: «Художні скарби Ермітажу» (1916), «Музей мистецтв Української Академії наук» (1924), «Орнаментація української книжки XVI—XVIII ст.» (1926), «Борзненські емалі й старі емалі України» (1928), «Біля чернігівського Спаса» (1928), «Скульптура і різьбярство Київської Русі передмонгольських часів» (1930), «Маріупольський могильник» (1933).

МАКА́РІВ — селище міського типу Київ. обл. УРСР, райцентр, за 25 км від залізнич. ст. Бородянка. 6,6 тис. ж. (1980). На поч. 17 ст. в М. було збудовано фортецю як опорний пункт польс.-шляхет. влади для придушення антифеод. рухів. Після 2-го поділу Польщі (1793) М. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено у лютому 1918. З 1956 М.— с-ще міськ. типу. У селищі — льонообр., мол. та хлібний з-ди, міжколг. буд. орг-ція, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. Мед. уч-ще, середня та музична школи, лікарня. Будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки. В М. народилися укр. і рос. письменник Д. С. *Туптало*, рад. поет С. М. *Гордєєв*, багато років жив радян. поет Б. Д. *Палійчук*.

МАКА́РІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у зх. частині Київ. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,4 тис. км². Нас. 50,5 тис. чол. (1980). У районі — 68 населених пунктів, під-

порядкованих 2 селищним і 30 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Макарів*. Поверхня району рівнинна. Корисні копалини: торф, цегельно-черепичні глини, піски, граніт, мергель. Річки — *Ірпінь* (на пд.-сх. межі району) та *Здвиж* (обидві в бас. Дніпра). Грунти дерново-підзолисті в комплексі з глеюватими, світло-сірі та сірі опідзолені. Розташований у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна,

вільха, дуб, липа, граб) займають 34,3 тис. га.

Найбільші підприємства району: меблева ф-ка (с. Комарівка), спиртовий (с. Червона Слобода), льонообр., мол., хлібний (Макарів) та склоробний (Кодра) з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Макарів). Землеробство спеціалізується на вирощуванні картоплі та льону-довгунця. Тваринництво мол.-м'ясного напряму (скотарство, свинарство). Площа с.-г. угідь 1979 становила 82,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 70 тис. га. В М. р.— 19 колгоспів, 4 радгоспи, дослідне г-во Укр. н.-д. ін-ту землеробства (с. Копилів), райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Автомоб. шляхів — 282 км, у т. ч. з твердим покриттям— 221 км. У районі — 33 заг.-осв. та музична школи, мед. уч-ще (Макарів); 50 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень. 51 будинок культури і клуб, кінотеатр, 47 кіноустановок, 52 б-ки. В с. Грузькому М. р. народився ватажок гайдамацького загону під час *Коліївщини* І. *Бондаренко*, в с. Бишеві — укр. рад. письменник М. Я. *Олійник*, у с. Ніжиловичах — укр. рад. поет О. М. *Підсуха*. В 1889—90 у с. Копилів приїздив рос. композитор П. І. Чайковський; збереглися залишки парку — пам'ятки садово-паркової архітектури 19 ст. У М. р. видається газ. «Ленінська зоря» (з 1932). *В. Т. Лісовенко.*

МАКА́РІЙ (рр. н. і см. невід.) — один з відомих південнослов'ян. першодрукарів 15—16 ст., ієромонах. Друкарства вчився у Венеції. У 1493 заснував у м. Цетіньє, столиці Зети (стара назва Чорногорії), друкарню, в якій було надруковано «Осмогласник» (1493—94, примірник цього видання є в ЦНБ АН УРСР у Києві), «Псалтир» (1495) і «Молитовник» (1493—95). М. другим після Ш. *Фіоля* друкував слов'ян. шрифтом — *кирилицею*. Переїхав до Валахії; М. став її першодрукарем. Тут видав: «Служебник» (1508), «Октоїх», або «Осмогласник» (1510), і «Четвероєвангеліє» (1512).

МАКА́РІОС III (Μακάριος, мирське ім'я — Михайло Христодулос Мускос; 13.VIII 1913, Панайя — 3.VIII 1977, Нікозія) — держ. і церковний діяч Кіпру. Закінчив богословський ф-т Афінського (1943) та Бостонського (1948) ун-тів. З 1948 — єпископ, глава автокефальної православної церкви та етнарх (лідер) грец. громади на Кіпрі. Активний учасник боротьби проти англ. панування, за незалежність Кіпру. В 1959—77 — президент Республіки Кіпр.

МАКА́РОВ Олег Григорович (н. 6.I 1933, с. Удомля, тепер смт Удомельського р-ну Калінінської обл.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу (1973, 1978). Член КПРС з 1961. Після закінчення (1957) Моск. вищого тех. уч-ща ім. М. Е. Баумана працював у конструкторському бюро. В загоні космонавтів — з 1966. Разом з В. Г. *Лазарєвим* здійснив (27—29.IX 1973) політ на космічному кораблі «Союз-12» як борт-інженер. Разом з В. О. *Джанібековим* здійснив (10—16.I 1978) політ у космічному просторі. «Союз-27», на якому стартували космонавти, 11.I зістикувався з пілотованим орбітальним комплексом «Салют-6» — «Союз-26» (Ю. В. *Романенко* і Г. М. *Гречко*); екіпажі кораблів проводили спільні дослідження та експерименти. На землю М. повернувся з Джанібековим на кораблі «Союз-26». 27.XI — 10.XII 1980 разом з Л. Д. *Кизимом* (див. т. 12, Додаток) і Г. М. *Стрекаловим* здійснив політ на косміч. кораблі «Союз Т-3». Нагороджений 4 орденами Леніна.

МАКА́РОВ Олександр Максимович [н. 12 (24). IX 1906, станиця Цимлянська, тепер місто Ростов. обл.] — рад. машинобудівник, двічі Герой Соціалістич. Праці (1961, 1976). Член КПРС з 1928. Закінчив (1933) Ростовський мех. ін-т інженерів залізнич. транспорту. З 1951 працює на Південному маш.-буд. з-ді (Дніпропетровськ). Ініціатор впровадження на підприємстві нової техніки, прогресивної технології і передових методів праці. З 1978 — генеральний директор виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод». На XXII — XXV з'їздах Комуністичної партії України обирався членом ЦК. Депутат Верховної Ради СРСР 6—10-го скликань. Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Ленінська премія, 1960. *В. М. Чернов.*

МАКА́РОВ Степан Осипович [27.XII 1848 (8.I 1849), Миколаїв — 31.III (13.IV) 1904, поблизу Порт-Артура] — рос. флотоводець, океанограф, полярний дослідник, віцеадмірал (1896). Після закінчення 1865 мор. уч-ща в Ніколаєвську-на-Амурі плавав на кораблях Тихоокеанської ескадри. В 1871—76 служив на Балтійському, 1876—79 — на Чорноморському флотах. Під час рос.-тур. війни 1877—78 вперше у світі застосував катери для мінних атак бойових кораблів та торпеди. В 1881—82 досліджував гідрологічні особливості прот. *Босфор*. У 1886—89 на корветі «Витязь» здійснив кругосвітню подорож, під час якої провів океанографічні дослідження у Тихому ок., 1894—96 — другу подорож навколо земної кулі. Розробив проект першого в світі потужного криголама «Єрмак», на якому 1899 здійснив плавання до Шпіцбергену, 1901 — до Землі Франца-Йосифа. З 1899 — гол. командир Кронштадтського порту. В 1904, після поч. рос.-япон. війни, призначений команд. Тихоокеанським флотом. Загинув на броненосці «Петропавловськ», що підірвався на япон. міні. Наук. праці з військ.-мор. справи та океанографії. У Кронштадті та Миколаєві М. встановлено пам'ятники. Ім'ям М. названо острів у Карському м., хребет на Курильських о-вах, мис на Новій Землі, улоговину в центр. частині Пн. Льодовитого океану.

МАКА́РОВА Тамара Федорівна [н. 31.VII (13.VIII) 1907, Петербург] — рос. рад. кіноактриса, нар. арт. СРСР (з 1950). Член КПРС з 1943. Закінчила Ленінгр. ін-т сценічних мист. (1930). З 1927 знімається в кіно. Більшість ролей зіграла у фільмах С. *Герасимова*. Серед них — Женя Охріменко («Семеро сміливих», 1935), Наташа («Комсомольськ», 1938), Груня Шумиліна («Учитель», 1939), Ніна («Маскарад», 1941), Олена Кошова («Молода гвардія», 1948), Ганна Андріївна («Люди і звірі», 1962), архітектор Петрушкова («Любити людину», 1972), Васильєва («Дочки-матері», 1975). З 1944 викладає у ВДІКу (з 1968 — професор). Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами. Держ. премія СРСР, 1941, 1947.

МАКАРО́ВСЬКИЙ Михайло Михайлович (1783—19.IX 1846, Гадяч, тепер Полтав. обл.) — укр. письменник. Закінчив Полтавську духовну семінарію. Працював домашнім учителем, з 1818 викладав у Гадяцькій повітовій школі. Писати почав у 40-х рр. 19 ст. М.— автор поем і віршів на етногр.-побутові та істор. теми (поеми «Наталя, або Дві долі разом», «Гараська, або Талан і в неволі») та ін. Поеми М. вже після смерті автора опублікував А. Метлинський в «*Южно-русском сборнике*» (1848). Окремо вийшли зб. віршів «Мова з України» (1864) і «Поеми Михайла Макаровського» (Львів, 1899). *Г. А. Нудьга.*

МАКАРОНІ́ЧНА ПОЕ́ЗІЯ — жартівливі віршовані твори з великою кількістю чужомовних слів або переінакшених на іноземний лад— макаронізмів. Назва «макаронічна поезія» з'явилася в 15 ст. в Італії й означала поеми, в яких пародіювалася зіпсована латинь. Класичним зразком макаронічної поезії в укр. л-рі є монолог троянського посла з четвертої частини «Енеїди» І. Котляревського: «Енеус ностер магнус панус // і славний троянорум князь...». *Г. Ф. Семенюк.*

МАКАРО́ННА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь харчової промисловості, підприємства якої виготовляють *макаронні вироби*. Першу макаронну ф-ку в Росії засновано 1797 в Одесі. В 1913 в країні

О. М. Макаров.

С. О. Макаров.

Т. Ф. Макарова.

Майоран садовий.

Майя. Стела, знайдена в місті Копані.

Майя письмо. Фрагмент Дрезденського рукопису.

Макак левохвостий.

було 39 макарон. підприємств. В роки Рад. влади М. п. розвивається високими темпами. Реконструйовано всі діючі ф-ки, значно збільшено їхні виробничі потужності, збудовано ряд нових високомеханізованих підприємств. За випуском макаронних виробів СРСР посідає 2-е місце в світі (після Італії). В 1978 у країні виготовлено 1454 тис. т макаронних виробів. На Україні діє 13 макаронних ф-к, найпотужніші з них — Донецька, Дніпропетровська, Київська, Одеська. Крім того, працює 21 цех при хлібозаводах, харч. комбінатах тощо. За післявоєнні роки в республіці вперше було організовано випуск макаронних виробів у Закарп., Микол., Ровен., Черніг. областях. Обсяг виробн. макаронних виробів в УРСР 1978 становив 283,3 тис. т (1940 — 79,4 тис. т, 1965 — 222,4 тис. т, 1975 — 255,6 тис. т). У макаронній пром-сті СРСР застосовуються механізовані потокові лінії, впроваджується автоматизація виробничих процесів.

МАКАРО́ННІ ВИ́РОБИ (від італ. maccherόni — макарони) — харчові вироби з прісного пшеничного тіста вологістю 12—13%. Бувають вироби трубчасті (макарони, ріжки, пір'я), ниткоподібні (вермішель), стрічкоподібні (локшина) і фігурні (напр., вушка, зірочки); довгі (15—20 см), необмеженої довжини і короткі (1,5—15 см). Є М. в. у вигляді тонких зрізів (довжиною 0,1—0,3 см). Крім того, М. в. розрізняють залежно від якості *борошна* і виду додаткових компонентів (напр., яєць або яєчного порошку). Відзначаються добрими смаковими якостями, високою поживністю і калорійністю (1,5 кДж на 100 г виробів), їх можна зберігати протягом кількох місяців. При виготовленні М. в. спочатку замішують круте тісто, яке далі на спеціальних машинах ріжуть (локшина), штампують (фігурні вироби) або пресують (ін. вироби). Потім сирі М. в. піддають повітряній обробці в тунельних, камерних або ін. сушарках, після чого висушені вироби розфасовують і упаковують. З М. в. виготовляють різні страви. Див. також *Макаронна промисловість*.

Літ.: Назаров Н. И. Технология макаронных изделий. М., 1978.

О. Т. Лісовенко.

МАКА́РТУР (MacArthur) Дуглас (26.I 1880, Літл-Рок, шт. Арканзас — 5.IV 1964, Вашінгтон) — амер. військ. діяч, генерал (1944). У 1903 закінчив Військ. академію США. Учасник 1-ї світової війни 1914—18. У 1930—35—нач. штабу амер. армії. Під час 2-ї світової війни — командуючий збройними силами США на Далекому Сході (1941—42) і верховний командуючий союзними військами в пд.-зх. частині Тихого океану (1942—51). Одночасно з 1945 — команд. окупаційними військами в Японії. В 1950—51 керував операціями збройних сил інтервентів в агресивній війні проти КНДР. У 1951 в результаті невдач амер. військ у Кореї М. знято з усіх командних посад.

МАКА́РУШКА Остап (9.VIII 1867, м. Яворів, тепер Львів. обл.— 21. XI 1931, Львів) — укр. педагог і філолог. Закінчив Львів. ун-т (1894). У 1894—1905 учителював у Львів. та Коломийській гімназіях, з 1910 — директор Львів. жіночої учительської семінарії. Автор праць з мовознавства («Складня причасників у Галицько-Волинській літописі», 1896; «Життя і значення О. Потебні», 1901; «Граматика Мелетія Смотрицького», 1908) та з педагогіки. Написав також кілька посібників з лат. та старогрец. мов для гімназій.

П. Д. Тимошенко.

МАКА́РЧЕНКО Олександр Федорович [9 (22).X 1903, м. Маріуполь, тепер м. Жданов Донецької обл.— 5.VII 1979, Київ] — український радянський нейрофізіолог, академік АН УРСР (з 1961), заслужений діяч науки УРСР (з 1965). Член КПРС з 1928. Закінчив Харківський мед. ін-т (1933). В 1937—39 — директор Харків. ін-ту вдосконалення лікарів, 1939—41 — Львів. мед. ін-ту; 1942—52 — заступник наркома охорони здоров'я Тадж. РСР, відповідальний працівник апарату ЦК Компартії України, заст. міністра охорони здоров'я УРСР та СРСР; 1950—53 — співробітник Київ. ін-ту вдосконалення лікарів; з 1953 працював в Ін-ті фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР (1955—66 — директор). Праці М. присвячені вивченню змін нервової системи при *інтоксикації* марганцем, дослідженню біоелектрич. активності кори головного мозку при *інфекціях* та інтоксикаціях, вивченню взаємовідношень кори головного мозку і підкоркових утворів за нормальних і патологічних умов тощо. Нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Премія ім. О. О. Богомольця АН УРСР, 1954.

МАКА́САР — колишня (до 1970) назва м. *Уджунгпанданг* в Індонезії.

МАКАСА́РИ — народ, який живе на Пд. Зх. о. Сулавесі (Індонезія). Чисельність — 1,5 млн. чол. (1978, оцінка). Мова належить до *індонезійських мов*. За релігією — мусульмани. На о. Сулавесі М. переселилися на поч. 2-го тис. н. е. із зх. островів Індонезії або з материка. Осн. заняття — землеробство і рибальство.

МАКБЕ́Т (Macbeth; р. н. невід.— п. 15.VIII 1057, Ламфанен) — король Шотландії з 1040. Прийшов до влади після перемоги над королем Дунканом I. Вів боротьбу проти феод. угруповань, які прагнули передати престол сину Дункана I — Малькольму. Вбитий у битві з останнім. Легенди про М. лягли в основу трагедії В. Шекспіра «Макбет».

МАКБРА́ЙД (McBride) Шон (н. 27.I 1904, Пітермаріцбург, Пд. Африка) — політ. і громад. діяч Ірландії. За фахом юрист. Учасник боротьби за незалежність Ірландії. В 20-х рр.— один з керівників Ірл. респ. армії. В 1947—58 — депутат ірл. парламенту. В 1948—51 — міністр закорд. справ Ірл. Республіки. З 1973 — верховний комісар ООН по Намібії. Брав участь у підготовці і роботі Всесвітнього конгресу (1973) і Всесвітнього форуму (1977) миролюбних сил у Москві. Нобелівська премія миру, 1974. Міжнар. Ленінська премія «За зміцнення миру між народами», 1976.

МА́КВІС, макія (франц. maquis, італ. macchia) — угруповання рослин переважно з вічнозелених жорстколистих і колючих чагарників та невисоких дерев (мирт, олеандр, ялівець, суничне дерево, дика фісташка та ін.). Зарості М. характерні для середземноморських країн (поширені до вис. 700 м над р. м.). Аналоги М. трапляються у Сх. Азії та Пн. Америці (чапараль). М. виникають на місці кол. лісів і часто утворюють важкопрохідні зарості.

МАКДІ́АРМІД (Мак-Діармід; Macdiarmid) Г'ю (справж. ім'я та прізв.— Крістофер Маррі Грів; 11.VIII 1892, Ленгхолм, р-н Дамфріс — 9.IX 1978, Едінбург, Шотландія) — шотл. поет і громад. діяч. Член Компартії Великобританії з 1934. Писав шотл. діалектом і англ. мовою. Автор зб. «Перший гімн Леніну та інші вірші» (1931), «Другий гімн Леніну та інші вірші» (1935), «Пісня Серафима» (1973), «Соціалістичні поеми» (1978). Цикл «Битва триває» (1957) — про героїзм ісп. народу під час нац.-революц. війни 1936—39. Найзначніший прозовий твір — автобіогр. кн. «Щасливий поет» (1943). Збирач і дослідник шотл. фольклору. Збірка літературознавчих праць «Метафізика і поезія» (1975). Популяризатор творчості Т. Шевченка, учасник шевченківських вечорів у Великобританії 1961 та 1964.

Тв.: Рос. перекл.— О Ленине. [Уривок]. «Интернациональная литература», 1939, № 1.

Літ.: Жуков Д. Постоянство. «Иностранная литература», 1963, № 5.

Р. П. Зорівчак.

МАКДІ́ВІТТ (Мак-Дівітт, McDivitt) Джеймс (н. 10.VI 1929, Чікаго) — астронавт США, бригадний генерал військ.-повітр. сил. У 1959 закінчив Мічіганський ун-т, 1960 — школу льотчиків-випробувачів на авіац. базі ВПС Едуардс, 1961 — школу підготовки пілотів для аерокосмічних досліджень. З 1962 — у групі астронавтів. 3—7.VI 1965 разом з Е. *Уайтом* здійснив політ на кораблі «Джеміні-4», 3—13.III 1969 разом з Д. *Скоттом* та Р. *Швейкартом* — на кораблі «Аполлон-9» (див. «*Аполлон*»).

МАКДО́НАЛЬД (MacDonald) Джеймс Рамсей (12.X 1866, Лоссімут, графство Морі, Шотландія — 9.XI 1937, на шляху до Пд. Америки) — державний і політичний діяч Великобританії, один із засновників і лідерів Лейбористської партії. В 1894 вступив до Незалежної робітничої партії. В 1900—12 — секретар Лейбористської партії (до 1906 — К-т робітн. представництва). В 1924 і 1929—31 — прем'єр-міністр 1-го і 2-го лейбористських урядів. Під тиском робітн. руху уряд М. 1924 визнав СРСР і уклав з ним торг. угоду, а 1929 відновив дипломатичні відносини, розірвані 1927, але загалом продовжував політику консерваторів. У 1931—35 М. очолював т. з. нац. коаліційний

уряд, керівна роль у якому належала консерваторам.

МАК-ДО́УЕЛЛ (MacDowell) Едуард (18.XII 1861, Нью-Йорк — 23.I 1908, там же) — амер. композитор і піаніст. Один із засновників амер. профес. композиторської школи. За походженням шотландець. Муз. освіту здобув у США, Франції та Німеччині. З 1888 жив у Бостоні. В 1896—1904 — професор Колумбійського ун-ту (Нью-Йорк). Перший з амер. композиторів використовував індіанський фольклор («Індіанська сюїта», 1895). Твори: 3 симф. поеми, 2 концерти для фортепіано з оркестром, сонати для фортепіано («Героїчна», 1895; «Норвезька», 1900; Кельтська», 1901), фп. сюїти, поеми, етюди, хори, пісні.

МАК-ДУ́ГАЛЛ (McDougall) Уїльям (22.VI 1871, Ланкашір — 28.XI 1938, Дарем, США) — англо-амер. психолог. Засновник ідеалістичної, біологізаторської течії в сучасній бурж. психології, т. з. *гормічної психології*. Спочатку займався медициною й біологією. Брав участь в антропологічних експедиціях, працював в експериментально-психологічних і фізіологічних лабораторіях. У 1920 переїхав у США. Професор ун-тів Гарвардського (1920—27) і Дьюка (1927—36).

МАКЕДО́НІЯ — історична область в центр. частині Балканського п-ова. Першим історично відомим населенням М. були іллірійські та фракійські племена. В 5—2 ст. до н. е. тут існувала д-ва *Македонія* Стародавня. В 6—7 ст. тер. М. заселили *слов'яни*. В 2-й чверті 9 ст. більша частина М. входила до Першого Болг. царства. В 9—10 ст. на тер. М. поширилося *християнство*. В 70-х рр. 10 ст. М. становила ядро Зх.-Болг. царства, 1018 увійшла до складу *Візантії*, 1230 — Другого Болг. царства. В серед. 14 ст. М. захопила Сербія, в останній чверті 14 ст.— *Османська імперія*. Постійні завоювання та переміщення різних етнічних спільностей створили на тер. М. неоднорідний етнічний склад. Населення М. вело постійну боротьбу проти тур. завойовників (виступи *гайдуків* та ін.). В 1903 в М. відбулося велике нац.-визвольне повстання. В результаті *балканських воєн 1912—13* М. було поділено між Сербією (Вардарська М., тепер республіка *Македонія* в складі СФРЮ), Грецією (Егейська М.) і Болгарією (Пірінський край).

МАКЕДО́НІЯ, Соціалістична Республіка Македонія — союзна республіка у складі СФРЮ. Пл. 25,7 тис. км². Нас. 1836 тис. чол. (1978, оцінка). Столиця — м. *Скоп'є*. Вищим органом держ. влади Македонії є Скупщина республіки, що складається з 3-х палат — віча об'єднаної праці, віча місц. об'єднань і громадсько-політ. віча. Компетенція Скупщини визначена конституціями федерації та республіки. Виконавчу владу здійснює уряд — виконавче віче республіки. Більшу частину тер. займають середньовисокі гори, розділені міжгірними улоговинами й річковими долинами. Район високої сейсмічності. Клімат помірно континентальний, на Пд.— середземноморський. Гол. річка — Вардар, найбільші озера — Охридське, Преспа. На схилах гір — мішані ліси і чагарники, вище 2000 м — гірські луки. Осн. населення — *македонці*. Живуть також албанці, турки, серби, хорвати, чорногорці, болгари. Міське населення становить 50%. Великі міста: Скоп'є (Скопле), Бітола, Прилеп.

М. утворена на тер. Вардарської Македонії (див. *Македонія*, істор. обл.), яка 1918 у складі Сербії стала частиною Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія). У квітні 1941 більшу частину Вардарської М. окупували війська монархо-фашист. режиму в Болгарії, ін. райони — фашист. Італія. 11.X 1941 під керівництвом Компартії Югославії на тер. М. почалася збройна визвольна боротьба, яка стала складовою частиною Народно-визвольної війни в Югославії (1941—45). Після вступу Рад. Армії на Балкани (в листопаді 1944) тер. М. було остаточно визволено Народно-визвольною армією Югославії з участю військ уряду Вітчизн. фронту Болгарії. У квітні 1945 створено перший нар. уряд М. З 1945 М.— народна, з 1963 — соціалістична республіка в складі СФРЮ. М. в умовах соціалістич. буд-ва перетворилась з агр. району на одну з важливих баз чорної і кольорової металургії країни з розвинутою хім. пром-стю. На базі місц. мінерально-сировинних ресурсів розвивається гірничорудна пром-сть, представлена добуванням хромітів (перше місце в країні; переробка їх у Скоп'є і Тетово), свинцево-цинкових (виплавка у Тітов-Велесі), марганцевих, мідних і заліз. руд, сурми, урану, магнезиту. Осн. центр чорної металургії і металообробки — Скоп'є. Енергетика базується на місц. гідроресурсах — система ГЕС «Маврово», ГЕС на р. Црний Дрим. На відходах виробн. концентратів кольорових металів діють підприємства неорганічної хімії. Традиційні галузі — текст. і харч., зокрема тютюнова. Є підприємства маш.-буд. і металообр., буд. матеріалів, деревообр., шкіряно-взут. галузей. Розвинуті кустарні промисли і ремесла. В с. г. переважає землеробство, осн. його осередки у міжгірних улоговинах. Товарні культури: тютюн, бавовник, мак, сезам, виноград, ранні овочі й плоди; прод.— пшениця і кукурудза. В гірських районах — вівчарство, частково розводять велику рогату худобу, птицю. Лісове г-во. Туризм.

У республіці запроваджено обов'язкове поч. навчання в рамках 8-річної осн. школи для дітей віком від 7 до 15 років. На базі цієї школи будуються загальноосв. серед. школи — гімназії (строк навчання 4 роки) і профес. школи (1—3 роки навчання). Найбільші вузи: ун-т (засн. 1949; при ньому — екон. н.-д. ін-т) і пед. академія у Скоп'є. Македонська академія наук і мистецтв, нац. ін-т історії, ін-ти фольклору, геології, ветеринарний — усі у Скоп'є, ін-т гідробіології у м. Охриді, ін-т бавовни у м. Струмиці, бл. 20 наук. т-в. У Скоп'є містяться нар. б-ка, б-ка ун-ту, б-ка ім. просвітителів братів Д. і К. Миладинових, істор. архів. Музеї: археол. (засн. 1924), істор. (засн. 1926), худож. галерея (засн. 1948), етногр. (засн. 1949) — усі у Скоп'є; у м. Охриді — істор. і худож. музеї. В Скоп'є працюють вид-ва «Култура», «Просветно дело», «Македонська книга». Центр. друк. орган Соціалістич. Республіки Македонії — газ. «Нова Македонія». Радіомовлення македонською мовою — з 1944, телебачення — з 1964.

Проблеми виникнення й періодизації македон. л-ри досі не дістали остаточного вирішення в працях учених різних країн. Важливу роль для розвитку македон. л-ри мала наук. діяльність К. Мисиркова (1874—1926), який створив зразок македон. літ. мови, близький до її сьогоднішньої фонетичної і морфологічної структури. Засновником сучасної македон. поезії був перший у М. пролет. поет К. *Рацин* (1908—43). Революц.-патріотичними тенденціями позначена творчість К. Неделковського (1912—41), М. Богоєвського (1919—42), В. Марковського (н. 1915). Осн. теми творчості письменників повоєнного часу — події визв. боротьби народів Югославії під час 2-ї світової війни, будівництво соціалістичного суспільства, становлення нової людини. Серед поетів М.: С. Яневський, Б. Конеський, А. Шопов, Л. Каровський, Г. Тодоровський, Ц. Андреєвський, Є. Манев, А. Поповський та ін. В 50—70-х рр. у літературі М. утверджуються жанри роману й повісті (С. Яневський, Д. Солев, С. Дракул, Й. Бошковський, Й. Леов, Г. Абаджієв, Ж. Чинго). В драматургії працюють В. Ільоський, К. Чашуле, Т. Арсовський; в дит. л-рі — В. Ніколеський, В. Подгорець, О. Николова. На Україні в перекладі укр. мовою видано зб. «Македонська новела» (1972), роман «Ясени» (1974) С. Яневського, кн. «Гайдуцька криниця» (1974) В. Подгорця, опубліковано добірку поезій у журн. «Всесвіт» (1975, № 8). На тер. М. збереглися руїни міст (Стобі, Скупі, Гераклеї), які існували ще до 4—6 ст. Середньовічна архітектура М. розвивалася під впливом *Візантії:* залишки циклопічних стін Скоп'є (535), замку царя Самуїла (поч. 11 ст.), фортеці в Струмиці (11 ст.), базиліка св. Софії в Охриді (бл. 1037—50). В 12—14 ст. в культовому буд-ві утвердився тип хрестово-купольного храму з однією (церква св. Михаїла і Гавриїла в Лесново, 1341) або п'ятьма (церква св. Пантелеймона в Нерезі, 1164) верхами. Від часів тур. панування залишилися купольні мечеті, мінарети, баштоподібні житла тощо. Від 18—19 ст. збереглися ансамблі монастирів (Іоанна Бігорського, 1743) та зразки нар. житла. За роки нар. влади в М. реконструюють і споруджують нові міста. За проектом япон. арх. К. *Танге* після землетрусу 1963 відбудовується місто Скоп'є. Серед споруд 60-х рр.— Будинок профспілок (арх. С. Брезовський), Істор. архів (арх. Г. Константиновський), Македонський нар. театр (арх. М. Крстоношич), усі — в Скоп'є;

О. Ф. Макарченко.

Ш. Макбрайд.

Мак снотворний: *1* — верхня частина рослини; *2* — плід; *3* — насінина.

аеропорт у Петровці (арх. Д. та Т. Димитрови); комплекс на честь загиблих у боротьбі з фашизмом у Прилепі (арх. Б. Богданович). До найдавніших пам'яток образотворчого мист. на тер. М. належать фрески в храмі св. Софії в Охриді (серед. 11 ст.), та в церкві св. Пантелеймона в Нерезі (1164). З розвитком візант. мист. пов'язані фрески майстрів Михаїла та Євтихія в церквах св. Климента в Охриді (після 1295) та св. Георгія в Старо-Нагоричино (1317—18). За тур. панування розвиток мист. на тер. М. майже припинився. З 2-ї пол. 18 ст. на творчість македонських живописців значний вплив справило рос. і зх.-європ. мист. (сім'я Фрчкоських, Дж. Зографський та Д. Андонов). В сучас. М. поширені живопис, скульптура, графіка, різні види декоративно-ужиткового мистецтва. Для народної музики М. характерні 2-голосий спів, інструм. музикування. Серед муз. інструментів: ударні — тапан, дарбука, даїре; духові — шупелка, зурла, кавал; струнні — гусле, кара, дужен (смичкові), тамбура-шаракійє (щипковий). Гол. танц. форма — хоро (танець-хоровод). Профес. муз. культура почала розвиватись у кін. 19 — на поч. 20 ст. Перший профес. композитор — А. Бадєв — учень М. Римського-Корсакова та М. Балакірєва. В 30-х рр. було покладено початок муз. освіти (муз. школи С. Арсич та ім. Мокраняца в Скоп'є). Серед композиторів 30—40-х рр.— С. Гайдов, Ж. Фирфов. Композитори П. Богданов-Кочко, І. Джувалековський, Т. Скаловський та ін. брали активну участь у створенні музичної культури соціалістичної М. Композитори 60—80-х рр.— Т. Прокоп'єв, К. Македонський, Т. Зографський, Т. Прошев розвивають інструм., балетні, оперні жанри. Виконавські колективи: хор радіо (з 1945), струнний квартет (з 1937). У Скоп'є — Македонська філармонія (1944), опера при Македонському нар. театрі (1947), Фольклорний ін-т (1950). У 1901 було створено агітаційно-патріотичну театр. трупу «Турбота і втіха», в 1913 у Скоп'є відкрито перший постійний сербський Нар. театр (директор Б. *Нушич*). У 20—30-і рр. виникли аматорські робітн. і студентські театр. колективи. В 1945 нар. театр у Скоп'є було перейменовано на Македонський нар. театр. У складі театру — драм. і балетна трупи. Першою виставою театру був «Платон Кречет» О. Корнійчука. В репертуарі театру: п'єси югосл. (М. Крлежа, В. Ільоський), сучас. македонських авторів (К. Чашуле, Т. Арсовський), зарубіжна класика й сучас. зх.-європ. драматургія.

Літ. див. до ст. Югославія.

М Д. Пістун
(природа і господарство),
М. В. Знаменська (історія),
В. З. Клепиков (освіта),
В. Г. Гримич (література).

МАКЕДО́НІЯ Стародавня — рабовласницька д-ва 5—2 ст. до н. е. на Балканському п-ові. Поступове політ. об'єднання М. відбувалось у 5 ст. до н. е. Під час *греко-перських воєн* (500—449 до н. е.) М. на деякий час підпала під владу Персії. За *Філіпа II* (правив 359—336 до н. е.) М. перетворилася на одну з найсильніших балканських д-в. Перемігши антимакедонську коаліцію грец. полісів у битві при Херонеї 338 до н. е., Філіпп II підкорив своєму впливові всю Грецію. Син Філіппа II *Александр Македонський* (правив 336—323 до н. е.) розгромив у результаті сх. походів перс. д-ву й утворив на завойованих землях величезну монархію (розпалася після його смерті). За *еллінізму* М. переживала період гострої кризи. Союзницька війна 220 — 217 до н. е. М. з *Етолійським союзом* за царя Філіппа V (правив 221—179 до н. е.) не відновила впливу М. над Грецією. Зміцнення позицій Риму в Іллірії привело до зіткнення його з М. В результаті трьох воєн (215—205, 200—197, 171—168 до н. е.) М. зазнала поразки. В 148 до н. е. після придушення антирим. повстання М. разом з Епіром та Пд. Іллірією було перетворено на рим. провінцію.

І. А. Лісовий.

МАКЕДО́НСЬКА ДИНА́СТІЯ — династія імператорів *Візантії* в 867—1056. Імператори М. д. захищали інтереси столичної знаті. За правління М. д. до Візантії було приєднано Пн. Сірію, частину Малої Азії, Верхню Месопотамію, Болгарію. Було встановлено тісні торг., дипломатичні, культур. зв'язки з *Київською Руссю*. Гол. представники: Василій I Македонянин (867—886) — засновник династії, *Константин VII* Багрянородний (913—959), *Никифор II* Фока (963—969), *Іоанн I Цімісхій* (969—976), *Василій II* Болгаробійця (976—1025).

МАКЕДО́НСЬКА МО́ВА — мова *македонців*. Належить до пд. групи *слов'янських мов*. У М. м. є три групи діалектів: зх., сх. і північна. Сучасна літ. М. м. сформувалася на базі центр. говорів зх. групи. М. м. має ряд структурних рис, спільних з *болгарською мовою:* імена (крім займенників) не відмінюються за відмінками, є складна система форм минулого часу, вживаються *артиклі*. Специфічні риси М. м.: наголос на третьому від кінця складі, рефлексація давніх tj, dj як k, ġ, давнього ъ як о та ін. Алфавіт — на слов'яно-кириличній основі. Центром вивчення М. м. є Інститут македонської мови (в Скоп'є). Про літературу македонською мовою див. *Македонія*.

В. Т. Коломієць.

МАКЕДО́НСЬКИЙ Стефан (25.III 1885, Сливен — 31.V 1952, Софія) — болг. співак (тенор), нар. арт. НРБ (з 1947). Член Болг. комуністичної партії з 1945. В 1902—10 жив у Росії; навчався в Моск. консерваторії (1904—10), з 1908 співав в Оперному театрі С. Зиміна. Виступав у оперних театрах Болгарії та ін. країн. У 1948—52 М.— директор Софійського держ. муз. театру (з 1952 — його імені). Партії: Радамес, Отелло («Аїда», «Отелло» Верді), Самсон («Самсон і Даліла» Сен-Санса), Герман («Пікова дама» Чайковського).

МАКЕДО́НЦІ — 1) М., або македоняни — населення Стародавньої *Македонії*. 2) Жителі історичної області *Македонії*, різні за своєю етнічною належністю. 3) Південнослов'янська нація. Переважна більшість населення Соціалістичної Республіки Македонії (СРМ) в Югославії. Заг. чисельність в Югославії — 1194 тис. чол. (1971, перепис), з них у СРМ — 1142 тис. чол. Говорять *македонською мовою*. Віруючі М.— переважно православні, є й мусульмани (див. *Македонія*, Соціалістична Республіка Македонія).

МАКЕ́Т (франц. maquette, від італ. macchiétta — начерк) — 1) Об'ємно-просторове зображення виробу, приладу та ін. звичайно в зменшених розмірах для музею, навчальних цілей тощо. 2) М. д е к о р а ц і ї — модель, що відтворює просторово-декораційне, а іноді й живописно-кольорове рішення тієї чи ін. картини майбутньої вистави. Створення М. є важливим етапом у процесі підготовки спектаклю, допомагає створити композицію сценічного простору, спланувати *мізансцени*. 3) В а р х і т е к т у р і — об'ємно-просторове зображення (з піску, дерева, пластмас, картону тощо) в зменшеному масштабі існуючої чи проектованої споруди або цілого *ансамблю*. За допомогою М. проектованої споруди перевіряють і уточнюють композиційну узгодженість її окремих частин і зв'язок з навколишнім середовищем. На тер. України зображення М. відомі з фресок 11—12 ст. У 18 ст. Я. *Погребняк* зробив М., за яким збудував Троїцький собор у м. Новомосковську (тепер Дніпроп. обл.). Велику наук. цінність мають створені в наш час М. неіснуючого нині Успенського собору Києво-Печерської лаври (11—18 ст.; Києво-Печерський держ. історико-культур. заповідник), первісного вигляду київського Софійського собору, забудови Києва 11—12 ст. (обидва — історико-архіт. заповідник «Софійський музей») та кол. будинку Академії в Києві на Подолі (зберігається в Державному історичному музеї УРСР). 4) У п о л і г р а ф і ї — зразок книги чи журналу, попередньо створений у видавництві з *гранок* та відбитків ілюстрацій для точного розміщення текстового та ілюстративного матеріалу. Макетом наз. також зразок книги, за яким вирішують композиційну побудову майбутнього видання.

МАКЕ́ТНЕ КІНОЗНІМА́ННЯ — спосіб *кінознімання*, за яким замість реальних використовують штучні об'єкти (макети); різновид *комбінованого кінознімання*. В процесі М. к. знімають тільки макети, якщо знімання реальних об'єктів неможливе або недоцільне (наприклад, діючих вулканів), або макети, перспективно суміщені з об'єктами реальних розмірів,— спосіб з домакетуванням. Спосіб з домакетуванням дає змогу зображувати частини особливо великих об'єктів і складних декорацій, на фоні яких не відбувається ігрова дія, змінювати зовн. вигляд реального об'єкта (суміщуючи, напр., реальний пейзаж з макетними будовами, див. *Перспективного суміщення метод*). М. к. проводять у *павільйонах кінознімальних* і на

натурних майданчиках, використовуючи прецизійні *кінознімальні апарати*. Для того щоб при перегляді на кіноекрані зробити непомітною різницю у швидкості дій, які відбуваються в реальних об'єктах і в макетах, вдаються до *прискореного кінознімання*. М. к. розширює художньо-зображувальні можливості фільмів, часто знижує собівартість їхнього виробництва. *Б. О. Калашников.*

МАКЄЄВ Валентин Миколайович (н. 10.IV 1930, м. Калінінград Моск. обл.) — рад. державний і парт. діяч. Член КПРС з 1956. Н. в сім'ї робітника. В 1953 закінчив Моск. інж.-екон. ін-т ім. С. Орджонікідзе. Кандидат тех. наук. В 1957—64 працював у тому ж ін-ті (з 1962 — проректор). З 1964 — другий секретар, з 1969 — перший секретар Бауманського райкому КПРС м. Москви. З лютого 1976 — секретар, з липня 1976 — другий секретар Моск. міськкому КПРС. З жовтня 1980 — заст. Голови Ради Міністрів СРСР. Член ЦК КПРС з 1976. Депутат Верховної Ради СРСР 9-го і 10-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, орденом Жовтневої Революції, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями.

МАКЄЄВ Віктор Петрович (н. 25. X 1924, с-ще ім. Кірова, тепер у межах Москви) — рад. вчений у галузі механіки, акад. АН СРСР (з 1976), Герой Соціалістичної Праці (1961). Член КПРС з 1951. Закінчив (1948) Моск. авіац. ін-т. В 1939—44 і 1948—50 працював на з-дах авіац. пром-сті. З 1952 — на підприємствах М-ва заг. машинобудування. На XXV з'їзді КПРС обраний членом ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 7—10-го скликань. Ленінська премія, 1959. Держ. премія СРСР, 1968.

МАКІ (франц. maquis) — франц. партизани, учасники *Руху Опору*, які в період 2-ї світової війни вели боротьбу проти нім.-фашист. окупантів та їхніх прислужників на тер. Франції. Назва—від заростей вічнозеленого чагарника (*маквісу*), в якому часто переховувалися партизани.

МАКІАВЕ́ЛЛІ (Мак'явеллі; Machiavelli) Нікколо (3.V 1469, Флоренція — 22.VI 1527, там же) — італ. політ. мислитель, письменник, історик, військ. теоретик. Автор творів «Міркування з приводу першої декади Тіта Лівія» (1531), «Монарх» (1532), «Історія Флоренції» (1532). Намагався розкрити закони суспільного розвитку, базуючись на даних історії, на врахуванні людської психіки, реальної обстановки. Найважливішою рушійною силою історії вважав політ. боротьбу, яка в його викладі часто виступала як боротьба соціальна, класова. Кращою формою д-ви вважав республіку, проте був впевненим, що італ. дійсність вимагає встановлення монархії. Стверджував, що для зміцнення д-ви придатні будь-які засоби. Поділяв віру гуманістів у могутні творчі можливості людини.

Тв.: Укр. перекл. — Історія Флоренції. [Уривки]. В кн.: Хрестоматія з історії середніх віків. т. 2. К., 1952.

МАКІВЧУ́К Федір Юрійович [н. 27.VIII (9.IX) 1912, с. Кордишівка, тепер Козятинського р-ну Вінн. обл.] — укр. рад. письменник, сатирик і гуморист, заслужений працівник культури УРСР (з 1967). Член КПРС з 1939. Закінчив Київ. пед. ін-т (1945). Літ. діяльність почав 1931. З 1946 — гол. редактор журналу «*Перець*». Окремими виданнями вийшли книги сатири й гумору «Здоровенькі були» (1952), «І сміх, і гріх» (1957), «Любов і параграф» (1966) та ін. За книгу «Репортаж з того світу» (1960) і фейлетони, опубліковані в газетах, удостоєний літ. премії ім. Я. Галана (1967). Нагороджений трьома орденами Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

Тв.: Галас у жабуринні. К., 1967; Штрихи до портретів. К., 1977; Рос. перекл.— Анфас и в профиль. М., 1975. *Г. Г. Єжелов.*

МАКІЇ́ВКА — місто обласного підпорядкування Донец. обл. УРСР. Залізнична станція. 439 тис. ж. (1980). Слобода Макіївська вперше згадується 1777. До 90-х рр. 19 ст. склався Макіївський гірничий район. Робітники М. брали участь у *Горлівському збройному повстанні 1905*. У листопаді 1915 сформувалась *Макіївська районна організація РСДРП*. 5 (18).III 1917 створено Макіївську Раду робітн. і солдатських депутатів, яка в листопаді 1917 взяла владу в свої руки. В 1920 слобода і с-ще Дмитріївськ були об'єднані в місто Дмитріївськ, 1931 перейменоване на М. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації М. (22.X 1941 — 6.IX 1943) в місті діяв підпільний райком партії. М. нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1978). Сучасна М.— одне з найбільших індустріальних міст Донбасу. Провідними галузями пром-сті є металургійна (*Макіївський металургійний завод* імені С. М. Кірова, два коксохімічні заводи) та вугільна (виробниче об'єднання «Макіїввугілля» у складі 15 шахт і шахтоуправлінь та 4 вуглезбагачувальних ф-к). Є також домобуд. комбінат, підприємства харч. (м'ясокомбінат, міський мол. і винобродний з-ди тощо) та легкої (взут. і бавовнопрядильна ф-ки) пром-сті. 12 будинків побуту. *Макіївський інженерно-будівельний інститут*, металург., буд. і вечірній гірничий технікуми, пед., мед. та 12 профес.-тех. уч-щ, 116 заг.-осв., 6 муз. і 5 спорт. шкіл; н.-д. ін-т по безпеці робіт у гірничій пром-сті. 40 лік. закладів, у т. ч. 32 лікарні; 2 санаторії. Донец. обл. театр юного глядача, 46 палаців культури та клубів, 5 кінотеатрів, 79 б-к. Музеї — краєзнавчий та історії металург. з-ду. В М. народилися нар. артистка СРСР Л. А. *Руденко*, нар. артист УРСР М. П. *Протасенко*, рад. хімік О. О. *Реутов*, рад. держ. і парт. діяч Ю. П. *Славський*. У 1888 М. відвідав рос. вчений Д. І. Менделєєв.

Літ.: Запорожец М. Я. Макеевка. Донецк, 1978.

МАКІЇ́ВСЬКА РАЙО́ННА ОРГАНІЗА́ЦІЯ РСДРП — нелегальна більшовицька орг-ція, створена в листопаді 1915. До її к-ту в різний час входили А. Б. *Батов* (голова), С. І. Лапін, М. І. Острогорський, В. Й. *Єрмощенко*, Т. І. Кириленко та ін. Перед Лютн. революцією к-т об'єднував до 20 місц. орг-цій і груп (понад 400 членів партії), поширював свій вплив на Горлівський і Щербино-Юзівський р-ни, на Єнакієве, Бахмут, Маріуполь, Костянтинівку та ряд ін. селищ. За цей час к-т провів три районні конференції, видав кілька листівок, два номери нелегальної газ. «Правда труда». Він підтримував зв'язки з Рос. бюро ЦК РСДРП, більшовиками Петрограда і Катеринослава, керував масовою страйковою боротьбою шахтарів і металістів центр. частини Донбасу, зокрема *Горлівсько-Щербинівським страйком 1916*. В березні 1917 було створено легальну Макіївську районну орг-цію РСДРП. *П. Л. Варгатюк.*

МАКІЇ́ВСЬКИЙ ІНЖЕНЕ́РНО-БУДІВЕ́ЛЬНИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навчальний заклад М-ва вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Організований 1972 на базі Макіївського філіалу *Донецького політехнічного інституту*. В ін-ті 7 ф-тів: архітектурний, промислового і цивільного буд-ва, металевих конструкцій, технологічний, сан.-технічний, вечірній і заочний. Є підготовче відділення. Фонд б-ки налічує (1980) 278 тис. одиниць зберігання. В ін-ті навчається (1980) бл. 4,5 тис. студентів. За роки існування ін-том підготовлено понад 5,5 тис. спеціалістів. *В. Я. Червонобаба.*

МАКІЇ́ВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІ́ЙНИЙ ЗАВО́Д імені С. М. Кірова — підприємство чорної металургії. Розташований у м. Макіївці Донец. обл. Засн. 1898. Робітники з-ду брали активну участь у страйках, *Горлівському збройному повстанні 1905*, антивоєнному виступі 1915, під час громадян. війни боролися проти внутр. контрреволюції та інтервенції. В роки довоєнних п'ятирічок підприємство реконструйовано, збудовано механізовану доменну піч, агломераційну ф-ку, мартенівський цех, перший рад. блюмінг з безперервно-заготовочним станом та ін. В 1934 з-ду присвоєно ім'я С. М. Кірова. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 підприємство було зруйновано. Відбудова почалася 1943. В 1950 на з-ді досягнуто довоєнного рівня виробн. За післявоєнні роки М. м. з. реконструйовано на новій тех. базі, споруджено нові металург. агрегати, механізовано і автоматизовано осн. виробничі процеси. З-д випускає ливарний і переробний чавун, сортовий прокат, рейкові скріплення, катанку, трубні заготовки, штрипсову сталь. М. м. з. нагороджено орденом Леніна (1966). *В. Ф. Пашинський.*

МАКІНТО́Ш (Mackintosh) Чарлз Ренні (7.VI 1868, Глазго — 10.XII 1928, Лондон) — шотландський архітектор, представник стилю *модерн*. Мав вплив на розвиток *раціоналізму* у Великобританії, Німеччині, Австрії. Працював у Глазго й Лондоні. Серед споруд — Школа мистецтв у Глазго (1898—1909), Хілл-гаус Гленсборо (Дамбартон, 1910).

Н. Макіавеллі.

Ф. Ю. Маківчук.

Мак-Кінлі.

І. В. Макогон Фрагмент пам'ятника Герою Радянського Союзу Н. І. Соснівій на станції Тетерів Київської області. Бронза. 1968.

Маклюра плодоносна: *1* — суплідця; *2* — тичинкове суцвіття; *3* — маточкове суцвіття.

МАККАВЕ́Й ІУ́ДА (р. н. невід.— п. 161 до н. е., Елеас) — вождь нар. повстання в Іудеї (почалося 167 до н. е.), спрямованого проти гніту сірійських правителів *Селевкідів*. У ряді битв армія, очолена М. І., розбила війська селевкідських полководців, 164 до н. е. захопила *Єрусалим*. Після загибелі М. І. боротьбу очолили його брати (Іудея 142 до н. е. здобула незалежність).

МАККАРТИ́ЗМ — крайньо права течія у політ. житті США періоду *«холодної війни»*, антикомуністична кампанія, пов'язана з діяльністю сенатора-республіканця Дж. Р. Маккарті (1908—57). У 1953—55 він очолював комісію з питань діяльності урядових закладів сенату США та її підкомісію по розслідуванню «антиамер.» (підривної) діяльності. Законами про внутр. безпеку 1950 та про контроль над комуністами 1954 Компартію США було поставлено на напівлегальне становище. М. супроводився галасливою шовіністичною кампанією. Навколо Маккарті гуртувалися ультрареакційні та профашистські елементи, що вимагали проведення курсу на тотальну війну проти соціалістичних країн, ліквідації демократичних свобод, «чистки» держ. апарату, перевірки «лояльності» службовців, нагляду за інтелігенцією, переслідування прогрес. діячів. М. підтримували мілітаристські кола США. *О. В. Зайчук.*

МАККЕ́НЗІ, Макензі — ріка у Пн. Америці, в межах Канади. Бере початок з Великого Невільничого оз., впадає у Пн. Льодовитий ок., утворюючи *дельту* площею бл. 12 тис. км². Довж. власне М. бл. 1600 км. Площа басейну (разом з системою річок Невільничою, Піс і Атабаскою) 1804 тис. км². Долина ріки широка, заболочена, вкрита ялиновими лісами, є озера. Живлення снігове й дощове. Багатоводна (пересічна річна витрата води 14 000 м³/с). Замерзає у вересні — жовтні, скресає у травні — червні. Важлива транспортна магістраль пн.-зх. районів країни; довж. судноплавних шляхів річкової системи М. 2200 км. У басейні М.— поклади золота, срібла, нафти та ін.

МАК-КІ́НЛІ — гірська вершина в Аляскинському хр. Кордільєр. Вис. 6193 м (найвища точка Пн. Америки). Складається з гранітів. До 1500 м вкрита хвойними лісами, вище — сніги й льодовики.

МАКЛЕ́ННАН (McLennan) Гордон (н. 12.V 1924, Глазго) — діяч комуністичного руху Великобританії. Н. в робітн. сім'ї. Член Компартії Великобританії (КПВ) з 1943. Брав участь у молодіжному комуністич. і профспілковому русі. З 1949 — зав. оргвідділом, згодом — секретар орг-ції КПВ у Глазго. З 1957 — член Виконкому і Політкомітету Виконкому КПВ, керівник Шотл. окружної орг-ції КПВ, з 1965 — секретар Виконкому КПВ з орг. питань. З березня 1975 — ген. секретар КПВ. Автор праць з питань брит. і міжнар. комуністичного і робітн. руху.

МАК-ЛЕ́ННАН (McLennan) Джон Фергюсон (14.X 1827, Інвернесс — 16.VI 1881, Гейс-Коммон, Кент) — шотл. етнограф, історик первісного суспільства, один із засновників еволюційної школи в етнографії. Осн. праці присвячені ранній історії шлюбу та сім'ї. М.-Л. зібрав також численні факти *тотемізму* в багатьох народів світу.

МАКЛЕ́ОД (Macleod) Джон Джеймс Рікард (6.IX 1876, Клюні, Перт, Шотландія — 16.III 1935, Абердін) — англ. фізіолог. Навчався в ун-тах Абердіна й Лейпцига. Досліджував функції дихального центру головного мозку, експериментальну глюкозурію, утворення молочної к-ти, вміст цукру в крові. Вивчаючи цукровий діабет, М. разом з Ф. Г. *Бантінгом* і Ч. Г. Бестом відкрив *інсулін*. Нобелівська премія, 1923 (разом з Ф. Г. Бантінгом).

МАКЛО́РЕН (Maclaurin) Колін (1698, Кілмодан, Аргайл — 14.VI 1746, Едінбург) — шотландський математик, член Лондон. королівського т-ва (з 1719). Учень І. *Ньютона*. Праці з матем. аналізу (теорія рядів; числення скінченних різниць), теорії плоских кривих вищих порядків та механіки (рівновага важкої рідини, що обертається; притягання важкої точки однорідним еліпсоїдом обертання).

МАКЛО́РЕНА РЯД — окремий випадок *Тейлора ряду*. Історично неправильно названий ім'ям К. *Маклорена*, бо був відомий ще Б. *Тейлору*.

МАКЛЮ́РА (Maclura) — рід рослин родини шовковицевих. До роду належить 12 видів. В СРСР, зокрема на Україні, вирощують один вид — М. плодоносну, або М. оранжеву (M. pomifera, або M. aurantiaca) — дводомне дерево заввишки до 20 м. Походить з Пн. Америки. Крона густа, овальна; гілки колючі. Листки яйцевидні або довгасті, яскраво-зелені. Квітки дрібні, одностатеві, тичинкові — зібрані в сережковидні, маточкові — в головчасті суцвіття. Суплідця велике, кулясте, м'ясисте жовто-оранжеве, нагадує апельсин, неїстівне. Росте в Пн. Америці, на Пд. США. Вирощують як декоративне дерево в пд. р-нах і Закарпатті, на Кавказі та в Серед. Азії. М. має міцну деревину світло-оранжевого кольору; іде на токарні вироби.

МАК-МАГО́Н (Mac-Mahon) Марі Едм Патріс Моріс (13.VI 1808, Сюллі, деп. Сона і Луара — 17.X 1893, Ла-Форе, деп. Луаре) — франц. держ. і військ. діяч, маршал Франції, герцог (звання маршала і титул одержав за перемогу 1859 біля Мадженти (див. *Австро-італо-французька війна 1859*). Під час *Кримської війни 1853—56* командував дивізією, яка 1855 захопила *Малахів курган*. У 1864—70 — ген.-губернатор Алжіру. Під час *франко-прусської війни 1870—71* армія М. зазнала поразки під *Седаном*. Очолив контрреволюц. армію *версальців*, що діяла проти *Паризької комуни 1871*. В 1873—79 — президент Франц. Республіки. З 1879 після провалу монархічного перевороту, який він готував,— у відставці.

МАК-МА́НУС (MacManus) Артур (1889 — 27.II 1927) — діяч робітн. руху Великобританії. Н. в сім'ї робітника. За фахом — робітник-металіст. Під час 1-ї світ. війни займав інтернаціоналістські позиції. Один з ініціаторів руху *фабричних старост*. У 1917 — голова першої ради фаб. старост, з травня — голова Об'єднаного к-ту фаб. старост маш.-буд. підприємств, з вересня 1918 — Нац. адм. ради фаб. старост. Один із засновників Компартії Великобританії (1920), 1920—23 — її голова. Учасник III конгресу Комінтерну (1921), на якому обраний членом ВККІ. За заповітом похований у Москві, біля Кремлівської стіни.

МАКМІ́ЛЛАН (Macmillan) Гарольд (н. 10.II 1894, Лондон) — держ. діяч Великобританії. Закінчив Оксфордський ун-т. У 1924—64 (з перервами) — член палати громад від Консервативної партії. Обіймав міністерські посади 1940—45 (в коаліційному кабінеті У. *Черчілля*) та 1951—57. В 1957—63 — прем'єр-міністр і лідер Консервативної партії. В 1959 М. відвідав СРСР.

МАКМІ́ЛЛАН (McMillan) Едвін Маттісон (н. 18.IX 1907, Редондо Біч, шт. Каліфорнія) — амер. фізик, член Нац. АН США (з 1947). Закінчив Каліфорнійський технологічний ін-т (1928). З 1935 працював у Каліфорнійському ун-ті в Берклі, з 1946 — професор (1958—71 — директор) Радіаційної лабораторії цього ун-ту. Наук. праці з ядерної фізики, прискорювальної техніки та фізики високих енергій. Спільно з амер. фізиком Ф. Абельсоном (н. 1913) синтезував перший *трансурановий елемент* — нептуній (1940). Незалежно від В. Й. *Векслера* відкрив явище *автофазування* (1945). Нобелівська премія, 1951.

МА́КОВ Костянтин Іванович [25. XII 1910 (7.I 1911), Воронеж — 15.VIII 1948, Київ] — укр. рад. гідрогеолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1948). Член КПРС з 1945. Закінчивши Київ. вищі геологорозвідувальні інженерні курси (1933), працював в Укр. геол. управлінні та Ін-ті геол. наук АН УРСР; з 1944 — зав. відділом, з 1945 — заст. директора цього ін-ту, одночасно зав. кафедрою Київ. ун-ту. Осн. праці з теорії формування *підземних вод*, районування підземних вод УРСР та Башкирської АРСР. Розробив метод структурно-гідрогеол. аналізу.

МАКОВЕ́Й Осип Степанович (літ. псевд.— Євмен, Spectator, О. Степанович та ін.; 23.VIII 1867, м. Яворів, тепер Львів. обл.— 21.VIII 1925, містечко Заліщики, тепер місто Терноп. обл.) — укр. письменник, критик, публіцист і громад. діяч. Закінчив Львів. ун-т (1893). Був редактором журн. «*Зоря*» (1894—95), газ. «*Буковина*» (1895—97), одним з редакторів «*Літературно-наукового вістника*» (1898—99). З 1899 викладав укр. мову та л-ру в учит. семінаріях Чернівців, Львова, Заліщиків. У 1895 вийшла перша зб. М. «Поезії». В поетичних творах М. показував тяжке життя селян (цикл «Думки й образки»), викривав бурж. парламентаризм (поема «Ревун», 1911), виступав проти реліг. фанатизму (поема «Молох», 1891). Осн. частина худож. спад-

щини М.— проза: повість із сільського життя «Залісся» (1897), гумористичні оповідання, сатиричні фейлетони, спрямовані проти буржуазно-націоналістичних лжепатріотів («Казка про невдоволеного Русина», 1896; «Три політики»; «Як Шевченко шукав роботи», обидві — 1912, та ін.). В істор. повісті «Ярошенко» (1905) відображено битву з тур. загарбниками 1621 під Хотином. У зб. «Кроваве поле» (1921), «Прижмуреним оком» (1923) осуджував імперіалістичну війну. Як критик і літературознавець М. обстоював реалізм і народність л-ри. Досліджував творчість Ю. Федьковича, І. Франка, О. Кобилянської, Т. Бордуляка, П. Грабовського, С. Ковалева. В м. Заліщиках 1957 М. споруджено пам'ятник.

Тв.: Вибрані твори. К., 1961; Поезії. К., 1967; Вибрані твори. К., 1979; Рос. перекл.— Избранные рассказы и очерки. М., 1957.

Літ.: Погребенник Ф. Осип Маковей. К., 1960; Засенко О. Є. Осип Маковей. К., 1968; Кущ О. П. Осип Маковей. Бібліографічний покажчик. Львів, 1958. *Ф. П. Погребенник.*

МА́КОВИЦЯ — гірський вулканічний масив у межах Закарп. обл. УРСР, частина Вигорлат-Гутинського хр. (*Вулканічні Карпати*). Розташована в межиріччі Ужу і Латориці. Вис. до 976 м (г. Маковиця). Складається переважно з андезитів, базальтів, туфів. Вкрита дубово-буковими лісами.

МАКО́ВСЬКИЙ Володимир Єгорович [26.I (7.II) 1846, Москва — 21. II 1920, Петроград] — рос. живописець, академік (з 1873), дійсний член (з 1893) петерб. АМ. В 1861—66 навчався в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури в С. *Зарянка*. Член Т-ва *передвижників* (з 1872). Твори: «Чекання» (1875), «Засуджений» (1879), «Крах банку» (1881), «Побачення» (1883), «На бульварі» (1886—87), «Не пущу» (1892, Київ. музей рос. мист.). В картинах «Вечірка» (1875—97), «Допит революціонерки» (1904), «9 січня 1905 року на Васильєвському острові» (1905) та ін. виявилися демократичні погляди художника, його ставлення до політ. подій того часу. Більшість картин М. зберігається в ДТГ. Багато живописних полотен, акварелей, офортів М. присвятив побутові та природі України. куди приїздив з 1880 («Дівич-вечір», «Ярмарок на Україні», обидва — 1882, Київ. музей рос. мист.; «Українка», 1882, Дніпроп. худож. музей; «Українець», 1918, Бердянський худож. музей, та ін.). В 1882—94 викладав у Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури, в 1894—1918 — петерб. АМ, з 1895 був ректором. Серед учнів М.— А. *Архипов*, В. *Бакшеєв* та ін. Іл. див. також на окрем. аркуші, с. 96—97 і на окрем. аркуші до ст. *Гоголь* М. В., т. 3, с. 448—449.

Літ.: Друженкова Г. А. Владимир Маковский. М., 1962.

МАКО́ВСЬКИЙ Володимир Матвійович [15 (27).VII 1870, Єйськ, тепер Краснодарського краю — 3.I 1941, Харків] — укр. рад. вчений у галузі турбобудування. Член Комуністичної партії з 1940. Закінчив (1894) Харків. технологічний ін-т. З 1896 працював у Гол. паровозних майстернях Харкова. За участь у революц. русі був висланий (1899) у м. Грозний. В 1904—30 викладав у Катеринославському (Дніпропетровському) гірничому ін-ті, з 1930 — в Харків. механіко-машинобуд. (тепер політех.) ін-ті, де організував кафедру турбобудування. Створив (1933) першу в СРСР газотурбінну лабораторію. За проектом М. на Харків. турбогенераторному з-ді було побудовано (1940) стаціонарну газову турбіну потужністю 736 кВт.

МАКО́ВСЬКИЙ Костянтин Єгорович [20.VI (2.VII) 1839, Москва — 17 (30).IX 1915, Петроград] — рос. живописець, дійсний член петерб. АМ (з 1898). Брат В. Є. *Маковського*. В 1851—58 навчався в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури в С. *Зарянка* та петерб. АМ (1858—63). Один із засновників Т-ва *передвижників*. Твори: «Балагани на Адміралтейській площі» (1869), «Діти тікають від грози» (1872), «Олексійович» (1882) та ін. М. приїздив на Україну, зокрема в Київ, де малював картини на теми з укр. життя («Урок прядіння», 1874) і портрети. Під впливом салонного мистецтва створював ефектні портрети і жанрово-історичні сцени. Твори М. зберігаються в ДРМ і ДТГ.

Літ.: Тарасов Л. М. Ковстантин Егорович Маковский. М.— Л., 1948.

МАКО́ВСЬКИЙ (Makowski) Юзеф Тадеуш (29.I 1882, Освенцім, Краків. воєводство — 1.XI 1932, Париж) — польс. живописець. У 1903—08 навчався в Кракові. АМ у Я. *Станіславського*, 1908 — в Парижі. Картини М. позначені впливом *кубізму* й *примітивізму*. Серед них — «Рибалка з люлькою», «Ферма в Керанкерна» (обидві — 1917), «Діти й ліхтарики» (1928). «Швець» (1930), «Скупий» (1932).

МАКОГО́Н Дмитро Якович (літ. псевд.: Макогоненко, Іван Галайда, Хоростківський; 28.X 1881, с. Хоростків, тепер смт Гусятинського р-ну Тернопільської обл.— 7.X 1961, Івано-Франківськ) — укр. письменник, культурно-освітній діяч. Батько І. *Вільде*. Закінчив Заліщицьку учит. семінарію (1902) і працював учителем (до 1956). Літ. діяльність почав 1900. Окремими виданнями вийшли зб. віршів «Мужицькі ідилії» (1907), оповідань «Шкільні образки» (1911), «По наших селах» (1914), нарисів «Учительські гаразди» (1911) — про тяжку долю селян, вчителів.

Тв.: Вибрані оповідання. Львів, 1959.
Л. І. Міщенко.

МАКОГО́Н Іван Васильович [н. 13 (26).X 1907, с. Грушуваха, тепер Барвінків. р-ну Харків. обл.]— укр. рад. скульптор, засл. діяч мист. УРСР (з 1968). Член КПРС з 1945. Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1926—31 навчався в Харків. худож. ін-ті в І. *Севери*. Твори: композиція пам'яті скульптора І. Левицького (1934), портрет І. Северина (1936), «Прапор Перемоги» (1946), «Народний месник» (1948); портрети — О. Гончара (1971), Б. Андрєєва (1978); пам'ятники — генерал-полковникові Ю. Щаденкові на Новодівочому кладовищі в Москві (1952), Ю. Яновському на Байковому кладовищі в Києві (1961), С. Косіору в Києві (1970). З 1954 викладає у Київ. художньому ін-ті (професор — з 1971). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», медалями.

МАКО́ШИНЕ — селище міського типу Менського р-ну Черніг. обл. УРСР, на р. Десні. Залізнична станція. 3,0 тис. ж. (1980). З-д с.-г. машин, радгосп, будинок побуту. Середня школа, лікарня, дит. санаторій, Будинок культури, б-ка, краєзнавчий музей. Виникло на поч. 17 ст.

МАКРАМЕ́ (арабське — прикраса) — один із видів декоративно-ужиткового мистецтва; тематичні, орнаментально-декоративні композиції, вив'язані з різноманітних еластичних матеріалів: ниток, шпагатів, шнурків. М. особливо набуло поширення в республіках Прибалтики, в теперішній час — в РРФСР та УРСР. У стародав. слов'ян М. (називалося в'язь) застосовувалося для виготовлення ужиткових речей: сагайдаків, кінської збруї тощо. Іл. с. 318. *Д. П. Захарченко.*

МАКРИ́ДІН Володимир Петрович [н. 22.IV (5.V) 1915, Рига] — укр. рад. палеонтолог, доктор геолого-мінералогічних наук (з 1959), професор (з 1961), засл. діяч науки УРСР (з 1980). Член КПРС з 1951. Закінчив Харків. держ. ун-т (1946). З 1961 — зав. кафедрою заг. геології і палеонтології при цьому ж ун-ті. Осн. праці з *палеонтології* безхребетних *(плечоногих)*, *палеогеографії*, палеобіогеографії та *біостратиграфії*, зокрема присвячені вивченню структури, мінерального і хім. елементного складу речовини раковин мезозойських та кайнозойських молюсків і плечоногих; розробці палеозоогеогр., палеогістологічних та палеобіогеохім. методик тощо.

МАКРО... (від грец. μακρός — великий, довгий) — частина складних слів, що відповідає поняттям «великий», «довгий» (напр., *макроеволюція*, *макромолекула*).

МАКРОЕВОЛЮ́ЦІЯ (від *макро...* та *еволюція*) — історичний розвиток живих форм на надвидовому рівні. Деякі вчені вважають, що механізми еволюції нижчих (до *виду* включно) і вищих систематичних груп різні. Вони припускають, що види в процесі еволюції залишаються видами і, піднімаючись в своїй організації вище, входять до складу інших *родин*, *рядів*, *класів*. Прибічники цих поглядів стверджують, що еволюція вищих систематичних одиниць має паралельний характер, і намагаються довести поліфілітичне (див. *Поліфілія*) походження будь-якої групи сучас. організмів. Більшість біологів вважає, що основу утворення видів і надвидових таксонів становлять однакові мікроеволюційні процеси; тому протиставлення М. і *мікроеволюції* не виправдане. *Б. Г. Новиков.*

МАКРОЕКОНО́МІКА (від *макро...* та *економіка*) — галузь економічної науки, що вивчає взаємозв'язки між найважливішими структурними пропорціями,

А. Мак-Манус.

О. С. Маковей.

В. Є. Маковський. Українець. 1882.

К. Є. Маковський. Урок прядіння. 1874.

Макраме. Д. П. Захарченко. Тематичне панно «Титар». 1978. Київ.

М. А. Максименко. Риби. 1966.

Максвелла розподіл.

узагальнюючими показниками *народного господарства*, які дають можливість виявити закономірності і тенденції екон. розвитку країни. Такими показниками є: пропорції розподілу *національного доходу*, *сукупного суспільного продукту*, *капітальних вкладень*, основних виробничих фондів, трудових ресурсів, узагальнені характеристики *науково-технічного прогресу*, а також сукупний попит тощо. В сучас. бурж. економіці термін «макроекономіка» застосовується для визначення різних сфер екон. досліджень або різних методів екон. теорії, що вивчає заг. рівень цін, сумарний прибуток окремих виробн. усіх фірм країни. Вивчення М. Рад. Союзу спрямоване на визначення перспективи і шляхів дальшого розвитку всього нар. г-ва як *єдиного народногосподарського комплексу СРСР*. *В. Ф Казанцева.*

МАКРОЕРГІ́ЧНІ СПОЛУ́КИ (від *макро..* і грец. ἔργον — дія), високоенергетичні сполуки — природні сполуки, що мають макроергічні (багаті на енергію) зв'язки. Містяться в усіх живих клітинах. Беруть участь у процесах накопичення і перетворення енергії. *Гідроліз* М. с. в живій клітині характеризується великою від'ємною величиною зміни вільної енергії. Умовно М. с. вважають такі речовини, гідроліз яких супроводжується зміною стандартної вільної енергії більше ніж на 20,9 кдж/моль. До М. с. відносять ангідриди фосфорної к-ти (АТФ, АДФ; див. *Аденозинфосфорні кислоти*), ацилфосфати (зокрема, 1-фосфогліцерат), фосфоеноли (зокрема, фосфоенолпіруват), гуанідинфосфати (креатинфосфат, аргінінфосфат), тіолові ефіри (ацетил- і сукцинілкофермент А; див. *Коферменти*) тощо. Найважливішою М. с. є АТФ, що виконує функцію універсального переносника енергії та фосфатних груп. АТФ та пов'язані з нею ін. М. с. відіграють важливу роль у перебігу ряду біохім. процесів (*біосинтез* білків, нуклеїнових к-т, ліпідів, жирних к-т, складних вуглеводів) та здійсненні фізіол. функцій (м'язове скорочення, генерація *біоелектричних потенціалів*, *біолюмінесценція* тощо). Такі М. с., як креатинфосфат (у хребетних) та аргінінфосфат (у безхребетних), відіграють роль акумуляторів енергії та фосфатних груп. Легко обмінюючись останніми з АТФ, вони сприяють підтриманню стабільного рівня АТФ в клітині за умов його змінного продукування та використання. Див. також *Біоенергетика*.

Літ.: Ленинджер А. Митохондрия. Пер. с англ. М., 1966: Ленинджер А. Биохимия. Пер. с англ. М., 1976; Крю Ж. Биохимия Пер. с франц. М., 1979. *В. І. Малюк.*

МАКРОЗНІМА́ННЯ — спосіб фото- і *кінознімання*, за яким на світлочутливому матеріалі одержують зображення об'єктів у масштабі більшому (від 1:5 до 20 : 1), ніж при звичайному зніманні. Для М. використовують фото- й кіноапарати з пристроями безпаралаксного (див. *Паралакс*) фіксування об'єктів. Їхні *об'єктиви* (у висувних оправах) — короткофокусні (*фокусна віддаль* менша 20 мм) або звичайні (з насадковими лінзами, що зменшують фокусну віддаль). Належний масштаб забезпечується подовжувальними кільцями або ін. пристроями, що їх встановлюють між об'єктивом і апаратом. М. проводять з невеликої віддалі (від 0,6 до 1,05 фокусної), збільшуючи (порівняно із звичайним зніманням) *експозицію*. Воно дає змогу показувати на знімку або екрані не лише видимі, а й невидимі неозброєним оком деталі і структуру об'єктів. М. застосовують при створенні наук.-популярних і навчальних фільмів, під час наук. досліджень. *Б. О. Калашников.*

МАКРОКЛІ́МАТ (від *макро...* і *клімат*) — клімат великих територій (географічних зон, материків та океанів, їхніх значних частин і всієї Землі). Розглядається в осн. рисах за даними метеорологічних станцій у типових для цього району ландшафтах. Закономірності М. відображено на світових кліматичних картах. Див. також *Мікроклімат*.

МАКРОЛІ́ТИ (від *макро...* і грец. λίθος — камінь) — великі за розмірами (до 20 см), здебільшого прикріплювані до дерев'яних або кістяних держаків, кам'яні знаряддя (свердла, кирки-мотики, сокири), що їх застосовували стародавні люди. М. з'явилися за часів пізнього *мезоліту*, найбільшого поширення набули за *неоліту* на території значної частини Європи. В СРСР М. знайдено в археол. пам'ятках у Верхньому Поволжі, на тер. України та в ін. районах.

МАКРОМОЛЕ́КУЛА (від *макро...* і *молекула*) — молекула з великою *молекулярною масою* (від 10^3 до 10^7 вуглецевих одиниць); молекула *полімера*. Макромолекула побудована за принципом чергування однакових (гомополімер) або різних (сополімер) структурних одиниць — ланок, що утворюють довгі ланцюги (лінійні М.) чи ланцюги з відгалуженнями (розгалужені М.). М. синтетичних полімерів звичайно складаються з різного числа ланок, тобто при однаковому елементарному складі відрізняються довжиною і характеризуються усередненою мол. масою. Однаковий розмір мають лише М. деяких біополімерів — *білків*, *нуклеїнових кислот*. Розміри, склад і форма М. визначають фіз. властивості полімерів, напр. т-ру розм'якшування, розчинність. *Ю. П. Гетьманчук.*

МАКРОНУ́КЛЕУС (від *макро...* і лат. nucleus — ядро) — більше ядро у *інфузорій*. У більшості інфузорій М. має від кількох десятків до кількох тисяч хромосомних наборів (див. *Поліплоїдія*). *Плоїдність* М. підтримується *ендомітозом*. М. ділиться шляхом перешнурування, іноді пупкується. Під час статевого розмноження — *кон'югації* М. руйнується і знову виникає з *мікронуклеуса*. М. відіграє важливу роль у регулюванні процесів *обміну речовин* та ін. вегетативних функцій інфузорій.

МАКРОРЕЛЬЄ́Ф (від *макро...* і *рельєф*) — сукупність великих форм рельєфу, які визначають загальний характер будови поверхні континенту, країни, великих ділянок суходолу чи мор. дна. До М. належать гірські хребти, великі долини, плато, нагір'я, западини тощо. Див. також *Мікрорельєф*.

МАКРОСПО́РА (від *макро...* і *спори*) — велика спора у різноспорових вищих рослин, те саме, що й *мегаспора*.

МАКРОФА́ГИ (від *макро...* і грец. φάγος — пожирач) — група клітин у тваринному організмі, здатних до активного захоплювання та перетравлювання (див. *Фагоцитоз*) бактерій та чужорідних або токсичних для організму частинок. М. утворюються ступенево. У ссавців, у т. ч. людини, родоначальниками М. є клітини-попередники в *кістковому мозку*, з яких утворюються *моноцити* (див. малюнок до ст. *Кровотворення*), що й перетворюються на М. До М. відносять моноцити крові, *гістіоцити*, ендотеліальні клітини капілярів *кровотворних органів*, купферівські клітини *печінки*, М. *лімфатичних вузлів* і серозних порожнин. Беруть участь в утворенні *антитіл*. Відкриті І. І. *Мечниковим* (1892).

МАКСА́КОВА Марія Петрівна [26.III (8.IV) 1902, Астрахань — 11.VIII 1974, Москва] — рос. рад. співачка (меццо-сопрано), нар. арт. СРСР (з 1971). В 1923—53 — солістка Великого театру СРСР (1925—27 — Ленінгр. театру опери та балету). Партії: Кармен («Кармен» Бізе), Марина Мнішек, Марфа («Борис Годунов», «Хованщина» Мусоргського), Ганна («Майська ніч» Римського-Корсакова). Концертна діяльність. Нагороджена 2 орденами Трудового Червоного Прапора. Держ. премія СРСР. 1946, 1949, 1951.

МА́КСВЕЛ, Мкс, Mx — одиниця магнітного потоку в *СГС системі одиниць*. Дорівнює магн. потоку, рівномірне зменшення якого до нуля за 1 с зумовлює збудження в контурі, що його охоплює, електрорушійної сили в 1 одиницю СГС різниці потенціалів (10^{-8} В). 1 Мкс = 10^{-8} Вб (див. *Вебер*). Названа ім'ям Дж. К. *Максвелла*.

МА́КСВЕЛЛ (Maxwell) Джеймс Клерк (13.VI 1831, Едінбург — 5.XI 1879, Кембрідж) — англ. фізик. Навчався в Едінбурзькому (1847—50) та Кембріджському (1850—54) ун-тах. Член Лондон. королівського т-ва (з 1860). Професор Лондон. (з 1860) і Кембріджського (з 1871) ун-тів. З 1871 — директор заснованої ним Кавендішської лабораторії при Кембріджському ун-ті. М.—основоположник *електродинаміки класичної*, один із засновників *кінетичної теорії газів*. Працював також в галузі оптики, механіки, теорії пружності тощо. Встановив (1859) статистичний закон розподілу молекул газу за швидкостями (див. *Максвелла розподіл*). Розвинувши ідеї М. *Фарадея* й узагальнивши відомі факти макроскопічної електродинаміки (1855—73), створив теорію *електромагнітного поля*, в якій сформулював систему

рівнянь, що описують всі осн. закономірності електромагн. явищ (див. *Максвелла рівняння*). З рівнянь М. випливав висновок про існування *електромагнітних хвиль*, згодом експериментально відкритих Г. Р. *Герцом*. Висловив ідею про електромагн. природу світла (1865) і показав, що швидкість поширення електромагн. хвиль дорівнює *швидкості світла*. Теорія електромагнетизму М. є класичною основою сучас. фізики.

МА́КСВЕЛЛА РІВНЯ́ННЯ — рівняння макроскопічної *електродинаміки класичної*, які виражають основні закони електромагнітного поля. Сформулював у 60-х рр. 19 ст. Дж. К. *Максвелл* як узагальнення експериментальних даних про електромагн. явища. М. р. пов'язують вектори напруженості електр. і магн. полів ($\vec{E}$ і $\vec{H}$, див. *Напруженість поля*) та електр. і магн. *індукції* ($\vec{D}$ і $\vec{B}$) з густинами зарядів (ρ) і струмів ($\vec{j}$). У диференціальній формі в *Міжнародній системі одиниць* мають вигляд:

$$\text{rot}\,\vec{E} = -\frac{\partial \vec{B}}{\partial t},\quad \text{rot}\,\vec{H} = \vec{j} + \frac{\partial \vec{D}}{\partial t},\quad \text{div}\,\vec{D} = \rho,\quad \text{div}\,\vec{B} = 0. \qquad (1)$$

Для розрахунку електромагн. процесів у матеріальному середовищі систему (1) доповнюють т. з. матеріальними рівняннями

$$\vec{D} = \varepsilon_0 \varepsilon \vec{E},\quad \vec{B} = \mu_0 \mu \vec{H}$$

$$\vec{j} = \sigma \vec{E} + \vec{j}_{\text{стор.}},$$

де ε — діелектрична проникність, μ — магнітна проникність, σ — електропровідність, ε_0 — електрична стала, μ_0 — магнітна стала, $\vec{j}_{\text{стор.}}$ — густина т. з. сторонніх струмів, які підтримуються будь-якими силами, крім сил електр. поля. В інтегральній формі рівняння (1) записуються:

$$\oint_L (\vec{E}d\vec{l}) = -\frac{\partial}{\partial t}\int_S B_n ds,\quad \oint_L (\vec{H}d\vec{l}) = \int_S j_n ds + \frac{\partial}{\partial t}\int_S D_n ds,$$

$$\oint_K D_n dk = \int_V \rho dv,\quad \oint_K B_n dk = 0,$$

де L і S — довільний замкнутий контур та натягнута на нього поверхня, V і K — довільний об'єм і поверхня, що його обмежує. B_n і D_n — проекції $\vec{B}$ і $\vec{D}$ на зовн. нормаль до елемента поверхні ds або dk. М. р. лежать в основі електро- і радіотехніки, відіграють важливу роль при розробці актуальних проблем сучас. фізики.

Літ.: Бугаєнко Г. О., Фонкич М. Є. Курс теоретичної фізики. Електродинаміка. Теорія відносності. К., 1965; Тамм И. Е. Основы теории электричества М., 1976; Максвелл Дж. К. Избранные сочинения по теории электромагнитного поля. Пер. с англ. М., 1952.

В. Л. Стрижевський.

МА́КСВЕЛЛА РОЗПО́ДІЛ — розподіл за швидкостями мікрочастинок системи, яка перебуває в стані *термодинамічної рівноваги*. Встановив 1859 Дж. К. *Максвелл*. М. р. описується формулою:

$$dW(v) = (m/2\pi kT)^{3/2} e^{-\frac{mv^2}{2kT}} 4\pi v^2 dv,$$

де $dW(v)$ — ймовірність того, що абс. величина швидкості частинки лежить в інтервалі від v до $v + dv$; m — маса частинки; k — *Больцмана стала*; T — абс. т-ра. Серед. кількість частинок в одиниці об'єму з швидкостями в інтервалі від v до $v + dv$ дорівнює $dn(v) = n_0 dW(v)$, де n_0 — кількість усіх частинок в одиниці об'єму. З мал., на якому подано графік залежності $dn(v)/n_0 dv$ від $(m/2kT)^{1/2}v$, видно, що осн. кількість частинок має швидкості, близькі до $v_0 = (2kT/m)^{1/2}$, а кількість частинок з великими і малими швидкостями порівняно невелика.

П. М. Томчук.

МАКСИ́ЛИ (від лат. maxilla — щелепа) — друга пара щелеп у комах і більшості багатоніжок, друга і третя пари — у ракоподібних. М.— видозмінені кінцівки 5-го (у комах і багатоніжок) та 5—6-го (у ракоподібних) сегментів голови. Залежно від способу живлення М. мають різну будову і функції. Так, у ротовому апараті гризучого типу вони виконують функцію перетирання їжі, в ротовому апараті сисного типу — функцію ссання і утворюють *хоботок*.

МАКСИ́М ГРЕК (справж. ім'я і прізв.— Михайло Триволіс; бл. 1475, Арта, Греція — 1556, *Трої́це-Сергі́єва ла́вра*) — публіцист, письменник, перекладач. Чернець. Навчався в Італії, де слухав проповіді Дж. *Савонароли*. В 1518 на запрошення *Василія III* приїхав до Москви для перекладання церк. книг.

За своїми поглядами був близький до *нестяжателів*. За критику побуту духівництва, виступи проти монастирського землеволодіння, системи *кормлінь*, гноблення церк. феодалами селянства церк. собори 1525 і 1531 засудили М. Г. до ув'язнення. Залишив значну літ. спадщину.

МАКСИМАЛІ́СТИ (італ. massimaliste, від лат. maximum — найбільше) — течія в *Італійській соціалістичній партії* (ІСП). Представники М. виступали проти реформістів. У самостійну фракцію оформилися на 16-му з'їзді ІСП (1919). Загалом виступаючи за соціалізм, на підтримку Радянської Росії і Комінтерну, М. не мали конкретної революційної програми, що призвело до ідейних розбіжностей серед М. В 1921 від М. відкололися лівореволюц. групи, які заснували *Італійську комуністичну партію* (ІКП). Пізніше частина М. утворила групу в складі 3-го Інтернаціоналу, яка 1924 вступила до Італійської комуністичної партії.

МАКСИМАЛІ́СТИ — дрібнобурж., близька до анархістів група, що 1904 виділилася з партії *есерів* і 1906 організаційно оформилася в «Союз соціалістів-революціонерів максималістів». М. були прихильниками негайного перевороту, що його мала здійснити змовницька орг-ція за допомогою терору й експропріацій. В 1909 діяльність М. фактично припинилася. Відновлено орг-цію у жовтні 1917. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції М. визнали Рад. владу, брали участь у роботі її центр. і місц. органів. Однак були політично нестійкими. У квітні 1919 серед М. відбувся розкол: частина їх відкрито перейшла на антирад. позиції, інші визнали програму більшовиків і згодом (квітень 1920) прийняли рішення про входження до РКП(б).

МАКСИМЕ́ЙКО Микола Олексійович (1870, с. Волошнівка, тепер Роменського р-ну Сум. обл.— 14.IV 1941) — укр. рад. учений у галузі історії права, чл.-кор. АН УРСР (з 1925). Н. в селянській сім'ї. В 1892 закінчив юридичний ф-т Київ. ун-ту. В 1897—1918 — доцент, згодом — проф. і зав. кафедрою історії рос. права Харків. ун-ту; 1926—34 очолював секцію історії укр. права Н.-д. ін-ту укр. культури; 1934—40 — член Комісії АН УРСР по вивченню історії зх.-рус. і укр. права. Праці М. присвячено історії права Литви, Росії, України, дослідженню зв'язків рос. і лит. права з правом Київ. Русі. Найвідоміші з них: «Сейми Литовсько-Руської держави до Люблінської унії 1569 р.» (1902); «Система Руської Правди в її поширеній редакції» (1926) та ін.

МАКСИ́МЕНКО Володимир Григорович [н. 15 (28).VI 1912, с. Рублівка, тепер с. Погреби Глобинського р-ну Полтав. обл.] — укр. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1972). Член КПРС з 1944. Закінчив Моск. ін-т театр. мистецтва ім. А. Луначарського. В 1930—34 працював у театрі «Кривбас». З 1934 — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької. Ролі: Макар Барильченко («Суєта» Карпенка-Карого), Лісовик («Лісова пісня» Л. Українки), Зброжек («Маклена Граса» М. Куліша), Кропивницький («Марія Заньковецька» Рябокляча), Дормидонт («Пізня любов» О. Островського), Панталоне («Слуга двом панам» Гольдоні) та ін. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1978.

МАКСИ́МЕНКО Микола Антонович (н. 31.XII 1924, с. Яроповичі, тепер Андрушівського р-ну Житомир. обл.)— укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1974). У 1941—42 навчався в худож. студії в Магнітогорську, а також у І. *Грабаря*. Учасник Великої Вітчизн. війни. Твори: «Дари осені» (1963), «Приборканий Тетерів» (1964), «Риби» (1966), «Хліб», «Реліквії» (обидва — 1967), «Кам'янець-Подільська фортеця», «Натюрморт» (обидва — 1970). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

МАКСИ́МЕНКО Олександр Григорович [н. 5 (18).XI 1916, с. Вільхуватка, тепер Кобеляцького р-ну Полтав. обл.] — укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1972). Член КПРС з 1948. В 1947 закінчив Київ. худож. ін-т, де вчився в К. *Єлеви* та О. *Шовкуненка*. Твори: «Господарі землі» (1947), «Земля. Рілля» (1952), «Колгоспне поле» (1956), «Вода

М. П. Максакова.

Дж. К. Максвелл.

В. Г. Максименко.

М. О. Максимов.

О. М. Максимов.

Ю. С. Максимов.

О. Г. Максименко. Вечір. Шефи. 1975

прийшла» (1957), «Думи хліборо-ба» (1963), «Хліборобка» (1965), «Зміна» (1968), «У вільну хвилину» (1970), «Батьківська журба» (1971), «Вечір. Шефи» (1975), «Полтавські колгоспниці» (1976), «До нового життя» (1978).

МАКСИ́МЕНКО Федір Пилипович [н. 23.I (4.II) 1897, с. Біленьке, тепер Запорізького р-ну Запоріз. обл.] — укр. рад. бібліограф. У 1925 закінчив Київ. ін-т нар. освіти. В 1919—20 завідував краєзнавчим музеєм м. Бахмута (тепер Артемівськ), а з 1921 на бібліотечно-бібліографічній роботі в Донбасі, Києві та Львові. Автор і редактор праць з бібліографії, історії, краєзнавства та ін. галузей знань. Дослідник історії книги. *Тв.:* Матеріали до краєзнавчої бібліографії України. 1847—1929. К., 1930; Першодруки (інкунабули) Наукової бібліотеки Львівського університету. Каталог. Львів, 1958; Збірки історичних відомостей про населені пункти Української РСР. К., 1964; Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574—1800). Зведений каталог Львів, 1975.

Літ.: Ровнер О. С., Шелихова Н. І. Видатний бібліограф. «Український історичний журнал». 1967, № 2.

Ф. К. Сарана.

МАКСИ́МОВ Василь Максимович [17 (29).I 1844, с. Лопіно, поблизу Нової Ладоги — 18.XI (1.XII) 1911, Петербург] — рос. живописець. У 1855—62 навчався в іконописних майстернях у Петербурзі, 1863—66 — в петерб. АМ; її академік (з 1878). З 1872 — член Т-ва *передвижників*. У своїх картинах зображував життя пореформеного села. Твори: «Хвора дитина» (1864), «Бабусині казки» (1867), «Прихід чаклуна на селянське весілля» (1875), «Родинний розподіл» (1876), «Хворий чоловік» (1881), «Позичка хліба» (1882), «Усе в минулому» (1889), «Лісовий сторож» (1893, Одес. худож. музей). Твори М. зберігаються в ДТГ. В 1871 М. перебував у Києві, де зробив замальовки прочан Києво-Печерської лаври.

Літ.: Леонов А. И. Василий Максимович Максимов. М., 1951.

МАКСИ́МОВ Микола Олександрович [9 (21).III 1880, Москва — 9.V 1952, там же] — рос. рад. ботанік, один з основоположників екологічної фізіології рослин, академік АН СРСР (з 1946). Закінчив Петерб. ун-т (1902). З 1917 — професор ряду вузів та зав. створених ним фізіол. лабораторій. З 1939 працював в Ін-ті фізіології рослин ім. К. А. Тімірязєва АН СРСР (з 1943 також проф. Моск. с.-г. академії ім. К. А. Тімірязєва).

Праці М. — гол. чин. з питань *морозостійкості рослин* та *посухостійкості рослин*. Опрацьовував також питання *фотосинтезу*, *дихання*, росту рослин тощо. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Премія ім. В. І. Леніна. 1930.

МАКСИ́МОВ Олексій Матвійович [9 (21).I 1899, Казань — 24.V 1965, Львів] — російський рад. актор і режисер, народний арт. УРСР (з 1954). Член КПРС з 1957. З 1917 — на профес. сцені. Учасник громадян. війни. Працював в Хабаровську, Херсоні, Житомирі, Новосибірську, Ростові, з 1940 — в Київ. театрі особливого військового округу (з 1944 — Львів. театр Рад. Армії). Ролі: Іван Грозний («Великий государ» Соловйова), Кошкін («Любов Ярова» Треньова), Горлов, Богдан Хмельницький («Фронт», «Богдан Хмельницький» Корнійчука), Бем («Прага залишається моєю» Буряківського). Вистави: «Варвари» М. Горького, «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського та ін. Знімався в кіно. Нагороджений орденом «Знак Пошани». Держ. премія СРСР, 1952.

МАКСИ́МОВ Юрій Сергійович (н. 28.XI 1930, Калінін) — рос. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1980). З 1951 працював у театрах Дніпропетровська, Севастополя, з 1973 — в Крим. рос. драм. театрі ім. М. Горького. Ролі: Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Паратов («Безприданниця» О. Островського), Нагульнов («Піднята цілина» за Шолоховим), Довгоносик, Платон («В степах України», «Платон Кречет» Корнійчука). Гол. ролі у фільмах: «Далеке й близьке», «Киянка», «Таврія», всі — на Київ. кіностудії ім. О. Довженка.

МАКСИ́МОВА Катерина Сергіївна (н. 1.II 1939, Москва) — рос. рад. артистка балету, нар. арт. СРСР (з 1973). Після закінчення 1958 Московського хореографічного уч-ща — солістка балету Великого театру СРСР. Партії: Жізель («Жізель» Адана), Кітрі («Дон Кіхот» Мінкуса), Фрігія («Спартак» Хачатуряна), Шура («Гусарська балада» Хренникова), Мавка («Лісова пісня» Жуковського), в балетах «Лускунчик», «Лебедине озеро», «Спляча красуня» Чайковського. Знімалась у телефільмах «Галатея» (1978), «Останнє танго» (1979) та ін. Нагороджена орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Премія Ленінського комсомолу, 1972.

МАКСИМО́ВИЧ Андрій Миколайович [1865, Полтав. губ.— 28.I (9.II) 1893, Ялта] — укр. актор. Навчався в Полтав. семінарії. Працював у трупах М. Л. Кропивницького (1882—89, з перервами), М. Старицького (1883—85), М. Саловського (1889—92). Ролі: Старшина, Писар, Василь Коваль («Ревізії», «Дві сім'ї», «Невольник» Кропивницького), Сірко, Созонт («За двома зайцями», «Не так склалось, як жадалось» Старицького), Омелько («Мартин Боруля» Карпенка-Карого), Карпо («Лимерівна» П. Мирного), Прокіп, Шпак («Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» Квітки-Основ'яненка).

Є. С. Хлібцевич.

МАКСИМО́ВИЧ Георгій Григорович (н. 26.IV 1922, с. Горостита, тепер Люблінського воєводства, ПНР) — укр. рад. вчений у галузі фізико-хім. механіки матеріалів, чл.-кор. АН УРСР (з 1978). Член КПРС з 1951. Після закінчення (1951) Львів. політех. ін-ту почав працювати в Ін-ті машинознавства й автоматики (тепер Фізико-мех. ін-т) АН УРСР (з 1958 — заст. директора). Праці з питань високотемпературної міцності і мікромех. методів дослідження конструкційних матеріалів і процесів взаємодії металів і сплавів з рідкометалевими розплавами; міцності, стабільності структури, фіз.-мех. властивостей деформованих металів і сплавів тощо. Премія ім. Є. О. Патона АН УРСР, 1979.

МАКСИ́МОВИЧ (Максимович) Десанка (16.V 1898, с. Рабровиця, поблизу м. Валева) — серб. письменниця, дійсн. член Серб. АН і мистецтв (з 1965). Перша зб.— «Вірші» (1924). Авторка поетичних зб. «Зелений витязь» (1930), «Поет і рідний край» (1946), «Батьківщина у травневому поході» (1949), «Вимагаю помилування» (1964), «Немає більше часу» (1974), «Нічия земля» (1979) тощо; романів «Розчинене вікно» (1954), «Бунтівний клас» (1960); збірок оповідань. М. належить понад десять перекладів з «Кобзаря» (Бєлград, 1969) Т. Шевченка, а також переважна більшість перекладів у збірці творів Лесі Українки «Ломикамінь» (Бєлград, 1971). За переклади рос. поезії нагороджена рад. орденом «Знак Пошани» (1967). Укр. мовою поезії М. перекладали Р. Лубківський, З. Гончарук.

Тв.: Укр. перекл.— Казка про Коротковічну. К., 1968; [Вірші]. «Всесвіт», 1978, № 5; Рос. перекл. — Стихотворения М., 1971; Избранное. М., 1977.

Літ.: Лубківський Р. Десанка Максимович. «Всесвіт», 1978, № 5.

В. Г. Гримич.

МАКСИ́МОВИЧ Іван (1679, м. Пирятин, тепер Полтав. обл.— 3.III 1745) — укр. живописець. Про ранні настінні розписи М. в Золотоніському, Мгарському та Переяславському монастирях відомо лише з архівних джерел. Після 1718 М. переїхав до Києва, де очолив *Лаврську іконописну майстерню*. Найвідоміші його розписи — в Успенському соборі Києво-Печерської лаври (не збереглися).

МАКСИМО́ВИЧ Ігнатій [бл. 30-х рр. 18 ст.— 30.XI (11.XII) 1793, Чернігів] — укр. письменник, цер-

В. М. Максимов. Хворий чоловік. 1881. Державна Третьяковська галерея в Москві.

До ст. **Манастирський А. І.**
1. Запорожець. 1932.
2. Ріка Прут. 1955. Обидва — Львівський музей українського мистецтва.
3. Вчора і сьогодні. 1940. Львівський історичний музей.

1
2
3

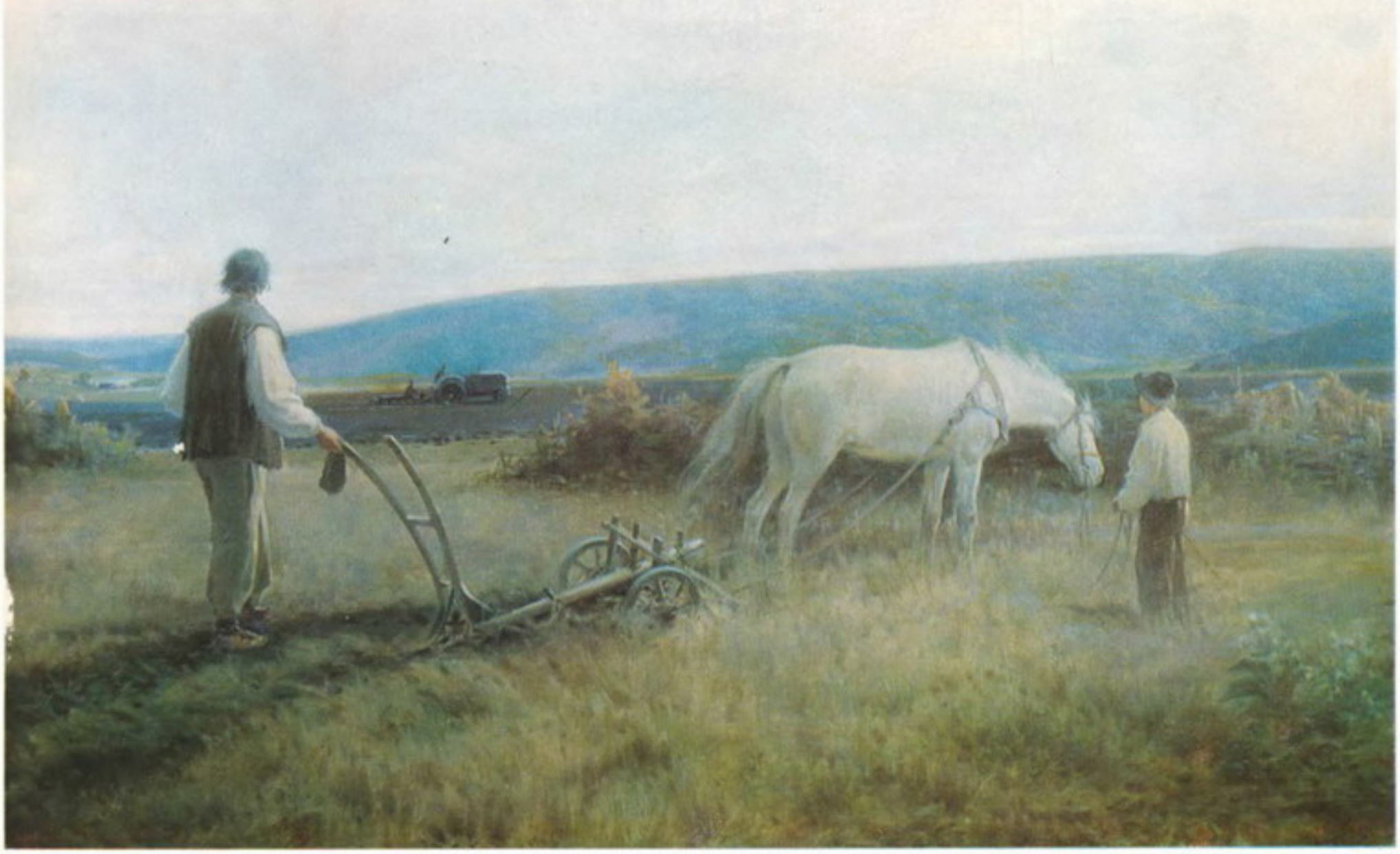

До ст. Мартинович П. Д. 1. Портрет селянки О. Бештримихи. Олівець. 1875. **2.** Портрет селянина Ф. Мигаля. Олівець. 1880. Обидва — Державний музей укр. образотворчого мистецтва в Києві. **3.** У волосного пристава. 1879. **4.** Баби печуть хліб. 1877–80. Обидва — в Харківському художньому музеї.

1
2
3
4

ковний і освітній діяч. Вихованець Київської академії; 1757—64 — її професор. Пізніше був ігуменом і настоятелем різних монастирів. Його «Ода на перший день травня 1761 року» була в укр. л-рі першим зразком силабо-тонічного віршування.

МАКСИМО́ВИЧ Іоанн [грудень 1651, м. Ніжин — 10 (21).VII 1715, Тобольськ] — укр. письменник, педагог, церковний діяч. Вихованець (до 1669), згодом професор Києво-Могилянської колегії. У 80-і рр. жив і працював у Києво-Печерській лаврі, в 90-і рр. був намісником Успенського монастиря в Брянську. Як архієпископ чернігівський (з 1697) заснував *Чернігівський колегіум*. З 1712 — митрополит сибірський і тобольський. Автор духовно-повчальних («Алфавит собранный, рифмами сложенный», 1705, та ін.) творів, проповідей, щоденника.

В. П. Колосова.

МАКСИМО́ВИЧ Манасія [світське ім'я — Михайло; р. н. невід. — 2 (13).VII 1758, Київ] — укр. культурно-освітній і церковний діяч. Займався видавничою справою в Києво-Печерській лаврі, з 1755 — ректор і професор піїтики *Київської академії*. Автор проповідницько-богословських творів, перекладач.

В. П. Колосова.

МАКСИМО́ВИЧ Микола Григорович [н. 16 (29).IV 1914, с. Добратичі, тепер Люблінського воєводства, ПНР] — укр. рад. вчений у галузі електротехніки, доктор тех. наук (з 1969), професор (з 1962), засл. діяч науки і техніки УРСР (з 1964). Член КПРС з 1947. Закінчив (1941) Львів. політех. ін-т, працював там же (з 1954 — директор). З 1963 — ректор Львів. ун-ту. Осн. праці — з теоретичної електротехніки, теорії і розробки методів розрахунку електр. кіл. Депутат Верховної Ради УРСР 8—10-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, іншими орденами, медалями.

МАКСИМО́ВИЧ Микола Іванович [23.II (7.III) 1855, Київ — 1928, там же] — укр. вчений у галузі гідротехніки. Закінчив (1878) Петерб. ін-т інженерів шляхів. За проектом і під керівництвом М. збудовано (1896) Київ. річкову гавань. З 1900 — професор Київ. політех. ін-ту. Член Вищої тех. ради при Комітеті держ. споруд у Москві (з 1918), голова гідрологічної секції АН УРСР (з 1919). Осн. праці: «Дніпро та його басейн», «Про електрифікацію Київського району», «Регуляційні роботи на р. Дніпрі в Києві» тощо.

МАКСИМО́ВИЧ Михайло Олександрович [3 (15).IX 1804, хутір Тимківщина, тепер с. Богуславець Золотоніського р-ну Черкас. обл. — 10 (22). XI 1873, х. Михайлова гора, побл. с. Прохорівки, тепер Канівського р-ну Черкас. обл.] — укр. вчений-природознавець, історик, фольклорист і письменник. Н. в сім'ї збіднілого дворянина. Після закінчення Моск. ун-ту (1823) з 1826 працював викладачем ботаніки і зав. бот. садом, з 1833 — професор цього університету. В 1834—35 — перший ректор новоствореного Київ. ун-ту, а потім — декан філос. ф-ту. В 1845 за станом здоров'я вийшов у відставку і останні роки життя провів на власному хуторі *Михайлова гора*, займаючись наук. роботою. За заслуги перед вітчизн. наукою М. був обраний почесним членом Моск., Петерб., Київ. і Новоросійського в Одесі ун-тів та багатьох наук. т-в, а 1871 — чл.-кор. Петерб. АН. Природознавчі праці М. присвячені ботаніці, гол. чин. систематиці рослин, в якій він був твердим прибічником філогенетичного погляду. Написав одну з перших природничонаук. книг для народу («Книга Наума...», 1833). М. сформулював уявлення про обмін речовин, висловлював міркування щодо клітинної будови організмів і еволюції тваринного світу, що дає підстави вважати його одним з попередників Ч. *Дарвіна*.

М. стояв у центрі громад. життя Росії та України, підтримував особисті та творчі зв'язки з К. Рилєєвим, О. Пушкіним, Т. Шевченком, М. Гоголем, В. Бєлінським, М. Щепкіним, А. Міцкевичем, Г. Квіткою-Основ'яненком, П. Гулаком-Артемовським, Є. Гребінкою та ін. Брав активну участь у рос. та укр. виданнях, виступаючи з літ.-критичними та наук. статтями. Випустив по три книги альманахів «Денница» (1830—34) і «*Киевлянин*» (1840—41, 1850) та дві книги альманаху «Украинец» (1859, 1864). Його збірки «Малороссійські пісні» (1827), «Українські народні пісні» (1834), «Збірник українських пісень» (1849), «Дні і місяці українського селянина» (1856) поклали початок укр. фольклористиці. Нар. творчість М. вважав джерелом формування і розвитку літ. мови, народності л-ри. М.— автор однієї з перших у Росії «Історії давньої руської словесності» (1839), перекладу рос. і укр. мовами «Слова о полку Ігоревім» та численних праць про укр. і рос. л-ри. Київ. Русь він розглядав як спільний початковий період історії та культури рос., укр. й білорус. народів. М. виступав проти бурж.- націоналістичних фальсифікацій творчості М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, відстоював ідею дружби і співробітництва українського і російського народів та їхніх культур.

Як історик М. заперечував *норманську теорію*, висловив чимало прогрес. думок про формування укр. козацтва, нац.-визвольну і соціальну боротьбу укр. селянства. Багато зробив для розвитку археол. досліджень та мовознавства на Україні. У своїх працях М. припускався деяких помилкових поглядів, але загалом його багатогранна діяльність мала прогресивне значення і була високо оцінена О. Герценом, Т. Шевченком, І. Франком.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—3. К., 1876—80.

Літ.: Попов П. М. М. О. Максимович. К., 1954; Остряниця Д. Х. Світогляд М. О. Максимовича. К., 1960; Історія Київського університету. К., 1959; Федченко П. М. Матеріали з історії української журналістики, в. 1. К., 1959.

П. М. Федченко.

І. Максимович. Розпис в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Перша половина 18 ст.

М. О. Максимович.

МАКСИ́МОВ-КОШКИ́НСЬКИЙ Іоакім Степанович [2 (14).IX 1893, с. Кошки-Новотімбаєво, тепер Тетюшського р-ну Тат. АРСР — 30.VIII 1975, Москва] — чувас. рад. драматург, театр. діяч, нар. артист Чув. АРСР (з 1933). Член КПРС з 1957. Один з організаторів чувас. драм. театру. Літ. діяльність почав 1918 як перекладач п'єс рос. і зарубіжної класичної драматургії. Сценарії «Чорний стовп» (1928), «Апайка» (1930), п'єси «Садур та Ілем» (1933), «Дар Пугачова» (1940), «Костянтин Іванов» (1954) — на істор. та істор.- революційні теми. Автор лібретто опер «Зоряний шлях» і «Нарспі», балету «Сарпіге», спогадів про громадян. війну «Коли сходило сонце» (1961). Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Рос. перекл.— Дар Пугачёва.— Буря за бурей.— Хозяева радости. Чебоксары, 1971.

П. М. Чичканов.

МА́КСИМУМ (від лат. maximum — найбільше) — найбільше або граничне значення величини. М. функції f на множині A (М. функції локальний) — найбільше значення функції порівняно з її значеннями у всіх точках A (у всіх достатньо близьких точках). Див. *Екстремум*.

МА́КСИМУМ — система примусового регулювання цін і заробітної плати, прийнята *Конвентом* 29.IX 1793 в період *якобінської диктатури* (див. *Велика французька революція*). Фактично ліквідований після *термідоріанського перевороту* (липень 1794), офіційно — 24.XII 1794.

МАКСІМІЛІА́Н I (Maximilian I; 22.III 1459, Вінер-Нойштадт — 12.I 1519, Вельс) — імператор «*Священної Римської імперії*» з 1493 з дин. *Габсбургів*. Шляхом шлюбу з Марією Бургундською

Пам'ятник на могилі **М. О. Максимовича** в селі Прохорівці Канівського району Черкаської області.

Л. Т. Мала.

І. С. Макушенко. Бабуся з дівчинкою. Львівський музей українського мистецтва.

Мала миша.

Мактра коралова.

(1477) придбав Нідерланди та Франш-Конте. Використовував шлюбні союзи для збереження за своїми спадкоємцями ісп., угор. та чес. престолів. За М. І від імперії відокремилася Швейцарія (1499). Було зав'язано дипломатичні відносини з Росією (М. І, зокрема, запропонував *Івану ІІІ* королівський титул). Спроба М. І посилити центр. владу шляхом проведення імперської реформи (1495) успіху не мала.

МА́КТРА (Mactra) — рід *двостулкових молюсків* род. мактрових. Раковина (довж. до 60 мм, вис. до 40 мм) овально-трикутна. Бл. 5 сучас. видів, поши́р. у морях бореальної зони; в СРСР, у т. ч. в УРСР,— 2: М. коралова (M. corallina) та М. звичайна (M. stultorum). М.— об'єкт промислу (їстівні). Викопні види М. (понад 200) відомі з палеогенових і неогенових відкладів.

А. Л. Путь.

МАКУЛАТУ́РА (від лат. maculatus —забруднений) — побутові і пром. відходи, що складаються з використаних пакувальних паперових і картонних матеріалів, обрізків, утворюваних у процесі поліграфічного і картонажного виробництва, тощо. Повторно використовується як сировина у виробництві гол. чин. *картону* (60—70%), а також *паперу*, покрівельних матеріалів та ін.

МАКУ́ТА — розмінна монета Заїру, дорівнює 1/100 *заїру*.

МАКУ́ХА — побічний продукт олійної пром-сті, що одержується після видавлювання олії з насіння олійних культур. М.— цінний білковий *концентрований корм* для с.-г. тварин. За амінокислотним складом і біол. цінністю білки М. стоять вище від білків зернових злаків і містять (у %): протеїну 30—45 (50), жиру 8—10, мінеральних речовин 6—7 та вітаміни групи В. М. має бути щільно спресована, однорідна, без домішок і гіркоти, з вологістю не більше ніж 8—12%. Перед згодовуванням М. подрібнюють, змочують і дають тваринам у суміші з ін. кормами. Найкращу кормову цінність мають М. льонова, соняшникова, соєва та ін. М. входить до складу *комбікормів*.

МАКУШЕ́НКО (Макуха-Макушенко) Іван Семенович (30.III 1867, с. Лисянка, тепер смт Лисянського р-ну Черкас. обл.— 7.VI 1955, Київ) — укр. рад. живописець і педагог. У 1892—97 навчався в петерб. АМ у І. Рєпіна. З 1904 працював на Україні. Твори: «Свято на Україні» (1900), «Перед святом» (1904), «Бабуся з дівчинкою», «Селянка з хлопчиком» (1936), «Лірник» (1938), «Біля печі» та ін. Картини М. зберігаються в ДМУОМ і Львів. музеї укр. мистецтва. В 1905—19 М. викладав у Київ. художній школі, з 1934 — в Київ. худож. інституті.

МАКФЕ́РСОН (Macpherson) Джеймс (27.X 1736, Рутвен, графство Інвернесс — 17.II 1796, Белвілл, там же) — шотл. письменник. Збирав кельтський фольклор. Анонімно видав «Уривки стародавніх віршів, зібраних у гірській Шотландії і перекладених з гельської мови» (1760), поеми «Фінгал» (1762) і «Темора» (1763). У 1765 об'єднав їх у двотомному виданні «Твори Оссіана, сина Фінгала, перекладені з гельської мови Джеймсом Макферсоном», тим самим приписавши власні твори легендарному бардові *Оссіану*. Укр. мовою уривки з поем М. переклав П. *Карманський*.

А. А. Розанова.

МАЛ (р. н. невід.— п. 946) — князь *древлян*. Після вбивства київ. князя *Ігоря* в ході *древлянського повстання 945* древляни, побоюючись помсти, запропонували вдові Ігоря княгині *Ользі* вийти за М. заміж. З літописних даних можна зробити висновок, що М. було вбито або страчено 946 під час придушення Ольгою повстання древлян.

МАЛА́ Любов Трохимівна (н. 13.I 1919, с. Копані, тепер Оріхівського району Запорізької області) — український рад. терапевт, дійсний член АМН СРСР (з 1974), засл. діяч науки УРСР (з 1968), Герой Соціалістичної Праці (1979). Член КПРС з 1940. В 1938 закінчила Харків. мед. ін-т, в якому працює з 1946 (з 1955 — зав. кафедрою госпітальної терапії та наук. керівник проблемної кардіологічної лабораторії). Праці М. присвячені вивченню механізмів розвитку, ранній діагностиці й удосконаленню методів лікування атеросклерозу, артеріальної *гіпертонії*, *ішемічної хвороби серця*. Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СССР, 1980.

Тв.: Микроциркуляция в кардиологии. Х., 1977 [у співавт.]; Ишемическая болезнь сердца у молодых. К., 1978.

МАЛА́ А́ЗІЯ — півострів на Зх. Азії. Омивається Чорним, Мармуровим, Егейським та Середземним морями, протоками Босфор і Дарданелли. Довж. з Зх. на Сх. понад 1000 км, шир. від 400 до 600 км. Береги розчленовані бухтами і затоками, особливо західні. Поверхня гориста, більша частина півострова зайнята *Малоазіатським нагір'ям* заввишки до 3916 м (г. Ерджіяс). Поширені карстові форми рельєфу (див. *Карст*). Клімат середземноморський, континентальний, сухий, є солончаки, солоні озера, найбільше — Туз. Рослинність напівпустельна й степова, подекуди — ліси. На М. А. розташована азіат. частина *Туреччини*.

МАЛА́ АНТА́НТА — див. *Антанта Мала*.

МАЛА́ ВЕДМЕ́ДИЦЯ — сузір'я Пн. півкулі зоряного неба. Сім яскравих зір М. В. утворюють фігуру ковша. Найяскравіша зоря — *Полярна зоря*, 2-ї візуальної *зоряної величини*, розташована біля Пн. *полюсу світу*. Укр. народні назви М. В.— Малий Віз, Пасіка. На території СРСР видно протягом цілого року. Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

МАЛА́ ВИ́СКА — місто Кіровоград. обл. УРСР, райцентр, на р. Малій Висі (бас. Пд. Бугу). Залізнична станція. Засн. у 2-й пол. 18 ст. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1957 М. В.— місто. У місті — цукр. комбінат, спиртовий та сухого молока з-ди, міжколг. підприємства по відгодівлі великої рогатої худоби та виробн. м'яса і яєць птиці, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 8 заг.-осв. та музична школи, лікарня. Будинок культури, 3 клуби, кінотеатр, 5 бібліотек.

МАЛА́ ДАНИ́ЛІВКА — селище міського типу Дергачівського р-ну Харків. обл. УРСР. Залізнична ст. Лозовеньки. 9,3 тис. ж. (1980). Радгосп, відділення Укр. н.-д. ін-ту рослинництва, селекції і генетики ім. В. Я. Юр'єва. Харків. зооветінститут з навчальним г-вом. Середня та музична школи, лікарня, клуб, б-ка. Засн. 1714.

МАЛА́ ДІ́ВИЦЯ — селище міського типу Прилуцького р-ну Чернігів. обл. УРСР, за 2 км від залізнич. ст. Галка. 3,6 тис. ж. (1980). Маслоробний, хлібний і цегельний з-ди, міжколг. буд. орг-ція, відділення Прилуцької райсільгосптехніки, комбінат побутового обслуговування. 2 заг.-осв. школи, лікарня, Будинок культури, клуб, 2 б-ки. Відома з 1628.

МАЛА́ ЗЕМЛЯ́ — територія на пд. околиці м. Новоросійська, на зх. березі Цемеської бухти, де з 4.II по 16.IX 1943 під час Великої Вітчизн. війни рад. війська проводили десантну операцію з метою захвату та розширення плацдарму (див. *Новоросійсько-Таманська операція 1943*). Героїзм рад. воїнів на М. З. яскраво відображено в книзі Л. І. Брежнєва «Мала земля» (К., 1979).

МАЛА́ КАРАСІ́ВКА, Кучук-Карасу — річка в УРСР, у межах Крим. обл., права притока Великої Карасівки (*Біюк-Карасу*). Довж. 80 км, площа бас. 255 км². Бере початок у Кримських горах. Живиться дощовими й грунтовими водами. Використовують для водопостачання і зрошування.

МАЛА́ МИ́ША (Micromys) — рід гризунів род. *мишачих* Включає 1 вид — мала миша (M. minutus), поши́р. в Європі й Азії; в СРСР, у т. ч. в УРСР,— майже по всій території, але нечисленна. Довж. тіла 4,7—7 см, маса 6—6,5 г, хвіст чіпкий, довж. до 7 см, волосяний покрив буруватий з жовтим відтінком. Селиться в чагарниках, бур'янах, на полях, будує на стеблах рослин кулясті кубельця. Самка 3—4 рази на рік народжує по 5—8 малят. Живиться М. м. насінням бур'янів, культурних злаків тощо.

МАЛА́ ПО́ЛЬЩА — історична область Польщі в басейні верх. і серед. Вісли. В 9 — на поч. 10 ст. її територія входила до *Великоморавської держави*, з кін. 10 ст.— Польс. д-ви, в 16—18 ст.— *Речі Посполитої* (М. П. включала в той період загарбані польс. феодалами укр. землі), 1795—1918 — Австрії. В 1918 тер. М. П. ввійшла до складу відновленої польс. д-ви. На території М.П.—міста Краків, Люблін, Жешув та ін.

МАЛА́ ТЕРНІ́ВКА — річка в УРСР, у межах Харків. і Дніпроп. областей, права притока Самари. Довж. 59 км, площа бас. 738 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для зрошування та с.-г. водопостачання.

МАЛА́ ЧУЧЕ́ЛЬ — гора на Головному пасмі Кримських гір, на території *Кримського заповідно-*

мисливського господарства. Вис. 1288 м. На схилах — ліси.

МАЛАБА́Р — історична область на Пд. Зх. Індії між берегом Аравійського м. (*Малабарський берег*) і горами Зх. Гати. На тер. М. в 15—16 ст. існувало князівство Калікут, в 18 ст.— Траванкур і Кочін. М.— перший з районів Індії, що зазнав колоніальної експансії європ. д-в. У 1498 узбережжя М. досягла експедиція Васко да *Гами*, в 16 ст. виникли опорні пункти португальців. У 18 ст. М. загарбала англ. *Ост-Індська компанія*. В незалежній Індії тер. М. з 1956 перебуває в складі штатів *Керала* і *Майсур*.

МАЛАБА́РСЬКИЙ БЕ́РЕГ — пд.-зх. прибережна частина п-ова *Індостан*. Являє собою низовинну смугу завширшки до 80 км, що простягається між Зх. Гатами та Аравійським м. Клімат субекваторіальний, опадів до 3000 мм на рік. Подекуди збереглися тропічні ліси (пальми, бамбуки, сандалове дерево, багато ліан, орхідеї; у гирлах річок — мангрові зарості). Посіви рису, плантації кокосової пальми, манго, бананів. Добування *монациту*. В прибережних *лагунах* — мор. порти (найбільший — Коччі).

МАЛА́БО — столиця Екваторіальної Гвінеї. Розташоване на о. Біоко (кол. назва — Фернандо-По). Порт у зат. Біафра (частина Гвінейської зат.) Атлантичного ок. Аеропорт. 45 тис. ж. (1975). Невеликі підприємства по обробці деревини, виробн. пальмової олії тощо. Вивіз бобів какао, кави, бананів, лісоматеріалів. Б-ка. Засн. у 20-х рр. 19 ст. англійцями як поселення Порт-Кларенс. До 1973 мало назву Санта-Ісабель.

МАЛА́ВІ — озеро на Сх. Африки, в межах Республіки Малаві. Див. *Ньяса*.

МАЛА́ВІ, Республіка Малаві — держава в Центр. Африці. В адм. відношенні поділяється на 3 провінції і столичний округ.

Державний лад. М.— республіка. Входить до *Співдружності*, очолюваної Великобританією. Діє конституція 1966. Глава д-ви і уряду — довічний президент, який одночасно є головою єдиної політ. партії— Конгресу М. Законодавчий орган — однопалатні Національні збори, 50 членів яких обираються населенням строком на 5 років, а 5 призначаються президентом на цей же строк. Президент призначає уряд— кабінет міністрів.

Природа. Більшу частину тер. М. займає плоскогір'я заввишки до 3000 м (у масиві Мландже), яке на Сх. круто обривається до глибокої западини, на дні якої лежить оз. *Ньяса*. Поклади бокситів, кам. вугілля, заліз. руди, монацитових пісків, золота. Клімат екваторіальний, мусонний. Пересічна т-ра найтеплішого місяця (листопада) — від +20 до +23°, найхолоднішого (липня) — від +14 до +16°. Річна кількість опадів 750—1500 мм. Найбільша ріка — Шіре (притока *Замбезі*). Поширені червоні й коричнево-червоні грунти. В рослинному покриві переважають тропічні ліси й *савана*. Створено Нац. парк М.

Населення М. в основному складається з близьких між собою бантумовних народів, які належать до групи нігер-конго. Серед них чисельно переважають малаві — 62% всього населення (1978, оцінка), що являють собою групу споріднених народів ньянджа, чева, тумбука, тонго та ін. Живуть також ломве (або макуа), яо, нгоні, фіпа та ін. Пересічна густота нас.—44,3 чол. на 1 км² (1978, оцінка). Офіц. мови — чиньянджа (мова малаві)

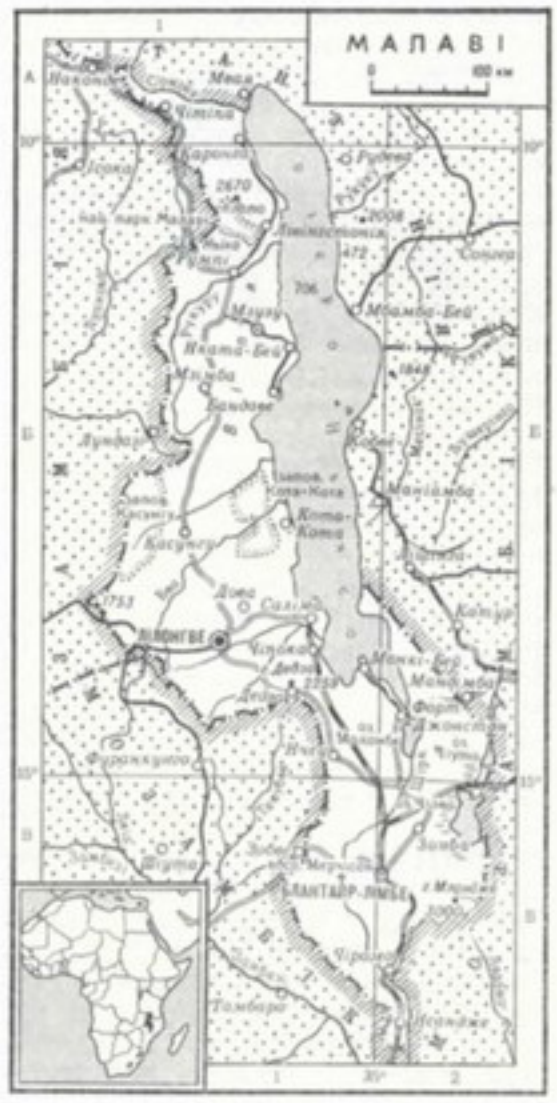

та англійська. Міське населення становить 19,7% (1975). Найбільші міста: *Блантайр-Лімбе*, Зомба, *Лілонгве*. *С. І. Брук.*

Історія. Тер. М. здавна заселена племенами мовної групи *банту*. В кін. 15 ст. тут існувало племінне об'єднання малаві. В 2-й пол. 19 ст. почалося проникнення на тер. М. європейців. З 1891 тер. М.— протекторат Великобританії (мав назву Ньясаленд). Населення М. вело постійну нац.-визвольну боротьбу (повстання 1915 та ін.), яка особливо посилилася після 2-ї світової війни. В 1944 було створено першу політ. орг-цію корінного населення — Африканський нац. конгрес (АНК), який очолив боротьбу за надання незалежності народам цього району Африки. В 1953 колонізатори створили Федерацію Родезії і Ньясаленду. В 1959 колоніальна влада оголосила АНК поза законом, запровадила в країні надзвичайний стан (існував до кінця 1960). Боротьбу за незалежність очолила створена 1959 партія Конгрес М. 1.II 1963 Ньясаленд здобув внутрішнє самоврядування. В грудні 1963 було оголошено про розпуск Федерації Родезії і Ньясаленду. 6.VII 1964 Ньясаленд став незалежною д-вою під назвою Малаві. Залишився у Співдружності, очолюваній Великобританією. В 1966 М. було проголошено республікою. Уряд М. проводить політику співробітництва з зх. країнами та ПАР. З 1964 М.— член ООН. М.— член *Організації африканської єдності*.

М. Д. Несук.

Політичні партії, профспілки. Конгрес Малаві, засн. 1959. Єдина політ. партія. Конгрес профспілок Малаві, засн. 1964.

Господарство. М.— економічно відстала агр. країна, г-во якої значною мірою залежить від іноз. капіталу (гол. чин. Великобританії, ПАР, ФРН, США). В с. г. виробляється 43,7% валового внутр. продукту і зайнято 90% самодіяльного населення. На плантаціях, що належать іноз. власникам, і частково в афр. г-вах вирощують на експорт (збір, тис. т, 1977): чай — 31,6, тютюн — 22,9, арахіс — 18,4, бавовник — 20,5, тунг, цукр. тростину. Осн. прод. культури — кукурудза, просо, рис, касава, сорго, бобові. Тваринництво розвинуте слабо в зв'язку з поширенням мухи цеце. Поголів'я (тис., 1977): великої рогатої худоби — 728, овець і кіз — 850. Рибальство (1977 виловлено 65,8 тис. т риби). Надра країни вивчено мало, видобувають незначну кількість заліз. руди, бокситів, кіаніту. Обробна пром-сть представлена невеликими підприємствами по переробці с.-г. сировини (бавовноочисними, по обробці тютюну й чаю; виробн. цукру, олії, вина), а також підприємствами по виробн. мінеральних добрив, буд. матеріалів, лісопильної, швейної галузей. У 1977 вироблено 276 млн. кВт год електроенергії. Найрозвинутіший автогужовий транспорт. Довж. (км, 1977): автошляхів — 3020 (у т. ч. 1242 — асфальтованих), з-ць — 566. В Лілонгве — аеропорт. З М. вивозять чай, тютюн, арахіс, тунгову олію, вовну; довозять металовироби, нафтопродукти, трансп. засоби, пром. і прод. товари. Осн. торг. партнери — Великобританія, ПАР, Зімбабве, США. Грош. одиниця — квача. 1 квача = 1,22 дол. США (березень 1979). *О. Д. Якушев.*

Медичне обслуговування. В 1975 було 4900 лікарняних ліжок (10,5 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 104 лікарі (0,2 лікаря на 10 тис. ж.), 7 зубних лікарів і 4 фармацевти. Лікарів готують за кордоном.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В 1977 бл. 75% нас. М. було неписьменним. Закону про обов'язкову освіту немає. Строк навчання в поч. школі 8 років (з 5 років), у середній —6 (4 + 2). Викладання — англ. мовою. Є приватні школи. В 1976/77 навч. р. у поч. школах налічувалося 663,9 тис. учнів, у серед. навч. закладах — 15,9 тис. Університет у м. Блантайр-Лімбе (засн. 1964; 1,1 тис. студентів). Є 4 коледжі, що закінченої вищої освіти не дають: с.-г. у Лілонгве, політех. ін-т і адміністративний коледж у Блантайр-Лімбе й Чанселлор-коледж у Зомбі. Наук.-істор. т-во в Блантайр-Лімбе, Геол. служба, ряд дослідних станцій

Герб Малаві.

МАЛАВІ

Площа — 125 тис. км²

Населення — 5,54 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Лілонгве

з с. г., тваринництва й ветеринарії, лісівництва. Нац. бібліотечна служба в Лілонгве (засн. 1968), б-ки ун-ту, ін-тів і коледжів, б-ка та архів у Зомбі. Музей М. у Блантайр-Лімбе (засн. 1964).

В. З. Клепиков.

Преса, радіомовлення. В 1979 у М. виходило 5 осн. періодичних видань заг. тиражем 68 тис. прим. Найзначніші газети: щоденна «Дейлі таймс» («Щоденний час», з 1895, англ. мовою) щотижнева «Малаві ньюс» («Новини Малаві», з 1959, англ. та чиньянджа мовами) двотижнева — «Афрікен» («Африканець», з 1950, англ. та чиньянджа мовами). Осн. журнали: урядовий «Зіс із Малаві» («Це Малаві», з 1964, англ. мовою) та католицький «Моні» (з 1964, англ. та чиньянджа мовами). Малавійська радіомовна корпорація засн. 1964, контролюється урядом. Передачі ведуться англ. і чиньянджа мовами.

Література М. розвивається переважно англ. мовою. Зародження її припадає на 30-і рр. 20 ст. (автобіографічні романи С. Й. Нтара). Після здобуття незалежності в л-ру влилися молоді прозаїки. Л. Каїра в автобіографічних романах «Я намагатимусь» (1965) і «Тінь минулого» (1968) відтворив соціальні конфлікти, а також конфлікти між афр. традиціями і впливом Заходу. Боротьбу нового і старого в Африці він розкрив у романі «Джінгала» (1969). Найвідоміші сучасні письменники М.: О. Качінгве — автор першого у Сх. Африці соціально-політ. роману «Нелегка справа» (1969) та Д. Рубадірі — автор кількох поетичних збірок та роману «Без викупу».

В. К. Кухалашвілі.

Мистецтво. Житла в поселеннях — круглі в плані або чотирикутні з очеретяною покрівлею — споруджують з застосуванням плетеного з лозин каркасу. З худож. ремесел поширені гончарство та різьблення на дереві.

Для сучас. музики М. характерний стиль «квела», в якому поєднуються місц. муз. традиції та популярна зх.-європ. музика. Поширені ансамблі «квела» (флейта-пеніуїсл, 5-струнна гітара, контрабас, барабан, тріскачки, банджо) — «Маканга спешіал бенд», ансамбль з Каронги та ін.

МАЛА́ВСЬКИЙ Володимир Євгенович [1853, Кам'янець-Подільський, тепер Хмельн. обл.— 16(28).III 1886] — учасник народницького руху на Україні в 70-х рр. 19 ст. З 1874 вів народницьку пропаганду серед селян Подільської губ. В 1876 переїхав до Києва. Один з учасників *Чигиринської змови 1877*. Заарештований 1877, засуджений (1880) до 20 років каторги. За втечу з Красноярської тюрми (1881) строк каторги було збільшено ще на 15 років. Каторгу відбував на Карі. За участь у виступі в'язнів проти жорстокого тюремного режиму (1883) М. було переведено до Петропавловської, а потім до Шліссельбурзької фортеці, де він і помер.

МА́ЛАГА — місто на Пд. Іспанії, в Андалусії. Адм. ц. провінції Малага. Вузол з-ць і автошляхів. Значний порт на Середземному м. 374,5 тис. ж. (1970). Найрозвинутіша харчосмакова (виробн. десертних вин, оливкової олії, плодоовочевих і рибних консервів, цукру) пром-сть. Підприємства суднoремонтної, металообр., хім., нафтохім. (виробн. азотних добрив, сірчаної к-ти, вибухівки), текст., миловарної галузей. Відомий кліматичний курорт. Архітектурні пам'ятки 9—18 ст. Засн. фінікійцями близько 11 ст. до н. е. під назвою Малака.

МАЛАГАСІЙСЬКА МО́ВА — мова *малагасійців*. Належить до *малайсько-полінезійських мов*. Близька до деяких мов *даяків*. У М. м. виділяється кілька діалектів; в основі літ. мови — діалект мерна. Сучас. алфавіт базується на лат. графічній основі. Про л-ру М. м. див. *Мадагаскар*, розділ Література.

Літ.: Аракин В. Д. Мальгашский язык. М., 1963.

Ю. Х. Сірк.

МАЛАГАСІЙСЬКА РЕСПУ́БЛІКА — колишня (до 30.XII 1975) назва Демократичної Республіки Мадагаскар. Див. *Мадагаскар*.

МАЛАГАСІЙЦІ — народ, основне населення Мадагаскару. Чисельність — 8,2 млн. чол. (1978, оцінка). Говорять *малагасійською мовою*. За релігією частина М.— протестанти, частина — католики, зберігаються і пережитки давніх вірувань (особливо культу предків). Осн. заняття М.— землеробство, тваринництво. Про історію, економіку і культуру М. див. *Мадагаскар*.

МАЛА́ЙЗІЯ, Федерація Малайзії — держава в Пд.-Сх. Азії. Займає пд. частину п-ова Малакка й територію на Пн. о. Калімантан (штати Сабах і Саравак). Омивається водами Індійського ок. і Пд.-Китайського м. В адміністративному відношенні поділяється на 13 штатів.

Державний лад. М.— конституційна монархія. Входить до *Співдружності*, очолюваної Великобританією. Діє конституція 1957. За формою держ. устрою М. є федерацією. Глава д-ви — верховний правитель — на 5 років обирається Радою правителів по черзі з числа правителів штатів-султанатів. Законодавчу владу здійснює двопалатний парламент у складі сенату (58 сенаторів, з яких 26 обираються законодавчими зборами штатів, а 32 призначаються главою д-ви; всі — на 6 років) і палати представників (154 депутати обираються населенням строком на 5 років). Уряд — кабінет міністрів, призначається верховним правителем, очолюється прем'єр-міністром.

В. І. Євінтов.

Природа. Рельєф узбережних районів країни рівнинний, внутрішніх — гірський. Найвища вершина — г. Кінабалу (заввишки 4101 м) на о. Калімантан. Поклади олов'яних, заліз., мідних, вольфрамових руд, бокситів, нафти, кам. вугілля. Клімат екваторіальний, мусонний. Пересічна річна т-ра від +25 до +28°. Опадів в узбережних районах 2000—2500 мм, у горах — до 5000 мм на рік. Річкова сітка густа. Ріки короткі, повноводні, найбільші з них — Паханг (п-ів Малакка), Раджанг, Барам (о. Калімантан). Поширені опідзолені латеритні грунти, на узбережних низовинах — алювіальні. Бл. 75% поверхні країни вкрито вічнозеленими вологими тропічними лісами.

В. М. Юрковський.

Населення. Бл. 47% нас. становлять *малайці*, понад 34% — китайці. Живуть також *даяки*, кадазани, меланау, баджау та вихідці з Індії, Бангладеш і Пакистану. Держ. мова — малайська. Пересічна густота нас.— бл. 40 чол. на 1 км² (1979, оцінка). Міське населення

Герб Малайзії.

МАЛАЙЗІЯ

Площа — 332,8 тис. км²

Населення — 13,3 млн. чол. (1979, оцінка)

Столиця — м. Куала-Лумпур

Малайзія.
Краєвид на півночі країни.

Видобування олов'яної руди.

становить понад 27%. Найбільші міста: *Куала-Лумпур, Пінанг, Іпох*.

Історія. Тер. М. була заселена з раннього палеоліту. Перші ранньофеод. д-ви виникли на Пн. п-ова Малакка. В 15 — на поч. 16 ст. в-ів Малакка, архіпелаг Ріау й сх. частина о. Суматра об'єдналися під владою Малаккського султанату. В 15 ст. тер. сучас. Сх. М. (пн. частину о. Калімантан) підкорив султанат *Бруней*. В 1511 Малаккський султанат захопила Португалія (1641 перейшов до Голландії). В зх. частині М. існувало кілька султанатів, найзначнішим з яких був *Джохор*. З 1885 Джохор, з 1888 Бруней стали протекторатами Великобританії. Населення М. вело постійну боротьбу проти англ. колонізаторів (Кедахська війна 1791, Нанінгська війна 1831—32, повстання 1891—94, 1894—1900, 1915). З утворенням 1930 Компартії М. (КПМ) опір народів М. колонізаторам набув організованого характеру. Під час 2-ї світової війни М. 1941—45 була окупована япон. військами. Після поразки Японії КПМ разом з ін. прогресивними силами повела боротьбу проти англ. колонізаторів за нац. незалежність країни. 31.VIII 1957 стала незалежною зх. частина М.— Малайя (Малайська Федерація), залишившись у складі Співдружності, очолюваної Великобританією. В 1963 Малайя об'єдналася з Сінгапуром (до 1965), Сараваком і Сабахом у Федерацію М. В 1967 М. установила дипломатичні відносини з СРСР. У 1970 проголошено екон. програму розвитку М. Уряд заохочує «вільне підприємництво» і вкладення іноз. капіталу в економіку країни.

У зовн. політиці уряд М. проголошує принципи неприєднання, поважання суверенітету й невтручання у справи ін. держав. Згідно з угодою 1971 на тер. М. розміщено контингент військ Великобританії, Австралії, Нової Зеландії. В 1967 відписано торг. угоду між М. і СРСР, 1972 — угоди про екон., тех., культур. та наук. співробітництво. З 1963 М.— член ООН. В 1966—73 М.— член *АЗПАК*, з 1967 — член *АСЕАН*, з 1971 — *АНЗЮК*.

Політичні партії, профспілки. Нац. фронт (утворений 1957) — правляча коаліція 10 партій. Найбільші з них: Об'єднана малайська національна організація, засн. 1946. Представляє інтереси малайської феод.-бурж. верхівки. Китайська асоціація Малайзії, засн. 1946. Представляє інтереси місцевої кит. буржуазії. Індійський конгрес Малайзії, засн. 1946. Партія заможних прошарків індійців М. Гол. опозиційні партії: Партія демократичної дії, засн. 1966. Представляє інтереси китайців М. Панмалайська ісламська партія, засн. 1951. Виражає інтереси малайської серед. і дрібної буржуазії, мусульманського духівництва. Комуністична партія Малайї, засн. 1930 (з 1948 діє нелегально). Перебуває під впливом *маоїзму*. Конгрес профспілок Малайзії, засн. 1949. Входить до МКВП.

Будинок парламенту в Куала-Лумпурі. 50-і роки 20 ст.

Господарство. М.— переважно агр. країна з розвинутою гірничодобувною пром-стю. Основа економіки — виробн. на експорт с.-г. і мінеральної сировини. На М. припадає бл. 40% світового виробн. каучуку, пальмової олії, олова, за експортом яких вона займає 1-е місце в світі. В провідних галузях г-ва значні позиції посідає іноз. капітал (гол. чин. Великобританії і США). У с. г. зайнято бл. 60% економічно активного населення країни. Провідне значення мають великі капіталістичні плантації. Під експортними культурами зайнято 80% оброблюваних земель. Збір і виробн. (тис. т, 1979): каучуку — 1655, пальмової олії — 2088, кокосових горіхів—1034 (1978), копри—850, ананасів — 209, перцю — 38, какао — 29. Гол. прод. культура — рис (1460 тис. т, 1979), виробн. якого не задовольняє потреб країни. Тваринництво розвинуте слабо. В 1979 виловлено 708 тис. т риби, заготовлено 25,4 млн. м³ круглого лісу й вироблено 5,7 млн. м³ пиломатеріалів. Гол. галузь пром-сті — гірничодобувна. В 1979 добуто і вироблено (тис. т): олова — 72, заліз. руди — 260, нафти — 14 000, мідного концентрату — 110 (1978), бокситів — 320. Підприємства по переробці с.-г. продукції, складанню автомобілів, с.-г. машин, виробн. електротех. і гумових виробів, хім. добрив, цементу, пиломатеріалів, товарів широкого вжитку. Розвинуті кустарні ремесла (виготовлення гончарних і ювелірних виробів, мережива). Виробн. електроенергії — 11,9 млрд. кВт год (1978), переважно на ТЕС. Осн. пром. центри: Куала-Лумпур, Пінанг, Баттеруерт, Праї. Довж. (тис. км, 1976): з-ць — 1,82, автошляхів — 27. Тоннаж морського торговельного флоту — 443 тис. брутто реєстрових т. Найбільші морські порти: Пінанг, Пелабухан-Келанг, Кучінг. У Куала-Лумпурі, Пінангу і Кота-Кінабалу— міжнародні аеропорти.

З М. вивозять каучук, олово, нафту, пальмову олію, круглий ліс, пиломатеріали; довозять машини й устаткування, паливо, хім. товари, продовольство. Осн. торг. партнери — Японія, США, Сінгапур, Великобританія. Грошова одиниця — *рингіт*. За курсом Держбанку СРСР 100 рингітів = 30,39 крб. (жовтень 1980).

В. М. Юрковський.

Медичне обслуговування. В 1970 в Зх. М. налічувалося 33 400 лікарняних ліжок (38 ліжок на 10 тис. ж.), працювало 2500 лікарів (2,4 лікаря на 10 тис. ж.), понад 270 стоматологів, 162 фармацевти. В Сабаху налічувалося 2000 лікарняних ліжок (32 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 98 лікарів (0,2 лікаря на 10 тис. ж.), 15 стоматологів. У Сараваку 1971 було 2100 лікарняних ліжок (21 ліжко на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 90 лікарів (приблизно 1 лікар на 10 тис. ж.), 130 стоматологів. Підготовку лікарів здійснюють у медичній школі при Малайському національному університеті.

Освіта. В країні великий процент неписьменних. У Зх. М. запроваджується обов'язкове навчання дітей віком від 6 до 15 років. Система освіти: 6-річна поч. школа (з 6 до 12 років), 3-річна молодша серед. школа і 2-річна старша серед. школа, що має академічне (з гуманітарним, природничонаук. і тех. ухилами) й професійне відділення. Профес. підготовку здобувають у ремісничих школах, серед. тех. коледжах і тех. коледжах підвищеного типу. В 1976/77 навч. р. у Зх. М. було 5234 загальноосв. школи (понад 2,4 млн. учнів), 171 профес.-тех. навч. заклад (78 тис. студентів); у Сх. М.— 2256 шкіл (414,6 тис. учнів). Вищу освіту дають 5 унтів (1977/78 навч. р.— 21 тис. студентів): у м. Куала-Лумпурі (засн. 1962), Національний (засн. 1970), технологічний у Куала-

На плантації гевеї.
Заготівля цінних порід деревини.

Куала-Лумпур. Панорама міста.

Лумпурі (засн. 1972), сільськогосподарський (засн. 1973), ун-т природничих наук на о. Пінанг. У Куала-Лумпурі — Нац. б-ка М. (засн. 1971), Нац. музей (засн. 1963, колекції з археології, етнографії, зоології).

В. П. Лапчинська.

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в М. виходило 50 газет заг. тиражем бл. 2 млн. прим. (23 кит., 12 англ., 7 малайською, 6 тамільською і 2 пенджабі мовами). Найвпливовіші щоденні газети: малайською мовою — «Утусан Малайсія» («Представник Малайзії», з 1965), «Утусан Мелайю» («Представник Малайї», з 1939), «Беріта харіан» («Щоденні новини», з 1957); англ. мовою — «Нью стрейтс таймс» («Новий час Протоки», з 1845), «Малай мейл» («Малайська пошта», з 1896); кит. мовою — «Сіньчжоу жібао» («Новий материк», з 1929), «Чжунго бао» («Китайська преса», з 1946); тамільською — «Таміл несан» (з 1924). Нац. інформаційне агентство Бернама створено 1967. Радіомовлення ведеться малайською, англійською, китайською, тамільською, індонезійською, тайською, арабською мовами та трьома філіппінськими діалектами. Телебачення — з 1963.

Література малайською мовою веде свій початок з 7 ст. Включала в себе істор. хроніки, правові, теологічні, агіографічні твори, а також белетристику, що мала дидактичне спрямування. В 19 ст. зародилася просвітительська л-ра, зачинателем якої був *Абдуллах бін Абдулкадір Мунші*. Розвиток капіталістичних відносин в М. сприяв дальшій еволюції л-ри. В 1-й третині 20 ст. з романами виступили Саїд Шейх, А. Нававі, А. Ісмаїл, А. Рашід Талу, А. Самад Ахмад, А. Сідік, Ш. Салех та ін., з гумористичними оповіданнями — А. Рахім бін Салім (Каджей). Оновлювачем поетичної форми був М. Ясін Мамор. Осн. тема л-ри після 2-ї світової війни — нац.-визвольний рух в М. (романи Абдуллаха Гані Ісхака та ін.). Реалістичні тенденції особливо проявилися в жанрі оповідання (Кріс Мас, Усман Аванг та ін.). Громадян. мотиви притаманні поезії С. Н. Масурі, Усмана Аванга, Халіма Анвара. В жанрі роману важливі соціальні проблеми порушують Арена Ваті, А. Самад Саїд, Аліас Алі, Шахнон Ахмад, Ісмаїл Хусейн. Серед сучас. письменників М., які пишуть кит. мовою,— Сун Я, Цзян Жень; тамільською мовою — С. Вадівель та ін. Деякі письменники пишуть англ. мовою.

Н. М. Смурова.

Архітектура та образотворче мистецтво. На тер. М. з 8—13 ст. збереглися руїни буддійських храмів Кедаха. В 17—18 ст. під впливом ісламу споруджували мечеті й надгробки (в штатах Перак, Кедах). У 2-й пол. 19 ст. розвиваються міста (Пінанг, Куала-Лумпур), споруджуються будівлі в мішаних архіт. стилях Європи, Китаю та мусульм. Індії. Нар. житло — дерев'яні та бамбукові каркасні хатини на палях або на земляній площадці. Найдавніші пам'ятки мистецтва М.— неолітична кераміка, *менгіри* з Алор-Гаджахи (2-а пол. 1-го тис. до н. е., Малакка), барабани з бронзи тощо. Культура М. зазнала впливу Індії (скульптурні буддійські зображення), Китаю (худож. вироби з металу й кераміки). В сучас. М. поширені живопис, скульптура, з худож. ремесел — гончарство, ткацтво, плетіння.

Літ.: Руднев В. С. Малайзия (1963—1968). М., 1969; Латышева И. Малайзия. М., 1972; Гордеев В. В. Национальный вопрос в Малайзии. М., 1977; Хренов Ю. Ф. Экономическое развитие Малайзии. М., 1975; Брагинский В. И. Эволюция малайского классического стиха. М., 1975; Современная Азия. Справочник. М., 1977.

Статуї перед храмом у Пінангу.

МАЛА́ЙСЬКА МО́ВА — мова *малайців* та деяких ін. народів. Належить до *малайсько-полінезійських мов*. У М. м. виділяють численні діалекти. Найдавніші написи М. м. належать до 7 ст. М. м. поширилась у той час на Малайському архіпелазі як мова торгівлі, а з 15 ст. у багатьох районах архіпелагу стала мовою культури й мусульм. релігії. Протягом 15—19 ст. створено велику л-ру М. м. (з араб. графікою). В 20 ст. сформувалися дві літ. форми М. м., які офіційно наз. *індонезійською мовою* і літературною М. м. Малайзії (ін. її назва — малайзійська). Алфавіт цих мов базується на латинській графічній основі.

Ю. Х. Сірк.

МАЛА́ЙСЬКА ФЕДЕРА́ЦІЯ — 1) У 1948—57 офіційна назва володіння Великобританії на Пд. п-ва *Малакка*. 2) З 1957 — незалежна держава (з 1963 — в складі Федерації *Малайзія*).

МАЛА́ЙСЬКИЙ АРХІПЕЛА́Г — найбільший архіпелаг земної кулі. Лежить на Зх. Тихого ок., між Азією та Австралією. Включає понад 10 тис. островів, що утворюють кілька острівних груп: Великі й Малі *Зондські острови*, *Філіппінські острови*, Молуккські о-ви та ін. Заг. площа бл. 2 млн. км². Рельєф переважно гористий, вис. до 4101 м (г. Кінабалу на о. Калімантан). Район активного вулканізму: бл. 330 вулканів, з яких понад 100 діючих; часто бувають землетруси. Родовища олова, заліз. і марганцевих руд, нікелю, вольфраму, бокситів, нафти. Клімат переважно екваторіальний, жаркий; опадів 2000—5000 мм на рік. До вис. 1200 м поширені вологі тропічні вічнозелені ліси з пальмами (до 300 видів), пандануса-ми, деревовидними папоротями, бамбуком та ін.; до 2000 м — ліси з дуба, каштана, клена, хвойних; до 4000 м — вологі гірські ліси; вище — чагарники, гірські луки. На окремих вершинах — вічні сніги. На узбережжях та в дельтах рік — мангрові зарості, серед рослин багато *ендеміків* (бл. 35% видів). Характерні людиноподібні мавпи (орангутан, гібон), слони, носорог, малайський ведмідь, шерстокрил, довгоп'ят та ін. Багато природних і нац. парків. На островах М. а. розташовані д-ви *Індонезія*, *Малайзія* і *Філіппіни* та султанат *Бруней*.

М. М. Рибін.

МАЛА́ЙСЬКО-ПОЛІНЕЗІЙСЬКІ МО́ВИ, австронезійські мови — сім'я мов. У М.-п. м. традиційно виділяють 4 групи (чи гілки) мов: *індонезійські мови, меланезійські мови, полінезійські мови* й *мікронезійські мови*, але така класифікація недостатньо відображає генетичні зв'язки цих мов. Характерні риси М.-п. м.: корінь багатоскладовий (найчастіше двоскладовий), *аглютинація*, в синтаксисі — аналітизм. У деяких сучас. класифікаціях мов М.-п. м.— найбільший з підвідділів австронезійської сім'ї, куди входить більшість австронезійських мов.

Ю. Х. Сірк.

МАЛА́ЙЦІ — 1) Поширена раніше в літературі загальна назва для народів Пд.-Сх. Азії, які говорять мовами індонезійської групи австронезійської мовної сім'ї.

2) Група народів Пд.-Сх. Азії, споріднених за походженням, мовою (див. *Малайська мова*) і культурою. Розрізняють власне М. (7,3 млн. чол., 1978, оцінка), які живуть переважно в Малайзії і Сінгапурі, і різні малайомовні народи (8,5 млн. чол., 1978, оцінка), які живуть переважно в Індонезії. За релігією М.— мусульмани-сунніти, поширені також залишки давніх анімістичних вірувань (див. *Анімізм*) і елементи *буддизму* та *індуїзму*. Осн. заняття М.— землеробство, рибальство, мисливство, лісові промисли, ремесла. Про історію, економіку, культуру М. див. *Малайзія* та *Індонезія*.

МАЛА́ККА — півострів на Пд. Сх. Азії, є частиною п-ова Індокитай. Омивається на Зх. Андаманським м. і Малаккською прот., на Сх.— Пд.-Китайським м. і Сіамською зат. На Пн. перешийком Кра з'єднується з осн. частиною Індокитаю. Довж. бл. 1300 км, площа бл. 190 тис. км². Рельєф переважно гірський, вис. до 2190 м (г. Тахан), на узбережжі — низовинні рівнини, болота. Родовища олова, вольфраму, бокситів, золота, кам. вугілля тощо. Поширені вологі екваторіальні ліси, на узбережжі — мангрові зарості. З тварин зустрічаються мавпи, слон, носорог, тигр, ведмідь, олені, а також змії, черепахи, крокодили; з птахів — фазани, папуги, павичі тощо. На М. розташовані частини д-в *Таїланду* і *Малайзії*.

МАЛА́КОВ Георгій Васильович (10.II 1928, Київ — 14.VI 1979, там же) — укр. рад. графік, засл. художник УРСР (з 1974). В 1955 закінчив Київ. художній ін-т, де вчився у В. *Касіяна* та І. *Плещинського*. Працював у галузі станкової та книжкової графіки. Твори: «Чорноморці» (1960), «Київ 1941—45» (1961—65), гриптих «Їхній шлях» (1965), «Київ у гро-

зовий час» (1967—68), «В. І. Ленін за кордоном» (1969—70). М. виконав ряд екслібрисів.

Літ.: Белічко Ю. В. Георгій Маланов. К., 1974

МАЛАКОЛО́ГІЯ (від грец. μαλάκιον — молюск і λόγος — вчення) — галузь *зоології*, що вивчає *молюсків*.

МАЛА́ЛА (Μαλάλας) Іоанн (бл. 491—578) — візант. історик. Автор всесвітньої хроніки (18 книг, перекладена старослов'ян. і груз. мовами), яка починалася з легендарної історії єгиптян і була доведена до 563. Давньорус. літописці користувалися хронікою М. як одним із джерел з всесвітньої історії.

МАЛА́НГ — місто в Індонезії, на о. Ява. Розташований на р. Брантас. Залізнична станція. 422,4 тис. ж. (1971). Підприємства первинної переробки с.-г. продукції, деревообр., текст., тютюнової пром-сті. Залізничні майстерні. Університет.

МАЛА́ХІВ КУРГА́Н — височина на Пд. Сх. Севастополя, один з важливих опорних пунктів під час *Севастопольської оборони 1854—55* та *Севастопольської оборони 1941—42*. В період *Кримської війни 1853—56* рос. солдати й матроси героїчно захищали М. к. протягом 11 місяців [27.VIII (8.IX) 1855 франц. війська після штурму захопили М. к.]. На М. к. було смертельно поранено адміралів В. О. *Корнілова*, П. С. *Нахімова*, вбито В. І. *Істоміна*. У роки Великої Вітчизн. війни в районі М. к. відбулися запеклі бої з нім.-фашист. військами. Після закінчення війни на М. к. реставровано істор. пам'ятки часів Крим. війни 1853—56, відкрито філіал *Севастопольського музею героїчної оборони і визволення міста*, встановлено пам'ятник рад. льотчикам, які загинули в боях за Севастополь. У 1958 на могилі Невідомого матроса на М. к. запалено вічний вогонь.

МАЛАХІ́Т (від грец. μαλάχη — мальва) — мінерал класу *карбонатів*. $Cu_2[(OH)_2CO_3]$. *Сингонія* моноклінна. Густ. 3,9—4,15. Тв. 3,5—4. Колір зелений різних відтінків. Блиск скляний. В СРСР родовища М. є в РРФСР (на Уралі) і в Казахстані; за кордоном — в Заїрі й Намібії. Використовують як *виробне каміння* для художньодекорат. виробів, у ювелір. справі, для виготовлення фарб; разом з ін. мінералами родовищ — як *мідну руду*. *В. А. Супричов.*

МАЛА́ХОВ Василь Павлович [25.II (8.III) 1779, с. Малахівка на Чернігівщині — 1856] — вітчизняний лікар, доктор медицини і хірургії (з 1810). Навчався в Чернігів. семінарії. В 1801 закінчив петерб. Медико-хірург. академію, при якій працював до 1806; з 1806 — у петерб. клініці травматолога І. Ф. Буша. З 1813 — генерал-штаб-лікар Подільської армії, з 1829 — інспектор госпіталів. М. запропонував науково-практичну класифікацію хвороб (1820), в основу якої було покладено досягнення вітчизн. медицини; особливу увагу приділяв питанням профілактики. Учасник Бородінської битви (особистий лікар М. І. Кутузова). *М. О. Оборін.*

МАЛА́ХОВ Георгій Михайлович [н. 16 (29).III 1907, м. Білопілля, тепер Сум. обл.] — укр. рад. вчений у галузі гірничої справи, акад. АН УРСР (з 1967). Член КПРС з 1947. Після закінчення (1930) Дніпроп. гірничого ін-ту працював на рудниках Кривбасу, 1939—46 — в Н.-д. гірничорудному інституті, Бакальському рудоуправлінні (Урал), з 1946 — в Криворізькому гірничорудному ін-ті (1951—73 — ректор). З 1973 — зав. Криворізьким відділом Ін-ту геологічних наук АН УРСР. Осн. напрями наук. діяльності — створення і вдосконалення високоефективних способів видобування корисних копалин, зокрема на великих глибинах, методів розкриття і підготовки родовищ, розробка досконаліших способів буропідривних робіт. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами. Держ. премія СРСР, 1948. Держ. премія УРСР, 1970.

МАЛА́ХОВ Петро Васильович (1753, м. Чернігів — 1807, там же) — укр. лікар. Навчався у Чернігів. колегіумі й у Моск. медико-хірург. школі, яку закінчив 1773 підлікарем. У 1770—72 брав участь у боротьбі з епідемією чуми в Москві. В 1775—80 — військ. лікар, з 1784 — лікар Чернігів. намісництва, а з 1797 — інспектор Чернігівської лікарської управи. Склав перший медико-топографічний опис Чернігів. губернії (у співавторстві з Л. Ф. Шафонським), сприяв поліпшенню мед. служби на Чернігівщині. За наукові праці з хірургії дістав звання штаб-лікаря (1783). *М. О. Оборін.*

МАЛАХО́ВИЧ Василь Лаврентій (р. н. і см. невід.) — білорус. та укр. друкар. З 1598 був друкарем у Вільні, 1608—11 — тех. керівником *Панівецької друкарні*, де видав публіцистичні антикатолицькі твори (лат. і польс. мовами). В 1615 надрукував у Львові дві брошури латинською мовою.

Я. Д. Ісаєвич.

«МА́ЛАЯ СОВЕ́ТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕ́ДИЯ» («МСЭ») — одна з рад. універсальних енциклопедій. Випущена вид-вом «Советская энциклопедия» в Москві. 1-е вид. «МСЭ» в 10 тт. вийшло 1928—31; 2-е вид. в 11 тт.— 1933—41 і 1947. У 1958—60 випущено 3-є вид. «МСЭ» в 10 тт. (вміщено бл. 50 тис. статей з різних галузей знань).

МАЛАЯ́ЛАМ — мова народу *малаялі*. Належить до *дравідійських мов*, близька до *тамільської мови*. В М. немає категорії роду, не розрізняються й категорії особи та числа в дієслові. У сучас. розмовній М. виділяються 12 тер. і ряд кастових (соціальних) діалектів. Писемність М.— з 10 ст. Алфавіт веде початок від *брахмі*. Література на М. бере початок в усній народній творчості давніх керальців. Перший значний твір на М.— «Рамачаріта́м» («Життєпис Рами», 13 ст.) за мотивами «*Рамаяни*». Популярними були ча́мпу — прозопоетичні форми літ. твору на М. У 15—17 ст. великий вплив на розвиток л-ри мав релігійно-реформаторський рух бхакті (ідеологи його проголошували рівність усіх людей перед богом, відкидали кастовий поділ). Вершина середньовічної л-ри на М.— творчість поета й філософа Туньджатту Ежуттаччана (16 ст.), який створив специфічний жанр «пісні папуги», епос «Духовна Рамаяна», переказав на М. «*Махабхарату*». У 18 ст. Куньджан Намбіяр запровадив літ. жанр тулаль — лібретто для нар. театралізованих вистав. У кін. 18 ст. зародилася сучасна малаяльська проза. Перший роман — «Індулекха» (1888) О. Чанду Менона. На поч. 20 ст. виступили поети Кумаран Ашан, Уллур Парамешвара Айяр і *Валлатхол* (Валлаттол) Нараяна Менон (його вірш «Мавзолей Леніна» перекладено укр. мовою). У розвиток сучас. прози значний вклад внесли М. Башір, Кешава Дев, П. Варкі, С. К. Поттеккат, Такажі Шівашанкара Пілле та ін. Найвідоміші письменники 70-х рр.: Г. Вівекананданд, П. Рафі, М. Кутті, Васудеван Наяр.

Літ.: Малаялам-русский словарь. С приложением краткого очерка грамматики языка малаялам. М., 1971; Джордж К. М. Литература малаялам. Пер. с англ. М., 1972.

М. С. Андронов, В. П. Макаренко.

МАЛАЯ́ЛІ — народ у Пд. Індії, осн. населення штату *Керала*. Чисельність — 25,5 млн. чол. (1978, оцінка). Мова М.— *малаялам*, належить до *дравідійських мов*. За релігією більшість М.— індуїсти, решта — християни і мусульмани; поширені також давні культи (місц. богинь, духів предків тощо). М.— народ давньої культури. Ще до н. е. у М. існувала д-ва Чера. Протягом віків територія розселення М. не раз розпадалась на феод. князівства. Роздробленість тер. М. закріпили португ., голландські, пізніше — англ. колонізатори (16—20 ст.). Лише 1956 М. возз'єдналися в єдиному штаті. Осн. заняття М.— землеробство, рибальство, садівництво, ремесла.

МАЛДИБА́ЄВ Абдилас [24.VI (7.VII) 1906, с. Кара-Булак, тепер Кеминського району Киргизької РСР — 31.V 1978, Фрунзе] — киргизький рад. композитор і співак (тенор), нар. арт. СРСР (з 1939). Член КПРС з 1939. З 1929 — у трупі Кирг. студії (пізніше — муз.-драм. театр, з 1942 — Кирг. театр опери та балету). В 1940—41 і 1947—50 навчався в Моск. консерваторії. Один з творців (спільно з В. Власовим та В. Фере) перших кирг. муз. драм і опер — «Аджал ордуна» («Не смерть, а життя», 1938), «Айчурек» («Місячна красуня», 1939), «Манас» (1946), «Токтогул» (1958,

Г. М. Малахов.

А. Малдибаєв.

Г. В. Малаков. Тротуар у Брюсселі. Картина на панелі. З серії «Бенілюкс» Лінограюра. 1960.

Малина:
1 — плодовосна гілка;
2 — квітка в розрізі;
3 — плід у розрізі.

співавт. О. Веприк, М. Абдраєв) та ін. (в них виконував гол. партії), а також музики Держ. гімну Кирг. РСР (1946). М.— основоположник кирг. рад. пісні (масові, дит. пісні, хори, кантати, ораторії, романси). Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами.

МА́ЛЕ — столиця Мальдівської Республіки. Порт (безмитної торгівлі) на острові Мале в Індійському ок., аеропорт. 17,5 тис. ж. (1979). Рибоконсервний з-д, лісопильня. Вивіз в'яленої і копченої риби, кокосових горіхів, копри. Держ. публічна бібліотека.

МАЛЕ́ ПОЛІ́ССЯ — фізико-географічна область на Пн. Зх. УРСР, між *Волинською височиною* (на Пн.) та *Подільською височиною* (на Пд.). Довж. понад 300 км, шир. до 70 км. Поверхня переважно рівнинна, вис. до 245 м, подекуди — *гриви*, трапляються *дюни*. Родовища кам. вугілля, торфу, мергелю, піску, глини. Клімат вологий, опадів бл. 740 мм на рік. Ріки (Буг, Рата, Стир, Іква, Вілія, Горинь та ін.) рівнинні, з повільною течією, долини подекуди заболочені. Поширені ліси (сосна, дуб, береза, осика), луки. Вирощують льон, овочі, зернові, цукр. буряки тощо.

МАЛЕ́ВИЧ Казимир Северинович [11 (23).II 1878, поблизу Києва — 15.V 1935, Ленінград] — рос. рад. живописець. У 1895—96 навчався в Київ. рисувальній школі, 1904—05 — Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури, 1905—10 — в студії Ф. Рерберга в Москві. Брав участь у виставках «Бубновий валет», «Ослячий хвіст», футуристичній «0,10» та ін. Намагався поєднати в своїй творчості принципи *кубізму* й *футуризму* («На сінокосі», 1909; «Станція без зупинки», 1911). Пізніше став одним з основоположників *абстрактного мистецтва*. В своїх творах (напр., «Чорний квадрат») зводив предметну форму до найпростіших геом. елементів (див. *Супрематизм*).

МАЛЕЇ́Н (від лат. malleus — сап) — біопрепарат для алергіч. діагностики *сапу* коней, ослів, мулів. Вперше запропонували 1891 незалежно один від одного рос. дослідники Х. І. Гельман і О. І. Кальпінг. Являє собою прозорий фільтрат сапної культури убитого мікроба Bact. mallei, який після перевірки на стерильність, нешкідливість і активність дозволяють до використання. Застосовують М.при очній, або офтальмопробі, а також підшкірно і внутрішньошкірно.

МАЛЕЇ́НОВА КИСЛОТА́ (від лат. malum — яблуко) — один із двох геометричних ізомерів (цис-ізомер, див. також *Ізомерія*) етилендикарбонової кислоти HOOCCH-CHCOOH. Безбарвна кристалічна речовина, $t_{пл}$ 130° С; легко розчиняється у воді та ефірі. М. к. сильніша за *фумарову кислоту* (другий геометричний ізомер), але менш стійка; на світлі або при нагріванні вище 200° С легко перетворюється на фумарову к-ту. У природі не знайдена. Одержують М. к. при нагріванні яблучної к-ти. У пром-сті застосовують гол. чин. ангідрид М. к. (див. *Малеїновий ангідрид*).

МАЛЕЇ́НОВИЙ АНГІДРИ́Д — ангідрид *малеїнової кислоти*, безбарвні кристали, $t_{пл}$ 52,8° С, $t_{кип}$ 199,9° С; добре розчиняється у воді, діоксані, спирті, ацетоні, хлороформі, малорозчинний в ефірі, чотирихлористому вуглеці, насичених вуглеводнях. Наявність подвійного зв'язку зумовлює активність М. а., він легко приєднується до дієнів (див. *Дієновий синтез*). Одержують каталітичним окисленням бензолу або фурфуролу. Застосовують у виробн. пластичних мас, синтетичних *волокон*, фарм. препаратів тощо.

МА́ЛЕР (Mahler) Густав [7.VII 1860, Калішт, Чехія — 18.V 1911, Відень] — австр. композитор і диригент. У 1875—78 навчався в Віденській консерваторії. У 1891—97 — перший диригент Гамбурзької опери; 1897—1907 — директор, диригент і режисер Віденської придворної опери. В 1908—09 — диригент «Метрополітен-опера» (Нью-Йорк), 1909—11 — керівник Нью-Йоркського філармонічного оркестру. Творчість М. зробила значний вплив на розвиток симф. музики 20 ст. Твори: 9 симфоній (1898—1909, 10-а незакінчена), симфонія-кантата «Пісня про землю» (1908), три вокальні цикли з оркестром «Пісні мандрівного підмайстра» (1884), «Чарівний ріг хлопчика» (1888), «Пісні про померлих дітей» (1902) та ін.

МАЛЕ́РБ (Malherbe) Франсуа дè (бл. 1555, Кан, Нормандія — 16.X 1628, Париж) — франц. поет і критик. Основоположник поезії *класицизму*. В одах, гімнах, станcах прославляв боротьбу франц. абсолютної монархії за об'єднання країни. Реформатор поезії, М. виступав за чистоту літ. мови, її збагачення та унормування. В поезії вимагав чіткого розмежування жанрів, стрункої композиції, гармонії стилю і досконалості метрики. Більшість правил, сформульованих М., стали для поезії класицизму обов'язковими. Окремі вірші М. укр. мовою перекладали М. Терещенко та ін.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Сузір'я французької поезії, т. 1. К., 1971.

Н. О. Модестова.

МАЛИ́Й АДЖАЛИ́ЦЬКИЙ ЛИМА́Н — солоний лиман на пн. узбережжі Чорного м., у межах Одес. обл. УРСР. Площа 8 км². Від моря відокремлений пересипом. Живиться за рахунок інфільтрації мор. води. У посушливі роки частково пересихає.

МАЛИ́Й КАВКА́З — система гірських хребтів на Закавказзі. З *Великим Кавказом* сполучається Ліхським хр., відокремлюється Колхідською та Курінською низовинами; на Пд. і Пд. Зх. прилягає до Вірменського нагір'я. До М. К. належать хребти Месхетський, Тріалетський, Сомхетський, Шахдагський, Муровдаг, Карабахський та ін. Вис. до 3724 м (г. Гямиш у хр. Муровдаг). Родовища заліз., мідних та ін. руд. На пн. схилах — ліси, на пд.— степова рослинність і чагарники, вище — луки. На базі мінеральних джерел — курорти Боржомі. Бакуріані. Див. також *Кавказ*.

МАЛИ́Й КІНЬ — екваторіальне сузір'я; не містить зір, яскравіших 4,0 візуальної *зоряної величини*. Видно на всій території СРСР (найкраще в липні — серпні). Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

МАЛИ́Й КУЯ́ЛЬНИК — річка в УРСР, у межах Одес. обл., впадає в Хаджибейський лиман Чорного м. Довж. 89 км, площа бас. 1540 км². Живлення переважно дощове. На річці споруджено греблю, є водосховище.

МАЛИ́Й ЛЕВ — сузір'я Пн. півкулі неба; найяскравіша зоря має блиск 3,8 візуальної *зоряної величини*. Видно на всій території СРСР (найкраще в січні — березні). Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

МАЛИ́Й ПЕС — екваторіальне сузір'я; найяскравіші зорі — α (*Проціон*) і β — мають блиск 0,4 і 2,9 візуальної *зоряної величини*. Видно на всій території СРСР (найкраще в грудні — лютому). Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

МАЛИ́Й СЕРЕ́Т — річка в УРСР, у межах Чернівецької обл., права притока Серету (бас. Дунаю). Довж. 61 км, площа бас. 567 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для госп. водопостачання.

МАЛИ́Й ТЕА́ТР, Державний академічний ордена Леніна і ордена Жовтневої Революції Малий театр СРСР — один з найстаріших драм. театрів країни. Під офіц. назвою Малий театр відкритий 14 (26).X

1824, але формування постійної трупи в Москві почалося ще в 50-і рр. 18 ст. Творча історія М. т. пов'язана з розвитком передової громадської думки Росії, з утвердженням на його сцені реалізму, основоположником якого був М. *Щепкін*, і революц. романтизму, видатним виразником якого став П. *Мочалов*. На сцені М. т. знайшли втілення класичні твори рос. л-ри (Грибоєдова, Гоголя, Пушкіна, Тургенєва, Сухово-Кобиліна), зарубіжних авторів (Шекспіра, Шіллера). З 1853 основним драматургом театру став О. Островський. Тут було поставлено 47 його п'єс.

У колектив театру розквітла майстерність видатних акторів — П. *Садовського*, С. *Шумського*, В. *Живокіні*; в 70-х рр. розкрився талант М. *Єрмолової*. В ці роки в М. т. встановилися зв'язки з укр. культурою, початі ще М. Щепкіним. В 1877, в бенефіс Г. *Федотової*, М. т. поставив «Назара Стодолю» Т. Шевченка (наз. «Вночі проти різдва»). В кін. 19 — на поч. 20 ст. кращі представники М. т. на чолі з М. Єрмоловою, Г. Федотовою, О. *Ленським*, О. *Южиним* активно виступали за громадську значущість репертуару, художню довершеність вистав. В останнє десятиліття 19 ст. до М. т. прийшла талановита акторська молодь, що пізніше — в переджовтневі й рад.

роки — склала основне творче ядро колективу: О. *Яблочкіна*, В. *Рижова*, В. Массалітінова. Є. *Турчанінова*, О. *Остужев*, М. *Яковлєв*, С. *Кузнецов*, М. *Климов*, В. *Пашенна* та ін. З перших років Рад. влади М. т. поставив своє мистецтво на службу трудовому народові. В 1919 йому було присвоєно звання академічного. Розквіт мист. М. т. пов'язаний з втіленням на його сцені рад. драматургії — п'єс М. Горького, К. Треньова, Б. Лавреньова, Б. Ромашова, М. Погодіна, Л. Леонова, О. Корнійчука («Богдан Хмельницький», «В степах України», «Партизани в степах України», «Фронт», «Калиновий гай», «Кривда», «Чому посміхалися зорі»), М. Зарудного («Веселка») та ін. У роки Великої Вітчизн. війни М. т. показав ряд патріотичних вистав, бригади акторів і фронтовий філіал виступали в частинах діючої армії. В 30—50-і рр. в М. т. працювали режисери К. *Хохлов*, К. *Зубов*, О. *Дикий*, в 50—70-х — Б. *Бабочкін*, Л. Варпаховський, Є. *Симонов*, Б. *Равенських*. У трупі театру (1980): нар. артисти СРСР, Герої Соціалістичної Праці О. Гоголєва, М. Жаров, І. Ільїнський, М. Царьов (1950—63 і з 1970 — директор); нар. артисти СРСР М. Анненков, Е. Бистрицька, І. Любезнов, Р. Ніфонтова, М. Рижов, Є. Самойлов, В. Хохряков. Театр нагороджено орденом Леніна (1937) і орденом Жовтневої Революції (1974). При М. т. працює театр. школа (з 1938 — училище ім. М. С. Щепкіна, 1943 дістало права вищого навчального закладу). М. т. має сцену-філіал. Колектив не раз виступав на Україні. Будинок М. т. споруджено 1820—24 (арх. О. Бове) як приватну споруду, перебудовано під театр 1838—40 (арх. К. Тон), 1947 реконструйовано. В 1929 перед гол. будинком встановлено пам'ятник О. М. Островському (скульптор М. Андрєєв, арх. І. Машков).

Літ.: Сто лет Малому театру. 1824—1924. М., 1924; Зограф Н. Г. Малый театр второй половины XIX века. М., 1960; Малый театр СССР. 1824—1974. М., 1978. *М. І. Царьов.*

МАЛИЙ УТЛЮК — річка в УРСР, у межах Запоріз. обл., впадає в Утлюцький лиман Азовського м. Довж. 67 км, площа бас. 600 км². Живлення переважно дощове. Використовують для потреб сільс. господарства.

МА́ЛИКОВ Кубаничбек Іманалійович [3 (16).IX 1911, с. Уч-Емчек, тепер Кантського району Кирг. РСР — 9.XII 1978, м. Фрунзе] — кирг. рад. письменник, засл. діяч мист. Кирг. РСР (з 1947), нар. поет Кирг. РСР (з 1969). Член КПРС з 1940. Друкуватися почав 1928. Перша зб. «Вірші Кубаничбека» (1933). У своїх творах М. писав про життя кирг. народу за Рад. влади, про його героїзм під час Великої Вітчизн. війни та трудові подвиги, дружбу народів. Автор поем «Вибір імені» (1954), «Кров за кров», «Ровесники із Ала-Тоо», зб. віршів «Огні в горах» (1957), «Думи про майбутнє» (1964), «Голос зі скелі» (1966) та ін., п'єс «Кулуйпа» (1938), «На високій землі» (1956), «Осмонкул» (1970) та ін. Співавтор лібретто ряду нац. опер. Брав участь у складанні зведеного варіанту кирг. нар. епосу «*Манас*». Поема «Дружба і любов» (1949), вірш «Розмова з Тарасом Шевченком» (1939) — про дружбу укр. і кирг. народів. Україні присвятив цикл віршів «По місту Києву» (1954). Автор статей про Т. Шевченка, перекладач його творів. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Радянська література народів СРСР. К., 1952; Рос. перекл.— Ала-Тоо — моя отчизна. М., 1958; Киргизстан — край мой отчий. Фрунзе, 1971; Встречи на берегу Иссык-Куля. Фрунзе, 1978

Р. З. Кидирбаєва.

МА́ЛИКОВ Степан Федорович [н. 14 (26).XII 1909, м. Горлівка, тепер Донец. обл.] — один з організаторів партизан. руху на Україні під час Великої Вітчизн. війни 1941—45. Член КПРС з 1928. Н. в робітн. сім'ї. В 1938 закінчив Моск. ін-т нар. господарства ім. Г. В. Плеханова, працював на парт. і госп. роботі в Харкові та Києві. З вересня по грудень 1942 — уповноважений ЦК КП(б)У по організації парт. підпілля та партизан. руху в Житомир. обл. В січні 1943 — квітні 1944 — секретар Житомир. підпільного обкому партії, командир партизан. з'єднання. З травня 1944 — на керівній рад. і госп. роботі. На XVII і XVIII з'їздах Компартії України обирався кандидатом у члени ЦК. Депутат Верховної Ради УРСР 3—4-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами і медалями.

МА́ЛИН — місто Житомир. обл. УРСР, райцентр, на р. Ірші (притока Тетерева), за 4 км від залізнич. ст. Малин. Засн. в 11 ст. В 1320 загарбаний лит., після *Люблінської унії 1569*, — польс. феодалами. Після 2-го поділу Польщі (1793) М. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1938 — місто. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації (22.VII 1941 — 12.XI 1943) тут діяла *Малинська підпільна організація*, яку очолював П. А. *Тараскін*, а після його загибелі — Н. І. *Сосніна*. В районі М. діяв партизанський загін. У місті — *Малинська паперова фабрика* імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, дослідно-експериментальний, маслосироробний, овочесушильний, 4 щебеневі з-ди, нерудних буд. матеріалів і хлібний комбінати, меблева та швейна ф-ки, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. Лісотехнікум, філіал Ірпінського індустр. технікуму, сільс. профес.-тех. уч-ще, 6 заг.-осв., музична та спорт. школи; 2 лікарні. 2 будинки культури, кінотеатр, 5 б-к, музей революц., бойової і трудової слави. Старовинний парк (19 ст.; тепер ім. Ленінського комсомолу). Курган Безсмертя (1972, архітектори Д. Ляшевич, О. Яцюк, художник В. Кульганик).

Курган Безсмертя в Малині. 1972.

МАЛИ́НА — підрід роду Rubus родини *розових*. Кущі або напівкущі, кореневa система й кореневище багаторічні. З кореневих паростків розвиваються однорічні стебла 50—180 см заввишки, які на другий рік плодоносять і відмирають. Листки непарноперисті. Суцвіття — китиця або щиток. Квітки двостатеві, білі. Плід — збірна кістянка. Понад 120 видів, поширених переважно в помірній і субтропіч. частинах Азії, Америки й Європи. В СРСР — 2 види й 1 підвид; в УРСР — 1 вид. Культурні сорти М. походять від М. звичайної (R. idaeus), М. американської (R. strigosus), М. чорної (R. occidentalis). М. культивують в європ. країнах і в США. На Україні вирощують скрізь. Плоди М. містять (в %) 4,6—10,7 цукрів, 1,13—1,96 органіч. к-т, 0,26 дубильних речовин, 0,77—1,9 азотистих речовин, вітаміни С, В, каротин. Плоди споживають свіжими й сушеними, переробляють на варення, мармелад, сироп, вино тощо. Сушені плоди застосовують як потогінний засіб. Урожайність М. за належного догляду — 80—100 ц/га. На Україні районовані (1981) сорти: Зміна, Мальборо, Награда, Новокитаївська та ін.

К. І. Маликов.

МАЛИ́НІВКА, вільшанка (Eritahcus) — рід птахів родини дроздових. 25 видів, поширений в Європі, Зх. Сибіру, на Кавказі, в Малій Азії, Пн.-Зх. Африці; в СРСР — 2 види, в УРСР — 1: малинівка (E. rubecula). Довж. тіла 122—155 мм, маса 16,4—19,5 г. Забарвлення спини зеленувато-буре, черевця — біляcте, грудей і вола — руде. Селиться перев. в глухих захаращених вологих лісах з густим підліском. Тримається поодинці й парами. Гніздо на землі або у пеньках низько над землею. За сезон має 1—2 кладки по 4—7 яєць, *інкубація* 14 діб. Живиться комахами та ін. безхребетними, ягодами. Викопні рештки відомі з антропогенових відкладів Європи, зокрема в СРСР — з плейстоценових алювіальних відкладів Десни. *Л. О. Смогоржевський.*

МАЛИ́НІВКА — селище міського типу Чугуївського р-ну Харків. обл. УРСР, за 5 км від залізнич. ст. Коробочкине. 7,3 тис. ж. (1980). Радгосп, 2 заг.-осв. школи, мед. амбулаторія. Будинок культури. 3 б-ки. Засн. 1652.

Малинівка.

МАЛИ́НКА Олександр Никифорович (7.VIII 1865, містечко Мрин, тепер село Носівського р-ну Чер-

М. С. Малиновський, академік АМН СРСР.

Р. Я. Малиновський.

ніг. обл.— 22.V 1941, Київ) — укр. рад. фольклорист. Закінчив Ніжинський історико-філологічний ін-т (1890). Учителював у різних містах України. За рад. часу жив у Києві, брав участь у роботі Етнографічної комісії АН УРСР. Зібрав численні фольклорні й етногр. матеріали, вивчав *думи*, репертуар кобзарів і лірників. Осн. праці: «Малоруське весілля» (1897), «Іван Купала в Чернігівській губернії», «Родини й хрестини» (обидві — 1898), «Збірник матеріалів з малоруського фольклору» (1902), «Кобзарі О. Власко та Д. Симоненко й лірник А. Іваницький, їхній репертуар» (1929).

О. І. Дей.

МАЛИ́ННІ ЖУКИ́, малинники (Byturidae) — родина *жуків*. Пошир. в Європі й Азії. В СРСР, у т. ч. в УРСР, відомий рід Byturus з 2 видами, з них малинний жук (B. tomentosus) — небезпечний шкідник малини й ожини. Жук видовжений (довж. 3,8—4,3 мм) сірувато-чорний, вкритий сірими або жовтими волосками. Личинка (довж. 6—6,5 мм) світло-коричнева або жовтувата. Зимують жуки й личинки у грунті. Навесні жуки живляться листям, пуп'янками та нектарниками квіток. Личинки розвиваються у суплідді, вигризають у плодоложі ходи, об'їдають плоди. Цикл розвитку М. ж. однорічний, частково дворічний. Заходи боротьби. Перекопування восени грунту навколо кущів та оранка міжрядь.

Малинний жук:
1 — жук; *2* — личинка; *3* — ушкодження малини.

МАЛИНО́ВСЬКИЙ Борис Миколайович (н. 24.VIII 1921, с. Лух, тепер смт Іванов. обл.) — укр. рад. вчений у галузі обчислювальної техніки, чл.-кор. АН УРСР (з 1969). Член КПРС з 1944. Учасник Великої Вітчизняної війни. Закінчив (1950) Івановський енерг. ін-т. У 1953—57 працював в Ін-ті електротехніки АН УРСР, з 1957 — в Обчислювальному центрі (з 1962 — Ін-т кібернетики) АН УРСР. Праці присвячені розробці теорії і створенню засобів цифрової обчислювальної техніки. Керував створенням обчислювальної машини «Дніпро», розробив принципи побудови сімейства вітчизн. *мікроЕОМ*. Нагороджений орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня, Червоної Зірки та медалями. Держ. премія УРСР, 1977; премія ім. С. О. Лебедєва АН УРСР, 1978.

МАЛИНО́ВСЬКИЙ Михайло Сергійович [22.IX (4.X) 1880, с. Неклюдово, тепер Ульян. обл. РРФСР—11.V 1976, Москва]—рад. акушер-гінеколог, акад. (з 1944) і віце-президент (1945—47) АМН СРСР, засл. діяч науки РРФСР (з 1934), Герой Соціалістичної Праці (1971). В 1907 закінчив мед. ф-т Казанського ун-ту, 1919—23 — професор Іркутського ун-ту, 1923—48 — зав. кафедрою акушерства й гінекології 1-го Моск. мед. ін-ту, 1947—59 — професор кафедри Центр. ін-ту вдосконалення лікарів. Праці М. присвячені проблемам післяпологової інфекції, знеболювання пологів, раку жіночої статевої сфери, оперативного акушерства тощо. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами і медалями.

МАЛИНО́ВСЬКИЙ Михайло Сергійович [н. 11 (24).X 1902, с. Соловецьке Шабалінського р-ну Кіровської обл.] — укр. рад. хімік, доктор хім. наук (з 1943), засл. діяч науки УРСР (з 1968). У 1932 закінчив Горьков. хіміко-технолог. ін-т. У 1933 — 1949 працював у Горьков. ун-ті (з 1944 — професор), з 1949 — у Львів., з 1956 — у Дніпроп. ун-ті. Праці з питань реакційної здатності і фізіол. активності органіч. сполук у зв'язку з їхньою будовою. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

МАЛИНО́ВСЬКИЙ Олександр Іванович [10 (23).IV 1915, Київ — 19.VIII 1976, там же] — укр. рад. архітектор. Член КПРС з 1961. В 1940 закінчив архіт. ф-т Київ. інженерно-буд. ін-ту. Осн. роботи (в співавт.): ген. план і забудова *Хрещатика* (1949—56), станція метрополітену «Завод „Більшовик"» (1963), аеровокзал у Борисполі (1959—65, іл. див. т. 3, с. 414), пам'ятник-монумент Жовтневої революції (1977), будинок Укрпрофради (1978), наук.-освітній центр т-ва «Знання» (1980) та ін. (всі — в Києві).

МАЛИНО́ВСЬКИЙ Родіон Якович [11(23).XI 1898, Одеса — 31.III 1967, Москва] — рад. військ. діяч, Маршал Рад. Союзу (1944), двічі Герой Рад. Союзу (1945, 1958), Народний Герой Югославії (1964). Член КПРС з 1926. Н. в сім'ї робітника. Учасник 1-ї світової і громадян. воєн. В Рад. Армії з 1919. В 1930 закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе. В 1937—38 — учасник нац.-революц. війни іспан. народу. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — команд. стрілецьким корпусом, арміями (6-ю, 66-ю і 2-ю гвард.), військами Пд., Пд.-Зх. (з 20.X 1943 — 3-го Укр.), 2-го Укр. фронтів. З 1945 М.— команд. військами Забайкальського фронту. Після війни — команд. військами Забайкальсько-Амурського військ. округу (1945—47), головнокоманд. військами Далекого Сходу (1947—53), команд. військами Далекосхідного військ. округу (1953—56). З 1956 — 1-й заст. міністра оборони і головнокоманд. Сухопутними військами. З 1957 — міністр оборони СРСР. З 1952 — кандидат у члени ЦК КПРС, з 1956 — член ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 2—7-го скликань. Автор книги «Солдати Росії» (1969). Нагороджений 5 орденами Леніна, орденом «Перемога», 3 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Похований на Красній площі біля Кремлівської стіни.

І. В. Архипов.

МА́ЛИНСЬКА ПАПЕ́РОВА ФА́БРИКА імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Розташована в м. Малині Житомир. обл. Засн. 1871. В 1918 спалена підприємцями. В роки перших п'ятирічок ф-ку відбудовано й реконструйовано. На підприємстві було освоєно виробн. нової продукції — конденсаторного паперу. В період Великої Вітчизн. війни 1941—45 ф-ку було цілком зруйновано. Після відбудови 1944 одержано першу післявоєнну продукцію. Ф-ка виготовляє: конденсаторний папір різних марок, основу для копіювального паперу, теплочутливий папір, діазокалькy тощо. На підприємстві (1980) встановлено 16 високопродуктивних папероробних машин (1940 — 4 машини); розроблено і впроваджено технологічні процеси виробн. конденсаторного паперу з особливо низькими діелектричними втратами і високою електричною міцністю, підвищеною щільністю та ін. М. п. ф. нагороджено орденом Жовтневої Революції (1971).

Ю. М. Приходько.

МА́ЛИНСЬКА ПІДПІ́ЛЬНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ, Малинське підпілля — антифашистська орг-ція, що діяла у м. Малині і Малинському р-ні Житомир. обл. з грудня 1941 по листопад 1943. В грудні 1941 було утворено підпільний Малинський райком партії (секретар — П. А. *Тараскін*), який за час своєї діяльності організував у селах Баранівка, Пиріжки, Головки, Садки, Вирва підп. патріотичні групи. Підпільники організовували саботаж заходів окупантів, диверсії на залізниці та пром. підприємствах, розповсюджували зведення Радінформбюро, рад. газети та партизан. видання. В червні 1942 було сформовано і виведено в ліс партизан. загін (командир М. П. Устинов). Після загибелі П. А. Тараскіна і членів підпільного райкому (січень 1943) підпільну орг-цію очолила комсомолка Н. І. *Сосніна*. Підпільники, встановивши зв'язок з партизан. загонами, передавали їм розвідувальні дані, медикаменти, зброю, боєприпаси, проводили пропаганд. роботу серед словацьких солдатів. У серпні 1943 Н. І. Сосніна загинула. Підпільна орг-ція продовжувала боротьбу до визволення м. Малина рад. військами. Діяльність М. п. о. відображено в повісті С. Смирнова «Сім'я» (1967).

Г. І. Денисенко.

МА́ЛИНСЬКИЙ РАЙО́Н — у сх. частині Житомирської обл. УРСР. Утворений 1937. Площа 1,5 тис. км². Нас. 58,9 тис. чол. (1980). У районі — 106 населених пунктів, підпорядкованих міській, селищній і 22 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Малин*. М. р. розташований у межах *Поліської низовини*. Корисні копалини: граніти, глини, піски, ільменіт. Річки — *Тетерів* (на пд.-сх. межі району), Кам'янка, *Ірша* з прит. *Тростяниця* і Візня (усі—бас. Дніпра). Грунти піщані, супіщані, дерново-підзолисті. Лежить у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна, ялина, дуб, граб, осика, береза, вільха, ясен) займають бл. 51 тис. га. Найбільші підприємства: *Малин-*

ська паперова фабрика імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, малинські дослідно-експериментальний та маслосироробний з-ди, комбінат нерудних буд. матеріалів, меблева та швейна ф-ки. Комбінат побутового обслуговування (Малин) та будинок побуту. С. г. району спеціалізується на виробн. яловичини і молока, вирощуванні картоплі, льону, насіння овочевих культур. Площа с.-г. угідь 1979 становила 78,6 тис. га, у т. ч. орні землі — 60,2 тис. га. У М. р.— 9 колгоспів, 2 радгоспи, Поліська дослідна станція (с. Федорівка), райсільгосптехніка з 2 виробничими відділеннями. Залізничні станції: Малин, Головки, Чоповичі, Пенизевичі. Автошляхів — 479 км, у т. ч. з твердим покриттям — 413 км. У районі — 48 заг.-осв., музична та спорт. школи, лісотехнікум, сільс. профес.-тех. уч-ще; 57 лік. закладів, у т. ч. 6 лікарень. 16 будинків культури, 55 клубів, кінотеатр, 51 кіноустановка, 56 б-к, музей революц., бойової і трудової слави. У смт Чоповичах народився укр. рад. художник С. А. *Кириченко*. У районі видається газ. «Прапор Жовтня» (з 1931).

Л. Б. Корейба.

МАЛИ́ЦЬКА Костянтина Іванівна (літ. псевд.— Віра Лебедова, Чайка Дністрова та ін.; 30.V 1872, с. Кропивник, тепер Калуського р-ну Івано-Фр. обл.— 17.III 1947, Львів) — укр. письменниця і перекладачка. Працювала вчителькою в школах Галичини і Буковини. З 1944 — бібліограф бібліотеки АН УРСР у Львові. Авторка збірок віршів та оповідань з життя дітей: «Малі герої» (1899), «З трагедій дитячих душ» (1907), зб. нарисів на педагогічні теми «Мати» (1902), драм. сценок «Вінок на могилу Шевченка» (1903) та ін. Перекладала твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гарина-Михайловського. Написала слова пісні «Чом, чом, земле моя...»

Ф. П. Погребенник.

МА́ЛИЦЬКИЙ Федір Михайлович [н. 17.II (1.III) 1900, с. Долобичів на Холмщині, тепер ПНР] — укр. рад. письменник. Закінчив Київ. ін-т нар. освіти (1929). Працював учителем. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1926. Належав до літ. орг-цій «*Плуг*», «*Західна Україна*». Окремими виданнями вийшли збірки поезій «Холмщина» (1927), «Поезії» (1931), «Грози над смереками» (1966), «Цвіт ломикамення» (1971), повість «Бистрий Буг» (1966), зб. віршів і оповідань «Заграви над Бугом» (1970) та ін. Істор.-біографічні поеми «Юрій Котермак» — про Г. *Дрогобича* і «Мудрець з Чорнух» — про Г. *Сковороду*. На вірші М. написано багато пісень.

Тв.: Обжинки. К., 1979; Дороги життя. К., 1980.

П. І. Орлик.

МАЛИ́Ш Гафія Ничипорівна [24.I (7.II) 1916, с. Дігтярі, тепер смт Срібнянського р-ну Черніг. обл.— 18.V 1964, там же] — укр. рад. килимарниця, засл. майстер нар. творчості УРСР (з 1960). З 1929 працювала на ф-ці худож. виробів ім. 8 Березня (*Дігтярі*). За участю М. створено тематичні килими: портрет Т. Г. Шевченка (1937), «Навіки з російським народом» (1950), «Переяславська рада» (1954), «Радянська Україна» (1960).

МАЛИ́Ш Софія Онисимівна [н. 10 (23.II) 1914, с. Дігтярі, тепер смт Срібнянського р-ну Черніг. обл.] — укр. рад. ткаля, засл. майстер нар. творчості УРСР (з 1960). З 1932 працює на ф-ці худож. виробів ім. 8 Березня (*Дігтярі*). Створює декоративні плахтові та перебірні тканини.

МА́ЛИШЕВ Юрій Васильович (н. 27.VIII 1941, м. Ніколаєвськ Волгоградської обл.) — льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу (1980), полковник. Член КПРС з 1964. Закінчив Харків. вище військ. авіац. училище льотчиків (1963) та Військ.-повітряну академію ім. Ю. О. Гагаріна (1977). В загоні космонавтів — з 1967. Разом з В. В. *Аксьоновим* здійснив (5—9.VI 1980) політ на космічному кораблі «Союз Т-2» (див. «*Союз*») як командир корабля. Програмою польоту корабля «Союз Т-2» передбачалися дальші випробування і опрацювання бортових систем транспортного корабля серії «Союз Т» в пілотованому варіанті, проведення динамічних операцій разом з орбітальним комплексом «Салют-6» — «Союз-36» (осн. екіпаж — Л. І. *Попов* і В. В. *Рюмін*) з використанням нової системи керування космічного корабля «Союз Т-2». В спускному апараті корабля «Союз Т-2» доставлено на Землю матеріали випробувань, результати досліджень і експериментів, виконаних на станції «Салют-6» і на кораблі «Союз Т-2».

МАЛИ́ШКІН Олександр Георгійович [9 (21).III 1892, с. Богородське, тепер Мокшанського р-ну Пенз. обл.— 3.VIII 1938, Москва] — рос. рад. письменник. Учасник громадян. війни, 1920 брав участь у визволенні Криму. Літ. діяльність почав 1913. У ранніх оповіданнях, об'єднаних у цикл «Повітова любов» (1916), змальовані побут і звичаї провінційної Росії. Повість «Падіння Даїра» (1923) — про штурм Перекопу та ліквідацію врангелівської армії в Криму. Тема громадян. війни на Україні показана також в оповіданнях «Ніч над Кривим Рогом» (1923), «Поїзд на південь» (1925) та в повісті «Севастополь» (1931). Роман «Люди з глушини» (1937—38) — про процес формування характеру рад. людини.

Тв.: Сочинения, т. 1—2. М., 1965; Избранные произведения, т. 1—2. М., 1978.

МАЛИ́ШКО Андрій Самійлович [2 (15).XI 1912, с. Обухів, тепер місто Київ. обл.— 17.II 1970, Київ] — укр. рад. поет, громад. діяч. Член КПРС з 1943. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Київ. ін-т нар. освіти (1932). Друкуватися почав 1930. Перша зб. поезій «Батьківщина» (1936). У збірках «Лірика» (1938), «Народження синів» (1939), «Жайворонки» (1940), «Листи червоноармійця Опанаса Байди» (1940) та ін. опоетизував трудові будні рад. людей, подвиги героїв революції, створив образи видатних митців минулого (Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Коцюбинського, М. Горького). Поеми («Ярина», 1938; «Кармалюк», 1940; «Дума про козака Данила», 1941) присвячені минулому укр. народу. Ідеєю рад. патріотизму пройняті твори М. воєнних років: збірки «До бою вставайте» (1941), «Україно моя!» (1942), «Понад пожари» (1942), «Слово о полку» (1943), «Битва» (1943), «Ярославна» (1946); публіцистика. З фронтовою лірикою тематично пов'язані поеми, написані 1945—47: «Сини», «Любов», «Марія», «Жива легенда», «Прометей». Зб. «Лірика» і поема «Прометей» удостоєні Держ. премії СРСР 1947. В 1944—46 був редактором журн. «*Дніпро*». Відбудову нар. господарства, боротьбу за мир відображено в збірках повоєнних років «Весняна книга» (1949), «За синім морем» (1950, Держ. премія СРСР, 1951), «Корейська поема» (1951). В поемі «Це було на світанку» (1948) створив образ укр. колгоспниці-трудівниці. Тематично багата і філософськи насичена лірика 50—60-х рр.: збірки «Що записано мною» (1956), «Серце моєї матері» (1959), «Полудень віку» (1960), «Листи на світанні» (1961), «Прозорість» (1964), «Далекі орбіти» (1962, Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1964), «Дорога під яворами» (1964, Держ. премія СРСР, 1969); «Рута» (1966), «Синій літопис» (1968), «Серпень душі моєї» (1970). Поеми «Франко в Криворівні» (1956) і «Тарас Шевченко» (1961) відтворюють постаті геніальних революційних демократів. Поезія М. споріднена з нар. поетичною творчістю, романтично піднесена, музикальна. Ліричні твори М., покладені на музику композиторами П. Майбородою, О. Білашем та ін. («Київський вальс», «Пісня про рушник», «Стежина» та ін.), стали нар. піснями. М. написав лібретто опер «Молода гвардія» (муз. Ю. Мейтуса), «Арсенал» (разом з О. Левадою; муз. Г. Майбороди). Перекладав твори О. Пушкіна, О. Твардовського, О. Прокоф'єва, Я. Купали, А. Кулешова, В. Пшавели, Г. Гейне, Ф. Прешерна, Я. Івашкевича та ін. поетів. Виступав і як літ. критик («Думки про поезію», 1959, «Слово про поета», 1960, та ін.). Твори М. перекладено багатьма мовами народів СРСР та іноз. мовами. Депутат Верховної Ради УРСР 3—6-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Твори, т. 1—5. К., 1962—63; Твори, т. 1—10. К., 1972—74; Поезії. К., 1978; Рос. перекл.— Избранное. М., 1948; Стихи и поэмы. М., 1962; Август души моей. М., 1974; Полдень века. М., 1975.

Літ.: Історія української літератури, т. 8. К., 1971; Коваленко Л. М. Поет Андрій Малишко. К., 1957; Кобилецький Ю. С. Андрій Малишко. В кн.: Кобилецький Ю. С. Літературні портрети. К., 1958; Про Андрія Малишка. К., 1962; Малишкові дороги. К., 1975; Дем'янівська Л. С. Андрій Малишко. К., 1977; Неділько В. Вивчення творчості Андрія Малишка. К., 1977.

Л. М. Коваленко.

МАЛІ́ — держава, що існувала у 8—17 ст. у межиріччі верхів'їв річок Сенегалу і Нігеру (тер. сучас. Зх. Судану). До 1-ї чверті 13 ст.

Ю. В. Малишев.

А. С. Малишко.

Пам'ятник **А. С. Малишку** на Байковому кладовищі в Києві.

Герб Малі.

МАЛІ

Площа — 1204 тис. км²

Населення — 6,3 млн. чол. (1976, перепис)

Столиця — м. Бамако

Краєвид на півночі Малі.

перебувала у васальній залежності від д-ви *Гана*. Період найвищої могутності М. припадає на 1-у пол. 14 ст. В М. панували феод. відносини; існувало також рабство. М. вела торгівлю з Пн. Африкою та Єгиптом. В 16 ст. М. перебувала в залежності від д-ви *Сонгаї*.

МАЛІ, Республіка Малі — держава в Зх. Африці.

В адм. відношенні поділяється на 6 областей.

Державний лад. М.— республіка. Діюча конституція набрала чинності з 1979. Глава д-ви й уряду — президент, що обирається населенням строком на 5 років. Законодавчий орган — Національні збори (НЗ), які вперше обрано 1979. Всі депутати НЗ (82) є членами єдиної в країні партії — Демократична спілка малійського народу (ДСМН). Уряд призначається президентом.

Природа. Більшу частину тер. М. займає рівнина заввишки 200—300 м, оточена гірськими масивами й скелястими уступами. На Пн.— пустельні ландшафти Зх. і Центр. *Сахари*. Виявлено значні поклади бокситів, заліз. та марганцевої руд, золота, фосфоритів, солі, вапняку, мармуру тощо. Клімат тропічний, на крайньому Пд.— субекваторіальний. Пересічна місячна т-ра +28, +29°. Річна кількість опадів на більшій частині території непостійна (пересічно 50—150 мм), лише на Пд.— до 1500 мм на рік. Найбільші ріки — *Нігер* і *Сенегал*. На Пн. переважає пустельна рослинність на малопотужних кам'янистих і піщаних грунтах, на Пд. і Пд. Зх.— напівпустельна й пустельно-савання на червоно-бурих і червоних латеритних грунтах.

А. Й. Сиротенко.

Населення. М. населяють народи бамбара, *фульбе*, сенуфо, сонінке, малінке, догон, *туареги* та ін. 70% нас. живе в долинах річок Нігеру і Сенегалу. Пересічна густота нас.— понад 5 чол. на 1 км² (1976). Офіц. мова — французька. Міське населення становить 17%. Найбільші міста: *Бамако, Сегу*.

Історія. В серед. віки на тер. М. існував ряд д-в, найзначнішими з яких були *Гана, Малі, Сонгаї*. З кін. 19 ст. тер. М.— колонія Франції (т. з. Франц. Судан, з 1895 — в складі Франц. Зх. Африки). Населення М. вело постійну боротьбу проти колонізаторів (повстання туарегів 1915—18, сонінке 1915—16 та ін.), яка особливо посилилася після 2-ї світової війни. Нац.-визвольну боротьбу очолила партія Суданський союз (засн. 1946). 28.IX 1958 Франц. Судан під назвою Суданська Республіка здобув статус д-ви — члена франц. *Співтовариства*. В 1959 Суданська Республіка й Республіка Сенегал об'єдналися у Федерацію М., яка в червні 1960 здобула незалежність у складі франц. Співтовариства. Після розпаду Федерації (серпень 1960) Законодавча асамблея Суданської Республіки проголосила 22.IX 1960 країну незалежною д-вою під назвою Республіка Малі та ухвалила рішення про вихід з франц. Співтовариства. На чолі д-ви й уряду став М. *Кейта*. В 1960 встановлено дипломатичні відносини з СРСР. У 1961 уряд М. домігся виводу з тер. країни франц. військ. У 1960—68 в М. під керівництвом партії Суданський союз було здійснено ряд соціально-екон. перетворень. У 1968 в М. відбувся військ. переворот. Всю повноту влади в країні взяв Військ. комітет нац. визволення. Партію Суданський союз було розпущено. В 1979 країна перейшла до цивільного правління. Уряд М. виступає за екон. розвиток країни шляхом залучення нац. та іноз. капіталу. У зовн. політиці М. дотримується антиімперіалістичного курсу й принципів неприєднання, розвиває відносини з СРСР та ін. соціалістич. країнами. Між М. і СРСР підписано угоди про екон., торг. і культур. співробітництво (1961), а також в галузі охорони здоров'я та радіомовлення (1967), протокол про культур. співробітництво (1970). З 1960 М.— член ООН. М.— член *Організації африканської єдності*, асоційований член Європейського економічного товариства.

І. Д. Шевченко.

Політичні партії, профспілки. Демократична спілка малійського народу, засн. 1979. Єдина партія в країні. Національна спілка трудящих Малі, засн. 1974.

Господарство. М.— аграрна, економічно слаборозвинута країна з багатоукладним г-вом. Поряд з натуральними й напівнатуральними сел. г-вами існують дрібнотоварне виробн., приватний (переважно франц.) капіталістичний і держ.-капіталістичний сектори. За роки незалежності у пром-сті, фінансах, торгівлі й на транспорті створено також держ. сектор, введено держ. планування. У розвитку деяких галузей пром-сті (зокрема, гірничої) М. надає допомогу Рад. Союз. У с. г. створюється бл. 50% вартості валового внутр. продукту і зайнято понад 80% самодіяльного населення країни. Переважає общинне землекористування, техніка обробітку землі здебільшого примітивна. Під посівами — бл. 1,8 млн. га землі. Основні продовольчі культури (збір, тис. т, 1979): просо, сорго, кукурудза, міль — понад 1054; рис — 251. З тех. культур вирощують (тис. т, 1979): арахіс — 125, бавовник — 132, чай, тютюн, цукр. тростину. Поголів'я (млн., 1979): великої рогатої худоби — 5, овець і кіз — 11,7. Середньорічний вилов риби — 110—120 тис. т. У пром-сті створюється бл. 10% вартості валового внутр. продукту. Розробляють поклади солі, вапняку, золота. Обробна пром-сть представлена гол. чин. підприємствами по переробці с.-г. продукції: з-ди по виробн. цукру, фруктових соків, рисоочисні підприємства, холодобойні, олійниці тощо. Діють також з-ди: цем. (збудований з допомогою СРСР), по складанню радіоприймачів, виробн. с.-г. устаткування, текст. комбінат, взуттєва ф-ка та ін. Розвинуті кустарні промисли. Щорічно виробляють 75—85 млн. кВт год електроенергії. Гол. пром. центр — Бамако. Транспорт розвинутий слабо. Довж. (тис. км,

Цементний завод у місті Діаму, збудований в допомогою Радянського Союзу.
Обробіток поля.

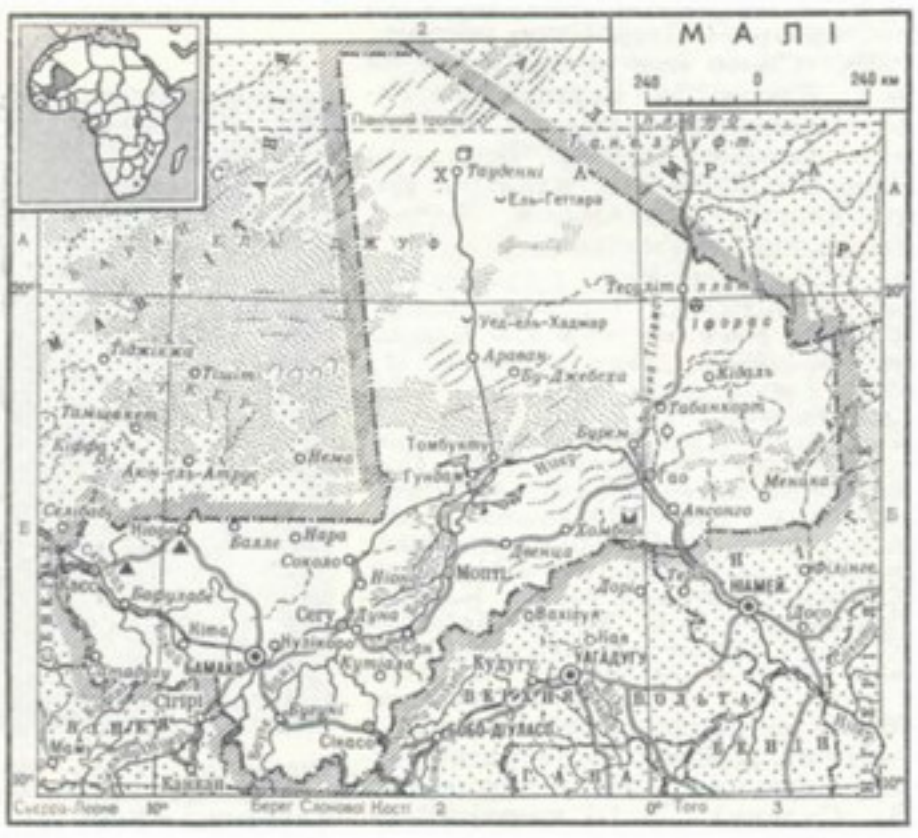

1978): автошляхів — 13 (у т. ч. бл. 2— асфальтованих), з-ць—0,65. У Бамако — міжнар. аеропорт. З М. вивозять бавовник, арахіс, худобу, рибу, шкури; довозять машини та устаткування, нафтопродукти, хім. товари, продовольство. Осн. торг. партнери — Франція, ФРН, Гана, Берег Слонової Кості, Китай. Грош. одиниця — малійський франк. За курсом Держбанку СРСР 1000 малійських франків = = 1,54 крб. (жовтень 1980).

А. Й. Сиротенко.

Медичне обслуговування. В 1975 в країні було 9617 лікарняних ліжок (17 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 144 лікарі (0,2 лікаря на 10 тис. ж.), 12 зубних лікарів та 18 фармацевтів. Підготовка серед. мед. персоналу здійснюється в трьох школах, лікарів — у Нац. мед. школі та за кордоном.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В 1977 бл. 90% нас. М. було неписьменним. В країні проголошено обов'язкове навчання дітей віком від 6 до 15 років. Поряд з держ. є приватні школи. Викладання — франц. мовою, з 1976 у 1—6-х класах вивчають рідні (афр.) мови. Після закінчення 9-річної фундаментальної школи можна вступити до 3-річної серед. школи. В 1976/77 навчальному році у фундаментальній школі було 292 тис. учнів, у серед. навч. закладах — 11,5 тис., у вищих навч. закладах — бл. 4,3 тис. студентів. Вузи: Вища нормальна (пед.) школа (засн. 1962), Нац. адміністративна школа, Нац. інженерна школа, Нац. мед. школа (засн. 1968), Школа засобів зв'язку й телебачення в Бамако, політехнічний ін-т збудований з допомогою СРСР у Катібугу. Вищу освіту здобувають також у Франції, Сенегалі, СРСР. У М. діють Ін-т наук. досліджень М., н.-д. ін-т прокази, метеослужба, дослідницький зоотех. центр — у Бамако; ряд н.-д. ін-тів з с. г., центр документації й істор. досліджень — у Томбукту. Нац. б-ка і муніципальна в Бамако; центр по вивченню араб. л-ри в Томбукту.

В. З. Клепиков.

Преса, радіомовлення. В 1979 в М. виходили газети — щотижнева «Ессор» («Піднесення», з 1948, франц. мовою), щомісячна «Кібару» («Новини», з 1972, мовою бамбара) та урядовий вісник «Журналь офісьєль де ла Репюблік дю Малі» («Офіційний вісник Республіки Малі», франц. мовою). Малійське держ. агентство друку і реклами АМАП засн. 1977. Держ. служба Радіо Малі засн. 1957. Радіомовлення ведеться франц., англ., бамбара, фульбе, тамашек та ін. мовами.

Література. В М. здавна існує усна нар. творчість. Перші обробки нар. легенд в л-рі М. належать до 30-х рр. 20 ст. Л-ра М. розвивається переважно франц. мовою. Оригінальні твори (істор. романи І. М. Уана) з'явилися в 50-х рр. Соціальні теми в своїх творах порушують Сейду Бадіан (роман «У грозу», 1957; драма «Смерть Чаки», 1961), Філі-Дабо Сіссоко (роман «Червона савана», 1962), Ямбо Уологем (роман «Обов'язок насилля», 1968). У серед. 60-х рр. в л-рі виступила група молодих поетів (Гауссу Діавара, Сіріман Сіссоко та ін.). Книги 60 — поч. 70-х рр. являють собою обробки фольклорних сюжетів. Одна з них «Якби погас вогонь» (1967) має виховне спрямування.

В. К. Кухалашвілі.

Архітектура та образотворче мистецтво. Нар. житло в сільс. місцевості — каркасні круглі хатини, без вікон, з конічним солом'яним дахом. У 11—16 ст. розвивалися міста (Ніоно, Гао, Томбукту, Дженне та ін.) з укріпленими стінами, споруджували громад. будівлі (палац у Томбукту, 14 ст., арх. Ес-Сахелі), мечеті (в Томбукту, Мопті, Дженне; іл. див. на окремому аркуші до ст. *Архітектура*, т. 1, стор. 224—225). В колоніальний період з'являються споруди в дусі зх.-європ. еклектики. З 1950-х рр. споруджують сучас. будівлі з застосуванням нових буд. матеріалів. Значну допомогу в буд-ві надають М. соціалістич. країни — СРСР, Болгарія та ін. (спорт. комплекс у Бамако, 1962—66, рад. арх. Л. Афанасьєв та ін.). Найдавніші пам'ятки мист. М. належать до доби неоліту — наскельні розписи в Бандіагарі; малюнки в гротах в районі Бамако, що зображують полювання, танці тощо; менгіри в Тондідару (поблизу Ніафунке); фігурки з каменю й глини. З худож. ремесел здавна поширені різьблення на дереві, виготовлення ритуальних масок, виробів з шкіри, виливання з міді, кераміка. З серед. 20 ст. зароджується професійне мистецтво (живописець Б. Кейта).

Музика, театр, кіно. Серед нар. муз. інструментів: 21-струнна арфа-лютня — кóра, 7-струнний симбі, 4-струнна гітара — нгоні, рід ксилофона—бала, барабан табале. Серед народу сенуфо поширений антифонний хоровий спів, оркестри ксилофонів — дьєгеле, ансамблі 1- та 3-струнних інструментів — боло-бого, оркестри дерев'яних сурм — гбофе. В 1961 створено нац. фольклорний ансамбль (1970 гастролював у СРСР), ансамбль танцю (1975 виступав в СРСР), проводяться нац. фестивалі культури й мистецтва. Серед композиторів — І. Соумаро, А. Соумаро. У народів М. здавна побутували театралізовані видовища (танці в масках, пісні, побутові сценки), пов'язані з землеробським культом, сільс. святами й обрядами. В серед. 20 ст. ці видовища майже втратили своє обрядове значення, їх почали влаштовувати на театр. майданчиках актори-напівпрофесіонали. Існував нар. театр котеба (в народу бамбара — найдовше), який ставив сатиричні сценки з життя села. В 50-х рр. на тер. М. почав розвиватись аматорський театр сучас. форми. В репертуарі колективів — п'єси на актуальні теми з життя республіки. В 60-х рр. створено Нац. фольклорну трупу (1961, 1970, 1976 гастролювала в СРСР), 1970 — трупу Нац. театру. При Нац. ін-ті мистецтв функціонує відділення драми, яке готує кадри для театру.

В М. існує Асоціація кінематографістів. Серед фільмів: «Повернення Тьємана» (1971, реж. Д. Куйят), «Аспірант» (1969), «П'ять днів одного життя» (1973), «Чорний прапор на Півдні континенту» (1975), «Баара» (1978; всі — реж. С. Сіссе, випускник ВДІКу).

Літ.: Радченко Г. Ф. Республика Мали. М., 1969; Кондратьев Г. С. Путь Мали к независимости. М., 1970; Республика Мали. Справочник. М., 1977.

МАЛІ́ АРХІТЕКТУ́РНІ ФО́РМИ — об'єкти обладнання та благоустрою території, які задовольняють утилітарні та естетичні потреби людини. В залежності від функціонального призначення М. а. ф. поділяються на малі архіт. споруди (павільйони, кіоски), інженерно-госп. обладнання (трансформаторні підстанції, сміттєзбірники, вентиляційні шахти, телефонні будки, торг. автомати), обладнання для відпочинку (паркові лави, альтанки, перголи, ліхтарі, дитячі майданчики), декоративно-пластичні форми (фонтани, паркова скульптура, басейни), засоби візуальної інформації (світлові табло, світлофори, дошки пошани). Проектуючи М. а. ф., враховують особливості рельєфу, природно-кліматичні умови, наявність місцевих буд. матеріалів, рівень буд. бази, нац. особливості й характер забудови міста або його району. Іл. с. 334.

С. К. Кілессо.

МАЛІ́ НАРО́ДНІ УЧИ́ЛИЩА — навч. заклади в Росії для непривілейованих станів з дворічним строком навчання. Створювалися за Статутом 1786, переважно у повітових містах. У губернських містах були поч. ступенем *головних народних училищ*. У М. н. у. викладали: читання, письмо, елементарний курс граматики, арифметику, закон божий, чистописання, малювання та ін. В 1803 М. н. у. перетворено на *повітові училища*.

МАЛІ́ ПЛАНЕ́ТИ, астероїди — планети *Сонячної системи*, що від решти планет відрізняються малими розмірами (діаметр до 1000 км). На відміну від ядер *комет* мають кам'янистий склад; речовина поверхні багатьох М. п. за складом аналогічна *метеоритам*. Першу М. п. *(Цереру)* відкрив (1.I 1801) італ. астроном Дж. Піацці. Після відкриття мала планета одержує попереднє позначення, а після впевненого визначення її орбіти — номер і назву (табл.); напр., М. п. № 852 *(Владилена)*

Малі. У малійському селі. Мечеть у Мопті. 1924.

Махмуд Соме. Материнство. **Малі.**

Малі. Загальний вид міста Бамако.

Малі архітектурні форми.
Декоративні композиції на подвір'ї дитячого садка на житловому масиві Вивоградар у Києві. Художник Л. Муравйова. 1974.

Декоративна стела в місті Чорнобилі Київської області. Художник І. Литовченко. 1978.

Найбільші серед малих планет
(за даними на 1980 рік)

Номер планети	Назва	Діаметр, км
1	Церера	1003
2	Паллада	608
4	Веста	538
10	Гігія	450
31	Євфросина	370
704	Інтерамнія	350
511	Давіда	323
65	Кібела	309
52	Європа	289
451	Пацієнція	276
15	Евномія	272
16	Псіхея	250
48	Доріс	250
92	Ундіна	250
3	Юнона	247

названо ім'ям В. І. Леніна, № 1772 — ім'ям Ю. О. Гагаріна. Число нумерованих М. п. перевищує 2000. Заг. число їх оцінюється в сотні тисяч, а їхня сумарна маса — у 4 10^{18} т (у 100 разів менша за масу найменшої з великих *планет*). Вважають, що М. п. є залишками рою *малих тіл* періоду формування планет. Більшість М. п. (98%) рухаються по орбітах з великою піввіссю 2,2 ÷ 3,2 *астрономічної одиниці* з малими *ексцентриситетами* і нахилами до площини *екліптики* (мал.), утворюючи т. з. кільце М. п. між орбітами *Марса* та *Юпітера*. Зіткнення спричиняють дроблення М. п. Неправильна форма уламків є причиною періодичних коливань блиску багатьох М. п. Ці коливання вказують і на наявність осьового обертання М. п. з періодами від 4—6 до 20—40 годин. М. п. відомі також за межами кільця (напр., дві численні компактні групи *Троянців*). Існують і такі М. п., орбіти яких мають великі нахили (до 68°) і ексцентриситети. Серед них є дрібні М. п., що наближаються до орбіти Землі (група Амура) або проникають всередину земної орбіти (група Аполлона). Можливі їхні зіткнення з Землею (що відбуваються з інтервалом у десятки млн. років), які приводять до утворення *астроблем*. Астрофіз. методами (спектральним, поляриметричним та ін.) досліджено понад 500 М. п., визначено їхні розміри та *альбедо*. Розміри решти М. п. оцінюють за їхнім блиском.

Літ.: Путилин И. И. Малые планеты. М., 1953; Симоненко А. Н. Метеориты — осколки астероидов. М., 1979; Цесевич В. П. Что и как наблюдать на небе. М., 1979. *А. М. Симоненко.*

МАЛІ РІЧКИ — рівнинні річки з площею водозбору в межах до 1—2 тис. км². Усі річки України, за винятком Дніпра, Десни, Прип'яті, Дністра, Дунаю, Сіверського Дінця та Пд. Бугу, належать до категорії малих річок.

Особливості користування М. р. передбачено гл. 22 *Водного кодексу УРСР*. Зокрема встановлено, що м-ва і відомства, підприємства та орг-ції яких використовують води М. р., а також колгоспи й радгоспи, на землях яких протікають ці річки, забезпечують здійснення агролісомеліоративних і гідротех. робіт і заходів по боротьбі з водною і вітровою ерозією та по збереженню їхньої водності. Контроль за додержанням режиму експлуатації М. р. і охорони їх від забруднення покладено на *місцеві Ради народних депутатів* і органи М-ва меліорації і водного г-ва УРСР. Згідно з Положенням про водоохоронні зони М. р. і водойм УРСР, затвердженим постановою Ради Міністрів УРСР від 6.IX 1977, у межах цих зон виділяється прибережна смуга, що являє собою тер. суворого обмеження госп. діяльності. *Ю. С. Шемшученко.*

МАЛІ ТІЛА Всесвіту — умовна назва твердої складової космічної речовини. Заг. назва *малих планет, супутників планет, комет*, метеорних тіл і *космічного пилу*. З М. т. складаються, в основному, кільця *планет* і *метеорні потоки*. Речовина, що перебуває в роздрібненому стані, є однією з форм існування небесних тіл, етапом в їхній еволюції.

МАЛІ́Н — франц. назва м. *Мехелен* у Бельгії.

МАЛІ́НКЕ — народ у Зх. Африці. Див. *Мандинго*.

МАЛІШЕ́ВСЬКИЙ (Maliszewski) Вітольд (20.VII 1873, Могилів-Подільський, тепер Вінн. обл.— 18.VII 1939, Залесє, поблизу Варшави) — польс. композитор і педагог. Закінчив Петерб. консерваторію (учень М. *Римського-Корсакова* та О. *Глазунова*). В 1908—21 — директор консерваторії (до 1913 — муз. уч-ще) та диригент симф. оркестру в Одесі. В 1921—39 — професор консерваторії, директор Вищої муз. школи ім. Ф. Шопена у Варшаві. Автор 5 симфоній, 2 балетів, фп. концерту, симф., вокально-симф., камерних, хорових творів, пісень, а також підручника «Вчення про модуляції» (1915). *Л. З. Мазепа.*

МАЛЛАРМЕ́ (Mallarmé) Стефан (18.III 1842, Париж — 9.IX 1898, Вальвен) — франц. поет. У 60-х рр. перебував під впливом парнасців (див. «*Парнас*») та Ш. *Бодлера* (вірші «Морський вітер», «Блакить», «Вікна» тощо). В 70—80-х рр.— один з провідних поетів франц. *символізму*. В творах цих років звучали мотиви песимізму («Гробниця Едгара По», 1875; «Лебідь», «Проза для Дезесента», обидва — 1885). Багатьом творам М. притаманна ускладненість худож. мови. Писав і реалістичні твори («Вірші з нагоди», 1880—98, вид. 1920). В останні роки життя критично ставився до символістської поезії (поема «Удачі ніколи не уникнути випадку», 1897), виявляв симпатії до робітн. класу (стаття «Конфлікт», 1895). Укр. мовою вірші М. перекладали В. Щурат, М. Драй-Хмара, М. Рильський, М. Терещенко. *Тв.:* Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Сузір'я французької поезії, т. 2. К., 1971. *Т. Т. Духовний.*

МА́ЛЛІКЕН (Mulliken) Роберт Сандерсон (н. 7.VI 1896, Ньюберіпорт) — амер. фізико-хімік. У 1917 закінчив Массачусетський технологічний ін-т. Професор Чікагського ун-ту (з 1931). Досліджував хім. зв'язки й електронну структуру молекул методом мол. орбіталей. Разом з своїми учнями розробив програми для розрахунку мол. структур за допомогою ЕОМ. Нобелівська премія з хімії, 1966.

Типові орбіти трьох малих планет. Штриховими лініями позначено орбіти Меркурія (☿), Венери (♀), Землі (♁), Марса (♂) та Юпітера (♃). Стрілка вказує напрям на точку весняного рівнодення.

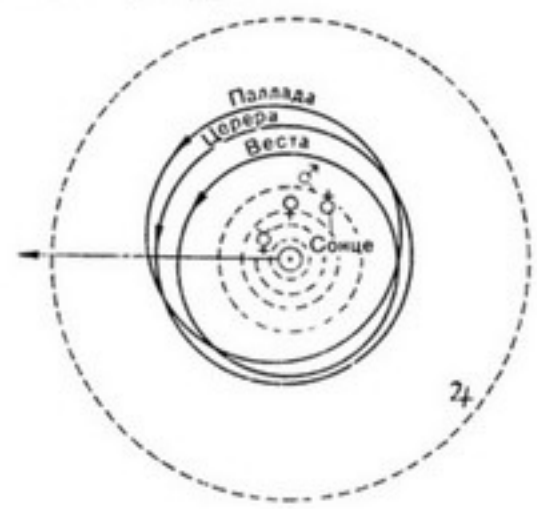

МАЛМЕ́ЙСТЕР Олександр Кристапович [н. 5 (18).X 1911, Петерупська волость, тепер Ризький р-н] — латв. рад. вчений у галузі механіки і держ. діяч, чл.-кор. АН СРСР (з 1970), академік (з 1958) і президент (з 1970) АН Латв. РСР, Герой Соціалістичної Праці (1969), засл. діяч науки і техніки Латв. РСР (з 1965). Член КПРС з 1942. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив (1937) Латв. ун-т, викладав (1945—52) у цьому ж вузі. В 1953—61 — директор ін-ту буд-ва й архітектури АН Латв. РСР, 1961—63 — ректор Ризького політех. ін-ту, 1963—70 — директор Ін-ту механіки полімерів АН Латв. РСР. Розробив теорію локальності деформацій, запропонував інженерні методи розрахунку деталей і конструктивних елементів з полімерних матеріалів, методи прогнозування властивостей цих матеріалів. Голова Верховної Ради Латв. РСР (1971—74). Член ЦК КП Латвії. Депутат Верховної Ради СРСР 9 — 10-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МАЛОАЗІА́ТСЬКЕ НАГІ́Р'Я — нагір'я на п-ові *Мала Азія*, в межах Туреччини. Обмежене Понтійськими горами (на Пн.) та горами Тавр (на Пд.), внутр. частину займає *Анатолійське плоскогір'я*. Пересічна вис. 600—800 м, макс.— 3916 м (згаслий вулкан Ерджіяс). Родовища хромітів, кам. вугілля, нафти, заліз., марганцевих, молібденових, мідних і поліметалевих руд, сірки, кам. солі тощо. Найбільша річка — Кизил-Ірмак, є озера (Туз та ін.). В горах поширені ліси (ліванський кедр, сосна), у центр. частині — сухі степи і напівпустелі, по долинах річок — галерейні ліси. Про госп. використання див. *Туреччина*.

МАЛОВИ́ЙСКІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-зх. частині Кіровогр. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,2 тис. км². Нас. 58,1 тис. чол. (1980). У районі — 60 населених пунктів, підпорядкованих міській, селищній та 16 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Мала Виска*. М. р. розташований у межах *Придніпровської височини*. Корисні копалини: граніти, буре вугілля. Найбільша річка — Мала Вись. Грунти в осн. чорноземні. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, граб, клен, ясен) займають 6,2 тис. га. Переважають підприємства по переробці с.-г. сировини; найбільші — маловисківські цукр., спиртовий і сухого молока з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Мала Виска) і 6 будинків побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зернового і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 103,2 тис. га, у т. ч. орні землі — 97,5 тис. га, сади — 1,4 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, цукр. буряки, соняшник. Скотарство, птахівництво, вівчарство. У М. р. — 13 колгоспів, 5 радгоспів, міжколг. підприємства по відгодівлі великої рогатої худоби та виробн.

яєць і м'яса птиці, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції: Виска, Капустине, Плетений Ташлик. Автомоб. шляхів — 417 км, у т. ч. з твердим покриттям — 288 км.
У районі — 40 заг.-осв. та 3 муз. школи, сільс. профес.-тех. уч-ще (с. Оникієве); 42 лік. заклади, у т. ч. 6 лікарень; туристська база «Лісова пісня» (с. Оникієве). 18 будинків культури, 21 клуб, кінотеатр, 52 кіноустановки, 81 б-ка. У М. р. видається газ. «Будівник комунізму» (з 1935).
В. В. Гуля.

МАЛОГРИ́БОВИЦЬКЕ ПОСЕ́ЛЕННЯ — давнє поселення поблизу с. Малих Грибовичів Нестеровського р-ну Львів. обл. Розкопувалося 1933—34. Досліджено два культурні шари — поселення часів *мідного віку*, яке належало носіям *лійчастого посуду культури* (відкрито понад 20 напівземлянкових жител, госп. ями, знайдено знаряддя праці з кременю, каменю та глиняний посуд), і невелике городище часів Давньої Русі. При розкопках його знайдено знаряддя праці та кружальний посуд 12—13 ст.

МАЛОЗЬО́МОВ Іван Іванович [26.IX(8.X) 1899, с. Луговець, тепер Мглинськ. р-ну Брянськ. обл.— 19.XI 1954, Київ] — укр. рад. архітектор. 1927 закінчив Київ. худож. ін-т. Протягом 1929—41 керував створенням проектів планування Маріуполя (тепер Жданов), Тбілісі, Кривого Рога, Калініна, Єревана, Якутська та ін. міст, брав участь у складанні ген. плану Великого Запоріжжя (1932). В 1928—54 викладав у буд. вузах Харкова та Києва. М.— автор праць з питань архітектури.

МАЛОКАТЕРИ́НІВКА (до 1780 — Краснокутівка) — селище міського типу Запорізького р-ну Запоріз. обл. УРСР, на лівому березі Каховського водосховища, де в нього впадає р. Конка. Залізнична ст. Канкринівка. 3,2 тис. ж. (1980). Відділок радгоспу «Кушугумський», рибодільниця колгоспу «Дніпро». Будинок побуту. Середня школа, мед. амбулаторія, клуб, б-ка. Засн. у 18 ст.

МАЛОМИКОЛА́ЇВКА — селище міського типу Антрацитівського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР. Розташована на р. Вільховій (бас. Сіверського Дінця), за 12 км від залізнич. ст. Штерівка. 2,7 тис. ж. (1980). Шахта «Штерівська», 2 відділки птахорадгоспу «Краснолуцький», щебеневий кар'єр. Середня школа, 4 мед. пункти, клуб, 4 б-ки. Поблизу с-ща — *Єлизаветинське водосховище*. М. засн. на поч. 18 ст.

МАЛОРО́СИ — офіційно прийнята назва *українців* у дореволюційній Росії.

МАЛОРОСІ́ЙСЬКА ГУБЕ́РНІЯ — адм.-тер. одиниця на Лівобережній Україні, створена за указом Павла I від 12 (23).XII 1796. До її складу ввійшли Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва, 10 повітів Київ. і 3 повіти Катеринослав. намісництв. Адм. центром М. г. був Чернігів. Щоб схилити на свій бік укр. поміщиків, які вийшли з середовища кол. *козацької старшини*, царський уряд відновив у М. г. діяльність генерального суду, станових земських і підкоморських судів. У 1802 М. г. було ліквідовано і натомість утворено Чернігівську і Полтавську губернії.

МАЛОРОСІ́ЙСЬКА КОЛЕ́ГІЯ — центральний орган державного управління Російської д-ви у справах *Лівобережної України*. М. к. (т. з. п е р ш у М. к.) утворено за указом Петра I від 16 (27). V 1722 в резиденції укр. гетьманів — Глухові замість *Малоросійського приказу*, що містився в Москві, з метою обмеження влади *козацької старшини* й автономії України. У цивільних справах М. к. підлягала Сенатові, у військ. — головнокомандуючому рос. військами на Україні. На М. к. покладався нагляд за всією діяльністю гетьмана і козацької старшини, яких було позбавлено права видавати універсали, розпорядження тощо без санкції М. к. Вона була й апеляційною інстанцією в суд. справах. У 1727 у зв'язку з тимчас. відновленням *гетьманщини* М. к. було ліквідовано. У 1764 М. к. (т. з. д р у г а М. к.) відновлено на попередніх засадах. Очолював її президент — П. О. *Румянцев*. Осн. завдання М. к. в цей період полягало в остаточному знищенні будь-яких залишків самоврядування на Україні, збільшенні податків і зборів для царської казни тощо. Указом від 20 (31).VIII 1786 М. к. ліквідовано.

МАЛОРОСІ́ЙСЬКЕ ГУБЕ́РНСЬКЕ ПРАВЛІ́ННЯ — урядовий орган, утворений 1796 Павлом I для управління *Малоросійською губернією*. До компетенції М. г. п. належали всі адм.-госп. і судові справи губернії. В 1802 М. г. п. ліквідовано.

МАЛОРОСІ́ЙСЬКИЙ ПРИКА́З, Приказ Малия Росії — центр. орган держ. управління Рос. держави, що відав справами *Лівобережної України*. Створений 31.XII 1662 (10.I 1663) з метою зміцнення позицій царизму на Україні. Підпорядковувався *Посольському приказові*. Гол. завданням М. п. була охорона феод.-кріпосницького устрою на Україні, здійснення заходів щодо возз'єднання Правобережжя з Лівобережною Україною та включення його до складу Рос. д-ви. М. п. провадив розшуки й повернення селян і солдатів, що втекли з України в Росію та навпаки, санкціонував вибори нового *гетьмана* та *козацької старшини*, був апеляційною інстанцією щодо суд. справ козацької верхівки тощо. М. п. ліквідовано 1722 у зв'язку з створенням *Малоросійської колегії*.

МАЛОРО́СІЯ — назва України в офіційних актах царської Росії та в рос. дворянській і бурж. історіографії. Походить від терміна «Мала Русь», який згадувався в деяких документальних матеріалах 14 ст. для позначення Галицько-Волинської землі (пізніше й Придніпров'я). Термін «Малоросія» набув офіц. значення після *возз'єднання України з Росією 1654* і виражав великодержавницьку політику царизму щодо України й укр. народу. В рад. історіографії не вживається.

«МАЛОРУ́ССКИЙ ЛИТЕРАТУ́РНЫЙ СБО́РНИК» — укр. літ. альманах, виданий 1859 в Саратові Д. Л. *Мордовцем* за участю М. І. *Костомарова*. В альманасі, крім творів обох письменників, уперше опубліковано чотири укр. нар. казки («Ох», «Коза-дереза», «Казка про Івасика і про відьму», «Казка про королеву Катерину»), понад 200 істор., сусп.-побутових, сімейних, інтимно-ліричних і обрядових пісень та перший переклад творів М. В. Гоголя укр. мовою («Вечір проти Івана Купала»). В передмові до поеми «Козаки й море» Д. Мордовець закликав вивчати укр. мову, її історію і граматичну будову, запроваджувати укр. мову в школі та пресі. *В. П. Лета.*

МАЛОРЯЗА́НЦЕВЕ (до 1917 — Новоолексіївка) — селище міського типу Попаснянського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР, за 7 км від залізнич. ст. Лисичанськ. 1,3 тис. ж. (1980). У с-щі — птахофабрика, радгосп. Восьмирічна школа, 3 фельдшер.-акушер пункти. Будинок культури, б-ка. Засн. 1780.

МАЛО́ТІ — грошова одиниця *Лесото*, поділяється на 100 *лісент*. Запроваджена 25.XII 1979. Функціонує поряд з *рендом* ПАР. 1 М. дорівнює 1 ренду. За курсом на травень 1980 0,7911 М. дорівнює 1 дол. США.

МАЛОЩЕТИНКО́ВІ ЧЕ́РВИ, олігохети (Oligochaeta) — клас *кільчастих червів*. Тіло (довж. від часток мм до 3 м) складається з сегментів (від 5 до 600). На кожному сегменті (крім ротового) та на передротовій лопаті є щетинки. Бл. 3500 видів, поширено всесвітньо; в СРСР — бл. 300 видів, з них на Україні — понад 100, у т. ч. трубочник звичайний (Tubifex tubifex), дощовик звичайний (Lumbricus terrestris). Переважна більшість М. ч. живе у грунті суходолу, решта — у грунті дна прісноводних водойм і морів. Гермафродити, розмноження статеве й безстатеве. Яйця розвиваються у коконах. Розвиток без *метаморфозу*. Живляться рослинною їжею. М. ч. (напр., *дощові черви*) відіграють велику роль у процесах грунтоутворення; водяні М. ч.— об'єкти живлення риб (трубочників використовують як корм для акваріумних риб). Дощові черви можуть бути переносниками паразитичних червів — збудників гельмінтозних хвороб свиней, курей та ін. с.-г. тварин. *В. П. Коваль.*

МАЛОЯРОСЛА́ВЕЦЬ — місто районного підпорядкування Калуз.

О. К. Малмейстер.

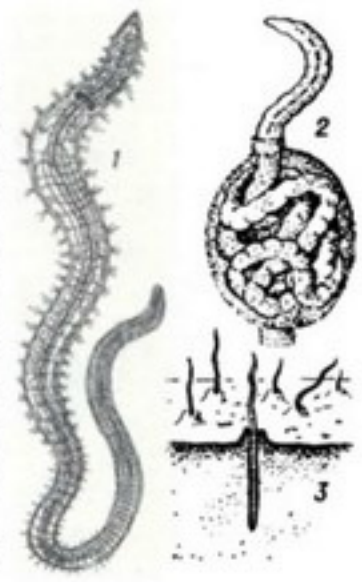

Малощетинкові черви:
1 — трубочник; *2* — вилуплення молодого трубочника з кокона. *3* — трубочники в грунті.

МАЛОВИСКІВСЬКИЙ РАЙОН
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В. М. Маляр.

С. В. Малютін. Портрет Д. А. Фурманова. 1922. Державна Третьяковська галерея в Москві.

П. А. Малявін. Портрет матері. 1898. Державна Третьяковська галерея в Москві.

обл. РРФСР, райцентр. Розташований на правому березі річки Лужі (басейн Оки). Залізнична станція, вузол автомобільних шляхів. Засн. в кін. 14 ст. під назвою Ярославець. З 1485 — в складі *Московського великого князівства*, перейменований на М. Під час *Вітчизняної війни 1812* під М. 12 (24).X відбулася битва між рос. військами і франц. армією, в результаті якої війська *Наполеона I* 14 (26).X почали відхід по спустошеній ними Смоленській дорозі. В період Великої Вітчизн. війни 1941—45 у жовтні 1941 в районі М. точилися запеклі бої в ході *Московської битви 1941—42*. Дослідний з-д н.-д. ін-ту по технології ремонту тракторів і сільськогосподарських машин; з-ди: механічний, цегельний, мол., філіал Моск. з-лу «Червоний богатир»; ф-ки: меблева, швейна, сувенірних виробів. У М. — музей Вітчизняної війни 1812.

МАЛЮ́ГА Іван Григорович (1853—1933) — рос. вчений у галузі технології будівельних матеріалів. Закінчив (1879) Інженерну академію в Петербурзі. З 1885 викладав у ній (1891—1916 —професор). Одним з перших у Росії почав вивчати новий на той час матеріал—бетон, сприяв його впровадженню у буд-во. Встановив залежність міцності й щільності цементних розчинів і бетонів від їхнього складу, вмісту води, ступеня ущільнення та ін. факторів, розробив метод визначення оптимального вмісту води в розчинах і бетонних сумішах. Працював над впровадженням нових матеріалів у буд-во фортифікаційних споруд. Один із засновників Міжнар. т-ва по випробовуванню матеріалів.

МА́ЛЮСА ЗАКО́Н — закон, що встановлює залежність між інтенсивністю I пропущеного світла та інтенсивністю I_0 лінійно-поляризованого світла (див. *Поляризація світла*), що падає на аналізатор. Відкрив 1810 франц. фізик Е. Л. Малюс (1775—1812). За М. з., $I = I_0 \cos^2 \varphi$, де φ — кут між площинами поляризації падаючого і пропущеного світла. М. з. лежить в основі дії різноманітних поляризаційних приладів.

МАЛЮ́ТА СКУРА́ТОВ — один з керівників *опричнини*. Див. *Скуратов-Бєльський* Г. Л.

МАЛЮ́ТІН Сергій Васильович [22.IX (4.X) 1859, Москва — 6.XII 1937, там же] — рос. рад. живописець і графік. У 1883—86 навчався в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури в І. *Прянишникова* та В. *Маковського*. Член Союзу рос. художників (з 1903), Т-ва *передвижників* (з 1915), один з організаторів *АХРР*. Твори: «По етапу» (1890), портрети М. Нестерова (1913), К. Юона (1914), Д. Фурманова (1922), автопортрет (1922), «Обід артілі» (1934), «Партизан» (1936), іл. до книжок, театр. декорації. Картини М. зберігаються в ДТГ та ін. музеях.

Літ.: Илюшин И. С. В. Малютин. М., 1953.

МАЛЮШИ́ЦЬКИЙ Микола Кирилович [14 (26).I 1872, с. Білиничі, тепер Могильовської обл. БРСР — 28.VIII 1929, Київ] — білорус. і укр. рад. вчений-рослинознавець, акад. АН БРСР (з 1928). В 1898 закінчив Моск. с.-г. ін-т (тепер Моск. с.-г. академія ім. К. А. Тімірязєва). З 1900 працював на кафедрі ботаніки Київ. політех. ін-ту, з 1912 — на Київ. крайовій с.-г. дослідній станції, з 1920 — проф. Київ. с.-г. ін-ту (тепер Укр. с.-г. академія). Досліджував грунтове живлення с.-г. рослин, займався селекцією картоплі.

МАЛЯ́ВІН Пилип Андрійович [10 (22).X 1869, с. Казанка, тепер Оренбурзької обл.— 23.XII 1940, Брюссель] — рос. живописець. У 1885—91 навчався в монастирській іконописній майстерні на Айон-Оросі (Греція) та петерб. АМ (1892—99) у І. Рєпіна; академік (з 1906). З 1922 жив за кордоном. Твори: «Селянська дівчина з панчохою» (1895), «Сміх» (1899), «Вихор» (1906), «Баби» (1914), «Російські селянки» (1925), портрети; малюнки — «Автопортрет», «Селяни», «Селянські дівчата» (Бердянський художній музей ім. І. І. Бродського). Більшість творів М. зберігаються в ДТГ. У 1920 М. виконав серію зарисовок В. І. Леніна з натури.

Літ.: Живова О. А. Филипп Андреевич Малявин. М., 1967.

МА́ЛЯР Володимир Миколайович (н. 7.IV 1941, Харків) — укр. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1970). Після закінчення 1962 Харків. театр. ін-ту працює в Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Шельменко («Шельменкоденщик» Квітки-Основ'яненка), Довбня («Повія» за П. Мирним), Гнат («Безталанна» Карпенка-Карого), Брага («Сторінка з щоденника» Корнійчука), Могила («Тарас Бульба» за М. Гоголем), Мастаков («Чудаки» Горького), Степан («Комуніст» Габриловича), Дітo («Поки горба не перевернулась» Іоселіані), Річард («Річард III» Шекспіра) та ін.

МАЛЯРІ́ЙНИЙ КОМА́Р, анофелес (Anopheles) — рід комах род. комарових ряду *двокрилих*. Переносник збудника *малярії* людини. Тіло видовжене, сіро-чорне, ноги довгі, тонкі. Спинний щиток округлий (у немалярійних комарів, зокрема комара звичайного,— трилопатевий); сідаючи, М. к. підіймає черевце під кутом 45°. Самці живляться соком рослин, самки — кровососні. Розвиток М. к. відбувається у воді. Бл. 300 видів, пошир. на всіх материках. В СРСР — 9 видів, на Україні — 4 види: М. к. звичайний (A. maculipennis), М. к. очеретяний (A. hyrcanus), М. к. джерельний (A. claviger), М. к. дупловий (A. plumbeus). Заходи боротьби: з метою знищення яєць, личинок і лялечок застосовують меліоративні засоби, покривають поверхню водойм гасом, нафтою, в пд. районах поширення М. к. застосовують біол. метод боротьби — випускають рибу *гамбузію*. Дорослих М. к. на зимівлі знищують за допомогою *інсектицидів*. Для безпосереднього захисту людини використовують відлякувальні речовини — *репеленти* та сітки Павловського.

Г. В. Бошко.

МАЛЯРІ́Я (італ. malària, від malo — поганий і ària — повітря; в давнину вважали, що малярію спричинює нездорове повітря) — група хвороб, спричинюваних малярійними *плазмодіями*. У людини паразитують 4 види плазмодіїв — збудників різних форм М.: триденної (приступи гарячки кожного третього дня), тропічної (приступи щодня), чотириденної (приступи кожного четвертого дня) і рідкісної форми М. з клінічним перебігом, подібним до триденної. Переносниками плазмодіїв є самки *малярійних комарів*. Разом з кров'ю хворої на М. людини до шлунка малярійного комара під час насмоктування потрапляють мікро- й макрогаметоцити (див. *Гаметогенез*) плазмодія. Гаметоцити в організмі людини дальшого розвитку не зазнають. У кишково-шлунковому тракті комара відбувається статевий цикл розвитку плазмодія, що закінчується формуванням спорозоїтів, які потрапляють у слинні залози комара. При ссанні комаром крові людини спорозоїти разом з слиною потрапляють в організм людини, де починається нестатевий цикл розвитку плазмодія — шизогонія, яка закінчується утворенням безстатевих форм шизонтів, а згодом гаметоцитів. Шизонти можуть розмножуватись у крові людини протягом тривалого часу, зумовлюючи своєю життєдіяльністю приступи М. Інкубаційний період М.— у середньому 8—14 днів. Першими ознаками захворювання є приступи гарячки, що настають через більш-менш однакові проміжки часу і тривають до 8—12 год. Малярію розпізнають за наявністю в крові хворої людини плазмодіїв. Профілактика хвороби: виявлення і знищення малярійних комарів, захист людей від їх нападу. Лікування медикаментозне (бігумаль, акрихін, циклохін, хлоридин та ін.).

В. М. Гірін.

МАЛЯ́РНІ РОБО́ТИ (від нім. Mahler — живописець) — покривання поверхонь конструкцій або деталей будинків і споруд захисними, декоративними чи іншими фарбувальними сумішами; різновид *опоряджувальних робіт*. Сприяють збільшенню строку експлуатації будинків і споруд, поліпшенню сан.-гіг. умов у приміщеннях, надають їм привабливого вигляду. Полягають в очищуванні оброблюваних поверхонь; нанесенні на ці поверхні грунтувальних матеріалів (грунтовок), які сприяють зчепленню фарбувальних сумішей з поверхнею; вирівнюванні (за допомогою *шпаклівок*) і шліфуванні поверхонь та покриванні їх (два-три рази) фарбувальними сумішами, основою яких є *лакофарбові матеріали*. Ці суміші готують на лакофарбових з-дах, у спец. майстернях або на пересувних станціях. Залежно від вимог замовника деякі М. р. включають меншу кількість операцій. Іноді М. р. поєднують з *альфрейними роботами*. Для М. р. використовують шліфувально-затиральні машини, механізовані шпателі, фарбувальні агрегати, *фарбопуль-*

До ст. **Леонардо да Вінчі.**
1. Портрет дами з горностаєм. Близько 1483. Національний музей. Краків.
2. Портрет Мони Лізи (так званої Джоконди). Близько 1503. Лувр. Париж.
3. Таємна вечеря. Розпис трапезної монастиря Санта-Марія делле Граціє. 1495–97. Мілан.

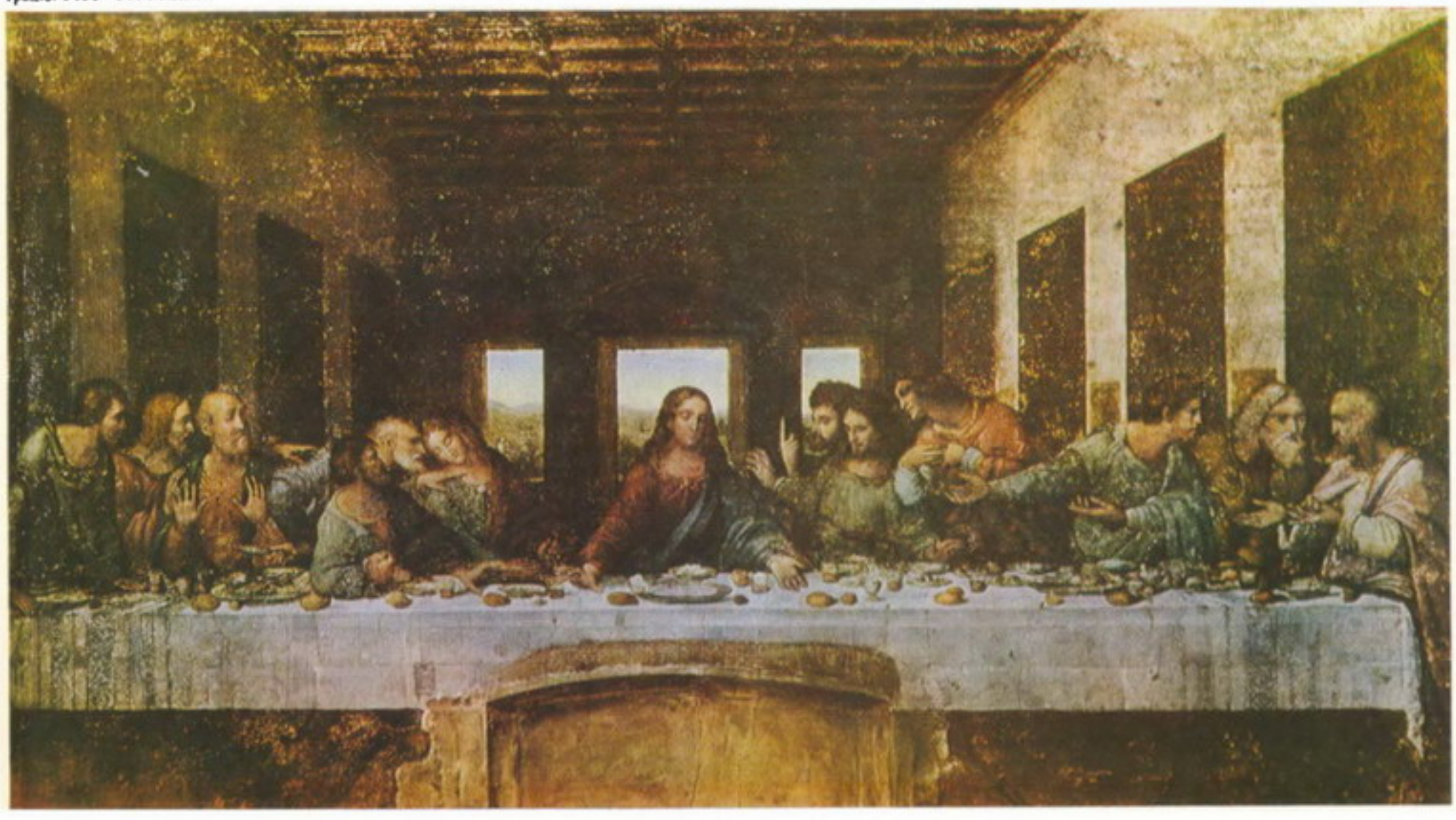

1

2

3

4

5

6

До ст. Мікеланджело.

1. Пієта (Оплакування Христа). Мармур. Близько 1498–99. Собор св. Петра. Рим. **2.** Вмираючий раб. Мармур. Близько 1513. Лувр. Париж. **3.** Перемога. Мармур. Близько 1532–34. Палаццо Веккйо. Флоренція. **4.** Св. родина Доні. Темпера. 1504. Уффіці. Флоренція. **5.** Створення Адама. **6.** Лівійська сивілла. **7.** Брут. Мармур. Близько 1538. Національний музей. Флоренція. **8.** Хлопчик скорчився. Мармур. Близько 1524. Державний Ермітаж у Ленінграді. **9.** Усипальня роду Медічі. Мармур. 1520–34. Церква Сан-Лоренцо. Флоренція. **5** і **6** — фрагменти фресок Сікстинської капели в Римі. 1508–12.

7

8

9

ти, пістолети-фарборозпилювачі, пензлі тощо. В СРСР, зокрема в УРСР, дедалі ширше застосовують потокові методи М. р. з надходженням на буд. майданчики конструкцій (деталей), заздалегідь підготовлених до остаточного фарбування.

Літ.: Добровольский Г. Н. Малярные растворы. К., 1976.

О. О. Литвинов.

МАЛЯ́РСТВО — вид образотворчого мистецтва, художнє зображення видимого світу фарбами на відповідній поверхні. Див. *Живопис.*

«МАЛЯ́РСТВО І СКУЛЬПТУ́РА» — щомісячний ілюстрований журнал з питань образотворчого мистецтва, орган Управління в справах мистецтв при РНК УРСР та Спілки рад. художників України (Київ; 1935—41). З 1939 виходив під назвою «*Образотворче мистецтво*». Друкував статті про творчість українських і російських радянських художників, митців братніх республік, класиків світового мистецтва.

«МАЛЯ́ТКО» — щомісячний літ.-художній ілюстрований журнал ЦК ЛКСМ України для дітей дошкільного віку. Засн. 1960 у Києві. Матеріали журналу спрямовані на здійснення виховання дітей у дусі радянського патріотизму, інтернаціоналізму, поваги до праці, колективізму. «М.» друкує вірші, оповідання, казки й пісні, вміщує кращі зразки фольклору для дітей (у т. ч. фольклорні твори народів країн соціалістичної співдружності та ін. зарубіжних країн), твори дитячих письменників радянських республік.

О. Л. Рябокляч.

МАЛЬБРА́НШ (Malebranche) Нікола (6.VIII 1638, Париж — 13.X 1715, там же) — франц. філософ-ідеаліст, представник *окказіоналізму*. В своїй філос. системі намагався пов'язати *картезіанство* з вченням *Августина* Блаженного. Протиставляв духовну субстанцію тілесній, вважаючи, що вони існують незалежно одна від одної. Разом з тим твердив, що першопричиною тілесного і духовного є бог. За М., бог і творить, і містить у собі все існуюче. Пізнання — це споглядання людьми ідей усього існуючого, а джерело цих ідей — бог. Суперечливу філософію М. було піддано критиці з позицій як ортодоксального християнства (твори М. було внесено до «*Індексу заборонених книг*»), так і ортодоксального картезіанства. З позицій *матеріалізму* і *сенсуалізму* вчення М. критикували Дж. *Локк*, франц. просвітителі 18 ст.

МАЛЬДІ́ВСЬКА РЕСПУ́БЛІКА, Мальдіви — держава в Пд. Азії, розташована на Мальдівських о-вах в Індійському ок.

В адм. відношенні поділяється на 19 острівних груп (атолів).

Державний лад. М. Р. — республіка. Діє конституція 1972 (зі змінами 1975). Глава д-ви і уряду — президент, що обирається населенням строком на 5 років. Законодавчий орган — однопалатний парламент (Меджліс), 40 депутатів якого обирає населення строком на 5 років, а 8 призначає президент. Виконавчу владу здійснює кабінет міністрів (міністри призначаються президентом).

Природа. Див. *Мальдівські острови.*

Населення. М. Р. населяють мальдівці (вихідці з Шрі-Ланки та Індії), які споріднені з *сингальцями*. Живуть також араби, малайці. Офіційна мова — мальдівська. Пересічна густота населення — 500 чол. на 1 км² (1978, оцінка). Міське населення становить 13% і зосереджене в єдиному місті — *Мале*.

Історія. В 3—1 ст. до н. е. острови заселили вихідці з Цейлону та Індії. В 5—12 ст. тут з'явилися араби й перси. В 1153 на островах було створено ісламський султанат. У 1558—73 султанатом володіли португальці, в 2-й пол. 17 ст. він потрапив у залежність від голландців, 1796 — від Великобританії. З 1887 — протекторат Великобританії. 26.VII 1965 султанат здобув незалежність. У 1966 країна встановила дипломатичні відносини з СРСР. В 1968 її проголошено республікою. У внутр. політиці уряд М. Р. спирається на заможну частину землевласників і мусульманське духівництво. В основі зовн. політики М. Р. лежить принцип неприєднання. З 1965 М. Р.— член ООН. Політ. партій і профспілок немає.

Господарство. М. Р.— економічно відстала країна. Осн. галузь г-ва — рибальство, в якому зайнято 90% працездатного населення. Щорічно виловлюють 25—30 тис. т риби. Добувають також перли, черепашки, корали. С. г. розвинуте слабо і не задовольняє потреб країни в продовольстві. Земля належить д-ві. Вирощують кокосову пальму, з прод. культур — рис, сорго, папайю, батат, ямс, овочі тощо. З галузей тваринництва лише деякого розвитку набуло птахівництво. Пром-сть представлена рибо-

консервним з-дом і лісопильнею в м. Мале та судноверф'ю на о. Хулуле, а також кустарними майстернями по виготовленню човнів, риболовного знаряддя, тканин, прикрас з коралів, по переробці кокосових горіхів, виробн. рибного борошна, товарів домашнього вжитку та ін. Розвивається іноз. туризм. Осн. вид транспорту — морський (торг. флот 1979 налічував понад 60 суден), гол. мор. порт — Мале (порт безмитної торгівлі). На о. Хулуле — аеропорт. З М. Р. вивозять в'ялену і копчену рибу (бл. 90% валютних надходжень), кустарні худож. вироби, продукти кокосової пальми; довозять прод. і пром. товари, нафтопродукти. Гол. торг. партнери — Індія, Японія, Сінгапур, Шрі-Ланка. Грош. одиниця — мальдівська рупія. 1 мальдів. рупія = 1 рупії Шрі-Ланки.

О. І. Полоса.

Освіта. Більшість дорослого населення країни неписьменна. Строк навчання в поч. школі 5 років (приймаються діти з 6 років), у середній — 5 (3 + 2) або 6 (3 + 3) років. У поч. школах викладання проводиться мальдівською мовою, в середній — англійською. В 1977/78 навч. р. в країні було 10 поч. шкіл (2,8 тис. учнів), 5 серед. шкіл і нижча проф. школа. Середніх спец., пед. і вищих навч. закладів немає. Середню спец. і вищу освіту здобувають в Індії, Шрі-Ланці, а також в СРСР. У Мале — Держ. публічна бібліотека.

В. З. Клепиков.

Літ.: Печуров Л. В Мальдивская Республика. М., 1973.

МАЛЬДЇВСЬКІ ОСТРОВИ́ — група коралових островів в Індійському ок., на Пд. Зх. від о. *Шрі-Ланка*. На островах розташована *Мальдівська Республіка*. Пл. бл. 300 км². Об'єднують понад 2 тис. островів — *атолів*. Уздовж берегів — бар'єрні рифи. Клімат вологий, екваторіальний. Тропічна рослинність (кокосові пальми, банани тощо).

МАЛЬКО́ Микола Андрійович [22. IV (4.V) 1883, Браїлів, тепер Жмеринського р-ну Вінн. обл.— 23.VI 1961, Сідней, Австралія] — рос. диригент і педагог. Гри на фортепіано навчався в Одесі. В 1909 закінчив Петерб. консерваторію. Був диригентом Маріїнського театру (Петербург, 1909—18), директором Нар. консерваторії і гол. диригентом симф. оркестру у Вітебську (1918—21). В 1921—24 працював у Москві, Харкові, Києві; 1925—28 — професор Ленінгр. консерваторії (в М. навчались Б. Хайкін, Є. Мравінський, О. Мелік-Пашаєв та ін.) і головний диригент Ленінгральської філармонії. З 1928 жив за кордоном. У 1959 виступав в СРСР. Автор кн. «Основи техніки диригування» (1950).

Тв.: Воспоминания. Статьи. Письма. Л., 1972.

І. М. Лисенко.

МА́ЛЬМЕ — місто на Пд. Швеції, адм. ц. лену Мальмехус. Риболовний порт на березі прот. Ересунн. Вузол з-ць і автошляхів. Поромне сполучення з Копенгагеном. Аеропорт Бультофта. 264,9 тис. ж. (1970). Розвинута маш.-буд. (особливо судно- і вагонобудування),

Герб Мальдівської Республіки.

МАЛЬДІВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Площа — бл. 300 км²

Населення — 150 тис. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Мале

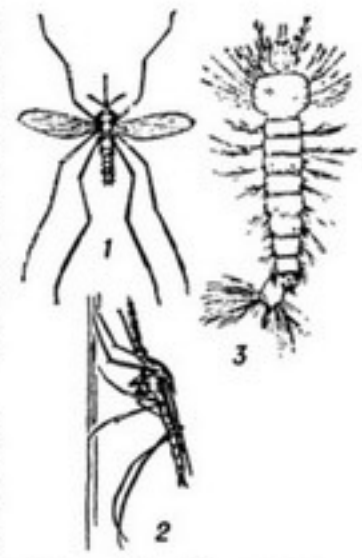

Малярійний комар звичайний:
1 — комаха; *2* — положення при посадці; *3* — личинка.

Герб Мальти.

МАЛЬТА

Площа — 316 км²

Населення — 311,4 тис. чол. (1979)

Столиця — м. Валлетта

електротех., цем., хім. пром-сть. Підприємства текст., швейної, борошномельної галузей. Архіт. пам'ятки 14—20 ст. Вперше згадується у 12 ст.

МАЛЬО́ВАНИЙ Володимир Григорович [1848, Катеринославщина, тепер Дніпроп. обл.— 26.II (10.III) 1893, Томськ] — укр. громад. діяч демократичного напряму, поет. У 70-х рр. увійшов до невеликої групи демократично настроєної молоді в Новоросійському ун-ті (Одеса). В 1879 був засланий до Сибіру в Балаганськ, звідки втік до Женеви і зблизився з М. *Драгомановим*. Після повернення на Україну М. знову було заарештовано 1883 й заслано до Томська, де він і помер. На засланні писав вірші, один з них — «Не потурай» умістив І. Франко в журн. «*Житє і слово*» (1897).

Ф. П. Погребенник.

МАЛЬО́ВАНИЙ ФІЛЬМ — див. *Мультиплікаційне кіно*.

МАЛЬО́ВАНЦІ — релігійна секта, що виникла в 90-х рр. 19 ст. в Київ. губернії. Заснована баптистом К. Мальованим, звідки й назва. Віровчення М. являє собою суміш учень *баптистів*, *хлистів* і толстовства. Поширилась у Харків., Херсон. і південнорос. губ. та в Сибіру. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції розпалась.

МАЛЬО́К — молода особина риби з більш-менш сформованими ознаками дорослої, лусковим покривом (у видів, для яких він характерний) і розвиненими плавцевими променями.

МАЛЬПІ́ГІ (Malpighi) Марчелло (10.III 1628, Кревалькоре, поблизу Болоньї — 30.XI 1694, Рим) — італ. біолог і лікар, один з основоположників мікроскопічної анатомії рослин і тварин. Навчався в Болонському ун-ті, доктор медицини (з 1653), професор (з 1656). Вивчав кровоносні судини, відкрив капілярний кровообіг (1661), досліджував зародковий розвиток курчати. Описав ростковий шар епідермісу шкіри, лімфатичні тільця селезінки, ниркові клубочки, видільні органи павукоподібних, багатоніжок і комах (всі ці утвори названі його ім'ям), а також клітинну будову рослин, їх повітроносні трубки, судини тощо.

МАЛЬПІ́ГІЄВІ СУДИ́НИ — органи виділення у більшості павукоподібних, багатоніжок та комах. Являють собою вирости кишечника, що сліпо закінчуються; мають вигляд трубочок, здатних скорочуватися завдяки наявності в їхніх стінках м'язового шару. Відкриваються у кишковий канал на межі між середньою та задньою кишкою. У павукоподібних та багатоніжок — 1 пара М. с., у прямокрилих комах — до 120 пар, у перетинчастокрилих — до 150 пар. М. с. у водяних комах виконують осморегуляторну функцію. Названі за ім'ям М. *Мальпігі*. Див. також *Видільна система*.

МАЛЬПІ́ГІЄВІ ТІЛЬЦЯ́ — 1) Клубочки артеріальних *капілярів*, оточені т. з. боуменовими капсулами *мезонефроса* або *нирок*. У М. т. відбувається фільтрація рідини з крові в сечові канальці. 2) Лімфоїдні вузлики в ретикулярній тканині *селезінки* хребетних тварин і людини, де відбувається утворення *лімфоцитів*. Названі за ім'ям М. *Мальпігі*.

Мамілярія видовжена.

МАЛЬРО́ (Malraux) Андре (3.XI 1901, Париж — 23.XI 1976, Кретей, деп. Сена) — франц. письменник і політ. діяч. Антифашист. Під час нац.-революц. війни 1936—39 в Іспанії — командир ескадрильї респ. військ. З 1942 — учасник *Руху Опору*, командував партизан. з'єднанням. У 1945—46 — міністр інформації, 1959—69 — культури. Романи «Завойовники» (1928), «Королівський шлях» (1930), «Людська доля» (1933) навіяні революц. подіями у Сх. Азії (1923—27 перебував у цьому регіоні як археолог), «Роки зневаги» (1935) — боротьбою нім. комуністів з фашизмом. Романи «Надія» (1937) — про перший рік нац.-революц. війни в Іспанії, «Горішники Альтенбурга» (1943) — про франц. Рух Опору. Герої М.— одинаки-індивідуалісти, сильні натури — не прагнуть до соціального оновлення. Автор спогадів «Антимемуари» (1967), «Дуби з тих, які зрубують...» (1971).

Тв.: Рос. перекл.— Годы презрения. М., 1935; Надежда. М., 1939.

Літ.: Зовіна Л. Мемуари й антимемуари. «Всесвіт». 1973, № 4.

В. І. Пащенко.

МАЛЬСА́ГОВ Заурбек Куразович (3.VI 1894, м. Темір-Хан-Шура, тепер Буйнакськ Даг. АРСР — 14.V 1935, Владикавказ, тепер Орджонікідзе) — інгушський рад. письменник. Член Комуністичної партії з 1925. Літ. діяльність почав 1920. Перший писав твори інгушською мовою. У п'єсах «Викрадення дівчини» (1923), «Помста» (1927) викривав патріархально-родовий уклад життя. Склав інгуш. алфавіт на основі лат. графіки, створив підручник рідної мови. Організатор і редактор першої інгуш. газети «Сердало» («Світло», 1923).

МАЛЬТА́ — стоянка часів пізнього *палеоліту*, виявлена на р. Білій біля с. Мальти за 85 км на Зх. від Іркутська. Досліджувалась 1928—59. Відкрито залишки жител типу чуму, напівземлянок і наземних жител. Знайдено кам'яні ножі, проколки, скребки, різці, кістяні наконечники дротиків, ножі, голки, прикраси тощо, скульптурні фігурки жінок, а також птахів і звірів. Осн. заняттям жителів М. було мисливство. Виявлено поховання дитини з багатим поховальним інвентарем.

МА́ЛЬТА, Республіка Мальта — держава в Європі, розташована на островах (найбільші з них — Мальта, Гоцо і Коміно) в центр. частині Середземного м.

Державний лад. М.— республіка. Входить у *Співдружність*, очолювану Великобританією. Діє конституція 1974. Глава д-ви — президент, який обирається парламентом строком на 5 років. Законодавчий орган — однопалатний парламент — Палата представників (65 депутатів, обираних населенням строком на 5 років). Виконавчу владу здійснює кабінет міністрів на чолі з прем'єр-міністром, якого призначає президент.

Ю. І. Нипорко.

Природа. Поверхня островів платоподібна, вис. до 240 м (на о. Мальта). Поширений *карст*. Клімат середземноморський. Пересічна т-ра серпня +25°, лютого +12°. Опадів бл. 530 мм на рік. Переважає сухолюбна чагарникова рослинність середземноморського типу.

Населення. Бл. 98% нас. становлять корінні жителі — *мальтійці*. Живуть також англійці та італійці. Пересічна густота нас.— 985,4 чол. на 1 км² (1979). Офіц. мови —

мальтійська й англійська. Понад 87% нас. живе в містах. Найбільші міста: *Валлетта*, Сліма.

Історія. Поселення людей на М. відомі з 4-го тис. до н. е. У 6 ст. до н. е. М.— володіння карфагенян, у 3 ст. до н. е.— римлян. З 395 — під владою Візантії, 870—1091 — арабів. У 1091 її завоювали норманни, згодом приєднана до Сіцілійського королівства. З 1530 на М. утвердився орден *іоаннітів* (Мальтійський). З 1800 М.— колонія Великобританії. Під тиском визв. руху, що розгорнувся на М. після 1-ї світової війни 1914—18, брит. уряд змушений був надати М. внутр. самоврядування (1921), яке було ліквідоване 1930 (відновлювалося 1947—59, з 1962). У 1964 М. здобула незалежність у межах Співдружності, очолюваної Великобританією. Країні було нав'язано угоду «про взаємну оборону», за якою Великобританія дістала право розміщувати на тер. М. свої збройні сили і фактично перетворила її на військ. базу *НАТО*. У 1967 М. встановила дипломатичні відносини з СРСР. Лейбористський уряд (з 1971) проводить політику, спрямовану на зміцнення екон. самостійності М., на міжнар. арені — політику неприєднання. 31.III 1979 завершилося виведення англ. військ з острова. М. підписала (1975) Заключний акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. В червні 1978 рад. екон. делегація побувала на М., в грудні мальтійська урядова делегація відвідала СРСР. З 1964 М.— член ООН. *Л. О. Лещенко.*

Політичні партії, профспілки. Лейбористська партія М., засн. 1920. Правляча з 1971. Націоналістична партія, засн. 1924. *Комуністична партія Мальти*, засн. 1969. Загальна спілка робітників, засн. 1943. Конфедерація профспілок, засн. 1958. Входить до ВКП.

Господарство. Економіка М. розвинута слабо, довгий час вона була

зов'язана з обслуговуванням брит. військ. бази. З 2-ї пол. 60-х рр. відбуваються зміни в структурі г-ва країни — розширено й передано під робочий контроль сухі доки, націоналізовано найбільші банки та ряд іноз. фірм, створено держ. пром. підприємства й держ. компанії авіац. та мор. перевезень тощо. Проте іноз. капітал (особливо британський) продовжує утримувати значні позиції в економіці М. Гол. галузі пром-сті — легка (бавовняні, вовняні й трикотажні тканини, швейні та трикотажні вироби) і харчосмакова (плодоовочеві консерви, вина, тютюнові вироби тощо). Судноремонтна верф, невеликі підприємства металообробної (гол. чин. ремонтні майстерні), хім. (у т. ч. виробн. синтетичного волокна), керамічної, шкіряно-взут. пром-сті. Осн. пром. центр — м. Валлетта. В обробітку — бл. 50% тер. країни. Переважають невеликі г-ва. Вирощують гол. чин. зернові культури — пшеницю, ячмінь, кукурудзу; з технічних — бавовник, тютюн. Розвинуте субтропічне садівництво, виноградарство. Тваринництво м'ясо-мол. напряму. Розводять кіз, овець, свиней, велику рогату худобу, ослів, мулів. У прибережних водах — рибальство (вилов сардин і мор. вугрів). Важлива стаття доходів — іноз. туризм. Гол. вид транспорту — автомобільний. Асфальтованих автошляхів — 1,2 тис. км (1976). З-ць немає. Осн. мор. порт і міжнар. аеропорт — Валлетта. З М. вивозять швейні вироби й взуття, консерви, вина, тютюнові вироби; довозять машини й устаткування, пром. товари і сировину, паливо, продовольство. Гол. торг. партнери — Великобританія та країни *Європейського економічного товариства*. М. підтримує торг. та наук.-технічні зв'язки з СРСР та ін. соціалістич. країнами. Грош. одиниця — мальтійський фунт. 1 мальт. фунт = 1,32 англ. ф. ст.

І. Т. Твердохлібов.

Освіта і культурно-освітні заклади. Система освіти склалася під впливом англійської. Діють 8-річні поч. школи, що складаються з 2-річної школи для малят і 6-річної власне поч. школи; строк навчання у серед. школі 7 років (5 + 2). Поряд з держ. школами (безплатні) є й приватні. Вік обов'язкового навчання — від 6 до 16 років. У 1976/77 навч. р. у 8-річних поч. школах налічувалося 30,9 тис. учнів, у серед. школах — 26 тис., у системі проф.-тех. освіти — 4,3 тис. Вищу освіту здобувають у Королівському ун-ті М. (засн. 1592, статус ун-ту з 1769, повна автономія з 1947; 1977/78 навч. р. — 1,1 тис. студентів), у Новому ун-ті (засн. 1961 як коледж гуманітарних, природничих наук і технології, статус ун-ту з 1978; 1978/79 навч. р.— 1,5 тис. студентів), обидва — у Валлетті. Працює ряд наук. т-в. Нац. б-ка у Валлетті (засн. 1955), б-ка Ун-ту М. (засн. 1769), б-ка Нового ун-ту, публічна б-ка на о. Гоцо (засн. 1853). Нац. музей М. (засн. 1903), художня галерея. *В. З. Клепиков.*

Архітектура та образотворче мистецтво. На о-вах Мальта і Гоцо збереглися унікальні мегалітичні культові будівлі епохи неоліту (Хал-Таршин, Мнайдра та ін.). В 16—18 ст. зводили фортифікаційні споруди, регулярно забудовували нову столицю М.— Валлетту, перебудовували м. Мдіну в дусі ренесансної та бароккової архітектури (церкви Сан-Джованні, 1573—75, арх. Дж. Кассар, та Сан-Джакомо, бл. 1710, арх. Дж. Барбара, обидві — в Валлетті; собор у Мдіні, 1702, арх. Л. Гафа та ін.; б-ка у Валлетті, 1786—96). Серед будівель 19 — 1-ї пол. 20 ст. — церква-ротонда в Мості (арх. Д. Гроньє де Вассе), оперний театр у Валлетті (1861—64), базиліка Та-Піну на о. Гоцо (1931) та ін. На тер. давніх святилищ знайдено розписну кераміку, статуетки з каменю й теракоти. В 17 ст. на М. працювали італ. живописці *(Караваджо)* й місц. майстри (скульптор Мельхіор).

МАЛЬТІЙСЬКИЙ МЕХАНІЗМ, мальтійський хрест — пристрій, що перетворює безперервний обертовий рух на переривчастий; тип перетворювального (відтворювального) *механізму*. У М. м. (мал.) палець ведучого диска, що обертається, входить на деякий час у радіальний проріз веденого диска (хреста), повертаючи його на певний кут (найчастіше 60 або 90°). Після виходу пальця з прорізу ведучий диск ковзає по зовн. поверхні веденого і тим самим гальмує його рух. М. м. бувають: із зовн. і внутр. зачепленням; різні за формою, кількістю пальців і прорізів. Назва — від мальтійського хреста (емблеми Мальтійського ордену), схожого на ведений диск. М. м. застосовують у металорізальних верстатах, кінопроекційних та ін. апаратах і машинах, де необхідні періодичні зупинки у русі.

МАЛЬТІЙСЬКИЙ ОРДЕН — одна з назв католицького духовно-лицарського ордену *іоаннітів* (за місцем перебування останніх з 1530 на о. Мальта).

МАЛЬТІЙЦІ — народ, основне населення держави *Мальта*. Чисельність — понад 420 тис. чол. (1978, оцінка). Говорять мальтійською мовою. За релігією М.— католики. М.— нащадки давніх поселенців, можливо фінікійського походження. На культуру і побут М. мали вплив греки, карфагеняни, римляни, готи, візантійці, араби, нормани, іспанці, англійці та ін. завойовники, під владою яких в різний час вони були. Осн. заняття М.— землеробство, городництво, скотарство, рибальство, мореплавство.

МАЛЬТОЗА (від англ. malt — солод), солодовий цукор, $C_{12}H_{22}O_{11}$ — вуглевод з групи *дисахаридів*. Складається з двох молекул *глюкози*. М. кристалізується з однією молекулою води у вигляді тонких голок; легко розчиняється у воді, солодка на смак. В організмі утворюється як проміжний продукт при розщепленні *крохмалю* або *глікогену* під впливом *амілаз*. М. має відновні властивості; піддається *спиртовому бродінню, молочнокислому бродінню*. При *гідролізі* к-тами та під впливом ферменту мальтази, який міститься в травних соках тварин і людини, у пророслому зерні, у цвілевих грибах і дріжджах, М. розщеплюється до двох залишків глюкози. Найбагатші на М. пророслі зерна ячменю, жита та ін. зернових. М. застосовують у кондитерській промисловості.

МАЛЬТУЗІА́НСТВО — реакційна «теорія» *народонаселення*, висунута в кін. 18 ст. Т. Р. *Мальтусом*, який твердив, що зростання населення нібито відбувається в геометричній прогресії, а збільшення засобів існування — в арифметичній, внаслідок чого виникає «абсолютне перенаселення». Цим «вічним законом» Мальтус намагався виправдати зубожіння в капіталістичному суспільстві трудящих мас, які, на його думку, «нерозумно» розмножуються. Війни, епідемії, голод прихильники М. розглядали як «позитивні фактори», що регулюють зростання населення. М. використали ідеологи нім. *фашизму* для обгрунтування «теорії життєвого простору» (див. *Геополітика*). К. Маркс і Ф. Енгельс довели, що кожному істор. способові виробництва властиві свої закони народонаселення, які мають істор. характер, що за *капіталізму* існує лише відносне перенаселення, яке є наслідком капіталістичного способу виробництва (див. Твори, т. 23, с. 598—599). Різку критику М. дав В. І. Ленін, який указував, що для М. характерне «абстрагування» від суспільно-екон. формацій і соціально-політ. устрою (див. Повне зібр. тв., т. 1, с. 443). В епоху *імперіалізму* бурж. соціологи, економісти намагаються відродити М. у вигляді *неомальтузіанства*.

М. І. Михальченко.

МА́ЛЬТУС (Malthus) Томас Роберт (17.II 1766, Рукері, поблизу Гілфорда — 23.XII 1834, поблизу Бата) — англ. економіст, священник. Закінчив Джезус-коледж Кембріджського ун-ту (1788). В 1805—34 — професор кафедри сучас. історії і політ. економії в коледжі Ост-Індської компанії. М.— один з основоположників *вульгарної політичної економії* у Великобританії. У праці «Дослідження про закон народонаселення» (1798) намагався пояснити важке становище трудящих і безробіття «абсолютним надлишком людей» (див. *Мальтузіанство*). В праці «Принципи політичної економії» (1820) відкидав трудову теорію вартості, вважав, що джерелом прибутку капіталістів є не *додаткова вартість* (як це визначив К. Маркс), а продаж товарів вище від їхньої вартості. Сучас. бурж. економісти взяли на озброєння ряд положень М. (див., зокрема, *Кейнсіанство*).

МАЛЬЦ (Maltz) Альберт (8.X 1908, Нью-Йорк — 1978) — амер. письменник. П'єси «Карусель» (1932), «Мир на землі» (1934; обидві — у співавтор.) — антимілітарист. спрямування. П'єси «Чорна шахта», «Рядовий Хікс» (обидві — 1935), зб. оповідань «Таке життя» (1938), романи «Глибоке джерело» (1940), «Довгий день у короткому житті» (1957) — про життя й боротьбу амер. пролетаріату. Автор антифашист. романів «Хрест і

Пам'ятник-ансамбль на Мамаєвому кургані.

П. Т. Мальцев. Фрагмент картини «Крейсер „Варяг"». 1955.

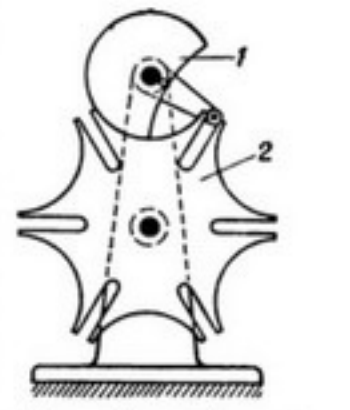

Мальтійський механізм: *1* — ведучий диск; *2* — ведений диск.

А. І. Мальцев.

П. Т. Мальцев.

Т. С. Мальцев.

А. Мальчевський.

стріла» (1944), «Розповідь про один січневий день» (1966), п'єси «Справа Моррісона» (1952), зб. статей «Письменник-громадянин» (1950), кіносценаріїв. У 1950 звинувачений у комуністичній пропаганді, був ув'язнений. У 1951—62 жив в еміграції (Мексіка). В останні роки життя виявив нерозуміння деяких аспектів внутр. політики СРСР.

Тв.: Укр. перекл.— Справа Моррісона. К., 1953; Оповідання. К., 1956; Рос. перекл.— Избранное. М., 1951; Человек на дороге. М., 1962. *Т. Н. Денисова.*

МА́ЛЬЦЕВ Анатолій Іванович [14 (27). XI 1909, тепер с-ще Міщеронський Шатурського р-ну Моск. обл.— 7.VII 1967, Новосибірськ] — рос. рад. математик, акад. АН СРСР (з 1958). Закінчив (1931) Моск. ун-т. Працював у Матем. ін-ті ім. В. А. Стеклова АН СРСР (1942—60), з 1960 — в Сибірському відділенні АН СРСР та в Новосибірському ун-ті. Осн. праці М. присвячені алгебрі та матем. логіці. Одержав фундаментальні результати з *груп теорії*, теорії *кілець* і лінійних алгебр, топологічної алгебри, теорії груп і алгебр Лі, *алгоритмів теорії*. М.— один із засновників заг. теорії *алгебраїчних систем*, його праці поклали початок систематичному застосуванню методів матем. логіки в алгебрі. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946. Ленінська премія, 1964.

МА́ЛЬЦЕВ Олександр Фелікісімович [26.III (7.IV) 1855, кол. Тотемський пов. Вологодської губ.— 26.XI 1926, Полтава] — рос. і укр. лікар, доктор наук (з 1902). В 1880 закінчив петерб. Медико-хірург. академію, після чого працював при Казан. ун-ті під керівництвом В. М. *Бехтерєва*. З 1886 очолював Полтав. психіатричну лікарню. В 1890 організував у Полтав. губ. колонію для психічно хворих (з безплатним лікуванням). Праці М. присвячені організації психіатричної допомоги у Полтав. губ. й питанням історії медицини (лікарняна справа на Україні). М.— автор підручників з психіатрії та фармакології. Брав участь у роботі Полтав. вченої архівної комісії.

МА́ЛЬЦЕВ Петро Тарасович [н. 25.XI (8.XII) 1907, м. Маріуполь, тепер Жданов] — рос. рад. живописець, нар. художник СРСР (з 1974). В 1921—24 навчався в Запоріз. худож. профшколі, 1924—30 — в моск. ВХУТЕІНі. Твори: картини — «Крейсер „Варяг“» (1955), «В. І. Ленін на комуністичному суботнику» (1965); діорами — «Штурм Сапун-гори» (1959) поблизу Севастополя, «Бій повітряного десанту під Вязьмою взимку 1942 року» (1971), «Форсування Дніпра в районі Переяслава-Хмельницького 1943 року» (1974) у Переяслав-Хмельницькому істор. музеї, всі — в співавторстві. Іл. с. 339, а також до ст. *Діорама*, т. 3, с. 387.

МА́ЛЬЦЕВ Терентій Семенович [н. 29.X (10.XI) 1895, с. Мальцево, тепер Шадрінського р-ну Курганської обл.] — новатор с.-г. виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці (1955, 1975), почесний акад. ВАСХНІЛ (з 1956). Член КПРС з 1939. Н. в сім'ї селянина-бідняка. З 1929 М. беззмінний рільник колгоспу «Заветы Ленина» Шадрінського р-ну Кург. обл. РРФСР, з 1950 одночасно і керівник організованої при колгоспі Шадрінської дослідної станції. Перші праці М. з сортовипробувань ярої пшениці й ін. культур, дослідження оптимальних строків сівби ярих зернових культур для районів Зауралля і Сибіру. М. першим запропонував систему безполицевого обробітку грунту. М.— делегат XXI—XXV з'їздів КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 2—5-го скликань. Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946. *М. Ф. Прохорова.*

МАЛЬЧЕ́ВСЬКИЙ (Malczewski) Антоній (3.VI 1793, Варшава або с. Княгинин, тепер Дубнівського р-ну Ровен. обл.— 2.V 1826, Варшава) — польс. поет. Представник *«української школи» в польській літературі*. Навчався в Кременецькій гімназії (1805—11). В 1821—24 жив у с. Ласкові (тепер Володимир-Волинського р-ну Волин. обл.). Осн. твір — поема «Марія. Українська повість» (1825), в якій відображено боротьбу між магнатами і дрібною шляхтою, опоетизовано природу Поділля і Волині. Твір перекладено багатьма мовами, вт. ч. укр. (уривки). На сюжет поеми М. *Завадський*, Ю. *Зарембський*, Л. Гроссман написали муз. твори. *Р. Я. Пилипчук.*

МАЛЬЧЕ́ВСЬКИЙ (Malczewski) Яцек (15.VII 1854, Радом — 8.X 1929, Краків) — польс. живописець, представник *символізму*. В 1873—76 та 1877—78 навчався в Школі красних мистецтв у Кракові в В. Лущкевича і Я. *Матейка*, 1876—77 — в АМ у Парижі. В 1885—86 працював у Мюнхені, 1897—1900 та 1912—21 — професор Краків. академії красних мистецтв. Твори: «У неділю на шахті» (1882), «Смерть на етапі» (1891), «Меланхолія» (1890—94), «Зачароване коло» (1895—97), портрети та ін.

Я. Мальчевський. На етапі 1883. Національний музей. Варшава.

МА́МАЇВ КУРГА́Н — височина в центр. частині Волгограда, на якій під час *Сталінградської битви 1942—43* містився командний пункт 62-ї армії. М. к. був ареною запеклих боїв. На М. к. споруджено пам'ятник-ансамбль (1963—67, авторський колектив під керівництвом скульптора Є. В. Вучетича, арх. Я. Б. Бєлопольського). Іл. с. 339.

МАМА́Й (р. н. невід.— п. 1380) — темник (воєначальник), з 60-х рр. 14 ст.— фактичний правитель *Золотої орди*. Здійснив ряд походів на рус. землі, зокрема у Рязанське (1373, 1378) і Нижегородське (1378) князівства. Спроба М. вторгнутись у межі *Московського великого князівства* закінчилася поразкою, в *Куликовській битві 1380* його війська були повністю розгромлені. Того самого року зазнав поразки від війська *Тохтамиша*, втік до Кафи (тепер м. Феодосія), де був убитий.

МАМА́Й Микола Якович (н. 7.II 1926, станиця Анастасіївська, тепер Слов'янського р-ну Краснодар. кр.) — шахтар-новатор, Герой Соціалістичної Праці (1957). Член КПРС з 1955. Працюючи на шахті «Північна» (Донбас), виступив 1956 ініціатором змагання за щоденне перевиконання змінних норм виробітку кожним вибійником на 1 т вугілля. В 1961 на запрошення колективу новобудови М. перейшов працювати на шахту «Суходільська» № 1 (м. Краснодон); виступив ініціатором боротьби за комплексну механізацію у вугільній пром-сті й перевиконання планів за рахунок впровадження нової техніки. На XXI, XXII і XXIII з'їздах КПРС обирався кандидатом у члени ЦК КПРС. Делегат XX, XXI та XXII з'їздів Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 5—7-го скликань. Нагороджений орденами Леніна, «Знак Пошани», медалями. Ленінська премія, 1964. *О. М. Семененко.*

«МАМА́Й-КОЗА́К» — див. *«Козак-Мамай»*.

МАМАКА́ЄВ Магомет Амайович [псевд.— Магомет Тур; 16 (29). XII 1910, с. Ачхой-Мартан, тепер Чеч.-Інгуш. АРСР — 2.VIII 1973, Грозний] — чечен. рад. письменник. Член КПРС з 1927. Друкуватися почав 1926. Перша зб. віршів — «Ластівка» (1931). Збірки «Криваві гори» (1936), «Іскра» (1940), «Моя путівка» (1958), «Я повернусь» (1963), «Земля Мартана» (1971), поема «Розмова з матір'ю» (1934) — про героїзм людей, які революційно перебудовують світ. Автор прозових творів: зб. «Перший гудок» (1956), істор. романи «Мюрид революції» (1962), «Зелімхан» (1968), публіцистичні нариси «Солдати революції» (1969); праці «Чеченський рід (тайп) в період його розкладу» (1962). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

МАМАЛІОЛО́ГІЯ [від новолат. mammalia — ссавці (лат. mamma — груди, сосок, вим'я) і грец. λόγος — слово, вчення], теріологія — розділ *зоології*, що вивчає *ссавців*.

МАМЕДКУЛІЗАДЕ́ Джаліл (псевд.— Молла Насреддін; 22. II 1866, Нахічевань-на-Араксі — 4.I 1932, Баку) — азерб. рад. письменник, публіцист. Літ. діяльність почав у 90-х рр. Співробітничав як фейлетоніст у легальній більшовицькій газеті «Кавказский рабочий листок». Засновник сатиричного журн. «Молла Насреддін», який виходив з перервами до 1931. Після Великого Жовтня брав участь у розробці і впровадженні нового азерб. алфавіту. Перший значний твір — повість «Пропажа осла» (з циклу «Полії в селищі Данабаш») написав 1894 (опубл.

1936). М.— майстер короткого сатирич. оповідання. В оповіданнях «Баранчик» (1914), «Два чоловіки» (опубл. 1927) та ін. показав тяжке життя і безправність азерб. трудового селянства. Автор комедій «Мерці» (1909), «Збіговисько божевільних» (опубл. 1936), п'єси «Кеманча» (опубл. 1935).

Тв.: Укр. перекл.— Мерці. К., 1972; Рос. перекл.— Избранные произведения, т. 1—2. Баку, 1966; Четки хана. М., 1966.

МАМЕ́ДОВА Шевкет Гасан кизи (н. 18.IV 1897, Тбілісі) — азерб. рад. співачка (лірико-колоратурне сопрано), педагог, музичний діяч, нар. арт. СРСР (з 1938). Член КПРС з 1942. В 1917—21 навчалася в Київ. консерваторії, 1927—29 — в Мілані й Парижі. В 1922—48 — солістка Азерб. театру опери та балету ім. М. Ф. Ахундова (Баку). Серед партій — Гюльчохра («Аршин мал алан» Гаджибекова), Нергіз («Нергіз» А. М. М. Магомаєва), Антоніда («Іван Сусанін» Глинки). Організувала перший азерб. театр. технікум (1923), респ. нотне вид-во (1924). З 1945 — викладач, з 1949 — професор Азерб. консерваторії (серед її вихованців — М. М. *Магомаєв*). Автор книги «Шляхи розвитку азербайджанського музичного театру» (1931). Нагороджена 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МАМЕДХАНЛЙ Енвер Гафар огли (н. 29.II 1913, м. Геокчай) — азерб. рад. письменник, засл. діяч мистецтв Азерб. РСР. Учасник Великої Вітчизн. війни. Перша повість — «Коловорот» (1934). Оповідання «Караван зупинився», «На головному проспекті» (обидва — 1944), «Червоні бутони» (1945) та ін.— про події Великої Вітчизн. війни; історико-революц. драма «Ранок Сходу» (1947) — про становлення Рад. влади в Азербайджані. Автор п'єси «В огні» (1950), комедії «Ширванська красуня» (1957), кіносценаріїв. Україні присвятив нарис «Вогонь на Захід» (1942) та новелу «Крижана статуя» (1944). М. переклав оповідання І. Франка «Історія одної конфіскати». Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Червоні бутони. К., 1957; Рос. перекл.— Избранное. Баку, 1959. *В. І. Ціпко.*

МАМІЛЯ́РІЯ (Mammillaria) — рід рослин родини *кактусових*. Кулясті або короткоциліндричні кактуси, здебільшого густо вкриті сосочковидними горбками з пучками голчастих чи щетинковидних колючок на верхівках. Між горбками часто містяться скупчення блискучих волосків. Квітки здебільшого дрібні, але є види, у яких вони чималі, розташовані на верхівці стебла. Плід ягодоподібний. Понад 350 видів (за ін. даними, 200—600), поширений в Мексиці, США, Центр. Америці, Вест-Індії, Венесуелі і Колумбії. Культивують в оранжереях і приміщеннях. Іл. с. 338.

МА́МІН-СИБІРЯ́К (справжнє прізвище — Мамін) Дмитро Наркисович [25.X (6.XI) 1852, Вісімо-Шайтанський з-д, тепер робітн. селище Вісім Пригородного р-ну Свердлов. обл.— 2 (15).XI 1912, Петербург] — рос. письменник. Друкуватися почав 1875. У романах «Приваловські мільйони» (1883), «Гірське гніздо» (1884), «Три кінці» (1890), «Золото» (1892), «Хліб» (1895), у циклах повістей, оповідань та нарисів відтворив картину народного життя, переважно гірничозавод. районів Уралу, викрив хижацьку суть рос. капіталізму. Ці твори пройняті повагою та любов'ю до людини-трударя, до її праці. Автор п'єс, істор. повістей, легенд, автобіографічних творів. Писав твори для дітей («Оленчині казки», 1894—96; «Сіра Шийка», 1893, та ін.). З інтересом і симпатією ставився М.- С. до України, її трудового люду. В багатьох творах показав трудящих українців, їхню спільну долю з робітниками Уралу (нариси «Бійці», «Від Уралу до Москви», істор. повість «Охонині брови»). В деяких творах («Три кінці», «Золотуха») використав укр. пісні. Деякі твори М.-С. екранізовано. За повістю «Охонині брови» композитор Г. Белоглазов написав оперу «Охоня» (1956). Оповідання М.-С. укр. мовою перекладала М. Колцуняк.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—10. М., 1958; Сказки. К., 1978; Укр. перекл.— Вибрані оповідання. К., 1928; Вибрані оповідання. Х.— Одеса, 1937; Оленчині казки. К., 1948; Приваловські мільйони. К., 1952; Говорок. К., 1953; Хліб. К., 1956; Гірниче гніздо. К., 1957; Золотопромисловці. К., 1957; Сіра Шийка. К., 1965.

Ю. І. Корзов.

МАМЛЮ́КИ (араб.— білі раби, невільники) — воїни-раби з тюрків і кавказьких народів у Єгипті. За правління Айюбідів (1171—1250) з М. була сформована урядова гвардія. В 1250 верхівка М. скинула Айюбідів і захопила владу. Відомі 2 дин. М.: Бахрі (1250—1390) і Бурджі (1390—1517). Правління М. було ліквідовано після завоювання Сирії, Єгипту і Палестини 1516—17 *Османською імперією*. Ослаблення Османської імперії в кін. 17 ст. дало змогу М. відновити владу (до поч. 19 ст.). За правління *Мухаммеда* Алі мамлюцькі бої були позбавлені влади, а 1811 майже винищені.

МАММЕРІ (Mammeri) Мулуд (н. 28.XII 1917, Таурірт-Мімун, Кабілія)—алжір. письменник. Пише франц. мовою. В 1941—44 був учасником боротьби проти фашизму у Франції. Перший роман — «Забутий пагорб» (1952) — позначений впливом фольклору *кабілів*. Соціально-політ. проблеми порушено в романі «Коли спить справедливість» (1955). Роман «Опіум і дубинка» (1965) — про події алжірської революції. Автор п'єс «Ріка» (1964) та «Фен» (1967).

Тв.: Рос. перекл.— Когда спит справедливость. М., 1960.

В. К. Кухалашвілі.

Мамонт (відтворений вигляд).

МАМОЛА́Т Олександр Самійлович [н. 30.VIII (12.IX) 1910, с. Кальниболота, тепер Новоархангельського р-ну Кіровогр. обл.] — укр. рад. фтизіатр, засл. діяч науки УРСР (з 1975), доктор мед. наук, професор (з 1971). Член КПРС з 1940. В 1936 закінчив Київ. мед. ін-т. У 1936—79 — директор Київ. н.-д. ін-ту туберкульозу і грудної хірургії ім. акад. Ф. Г. Яновського. З 1979 — зав. відділом у цьому ін-ті. Праці М. присвячені питанням лікування туберкульозу. Нагороджений орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями.

МА́МОНТ (Mammuthus primigenius) — вимерлий ссавець родини слонових. Існував у четвертинному періоді в Європі, Пн. Азії і Пн. Америці. Вимер бл. 10 тис. років тому. Зовн. вигляд М. відомий з малюнків і скульптур, зроблених людиною палеоліту, осн. об'єктом полювання якої він був, а також завдяки знахідкам трупів тварин у мерзлих грунтах. Тіло, голова і хобот М. зверху були вкриті чорною шерстю, нижня частина тулуба — жовтувато-бурою; підшерсток світло-жовтого кольору. Висота М. в холці до 3,5 м; маса до 6 т. Зуби складалися з окремих дентинових пластинок, вкритих емаллю і з'єднаних між собою зубним цементом. Мали масивні *бивні* завдовжки до 4,5 м і масою до 120 кг. М. були поширені і на тер. України, про що свідчать знахідки їхніх решток, а також хатин первісної людини з кісток М. У 1841 за ініціативою проф. Харків. ун-ту І. Й. Калениченка на місці знахідки кісток М. в с. Кулішівці (тепер Недригайлівського р-ну Сумської обл.) був встановлений пам'ятник (іл. с. 342).

Н. Л. Корнієць.

МА́МОНТОВ Яків Андрійович [літ. псевд.— Я. Лірницький, Я. Пан; 22.X (4.XI) 1888, хутір Стрілиця, тепер с. Шапошникове Сумського р-ну Сум. обл.— 31.I 1940, Харків] — укр. рад. драматург, театрознавець. Закінчив Моск. комерційний ін-т (1914). З 1920 викладав педагогіку в вузах Харкова, брав активну участь у театр. житті. Розпочавши літ. діяльність 1907, пройшов складну ідейно-творчу еволюцію від символізму до реалізму. Гострі питання соціальної боротьби, хоч і в абстрактній формі, порушив у драмі «Веселий Хам» (1921), трагедії «Ave Maria» (1924). У п'єсах «Коли народ визволяється» (1924), «До третіх півнів» (1925), «Республіка на колесах» (1928), «Княжна Вікторія» (1929), «Гетьманщина» (1930—39) відобразив події громадян. війни на Україні. Темам рад. дійсності присвячено п'єси «Рожеве павутиння» (1928), «Його власність» (1930), «Своя людина» (1936) та ін. М. написав лібретто шести опер, інсценізував твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського. П'єсам М. властиві гостра проблематика, психологізм, сценічність. Автор праць з історії й теорії драми. Портрет с. 343.

Тв.: Твори. К., 1962.

Літ.: Кисельов Й. Яків Мамонтов. В кн.: Українські радянські письмен-

М. Я. Мамай.

Дж. Мамедкулізаде.

Ш. Г. Мамедова.

Д. Н. Мамін-Сибіряк.

Пам'ятник на місці знахідки кісток **мамонта.**

ники, в. 4. К., 1960; Єршова М. С. Бібліографія творів Якова Мамонтова. «Радянське літературознавство», 1958, № 5. *Ф. Д. Пустова.*

МА́МОНТОВА Віра Олексіївна [н. 11 (24). XII 1917, Київ] — укр. рад. біолог-ентомолог, доктор біол. наук (з 1976). Член КПРС з 1952. Закінчила Київ. держ. ун-т (1941). Праці М. пов'язані гол. чин. з вивченням фауни, екології, філогенезу, еволюції та систематики шкідливих комах — попелиць. Держ. премія УРСР, 1976.

МА́МОНТОВА ПЕЧЕ́РА — одна з найбільших у світі карстових печер. Розташована в США, поблизу м. Луїсвілла (шт. Кентуккі) на території однойменного нац. парку. Являє собою п'ятиярусну мережу галерей та залів у вапняках. Досліджена частина має 225 проходів, 47 великих куполів, понад 20 глибоких шахт. Заг. довж. порожнин досягає 74 км. У печері є ріки й озера, по яких можна плавати у човні; живуть сліпі павуки і цвіркуни, в річках та озерах — сліпі риби й раки. Відкрита М. п. 1809. Об'єкт туризму.

МА́МОНТОВЕ ДЕ́РЕВО — велетенське хвойне дерево родини таксодієвих. Те саме, що й *секвойядендрон.*

МА́МСУРОВ Дабе Хабійович [27.VII (9.VIII) 1909, с. Середній Урух, тепер Ірафського р-ну Пн.-Осет. АРСР — 21.VIII 1966, Орджонікідзе] — осет. рад. письменник. Член КПРС з 1939. Перша зб. віршів — «Перші кроки» (1931). Роман «Тяжка операція» (1939) — про духовне зростання рад. людини. Роман-епопея «Поема про героїв» (ч. 1—2, 1948—58) відображає шлях осет. народу до будівництва соціалізму. Трудівникам села присвячені повість «Господарі життя» (1947) і роман «Люди це люди» (1960). Автор драм «Вождь Бэгатар» (пост. 1940), «Сини Бата» (пост. 1942) та ін. Перекладач творів Т. Шевченка. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Рос. перекл.— Избранные рассказы. М., 1958; Гости. Орджоникидзе, 1964; Поэма о героях, кн. 1—3. М., 1960—75.

МА́МУТОВ Валентин Карлович (н. 30.I 1928, Одеса) — укр. рад. учений-юрист, чл.-кор. АН УРСР (з 1972). Член КПРС з 1948. Після закінчення Свердл. юрид. ін-ту (1949) працював держ. арбітром тощо в ряді міністерств УРСР. З 1969—зав. відділом і заст. директора ін-ту економіки пром-сті АН УРСР (Донецьк). Наук. праці присвячено правовим проблемам управління сусп. виробництвом і організації соцзмагання, *господарському праву.* Серед них: «Підприємство і вищестоящий господарський орган» (1969), «Економічні санкції і дисципліна поставок» (у співавторстві, 1976).

Мангусти. Сірий індійський мунго.

Мандарин уншіу: *1* — квітка; *2* — гілка з плодами; *3* — плоди в розрізі.

МАНА́ — 1) Персонаж міфології сх. слов'ян. М. уявляли як стару потворну жінку. Як і *Мара,* вона ніби могла обертатися на тварин, рослин, неживі предмети, шкодити людям. 2) Привид, страховище, ілюзія, спокуса, омана.

МАНАГА́РОВ Іван Мефодійович [н. 31.V (12.VI) 1898, м. Єнакієве, тепер Донецької обл.] — рад. військ. діяч, генерал-полковник (1945), Герой Рад. Союзу (1945). Член КПРС з 1919. Н. в сім'ї шахтаря. Учасник 1-ї світової і громадян. воєн. У 1931 закінчив Військ.-політ. академію. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 командував корпусом, армією, зокрема в складі Степового (з 10.X 1943—2-го Укр.) фронту. Учасник рад.-япон. війни 1945. В 1947 закінчив Вищі академ. курси. З 1947 — команд. армією, а потім команд. військами ППО. З 1953 — у запасі. Нагороджений 2 орденами Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

МАНА́ГУА — столиця Нікарагуа, гол. політ. і культур. центр країни. Розташована на березі оз. Манагуа. Залізнична станція. Через місто проходить Панамериканське шосе. Аеропорт міжнар. значення (Лас-Мерседес). 400 тис. ж. (1978). Невеликі підприємства цем., шкіряно-взут., текст., харч. пром-сті. Поблизу М.— нафтопереробний з-д. Нікарагуанське відділення Центр.-амер. ун-ту. Нац. академія філософії, Академія географії й історії та ін. наук. заклади. Б-ка — Нац. архів (засн. 1882). Нац. музей Нікарагуа. М. засн. у 16 ст. Місто не раз зазнавало руйнувань від землетрусів.

МАНА́ЙЛО Федір Федорович [6 (19).X 1910, с. Іванівці, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл.— 15.I 1978, Ужгород] — укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1972). У 1934 закінчив Вищу худож.-промислову школу в Празі.

Ф. Ф. Манайло. Село в горах. 1958.

Твори: «Старий бідняк» (1932), «На Івана Купала» (1933), «Гуцулка» (1939), «Гуцульське весілля», «Тяжке життя» (обидва — 1942), «Ми ждемо» (1943), «Нижньо-Бистрянська ГЕС» (1959), «Долина вже квітне» (1961), «Прикордонні гори» (1964), «Шиянські гори» (1974); мозаїки — в ресторані готелю «Ужгород» (1966) і ресторані «Верховина» у Києві (1968). Картини М. зберігаються в ДМУОМ, Закарпатському худож. музеї та ін.

Літ.: Ф. Ф. Манайло. Альбом. К., 1970.

МАНА́МА — столиця Бахрейну, гол. екон. центр країни. Мор. порт на пн. узбережжі о-ва Бахрейн. Бл. 230 тис. ж. (1980). Розвинуте кустарно-ремісниче виробн.; рибальство, добування перлів і перламутру.

МАНА́НДЯН Яків Амазаспович [10 (22).XI 1873, Ахалціхе, тепер Груз. РСР — 4.II 1952, Єреван] — вірм. рад. історик, акад. АН СРСР (з 1939), акад. АН Вірм. РСР (з 1943), засл. діяч науки Вірм. РСР (з 1935). Закінчив філос. відділення Ієнського ун-ту (1897), екстерном склав курс сх. ф-ту Петерб. ун-ту (1898). З 1926 — професор Єреванського ун-ту. Праці М. присвячені соціально-екон. устрою старод. і середньовічної Вірменії, а також філології, метрології та істор. географії. Найзначніша з них — «Критичний огляд історії вірменського народу» (т.1—3, 1945—57). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

«МАНА́С» — кирг. народний епос. Містить понад 500 тис. віршованих рядків. Деякі легенди й казки «М.» створено ще за дофеод. часів. В епосі відображено багатовікову боротьбу кирг. народу проти зовн. ворогів, показано побут, звичаї, культуру народу. Гол. герої — нар. богатир Манас, його син Семетей і онук Сейтек. «М.» — колективний витвір багатьох поколінь співців — манасчі. Перші записи епосу зробили в 50—60-х рр. 19 ст. Ч. *Валіханов* та В. *Радлов.* Найповніші варіанти записано за рад. часу.

Видання: Рос. перекл.— Манас. М., 1960.

Літ.: Киргизский героический эпос «Манас». М., 1961. *І. Т. Крук.*

МАНАСТИ́РСЬКИЙ Антон Іванович (2.XI 1878, с. Завалів, тепер Бережанського р-ну Тернопільської обл.— 15.V 1969, Львів) — укр. рад. живописець, нар. художник УРСР (з 1957). В 1895—99 навчався у Львів. худож.-промисловій школі, 1900—05 — в Краківській академії красних мистецтв. Жив і працював у Львові. Створив ряд пейзажів («Зима в Карпатах», 1904; «Міст над Прутом», 1914; «В Карпатах», 1951; «Гірський потік», 1955), жанрових картин («Ярмарок у селі Ділятині», 1914; «Два приятелі», 1920; «Паламар», 1932; «Гуцули-колгоспники», 1951), істор. полотен («Прощавайте, товариші!», 1917; «Запорожець», 1932; «Вчора і сьогодні», 1940; «У таборі Кармелюка», 1950), картини на теми укр. народних пісень («Ой під гаєм, гаєм», 1917; «Ой ходила дівчина бережком...», 1926) та поезій Т. Шевченка («У ворожки», 1910; «Катерина», 1913); іл. до дитячих книжок і шкільних підручників. М. створив низку портретів («Портрет матері», 1907; «Портрет гуцульського різьбяра Ф. Шкрібляка», 1929, та ін.). Твори М. зберігаються у Львів. музеї укр. мистецтва та ДМУОМ. Іл. див. на окр. аркуші, с. 320—321.

Літ.: Островський Г. Антон Іванович Манастирський. К., 1958; Антов Манастирський. К., 1980.

МАНАСТИ́РСЬКИЙ Вітольд Антонович (н. 11.I 1915, Львів) — укр. рад. живописець, засл. діяч мист. УРСР (з 1975). Син А. *Манастирського.* В 1935—39 навчався у варшавській АМ. Твори: «Гурток гуцульських народних музик» (1951), «Верховинка» (1960), «Під Чорногорою» (1963), «Під горою Сокіл» (1965), «Квітуча Дзембронія» (1967), «Марічка» (1973), «Мати» (1974), «Доярочка» (1977), «Радісне дитинство» (1979). З 1947 М. викладає у Львів. ін-ті прикладного та декоративного мистецтва, професор (з 1968).

Літ.: Вітольд Манастирський. Виставка творів. [Каталог]. Львів, 1967.

МАНА́УС — місто на Пн. Бразилії, адм. ц. штату Амазонас. Знач-

ний річковий порт на р. Ріу-Негру при її впадінні в Амазонку, доступний для мор. суден. Аеропорт. 284,1 тис. ж. (1970). Невеликі підприємства харчосмакової та деревообробної пром-сті, по переробці каучуку, шкір, нафтопереробний з-д, джутова ф-ка. М.— гол. торг.-розподільний центр у бас. Амазонки. Ін-т по вивченню Амазонії, бот. сад. Театр. М. виник наприкінці 19 ст.

МАНГАЛИ́ЦЬКА ПОРО́ДА СВИНЕ́Й — порода свиней сального напряму. Відома також під назвою «прикарпатська кучерява свиня». Виведена на Балканському п-ові у 18 ст. Масть руда, рідше чорна з жовтими підпалинами. Дорослі тварини вкриті густою кучерявою щетиною з підшерстям, невеликі, мають міцну конституцію, короткий тулуб, окістя м'ясисті. Жива маса кнурів 200 кг, свиноматок 150 кг. Плодючість 5—8 поросят в опоросі. У новонароджених спостерігається поздовжня смугастість, як у поросят дикої свині. Тварини витривалі, пристосовані до випасу, добре відгодовуються і обростають салом, але пізньоспілі й малоплодючі. Розводять М. п. с. в Угорщині, Югославії, Румунії, Чехословаччині, СРСР, зокрема на Україні — в Закарп. і Чернів. областях.

МА́НГАН — те саме, що й *марганець*.

МАНГАНІ́Т — мінерал класу гідроксидів. MnOOH. *Сингонія* моноклінна. Густ. 4,33. Тв. 4. Колір чорний. Блиск напівметалевий. В СРСР родовища М. є в Грузії (*Чіатурський марганцевий басейн*) і на Україні (*Нікопольський марганцевий басейн*, Токмацьке родовище марганцю). М. — важлива марганцева руда.

МА́НГЕЙМ (Mannheim) Карл (27.III 1893, Будапешт — 9.I 1947, Лондон) — нім. бурж. соціолог. Представник т. з. соціології знання, що являла собою бурж. реакцію на марксизм. М. розглядав будь-яке знання про суспільство як ідеологію, що є системою ілюзорних, вузькокласових уявлень, які не мають нічого спільного з об'єктивною істиною. З цих позицій М. намагався спростувати марксизм. М. вважав, нібито кризу мислення може подолати лише інтелігенція, що стоїть поза класами і єдино здатна до безстороннього пізнання суспільства. Виходячи з антинаук. положення, що капіталізм у майбутньому приведе до «загального добробуту», М. закликав революц. робітничий рух відмовитись від соціалістичної ідеології і пристосуватися до існуючих умов. Погляди М. справили вплив на бурж. соціологію, зокрема стали обґрунтуванням «*деідеологізації теорії*».

П. С. Задирако.

МА́НГЕЙМ — місто у ФРН, в землі Баден-Вюртемберг. Вузол залізниць і автошляхів. Річковий порт на Рейні при впадінні в нього р. Неккар. 317,4 тис. ж. (1975). Разом з містом Людвігсгафеном утворює пром. агломерацію. Гол. галузь пром-сті — машинобудування та металообробка. Підприємства нафтопереробної, хім., целюлозної, паперової, текст. і харчосмакової пром-сті. Комерційна і театрально-муз. вищі школи. Ін-т прикладної оптики. М. вперше згадується 766, місто — з 1607.

МАНГИШЛА́К — півострів на сх. узбережжі Каспійського м., у межах Каз. РСР. Омивається Мангишлацькою (на Пн.) та Казахською (на Пд.) затоками. Поверхня погорбована, розчленована ярами. Вис. до 556 м (г. Бесшоки в хр. Каратау). Пд. частина являє собою плато Мангишлак з глибокими безстічними западинами — Карагіє (132 м нижче від р. м.), Каунди (57 м нижче від р. м.) та ін. Значні родовища нафти й природного газу (див. *Мангишлацький нафтогазоносний район*), фосфоритів тощо. Клімат сухий, континентальний. Рослинність пустельна. На М. перебував (1850—57) у засланні Т. Г. Шевченко. Див. також *Мангишлацька область*.

МАНГИШЛА́ЦЬКА О́БЛАСТЬ — у складі Каз. РСР. Утворена 20. III 1973. Розташована на Пд. Зх. республіки, на Зх. омивається Каспійським м. Площа 166,6 тис. км². Нас. 261 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення — казахи, живуть також росіяни, українці, татари та ін. Міськ. населення — 88%. Ділиться на 3 райони, має 3 міста і 13 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Шевченко*. Поверхня області переважно рівнинна. Пн. її частина зайнята *Прикаспійською низовиною*, центр — плато Мангишлак. На Зх.— гори Пн. Актау і Каратау (вис. до 556 м, г. Бесшоки), на Сх.— плато Устюрт. Багато западин, що лежать нижче рівня моря, серед них найглибша в СРСР западина Карагіє (—132 м). Корисні копалини: нафта, природний газ (*Мангишлацький нафтогазоносний район*), фосфорити, буд. матеріали (черепашник). Клімат різко континентальний, посушливий. Пересічна т-ра січня —3, —4°, липня +25, +27°. Опадів 150—160 мм на рік у пн. частині області та 100—110 мм — у південній. Характерні сильні вітри та бурі. Постійних річок немає. Навесні з гір стікають тимчасові водотоки. Більшу частину області займає полинно-солянкова пустеля, є солончаки й солонці. В нар.-госп. комплексі Казахстану М. о. виділяється нафто- та газодобувною пром-стю. Газо- та нафтопромисли — Прорва, Жетибай, Каламкас, Новий Узень. Розвивається рибопереробна пром-сть. Енергетика базується на місц. і довізних нафтопродуктах, а також на енергії атомної електростанції в м. Шевченку. Діє дослідно-пром. установка по опрісненню мор. води (Шевченко). В області формується Мангишлацький територіально-виробничий комплекс. Гол. пром. центри: Шевченко, Новий Узень, Форт Шевченка, смт Єралієв, Жетибай, Бейнеу. Провідна галузь с. г.— відгінно-пасовищне тваринництво (верблюди, каракульські вівці, коні). Землеробство на зрошуваних землях (біля джерел та артезіанських свердловин). Вирощують гол. чин. овоче-баштанні культури. Є з-ці: Макат — Бейнеу — Кунград, Бейнеу — Шевченко — Новий Узень. Пароплавне сполучення по Каспійському м. (від м. Шевченка на Астрахань, Баку, Махачкалу). Розвивається трубопровідний (нафтопровід Узень — Кульсари — Макат — Куйбишев, 1425 км з відгалуженням на Гур'єв та нафтопроводи від промислів до Каспійського м., газопровід Узень — Бейнеу), автомоб. і повітр. транспорт. У М. о.— 4 профес.-тех. училища, 107 клубних закладів, меморіальний музей Т. Г. Шевченка (м. Форт Шевченка).

М. Ш. Ярмухамедов.

МАНГИШЛА́ЦЬКИЙ НАФТОГАЗОНО́СНИЙ РАЙО́Н — група родовищ нафти і газу в Зх. Казахстані, на півостровах Мангишлак і Бузачі, частково — на прилеглих ділянках акваторії Каспійського м. Пл. 167 тис. км². У геоструктурному відношенні пов'язаний з Пд.-Мангишлацьким прогином, Мангишлацькою системою дислокацій і Бузачинською структурою. В геол. будові М. н. р. беруть участь палеозойські, мезозойські й кайнозойські осадочні відклади. Поклади нафти і газу — у відкладах тріасового, юрського й крейдового віку. Нафта родовищ п-ова Мангишлак належить до метанового типу, високопарафініста, смолиста, малосірчиста; нафта п-ова Бузачі — нафтенового типу, високосмолиста, сірчиста. Пром. нафтогазоносність М. н. р. встановлена 1961 з відкриттям нафтогазових родовищ Жетибай та Узень. Добувають нафту з 1965. Відкрито 26 родовищ нафти і газу (1980).

Л. П. Дмитрієв.

МАНГИШЛА́ЦЬКИЙ ТЕРИТОРІА́ЛЬНО-ВИРОБНИ́ЧИЙ КО́МПЛЕКС. Розташований у зх. частині Казахстану, на п-ові Мангишлак. Розвивається як великий район нафтодобувної, нафтопереробної і газової пром-сті, важливий район гірничодобувної, хім. пром-сті. Див. *Територіально-виробничі комплекси*.

МА́НГО (Mangifera) — рід вічнозелених дерев родини сумахових. Бл. 40 видів, поширених у Пд. Азії. Найбільше госп. значення має М. і н д і й с ь к е (M. indica) — дводомне дерево заввишки 10—40 м з цілісними шкірястими блискучими листками; плід — жовто-зелена кістянка, м'якуш якої оранжевий, запашний, солодкий. Споживають у свіжому і консервованому вигляді. Культивують як плодову рослину в тропічних країнах.

Я. А. Мамонтов.

Я. А. Манандян.

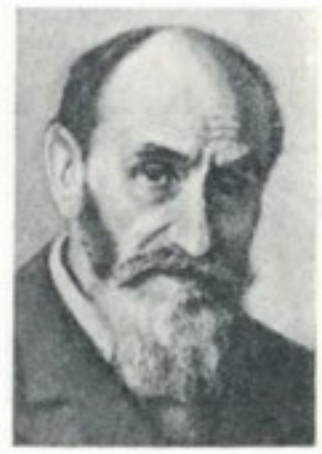

А. І. Манастирський.

В. А. Манастирський. Мати. 1974.

Мандаринка.

Мандоліна.

Мандрил звичайний (самець).

Мандрівний голуб.

МА́НГОЛЬД — дворічна овочева і декоративна рослина родини лободових, один з видів *буряка*.

МА́НГРОВІ ЛІСИ́ (від англ. mangrove) — рослинність припливно-відпливної смуги низьких мулистих тропічних узбереж. М. л. представлені різними видами вічнозелених кущів і невисоких дерев. Для дерев М. л. характерна наявність *пневматофорів* та ходульних коренів, що забезпечують краще укріплення рослин у мулистому ґрунті. Листки рослин М. л. мають водяні *продихи*, крізь які виділяються надлишки солей; у старих листках є резервуари з прісною водою. В тканинах молодих рослин і плодів мангрових дерев багато повітряних порожнин, завдяки чому вони можуть плавати. Насіння рослин М. л. довго не втрачає схожості; у багатьох рослин насінина проростає ще в плоді, а проросток падає на землю і швидко вкорінюється. М. л. поширені гол. чин. на сх. узбережжі Африки, на Мадагаскарі, о-вах Сейшельських, Маскаренських і Малайського архіпелагу, на берегах Південної Азії і Австралії.

МАНГУ́П, Мангуп-Кале (Феодоро) — середньовічне, т. з. печерне, місто, що існувало в пн.-зх. частині гірського Криму на г. Мангуп у 6—15 ст. Населяли М. нащадки тавро-скіфів і сарматів (аланів). З кін. 13 ст. М. став політ. центром невеликого феод. князівства і наз. Феодоро. В 1475 після тривалої облоги М. захопили і зруйнували турки. Як невеликий населений пункт існував до 18 ст. Розкопками (провадились з 1890) відкрито руїни мурів з баштами, кам'яних житл. будівель, двоповерхового князівського палацу, церков, численні поховання з різноманітним поховальним інвентарем. Навколо фортеці розкопано залишки слободи. Див. також *Печерні міста*.

МАНГУ́СТИ — спільна назва ссавців кількох родів (Herpestes, Atilax, Bdeogale, Cynictis) род. *віверових*. Довж. тіла до 65 см, хвоста — до 45 см. Тіло видовжене, гнучке, приземкувате, з грубим однотонним або смугастим волосяним покривом. М. поширені переважно у тропіч. і субтропіч. смугах Африки і Пд. Азії. Більшість видів—наземні тварини, живуть у норах. Живляться дрібними хребетними, зрідка комахами або рослинами. Деяких М., напр. сірого індійського мунго (H. edwarsi), *ічневмона*, іноді тримають як домашніх тварин, що знищують отруйних змій, пацюків, мишей. Викопні рештки М. відомі починаючи з міоцену. Іл. с. 342.

МАНДАЛА́Й, Мандале — місто в центр. частині Бірми. Розташований на р. Іраваді. 417 тис. ж. (1973). Вузол з-ць і автошляхів, значний річковий порт. Найрозвинутіші бавовноочисна, бавовняна і лісопильна пром-сть. Залізничні й суднорем. майстерні, прядильні, шовкомотальні та олійницькі підприємства. Кустарні промисли (виробн. шовкових тканин, гончарних виробів, різьблення на дереві й камінні). Ун-т, мед., тех. і с.-г. ін-ти. М.— реліг. центр країни. Місто засн. 1857; 1857—85 — столиця Бірми.

МАНДАРИ́Н (португ. mandarim, від санскрит. мантрін — радник)— назва чиновників феод. Китаю, яку дали їм португальці; перейшла до рос., укр. і зх.-європ. мов. У сучас. наук. л-рі не вживається.

МАНДАРИ́Н (франц. mandarine, з ісп. mandarin) — вічнозелені плодові рослини роду Citrus родини рутових. Здавна культивують у Китаї, Японії та країнах Пд. Азії; з середини 19 ст.— в країнах Середземномор'я, пізніше в США. В СРСР культивують у Грузії, Краснодар. краї та Азербайджані. В рад. субтропіках найпошир. М. у н ш і у (C. unshiu) — гіллясте дерево 2—3,5 м заввишки. Листки цілокраї, овально-видовжені. Квітки двостатеві, пазушні, рідше кінцеві, дрібні, білі, запашні. Плід — багатогнізда ягода. Сік плодів містить 2,8—10,5% цукру, 1,1% лимонної кислоти і до 55 мг % вітаміну С. Використовують М. свіжими, з них виготовляють варення, джем, соки. Урожайність плодів з одного дерева 20—40 кг і більше. Іл. с. 342.

МАНДАРИ́НКА (Aix) — рід птахів род. *качачих*. Довж. тіла бл. 40 см, маса 400—700 г. Забарвлення самців яскраве, строкате з домішкою блискучих зелених, червоних та рудих відтінків. Живуть поблизу лісових водойм. Гнізда в дуплах дерев. Кладку з 9—12 білих яєць насиджує самка 28—30 днів. Живиться М. тваринною і рослинною їжею. Рід включає 2 види: м а н д а р и н к а, або М. бородата (A. galericulata), поширена у Пд.-Сх. Азії, зокрема в СРСР — на Далекому Сході, та к а р о л і н с ь к а к а ч к а, або М. каролінська (A. sponsa),— в Пн. Америці. Мають деяке промислове значення; легко звикають до неволі, утримуються як декоративні птахи.

МАНДА́Т (лат. mandatum — доручення) — 1) Повноваження, доручення. 2) У *виборчому праві* документ, що стверджує повноваження *депутата*. Депутатський М. в СРСР та ін. країнах соціалістич. співдружності є імперативним (обов'язковим), тобто депутат повинен виконувати *накази виборців*. 3) В міжнар. праві документ, що засвідчував особливий вид колоніальної залежності. Див. *Мандатна система*.

МАНДА́ТНА КОМІ́СІЯ — 1) Виборний орган, що перевіряє повноваження учасників зборів, делегатів конференцій і з'їздів, депутатів представницьких установ тощо. 2) В СРСР комісія, що створюється кожною з палат Верховної Ради СРСР, Верховними Радами союзних і авт. республік, а також місц. Радами нар. депутатів для перевірки повноважень депутатів. Обирається на першій сесії Ради даного скликання з числа депутатів.

МАНДА́ТНА СИСТЕ́МА — специфічна форма анексіоністської (див. *Анексія*) колоніальної політики імперіалістичних держав *Антанти*, яка фактично закріпила переділ колоній, відторгнутих гол. чин. від Німеччини, що був здійснений країнами — переможницями у 1-й світовій війні 1914—18. М. с. встановлено *Лігою націй*, за статутом якої було видано мандати: Великобританії на управління Палестиною, Месопотамією, Танганьїкою і частинами Того та Камеруну; Франції — Сірією, Ліваном і частинами Того та Камеруну; Бельгії — тер. Руанда-Урунді; Японії — Маршаловими, Каролінськими і Маріанськими островами; Австралії — о. Науру, частиною о-ва Нова Гвінея та деякими о-вами Тихого океану; Новій Зеландії — о-вами Зх. Самоа; Південно-Афр. Союзові — Пд.-Зх. Африкою. Фактично і юридично М. с. зберегла незмінною суть колоніальних режимів, встановлених у цих країнах. Рад. д-ва не визнала М. с. і засудила її як одну з форм колоніальної залежності. Після 2-ї світової війни 1939—45 відповідно до *Статуту ООН* замість М. с. було встановлено систему опіки ООН (див. *Опіка міжнародна*). *В. Н. Денисов.*

МАНДЕЇЗМ — релігія, що виникла на поч. н. е. в *Месопотамії*. М. є сумішшю елементів християнства, іудаїзму, зороастризму і давньовавілонської релігії. Однією з головних рис М. є протиставлення «світлого царства» — «темному». Світла сила—Манда-д-Хайя (звідси назва) уособлювала, за М., знання життя. М. був поширений в 1-му ст. н. е., згодом ця релігійна течія занепала. Частина послідовників М. перейшла до *маніхейства*. Невелика кількість прибічників М. живе в Ірані та Іраку.

МА́НДЕЛЬБЕРГ Симон Львович [н. 29.VI (11.VII) 1916, Київ] — укр. рад. вчений у галузі зварювання, доктор тех. наук (з 1974). Член КПРС з 1943. Закінчив (1940) Київ. індустріальний (тепер політех.) ін-т. З 1946 — в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Осн. праці — в галузі технології зварювання сталевих конструкцій. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями. Держ. премія СРСР, 1968.

МАНДЕЛЬШТА́М Леонід Ісакович [22.IV (4.V) 1879, Могильов — 27.XI 1944, Москва] — рос. рад. фізик, акад. АН СРСР (з 1929). В 1897 вступив до Новоросійського ун-ту (Одеса), звідки був виключений 1899 за участь у студентських заворушеннях. В 1902 закінчив Страсбурзький ун-т. У 1918—22 — професор Одеського політех. ін-ту, з 1925 — Моск. ун-ту. З 1934 працював одночасно в Фіз. ін-ті АН СРСР. Осн. праці — з оптики, радіофізики, теорії нелінійних коливань. Незалежно від Л. *Бріллюена* передбачив явище зміни довжини хвилі розсіяного монохроматичного світла, пов'язане з мол. процесами флуктуаційного характеру (1918). Спільно з Г. С. *Ландсбергом* відкрив *комбінаційне розсіяння світла* (1928). Спільно з М. Д. *Папалексі* розробив метод параметричного збудження електр. коливань та інтерференційний метод дослідження поширення радіохвиль. Нагороджений орденом Леніна та орденом Трудового Червоного Прапора. Премія ім. В. І. Леніна, 1931. Держ. премія СРСР 1942.

МАНДЗО́НІ (Manzoni) Алессандро (7.III 1785, Мілан — 22.V 1873,

там же) — італ. письменник. Алегорична поема «Тріумф свободи» (1801), ідилія «Адда» (1803) написані в дусі класицизму. На «Священних гімнах» (1815—23), поемі «Страждання» (1814—15) та ін. творах позначився вплив католицької релігії, водночас в них проявилися демократизм і патріотизм. З 10-х рр. 19 ст. поступово переходить на позиції романтизму. Оди «Березень 1821 року», «П'яте травня» (обидві — 1821), істор. трагедії «Граф Карманьйола» (1820) і «Адельгіз» (1822) пройняті патріотичними мотивами. В істор. романі «Заручені» (1825—27) змальовано життя Ломбардії 20—30-х рр. 17 ст., під час іспан. панування, зображено виступи пригнобленого народу. В цьому романтичному творі досить виразно виявилися реалістичні тенденції. Виступав також з філос. і теоретико-літ. працями.

Тв.: Рос. перекл.— Обрученные. М., 1955; Избранное. М., 1978.

Д. С. Наливайко.

МАНДИ́БУЛИ (лат. mandibula — щелепа, від mando — жую, гризу), жувальця — перша пара щелеп у ракоподібних, багатоніжок та комах. М. у форм з гризучим ротовим апаратом мають різні потовщення та зубці для розгризання та подрібнення їжі.

МАНДИ́НГО — 1) Самоназва (ін. форми — малінке, малінка, маненка, манденка, манденга, мандинко) групи народностей, які живуть в ряді країн Зх. Африки і говорять мовами малінке. 2) Група близькоспоріднених народів — власне малінке, або манденка, бамбара (бамана), діула. Вони становлять осн. населення зх. частини Малі, пн.-сх. частини Гвінеї, пд. і сх. районів Сенегалу та деяких районів Берега Слонової Кості, Верхньої Вольти, Ліберії, Сьєрра-Леоне і Гвінеї-Бісау. Заг. чисельність — бл. 6 млн. чол. (1978, оцінка). Мови належать до нігерокордофанської (конго-кордофанської) сім'ї мов. За релігією більшість — мусульмани, в деяких районах зберігаються давні анімістичні вірування і культ предків. Осн. заняття — землеробство.

МАНДИЧЕ́ВСЬКИЙ Євген (літ. псевд.— Фр. Улянович; 1873, с. Зарваниця, тепер Теребовлянського р-ну Терноп. обл.— р. см. невід.) — укр. письменник. Вчився у Львів. і Берлінському ун-тах. Працював учителем у Перемишлі, Тернополі та ін., був редактором педагогічного журн. «Молодіж». Перший друкований твір — новела «Груша» (1899). Друкував свої твори в «*Літературно-науковому вістнику*», газ. «*Буковина*», в альманахах. Оповідання про тяжке життя галицького селянства та учнівської молоді ввійшли до збірок «З живого і мертвого» (1901), «Судьба» (1906), «В ярмі» (1907) та ін.

Тв.: Дві долі. Львів, 1904.

В. І. Хома.

МАНДИЧЕ́ВСЬКИЙ (Mandyczewski) Євсевій (17.VIII 1857, с. Молодія, тепер Глибоцького району Чернів. обл.— 13.VII 1929, Шульц, поблизу Відня) — укр. та австр. музикознавець, композитор, диригент, педагог. Доктор музикознавства (з 1897). Муз. освіту здобув у Чернівцях (під керівництвом С. *Воробкевича* та А. *Гржималі*), потім — у Віденському ун-ті. М. жив у Відні, був професором консерваторії, диригентом. Однак зв'язків з батьківщиною не поривав, не раз приїздив у Чернівці. Написав 11 укр. хорів, у т. ч. два — «Ой діброво» і триголосий канон «І день іде, і ніч іде» — на слова Шевченка. Обробляв нар. пісні (зокрема укр., молд., рос.). Відомий дослідженнями й виданнями творів Гайдна, Брамса, Шуберта.

МАНДОЛІ́НА (італ. mandolino) — струнний щипковий музичний інструмент. М. з'явилася в Італії в 16 ст. З 18 ст.— один з найпоширеніших нар. інструментів. Найпопулярніша — неаполітанська М. Має опуклий овальний корпус, 4 парні струни, вузький гриф з врізаними металевими ладами, плескату головку з кілками для натягування струн. Стрій квінтовий, як у скрипки. Грають на М. тонкою загостреною платівкою — плектром. Сольний і ансамблевий інструмент.

МАНДРАГО́РА (Mandragora) — рід рослин родини *пасльонових*. Багаторічні трави з товстим м'ясистим кореневищем. Листки великі, цілісні, прикореневі. Квітки одиночні, зеленувато-білі, голубі або фіолетові. Плід — велика жовта або оранжева ягода. 5 (6) видів, поширених у Середземномор'ї, Перед. і Серед. Азії, в Гімалаях. В СРСР — 1 вид (у Туркменії) — М. туркменська (M. turcomanica). В різних органах М. о с і н н ь о ї (M. autumnalis), вирощуваної іноді в оранжереях, є алкалоїди — гіосціамін і скополамін, які використовують як болезаспокійливий засіб.

МАНДРИ́Л (Mandrillus) — рід *мавп* род. мартишкових. Деякі зоологи вважають М. видом роду *павіан*. Довж. тіла самців до 1 м (самки менші), вис. в плечах 0,6 м, хвіст куций, морда видовжена. Волосяний покрив на спині темно-бурий з оливково-зеленим відтінком, на череві сріблясто-білий, щоки блакитно-сині або чорні, борода лимонно-жовта, ніс і прилеглі частини яскраво-червоні, сіднична частина синьо-фіолетова з червоними ділянками. 2 види: М. звичайний (M. sphinx) і дрил (M. leucophaeus). Пошир. в Зх. Африці. Тримаються стадами, ведуть переважно наземний спосіб життя, живляться рослинною і тваринною їжею. Самка після 6—7 місяців вагітності народжує 1 маля. Добре витримують неволю.

МАНДРІ́ВНИЙ ГО́ЛУБ (Ectopistes migratorius) — винищений птах ряду *голубоподібних*. До 80-х рр. 18 ст. був дуже поширений на сході Пн. Америки (від Пд. Канади до штатів Віргінія і Міссісіпі). Довж. тіла становила 30—40 см. Оперення зверху сіре, черево біле, голова блакитна, горло і груди червоно-бурі. Гніздився великими колоніями; кладка з 1—2 яєць. Після виведення пташенят зграї М. г. кочували по лісах і полях, завдаючи великої шкоди посівам. Інтенсивне винищення М. г. в кінці 19 ст. призвело до повного зникнення їх. Остання самка загинула 1914 в зоопарку в м. Цінциннаті (США).

А. П. Федоренко.

МАНДРІВНІ́ ДЯКИ́, мандровані дяки — вихованці різних шкіл на Україні 16—17 ст., зокрема і *Київської академії,* які під час канікул розходились по містах і селах у пошуках засобів існування. Вони навчали грамоти, співали духовні й світські пісні, складали гумористичні і бурлескні вірші, ходили з *вертепом*. Мова віршів М. д. близька до народної, в деякі твори проникали елементи соціальної сатири. До наших часів дійшла автобіографія мандрівного дяка — Іллі Турчиновського, яка показує типову долю кол. студента і причини, що спонукали його до мандрів. В останній чверті 18 ст. в зв'язку з посиленням кріпацтва мандрування дяків було заборонено. Яскраві типи М. д. відображені у фольклорі, в давній (інтермедії до драм О. Довгалевського) і новій л-рах (у творах В. Наріжного, І. Котляревського, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, С. Руданського, І. Карпенка-Карого та ін. письменників).

Літ.: Житецький П. «Енеїда» Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII століття. К., 1919; Історія української літератури, т. 1. К., 1967.

В. П. Колосова.

МАНДРІВНІ́ ТРУ́ПИ — одна з форм нар. театру в європейських і східних країнах; мандрівні лицедії, які виступали в містах і селах з виставами переважно сатиричного характеру. Традиції М. т. сягають до *мімів* (Старод. Греція, Рим). У 9—13 ст. в Зх. Європі виступали мандрівні актори — ваганти, які одержали в 16—18 ст. різні назви: у Франції — жонглери і *менестрелі,* в Німеччині — шпільмани, в Англії — менестрелі, Іспанії — хуглари, в Польщі — франти, в Росії, на Україні, в Білорусії — *скоморохи,* Узбекистані — кизикчі, в Таджикистані — масхарабози. В 17 ст. на Україні зародився, а у 18—19 ст. поширився мандрівний ляльковий театр — *вертеп*. М. т. зазнавали гоніння з боку світської і духовної влади за гостросоціальну спрямованість репертуару.

МАНЕ́ (Manet) Едуар (23.I 1832, Париж — 30.IV 1883, там же) — франц. живописець. Жив у Парижі, де 1850—56 навчався в Школі красних мист. у Т. Кутюра. Вже в перших творах виступив проти офіц. академічного мист., протиставляючи йому зображення реальної дійсності, простих повсякденних явищ навколишнього життя, зокрема паризького («Шинок», 1877; «Бар „Фолі-Бержер"», 1881—82; портрети). Найвідоміші картини М.: «Сніданок на траві», «Олімпія» (обидві — 1863), «Флейтист» (1866). У багатьох творах М. був попередником *імпресіонізму*. Твори М. зберігаються в Луврі, Музеї імпресіонізму в Парижі, Музеї образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна в Москві та ін. колекціях.

Літ.: Барская А. Эдуар Мане. М., 1961.

МАНЕ́ВИЦЬКИЙ РАЙО́Н — у сх. частині Волин. обл. УРСР.

Л. І. Мандельштам.

А. Мандзоні.

Євсевій Мандичевський.

Е. Мане. Бар «Фолі-Бержер». Фрагмент. 1881—82. Інститут Курто. Лондон.

І. І. Манжура.

В. Д. Манзій.

М. Г. Манізер.

М. Г. Манізер. Катерина. Бронза. 1935. Державна Третьяковська галерея в Москві.

Утворений 1940. Площа 2,2 тис. км². Нас. 62,0 тис. чол. (1980). У районі — 72 населені пункти, підпорядковані 2 селищним і 27 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Маневичі*. М. р. розташований у межах *Поліської низовини*. Корисні копалини: торф, глина, пісок. Річки: *Стир, Веселуха* (верхів'я), Кормин, *Стохід* (бас. Прип'яті). Озера: Охнич, Тросне, Вино та ін. Грунти дерново-підзолисті, болотні. Лежить у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна, вільха, береза, ялина, дуб) займають 96 тис. га. Найбільші підприємства: маневицькі меблева ф-ка, маслоробний та торфобрикетний з-ди; будинок побуту. Землеробство району зерново-льонарського, тваринництво — м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 69,8 тис. га, у т. ч. орні землі — 29,2 тис. га, сіножаті й пасовища — 37,7 тис. га. Гол. культури: пшениця, жито, ячмінь, льон-довгунець, картопля. У М. р.— 18 колгоспів, 4 радгоспи, форельне г-во з інкубаційним цехом, райсільгосптехніка. Залізничні станції — Маневичі, Троянівка. Автомоб. шляхів — 511 км, у т. ч. з твердим покриттям — 227 км. У районі — 57 заг.-осв. та 2 муз. школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; 73 лік. заклади, у т. ч. 3 лікарні; санаторій. 25 будинків культури, 45 клубів, кінотеатр, 67 кіноустановок, 59 б-к, краєзнавчий музей. На тер. М. р., поблизу с. Колок (тепер смт), відбулась *Колківська політична демонстрація 1935*. У с. Боровичах М. р. народився укр. революціонер-демократ Є. М. *Моссаковський*, у с. Лісовому — польс. революціонер-демократ З. *Сераковський*. У М. р. видається газ. «Зоря комунізму» (з 1945).

М. П. Остапець.

МАНЕ́ВИЧ Абрам Аншелович (25.XI 1881, м. Мстиславль, тепер БРСР — 30.VI 1942, Нью-Йорк) — укр. живописець. У 1901—05 навчався в Київ. худож. уч-щі. В 1920 виїхав за кордон. Писав міські пейзажі, зокрема київські, спираючись на здобутки *імпресіонізму*: «Весняна симфонія» (1912), «Осінь. Дніпро» (1913), «Міський пейзаж» (1914, ДМУОМ), «Дахи Києва». В 1925—27 виконав серію міських пейзажів «Прозаїчна Америка», в яких показав контрасти сучас. капіталістичного міста. В останні роки створив пейзажі «Зима. Канада» (1932), «Весна» (1942) та ін.

МАНЕ́ВИЧ Лев Юхимович (псевд. — Етьєн; 20.VIII 1898, м. Чауси, тепер Могильовської обл. БРСР — 11.V 1945, Ебензе, Австрія) — рад. військ. розвідник, полковник, Герой Рад. Союзу (1965). Член Комуністичної партії з 1918. В Червоній Армії з 1918. Учасник громадян. війни. Закінчив Військ. академію РСЧА (1924), служив у Розвідувальному управлінні РСЧА. З серед. 20-х до поч. 30-х рр. періодично перебував за кордоном як розвідник. Заарештований італ. фашист. контррозвідкою, 1943 переданий гітлерівцям і утримувався в концтаборах. Визволений 6.V 1945 амер. військами, але незабаром помер від туберкульозу. Похований у Лінці (Австрія).

МАНЕ́ВИЧІ — селище міського типу Волин. обл. УРСР, райцентр. Залізнична станція. 6,5 тис. ж. (1980). Виникли в кін. 19 ст. у зв'язку з будівництвом залізниці Ковель — Сарни. З 1920 — під владою бурж.-поміщицької Польщі. В 1939 М. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. З 1940 — с-ще міськ. типу. У селищі — меблева ф-ка, харч. комбінат, маслоробний і торфобрикетний з-ди, рибний цех Волин. рибокомбінату, лісгоспзаг, будинок побуту. З заг.-осв. та музична школи, лікарня. Будинок культури, кінотеатр, 4 бібліотеки, історико-краєзнавчий музей.

МАНЕ́ВР військовий (франц. manoeuvre, букв. — робота рук) — організоване переміщення військ (сил флоту) в ході бойових дій на новий напрям (рубіж, у новий район) з метою зайняття вигіднішого порівняно з противником положення та створення необхідного угруповання сил і засобів; перенесення вогню (підсилення авіації, ударів ракетних військ) для масованої дії по найважливіших об'єктах (цілях) противника. Вимоги для проведення М.— несподіваність, потайність і швидкість виконання (див. *Маневрена війна*).

МАНЕ́ВРЕНА ВІЙНА́ — бойові дії, які ведуть з широким застосуванням *маневру* війська для досягнення вирішальної мети. На відміну від позиційної війни М. в. характеризується великим розмахом, швидкою зміною обстановки, розгортанням воєнних дій одночасно на широкому фронті і на велику глибину, відсутністю стабільної лінії фронту. Маневрений характер війни в основному проявляється в наступі, однак маневреними можуть бути й оборонні дії. Застосування деяких форм маневру відоме з давніх часів. 1-а світова війна на початковому етапі була М. в., але з кінця 1914 стала позиційною. Всі осн. риси М. в. мала громадян. війна в Росії 1918—20. Це було зумовлено обширністю території, де велися бойові дії, відносною нечисленністю армій, відсутністю суцільної лінії фронту, наявністю в Рад. Армії *кінних армій* та кав. корпусів. 2-а світова війна з розвитком родів військ (насамперед танк. військ і авіації) була переважно М. в. Високою маневреністю відзначалася Велика Вітчизн. війна 1941—45. Тех. оснащеність сучас. збройних сил істотно підвищила можливості ведення маневреної війни.

І. В. Архипов.

МАНЕ́ВРИ військові — двосторонні навчання військ оперативно-тактичного й оперативно-стратегічного масштабу, які провадяться на місцевості, морі, в повітрі з метою опрацювання важливих питань підготовки та ведення операцій (бойових дій) в умовах, близьких до бойових. М. є вищою формою навчання військ (сил флоту, авіації), командирів і штабів з'єднань та об'єднань, перевірки їхньої бойової готовності, рівня польової, повітр. і мор. виучки військ.

МАНЕ́Ж (франц. manège) — 1) Споруда, призначена для тренування коней, верхової їзди, змагань. У плані М.— витягнутий прямокутник із закругленими кутами, зрідка — коло. Сучас. М. із спеціально підготовленим ґрунтом влаштовують, як правило, при *іподромах*. 2) М. цирковий — арена, круглий майданчик (діаметр 13 м) посередині цирку, де відбувається вистава. 3) М. спортивний — споруда, призначена для занять і змагань з різних видів легкої атлетики, гімнастики, спортивних ігор тощо. 4) Переносна загорожа для дітей, які починають ходити.

МАНЕКЕ́Н (франц. mannequin, від голл. mannekijn — людинка) — 1) Фігура або тулуб людини з гіпсу, деревини, пап'є-маше або ін. матеріалів. На М. демонструють одяг (у магазинах, на виставках тощо) або примірюють його (в ательє). 2) Дерев'яна фігура людини з рухомими кінцівками, яку художники використовують при зарисовуванні людських поз, одягу.

МАНЕ́РА (франц. manière) — 1) Характер або спосіб виконання худож. твору як суто технічна особливість. Терміном «манера» визначаються іноді заг. властивості виконання твору, характерні для художника, письменника, актора, музиканта або для худож. школи. 2) Спосіб дії, який увійшов у звичку даної особи; звичка. 3) Манери — зовнішні форми поведінки в товаристві.

МА́НЕС (Mánes) — родина чес. живописців. Антонін М. (3.XI 1784, Прага — 23.XII 1843, там же) — пейзажист, один із засновників нац. школи живопису. На поч. 1800-х рр. навчався в празькій АМ, де викладав з 1836. Твори: «Вид на Градчани» (1821) та ін. Йосеф М. (12.V 1820, Прага — 9.XII 1871, там же) — живописець і графік. Син Антоніна М. В 1835—45 навчався в празькій АМ, пізніше — в мюнхенській АМ. Зображував життя простого народу, його нац.-визвольну боротьбу. Твори: «Медовий місяць у Гані» (1849), «Вітчизна» (1856), «Словацька родина» (1859), «Лабський край» (1863); іл. до «Краледворського рукопису» (1857—59); розпис циферблата годинника (Орлоя) на ратуші Старого міста Праги. Брав участь у Празькому повстанні 1848. Квідо М. (17.VII 1828, Прага — 5.VIII 1880, там же) — живописець і графік. Син Антоніна М. В 1838—51 навчався в празькій АМ, 1868—70 — в Дюссельдорфі в Б. Вотьє. Твори: «Годинникар» (1861), «Пошта» (бл. 1863), «На обід» (1875) та ін.

МАНЕФО́Н (грец. Μανεθών; 2-а пол. 4 ст. до н. е., м. Себенніт — поч. 3 ст. до н. е.) — давньоєгип. історик, верховний жрець у м. Геліополі. Автор «Історії Єгипту» (3 ч., грец. мовою, збереглася в уривках у працях ін. істориків). М. належить поділ історії Єгипту на 30 династій та на періоди Давнього, Середнього і Нового царств (прийнято з уточненнями сучас. наукою).

МАНЖЕЛІ́Й Вадим Григорович (н. 3.V 1933, Харків) — укр. рад. фізик, доктор фізико-математичних наук (з 1970), професор (з 1972). Член КПРС з 1976. Закінчив Харків. ун-т (1955). З 1960 працює в Фізико-тех. ін-ті низьких т-р АН УРСР. Осн. наук. праці — з фізики низьких т-р, зокрема дослідження теплових властивостей кріокристалів і квантових кристалів, кінетичних явищ у кріогенних рідинах, консервації біол. об'єктів та їхньої поведінки при низьких температурах. Державна премія УРСР, 1977. Державна премія СРСР, 1978.

МАНЖУ́РА Іван Іванович [літ. псевд.— Іван Калічка; 20.X (1.XI) 1851, Харків — 3 (15). V 1893, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ] — укр. поет, фольклорист, етнограф демократичного напряму. Н. в сім'ї дрібного чиновника. Мати — сестра дружини відомого вченого О. *Потебні*. На кошти сім'ї О. Потебні навчався в гімназії, звідки, як і пізніше з Харків. ветеринарного ін-ту, був виключений за «неблагонадійність». З поч. 70-х рр. жив на Катеринославщині, служив на різних дрібних посадах. Мандруючи по селах, вивчав побут і звичаї, збирав фольклор. У 1876 пішов добровольцем на сербсько-тур. війну, був поранений. З 1887 М.— дійсний член історико-філологічного т-ва при Харків. ун-ті, а з 1891 — Моск. т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії. Як поет виступив 1885. Перша зб. поезій — «Степові думи та співи» (1889). Толі ж підготував другу зб. віршів «Над Дніпром», а також зб. літературно опрацьованих фольклорних матеріалів «Казки та приказки і таке інше. З народних уст зібрав і у вірші склав Іван Манжура», які за життя поета не були опубліковані. М. відстоював думку про служіння л-ри народові. Його лірика сповнена соціальним змістом, в ній поет реалістично показав життя знедоленої бідноти, наймитів, бурлаків, сільських і міськ. пролетарів. Віра в народні сили звучить у поемах М. «Трьомсин-богатир» та «Іван Голик». М.— перекладач творів М. Некрасова, Я. Полонського, Г. Гейне. Залишив велику фольклористичну спадщину (зб. «Казки, прислів'я та ін., записані в Катеринославській та ін. губерніях», 1890, та ін.). Праці М. в галузі фольклору й етнографії високо цінили О. Потебня, М. Сумцов, І. Франко.

Тв.: Поезії. Х., 1930; Твори. К., 1961; Твори. К., 1972; Твори. К., 1980; Рос. перекл. — Избранные стихи. М., 1957.

Літ.: Березовський І. П. Іван Манжура. К., 1962; Заремба В. І. Іван Манжура. К., 1972; Бернштейн М. Д. Іван Манжура. К., 1977.

П. І. Орлик.

МАНЗІ́Й Володимир Данилович [23.III (4.IV) 1884, Київ — 22.IV 1954, там же] — укр. рад. режисер, нар. арт. УРСР (з 1940). Член КПРС з 1948. Муз. освіту здобув у Київ. муз. уч-щі (1903). М.— один з фундаторів укр. рад. оперного театру. В 1917—26 працював у театрах Одеси, Астрахані, Пензи, Харкова; 1928—53 (з перервою) — гол. режисер Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Вистави: «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Золотий обруч» Б. Лятошинського, «Наймичка» М. Вериківського, «Іван Сусанін» М. Глинки, «Кармен» Ж. Бізе та ін. Нагороджений двома орденами «Знак Пошани».

МАНИ́ЛОВ Григорій Феофанович (16.I 1875, Ніжин, тепер Черніг. обл.— 29.V 1954, Миколаїв) — укр. рад. диригент, засл. діяч мист. УРСР (з 1950). Член КПРС з 1952. Загальну та муз. освіту здобув самотужки. Організатор і керівник (1925—54) Миколаїв. оркестру нар. інструментів на суднобудівному з-ді (тепер Засл. самодіяльний оркестр народних інструментів).

МАНІАКА́ЛЬНО-ДЕПРЕСИ́ВНИЙ ПСИХО́З, циркулярний психоз, циклофренія (легка форма — циклотимія) — психічне захворювання, що виявляється в періодичних розладах (фазах) настрою: маніакального збудження (*манія*), або меланхоліч. пригнічення (*депресія*). Тривалість приступів — від кількох днів до багатьох місяців. Осн. причина хвороби не відома. Перебіг захворювання залежить від чергування його фаз, тривалості приступів та проміжків між ними. В інших випадках хворі на М.-д. п. схильні до маячних ідей самозвинувачення та самозневажання; тяжкі переживання часто призводять до намагань покінчити життя самогубством.

Лікування: заспокійливі, стимулюючі та антидепресивні засоби; в стані загострення — стаціонарне.

МА́НІЗЕР Матвій Генріхович [5 (17).III 1891, Петербург — 20.XII 1966, Москва] — рос. рад. скульптор, нар. художник СРСР (з 1958), засл. діяч мист. БРСР (з 1933) та УРСР (з 1935), дійсний член і віце-президент АМ СРСР (з 1947). Член КПРС з 1941. В 1908—09 навчався в Центр. уч-щі тех. малювання Штігліца у В. *Савинського*, 1909—11 — в Рисувальній школі Т-ва заохочування мистецтв, 1911—16 — петерб. АМ у В. *Бекле-мішева* та Г. Залемана. Брав участь у здійсненні плану *монументальної пропаганди* (рельєф «Робітник», 1920—21). Член *АХРР* (з 1926). Працював у галузі монументальної і станкової скульптури. Твори: пам'ятники — В. Володарському (1925) і «Жертвам 9 січня 1905 року» (1931) в Ленінграді, В. Чапаєву в Куйбишеві (1932), Т. Г. Шевченку в Харкові (1935), Києві (1938) та Каневі (1939), В. І. Леніну в Ульяновську (1940), Зої Космодем'янській в Тамбові (1947), І. Мічуріну в Мічурінську (1950); 20 фігур для станції Моск. метрополітену «Площа Революції» (1936—39), в співавт.; портрети та ін. Викладав у Ленінгр. АМ (1921—29, 1935—41, 1945—47), Моск. ін-ті прикладного і декоративного мист. (1946—52). Моск. художньому ін-ті (з 1952). Нагороджений орденами Леніна і Червоної Зірки, медалями. Держ. премія СРСР, 1941, 1943, 1950. Іл. див. також на окремому аркуші до статей *Київ, Канівський музей-заповідник Т. Г. Шевченка*.

Літ.: Ермонская В. В. Матвей Генрихович Манизер. М., 1961.

МАНІ́ЛА — столиця Філіппін, гол. політ., екон. і культур. центр країни. Розташований на о. Лусон, при впадінні р. Пасіг у Манільську зат. Пд.-Китайського м. Вузол з-ць і автошляхів, значний мор. порт, аеропорт міжнар. значення. 1,5 млн. ж. (1975). Разом з передмістями і містами-супутниками утворює *конурбацію* — Велика М. з нас. 6 млн. чол. (1979). У давнину на місці М. були тагалогські поселення Майніла і Тондо. З 1574 М.— адм. центр ісп. колонії Філіппіни. В 1898 М. окупували США. В роки 2-ї світової війни М. 1942—45 була окупована япон. загарбниками. М.— центр робітн. і профспілкового руху. Головні галузі промисловості — швейна, взуттєва, поліграфічна, харчосмакова (у т. ч. тютюнова, пивоварна й олійницька), деревообробна. Розвинуті текстильна, хімічна, електромаш.-буд., металообробна галузі. Сталеливарний та ін. з-ди. Численні ремісничі та авторем. майстерні. М.— фінанс. центр країни, тут зосереджені контори гол. експорт-

А. А. Маневич. Вулиця в провінції.

Й. Манес. Червень. Косовиця. Медальйон з розпису циферблата годинника (Орлоя). 1865—66. Музей міста. Прага.

Маніла. Приморський бульвар.

Маніок істівний. Пагін, листок і молоді кореневі бульби.

но-імпортних торг. і страхових компаній, біржі, банки. Манільський ун-т (засн. 1585), Католицький ун-т Санто-Томас (засн. 1611), Далекосхідний, Філіппінський жіночий ун-ти. Академія наук (засн. 1976). Нац. та ін. б-ки. Нац. музей, Філіппінська картинна галерея, музей Санто-Томас та ін. Пам'ятки ісп. колоніальної архітектури 16—18 ст.

МАНІО́К (Manihot) — рід однодомних рослин родини молочаєвих. Дерева, кущі і трави. Листки пальчаторозсічені, чергові. Квітки різностатеві, зібрані в китиці. Плід — коробочка. Бл. 170 видів, поширених в тропіч. Америці. В культурі найпоширеніший М. їстівний (M. esculenta) — кущ заввишки до 3—5 м. В їжу використовують бульбовидні корені; вони містять крохмаль (до 40%), цукор, азотисті сполуки, жирні олії, а також отруйний глікозид, який при підсмажуванні, варінні та просушуванні коренів руйнується. З коренів одержують борошно і крохмаль, який іде на виготовлення спирту, ацетону та ін. речовин. Деякі М.— каучуконоси.

МАНІПУЛЯ́ТОР—1) Машина або пристрій, якими виконують допоміжні операції, пов'язані зі зміною положення заготовки або виробу. Найпоширенішими є М. прокатні, ковальські і зварювальні. 2) Пристрій або машина (промисловий *робот*), що виконують *маніпуляції*, еквівалентні діям руки людини. Основою таких М. є *просторові механізми* з багатьма *ступенями вільності*. Застосовують М. (мал.) при відносній недоступності об'єкта (напр., у підводних дослідженнях, див., зокрема, *Гідростат*) або в небезпечних для людини умовах (напр., при роботі з радіоактивними речовинами). 3) Основний механізм бурової каретки, яким у привибійному просторі переміщують автом. подавач з *бурильним молотком*. Див. також *Мікроманіпулятор*.

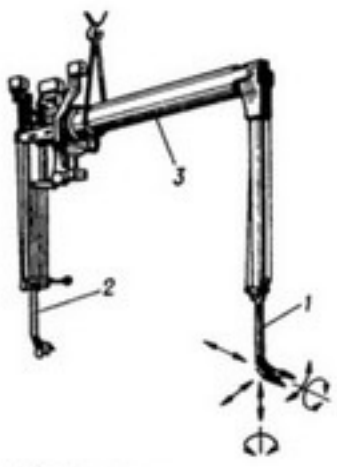

Маніпулятор:
1 — виконавча рука; *2* — керуюча рука; *3* — труба, всередині якої є тяги, що попарно з'єднують ланки виконавчої і керуючої рук (стрілками показано напрями руху захвату).

МАНІПУЛЯ́ЦІЯ (франц. manipulation, від лат. manipulus — жменя, manus — рука) — 1) Рухи руки або обох рук, пов'язані з виконанням певних процесів (напр., при керуванні телеграфним *ключем* або ін. пристроєм); складний прийом у ручній роботі, який потребує великої точності. 2) Переносно — шахрайська витівка, хитрування, підтасування фактів: те саме, що й махінація.

МАНІПУ́Р — штат на Пн. Сх. Індії. Пл. 22,4 тис. км². Нас. 1,1 млн. чол. (1971). Адм. ц.— м. Імпхал. Розташований в Ассамських горах. Центр. частину займає широка міжгірна долина р. Маніпур. Поширені вологі ліси. Економіка розвинута слабо. Вирощують рис, олійні культури, гірчицю, тютюн, бавовник тощо. Садівництво, шовківництво, бджільництво. Розводять кіз та коней (поні). Кустарні промисли, зокрема тканцтво.

МАНІПУ́РИ, мейтхеї — народ в Індії, основне населення штату *Маніпур*. Чисельність — понад 950 тис. чол. (1978, оцінка). Мова — маніпурі, тібето-бірманської групи. За релігією бл. 60% М.— індуїсти, решта — християни, прихильники давніх анімістичних вірувань і мусульмани. За середньовіччя у М. існувало своє незалежне князівство — Маніпур. Осн. заняття — землеробство, тваринництво, шовківництво, ремесла. М. мають свою л-ру і багатий фольклор. Відоме їхнє танцювальне мистецтво.

МАНІСА́ЛЕС — місто на Зх. Колумбії, адм. ц. департаменту Кальдас. Розташований на Панамериканському шосе, залізнична станція. 288,1 тис. ж. (1971). Підприємства харч. (гол. чин. обробка кави), текст., шкіряно-взут., хім.-фарм., буд. матеріалів пром-сті. Торг. центр. Ун-т. М. засн. у середині 19 ст.

МАНІТО́БА — провінція в Канаді. Площа 650,1 тис. км². Нас. 988 тис. чол. (1971). Адм. ц.— м. Вінніпег. Пд. частина М.— один з районів розселення українців у Канаді. Поверхня переважно рівнинна, в центр. частині — Лаврентійська височина. На Пн.— тундрова рослинність, яка змінюється хвойними лісами та степовими ландшафтами. Основа економіки — переробка с.-г. продукції сусідніх степових провінцій. Найрозвинутіші м'ясоконсервна, маслоробна, сироробна, борошномельна та ін. галузі. Підприємства нафтопереробної, маш.-буд., швейної, деревообр. та ін. галузей пром-сті. Добування нікелю, нафти. Гол. пром. центр — Вінніпег. Осн. с.-г. культури — пшениця, овес, ячмінь. Вирощують також олійні культури — льон, рапс, соняшник. М'ясо-мол. тваринництво, птахівництво.

МАНІФЕ́СТ (від лат. manifesto — показую, відкриваю) — 1) Урочистий акт, звернення верховної держ. влади до населення. Іноді містить законодавчі норми або сповіщає про схвалення важливих законів. 2) Письмове звернення, декларація політичної партії, громадської організації та ін. з викладом програми, поглядів, постанов тощо.

«МАНІФЕ́СТ ДО УКРАЇ́НСЬКОГО НАРО́ДУ З УЛЬТИМАТИ́ВНИМИ ВИМО́ГАМИ ДО УКРАЇ́НСЬКОЇ РА́ДИ»— державний акт Раднаркому Радянської Росії, виданий у зв'язку з контрреволюц. політикою *Центральної ради*. Складений на підставі постанови Раднаркому від 3 (16).XII 1917 про одночасне звернення з ультиматумом до Центр. ради і з маніфестом до укр. народу. Написаний 3 (16). XII 1917 спец. комісією на чолі з В. І. Леніним і опублікований від імені Раднаркому 5 (18).XII 1917 в газ. «Правда». Маніфест був документом величезної політ. ваги. Відображаючи сутність ленінської нац. політики Рад. влади, він ще раз підтвердив право укр. та ін. народів на самовизначення. «Все, що́ стосується національних прав і національної незалежності українського народу,— підкреслювалося в Маніфесті,— ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно» (Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 35, с. 137). Викриваючи контрреволюц. діяльність Центр. ради, Раднарком зажадав від неї припинення антирад. політики. Ленінський маніфест відіграв важливу роль у посиленні боротьби трудящих України за Рад. владу.

В. П. Шевчук.

«МАНІФЕ́СТ КОМУНІСТИ́ЧНОЇ ПА́РТІЇ» — перший програмний документ *наукового комунізму*, в якому викладено основні положення марксизму. Написаний К. Марксом і Ф. Енгельсом у грудні 1847 — січні 1848 за дорученням 2-го конгресу *Союзу комуністів* як програма цієї орг-ції. За визначенням В. І. Леніна, в «М. К. п.» «з геніальною ясністю і яскравістю змальований новий світогляд, послідовний матеріалізм, який охоплює і сферу соціального життя, діалектика, як найбільш всебічне і глибоке вчення про розвиток, теорія класової боротьби і всесвітньо-історичної революційної ролі пролетаріату, творця нового, комуністичного суспільства» (Повне зібр. тв., т. 26, с. 42). В «М. К. п.» К. Маркс і Ф. Енгельс виклали цілісну і стрункy теорію матеріалістичного розуміння історії. Вони розвинули осн. матеріалістичні положення про залежність сусп. свідомості від сусп. буття, довели, що в кожну істор. епоху *спосіб виробництва* є матеріальним фундаментом, базисом, який визначає сусп. надбудову. Розвиток сусп. життя визначається розвитком *продуктивних сил*. В «М. К. п.» науково обгрунтовано, що вся історія антагоністичних суспільств була історією боротьби *класів суспільних*, яка приводила до революц. перебудови всіх *суспільних відносин*, докорінного перевороту в способі виробництва і обміну. К. Маркс і Ф. Енгельс показали особливості розвитку *капіталізму*, розкрили фактори швидкого зростання продуктивних сил та умови виникнення великого машинного виробництва. Визнаючи прогресивність капіталістичної *суспільно-економічної формації* порівняно з попередніми, вони водночас показали, що капіталістичні виробничі відносини на певному етапі стають гальмом в подальшому розвитку виробництва, що в надрах бурж. суспільства виникають суперечності між продуктивними силами і капіталістичними *виробничими відносинами*, які породжують класові суперечності між буржуазією і пролетаріатом. В «М. К. п.» науково доведено неминучість краху капіталізму, розкрито істор. роль пролетаріату як могильника капіталізму і будівника нового, комуністичного суспільства. К. Маркс і Ф. Енгельс обгрунтували необхідність створення пролет. комуністичної партії, розкрили її істор. роль як авангарду пролетаріату, визначили її завдання, висунули ідею *диктатури пролетаріату* (хоч ще не вживали цього терміна), об'єктивної неминучості *соціалістичної революції*, намітили екон. заходи, які має здійснити пролетаріат після приходу до влади, піддали науковій критиці класово обмежені уявлення бурж. ідеологів про *власність, державу, шлюб, сім'ю, мораль, вітчизну* тощо. Значне місце в «М. К. п.» відводиться критиці бурж. і дрібнобурж. течій, що виступали під прапором соціалізму

(феод. соціалізм, дрібнобурж. соціалізм, «*істинний соціалізм*», бурж. соціалізм). У «Маніфесті» розкрито нереальність систем *утопічного соціалізму* і водночас показано їхнє раціональне зерно. К. Маркс і Ф. Енгельс виклали й основи стратегії і тактики комуністичної партії. В «М. К. п.» сформульовано осн. принцип міжнар. пролет. солідарності — принцип пролетарського *інтернаціоналізму*, виражений у заклику: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». «Ця невеличка книжечка,— писав про „Маніфест" В. І. Ленін,— варта цілих томів: духом її до цього часу живе і рухається весь організований і революційний пролетаріат цивілізованого світу» (Повне зібр. тв., т. 2, с. 10). «М. К. п.» вперше опубліковано в лютому 1848 в Лондоні нім. мовою, рос. мовою видано 1869 в Женеві в перекладі М. О. *Бакуніна* (видання мало ряд неточностей і помилок). У 1882 в Женеві вийшов рос. переклад Г. В. *Плеханова* з передмовою К. Маркса і Ф. Енгельса. На Україні серед перших популяризаторів і перекладачів «Маніфесту» були І. Я. *Франко* і Леся *Українка*. В перекладі укр. мовою «М. К. п.» вперше видано 1902 у Львові.

МАНІФЕ́СТ МИ́РУ 1957 — документ, прийнятий Нарадою комуністичних і робітн. партій, яка відбулася 16—19.XI в Москві (див. *Наради представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960*). Маніфест закликав людей доброї волі всіх країн об'єднати зусилля, щоб запобігти світ. термоядерній війні, підкресливши, що війна не є неминучою, що мир можна захистити і зміцнити. Водночас Маніфест застеріг, що загроза нової війни не минула, в ній заінтересовані капіталістичні монополії, які розбагатіли на світ. війнах, на гонці озброєнь. Маніфест закликав усі миролюбні сили світу боротися за припинення гонки озброєнь і заборону випробувань, виробництва і застосування ядерної зброї, за ліквідацію воєн. блоків та іноз. військ. баз в ін. країнах, припинення переозброєння нім. мілітаристів, проти підступів та воєн. провокацій імперіалістів на Бл. і Серед. Сході, підтримувати політику колективної безпеки, мирного співіснування д-в з різними сусп. системами, широкого екон. і культур. співробітництва народів.

Літ.: Програмні документи боротьби за мир, демократію і соціалізм. К., 1961.

«МАНІФЕ́СТ РОСІ́ЙСЬКОЇ СОЦІА́Л-ДЕМОКРАТИ́ЧНОЇ РОБІТНИ́ЧОЇ ПА́РТІЇ» — декларація про виникнення і мету РСДРП, складена за рішенням *Першого з'їзду РСДРП* у березні 1898 (окремою листівкою виданий у квітні 1898). Через відсутність у зв'язку з арештами у Петербурзі теоретиків-марксистів до складання маніфесту було залучено «легального марксиста» П. Б. Струве (згодом він відмежовувався від маніфесту). Остаточна редакція належала С. І. *Радченкові*, соратнику В. І. Леніна. Маніфест сповістив про утворення в Росії революц. марксист. партії, про заг. напрям її діяльності. В. І. Ленін, який був на засланні в с. Шушенському в Сибіру, приєднався до нього. Маніфест підкреслив вирішальну роль рос. пролетаріату в майбутній революції, наголосив на тому, що РСДРП є частиною міжнар. соціал-демократичного руху. Маніфест відіграв велику роль як відкрита заява партії про свої цілі. Проте в ньому недостатньо чітко викладалися осн. ідеї марксизму — про завоювання пролетаріатом політ. влади, про керівну роль робітн. класу, про його союзників у боротьбі проти царизму і капіталізму. Маніфест широко розповсюджувався в місцевих с.-д. орг-ціях, зокрема в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, був надрукований робітн. пресою Німеччини, Франції, Великобританії.

В. П. Шевчук.

МАНІФЕ́СТ ТИМЧАСО́ВОГО РОБІТНИ́ЧО - СЕЛЯ́НСЬКОГО У́РЯДУ УКРАЇ́НИ 1918 — перший акт *Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України*. Виданий 29.XI 1918. Маніфест проголосив повалення влади гетьмана і відновлення влади Рад. Всі закони, накази, договори, постанови і розпорядження *гетьманщини* та *Центральної ради* було скасовано. Всі підприємства проголошувалися власністю укр. трудящих, усі поміщицькі землі з живим і мертвим інвентарем відбирались у поміщиків і безплатно передавалися селянам. Всі надані робітникам і селянам Рад. владою права, ліквідовані за часів австро-нім. окупації і гетьманщини, поновлювалися в повному обсязі, а вся заборгованість трудящих капіталістам і поміщикам скасовувалася. В Маніфесті йшлося також про термінові і рішучі заходи по налагодженню госп. життя — відновлення руху на з-цях, роботу пром. підприємств, викорінення спекуляції, встановлення регулярного товарообміну з Рад. Росією. Уряд закликав робітників і селян нещадно боротися проти внутр. контрреволюції та іноз. інтервентів. Маніфест відіграв велику роль у мобілізації сил на боротьбу за відновлення і зміцнення Рад. влади на Україні наприкінці 1918 — на поч. 1919.

І. К. Рибалка.

МАНІФЕ́СТ ЦК РСДРП 27 ЛЮТОГО 1917 «ДО ВСІХ ГРОМАДЯ́Н РОСІЇ» — документ більшовицької партії, який проголосив повалення самодержавства і осн. вимоги бурж.-демократичної революції (див. *Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 в Росії*). Рішення про випуск Маніфесту ухвалив Виборзький райком партії; остаточний текст відредагувало й затвердило *Російське бюро ЦК РСДРП*. Розповсюджений у Петрограді 27.II (12.III) у вигляді гектографованої листівки; 28.II (13.III) опублікований в додатку до № 1 «Известий Петроградского Совета рабочих депутатов». Він визначив гол. завдання моменту: створення Тимчасового революц. уряду, який повинен встановити демократичну республіку, запровадити восьмигодинний робочий день, конфіскувати поміщицькі й монастирські землі, скликати Установчі збори, добитися негайного припинення імперіалістичної війни. У Маніфесті нема прямої вказівки про Раду робітн. депутатів як орган повстання, але петроградські більшовики одночасно з Маніфестом випустили листівку із закликом створювати Ради робітн. депутатів. В. І. Ленін позитивно оцінив Маніфест. «При цьому особливо важлива і особливо злободенна є та цілком слушна думка нашого ЦК,— писав В. І. Ленін,— що для миру необхідні відносини з пролетарями всіх воюючих країн» (Повне зібр. тв., т. 31, стор. 33). Маніфест був важливим політ. документом. Він відображав вимоги мас, сприяв їхній організації, ростові впливу більшовицької партії.

В. О. Кондратюк.

МАНІФЕ́СТ ЦК РСДРП «ВІЙНА́ І РОСІЙСЬКА СОЦІА́Л-ДЕМОКРА́ТІЯ» — перший офіційний документ партії більшовиків, у якому висловлено її ставлення до 1-ї світової війни 1914—18. Написаний В. І. Леніним у вересні 1914; опублікований 19.X (1.XI) 1914 в газ. «*Социал-демократ*». У Маніфесті В. І. Ленін сформулював і обгрунтував політику і тактику партії в період війни. В ньому розкрито імперіалістичний характер світової війни, заявлено, що поведінка с.-д. партій і більшості лідерів *Інтернаціоналу 2-го*, які виступили за підтримку війни, є прямою зрадою соціалізму й означає ідейно-політ. крах 2-го Інтернаціоналу. В. І. Ленін визначив осн. лозунги більшовицької партії: перетворення імперіалістичної війни на громадянську, що було розвитком ідей *Базельського маніфесту 1912*; поразка царського уряду в імперіалістичній війні (для соціалістів ін. країн цей лозунг був лозунгом поразки «свого» уряду в даній війні); цілковитий розрив з 2-м Інтернаціоналом, що зазнав краху, і створення нового, вільного від опортунізму 3-го Інтернаціоналу.

Для здійснення цих лозунгів партія висунула ряд конкретних заходів: безумовна відмова від голосування за воєнні кредити і обов'язковий вихід представників соціалістичних партій з бурж. урядів; повна відмова від угоди з буржуазією, від лозунга «громадянського миру»; створення в тих країнах, де легальна робота утруднена, нелегальних парт. орг.-цій; підтримка братання солдатів на фронті; підтримка революц. масових виступів пролетаріату. Ленінський маніфест мав велике міжнар. значення. Він дав революціонерам усього світу конкретну програму дій в умовах війни, що розгорнулася.

В. О. Кондратюк.

МАНІХЕ́ЙСТВО — релігійне вчення, що виникло в 3 ст. на Близькому Сході. Сформувалося на основі *зороастризму*, маздеїзму, *християнства* і *гностицизму*. Назване за ім'ям його напівлегендарного засновника — Мані (бл. 216 — бл. 277). Виходячи із зороастрійського *дуалізму*, М. визнавало вічність боротьби двох начал — світлого, доброго, духу проти темряви, зла, матерії. Представники М. розглядали світ як втілення зла, а зміст світового роз-

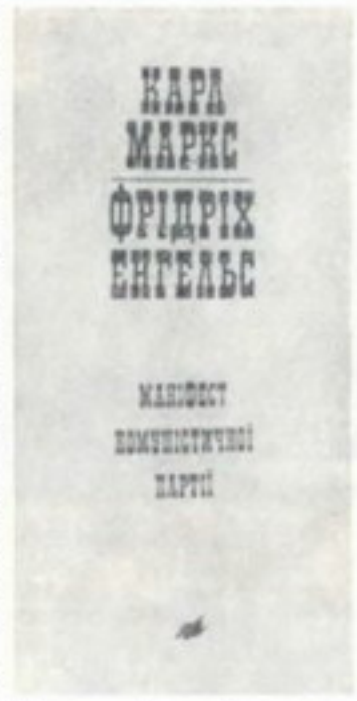

Титульні сторінки українських видань праці К. Маркса і Ф. Енгельса «Маніфест Комуністичної партії» — першого видання 1902 і видання 1979.

Г. Манн.

Томас Манн.

М. Ф. Манойло.

Ц. Л. Мансурова.

витку вбачали у «врятуванні» частинок світла, що містяться в душі людини, від влади матерії. Засобом досягнення цієї мети вважали крайній *аскетизм*. Ідеї боротьби проти царства темряви приваблювали експлуатовані маси, і М. швидко поширилося в ряді країн Азії й Європи. Але оскільки воно закликало до аскетизму, а не до активної боротьби, то з часом виродилося в незначну містичну секту. Дуалістичні ідеї М. про боротьбу добра і зла були одним з джерел віровчення *павлікіан*, богомилів. *катарів, альбігойців* та ін.

МА́НІЯ (грец. μανία — безумство, нестяма, захопленість), маніакальний синдром — психічний розлад, що характеризується психічним та руховим збудженням з невмотивовано підвищеним настроєм, балакучістю та ідеями величності тощо. М. буває при *маніакально-депресивному психозі*, ряді ін. захворювань мозку (*прогресивному паралічі*, старечому психозі, *шизофренії*, інфекційних і інтоксикаційних захворюваннях тощо) та його травмах. У побуті збереглися такі визначення М., як М. величності, М. переслідування. Людину, яка має певний хворобливий потяг (*клептоманія*, еротоманія, піроманія), наз. маніяком.

МА́НКІН Валентин Григорович (н. 19.VIII 1938, с. Білокоровичі Олевського р-ну Житомир. обл.) — укр. рад. спортсмен-яхтсмен (Київ). Засл. майстер спорту (з 1968). Член КПРС з 1967. Олімпійський чемпіон у класі «Фінн» (1968), в класі «Темпест» (1972) і в класі «Зірковий» (1980), чемпіон світу в класі «Темпест» (1973). Багаторазовий чемпіон СРСР (1959—78). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами.

МАНН (Mann) Генріх (27.III 1871, Любек — 12.III 1950, Санта-Моніка, Каліфорнія) — нім. письменник. Брат Т. *Манна*. З 1933 жив в еміграції (Франція, США). Друкуватися почав 1893. Найвідоміші твори: сатиричні романи «Земля обітована» (1900), «Учитель Гнус» (1905), трилогія «Імперія» («Вірнопідданий», 1914; «Бідняки», 1917; «Голова», 1925), істор. дилогія «Молоді літа короля Генріха IV» (1935), «Зрілі літа короля Генріха IV» (1938). У 30-х рр. М.— активний діяч антифашист. руху, зближується з Компартією Німеччини, поділяє ідеї соціалістич. гуманізму, що дістало вираження в художніх творах і публіцистичних книгах «Дух і дія» (1931), «Ненависть» (1933), «Настане день» (1936), «Мужність» (1939), «Огляд століття» (1946) та ін. Борець за дружбу і мир між народами, М. прихильно ставився до СРСР. У 1949 обраний першим президентом Нім. академії мистецтв (НДР). Помер напередодні повернення на батьківщину. В 1961 прах М. перевезено в НДР (Берлін).

Тв.: Укр. перекл.— Вірнопідданий. К., 1969; Молоді літа короля Генріха IV. К., 1980; Рос. перекл. — Сочинения, т. 1—8. М., 1957—58

Літ.: Серебров Н. Н. Генрих Манн. М., 1964; Брандис Е. П., Дмитриева Г. П. Генрих Манн. Биобиблиографический указатель. М., 1957.

Н. М. Матузова.

МАНН (Mann) Том (15.IV 1856, Фолсгілл, графство Уорікшір — 13.III 1941, Грассінгтон, графство Йоркшір) — діяч робітн. руху Великобританії, один із засновників Компартії Великобританії 1920. В 1866—70 працював у шахтах. У 1889 — один з організаторів страйку лондонських докерів. Діяч С.-д. федерації (засн. 1884). Брав участь у створенні Незалежної робітн. партії (1893). У 1901—10 жив в Австралії і Новій Зеландії, де брав активну участь у робітн. і профспілковому русі. З 1916 — член Брит. соціалістичної партії. В 1918—20 М.— один з організаторів боротьби робітників проти антирад. інтервенції.

МАНН (Mann) Томас (6.VI 1875, Любек — 12.VIII 1955, Цюріх) — нім. письменник. Брат Г. *Манна*. З 1933 жив в еміграції (Швейцарія, США, знову Швейцарія). Перша зб. новел — «Маленький пан Фрідеман» (1898). У романах «Будденброки» (1901), «Чарівна гора» (1924), істор. тетралогії на біблійні теми «Йосиф та його брати» (1933—43), романах «Лотта у Веймарі» (1939), «Доктор Фаустус» (1947), «Пригоди авантюриста Фелікса Круля» (ч. 1, 1954) та новелах викривав бурж. суспільство, відобразив кризу його культури, багато уваги приділяв проблемам мистецтва, відстоював ідеї гуманізму, демократії, прогресу. Був активним антифашистом, борцем за мир, закликав до дружби з СРСР. Після 1945 виступав проти відродження західнонім. мілітаризму. Нобелівська премія, 1929.

Тв.: Укр. перекл.— Будденброки. К., 1973; Тристан. Новели. К., 1975; Рос. перекл.— Собрание сочинений, т. 1—10. М., 1959—61.

Літ.: Адмони В. Г., Сильман Т. И. Томас Манн. Л., 1960; Фёдоров А. А. Творчество Томаса Манна. М., 1960; Русакова А. В. Томас Манн в поисках нового гуманизма. Л., 1969; Житомирская З. В. Томас Манн. Ввобиблиографический указатель. М., 1956.

Н. М. Матузова.

МАНН (Mann) Хорас (4.V 1796, Франклін, шт. Массачусетс — 2.VIII 1859, Йеллоу-Спрінгс, шт. Огайо) — амер. педагог й громад. діяч. У 30—40-х рр. очолив прогресивний громадсько-пед. рух за поліпшення шкільної справи, який виник у США під впливом вимог робітн. класу ввести безплатну й заг. освіту. В 1837—48 очолював створене за його ініціативою Бюро в справах освіти шт. Массачусетс, 1848—53 був членом конгресу США від цього штату. Сусп. і пед. поглядам М. притаманні гуманізм і демократизм. Відстоював право кожної особистості на свободу й освіту незалежно від раси, національності й майнового стану. Свої пед. ідеї пропагував через заснований ним перший пед. журнал у США «Common School Journal» (виходив у Бостоні 1838—52).

МА́ННА (грец. μάννα, з давньоєвр.) — 1) Застиглий сік, що витікає при ушкодженні кори деяких рослин (ясена манного, тамариксу, верблюжої колючки та ін.). Має жовтий колір, містить цукри, спирт маніт. Застосовується як проносний засіб. 2) Назва деяких лишайників [Aspicilia (Lecanora) esculenta та ін.], поширених в степах і напівпустелях Пд.-Сх. Європи, Пд.-Зх. Азії і Пн.-Сх. Африки. Їхня *слань* має вигляд невеликих горбкуватих не прикріплених до субстрату грудочок, що легко переносяться вітром, іноді на великі відстані. При цьому виникає уявлення, ніби вони падають з неба. В деяких випадках М. використовувалася людиною в їжу. Це все дало привід до виникнення біблійної легенди «про небесну манну». М. наз. і зернівки *лепешняка*, що їх іноді також вживають в їжу.

МА́ННЕРГЕЙМ (Mannerheim) Карл Густав Еміль [4 (16).VI 1867, Вільняс, побл. м. Турку — 28.I 1951, Лозанна, Швейцарія] — держ. і військ. діяч Фінляндії, маршал (з 1933), барон. У 1889—1917 служив у рос. армії. З 1918 очолив білофін. армію, яка за допомогою кайзерівської Німеччини придушила Фінляндську революцію 1918. В грудні 1918 — липні 1919 — регент Фінляндії, з 1931 — голова Ради держ. оборони. В 1939—40 і 1941—44 — головнокомандуючий фін. армією у війнах проти СРСР. У серпні 1944 — березні 1946 — президент Фінляндії. Під тиском демократичних сил вийшов у відставку.

«МА́ННЕРГЕЙМА ЛІ́НІЯ» — система кол. фінських довгочасних військ. укріплень на Карельському перешийку за 32 км від Ленінграда. Споруджена 1927—39 за допомогою зх.-європ. імперіалістів як плацдарм для нападу на Рад. Союз. Названа за прізвищем К. Г. *Маннергейма*. «М. л.» мала заг. протяжність 135 км, глибину до 90 км. Всього на «М. л.» було зведено понад 2 тис. вогневих споруд. «М. л.» двічі проривали рад. війська — під час *радянсько-фінляндської війни 1939—40* та *Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945*. Пізніше всі її оборонні споруди були знищені.

МАНО́ЗА, $C_6H_{12}O_6$ — моносахарид з групи *гексоз*, ізомер *глюкози*. Входить до складу природних складних *вуглеводів* — мананів. М. добре розчинна у воді, солодка на смак. При окисленні М. утворюється манонова, а потім моносахарна к-та, при відновленні — шестиатомний спирт маніт. М. зброджується *дріжджами*. М. виявлено як у тваринних, так і в рослинних організмах (входить до складу сироватки крові, слизу кишечника, білків слини, рідини суглобів, бактеріальних полісахаридів, плодів багатьох рослин).

МАНО́ЙЛО Микола Федорович (н. 8.XII 1927, с. Манили, тепер Валківського р-ну Харків. обл.) — укр. рад. співак (баритон), нар. арт. СРСР (з 1976). Член КПРС з 1973. В 1960 закінчив Харків. консерваторію (клас П. *Голубєва*). З 1958 — соліст Харків. театру опери та балету ім. М. В. Лисенка. Партії: Остап («Тарас Бульба» Лисенка), Губанов («Комуніст» Клебанова), Князь («Чародійка» Чайковського), Демон, Ріголетто (однойменні опери А. Рубінштейна і Верді), Яго («Отелло» Верді), Лістрат («В бурю» Хренникова), Кіазо («Даїсі» Паліашвілі). Депутат Верховної Ради УРСР 9—10

скликань. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

МАНО́МЕТР (від грец. μανός — нещільний, рідкий і μετρέω — вимірюю) — прилад, яким вимірюють тиск рідини, газу або пари. Основою вимірювальної системи М. є чутливий елемент — первинний перетворювач тиску. В мех. М. (мал.) таким елементом служить трубка, поршень, мембрана або ін. тіло, яке сприймає вимірюваний тиск, в рідинних М.— стовпчик рідини (ртуті, масла та ін.), що зрівноважує цей тиск. Дія електр. манометрів грунтується на зміні електр. властивостей (напр., електр. опору) чутливого елемента залежно від вимірюваного тиску. Є також М. іонізаційні, теплові, радіометричні та ін. М. бувають з шкалою і без шкали (з уніфікованими пневматичними або електр. вихідними сигналами). Ними вимірюють атм. тиск (див. *Анероїд*, *Барометр*), тиск розріджених газів (див. *Вакуумметр*), абсолютний, надлишковий тиск, а також різницю (перепад) двох тисків, більших за атмосферний.

М. П. Лисиця.

МАНО́РИК Андрій Васильович (1.IX 1921, с. Вербівка Погребищенського р-ну Вінн. обл.— 25.VI 1974, Київ) — укр. рад. рослинознавець-фізіолог, доктор біол. наук (з 1970), професор (1971), чл.-кор. АН УРСР (з 1973). Закінчивши Уманський с.-г. ін-т (1948), до 1951 працював викладачем Бобрицького с.-г. технікуму (Черкас. обл.). З 1951 — в Ін-ті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР. З 1957 — заступник директора, а з 1973 — директор Ін-ту фізіології рослин АН УРСР. Дослідження і наук. праці присвячені біологічно активним речовинам органічних добрив та симбіотичній фіксації азоту бобовими рослинами. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями. *Д. М. Гродзінський.*

МАНСА́Р (Mansart) Франсуа (23.I 1598, Париж — 23.IX 1666, там же) — франц. архітектор. М.— один із перших представників франц. *класицизму* 17 ст. Серед споруд — замок у Блуа (перебудова 1635—38), палац Мезон-Лаффіт (1642—50), церква Валь-де-Грас (1645—46), готель Карнавале (перебудова 1660—61), обидві — в Парижі. Учнем М. був його внучатий племінник Ж. *Ардуен-Мансар*.

МАНСА́РДА (франц. mansarde) — приміщення, переважно житлове, розташоване на горищі будинку й утворене схилами високого даху. Назва походить від імені франц. арх. Ф. *Мансара* й Ж. *Ардуена-Мансара*, які вперше застосували мансарди. Іл. с. 353.

МА́НСІ — народ, корінне населення *Ханти-Мансійського автономного округу* Тюмен. обл. РРФСР. Чисельність — 7,6 тис. чол. (1979, перепис). Мова — мансійська, угорської групи (див. *Мансійська мова*). За релігією з поч. 17 ст. вважалися православними, але зберігали різні дохристиянські вірування (зокрема, *шаманство*). М. сформувались у 1-му тис. н. е. в процесі злиття угрів, які прийшли з Пд., з давніми племенами Зауралля. М. споріднені з *хантами*. В писемних джерелах відомі з 11 ст. під назвою «югри» (разом з хантами), а з 14 ст.— під назвою «вогуличі», «вогули». Осн. заняття — рибальство, мисливство, частково оленярство, а також землеробство, тваринництво і хутрове звіроводство; частина М. працює в промисловості.

МАНСІЙСЬКА МО́ВА, вогульська мова — мова народу *мансі*. Належить до угорської групи *фінно-угорських мов*. Говорить нею бл. 3,8 тис. чол. (1979, перепис). У М. м. виділяється кілька груп діалектів. Літ. М. м. сформувалася на основі сосьвинського діалекту. Характерні риси: розрізнювання довгих і коротких голосних, наявність категорій числа (однини, множини й двоїни), відмінка й присвійності імен, категорії роду немає. Порядок слів у реченні сталий. Писемність 1931—37 на базі лат. алфавіту, з 1937 — на основі російського.

Літ.: Ромбандеева Е. И. Мансийский (вогульский) язык. М., 1973; Ромбандеева Е. И. Синтаксис мансийского (вогульского) языка. М., 1979.

МАНСІСІДО́Р (Mancisidor) Хосе (20.IV 1895, Веракрус — 2.IX 1956, Монтеррей) — мекс. письменник і громад. діяч. Учасник революції 1910—17. В 30-і рр. очолював групу прогрес. діячів л-ри «Нов'ембре» («Листопад»). У 1935 став президентом Ліги революц. письменників і художників Мексіки. У романах «Заколот» (1931), «Червоне місто» (1932) викривав реакц. генеральські заколоти, показував боротьбу мекс. пролетарів. У 1937 відвідав СРСР, опублікував кн. нарисів «120 днів». Подіям нац.-революц. війни іспанського народу 1936—39 присвятив повість «Про одну іспанську матір» (1938). Романи «Роза вітрів» (1941), «Кордон біля моря» (1953) — про мекс. революцію й боротьбу народу проти інтервенції США 1914. Один із зачинателів мекс. «роману про революцію». Автор книг про К. Маркса, В. І. Леніна, М. Горького, А. Барбюса.

Тв.: Укр. перекл.— Тео. «Всесвіт», 1959, № 3; Рос. перекл.— Роза ветров. М., 1953; Граница у моря. Л., 1958; Её звали Каталина. М., 1963. *В. С. Харитонов.*

МАНСУ́РОВА (справж. прізв. — Воллерштейн) Цецілія Львівна [8 (20). III 1897, Москва — 22.I 1976, там же] — російська радянська актриса, нар. арт. СРСР (з 1971). Закінчила юридичний ф-т Київ. ун-ту. З 1919 — студентка, потім — актриса Моск. драм. студії Євг. Вахтангова (з 1926 — театр ім. Євг. Вахтангова). Ролі: Аркадіна («Чайка» Чехова), Шурка («Єгор Буличов та інші» Горького), Ксенія («Розлом» Лавреньова), Турандот («Принцеса Турандот» Гоцці), Роксана («Сірано де Бержерак» Ростана). З 1925 викладала в уч-щі (з 1939 — ім. Б. В. Щукіна) при театрі ім. Євг. Вахтангова (професор з 1946). Нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

МАНТЕ́НЬЯ (Mantegna) Андреа (1431, Ізола-ді-Картуро, Венето — 13.IX 1506, Мантуя) — італ. живописець і гравер доби Раннього *Відродження*. Навчався [1441 (?) — 1448] в Падуї у Ф. Скварчоне. Творчість М. позначена рисами античного мистецтва [розписи капели Оветарі в церкві Еремітані в Падуї, 1449—55; триптих для церкви Сан-Дзено Маджоре у Вероні, 1457—59; розписи «Камери дельї Спозі» в замку в Сан-Джорджо Мантуї, 1474; композиції для кабінету Ізабелли д'Есте («Парнас», 1497) та ін.]. Картини і гравюри М. зберігаються в Луврі, Дрезденській картинній галереї та ін. зібраннях.

Літ.: Николаева Н. Андреа Мантенья. М., 1980.

МА́НТИКА [грец. μαντική (τέχνη) — мистецтво віщування] — псевдомистецтво відгадування сучасного і майбутнього (див. *Ворожіння*).

МАНТИ́СА [лат. mantis (s)a — додаток] — дробова частина десяткового *логарифма* числа. Так, М. lg 30 = 1,4771... є число 0, 4771... М. звичайно знаходять, використовуючи таблиці логарифмів або *логарифмічну лінійку*.

МА́НТІЯ (від грец. μαντίον — покривало, кирея) — широкий довгий одяг у вигляді плаща, який одягають поверх іншого одягу; парадний одяг монархів, римського папи, вищих служителів православної церкви. В деяких країнах М. одягають судді та адвокати, в урочистих випадках — члени наук. т-в та академій, особи, яким присвоєно вчений ступінь.

МА́НТІЯ в біології — 1) Складка шкіри у деяких безхребетних тварин, що охоплює усе їхнє тіло або його частину. Властива молюскам, плечоногим, вусоногим ракам. М. в більшості випадків виділяє речовину, що утворює зовн. скелет тварин. Між М. і власне тілом знаходиться мантійна порожнина. М. у *водяних тварин* звичайно вистелена *миготливим епітелієм*, рух *війок* якого створює течію води через мантійну порожнину. З цією течією надходять необхідні для життя тварин речовини і виносяться продукти обміну. У деяких *черевоногих молюсків* в стінках М. розгалужуються кровоносні судини, утворюючи т. з. легені. У *головоногих молюсків* М. мускулиста; вона сприяє викиданню струменя води з мантійної порожнини через спец. отвір назовні, чим забезпечується реактивний рух тварин. 2) М., або туніка — один або кілька зовн. шарів клітин твірної тканини (*меристеми*) *конуса наростання* рослин. З М. диференціюються *епідерміс* та первинна *кора рослин*.

МА́НТІЯ ЗЕМЛІ́ — внутрішня оболонка Землі, одна з *геосфер*, що розташована між *земною корою* і *ядром Землі*. Від земної кори відмежована *Мохоровичича поверхнею*. Нижня межа М. З. проходить на глибині бл. 2900 км, де швидкість поширення поздовжніх *сейсмічних хвиль* зменшується від 13,6 до 8,1 км/с. Розрізняють *верхню мантію* і нижню мантію. Відомості про речовинний склад М. З. одержують, досліджуючи продукти виверження *вулканів*. Про структуру її роблять висновки на підставі швидкості поширення сейсмічних хвиль, яка залежить від густини речовини М. З. У складі верхньої мантії переважають кремній і магній. Нижня мантія більш збагачена важкими елементами,

Ф. Мансар. Палац Мезон-Лаффіт поблизу Парижа. 1642—50.

А. Мантенья. Свята родина зі святою Єлизаветою й маленьким Іоанном. Між 1495 та 1500. Дрезденська картинна галерея.

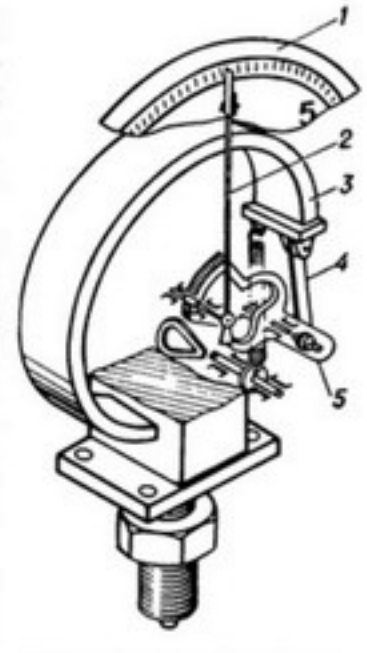

Механічний (трубчастий) **манометр:** *1* — шкала; *2* — стрілка; *3* — чутливий елемент (трубка); *4* — важіль передавального механізму; *5* — передавальний механізм.

Д. З. Мануїльський.

С. А. Мануйлович.

Дж. Манцу.

речовинний склад її близький до складу заліз. *метеоритів*. На думку деяких дослідників, М. З. перебуває у твердому стані і змінює свої фізико-механічні властивості залежно від зміни температури і тиску; інші вважають, що вона перебуває в стані дуже стиснутої рідини. Виливи *лави* при вулканічних виверженнях свідчать, що речовина М. З. якщо не повністю, то частково знаходиться в рідинному стані. Про рідинний стан речовини окремих її ділянок свідчать також сейсмометричні дані. Температура і тиск М. З. змінюються з глибиною. Вважають, що під земною корою тиск бл. 1,3—1,4 млн. ат, причому під океанічною корою тиск значно менший, ніж під континентальною. Т-ра нижніх горизонтів М. З., на думку різних дослідників, від 1500 до 10000°, верх. горизонтів — у межах т-р плавлення базальтоїдних гірських порід (1000—1300°). Електропровідність М. З. збільшується з глибиною. Вивчення фіз. стану речовини і геохім. процесів, що відбуваються в М. З., має велике наук. і практичне значення. З цими процесами пов'язані *тектонічні рухи* земної кори і утворення родовищ заліз. і мідних руд, золота, платини, алмазів тощо. Див. також *Земля*.

Літ.: Магницкий В. А Внутреннее строение и физика Земли. М., 1965; Бугаевский Г. Н. Сейсмологические исследования неоднородностей мантии Земли. К., 1978; Субботин С. И. Вопросы гравиметрии, исследования земной коры и мантии, теория тектогенеза. К., 1979.

І. І. Чебаненко.

МАНТУ́ РЕА́КЦІЯ, туберкулінова проба —одна з алергічних (див. *Алергія*) діагностичних проб, яка дає можливість встановити, що людина в минулому перенесла туберкульозну інфекцію або щойно почала хворіти на *туберкульоз*. Запропонована М. р. франц. вченим Ш. Манту (1908). Внутрішньошкірно вводять розчин туберкуліну в ділянці плеча або передпліччя. Позитивною реакція вважається тоді, коли на місці введення виникає інфільтрація шкіри (червона припухлість).

МА́НУ ЗАКО́НИ (санскр. Манавадхармашастра) — стародавній індійський збірник релігійних, моральних, політичних та правових настанов; найзначніший із збірників *дхармашастри*. Складання М. з. інд. традиція приписує міфічному родоначальникові людей Ману (звідси назва). Збірник складається з 2650 двовіршів (шлок), поділених на 12 розділів. Написані вони відповідно до системи поглядів і реліг. догматів *брахманізму* представниками однієї з брахманських шкіл (бл. 2 ст. до н. е.— 1 ст. н. е.). Класову спрямованість М. з. особливо яскраво виявляють кримінальні та цивільні норми. Так, за вчинення одного й того самого злочину представників нижчих каст карали тавруванням і стратою, а брахмани тільки сплачували штраф.

МАНУЇЛЬСЬКИЙ Дмитро Захарович [21.IX (3.X) 1883, с. Святець, тепер Мануїльське Теофіпольського р-ну Хмельн. обл.— 22.II 1959, Київ] — радянський парт. і держ. діяч, академік АН УРСР (з 1945). Член КПРС з 1903. Н. в сім'ї волосного писаря. В 1903 навчався в Петерб. ун-ті, закінчив юрид. ф-т Сорбонни (Франція, 1911). Один з організаторів Кронштадтського повстання (1906) і *Свеаборзького повстання 1906*, за що його заарештовано і засуджено до заслання. Втік з Вологодської тюрми до Києва, де нелегально працював у військ. орг-ції більшовиків. У 1907 — член Київ. к-ту РСДРП. У 1907—12 — в еміграції у Франції, одзовіст, входив у групу «Вперёд». У 1912—13 проводив парт. роботу в Петербурзі й Москві, потім знову в еміграції. В травні 1917 повернувся в Росію, входив до орг-ції «*міжрайонців*», на VI з'їзді РСДРП(б) прийнятий у партію більшовиків. У жовтні 1917 — член Петрогр. ВРК. З грудня 1917 — член колегії Наркомпроду РРФСР. З 1918 на Україні — член Тимчасового Бюро ЦК КП(б)У, Всеукрревкому, наркомзем УРСР. У грудні 1921 — перший секретар ЦК КП(б)У, редактор газ. «Коммунист». З 1921 — член ВККІ. З 1922 працював у Комінтерні: з 1924 — член Президії, 1928—43 — секретар Виконкому Комінтерну. В 1942—44 працював у ЦК ВКП(б) і в Гол. політ. управлінні Червоної Армії. В 1944—53 — заст. Голови Раднаркому (з 1946 — Ради Міністрів) УРСР, 1944—52 — одночасно міністр закорд. справ УРСР. Очолював делегацію УРСР на багатьох міжнар. конференціях і асамблеях. З 1953 — персональний пенсіонер. На XI з'їзді РКП(б) обраний кандидатом у члени ЦК, на XII—XVIII з'їздах — членом ЦК партії. На V—VIII конференціях, IX, X, XVI і XVII з'їздах КП(б)У обирався членом ЦК КП(б)У. В 1920—23, 1949—52 — член Політбюро ЦК КП(б)У. Був членом ЦВК СРСР. Депутат Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 2 і 3-го скликань. Автор праць з питань стратегії і тактики міжнар. робітн. і комуністичного руху. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Червоної Зірки, медалями. В 1972 встановлено щорічну премію ім. М., яка присуджується АН УРСР за видатні наук праці в галузі історії, філософії, д-ви, права.

Літ.: Зав'ялов Б. М. Дмитро Захарович Мануїльський. К., 1967; Суярко Л. О. Д. З. Мануїльський. К., 1979.

В. П. Шевчук

МАНУ́ЙЛО — перший з відомих у літературних джерелах співців періоду Київ. Русі. Згадується в літопису під 1137 як співець «гораздий», тобто визначний (про давньорус. співця *Бояна* згадується пізніше в «*Слові о полку Ігоревім*»). М. прибув до Києва з Греції з двома товаришами. Був співаком у князя Мстислава, потім став єпископом смоленським.

МАНУЙЛО́ВИЧ Софія Андріанівна [1 (13).1892, Понорниця, тепер смт Коропського р-ну Черніг. обл.— 12.VIII 1971, Одеса] — укр. рад. актриса, режисер, драматург. Дружина С. К. *Бондарчука*. В 1917 закінчила *Музично-драматичну школу Миколи Лисенка*. Одна з фундаторів «*Молодого театру*» (Київ), в якому працювала 1916—19. В 1919—22 — актриса Житомир. драм. театру, 1922—26 — театру «*Березіль*» (1925—26 — режисер його Одес. майстерні). Організатор і худож. керівник Одес. ТЮГу (1928—30). В 1926—34 викладач Одес. муз.-драм. ін-ту. В 1934—36 працювала в Центр. ТЮГу та в Центр. театрі ляльок (Москва), 1936—39 — в Миколаїв. ТЮГу. Ролі: Джоанна («У пущі» Лесі Українки), Берта («Йола» Жулавського), Кандіда («Кандіда» Шоу), Едріта («Горе брехунові» Грільпарцера) та ін. Серед вистав — «Фріц Бауер» В. Селіхової і Н. Сац та ін. Автор агітп'єс: «Свято першої борозни», «Радіо-сатана», «Змова», «Наймит», «Два снопи» (всі — 1930).

М. Г. Лабінський

МАНУСКРИ́ПТ (лат. manuscriptum, від manus — рука і scribo — пишу) — 1) Давні й середньовічні *рукописи* на папірусі, пергаменті, пізніше — папері. 2) Рукописний твір, на відміну від друкованого.

МАНУФАКТУ́РА (від лат. manus — рука і factura — виготовлення) — капіталістичне підприємство, основане на ремісничій техніці і *поділі праці;* стадія розвитку *промисловості*, що історично передувала великій машинній індустрії. Виникнення М. було підготовлене розвитком ремесла, *товарного виробництва*, внутр. і зовн. торгівлі, майновим розшаруванням селян і ремісників; воно прискорювалося *первісним нагромадженням капіталу*, великими географічними відкриттями, створенням ринку вільної *робочої сили*. Розвинулася з простої *кооперації*. М. формувалася двома шляхами — об'єднанням в одній майстерні робітників різних спеціальностей, коли готовий продукт одержували механічним з'єднанням самостійних часткових продуктів (гетерогенна М.), та об'єднанням в одній майстерні ремісників однієї спеціальності з наступним розчленуванням однорідних робіт на детальніші операції, закріплені за окремими робітниками (органічна М.). У своїй еволюції М. пройшла три форми — від розсіяної (підприємець постачав ремісникам сировину і знаряддя виробн., скуповував у них продукцію і збував її) до централізованої (наймані робітники об'єднувалися в майстерні), проміжною була мішана М. (поєднувалися роботи на дому і в майстерні).

За характером *виробничих відносин* розрізняють кріпосну М. (праця кріпаків) і капіталістичну (основану на вільнонайманій праці). З серед. 16 ст. М. в Зх. Європі стала панівною формою капіталістичного виробн. Виникла спочатку в містах, які були центрами міжнар. торгівлі, в Італії, Голландії, Англії. В Росії і на Україні з серед. 17 ст. до 1861 поряд з капіталістичною існували три типи кріпосних М.: казенні, вотчинні (поміщицькі) і посесійні. На Україні до мануфактурних підприємств, з розвинутим поділом праці, що мали водяні двигуни, належали залізоробні рудні, поташні буди, скляні гути, селітроварні, паперні тощо. М. усіх видів були поширені у ткацькому, шевському,

кравецькому, шкіряному, ливарному, соляному, цукроварному та ін. виробництвах М. вела до звужування спеціальності (робітник мав виконувати одну операцію), але разом з тим сприяла зростанню *продуктивності праці* і поділу праці. Спрощуючи трудові операції, вдосконалюючи інструменти, готуючи кадри робітників різних спеціальностей, М. створила умови для переходу до машинної стадії розвитку *капіталізму* (див. *Промисловий переворот*).

Б. М. Орловський.

МАНУ́ЦІЇ (лат. Manutius, італ. Manuzio) — родина італ. видавців 15—16 ст. 1) Альд Старший М. (бл. 1450, Бассіано, біля Рима —6.II 1515, Венеція)— видавець і друкар, вчений-гуманіст епохи *Відродження*. Заснував першу друкарню своєї фірми 1494. Видавав переважно грец. класиків. У 1500 заснував «Нову академію» (на зразок Платонівської), члени якої збирали, вивчали й готували до друку рукописи античних авторів. 2) Паоло М. (1512—74) — син Альда, видавав переважно лат. авторів. Всього надруковано 200 видань. Був професором риторики у Венеціанській академії. 3) Альд Молодший М. (1547—97)—син Паоло, також був професором риторики в Болоньї, Ніцці та Римі. Завідував Ватіканською друкарнею. Видання М.— альдини, або альди (за ім'ям Альда Старшого), були дуже поширені в Європі і вважалися зразком друкарської майстерності. Друкувалися на високоякісному папері і пергаменті невеликого формату ($^1/_8$ аркуша). У 1501 в них уперше застосовано курсивний, або рукописний, шрифт. Фірмовий знак на книжках — дельфін, що обвиває якір. Значна кількість альдин зберігається у провідних б-ках СРСР, зокрема в Бібліотеці СРСР імені В. І. Леніна у Москві — кількасот, у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР — 92.

МА́НЦЕВ Василь Миколайович (1889—14.XI 1939) — діяч революц. руху в Росії, рад. держ. діяч. Член Комуністичної партії з 1906. Н. у Москві. Навчався на юрид. ф-ті Моск. ун-ту. Учасник революції 1905—07. Зазнавав репресій. Учасник Жовтн. збройного повстання 1917 в Москві. З 1918 — на відповідальній роботі в органах ЧК — ДПУ, зокрема на Україні 1921—23 — голова ВУЧК, нарком внутр. справ УРСР. З серпня 1923 — член колегії наркомату РСІ і колегії ОДПУ. З 1924 — на відповідальній державній роботі. На XII з'їзді партії обраний членом ЦКК РКП(б). Був членом ЦВК СРСР. Нагороджений орденом Червоного Прапора, орденом Трудового Червоного Прапора.

МАНЦУ́ (Manzú) Джакомо (н. 24.XII 1908, Бергамо, Ломбардія) — італ. скульптор, почесний член АМ СРСР (з 1967). На творчість Манцу мали вплив О. *Роден* і М. Россо. Твори: «Жінка в капелюшку» (1937), «Кардинал» (1938), «Розп'яття з генералом» (1942), «Танцівниця» (1954), «Інга» (1956), т. з. «Врата смерті» — двері в соборі св. Петра в Римі (1947—64). М.— автор монумента на честь В. І. Леніна на о. Капрі (1969—70). Відомий як живописець, ілюстратор, театр. художник. Викладає в міланській АМ (з 1941) та літній Міжнар. АМ у Зальцбурзі (з 1955). Міжнар. Ленінська премія «За вміцнення миру між народами», 1966.

Літ.: Джакомо Манцу. М., 1966

МАНЧЕ́НКИ — селище міського типу Харківського р-ну Харків. обл. УРСР. Залізнична ст. Майський. 1,6 тис. ж. (1980). Люботинська птахофабрика. З заг.-осв. школи, мед. амбулаторія, клуб, бібліотека. Засн. у 17 ст.

МА́НЧЕСТЕР — місто в центр. частині Великобританії, на тер. метрополітенського графства Великий Манчестер. Розташований на р. Еруелл. Вузол з-ць і автошляхів, мор. порт (сполучений з морем судноплавним Манчестерським каналом, прокладеним 1894), аеропорт. 490 тис. ж. (1976). Уперше згадується в англ. літописах 10 ст. До кін. 18 ст.— невеликий торг.-ремісничий центр. У результаті *промислового перевороту* кін. 18 ст. М. у 19 ст.— найбільший світовий центр бавовняної промисловості.

У 1819 урядові війська розстріляли в М. робітн. мітинг (див. «*Пітерлоо*»). В 30—40-х рр. 19 ст.— центр *фритредерства*. В 1842—44 і 1850—70 в М. жив Ф. Енгельс. М.— один із значних індустр., торг.-фінанс. і трансп. центрів країни. Гол. галузь пром-сті — машинобудування. Виробляють електроенерг. устаткування, локомотиви, частини та апаратуру для авіа-, автомобілебудування, двигуни, верстати, електронну апаратуру, текст. машини тощо. Значна хім. (виробн. пластмас, синтетичних волокон, текст. барвників, фарм. виробів), швейна і поліграф. пром-сть. Традиційною є текст. пром-сть, представлена виробн. штучних і обробкою натуральних тканин. У М. зосереджені численні контори пром. і страхових компаній, банки, фондова і торг. біржі. Ун-т. Центр. б-ка. Худож. галереї, музей природознавства та історії. Архіт. пам'ятки: готичний кафедральний собор (бл. 1422—1520); класицистичні — біржа (1806—09). Атенеум (1837—39); неоготична ратуша (1868—77). Художня галерея (1824—35; колекція англійського мистецтва 17 — 19 ст.).

Манчестер. У центрі міста.

МАНЧЕ́СТЕРСЬКА ШКО́ЛА — напрям у буржуазній екон. думці, що виник у кінці 30-х рр. 19 ст. в Манчестері (Великобританія). Засновниками її були англ. економісти й політ. діячі Р. Кобден і Дж. Брайт. М. ш. сформувалася в період розквіту бурж. відносин домонополістичного капіталізму. Відображала інтереси англ. буржуазії, яка вимагала повної свободи приватнопідприємницької діяльності і обмеження фіскальної ролі д-ви. Запозичивши ідеї вчення *фізіократів* і класич. школи політ. економії про «свободу торгівлі», представники М. ш. розвинули концепції бурж. підприємництва всередині країни і в міжнар. масштабі. За цими концепціями рушійною силою екон. розвитку, який нібито забезпечує гармонію інтересів членів суспільства, є повна екон. свобода товаровиробників і конкуренції між ними. М. ш. виступала проти *протекціонізму*, за відміну імпортних мит на хліб, запроваджених у Великобританії в кін. 18 — на поч. 19 ст. в інтересах англ. землевласників. Теор. розробки М. ш. справили певний вплив на внутр. і зовн. екон. політику бурж. д-ви, спрямовану проти пережитків феодалізму. З ліквідацією цих пережитків значення М. ш. слабшало, в 2-й пол. 19 ст. вона розпалась. Ідеї М. ш. мали послідовників у ряді країн Зх. Європи і в Росії.

А. І. Кредісов.

МАНЮ́ШИС Йосип Антонович [12 (25).XII 1910, с. Мальяковка, тепер Мстиславського р-ну Могильовської обл. БРСР] — рад. держ. і парт. діяч, доктор екон. наук (з 1970). Член КПРС з 1945. Н. в сел. сім'ї. В 1938 закінчив Ленінгр. автодор. ін-т ім. В. В. Куйбишева. В 1938—41 — на інженерних посадах у Києві, Бердичеві, Ленінграді. В 1941—44 — в Рад. Армії, учасник Великої Вітчизн. війни 1941—1945. В 1944—47 — голова міськплану та заст. голови Вільнюського міськвиконкому. В 1947—50 — голова Каунаського міськвиконкому. В 1950—54 — міністр будівництва, 1954—55 — міністр міського і сільс. будівництва Лит. РСР. У 1955—67 — секретар ЦК Компартії Литви. У квітні 1967 — січні 1981 — голова Ради Міністрів Лит. РСР. З 1971 — кандидат у члени ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 6—10-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Автор праць з економіки Литовської РСР.

МАНЯ́ВСЬКИЙ СКИТ — колишній православний монастир поблизу с. Маняви (тепер Богородчанського р-ну Івано-Фр. обл.), один з осередків боротьби проти унії на зх.-укр. землях у 17—18 ст. Засн. 1612. Під час польс.-тур. війни 1620—21 навколо монастиря збудовано кам'яні мури з трьома баштами для захисту від нападів турків і крим. татар. Монастир діставав матеріальну допомогу від рос. царів, укр. гетьманів, мав значні зем. володіння При М. с. була чимала б-ка, значні кошти витрачалися на будівництво церков та їхнє художнє оздоблення. Цінною пам'яткою укр. мистецтва є виконаний для М. с. укр. живописцем

Дж. Манцу. Смерть Авраама. Ескіз рельєфу для «Врат смерті» собору св. Петра в Римі. Бронза. 1947—64.

В'їзна вежа Манявського скиту.

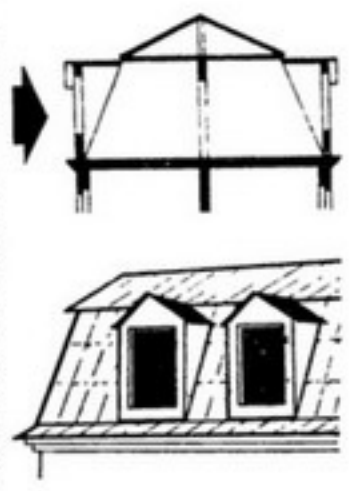

Мансарда.

Б. М. Маньківський.

Й. *Кондзелевичем* (з групою майстрів) т. з. Богородчанський іконостас (тепер зберігається у Львів. музеї укр. мистецтва, іл. див. т. 5, с. 353). Після загарбання Галичини Австрією (1772) М. с. 1785 було закрито. В 1980 в М. с. засновано істор.-архітект. музей.

В. В. Грабовецький.

МАНЬЄН (Magnin) Арман (н. 7.II 1920, Отвіль, кантон Фрібур) — діяч комуністичного і робітн. руху Швейцарії. Н. в робітн. сім'ї. З 1943 — член Компартії Швейцарії, з 1944 — *Швейцарської партії праці* (ШПП). В 1947—54 — голова профспілки робітників маш.-буд. і годинникової пром-сті кантону Женева. З 1949—член ЦК, з 1954 — Політбюро (до 1971 — Керівний к-т), з 1974 — Секретаріату ШПП. В 1954—70 — редактор, 1972—75 — політ. директор ЦО ШПП — газ. «*Вуа уврієр*». У 1954—60 — член Всесвітньої Ради Миру. В 1970—78 — політ. секретар Женевської секції ШПП. З травня 1978— ген. секретар ШПП.

МАНЬЄРИЗМ (італ. manierismo, від maniera—манера, стиль) — течія в європейському образотворчому мистецтві та архітектурі 16 ст., що відобразила кризу культури *Відродження*. Осн. естетичним критерієм М. було не наслідування природи, а суб'єктивна «внутр. ідея» худож. образу, що народжувалася в душі художника. Вдаючись до стилістичних нормативів творів *Мікеланджело*, *Рафаеля* та ін. майстрів Високого Відродження, маньєристи перекручували закладену в них гуманістичну суть, культивуючи уявлення про ефемерність світу і хисткість людської долі, яка перебуває під владою ірраціональних сил. Маньєристичне мист. було поширене гол. чин. серед придворних кіл. Найбільше розповсюдження М. набув у мист. Італії. Для живопису і графіки М. (Понтормо, Россо Фіорентіно, Беккафумі, Парміджаніно, Бронзіно та ін.) характерні гострі колористичні й світлотіньові дисонанси, напруженість й ускладненість ритмів, видовженість пропорцій; з 40-х рр. 16 ст. все більше поширюються холодна, «академічна» абстрагованість й еклектизм образів (Дж. *Вазарі*, Ф. Цуккарі, Дж. П. Ломаццо, які виступали й як теоретики мист.). Принципи М. мали місце і в скульптурі (Б. Амманаті, Б. *Челліні*, Джамболонья, Б. Бандінеллі та ін.) та архітектурі (Б. Буонталенті, Дж. Вазарі, Джуліо Романо та ін.). Діяльність італ. майстрів за межами країни, а також поширення маньєристичної графіки сприяли перетворенню М. в заг.-європ. явище. На рубежі 16 і 17 ст. на зміну М. приходить стиль *барокко*. В літературознавстві поняття «маньєризму» як стилю не дістало чіткого визначення. Тут його звичайно застосовують до літ. творів 16—17 ст., які відзначаються витонченою ускладненістю або химерною гротесковістю манери.

Літ.: Аникст А. А. Концепция маньеризма в искусствознании XX в. В кн.: Советское искусствознание 76, в. 2. М., 1977.

М. М. Соколов.

МАНЬКІВКА — селище міського типу Черкас. обл. УРСР, райцентр, за 5 км від залізнич. ст. Поташ. 7,7 тис. ж. (1980). Вперше згадується в істор. джерелах кін. 16 ст. Після 2-го поділу Польщі (1793) М. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1965 М.— с-ще міськ. типу. У селищі — майоліковий, 2 цегельні з-ди, райсільгосптехніка, міжколг. буд. орг-ція, птахоінкубаторна станція, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв., музична і спортивна школи, лікарня, поліклініка. Будинок культури, 3 клуби, кінотеатр, 6 бібліотек.

МАНЬКІВСЬКИЙ Борис Микитович [11 (23).III 1883, м. Козелець, тепер Черніг. обл.— 24.XI 1962, Київ] — укр. рад. невропатолог, дійсний член АМН СРСР (з 1944), засл. діяч науки УРСР (з 1943). Закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1910). З 1922—59 — зав. кафедрою Київ. мед. ін-ту. У 1926—60 — також наук. керівник організованого ним Київ. н.-д. психоневрологічного ін-ту і зав. кафедрою Київ. ін-ту удосконалення лікарів. У 1959—62 — зав. відділом вікових змін нервової системи *Геронтології інституту* АМН СРСР. Праці М. присвячені нервовим захворюванням, пов'язаним зі змінами реактивності цілісного організму, розсіяному склерозу, нейроінфекціям, вивченню пухлин головного мозку, проблемам судинної патології головного мозку тощо. Створив неврологічну школу на Україні. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Літ.: Маньківський М. Б., Пеньок Н. В. Б. М. Маньківський. К., 1975.

МАНЬКІВСЬКИЙ Микита Борисович [н. 11 (24).XII 1914, Київ] — укр. рад. невропатолог, засл. діяч науки УРСР (з 1978), доктор мед. наук (з 1960). Член КПРС з 1942. Син Б. М. *Маньківського*. В 1939 закінчив Київ. мед. ін-т. В 1948—51 — викладач Київ. мед. ін-ту, 1951—54 — директор Чернів. мед. ін-ту. В 1959—65 працював у Київ. мед. ін-ті (проректором, зав. кафедрою). З 1965 — заст. директора по наук. частині й одночасно — зав. відділом у *Геронтології інституті* АМН СРСР. Праці М. з проблем клінічної неврології (нейрогеронтології і *геріатрії*), зокрема з питань *патогенезу*, клініки і терапії судинних захворювань головного мозку у людей похилого віку тощо.

МАНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН — у зх. частині Черкас. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 0,8 тис. км². Нас. 42,7 тис. чол. (1980). У районі — 31 населений пункт,

підпорядкований 2 селищним і 17 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Маньківка*. М. р. розташований в межах *Придніпровської височини*. Корисні копалини: каолін, бутове каміння. Гол. річка — *Гірський Тікич*. Ґрунти чорноземні та опідзолені. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, ясен, граб, сосна, ліщина) займають 5,9 тис. га. Найбільші підприємства: іваньківські цукр. і спиртовий, Маньківський майоліковий, Буцький прод. товарів заводи. Комбінат побутового обслуговування (Маньківка). Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 58 тис. га, у т. ч. орні землі — 54 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, ячмінь, горох, кукурудза, цукр. буряки, картопля, соняшник. Садівництво. Розвинуті скотарство, свинарство, вівчарство та птахівництво. У М. р. — 15 колгоспів, 2 радгоспи, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції — Поташ і Подібна. Автошляхів — 242 км, у т. ч. з твердим покриттям — 225 км. У районі — 26 заг.-осв., музична та художня школи, сільс. профес.-тех. уч-ще (смт Буки); 46 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. 35 будинків культури і клубів, кінотеатр, 37 кіноустановок, 35 б-к. У М. р. видається газ. «Промінь комунізму» (з 1935).

С. Д. Титоренко.

МАНЬКО Леонід Якович [17 (29).III 1863, Полтава — 16.IV 1922, Єлизаветград, тепер Кіровоград] — укр. актор і драматург. Вчився в Полтав. гімназії. Сценічну діяльність почав у аматорському гуртку, працював у рос. трупі Г. Виходцева, у трупах М. *Кропивницького* (1882 — 98, з перервами), М. *Старицького* (1883—90), Г. *Деркача* (1892—94), П. Мирова-Бедюха (1895—98), О. *Суслова* (1901—

Маньєризм. А. Маньяско. Похорон Ченця. Початок 18 ст. Київський музей західного та східного мистецтва.

09), Д. *Гайдамаки* (1911—16) та ін. Ролі: Іван Непокритий («Дай серцю волю, заведе в неволю» Кропивницького), Дмитро («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» Старицького) та ін. Автор п'єс «Нещасне кохання», «Розбите щастя», «Що посієш, те й пожнеш», «Пройди світ» та ін. *Е. С. Хлібцевич.*

МАНЬЧЖУ́РИ (самоназва — маньчжу нялма, кит.— маньчжу жень, ци жень) — народ, корінне населення Пн.-Сх. Китаю, живуть переважно в пд. *Маньчжурії*. Чисельність — 4 млн. чол. (1978, оцінка). Мова — маньчжурська (див. *Маньчжурська мова*); переважна більшість М. говорить кит. мовою. Віруючі М. сповідають *буддизм* і *даосизм*, поширені також *шаманство* і *культ предків*. У 17 ст. консолідувалися в єдиний народ і заснували імперію на чолі з маньчжурською династією *Цін*. Завоювання цією імперією Китаю сприяло мовній і культурно-побутовій асиміляції М. китайцями. Осн. заняття — землеробство, в гірських районах розвинуті лісні промисли; частина М. працює в промисловості.

МАНЬЧЖУ́РІЯ — історичне найменування пн.-сх. частини Китаю, яке іноді вживають у рос. та укр. мовах. Походить від назви ранньофеод. д-ви *маньчжурів*, заснованої на цій території в 1-й пол. 17 ст. В 17 ст. маньчжури завоювали весь Китай, Корею, Монголію, в 18 ст. — Джунгарію, Тібет. Маньчжурська дин. *Цін* правила в Китаї 1644—1912. В 1931—32 М. була загарбана япон. імперіалістами, які створили тут маріонеткову д-ву Маньчжоу-го і використали її як базу для дальшої агресії проти Китаю і підготовки нападу на СРСР. В 1945, внаслідок розгрому япон. загарбників Рад. Армією, М. було визволено і повернено Китаю. У КНР ця територія називається Дунбей (тобто Північний Схід).

МАНЬЧЖУРОЗА́ВР (Mandschurosaurus) — велетенський вимерлий рослиноїдний плазун з групи траходонтів, або качконосих *динозаврів*. Існував у крейдовий період. Рештки М. знайдено у верхньокрейдяних відкладах долини р. Амуру та в Монголії. М. був бл. 9 м завдовжки, з них голова — бл. 1 м. М. мав розширений у вигляді качиного дзьоба рострум (носова частина) — свідчення того, що М. здобував їжу у воді.

МАНЬЧЖУ́РО-КОРЕ́ЙСЬКІ ГО́РИ — гірська система у Сх. Азії, в межах Китаю, Кореї і СРСР. Простягаються більше ніж на 1000 км з Пд. Зх. на Пн. Сх., шир. до 500 км, вис. до 2750 м, вулкан Пектусан (Байтоушань). У центр. частині гірської системи — базальтове плоскогір'я Чанбайшань. Родовища кам. вугілля, заліз. руд, кольорових металів тощо. Клімат помірний, мусонного типу. На схилах — хвойні й широколистяні ліси, вище — кедровий сланик.

МАНЬЧЖУ́РСЬКА МО́ВА — мова *маньчжурів*. Належить до *тунгусо-маньчжурських мов*. М. м. розмовляє нечисленне (переважно сільське) населення гол. чин. на Пн. Сх. Китаю. Характерні риси: *сингармонізм*, граматична будова в основному аналітична. Лексика зазнала великого впливу кит. і монг. мов. Для М. м. використовували (з поч.17 ст.) монг. алфавіт. М. м. створено л-ру. З серед. 17 до поч. 20 ст. М. м. була (поряд з китайською) офіц. мовою Китаю. Після *Сіньхайської революції* її витіснила китайська.

Літ.: Пашков Б. К. Маньчжурский язык. М., 1963.

МАНЬЯ́НІ (Magnani) Анна (7.III 1908, м. Александрія, Єгипет — 26.IX 1973, Рим) — італ. кіноактриса. Навчалася в школі декламації в Римі. В кіно — з 1934. Творчість М. пов'язана з італ. *неореалізмом*. Кращі ролі в італ. фільмах: «Рим — відкрите місто» (1945), «Депутатка Анджеліна» (1947), «Мрії на дорогах» (1948), «Найкрасивіша» (1951), «Дикий вітер», «Черниця Летіція» (обидва — 1957), «Пекло серед міста» (1959), «Мама Рома» (1962). В серед. 50-х рр. знімалася в Голлівуді («Татуйована троянда» та ін.). В 60-і рр. в драм. театрі зіграла гол. роль у виставі «Вовчиця» Дж. Верги (гастролі в СРСР, 1965). З 1970 знімалась у телевізійних фільмах.

МА́О ДУНЬ (справж. прізв.— Шень Яньбін; липень 1896, селище Цінчжень, пров. Чжецзян) — кит. письменник і громад. діяч. У трилогії «Затемнення» (1927—28) показав непослідовність дрібної буржуазії в революції 1924—27. Роман «Веселка» (1930, незакінч.) — про дівчину-патріотку, що стала на шлях революц. боротьби. Соціальний аналіз кит. дійсності поч. 30-х рр. подано в романі «Перед світанком» (1933), розгортання збройної боротьби на селі — в «Сільській трилогії» (1932—34). В роки війни з Японією (1937—45) створив «Повість про перший етап» (1939), роман «Розпад» (1941) та ін. Після подорожі до СРСР (1946—47) опублікував дві книги про Рад. країну. В період т. з. культур. революції зазнав переслідувань. Популяризатор рос. і укр. л-р, зокрема творчості Т. Шевченка.

Тв.: Укр. перекл.— Перед світанком. К., 1956; Веселка. К., 1959; Рос. перекл.— Сочинения. т. 1—3. М., 1956.

Літ.: Федоренко Н. Т. Мао Дунь. М., 1956; Сорокин В. Ф. Творческий путь Мао Дуня. М., 1962; Кунин В. В. Мао Дунь. Биобиблиографический указатель. М., 1958. *І. К. Чирко.*

МАОЇЗМ — ворожа марксизму-ленінізму дрібнобурж.-націоналістична течія в Комуністичній партії Китаю (КПК). Виникнення і формування М. пов'язані з діяльністю кол. голови ЦК КПК *Мао Цзедуна*. Як офіц. ідеологія КНР утвердився на поч. 60-х рр. 20 ст. На IX (1969) і X (1973) з'їздах КПК М. був проголошений «теор. основою, що визначає ідеї КПК». XI з'їзд (1977) закріпив М. як ідейно-політ. платформу КПК. Для М. характерні крайній *еклектизм*, суб'єктивізм у теорії й *волюнтаризм* у політиці. Його наріжним каменем є антирадянщина. М., ідеологія якого ввібрала в себе деякі традиційні погляди стародавньої кит. філософії, проповідує принципи «*казарменого комунізму*», великоханьського шовінізму, використовує псевдореволюц. гасла в демагогічних цілях. Великий вплив на М. справили *анархізм* і *троцькізм*. М.— різновид сучас. *ревізіонізму*. В галузі філософії М. стоїть на позиціях примітивно-механістичної *діалектики* і *метафізики* (абсолютизація суперечностей, насильства в політиці, суб'єктивних факторів у сусп. житті). В політ. економії М. намагається обгрунтувати волюнтаризм, мілітаризацію економіки, консервацію низького життєвого рівня населення з метою створення військово-промислового комплексу в країні й здійснення політики гегемонізму на міжнародній арені. М. фактично заперечує закономірності соціалістичного і комуністичного будівництва, керівну роль робітн. класу, підмінює соціалістичну демократію диктатурою військ.-бюрократичної верхівки, насаджує культ особи і насильства. М. розглядає світовий революц. процес насамперед як експорт революц. насильства, штучне розпалювання збройних дій, заперечує існування світової системи соціалізму. Осн. суперечністю сучасності М. вважає суперечності між великими д-вами, а також між слабо- і високорозвинутими країнами незалежно від їхнього соціального устрою. Виходячи з хибної тези про неминучість світової війни, М. виступає проти розрядки міжнар. напруженості, блокується з найреакційнішими силами імперіалізму.

Курс на розкол міжнар. робітн. і комуністичного руху свідчить про повний розрив М. з принципами пролет. *інтернаціоналізму*. Прагматичне коректування М., здійснюване керівництвом КНР після смерті Мао Цзедуна, не змінило його антимарксист., антисоціалістичної сутності. Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій 1969 охарактеризувала М. як небезпечну антимарксистську течію, пособника імперіалізму й антикомунізму. XXV з'їзд КПРС відзначив, що політика М. «не тільки є абсолютно чужою соціалістичним принципам та ідеалам, але по суті стала важливим резервом імперіалізму в його боротьбі проти соціалізму» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 11).

Ю. В. Чудодєєв.

А. Маньяні.

Мао Дунь.

МА́ОРІ — корінне населення Нової Зеландії. Чисельність — бл. 280 тис. чол. (1978, оцінка). Мова — маорійська, належить до *малайсько-полінезійських мов*. За релігією М.— християни різних віросповідань. До колонізації Нової Зеландії Великобританією (1-а пол. 19 ст.) численні племена М. жили первіснообщинним ладом, який перебував на стадії розкладу. Осн. заняття сучас. М.— землеробство, тваринництво; частина М. працює в пром-сті. Докладніше про історію, г-во й культуру М. див. *Нова Зеландія*.

МА́О ЦЗЕДУ́Н (26.XII 1893, с. Шаошань, пов. Сянтань, пров. Хунань — 9.IX 1976, Пекін) — кит. політ. і держ. діяч. Н. в сім'ї заможного селянина. В 1920 примкнув до комуністичних гуртків. Член КП Китаю (КПК) з часу її заснування (1921). У 1923—25 і з 1928 — член ЦК КПК. В 1931 на

Ж. П. Марат.

1-му Всекит. з'їзді Рад обраний головою ЦВК і Раднаркому Кит. Рад. Республіки. З 1933 — член Політбюро ЦК КПК, з 1935 — у складі Секретаріату ЦК КПК. У боротьбі за керівне становище в партії виступав проти діячів КПК, які відстоювали пролет.-інтернаціоналістські позиції. З 1943 — голова ЦК КПК. З утворенням КНР (1949) — одночасно голова Центр. нар. урядової ради і Нар.-революц. військ. ради. 1954—59 — голова КНР і Держ. к-ту оборони. В 2-й пол. 50-х рр. очолювані М. Ц. націоналістичні елементи активізували діяльність у керівництві КПК. У внутр. політиці М. Ц. став на авантюрист. шлях *«казарменого комунізму»*, що підірвало планові основи соціалістич. будівництва в КНР і призвело до кризи нар. г-ва. У зовн. політиці М. Ц. проголосив особливий курс КПК, який характеризувався великодерж. шовінізмом, антирадянщиною, лінією на розкол міжнар. комуністичного руху й світ. системи соціалізму. М. Ц. став на шлях ревізії марксизму-ленінізму з дрібнобурж., націоналістичних, «ліво»-сектантських позицій. У 1966 за ініціативою М. Ц. в КНР було розгорнуто т. з. культурну революцію, спрямовану на розгром парт. кадрів, яка стала новим етапом у боротьбі за зміцнення єдиновладдя М. Ц. На поч. 70-х рр. М. Ц. став ініціатором курсу на зближення КНР з міжнар. імперіалізмом, насамперед з імперіалістами США. Політ. практику і теор. діяльність М. Ц. (див. *Маоізм*) різко засудили марксистсько-ленінські партії.

Ю. В. Чудодєєв.

МАПУ́ТУ (до 1976 — Лоренсу-Маркіш) — столиця Мозамбіку. Залізнична станція, мор. порт на березі бухти Делагоа Індійського ок., аеропорт міжнар. значення. Бл. 400 тис. ж. (1976, з передмістями). Осн. пром. центр країни — металообробна, хім., текст., взут., деревообр. пром-сть; нафтопереробний з-д, підприємства по виробн. цементу тощо. Ун-т, Нац. і Муніципальна б-ки. Ін-т наук. досліджень Мозамбіку, Ін-т досліджень бавовнику, Ін-т охорони здоров'я, Служба геології та гірничої справи. Музей колекцій з етнографії і природничої історії. Мор. курорт.

МАРА́ — 1) Персонаж слов'ян. міфології. В укр. міфології, зокрема, М. найчастіше уявляли злою потворною жінкою. Як і *відьма*, вона нібито могла обертатися на тварин, рослини, неживі предмети й чинити зло людям. Чоловічою паралеллю М. був Марник, якого уявляли в образі чорта. 2) Привид, примара.

МАРАБУ́, волостий лелека (Leptoptilus) — рід птахів род. лелекових ряду *лелекоподібних*. Довж. тіла до 160 см, розмах крил до 3 м. Голова та шия вкриті рідким пухом, дзьоб масивний довгий, чотиригранний. З шиї звисає волоподібний горловий мішок — резервуар для проковтуваної їжі (звідки й друга назва). Гніздяться на деревах або в очереті, у кладці 2—4 яєць. Живляться падлом, покидьками, іноді дрібними хребетними та безхребетними. З види: М. африканський (L. crumeniferus), пошир. в Центр. Африці, М. індійський (L. dubius) та М. яванський (L. javanicus) — в Пд.-Сх. Азії. У викопному стані М. відомі з олігоцену; в СРСР знайдені у верхньопліоценових відкладах на тер. України (Одеса).

МАРА́ЗМ (грец. μαρασμός — виснаження, згасання) — майже повне припинення психічної діяльності людини, що супроводиться загальним виснаженням. М. зумовлюється *атрофією* кори головного мозку. Спостерігається в кінцевій стадії старечого недоумства, *прогресивного паралічу* та при деяких ін. захворюваннях центр. нервової системи.

МАРАКА́ЙБО — озеро (лагуна) в Пд. Америці, на Пн. Зх. Венесуели. Лежить на Пд. від Венесуельської зат., з якою сполучене вузькою протокою. Пл. 13,3 тис. км², глиб. до 250 м (у пд. частині). Береги низовинні, частково заболочені. Вода в озері солонувата у пн. частині й прісна у південній. В районі озера — родовища нафти. Судноплавство.

МАРАКА́ЙБО — міжгірна улоговина в Пд. Америці, в межах Венесуели й Колумбії. Розташована в Андах. Пл. 60 тис. км². Значні поклади нафти та газу. Клімат субекваторіальний, жаркий, пересічна річна т-ра +28,5° (найвища у Пд. Америці). Поширені листопадні ліси, чагарники й *савана* (на Пн.) та вічнозелені ліси і болота (на Пд.). У центр. частині западини — оз. *Маракайбо*.

МАРАКА́ЙБО — місто на Пн. Зх. Венесуели. Адм. ц. штату Сулія. Мор. порт на березі протоки, що сполучає оз. Маракайбо з Венесуельською зат. Карибського м. 650 тис. ж. (1971). Центр осн. нафтодобувного району Венесуели. Підприємства металообр., автоскладальної, електротех., хім., цем., паперової, текст., харч. пром-сті. Вивіз нафти. Ун-т (з 1891). М. засн. у 16 ст.

МАРА́Л — два підвиди *оленя звичайного*: алтайський М. (Cervus elaphus sibiricus) і тянь-шанський М. (C. e. songaricus). Довж. тіла самців 250—265 см, вис. в холці 135—155 см, жива маса до 360 кг, самки дещо менші. Самці мають великі гіллясті з 5—7 паростками роги, які щороку навесні відпадають, і на їхньому місці за літо виростають нові. Забарвлення буре. М. населяє ліси гірських р-нів від Тянь-Шаню і Алтаю до Зх. Прибайкалля включно. Живиться лишайниками, листям, гілками, корою дерев та кущів, травою тощо. Гін у вересні — жовтні, супроводиться ревінням і бійками самців. Після 8—8,5-місячної вагітності (у травні — червні) самка народжує 1—2 телят. Статевозрілими М. стають на 2—3-му році. Живуть бл. 20 років. Крім м'яса і шкури, цінятся *панти* М., з яких добувають *пантокрин*, що застосовується в медицині. Акліматизований в Башкирському і Мордовському *заповідниках*; М. розводять також у спец. маралових г-вах на Пд. Сибіру. Викопні рештки М. відомі з пізньоантропогенових відкладів.

МАРА́НТА (Maranta) — рід багаторічних трав родини марантових. Листки прикореневі, овальні або еліптичні. Квітки невеликі, асиметричні, тричленні, у верхівкових колосовидних суцвіттях. Плід — однонасінна коробочка. 25 видів, поширених у вологих лісах тропіч. Америки і Вест-Індії. Деякі види М. культивують у тропіках як харчові рослини, напр. M. arundinacea, що з її товстих підземних кореневищ одержують крохмальне борошно. Ряд видів М. вирощують як декоративні рослини (M. bicolor, M. leuconeura) заради гарно забарвлених листків.

МАРА́Т (Marat) Жан Поль (24.V 1743, Будрі, Швейцарія — 13.VII 1793, Париж) — діяч *Великої французької революції*, один з вождів *якобінців*, учений і публіцист. Н. в сім'ї вчителя. В 1759 оселився у Франції. Погляди М. формувалися під впливом ідей Ш. *Монтеск'є* і Ж. Ж. *Руссо*. З 1765 М. жив у Великобританії, де займався фізикою, медициною. В 1774 у Лондоні видав перший політ. памфлет «Кайдани рабства», в якому виступав з критикою *абсолютизму*, доводив право народу на революцію, розвивав ідею революц. диктатури нар. мас. З 1776 жив у Парижі. На початку революції 1789 брав участь у розробці проектів конституції. У вересні 1789 почав видавати газ. *«Друг народу»* (1792 перейменовано на «Газету Французької республіки»), на сторінках якої викривав контрреволюц. плани монархістів, зрадництво лібер. буржуазії. Переслідуваний владою, М. не раз переходив у підпілля. Після повалення монархії (серпень 1792) обраний до керівного органу Комуни Парижа, з вересня 1792 — депутат *Конвенту*. Активно боровся проти контрреволюц. політики *жірондистів*. Разом з М. *Робесп'єром* брав участь у підготовці нар. повстання 31.V—2.VI 1793, яке привело до встановлення *якобінської диктатури*. Вбитий роялісткою Ш. Корде.

Тв.: Рос. перекл.— Избранные произведения, т. 1—3. М., 1956. *Літ.:* Манфред А. З. Марат. М., 1962.

Т. Г. Солтановська.

МАРА́ТХИ — народ в Індії, основне населення штату *Махараштра*. Чисельність — 51 млн. чол. (1978, оцінка). Говорять *маратхі мовою*. Віруючі М.— індуїсти, є також мусульмани, джайни, парси. М. сформувались у народність

Мапуту. Панорама частини міста.

в 17 ст. З 30—40-х рр. 18 ст. до поч. 19 ст. існували *Маратхські князівства*. Протягом століть М. вели запеклу боротьбу проти імперії *Великих Моголів*, португальських, а згодом англ. колонізаторів. Після завоювання Індією незалежності (1947) 1960 було створено нац. штат Махараштра. Осн. заняття М.— землеробство, тваринництво, частина працює в пром-сті. У М. склалися своєрідні мистецтво, література.

МАРА́ТХІ МО́ВА — мова народу *маратхи*. Належить до індійської (індоарійської) групи індоєвроп. сім'ї мов. Для фонетики М. м. характерне вживання церебральних звуків, наявність двох рядів *африкат*. У морфології є флективні, аглютинативні й аналітичні форми, збереглося три роди імен (чоловічий, жіночий і середній). Граматична будова має деякі риси, спільні з *дравідійськими мовами*. Для М. м. використовують письмо *деванагарі*.

Зародження літератури М. м. припадає на 11—12 ст. Великий вплив на її розвиток у 12—17 ст. мав реліг.-реформаторський рух бхакті, що проголошував рівність усіх людей перед богом і заперечував кастовий поділ. Л-ра того часу широко використовувала фольклор, розвивала гол. чин. нар. форми вірша. Визначними представниками бхакті в 13—17 ст. були Днянешвар, Намдев, Екнатх, Тукарам, Рамдас. З серед. 17 ст. л-ра збагачувалася новими формами нар.-поетичної творчості, такими як повада (героїчна балада), лавні (любовна лірика). У 19 ст. розвивалися нарис, есе, істор. і соціально-побутовий роман. У цей період почалося й становлення драматургії. Утверджувалися нові поетичні жанри. Творчість прозаїків, поетів і драматургів кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст. Х. Н. *Апте*, Кешавсута (К. К. Дамле), Г. Б. Девала, К. П. Кхаділкара розвивалася під знаком боротьби проти феод. відсталості, колоніального панування. Провідними жанрами стають соціальний та істор. роман, муз. драма (сангіт) і соціально-побутова драма. В 20—40-х рр. 20 ст. під впливом нац.-визвольного руху основною стає антиколоніальна тема, що знайшла вираження в творчості поетів Аніла, Кусумаграджа, прозаїків і драматургів Г. Мадкхолкара, В. Кхандекара, М. Вареркара, П. Я. Дешпанде та ін. З 50-х рр. утверджується реалізм. Різкої критики зазнають потворні явища бурж. дійсності. В л-ру проникають ідеї соціалізму (В. Карандікар, Ш. Муктібодх, Н. Сурве та ін.). В кін. 70-х рр. помітним явищем стала л-ра соціального протесту. Високого рівня досягли драма (В. Тендулкар, П. Л. Дешпанде), жанр роману (В. Мадгулькар, Д. Далві, Ш. Пендсе, А. Садху). Широтою ідейно-тематич. і формально-стилістич. діапазону позначена поезія останнього двадцятиліття (Д. Чітре, М. Падгаонкар, В. Дахаке, В. Апте, Н. Сурве).

Літ.: Катенина Т. Е. Очерк грамматики языка маратхи. М., 1963; Ламшуков В. Маратхская литература. М., 1970.

Л. О. Бархударова (мова), *В. К. Ламшуков* (література).

МАРА́ТХСЬКІ КНЯЗІ́ВСТВА — князівства в Індії в 30—40-х рр. 18 — поч. 19 ст. Виникли в результаті посилення самостійності полководців маратхської д-ви (засн. 1674 Шіваджі в боротьбі проти д-ви *Великих Моголів*) та здійснення ними тер. загарбань. Існували князівства з центрами у Нагпурі, Індурі, Гваліорі, Бароді та ін. До 1761 М. к. утворювали конфедерацію (була розгромлена афганцями). В результаті англо-маратхських воєн (1775—82, 1803—05, 1817—18) М. к. перетворилися на васалів англ. Ост-Індської компанії (див. *Ост-Індські компанії*).

МАРАФО́Н — давньогрец. поселення в *Аттиці* (40 км на Пн. Сх. від Афін), в районі якого 13.IX 490 до н. е. під час *греко-перських воєн* відбулася битва. Грец. військо (10 тис. афінян та 1 тис. платейців під командуванням 10 *стратегів*, у т. ч. *Мільтіада*) завдало поразки збройним силам персів (10 тис. кінноти та 10 тис. піхоти). Перси втратили 6,4 тис. чол., греки — 192 чол. вбитими. Звістку про перемогу греків над персами приніс до Афін грец. воїн, який без відпочинку пробіг відлаль від М. до Афін. Див. *Марафонський біг*.

МАРАФО́НСЬКИЙ БІГ — змагання з бігу на дистанцію 42 км 195 м. Назва походить від назви поселення Марафон. За переказом, після Марафонської битви (490 до н. е.) грец. воїн-гонець був відправлений до Афін, щоб повідомити про перемогу над персами. Всю дорогу він подолав без відпочинку, прибіг у місто і, вигукнувши: «Ми перемогли!», впав мертвий. На честь цього подвигу проводяться змагання з М. б. В наш час такі змагання вперше відбулися на *Олімпійських іграх* 1896. Кращий результат (на 1980) — 2 год 9 хв 01 сек (Д. Клейтон, Австралія).

МА́РБУРЗЬКА ШКО́ЛА — ідеалістичний напрям у нім. бурж. філософії, одна з філос. шкіл *неокантіанства*. Виникла в 70-х рр. 19 ст. в Німеччині, в Марбурзькому ун-ті. Її засновником був Г. *Коген*. До М. ш. належали також П. *Наторп*, Е. *Кассірер* та ін. Критикуючи вчення І. *Канта* справа, М. ш. заперечує об'єктивне існування «речей в собі», тлумачить їх як ідеальну межу, до якої безконечно наближується процес людського *пізнання*. Внаслідок цього фактично заперечується реальне існування матеріального світу. Зміст науки, відірваний від об'єктивного джерела, тлумачиться як «заданий» свідомістю відповідно до законів логіки. Ідеалістична фальсифікація представниками М. ш. процесу наук. пізнання мала на меті «донести» відповідність наук. даних ідеалістичній філософії і цим «науково» обгрунтувати вихідні принципи останньої. Ідеї М. ш. і в наш час використовують праві соціалісти.

І. В. Бичко.

МА́РГАНЕЦЬ, манган (лат. Manganum), Mn — хім. елемент VII групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 25, ат. м. 54,9380. Природний М. складається з одного стабільного ізотопу ^{55}Mn. Вперше металевий М. одержав 1774 швед. учений Ю. Ган. М.— досить поширений в природі, його вміст у земній корі $9{,}5\ 10^{-2}$ %. У рудах (див. *Марганцеві руди*) буває у вигляді *оксидів, гідроксидів, карбонатів, силікатів* тощо. З мінералів найпоширеніші *піролюзит* та *псиломелан*. З чотирьох поліморфних (див. *Поліморфізм*) модифікацій (α, β, γ, δ) найстійкішою у звичайних умовах є α-М.— сріблясто-білий метал, густ. 7470 кг/м³, $t_{пл}$ 1244° С, $t_{кип}$ 2077° С. На повітрі М. покривається тонкою плівкою оксидів, розчиняється у к-тах з утворенням солей Mn (II). При нагріванні реагує з галогенами, киснем, азотом, сіркою, вуглецем тощо, утворюючи відповідні *марганцю сполуки*. М. одержують відновленням його оксидів кремнієм, алюмінієм, *електролізом* розчинів сульфату та ін. способами. Застосовують у виробн. сталей, феромарганцю, сплавів кольорових металів, антикорозійних покриттів тощо.

М. в організмі — необхідна складова частина тканин рослинних і тваринних організмів; один з *біогенних елементів*. М.— активатор ряду *ферментів* і *гормонів*, відіграє важливу роль у процесах *дихання, фотосинтезу, біосинтезу* нуклеїнових кислот та ін., впливає на *кровотворення* тощо. В організмі людини найбільше М. у печінці, кістках, щитовидній залозі. Добова потреба людини в М. становить 3—8 мг. Нестача М. в їжі призводить до порушень росту і розвитку, *мінерального обміну* кісткової тканини; спричинює *анемію*.

А. Ф. Тищенко
(М.— хім. елемент).

МА́РГАНЕЦЬ — місто обласного підпорядкування Дніпроп. обл. УРСР, на правому березі Каховського водосховища. Залізнична станція. 51 тис. ж. (1980). Розробки марганцевої руди в районі М. почалися з 1892. Перше с-ще гірників виникло в кін. 19 ст. Рад. владу в робітн. с-щах, розташованих навколо рудників, встановлено в листопаді 1917. В 1938 ряд робітн. с-щ було об'єднано і створено місто. М.— значний пром. центр *Нікопольського марганцевого басейну* (постачає руду пром. Придніпров'ю Донбасу). Найбільші підприємства: *Марганецький гірничо-збагачувальний комбінат* імені 60-річчя Радянської України, рудоремонтний, 2 керамзитові з-ди, меблева, швейна, стрічкоткацька та кондитерська ф-ки, хлібний і побутового обслуговування комбінати. Гірничий технікум, 14 заг.-осв., музична і 2 спорт. школи; 2 лікарні, профілакторій. Палац культури, 3 клуби, кінотеатр, істор.-краєзнавчий музей.

МА́РГАНЕЦЬКИЙ ГІРНИ́ЧО-ЗБАГА́ЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНА́Т імені 60-річчя Радянської України — підприємство чорної металургії. Розташований у м. Марганці Дніпроп. обл. Створений 1970 на базі підприємств тресту «Нікопольмарганець» (засн. 1934). Осн. продукція — марганцевий концентрат. Сировиною є окисні, карбонатні та окисно-карбонатні марганцеві руди Грушівсько-Ба-

Марабу африканський.

Марал
(на передньому плані — самець)

Марена красильна: *1* — частина квітучої рослини; *2* — кореневище з коренями; *3* — квітка.

Маренка запашна: *1* — квітучий пагін; *2* — квітка в розрізі; *3* — плід.

Марена. Вусач звичайний.

санської і Комінтерно-Мар'ївської дільниць *Нікопольського марганцевого басейну*. В складі комбінату (1980) — 7 шахт (заг. потужність 4205 тис. т за рік), 2 кар'єри (2825 тис. т), 3 збагачувальні ф-ки (3500 тис. т концентрату). Руду добувають підземним і відкритим способами. *К. С. Щербина.*

МА́РГАНЦЕ́ВИЙ ШПАТ — мінерал класу *карбонатів*. Те саме, що й *родохрозит*.

МА́РГАНЦЕ́ВІ ДО́БРИВА — мінеральні добрива, які, крім інших поживних речовин для рослин, містять і *марганець;* один з видів *мікродобрив*. На Україні як М. д. широко використовують відходи виробництва марганцю — марганцеві шлами, а також марганізований *суперфосфат* і марганізовані *нітрофоски*. М. д. прискорюють розвиток і ріст рослин, підвищують врожай і поліпшують якість с.-г. продукції.

МА́РГАНЦЕ́ВІ РУ́ДИ — мінеральні утворення з вмістом марганцю в кількостях, при яких його економічно доцільно вилучати за сучасного рівня розвитку техніки. В природі відомо бл. 150 мінералів, які вміщують марганець. Осн. з них — *псиломелан* (вміст марганцю до 73%), брауніт Mn_7SiO_{12} (до 69,5%), *піролюзит* (до 63,2%), *манганіт* (до 62%), *родохрозит* (до 61,7), *родоніт* (до 48,7). За походженням виділяють три типи родовищ М. р.— осадочні, метаморфічні та кори вивітрювання. Найбільше значення мають осадочні родовища, які поділяються на окисні (11—36% марганцю) та карбонатні (16—25%). Ці родовища утворилися у давніх мор. або озерних басейнах. Найбільші родовища М. р. зосереджені у Рад. Союзі, зокрема на Україні (*Нікопольський марганцевий басейн*), в Грузії (*Чіатурський марганцевий басейн*), в РРФСР (на Уралі, в Зх. Сибіру), Казахстані. За кордоном великі родовища М. р. відомі в Індії, ПАР, Бразилії, Гані, Болгарії, Марокко. Перспективними є залізомарганцеві конкреції дна Світового океану, особливо Тихого океану.

Літ.: Никопольский марганцеворудный бассейн. М., 1964; Шнюков Е.Ф., Орловский Г. Н. Марганец в осадочных породах Украины. В кн.: Проблемы рудообразования. т. 3. Варна, 1974 *Є. Ф. Шнюков.*

МАРГАНЦЕВОРУ́ДНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь гірничої промисловості, підприємства якої добувають *марганцеві руди*, збагачують та окусковують їх. Марганцеві руди — цінна сировина для металург., хімічної, керамічної, скляної промисловості; сполуки марганцю застосовують у фармацевтичній пром-сті. Гол. споживачем марганцевих руд є *чорна металургія*. В Росії М. п. виникла у 18 ст. на Уралі. В 1879 почалося добування багатих руд у Чіатурі (Грузія), 1886 — в Нікополі (Україна). В 1913 в Росії було видобуто 1245 тис. т марганцевої руди. Експорт становив 95% її заг. видобутку. За роки Рад. влади реконструйовано діючі і збудовано нові рудники та збагачувальні ф-ки; відкрито нові родовища на Пн. Уралі, в Зх. Сибіру та Казахстані. Марганцеві руди добувають переважно відкритим способом, використовуючи роторні комплекси, потужні екскаватори, драглайни. Рад. Союз за розвіданими запасами і видобутком марганцевих руд посідає 1-е місце в світі. В 1978 в країні видобуто 9057 тис. т марганцевих руд. На Україні розробляється одне з найбільших в СРСР Нікопольське родовище марганцевих руд (див. *Нікопольський марганцевий басейн*). На Пд. Сх. від м. Нікополя розвідано Великотокмацьке родовище карбонатних марганцевих руд (Запоріз. обл.). Найбільші підприємства М. п. республіки: Шевченківський, Грушівський, Запорізький кар'єри, *Марганецький гірничо-збагачувальний комбінат, Орджонікідзевський гірничо-збагачувальний комбінат,* Чкаловська, Богданівська та Грушівська № 2 збагачувальні ф-ки. Вдосконаленням технології підземного і відкритого добування руди та збагачування, а також розробкою проблем механізації виробничих процесів у М. п. на Україні займаються *Дніпропетровський гірничий інститут* імені Артема, н.-д. ін-т мех. обробки чорних металів (м. Кривий Ріг). *О. Г. Щукін.*

МА́РГАНЦЮ СПОЛУ́КИ — хім. сполуки, до складу яких входить *марганець* у ступені окислення від 0 до +7. Відрізняються між собою забарвленням, кислотно-основними та окислювально-відновними властивостями. Найстійкішими є М. с. зі ступенями окислення +2, +4, +7. Білий $Mn(OH)_2$ дає рожеві солі ($MnCl_2 \cdot 4H_2O$, $Mn(NO_3)_2 \cdot 6H_2O$ тощо), які використовують для синтезу ін. М. с. і як каталізатори. Чорний двооксид MnO_2 застосовують як каталізатор окислення і розкладу, деполяризатор гальванічних елементів, для забарвлення скла, для добування манганатів (V) синього ($Na_3MnO_4 \cdot 7H_2O$) і манганатів (VI) зеленого ($BaMnO_4$) кольорів. Деякі з них — *фарби*, а манганат $Ca_3(MnO_4)_2 \cdot 5H_2O$ вживають для стерилізації води. При *гідролізі* та окисленні вони утворюють стійкіші фіалкові *перманганати* — $NaMnO_4$, $KMnO_4$ тощо — активні окислювачі, каталізатори, протиотрути, дезинфекційні засоби та ін. Відповідна сильна к-та $HMnO_4$ існує лише в розчині, а її ангідрид — зелений Mn_2O_7 детонує від нагріву або контакту з гумою та ін. органічними речовинами. Виділено багато *координаційних сполук* марганцю зі ступенями окислення від 0 до 4. Деякі з них вживають як *мікродобрива*, антидетонатори пального, наприклад $(C_5H_5)Mn(CO)_3$. Усі М. с. токсичні. *А. Ф. Тищенко.*

МАРГАРИ́Н (франц. margarine) — харчовий продукт, суміш олій різних видів, тваринних жирів, молока, смакових, ароматичних та ін. речовин. Є М. вершковий, молочний, кулінарний (немолочний) і порошкоподібний (зневоднений). За фізичними властивостями, хімічним складом, смаком і поживністю М. близький до *масла вершкового*. М. використовують у харчовій промисловості, кулінарії тощо.

МАРГАРИ́ТА ДА́ТСЬКА (Margrete af Danmark; 1353—28.X 1412, Фленсбург) — королева Данії, Норвегії (з 1387) і Швеції (з 1389). Була ініціатором укладення *Кальмарської унії* (1397) трьох сканд. д-в. Фактично до кінця життя управляла ними.

МАРГАРИ́ТКА — рід рослин родини складноцвітих. Те саме, що й *стокротки*.

МАРГІЛА́Н — місто обласного підпорядкування Ферг. обл. Узб. РСР. Розташований на Пд. Сх. Ферганської долини. Залізнична станція. Вузол автомоб. шляхів. 112 тис. ж. (1980). За роки Рад. влади М. перетворився на значний центр шовкообр. пром-сті країни (шовковий комбінат, виробниче об'єднання «Атлас», шовкоткацькі й художньо-швейна ф-ки). Тракторорем., деревообр., чавуноливарний з-ди. Підприємства харч. пром-сті. М.— давній центр ручного ткацтва — шовкові («ханатлас»), набивні тканини. Відомий також ручним і машинним вишиванням, архіт. різьбленням на дереві та ганчу (алебастру). Н.-д. ін-т шовкової пром-сті. 6 серед. спец. навч. закладів. Меморіальний музей рад. держ. діяча Ю. Ахунбабаєва. М. відомий з 8 ст.

МАРГІНА́ЛЬНА ЗО́НА [від лат. margo (marginis) — край, межа] — територія, яка за сучас. станом науки і техніки майже непридатна для використання у с. г. Включення земель М. з. до сфери госп. діяльності людини можливе за умови раціонального й бережливого користування їхніми ресурсами без порушення природної рівноваги. М. з.— потенціальні природні ресурси нашої планети. Їх частково використовують для розведення лісів, створення мисливських г-в, як пасовища для диких тварин, зони відпочинку, туризму тощо. М. з. поширені гол. чин. у тропіках Пд. Америки, Африки, Австралії (болота, пустелі тощо).

МА́РГРЕТЕ II (Margrethe; н. 16. IV 1940, Копенгаген) — королева Данії з 1972 з династії Глюксбургів. Дочка короля Фредеріка IX.

МАРГУЛЯ́Н Арнольд Евадійович [1 (13).IV 1879, Київ — 15.VII 1950, Свердловськ] — укр. і рос. рад. диригент, нар. арт. УРСР (з 1933) і РРФСР (з 1944). Член КПРС з 1945. З 1888 в Одесі навчався гри на скрипці, диригування (1893—97 — в Й. *Прибика*, В. *Сука*, Г. Цумпе). З 1902 — диригент оперних труп Росії (зокрема, 1912—22 — Театру муз. драми та Нар. дому в Петрограді) і України (1904—06 — Київ, Харків; 1909—11 — Київ, Одеса). В 1925—37 очолював Харків. театр опери та балету і вокальний клас Харків. муз.-драм. ін-ту. З 1937 — гол. диригент і худож. керівник Свердлов. театру опери та балету, з 1942 — професор Свердлов. консерваторії. Поставив опери «Чіо-Чіо-сан» Пуччіні, «Лоенгрін» Вагнера, «Князь Ігор» Бородіна, «Борис Годунов» Мусоргського, «Купало» Вахнянина, «Розлом» Фемеліді, «Золотий обруч» Лятошинського та ін.— в Харкові; «Отелло» Верді, «Броненосець „Потьомкін"» Чишка та ін.— в Свердловську, а

також ряд класичних і рад. балетів. Держ. премія СРСР, 1946.
В. С. Мурза.

МАРДАКЯ́Н — селище міського типу в Азербайджанській РСР, входить до Азізбековського р-ну Баку. Приморський кліматичний курорт (на березі Каспійського м.); застосовують також виноградолікування. Показання: захворювання серцево-судинної системи, верхніх дихальних шляхів, органів травлення, нервової системи. Санаторії, будинки відпочинку.

МАР-ДЕЛЬ-ПЛА́ТА — місто на Сх. Аргентіни. Порт на узбережжі Атлантичного ок. З-цею і шосе сполучений з Буенос-Айресом. 299,7 тис. ж. (1970, з передмістями). Один з центрів харч. пром-сті та рибальства. Мор. курорт. Засн. 1856.

МАРДЖАНІШВІ́ЛІ Костянтин Костянтинович [н. 13 (26).VIII 1903, Москва] — рад. математик, акад. АН СРСР (з 1974), Герой Соціалістичної Праці (1973). Член КПРС з 1939. Син Коте *Марджанішвілі*. Закінчив (1924) Ленінгр. ун-т. У 1934—49 та з 1951 — в Матем. ін-ті ім. В. А. Стеклова АН СРСР. Осн. праці присвячені адитивній *чисел теорії* (представлення чисел сумами степенів) та прикладній математиці. Нагороджений двома орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МАРДЖАНІШВІ́ЛІ Коте [Марджанов Костянтин Олександрович; 28.V (9.VI) 1872, Кварелі, тепер місто Грузинської РСР — 17.IV 1933, Москва, похований в Тбілісі] — груз. і рос. рад. режисер, театральний діяч, нар. арт. Груз. РСР (з 1931). Сценічну діяльність почав 1893 в Кутаїсі. З 1897 — актор і режисер різних рос. труп. В 1906—07 працював у Харків. антрепризі Линтварева, 1907—08 — в Київ. трупі І. Дуван-Торцова, 1908 — в Одес. антрепризі М. Багрова (був гол. режисером). З 1909 М.— гол. режисер Театру Незлобіна в Москві; 1910—13 — в МХТ. У 1913 в організованому ним «Вільному театрі» (Москва) поставив «Сорочинський ярмарок» Мусоргського, «Прекрасну Єлену» Оффенбаха та ін.
В 1919 М.— гол. режисер *Театру Української Радянської Республіки* імені В. Леніна, в якому здійснив сповнену героїки і революц. пафосу виставу «Овеча криниця» («Фуенте овехуна») Лопе де Вега. Одночасно був головою комісії по націоналізації Київ. театрів, пізніше — комісаром театрів Києва (організував нову мережу держ. театрів, створив робітничий театр на Подолі, заснував драм. студію «Роза и крест»). В 1922—26 М. очолював Театр ім. Ш. Руставелі (Тбілісі). В 1928 в Кутаїсі заснував Другий держ. театр Грузії (1930 переведений в Тбілісі, з 1933— його імені). Серед ін. вистав М.— «Гамлет» Шекспіра (Тбіліський театр ім. Ш. Руставелі, 1925), «Кваркваре Тутабері» Какабадзе та «Урієль Акоста» Гуцкова (обидві — Кутаїсі, 1929), «Комуна в степах» Куліша (1930), «Світіть нам, зорі» Микитенка (1931, обидві — в Другому державному театрі Грузії), «Дон Карлос» Шіллера (Малий театр, Москва, 1933). М. виховав ціле покоління рад. акторів, серед них — О. *Ахметелі*, С. *Закаріадзе*, А. *Васадзе*, А. *Хорава*, В. *Анджапарідзе*, І. *Антадзе*, В. *Годзіашвілі*, А. *Чхартішвілі*, Ш. Гамбашидзе, У. Чхеїдзе та ін.
Тв.: Творческое наследие, т. 1—2. Тбилиси, 1958—66.
Літ.: Крыжицкий Г. К. К. Марджанов и русский театр. М., 1954; Шалуташвили Н. Н. Котэ Марджанишвили (Марджанов) на Украине. В кн.: Шалуташвили Н. Н. Страницы великой дружбы. К., 1966; Спектакль, звавший в бой. Сборник статей и воспоминаний. К., 1970; Гугушвили Э. Н. Котэ Марджанишвили. М., 1979.
Н. М. Шалуташвілі.

МА́РДУК — верховне божество давньовавілонської міфології. Вшановували його як бога — покровителя м. Вавілона, пізніше — як головного бога вавілон. д-ви. Чимало рис культу М. запозичила християнська релігія.

МАРЕ́ (Marées) Ганс фон (24.XII 1837, Ельберфельд, Пн. Рейн-Вестфалія — 5.VI 1887, Рим) — німецький живописець. У 1854—55 навчався у К. Штеффека в Берліні. В 1864—70 і з 1873 жив в Італії. В ранній період працював під впливом мистецтва італ. *Відродження*, пізніше — *неокласицизму*. Твори: фрески Зоологічної станції в Неаполі (1873—74), картина «Золотий вік» (2 варіанти, 1879—85). Творчість М. передувала живописові *модерну* («Суд Паріса», 1880—81; «Гесперидн», 1884—87).

МАРЕ́НА, марина, морена, моряна — персонаж слов'янської, зокрема укр., міфології, богиня весни й води. Жіноча паралель *Купалові*. Деякі дослідники ідентифікують М. з *Мокошшю*. На Україні на початку весни та на купальське свято робили опудало М. з дерева чи соломи. Його прикрашали вінками, квітками та свічками і носили, співаючи *веснянок* чи *купальських пісень*. Потім опудало кидали в воду, спалювали або закопували в землю.

МАРЕ́НА, вусач (Barbus barbus) — риба родини *коропових*. Тіло (довж. до 85 см, жива маса до 4 кг, зрідка більше) валькувате, вкрите дрібною лускою. Рот півмісяцевий, є дві пари вусиків. Боки і спина оливково - сріблясто - сірі. Спинний і хвостовий плавці на кінці темно-сірі, інші — червонуваті. М. живиться дрібними безхребетними дна, ікрою та *мальками* ін. риб. Статевої зрілості досягає на 3—4-му році життя. Нерестить на піщано-галечниковому грунті в травні — липні. Ікра неїстівна. М. поширена в проточних водах деяких країн Європи; в СРСР, зокрема на Україні, в Дніпрі, Дністрі і Бузі водиться підвид — М. дніпровська (B. barbus borysthenicus); у водоймах Криму — М. кримська (B. tauricus). Пром. значення невелике.

МАРЕ́НА (Rubia) — рід рослин родини маренових. Багаторічні трав'янисті рослини, напівкущі або кущі заввишки 150 см. Листки цілісні з міжчерешковими прилистками. Квітки дрібні, двостатеві, зеленувато-жовті, зібрані в півзонтики. Плоди кістянкоподібні. Бл. 60 видів, поширених гол. чин. у Серед. і Пд. Америці, Середземномор'ї, помірній частині Азії. В СРСР — 21 вид, з них в УРСР — 3 види. М. красильна (R. tinctorum) — лише в культурі або здичавілому стані на Пд. країни. Містить у коренях барвні речовини (до 3—4%). Лікарська рослина. Окремі сорти М., зокрема М. дербентської, дають найкращі барвники. Залежно від протравлювання і методів фарбування дає колір бордо, оранжевий, оранжево-червоний, коричневий, синій та ін.

МАРЕ́НИЧ Григорій Олексійович (1836, Полтав. губ.— 1918, Петроград) — укр. та рос. композитор і педагог. У 1866 закінчив Петерб. консерваторію. В 1872—1909 — викладач (з 1883 — професор) Петерб. консерваторії. Писав переважно для дітей: хорові («Триголосі хорові пісні для школи»), фп. («Пісні для школи дитячі й народні») та вокальні твори. Автор музикознавчих праць: «Практичний курс елементарного співу» і «Про початкове навчання співу» (1884).
І. М. Лисенко.

МАРЕ́НКА (Asperula) — рід одно- або багаторічних трав чи напівкущиків родини маренових. Листки вузькі, зібрані в кільця. Квітки дрібні, у волотистих або головчастих суцвіттях. Плід — горішок. Бл. 90 (за ін. джерелами, до 200) видів, поширених в Європі, Пн. Африці, Азії та Австралії. В СРСР — 78 видів, з них в УРСР — бл. 20. Найпоширеніша маренка запашна (A. odorata) — багаторічник з білими квітками, заввишки до 80 см; росте в лісах; медонос. Досить поширена (в більшій частині УРСР) маренка фарбувальна (A. tinctoria), корені якої містять червоні барвні речовини, маренка сланка (A. humifusa) часто зустрічається як бур'ян. Деякі види вирощують як декоративні.

МАРЕНКО́В Олексій Васильович [13 (25). III 1886, Орел — 1942, Київ] — укр. рад. графік. У 1905—12 навчався в Київ. худож. уч-щі в І. *Селезньова*, Г. *Дядченка*, Ф. *Кричевського*. Був членом *АХЧУ*. Працював у галузі книжкової графіки (обкладинка до праці В. І. Леніна «Як комуністи-більшовики ставляться до середнього селянства», обкладинки та іл. до творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Яновського, Ю. Будяка та ін.), плаката («Комуністична партія України створила Робітничо-селянську Українську державу», «Орися ж ти, моя ниво...», «1 Мая», всі — 1921; «Всі на вибори до Верховної Ради УРСР!», 1938), монумент. розпису (в інтер'єрах ВУЦВК і готелю «Червоний» — у Харкові, 20-і рр.). Викладав у Харківському художньому інституті (з 1922, до поч. 30-х рр.).
Д. О. Горбачов.

МА́РЕННЯ — об'єктивно хибні, зумовлені хворобливим станом міркування, що виникають у хворого без адекватних зовнішніх причин, у неправильності яких його неможливо переконати. Спостерігається при більшості психозів (*шизофренії*, *маніакально-депресивному психозі*, інфекційних, інтоксика-

А. Е. Маргулян.

К. К. Марджанішвілі.

К. Марджанішвілі.

О. В. Маренков. Плакат «Орися ж ти, моя ниво...». 1921.

О. П. Маресьєв.

В. П. Марецька.

ційних, зокрема алкогольних психозах тощо). За змістом М. поділяють в осн. на 3 групи: М. величі, М. переслідування і М. самопринижения. Лікування здійснюється переважно в умовах стаціонару.

МАРЕОГРАФ (від лат. mare — море і грец. γράφω — пишу) — автоматичний прилад для безперервного вимірювання й запису коливань рівня моря. У великих портах застосовують стаціонарний М. поплавкового типу (мал.), в якому вертикальні переміщення поплавка на воді за допомогою системи мех. передач перетворюються на рухи пера. На барабані, що обертається, закріплено діаграмну стрічку, на якій перо викреслює криву лінію, яка у зменшеному масштабі відбиває коливання рівня. У відкритому морі під час експедиційних досліджень користуються гідростатичними М., принцип дії яких базується на вимірюванні гідростатичного тиску стовпа води. *В. С. Латун.*

МАРЕ́СЬЄВ Олексій Петрович [н. 7 (20).V 1916, м. Камишин, тепер Волгогр. обл.] — рад. льотчик-винищувач, майор, Герой Рад. Союзу (1943). Член КПРС з 1944. В Рад. Армії з 1937. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — командир ланки, пом. командира, штурман полку. Збив 4 ворожі літаки. В березні 1942 його літак був підбитий над розташуванням ворожих військ. М., тяжко поранений, 18 діб повзком пробирався до лінії фронту. Після ампутації гомілок обох ніг М. в червні 1943 повернувся у військ. авіацію. Збив ще 7 ворожих літаків. З 1946 — у відставці. В 1956 закінчив Академію суспільних наук при ЦК КПРС. Кандидат істор. наук. З 1956 — відповідальний секретар Рад. к-ту ветеранів війни. Подвигу М. присвячена книга Б. М. Польового «Повість про справжню людину» та однойменний кінофільм. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями.

МАРЕ́ЦЬКА Віра Петрівна [18 (31).VII 1906, с. Барвиха, тепер у складі Москви — 17.VIII 1978, Москва] — рос. рад. актриса, нар. арт. СРСР (з 1949), Герой Соціалістичної праці (1976). В 1924 закінчила школу-студію при Театрі ім. Євг. Вахтангова, згодом — Студію під керівництвом Ю. *Завадського*. В 1936—40 працювала в театрі драми ім. М. Горького в Ростові-на-Дону, з 1940 — в Театрі ім. Мосради. Ролі: Маша («Чайка» Чехова), Любов Ярова (однойменна п'єса Треньова), Ракітіна («Далі неозорі» Вірти), Мірандоліна («Трактирниця» Гольдоні). З 1925 знімалася в кіно (фільми «Член уряду», «Сільська вчителька», «Мати»). Нагороджена 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1942, 1946, 1948, 1951.

Літ.: Шерель А. Вера Марецкая. В кн.: Мастера сцены — Герои Социалистического труда, в. 1. М., 1979.

МАРЕША́ЛЬ (Maréchal) П'єр Сільвен (15.VIII 1750, Париж — 18.I 1803, Монруж) — франц. політ. діяч, філософ, літератор. Під впливом франц. просвітителів виступав проти соціальної нерівності, деспотизму, відстоюючи ідеї бурж. демократії. В роки *Великої французької революції* очолив демократичний щотижневик «Революсьйон де Парі» («Паризькі революції»). *Якобінець*, боровся проти *жірондистів*. У період *Директорії* примкнув до очолюваного Г. *Бабефом* т-ва «В ім'я рівності» (див. «*Змова рівних*»). М.— автор першого варіанта «Маніфесту рівних», у якому викладено принципи утопічної комуністичної організації суспільства на основі дрібнобурж. зрівняльності (див. *Зрівняльний комунізм*). Був прихильником матеріалістичної філософії і войовничим атеїстом.

МАРЖИНАЛІ́ЗМ (від франц. marginal — граничний) — один з принципів методології *вульгарної політичної економії*, заснований на використанні в економічних дослідженнях граничних величин з суб'єктивно-психологічних позицій. Перші спроби аналізу екон. явищ за допомогою М. зробили в серед. 19 ст. А. О. Курно (Франція), Г. Г. Госсен, Й. Г. Тюнен (Німеччина). М. сформувався в 70—80-х рр. 19 ст. Відображав прагнення бурж. економістів «спростувати» осн. положення марксизму, розробити нові форми й методи апології капіталістичного ладу. Широкого застосування М. набув у працях представників *австрійської школи* і *математичної школи*, а також ін. напрямів вульгарної бурж. політ. економії (А. *Маршалл*, Д. Б. *Кларк* та ін.). Теоретики М. розглядають економіку як комплекс індивід. г-в і пояснюють екон. явища, виходячи з позицій індивіда. Вони тлумачать граничні величини («*граничну корисність*», «граничну ефективність», «*граничну продуктивність*» та ін.) в дусі суб'єктивної цінності, яка протиставляється трудовій вартості. Щоб довести «вічність» капіталізму, маржиналісти захищають антинаук. тезу про незалежність екон. категорій від соціального ладу. Абстрактні схеми, побудовані на М., мають формалістичний і апологетичний характер. Осн. положення М. використовуються в сучасних буржуазних політико-економічних концепціях, зокрема у буржуазних теоріях соціалізму. *П. М. Леоненко.*

МАРЗЄЄВ Олександр Микитович [25.III (6.IV) 1883, м. Нижній Новгород, тепер Горький — 1.II 1956, Київ] — укр. рад. гігієніст, акад. АМН СРСР (з 1944), засл. діяч науки УРСР (з 1935). У 1911 закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту. У 1922—35 очолював сан.-епідеміологічний відділ Наркомздоров'я УРСР; 1931—56 — директор Укр. н.-д. ін-ту комунальної гігієни. Очолював кафедри комунальної гігієни Харків. (1934—41) і Київ. (1944—56) мед. ін-тів. М.— один з перших організаторів сан. справи на Україні. Праці М. присвячені питанням комунальної гігієни, епідеміології та організації сан. справи. Його ім'ям названий Київський науково-дослідний інститут загальної і комунальної гігієни. Нагороджений 2 орденами Леніна.

Тв.: К истории возникновения и развития санитарных станций на Украине. В кн.: Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. К., 1954; Коммунальная гигиена. М., 1968 [у співавтор.].

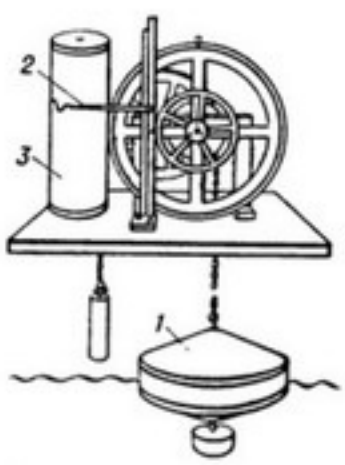

Мареограф:
1 — поплавок;
2 — перо самописця;
3 — барабан.

МАРИ́ (до 1937 — Мерв) — місто, центр Марійської обл. Туркм. РСР, райцентр. Розташоване на р. Мургаб і *Каракумському каналі* імені В. І. Леніна. Залізнич. станція. 76 тис. ж. (1980). Виникло 1884. В 1905 в М. створено с.-д. орг-цію, 1917 — більшовицьку групу. Рад. владу встановлено взимку 1917—18. В 1939—63 та з 1970 — обл. центр. За 30 км на Сх. від М.— руїни давнього *Мерва*. У М.— бавовноочисний та машинобудівний заводи, фабрика первинної обробки вовни, домобуд. комбінат. Підприємства газодобувної та харч. пром-сті (хлібокомбінат, хлібопродуктів і м'ясокомбінати, мол. і пивоварний з-ди). Шкіряний з-д, бавовняна прядильно-ткацька, фарбувально-килимова та швейна ф-ки. Марийська ДРЕС. У М.— мед., пед. та муз. уч-ща; драм. театр, філармонія. Істор.-революц. музей.

МА́РИБОР — місто на Пн. Югославії, в Соціалістичній Республіці Словенії. Розташований на р. Драві. Вузол з-ць і автошляхів. 96,9 тис. ж. (1971). Гол. галузі пром-сті — машинобуд. і металообробна (виробн. вантажних і с.-г. машин, автобусів, вагонів, металоконструкцій, електротех. устаткування). Підприємства хім., деревообр., керамічної, шкіряної, текст. (бавовняної, вовняної, шовкової) і харч. пром-сті. В районі М.— каскад ГЕС. Центр туризму.

МАРИ́ЙСЬКА ОБЛАСТЬ — у складі Туркм. РСР. Вперше утворена 21.XI 1939 (існувала до 10.I 1963), вдруге — 14.XII 1970. Розташована на Пд. республіки. Площа 86,8 тис. км². Нас. 647 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення — туркмени, живуть також росіяни, казахи, татари, українці, вірмени, узбеки та ін. Міськ. населення — 33%. Ділиться на 10 районів, має 4 міста і 16 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Мари*. М. о. нагороджено орденом Леніна (1974). Більша частина тер. М. о. рівнинна. На Пн.— Каракуми, у центр. частині — рівнини в долині р. *Мургабу* та оазиси в зоні *Каракумського каналу* імені В. І. Ле-

ніна. На Пд.— височини Карабіль (вис. 984 м) та Бадхиз (вис. до 1267 м). Осн. корисні копалини: буд. матеріали та природний газ (родовища: Шатлицьке, Байрам-Алійське, Карабільське, Майське, Єланське та ін.). Клімат різко континентальний. Пересічна т-ра січня від 0,4 до +2°, липня +30,2°. Опадів 115—265 мм на рік. Гол. ріка — Мургаб, яку використовують для зрошування. Переважають пустельні природні ландшафти. В межах області — *Бадхизький заповідник*. М. о.— важливий район газової та енерг. пром-сті Туркм. РСР, на неї припадає 53% видобутку природного газу та повад 70% виробн. електроенергії республіки (1979). Електроенергія надходить від Марийської ДРЕС. Розвинуті легка (бавовноочисна, бавовняна, вовномийна, шкіряна, килимова, швейна), харч. (м'ясо-мол., олійницька, пивоварна, виноробна) галузі пром-сті, які базуються на переробці місц. с.-г. сировини. Є підприємства маш.-буд. та буд. матеріалів пром-сті. Гол. пром. центри: Мари, Байрам-Алі, Іолотань, Кушка. Провідні галузі с. г.— бавовництво та каракулівництво. Землеробство на зрошуваних землях, гол. чин. у Мургабському та ін. оазисах. Вирощують тонковолокнистий бавовник, зернові (пшениця, ячмінь, кукурудза), кормові культури, а також овоче-баштанні. Розвинуті садівництво й виноградарство. У 1978 заготовлено 425,2 тис. шкурок каракульських овець. Розводять також велику рогату худобу, свиней, верблюдів, коней та птицю; шовківництво, бджільництво. Тер. області проходять залізничні магістралі: Чарджоу — Мари — Ашхабад — Красноводськ, Мари — Кушка; автомоб. шляхи: Мари — Ашхабад, Мари — Кушка, Мари — Чарджоу. В Мари — аеропорт. Газопроводи: Середня Азія — Центр (три лінії) та Марийське — Шатлик — Ашхабад — Безмеїн. У М. о.— н.-д. ін-т селекції тонковолокнистого бавовнику; 4 серед. спец. навч. заклади; Марийський драм. театр, філармонія, краєзнавчий музей (Мари); всесоюзний кліматичний санаторій по лікуванню захворювань нирок (*Байрам-Алі*). *Н. Оравв.*

МАРИ́НА (італ. marina, від лат. marinus — морський) — твір пейзажного живопису із зображенням моря, прибережного пейзажу, морських баталій, трудових подвигів моряків. У самостійний жанр живопису М. виділилася в 17 ст. в Голландії (Я. Порселліс, В. ван де Велде та ін.). Представники: У. Тернер — в Англії; К. Ж. Верне — у Франції; І. Айвазовський — в Росії; Р. Судковський, Л. Мучник, В. Пузирков, М. Глущенко — на Україні.

МАРИНЕ́СКО Олександр Іванович [2 (15).I 1913, Одеса — 25.XI 1963, Ленінград] — рад. військ. моряк-підводник, капітан 3-го рангу. Член КПРС з 1944. У 1930—33 навчався в Одес. **морехі**дному уч-щі. У ВМФ з 1934. З 1939— командир підводного човна. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 служив на Балт. флоті. Підводні човни (Пл-96, С-13) під командуванням М. знищили нім.-фашист. крейсер, океанський лайнер з більш як 8 тис. гітлерівців на борту, два транспорти; виконували завдання по висадці розвідувально-диверсійних груп в тилу ворога тощо. З 1945 — у запасі. Нагороджений орденом Леніна, 2 орденами Червоного Прапора, медалями. *М. М Білаш.*

МАРИ́НИЧ Григорій Васильович [17 (29).XI 1876, с. Гупалівка, тепер Магдалинівського р-ну Дніпроп. обл.— 11.IV 1961, Дніпропетровськ] — укр. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1943). Творчий шлях на профес. сцені почав 1906 в трупі П. К. Саксаганського та І. К. Карпенка-Карого. В 1910 працював у трупі Т. *Колесниченка*, 1911—14 — в *Театрі Миколи Садовського* в Києві, 1920 — в *Першому театрі Української Радянської Республіки* ім. Шевченка й Полтав. театрі, 1921—24 — в аматорському театрі в Курську, 1925—57 — в Дніпроп. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Терешко Сурма («Сто тисяч» Карпенка-Карого), боцман Бухта, дід Тарас («Загибель ескадри», «В степах України» Корнійчука), Пікалов («Любов Ярова» Треньова).

МАРИ́НИЧ Олександр Мефодійович (4.IX 1920, с. Суботці, тепер Знам'янського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. рад. географ, геоморфолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1969). Член КПРС з 1944. Навчався у Київ. ун-ті (1937—1941), закінчив Казан. ун-т (1942). З 1946 працював у Київ. ун-ті (1956 — 67 — декан геогр. ф-ту, 1958—71 — зав. кафедрою фіз. географії, 1968—71 —проректор). У 1971—79—міністр освіти УРСР. З 1979 — керівник Сектору географії АН УРСР, професор кафедри фіз. географії Київ. ун-ту (з 1980). Наук. дослідження присвячені фіз. географії, геоморфології, вивченню природно-тер. комплексів України, раціональному природокористуванню, а також історії геогр. науки. Президент Геогр. т-ва УРСР (з 1964). На XXIV і XXV з'їздах обирався кандидатом у члени ЦК Компартії України. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора.

МАРИНІ́СТ (франц. mariniste, від лат. marinus — морський) — художник, який пише *марини*.

МАРИНУВА́ННЯ (від франц. mariner — класти в солону воду) — спосіб *консервування* харчових продуктів, що грунтується на здатності оцтової к-ти, а також кухонної солі припиняти життєдіяльність багатьох мікроорганізмів. Маринуванню піддають відсортовані, миті, в разі потреби очищені і розрізані плоди, овочі, гриби або рибу, заливаючи їх маринадом — розчином, що являє собою зварену суміш води, оцту, цукру, солі (для плодів — без неї) та *прянощів* (або їхньої витяжки). Строк зберігання продуктів збільшують *пастеризацією* і (або) витримуванням при низькій (0—4° С) т-рі. М. застосовують також для кулінарної обробки деяких продуктів (напр., оселедців).

МАРИ́НЧЕНКО Євгенія Олександрівна [н. 28.II (12.III) 1916, Петроград] — укр. рад. архітектор, засл. арх. УРСР (з 1970). В 1941 закінчила Київ. інженерно-буд. ін-т. Осн. роботи: комплекс будівель і садово-парковий ансамбль санаторію ім. 30-річчя Рад. України в Пущі-Водиці (1946—64), *Палац культури «Україна»* в Києві (в співавт., 1965—70); житлові квартали в Одесі та Херсоні (1951—54), житл. та громад. будинки в Києві (1955—72). Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971.

МАРИ́ЦЯ — ріка в Європі, на Балканському п-ові. Тече в межах Болгарії, в нижній течії є кордоном між Грецією і Туреччиною. Завдовжки 525 км, площа бас. бл. 54 тис. км². Бере початок у горах Рила, тече Фракійською низовиною, впадає в Егейське м., утворюючи *дельту*. Живлення переважно дощове, влітку міліє. Використовують для зрошування, є ГЕС. Судноплавна. На М.— міста Пловдив, Димитровград (Болгарія), Едірне (Туреччина).

МА́РІ (тепер пагорб Тель-Харірі, Сірія) — давнє місто-держава на середній течії Євфрату. Виникло на поч. 3-го тис. до н. е. Через М. проходили торг. шляхи з *Месопотамії* в країни Середземномор'я і Малу Азію. В 1758 до н. е. був зруйнований вавілонським царем *Хаммурапі*. В результаті археол. розкопок, що провадяться з 1933, відкрито залишки різних будівель, зокрема багато оздобленого палацу царя Зімріліма (18 ст. до н. е.). Важливим відкриттям в М. є виявлення архіву глиняних табличок з клинописними написами (19—18 ст. до н. е.).

МА́РІАНСЬКЕ ЛА́ЗНЕ — місто в Чехословаччині (Західно-Чеська обл.). 14,6 тис. ж. (1974). Бальнеологічний курорт. Лікувальні засоби: мінеральні вуглекислі джерела (бл. 40), вода яких застосовується для пиття, ванн, інгаляцій, зрошувань тощо; мінералізований сірчанозалізистий торф — для торфогрязелікування. Показання: захворювання нирок, органів дихання (нетуберкульозного характеру), нервової системи, шкіри, порушення обміну речовин тощо. Санаторії, водогрязелікарня, пансіонати, готелі, н.-д. ін-т бальнеології. М.-Л. засн. 1808.

МАРІА́НСЬКИЙ ЖО́ЛОБ — найглибоководніша западина на земній кулі, в зх. частині Тихого ок., поблизу Маріанських о-вів. Довж. бл. 1500 км, шир. 1—5 км. Макс. глибину (11 022 м) встановлено 1958 рад. експедицією на судні «Витязь».

МАРІА́ТЕГІ (Mariátegui) Хосе Карлос (14.VI 1894, Мокегуа — 16.IV 1930, Ліма) — діяч робітн. руху Перу, соціолог, літ. критик. Н. в сім'ї службовця. Журналіст. Учасник робітн. руху з 1918. Висланий 1919 з Перу, жив в Італії, брав участь у роботі Італійської КП. В 1923 повернувся в Перу, розгорнув роботу по створенню профспілок. З 1926 видавав суспол.-політ. і літ. журн. «Амаута», з 1928 — робітн. газ. «Лабор» («Праця»). В 1928 — один з організаторів Заг. конфедерації трудящих Перу. Засновник Перуанської КП (1928), її перший ген. секретар. *Літ.:* Хосе Карлос Мариатеги — пламенный борец за торжество идей

О. М. Марзєєв.

Г. В. Маринич.

Х. К. Маріатегі.

Площа — 23,2 тис. км²

Населення — 708 тис. чол. (на 1. I 1980)

Столиця — м. Йошкар-Ола

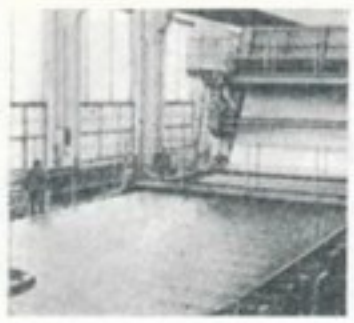

Марійська АРСР.
В одному з цехів заводу торговельного машинобудування в Йошкар-Олі.
Марійський целюлозно-паперовий комбінат у Волзьку.
Заготівля деревини.

марксизма-ленинизма в Латинской Америке. М., 1966.

МАРІВО́ (Marivaux) П'єр Карле де Шамблен де (Carlet de Chamblain de; 4.II 1688, Париж — 12.II 1763, там же) — франц. письменник, член Франц. академії (з 1742). Представник раннього *Просвітительства*. Автор пародійної поеми «Перелицьований Телемак» (1736). Любовно-психологічні комедії «Сюрприз кохання» (1723), «Гра кохання й випадку» (1730), «Брехливі визнання» (1738) та ін. (всього 36) мали значний вплив на розвиток франц. драматургії. Романи «Життя Маріанни» (1731—41) та «Меткий селянин» (1734—35) — перші зразки бурж. реалістичного роману у франц. л-рі 18 ст. Віртуозно-вишуканий, метафоричний стиль М. одержав назву «маріводаж».

Тв.: Рос. перекл.— Комедии. М., 1961.

Н. О. Модестова.

МАРІЄ́НБАД — колишня назва міста-курорта *Маріанське Лазне* у Чехословаччині.

МАРІЇ́НСЬКИЙ ПАЛА́Ц у Києві—пам'ятка архітектури. Споруджений 1750—55 (є й ін. дати буд-ва) за проектом арх. В. *Растреллі* в стилі *барокко*. В буд-ві брали участь арх. І. *Мічурін* і П. *Неєлов*, пізніше — І. *Григорович-Барський* та ін. П-подібний у плані, М. п. є композицією з трьох корпусів: двоповерхового центрального й одноповерхових флігелів. Фасади та інтер'єри відзначаються багатством декору. Під час пожежі 1819 верхній поверх палацу згорів. У 1870 за проектом арх. К. *Маєвського* М. п. було відбудовано. В 1789—90 в одному з його флігелів відбувалися театр. вистави. В квітні — жовтні 1917 в М. п. працювали Київський комітет РСДРП(б), Київська Рада робітничих депутатів, ревком, що готував *Київське жовтневе збройне повстання 1917*, в 1919 деякий час — Раднарком України. Пошкоджений під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, М. п. був відбудований 1945—49 (арх. П. *Альошин*). Реставровано 1980. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Київ*, т. 5, с 112—113.

О. П. Силин.

МА́РІЙ Гай (Gaius Marius; бл. 157, Цереате, біля Арпінума — 86 до н. е., Рим) — римський полководець і політ. діяч. Відображав інтереси *вершників*. Нар. *трибун* 119 до н. е., *претор* 115 до н. е., *консул* 107, 104—101, 86 до н. е. Відзначився перемогами у війнах проти *тевтонів* (102 до н. е.) та *кімврів* (101 до н. е.) в *Югуртинській війні*. Здійснив реформу армії (набір бідняків, професіоналізація війська). В останні роки життя вів боротьбу проти *оптиматів*, очолених *Суллою*.

МАРІ́ЙСЬКА АВТОНО́МНА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА — у складі РРФСР. Розташована в основному на лівобережжі Волги. Утворена 4.XI 1920 як автономна область, перетворена на АРСР 5.XII 1936. Поділяється на 14 районів, має 4 міста та 17 с-щ міськ. типу.

Озеро Таїр.

Природа. Більша частина території республіки рівнинна, розчленована долинами рік, ярами, балками та злегка погорбована (Вятський Увал, до 275 м). На Зх. лежить Марійська низовина. Корисні копалини: вапняки, доломіти, гіпс, кварцові піски, торф. Клімат помірно континентальний. Пересічна т-ра січня —13°, липня +19°. Опадів 450—500 мм на рік. Найбільша ріка — Волга та її притоки Ветлуга, Рутка, Велика Кокшага і Мала Кокшага, Ілеть. Багато озер. Грунти переважно дерново-підзолисті, є болотні та сірі лісові. Під лісом (сосна, ялина, береза, дуб) — бл. 50% тер. республіки.

Населення. Корінне населення — *марійці* (299 тис. чол.; 1970, перепис). Живуть також росіяни, татари, чуваші, українці та ін. Пересічна густота нас.— понад 30 чол. на 1 км² (1980). Міське населення становить 53% (1980). Найбільші міста: *Йошкар-Ола, Волзьк*.

Історія. Тер. Мар. АРСР заселено з часів пізнього *палеоліту*. В 5—10 ст. відбувалося формування давньомар. народності. В 10—12 ст. марійці перебували під екон. і культур. впливом *Булгарії*. З 30-х рр. 13 ст. вони потрапили під монголо-тат. іго. З 15 ст. приволзькі марійці входили до *Казанського ханства*, поветлузькі — до пн.-сх. рос. князівств. У 1551—52 марійці увійшли до складу Рос. д-ви. Це сприяло розвиткові продуктивних сил у краї, посиленню впливу рос. культури. Марійці брали участь у сел. війнах під проводом І. І. *Болотникова*, С. Т. *Разіна*, О. І. *Пугачова*. З кінця 18 ст. почали виникати окремі підприємства, де застосовувалася вільнонайманa праця (1913 їх налічувалося 47). Перший марксистський гурток створено 1899 в Юріно. У 1905 в ряді міст виникли с.-д. гуртки. Мар. трудящі брали участь у революції 1905—07. Рад. владу в Цареврвококшайську (тепер м. Йошкар-Ола) встановлено 23.XII 1917 (5.I 1918), до серед. 1918 вона перемогла повсюдно. В листопаді 1920 було створено авт. область мар. народу. З 1929 вона входила до складу Нижегородського (з 1932 — Горьковського) краю. 5.XII 1936 Мар. а. о. було перетворено на Мар. АРСР у складі РРФСР. За роки довоєнних п'ятирічок край з відсталого району Росії при підтримці братніх народів СРСР перетворився на індустр.-агр. республіку. Мар. народ консолідувався в соціалістич. націю. За героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизн. війни 1941—45, понад 14 тис. воїнів — вихідців з Мар. АРСР нагороджено орденами і медалями, 44 чол. удостоєно звання Героя Рад. Союзу. За успіхи в розвитку нар. г-ва Мар. АРСР нагороджено орденами Леніна (1965), Жовтневої Революції (1970), Дружби народів (1972).

Народне господарство. Провідна галузь пром-сті — машинобудування і металообробка — створена за роки Рад. влади. Підприємства цієї галузі розміщені в Йошкар-Олі та Волзьку (з-ди: «Електроавтоматика», інструментальний, торговельного машинобудування, напівпровідникових приладів, «Контакт», лісового машинобудування та ін.). На місц. лісових ресурсах розвивається лісова пром-сть (переважно у зх. районах республіки) і переробка деревини: у Волзьку та поблизу нього — целюлозно-паперовий, деревообр. комбінати та гідролізно-дріжджовий з-д. Мар. АРСР — значний виготовлювач штучної шкіри (Йошкар-Ола). Підприємства буд. індустрії (склороб-ний, стінових матеріалів, великопанельного домобудування, залізобетонних виробів, асфальтобетонні, керамзитобетонних виробів та ін.). Розвивається харч. (м'ясокомбінати, хлібокомбінати, молочні, маслосироробні, овочесушильні з-ди, кондитерська ф-ка та ін.) та легка пром-сть (виробн. трикотажу, швейних та шкіргалантерейних виробів). Діє вітамінний завод. Гол. пром. центри: Йошкар-Ола, Волзьк.

У с. г. провідне місце належить тваринництву мол.-м'ясного напряму. Поголів'я (тис., 1980): великої рогатої худоби — 308,5, свиней — 299,8, овець і кіз — 184,5. У 1978 було понад 150 тваринницьких комплексів. Розвивається птахівництво та хутрове звірівництво. Вирощують зернові (жито, гречку, овес, пшеницю, зернобобові), технічні (льон-довгунець), картоплю та овочеві культури. Значні площі — під кормовими культурами. Гол. з-ця — Зелений Діл — Табашино. Судноплавство по Волзі та Ветлузі. Гол. вузол автошляхів — Йошкар-Ола. Через Йошкар-Олу проходять авіалінії союзного значення.

І. Ф. Васильєв.

Культура. До Великої Жовтн. соціалістич. революції серед марійського населення було 16% письменних чоловіків і 2% жінок. На території нинішньої Мар. АРСР функціонували переважно поч. школи, кілька серед. шкіл; вищих і серед. спец. навч. закладів не було. В 1979/80 навч. р. у Мар. АРСР налічувалося 477 загально-

осв. шкіл (113,5 тис. учнів); 13 серед. спец. навч. закладів (12,4 тис. учнів); 33 профес.-тех. уч-ща (19,4 тис. учнів); 3 вищі навч. заклади — *Марійський університет*, Мар. політех. ін-т ім. О. М. Горького та Мар. пед. ін-т ім. Н. К. Крупської, усі — в Йошкар-Олі (16,8 тис. студентів). У республіці працюють Мар. н.-д. ін-т мови, л-ри, історії та економіки (в Йошкар-Олі), Мар. філіал Всесоюзного н.-д. інституту целюлозно-паперової промисловості (Волзьк), Мар. с.-г. дослідна станція. В Мар. АРСР — 395 масових бібліотек (фонд — 5,6 млн. одиниць зберігання), 503 клубні заклади, 573 кінотеатри і кіноустановки з платним показом, 4 театри, філармонія, 5 музеїв (Мар. респ. краєзнавчий в Йошкар-Олі, Горномарійський районний краєзнавчий музей у Козьмодем'янську та ін.). В Йошкар-Олі працює Марійське книжкове вид-во (в 1977 тираж книг і брошур — 863,1 тис. примірників). Виходить 5 журналів річним тиражем 1437 тис. прим., 41 газета річним тиражем 45 212 тис. прим. Респ. газети: «Марийская правда», «Марій комуна» («Марійська комуна», мар. мовою), «Молодой коммунист», «Ямде лій» («Будь напоготові», мар. мовою); журнали: «Ончыко» («Уперед», мар. мовою), «Пачемиш» («Оса», мар. мовою), «Политическая агитация» (мар. і рос. мовами). Респ. радіомовлення веде передачі мар. та рос. мовами. Респ. телебачення. Телецентр — в Йошкар-Олі.

Мар. народ висловлював свої почуття і думи в усній поетичній творчості — переказах, казках, піснях. Перші поетичні твори мар. мовою (оди, кантати) написані у 18 ст. учнями Казанської семінарії під керівництвом викладача українця В. Пуцека-Григоровича. В 1775 він склав першу мар. граматику. Художня л-ра мар. мовою виникла в період піднесення нац.-визвольного руху під час революції 1905—07. В ці роки почали літ. діяльність основоположники національної літератури С. *Чавайн*, Г. Мікай, М. Мухін. Дещо пізніше з'явилися твори В. Саві, О. Тиниша, А. Конакова. Розквіт мар. л-ри почався після Великої Жовтн. соціалістич. революції (письменники М. Шкетан, О. Шабдар, Я. Ялкайн, Олик Іпай, Йиван Кирля). У 30-х рр. виступили Н. *Лекайн*, С. *Ніколаєв*, Д. Орай. Під час Великої Вітчизняної війни з'явилися твори М. *Казакова*, С. Вишневського.

І. О. Михайлін. Вибілювання полотна. З серії «Земля марійська». Лінографюра. 1969.

М. Майна, Г. Матюковського та ін. У повоєнні роки в л-рі активно працювали А. Мічурін-Азмекей, М. Арбан, В. Іванов, М. Рибаков та ін. Серед сучас. мар. письменників відомі: В. Косоротов, В. Колумб, А. Юзикайн, К. Васін, В. Сапаєв, М. Якимов, А. Волков, К. Коршунов та ін. В літературознавстві й критиці працюють А. Асаєв, К. Васін, М. Георгіна, В. Столяров, С. Еман та ін. Укр. народові присвятили свої твори В. Саві («Буковинські нариси»), Олик Іпай (вірш «Ой, Дніпро»), М. Казаков («Тарас Шевченко»), Г. Матюковський (поема «Над Дніпром»), К. Бєляєв (повість «Вогненна буря»). Мар. мовою видано твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, О. Корнійчука, О. Гончара та ін., збірки української поезії та прози («Возз'єднання», «Квітуча Україна»; обидві — 1954). На сцені мар. театрів ставляться п'єси І. Карпенка-Карого, І. Франка, О. Корнійчука. Відділення Спілки письменників СРСР з 1934. Найпоширенішим нар. житлом марійців була зрубна (див. *Зруб*) хата з П-подібним у плані подвір'ям і критими воротами. В 2-й пол. 16 ст. зародилися міста — Царевококшайськ, Козьмодем'янськ. Збереглися зразки рос. кам. буд-ва: церква з шатровою дзвіницею в с. Єжово (1647), Вознесенська церква в Йошкар-Олі (1756). За рад. часу міста забудовують за ген. планами. Серед споруд: адм. будинок (тепер ун-т; 1936), Марійський драм. театр ім. М. Шкетана (1960), будинки обкому КПРС та респ. Ради Міністрів (1971, арх. С. Клейменов), Політ. освіти (1978, арх. В. Сумцев і Ф. Ташієв), усі — в Йошкар-Олі. В 1941 створено Мар. відділення Спілки архітекторів СРСР. В Юринському р-ні знайдено примітивні зображення тварин з глини й каменю (серед. 2-го тис. до н. е.), з часів бронзи з'являються металеві прикраси. Здавна розвиваються різні види декор.-ужиткового мистецтва: різьблення на дереві, вишивання, ткацтво, виготовлення металевих прикрас тощо. За радянського часу розвинулося профес. мист. В серед. 20-х рр. рос. художники В. Тимофєєв та П. Радімов. місцеві — О. Григор'єв, К. Єгоров та Є. Атлашкіна заклали основи сучас. образотворчого мистецтва. У Козьмодем'янську було створено Держ. вільні худож. майстерні (1920—23), в Йошкар-Олі — філіал *АХРР* (1926), т-во «Марій художник» (1940), Спілку художників (1968). Під час Великої Вітчизн. війни тут працювали живописці Б. Осипов та І. Пландін, у повоєнний час — художники І. Мамаєв, З. Лаврентьєв, С. Подмарьов, О. Зарубін, Б. Пушков; скульптори Ф. Шабердін, В. Козьмін; графіки Л. Аказєєв, І. Михайлін та ін. До Великої Жовтн. соціалістич. революції муз. культура народу марі представлена тільки нар.-пісенною творчістю. Пісні одноголосі, засн. на *пентатоніці*, часто трапляється змінний метр. Танцям властивий чіткий ритм і постійний розмір. Муз. інструменти: кусле (гуслі), шувир (волинка), тумир (барабан), шіялтиш (сопілка), ковиж (2-струнна скрипка), шушпик (свисток). Основоположник профес. музики І. *Палантай* (Ключников) — автор пісень і хорів, хорових обробок. Серед композиторів: А. Іскандаров, Н. Сідушкін, Я. Ешпай, Л. Сахаров, К. Гейст, К. Смирнов, Е. Сапаєв, В. Купріянов; виконавців: диригенти — засл. діячі мист. РРФСР А. Іскандаров та Н. Сідушкін,

Йошкар-Ола. В центральній частині міста.

засл. діяч мист. Мар. АРСР Л. Тайгільдін; співачка нар. арт. Мар. АРСР В. Смирнова; інструменталіст нар. арт. Мар. АРСР П. Тойдемар; виконавиця нар. танців засл. арт. РРФСР та нар. арт. Мар. АРСР Н. Дружиніна. В республіці працюють Муз. театр (з 1968), Хорове т-во (з 1958), філармонія (з 1939), Мар. ансамбль пісні і танцю (з 1939), муз. уч-ще (з 1968), мережа муз. шкіл. Мар. відділення Спілки композиторів РРФСР — з 1940.

Елементи театр. мистецтва народу марі існували в нар. обрядах і видовищах, які відбувалися під час свят. В 1910 було здійснено виставу «Суд» за п'єсою першого мар. драматурга М. Микая. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції виникли численні самодіяльні драм. гуртки. В 1919 на основі цих гуртків створено Пересувний театр народу марі (Йошкар-Ола). В 1927 в Йошкар-Олі відкрито мар. студію муз.-драм. мистецтва, яка відіграла важливу роль у становленні профес. театру. В 1920 створено Мар. держ. театр (з 1948 — імені М. Шкетана), в репертуарі якого — п'єси мар. письменників (С. Ніколаєва, М. Арбана, С. Чавайна, М. Шкетана та ін.), рос. рад. авторів («Молода гвардія» за О. Фадєєвим), творів рос. (О. Островського, Л. Толстого, М. Гоголя), укр. («Безталанна» І. Карпенка-Карого) та зарубіжної (У. Шекспіра) класики. Значний внесок у розвиток театр. мист. Мар. АРСР зробили режисери М. Календер, Г. Іоселіані, засл. арт. УРСР М. Станіславський. Серед діячів театру — нар. артис-

Церква в селі Єжово (тепер Медведського району) 1647.

Б. С. Пушков. Весілля. Центральна частина триптиха «Пісня». 1970.

Марійська АРСР. В. М. Козьмін. Легендарний герой марійського народу Чоткар-патир. Дерево. 1967.

ти Мар. АРСР Т. Григор'єв, Г. Пушкін, О. Страусова, А. Тихонова, І. Рессигін, засл. діяч мист. Мар. АРСР І. Ємельянов та ін. В Йошкар-Олі працюють також Респ. рос. драм. театр (засн. 1939) і Театр ляльок (засн. 1942).

К. К. Васін (література).

Літ.: Очерки истории Марийской АССР (с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции). Йошкар-Ола, 1965; Очерки истории Марийской АССР (1917—1960 гг.). Йошкар-Ола, 1960; Археология и этнография Марийского края, в. 1. Йошкар-Ола, 1976; Очерки истории Марийской организации КПСС. Йошкар-Ола, 1968; Экономика и культура Марийской АССР. Цифры, факты. Йошкар-Ола, 1973; 200 лет марийской письменности. Йошкар-Ола, 1977; Очерки истории марийской литературы, ч. 1—2. Йошкар-Ола, 1960—63; Акцорин В. А. Марийская народная драма. Йошкар-Ола, 1976; Товаров-Кошкин Б. Ф., Червонная С. М. Художники Марийской АССР. Йошкар-Ола, 1978; Георгина М. Марийский драматический театр. Страницы истории. 1917—1978. Йошкар-Ола, 1979.

МАРІЙСЬКА МО́ВА, черемиська мова — мова *марійців*. Належить до *фінно-угорських мов*. Говорить нею понад 539 тис. чол. (1979, перепис). Характерні риси: *сингармонізм*, граматична будова аглютинативна, багатство форм минулого часу. У М. м. 4 наріччя: лугове, гірське, східне й північно-західне. Є два різновиди писемної М. м.— лугово-східна й гірсько-марійська, алфавіти їх — на базі російського. Про л-ру М. м. див. *Марійська АРСР*, розділ «Культура».

Літ.: Современный марийский язык, ч. 1—2. Йошкар-Ола, 1960—61; Гордеев Ф. И. Балтийские и иранские заимствования в марийском языке. В кн.: Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола 1967

Ф. І. Гордєєв.

МАРІЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т — вищий навч. заклад М-ва вищої і серед. спец. освіти РРФСР. Засн. 1972. У складі ун-ту 4 ф-ти: фіз.-матем., істор.-філологічний, біол.-хім., с. г.; є заочне відділення. У 1979/80 навч. р. налічувалося бл. 3500 студентів. При ун-ті — 2 н.-д. лабораторії, зоол. музей, б-ка (бл. 500 тис. одиниць зберігання), агробіостанція, навч.-обчислювальний центр, дослідне поле. За роки існування ун-т підготував бл. 2500 спеціалістів. Видає наук. збірники.

Г. М. Айплатов.

МАРІЙЦІ (самоназва — марі; кол. назва — черемиси) — народ; живуть гол. чин. у Марійській АРСР, а також у Башк. АРСР, Удм. АРСР і Тат. АРСР, Кіров., Горьковській, Пермській і Свердл. областях. Поділяються на 3 територіальні групи: гірські, які живуть переважно на правому березі Волги, лугові — на лівому березі, східні — в Башкирії і Свердл. обл. Заг. чисельність М.— 622 тис. чол. (1979, перепис). Мова — марійська (див. *Марійська мова*). Віруючі М.— християни. За Рад. влади здобули автономію і сформувалися в соціалістичну націю. М. працюють у соціалістичній промисловості і с. г. Розвинулися фольклор, декоративне, музичнопісенне мистецтво, література, театр, образотворче мистецтво. Про історію, господарство і культуру М. див. *Марійська АРСР*.

Марійська АРСР. О. Г. Орлов. Набір для брусниці. Дерево, розпис, лак. 1969.

МАРІНЕ́ЛЬЙО (Марінельйо-і-Відауррета; Marinello y Vidaurreta) Хуан (2.XI 1898, Сан-Дієго-дель-Вальє, пров. Вільяклара — 27.III 1977, Гавана) — політ. і громад. діяч Куби, публіцист, літературознавець. Закінчив Гаванський ун-т. Фахівець у галузі права, філософії. В 1921—32 — професор, 1962—63 — ректор Гаванського ун-ту. В 1937 перебував у респ. Іспанії. В 1938—39 — голова партії Революц. союз (засн. 1937), 1940—44 — голова Революц. комуністичного союзу, створеного внаслідок об'єднання КП Куби (КПК) і Революц. союзу. Після перетворення цього союзу на Нар.-соціалістичну партію Куби (1944) — її голова (до 1961). За часів диктатури Батісти (1952—58) — в підпіллі, редагував нелегальний марксист. журн. «Менсахес» («Послання»). Не раз зазнавав арештів, перебував в еміграції. З 1950 — член ВРМ, з 1966 — її Президії. Член ЦК КПК з 1965. З 1976 — член Держ. ради. Автор літ.-критичних і публіцистичних праць. Нагороджений орденом Жовтневої Революції.

«МА́РІНЕР» (англ. «Mariner», букв.— моряк) — назва серії амер. *автоматичних міжпланетних станцій* (АМС) для дослідження планет Сонячної системи, а також програм розробки і запусків (табл.) цих станцій. За допомогою АМС «М.» одержано нові дані про навколопланетний простір, атмосферу й поверхню Венери («М.-2», «М.-5» і «М.-10»), Марса («М.-4», «М.-6», «М.-7» і «М.-9») та Меркурія. Запуски «М.-1» (для дослідження Венери) та «М.-3» і «М.-8» (обидва для дослідження Марса) були невдалими. «М.-9» став першим штучним супутником Марса (13.XI 1971). За період з 13.XI 1971 до 27.X 1972 зроблено 7329 фотознімків поверхні планети та її супутників — Деймоса і Фобоса. «М.-10», пролітаючи біля Венери, під дією її поля тяжіння здійснив маневр і перейшов на трасу до Меркурія, рухаючись по геліоцентричній орбіті. До 24.III 1975, коли роботу з «М.-10» було припинено, він тричі пролетів біля Меркурія (останній раз 16.III 1975 на віддалі ~ 320 км). За цей час було сфотографовано 57% усієї площі планети.

В. Г. Денисов.

МАРІНЕ́ТТІ (Marinetti) Філіппо Томмазо (22.XII 1876, Александрія, Єгипет — 2.XII 1944, Белладжо) — італ. письменник, теоретик і організатор літ. течії *футуризм*. Автор маніфестів футуристів (перший 1909), роману «Мафарка-футурист» (1910), зб. воєнних віршів «Занг-тум-тум» (1914), статей, у яких захищав імперіалістичну війну, виправдовував колоніальні загарбання. Вимагав знищення класичної л-ри, виступав проти реалізму в мистецтві, перекручував літ. мову. З 1919 — однодумець Муссоліні, з 1922 — член фашист. партії.

Т. Т. Духовний.

МАРІ́НО (Marino) Джамбаттіста (18.X 1569, Неаполь — 25.III 1625, там же) — італ. поет. Відомий представник *барокко* в італ. л-рі. Поеми «Адоніс» (1623), «Побиття невинних віфліємських немовлят» (вид. 1632), кілька збірок віршів — на міфологічні та пасторальні сюжети. Творам М. властива витончена поетична техніка, якій не завжди відповідає ідейний зміст. Писав і прозові твори («Священна балаканина» тощо). Мав багато послідовників, за його ім'ям названо один із напрямів італ. поезії 17 ст.— «марінізм».

Т. Т. Духовний.

МАРІНЬЯ́К (Marignac) Жан Шарль Галіссар де (24.IV 1817, Женева — 16.IV 1894, там же) — швейцарський хімік, чл.-кор. франц. Академії наук (з 1866). Закінчив 1839 Паризьку вищу гірничу школу; професор Женевського ун-ту (1841—78). Визначив атомні маси 29 елементів. Вивчав рідкісноземельні елементи. Розробив спосіб розділення *ніобію* і *танталу*, відкрив *ітербій* та *гадоліній*.

МАРІОНЕ́ТКА (франц. marionette, спочатку — назва маленьких фігурок, які зображували діву Марію в середньовічних лялькових *містеріях*) — театральна лялька, якою керує зверху за допомогою ниток або металевого прута актор-ляльковод, схований від глядача. Переносно — людина, держ. діяч або уряд бурж. д-ви, які є слухняним знаряддям певних кіл чи іноземних країн.

МАРІО́ТТ (Mariotte) Едм (1620, Діжон — 12.V 1684, Париж) — франц. фізик, один із засновників і перших членів Паризької АН (з 1666). Був ігуменом монастиря поблизу Діжона. Наук. праці з механіки газів і рідин, оптики та теплоти. Незалежно від Р. *Бойля* відкрив 1676 закон обернено пропорційної залежності об'єму даної маси газу від тиску (див. *Бойля — Маріотта закон*) і перший застосував його для визначення висоти місця за показами барометра. Експериментально підтвердив формулу швидкості витікання рідини, встановлену Е. *Торрічеллі*. Вивчав кольори, зокрема кольорові кільця навколо Сонця і Місяця. Перший описав сліпу пляму в оці.

МАРІТЕ́Н (Maritain) Жак (18.XI 1882, Париж — 29.IV 1973, Тулуза) — франц. філософ, представник *неотомізму*. Філос. освіту здобув у Сорбонні. Був учнем А. *Бергсона*. М. проголошував *томізм* «втіленням вищої філос. істини», а *Фому Аквінського* — «пророком розуму». Критикував *ірраціоналізм* А. Бергсона і водночас відкидав *раціоналізм* Р. *Декарта*, протиставляючи їм томістський «критичний реалізм», за яким, крім створеного богом «природного світу», що пізнається людським розумом, існує вище, раціонально непізнаване «надприродне буття». Він намагався підпорядкувати наук. знання «істинам одкровення», примирити *теологію* і філософію. В своїй концепції «інтегрального гуманізму» заперечував необхідність докорінних перетворень капіталізму і обмежувався закликом до «моральної революції» в межах індивідуальної свідомості людей.

Літ.: Кузнецов В. Н. Французская буржуазная философия XX века. М., 1970.

В. А. Стокяло.

МАРІУ́ПОЛЬ — колишня (до 1948) назва м. *Жданова*.

МАРІЇ́ПОЛЬСЬКА РА́ДА РОБІТНИ́ЧИХ І СОЛДА́ТСЬКИХ ДЕПУТА́ТІВ — створена в квітні 1917 шляхом об'єднання Ради робітн. і Ради солдат. депутатів. Поширювала вплив на м. Маріуполь (тепер м. Жданов) і Маріупольський повіт. До жовтня 1917 за своїм складом була есеро-меншовицькою, проте під тиском революц. робітників подавала допомогу трудовому селянству тощо. Заг. процес більшовизації Рад після розгрому *корніловщини* (див. *Більшовизація Рад 1917*) вплинув й на М. Р. р. і с. д. Після її перевиборів на поч. жовтня головою виконкому Ради став більшовик В. О. Варганов. 21.X (3.XI) 1917 Рада ухвалила резолюцію про перехід влади до Рад і надіслала на 2-й Всерос. з'їзд Рад делегатів-більшовиків. Маріупольська Рада протягом короткого часу (до австро-німецької окупації 1918) здійснила перші соціалістичні перетворення.

МАРІЇ́ПОЛЬСЬКЕ ЗБРО́ЙНЕ ПОВСТА́ННЯ 1918 — повстання робітників м. Маріуполя (тепер м. Жданов) під керівництвом більшовиків проти австро-нім. окупантів і *гетьманщини*. Почалося вночі проти 24.VII нападом повстанців на штаб і казарми розквартированого в місті австро-угорського полку і підрозділи *державної варти*. Повстанці захопили передмістя Піщанівку, Слобідку та порт. Для придушення повстання окупаційне командування надіслало частини Баварської д-зії та угор. бригади. Повстанці протягом 3 днів вели бої проти переважаючих сил ворога. М. з. п. було жорстоко придушено.

МАРІЇ́ПОЛЬСЬКЕ РОДО́ВИЩЕ ЗАЛІ́ЗНОЇ РУДИ́ — поклади залізної руди у південно-західній частині Донецької обл. УРСР, поблизу м. Жданова. Складається з 6 ділянок: Дем'янівської, Першотравневої, Північної, Дзержинської, Юр'ївської, Ялтинської. Заг. площа 300 км². Руди представлені залізистими кварцитами, що залягають серед гнейсів, гранітоїдів, вапняків та ін. порід. Рудні поклади залягають на глиб. від 80—100 м (подекуди 5 м) до 500—600 м, протяжність їх від сотень метрів до кількох кілометрів, потужність — від 10 м до 145 м. Вміст заліза в рудах бл. 30%, магнетитового заліза — 20—25%. Руди родовища легкозбагачувані, можуть бути перероблені методом мокрої магн. сепарації на концентрат з вмістом заліза бл. 70%. Родовище відкрито 1962.

В. М. Цибульський.

МАРІЇ́ПОЛЬСЬКИЙ МОГИ́ЛЬНИК — пізньонеолітичний могильник кін. 3-го тис. до н. е. (деякі дослідники датують його 2-ю пол. 4-го тис. до н. е.) на березі Азовського моря поблизу м. Жданова (кол. Маріуполь). Розкопками, що провадились 1930, виявлено понад 120 кістяків. Бл. половини поховань було посипано червоною вохрою. Біля кістяків знайдено кам'яні і кістяні знаряддя та намисто, прикраси з черепашок молюсків, підвіски з зубів тварин тощо. М. м. був родоплемінною домовиною, яка мала вигляд видовженої дерев'яної будівлі (мал.), спорудженої над групами окремих поховань. У післявоєнні роки в районі кол. Дніпрових порогів досліджено цілу групу аналогічних могильників.

Літ.: Столяр А. Д. Мариупольский могильник как исторический источник. «Советская археология», 1955, т. 23.

МАРІ́Я, богородиця, «божа матір», діва Марія, Мадонна — в християнській міфології «пресвята діва», яка «непорочно зачала» і народила Ісуса *Христа*. Культ М. у християнстві склався під впливом поганських культів богині-матері, богині землі й родючості: єгип. *Ісіди*, вавілонської *Іштар*, фінікійської Астарти, малоазійської Кібели та ін. Тема богородиці з немовлям широко використовувалась у л-рі й мистецтві.

МАРІ́Я АНТУАНЕ́ТТА (Marie Antoinette; 2.XI 1755, Відень — 16.X 1793, Париж) — франц. королева, дружина *Людовіка XVI* (з 1770), дочка *Марії Терезії*. З початку *Великої французької революції* — натхненниця контрреволюц. змов та іноземної інтервенції. Заарештована після повалення монархії 10.VIII 1792. Під час *якобінської диктатури* страчена за вироком Революц. трибуналу.

МАРІ́Я МАГДАЛИ́НА — за біблійними легендами, одна з найвідданіших послідовниць Ісуса *Христа*. М. М. нібито народилась у м. Магдалі, замолоду вела розбещене життя, але під впливом проповідей Христа щиро розкаялась, спокутувала гріхи й навернулася до його віри. Цим вона нібито удостоїлась честі першою зустріти Христа після його воскресіння. Образ М. М. як розкаяної грішниці часто використовувався у світовій л-рі й мистецтві.

МАРІ́Я СТЮА́РТ (Mary Stuart; 7 або 8.XII 1542, Лінліттоу, Шотландія — 8.II 1587, замок Фотерінгей, Англія) — шотл. королева 1542—67 (фактично з 1561). Спираючись на підтримку папи римського, католицьких д-в (Франції та Іспанії) та англ. католиків, виступила претенденткою на англ. престол (як правнучка англ. короля Генріха VII). В 1567 під тиском повстання шотл. кальвіністів М. С. зреклася престолу на користь сина (шотл. король Яків VI; з 1603 — англ. король Яків I) і 1568 втекла до Англії. За наказом англ. королеви *Єлизавети I* М. С. було ув'язнено. Після розкриття ряду католицьких змов проти Єлизавети I, до яких була причетна М. С., її було віддано до суду і страчено.

МАРІ́Я ТЕРЕ́ЗІЯ (Maria Theresia; 13.V 1717, Відень — 29.XI 1780, там же) — ерцгерцогиня австрійська з 1740, королева Угорщини і Чехії, імператриця «*Священної Римської імперії*» з 1765 з династії *Габсбургів*. Уряд М. Т. з метою зміцнення феод.-абсолютистської д-ви реорганізував армію, фінанс. систему, провінційне управління, суд та ін. Під тиском сел. руху обмежено *панщину* в чеських землях 3 днями на тиждень. За правління М. Т. Австрія захопила більшу частину Галичини (1772), Буковину (1774) і частину Баварії (1779). Політика М. Т. щодо зх.-укр. земель була спрямована на посилення феод.-кріпосницької експлуатації, колоніального гноблення та на насильницьке понімечування укр. населення.

МАРІ́Я ТЮ́ДОР (Mary Tudor, Марія I; 18.II 1516, Грінвіч — 17.XI 1558, Лондон) — королева Англії 1553—58. За правління М. Т. в Англії (1554) було поновлено *католицизм* як панівну релігію. За жорстокість при розправах з протестантами (див. *Протестантизм*) М. Т. було названо Кривавою. В 1554 одружилася з ісп. принцом Філіппом (з 1556 — король *Філіпп II*), що привело до зближення Англії з Іспанією. З 1557 М Т. в союзі з Іспанією вела війну проти Франції, в ході якої Англія втратила *Кале*. Політика М. Т., яка не відповідала нац. інтересам Англії, викликала невдоволення широких кіл населення.

МАР'І́НКА — місто Донец. обл. УРСР, райцентр, за 6 км від залізнич. ст. Красногорівка. Виникла в 40-х рр. 19 ст. Рад. владу встановлено в листопаді 1917. З 1938 М.— с-ще міськ. типу, з 1977 — місто. У М.— шинорем. і мол. з-ди, хлібокомбінат, харчосмакова ф-ка, комбінат побутового обслуговування, будинок побуту. 5 заг.-осв. та музична школи, мед. амбулаторія. Палац культури, 2 бібліотеки.

МАР'І́НСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд.-зх. частині Донец. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,4 тис. км². Нас. 97,0 тис. чол. (1980). У районі — 59 населених пунктів, підпорядкованих 3 міським, 2 селищним і 15 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Мар'інка*. Поверхня району рівнинна, подекуди порізана ярами, балками і долинами річок. Корисні копалини: кам. вугілля, пісок, глина. Гол. річки — *Вовча*, Сухі Яли, Кашлагач (усі — бас. Дніпра). На Пн. Зх. — Курахівське водосховище. Грунти чорноземні. Розташований у степовій зоні. Найбільші підприємства — *Курахівська ДРЕС*, курахівські

Дати запусків автоматичних міжпланетних станцій «Марінер»

«Марінер-1»	22.VII	1962
«Марінер-2»	27.VIII	1962
«Марінер-3»	5.XI	1964
«Марінер-4»	28.XI	1964
«Марінер-5»	14.VI	1967
«Марінер-6»	24.II	1969
«Марінер-7»	27.III	1969
«Марінер-8»	8.V	1971
«Марінер-9»	30.V	1971
«Марінер-10»	3.XI	1973

Маріупольський могильник. Загальний вигляд. Реконструкція.

М. А. Маркевич.

О. П. Маркевич.

Г. І. Маркелов.

А. Марке. Площа св. Трійці в Парижі Державний Ермітаж у Ленінграді.

комбінат виробничих підприємств, котельно-мех. з-д та Красногорівський з-д вогнетривів. Комбінат побутового обслуговування (Мар'їнка), 2 будинки побуту. С. г. району спеціалізується на вирощуванні зернових культур, виробн. молока та м'яса. Площа с.-г. угідь 1979 становила 111 тис. га, у т. ч. орні землі — 97,8 тис. га. Зрошується 14,3 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, кукурудза, соняшник, ячмінь тощо. У М. р.—

18 колгоспів, 5 радгоспів, міжколг. об'єднання по переробці овочів і фруктів, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції — Красногорівка і Роя. Автомоб. шляхів — 608 км, у т. ч. з твердим покриттям — 580 км. У районі — 37 заг.-осв., 2 муз. і спортивна школи, 2 профес.-тех. уч-ща, радгосп-технікум; 47 лік. закладів, у т. ч. 4 лікарні; 2 санаторії-профілакторії. 37 клубних установ, 2 кінотеатри, 44 кіноустановки, 48 б-к. В с. Курахівці (тепер с. Зоряне) М. р. народився двічі Герой Соціалістич. Праці В. Т. *Литвиненко*. У М. р. видається газ. «Під прапором Леніна» (з 1933). *П. Л. Сорокотяга.*

МАРК АВРЕ́ЛІЙ (Marcus Aurelius) — римський імператор 161—180. Див. *Аврелій* Марк.

МАРК АНТО́НІЙ (Marcus Antonius) — римський політ. діяч і полководець. Див. *Антоній* Марк.

МАРК ТВЕН (1835—1910) — амер. письменник. Див. *Твен* Марк.

МА́РКА (від нім. Marke — кордон, прикордонна область) — 1) За середніх віків у Зх. Європі сільська громада, в якій орна земля була власністю її членів, а ін. угіддя (пасовища, ліси, сіножаті) — спільною власністю. Найбільше значення М. мала в період раннього середньовіччя, коли члени громади були вільними.

2) У *Франкській державі* 8—9 ст. і середньовічній Німеччині прикордонний укріплений адм. округ на чолі з *маркграфом*.

МА́РКА — грошова одиниця. 1) В Німеччині. Назва походить від однойменної старовинної міри ваги [від середньоверхньонім. Mark(e) — півфунта срібла]. Запроваджена 1871 як єдина валюта. Золотий вміст М. був встановлений в 0,358423 г. 2) В НДР. Поділяється на 100 *пфенігів*. Золотий вміст М.— 0,399902 г чистого золота (1953). За курсом Держбанку СРСР на жовтень 1980 100 М. дорівнюють 40,50 крб. 3) В ФРН. Золотий вміст М.— 0,242806 г чистого золота (1969). За курсом Держбанку СРСР на жовтень 1980 100 М. дорівнюють 35,79 крб. 4) В Фінляндії. Поділяється на 100 *пенні*. Запроваджена законом 1860. З 1963 введено нову М., яка дорівнює 100 старим. За курсом Держбанку СРСР на жовтень 1980 100 М. становлять 17,74 крб.

МА́РКА ВИРОБНИ́ЧА — позначка про виробниче походження продукції, що її випускає підприємство. М. в. ставлять на самому виробі або на його упаковці. В СРСР з 1936 законом передбачається обов'язкове маркування товарів усіма виробничими підприємствами. М. в. містить назву підприємства-виробника, місце його розташування, назву органу управління, в систему якого входить підприємство, сорт виробу і номер ГОСТу. М. в. введено для підвищення відповідальності підприємств за якість їхньої продукції.

МАРКАЗИ́Т — мінерал класу сульфідів та їхніх аналогів. FeS_2. *Сингонія* ромбічна. Густ. 4,88. Тв. 6,5—6,75. Колір жовтий з сіруватим або зеленуватим відтінками. Блиск металевий. В СРСР М. є в РРФСР (на Уралі, Кавказі, в Забайкаллі), на Україні (в Донбасі, Карпатах і на Закарпатті). Великі скупчення М. розробляють як сировину для виробн. сірчаної кислоти.

МАРКГРА́Ф (нім. Markgraf, букв. — граф *марки*) — у 8—9 ст. правитель прикордонної області (марки) *Франкської держави*. З розвитком феодалізму М. перетворилися на самостійних володарів областей, стали представниками вищого титулованого дворянства (князі в Німеччині, *маркізи* у Франції, Іспанії, Італії).

МАРКЕ́ (Marquet) Альбер (27.III 1875, Бордо — 14.VI 1947, Париж) — франц. живописець-пейзажист. В 1895—98 навчався в Школі красних мист. у Парижі. В 1905—07 примикав до фовістів (див. *Фовізм*), пізніше писав ліричні морські й міські краєвиди («Гамбурзький порт», 1909, ДЕ; «Міст Сен-Мішель у Парижі», 1912, Музей образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна в Москві; «Рабат», 1935; «Сад художника в Алжірі», 1945; «Набережна Конті в снігу», 1947).

Літ.: Марке М. Альбер Марке. Пер. с франц. М., 1969

МАРКЕ́ВИЧ Микола Андрійович [Маркович; 26.I (7.II) 1804, с. Дунаєць, тепер Глухівського р-ну Сум. обл.— 9 (21).VI 1860, с. Турівка, тепер Яготинського р-ну Київ. обл.] — укр. дворянський історик, етнограф і письменник. Освіту здобув у пансіоні Головного пед. ін-ту в Петербурзі. Надрукував рос. мовою збірку поезій «Українські мелодії» (1831), в основу яких поклав укр. нар. перекази і повір'я. М.— автор «Історії Малоросії» (т. 1—5, 1842—43) з давніх часів до кін. 18 ст. Її 1-й і 2-й томи є компіляцією «*Історії Русів*» та праць з історії України М. М. і Д. М. Бантиш-Каменських. Довідкове значення зберігають 3—5-й томи, в яких зібрано документальні матеріали. З етногр. праць найвідоміша «Звичаї, повір'я, кухня та напої сучасних малоросіян» (1860). Наук. інтерес становить зібрана М. колекція документів з історії України 17—18 ст. (зберігається в Б-ці СРСР ім. В. І. Леніна в Москві). М. був знайомий з Т. Г. Шевченком (поет присвятив йому вірш), О. С. Пушкіним і В. А. Жуковським, з декабристами К. Ф. Рилєєвим і В. К. Кюхельбекером.

МАРКЕ́ВИЧ Олександр Андрійович (9.IV 1894, с. Троїцьке, тепер Довгалівське Рокитнянського р-ну Київ. обл.— 5.II 1978, Київ) — укр. рад. кобзар. У 1915 під час 1-ї світової війни був тяжко поранений, втратив зір. Вивчився грати на бандурі. В репертуарі М. були укр. нар. пісні й думи, пісні на слова Т. Шевченка, С. Руданського, пісні рад. композиторів та ін. Брав участь у Першій респ. нараді кобзарів 1939. Виступав 1939—41 у складі етнографічного ансамблю кобзарів. *Ф. І. Лавров.*

МАРКЕ́ВИЧ Олександр Прокопович [н. 6 (19).III 1905, с. Плоске, тепер Таращанського р-ну Київ. обл.] — укр. рад. зоолог, акад. АН УРСР (з 1957), засл. діяч науки УРСР (з 1965). Член КПРС з 1951. Закінчив Київ. ін-т нар. освіти (1930). В 1935—70 — зав. відділом, 1948—50 — директор, 1973—78 — зав. сектором Ін-ту зоології АН УРСР. У 1970—73 і з 1978 — зав. відділом Ін-ту гідробіології АН УРСР. Одночасно 1935—41 і 1944—61 — зав. кафедрою (з 1935 — професор), 1936—39 і 1944—47 — проректор Київ. ун-ту. Праці М. з питань зоології безхребетних, паразитології, філогенії тварин, історії та методології біології. М. визначив осн. засади гідропаразитології та паразитоценології (запровадив у науку ці терміни) тощо. М.— засновник укр. наук. школи паразитологів, президент Укр. наук. т-ва паразитологів (з 1945). Почесний член Академії зоології Індії (з 1969). Нагороджений орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями.

Тв.: Основи паразитології. К., 1953; Філогенія тваринного світу. К., 1964.

МАРКЕ́ЛОВ Григорій Іванович [26.I (7.II) 1880, Перм — 8.IV 1952, Одеса] — укр. рад. невропатолог, акад. АН УРСР (з 1939), засл. діяч науки УРСР (з 1948). Закінчив мед. ф-т Новорос. ун-ту в Одесі (1906). З 1927 — зав. кафедрою Одес. мед. ін-ту. З 1930 — також керівник Одес. н.-д. психоневрологічного ін-ту. Праці М. присвячені вивченню *вегетативної нервової системи* в нормі й патології, розробці методів дослідження хворих з її ураженнями, вивченню судинної патології го-

Бугай маркіджанської породи.

ловного мозку, неврологічних порушень при малярії, впливу факторів навколишнього середовища (зокрема світла) на перебіг фізіол. процесів тощо.

Тв.: Вегетативная нервова система, в. 3—4 К., 1938—40; Заболевания вегетативной системы. К., 1948.

Ю. М. Квітницький-Рижов

МА́РКЕС ГАРСІ́А Габрієль (н. 1928)—колумбійський письменник. Див. *Гарсіа Маркес* Габрієль.

МАРКЕ́ТИНГ (англ. marketing, від market — ринок) — одна з форм управління підприємством за капіталізму, за якою передбачається ретельний облік процесів, що відбуваються на ринку, для врахування їх у госп. діяльності; організація збуту товарів на зовн. ринку. Виник на поч. 20 ст. у США. Осн. функція М.— вивчення попиту, ціноутворення, реклами, планування товарного асортименту, збуту і торг. операцій тощо для підвищення конкурентоспроможності товарів, вироблення стратегії конкурентної боротьби і конкретних способів захоплення ринків збуту. Переважна більшість великих корпорацій США і ряду країн додержується М. в прийнятті ділових рішень. Існують також міжнар. орг-ції М. Маркетинг є однією із спроб ліквідувати суперечність між зростаючими можливостями капіталістичного виробн. і попитом, що відносно звужується.

МАРКЕТРІ́ (франц. marqueterie)— вид *інкрустації*. Врізання шматочків дерева, металу, кістки, перламутру тощо врівень з поверхнею предмета або наклеювання їх на дерев'яну основу. М. застосовують при декоруванні меблів та ін. побутових речей, а також при виготовленні *панно*. Див. також *Інтарсія*.

МА́РКИ ПОШТО́ВІ — знаки оплати поштових відправлень, що їх випускають відомства *зв'язку*. Вперше поштові марки були запроваджені 1840 у Великобританії, 1843 — в Німеччині та Бразілії, 1847 — в США, 1849 — у Франції та в ін. країнах. В Росії М. п. були введені 1858. Першу рад. марку випущено 1918. М. п.— найпопулярніший об'єкт колекціонування (див. *Філателія*).

МАРКИДЖА́НСЬКА ПОРО́ДА великої рогатої худоби — порода м'ясного напряму продуктивності. Виведена в Центр. Італії схрещуванням місцевої худоби з тваринами *кіанської породи* наприкінці 19 ст. як порода робочо-м'ясного напряму. У 20 ст. внаслідок селекції М. п. перетворено на спеціалізовану м'ясну породу. Масть сіра, шкіра темна або чорна, як у кіанської худоби. Жива маса биків 1100—1250 кг, корів 600 кг. На Україні М. п. можна використовувати для пром. схрещування.

К. Б. Свечин.

МАРКІ́ВКА — річка в УРСР, у межах Вінн. обл., ліва притока Дністра. Завдовжки 62 км, площа бас. 899 км². Бере початок на Подільській височині, тече глибокою (бл. 120 м) долиною. Живлення переважно дощове й снігове. Використовують для с.-г. водопостачання, риборозведення, зрошування.

МА́РКІВКА — селище міського типу Ворошиловгр. обл. УРСР, райцентр. Розташована у верхів'ї р. Деркулу (прит. Сіверського Дінця), за 35 км від залізнич. ст. Кантемирівка. 7,1 тис. ж. (1980). Засн. 1703. За участь жителів у *Булавінському повстанні 1707—09* село було зруйновано, відродження його почалося через 25 років. Рад. владу встановлено у грудні 1917. З 1960 — с-ще міськ. типу. У селищі — сироробний та кормопереробний з-ди, райсільгосптехніка, міжколг. буд. орг-ція, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв. та музична школи, лікарня. Будинок культури, б-ка, музей історії району.

МА́РКІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-сх. частині Ворошиловгр. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа

1,2 тис. км². Нас. 20,6 тис. чол. (1980). У районі — 34 населені пункти, підпорядковані селищній і 8 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Марківка*. Поверхня району — хвиляста рівнина, розчленована долинами річок, балками і ярами. Гол. корисні копалини — залізна руда і крейда. Найбільша річка — *Деркул* (прит. Сіверського Дінця). Грунти чорноземні. Розташований у степовій зоні.

В районі — марківські сироробний та кормопереробний з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Марківка). Землеробство району спеціалізується на вирощуванні зернових і олійних культур. Тваринництво м'ясо-мол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 100,9 тис. га, у т. ч. орні землі — 72,3 тис. га. Зрошується 1,5 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, кукурудза, соняшник, цибуля. Скотарство, свинарство і вівчарство. У М. р.— 10 колгоспів, 5 радгоспів, райсільгосптехніка. Автомоб. шляхів — 235 км, у т. ч. з твердим покриттям — 188 км. У районі — 30 заг.-осв. та музична школи; 24 лік. заклади, у т. ч. 3 лікарні. 4 будинки культури, 17 клубів, 23 кіноустановки, 16 б-к, музей історії району. У М. р. видається газ. «Радянське слово» (з 1931).

М. М. Пульний.

МАРКІ́З (франц. marquis) — 1) У *Франкській державі* 8—9 ст. те саме, що *маркграф*. 2) У Франції та Італії в період середньовіччя (з 10 ст.) великий феодал. 3) Спадковий дворянський титул (нижчий за герцога і вищий за графа) у ряді зх.-європ. держав (Франції, Італії, Іспанії).

МАРКІЗЕ́Т (франц. marquisette) — тонка легка прозора бавовняна або шовкова тканина полотняного *переплетення ниток*. Виробляють М. з крученої пряжі низьких товщин (високих номерів). Найчастіше буває вибивний (з малюнком), рідше — білий або гладкофарбований. Бавовняний М. піддають *мерсеризації*, надаючи йому блиску, більшої міцності тощо. З М. шиють жіночі плаття, блузки, білизну.

МАРКІ́ЗЬКІ ОСТРОВИ́ — група островів у центр. частині Тихого ок., в *Полінезії*, володіння Франції. Пл. 1274 км². Нас. 5,6 тис. чол. (1971). Найбільші острови — Нукухіва, Хіва-Оа. Більша частина островів вулканічного походження, гористі, заввишки до 1259 м. Поширені тропічні ліси, *савани*. Плантації кокосової пальми, цукр. тростини, бавовнику, хлібного дерева, бананів, кавового дерева. Рибальство та ін. морські про-

Марки поштові. Російська марка. 1858.

Марки поштові. Перша марка Радянської Росії. 1918.

Зразки радянських марок поштових різних періодів

М. Г. Маркін.

П. Д. Маркіш.

А. А. Марков.

Г. М. Марков.

мисли. Туризм. М. о. відкрила 1595 експедиція іспанського мореплавця А. Менданья де Нейра, 1804 їх досліджувала російська експедиція І. *Крузенштерна* і Ю. *Лисянського*.

МА́РКІН Микола Григорович [9 (21).V 1893, с-ще Сиромяс, тепер с. Маркіно Сосновоборського р-ну Пензенської обл.— 1.X 1918, біля с-ща П'яний Бор, тепер Красний Бор Мензелинського р-ну Тат. АРСР] — учасник громадян. війни. Член Комуністичної партії з 1916. Під час 1-ї світової війни військ. моряк, унтер-офіцер. Після Лютневої революції 1917 — член Петрогр. Ради. Делегат 1-го Всерос. з'їзду Рад, член ВЦВК, член *Центробалту*. Учасник Жовтневого збройного повстання в Петрограді. В листопаді 1917 — секретар, потім контролер Наркомату закорд. справ. За вказівкою В. І. Леніна організував видання 7 збірників секретних документів з архівів кол. м-ва закорд. справ. З серпня 1918 — комісар та пом. команд. Волзькою військ. флотилією. Загинув у бою.

МАРКІРУ́ЮЧИЙ ГОРИЗО́НТ, опорний горизонт — однорідна за літологічним і палеонтологічним складом, електропровідністю, кольором тощо товща гірських порід, яка за комплексом ознак відрізняється від вище та нижче розташованих верств і поширена на значній площі. М. г. дає змогу простежувати та зіставляти товщі порід у *відслоненнях* і свердловинах.

МА́РКІШ Перец Давидович [25.XI (7.XII) 1895, містечко Полонне на Волині, тепер місто Хмельницької обл.— 12.VIII 1952] — євр. рад. письменник. Член Комуністичної партії з 1940. Друкуватися почав 1917. Перша поема «Волинь» (1918) — про патріархальний містечковий побут. У збірках віршів «Пороги», «Неприкаяний», «Пустощі» (всі — 1919), «Просто так» (1921) оспівує Велику Жовтн. соціалістичну революцію, героїв громадян. війни, таврує контрреволюцію, ворогів нового життя. Поеми: «Брати» (1929) — про події громадян. війни на Україні; «Харків» (1927), «Зоря над Дніпром» (1933) — про соціалістичне будівництво в СРСР. У зб. «Чорноморські балади» (1942) та поемі «Війна» (1941—48) показав героїзм рад. народу у роки Великої Вітчизн. війни. Автор п'єс «Земля» (1930), «Сім'я Овадіс» (1937), «Повстання в гетто» (1946), романів «З віку у вік» (1929—41), «Крок поколінь» (вид. 1966), літ.-критичних статей. Нагороджений орденом Леніна.

Тв.: Укр. перекл.— Товариші кустарі. Х., 1930; Рос. перекл.— Избранные произведения, т. 1—2. М., 1960; Стихотворения и поэмы. Л., 1969. *Г. І. Полянкер.*

МАРКО́ ВОВЧО́К [справж. прізв., ім'я та по батькові — Вілінська Марія Олександрівна; 1833—1907] — укр. письменниця. Див. *Вовчок* Марко.

МА́РКО КРА́ЛЕВИЧ, Марко Краль, Крали Марко — герой епосу південнослов'янських народів. Історична особа (загинув 1395). В піснях і переказах виступає як борець проти тур. поневолювачів, захисник нар. інтересів. Найдавніші записи пісень про М. К.— від 16 ст. Пісенний фольклор про М. К. зібрано в зб. В. *Караджича* та в зб. братів Миладинових. Укр. мовою пісні про М. К. перекладали М. Старицький, М. Рильський, Л. Первомайський, Я. Шпорта. *Н. С. Шумада.*

МА́РКО ПО́ЛО — італ. мандрівник. Див. *Поло* Марко.

МА́РКОВ Андрій Андрійович [2 (14).VI 1856, Рязань — 20.VII 1922, Петроград] — рос. математик, акад. Петерб. АН (з 1896). Закінчив (1878) Петерб. ун-т. З 1880 працював у цьому ж ун-ті. Праці М. присвячені теорії імовірностей, матем. статистиці, теорії чисел та матем. аналізу. В теорії імовірностей він перший довів *центральну граничну теорему* в практично заг. умовах; розширив умови застосування *великих чисел закону*; відкрив і вивчив ряд осн. законів у заг. схемі залежних випробувань, зв'язаних у т. з. *Маркова ланцюги*, поклавши тим самим початок сучас. теорії випадкових *марковських процесів*. В матем. статистиці М. вивів принцип, еквівалентний поняттям незміщених і ефективних статистик. Праці М. в теорії чисел присвячені гол. чин. теорії невизначених квадратичних *форм*. Праці з аналізу стосуються теорії *ланцюгових дробів;* вивчення граничних значень інтегралів за деяких умов, накладених на підінтегральну функцію; питань поліпшення збіжності *рядів;* теорії найкращих наближень тощо.

Літ.: Бородин А. И., Бугай А. С. Биографический словарь деятелей в области математики. К., 1979.

МА́РКОВ Георгій Мокійович [н. 6 (19). IV 1911, с. Новокусково, тепер Асинського р-ну Томської обл.] — рос. рад. письменник, громад. діяч, Герой Соціалістичної Праці (1974). Член КПРС з 1946. Друкуватися почав 1936. Історико-революц. роман «Строгови» (кн. 1—2, 1939—46; Держ. премія СРСР, 1952) — про боротьбу за Рад. владу в Сибіру. Фактичним продовженням «Строгових» є роман «Сіль землі» (кн. 1—2, 1954—60). В романі «Батько і син» (ч. 1—2, 1963 — 64) показав наступність поколінь рад. людей. Роман «Сибір» (кн. 1—2, 1969—73; Ленінська премія, 1978) присвячений революціонерам-ленінцям. Автор повістей, оповідань і нарисів, праць з питань л-ри («Життя. Література. Письменник», 1971), статей про Т. Шевченка. Багато творів М. екранізовано. На XXIV і XXV з'їздах КПРС обирався членом ЦК. Депутат Верховної Ради СРСР 7—10-го скликань. З 1971 1-й секретар правління Спілки письменників СРСР. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—5. М., 1972—74; Укр. перекл.— Строгови. К., 1953; Сіль землі, кн. 1—2. К., 1959—62; Батько і син. К., 1966; Сибір. К., 1976; Земля Івана Єгоровича. К., 1979. *Н. Р. Мазепа.*

МА́РКОВ Костянтин Костянтинович [7 (20).V 1905, Виборг — 18.IX 1980, Москва] — рад. геоморфолог, географ, акад. АН СРСР (з 1970). Член КПРС з 1948. Закінчив Ленінгр. ун-т (1926), де працював до 1937. З 1940 — професор Моск. ун-ту. Досліджував північно-західні райони Європейської частини СРСР, Памір, Тянь-Шань, Сибір та ін. Тричі брав участь в експедиціях до Антарктиди (1955—60). Праці присвячені питанням палеогеографії, геоморфології, теорії фіз. географії, застосуванню аналітичних методів у геогр. дослідженнях тощо. Нагороджений орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1971 (за участь у створенні «Атласу Антарктики»).

МА́РКОВ Мойсей Олександрович [н. 30.IV (13.V) 1908, Рассказово, тепер райцентр Тамбов. обл.] — рос. рад. фізик-теоретик, акад. АН СРСР (з 1966), Герой Соціалістичної Праці (1978). Закінчив 1930 Моск. ун-т. З 1934 працює в Фіз. ін-ті АН СРСР з 1951 — одночасно в Об'єднаному ін-ті ядерних досліджень. Осн. праці — з квантової механіки і фізики елементарних частинок. Запропонував теорію т. з. нелокалізовних полів у вигляді некомутативності поля і координати (1940). Розробив складену модель елементарних частинок (1953), на основі якої передбачив існування *резонансних частинок* (1955). Провів фундаментальні дослідження з фізики *нейтрино*, зокрема вказав на існування електронного і мюонного нейтрино (1957), обґрунтував доцільність проведення нейтринних експериментів на великих глибинах під землею (1958). Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МА́РКОВА ЛІАНЦЮ́Г — послідовність *випадкових величин* ξ_n, для яких умовний *розподіл* ξ_{n+1} за умови, що $\xi_1, \xi_2, \ldots, \xi_n$ набули довільних значень $x_1, x_2, \ldots, x_n$, не залежить від $x_1, x_2, \ldots, x_{n-1}$. Якщо ξ_n — стан деякої системи в момент n, то вказана властивість означає незалежність «майбутнього» (тобто величин $\xi_{n+1}, \xi_{n+2}, \ldots$) від «минулого» ($\xi_1, \ldots, \xi_{n-1}$), якщо відоме «сучасне» (ξ_n). Осн. статистична характеристика М. л.— умовний розподіл ξ_n при відомому значенні ξ_{n-1}. М. л. запроваджено (1906—12) у працях А. А. *Маркова*. Див. також *Марковський процес*. *І. М. Коваленко.*

МАРКО́ВИЧ Олександр Михайлович [20 (31).VII 1790, с. Сваркове, тепер Глухівського р-ну Сум. обл.— 15 (27). XII 1865] — укр. дворянський історик і етнограф ліберального напряму. Закінчив Харків. ун-т. Автор праць «Опис Малоросії» (незакінчений і неопублікований), «Історична і статистична записка про дворянський стан і дворянські маєтності Чернігівської губернії» (1840; вид. 2 — 1894), «Історичні нариси міста Глухова», «Історія Гамаліївського монастиря» тощо. В 1859 видав у Москві в скороченій редакції невелику частину 10-томних мемуарів свого діда Я. А. *Марковича*.

МАРКО́ВИЧ Опанас Васильович [27.I (8.II) 1822, с. Кулажинці, тепер Гребінківського р-ну Полтав. обл.— 20.VIII (1.IX) 1867, Чернігів] — укр. фольклорист і етно-

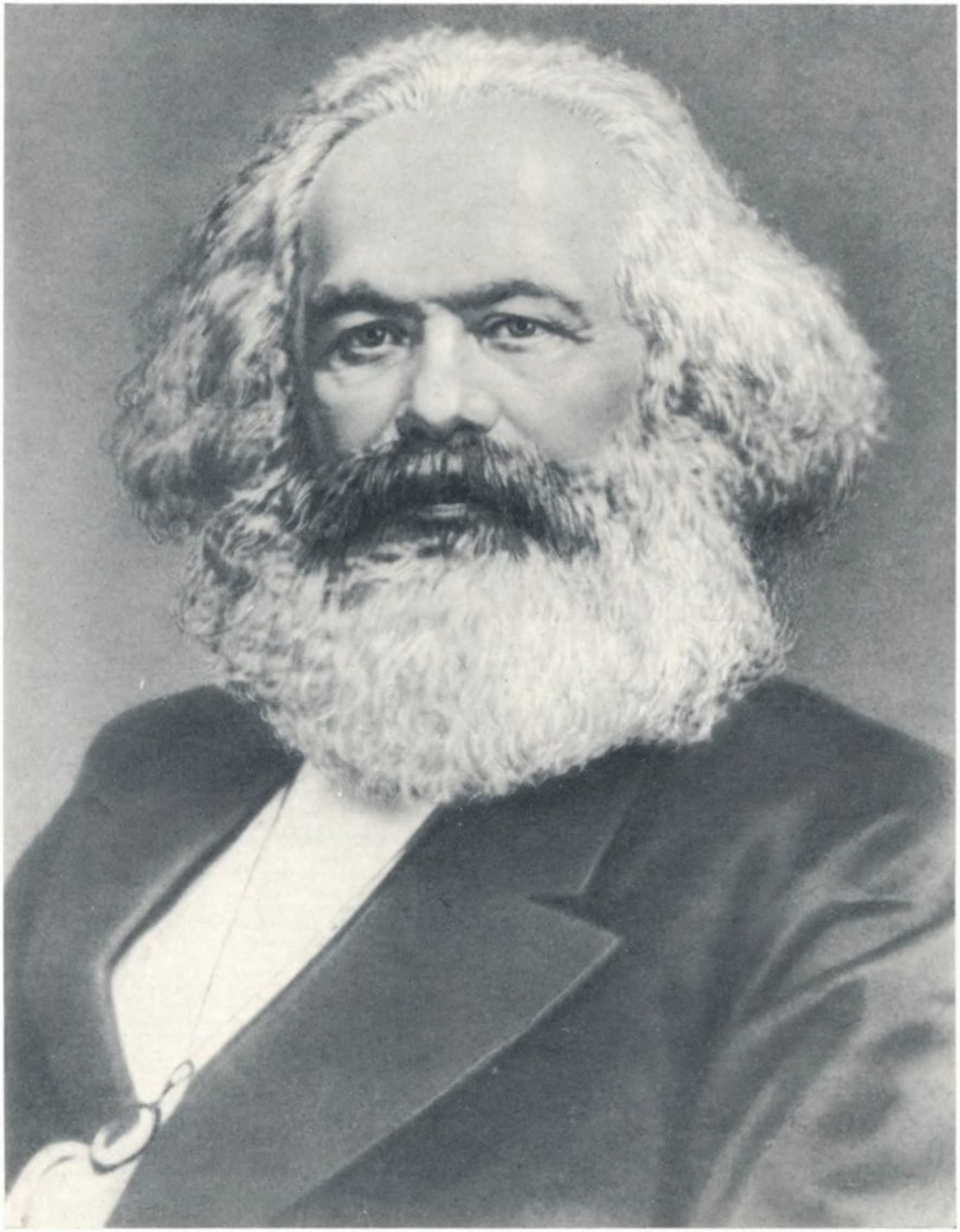

Карл Маркс.

граф. Закінчив Київ. ун-т (1846). За участь у *Кирило-Мефодіївському товаристві* 1847 М. вислали до м. Орла під нагляд поліції. Служив там молодшим помічником управителя губернської канцелярії. У 1851 з дружиною, М. Вілінською (згодом укр. письменниця Марко *Вовчок*) повернувся на Україну. Жили вони в Чернігові (до весни 1853), у Києві (1853—55), у Немирові. В 1860—61 перебував у Петербурзі, брав участь у виданні журн. «*Основа*». Зустрічався з Т. Г. Шевченком, І. С. Тургенєвим та ін. З 1861 жив у Чернігові, служив мировим посередником, займався фольклористичною та етнографічною діяльністю. Багато зібраних М. фольклорних матеріалів опубл. у виданнях А. Метлинського, М. Номиса, В. Антоновича й М. Драгоманова, в «Записках Черниговского статистического комитета», в газ. «Черниговские губернские ведомости». Брав участь в аматорському драматич гуртку. В 1857 скомпонував музику до п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Літ.: Чалый М. К. К биографии А. В. Марковича. «Киевская старина», 1894 № 5; М. З. [Марія Загірня]. Афанасий Васильевич Маркович. Черниг. 1896 *О. Є. Засенко.*

МА́РКОВИЧ (Марковић) Светозар (9.IX 1846, Заєчар — 26.II 1875, Трієст) — сербський революц. демократ, філософ-матеріаліст, публіцист і літ. критик. Освіту здобув у Сербії, Росії (в Петербурзькому ін-ті інженерів шляхів) та в Швейцарії. Брав участь у рос. робітн. русі, в діяльності *Російської секції 1-го Інтернаціоналу*. М.— родоначальник революц. напряму в сербській сусп. думці. Вирішальний вплив на світогляд М. справили ідеї рос. революц. демократів, особливо М. Г. *Чернишевського*. Відстоював революц. шлях соціального й нац. визволення пд.-слов'ян. народів. Проте вважав, що знищити монархію і встановити демократичну республіку в Сербії можна шляхом сел. революції. Теор. основою революц. демократизму М. був матеріалізм («Реальний напрям у науці і житті», 1871—72). Проте при розв'язанні ряду філос. питань виходив з «природи» людини як біол. істоти, розглядаючи її у відриві від сусп. відносин і практичної діяльності. Літ.-критичні праці М.: «Поезія і мислення», «Реалізм у поезії» та ін. І. Я. Франко писав про М. як «знаменитого сербського діяча-мислителя» і соціаліста.

Тв.: Рос. перекл.— Избранные сочинения. М., 1956.

МАРКО́ВИЧ Яків Андрійович [7 (17).X 1696, Прилуки, тепер місто Черніг. обл.— 9 (20). IX 1770] — укр. мемуарист. Походив з багатої старшинської родини. В 1713 закінчив Київ. академію. Обіймав посади наказного лубенського полковника (1721, 1723—25), ген. підскарбія (1740—62). Протягом 1717—67 вів щоденник. Уперше частину його видав О. М. *Маркович* під назвою «Щоденні записки генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича» (ч. 1—2, 1859). Повніше видання щоденника М. здійснив О. М. *Лазаревський* під назвою «Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича» (в. 1—3, 1893—97). В своїй праці М. подав докладні відомості про життя і побут козац. старшини, класовий антагонізм між нею і підлеглим селянством, про стан розвитку тодішніх с. г., ремесел, торгівлі тощо.

МАРКО́ВИЧ Яків Михайлович [16 (27). X 1776, Полтавщина — 1804] — укр. дворянський історик, брат О. М. *Марковича*. Навчався в Моск. університетському пансіоні. М.— автор праці «Записки про Малоросію, її жителів та виробництва» (ч. 1, 1798). В ній М. підкреслював автохтонність походження сх. слов'ян, спростовував як недостовірну літописну легенду про «покликання» варягів (див. *Норманська теорія*), відзначав високий на той час рівень культури сх. слов'ян, характеризував епоху Київ. Русі як спільний період в історії Росії й України. В питанні про сучасний йому суспільно-екон. устрій Лівобережної України виступав як ідеолог дворянства, виправдовував феод.-кріпосницьку політику рос. царизму.

МАРКО́ВНИКОВ Володимир Васильович [13 (25).XII 1837, Княгиніно, тепер смт Горьковської обл. —29.I (11.II) 1904, Москва] — рос. хімік. Учень О. М. *Бутлерова*. Закінчив 1860 Казанський ун-т. Професор Казанського (з 1870), Новоросійського в Одесі (1871—73) і Моск. (з 1873) ун-тів. Осн. наук. праці присвячені розвитку теорії хім. будови, вивченню нафти й аліциклічних вуглеводнів. Досліджував ізомерію і взаємний вплив атомів у молекулах органічних сполук, відкрив ряд закономірностей в реакціях приєднання до ненасичених органічних сполук (*Марковникова правило*). М. виявив новий клас вуглеводнів — *нафтени*, виділив з нафти ароматичні вуглеводні, вперше добув сполуки з семи- і восьмичленними циклами тощо.

МАРКО́ВНИКОВА ПРА́ВИЛО — правило, яке визначає порядок приєднання *галогеноводнів*, води та ін. сполук до молекул несиметричних олефінів. За М. п., атом водню приєднується до більш гідрогенізованого, а атом *галогену* або гідроксил до менш гідрогенізованого атома вуглецю, напр. $CH_2 — CH = CH_2 + HBr \rightarrow CH_3CHBrCH_3$. Встановив 1869 В. В. *Марковников*. Існують винятки з цього правила.

МАРКО́ВСЬКИЙ Леонід Миколайович (н. 21.XI 1939, с. Гродеково Приморського кр.) — укр. рад. хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1978). Член КПРС з 1968. У 1961 закінчив Львів. політех. ін-т. З 1966 працює в Ін-ті органічної хімії АН УРСР. Осн. праці — в галузі органічних сполук сірки, фтору, фосфору. Відкрив хім. реакції утворення сполук з кратним зв'язком сірка — азот. Запропонував ефективні *антипірени* для синтетичного волокна, штучної шкіри, пінополіуретану та електроізоляції.

МАРКО́ВСЬКИЙ Михайло Миколайович [8 (20). XI 1869, с. Ксаверівка, тепер Васильків. р-ну Київ. обл.— 30.VI 1947, Київ] — укр. рад. літературознавець і критик. Закінчив Київський університет (1893). Працював учителем, за радянського часу — викладачем української мови та літератури у вищих навчальних закладах. Автор праць про давньоруську літературу («Антоній Радивиловський, український проповідник XVII ст.», 1894), про М. Гоголя, І. Тургенєва та ін. українських і російських письменників.

Тв.: Як утворивсь роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного та Ів. Білика. К., 1925; Найдавніший список «Енеїди» І. П. Котляревського. К., 1927. *Ф. П. Погребенник.*

МА́РКОВСЬКИЙ ПРОЦЕ́С — *випадковий процес* $\xi(t)$, значення якого в моменти t_n, де $\{t_n\}$ — довільна зростаюча послідовність, утворюють *Маркова ланцюг*. Осн. статистична характеристика М. п. — марковська перехідна функція $F(t_0, x; t, y) = P(\xi(t) < y \mid \xi(t_0) = x)$, яка повністю визначається характеристиками поведінки М. п. в нескінченно малому проміжку $(t, t + dt)$. Найуживанішими є однорідні М. п.— ті, для яких $F(t_0 + \tau, x; t + \tau, y)$ не залежить від τ. М. п.— осн. ймовірнісна модель дослідження реальних систем. Основи теорії М. п. заклав А. М. *Колмогоров*.

Літ.: Тихонов В. И., Миронов М. А. Марковские процессы. М., 1977; Коваленко И. Н., Сарманов О. В. Краткий курс теории случайных процессов. К., 1978; Гихман И. И., Скороход А. В., Ядренко М. И. Теория вероятностей и математическая статистика. К., 1979. *І. М. Коваленко.*

МАРКОМА́НСЬКА ВІЙНА́ 166—180 — війна між Стародавнім Римом і германськими (гол. чин. маркоманами) та сарматськими племенами. Була спричинена вторгненням цих племен у Пн. Італію. В 180 рим. імператор Коммод уклав з ними мир на умовах відновлення довоєнного кордону.

МАРКО́НІ (Marconi) Гульєльмо (25.IV 1874, Болонья — 20.VII 1937, Рим) — італ. радіотехнік і підприємець. В юнацькі роки проводив досліди з сигналізації за допомогою електромагн. хвиль, розробив відповідні прилади. В 1896 переїхав до Англії, де одержав (1897) патент на застосування цих хвиль для бездротового зв'язку, організував велике акціонерне т-во бездротової радіотелеграфії «Марконі К°». Принцип дії і схема радіоприймача М. були тотожні принципові дії і схемі приладів О. С. *Попова*, який свій винахід (1895) запатентував 1901. В 1901 М. здійснив радіозв'язок через Атлантичний океан. Нобелівська премія, 1909 (разом з К. Ф. Брауде).

МА́РКОС (Marcos) Фердінанд Едралін (н. 11.IX 1917, Саррат, біля м. Лаоаг, о. Лусон) — держ. і політ. діяч Філіппін. Під час 2-ї світової війни 1939—45 — учасник боротьби проти япон. загарбників. З 1965 — президент Філіппін (з 1972 також прем'єр-міністр і головнокомандуючий збройними силами).

МАРКС Васса Петрівна (справж. прізв.— Бельська; 1816, Харків — 1887, Тбілісі) — рос. і укр. актриса. Творчу діяльність почала 1827

К. К. Марков.

М. О. Марков.

О. В. Маркович.

С. Маркович.

Е. Маркс.

Ж. Маркс.

Ж. Маркс (Лонге).

в антрепризі І. *Штейна* в Харкові, згодом працювала в трупах Ф. Кочевського (Таганрог), К. Зелінського (в Катеринославі, тепер Дніпропетровськ, і Ставрополі), І. *Дрейсіга* (Тбілісі). Ролі: Роза («Нема зла без добра» М. Хмельницького), Олександра («Іґнашка дурний» за Скрібом), Тетяна, Наталка («Москаль-чарівник», «Наталка Полтавка» Котляревського), Настя («Бой-жінка» Квітки-Основ'яненка) та ін.

М. Д. Дібровенко.

МАРКС, Евелінг (Marx, Aveling) Елеонора (16.I 1855, Лондон — 31.III 1898, там же) — діячка англ. і міжнар. робітн. руху. Молодша дочка К. *Маркса*. В 1884 одружилася з Е. *Евелінгом*. Була в числі засновників Соціалістич. ліги (1884) і Незалежної робітн. партії (1893). Брала участь в організації страйкової боротьби в Англії в 80—90-х рр., у створенні *тред-юніонів* некваліфікованих робітників, вела роботу серед жінок. Учасниця II і III конгресів *Інтернаціоналу 2-го*. Співробітничала в соціалістич. пресі. Похована в Лондоні на *Хайгетському кладовищі*.

МАРКС (Marx) Женні [уроджена фон Вестфален (von Westphalen); 12.II 1814, Зальцведель, тепер НДР — 2.XII 1881, Лондон] — дружина К. *Маркса*. Н. в дворянській сім'ї. Порвала з аристократич. середовищем і 1843 одружилася з К. Марксом. До кінця життя поділяла з ним труднощі й переслідування, допомагала йому в роботі, виконуючи функції секретаря. Похована в Лондоні на *Хайгетському кладовищі*.

МАРКС, Лонге (Marx, Longuet) Женні (1.V 1844, Париж — 11.I 1883, Аржантей) — діячка міжнар. робітн. руху. Старша дочка К. *Маркса*. В 1869—70 брала активну участь у кампанії підтримки ірл. нац.-визвольного руху. Після поразки *Паризької комуни 1871* подавала допомогу комунарам-емігрантам. У 1872 одружилася з Ш. *Лонге*. Допомагала К. Марксу в підготовці франц. перекладу 1-го тому «*Капіталу*».

МАРКС (Marx) Карл (5.V 1818—14.III 1883) — геніальний мислитель і полум'яний революціонер, основоположник *наукового комунізму*, учитель і вождь міжнар. пролетаріату. Н. у м. Трірі (тепер ФРН) в сім'ї адвоката. Після закінчення Трірської гімназії (1835) навчався на юрид. ф-ті спочатку в Боннському (1835—36), а потім у Берлінському (1836—41) ун-тах. В період навчання ґрунтовно ознайомився з філос. творами Г. В. Ф. *Гегеля* і зблизився з молодогегельянцями, які намагалися використати гегелівську ідеалістичну діалектику для критики феод. порядків у Пруссії. Першою наук. працею М. була докторська дисертація «Відмінність між натурфілософією Демокріта і натурфілософією Епікура», яка містила ідею перетворення філософії на духовну зброю практичної перебудови світу. Загалом залишаючись у цей час на позиціях філос. ідеалізму, М. був уже переконаним революціонером і прагнув зробити з гегелівської філософії революц. і атеїстичні висновки. Революц.-демократичні погляди молодого М. склалися в період назрівання в ряді країн Зх. Європи бурж.-демократичних революцій. Розгортання в Зх. Європі, зокрема в Німеччині, пролет. визвольного руху (повстання сілезьких ткачів 1844 та ін.) визначило напрям формування поглядів молодого М., зумовило зрештою перехід його від революц. демократизму до пролет. комунізму, від ідеалізму до матеріалізму.

Після закінчення ун-ту і захисту докторської дисертації в Єнському ун-ті (1841) М. збирався зайняти місце доцента в Боннському ун-ті, однак репресії феод. урядової верхівки проти прогресивних професорів змусили його відмовитися від свого наміру. У квітні 1842 М. почав співробітничати, а в жовтні 1842 став гол. редактором «*Рейнської газети*», яка під його керівництвом набула революц.-демократичного напряму і перетворилася на трибуну захисту інтересів широких трудящих мас. Це викликало посилення репресій щодо газети, в квітні 1843 її видання було заборонено. В період роботи в газеті внаслідок глибокого вивчення матеріальних умов життя широких нар. мас і публічного захисту їхніх інтересів у М. намітився перехід від революц. демократизму до наук. комунізму. Це особливо виявилось у його праці «До критики гегелівської філософії права» (не завершена; 1843), в якій він відкрито проголосив, що істинна демократія, справжнє народовладдя можливі лише за умови знищення приватної власності. У 1843 М. остаточно усвідомив наук. безплідність філос. ідеалізму й утвердився на позиціях матеріалізму. Цьому сприяли й його політ. незгоди з молодогегельянцями, що гостро виявились уже наприкінці 1842, а також ближче ознайомлення з творами нім. філософа-матеріаліста Л. *Фейєрбаха*. В червні 1843 М. одружився з Женні фон Вестфален (див. *Маркс* Женні), яка стала його другом, помічником у праці й боротьбі.

Оскільки в Німеччині не було умов для видання революц. органу, М. у жовтні 1843 виїхав до Франції і в Парижі разом з лівим гегельянцем А. *Руге* організував випуск журналу «Німецько-французький щорічник». Там М. встановив зв'язки з керівниками таємних робітн. товариств, зокрема з лідерами «*Союзу справедливих*», безпосередньо ознайомився з життям і революц. боротьбою франц. пролетаріату, вивчав історію франц. бурж. революції 18 ст. Все це дало змогу М. по-новому оцінити ідеї *утопічного соціалізму* і комунізму (вчення *Сен-Сімона*, Ш. *Фур'є*, Р. *Оуена* та ін.). На кінець 1843 — поч. 1844 він прийшов до твердого переконання, що ідеї соціалізму можна втілити в життя лише шляхом пролет. революції, що саме пролетаріат є тим сусп. класом, який покликаний знищити всі форми соціального гніту й побудувати безкласове, комуністичне суспільство. Вперше ідею про всесвітньо-істор. місію пролетаріату М. висловив у статті «До критики гегелівської філософії права. Вступ», опублікованій у «Німецько-французькому щорічнику» (лютий 1844). Згодом М. починає теоретично розробляти революц. пролет. світогляд, філос., екон. і політ. основи теорії наук. комунізму. Перший начерк теор. основ нового світорозуміння він дав у своїх «Економічно-філософських рукописах 1844 року». В них М. уперше з позицій класових інтересів пролетаріату піддав рішучій критиці вчення бурж. економістів про сутність капіталістичного привласнення. Матеріалістично переробляючи раціональні моменти гегелівської теорії *відчуження*, М. висунув ідею про історично минущий характер відчуження праці в процесі сусп. виробництва, показав, що ліквідація цього відчуження може настати лише зі знищенням приватної власності. Від «Економічно-філософських рукописів 1844 року» М. бере початок і провідна ідея марксистської філософії — про визначальну роль сусп.-істор. матеріальної практики в становленні людини і в розвитку людства. Проте в цілому рукописи М. 1844 являли собою лише початок формування марксистської філософії, в них ще виразно помітний вплив філософії Л. Фейєрбаха, зокрема її термінології.

Публіцистичну діяльність М. продовжував на сторінках нім. емігрантської газ. «Форвертс!», до співробітництва в якій він залучив Ф. *Енгельса*, що перебував на той час у Парижі (серпень 1844). Це була друга зустріч М. з Ф. Енгельсом (перше короткочасне знайомство відбулося в Кельні в листопаді 1842), яка виявила єдність їхніх поглядів і поклала початок великій творчій співдружності, спільній наук. діяльності і революц. боротьбі за визволення робітн. класу і всіх трудящих від капіталістичного гніту. Восени 1844 вони написали свою першу спільну працю «*Святе сімейство*» (1845), спрямовану проти філософії *молодогегельянства*, і сформулювали ряд важливих положень *діалектичного матеріалізму* та матеріалістичного розуміння історії, приділивши велику увагу застосуванню матеріалістичної діалектики до з'ясування ролі нар. мас в історії та обґрунтування істор. неминучості пролетарської революції.

Революц. діяльність М. у Парижі викликала занепокоєння правлячих кіл. 6.I 1845 франц. уряд під тиском прусської реакції видав розпорядження про висилання з Франції М. та деяких ін. співробітників газ. «Форвертс!». У лютому 1845 М. переїхав до Бельгії (в Брюссель). У квітні 1845 туди переїхав і Ф. Енгельс. Там вони вели активну боротьбу за ідейне й орг. згуртування представників робітн. соціалістичного руху різних країн з метою підготовки створення революц. пролет. партії. Навесні 1845 М. написав «Тези про Фейєрбаха», а восени 1845 М. і Ф. Енгельс приступили до написання другої спільної праці — «*Німецька ідеологія*». Взявши під захист матеріалістичну основу вчення Л. Фейєрбаха, М. і Ф. Енгельс

дали всебічну критику його філософії, а також ідеалізму молодогегельянців, концепцій нім. «*істинного соціалізму*» та деяких ін. нім. дрібнобурж. ідеологічних течій. У цих працях уперше було розкрито докорінну відмінність філософії марксизму від усіх попередніх і сучас. їй філос. учень, сформульовано основоположні принципи діалектичного матеріалізму, *історичного матеріалізму*. Висунення і дальша теор. розробка цих принципів знаменували справжній революц. переворот у філософії. У працях М. і Ф. Енгельса вона вперше перетворилася на стрункy систему знань про заг. закони і принципи практичної революц. перебудови світу. «Філософи,— писав М. у „Тезах про Фейєрбаха",— тільки по-різному п о я с н ю в а л и світ, але справа полягає в тому, щоб з м і н и т и його» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 4). У «Німецькій ідеології» М. і Ф. Енгельс сформулювали положення про те, що сусп. свідомість людей визначається їхнім сусп. буттям, показали вирішальну роль способу виробництва в усьому сусп. житті людей, розкрили об'єктивну діалектику розвитку *продуктивних сил* і *виробничих відносин, базису і надбудови*, заклали основи теорії класів і *класової боротьби*. Відкривши і сформулювавши об'єктивні закони сусп. розвитку, М. і Ф. Енгельс дали заг. характеристику екон., політ. та ідеологічних передумов пролет. революції, а також визначили осн. риси майбутнього комуністичного суспільства. Однак видати «Німецьку ідеологію» їм не вдалося (повністю її було опубліковано лише в СРСР 1932).

Одночасно з розробкою основ теорії наук. комунізму М. і Ф. Енгельс проводили велику революц. практичну діяльність щодо організації міжнар. революц. партії пролетаріату. В 1846 вони створили в Брюсселі Комуністичний кореспондентський комітет, а на початку 1847 почали активну підготовку реорганізації таємного робітн. т-ва «Союз справедливих» у революц. комуністичну партію. Разом з тим М. і Ф. Енгельс розгорнули рішучу боротьбу проти *прудонізму* та ін. реакційних дрібнобурж. утопічних теорій, які в той час мали вплив на робітн. орг-ції. У 1-й пол. 1847 М. написав працю «*Злиденність філософії*», в якій піддав критиці теор. погляди *Прудона*, викриваючи їхній ідеалістичний характер, метафізичність та політ. реакційність, розкрив непримиренний антагоністичний характер суперечностей капіталістичної економіки, показавши, що єдино можливим способом розв'язання цих суперечностей є пролетарська революція. Вихід у світ цієї праці (липень 1847) був першим виступом М. у пресі з викладом основ свого матеріалістичного вчення про заг. закони сусп. розвитку та нових наук. ідей у галузі політ. економії. Влітку 1847 за участю М. і Ф. Енгельса відбулася реорганізація «Союзу справедливих» у *Союз комуністів* — першу пролет. партію, політ. девізом якої став всесвітньовідомий нині лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». М. заснував у Брюсселі громаду і окружний к-т Союзу комуністів, очолив їх, разом з Енгельсом створив Нім. робітн. товариство і вів у ньому пропаганду ідей наук. комунізму, почав співробітничати в «Німецько-Брюссельській газеті», яка під впливом М. і Ф. Енгельса стала органом комуністичної і демократичної пропаганди. 29.IX—8.XII 1847 М. разом з Ф. Енгельсом взяв активну участь у роботі 2-го конгресу Союзу комуністів у Лондоні, який доручив їм виробити програму Союзу у формі маніфесту. Протягом грудня 1847 — січня 1848 вони написали, а в лютому 1848 опублікували «*Маніфест Комуністичної партії*» — програмний документ марксизму, в якому вперше дано цільний, систематичний виклад його осн. складових частин: філософії, політ. економії і наук. соціалізму. В ньому закладено основи вчення про *диктатуру пролетаріату*, сформульовано положення про роль комуністичної партії як авангарду пролетаріату, обгрунтовано принципи пролет. *інтернаціоналізму*.

Вихід «Маніфесту Комуністичної партії» збігся з *революцією 1848* у Франції, під впливом якої посилився революц. рух і в ін. країнах Європи. М. узяв активну участь у революц. русі в Бельгії. Вночі проти 4.III 1848 М. заарештовано і після 18-годинного ув'язнення вислано з країни. 5.III 1848 М. прибув до Парижа, куди його запросив тимчасовий уряд Франц. республіки. Тут він, за повноваженням лондонського і брюссельського комітетів Союзу комуністів, створив і очолив новий Центр. Комітет Союзу. У зв'язку з початком революції в Німеччині 11.IV 1848 М. разом з Ф. Енгельсом прибули до Кельна. Там вони організували відрядження емісарів Центр. Комітету Союзу комуністів у центри робітн. руху Німеччини для створення нових громад Союзу і відкриття робітн. товариств, зв'язалися з членами Союзу в різних містах Німеччини і Франції, організували видання щоденної політ. газети — «*Нової Рейнської газети*». Протягом 1848—49 на сторінках газети М. і Ф. Енгельс опублікували ряд статей, у яких обстоювали необхідність революц. об'єднання Німеччини як найважливішого завдання бурж.-демократичної революції, закликали пролетаріат очолити загальнодемократичну боротьбу, викривали зрадницьку політику ліберальної буржуазії, критикували хитання дрібнобурж. демократії. Вони рішуче підтримували нац.-визвольний рух польського, чеського та ін. народів Європи, викривали реакційну зовн. політику рос. царизму. 11.V 1849 прусський уряд, скориставшись поразкою революції, вислав М. за межі Пруссії. М. змушений був знову переїхати до Парижа. Але, наляканий революц. рухом, франц. уряд вислав М. з країни. 24.VIII 1849 він виїхав у Лондон, де прожив до кінця життя. Там М. відновив діяльність Центр. Комітету Союзу комуністів, узяв участь у роботі Просвітницького товариства нім. робітників і Комітету допомоги нім. емігрантам, організував видання журналу «Нова Рейнська газета. Політико-економічний огляд», 6 номерів якого вийшли 1850 в Гамбурзі. На його сторінках М. виступив з рядом присвячених підсумкам революцій 1848—49 у Франції й Німеччині статей, які згодом Ф. Енгельс перевидав окремою книгою під назвою «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.». У березні 1850 М. і Ф. Енгельс написали «Звернення Центрального Комітету до Союзу комуністів», у якому дали аналіз уроків революції 1848—49 в Німеччині і накреслили перспективи дальшої революц. боротьби, заходи до зміцнення Союзу і створення самостійної пролет. партії, розробили її тактику в майбутній революції. У 1851 прусська поліція заарештувала ряд керівних діячів Союзу і на підставі фальшивих документів організувала проти них 1852 в Кельні процес, який М. затаврував у брошурі «Викриття про кельнський процес комуністів» (див. *Кельнський процес комуністів 1852*). У зв'язку з контрреволюц. переворотом Луї Бонапарта у Франції (2.XII 1851) М. написав працю «*Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта*». У творах, присвячених узагальненню досвіду бурж. революції 1848—49,— «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.», «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» та ін.— особливо значним надбанням марксизму була дальша творча розробка теорії класової боротьби і соціальної революції. М. і Ф. Енгельс сформулювали важливі положення про істор. необхідність *союзу робітничого класу і селянства* в бурж.-демократичній і соціалістичній революціях, про *гегемонію пролетаріату* в обох революціях, висунули ідею *безперервної революції*, переростання бурж.-демократичної революції в соціалістичну. Цю ідею розвинув пізніше В. І. Ленін у своїй теорії переростання бурж.-демократичної революції в соціалістичну. У «Класовій боротьбі у Франції з 1848 по 1850 р.» М. уперше застосував термін «диктатура пролетаріату» для визначення політ. влади робітн. класу. В праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» М. сформулював важливу ідею про істор. необхідність зламу бурж. держ. машини для перемоги пролетарської революції.

В умовах глибокої реакції, що охопила Європу після поразки революцій 1848—49, М. зазнав жорстоких переслідувань. З семи дітей М. вижили тільки три дочки — Женні, Лаура і Елеонора (див. *Маркс* Женні, *Маркс* Лаура, *Маркс* Елеонора). Не раз його рятувала від злиднів допомога Ф. Енгельса. У цих надзвичайно тяжких умовах М. розпочав титанічну роботу по дослідженню екон. закономірностей капіталізму, створив свою першу фундаментальну екон. працю «До критики політичної економії» (1859) і приступив до написання свого гол. твору — «*Капіталу*». Наріж-

Будинок у місті Трірі, де народився К. Маркс.

Пам'ятник К. Марксу в Москві. Скульптор Л. Ю. Кербель. 1961.

ним каменем екон. вчення М. є теорія *додаткової вартості*. М. уперше науково розкрив суть капіталістичної експлуатації, обґрунтував історично минущий характер капіталістич. ладу, незаперечно довів неминучість соціалістич. революції. Осн. зміст екон. відкриттів М., і насамперед «Капіталу», становлять об'єктивні екон. закономірності виникнення, розвитку й істор. краху капіталізму — останньої антагоністичної суспільно-екон. формації. «Капітал» завдав нищівного удару бурж. ідеології, озброїв робітн. клас наук. знанням соціальних причин його поневолення та засобів визволення від експлуатації. Створення М. теорії додаткової вартості — відкриття закономірностей капіталізму — завершило перетворення соціалізму з утопії на науку. Величезне істор. значення має «Капітал» і в розвитку марксистської філософії — діалектичного та історичного матеріалізму. В процесі своїх досліджень М. уперше здійснив практичне застосування принципів діалектичного способу мислення і матеріалістичного розуміння історії до конкретного наук. аналізу екон. явищ сусп. життя. Відкривши в результаті цього об'єктивні закони капіталізму, М. тим самим практично довів наук. правильність діалектико-матеріалістичного підходу до вивчення дійсності. «Капітал» перетворив матеріалістичне розуміння історії з наук. гіпотези на наук. теорію. «Капітал» збагатив матеріалістичне розуміння історії багатьма новими положеннями, дальшою, детальнішою розробкою ряду основоположних принципів і категорій історичного матеріалізму. «Капітал» — енциклопедія марксистської *діалектичної логіки*. В цій праці вперше дістали систематичну теор. розробку принципи діалектичної логіки як теорії пізнання. «Коли Маґх,— писав В. І. Ленін,— не залишив „Логіки“ (з великої букви). то він залишив логіку „Капіталу“...» (Повне зібр. тв., т. 29, с. 282). Створення «Капіталу» було справжнім наук. подвигом М., справою всього його життя.

Наприкінці 50-х — на поч. 60-х рр. у Європі настав період пожвавлення демократичних рухів. М. знову поринув у практичну діяльність щодо безпосереднього керівництва революц. виступами робітничого класу. 28.IX 1864 в Лондоні було засновано «Міжнародне товариство робітників» (див. *Інтернаціонал 1-й*). Його організатором і вождем, автором осн. документів був М. Під керівництвом М. 1-й Інтернаціонал об'єднав робітн. рух багатьох країн. На прохання *Російської секції 1-го Інтернаціоналу* М. був її представником (секретарем-кореспондентом) у Генеральній раді Товариства в Лондоні. Рос. секція підтримувала М. в боротьбі проти *анархізму* й *бакунізму*.

З великим піднесенням зустрів М. звістку про проголошення *Паризької комуни 1871*. Щоб допомогти паризьким комунарам, М. через секції 1-го Інтернаціоналу звернувся з закликом розгорнути в усіх країнах кампанію на захист Комуни. Через надійних людей, зокрема члена Рос. секції Є. Л. Тумановську (*Дмитрієву*), П. Л. *Лаврова*, М. передавав письмові й усні інструкції, поради комунарам. Теор. узагальнення досвіду Паризької комуни дав М. у своїй праці «*Громадянська війна у Франції*». У ній М. показав, що держ. формою диктатури пролетаріату може бути лише політ. організація типу Паризької комуни, що виникла після зламу бурж. держ. машини.

Багато сил віддав М. боротьбі за створення і зміцнення робітн. с.-д. партій у країнах Європи. М. зустрічався і підтримував дружні стосунки з керівником соціалістич. руху в Данії Л. Піо, з лідерами Робітничої партії Франції Ж. *Гедом* і П. *Лафаргом* та ін. За ініціативою М. 1869 на конгресі в Ейзенаху було створено *Соціал-демократичну партію Німеччини* на чолі з А. *Бебелем* і В. *Лібкнехтом*. Утворення масових с.-д. партій вимагало від М. і Ф. Енгельса посилення боротьби за ідейну чистоту програмних принципів наук. комунізму, проти опортуністичних помилок ряду керівників цих партій. Важливе значення в боротьбі проти міжнар. опортунізму мала праця М. «*Критика Готської програми*». Критикуючи помилкові положення цієї програми, М. підкреслив класовий характер бурж. д-ви, показав, що програмні принципи наук. комунізму вимагають визнання істор. необхідності *перехідного періоду від капіталізму до соціалізму* і що держава цього періоду не може бути нічим іншим, як революц. диктатурою пролетаріату. В «Критиці Готської програми» М. розробив основи вчення про дві фази в розвитку комуністичної суспільно-екон. формації — соціалізм і комунізм, сформулював ряд важливих положень про шляхи переходу до комунізму. Керуючи революц. боротьбою міжнар. пролетаріату, М. велику увагу приділяв Росії, куди поступово переміщувався центр революц. руху. Він вивчав її історію, писав про неї спец. статті і розвідки, зокрема про воєнні дії рос. військ у *Кримській війні 1853—56*, про зовн. торгівлю Росії, про скасування кріпосного права 1861. У листопаді 1869 М. почав вивчати рос. мову. Він читав мовою оригіналу мемуари О. І. Герцена «Тюрма і заслання», праці М. Г. Чернишевського, твір М. Є. Салтикова-Щедріна «Пани ташкентці», книгу В. В. Берві-Флеровського «Становище робітничого класу в Росії» та ін. М. досліджував зем. відносини в Росії, маючи намір використати ці матеріали при написанні розділу про зем. ренту в 3-му томі «Капіталу». На основі вивчення історії Росії й її тогочасного становища М. уже в 70-х рр. зробив висновок про назрівання великої революції в Росії. «Революція почнеться на цей раз на Сході»,— писав М. у листі до Ф. А. Зорге 27.IX 1877 (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 34, с. 225). М. листувався з В. І. *Засулич*, Г. О. *Лопатіним*, М. Ф. *Даніельсоном*, П. Л. Лавровим, М. І. *Утіним* та ін. діячами революц. руху. сприяв поширенню ідей наук. соціалізму в Росії. У листі до А. Бебеля 14.IX 1886 Ф. Енгельс писав про М.: «Я не знаю нікого, хто б так добре, як він, знав Росію, її внутрішнє і зовнішнє становище» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 36, с. 421—422). М. цікавився й історією України. Він вивчав і конспектував істор. праці М. І. *Костомарова* «Бунт Стеньки Разіна» та «Гетьманство Виговського», читав політ. памфлети М. П. *Драгоманова* і написану ним доповідь «Українська література, переслідувана російським урядом», подану європ. літ. конгресові 1878 у Парижі. М. високо оцінював роль *Запорізької Січі* в історії укр. народу, назвавши її «козацькою республікою» (Архив Маркса и Энгельса, т. 8, с. 154), відзначав розмах сел. повстань на Україні напередодні і після реформи 1861. М. особисто був знайомий з доцентом Київ. ун-ту М. І. *Зібером*, який популяризував його екон. вчення. Про книгу Зібера «Теорія цінності і капіталу Д. Рікардо» М. відізвався як про цінну книгу (див. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 20). М. познайомився і листувався з укр. революціонером-демократом С. А. *Подолинським*, був особисто знайомий з революц. народником І. Ф. *Фесенком*, прочитав і позитивно оцінив рецензію на «Капітал» магістра Харківського ун-ту І. Г. *Кауфмана*.

Напружена розумова праця, а також постійні матеріальні нестатки підірвали здоров'я М. На 65-му році життя він помер. Похований М. на Хайгетському кладовищі у Лондоні (1956 встановлено пам'ятник, скульптор Л. Бредшоу). На могилу М. було покладено вінки від студентів Петербурга, Москви й Одеси; П. Л. Лавров надіслав з Парижа звернення «Від російських соціалістів». Після смерті М. керувати міжнар. революц. рухом продовжував Ф. Енгельс. На його плечі лягли доопрацювання і видання 2-го і 3-го томів «Капіталу», написаних М. лише начорно, та ін. праць М. Відзначаючи роль Ф. Енгельса в завершенні 2-го і 3-го томів «Капіталу», В. І. Ленін писав, що «ці два томи „Капіталу“ — праця двох: Маркса і Енгельса» (Повне зібр. тв., т. 2, с. 12).

Уперше марксистські ідеї почали проникати в Росію, зокрема на Україну, ще в 40-х рр. 19 ст. Наприкінці 60-х рр. з'явилися перші переклади праць М. рос. мовою. В 1869 вийшов у світ рос. мовою «Маніфест Комуністичної партії». 1872 — 1-й том «Капіталу». Особливо широко марксизм розповсюджувався в Росії й на Україні у 80-х — на поч. 90-х рр., коли в найбільших пром. центрах виникли перші нелегальні марксистські гуртки й орг-ції. У 1883 за кордоном Г. В. *Плеханов* створив *групу «Визволення праці»*, яка переклала рос. мовою і видала ряд творів М. У 1894 марксистський гурток студентів Київ. ун-ту перевидав «Маніфест Комуністичної партії» і брошуру М. «Товар, гроші і капітал». У 1898 в Києві легально видано працю М. «Злиденність філософії». На Україні поширювались і рукописні примірники праць

М. Першим поширювачем і перекладачем творів М. у Сх. Галичині, яка входила тоді до складу Австро-Угорської імперії, був І. Я. Франко. У 1879 він переклав укр. мовою 24-й розділ «Капіталу» М., однак через поліцейські переслідування і брак коштів цей переклад не був опублікований за життя письменника і побачив світ лише 1926. У 1902 у Львові вийшов укр. мовою «Маніфест Комуністичної партії».

Новий етап у розвитку й поширенні ідей марксизму пов'язаний з ім'ям і діяльністю В. І. Леніна. Великий теоретик, геніальний продовжувач учення основоположників наук. комунізму К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін за нових умов класової боротьби пролетаріату не лише сприйняв їхню теор. спадщину, а й творчо розвинув її, збагатив і підніс на нову височінь. Завдяки титанічній діяльності В. І. Леніна і створеної ним більшовицької партії вчення М. стало здобутком революційного робітничого класу Росії.

Ідеї марксизму-ленінізму, оволодівши масами, стали тією матеріальною силою, що забезпечила здійснення соціалістичної революції в Росії. Перемога *Великої Жовтневої соціалістичної революції* — найвеличніший тріумф марксизму-ленінізму, найяскравіше підтвердження життєвості й непереборної сили вчення Маркса — Енгельса — Леніна, яке, глибоко аналізуючи процеси сусп. життя, творчо розвивають КПРС, ін. марксистсько-ленінські партії. Побудова розвинутого соціалізму в СРСР, вихід соціалізму за межі однієї країни й утворення світової соціалістичної співдружності, крах колоніальної системи імперіалізму, могутнє зростання комуністичного і робітн. руху — новий тріумф марксизму-ленінізму, нове підтвердження сили і правоти марксистсько-ленінської теорії. «Учення Маркса всесильне, тому що воно правильне»,— писав В. І. Ленін (Повне зібр. тв., т. 23, с. 39). Істор. розвиток людського суспільства неухильно веде до комунізму, наук. обґрунтування якого вперше дав М. Сила і життєвість марксизму-ленінізму полягає в тому, що це вчення виражає об'єктивні закономірності історії, відповідає реальним потребам соціального прогресу.

Твори М. стали надбанням найширших кіл трудящих (див. *Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса*). Наук. вивчення й публікацію його спадщини здійснює *Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС*. У 1960 в Москві створено Музей К. Маркса і Ф. Енгельса, в 1961 відкрито пам'ятник К. Марксу (скульптор Л. Ю. Кербель). Портрет див. на окремому аркуші, с. 368—369.

Тв.: Рос. перекл.— Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 1—49. М., 1954—74; Архив Маркса и Энгельса, т. 1—15. М., 1932—73; Укр. перекл.— Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 1—42. К., 1958—80; Листування К. Маркса і Ф. Енгельса з російськими політичними діячами. К., 1953

Літ.: Енгельс Ф. Карл Маркс. К., 1968; Ленін В. І. Маркс, Енгельс, марксизм. К., 1976; Основоположник наукового комунізму. Тези до 150-річчя з дня народження Карла Маркса. К., 1968; Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 1—7. К., 1971—79; Карл Маркс. Біографія. М., 1975; Степанова Е. А. Карл Маркс. Краткий биографический очерк. М., 1978; Меринг Ф. Карл Маркс. История его жизни. Пер. с нем. М., 1957; Лапин Н. И. Молодой Маркс. М., 1976; К. Маркс и Ф. Энгельс и революционная Россия. М., 1967; Котов В. Н. К. Маркс, Ф. Енгельс і Росія. К., 1971; Конюшая Р. П. Карл Маркс и революционная Россия. М., 1975; Ойзерман Т. И. Формирование философии марксизма. М., 1974; Федосеев П. Н. Марксизм в XX веке. Маркс, Энгельс, Ленин и современность. М., 1977; Мамут Л. С. Карл Маркс как теоретик государства. М., 1979; Шморгун П. М. Карл Маркс і Україна. К., 1980; Литературное наследство К. Маркса и Ф. Энгельса. История публикации и изучения в СССР. М., 1969; Прижизненные издания и публикации произведений К. Маркса и Ф. Энгельса. Библиографический указатель, ч. 1—2. М., 1974—77; Русские книги в библиотеках К. Маркса и Ф. Энгельса. М., 1979; К. Маркс, Ф. Энгельс и революционная Россия. Указатель литературы. М., 1978; Багмут Й. А., Шморгун П. М. Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні. Бібліографічний покажчик. Х., 1965.

В. І. Шинкарук, П. М. Шморгун.

МАРКС, Лафарг (Marx, Lafargue) Лаура (26.IX 1845, Брюссель — 25.XI 1911, Париж) — діячка франц. робітн. руху. Друга дочка К. *Маркса*. В 1868 одружилася з П. *Лафаргом*. З 1868 жила у Франції. Після падіння *Паризької комуни 1871* разом з чоловіком — в еміграції (до 1882). Була активним діячем Робітн. партії (ств. 1879), брала участь в організації страйків. Співробітничала в соціалістич. пресі. Переклала франц. мовою ряд праць К. Маркса і Ф. Енгельса. Вітала *революцію 1905—07 в Росії*. Разом з чоловіком покінчила життя самогубством.

МАРКСИ́ЗМ-ЛЕНІНІ́ЗМ — створена К. *Марксом*, Ф. *Енгельсом* і В. І. *Леніним* наука, що являє собою цілісну систему філософських, економічних соціально-політичних ідей та поглядів і виражає корінні інтереси робітничого класу, всіх трудящих світу. М.-л. досліджує найзагальніші закони матеріального світу й мислення, закономірності екон., соціального, політ. і духовного розвитку суспільства, переходу людства до соціалізму, становлення і розвиток комуністич. сусп.-екон. формації. Його складовими частинами є марксистсько-ленінська філософія, *політична економія* і *науковий комунізм*. Марксизм виник у 40-х рр. 19 ст., коли в найрозвинутіших країнах Європи загострились антагонізми між буржуазією і пролетаріатом, виявились необхідність і можливість теор. узагальнення практики революц. виступів робітн. класу, озброєння його передовим світоглядом і наук. програмою боротьби. К. Маркс і Ф. Енгельс критично переробили й розвинули найбільш суттєве, цінне й прогресивне, що нагромадила раніше людська думка. Гол. теор. джерелами марксизму є *класична німецька філософія*, англ. *класична буржуазна політична економія*, франц. *утопічний соціалізм*. Виникнення марксизму стало революц. переворотом у сусп. науках.

У нових істор. умовах, в епоху імперіалізму й пролет. революцій В. І. Ленін розвинув революц. вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, збагатив принципово важливими положеннями всі складові частини марксизму, відкрив новий етап у його розвитку. Теоретично неспроможними й політично реакційними є спроби бурж. ідеологів і ревізіоністів відокремити ленінізм від марксизму, обмежити його будь-яким регіоном світу чи минулою епохою, спростувати його істинність і універсальну значимість. «Немає і не може бути марксизму без того нового, що вніс у його розвиток Ленін. **Ленінізм — це марксизм сучасної епохи, єдине, цілісне вчення міжнародного робітничого класу, яке безперервно розвивається**» («Про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна». Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року. К., 1979, с. 4). КПРС, братні партії на основі узагальнення суспільної, революційної практики, досягнень сучас. науки колективними зусиллями постійно збагачують М.-л., ведуть принципову боротьбу проти бурж. ідеології, *реформізму*, *ревізіонізму* і *догматизму*. Значний вклад у теорію і практику М.-л. внесли з'їзди КПРС, ін. марксистсько-ленінських партій, наради комуністичних і робітн. партій, теор. і політ. документи КПРС і міжнар. комуністичного руху. Завдяки глибокій наук. обґрунтованості і достовірності, нерозривному зв'язкові з революц. практикою М.-л. діє, живе й перемагає, втілюється в життя.

Л. Маркс.

М.-л. є світоглядом робітн. класу, його партії, дає теоретично узагальнене матеріалістично-діалектичне уявлення про світ у цілому, місце людини в ньому, способи його пізнання, науково обґрунтовує екон., соціально-політ., моральні, естетичні, філос. та ін. погляди, ідеали, заг. орієнтири освоєння нагромадженого людством соціального досвіду, магістральні шляхи революц. перетворення дійсності. Формування матеріалістичного, наук. світогляду у трудящих є серцевиною ідейно-політ., виховної роботи Комуністичної партії. Філос. основою М.-л. є *діалектичний матеріалізм*, що являє собою цілісну систему *принципів*, *законів*, *категорій* та *понять*. «В цій філософії марксизму, вилитій з одного куска сталі, не можна вийняти жодної основної посилки, жодної істотної частини, не відходячи від об'єктивної істини, не падаючи в обійми буржуазно-реакційної брехні» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 18, с. 320).

Марксистсько-ленінська філософія матеріалістично розв'язує *основне питання філософії*, тобто визнає первинним *матерію*, *буття*, *природу*, а вторинним — *свідомість*, *мислення*, вважає, що людська свідомість здатна правильно відображати об'єктивний світ (див. *Відображення теорія*). Домарксівський матеріалізм був метафізичним (див. *Метафізичний матеріалізм*). У марксистській філософії матеріалізм перебуває в органічній єдності з *діалектикою*. Об'єктивною основою такої єдності є нерозривний зв'язок матерії

та її *руху*. Суттю, ядром діалектики є вчення про *суперечність* як джерело всякого руху. Матеріалістична діалектика є найзагальнішим, науково-філос. методом пізнання (див. *Пізнання теорія*) й перетворення дійсності. На основі її принципів формуються й застосовуються загальнонаук. і спеціальнонаук. методи дослідження. її ідеями пройнята вся наук. система М.-л. і заснована на ньому революційно-практична діяльність партії робітн. класу. «Застосування матеріалістичної діалектики до перероблення всієї політичної економії, з основи її,— до історії, до природознавства, до філософії, до політики і тактики робітничого класу,— ось що найбільше цікавить Маркса і Енгельса, ось у чому вони вносять найбільш істотне і найбільш нове, ось у чому їх геніальний крок вперед в історії революційної думки» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 24, с. 252). До виникнення марксизму всі сусп. теорії були ідеалістичними. Поширивши осн. принципи філос. матеріалізму на пізнання суспільства, основоположники М.-л. створили істор. матеріалізм — науку про найзагальніші закони функціонування й розвитку суспільства, філос теорію й методологію соціального пізнання й дії. В структурі істор. матеріалізму центральне місце належить марксистському вченню про *суспільно-економічну формацію*, матеріальне *виробництво* як основу сусп. розвитку, *базис і надбудову*, *народ* як творця історії, про *класову боротьбу* як рушійну силу розвитку антагоністичних суспільств, про *революцію соціальну* як засіб переходу від однієї формації до іншої, про сутність *людини* як сукупності *суспільних відносин*. Істор. матеріалізм являє собою єдність соціально-філос., загальносоціологічної й загальноістор. теорій. Марксистсько-ленінська політ. економія досліджує сусп. відносини, що складаються в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання благ, необхідних для життя людей. Вона вивчає як заг. закони, притаманні екон. розвиткові суспільства в цілому, так і закони, властиві окремим формаціям. Основоположники М.-л. обгрунтували екон. неминучість революц. зміни капіталізму комуністич. суспільством. Учення Маркса про *додаткову вартість* розкрило сутність капіталістич. експлуатації. «Учення про додаткову вартість є наріжний камінь економічної теорії Маркса» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 23, с. 44). Визначним вкладом в теорію марксизму є вчення В. І. Леніна про *імперіалізм*, дослідження особливостей діяння закону нерівномірності екон. і політ. розвитку капіталізму на його монополістичній стадії, висновок про можливість перемоги соціалізму спочатку в кількох або навіть в одній, окремо взятій, країні, створення основ політичної економії соціалізму, вчення про *перехідний період від капіталізму до соціалізму*, висунення принципових положень про *розвинуте соціалістичне суспільство*. Наук. комунізм, грунтуючись на діалектичному та істор. матеріалізмі й політ. економії, досліджує об'єктивні соціальні, політ. і ідеологічні закономірності революц. переходу людства від капіталізму до соціалізму, побудови комуністичного суспільства.

Вчення про всесвітньо-історичну місію робітн. класу як могильника капіталізму і творця комунізму є гол. в М.-л. та його складовій частині — наук. комунізмі. М.-л. обгрунтовує необхідність і шляхи створення й розвитку самостійної політ. партії робітн. класу, здійснення *соціалістичної революції*, встановлення й зміцнення *диктатури пролетаріату*. Неоціненним вкладом у М.-л., у теорію і практику комуністичного будівництва є *ленінський план побудови соціалізму в СРСР*, здійснення *національної програми КПРС*, створення *Союзу Радянських Соціалістичних Республік* — першої в світі багатонац. соціалістичної д-ви. Досягненнями марксистсько-ленінської науки є розроблені *Комуністичною партією Радянського Союзу* і братніми комуністичними партіями положення про розвинуте соціалістичне суспільство, про шляхи побудови комунізму, висновок про те, що в процесі створення зрілого соціалістичного суспільства диктатура пролетаріату переростає в загальнонар. соціалістичну державу, а комуністична партія, залишаючись партією робітн. класу, стає авангардом, партією всього народу, вчення про *радянський народ* як нову істор. спільність людей, про *світову систему соціалізму* як новий тип екон., політ і культур. відносин між народами й державами, головну революційну силу сучасності.

Важливими документами творчого М.-л. є рішення XXIII, XXIV, XXV з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС, нова *Конституція СРСР*, праці Л. І. Брежнєва, ін. керівників партії.

КПРС, братні компартії розробили питання про неминучість поглиблення *загальної кризи капіталізму* в сучас. епоху, про розвиток революц. руху робітн. класу, класових союзників пролетаріату в боротьбі за демократію і соціалізм, про розвиток національно-визвольного руху, про *мирне співіснування* д-в з різним суспільним ладом і боротьбу за *мир* як важливу умову боротьби за демократію, соціальне та нац. визволення й соціалізм, про захист соціалістич. Вітчизни тощо.

Історія, сучас. сусп. життя переконливо підтверджують правоту ідей М.-л. Істинність М.-л. надає йому дійової сили, зумовлює величезну організуючу й перетворюючу роль у світовому розвитку. Марксизм-ленінізм є науковим фундаментом усієї практичної діяльності комуністичних і робітничих партій. Знання об'єктивних законів розвитку суспільства, наук. узагальнення уроків історії, революц. досвіду надають партії можливість виробляти і здійснювати правильну політику, програму, стратегію і тактику. М.-л.— наук. основа керівництва будівництвом соціалізму і комунізму, формування й реалізації планів екон., соціального і духовного розвитку суспільства. КПРС науково визначила шляхи й умови комуністичного будівництва в СРСР. Вона висунула завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення техніки, технології й організації виробництва, органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму, розробила *економічну стратегію КПРС*, найвищою метою якої є неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. Засобами досягнення цієї мети є динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення *науково-технічного прогресу*, зростання продуктивності праці, всемірне поліпшення якості праці в усіх ланках нар. г-ва. Партія визначила осн. напрями вдосконалення екон., соціальних, політ., ідеологічних, нац., організаційних та ін. відносин соціалістичного суспільства й переростання їх у комуністичні (див. *Соціальна програма КПРС*, *Аграрна політика КПРС*, *Національна політика КПРС*, *Програма Комуністичної партії Радянського Союзу*). Посилюється, розвивається ідеологічна, виховна функція М.-л. Зростає його роль у визначенні осн. шляхів і умов формування людини комуністичного суспільства, вихованні у трудящих комуністичної свідомості і моралі, здійсненні комплексного підходу до виховання, вдосконаленні всієї ідейно-політ. і виховної роботи парт., держ. і громадських орг-цій (див. *Ідеологічна робота КПРС*, *Комуністичне виховання*). Керуючись ідеями М.-л., рад. народ веде успішну боротьбу за забезпечення сприятливих міжнар. умов комуністичного будівництва в СРСР, гарантування безпеки країни, зміцнення позицій світового соціалізму, підтримує боротьбу народів за нац. визволення й соціальний прогрес, сприяє зміцненню миру і розвиткові міжнар. співробітництва. «Озброєна марксистсько-ленінським ученням, Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму» [Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1977, с. 7].

М.-л. є науковою ідеологією міжнар. робітн. класу. На його основі відбувається розширення й зміцнення рядів марксистсько-ленінських партій, будуються й розвиваються взаємовідносини між комуністичними і робітн. партіями (див., зокрема, *Ідеологічне співробітництво марксистсько-ленінських партій соціалістичних країн*). На основі принципів М.-л. і пролет. *інтернаціоналізму* згуртовується *міжнародний комуністичний рух*. *Нарада комуністичних і робітничих партій 1969* відзначила, що «весь досвід світового соціалізму,

робітничого і національно-визвольного руху підтвердив міжнароднезначення марксистсько-ленінського вчення» (Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. К., 1969, с. 299). М.-л.— володар дум передового людства, він суттєво впливає на напрям, характер, шляхи, форми, способи й темпи сучас. світового розвитку.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. т. 1—42. К., 1958—80; Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 1—55. К., 1969 — 78; Про 70-річчя II з'їзду РСДРП. Постанова Центрального Комітету КПРС від 4 квітня 1973 р. К., 1973; Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977; Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1979; Основоположник наукового комунізму. Тези до 150-річчя з дня народження Карла Маркса. К., 1968; До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. К., 1970; Про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 р. К., 1979; Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року К., 1979; Брежнєв Л. І. Ленінським курсом, т. 1—7. К., 1971—79; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. т. 1—5. К., 1965—74; Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., 1969. *В. І. Куценко.*

МАРКУ́ЗЕ (Marcuse) Герберт (19.VII 1898, Берлін — 30.VII 1979, Каліфорнія) — нім.-амер. бурж. філософ, соціолог, представник *франкфуртської школи*. Центр. місце у системі філос. і соціологічних ідей М. посідає суб'єктивно-ідеалістична «критична теорія», яка заперечує сусп.-істор. закономірність розвитку суспільства. На думку М., істор. прогрес приводить до посилення гноблення людини. Тому свобода індивіда полягає у «великій відмові» від сучас. цивілізації (за М., це т. з. одновимірне суспільство), яка через механізм потреб формує новий тип масової людини (т. з. одновимірна людина). Свідомість її легко стає об'єктом маніпуляції, внаслідок чого людина втрачає соціально-критичну позицію. Революція — це «анархічний бунт», рушійною силою якого виступає не робітн. клас, який, на думку М., «інтегрований» в існуючій системі і тому втрачає революційність, а «неінтегровані елементи» — народи «третього світу», інтелігенція і студентство капіталістичних країн, люмпен-пролетаріат. Таким чином, М. підмінює конкретний аналіз законів сучас. капіталізму аналізом абстрактно-суб'єктивних конструкцій, реальні суперечності капіталістичного суспільства — спекулятивними суперечностями між суттю людини та її існуванням, що призводить до заперечення якісної відмінності капіталістичної і соціалістичної систем, до *антикомунізму*. *Л. К. Куліченко.*

МА́РКУС-НЕ́ККЕР, Центральнотихоокеанські гори — підводне підняття на дні Тихого ок., у його зх. частині, між о-вами Маркус і Неккер у групі Гавайських о-вів. Довж. бл. 4500 км, шир. 500—1000 км, відносна вис. до 500 м. Поверхня погорбована, окремі надводні вершини утворюють острови.

МА́РКУШ Олександр Іванович (2.XI 1891, м. Хуст, тепер Закарп. обл. — 27.X 1971, там же) — укр. рад. письменник, фольклорист і педагог. Літ. діяльність почав 1921. Перша зб. оповідань — «Виміряли землю» (1925). В оповіданнях (збірки «Ірену засвatали», 1941; «Коровку гнали», 1943), у повісті «Юлина» (1942) змалював тяжку долю закарпатського селянина в умовах капіталізму. В творах, написаних після 1945, показав розквіт нового життя на Закарпатті. Перекладав твори угор. письменників.

Тв.: Світанок Тисі усміхнувся. Ужгород, 1966; Дорога в Широке. Ужгород, 1978; Рос. перекл.— Мараморошские рассказы. М., 1963.

О. В. Мишанич.

МАРКШЕЙДЕРІ́Я (нім. Markscheiderei, від Mark — межа і scheiden — розділяти) — галузь *гірничої науки*, пов'язана з просторово-геометр. вимірюваннями (маркшейдерськими зніманнями) в надрах Землі або на відповідних ділянках її поверхні при розробленні й експлуатації родовищ корисних копалин і гірничо-буд. роботах. Виникла водночас з розвитком *гірничої справи*. До осн. завдань М. належать: вивчення форм залягання і властивостей корисних копалин; детальне знімання *гірничих виробок* або *підземних споруд* з подальшим зображенням їх на планах, картах чи розрізах; розв'язування гірничо-геометр. задач, що виникають при буд-ві й експлуатації гірничих або ін. підприємств з підземними спорудами та комунікаціями. Крім того, завданнями М. є: контроль за раціональним розробленням родовищ корисних копалин, облік і аналіз на шахті або руднику руху запасів, видобутку і втрат корисних копалин; вивчення процесів зсування гірських порід над виробленим простором; охорона надр від хижацької і неправильної розробки. Маркшейдерські роботи виконують за допомогою *далекомірів*, *гірокомпасів*, *нівелірів*, *теодолітів*, лазерних приладів тощо. На гірничих підприємствах, а також у спеціалізованих проектних і буд. організаціях М. звичайно виділена в окрему службу. В СРСР проблеми М. досліджують у Всесоюзному н.-д. ін-ті гірничої геомеханіки і маркшейдерської справи (Ленінград, один з філіалів ін-ту — у Донецьку), у Дніпропетровському гірничому, Донецькому політех., Криворізькому гірничорудному ін-тах тощо.

Літ.: Федоров Б. Д., Коробченко Ю. В. Основы геодезии и маркшейдерского дела. М., 1978; Маркшейдерское дело. М., 1979; Ушаков И. Н. Горная геометрия. М., 1979.

В. О. Сазонов.

МАРЛІ́НСЬКИЙ О. (1797—1837) — декабрист, рос. письменник. Див. *Бестужев* О. О.

МА́РЛО (Marlowe) Крістофер (6. II 1564, Кентербері — 1.VI 1593, Дептфорд) — англ. поет і драматург епохи Відродження. Від героїзації виняткової людини у драмі «Тамерлан Великий» (1590) М. переходить до розкриття трагічних суперечностей бунтівника-індивідуаліста в драмі «Трагічна історія доктора Фауста» (1589, вид. 1604) і до сатири на хижацтво лихваря в драмі «Мальтійський єврей» (вид. 1633). В істор. хроніці «Едуард II» (вид. 1594) засуджував феод. монархію, в трагедії «Паризька різня» (незакінч.) — католицький фанатизм. За релігійне вільнодумство і республіканські настрої убитий агентами таємної поліції.

Тв.: Рос. перекл.— Сочинения. М., 1961.

Літ.: Парфёнов А. Т. Кристофер Марло. М., 1964. *Б. Б. Бунич-Ремізов.*

МА́РЛЯ (від франц. marli — серпанок) — легка прозора *бавовняна тканина* полотняного *переплетення ниток*. Гігроскопічна, дірчаста. Найчастіше буває вибіленою, рідше — сировою. М. використовують як перев'язувальний матеріал, у швейному виробн. тощо.

МАРМАРО́Ш-СІГЕ́ТСЬКІ СУДОВІ ПРОЦЕ́СИ 1904—06 і 1913—14 — судові розправи австро-угор. уряду над селянами Закарпаття, які брали активну участь у нац.-визвольному русі, в боротьбі за возз'єднання з Україною і Росією. Однією з форм нац.-визвольної боротьби був масовий перехід селян з уніатства до православ'я. Одним з найбільших центрів «православного руху» стала Мармароська жупа на Закарпатті. Щоб придушити сел. рух, австро-угор. уряд вдався до репресій, звинувачуючи учасників руху в «державній зраді». В лютому 1904 в Мармарош-Сігеті було організовано суд. процес над 22 селянами, з яких 9 було засуджено до різних строків тюремного ув'язнення і сплати штрафу. Виступи селян відбулися і 1906 в ін. жупах. Проте репресії не спинили наростання «православного руху». На поч. 1912 до православ'я вже перейшло 30—35 тис. закарпатців. У відповідь на це австро-угор. уряд знову влаштував у Мармарош-Сігеті суд. процес над 96 селянами сіл Ізи, Великих Лучок та ін. Процес почався 29.XII 1913 й закінчився 3.III 1914. 32 підсудних було визнано винними в антиурядовій агітації й засуджено до різних строків тюремного ув'язнення і сплати штрафу.

МАРМАРО́ШСЬКИЙ МАСИ́В — гірський масив у Сх. Карпатах. Складається з докембрійських та палеозойських кристалічних сланців і мезозойських та палеогенових осадочних порід. Лежить гол. чин. в Румунії, де представлений горами Марамуреш, Родна, Хегимаш і Бистрицькими. В межах України його пн.-зх. відроги — *Чивчинські гори* в Чернів. та Івано-Фр. областях і Рахівський масив у Закарп. обл. Найвищі вершини — г. П'єтрос (2305 м) та Піп Іван Мармарошський (1944 м). Розчленований ущелиноподібними долинами річок. Схили круті, скелясті, вкриті широколисто-хвойними лісами. На вершинах — криволісся і зрідка луки (*полонини*).

К. І. Геренчук.

МА́РМУР (лат. marmor, від грец. μάρμαρος, букв.— блискучий) — карбонатна метаморфічна гірська порода, яка утворилася внаслідок перекристалізації *вапняку* або *доломіту*. Складається гол. чин. з *кальциту* (90—98%). Чистий М. білого кольору. Домішки (кварц

МАРМУР ШТУЧНИЙ

польові шпати, біотит, піроксени, гранати, графіт, гематит, лімоніт тощо) забарвлюють М. у рожевий, червоний, жовтий, коричневий, зелений, чорний, сірий та строкаті кольори. Твердість 3. *Текстура* дрібно-, середньо- та грубозернистa. Найбільші родовища М.— в Італії та Греції; в СРСР є на Уралі, в Карелії, в Закавказзі, на Україні (Закарпаття, Донбас, Кримський п-ів). Застосовують в електротехніці та ін.

М. має високі декоративні якості, тому ще з античності його широко використовують у скульптурі та архіт. оздобленні споруд. Для скульптури вживають переважно білий М. (з жовтуватим або блакитним відтінком), щільний без прожилок і тріщин, з однорідною дрібнозернистою будовою, який добре полірується; іноді — чорний або кольоровий, а також мармуровий дрібняк. З М. виготовляють також худож. вироби. Найкращим М. для творів мист. є каррарський (Італія), пароський (Греція), коелгінський і баландинський (Урал) та ін. Укр. М. різних кольорів (закарпатський і кримський) широко використовують для монументально-декоративних робіт.

Е. Я. Жовинський (геологія).

МА́РМУР ШТУ́ЧНИЙ — облицьовувальний будівельний матеріал, що імітує природний *мармур*. Виготовляється у вигляді плит (деталей) і *штукатурки* з гіпсових *в'яжучих речовин* або вапна та мармурової пудри. Поверхню М. ш. шліфують та полірують шліфувальними каменями або спец. прасками, нагрітими до т-ри 175—200° С. Ним облицьовують стіни, колони, пілястри тощо всередині приміщень.

МА́РМУРОВЕ МО́РЕ — середземне море між Європою і Азією. На Пн. Сх. прот. *Босфор* сполучене з Чорним м., на Пд. Зх. прот. *Дарданелли* — з Егейським м. Пл. 12 тис. км², завглибшки до 1389 м. Береги переважно гористі, розчленовані; у пн. частині багато підводних рифів. Найбільші острови — Мармара, Принцеві та ін. Взимку не замерзає. Солоність на поверхні до 26‰. Рибальство. Через М. м. проходять важливі мор. шляхи. Гол. порти: Стамбул, Ізміт (Туреччина).

МА́РНА — річка на Пн. Франції, права прит. Сени. На М. під час *Першої світової війни 1914—18* 5 — 12.IX 1914 відбулася битва між англо-франц. і нім. військами, що закінчилася поразкою останніх. Це був провал нім. плану швидкого розгрому ворога на Зх. фронті.

МАРНОВІ́РСТВО, забобони — облудна віра, зв'язана з уявленням про існування надприродних сил. М. є віра в долю, сновидіння, *чаклунство, ворожіння,* прикмети, пророцтва, «святі місця». Виникло за первіснообщинного ладу як вияв безпорадності людини перед силами природи. В класовому суспільстві стало одним із знарядь пригноблення нар. мас пануючими класами. Марновірні уявлення входять до складу всіх реліг. систем. В соціалістичному суспільстві М., реліг. передсуди є пережитками минулого в свідомості й поведінці окремих людей. Подолання проявів М.— важливе завдання *комуністичного виховання*.

МАРО́ (Marot) Клеман (23.XI 1496, Каор, деп. Ло — 10.IX 1544, Турін) — франц. поет. Представник раннього Відродження у Франції. За зв'язки з протестантами і переклади псалмів для них зазнав переслідувань. Помер у вигнанні. В поемі «Пекло» (1526), сатиричних віршах («Жану Сер», «Брат Любен») висміював мораль представників феод. суспільства, католицької церкви. Значне місце в творчості М. займають поетичні послання, пісні, зв'язані з фольклором («Пан Робен»). Поряд з любовною лірикою писав вірші громадян. звучання. Перекладав твори рим. поетів (Овідія, Вергілія, Марціала). Укр. мовою вірші М. перекладав М. Терещенко.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Сузір'я французької поезії, т. 1. К., 1971.

В. І. Пащенко.

МАРОДЕ́РСТВО (від франц. maroudeur — грабіжник) — викрадення грабіжником на полі бою (в т. ч. у районі, який зазнав бомбардування або обстрілу) речей у вбитих і поранених, як своєї, так і ворожої армій. Характерне для солдат імперіалістич. армій, найманців, каральних загонів тощо. За рад. правом М. є одним з *військових злочинів,* що, відповідно до закону (в УРСР — ст. 260 КК УРСР), карається позбавленням волі на строк від 3 до 10 років або смертною карою.

МАРОККА́НЦІ — нація, основне населення Марокко. Чисельність — 14,5 млн. чол. (1978, оцінка). Більшість М. говорить марокканським діалектом *арабської мови,* частина — також діалектами *берберської мови.* Віруючі М.— мусульмани-суніти. Етнічна спільність М. складалася в результаті змішання корінних жителів *берберів* з арабами, які проникали в Пн.-Зх. Африку (починаючи з 7 ст.). Консолідації М. в націю сприяв нац.-визвольний рух проти франц. і ісп. колонізаторів (1912—56). Про історію, г-во і культуру М. див. *Марокко.*

МАРО́КО, Королівство Марокко — держава на Пн. Зх. Африки. На Пн. омивається водами Середземного м., на Зх.— Атлантичного ок. В адм. відношенні поділяється на 28 провінцій і 2 міські префектури.

Державний лад. М.— конституційна монархія. Діє конституція 1972. Глава д-ви й верховний головнокомандуючий — король. Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент — Палата представників (264 депутати, обирані строком на 4 роки), ²/₃ складу якої обирається населенням, а ¹/₃ — колегіями виборщиків. Уряд, призначуваний королем, очолює прем'єр-міністр.

Природа. Більшу частину тер. М. займають гори, підвищені рівнини й плато (месети). З Пд. Зх. на Пн. Сх. простягається гірська система *Атлас* з найвищою точкою країни — г. Тубкаль (вис. 4165 м). Вздовж узбережжя Атлантичного ок.— примор. низовинні рівнини, на Пд. і Пд. Сх.— піщані й кам'янисті ландшафти пустелі *Сахари.* Тер. країни відзначається сейсмічною активністю, бувають значні землетруси. Поклади фосфоритів, свинцевої, кобальтової, мідної, цинкової та залізної руд, кам. солі, вугілля, нафти й газу. Клімат переважно субтропічний, на Пн.— середземноморський (пересічна т-ра липня від +24 до +28°, січня — від +10 до +12°), в горах — перехідний до континентального. Пересічна річна кількість опадів на Пн. і в горах бл. 1000 мм, на Пд. до 200 мм. Гол. ріки — Мулуя, Себу, Умм-ер-Рбія. Більшість річок повноводні лише під час повені. В горах і на плато поширені гірсько-лісові бурі й сіро-коричневі грунти, в пустелях — скелетні, на примор. низовинах — алювіальні. Переважають сухі степи, напівпустельна й пустельна рослинність, на середземноморському узбережжі — зарості чагарників (*маквіс*). Ліси збереглися гол. чин. в горах і займають бл. 12% площі М.

Населення. Осн. нас.—*марокканці.* Живуть також французи, іспанці, марокканські євреї та ін. Пересічна густота нас. — понад 42 чол. на 1 км² (1978, оцінка). Офіц. мова—арабська. Міське населення становить понад 35%. Найбільші міста: *Касабланка, Рабат, Маракеш, Танжер.*

Історія. В давні часи тер. сучас. М. населяли племена лівійців, або давніх берберів. У 2-му тис. до н. е. на узбережжі М. були засн. колонії фінікійців (пізніше перейшли під владу *Карфагену*). В 27 до н. е. Пн. М. завоював Рим, у 5 ст.— *вандали,* в 6 ст.— *Візан-*

Герб Марокко.

МАРОККО

Площа — 446,5 тис км²

Населення — 18,9 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Рабат

Марокко. Краєвид в Атлаських горах.

Видобування кобальтової руди на руднику Бу-Аззер.

тія. В 702—711 тер. М. захопили араби (увійшла до складу араб. Халіфату). В країні поширилися араб. мова та іслам. З 788 до поч. 9 ст. у пн.-зх. частині М. існувала д-ва Ідрісідів. У 10 ст. тер. М. було включено до халіфату Фатимідів. З серед. 11 ст. до 60-х рр. 13 ст. М. становило ядро д-ви Альморавідів, згодом — д-ви Альмохадів. У 14 ст. країна розпалася на окремі феод. володіння. В 15 ст. почалося проникнення в М. європейців (португальців та іспанців), які поступово оволоділи всім узбережжям країни. Марокканські племена почали боротьбу з колонізаторами, що завершилася в кін. 16 ст. вигнанням їх з більшості узбережних міст. З 40-х рр. 19 ст. почалося збройне вторгнення у М. Франції та Іспанії. В 1912 було встановлено франц. протекторат над М., незначна частина М. підпала під владу Іспанії. Тер. М. було поділено на франц., іспан. і міжнар. (Танжер) зони. Народ М. вів постійну боротьбу проти колонізаторів. У 1921 в іспан. зоні відбулося повстання рифських племен на чолі з *Абд аль-Керімом*, внаслідок якого було проголошено *Рифську республіку* (1926 була розгромлена об'єднаними силами Франції та Іспанії). Після 2-ї світової війни під тиском нац.-визвольного руху марокканського народу Франція та Іспанія 1956 визнали незалежність М. Того ж року було скасовано міжнар. режим Танжера (приєднано Танжер до М.). У 1958 М. встановило дипломатичні відносини з СРСР. У 1958 М. добилося визволення від іспан. панування пров. Тарфая 1969 — Інфі. В 70-х рр. в М. загострилися соціальні суперечності. У найбільших містах країни відбулися страйки, масові антиурядові демонстрації студентів, які було придушено збройними силами. Активізували діяльність опозиційні партії. В 1965 у Парижі було вбито лідера опозиц. партії Нац. союз вар. сил *Бен-Барку*. В 1971 і 1972 в М. були спроби держ. перевороту, 1973 — збройні виступи опозиції. Розуміючи необхідність екон. і політ. реформ, король Хасан II 1973 оголосив про проведення заходів, спрямованих на «марокканізацію економіки». На міжнар. арені М. проводить політику нейтралітету, підтримує дружні відносини з СРСР та ін. соціалістич. країнами. В 1974 між СРСР і М. підписано угоду про торг. співробітництво, 1978 — угоду про екон. і тех. співробітництво в галузі фосфатів та мор. рибальства. З 1956 М.— член ООН. М.— член *Ліги арабських держав* і *Організації африканської єдності*.

В. К. Гура.

Політичні партії, профспілки. Істіклял (**«Незалежність»**), засн. 1943. Найвпливовіша бурж. партія. Національний союз народних сил, засн. 1959. Соціалістичний союз народних сил, засн. 1974. Національне об'єднання незалежних, засн. 1978. *Партія прогресу і соціалізму* Марокко, засн. 1974. Марокканська спілка праці, засн. 1955. Загальна спілка марокканських трудящих, засн. 1960. Демократична конфедерація праці, засн. 1978.

Касабланка. Панорама частини міста.

Господарство. М.— агр. країна з відносно розвинутою гірничодобувною пром-стю. Після проголошення незалежності уряд країни взяв курс на розвиток ряду сучас. галузей г-ва, зміцнення держ. сектору. З 1963 проводиться агр. реформа, створюються кооперативи. Проте іноз. капітал (гол. чин. Франції та США) продовжує посідати значні позиції в економіці М. У зв'язку з світовою капіталістичною кризою 70-х рр. у країні зросли ціни, інфляція та безробіття (частина працездатного населення змушена шукати роботу за кордоном). Зовн. заборгованість 1979 становила майже 50% вартості валового нац. продукту. В с. г. зайнято 65% самодіяльного населення і створюється бл. 30% валового нац. продукту. Обробляється 7,5 млн. га землі, важливе значення має іригація. Переважає землеробство. Осн. масу товарної с.-г. продукції дають великі капіталістичні ферми, поряд з якими існують численні малопродуктивні сел. г-ва. Вирощують гол. чин. зернові культури (збір, тис. т, 1978): пшеницю — 1876, ячмінь — 2326, кукурудзу — 390; з тех. культур — цукр. буряки — 2395, бавовник — 17, льон, тютюн, сизаль; на великих плантаціях — цитрусові (на експорт) — 1089, маслини — 250, виноград. Тваринництво має екстенсивний, переважно відгінно-пасовищний характер. Розводять велику рогату худобу, овець і кіз. Рибальство (1978 — 286 тис. т риби). В лісах — заготівлі кори коркового дуба, деревини евкаліпта, листя карликової пальми. Вирощування трави альфи (сировини для целюлозно-паперової пром-сті). Провідна галузь пром-сті — гірничодобувна. М. займає 2-е місце серед капіталістичних країн та країн, що розвиваються, за видобутком і 1-е місце за експортом фосфоритів. Видобувають також руди чорних та кольорових металів, кам. вугілля, нафту й природний газ. З галузей обробної пром-сті найрозвинутіші харчосмакова, особливо рибо-, фрукто- й овочеконсервна, виноробна (у 1978 вироблено 0,9 млн. галонів вина) та текст. (бавовняна, вовняна, шовкова та ін.). Окремі підприємства металообробної, електротех., автоскладальної, хім., взут. пром-сті. Нафтопереробний з-д. Виробн. целюлози, паперу, буд. матеріалів тощо. Кустарні промисли. В 1978 було вироблено 3737 млн. кВт × × год електроенергії. У м. Джераді з допомогою СРСР збудовано найбільшу в країні ТЕС. Гол. пром. центри — Фес, Мекнес, Марракеш, Касабланка. Довж. (тис. км, 1978): з-ць — 1,8, автошляхів — 27,7 (у т. ч. з твердим покриттям — 25). 98% зовнішньоторг. перевезень припадає на мор. транспорт. Осн. порти — Касабланка, Мохаммедія, Танжер, Сафі, Рабат. Аеропорти в Рабаті, Касабланці, Танжері. З М. вивозять фосфорити, руди кольорових металів, цитрусові, рибні, овочеві та фруктові консерви, килими, вино, корок; довозять машини й устаткування, прокат чорних металів, нафту, хім. товари, прод. товари та ін. Гол. торг. партнери — Франція, ФРН, Іспанія, Італія. Розвиваються торг.-екон. зв'язки з СРСР. Грошова одиниця — дірхам. За курсом Держбанку СРСР 100 дірхамів = 16,30 крб. (жовтень 1980).

О. К. Соловйов.

Видобуток основних видів мінеральної сировини (тис. т)

Сировина	1978
Фосфорити, млн. т	19,3
Залізна руда	57,0
Свинцева руда	167,0
Цинкова руда	10,0
Марганцева руда (хімічна)	114,0
Кобальтова руда	9
Пірити	190,0
Кам'яне вугілля	720,0
Нафта	24,5
Природний газ, тис. м³	84,7

Медичне обслуговування. В 1975 було 23 140 лікарняних ліжок (13 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 1606 лікарів (0,9 лікаря на 10 тис. ж.), 145 зубних лікарів і 535 фармацевтів. Лікарів готують на мед. ф-ті ун-ту в Рабаті і в школі медицини в Касабланці. В М. в основному приватна система мед. обслуговування.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. Згідно з законом

Марокко. Бронзова скульптура з Волюбіліса. Римський час.

1963 в країні запроваджено обов'язкове навчання дітей віком від 7 до 13 років. Однак на поч. 70-х рр. 78,6% нас. становили неписьменні. Поряд з держ. існують приватні школи. Строк навчання у поч. школі 5 років, у середній — 7 (4 + 3). Викладання у поч. школі — араб. мовою, в середній — фактично франц. мовою. В 1977/78 навч. р. у поч. школах налічувалося 1,8 млн. учнів, у серед. навч. закладах — 582,2 тис., у вищих навч. закладах — 77,4 тис. студентів. Вузи: Ун-т ім. Мухаммеда V у Рабаті (засн. 1957; 26 тис. студентів); мусульм. ун-т Карауїн у м. Фесі (найстаріший в Африці, засн. 859), там же — Ун-т ім. Мухаммеда бен Абдаллаха (засн. 1973); Ун-т ім. Хасана II (засн. 1975) в Касабланці, 12 ін-тів і коледжів, 2 школи красних мистецтв — у Касабланці й Тетуані, мед. школа в Касабланці. Наук. заклади: Шеріфський наук. ін-т, Нац. ін-т агрономічних досліджень, Центр наук. досліджень при Ун-ті ім. Мухаммеда V, усі — в Рабаті; ряд наук. т-в. Муніципальна б-ка в Касабланці, Центр. б-ка з архівом у Рабаті, б-ки ун-тів, б-ки у містах Танжері, Фесі, Тетуані тощо. Музеї: античний і археол. в Рабаті, Музей зброї у Фесі; археол., мистецтва і фольклору в Тетуані, музеї в Касабланці й Танжері. *В. З. Клепиков.*

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в М. виходило 8 щоденних газет заг. тиражем понад 200 тис. прим. та 52 ін. періодичні видання. Газети: араб. мовою — «Аль-Алям» («Прапор», з 1946), «Аль-Анба» («Вісті», виходить з 1963); франц. мовою — «Марок суар» («Вечірнє Марокко», з 1971), «Матен дю Саара» («Ранок Саару», з 1971), «Опіньйон» («Думка», з 1965), араб. і франц. мовами — «Аль-Баян» («Маніфест», з 1972) — орган Партії прогресу і соціалізму. Нац. інформ. агентство Магріб Араб Пресс засн. 1959. Радіомовлення і телебачення контролює урядова служба Марокканське радіомовлення і телебачення, засн. 1962. Радіомовлення ведеться араб., франц., ісп., англ. і берберською мовами. Телебачення (з 1962) — араб. і франц. мовами.

Література М. існує араб., берберською та франц. мовами. Л-ра араб. класичною мовою розвивалася в заг. руслі араб. л-ри (див. *Арабська культура*, розділ Література), особливо під впливом л-ри араб. Іспанії (Андалусії). Значне місце займає усна нар. творчість на місцевому араб. діалекті та берберською мовою. У 20 ст. серед арабомовних письменників найвідоміші: прозаїки А. Бенджеллун, А. Геллаб, М. ат-Танджаві, драматурги Х. Саїх, А. аль-Аладжі (на діалекті), поет М. аль-Халаві. З франкомовних письменників виділяються прозаїки А. Сафріуї, Д. Шрайбі, поет і філософ М. Азіз Лахбабі. В кінці 70-х рр. з новаторськими пошуками в поезії виступили М. Хайреддін, Т. Бенджеллун, М. Лаабі та ін. *Ю. М. Кочубей.*

Виступ фольклорного ансамблю.

Архітектура. На тер. М. збереглися руїни рим. міст з залишками мозаїки і скульптури (Волюбіліс, Тамуд, Тінгіс). Середньовічні міста складаються з «касби» (цитаделі) та «медини» (власне міста); оточені стінами з прямокутними в плані баштами. В той час споруджували мечеті (Карауїн у Фесі, 859, розширена 956 і 1135; Кутубія в Марракеші, 1153; Хасана в Рабаті, 1195), мінарети (мінарет мечеті Кутубія в Марракеші, 1184—99), фортеці (Амаргу, поблизу Феса, 11 ст.; Тасгімут, поблизу Марракеша, 12 ст.). Збереглися пам'ятки 16—17 ст. (ансамбль мавзолеїв у Марракеші, 2-а пол. 16 ст.; Великі мечеті в Танжері й Тетуані) та 18—19 ст. (брама Баб-аль-Мансур в Мекнесі, 1732; палаци Феса — Дар-Бата, Мекнеса — Дар-Джамаї та Марракеша — Дар-аль-Максен). У період франц. протекторату окремі міста М. забудовуються європ. кварталами (франц. арх. А. Прост). З 1950-х рр. споруджують будівлі з використанням нових буд. матеріалів і конструкцій (будинок «Ліберте» у Касабланці, 1950, арх. Л. Моранді; госпіталь у Рабаті, поч. 1950-х рр., арх. Е. Делапорт).

Образотворче мистецтво. На тер. М. збереглися неолітичні наскельні зображення тварин (1-е тис. до н. е.), круглі кам. могильники — «шуші», кераміка. В 11—15 ст. на тер. М. склалося т. з. *мавританське мистецтво.* З того часу в архітектурі широко застосовується декор. віртуозне різьблення на камені та стуку (алебастрова штукатурка), мозаїка, глазурована кераміка, вітражі: Велика мечеть у Таза, 12—13 ст.; медресе Аттарін у Фесі, 1323—25. За середньовіччя великого розвитку досягло гкацтво, килимарство, гиснення на шкірі, виготовлення кераміки, обробка бронзи, ювелірна справа. Усі ці види декор.-ужиткового мист. розвиваються й тепер.

Музика М. сформувалася внаслідок взаємовпливу муз. культур берберів і арабів. Муз. інструменти берберів: касба (флейта), арханім, замбр (сопілки), тамбурини — бендир (великий плоский бубон), тариджа (видовжений глиняний бубон), ель-калаль джа та у-ер-рбаб (скрипки, їх замінила європ. скрипка). Араб. музика представлена мист. класичним (ала і сама) та народним (гриха), велике місце посідає реліг. музика — дикр. Муз. інструменти: кеманча, канун, рта (барабан). У М. працюють: 3 оркестри Радіо (симф., андалузької музики, фольклорний), Нац. фольклорний ансамбль, консерваторії (в Мекнесі, Танжері, Касабланці), Нац. консерваторія музики, танцю й драм. мист.— в Рабаті, Нац. школа музики і танцю в Тетуані.

Кіно. Перші кінозйомки на тер. М. було здійснено 1907 іноз. режисерами. В 1944 в Рабаті споруджено кіностудію «Суссі», проте кінематографія була під владою іноз. фірм. Нац. кіновиробництво виникло після проголошення незалежності. В 1966 в М. створено кіноасоціацію (вперше в Африці). В 1970 відкрито кіностудію в Айн-Шоку (передмістя Касабланки). Серед фільмів: «Перемогти, щоб жити» (1968, реж. М. Тазі і А. Меснауї), «Сліди» (1970, реж. Хамід Беннані), «Тисяча і одна рука» (1972), «Нафтової війни не буде» (1975), «Криваве весілля» (1977, за п'єсою Гарсіа Лорки, всі — реж. С. Бен Барка), «Ель-Шергі, або Люта мовчанка» (1975, реж. М. Сміхі).

Літ.: Горнунг М. Б., Уткин Ф. Н. Марокко. М., 1966; Луцкая Н. С. Очерки новейшей истории Марокко. М., 1973; Коммунистическая партия Марокко в борьбе за национальную независимость. Материалы и документы 1949—1958. Пер. с франц. М., 1959; Вирабов А. Г. Марокко. Основные проблемы экономического развития (1956—1972). М., 1975; Никифорова И. Д. Литература национального возрождения. М., 1968; Завадовский Ю. Н. Марокканская литература на арабском языке. В кн.: Фольклор и литература народов Африки. М., 1970; Прожогина С. В. Национальные литературы Алжира, Марокко и Туниса. В кн.: Прожогина С. В. Франкоязычная литература стран Магриба. М., 1973; Веймарн Б., Каптерева Т., Подольский А. Искусство арабских народов. М., 1960; Всеобщая история архитектуры, т. 8. М., 1969; Шоттен А. Обзор марокканской музыки. Пер. с франц. М., 1967.

Марокко. Рабат. Панорама частини міста.

МАРОНІТИ — прибічники маронітської християнської церкви, засновником якої, за легендою, був Мар Марон (4—5 ст.). Живуть гол. чин. у Лівані та невеликими групами в Сирії, Єгипті, Пн. і Пд. Америці, на Кіпрі. В 13—16 ст. М. визнали верховенство папи римського, їхня догматика близька до католицької, проте вони зберегли старовинний сх. ритуал, деякі особливості культу і обрядів. З 1954 главу М. (резиденція — в Лівані) призначає Ватікан. В 70 — на поч. 80-х рр. маронітська буржуазія очолила боротьбу ліванської реакції проти нац.-патріотичних сил. Див. також ст. *Ліван* (розділ Історія).

МАРР Микола Якович [25.XII 1864 (6.I 1865), Кутаїсі — 20.XII

1934, Ленінград] — рад. філолог і археолог, з 1912 — акад. Петерб. АН (згодом — АН СРСР). Закінчив Петерб. ун-т (1890), професор цього ун-ту (з 1900). Дослідив і опублікував багато пам'яток вірм. і груз. л-р. Вивчав *кавказькі* (*іберійсько-кавказькі*) *мови*. Працював також у галузі історії, археології (провадив, зокрема, розкопки *Ані*) та етнографії Кавказу. Побудував своєрідну лінгвістичну теорію, яку назвав *яфетичною теорією*, а пізніше — «новим ученням про мову», засновану на твердженні про спільність походження всіх мов світу, структурні відмінності яких пояснював належністю до різних стадій мовного розвитку, що нібито послідовно змінюють одна одну. Ці положення залишилися без переконливого наук. обгрунтування. У лінгвістичних дослідженнях М. використовував і факти укр. мови, робив спроби аналізувати її походження й генетичні зв'язки з ін. слов'ян. і неслов'ян. мовами, але прийшов до хибних висновків (праця «Яфетичні зорі на українському хуторі», 1930, та ін.). Водночас правильно вказував на необхідність розробки в рад. мовознавстві заг. проблем зв'язку мови й суспільства, мови й мислення. Ряд положень його теорії (зокрема, з питань мовної *типології*) дістав дальший розвиток у працях рад. мовознавців. М. здійснив велику роботу щодо вивчення мов народів СРСР і створення для багатьох з них писемності (див. *Молодописемні мови*). Нагороджений орденом Леніна.

Тв.: Укр. перекл.— Вибрані твори, т. 1—2. К., 1937—38.

Літ.: Абаев В. И. Н. Я. Марр (1864—1934). «Вопросы языкознания», 1960, № 1. *О. С. Мельничук.*

МАРРА́КЕ́Ш — місто в центр. частині Марокко, адм. ц. пров. Марракеш. Вузол автомоб. шляхів, залізнична станція. 332,7 тис. ж. (1971). Найрозвинутіша харчосмакова пром-сть (фрукто- і овочеконсервна, м'ясохолодобійна, борошномельна, маслоробна). З-д пластмас, підприємства буд. матеріалів, деревообр., текст., швейної галузей. Кустарне виробн. килимів і виробів з сап'яну, вироблення шкір. Ф-т мусульманського ун-ту Карауїн. Музей марокканського мист. та ін. Пам'ятки архітектури 11—16 ст. М. засн. бл. 1070.

МАРРАМБІ́ДЖІ — ріка на Пд. Сх. Австралії, права прит. *Мурею*. Довж. 2172 км, площа бас. 165 тис. км². Бере початок в Австралійських Альпах. Живлення переважно дощове. У сухий сезон іноді пересихає. Є водосховище (Барріндджак) і ГЕС (у верхів'ї). В сезон дощів судноплавна. Використовують для зрошування.

МА́РРІ — ріка в Австралії. Див. *Муррей*.

МАРРОКІ — крайній пд. мис Європи (36°00′ пн. ш. і 5° 37′ зх. д.). Розташований на о. Таріфа у Гібралтарській прот., сполученому дамбою з Піренейським п-овом.

МАРС (Mars) — у рим. міфології бог війни. Спочатку М. вшановували як божество весни, врожаю. За його ім'ям названо перший місяць рим. календаря — март. Пізніше М. ототожнили з грец. богом *Аресом*. Його вважали батьком Ромула й Рема — легендарних засновників Рима, покровителем військової моці Рим. держави.

МАРС — четверта за віддаллю від Сонця планета *Сонячної системи*, астр. знак ♂. Рухається навколо *Сонця* по еліптичній *орбіті* на серед. віддалі 228 млн. км. Нахил площини орбіти М. до площини *екліптики* дорівнює 1,8°. Серед. швидкість руху М. по орбіті 24,2

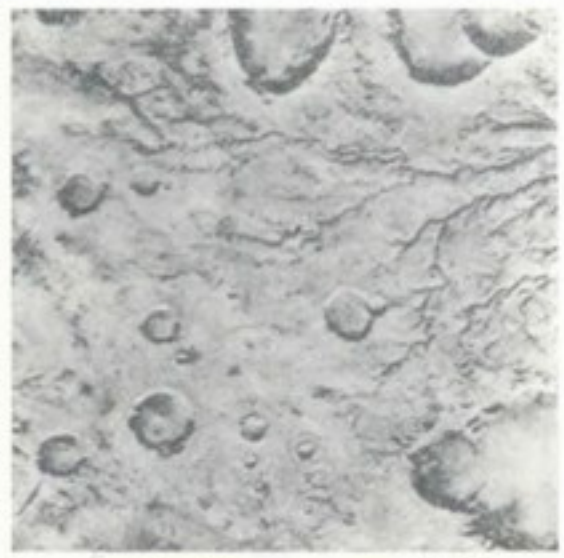

Фотографія ділянки поверхні Марса, одержана космічним апаратом «Марінер-7» 1969.

км/с; період обертання навколо Сонця — 687 діб. Протистояння М. (див. *Протистояння планети*) відбуваються раз на два роки; серед них виділяються великі протистояння, що повторюються кожні 15—17 років, коли М. наближається до Землі на віддаль 56 млн. км. М. обертається навколо своєї осі за 24 год 37 хв 22,7 с. Нахил площини екватора до площини орбіти М. становить 25,2°, тому на М., як і на Землі, змінюються пори року. Екваторіальний радіус М. дорівнює 3393,4 км, полярний — 3375,8 км. Маса М.— $6{,}423 \cdot 10^{26}$ г, серед. густина — 3,97 г/см³, прискорення сили тяжіння 372 см/с², друга *космічна швидкість* біля поверхні М.— 5,0 км/с. У М. є два природні супутники — *Фобос* і *Деймос*.

На М. спостерігають темні (т. з. моря) і світлі (материки та полярні шапки) плями. Поверхня М. має виразний рельєф. На фотографіях, одержаних з близької віддалі, добре видно велику кількість кратерів (вулканічного та ударного походження) різних розмірів (зокрема кратер Nix Olympica висотою 28 км), гірських пасом та ущелин типу каньйонів (іл. с. 380). Поблизу кратерів ударного походження спостерігаються жолоби, всередині яких «острови», обриси яких нагадують краплину сльози. Поверхневий шар М. дуже роздрібнений. Його осн. компонентами є SiO_2, Fe_2O_3, MgO, SO_3, Al_2O_3, CaO, TiO_2. Полярні шапки складаються з льоду H_2O та CO_2. Не виключена наявність підгрунтового водяного льоду. Найвища т-ра поверхні дорівнює 316 К в перигелії і 286 К в афелії, найнижча — бл. 150 К в районах полярних шапок. Осн. складова атмосфери М.— CO_2 (95%). В невеликих кількостях є азот (2—3%), аргон (1—2%), пара води, кисень (0,1—0,4%) і озон. Серед. т-ра в нижніх шарах дорівнює 210 К. Атм. тиск, залежно від рельєфу, змінюється від $0{,}5 \cdot 10^{-3}$ до $8 \cdot 10^{-3}$ бар. В періоди спокійної атмосфери серед. швидкість вітру на висоті 1,6 м становить 2,4 м/с. Швидкість і напрям вітру, а також атм. тиск змінюються з переходом від дня до ночі, а в періоди пилових бур швидкість вітру досягає 100—140 м/с. В атмосфері М. часто спостерігаються білі (конденсована вода) та жовті (пилові) хмари. В роки, що межують з великими протистояннями, відмічаються періоди глобальних пилових бур. Вони починаються, як правило, в розпал літа в пд. півкулі М. В цей час пилові хмари, верхня межа яких досягає 40—50 км, настільки щільні, що повністю закривають від земного спостерігача деталі поверхні. На різних стадіях існування пилової хмари (тривалість якого досягає 3—5 місяців) серед. радіус часток змінюється від 10 до 1 мкм. Осн. складовою їх є SiO_2 (60 ± 10%). Ознак життя на М. не виявлено. Більшість названих даних одержано за допомогою рад. і амер. космічних апаратів типу *«Марс»*, *«Марінер»*, *«Вікінг»*.

Літ.: Мороз В. И. Физика планеты Марс. М., 1978. *О. В. Мороженко.*

МАРС, метеорна автоматизована радіолокаційна система — багатофункціональна автоматизована радіолокаційна система для досліджень *метеорів*. Єдина в СРСР. Створена 1968 в Харкові. Див. *Радіолокація метеорів*.

«МАРС» — назва серії рад. *автоматичних міжпланетних станцій* (АМС) для дослідження планети Марс, а також програми їх розробок і запусків (табл.). АМС «М.» забезпечили одержання нових наук. даних про космічний простір, атмосферу й поверхню Марса. «М.-1» (запущений 1.XI 1962) передав дані про інтенсивність космічного випромінювання, напруженість магн. полів Землі і міжпланетного середовища, потоки *сонячного вітру*, розподіл метеорної речовини тощо. Останній сеанс зв'язку зі станцією відбувся 21.III 1963, коли вона перебувала від Землі на віддалі 106 млн. км. Станція пройшла (19.VI 1963) на віддалі бл. 197 тис. км від Марса і вийшла на геліоцентричну орбіту. «М.-2» і «М.-3» здійснили спільний політ до Марса і були переведені на орбіти його штучних супутників відповідно 27.XI і 2.XII 1971. До переходу «М.-3» на орбіту супутника від нього відокремився спускний апарат, який здійснив м'яку посадку на поверхню плане-

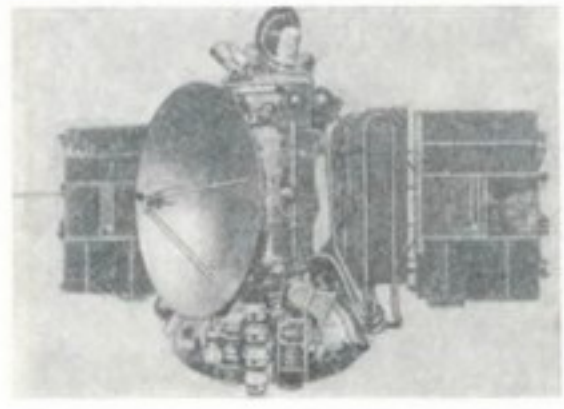

Міжпланетна станція «Марс-5».

М. Я. Марр.

Марс. Етруська бронзова статуетка. 4 ст. до н. е. Британський музей. Лондон.

Марс. Кратер Nix Olympica, найвищий з відомих у Сонячній системі.

Дати запусків автоматичних міжпланетних станцій «Марс»

«Марс-1»	1.XI	1962
«Марс-2»	19.V	1971
«Марс-3»	28.V	1971
«Марс-4»	21.VII	1973
«Марс-5»	25.VII	1973
«Марс-6»	5.VIII	1973
«Марс-7»	9.VIII	1973

ти і передав відеосигнали. АМС «М.-4» — «М.-7» здійснили 1974 комплексне дослідження Марса. «М.-4» фотографував планету з пролітної траєкторії. «М.-5» (мал., с.379), ставши штучним супутником Марса, передав відомості про планету та її навколишній простір; з орбіти супутника було одержано високоякісні фотографії поверхні Марса, в т. ч. кольорові. Спускний апарат «М.-6» здійснив посадку на планету, вперше передавши дані про параметри атмосфери, одержані під час зниження. АМС «М.-6» і «М.-7» досліджували космічний простір з геліоцентричної орбіти.

В. Г. Денисов.

«МАРС», «Майстерня революційного слова» — літ. угруповання дрібнобурж. правопопутницького напряму. Існувало 1926—29 в Києві. Виникло з колишньої «*Ланки*». В процесі соціалістичного будівництва всередині «М.» утворилось дві течії, одна з яких наближалась до завдань сучасності (Г. Косинка, Є. Плужник, Я. Савченко, Я. Качура), а інша (М. Івченко, В. Підмогильний) виявляла негативне ставлення до рад. дійсності. В період консолідації сил рад. л-ри «М.» самоліквідувався.

Г. Ф. Семенюк.

МАРСЕ́ЛЬ (Marcel) Габріель Оноре (7.XII 1889, Париж — 9.X 1973, там же) — франц. філософ і письменник, засновник католицького *екзистенціалізму*. В центрі уваги М.— проблема буття, відображена через досвід та існування індивіда. В зв'язку з цим М. протиставляє «справжній» світ (світ «існування», в якому всі відносини людини з навколишнім середовищем сприймаються як особистісні) «несправжньому» світові «об'єктивності» (роз'єднаний фіз. світ), «таїнство» (інтуїтивне емоційно-етичне осягнення») — «проблемі» (абстрактному раціональному пізнанню). Філософія М. відзначається *ірраціоналізмом*, антинаук. спрямованістю, реакційністю суспільно-політ. поглядів (ідеалізація середньовічних відносин, заперечення будь-яких революц. дій мас).

В. В. Лях.

МАРСЕ́ЛЬ — місто на Пд. Франції. Адм. ц. департаменту Буш-дю-Рон. Вузол з-ць і автошляхів. Найбільший порт країни на березі Ліонської затоки Середземного м. поблизу гирла р. Рони, з якою сполучений каналом. Поблизу М., у м. Маріньян, — аеропорт. 914,4 тис. ж. (1975). Засн. бл. 6 ст. до н. е. як грец. колонія Массалія. В 1 ст. до н. е. завойований римлянами. З 6 ст.— у складі *Франкської держави*, з 11 ст.— графства Прованс. У кін. 12 — на поч. 13 ст. дістав права *комуни*. З 1481 разом з Провансом — під владою франц. королів. З 18 ст.— порт міжнар. значення. В 1921 в М. проходив I з'їзд Франц. компартії. М.— місто-побратим Одеси. Значний пром. центр країни. Гол. галузі пром-сті — нафтопереробна (потужність заводів понад 20 млн. т нафти на рік), нафтохім. і хім. (виробн. синтетичного каучуку, пластмас, добрив тощо). Розвинута маш.-буд. (особливо суднобудування, судноремонт та авіабудування), буд. матеріалів, харчосмакова пром-сть. Портовий комплекс міста включає гавань старого порту, новий порт та численні містасупутники, розташовані гол. чин. на березі лагуни Бер і зат. Фос. Поблизу М., у місті-супутнику Фос,— один з найбільших металург. комбінатів країни, у спорудженні якого бере участь СРСР, працює 1-а черга (1980). Академія наук і мистецтв. Ун-т. Консерваторія. Музеї, у т. ч. історії М., красних мистецтв, у фортеці (1526—1600) на о. Іф, поблизу М.— т. зв. замок графа Монтекрісто. Акваріум. Бот. сад, зоопарк. Один з центрів туризму. Серед архіт. пам'яток: руїни рим. укріплень, романо-готична церква Сен-Віктор (11—15 ст.), собор Ла Мажор (розпочато буд-во в 12 ст.), бароккова мерія (кін. 17 ст.), тріумфальна арка (1825), базиліка Нотр-Дам де ла Гард (1864), житл. буд. на 1600 жителів (1947—52, арх. *Ле Корбюзьє*).

Марсель. Загальний вигляд міста.

«МАРСЕЛЬЄ́ЗА» («Marseillaise») — франц. революц. пісня, держ. гімн Франції. Слова і музика написані в 1792 в Страсбургу К. Ж. *Руже де Лілем*. Під назвою «Бойова пісня Рейнської Армії» поширилась у респ. армії. До Парижа пісню приніс марсельський батальйон як «Марш марсельців» (скорочено «М.»). «М.» звучала й під час революц. битв 1830, 1848, на барикадах Паризької комуни 1871. Заборонена в епоху Реставрації і Другої імперії. «М.» була затверджена як держ. гімн під час Третьої республіки. В Росії і на Україні в 80—90-х рр. 19 ст. була поширена революц. пісня «Отречёмся от старого мира» на текст П. Лаврова (опублікований 1875 в газ. «Вперед», № 12, від 1 липня), яка виконувалася на мелодію «М.» й дістала назву «Робітнича марсельєза». В 1902 у переробці А. Коца виконувалась як «Пролетарська марсельєза». Перший укр. переклад «М.» у 80-х рр. 19 ст. зробив Л. Смоленський, найпоширеніший переклад — М. Вороного. Відомі хорові обробки «М.» В. Верховинця, М. Леонтовича, Я. Степового.

Літ.: Биографии песен. М., 1965.

МАРСИ́ЛІЯ, марсилея (Marsilia) — рід рослин родини марсилієвих класу *папоротеподібних*. Невеликі багаторічні трави з повзучим кореневищем. Листки з довгим черешком і пластинкою, поділеною на 4 обернено-яйцевидні листочки. До 70 видів, поширених переважно в тропіч. і субтропіч. країнах обох півкуль, рідше в помірних зонах. В СРСР — 3 види, з них в УРСР — один: М. чотирилиста (M. quadrifolia); росте в стоячій воді на мілководді; трапляється дуже рідко (по берегах р. Латориці в Закарпатті). Занесена до *Червоної книги* Української РСР.

МАРСО́ (Marceau) Марсель (н. 22.III 1923, Страсбург) — франц. актор-мім. Працював у театрі Ж. Л. *Барро*. В 1947—60 очолював власну трупу «Співдружність мімів». Розвиваючи традиції міма 19 ст. Ж. Б. Г. *Дебюро*, М. створив ліричний, проникнутий любов'ю до людей образ Біпа (центральна фігура різноманітних за сюжетом сцен). Кращі роботи М.— пантоміми «Шинель» (за М. Гоголем), «Париж плаче, Париж сміється», мініатюри «Юність, зрілість, старість, смерть», «В майстерні масок» та ін.— пройняті глибокою життєвою правдою. В 1960 трупа М. розпалася, і актор виступав гол. чином в ін. країнах (1961, 1964, 1966, 1972, 1973 в СРСР, зокрема 1961 — в Києві).

МА́РСОВЕ ПО́ЛЕ. 1) Площа в Стародавньому Римі на лівому березі Тібру. Названа на честь бога війни Марса. В центрі пл. був вівтар Марса. М. п. служило для військ. навчань та гімнастичних вправ римської молоді. В часи республіки (починаючи з кін. 6 ст. до н. е.) на М. п. проводилися нар. збори. 2) Одна з центр. площ Ленінграда. Назва, що виникла за аналогією з М. п. в Стародавньому Римі, існує з 1818, коли площа стала

Марсове поле в Ленінграді.

місцем військ. парадів. На М. п.— пам'ятник О. В. Суворову (1799—1801, скульптор М. *Козловський*); поховано учасників революц. подій та громадян. війни, які загинули в Петрограді 1917—20, деяких парт. і військ. діячів. До архіт. ансамблю М. п. входять: Мармуровий палац (тепер Ленінгр. філіал центр. музею В. І. Леніна; 1768—85, арх. А. Рінальді), Павловські казарми (тепер будинок «Ленінерго»; 1817—20, арх. В. Стасов), Інженерний замок (1797—1800; арх. В. Бренна й В. Баженов), *Літній сад* і Михайлівський сад. У 1917—19 в центрі М. п. встановлено пам'ятник «Борцям революції» (арх. Л. Руднєв, урочисті написи за текстом А. В. Луначарського), 1920—23 посаджено партерний сад (арх. І. Фомін). 3) Площа в Парижі на лівому березі Сени. Наслідувала назву римської. В 2-й пол. 18 ст.— місце військових навчань. В роки Великої франц. революції — місце нар. демонстрацій і свят, згодом — військ. парадів. З 1867 на тер. М. п. розташовувалися всесвітні та міжнар. виставки. На честь всесвітньої виставки 1889 на М. п. було споруджено *Ейфелеву башту*.

МАРТЕ́Н (Martin) П'єр [18.VIII 1824, Бурж, деп. Шер — 25 (?).V 1915, Фуршамбо, деп. Ньєвр] — франц. металург. Після закінчення гірничої школи працював на металург. з-ді свого батька; 1854—83 — директор металург. з-ду. Запропонував (1864) спосіб одержання литої сталі у регенеративних полуменевих печах, названих за його ім'ям *мартенівськими печами*. Мартенівський процес широко використовують у металургії з 70-х рр. 19 ст.

МАРТЕ́Н ДЮ ГАР (Martin du Gard) Роже (23.III 1881, Нейї-сюр-Сен — 23.VIII 1958, Беллем) — франц. письменник. Друкуватися почав 1909. В романі «Жан Баруа» (1913) викривав релігію, утверджував ідеали демократії. В багатотомному романі «Сім'я Тібо» (1922—40; Нобелівська премія, 1937) відображено події сусп., політ. й духовного життя Франції 1-ї третини 20 ст. Автор роману «Стара Франція» (1933), «Автобіографічних і літературних спогадів» (1955). В роки 2-ї світової війни прихильно ставився до Руху Опору.

Тв.: Рос. перекл.— Старая Франция. М., 1936; Жан Баруа. М., 1958; Семья Тибо, т. 1—2. М., 1972.

Літ.: Овруцька І. Роже Мартен дю Гар. «Всесвіт», 1958, № 6; Наркирьер Ф. Роже Мартен дю Гар. М., 1963; Паевская А. В. Роже Мартен дю Гар. Библиографический указатель. М., 1958.

Т. Т. Духовний.

МАРТЕ́НІВСЬКА ПІЧ — полуменева піч, що в ній чавун і сталевий брухт переплавляють на *мартенівську сталь*. Перша М. п. стала до ладу 1865 у Франції, в Росії — 1870 на Сормовському з-ді. Наприкінці 19 ст. такі печі почали діяти на Україні. Розрізняють М. п. стаціонарні (найпоширеніші) і хитні. Верхня частина стаціонарної М. п. (мал.) складається з робочого простору, викладеного основним або кислим вогнетривким матеріалом, і правої та лівої головок. В робочому просторі печі при т-рі до 1800° С і вище проводять *плавку*. Головками в цей простір надходять рідке або нагріте до 1000—1200° С газоподібне паливо та повітря, а з нього відводять продукти горіння. Вихідні тверді матеріали (чавун, сталевий брухт, залізну руду, *флюси* тощо) завантажують у піч *завалювальними машинами* через вікна у передній стінці. Через ці ж вікна звичайно по жолобу заливають, використовуючи мостові крани, рідкий чавун. В нижній частині М. п. є: регенератори (1—2 пари) для підігрівання повітря і газоподібного палива; шлаковики (1—2 пари), де осаджуються частинки шлаку і пил з димових газів; канали, по яких підводять паливо і повітря, а також клапани, якими змінюють напрям їхнього руху. Робочий простір хитної М. п. являє собою металеву жорстку коробку (викладену вогнетривкою цеглою), що нахиляється під час випуску сталі і шлаку. Як газоподібне паливо в М. п. використовують здебільшого природний чи *коксовий газ*, суміш коксового і *доменного газів*, як рідке — мазут. Для інтенсифікації горіння палива та окислювальних процесів, що відбуваються в розплавленому металі, в М. п. вдувають кисень (див. *Дуття* в техніці). М. п. обладнують контрольно-вимірювальною апаратурою, якою не тільки контролюють дію печі, а й автоматично підтримують заданий тепловий режим в різні періоди плавки. Створено модернізовану сталеплавильну піч з двома робочими просторами (двованну піч), в якій теплом відхідних газів, що утворилися при продуванні розплавленого металу киснем, нагрівають вихідні тверді матеріали, розміщені в сусідньому робочому просторі. Її продуктивність в 2—4 рази вища, ніж звичайної М. п., а витрата палива в 10—15 раз менша. Місткість звичайної М. п. досягає 900 т, продуктивність перевищує 0,7 млн. т сталі на рік. М. п.— один з металургійних агрегатів, що їх застосовують у *дуплекс-процесі*. Назва — від імені П. *Мартена*. Див. також *Мартенівське виробництво*.

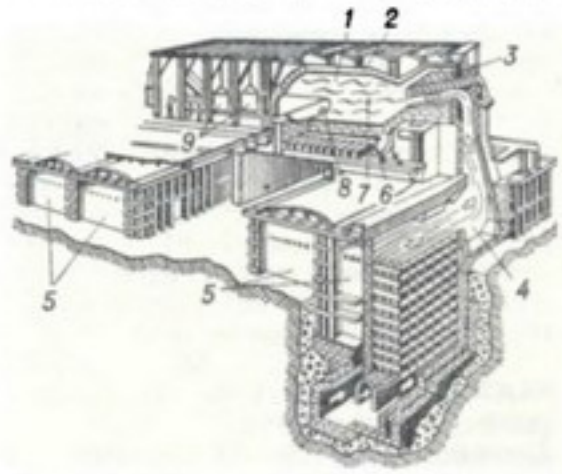

Стаціонарна мартенівська піч: *1* — робочий простір; *2* — склепіння; *3* — головка; *4* — шлаковик; *5* — регенератор; *6* — під; *7* — отвір, через який випускають розплавлений шлак; *8* — отвір, через який випускають розплавлену сталь; *9* — завантажувальне вікно (стрілками показано напрям руху повітря і газоподібного палива).

В. І. Баптизманський, Є. І. Ісаєв.

МАРТЕ́НІВСЬКА СТАЛЬ — сталь, що її виплавляють з *мартенівського чавуну* і сталевого брухту в *мартенівських печах*. Містить 0,010—0,040% S, 0,010—0,040% P і 0,003—0,008% N. За способом виплавлення (див. *Мартенівське виробництво*) розрізняють М. с. кислу і основну; за хім. складом — *вуглецеву сталь*, низьколеговану і *леговану сталь*. З М. с. виготовляють шестерні, вали, пружини, ресори тощо.

МАРТЕ́НІВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЦТВО — виробництво сталі в *мартенівських печах*; галузь чорної металургії. Набуло поширення з кінця 19 ст. спочатку у Франції і Росії, а пізніше в ін. країнах. Одним з перших підприємств, де застосовано мартенівську виплавку сталі, був Олександрівський з-д у Катеринославі (тепер з-д ім. Петровського у Дніпропетровську). Вихідні матеріали (шихта), використовувані в М. в., складаються з металевої (чавуну рідкого і твердого, сталевого брухту, розкислювачів і *легуючих елементів*) і неметалевої частин (залізної руди, мартенівського *агломерату* і *флюсів*). Доставлені у *мульдах* тверді матеріали завантажують у піч *завалювальними машинами*, нагрівають, після чого в піч заливають рідкий чавун. При плавленні матеріалів інтенсивно окислюються домішки (насамперед, фосфор, кремній, марганець) і утворюється *шлак*, а в період кипіння, що супроводиться окисленням вуглецю, метал набуває заданого хім. складу. Далі метал піддають *розкисленню* і в разі потреби — *легуванню*. З печей сталь випускають у ковші, її розливають у *виливниці* або на установках безперервного лиття (див. *Безперервне розливання сталі*). Залежно від складу вогнетривких матеріалів, якими викладено робочий простір печі, мартенівський процес буває основний (найпоширеніший) і кислий. За складом металевої частини вихідних матеріалів у М. в. розрізняють процеси: скрап-рудний (найпоширеніший, переробляють 50—70% рідкого чавуну і 50—30% сталевого брухту), скрап-процес (вихідними матеріалами є твердий чавун і сталевий брухт), рудний (переробляють в основному рідкий чавун) і карбюраторний (як осн. вихідний матеріал використовують сталевий брухт). Інтенсифікація М. в. пов'язана з використанням кисню, з застосуванням *дуплекс-процесу*. В СРСР проблеми М. в. досліджують, зокрема, в Ін-ті металургії ім. О. О. Байкова АН СРСР, Центр. н.-д. ін-ті чорної металургії ім. І. П. Бардіна (обидва в Москві), в *Дніпропетровському металургійному інституті*, *Чорної металургії інституті* (Дніпропетровськ) тощо. До підприємств з розвинутим М. в. належать *Ждановський металургійний завод* імені Ілліча, *ждановський металургійний завод* «*Азовсталь*» імені Серго Орджонікідзе, «*Запоріжсталь*», Кузнецький, Магнітогорський металург. комбінати та ін. Ефективнішим порівняно з М. в. є *киснево-конверторний процес* виробн. сталі.

Літ.: Металлургия стали. Мартеновский процесс. М., 1961; Металлургия стали. М., 1973.

В. І. Баптизманський, Є. І. Ісаєв.

Р. Мартен дю Гар.

М. Марсо в образі Біпа.

Марсилія чотирилиста.

Мартенсит. Мікроструктура (збільшено в 200 раз).

МАРТЕ́НІВСЬКИЙ ЧАВУ́Н — чавун, що його переробляють на *мартенівську сталь* у *мартенівських печах*; вид *переробного чавуну*. Містить, крім заліза і вуглецю, кремній (⩽ 0,5—1,3%), марганець (⩽0,5—2,0), фосфор (0,02—2,0) і сірку (0,01—0,06%). Розрізняють М. ч.: коксовий, фосфористий і високоякісний; для кислого (⩽ 0,02—0,06% P, 0,015—0,025% S) і основного (до 0,2—0,3% P) мартенівського процесу.

МА́РТЕНС Федір Федорович [Фрідріх Фромгольд, 15 (27).VIII 1845, Пярну, тепер Ест. РСР — 7 (20).VI 1909, Петербург] — рос. юрист і дипломат, фахівець у галузі міжнар. права та історії дипломатії. В 1867 закінчив Петерб. ун-т. У 1873—1905 — професор цього ун-ту. Був представником Росії на міжнар. конференціях: Брюссельській 1874, Гаагських 1893, 1894, Гаагських конференціях миру 1899, 1907, арбітром постійної палати Третейського суду в Гаазі. У 1884 обраний президентом Інституту міжнародного права. М.— автор багатьох праць. Головні з них: двотомний систематичний курс «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів», 15-томне «Зібрання трактатів і конвенцій, укладених Росією з іноземними державами».

МАРТЕНСИ́Т — 1) Структурна складова сталі, що являє собою пересичений *твердий розчин* вуглецю в альфа-залізі низькотемпературної модифікації. Утворюється з *аустеніту* під час *гартування* сталі. Загартовані сталі з структурою М. (мал.) відзначаються високими міцністю і твердістю. Їхню пластичність підвищують, вдаючись до *відпуску металу*. М. є основною структурною складовою багатьох залізовуглецевих сплавів, зокрема *високоміцного чавуну*, *мартенситностаріючої сталі*. 2) Структурна складова кристалічних твердих тіл (*чистих металів*, твердих розчинів на їхній основі, *інтерметалевих сполук*), що являє собою низькотемпературну поліморфну модифікацію. Виникає внаслідок специфічного фазового перетворення (див. *Мартенситні перетворення*, *Поліморфізм*). Має вигляд окремих *кристалів* з формою голок, пластинок і лінз. Назва — від імені нім. металознавця А. Мартенса (1850—1914).

Мартин звичайний.

МАРТЕНСИ́ТНІ ПЕРЕТВО́РЕННЯ — перетворення в кристалічному твердому тілі при низькій температурі, внаслідок яких з його вихідної фази утворюється мартенситна фаза з новою *кристалічною граткою*. Зумовлюються упорядкованим переміщенням атомів (або молекул) від вихідної фази до зародка *мартенситу*. Спостерігаються в сталях (напр., високоміцних), в *чистих металах*, металевих сплавах (мідь — алюміній, мідь — кремній тощо) і мінералах. Найповніше вивчені в сталях, яким при *гартуванні* надають високої міцності і твердості. Лежать в основі *пам'яті форми ефекту*.

Мартишка зелена.

МАРТЕНСИТНОСТАРІЮЧА СТАЛЬ — сталь, що її висока міцність зумовлена перетворенням *аустеніту* на *мартенсит* і подальшим його старінням; різновид *високоміцної сталі*. Належить до безвуглецевих сталей (0,03% C), основою її є залізо, леговане нікелем (6—20%). Старіння М. с. (див. *Старіння металів*) відбувається в інтервалі т-р 350—650° С при додатковому *легуванні* сталі титаном, молібденом, алюмінієм, вольфрамом та ін. елементами. Додаючи до М. с. хром (10—14%) підвищують її *корозійну стійкість*. Оптимальні мех. властивості М. с. набуває після *гартування* (від т-ри 820—920° С) і старіння (при т-рі 480—520° С) протягом 2—4 год. У М. с. мала чутливість до концентраторів напружень (напр., мікротріщин), високі пружні властивості, її можна легко зварювати і штампувати, вироби з неї довговічні. М. с. застосовують у машино- і приладобудуванні, авіац. і кріогенній техніці, хімічній промисловості тощо.

М. Д. Перкас.

МАРТИ́Н (Larus) — рід птахів родини мартинових. Довжина тіла до 80 см, маса до 2,5 кг. Дзьоб вкритий роговим чохлом, наддзьобок загнутий донизу гачком. Передні пальці з'єднані повністю плавальними перетинками. Оперення спини сизе або сірувато-чорне, черевця — біле. Моногами (див. *Моногамія* у тварин). У кладці 3 строкатих яєць; насиджують самець і самка протягом 23—33 діб. Всеїдні. 35 видів, поширений по всьому світу на узбережжях та о-вах морів, по берегах рік і озер. В СРСР — 17 видів, у т. ч. в УРСР — 9, серед них — М. звичайний (L. ridibundus), М. чорноголовий (L. melanocephalus), морський голубок (L. genei). М. реліктового (L. relictus) та М. буроголового (L. brunnicephalus) занесено до *Червоної книги* СРСР. Викопні рештки М. відомі з олігоцену.

Л. О. Смогоржевський.

МАРТИ́Н з Журавиці (бл. 1422, Журавиця, тепер Пшемисльське воєводство ПНР — до 1.VIII 1453, Краків) — польс. математик, астроном та лікар, один з творців краківської астрономічної школи. Навчався в ун-тах Кракова, Праги, Ліпська (Лейпціга), Падуї та Болоньї. Професор Краків. ун-ту з 1450. М.— автор праць з астрономії, астрології, математики, медицини, метеорології та мовознавства; видавав астрологічний журнал. М. займався теорією руху планет, теорією дробів, користувався тригонометричними відношеннями в сучас. вигляді. На створеній М. кафедрі Краків. ун-ту, що мала астрономо-матем. ухил, навчалися також вихідці з України.

Літ.: Матвіїшин Я. О. Мартин з Журавиці. К., 1969.

Я. О. Матвіїшин.

МАРТИ́НЕНКО Іван Іванович (н. 21.X 1924, с. Хрестище, тепер Слов'янського району Донецької обл.) — укр. рад. вчений в галузі електроавтоматизації с. г., чл.-кор. ВАСГНІЛ (з 1970). Член КПРС з 1948. В 1955 закінчив Моск. ін-т механізації і електрифікації с. г. В 1955—56 — викладач Мелітопольського ін-ту механізації с. г. В 1957—62 — наук. співробітник Укр. н.-д. ін-ту механізації і електрифікації с. г. З 1962 працює в Укр. с.-г. академії. Основний напрям наукових праць — електромоделювання процесів і об'єктів с.-г. виробництва, розробка автоматизованих систем керування технологіч. процесами в с. г. із застосуванням ЕОМ.

В. С. Гапоненко.

МАРТИ́НІВСЬКИЙ СКАРБ — скарб ювелірних виробів 6—7 ст. Знайдений 1909 в с. Мартинівці (тепер Канівського р-ну Черкас. обл.). Скарб містить 55 срібних,

Речі з Мартинівського скарбу.

почасти позолочених предметів: пальчасту фібулу (застібку), частини оздоблення поясів з тамгами, що схожі на князівські знаки часів Київ. Русі, жіночі прикраси, фігурки людей і коней тощо. Фігурки людей зображають вусатих безбородих чоловіків з довгим волоссям, в сорочках з довгими рукавами і довгих штанях. Деякі дослідники вбачають у цих фігурках зображення давніх слов'ян. Речі з М. с. зберігаються в *Історичному музеї УРСР*.

МАРТИ́НОВ Леонід Миколайович [9 (22). V 1905, Омськ — 21.VI 1980, Москва] — рос. рад. поет. Друкуватися почав 1921. Нариси кінця 20-х — поч. 30-х рр. увійшли до книги «Грубий корм» (1930). Істор. минулому Сибіру присвячені поеми-повісті «Патрик» (1935), «Тобольський літописець» (1937), «Домоткана Венера» (1939) та ін. Художньо-істор. нариси у прозі «Фортеця на Омі» (1939) і «Повість про Тобольське воєводство» (1945). Романтична лірика — зб. «Лукомор'я», «Ерцинський ліс» (обидві — 1945). У роки Великої Вітчизн. війни писав агітаційно-патріотичні вірші та нариси. Повоєнна лірика насичена соціальними та філос. проблемами (зб. «Вірші», 1955; «Первородство», 1965; «Голос природи», 1966, та ін.). З 50-х рр. виступав як поет-перекладач (зб. «Поети різних країн», 1964). Зб. віршів «Гіперболи» (1972) удостоєна 1974 Держ. премії СРСР. Нагороджений 3 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—3. М., 1976—77.

М. М. Радецька.

МАРТИ́НОВ Микола Васильович [н. 13 (26). IV 1910, Москва] — рад. держ. і партійний діяч, Герой Соціалістичної Праці (1980). Член КПРС з 1932. Н. в робітн. сім'ї. В 1929—32 навчався в Моск. енергетич. ін-ті. В 1934—41 — працював на з-дах оборон. пром-сті. В 1941—57 — заст. наркома боєпри-

пасів, заст. міністра тракторного і с.-г. машинобудування СРСР. З 1957 працював в Узб. РСР. У 1962—64 — секретар ЦК Компартії Узбекистану. В 1964—65 — заст. голови Раднаргоспу СРСР — міністр СРСР. У 1965—76 — перший заст. голови, з 1976 — голова Держ. к-ту Ради Міністрів СРСР (з 1978 — Держ. к-ту СРСР) по матеріально-тех. постачанню, одночасно з 1976 — заст. Голови Ради Міністрів СРСР. У 1961—66 — член Центр. ревізійної комісії КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 6—10-го скликань. Держ. премія СРСР. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МАРТЙНОВ Олександр Євстафійович [8 (20).VII 1816, Петербург — 16 (28).VIII 1860, Харків, похований в Петербурзі] — рос. актор, один із засновників сценічного реалізму в рос. театральному мистецтві. В 1827—35 навчався в Петерб. театр. уч-щі. З 1836 працював у Александринському театрі в Петербурзі. Ролі: Хлестаков, Подкольосін («Ревізор», «Одруження» Гоголя), Тихон, Коршунов («Гроза», «Бідність не порок» О. Островського), Синичкін («Лев Гурич Синичкін» Д. Т. Ленського), Мошкін («Холостяк» Тургенєва) та ін. В 1859 діячі рос. літератури влаштували на честь артиста прийом, на якому був присутній і Т. Г. Шевченко. Виступав на Україні — в Києві (1843), Харкові та Одесі (1860).

МАРТЙНОВИЧ (Martinovics) Ігнац (22.VII 1755, Пешт — 20.V 1795, Буда) — угор. революціонер, філософ. Був професором у Будапешті, семінарії в Бродах, Львів. ун-ті. Під впливом Великої франц. революції створив 1794 таємні орг-ції «Т-во реформаторів» і «Т-во волі і рівності», які очолили рух дворянських революціонерів за створення збройним шляхом незалежної угор. парламентарної республіки. Після розгрому т-в у липні 1794 М. і 6 ін. їхніх керівників було віддано до суду і страчено.

МАРТИНО́ВИЧ Порфирій Денисович [24.II (7.III) 1856, с. Костянтинівка, тепер Сахновщинського р-ну Харків. обл.— 15.XII 1933, Красноград Харків. обл.] — укр. живописець і графік. В 1873—80 навчався в петерб. АМ у П. *Чистякова*. Творчий шлях почав з малюнків до «Енеїди» І. Котляревського (1873—74), на яких зобразив античних героїв у вигляді сучас. йому полтавчан. Під час літніх канікул (1875—80) М. вивчав побут укр. села, створив галерею портретів селян з с. Вереміївки на Золотоношині (О. Буштримихи, П. Тарасенка, обидва — 1875; Ф. Мигаля, 1880; Г. Гончара, 1879), поміщиків, управителів, дяків (П. Ілляшенка, М. Тукалевського, обидва — 1877—80; «Дяк») з глибокими соціальними характеристиками зображених. Автор жанрових картин — «Казенка» (ескіз, 1879), «У волосного пристава» (1879), «Баби печуть хліб» (1877—80). Праці з фольклору та етнографії. Твори М. зберігаються в ДМУОМ, Харків. худож. музеї та ін. За ініціативою М. в Краснограді було засн. Краєзнавчий музей. Іл. див. на окремому аркуші, с. 320—321.

Літ.: Сластіон О. Спогади про художника П. Мартиновича. Х., 1931; Таранущенко С. А. П. Д. Мартинович. К., 1958.

М. В. Чернова.

МАРТИНО́ВСЬКИЙ Володимир Сергійович [9 (22).V 1906, Москва — 2.VIII 1973, Одеса] — укр. рад. вчений у галузі технічної термодинаміки та холодильної техніки, доктор тех. наук (з 1950), професор (з 1951), засл. діяч науки і техніки УРСР (з 1966). Член КПРС з 1939. Закінчив (1930) Одеський політех. ін-т. В 1933—47 викладав у вузах Одеси і Баку, 1948 — 73 (з перервами) — ректор Одеського технологічного ін-ту холодильної пром-сті (1956—58 — керівник групи рад. вчених у Бомбейському технологічному ін-ті, 1960—64 — заст. директора департаменту освіти ЮНЕСКО). Осн. праці — з термодинамічного аналізу необоротних втрат, оптимізації газових циклів, методів одержання штучного холоду тощо. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

С. З. Жадан.

МАРТИНЮК Влас Захарович [н. 10 (22).II 1896, Брест] — укр. рад. гігієніст, професор (з 1948), засл. діяч науки УРСР (з 1966). Член КПРС з 1952. В 1924 закінчив Харків. мед. ін-т. У 1934—41 працював у Харків., а з 1943 — у Київ. ін-ті вдосконалення лікарів. З 1946 — у Львів. мед. ін-ті. Праці М. присвячені вивченню діяння на організм факторів зовн. середовища в умовах населених місць тощо. Нагороджений орденом «Знак Пошани».

МАРТИРОЛО́Г [від грец. μάρτυς (μάρτυρος) — мученик і λόγος — слово, розповідь] — 1) Збірник церковних оповідань про християнських «святих» і «мучеників за віру». 2) Переносно — перелік осіб, що зазнали гонінь, чи утисків, або перелік померлих.

МАРТИ́Т — мінеральна речовина, продукт перетворення магнетиту на гематит (*псевдоморфоза*). Зерна М. мають кристалічну форму магнетиту, а хім. склад і фіз. властивості — гематиту. Найбільші родовища в СРСР (див. *Криворізький залізорудний басейн, Кременчуцький залізорудний район, Курська магнітна аномалія*) і США. М.— важлива залізна руда.

МА́РТИЧ Юхим Маркович [справж. прізв., ім'я та по батькові — Фінкельштейн Мордух Шаєвич; н. 15 (28).VI 1910, Київ] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1940. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив у Києві Укр. ін-т лінгвістичної освіти (1933). Друкується з 1930. Окремими виданнями вийшли книги повістей, оповідань, нарисів: «Школа життя» (1939), «Наталія Михайлівна Ужвій» (1940), «Повість про народного артиста» (1954), «Канівські вечори» (1973), «Старий театральний квиток» (1974), «Тепло рідного дому» (1976) та ін. Виступає як драматург, публіцист.

Тв.: Добридень, усмішко. К., 1978; Рос. перекл.— Под киевскими тополями. К., 1972.

М. П. Тараненко.

МАРТИ́ШКА (Cercopithecus) — рід нижчих *вузьконосих мавп* підрод. мартишкових. Тіло тонке, стрункe (довж. 32—87 см, маса 1—10 кг), хвіст довгий, дорівнює, а іноді й перевищує довж. тіла, морда коротка, є защічні мішки, задні кінцівки трохи довші від передніх, сідничні мозолі помірно розвинені. Волосяний покрив м'який, різноманітно і яскраво забарвлений. Понад 25 видів, поширений у тропіч. лісах Африки, з них найвідоміші М.: зелена (C. sabaeus), блакитнолиця (C. cephus), червона (C. erythronoti), діана (C. diana) та ін. М.— денні тварини, живуть стадами (30—50, іноді до 200 особин), спритно лазять по деревах. Живляться ягодами, плодами, корінням і молодими пагонами рослин. Самка після бл. 7-місячної вагітності народжує 1 маля. Тривалість життя до 40 років. М. часто утримують у зоопарках.

Г. П. Зіневич.

МАРТІ (Марті-і-Перес; Martí y Pérez) Хосе Хуліан (28.I 1853, Гавана — 19.V 1895, Дос-Ріос, провінція Ор'єнте) — кубинський письменник, політ. діяч, керівник нац.-визв. боротьби кубинського народу проти ісп. колонізаторів. Нац. герой Куби. В 1870 за революц. діяльність заарештований і висланий до Іспанії. З 1875 перебував у Мексиці, Гватемалі, Венесуелі. Повернувся на Кубу 1879, але за участь у підготовці антиісп. повстання знову висланий з Куби. В 1880—95 — кореспондент латиноамер. газет у США. В 1892 заснував у Нью-Йорку газ. «Патріа» («Батьківщина») — центр. орган Кубинської революц. партії, одним з організаторів (1892) і керівником якої він був. Активно готував нац.-визв. повстання на Кубі. Для безпосередньої участі в ньому прибув туди в квітні 1895. Загинув у бою з ісп. військами. Соціально-політ. переконання М. мають яскраво виражений революц.-демократичний характер. Основою суспільного розвитку він вважав діяльність народних мас. Перший літ. твір — пройнята патріотично-визв. духом істор. драма «Абдала» (1869). Зб-ки віршів «Ісмаелільо» (1882), «Прості вірші» (1891), «Вільні вірші» (вид. 1913) поєднують інтимну лірику з революц.-визвольними мотивами. Автор роману «Згубна дружба» (1885), п'єс «Перелюбниця» (1874), «За любов платять любов'ю» (1875). В публіцистичних працях «Каторжна в'язниця на Кубі» (1871), «Іспанська Республіка і кубинська революція» (1873), «Північноамериканські сцени» (1881—91) виступав проти експансіонізму США, за незалежність Куби і єдність народів Лат. Америки. Художня творчість М. відіграє значну роль у розвитку кубинської, ін. латиноамер. л-р та іспаномовної культури взагалі.

Тв.: Укр. перекл.— Згубна дружба. К., 1965; Поезії. К., 1977; Рос. перекл.— Избранное. М., 1978; Североамериканские сцены. М., 1963.

Літ.: Терновой О. С. Хосе Марти. М., 1966; Шишкина В. И. Социально-политические взгляды Хосе Марти. М., 1969; Леучсенринг Э. Хосе Марти — антиимпериалист. Пер. с исп. М., 1962; Маринельо Х. Хосе Марти — испаноамериканский писатель. Пер. с исп. М., 1964; Тененбаум В. О. Хосе

М. В. Мартинов.

О. Є. Мартинов.

П. Д. Мартинович.

Х. Х. Марті.

Лесь Мартович.

Марти. М., 1980; Шур Л. А. Хосе Марти. Биобиблиографический указатель. М., 1955. *В. С. Харитонов.*

МА́РТІН (Martin) Арчер Джон Портер (н. 1.III 1910, Лондон) — англ. біохімік і фізико-хімік, член Лондонського королівського г-ва (з 1950). Закінчив Кембріджський ун-т (1932). М. розробив методи виділення вітаміну Е і нікотинової к-ти; сконструював (разом з Р. Л. М. Сінгом) амінокислотний аналізатор; створив метод хроматографії на папері (1944); займався виділенням і очищенням пеніциліну (1946—48), працював над виділенням біологічно важливих речовин і розвитком методу газорідинної хроматографії. Нобелівська премія (разом з Р. Л. М. Сінгом), 1952.

МАРТІНЕ́ (Martinet) Андре (н. 12.IV 1908, Сент-Альбан-де-Війяр) — франц. мовознавець. Учився в Сорбонні та в Берлін. ун-ті. Професор Колумбійського ун-ту (1947—55) і Сорбонни (з 1955). Розробив принципи діахронічної *фонології* і основи функціональної фонології. Праці — в галузі заг. мовознавства, романських, герм. та ін. мов: «Основи загальної лінгвістики» (1960, рос. перекл. 1963), «Принцип економії в фонетичних змінах» (1955, рос. перекл. 1960). *С. В. Семчинський.*

МАРТІ́НЕС ВЕРДУ́ГО (Martínez Verdugo) Арнольдо (н. 12.I 1925, Перікос, шт. Сіналоа) — діяч комуністичного руху Мексіки. Н. в сел. сім'ї. Працював шофером, торг. агентом, конторником. З 1945 брав участь у молодіжному та профспілковому русі. В 1946 вступив до Мексіканської компартії (МКП). У 1949—50 — ред. газ. «Нуева віда» («Нове життя»), керівник молодіжної комісії ЦК МКП. У 1951—54 — член комісії ЦК МКП з орг. питань, секретар парт. к-ту Мехіко по пропаганді й агітації. З 1954 — член ЦК, з 1959 — Секретаріату і Політ. комісії ЦК МКП. З 1963 — перший, з листопада 1973 — ген. секретар ЦК МКП. Не раз зазнавав арештів.

МАРТІ́НІ (Martini) Джованні Баттіста (Джамбаттіста; 24.IV 1706, Болонья — 4.X 1784, там же) — італ. теоретик та історик музики, педагог, композитор, співак. Член Філармонічної академії в Болоньї (у М. вчився, зокрема, М. *Березовський*). Автор теор. праць, а також муз. творів — ораторій, творів для органа, клавесина, вокальної музики тощо.

МАРТІ́НІ (Martini) Сімоне (бл. 1284, Сієна — 1344, Авіньйон, Франція) — італ. живописець. Працював у Тоскані, Неаполі Ассізі, Авіньйоні. Твори: фрески «Маеста» в Палаццо Публіко в Сієні (1315), в церкві Сан-Франческо в Ассізі (бл. 1326), «Благовіщення» (1333) та ін.

Пам'ятник Лесю Мартовичу в селі Торговиці.

МАРТІНІ́КА — «заморський департамент» Франції на о. Мартініка у Карибському м., в групі Малих Антільських о-вів у *Вест-Індії*. Площа 1,1 тис. км². Нас. понад 325 тис. чол. (1978), гол. чин. мулати і негри. Адм. ц.— м. Фор-де-Франс. Офіц. мова — французька. Поверхня переважно гориста, заввишки до 1397 м (вулкан *Монтань-Пеле*). Клімат тропічний, пасатний. На схилах гір — залишки тропічних лісів, на рівнині — *савана* і болота. Острів відкрив Х. *Колумб* 1502. В 1635 почалася його колонізація французами і з 1674 М.— під владою Франції. Протягом 17 і 18 ст. М. не раз захоплювала Англія. В 1946 М. дістала статус «заморського департаменту» Франції. На острові є відділення основних французьких політичних партій.

Мартінікська комуністична партія (МКП), засн. 1957. МКП, Мартінікська прогресивна партія (засн. 1958), а також соціалістична партія входять у створений 1977 Нац. фронт боротьби за автономію. Прогресивні сили о-ва ведуть боротьбу за визнання за народом М. права на самовизначення і за надання М. справжньої автономії. Внаслідок тривалого колоніального режиму економіка М. розвивається однобічно, спеціалізуючись на вирощуванні на експорт плантаційних культур. Гол. культура — цукр. тростина; вирощують також банани, ананаси, каву, какао. Розвинуте тваринництво (велика рогата худоба, вівці, свині); рибальство. Гол. галузь пром-сті — харчосмакова: виробн. цукру (1979 — бл. 12 тис. т), спирту, рому, консервів, шоколаду. Довж. автошляхів — 1,5 тис. км, з них асфальтованих — 0,7 тис. км. Гол. мор. порт — Фор-де-Франс. Поблизу м. Ламантен — аеропорт. З М. вивозять цукор. фрукти і ром; довозять прод. товари, паливо, машини та устаткування. Осн. зовн.-торг. партнер — Франція. Грошова одиниця — французький франк.

МАРТІНІ́КСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (МКП). Як самостійна партія оформилась на I з'їзді 21.IX 1957 на базі Мартінік. федерації Французької КП (утворена 1936 з комуністичних груп, перша з яких виникла 1921). В роки 2-ї світ. війни комуністи мобілізовували трудящих острова на опір профашист. урядові «*Віші*». I з'їзд МКП засудив колоніальну політику «асиміляції», яку проводила франц. влада, і закликав народ боротися за визволення країни. II з'їзд МКП (1960) прийняв програму боротьби за автономію Мартініки, а III (1963) — програму екон., соціальних і культур. перетворень, що мають бути здійснені після досягнення автономії. Програма МКП стала платформою для об'єднання в єдиний фронт різних соціальних сил країни. В 1977 МКП була однією з засновниць Нац. фронту боротьби за автономію.

VII з'їзд МКП (квітень 1980) визначив осн. завдання партії по створенню союзу лівих сил, згуртуванню нар. мас на боротьбу за задоволення їхніх вимог. У своїй діяльності МКП спирається на Заг. конфедерацію праці Мартініки, Спілку мартінік. комуністичної молоді, Спілку мартінік. жінок. МКП брала участь у нарадах комуністичних і робітн. партій 1960 і 1969. Ген. секретар — А. *Ніколя* (з 1963). Друк. органи: ЦО — щотижнева газ. «Жюстіс» («Справедливість», з 1922), теор.— щоміс. журн. «Аксьйон» («Дія»). *В. П. Кириченко.*

МА́РТОВ Л. (справж. прізв. та ім'я — Цедербаум Юлій Осипович; 24.XI 1873, Стамбул — 4.IV 1923, Берлін) — рос. соціал-демократ, один з лідерів *меншовизму*. Н. в сім'ї купця. В 1895 брав участь у створенні *петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»*. 1900 входив до ініціативної групи по підготовці видання газ. «*Искра*», був одним з редакторів «Искры» та журн. «*Заря*». Зазнавав репресій. На II з'їзді РСДРП (1903) виступив проти ленінського організаційного плану побудови партії. У 1905 — член Петерб. Ради робітн. депутатів. Під час 1-ї світової війни — центрист. Після Лютн. революції 1917 — меншовик-інтернаціоналіст. Делегат від меншовиків на 7-му Всерос. з'їзді Рад (1919), обраний членом ВЦВК. В 1920 емігрував, був одним з організаторів «*Інтернаціоналу 2½-го*», редактором антикомуністичного органу меншовиків «Социалистический вестник».

МАРТО́ВИЧ Лесь (Олекса Семенович; 12.II 1871, с. Торговиця, тепер Городенківського р-ну Івано-Фр. обл.— 11.I 1916, с. Погорисько, тепер Нестеровського р-ну Львів. обл., похований у сусідньому с. Монастирку) — укр. письменник і громад. діяч. Закінчив Львів. ун-т (1909). Працював писарем, помічником адвоката в містах Галичини. В 1893 написав і видав у м. Коломиї листівку «На Першого мая 1893 р.», яка свідчить про його інтерес до робітн. руху, марксизму. З 1898 жив у Львові, редагував радикальну газ. «Громадський голос». Літ. діяльність почав 1888. Перше оповідання — «Нечитальник» (1889). Автор збірок сатиричних і гумористичних оповідань «Хитрий Панько» (1903), «Стрибожий дарунок і інші оповідання» (1905), «Нечитальник» (1900), в яких відобразив життя і побут галицьких селян та інтелігенції. За ідейним змістом своїх творів Мартович — письменник-демократ. Його світогляд формувався під значним впливом передової укр. та рос. л-ри, зокрема творів І. Франка, М. Гоголя, М. Салтикова-Щедріна, А. Чехова. М. правдиво змалював зубожіння галицького селянства, з щирим спів-

чуттям розповідав про тяжку долю хлібороба-трудівника («Мужицька смерть», «Лумера» та ін.), їдко висміював бурж. вибори в Австро-Угорщині («Хитрий Панько», «Смертельна справа», «Квіт на п'ятку»). В повісті «Забобон» (опубл 1917) показано моральний розклад бурж. інтелігенції, її паразитизм, байдужість до інтересів народних мас.

У творі «Винайдений рукопис про руський край» (1897) в алегоричній формі стверджував ідею збройної боротьби проти визиску і поневолення. Письменник майстерно використовував нар. гумор і сатиру, нар. мову. Його твори високо цінили І. Франко, В. Стефаник, про них схвально відгукувалась і зарубіжна критика. На батьківщині письменника в с. Торговиці 1971 відкрито *Мартовича Леся музей*.

Тв.: Твори. К., 1963; Твори. К., 1976; Забобон. К., 1971; Рос. перекл.— Избранные произведения. М., 1951. *Літ.:* Лесин В. Лесь Мартович. К., 1963; Погребенник Ф. Лесь Мартович. К., 1971; Лесь Мартович. Бібліографічний покажчик. Львів, 1968.

Ф. П. Погребенник.

МАРТО́ВИЧА ЛЕ́СЯ МУЗЕ́Й — літ.-меморіальний музей у с. Торговиці Івано-Фр. обл. Засн. 1966 у будинку, де народився і провів дитячі роки Лесь Мартович. До 100-річчя з дня народження письменника споруджено нове приміщення музею. Експозиція М. Л. м. розміщена в п'яти залах, висвітлює життя і творчість письменника, його громад. діяльність, вшанування його пам'яті в рад. час. Серед експонатів — документи, фотографії, листи, видання творів Леся Мартовича, подарунки музеєві. В хаті письменника відкрито меморіальну експозицію. Біля будинку музею встановлено погруддя Леся Мартовича.

Літ.: Кубик М. І., Липчук В. Ф. Літературно-меморіальний музей Леся Мартовича у Торговиці. Путівник. Ужгород, 1977.

В. Ф. Липчук.

МА́РТОН Іштван Ференцович (н. 24.XI 1923, с. Софія, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл.) — укр. рад. композитор, засл. діяч мист. УРСР (з 1972). В 1949 закінчив Ужгородське муз. уч-ще; з 1948 — його концертмейстер і викладач. Керівник угор. фольклорного ансамблю Закарп. філармонії. Твори: муз. комедія «Конвалії цвітуть для тебе» (1963), симф. поема «В Карпатах» (1956), вокально-симфонічні («Закарпатська сюїта», 1953; «Вінок безсмертя», 1963; «Картина народного гуляння», 1963), камерно-інструм., хорові, романси і пісні.

МАРТО́НН (Martonne) Емманюель де (1.IV 1873, Шабрі — 25.VII 1955, Со) — французький географ, член Паризької АН (1942). Професор Сорбонни (з 1909). У 1938—52 — президент Міжнародного геогр. союзу (з 1952 — його почесний президент). Почесний член Геогр. т-ва СРСР (з 1933). Проводив дослідження на тер. Франції, Румунії, а також у Пн. Африці, Америці. Праці присвячені питанням фіз. географії, геоморфології, країнознавству тощо. Представник франц. школи «географії людини».

МА́РТОС Іван Петрович [1754, м. Ічня, тепер Черніг. обл.— 5 (17). IV 1835, Петербург] — рос. скульптор, представник *класицизму*. За походженням українець. У 1764—73 навчався в петерб. АМ у Л. Роллана та Н. Ф. Жілле, 1773—79 — пенсіонер АМ у Римі. Твори М. відзначаються високим громадян. пафосом, ідейною глибиною, прагненням до стриманої виразної пластичної форми: надгробки — К. Розумовського в Батурині (1803—05), П. Румянцева-Задунайського для Києво-Печерської лаври (в співавт. з арх. Тома де Томоном, 1797—1805), Є. Куракіної (1792), Є. Гагаріної (1803, обидва — у Петербурзі), І. Висоцького (20-і рр. 19 ст., Видубицький монастир у Києві); пам'ятники — Мініну і Пожарському в Москві (1804—18), А. Е. Рішельє в Одесі (арх. А. Мельников, 1823—28), М. Ломоносову в Архангельську (1826—29; встановлений 1832), Потьомкіну-Таврійському в Херсоні (1829—35). Викладав у петерб. АМ (1779—1835, з 1794 — професор, з 1814 — ректор). Іл. див. також на окремих аркушах до статей *Класицизм*, *Меморіальні споруди*.

Літ.: Коваленская Н. Мартос. М.—Л., 1938; Алпатов М. В. Мартос. В кн.: Русское иссукство 18 в. М., 1958.

МА́РТОС Олексій Іванович [1790, Петербург — 13 (25).VIII 1842] — укр. дворянський історик. Син І. П. *Мартоса*. Працював військ. інженером у Києві, учасник рос.-тур. війни 1806—12, Вітчизняної війни 1812. В 1821—42 перебував на цивільній службі. М.— автор 3-томної «Історії України і козаків» (рукопис втрачено). З цієї праці, пройнятої тенденційністю та ідеалізацією укр. козац. старшини, опубліковано лише окремі уривки («Северный архив», 1822, № 13—14; 1823, № 6). Мемуари М., доведені до 1812, надруковано в «Русском архиве» (1893, № 7—8).

МАРУЗО́ (Marouzeau) Жюль (20.III 1878, Флера, деп. Крез — 27.IX 1964, Ітей, деп. В'єнна) — франц. мовознавець. Директор Вищої практичної школи в Парижі (з 1920), професор Сорбонни (1925—51). Автор праць з класичного та франц. мовознавства: «Стилістика латинської мови» (1935), «Нарис стилістики французької мови» (1959). Уклав «Словник лінгвістичних термінів» (1933, рос. переклад 1960).

Л. І. Прокопова.

МАРУ́КІ — родина япон. художників, почесних членів АМ СРСР (з 1967). Тосіко М. (н. 11.II 1912, м. Асахігава, о. Хоккайдо). В 1929—33 навчалася в Токіо. Разом зі своїм чоловіком Ірі М. (н. 20.VI 1901) виконала серію антимілітаристських картин «Жахи Хіросіми» (почато 1947).

МАРУ́НА (Pyrethrum) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини *складноцвітих*. Листки чергові, перисторозсічені, рідше цілісні. Квітки дрібні, в суцвіттях (кошиках); крайові квітки — маточкові, язичкові, білі або жовті; серединні — двостатеві, трубчасті. Плід — сім'янка. Бл. 100 видів, поширені у помірній зоні Сх. півкулі. В СРСР — 56 дикорослих видів (ростуть здебільшого в пд. р-нах), з них в УРСР — 9. Деякі М.— інсектицидні рослини, містять отруйні речовини — піретрини. В СРСР використовують як інсектицидні (див. *Інсектициди*) М. рожеву (P. roseum) та М. червону, або персидську ромашку (P. coccineum), що дико ростуть у горах Кавказу (їх тепер культивують), а також М. цинерарієлисту, або долматську ромашку (P. cinerariifolium) родом з Балканського п-ова, яка вирощується в СРСР, зокрема в УРСР. Розмолоті суцвіття цих рослин використовують як отруту для комах та побутових паразитів. М. дівочу (P. parthenium) культивують як бордюрну декоратив. рослину. Іл. с. 388.

МАРУ́НКА — рід рослин родини пасльонових. Те саме, що *фізаліс*.

МАРУ́СЯ БОГУСЛА́ВКА — героїня укр. нар. думи «Маруся Богуславка». За думою, перебуваючи в неволі, в тур. паші, відкрила темницю і випустила на волю сімсот козаків-невольників. Вірогідних істор. даних про М. Б. немає. Вважають, що це узагальнений образ жінки-патріотки, створений народом на основі багатьох фактів патріотичної поведінки укр. жінок-бранок. Думу про М. Б. високо оцінював Т. Шевченко. Її сюжет використали в однойменних гворах І. Нечуй-Левицький, М. Старицький та ін. За думою створено балет (музика О. Свєшникова). У Богуславі М. Б. встановлено пам'ятник.

Літ.: Томашівський С. Маруся Богуславка в українській літературі. «Літературно-науковий вісник». 1901, т. 14, № 4.

МАРУ́СЯ ЧУРАЇВНА — легендарна укр. нар. співачка й авторка пісень. Див. *Чурай* Марія Гордіївна.

МАРФІЄ́ВИЧ Микола Іванович (20.III 1898, с. Іспас, тепер Вижницького р-ну Чернів. обл.— 2.IX 1967, Чернівці) — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1951. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1915. Перші збірки поезій «Між верхами» (1922) і «Квіти» (1923) присвятив визвольній боротьбі буковинців. У 1924 емігрував до Рад. України. Працював викладачем у київ. вузах. Належав до літ. орг-ції «*Західна Україна*». Окремими книгами вийшли поема «Микола Шугай» (1927), п'єса «Збудуємо Дніпрельстан» (1928), повість «Проти бояр» (1929), збірки поезій «Буковині» (1930), «Черемоше, братку мій» (1968) та ін. Нагороджений орденом Червоної Зірки, ін. орденами.

Тв.: Добридень, оновлений краю. К., 1974.

В. Х. Косян.

МАРХА́ — ріка в Якут. АРСР, ліва притока Вілюю (басейн Лени). Завдовжки 1181 км, площа бас. 99 тис. км². Бере початок на Вілюйському плато. У верхів'ї має глибоку вузьку долину, нижче виходить на заболочену низовину. Живлення снігове й дощове. Взимку перемерзає у пониззі на 150 днів, у верхів'ї — на 208 днів. Судноплавна від впадіння р. Моркоки до гирла.

МА́РХВІЦА (Marchwitza) Ганс (25.VI 1890, Шарлей, Верхня Сілезія — 17.I 1965, Потсдам) — нім. письменник (НДР). Член Нім. академії мист. (з 1950). Член Компар-

І. П. Мартос.

І. П. Мартос. Надгробок Є. І. Гагаріної. Мармур. 1803. Музей міської скульптури. Ленінград.

Т. Марукі. Фрагмент картини з серії «Жахи Хіросіми». Туш. Серію розпочато 1947.

Ю. Мархлевський.

Т. П. Марцин.

М. А. Марцун.

В. О. Марченко.

гії Німеччини з 1920. Учасник революції 1918 в Німеччині, рурського повстання 1920, нац.-революц. війни іспан. народу 1936—39. У 1933—46 — в еміграції. Автор роману «Штурм Ессена» (1930), трилогії про життя шахтарів — «Кум'яки» (1934), «Повернення Кум'яків» (1952), «Кум'яки та їхні діти» (1959), роману «Чавун» (1955) — про соціалістичне будівництво в НДР та ін.

Тв.: Рос. перекл.— Штурм Эссена. М.— Л., 1931; Шахтёры. М.— Л., 1933; Кумяки. Л., 1938.

Н. М. Матузова.

МАРХЛЄВСЬКИЙ Анатолій Церильович (н. 29.IX 1935, Вінниця) — укр. рад. хоровий диригент, засл. діяч мист. УРСР (з 1979). У 1961 закінчив Одес. консерваторію (1960—62 — її викладач). У 1962—70 — худож. керівник Вінницької обл. філармонії, одночасно керівник хору Вінн. муз. уч-ща. З 1970 — керівник хору і викладач Київ. ін-ту культури ім. О. Є. Корнійчука.

МАРХЛЄВСЬКИЙ (Marchlewski; псевд.— Карський, Куявський та ін.) Юліан (17.V 1866, Влоцлавек, тепер ПНР — 22.III 1925, Больяско, побл. Нерві, обл. Лігурія, Італія. Похований у Берліні, 1950 прах перевезено до Варшави) — діяч польс. і міжнар. робітн. і комуністичного руху. Н. в сім'ї збіднілого шляхтича. З поч. 80-х рр.— член нелегальних гуртків, зв'язаних з Міжнар. соціально-революц. партією «*Пролетаріат*». У 1889 взяв участь у заснуванні нелегальної орг-ції — Союзу польс. робітників. У 1893 емігрував до Швейцарії. Один із засновників *Соціал-демократії Королівства Польського і Литви* (СДКПіЛ) (з 1906 — член її Гол. правління). В 1896 закінчив Цюріхський ун-т (доктор екон. наук). З 1896 — в Німеччині, співробітничав у с.-д. пресі, брав участь у виданні «*Искры*». Повернувшись 1905 до Польщі, взяв участь у революції 1905—07. Делегат V з'їзду РСДРП (1907) від СДКПіЛ, обраний канд. у члени ЦК РСДРП. Учасник III, V—IX конгресів *Інтернаціоналу 2-го*. З 1908 працював у С.-д. партії Німеччини, один з керівників її лівого крила. Під час 1-ї світ. війни — інтернаціоналіст. Один із засновників «*Спартака союзу*». Не раз зазнавав ув'язнення, перебував в еміграції. В 1916 ув'язнений нім. владою. Звільнений 1918 на вимогу Рад. уряду, приїхав до Росії. З 1918 — член ВЦВК. В 1919 працював у КП Німеччини, член її ЦК. Брав участь у створенні Комінтерну, розробляв теор. основи його агр. програми. Член ВККІ з 1919. З вересня 1919 — член Викон. бюро КП Польщі в Росії. В 1920 — член Польс. бюро при ЦК РКП(б), голова Тимчасового революц. к-ту Польщі. В 1921—22 — на дипломатичній роботі. З 1922 — ректор Комуністичного університету нац. меншостей Заходу, з 1923 — голова ЦК створеної за його ініціативою *Міжнародної організації допомоги борцям революції*. Автор праць з питань міжнар. революц. руху, історії Польщі, спогадів про В. І. Леніна.

Літ.: Тых Ф., Шумахер Х. Юлиан Мархлевский. Пер. с польс. М., 1969.

МАРЦИ́Н Тетяна Пилипівна [7 (19).II 1899, с. Жабокрич, тепер Крижопільського р-ну Вінн. обл.— 15.II 1974, с. Голубече Крижопільського р-ну Вінн. обл.] — новатор с.-г. виробн., двічі Герой Соціалістичної Праці (1948, 1958). Член КПРС з 1952. З 1930 — в колгоспі «Третій вирішальний» Крижопільського р-ну Вінн. обл. (з 1935 — ланкова). Ланка, очолювана М., прославилася високими врожаями цукр. буряків, кукурудзи та ін. с.-г. культур. *Ю. С. Жугін.*

МАРЦИНКЄ́ВИЧ Гаврило (н. бл. 1741 — р. см. невід.) — укр. і рос. співак (тенор) 18 ст. Хлопчиком співав у Глухівській капелі К. *Розумовського*, який привіз його до Петербурга. Вокальну освіту здобув у Придворній співацькій капелі, удосконалював майстерність в Італії. Був камер-співаком при дворі імператриці Єлизавети Петрівни, співав на сцені Придворного театру. Серед партій — Цефал («Цефал і Проксис» Арайї).

МАРЦІА́Л Марк Валерій (Marcus Valerius Martialis; бл. 40, м. Більбіліс, тепер м. Більбао, Іспанія — бл. 104, там же) — рим. поет. З 64 жив у Римі, бл. 98 повернувся до рідного міста. Автор 15 книг епіграм. Висміював вади представників різних прошарків рим. суспільства. Епіграми М. залишили значний слід у л-рі серед. віків і епохи Відродження, перекладалися різними європ. мовами. Деякі епіграми перекладено укр. мовою.

Тв.: Укр. перекл.— [Епіграми]. В кн.: Антична література. Хрестоматія. К., 1968; Рос. перекл.— Эпиграммы. М., 1968. *А. О. Білецький.*

МАРЦІНКО́ВСЬКИЙ (Marcinkowski) Якса Антоній (літ. псевд.— Антоній Новосельський і Альберт Гриф; 29.I 1823, с. Мостище, тепер у складі смт Гостомеля Київ. обл.— 12.IX 1880, Київ) — польс. літ. критик, письменник, етнограф і фольклорист. У 1841—44 навчався в Київ. ун-ті. В 1846—49 — співробітник польс. журн. «Гвязда» («Зірка») у Києві. Автор побутової повісті «Дві сестри» (1855), сатиричних творів, наук. праць «Український народ» (т. 1—2, 1857), «Наддніпрянське пограниччя. Нариси про українську суспільність XVIII ст.» (т. 1—2, 1863) тощо. Представник *міфологічної школи* у фольклористиці.

В. А. Юзвенко.

МАРЦІНКЯ́ВІЧЮС Йонас [13 (26).XII 1900, м. Радвілішкіс — 31.VII 1953, Вільнюс] — лит. рад. письменник. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1925. В романах «Беньямінас Кордушас», «Він повинен умерти» (обидва — 1937), «Неман розлився» (1939) викривав поміщиків і буржуазію міста, показав істор. приреченість експлуататорських класів. У роки Великої Вітчизн. війни писав патріотичні нариси і оповідання (збірки «Помщуся», 1942; «Зірка», 1943), повість «Настоятель Моркунас» (1944). Автор п'єс «Каволюнаси», «Повернення» (обидві — 1947), повісті «Аудроне Нормантайте» (1950).

Тв.: Рос. перекл.— Беньяминас Кордушас. Вильнюс, 1961; Неожиданная встреча. Вильнюс, 1980.

О. А. Шешельис.

МАРЦІНКЯ́ВІЧЮС Юстінас (н. 10.III 1930, с. Важаткеміс, тепер Пренайського р-ну Лит. РСР) — лит. рад. письменник, нар. поет Лит. РСР. Член КПРС з 1957. Друкуватися почав 1953. Автор збірок віршів «Руки, які ділять хліб» (1963), «Неопалима купина» (1968), «Життя ніжний доторк» (1978), поем «Двадцята весна» (1956), «Кров і попіл» (1960), «Донелайтіс» (1964), книги «Шість поем» (1973). Драматична трилогія «Міндаугас» (1968), «Собор» (1971), «Мажвідас» (1977) — про становлення лит. державності, культури; повість «Сосна сміялась» (1961) — про сучасне молоде покоління. Пише для дітей. Виступає як перекладач. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл. — Сосна сміялась. К., 1963; Рос. перекл.— Деревянные мосты. М., 1970; Миндаугас.— Собор. М., 1978; Книга поэм. М., 1978.

Літ.: Лавкутис Й. Поэтический мир Юсттинаса Марцинкявичюса. М., 1980.

Ю. Лаурушас.

МАРЦУ́Н Марія Антонівна [25.III (6.IV) 1894, с. Булдичів, тепер Дзержинського р-ну Житомир. обл. — 20.VII 1970, там же] — новатор с.-г. виробництва, ланкова (з 1934) колгоспу «Україна» (з 1980 колгосп ім. М. Марцун) Дзержинського р-ну Житомир. обл., двічі Герой Соціалістичної Праці (1953, 1958). Член КПРС з 1949. Ланка, очолювана М., прославилася щорічними високими (по 500—700 ц з гектара) врожаями цукр. буряків та ін. с.-г. культур. М.— делегат XVII—XIX з'їздів Компартії України. Нагороджена 3 орденами Леніна, медалями. *Б. М. Попов.*

МА́РЧАНОВА (Marčanová) Марія (3.X 1892, містечко Мшено, поблизу м. Мельніка, тепер Середньочеської обл.— 3.IX 1979, Прага) — чес. поетеса-перекладачка. Почала друкуватися 1928. Перекладала багато творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, О. Грибоєдова, С. Єсеніна, О. Блока, М. Тихонова, С. Маршака, В. Інбер та ін. З 50-х рр. важливе місце в перекладах М. займала укр. поезія (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, В. Сосюра, А. Малишко, М. Бажан, П. Воронько, В. Коротич та ін.). Вибрані переклади творів рос. та укр. поезії ввійшли до її книг «Радянські поети» (1946), «Голос пам'яті» (1971). *В. А. Моторний.*

МАРЧЄ́ВСЬКИЙ Марко [справж. ім'я та прізв.— Марко Маринов Марков; 1 (13).X 1898, с. Марча, тепер квартал м. Дряново Габровського округу — 10.IV 1962, София] — болг. письменник. Член БКП з 1934. В 1925—34 жив в СРСР, зокрема у Харкові. Закінчив аспірантуру Ін-ту Тараса Шевченка. Учасник Міжнар. конференції революц. письменників у Харкові 1930. Зб. оповідань «Бунт» (1930), роман «Вороги» (1934), повість «Село» (1937) — про антифашист. Вересневе повстання 1923. Після повернення в Болгарію співробітничав у прогресивній пресі. Автор книг нарисів про СРСР «Ві-

сім років у Радянському Союзі» (1934), «Ранок над полями» (1935), для дітей і юнацтва — «Сині скелі», «Партійна таємниця» (обидві — 1948), «Герої Бєліци» (1950), «Митко Палаузов» (1951), «Острів Тамбукту» (1955—57) та ін. Склав «Російсько-болгарський словник» (1938), «Маленьку філософсько-наукову енциклопедію» (1939), «Маленьку літературну енциклопедію» (1940; 2-е вид. 1946). Виступав із статтями про укр. культуру і л-ру, зокрема про Т. Шевченка. Відомий і як перекладач.

Тв.: Укр. перекл.— Чотарі. Х., 1932; Герої Бєліци. К., 1956. Партійна таємниця. К., 1957; Острів Тамбукту. К. 1960; Рос. перекл.— Остров Тамбукту. София, 1958. Тихая пристань София, 1971.

О. Д. Кетков.

МА́РЧЕНКО Володимир Олександрович (н. 7.VII 1922, Харків) — укр. рад. математик, акад. АН УРСР (з 1969). Закінчив (1945) Харків. ун-т. До 1961 працював у цьому ж ун-ті. З 1961 — у Фіз.-тех. ін-ті низьких т-р АН УРСР. Осн. праці з функціонального аналізу, матем. фізики та конструктивної теорії функцій. М. належать важливі результати в т. з. оберненій задачі спектрального аналізу. Всебічно обгрунтовані ним та його колегами обернені задачі дали змогу створити оригінальні методи для розрахунку радіохвиль, теплового випромінювання, вібрації металевих конструкцій. Створив асимптотичну теорію крайових задач з дрібнозернистою границею, досліджував проблеми теорії майже періодичних функцій і теорії апроксимації неперервних функцій. Ленінська премія, 1962.

МА́РЧЕНКО Надія Іванівна (н. 9.VI 1928, с. Вороньки, тепер Бобровицького р-ну Черніг. обл.) — новатор виробництва в машинобудуванні, стернярка, Герой Соціалістичної Праці (1966). Член КПРС з 1963. Працюючи з 1952 на київському з-ді «Більшовик», досягла значних успіхів у виконанні й перевиконанні виробничих планів, узятих соціалістич. зобов'язань. Делегат XXIII і XXIV з'їздів КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 9—10-го скликань. Нагороджена орденом Леніна, медалями.

Б. Л. Гончар.

МА́РЧЕНКО Ніна Яківна (н. 15.X 1940, Ленінград) — укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1976). В 1959—65 навчалася в Київ. худож. ін-ті в *С. Григор'єва*. Твори: «Повернене дитинство» (1965), «Студенти-медики» (1968), «Ніхто не забутий» (1970), «На свято» (1972), «Материнські думи» (1971—72), «Народні майстри» (1972—75), «Мир. Кінець війни» (1975—76). Іл. с. 388.

МАРЧУ́К Гурій Іванович (н. 8.VI 1925, с. Петро-Херсонець, тепер Грачовського р-ну Оренбурзької обл.) — рад. математик, акад. АН СРСР (з 1968), Герой Соціалістичної Праці (1975). Член КПРС з 1947. У 1949 закінчив Ленінгр. ун-т. У 1953—62 працював у фіз.-енергетичному ін-ті (Обнінськ), 1962—80 — в *Сибірському відділенні АН СРСР* (з 1975 — віцепрезидент АН СРСР, 1975—80 — голова відділення). З січня 1980 — заст. Голови Ради Міністрів СРСР, голова Держ. к-ту СРСР по науці і техніці. З 1976 — кандидат у члени ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 10-го скликання. Осн. праці М. присвячені обчислювальній та прикладній математиці. Створив алгоритми числового розв'язування рівнянь переносу нейтронів, виконав ряд теор. досліджень за методами короткотермінових прогнозів погоди, динаміці атмосфери та океану. Розробляє нові числові методи розв'язування задач, що стосуються створення *автоматизованих систем управління*. Нагороджений 3 орденами Леніна, медалями. Ленінська премія, 1961. Держ. премія СРСР, 1979. Премія ім. О. О. Фрідмана АН СРСР, 1975.

МАРШ військовий (франц. marche — перехід) — організоване приховане пересування військ у колонах, на транспортних засобах, бойових машинах або в пішому порядку з метою виходу в установлений час до призначеного району (рубежу) в повній бойовій готовності. В Рад. Армії осн. видами забезпечення М. є *розвідка*, охорона, *захист від зброї масового ураження*, *маскування*, інженерне, тех. і тилове забезпечення.

МАРШ (франц. marche, нім. Marsch, італ. marcia) у музиці — музичний твір в енергійному, чіткому ритмі, розміреному темпі. Муз. розмір 2/4, 4/4, 6/8. М. призначений для забезпечення синхронного руху великої кількості людей, є одним з гол. жанрів *військової музики*. Завдяки емоційному впливу сприяє створенню єдиного настрою. Типова форма М.— тричастинна репризна; середня частина (т. з. тріо) — плавна, наспівна. Різновиди М., які становлять основу репертуару переважно *духових оркестрів*: похідний, парадний (церемоніальний), зустрічний, концертний; існує й похоронний (жалібний). Ще в 17—18 ст. до репертуару *музикантських цехів на Україні* входили т. з. крокосмейстерські марші. Жанр М. широко представлений в сценічній (опера, балет, драм. вистава), симф., побутовій та концертній музиці. Характер М. мають численні нар. («За світ встали козаченьки», «Ой на горі та женці жнуть»), масові («Грими, грими, могутня пісне» Верховинця) пісні, окремі епізоди симф. творів.

МАРША́К Самуїл Якович [22.X (3.XI) 1887, м. Воронеж — 4.VII 1964, Москва] — рос. рад. поет і перекладач. Друкуватися почав 1907. Один з творців і організаторів рад. дитячої л-ри. У 1923 вийшли перші книжки для дітей. У роки Великої Вітчизн. війни писав сатиричні вірші політ. памфлети, байки, віршовані тексти до антифашист. плакатів та карикатур (Держ. премія СРСР, 1942). Автор сатиричного памфлета «Містер Твістер» (1933), романтичної поеми «Розповідь про невідомого героя» (1938), п'єс-казок «Казка про козла» (1941), «Дванадцять місяців» (1943; Державна премія СРСР, 1946), віршованих повістей, книги «Весела мандрівка від А до Я» (1953), зб. «Вірші для дітей» (1950; Держ. премія СРСР, 1951). Автобіографічна повість «На початку життя» (1960), зб. статей про л-ру і спогадів «Виховання словом» (1962); книга «Вибрана лірика» (1962; Ленінська премія, 1963). Україні присвятив вірші «Війна з Дніпром», «Голуби». У «Казці про глупоту» використав вірші І. Франка. Перекладач сонетів У. Шекспіра (Держ. премія СРСР 1949), віршів Р. Бернса, Дж Байрона, Г. Гейне, Ш. Петефі; поезій Лесі Українки, І. Франка, П. Тичини, П. Воронька. Нагороджений двома орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—8. М., 1968—72; Укр. перекл.— Казки. Пісні. Загадки. К., 1960; Майстерня в кишені. К., 1966; Дітям. К., 1979

Н. І. Чорна.

МА́РШАЛ (франц. maréchal, від давньонім. marah — кінь і scalc — слуга) — 1) Спочатку королівський слуга у *Франкській державі*, який наглядав за кіньми, стайничий; згодом придворний сановник, що відав королівськими стайнями. З 13 ст. М. одне з вищих військ. звань у Франції. В 19—20 ст. це звання було запроваджене в арміях ряду країн. У Росії йому відповідало звання генерал-фельдмаршала. 2) В СРСР існують звання: *Маршал Радянського Союзу* (з 1935), *Маршал роду військ* і Головний маршал роду військ (з 1943). Див. також *Звання військові*. 3) У Польщі звання деяких цивільних службових осіб (М. Сейму).

МА́РШАЛ РАДЯ́НСЬКОГО СО́ЮЗУ — військ. звання у Збройних Силах СРСР. Запроваджено 22.IX 1935. Присвоюється Президією Верховної Ради СРСР за видатні заслуги в справі керівництва військами. Особам, яким присвоєно звання М. Р. С., вручають грамоту Президії Верховної Ради СРСР і особливий знак розрізнення — Маршальську зірку.

МА́РШАЛ РО́ДУ ВІЙСЬК — військове звання вищого офіцерського складу Збройних Сил СРСР. Звання маршала авіації, маршала артилерії та маршала бронетанкових військ запроваджено 16.I 1943, маршала військ зв'язку і маршала інженерних військ — 9.X 1943. Особам, яким присвоєно ці звання, вручають грамоту Президії Верховної Ради та особливий знак розрізнення — Маршальську зірку. Див. також *Звання військові*.

МА́РШАЛЛ (Marshall) Алан (н. 2.V 1902, селище Нурат, штат Вікторія) — австрал. письменник. Популярність принесла кн. нарисів «Це мій народ» (1944). Автор роману про мельбурнзьких взуттєвиків у період кризи 30-х рр. «Які чудові твої ніжки» (1949), автобіогр. трилогії «Я навчився стрибати через калюжі» (1955), «Ось трава» (1962), «У серці моєму» (1963), творів про дітей і тварин (казка «Шепотіння на вітрі», 1969). Як новеліст розвиває традиції Г. *Лоусона* (збірки «Розкажи нам про індика, Джо», 1946; «Як ти там, Енді?», 1956). Збірки гумористичних оповідань «Спустіть штору» (1949), «Несподівані зустрічі» (1950). У кн. нарисів «Ми такі самі люди» (1948) виступив на захист аборигенів. Зібрав і опрацював їхні міфи — «Люди неза-

Н. І. Марченко.

Г. І. Марчук.

С. Я. Маршак.

Маршальська зірка для Маршалів Радянського Союзу, Адміралів Флоту Радянського Союзу, Головних маршалів і маршалів родів військ, генералів армії і адміралів флоту Збройних сил СРСР.

Н. Я. Марчевко. Ранок. 1973.

пам'ятних часів» (1952). Збірки оповідань «Дикі червоні коні» (1976), «Люди мрії» (1978) та ін. Не раз відвідував СРСР.

Тв.: Укр. перекл.— Я вмію стрибати через калюжі. К., 1979; Рос. перекл.— Люди незапамятных времён. М., 1958; Мы такие же люди. М., 1965; Я умею прыгать через лужи.— Это трава.— В сердце моём. М., 1969. *Р. П. Зорівчак.*

МА́РШАЛЛ (Marshall) Альфред (26.VII 1842, Лондон — 13.VII 1924, Кембрідж) — англ. економіст, засновник *кембріджської школи*. Закінчив Кембріджський ун-т. У 1877—81 — професор Брістольського ун-ту, 1885—1908 — професор Кембріджського ун-ту. Один з організаторів Королівського екон. т-ва (1890). М. еклектично поєднував старі вульгарні бурж. концепції витрат виробн., попиту і пропозиції з теоріями «*граничної продуктивності*» і «*граничної корисності*». Вартість визначав лише попитом і пропозицією. Вважав еволюцію єдиною формою сусп. розвитку. Теорії М. проникнуті ідеями про нібито можливий плавний, безкризовий розвиток капіталістичної економіки.

МА́РШАЛЛ (Marshall) Джозеф (рр. н. і см. невід.) — англ. мандрівник 18 ст. У 1770 подорожував по Україні за маршрутом Стародуб — Чернігів — Київ — Очаків. Автор записок «Подорожі по Голландії, Фландрії, Німеччині, Данії, Швеції, Лапландії, Росії, Україні і Польщі» (т. 1—3, 1772). У цьому творі описав природні багатства України, підкреслив високий рівень культури землеробства укр. селян, багато уваги приділив можливостям збільшення імпорту до Англії з України конопель і льону.

МА́РШАЛЛ (Marshall) Джордж Кетлетт (31.XII 1880, Юніонтаун, шт. Пенсільванія — 16.X 1959, Вашінгтон) — держ. і військ. діяч США, генерал армії (1944). В 1939—45 — нач. ген. штабу, 1947—49 — держ. секретар США, 1950—51 — міністр оборони США. Ініціатор амер. плану «відродження і розвитку Європи» після 2-ї світової війни, що фактично був підготовкою імперіалістичних воєнних блоків у Європі (див. *Маршалла план*).

МАРША́ЛЛА ПЛАН — так звана програма відбудови і розвитку господарства країн Зх. Європи після 2-ї світової війни 1939—45 шляхом надання їм екон. допомоги з боку США. Метою М. п. було підтримати позиції капіталізму в Зх. Європі, що похитнулися внаслідок війни, посилити залежність європ. капіталістичних країн від США, перешкодити прогресивним соціальним змінам у європ. країнах, створити об'єднаний фронт імперіалізму проти СРСР і світової системи соціалізму, що складалася, проти зростаючого визвольного руху в світі. Ідею М. п. висунув 1947 тодішній держ. секретар США Дж. К. *Маршалл*. У 1948 М. п. схвалив конгрес США. Умови М. п. прийняли уряди 16 д-в, у т. ч. Великобританії, Франції, Італії та ін. М. п. був розрахований на 4 роки, проте 1951 припинив свою дію. Був замінений законом «Про взаємне гарантування безпеки».

МА́РШАЛЛЬ ФОН БІ́БЕРШТЕЙН Федір Кіндратович (Фрідріх Август; 10.VIII 1768, Штутгарт — 28.VI 1826, м. Мерефа, тепер Харків. обл.) — вітчизн. ботанік та мандрівник. За походженням німець. У 1793 переїхав до Росії. До 1795 перебував на військ. службі; пізніше працював інспектором шовківництва Пд. Росії. В 1798 склав геогр. опис сх. берега Каспійського м.; 1808—19 за матеріалами експедиції видав у Харкові монографію про флору Криму та Кавказу. Зібраний М. фон Б. гербарій зберігається в Бот. ін-ті АН СРСР.

МАРША́НЦІЯ (Marchantia) — рід рослин класу *печіночних мохів*. *Слань* пластинчасто-листувата, прикріплюється до грунту *ризоїдами*. Всередині слані містяться повітряні камери, виповнені асиміляційною тканиною. Статеві органи на спец. підставках: *антеридії* — в гніздах на верхньому боці дисковидних головок чоловічих підставок, *архегонії*, а пізніше спорогони (нестатеве покоління) — з нижнього боку головок жіночих підставок. Спорогон у вигляді кулястої коробочки на короткій ніжці. Вегетативне розмноження відбувається т. з. виводковими кошиками, що проростають у нову слань. Бл. 70 видів, більшість яких поширена в тропіках. В СРСР — 2 види, з них в УРСР — один — М. мінлива (M. polymorpha) — росте по вологих місцях.

МАРШЕ́ (Marchais) Жорж (н. 7.VI 1920, Лаогет, деп. Кальвадос) — діяч франц. і міжнар. комуністичного руху. Н. в сім'ї робітника. З 1935 працював токарем. У 1942 вивезений на примусові роботи до Німеччини. Після визволення Франції (1944) працював на авіаційних підприємствах, брав участь у роботі профспілки металістів. У 1947 вступив до Французької КП (ФКП). З 1952 — на профспілковій роботі. В 1954—61 — секретар, пізніше — 1-й секретар федерації ФКП Сен-Сюд (Паризький р-н). З 1956 — канд., з 1959 — член ЦК, канд. у члени Політбюро ФКП, з 1961 — член Політбюро, секретар ЦК ФКП. У 1970—72 — заст. ген. секретаря ФКП. З грудня 1972 — ген. секретар ФКП. В 1956—58 та з 1973 — депутат Нац. зборів Франції.

МА́РШІ (нім. Marsch, одн.) — низовинні смуги на узбережжях морів, які затоплюються водою тільки під час високих припливів і нагонів води, на відміну від *ватів*. Завширшки до кількох десятків кілометрів. Складаються з мулу та піску. Іноді М. лежать нижче від рівня моря, від якого їх відокремлюють *дюни*. Від затоплення морем М. захищають дамбами. На осушених М. (польдерах) — луки, використовують М. і як с.-г. угіддя. Поширені на узбережжі Північного м. (Нідерланди, ФРН, Данія). В СРСР є на узбережжі Північного Льодовитого океану (див. *Лайда*).

МАРШРУ́Т (нім. Marschroute, від франц. marche — хід, рух і route — шлях) — 1) Заздалегідь намічений або встановлений шлях руху людей чи транспортних засобів; напрям, порядок руху. 2) Залізничний поїзд, що прямує до станції призначення без зміни складу й вантажу (див. *Маршрутизація перевезень*). 3) Смуга земної поверхні, що її фіксують на картах при *маршрутному зніманні*. 4) Послідовність операцій обробки деталей в одиничному і дрібносерійному виробництві.

МАРШРУТИЗА́ЦІЯ ПЕРЕВЕ́ЗЕНЬ — система організації відправлень вантажів маршрутами (цілими поїздами) з призначенням в один або кілька пунктів розвантаження (станція, пристань, порт), розташованих в одному районі. Здійснюється за планами маршрутизації, складеними на з-цях. Маршрути поділяють на відправницькі, що їх організують з вагонів, навантажених одним відправником на одній станції (пристані, в порту), та ступінчасті — з вагонів, навантажених одним відправником на кількох станціях (пристанях, портах) або різними відправниками на одній або кількох станціях (пристанях, портах). За дальністю всі маршрути поділяють на місцеві (внутрішньошляхові) — прямують у межах однієї з-ці та сіткові — проходять по двох або більше з-цях. До окремої категорії належать кільцеві маршрути, коли поїзд постійно курсує в певному складі між станціями відправлення і призначення. М. п.— екон. та ефективний засіб раціональної організації процесу перевезень, прискорення обороту вагона на *залізничному транспорті*, зниження трансп. витрат, засіб скорочення потреб у капіталовкладеннях на розвиток з-ць тощо. М. п. сприяє прискоренню оборотності оборотних засобів і доставляння вантажів до споживача.

С. М. Бухало.

МАРШРУ́ТНЕ ЗНІМА́ННЯ — знімання за окремим маршрутом вузької смуги місцевості при створенні топограф., геол. та ін. карт. При М. з. геогр. об'єкти (гідрографію, населені пункти, рельєф тощо) наносять на планшет за допомогою методів інструментального (*мензульного знімання, тахеометричного знімання, аерофотознімання*) або *окомірного знімання*. М. з. застосовують у недостатньо вивчених і важкодоступних районах, а також при спец. дослідженнях (геол., грунтових, геоботанічних) та у військ. справі.

В. М. Сердюков.

МАР'Я́НЕНКО Іван Олександрович [справж. прізв.— Петлішенко; 28.V (9.VI) 1878, хутір Сочеванов, поблизу с. Мар'янівки, тепер Бобринецького р-ну Кіровогр. обл.— 4.XI 1962, Харків] — укр. рад. актор, режисер, педагог, театральний діяч, нар. арт. СРСР (з 1944). Учень і послідовник М. *Кропивницького*. Після закінчення 1895 Куп'янського повітового уч-ща працював у профес. трупі свого дядька М. Кропивницького, спочатку сценаріусом (пом. режисера), потім актором. В 1899—1906 (з перервою, з 1903 разом з О. Полянською — у трупі О. *Суслова*, де виконував ролі Михайла, Василя («Не судилось», «Циганка Аза» Старицького), Андрія Кугута

Марунка цинерарієлиста. Верхня і нижня частини рослини та квітка.

(«Глитай, або ж Павук» Кропивницького), Дениса («Бондарівна» Карпенка-Карого), брав участь у рос. виставах разом з *Адельгеймами;* 1903—1904 — в трупі Ф. Волика, за участю М. Кропивницького та М. Заньковецької. В 1906 М. вступив до профес. *Театру Миколи Садовського,* в якому утвердився переважно в ролях героїчного плану — Панас, Гнат Голий, Тарас («Бурлака», «Сава Чалий», «Бондарівна» Карпенка-Карого), Братковський («Остання ніч» Старицького), Дон Жуан («Камінний господар» Лесі Українки), з успіхом грав ролі у виставах за творами російських (Хлестаков — «Ревізор» Гоголя, Ломов — «Освідчення» Чехова, Жадов — «Тепленьке місце» Островського, Никандр — «Никандр Безщасний» за Писемським) і зарубіжних (Антось — «Помста гуцула» за Коженьовським, Збишек — «Моральність пані Дульської» Запольської, Збігнєв — «Мазепа» Словацького, Франкович — «Вихователь Флаксман» Ернста, Франц — «Забавки» Шніцлера) драматургів. У 1914 М. працював актором у Другому Київ. міськ. рос. драм. театрі Б. фон Мевеса, де виконував ролі Ланця, Різоора («Чаклунка», «Вітчизна» Сарду), Сулеймана («Зрада» Сумбатова), Скалозуба («Лихо з розуму» Грибоєдова), Пепла («На дні» М. Горького), 1915 очолював «*Товариство українських акторів* за участю М. К. Заньковецької та П. К. Саксаганського» (Київ), 1917 був директором, режисером і актором Національного зразкового театру, 1918 — актором Держ. драм. театру (обидва — в Києві). Ролі: Антось («Оборона Буші» Старицького), пастор Мандерс, Бернік («Примари», «Підпори громадянства» Ібсена), Геншель («Візник Геншель» Гауптмана) та ін. В 1919 М. призначено комісаром *Першого театру Української Радянської Республіки* імені Шевченка і членом театр. комісії (голова — К. *Марджанішвілі*) по керівництву всіма театрами Києва. Одна з кращих ролей М. в цьому театрі — Гонта в «Гайдамаках» за Шевченком в інсценізації й постановці Л. Курбаса; серед ін. ролей — Мартіан Емілій («Адвокат Мартіан» Лесі Українки), Ернульф («Північні велетні» Ібсена). З 1923 М.— в театрі «*Березіль*» (з 1935 — Харків. держ. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), в якому працював до 1958. Ролі: Хома Кичатий («Назар Стодоля» Шевченка), Омелько («Мартин Боруля» Карпенка-Карого), Штефан Петрич («Любов на світанні» Галана), Стрижень, Рижов, Богдан Хмельницький, Горлов («Загибель ескадри», «Правда», «Богдан Хмельницький», «Фронт» Корнійчука), князь Ярослав («Ярослав Мудрий» Кочерги), Штефан («Навіки разом» Дмитерка), Дикой («Гроза» О. Островського), Вершинін (Бронепоїзд 14-69» Вс. Іванова), Макбет («Макбет» Шекспіра), Фелікс Гранде («Євгенія Гранде» за Бальзаком) та ін. Актор широкого творчого плану, М. з великою майстерністю грав різні за характером ролі — героїчні, характерні, комедійні. Постановки: «Блакитна троянда» Лесі Українки, «Серед бурі» Б. Грінченка, «Казка старого млина» С. Черкасенка, «Оборона Буші» М. Старицького, «Одруження» М. Гоголя, «Загибель „Надії"» Г. Гейєрманса (грав роль Гейєрта) та ін. Знімався в кінофільмах «Злива» (1929), «Фата Моргана» (1931), «Коліївщина» (1933), «Прометей» (1936) та ін. Викладав у *Музично-драматичній школі Миколи Лисенка* (1917—18), театр. технікумі (1923—24) — в Києві; муз.-драм. ін-ті (1925—34), театр. уч-щі (1934—41), театр. ін-ті (1944—61) — в Харкові. Професор — з 1946. Серед учнів М.— нар. артисти СРСР І. *Козловський,* Б. *Романицький,* В. *Василько,* Н. *Ужвій* та ін. Нагороджений орденом Леніна, 3 орденами Трудового Червоного Прапора. Держ. премія СРСР, 1947.

Тв.: Минуле українського театру. К., 1953; Прошлое украинского театра. М., 1954; Сцена. актори, ролі. К., 1964.

Літ.: Чаговець В. І. І. О. Мар'яненко. Народний артист СРСР. К., 1947; Гельфандбейн Г. І. О. Мар'яненко. Народний артист СРСР. Х., 1947; Тернюк П. І. Іван Мар'яненко. К., 1968; Тернюк П. Иван Марьяненко. М., 1977. *П. І. Тернюк.*

МАР'ЯНІВКА — селище міського типу Гороховського р-ну Волин. обл. УРСР, біля залізнич. ст. Горохів. 2,9 тис. ж. (1980). У М.— гороховські цукр. комбінат, плодоконсервний і сироробний з-ди, будинок побуту. Середня школа, мед. амбулаторія, Будинок культури, бібліотека.

МАР'ЯНІВКА — селище міського типу Баранівського р-ну Житомир. обл. УРСР, за 37 км від залізнич. ст. Разіне. 1,7 тис. ж. (1980). Склозавод (випускає аптекарський посуд). Середня школа, лікарня, клуб, б-ка. М. засн. наприкінці 16 ст.

МАР'ЯНІВСЬКА КУЛЬТУ́РА — археологічна культура *бронзового віку.* Пам'ятки М. к. поширені на тер. Лівобережного Полісся і пн. районів Лісостепової України, в басейнах річок Сейму, Десни, Сули, Ворскли, Сіверського Дінця й Осколу. Назву дістала від с. Мар'янівки Білопільського р-ну Сум. обл., де 1929 було розкопано поселення цієї культури. При розкопках поселень виявлено залишки наземних жител і неглибоких землянок, великих за розмірами. Знайдено горщики, оздоблені дрібноузорчастим орнаментом, крем'яні й кварцитові знаряддя (сокири, вкладні до серпів, наконечники списів і стріл), нечисленні бронзові вироби. Основу г-ва М. к. становили полювання, рибальство, у період найбільшого розвитку культури — землеробство і скотарство. М. к. поділяється на три періоди: ранній — власне мар'янівський; середній — малобудківський, або студенківський, і пізній — бондарихинський, який звичайно виділяють в окрему культуру (див. *Бондарихинська культура*). Датують М. к. 2-м тис. до н. е.

Літ.: Мар'янівсько-бондарихинська культура. В кн.: Археологія Української РСР. т. 1. К., 1971.

С. С. Березанська.

І. О. Мар'яненко.

МАР'ЯТО — мис, крайня пд. точка Пн. Америки (7°12′ пн. ш., 80° 52′ зх. д.). Лежить на п-ові Асуеро, омивається водами Тихого океану.

МА́СА (лат. massa — шматок, брила, від грец. μάζα — тісто) — 1) Безформна тістоподібна речовина. 2) Густа або рідкувата суміш; напівфабрикат для виробництва деяких матеріалів (напр., паперова М., скляна М.). 3) Кількість, об'єм речовини якого-небудь предмета; сама речовина, з якої складається предмет. 4) Безліч, велика кількість чого-небудь, кого-небудь. 5) Див. *Маса* у фізиці.

МА́СА у фізиці — одна з основних фізичних характеристик матерії, яка визначає її інерційні та гравітаційні властивості. Поняття М. запровадив І. *Ньютон.* У класичній механіці Ньютона М. є коеф. пропорційності між прикладеною до тіла силою F та набутим ним прискоренням a: $F = ma$. Вона виступає тут як міра інертності (див. *Інерція*) тіла і наз. інертною. З другого боку, М. входить у *Ньютона закон тяжіння,* за яким будь-які два тіла притягуються між собою з силою f, що прямо пропорційна добутку їхніх мас m_1 і m_2 і обернено пропорційна квадрату віддалі між ними r: $f = \gamma m_1 m_2 / r^2$, де γ — *гравітаційна стала.* В цьому законі М. виступає як характеристика гравітаційних (див. *Тяжіння*) властивостей тіла і наз. гравітаційною. Численними дослідами, починаючи з дослідів Л. *Етвеша,* з великою точністю встановлено рівність цих М. Факт рівності інертної та гравітаційної М. лежить в основі створеної А. *Ейнштейном* заг. *відносності теорії.* В класичній фізиці вважається, що М. є адитивною величиною, тобто М. системи тіл є сумою їхніх М., і зберігається при будь-яких змінах системи. Цьому, зокрема, відповідає відкритий М. В. *Ломоносовим* і А. Л. *Лавуазьє* закон збе-

1

2

Маршанція мінлива: *1* — чоловіча слань з підставками; *2* — жіноча слань з підставками.

Мар'янівська культура. Речі з пам'яток: 1 — глиняний горщик; 2 — бронзова підвіска; 3 — крем'яний наконечник стріли.

І. О. Мар'яненко в ролях Гната («Безталанна» Карпенка-Карого), Богдана Хмельницького («Богдан Хмельницький» Корнійчука), Дикого («Гроза» О. Островського) та Фелікса Гранде («Євгенія Гранде» за Бальзаком).

Т. Г. Масенко.

реження М. (речовини), за яким М. продуктів хім. реакції дорівнює М. речовин, які вступили в реакцію. Однією з характеристик речовини в класичній фізиці є *густина* — М. одиниці об'єму речовини. В спец. теорії відносності показано, що М. тіла залежить від його швидкості v і змінюється за законом $m = m_0/\sqrt{1 - v^2/c^2}$, де m_0 — М. спокою тіла (при $v = 0$), c — *швидкість світла* у вакуумі. З цієї ж теорії випливає висновок, що М. тіла зв'язана з його *енергією* E співвідношенням $E = mc^2 = m_0c^2/\sqrt{1 - v^2/c^2}$. Величина $m_0c^2 = E_0$ визначає внутр. енергію тіла і наз. *енергією спокою*. М. є важливою характеристикою *елементарних частинок*; усі елементарні частинки одного сорту та їхні *античастинки* мають однакові М. спокою. В релятивістській механіці М. не є адитивною величиною. М. складаної частинки завжди менша за М. частинок, які її утворюють (див. *Дефект маси*). Встановлений теорією відносності зв'язок М. тіла з енергією, яка міститься в ньому, відкриває перспективу пояснення значень М. елементарних частинок за рахунок енергії зв'язаних з ними *полів фізичних*. У цьому напрямі досягнуто певних результатів щодо якісного пояснення існуючих у природі спектрів М. елементарних частинок, проте спроби побудови кількісної теорії М. наштовхуються на значні труднощі. Одиницею М. у *Міжнародній системі одиниць* (СІ) є *кілограм*. М. атомів і молекул звичайно вимірюють в *атомних одиницях маси*, а М. елементарних частинок — в одиницях М. електрона або в електронвольтах (частіше в мільйонах електронвольтів, МеВ), вказуючи енергію спокою частинки. Див. також *Вага*.

Літ.: Яворський Б. М., Детлаф А. А. Курс фізики, т. 3. К., 1973; Джеммер М. Понятие массы в классической и современной физике. Пер. с англ. М., 1967. *П. І. Фомін.*

В. І. Масик. У сопілоньку заграю. Лінограюра. 1960.

МА́СА 1000 НАСІ́НИН, вага 1000 насінин — маса 1000 кондиційних насінин (в грамах), взятих без вибору із насіння основної культури. М. 1000 н.— один з найважливіших господарських показників, що характеризують якість *насінного матеріалу*. М. 1000 н. визначають норму висіву насіння. В насінницьких дослідженнях для порівняння двох зразків насіння М. 1000 н. перераховують на суху безводну речовину, визначаючи *абсолютну масу (вагу) насіння*. М. 1000 н. дуже різна у різних видів рослин (напр., у квасолі від 250 до 1200 г, у маку — 0,4 г). Чим більша М. 1000 н. одного й того самого виду (сорту) рослин, тим вища якість посівного матеріалу — насіння багатше на поживні речовини, життєздатніше, стійкіше проти несприятливих умов вирощування. Для підвищення М. 1000 н. необхідно передусім забезпечити рослини поживними речовинами і вологою. *І. С. Руденко.*

Маска юнака з давньогрецької трагедії.

МАСАГЕ́ТИ (Μασσαγέται) — збірна назва групи племен Закаспію і Приуралля в творах давньогрец. авторів. Щодо етнічної належності М. в науці немає усталеної думки.

МАСА́Ж (франц. massage, від араб. масс — доторкатися) — дозоване механічне подразнення поверхні тіла людини. М. рефлекторно впливає (через *рецептори* шкіри, м'язів і сутлобів) на тканини і органи. М. може бути загальним (всього тіла) або місцевим (окремої ділянки тіла). Осн. прийоми М.— погладжування (ним починається і закінчується М.), розтирання, розминання, вібрація. Осн. види М.: лікувальний, спортивний, гігієнічний та косметичний. М. провадять спеціально навчені масажисти.

МАСА́Ї — народ, який живе в Кенії і Танзанії. Заг. чисельність М.— 420 тис. чол. (1978, оцінка). Мова М.— масаї, належить до нілo-сахарської сім'ї. Серед традиційних вірувань М. поширені культ сил природи, культ предків. Основне заняття — скотарство.

МАСА́ЛЬСЬКИЙ Володимир Іванович [13 (25).VII 1896, Київ — 14.I 1979, там же] — укр. рад. мовознавець. Закінчив Київ. ун-т (1920). Працював у навч. закладах Бердянська, Таганчі, Білої Церкви та ін. З 1933 (з перервами) працював у Київ. ун-ті (з 1966 — професор), 1960—71 завідував кафедрою слов'ян. філології. Автор праць: «Мова і стиль поезій Т. Г. Шевченка» (ч. 1—2, 1939—40), «Методика викладання української мови в середній школі» (1962), «Мова і стиль творів М. Коцюбинського» (1965), «Викладання російської мови в середній школі» (1977) тощо.

МАСА́НДРА — селище міського типу Крим. обл. УРСР, підпорядковане Ялтинській міськраді. 4,3 тис. ж. (1980). У селищі — гол. з-д *кримського виробничо-аграрного об'єднання виноробної промисловості* «*Масандра*», відділок радгоспу-заводу «Лівадія». Профес.-тех. уч-ще, середня школа, кінотеатр, клуб, б-ка. Перші згадки про М. належать до 1-ї пол. 18 ст., з 1941 — селище міського типу. М.— приморський кліматичний курорт. Лікувальні засоби: аерогеліотерапія, виноградолікування (вересень — жовтень), морські купання (з червня по жовтень).

«МАСА́НДРА» — див. *Кримське виробничо-аграрне об'єднання виноробної промисловості «Масандра»*.

МА́САРИК (Masaryk) Томаш Гарріг (7.III 1850, Годонін — 14.IX 1937, Лані, поблизу Праги) — чехослов. держ. і політ. діяч. У 1882—1914 — професор філософії Празького ун-ту. В 1900 — засновник і ідеолог ліберальної Чеської народної (реалістичної) партії (1905—18 — Чеська прогресивна партія), що виступала за автономію Чехії в складі Австро-Угорщини. Був одним з організаторів контрреволюційного антирадянського *чехословацького корпусу заколоту 1918*. В 1918—35 — президент Чехословацької республіки. Боровся проти революц. руху і пролет. ідеології. В зовн. політиці проводив антирад. курс, орієнтувався на зх. д-ви. З ім'ям М. пов'язана своєрідна форма чес. бурж. реформізму (т. з. масарикізм), гол. риси якого були націоналізм, демократична і гуманістична фразеологія, проголошення немарксистського, «еволюційного» соціалізму і вихваляння бурж. демократії. *А. Ф. Кізченко.*

МАСЕЙО́ — місто на Сх. Бразилії, адм. ц. штату Алагоас. Мор. порт на узбережжі Атлантичного ок., залізнична станція, аеропорт. 249 тис. ж. (1970). Підприємства хім., металообр., лісопильної, текст. (зокрема бавовняної), харчосмакової промисловості.

МАСЕ́НКО Терень (Терентій) Германович [28.X (10.XI) 1903, с. Глодоси, тепер Новоукраїнського р-ну Кіровогр. обл.— 6.VIII 1970, Київ] — укр. рад. поет. Закінчив у Харкові Комуністичний ун-т ім. Артема (1930). Працював у редакціях журналів «*Молодняк*», «*Перець*». У роки Великої Вітчизн. війни — на радіостанції ім. Т. Г. Шевченка. Почав друкуватися з 1924. Перша зб. віршів — «Степова мідь» (1927). В книгах віршів і поем «Ключ пісень» (1930), «Вітчизна» (1933), «Нові поезії» (1936), «У стані воїнів» (1944), «Срібна дорога» (1946), «Київські каштани» (1954), «Багряні жоржини» (1969) оспоетизував трудові й ратні будні рад. людей, дружбу народів СРСР. Автор роману у віршах «Степ» (кн. 1 — 1938; кн. 2 — 1968), нарисів, літ.-критичних статей, перекладів. Багато віршів М. покладено на музику.

Тв.: Твори, т. 1—2. К., 1963; Вибране. К., 1975; Рос. перекл.— Журавли над океаном. М., 1970; Серебряная дорога. М., 1978.

Літ.: Нудьга Г. Терень Масенко. К., 1965. *Л. М. Коваленко.*

МАСЕ́О (Масео) Антоніо (14.VI 1845, Сантьяго-де-Куба — 7.XII 1896) — один з керівників нац.-визвольної боротьби кубинського народу проти ісп. поневолення. Учасник 10-літньої війни за незалежність (1868—78). Після поразки повстанської армії — в еміграції в країнах Лат. Америки.

В квітні 1895 висадився з загоном патріотів на Кубі і очолив повстання в провінції Орієнте. З вересня 1895 — заст. головнокоманд. визвольною армією. З жовтня 1895 до січня 1896 армія, очолена М., пройшла з боями весь острів, що привело до поширення повстання на Зх. провінції Куби. Загинув у битві біля м. Сан-Педро. *В. В. Пащук.*

МА́СЕРУ — столиця держави Лесото. Залізнич. лінією сполучене з магістраллю Блумфонтейн — Дурбан у ПАР. Вузол автошляхів, аеропорт. 30 тис. ж. (1978). Невеликі пром. підприємства. Значна частина населення зайнята сільським господарством. Торг. центр. Засн. 1869.

МА́СИ ЗБЕРЕ́ЖЕННЯ ЗАКО́Н — див. *Маса* у фізиці.

МАСИ́В у програмуванні — сукупність однотипних за структурою та способом використання вхідних, проміжних чи вихідних даних, що належать до певного етапу обчислювальних чи управлінських робіт. М. можна подати як *матрицю*, *вектор* чи ін. іменовану упорядковану n-вимірну сукупність однорідних величин; в ін. випадках М. може складатись із сукупності документів складної

структури, напр. кадрових анкет підприємства, бібліографічних карток тощо. Як правило, М. включає великий обсяг *інформації*, що розміщується на зовн. носіях *пам'яті обчислювальної машини;* обробляють його порціями, що переносяться в оперативну пам'ять. Такий М. часто наз. файлом.

Л. П. Бабенко.

МА́СИК Володимир Ілліч [н. 25. V (7.VI) 1917, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ] — укр. рад. графік і живописець, засл. художник УРСР (з 1977). Член КПРС з 1952. В 1944—50 навчався в Київ. художньому інституті в М. *Шаронова* та К. *Трохименка*. Твори: картини — «Нагорода переможцям» (1949—50), «Новий будинок у Косові» (1960), «Вечір у Карпатах» (1962), графічні серії — присвячені життю і діяльності В. І. Леніна (1958—73), буд-ву Рад. України (1959—60), за мотивами поезій Т. Г. Шевченка (1961—63), «Цього не можна забути» (1967—75). Автор ілюстрацій до книжок, екслібрисів. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями

Літ.: Володимир Масик. Альбом. К., 1963.

МА́СКА (франц. masque, від італ. màschera) — 1) Спец. накладка з будь-яким зображенням (ліплена або мальована личина у формі звірячої морди або людського обличчя; М. театральна чи ритуальна). 2) Карнавальна пов'язка з шовку або картону з щілинами для очей. 3) Фотографічний засіб обмеження світла при комбінованому фото- і кінознімanні («блукаюча маска»). 4) М. хірургічна — прилад або частина апарата, що накладається на обличчя хворого під час наркозу. 5) М. киснева — прилад, що застосовується при висотних польотах, підземних роботах, гасінні пожеж тощо. 6) Гіпсовий зліпок з обличчя померлого. 7) М. поховальна — М., яка клалася в поховання на обличчя померлого (бувають з дерева, глини, золота). Були поширені в давні часи в різних народів. 8) Сітка з дроту для захисту обличчя при фехтуванні. 9) Переносно — удавання, машкара, вигляд людини, що не відповідає її справжній суті.

МАСКА́НЬІ (Mascagni) П'єтро (7.XII 1863, Ліворно — 2.VIII 1945, Рим) — італ. композитор. Навчався в Міланській консерваторії. Автор 14 опер, оперет, інструм. музики. Світову славу здобув оперою «Сільська честь» (1890), яка поряд з оперою «Паяци» Р. *Леонкавалло* поклала початок оперному *веризмові*.

МАСКАРА́Д (франц. mascarade, італ. mascherata) — свято, бал, учасники якого одягаються в *маски* і спеціальні костюми (етногр., істор., казкові тощо). Елементи М. мали місце ще за доби античності в нар. обрядах та іграх, пов'язаних з землеробськими святами, згодом — у ярмаркових та ін. гуляннях. З 13—14 ст. в країнах Зх. Європи поширились масові нар. гуляння на вулицях і площах — *карнавали*. М. існували і в Росії, з 2-ї пол. 18 ст. мали характер публічних балів. В СРСР М.— одна з форм масових нар. свят.

МАСКАРЕ́НСЬКІ ОСТРОВИ́ — група вулканічних островів в Індійському ок., на Сх. від о. Мадагаскар. Складаються з трьох островів: Реюньйон (франц. володіння), Маврікій і Родрігес (входять до складу незалежної д-ви *Маврікій*). Пл. 4479 км². Поверхня гориста, заввишки до 3069 м, є діючі вулкани. Клімат тропічний, вологий. Вічнозелені ліси, *савани*. Плантації цукр. тростини, кокосової пальми, чаю, кавового дерева. Гол. міста: Порт-Луї (о. Маврікій) Сен-Дені (о. Реюньйон).

МАСКАРО́Н (італ. mascherone, букв.— велика маска) — декоративна скульптурна прикраса у вигляді стилізованої фантастичної маски людини або тварини. М. оздоблюють будівлі, фонтани, вироби декоративно-ужиткового мистецтва тощо.

МАСКА́Т — столиця Оману. Мор. порт на узбережжі Оманської зат. Аравійського м. Поблизу М., у м. Ес-Сібі,— аеропорт міжнар. значення. Вузол караванних шляхів. Бл. 85 тис. ж. (з передмістями, початок 1980). Розвинуті кустарні промисли. Рибальство. У місті зосереджені численні контори іноз. і нац. компаній, філіали банків.

МАСКУВА́ННЯ військове — вид забезпечення бойових дій та повсякденної діяльності військ; комплекс заходів, спрямованих на введення противника в оману щодо наявності та розташування військ (сил флоту), військ. об'єктів, їхнього стану, боєготовності і дій, а також планів командування. М. сприяє досягненню раптовості дій військ, збереженню їхньої боєготовності та підвищенню живучості об'єктів. За масштабами застосування і характером завдань М. поділяється на стратегічне, оперативне й тактичне.

МАСЛА́ МІНЕРА́ЛЬНІ, масла нафтові — продукти, що їх одержують з висококиплячих фракцій *нафти* і застосовують в основному для змащування тертьових поверхонь механізмів і машин. За способом виробн. М. м. поділяють на дистилятні, залишкові компаундовані, загущені (містять полімери). До складу більшості М. м. вводять спец. добавки (присадки), які поліпшують властивості масел. Компоненти для виробн. М. м. одержують гол. чин. селективним очищенням дистилятів і залишків нафти. За призначенням М. м. поділяють на моторні (для поршневих двигунів, крім авіаційних), авіаційні, трансмісійні (для автомобілів, тракторів та різних редукторів), осьові та індустріальні (заг. та спец. призначення для змащування пар тертя металорізальних, ткацьких, деревообробних станків і пресів, циліндрових парових машин, вакуумних і холодильних установок, турбін, компресорів). Особливу групу становлять електроізоляційні (трансформаторні, конденсаторні і кабельні), приладові, технологічні (виробн. хім. волокон, пом'якшувачі гумових сумішей, пластифікатори) та білі (застосовують у медицині, парфумерії) масла.

Літ.: Черножуков Н. И., Крейн С. Э., Лосиков Б. В. Химия минеральных масел. М., 1959; Папок К. К., Рагозин Н. А. Словарь по топливам, маслам, смазкам, присадкам и специальным жидкостям. М., 1975; Товарные нефтепродукты, свойства и применение. Справочник. М., 1978. *В. Т. Скляр.*

МА́СЛЕННИКОВ Іван Іванович [3 (16).IX 1900, ст. Чаликла, тепер Озінського р-ну Саратовської обл. — 16.IV 1954, Москва] — рад. військ. діяч, генерал армії (1944), Герой Рад. Союзу (1945). Член КПРС з 1924. В Рад. Армії з 1918. Учасник громадян. війни. В 1935 закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — команд. арміями, Пн. групою військ Закавказ. фронту, заст. командувача Волховським, Пд.-Зх., 3-м Укр., Ленінгр., команд. Пн.-Кавказ., 3-м Прибалт. фронтами. Учасник *радянсько-японської війни 1945*. заст. Головнокоманд. рад. військами на Далекому Сході. Після війни — на командній роботі в Рад. Армії. Нагороджений 4 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МА́СЛЕННИКОВ Павло Андрійович (н. 12.VII 1921, с. Шубино, тепер Борського р-ну Горьк. обл.) — укр. рад. педагог, Герой Соціалістичної Праці (1978). Член КПРС з 1943. Закінчив Харків. пед. ін-т (1952). Пед. діяльність почав 1938. Учасник Великої Вітчизн. війни. З 1958 працює директором серед. школи № 3 Харкова. Нагороджений орденом Леніна, іншими орденами і медалями.

О. К. Боброва.

МАСЛИ́НА, олива (Olea) — рід рослин родини маслинових. Вічнозелене дерево або кущ заввишки 5—12 м. Листки ланцетні або видовжено-яйцевидні, цілокраї, шкірясті, знизу сріблясті. Квітки двостатеві, зібрані в китиці. Плід — м'ясиста кістянка. Бл. 60 видів, пошир. в тропіч. і субтропіч. країнах Сх. півкулі. Походить з Бл. Сходу. Вирощують в багатьох країнах, зокрема в Іспанії, Італії, Греції та ін. В СРСР, у т. ч. й УРСР, лише 1 вид — М. європейська (O. europaea). М'якуш плоду містить 30—40% високоякісної харч. олії, цукри, провітамін А, вітаміни В, С. В СРСР вирощують на Пд. Криму. Плоди солять, консервують зеленими (пікулі) і спілими; з них одержують оливкову і прованську олію, яку споживають, використовують у консервній пром-сті і медицині, а також техніч. олію для різних цілей. Макуху згодовують худобі. Створено бл. 500 сортів.

МАСЛИ́НКА, лох (Elaeagnus) — рід рослин родини маслинкових. Дерева і кущі. Листки чергові, супротивні, вкриті лускоподібними волосками. Квітки двостатеві або одностатеві. Плоди — кістянкоподібні. Понад 50 видів, пошир. у Середземномор'ї, Малій і Серед. Азії, Австралії та Пн. Америці. В СРСР — 5 дикорослих видів. В УРСР лише в культурі 6 видів, з них найбільше значення має М. вузьколиста (E. angustifolia) — колюче дерево до 7 м і більше заввишки з дрібними, дуже запашними квітками. Медонос. М. культивують у садах і парках як декоративні рослини. Використовують у захисних лісо-

Маскарон роботи Мікеланджело. Маска фавна. Мармур. 1488—92. Національний музей. Флоренція.

Маслина європейська: *1* — квітуча гілка; *2* — квітка; *3* — плід.

Маслинка вузьколиста. Квітуча гілка і плід.

П. П. Маслов.

С. І. Маслов.

Маслюк зернистий.

насадженнях як плодові, лікарські, ефіроолійні рослини.

МА́СЛІВСЬКИЙ МОГИ́ЛЬНИК — могильник *черняхівської культури* (2—5 ст.) на околиці с. Маслового Шполянського р-ну Черкаської обл. Досліджували його 1926, 1928—29, а також у 60-х рр. Відкрито 91 поховання — трупопокладення й трупоспалення. У похованнях знайдено глиняний посуд, бронзові фібули (застібки), пряжки, підвіски, гачки, глиняні прясельця, залізні ножі, кістяні гребінці, янтарне і кам'яне намисто. Поблизу М. м. було одночасне з ним поселення. При розкопках його (1928) виявлено залишки великої наземної глинобитної споруди.

МА́СЛО ВЕРШКОВЕ́ — харчовий продукт, що є концентратом молочного жиру, одержаного з *вершків;* продукт *маслоробства*. Відзначається високою калорійністю (близько 780 ккал/100 г), низькою т-рою плавлення (32—35° С), практично повністю (94—97%) засвоюється організмом. Містить 52—98% жиру, 1—20% (іноді більше) вологи, а також *білки, вітаміни,* молочний цукор, ін. речовини. Пром-сть СРСР виробляє М. в. вологодське, любительське, селянське, солоне, несолоне, бутербродне з наповнювачами (напр., з какао, ваніліном і цукром) і топлене. М. в. використовують у харч. пром-сті, кулінарії тощо. *П. С. Петренко.*

МА́СЛОВ Василь Іванович [21.XII 1884 (2.I 1885), м. Ічня, тепер Черніг. обл.— 22.III 1959, Київ] — укр. рад. літературознавець і педагог. Брат С. І. *Маслова*. Закінчив Київ. ун-т (1909). Протягом багатьох років працював викладачем історії рос. л-ри в Київ. ун-ті та Київ. пед. ін-ті. Автор праць з історії укр. і рос. літератур і літ. взаємин, розвідок з фольклору, етнографії, археології: «Літературна діяльність К. Ф. Рилєєва» (1912), «Українська етнографія першої половини 19 ст.» (1934) «Рільницьке знаряддя і техніка за пам'ятками Райковецького городища феодальної епохи» (1937), «Пушкін і декабристи» (1951) та ін. *В. П. Колосова.*

МА́СЛОВ Василь Павлович (справж. прізв.— Маслій; бл. 1841 — 12.XII 1880, Москва) — український письменник. Був знайомий з Т. Г. Шевченком (1859), збирав матеріали до його біографії. Наприкінці 60-х рр. викладав історію в Строгановському училищі (Москва). Надрукував першу біографію Т. Г. Шевченка рос. мовою в журн. «Грамотей» (1874), яка згодом перевидавалась кілька разів окремою книгою. Збирав матеріали з історії України, займався літ. та археографічною діяльністю.

Тв.: Тарас Григорьевич Шевченко. Биографический очерк. М., 1874.

МА́СЛОВ Петро Павлович [15 (27).VII 1867, с. Масловка, тепер Оренбурзької обл.— 4.VI 1946, Москва] — рос. економіст, соціал-демократ, акад. АН СРСР (з 1929). Навчався у Харків. ветеринарному ін-ті. В 1894 у Віденському ун-ті вивчав політ. економію. Повернувшись у Росію, 1896—97 редагував легальну марксистську газету «Самарский вестник». Перебуваючи в Петербурзі, співробітничав у журналах «Научное обозрение», «Жизнь», «Начало». В 1903 примкнув до меншовиків, висунув програму *муніципалізації* землі. Критику поглядів М. дав В. І. Ленін, зокрема в праці «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років» (Повне зібр. тв., т. 16). Ревізував окремі положення марксизму, зокрема *вартості закон*. Виступав також проти вчення про вартість *робочої сили*, заробітну плату, заг. закон капіталістичного нагромадження, про джерела пром. резервної армії та ін. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції відійшов від політ. діяльності, був на наук. і пед. роботі. Розробляв деякі проблеми політ. економії соціалізму.

МА́СЛОВ Сергій Іванович [16(28).XI 1880, м. Ічня, тепер Черніг. обл.— 11.I 1957, Київ] — укр. рад. літературознавець і педагог, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). Брав активну участь у студентському революц. русі, за що його віддано в солдати в числі 183-х студентів Київ. ун-ту (1900). Після солдатської служби закінчив Київ. ун-т (1907). З 1914 — приват-доцент, з 1935 — професор ун-ту. Перша наук. праця — «Літники Полтавської і Чернігівської губерній» (1902). Автор численних досліджень з історії давніх укр. та рос. літератур (творчість М. *Смотрицького*, К. *Саковича*, Л. *Карповича*, І. *Галятовського* та ін.). М. належать огляди полемічної, драматич., віршованої л-ри 16—18 ст., праці з палеографії, бібліографії, історії книгодрукування, фольклору, історії мови.

Літ.: С. І. Маслов [Некролог]. «Радянське літературознавство», 1957, № 1. *В. П. Колосова.*

МАСЛО́ВИЧ Василь Григорович (1793, Харків — 1841, Петербург) — укр. письменник і журналіст. Закінчив Харків. ун-т (1816). Видавав сатиричний журн. «*Харьковский Демокрит*» (1816), у якому друкував і свої вірші українською мовою («Пісня сімейству», «Від'їзд студента на учительство в Олешки», «Жартівлива пісня» та ін.). З 1816 жив у Петербурзі, твори цього періоду не друкувались. Нарис «Невський проспект» опубліковано 1928. Сатиричні твори М. пройняті співчуттям до народу, деякі з них спрямовані проти кріпосництва.

Тв.: Сказка про Харька, основателя Харькова, его дочь Гапку и батрака Якива. Х., 1890.

Літ.: Федченко П. М. Матеріали з історії української журналістики, в. 1. К., 1959. *Ф. К. Сарана.*

МАСЛО́ВСЬКИЙ Опанас Федорович [1739, с. Церковище, тепер с. Підлісне Козелецького р-ну Черніг. обл.— 26.IX (7.X) 1804, Київ] — укр. лікар. Навчався у Київ. академії й у Моск. медико-хірург. школі (закінчив 1772 підлікарем). У 1774 здобув звання лікаря. В 1784 — лікар Київ. намісництва, де на основі власної практики боротьби з чумою в Москві організував карантин. Ступінь доктора медицини М. присвоєно 1792. З 1797 — інспектор Орловської, з 1801 — Київ. лікарських управ, з 1802 — викладач «мед. класу» Київ. академії. Автор ряду праць з акушерства, інфекційних захворювань, ботаніки, токсикології. Почесний член Держ. мед. колегії. *М. О. Оборін.*

МАСЛОРО́БСТВО — виготовлення *масла вершкового* збиванням або перетворенням *вершків*. Найпоширенішим є спосіб збивання за яким вершки середньої жирності (38%) піддають *пастеризації, сепарації* і власне збиванню, використовуючи для цього масловиготівники перервної або безперервної дії. Продуктивнішим є спосіб безперервного збивання, який виключає трудомістку операцію сепарації вершків: пастеризовані й охолоджені вершки 6—12 годин витримують у спец. ємностях (танках), після чого вони надходять до масловиготівників. Продуктивність ліній безперервного збивання — від 1 до 4 т масла за годину. За способом перетворення обробляють попередньо пастеризовані й сепаровані вершки (жирністю 83—85%). На масло вони перетворюються у спец. апаратах, де їх перемішують і одночасно охолоджують. Питання М. досліджують, зокрема, в *М'ясній і молочній промисловості українському науково-дослідному інституті*. Див. також *Молочна промисловість*.

Літ.: Технология молока и молочных продуктов. М., 1974. *П. С. Петренко.*

МАСЛОСИРОРО́БНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь пром-сті, підприємства якої виробляють тваринне масло, різні види сирів та ін. молочні продукти. Див. *Молочна промисловість*.

МАСЛЮ́К — назва кількох видів їстівних грибів родини болетових. Найпоширеніші: М. звичайний (Boletus luteus, синонім Ixocomus luteus), росте по всій Україні у хвойних (соснових) і мішаних лісах. Шапинка діам. 3—8 (10—12) см, каштанова або жовтувато-коричнювата. Ніжка до 10 см завдовжки і до 3 см у діаметрі, з кільцем; М. зернистий (B. granulatus, син. I. granulatus) зустрічається в соснових лісах, дуже подібний до М. звичайного, але ніжка зерниста, без кільця; м'якуш жовтий. У модринових лісах росте М. модриновий (B. elegans, син. I. elegans). Шапинка 4—10 (15) см у діам., жовто- або оранжево-коричнева. Ніжка до 10 см завдовжки з кільцем. Всі М. є мікоризоутворювачами (див. *Мікориза*).

МАСЛЯ́ЄВ Вадим Юхимович [н. 1 (14).IV 1914, с. Паньшино, тепер Радищевського р-ну Ульян. обл.] — рос. рад. архітектор, нар. арх. СРСР (з 1976). Член КПРС з 1945. В 1936 закінчив Моск. архіт. ін-т. Працював у Москві (1936), Алма-Аті (1937—41), з 1945 — у Волгограді. З 1957 — гол. архітектор Волгограда. Осн. роботи: лабораторний корпус Всесоюзного н.-д. ін-ту механізації с. г. в Москві (1935—37), житл. будинки в Каб.-Балк. АРСР (1935—36); у Волгограді — житл. будинки на вул. Леніна та Радянській (1946—49), Палац Праці (1948—54), пед. ін-т (1947—57), Музей-панорама Сталінградської

битви (1965—77), проект планування центру міста. Автор наук. праць. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

МАСЛЯ́К Володимир Іванович (літ. псевд.— Залуквич; 14.IX 1858, с. Серники Середні, тепер с. Діброва Рогатинського р-ну Івано-Фр. обл.— 15.VII 1924) — укр. письменник і публіцист. Закінчив Краків. ун-т. Почав друкуватися 1879. В збірках «Поезії» (1886), «З чорного шляху» (1897) показав тяжку долю трудящих, змалював картини героїчного минулого України («Байда», «Похід Наливайка» та ін.). Кращі поезії М. близькі до нар. пісень, деякі з них покладено на музику («О не забудь» та ін.). Автор сатиричної повісті «Кістяки Гольдбейна» (1896), в якій викрив консервативне галицьке попівство. Упорядкував і видав у 1898 зб. «На великі роковини», присвячений І. Котляревському. *Ф. П. Погребенник.*

МАСЛЯ́К Степан Володимирович (19.XI 1895, м. Станіслав, тепер Івано-Франківськ — 8.VII 1960, Львів) — укр. рад. поет, перекладач. Син В. І. *Масляка*. Закінчив Львів. ун-т і Вищий пед. ін-т у Празі (1928). Виступав у львів. прогрес. пресі (журн. «Нова культура», газ. «Вперед»). За активну участь у революційному русі Зх. України М. не раз зазнавав арештів. У 1924 емігрував до Чехословаччини. В 1945 повернувся до Львова, працював у рад. пресі, пізніше — викладав у Львів. ун-ті. З віршами виступив 1914. В поемі «Пролом» (1934) відтворив збройну боротьбу львів. пролетаріату за Рад. владу 1918. У поезіях, написаних після 1945, оспівував соціалістичні перетворення на зх.-укр. землях. Перекладав з польс., чес., словац. та ін. європ. мов, зокрема переклав роман Я. Гашека «Пригоди бравого вояки Швейка».

МА́СЛЯНА КИСЛОТА́ — одноосновна насичена *карбонова кислота* аліфатичного ряду. Безбарвна олійста рідина з різким неприємним запахом, добре розчинна у воді та органічних розчинниках. Відомо два ізомери М. к.: *н*-масляна к-та, $CH_3CH_2CH_2COOH$ (густ. 958 кг/м³ при 20° С, $t_{кип}$ 163° С) та ізомасляна к-та, $(CH_3)_2CHCOOH$ (густ. 949 кг/м³ при 20° С. $t_{кип}$ 155° С). Одержують *н*-М. к. окисленням *н*-бутилового спирту або зброджуванням відходів, що містять крохмаль (див. *Маслянокисле бродіння*), ізо-М. к.— окисленням ізобутилового спирту. Практичне значення мають ефіри М. к., що відзначаються фруктовим і квітковим запахом. Деякі з них використовують як *запашні речовини* у харч. і парфюмерній промисловості.

МА́СЛЯНИКОВ Віктор Леонідович (1877, Кам'янець-Подільський — 20.IV 1944, Київ) — укр. рад. живописець. Навчався в Київ. рисувальній школі М. Мурашка, 1905—10 — у Краківській академії красних мистецтв у Я. *Станіславського*. М. писав ліричні пейзажі («Зимою», «Сірий вечір», обидва — 1911, ДМУОМ, та ін.). В 1906 брав участь в ілюструванні журн. «*Шершень*».

МАСЛЯНОКИ́СЛЕ БРОДІ́ННЯ — зброджування вуглеводів, деяких органічних кислот і спиртів з утворенням переважно *масляної кислоти*, *оцтової кислоти*, CO_2 та H_2. М. б. спричинюється анаеробними (див. *Анаероби*) бактеріями роду *клостридій*. Типовим представником бактерій, що викликають М. б., є Clostridium butyricum. М. б. може призводити до псування силосу, сиру тощо.

МА́СНИЦЯ, масляна, масляниця — давньослов'янське свято на честь пробудження природи, переходу до весни і початку землеробських робіт. Християнською церквою М. була включена до реліг. свят («масний тиждень» у кін. лютого або на поч. березня). У росіян, українців і білорусів М. побутувала як нар. свято. За рад. часу деякі традиційні розваги, що були складовими частинами М. (карнавали ряджених, катання на санях), збереглися в нар. святі «проводів зими».

«МА́СОВА КУЛЬТУ́РА» — узагальнене поняття стану сучас. бурж. культури, що являє собою комплекс поширюваних за допомогою *засобів масової інформації і пропаганди* фальшивих духовних цінностей і псевдокультурних потреб. Виникнення «М. к.» пов'язане з заг. занепадом бурж. культури в епоху імперіалізму, з широким проникненням у неї духу комерції, наживи. В умовах державно-монополістичного капіталізму за допомогою механізму моди та реклами культура перетворюється на галузь економіки, інструмент маніпуляції свідомістю людини. Ідейно-естетична сутність «М. к.» полягає в поєднанні певних худож. образів і прийомів, що мають на меті позбавити мистецтво соціального змісту, з стереотипами бурж. пропаганди. Продукція «М. к.» характеризується примітивністю змісту, розважальністю, апеляцією до емоцій та низьких інстинктів, орієнтацією на невибагливі смаки, уніфікованістю тощо. За допомогою «М. к.» пануючий клас, виходячи з своїх вузькокласових інтересів, прагне прищепити масам і особі стандартні смаки і культур. запити, виробити в неї бурж. стереотип мислення. *В. В. Танчер.*

МА́СОВЕ ВИРОБНИ́ЦТВО — тип *організації виробництва* при виготовленні великої кількості однорідної продукції протягом тривалого часу і постійному повторюванні виробничого процесу на всіх дільницях, лініях і робочих місцях. Характеризується високою концентрацією і спеціалізацією виробн., широким використанням принципів безперервності й потоковості, а також механізацією і автоматизацією виробничих процесів та окремих операцій, що забезпечує його високу екон. ефективність. Неодмінною умовою М. в. є *стандартизація* та *уніфікація*.

«МА́СОВЕ ДІ́ЙСТВО» — театралізоване видовище за участю численної кількості виконавців і глядачів. «М. д.» проводяться звичайно просто неба — на площах, вулицях, в парках, на стадіонах. Яскраві зразки народних видовищ створено в Старод. Греції (свята, змагання, ігри — олімпійські, піфійські та ін.). Джерелами «М. д.» були *містерії* середніх віків. «М. д.», сповнені революційного пафосу, набули поширення в епоху *Великої французької революції*. Традиції революц. театру на площі відродилися в дні Паризької комуни (1871). На Україні, в Росії, Білорусії «М. д.» пов'язувалося з нар. сільс. святами і нар. творчістю. Нові його форми з'явилися після Великої Жовтн. соціалістич. революції. В 1918—20 «М. д.» показували в Петрограді — «Дійство про 3-й Інтернаціонал», «Містерія **визволення** праці», «До світової комуни» (постановка К. *Марджанішвілі*), «Взяття Зимового палацу», в Іркутську — «Боротьба праці і капіталу» (режисер М. *Охлопков*). Грандіозні «М. д.» відбувалися 1919—20 на Україні: «Повстання на панцернику „Потьомкін"» (Одеса), «Визволення праці» (Київ, автор сценарію *Л. Нікулін*), «1905 рік» (Умань) та ін. У 1961 в Севастополі було показано «М. д.» «Пролог» про оборону міста 1854—55 і 1941—45. Тематичні масові видовища відбуваються на стадіонах і під час фестивалів.

Літ.: Режиссура массовых зрелищ. М., 1963.

МА́СОВЕ ЧИСЛО́ — число *нуклонів* (протонів і нейтронів) в атомному ядрі. Це ціле число, найближче до атомної маси *ізотопу* хім. елемента. Позначається буквою A і ставиться ліворуч зверху біля знака елемента (напр., ^{235}U означає ізотоп урану з М. ч. 235).

«МА́СОВИЙ ТЕА́ТР» — мистецький громадсько-політ. журнал, орган сектора мистецтва Народного Комісаріату освіти та ЦК ЛКСМУ (1931—33). Виходив щомісяця в Харкові (до 1931 під назвою «*Сільський театр*»). Публікував методичні поради до вистав, висвітлював досвід профес. театрів. «М. т.» друкував інсценізації, скетчі, частівки для самодіяльного театру.

МА́СОВОГО ОБСЛУГО́ВУВАННЯ ТЕО́РІЯ, теорія черг, теорія скупченості — математична теорія, що розробляється для розрахунку й оптимізації ефективності реальних систем, у яких виникає масовий попит на виконання якоїсь операції і враховується випадковий характер попиту й обслуговування. Типова задача М. о. т.: є n станків, що їх обслуговують r операторів. Станок вимагає уваги оператора для настроювання після випадкового часу роботи з *функцією розподілу* $A(x)$; час настроювання — *випадкова величина* з функцією розподілу $B(x)$. Треба знайти серед. число станків, що простоюють. М. о. т. — складова частина *операцій дослідження*. Матем. апарат М. о. т. — теорія *випадкових процесів*, гол. чином *марковських процесів* і *напівмарковських процесів*. У задачах, що їх розв'язують за допомогою М. о. т., випадковість виступає як органічна основа процесу. Матем. моделями М. о. т. є системи масового обслуговування, що складаються з приладів, які обслуговують вимогу. Розрізняють системи з чеканням

В. Ю. Масляєв.

В. Л. Масляников. Зимою. 1911. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.

Обкладинка журналу «Масовий театр».

В. А. Масол.

П. О. Масоха.

К. І. Массалітінов.

(вимога, що надійшла, у випадку зайнятості всіх приладів чекає звільнення котрогось з них), системи з відмовами (у таких випадках вимога одержує відмову) та мішані системи, що поєднують у собі особливості перших двох. Осн. характеристики систем — серед. час чекання та *імовірність* втрати вимоги. Осн. практичний метод розв'язування задач М. о. т.— *Монте-Карло метод*. М. о. т. виникла на поч. 20 ст. на базі задач розрахунку телефонних комутаторів завдяки працям дат. вченого А. К. Ерланга (1878—1929). Значний вклад у її розвиток зробили О. Я. *Хінчин*, Б. В. *Гнеденко*, Ю. В. *Прохоров*, О. О. Боровков (н. 1931) та ін. рад. математики. М. о. т. застосовують для розрахунку підприємств масового обслуговування, трансп. систем, складів, у задачах фізики, військ. справи, задачах, пов'язаних з *обчислювальною технікою* (напр., для розрахунку швидкодії та пам'яті ЦОМ) тощо.

Літ.: Хинчин А. Я. Работы по математической теории массового обслуживания. М., 1963; Гнеденко Б. В., Коваленко И. Н Введение в теорию массового обслуживания. М., 1966; Климов Г. П. Стохастические системы обслуживания. М., 1966; Боровков А. А. Асимптотические методы в теории массового обслуживания. М., 1980; Клейнрок Л. Теория массового обслуживания. Пер. с англ. М., 1979.

І. М. Коваленко.

«МА́СОВОГО СУСПІ́ЛЬСТВА ТЕО́РІЯ» — бурж. суб'єктивно-ідеалістична соціологічна доктрина щодо структури й динаміки розвитку сучасного суспільства. В поняття «масове суспільство» бурж. соціологи включають поділ суспільства на *еліту* і «масу». Серед численних варіантів «М. с. т.» виділяють «аристократичний» і «ліберально-демократичний». Представники першого напряму (Х. *Ортега-і-Гассет*, Г. Г. Лебон) вбачали гол. загрозу сучасній цивілізації в дедалі зростаючій революц. активності мас. Єдиною силою, що протистоїть «масі», вони вважали еліту, «вождів». Представники «ліберально-демократичного» напряму (Е. *Фромм*, Ч. Р. *Міллс* та ін.) небезпеку вбачали у наступі монополістичного капіталу, в зростанні впливу й могутності правлячих кіл, посиленні безправ'я мас, соціальній «атомізації» та відчуженні особи, водночас вони заперечували існування соціальних сил, здатних протистояти цьому. В 60—70-х рр. 20 ст. ряд бурж. ідеологів (Г. Шельський, Е. Шілз, Т. *Парсонс*, Д. *Белл* та ін.) робить спроби інтерпретувати поняття «масове суспільство» в позитивному плані, намагаючись довести, що таке суспільство утворює необмежені можливості для розвитку людини й нівелює класові відмінності. При всій різноманітності тлумачення «М. с. т.» бурж. ідеологами їх об'єднує суб'єктивно-ідеалістичний погляд на роль нар. мас в історії, страх перед їхньою творчою, революц. активністю, істор. песимізм і скептицизм, усвідомлення кризи сучас. капіталістичного суспільства, прагнення «вилікувати» капіталізм, не виходячи за його межі, заперечення принципово якісної відмінності між капіталістичною і соціалістичною системами, ворожість до марксизму-ленінізму та реального соціалізму.

Л. К. Куличенко.

МАСО́Л Віталій Андрійович (н. 14.XI 1928, с. Олишівка, тепер с-ще м. т. Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) — держ. діяч УРСР. Член КПРС з 1956. Н. в сім'ї вчителя. Після закінчення 1951 Київ. політех ін-ту працював на Новокраматорському машинобуд. з-ді ім. Леніна майстром, нач. цеху, заст. гол. інженера, директором, ген. директором об'єднання краматорських з-дів важкого машинобудування. Кандидат тех. наук. З 1972 — перший заст. голови Держплану УРСР. З січня 1979 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР, голова Держплану УРСР. З 1976 — член ЦК Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 10-го скликання та Верховної Ради УРСР 9 — 10-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, орденом Жовтневої Революції, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», Держ. премія УРСР, 1978.

МАСО́НСТВО, франкмасонство (від франц. franc-maçon — вільний каменяр) — релігійно-етичний рух. Виник в Англії серед бурж. і дворянських кіл на поч. 18 ст. Поширився в багатьох країнах Європи, зокрема в Росії в 30-х рр. 18 ст. Назву, організаційну форму (т. з. ложі), традиції М. запозичило у середньовічних цехів (братств) каменярів, почасти — у лицарських і містичних орденів. З М. були пов'язані як реакційний, так і прогресивний сусп. рухи. Для М. характерні певні форми протесту проти соціальної несправедливості, релігійної нетерпимості і одночасно — аполітичність, проповідь покірності владі. Масони прагнули створити таємну всесвітню орг-цію з утопічною метою мирного об'єднання людства в реліг. братерському союзі. На Україні перша ложа виникла 1784 в Києві. Наприкінці 18—19 ст. масонські ложі існували у Харкові, Одесі, Кременчуці, Житомирі, Дубно, Полтаві та ін. містах. Окремі з них були зв'язані з *декабристами*. Масонські ложі заборонено на Україні 1819, в Росії — 1822. На поч. 20 ст. М. відродилося в Росії і на Україні, зокрема за участю укр. бурж. націоналістів. У капіталістич. країнах існує розгалужена система масонських лож. Особливо численні вони у США, Великобританії, Італії, Франції, Ізраїлі, де об'єднують переважно найреакційніші елементи (напр., в Італії — неофашистів, в Ізраїлі — сіоністів).

МАСО́ХА Петро Омелянович [н. 3 (16).IX 1904, с. Плюваки, тепер с-ще Первомайське Монастирищенського р-ну Черкас. обл.) — укр. рад. кіноактор. У 1923 закінчив Муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка в Києві. В 1923—28 — актор театру *«Березіль»*, тоді ж почав зніматися в кіно. У фільмах О. Довженка зіграв ролі Хоми («Земля», 1930), Івана («Іван», 1932). Ін. фільми: «Мірабо» (1930), «Останній порт», «Тринадцять» (обидва — 1935). «Соловей» (1936), «Вершники» (1939). «Є такий хлопець» (1956).

МАСПЕРО́ (Maspero) Анрі (15.XII 1883, Париж — 17.III 1945, Бухенвальд) — франц. історик і філолог, спеціаліст з історії і мов Китаю та Індокитаю, член (з 1935), президент франц. Академії написів (з 1944). Син І. К. Ш. *Масперо*. З 1920 — професор *Колеж де Франс*. Автор багатьох наук. праць, серед яких книга «Стародавній Китай» (1927). Загинув у фашист. таборі смерті.

МАСПЕРО́ (Maspero) Гастон Каміль Шарль (23.VI 1846, Париж — 30.VI 1916, там же) — франц. історик, єгиптолог, член франц. Академії написів (з 1883). З 1873 — професор *Колеж де Франс*. Засновник франц. ін-ту східної археології в Каїрі (1881). В 1881—86 і 1899—1914 — директор «Служби старожитностей» і Єгип. музею. В 1887—1916 — професор Сорбонни в Парижі. Автор численних праць з історії Єгипту, в т. ч. «Давньої історії народів класичного Сходу» (т. 1—3. 1895—99; рос. переклад 1895).

МАССАЛІ́ТІНОВ Костянтин Іраклійович [21.V (3.VI) 1905, Вороніж — 24.I 1979, там же] — рос. рад. композитор і хоровий диригент, нар. арт. СРСР (з 1975). Член КПРС з 1943. В 1929 закінчив Воронезький муз. технікум. Один з організаторів (1942) і худож. керівник (до 1964) Воронезького рос. нар. хору. Зібрав понад 500 рос. нар. пісень. Твори: опера-пісня «Земля співає» (1961), оратоpія «Земля моя» (1970), кантата, хорові сюїти, пісні тощо. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1949.

МАССАЛІ́ТІНОВ Микола Йосипович (24.II 1880, Єлець, тепер Липец. обл.— 22.III 1961, Софія) — рос. і болг. актор, режисер, педагог, нар. арт. НРБ (з 1948). В 1907 закінчив драм. школу *Малого театру*. В 1907—19 — актор МХТ. З 1925 грав і працював у Болгарії. В 1925—44 — режисер Нар. театру в Софії (водночас очолював драм. студію при театрі, з 1948 — Вищий ін-т театр. мист.). М.— один з перших на болг. сцені ставив п'єси рад. драматургів: «Квадратура кола» Катаєва, «Платон Кречет» Корнійчука та ін. Серед ін. вистав — «Калин Орел» Іконomова, «Безприданниця» О. Островського, «Вороги» Горького.

МАССА́ЛЬСЬКА Ніна Миколаївна [н. 5 (18).I 1901, Пенза] — рос. рад. актриса, нар. арт. СРСР (з 1960). Закінчила драм. студію в Пензі. З 1919 працювала в театрах Пензи, Тамбова, Астрахані, Челябінська, Харкова. Далекого Сходу, з 1950 — в Кишинів. рос. драм. театрі ім. А. П. Чехова. Ролі: Негіна («Таланти і поклонники» О. Островського), Васса Железнова («Васса Железнова» М. Горького), Марія Олександрівна Ульянова («Сім'я» Попова), Любов Ярова (однойменна п'єса Треньова), хазяйка Ніскавуорі («Кам'яне гніздо» Вуолійокі) та ін.

МАССА́ЛЬСЬКИЙ Павло Володимирович [22.VIII (4.IX) 1904, Москва — 15.XII 1979, там же] — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з

1963). В 1922—24 навчався в театр. студії під керівництвом Ю. *Завадського*. З 1925 —актор МХАТу. Ролі: Барон, Захар Бардін («На дні», «Вороги» Горького), Вронський («Анна Кареніна» за Л. М. Толстим), князь Дмитрій Шуйський («Цар Федір Іоаннович» О. К. Толстого), Чарлз Серфес («Школа лихослів'я» Шерідана) та ін. З 1927 знімався в кіно. Ролі у фільмах: «Цирк» (1936), «Іван Грозний» (1958) та ін. З 1947 викладав у Школі-студії ім. В. І. Немировича-Данченка (з 1961 — професор). Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1952.

МАССАЧУ́СЕТС — штат на Сх. США, на узбережжі Атлантичного ок. Площа 21,4 тис. км². Нас. 5,8 млн. чол. (1974). Адм. ц.— м. *Бостон*. Сх. частину штату займає хвиляста Приатлантична низовина, центр.— плоскогір'я, прорізане долиною р. Коннектікуту, на Зх.— відроги *Аппалачів*. Поширені (гол. чин. у горах) мішані ліси. Гол. галузь пром-сті — машинобудування (електротех., радіоелектронне, верстато- і суднобудування, виробн. машин для текст. і взут. пром-сті). Розвинуті також текст. (особливо вовняна) та шкіряно-взут. галузі. Підприємства хім., гумової, паперової, поліграф., харч. пром-сті. Гол. пром. центр — Бостон. С. г. приміськ. типу (виробн. мол. продуктів, яєць, овочів, плодів тощо); на узбережжі — рибальство. У М.— *Гарвардський університет* (у Кембріджі) і Кларкський ун-т (у Вустері). Туризм.

МАССІНЬЙО́Н (Massignon) Луї (25.VII 1883, Ножан — 4.XI 1962, Париж) — франц. сходознавець. З 1919 — професор Сорбонни, президент Ін-ту іраністики, іноз. член АН СРСР (з 1924). Автор праць з проблем релігії, філософії, історії мусульманського світу.

МАССНЕ́ (Massenet) Жюль Еміль Фредерік (12.V 1842, Монто, поблизу м. Сент-Етьєнн — 13.VIII 1912, Париж) — франц. композитор. Член Ін-ту Франції (з 1878). В 1863 закінчив Паризьку консерваторію (клас композиції А. *Тома*), 1878—96 — її професор. У 1910 — президент Академії красних мистецтв. М.— один з визначних представників франц. ліричної опери і романсу. Автор опер (понад 30), балетів, сюїт, ораторій, романсів (бл. 200) та ін. творів. Вершина творчості М.— опери «Манон» (1884) та «Вертер» (1886). Серед вокальних творів М. широко відома «Елегія».

Літ.: Кремлёв Ю. А. Жюль Массне. М., 1969.

МАС-СПЕКТРО́МЕТР — прилад для просторового або часового розділення пучків *іонів* за величиною відношення маси іона *m* до його заряду *e* з допомогою електричних і магнітних полів. Метод такого розділення вперше застосував Дж. Дж. *Томсон* (1913), перші М.-с. сконструювали амер. фізик А. Дж. Демпстер (1918) і Ф. У. *Астон* (1919). М.-с. складається з таких осн. блоків: іонного джерела, в якому відбувається іонізація атомів і формування пучка іонів; мас-аналізатора, який збирає в пучки іони з певним значенням *m/e* незалежно від їхньої енергії та кута вильоту із джерела; приймача іонів, у якому іонний струм перетворюється на електр. сигнал, який потім підсилюється і реєструється. В т. з. мас-спектрографах іони після проходження аналізатора реєструються на фотопластинці. М.-с. широко застосовуються в фізиці, хімії, геології, біології тощо (див. *Мас-спектрометрія*). *Г. Я. Пікус.*

МАС-СПЕКТРОМЕТРІ́Я, мас-спектроскопія — метод дослідження якісного й кількісного складу речовини шляхом визначення спектра мас її атомів і молекул. Суть методу полягає в тому, що попередньо іонізовані атоми й молекули речовини розділяються в електр. і магн. полях за величиною відношення їхньої маси до заряду і роздільно реєструються (див. *Мас-спектрометр*). З одержаного таким чином спектра мас (масспектра) визначають величину маси та відносний вміст певного компонента в досліджуваній речовині. Метод дозволяє застосовувати його для аналізу дуже малих кількостей речовини (до 10^{-13} г); аналітичні можливості методу значно зростають у разі використання ЕОМ для обробки мас-спектрів. М.-с. широко застосовують у фізиці і хімії (визначення елементного складу речовини, а також складу і структури молекул, вивчення кінетики реакцій), геології (вимірювання варіацій поширеності *ізотопів* у природі, визначення віку гірських порід і рудних утворень), біології та медицині (дослідження обміну речовин у живих організмах), космічних дослідженнях (аналіз метеоритів, місячного ґрунту атмосфери Землі та ін. планет), а також для одержання макрокількостей ізотопів. При проведенні багатьох досліджень часто М.-с. застосовують у поєднанні з методом *атомів мічених*

Літ.: Кузема А. С., Шкурдода В. Ф. Масс-спектрометры и их применение. К., 1965; Арцимович Л. А., Лукьянов С. Ю. Движение заряженных частиц в электрических и магнитных полях. М., 1978; Барнард Дж. Современная масс-спектрометрия. Пер. с англ. М., 1957. *Г. Я. Пікус.*

МАС-СПЕКТРОСКОПІ́Я — те саме, що й *мас-спектрометрія*.

МА́СТАБА (араб., букв.— кам'яна лава) — сучасна назва стародавніх єгип. *гробниць* періодів Раннього (бл. 3000 — бл. 2800 до н. е.) і Стародавнього (бл. 2800 — бл. 2250 до н. е.) царств. Складається з наземної прямокутної в плані споруди з стінами, нахиленими до центру, та підземної поховальної камери з кількома приміщеннями, які з'єднуються вертикальною шахтою. В інтер'єрі М. розташовували статуї (вмістилище душ померлих), стіни оздоблювали рельєфами й розписом (гробниця цариці Хер-Нейт у Саккарі).

МА́СТЕРС (Masters) Едгар Лі (23.VIII 1869, Гарнетт, штат Канзас — 5.III 1950, Філадельфія, штат Пенсільванія) — амер. поет. Найвідоміший твір — «Антологія Спун-Рівер» (1915) — збірка віршів, написаних у формі монологів-сповідей померлих мешканців маленького містечка, з яких вимальовується критична панорама амер. життя. Автор побутово-психологічних романів «Шлюбний шлях» (1923), «Міраж» (1929) та ін., белетризованих біографій «Лінкольн — людина» (1931), «Вейчел Ліндсей» (1935), «Уїтмен» (1937), «Марк Твен» (1938).

Тв.: Укр. перекл.— [Поезії]. В кн.: Антологія американської поезії. Х., 1928; [Поезії]. З «Антології Спун-Рівер». «Всесвіт», 1975, № 11.

Т. Н. Денисова.

МАСТИ́КА (від грец. μαστίχη — смола) — 1) Ароматична смола мастикового і деяких інших дерев. 2) Замазка, суміш якої-небудь смоли й риб'ячого клею з *наповнювачем*, якою склеюють розбиті речі й замазують тріщини. 3) Пластична суміш органічної *в'яжучої речовини*, тонкомеленого наповнювача та ін. *добавок*, за допомогою якої вирівнюють поверхні покриттів, приклеюють ізоляційні й опоряджувальні матеріали. 4) Суміш воску й фарби для натирання підлоги.

МА́СТИКС (лат. mastix, від грец. μαστίχη — смола), мастикова смола — прозора жовтувата смола, що витікає з надрізів на стовбурах мастикового дерева. До складу М. входять ефірна олія (2—3%), смоляні к-ти (бл. 42%), гірка речовина мастицин (5%) і вуглеводні резенів (бл. 50%). Завдяки наявності смоляних к-т М. має антисептичні властивості. М. використовується у лаковому виробництві й медицині (у вигляді настойок для полоскання рота, а також при виготовленні деяких пластирів і пілюль).

МАСТИ́ЛА — речовини, що їх застосовують для змащування рухомих механізмів і деталей машин, як захисні матеріали від корозії (див. *Корозія металів*), для герметизації різних систем, ущільнення різьбових з'єднань тощо. Займають проміжне місце між твердими мастильними матеріалами та маслами. До складу М. входять два осн. компоненти: *масла мінеральні* (нафтові) або синтетичні та загусник (*мила*, гверді *вуглеводні*, високодисперсійні *силікагелі*, бентоніти та ін.). Загусник створює в М. тривимірний структурний каркас, в комірках якого утримується масло. Тому М. поводяться при малих зусиллях як тверді тіла, а при перевищенні міцності структурного каркаса [$(0,5—20) \cdot 10^{-2}$ Па] течуть як масла. У зв'язку з цим застосування М. спрощує конструкцію і зменшує вагу вузла тертя, запобігає забрудненню навколишнього середовища тощо. За типом загусника розрізняють М.: мильні (кальцієві, літієві, натрієві, алюмінієві та ін.), вуглеводневі, силікагелеві та бентонітові. Мильні М. бувають звичайні та комплексні (структурний каркас утворений адсорбційним комплексом мила і солі одного і того ж катіона низькомол. органічної к-ти). Т-ра експлуатації звичайних М. нижча т-ри комплексних, напр., звичайні кальцієві М. застосовують до т-ри 60—80° С, а комплексні — до 140—160° С. Вуглеводневі М., загущені *парафіном* або *церезином*, застосовують до т-ри 50—60° С — переважно для консервації, тобто забезпечення справності машин.

Н. М. Массальська.

П. В. Массальський

Ж. Е. Ф. Массне.

М. Мастроянні.

В. К. Масюк. Декоративна тарілка. Майоліка. 1961.

К. В. Масюк. Тарілка. Кераміка. Близько 1910. Державний Російський музей у Ленінграді.

А. М. Матвєєв. Так званий автопортрет з дружиною. 1729. Державний Російський музей у Ленінграді.

двигунів тощо при тривалому зберіганні. Силікагелеві та бентонітові М. використовують до т-ри 200° С. В СРСР виробляють понад 100 сортів мастил.

Літ.: Синицын В. В. Подбор и применение пластичных смазок. М., 1974; Трение, изнашивание и смазка, кн. 1. М., 1978. *Ю. Л. Іщук.*

МАСТИ́Т (від грец. μαστός — сосок, груди), грудниця — гостре запалення молочної залози, що виникає у жінок після *пологів* (здебільшого перших), у період годування дитини або під час вагітності. М. спостерігається також у немовлят (найчастіше на другому тижні життя), зрідка — у чоловіків. Збудником М. прибл. у 80% випадків буває золотистий *стафілокок*. Виникненню М. сприяють тріщини сосків, внутрішньолікарняні інфекції, алергічні реакції, недодержання правил особистої гігієни, застій молока тощо. За клінічним перебігом розрізняють гострий (серозний, інфільтративний, абсцедуючий, флегмонозний, гангренозний) і хронічний (інфільтративний) М. Захворювання починається (у породіль через 2—4 тижні після пологів) остудою, підвищенням т-ри тіла, появою болів і затвердіння в молочній залозі. Профілактика: догляд за сосками у період вагітності, підготовка їх до годування дитини, додержання правил гігієни при годуванні, зціджування зайвого молока. Лікування комплексне. Консервативне тільки на ранніх стадіях — іммобілізація (молочну залозу піднімають тугою пов'язкою або косинкою), холод, антибіотики, запобігання застою молока тощо. В разі прогресування хвороби (виникнення нагноєння) — хірургічне.

М. у тварин виникають при ушибах, пораненнях вим'я, поганому догляді за ним та порушеннях правил *доіння*, що супроводяться проникненням у молочну залозу мікроорганізмів. Розрізняють М. серозний, катаральний, фібринозний, гнійний, геморагічний і специфічний (ящурний, туберкульозний та ін.). Лікування — антимікробні засоби залежно від причини захворювання, тепло, іонтофорез та ін. Молоко від хворих на М. тварин споживати не рекомендується. *В. Я. Голота* (М. у людини).

МАСТОДО́НТИ [від грец. μαστός — сосок та ὀδούς (ὀδόντος) — зуб] — група вимерлих рослиноїдних ссавців ряду *хоботних*. Населяли лісові та прибережні *біотопи*. М. були слоноподібними тваринами здебільшого з видовженим черепом. Досягали 3,5 м у холці. За будовою кутніх зубів М. поділяють на горбкозубих і гребенезубих. Найдавніші М. мали майже повний ряд кутніх зубів, різцібивні (по 2 в кожній щелепі) збільшені, спрямовані вперед, нижні — іноді плескаті. У більш пізніх М. нижні різці поступово зникали, кількість функціонуючих кутніх зубів зменшувалася до 4, а їхня жуйна поверхня ставала більшою. Найдавніші М. відомі з палеогену Африки. В Америці М. дожили до плейстоцену. На тер. СРСР рештки М. знайдено в кайнозойських відкладах пд. областей, зокрема в міоценових та пліоценових відкладах України.

О. Л. Короткевич.

МАСТОЇДИ́Т (від грец. μαστοειδής — соскоподібний) — гостре гнійне запалення тканин сосковидного відростка *вискової кістки* черепа. М. бувають гострі та хронічні, первинні і вторинні, що виникають як ускладнення гострого *отиту* середнього вуха. Ознаками М. є біль у ділянці вуха, відчуття пульсації, зниження слуху, порушення заг. стану, підвищення т-ри. Спостерігаються гноєтеча з вуха, нарив за вухом тощо. Іноді запалення поширюється на клітини виличного відростка, на піраміду вискової кістки та ін. Профілактика: своєчасне лікування гострого отиту. Лікування: антибіотики, при ускладненні — хірургічне.

О. І. Циганов.

МАСТРОЯ́ННІ (Mastroianni) Марчелло (н. 28.IX 1923, Фонтана-Лірі, поблизу Фрозіноне) — італ. кіноактор. Акторську діяльність почав 1947 як аматор, згодом був запрошений в театр. трупу Л. *Вісконті*. Знявся у фільмах: «Серпнева неділя» (1949), «Дівчата з площі Іспанії» (1951), «Повість про бідних закоханих» (1953), «Білі ночі» (1957, за Достоєвським), «Солодке життя» (1959), «Вісім з половиною» (1962), обидва — реж. Ф. *Фелліні*, «Ніч» (1960, реж. М. *Антоніоні*), «Розлучення по-італійськи» (1961), «Вчора, сьогодні, завтра» (1963), «Шлюб по-італійськи» (1964), «Товариші» (1963), «Соняшники» (1971, спільна італ.-рад. постановка). М. створив психологічні образи, які розкривають трагізм бурж. дійсності.

МАСТУРБА́ЦІЯ (лат. masturbatio, від manus — рука і sturpo — оскверняю), онанізм, рукоблудство — штучне подразнення статевих органів з метою викликати статеве збудження та задоволення статевого почуття. Розрізняють М. механічну та психічну. М. займаються звичайно у віці 14—18 років. У чоловіків М. може призвести до статевого безсилля.

МАСТЬ тварин — забарвлення, що визначається пігментацією шкіри та її волосяного покриву. *Забарвлення тварин* диких має пристосувальний характер і в межах одного виду, як правило, однакове, з незначними індивід. відхиленнями. У *свійських тварин* забарвлення втрачає пристосувальний характер. У тварин, які зазнали порівняно незначного впливу з боку людини, мінливість М. менша. Серед різних видів свійських тварин спостерігається паралелізм у поширенні М., напр. чорна, руда, ряба та ін. М. властиві усім видам свійських тварин. Але окремі породи тварин мають свою, тільки їм властиву М. (ворона́, булана та ін. М. коней). Певна М. має важливе госп. значення у смушковому і тонкорунному вівчарстві, кролівництві, звірівництві. У деяких тварин пігментація відсутня (див. *Альбінізм*).

Мастодонт орвернський. Відтворений вигляд.

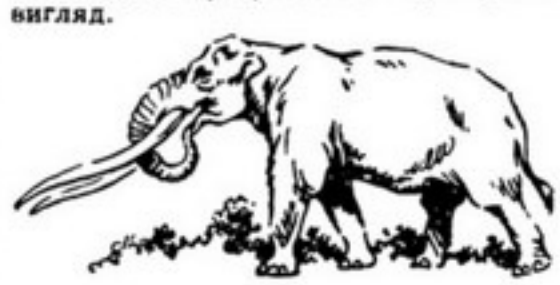

МАСУ́ДІ (аль-Масуді) Абу-ль-Хасан Алі ібн аль-Хусейн (кін. 9 ст., Багдад — 956 або 957, Фустат, Єгипет) — араб. історик і мандрівник. Відвідав Іран, Індію, Шрі-Ланку, Пн. Африку, Вірменію, Азербайджан, Сірію, узбережжя Каспійського моря. Автор ряду історико-геогр. праць, з яких збереглося 2. В книзі «Промивальні золота та копальні самоцвітів» окремий розділ присвятив слов'янам. У розділі «Опис гір Кавказу» дав відомості про давніх русів, зокрема про похід київ. князя *Ігоря* на Кавказ (після 913).

МАСШТА́Б (нім. Maßstab, від Maß — міра, розмір і Stab — палиця) — 1) Відношення лінійних розмірів об'єкта, зображеного на кресленику, плані, аерофотознімку або карті, до його розмірів у натурі. Виражається числом (числовий М.) або графічним способом (лінійний М.). 2) Переносно — мірило, відносна величина чогонебудь (див., напр., *Масштаб цін*).

МАСШТА́Б ЦІН — запроваджена державою вага валютного металу (золота або срібла), прийнята в даній країні за грошову одиницю, що має певну назву і є мірою цін усіх товарів. У різні часи М. ц. були вагові одиниці міді, срібла, золота. В сучас. умовах М. ц. є певні вагові одиниці золота. В СРСР М. ц. є *карбованець* (поділяється на 100 коп.), що дорівнює (з 1.I 1961) 0,987412 г чистого золота.

МАСЮ́К Василь Каленикович (н. 26.II 1900, с. Дибинці, тепер Богуславського р-ну Київ. обл.) — укр. рад. майстер художньої кераміки, засл. майстер нар. творчості УРСР (з 1967). Син К. *Масюка*. Навчався у Дибинецькій школі кераміки та у свого батька Каленика Вакуловича. Серед виробів: миски, глечики, макітри, невеликі горнятка.

МАСЮ́К Каленик Вакулович (1878, с. Дибинці, тепер Богуславського р-ну Київ. обл.— 3.VI 1933, там же) — укр. майстер художньої кераміки. Виготовляв миски, тикви, дзбанки, кахлі, розписуючи їх технікою ріжкування (розпис ріжком). У розписах М. переважають рослинні мотиви в поєднанні з зображенням птахів та людських фігур. Твори М. зберігаються в музеях Києва, Львова, Полтави, Ленінграда.

МАТА́ДІ — місто на Зх. Заїру, адм. ц. області Нижній Заїр. Розташоване на р. Конго, поблизу її впадіння в Атлантичний ок. Гол. порт країни, доступний для мор. суден. З-цею сполучений з Кіншасою. Аеропорт. 150 тис. ж. (1976). Пром-сть представлена найбільшим у країні борошномельним з-дом, деревообробними, олійницькими та хім. підприємствами.

МАТА́НСАС — місто на Пн. Куби, адм. ц. пров. Матансас. Розташований на Центр. шосе, залізнична станція, мор. порт. 85,4 тис. ж. (1970). Підприємства хім. (виробн. штучних добрив і штучного волокна), текст., шкіряно-взут., харчосмакової пром-сті. Виробн.

буд. матеріалів. Рибальство. Туризм. М. засн. у 17 ст.

МАТВЄЄВ Андрій Матвійович (1701, Новгород — 1739) — рос. живописець. В 1716—27 удосконалював свою майстерність у Нідерландах (учився в Амстердамі, в 1725—27 — антверпенській Академії мистецтв). З 1727 очолював у Петербурзі «живописну команду» при «Канцелярії від будівель». Автор декоративних розписів у Петербурзі та Москві, станкових композицій («Алегорія живопису», 1725) і портретів.

МАТВЄЄВ Артамон Сергійович [1625—15 (25).V 1682, Москва] — російський держ. і військ. діяч, дипломат, боярин (з 1674). Першочерговим завданням зовн. політики Рос. д-ви вважав возз'єднання України з Росією. У травні 1653 за дорученням царського уряду з цього приводу вів переговори з Б. Хмельницьким. Входив до складу посольства під керівництвом В. В. Бутурліна на *Переяславській раді 1654*. Був учасником воєн з Польщею, зокрема 1655 командував стрільцями, які разом з військом Б. Хмельницького діяли проти польс.-шляхет. сил під Кам'янцем-Подільським і Львовом. У 1669 очолив *Малоросійський приказ*, з 1671 — одночасно й *Посольський приказ*. Під час переговорів Росії з Польщею добився закріплення за Росією Києва (1672).

МАТВЄЄВ Євген Семенович (н. 8.III 1922, с. Новоукраїнка, тепер Скадовського р-ну Херсон. обл.) — рос. рад. кіноактор і кінорежисер, нар. арт. СРСР (з 1974). Член КПРС з 1948. В 1940—41 навчався в кіноакторській школі при Київ. кіностудії худож. фільмів. У 1946—51 працював у театрах Тюмені та Новосибірська, 1952—68 — в Моск. Малому театрі. Серед ролей: Фердінанд («Підступність і кохання» Шіллера), Незнамов («Без вини винуваті» О. Островського), Яровий («Любов Ярова» Треньова) та ін. Ролі в кіно: Нагульнов («Піднята цілина», 1959—64), Нехлюдов («Воскресіння», 1960—62), Шаповалов («Я — Шаповалов Т. П.», 1976), Пугачов («Омелян Пугачов», 1979). Поставив фільми: «Циган» (1967), «Поштовий роман» (1970, обидва — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка), «Любов земна» (1976), «Доля» (1978). Нагороджений орденом Леніна. Держ. премія СРСР, 1979.

МАТВЄЄВ Іван Іванович (1890, м. Олешки, тепер м. Цюрупинськ Херсон. обл.— 8.X 1918) — учасник громадянської війни в Росії. Член Комуністичної партії з 1917. З 1914 служив на військ. транспортах Чорноморського флоту. Вів антивоєнну агітацію серед матросів, солдатів і робітників. У 1918 на чолі загону моряків брав участь в *Одеському січневому збройному повстанні 1918*, в квітні 1918 — в боях проти нім. інтервентів у Криму і білокозаків на Таманському п-ові. В серпні — вересні як командуючий керував *Таманською армії походом 1918*. Був убитий зрадником.

МАТВЄЄВ Олександр Павлович [20.IV (2.V) 1816, кол. Орловська губ.— 23.V (4.VI) 1882, Київ] — вітчизняний акушер-гінеколог. Закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту (1841). З 1844 — професор Київ. ун-ту (1862—65 — декан мед. ф-ту; 1861—71 та 1875—78 — ректор). Праці М. присвячені вивченню післяпологових захворювань, питанням лікування хронічного вивороту матки тощо. Розробив (1853) метод профілактики *бленореї* новонароджених (закапування в очі 2%-ного розчину *ляпісу*). М.— автор двох посібників з акушерства.

МАТВЄЄВ Олександр Терентійович [13 (25).VIII 1878, Саратов — 22.X 1960, Москва] — рос. рад. скульптор, засл. діяч мист. РРФСР (з 1931). Член КПРС з 1940. В 1899—1902 навчався в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури у С. *Волнухіна* і П. *Трубецького*. В 1906—07 працював у Парижі. Член об'єднань «*Мир искусства*», «Голубая роза» та ін. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістичної революції брав участь у здійсненні ленінського плану *монументальної пропаганди* (пам'ятник К. Марксу в Петрограді, 1918, не зберігся), у конкурсі на проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові для Харкова (1930). Твори: «Заспокоєння» (1902), «Дівчина з рушником» (1916), «Жовтень» (1927), «Портрет М. Баумана» (1930), «Портрет А. П. Чехова» (1945) та ін. В 1918—48 викладав у Ленінгр. АМ, в 1940—48 — Моск. художньому ін-ті. Серед його учнів — М. *Анікушин*, К. *Бєлашова*, Л. *Кербель* та ін. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Літ.: Мурина Е. Б. Александр Терентьевич Матвеев. М., 1964. Александр Матвеев. Альбом. М., 1979.

МАТВЄЄВ-СИБІРЯК Василь Васильович [26.VI (8.VII) 1885, м. Яранськ, тепер Кіровської обл.— 21.XII 1963, Харків] — рос. письменник. За участь у революц. русі був засланий у Туруханський край. У 1911—12 перебував в еміграції в Галичині, де познайомився з І. Франком, В. Гнатюком, В. Стефаником. Друкував статті про укр. письменників. Автор повістей для дітей «Митько» і «Втеча».

Тв.: Беглецы. Х. 1961.

Ф. П. Погребенник.

МАТВІЄНКО Ніна Митрофанівна (н. 10.X 1947, с. Неділище, тепер Ємільчинського р-ну Житомир. обл.) — укр. рад. співачка, засл. арт. УРСР (з 1979). В 1968 закінчила студію при Укр. нар. хорі ім. Г. Верьовки, 1975 — Київ. університет. З 1968 — солістка Укр. нар. хору ім. Г. Верьовки. В репертуарі — укр. нар. пісні («Колискова», «Глибокий колодязь» та ін.), пісні сучас. укр. композиторів («Пісня про матір», «Дикі гуси» І. Поклада та ін.).

МАТВІЙЧУК Микола Филимонович [н. 27.VII (9.VIII) 1904, с. Ольгопіль, тепер Чечельницького р-ну Вінницької обл.] — укр. рад. літературознавець. Член КПРС з 1949. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Київ. кооперативний ін-т (1930) і Літературний ін-т ім. О. М. Горького в Москві (1937). Працював на пед. і наук. роботі. З 1967 — професор Львів. ун-ту. Автор праць: «Діяльність М. Горького в період першої російської революції 1905—1907 рр.» (1955), «Творчість М. Горького і фольклор» (1959), «Полум'яне слово Буревісника» (1963), «Горький про Шевченка» (1964). Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

Л. І. Міщенко.

МАТЄ Василь Васильович [23.II (6.III) 1856, поблизу Вержболова, тепер Вібраліс Лит. РСР — 9 (22).IV 1917, Петроград] — рос. гравер, академік петерб. АМ (з 1899). В 1870—75 навчався в Рисувальній школі Т-ва заохочування мистецтв у Петербурзі. Вдосконалював майстерність у Парижі, Німеччині, Голландії, Англії. Майстер офорта і ксилографії, автор портретів і гравюр з картин рос. та укр. художників. Твори: портрети О. Пушкіна, Т. Шевченка, В. Стасова та ін.; «Альбом картин і малюнків І. Рєпіна» (1897). Викладав у петерб. АМ (1894—1917). Серед учнів М.: А. *Остроумова-Лебедєва*, І. *Павлов* та ін. М. був одним із ініціаторів і художнім редактором видання «Малюнки Т. Шевченка» (1911—14). Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Гравюра*, т. 3, с. 448—449.

Літ.: Лазаревский И. Василий Васильевич Мате. М.— Л., 1948.

Є. С. Матвєєв.

МАТЄЄВ Євгеній Георгієв (н. 1.IV 1920, Тирговиште) — болг. економіст, держ. і громадський діяч, акад. Болгарської АН (1967). Член Болгарської комуністичної партії (БКП) з 1944. В 1951—52 — голова Держ. к-ту по плануванню. 1953—60 — голова ЦСУ Болгарії. З 1962 — член ЦК БКП, міністр (з 1963). Голова Екон. комісії ООН для Європи (1968). Праці з питань політ. економії соціалізму, нар.-госп. планування та історії екон. вчень. Премія ім. Г. Димитрова, 1962.

МАТЕЗО́НСЬКИЙ Костянтин (1794, Наддніпрянська Україна — 1858, Закарпаття) — укр. муз. діяч, реформатор хорового співу на Закарпатті. В 1833 заснував в Ужгороді перший 4-голосий хор «Гармонія», який, крім церк. творів, виконував укр. та рос. нар. пісні. Хор існував понад сто років і відіграв важливу роль у поширенні хорового співу на Закарпатті.

Р. Я. Пилипчук.

МАТЄЙКО (Matejko) Ян Алоїз (24.VI 1838, Краків — 1.XI 1893, там же) — польс. живописець. Навчався в Краків. школі красних мистецтв (1852—58), в мюнхен. (1858—59) і віден. (1850) АМ. З 1860 жив переважно в Кракові. З 1873 до кінця життя очолював Краківську школу красних мистецтв. М.— автор численних історичних картин, у багатьох з яких відтворено народні образи. В кращих полотнах М. глибина патріотичного задуму поєднується з яскравою виразністю психологічної характеристики, майстерною побудовою багатофігурної композиції, насиченістю і звучністю колориту. Твори: «Станьчик» (1862), «Проповідь Скарги» (1864), «Рейтан у Сеймі» (1866), «Вирок Матейкові» (1867), «Стефан Баторій під Псковом» (1871—72), «Дзвін Зігмунта» (1874), «Грюнвальдська битва» (1878), «Річ Посполита Ба-

О. Т. Матвєєв. Портрет Т. Г. Шевченка. Гіпс. 1930.

В. В. Мате. Портрет Т. Г. Шевченка. Офорт. 1911.

Я. Матейко. Автопортрет. Фрагмент. 1892. Національний музей. Варшава.

бінська» (1881), всі — в Нац. музеї у Варшаві; «Коперник» (1873), «Косцюшко під Рацлавіцами» (1888, Нац. музей в Кракові), «Ян Собеський під Віднем» (1883, Ватікан, Рим). М. відомий і як автор психологічних портретів: «Портрет ректора Краківського університету Ю. Дітла» (1864) «Портрет дружини художника» (1865—70), «Автопортрет» (1892), обидва — в Нац. музеї у Варшаві; «Вид Бебека під Константинополем» (1872), «Портрет дітей художника» (1879), обидва — у Львів. картинній галереї, та ін. Іл. див. на окремому аркуші, с. 32—33, а також на окремих аркушах до статей *Батальний жанр*, т. 1, с. 368—369; *Живопис*, т. 4, с. 120—121

Літ.: Островский Г. Ян Матейко. М., 1965. *І. М. Блюміна.*

МАТЕМА́ТИКА (грец. μαθηματική, від μάθημα — знання, наука) — наука про кількісні співвідношення і просторові форми дійсного світу. Виникла в давні часи з практичних потреб людини. «Чиста математика має своїм об'єктом просторові форми і кількісні відношення дійсного світу, отже — дуже реальний матеріал. Той факт, що цей матеріал набуває надзвичайно абстрактної форми, може лише слабо затушувати його походження із зовнішнього світу» (Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 20, с. 37). Це визначення найбільш вдале, оскільки враховує її зміст і характер, які з часом змінювалися. До того, як стати абстрактною наукою, М. пройшла довгий шлях розвитку. Проте абстрактність М. не означає її відриву від матеріальної дійсності. В нерозривному зв'язку з запитами техніки і природознавства запас кількісних відношень і просторових форм, що їх вивчає М., безперервно розширюється і тим самим обумовлюється безперервний розвиток М. Поняття М. абстраговані від якісних особливостей явища і предмета. Це надає загальності матем. поняттям, дає змогу застосовувати М. до різних за природою явищ, до фіз., біол., тех. та ін. процесів. У М. широко використовується процес абстрагування різних ступенів. Так, поняття групи (див. *Груп теорія*) виникло в результаті абстрагування від деяких властивостей чисел та ін. уже абстрактних понять. В М. специфічним є також метод одержання результатів. Матем. результати одержують виключно на базі логічних міркувань. Застосування М. різноманітні. В принципі всі види руху матерії можна вивчати математично. Однак роль і значення матем. методу в різних випадках різні. Так, матем. метод надзвичайно важливий у механіці, фізиці та небесній механіці, зокрема у вченні про рух планет. Користуючись матем. апаратом, можна не тільки передбачати небесні явища, а й робити висновки про наявність невидимих оком небесних тіл. Так були відкриті *Нептун* і *Плутон*. Застосування М. в біологічних та гуманітарних науках здійснюється гол. чин. через *кібернетику*. Для цих наук істотне значення має також *математична статистика*. Зв'язок М. з технікою найчастіше є застосуванням матем. теорій до тех. проблем. Однак багато нових матем. теорій виникає на базі запитів техніки. Так, створення *найменших квадратів методу* пов'язане з геодезією, операторні методи розв'язування *диференціальних рівнянь* були розвинуті внаслідок потреб електротехніки, потреби розвитку засобів зв'язку стимулювали виникнення *інформації теорії* і .. д.; тех. проблеми сприяли створенню багатьох методів наближеного розв'язування диференціальних рівнянь з частинними похідними та *інтегральних рівнянь*. Високий рівень теоретичної М. сприяв швидкому розвитку *обчислювальної математики*. Розвиток *обчислювальної техніки* відкрив великі можливості для розв'язування складних тех. проблем.

Історію М. можна поділити на 4 періоди. У перший період (приблизно 6—5 ст. до н. е.) сформулювались поняття цілого числа, раціонального дробу, віддалі, площі, об'єму, створено правила дій з числами, найпростіші правила визначення площ фігур та об'ємів тіл (див. *Вавілоно-ассірійська культура, Єгипет* Стародавній). Так накопичився матеріал, що склався в *арифметику*. Вимірювання площ і об'ємів сприяло розвиткові *геометрії*. На базі створених методів арифметичних обчислень зародилась *алгебра*, а в зв'язку з запитами астрономії — *тригонометрія*. Однак у цей період М. не була ще дедуктивною наукою, вона складалась переважно з прикладів на розв'язування окремих задач, у кращому разі являла собою збірку правил для їх розв'язування. У другий період (до серед. 17 ст.) М. стає самостійною наукою з своєрідним, чітко вираженим методом і системою осн. понять. В *Індії* було створено десяткову *систему числення*, в *Китаї* — метод розв'язування *лінійних рівнянь* з двома і трьома невідомими; створена стародавніми греками система викладу елементарної геометрії стала зразком дедуктивної побудови матем. теорії на багато століть вперед. У цей період з арифметики поступово виділяється *чисел теорія*. Створюється систематичне вчення про *величини* і *вимірювання*, формується поняття *дійсного числа*. Алгебра стає буквеним численням. Розвиток геодезії й астрономії веде до виникнення як плоскої, так і сферичної тригонометрії (див. *Арабська культура*). Велике значення мали праці *Піфагора* Самоського, *Гіппократа Хіоського*, *Евдокса* Кнідського, *Евкліда*, *Архімеда*, *Діофанта*, *Герона* Александрійського, *Аріабхати*, Дж. *Кардано*, С. *Стевіна*, Ф. *Вієта* та ін. У Київській Русі матем. освіта була на рівні найкультурніших країн Європи того часу. У 18 ст. в Росії видатним явищем у галузі М. стала «Арифметика» Л. П. *Магницького*. Третій період (до поч. 20 ст.), в який було створено М. змінних величин,— істотно новий період у розвитку М. Про нього Ф. Енгельс писав: «Поворотним пунктом у математиці була Декартова змінна величина. Завдяки цьому в математику ввійшли рух і тим самим діалектика...» (Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 20, с. 531). Створення М. змінних величин було справою багатьох учених, зокрема І. *Ньютона* і Г. *Лейбніца*. Природничі науки і техніка одержали новий метод вивчення руху і зміни стану — *математичний аналіз*. Створюються *диференціальне числення*, *інтегральне числення*, теорія диференціальних рівнянь, *функцій теорія*, *диференціальна геометрія*, *варіаційне числення* та ін. матем. науки, які значно розширили предмет і можливості М. Бурхливий розвиток М. в той період пов'язаний з іменами Дж. *Непера*, Р. *Декарта*, Б. *Паскаля*, П. *Ферма*, Дж. *Валліса*, А. *Клеро*, сім'ї *Бернуллі*, Ж. *Д'Аламбера*, Ж. *Лагранжа*, Н. *Абеля*, Ж. *Фур'є*, Е. *Галуа*, С. *Пуассона*, К. *Якобі*, Я. *Бояї*, Г. *Рімана*, К. *Вейєрштрасса*, Ж. *Адамара*, А. *Пуанкаре* та інших. У 18 ст. одним з осн. центрів матем. досліджень в Росії стає Петерб. АН, де працювали Л. *Ейлер*, Д. Бернуллі та ін. Пізніше значну роль у розвитку М. зіграли праці вітчизн. (в т. ч. українських) математиків М. І. *Лобачевського*, М. В. *Остроградського*, П. Л. *Чебишова*, Г. Ф. *Вороного*, О. М. *Ляпунова*, А. А. *Маркова*, В. А. *Стеклова* та ін. На Україні в 19 ст. відкрито ун-ти в Харкові (1805), Києві (1834) та Одесі (1865), в складі яких були фіз.-матем. відділення чи факультети. В них працювали К. О. *Андрєєв*, С. Н. *Бернштейн*, Б. Я. *Букреєв*, М. Є. *Ващенко-Захарченко*, В. П. *Єрмаков*, В. Г. *Імшенецький*, О. М. Ляпунов, Т. Ф. *Осиповський*, А. Ф. *Павловський*, Д. М. *Синцов*, М. О. *Тихомандрицький* та ін. Були створені наук. колективи — *Київське фізико-математичне товариство* та *Харківське математичне товариство*. Четвертий — сучас. період характеризується систематичним вивченням можливих типів кількісних відношень і просторових форм. Надзвичайно поширилось застосування матем. методів до задач, що їх висуває природознавство і техніка. Виник і розвивається ряд нових матем. дисциплін і напрямів, як напр. *множин теорія*, *функціональний аналіз*, *математична логіка*, *імовірностей теорія*, *топологія*, *алгоритмів теорія*, *ігор теорія*, *операцій дослідження*, *графів теорія*, теорія *оптимального управління*, обчислювальна М., матем. статистика та ін. В розвитку всіх цих напрямів велике значення мають праці *Бурбакі*, Д. *Гільберта*, Г. *Кантора*, А. *Лебега*, Дж. *Пеано*, рад. математиків О. Д. *Александрова*, М. М. *Боголюбова*, І. М. *Виноградова*, М. В. *Келдиша*, А. М. *Колмогорова*, М. О. *Лаврентьєва*, Л. С. *Понтрягіна*, О. Ю. *Шмідта*, а також укр. рад. математиків В. М. *Глушкова*, Б. В. *Гнеденка*, Д. О. *Граве*, М. М. *Крилова*, Ю. О. *Митропольського*, О. В. *Погорєлова*, Й. З. *Штокала* та ін. У Києві Д. О. Граве створив відому вітчизн. алгебр. школу (О. Ю.

Шмідт, М. І. *Чеботарьов*, Б. М. *Делоне*, М. П. *Кравчук* та ін.), яка розвинула ідеї Г. Ф. Вороного. Вагоме значення мають праці харків. матем. школи. З 50-х рр. 20 ст. у Києві розвинулись дослідження з історії математики (Б. В. Гнеденко, Й. З. Штокало та ін.), видано повні зібрання наук. праць М. В. Остроградського, Г. Ф. Вороного, М. М Крилова. Рад. М. займає передове місце у світовій матем. науці. Праці рад. вчених відіграють провідну роль у багатьох напрямах М. Матем. дослідження в СРСР значною мірою зосереджені в матем. ін-тах АН СРСР, АН союзних республік і в університетах. На Україні робота в галузі математики ведеться в *Математики інституті* АН УРСР *Прикладної математики і механіки інституті* АН УРСР, *Кібернетики інституті* АН УРСР *Фізико-технічному інституті низьких температур* АН УРСР ун-тах республіки. З 1949 видається «*Украинский математический журнал*»

Літ.: Математика, её содержание, методы и значение, т. 1—3. М., 1956; История отечественной математики, т. 1—4. К., 1966—70; Боголюбов Н. Н., Мергелян С. Н. Советская математическая школа. М. 1967; История Академии наук Украинской ССР. К., 1979. *Ю. О. Митропольський.*

МАТЕМА́ТИКИ ІНСТИТУ́Т АН УРСР — науково-дослідна установа. Засн. 1934 у Києві. До складу М. і. входять (1980) 12 наук. відділів. Осн. напрями наук. досліджень: теорія диференціальних рівнянь, теорія нелінійних коливань і матем. фізика, теорія імовірностей та матем. статистика, функціональний аналіз, теорія функцій, топологія, алгебра, прикладна математика і механіка. З М. і. пов'язана діяльність Д. О. *Граве*, М. О. *Лаврентьєва*, Г. В. *Пфейфера*, О. Ю. *Ішлінського*, Б. В. *Гнеденка*, М. М. *Боголюбова* та ін. З 1958 М. і. очолює Ю. О. *Митропольський*. На базі Львів. філіалу ін-ту створено *Прикладних проблем механіки і математики інститут* АН УРСР. М. і. видає «*Украинский математический журнал*». Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1969). *В. В. Строк*

МАТЕМАТИ́ЧНА ЕКОНО́МІКА — напрям у теоретичній економіці, який використовує *моделювання математичне* для аналізу економічних систем. На відміну від *економетрії* М. е. вивчає структуру, динаміку розвитку і характер функціонування абстрактних матем. моделей екон. систем. Матем. символіку, апарат лінійної алгебри та ін. матем. дисциплін для зображення закономірностей розвитку економіки застосовували класики марксизму-ленінізму, вивчаючи умови простого і розширеного *відтворення*. Модель К. Маркса була, по суті, першою серед екон. макромоделей (див. *Макроекономіка*). Від моделі К. Маркса беруть початок і лінійні моделі економіки. У вигляді лінійних закономірностей зображують *міжгалузеві зв'язки* в моделях *балансу міжгалузевого*. *Техпромфінплан* підприємства також можна зобразити як лінійну модель, тобто модель, виражену системою лінійних рівнянь. Запровадження ідеї оптимізації (через функцію-критерій) перетворює балансові лінійні моделі на моделі матем. *програмування*. Практичні задачі розв'язувані в рамках *автоматизованих систем управління*, підкреслюють теор. характер моделей і методів М. е.; нові проблеми щодо конструювання моделей екон. систем, їх ідентифікації, оптимізації тощо вирішуються в рамках *кібернетики економічної*.

Літ.: Макаров В. Л., Рубинов А. М. Математическая теория экономической динамики и равновесия. М., 1973; Ляшенко И. Н. Макромодели экономического роста. К., 1979; Ланкастер К. Математическая экономика. Пер. с англ. М., 1972. *В. В. Шкурба.*

МАТЕМАТИ́ЧНА ЛІНГВІ́СТИКА — 1) Галузь *мовознавства*, що вивчає застосування математичних методів до дослідження *мови*. Найбільш перспективними з цих методів є метод лінгвістичного моделювання (він базується на *моделюванні математичному*), теоретико-множинні, статистичні методи, використання *графів теорії* для описування мовних явищ тощо. М. л. в цьому розумінні стала складовою частиною *лінгвістики прикладної*, бо матем. методи поряд з іншими (структурними, типологічним, описовим та ін.) входять до методичного апарату сучасної прикладної лінгвістики. 2) Матем. дисципліна, що розробляє формальний апарат для описування будови природних мов і деяких *штучних мов*, особливо *мов програмування*. М. л. в цьому розумінні становить собою абстрактну теор. дисципліну. В ній використовуються методи *алгебри*, *алгоритмів теорії* та *автоматів теорії*. Частиною М. л. є теорія *граматик формальних*, що виникла на ідеях праць амер. мовознавця Н. Хомського (н. 1928). Деякі формалізовані описи граматики Н. Хомського стали перспективними для описування *алгоритмічних мов*. Але для побудови породжувальних граматик природних мов вона виявилася неперспективною в зв'язку з широким розгалуженням правил і надмірною деталізацією їх. Виникнення М. л. у 2-й пол. 50-х років 20 ст. було зумовлене перш за все внутр. потребами лінгвістики, а також стимульоване розвитком автомат. перекладу (див. *Машинний переклад*), який вимагав уточнення деяких лінгвістичних понять.

Літ.: Ахманова О. С., Мичаева Л. В. Ещё раз о так называемой «теоретической лингвистике». «Вопросы языкознания». 1979. № 5; Хомский Н. Синтаксические структуры. В кн.: Новое в лингвистике, в. 2. Пер. с англ. М., 1962. *Ф. О. Нікітіна.*

МАТЕМАТИ́ЧНА ЛО́ГІКА — напрям у *логіці*, в якому засобами математики досліджується логічна обґрунтованість конструкцій та висновків дедуктивних теорій (див. *Дедукція*). У всякій дедуктивній теорії виникають проблеми логічного характеру, як, напр., доведення логічної несуперечливості теорії чи незалежності системи її *аксіом*. Для розв'язання цих проблем необхідно формалізувати поняття доведення; тому логічна теорія, створювана для цієї мети, оформлюється у вигляді деякого числення, тобто системи формалізованих аксіом і формальних правил виводу. Основу М. л. становить числення *предикатів*. У широкому розумінні термін М. л. застосовують для позначення сукупності цілого ряду логіко-матем. теорій, таких, як *доведень теорія*, *алгоритмів теорія* та ін.

Основи М. л. заклав Дж. *Буль*. Як самостійний наук. напрям М. л. виникла на поч. 20 ст. у зв'язку з інтенсивною розробкою *основ математики*, виникненням *множин теорії*, де були відкриті антиномії (див. *Парадокси* в математиці), уточненням поняття *алгоритму* та ін. М. л. широко і плідно застосовується в *математиці*, *кібернетиці*, *фізиці* та ін. галузях науки і техніки. У математиці М. л. гол. чином застосовується для вивчення проблем доводжуваності та недоводжуваності тих чи ін. положень матем. теорій; у кібернетиці — проблем синтезу обчислювальних та керуючих машин і аналізу процесів обчислень; у фізиці — логічних основ квантової механіки. Перші дослідження в галузі М. л. належать Дж. Булю. Великий внесок у розвиток М. л. зробили Г. *Фреге*, Д. *Гільберт*, Б. *Рассел*, амер. математик А. Тарський (н. 1902). В СРСР питання М. л. розробляли А. М. *Колмогоров*, А. І. *Мальцев*, П. С. *Новиков*, А. А. Марков (молодший 1903—79) та інші вчені.

Літ.: Новиков П. С. Элементы математической логики. М., 1973; Ершов Ю. Л., Палютин Е. А. Математическая логика. М., 1979; Шенфилд Дж. Р. Математическая логика. Пер. с англ. М., 1975. *М. І. Кратко.*

МАТЕМАТИ́ЧНА СТАТИ́СТИКА — наука, яка за допомогою математичних методів вивчає закономірності масових явищ, їхні взаємозв'язки; систематизує та обробляє результати досліджень. В М. с. масовим наз. явище, яке описується сукупністю однорідних елементів, що мають деякі заг. властивості. Завдання М. с. полягає у тому, щоб за результатами обмеженого числа спостережень над масовими явищами скласти уявлення про ті ймовірнісні закономірності, яким ці явища підлягають, і передбачити протікання їх у майбутньому. Напр., обравши наздогад із всієї партії деталей, виготовленої з-дом, лише певну обмежену кількість деталей і перевіривши їх якість за допомогою методів М. с., можна прогнозувати з невеликою похибкою кількість бракованих деталей у всій партії. Логічною основою М. с. є *імовірність* як числова характеристика вільного зв'язку: наслідки, викликані деякими причинами, дістають своє кількісне відображення у формі статистичних даних. Напр., результат підкидання монети (випадання герба чи цифри) зумовлений багатьма причинами — силою, з якою підкидали монету, формою монети, зовн. умовами, кутом падіння монети тощо. Теоретичною основою М. с., поряд з *імовірностей теорією*, є теорії тих галузей знань, які вивчають даний масовий процес або явище. Гол. завдання М. с.: 1) повне описування *варіації* ознаки у вигляді статистичних розподілень (варіа-

Материнка звичайна: *1* — верхня частина квітучої рослини; *2* — кореневище; *3* — квітка в розрізі; *4* — плід.

ційних рядів); 2) описування варіації ознаки за допомогою загальних для всієї сукупності (генеральної — у випадку всієї множини значень та вибіркової — у випадку вивчення лише частини генеральної сукупності) характеристик — середніх величин та мір розсіювання; 3) розглядання спільної варіації кількох ознак; встановлення форми залежності між середніми значеннями кількох ознак та щільність зв'язку між ними (див. *Кореляція*); 4) статистична перевірка гіпотез про вид невідомого розподілу ознаки та її параметрів (перевірку здійснюють за допомогою деяких стандартів, критеріїв); 5) одним з розділів М. с. є теорія помилок вимірювання, яка дає можливість оцінити та частково виключити неминучі при вимірюванні значень ознаки похибки, викликані великою кількістю неврахованих факторів. М. с. застосовують при розв'язанні завдань планування і організації пром. виробн., аналізі демографічних явищ, технологічних процесів, контролі якості продукції, надійності систем автоматичного управління та ін. Перші дослідження в галузі М. с. належать Я. *Бернуллі* і П. *Лапласу*. Значний внесок у розвиток М. с. зробили вітчизняні вчені П. Л. *Чебишов*, А. А. *Марков*, О. М. *Ляпунов*, С. Н. *Бернштейн*, Ю. В. *Лінник*, А. М. *Колмогоров* та ін. Проблеми М. с. на Україні вивчають на кафедрах математичних та екон. ф-тів університетів, в ін-ті математики АН УРСР та ін. наук. та навч. закладах.

Літ.: Ивашев-Мусатов О. С. Теория вероятностей и математическая статистика. М., 1979. *О. Д. Шарапов.*

МАТЕМАТИ́ЧНА ФІ́ЗИКА — розділ *математики*, який вивчає інтегральні й диференціальні рівняння, що описують різноманітні фізичні явища. Виникнення М. ф. пов'язане з іменами І. *Ньютона*, Ж. *Лагранжа*, *Л. Ейлера*, Ж. *Фур'є*, К. *Гаусса*, М. В. *Остроградського*. Як самостійний наук. напрям М. ф. сформувалася в 2-й пол. 19 ст., коли в акустиці й теорії пружності, в теорії явищ переносу, в електростатиці й електродинаміці виникла необхідність розробки методів розв'язування лінійних диференціальних рівнянь з частинними похідними другого порядку (див. *Рівняння математичної фізики*). В 20 ст. предметом вивчення в М. ф. стали й рівняння *квантової механіки*, *квантової електродинаміки* та *квантової теорії поля*. М. ф. досліджує не лише конкретні методи розв'язування рівнянь, а й заг. питання коректності постановки задач, питання існування розв'язків рівнянь при тих чи ін. початкових і граничних умовах. У М. ф. досліджуються також спрощені матем. моделі складних фіз. процесів. Створення потужної *обчислювальної техніки* стимулювало розробку в М. ф. багатьох прямих числових методів, реалізація яких можлива лише на ЕОМ з великою швидкодією і величезною пам'яттю. Постійний розвиток М. ф. зумовлений її тісним зв'язком з фундаментальними напрямами теор. фізики, а також її впливом на суміжні області фізики й математики. Однією з актуальних проблем сучас. М. ф. є дослідження *нелінійних диференціальних рівнянь* з частинними похідними. Значний внесок у розвиток М. ф. зробили рад. вчені М. М. *Боголюбов*, Ю. О. *Митропольський*, О. А. *Самарський*, А. М. *Тихонов*.

Літ.: Арсенин В. Я. Методы математической физики и специальные функции. М., 1974; Владимиров В. С. Уравнения математической физики. М., 1976; Тихонов А. Н., Самарский А. А. Уравнения математической физики. М., 1977; Годунов С. К. Уравнения математической физики. М., 1979.

Г. Ф. Філіппов.

МАТЕМАТИ́ЧНА ШКО́ЛА в політичній економії — напрям у буржуазній *політичній економії*, що виник у 2-й половині 19 ст. Представники М. ш. Л. М. Е. *Вальрас*, У. С. *Джевонс*, В. Парето, Г. Кассель, Ф. І. Еджуорт, І. Фішер, К. Вікселль вважали вирішальним і найдоступнішим методом для дослідження екон. процесів і явищ застосування математичних схем і моделей. Як вихідний методологічний принцип такий спосіб дослідження економіки неминуче призводить до підміни теор. узагальнень соціально-екон. розвитку матем. схемами і моделями. Якісні характеристики законів і закономірностей сусп. розвитку замінюються лише кількісними. Те, що М. ш. при кількісному аналізі провідну роль відводить використанню граничних величин з суб'єктивно-психологічних позицій,ріднить її з відверто апологетичними бурж. теоріями (*австрійська школа*, *кембріджська школа* та ін.), які грунтуються на *маржиналізмі*. Моделі, створювані представниками М. ш., часто затушовують реальні умови функціонування капіталістичного г-ва. Матем. аналіз умов ринкової рівноваги стимулював дослідження з «економічного зростання» капіталістичної економіки (Р. Ф. Харрод, Дж. Р. Хікс, Н. Калдор та ін.), створення міжгалузевих моделей нар. г-ва на основі методу «витрати — випуск» В. *Леонтьєва* та ін.

А. І. Кредісов

МАТЕМАТИ́ЧНЕ ЗАБЕЗПЕ́ЧЕННЯ ЕОМ — сукупність програм і програмних комплексів, описів і інструкцій по користуванню різними компонентами *електронних обчислювальних машин*. Призначене для використання при програмуванні й розв'язуванні задач на ЕОМ в різних режимах, раціональної організації роботи як самої ЕОМ, так і її можливого зовн. устаткування. Розрізняють М. з. загальне (яке поставляють разом з машиною) і спеціальне (розроблене користувачем машини). До заг. М. з. відносять програмне забезпечення, призначене для організації обчислювального процесу на конкретних типах ЕОМ та їхніх системах. Основу заг. М. з. становлять *операційні системи* та обслуговуючі комплекси програм, спеціального — *програм пакети*. Заг. М. з. складається з керуючих та обробних програм. Керуючі програми забезпечують оптимальну роботу ЕОМ на всіх етапах розв'язування задачі, обробні реалізують процес обробки даних під час виготовлення програм і розв'язування задач. До обробних програм належать *транслятори*, програми керування базами даних (див. *Банк даних*), системи телекерування даними і автоматизованої відладки програм тощо. Прикладом обчисл. машин із вбудованим заг. М. з. є машини сімейства «*МИР*». Осн. частини М. з. ЕОМ описують *мовами програмування* — *АЛГОЛ*, *ФОРТРАН*, *КОБОЛ* та ін. В СРСР існує Держ. фонд алгоритмів і програм.

І. В. Сергієнко.

МАТЕМАТИ́ЧНЕ СПОДІВА́ННЯ, середнє значення — числова характеристика *випадкової величини* ξ. Визначається інтегралом $\int_{-\infty}^{\infty} x dF(x)$, де $F(x)$ — *функция розподілу* ξ і позначається $M\xi$ (або $E\xi$). Якщо ξ набуває значень $x_1, \ldots, x_n$ з *імовірностями* $p_1, \ldots, p_n$, де $p_1 + \ldots + p_n = 1$, то $M\xi = x_1p_1 + \ldots + x_np_n$. М. с. випадкової величини ξ з *густиною імовірності* $p(x)$ дорівнює $\int_{-\infty}^{\infty} xp(x)\,dx$. Відповідно до *великих чисел закону* середнє арифм. з n незалежних спостережень випадкової величини ξ при великому n близьке до $M\xi$. М. с. лінійної комбінації випадкових величин дорівнює лінійній комбінації М. с. цих величин. Якщо $a \leqslant \xi \leqslant b$, то $a \leqslant M\xi \leqslant b$.

Літ.: Гнеденко Б. В. Курс теории вероятностей. М., 1969; Гихман И. И., Скороход А. В., Ядренко М. И. Теория вероятностей и математическая статистика. К., 1979

І. М. Коваленко.

МАТЕМАТИ́ЧНИЙ АНА́ЛІЗ — сукупність розділів математики, присвячених дослідженню *функцій* методами нескінченно малих. Виник (у систематич. формі) у працях І. *Ньютона*, Г. *Лейбніца*, *Л. Ейлера* та ін. математиків 17—18 ст. Обгрунтування М. а. за допомогою поняття *границі* належить О. Л. *Коші*. Природним продовженням класичного М. а. є *функціональний аналіз*. Курс М. а. містить розділи: вступ в аналіз, *диференціальне числення*, *інтегральне числення* і теорія *рядів*.

Літ.: Фихтенгольц Г. М. Курс дифференциального и интегрального исчисления, т. 1—3. М., 1970; Шкіль М. І. Математичний аналіз, ч. 1. К., 1978; Акилов Г. П., Дятлов В. Н. Основы математического анализа. Новосибирск, 1980.

МАТЕНАДАРА́Н, Інститут давніх рукописів «Матенадаран» імені Месропа Маштоца — одне з найбільших у світі сховищ давньовірм. рукописів і н.-д. інститут (з 1959) в Єревані. Створено на базі націоналізованої 1920 колекції рукописів монастиря в *Ечміадзіні*, 1939 переведено до Єревана. В М. зберігаються рукописи 5—18 ст., унікальна колекція вірм. першодруків і стародруків 16—18 ст., твори давніх і середньовічних вірм. авторів, переклади праць учених ін. народів, у т. ч. творів, що не збереглися на мові оригіналу. Є музей.

МАТЕРИКИ́, континенти — великі ділянки земної кори, які підно-

сяться над рівнем *Світового океану* у вигляді суходолу. М. оточені смугою *материкової обмілини*, яка обривається до океанів у вигляді *материкового схилу*. Потужність *земної кори* у межах М. становить 35—45 км. Формування М. у геол. минулому відбувалося шляхом обростання материкових *платформ* молодими складчастими поясами. Розміщення і обриси М. у процесі їх розвитку зазнали певних змін. Сучасних обрисів вони набули в кайнозої (див. *Кайнозойська ера і група*). На земній кулі налічують 6 материків: *Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія* та *Антарктида*. Див. також *Земля*.

МАТЕРИКО́ВА ОБМІ́ЛИНА, шельф — прибережна слабонахилена частина дна Світового ок., що оточує материки і генетично з ними пов'язана. Глибини в межах М. о., як правило, не перевищують 200 м (іноді досягають 500—1500 м). Шир. її від кількох до 1500 і більше кілометрів. Утворення М. о. пов'язують з опусканням узбережжя (або підняттям рівня Світового ок.) і зануренням суходолу під воду, а також з абразійною діяльністю моря (див. *Абразія*). На М. о. інтенсивно відкладаються продукти руйнування мор. берегів — галечник, пісок, мул. Характерна велика біол. продуктивність, зумовлена високою освітленістю й прогріванням води. В межах М. о. ведеться рибальство, промисел мор. тварин; є значні поклади корисних копалин (нафти, газу, золота, алмазів тощо). Про міжнар.-правовий статус див. ст. *Континентальний шельф*.

МАТЕРИКО́ВА ПІВКУ́ЛЯ — півкуля Землі, на поверхні якої зосереджена більша частина суходолу. Утворюється внаслідок умовного перетину Землі великим колом, яке проходить через центр земної кулі перпендикулярно до осі, один з полюсів якої міститься біля гирла Луари (Франція), а другий — у Тихому ок. біля Нової Зеландії. У М. п. суходіл займає 47% її площі, в *океанічній півкулі* — 9%. У М. п. лежать Європа, Азія, Африка, Пн. Америка і частина Пд. Америки.

МАТЕРИКО́ВИЙ СХИ́Л — нахилена частина дна Світового ок. між *материковою обмілиною* і *ложем океану*. Шир. М. с. від 20 до 100 км, глиб. від 200 до 3200 м. Кут нахилу поверхні становить 3—6°, іноді до 45°. Для рельєфу М. с. характерні підводні западини, ущелини, *каньйони*, тераси. Внаслідок крутизни схилів на М. с. відбуваються підводні зсуви, характерна підвищена сейсмічність. Вкритий мулами. Зона високої продуктивності органічної речовини.

МАТЕРИ́НКА (Origanus) — рід багаторічних трав родини *губоцвітих*. Листки яйцевидно-видовжені. Квітки дрібні, зібрані на кінцях гілочок у щитковидно-волотеві суцвіття. Понад 20 видів, поширений в Європі, Зх. та Центр. Азії. В СРСР — 5 видів, з них в УРСР — 2. Найпоширеніша М. звичайна (O. vulgare) з лілово-рожевими квітками; росте в лісах, по степових і кам'янистих схилах; добрий медонос. Містить вітамін С, *дубильні речовини*, ефірну олію, яку використовують в парфюмерній пром-сті. Жирну олію з насіння М. застосовують у лакофарбовій пром-сті. Лікарська рослина.

МАТЕРИ́НСТВО у праві — правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей. М. в СРСР користується всенар. пошаною і оточене повсякденною увагою. Воно охороняється і заохочується Рад. д-вою. В СРСР жінкам створюються умови, які дають їм змогу поєднувати працю з М., забезпечується правовий захист, матеріальна і моральна підтримка М. і дитинства (див. *Охорона материнства і дитинства*). Охорона інтересів матері і дитини передбачена Конституцією СРСР і конституціями союзних республік, зокрема ст. 33, 51 Конституції УРСР, Основами законодавства Союзу РСР і союзних республік про охорону здоров'я, про шлюб та сім'ю, про працю, кримінальним законодавством та ін. нормативними актами. Охорона здоров'я матері і дитини забезпечується: організацією широкої мережі *жіночих консультацій*, пологових будинків, ясел, садків та ін. закладів; наданням жінці відпустки у зв'язку з *вагітністю* і пологами з виплатою допомоги по *соціальному страхуванню*; виплатою у встановленому порядку допомоги з нагоди народження дитини і допомоги на час догляду за хворою дитиною; переведенням вагітних жінок на легшу роботу зі збереженням серед. заробітку; забороною залучення вагітних жінок, матерів, що годують груддю, і жінок, що мають дітей у віці до одного року, до нічних (див. *Змінна робота*), понаднормових робіт тощо; поліпшенням умов праці і побуту; держ. і громад. допомогою сім'ї та ін. заходами. Забезпечується поступове скорочення робочого часу жінок, які мають малолітніх дітей. *Багатодітним матерям* надаються додаткові пільги; встановлено найвищий ступінь відзнаки М. (див. *«Мати-героїня»*); засновано ордени «Мати-героїня» і *«Материнська слава»*, «Медаль материнства». В СРСР здійснюється постійний контроль за суворим дотриманням вимог законодавства щодо М. Зокрема, 3.VII 1979 Президія Верховної Ради СРСР прийняла постанову «Про додержання законодавства про забезпечення медичною допомогою вагітних жінок і новонароджених».

О. Г. Павшукова.

«МАТЕРИ́НСЬКА СЛА́ВА» — рад. орден. Встановлений Президією Верховної Ради СРСР 8.VII 1944. Має три ступені. Орденом «М. с.» 1-го ступеня нагороджують матерів, що народили й виховали 9 дітей; 2-го ступеня — 8 дітей, 3-го ступеня — 7 дітей. Нагородження провадиться, коли найменша дитина досягне одного року і якщо всі ін. діти цієї матері живі (враховуються також діти усиновлені). Щодо дітей, які загинули, померли або тих, що пропали без вісті, діють ті самі положення, що при нагородженні орденом *«Мати-героїня»*. «М. с.» нагороджують Президії Верховних Рад союзних і авт. республік від імені Президії Верховної Ради СРСР за поданням виконкому районної або міської Ради нар. депутатів. Цим орденом по УРСР нагороджено понад 258 тис. жінок (1979).

МАТЕРИ́НСЬКА ШКО́ЛА — 1) Перший ступінь в пед. системі Я. А. *Коменського*. Охоплювала питання виховання й навчання дітей в сім'ї до 6-річного віку. 2) Дошкільний заклад у Франції й деяких ін. країнах для дітей від 2 до 6 років. М. ш. нерідко організовуються безпосередньо при початкових школах ряду країн як т. з. класи для малят, до яких приймають дітей з 4 років.

МАТЕРИ́НСЬКІ ПОРО́ДИ — 1) Гірські породи, які під впливом геологічних процесів у надрах Землі та на її поверхні перетворюються на інші породи або на корисні копалини. Останні успадковують від М. п. хім. і мінералогічний склад та деякі структурні особливості. 2) Гірські породи, на верхніх шарах яких при взаємодії фіз., хім. і біол. процесів утворюються *ґрунти*. Хім та біол. процеси зумовлюють значні перетворення М. п., але їхній мех. і мінералогічний склад визначають осн. якісні характеристики ґрунтів. Осн. материнськими породами ґрунтів є *осадочні гірські породи*, на Україні, зокрема,— *леси*.

В. О. Міщенко.

МАТЕРІА́ЛИ ДОПОМІ́ЖНІ — речові елементи виробництва, які сприяють процесу праці або в процесі виробництва приєднуються до *матеріалів основних*. Питома вага їх у структурі витрат на виробн. пром. продукції СРСР (1978) становить 4,3%, зокрема в пром-сті УРСР — 4,4%, у т. ч. в чорній металургії — 5,8%, легкій пром-сті — 3,0%, харч. пром-сті — 2,8%. Залежно від призначення М. д. об'єднують у групи: М. д., які в процесі виробн. приєднуються до осн. матеріалів для надання виробам закінченого вигляду (фарби, лаки тощо); М. д., що їх використовують для безпосередньої дії на осн. матеріали (формувальна земля); М. д., які використовують для обслуговування устаткування і приміщень (мастила, обтиральні матеріали); М. д., які призначені для ремонту устаткування і приміщень, для виготовлення нестандартного устаткування тощо.

В. О. Ломакін.

МАТЕРІА́ЛИ ОСНОВНІ — предмети праці, які утворюють речову

Орден «Материнська слава» 1-го ступеня.

Материкова півкуля і океанічна півкуля.

Обкладинки праці В. І. Леніна **«Матеріалізм і емпіріокритицизм»** — першого видання 1909 і українського видання 1959.

основу виготовлюваного продукту. М. о. беруть участь у виробн. протягом одного виробничого циклу і повністю переносять свою вартість на виготовлюваний продукт. До М. о. в пром-сті належать: сировина або сирові матеріали, які піддано діянню живої праці (наприклад, руда при виготовленні чавуну); матеріали, які є первинною продукцією переробки сировини і входять безпосередньо до складу виготовлюваної продукції (прокат чорних металів, з якого роблять деталі); матеріали, які утворюються в результаті поєднання кількох видів сировини (волокно з бавовни і хім. волокно для виготовлення пряжі) тощо. Поділ матеріалів на осн. і *матеріали допоміжні* зумовлений особливостями використання їх на підприємствах даної галузі — в одній галузі пром-сті матеріали певного виду відносять до основних (напр., папір на поліграфічному комбінаті), в інших — до допоміжних (напр., папір для виготовлення тари на підприємствах легкої пром-сті). М. о. в структурі витрат на виробн. пром. продукції в СРСР (1978) становлять 63%, УРСР — 62,8%, в т. ч. в чорній металургії — 53,2%, легкій пром-сті — 84%. Осн. напрями поліпшення використання М. о. визначено в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979).

В. О. Ломакін.

МАТЕРІАЛІ́ЗМ (від лат. materialis — речовинний) — науковий, протилежний *ідеалізмові* філософський напрям, який у розв'язанні *основного питання філософії* виходить з того, що *природа, буття* і *матерія* є первинними, а *свідомість, мислення* і *дух* — вторинними. Згідно з М., світ як природа є матеріальним, тобто існує сам по собі, ніким не створюваний і не знищуваний, закономірно змінюється, розвивається в силу своїх власних причин; він становить єдину і останню реальність, яка виключає будь-яку надприродну силу, а свідомість, мислення, дух є властивістю матерії й її ідеальним *відображенням*. Можна виділити три форми М.: *стихійний матеріалізм* як набуту в процесі істор. досвіду впевненість людей в об'єктивному існуванні зовн. світу, природничонауковий, або, за виразом В. І. Леніна, природничоістор. М. (див. Повне зібр. тв., т. 18, с. 225) — філософськи неосмислене переконання переважної більшості природознавців в об'єктивній реальності й пізнаванності досліджуваних природних об'єктів — та філос. М. як свідомо створюваний науково обгрунтований світогляд. Філос. М. розвивається в тісному взаємозв'язку з *наукою*, спираючись на її дані й сприяючи її дальшому розвиткові. Протягом усієї історії філософії точиться непримиренна боротьба М. проти ідеалізму та *релігії*, що є в кінцевому підсумку виявом *класової боротьби* в суспільстві.

Осн. істор. формами філос. М. є: наївний М. Старод. Сходу (Лаоцзи, Ян Чжу, Ван Чун, школа локаята), Старод. Греції та Риму (Геракліт, Анаксагор, Емпедокл, Левкіпп, Демокріт, Епікур та ін.); *метафізичний матеріалізм* (механістичний) 17 — поч. 19 ст. (Г. Галілей, П. Гассенді, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ж. О. Ламетрі, Д. Дідро, К. А. Гельвецій, П. А. Гольбах, М. В. Ломоносов, О. М. Радищев, Л. Фейєрбах), *діалектичний матеріалізм* і *історичний матеріалізм*, створений К. Марксом і Ф. Енгельсом і розвинутий у нових історичних умовах В. І. Леніним. Виділяють також ряд перехідних форм М.: матеріалістичні тенденції у вченнях Ібн-Сіни і Ібн-Рушда та в *номіналізмі* за середньовіччя; М. епохи *Відродження*, який безпосередньо передував М. 17—18 ст.; М., що виходив за рамки метафіз. М. (Дж. Толанд, А. К. Сен-Сімон). Окреме істор. місце посідає М. представників рос. та укр. *революційного демократизму* — О. І. Герцена, В. Г. Бєлінського, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, П. А. Грабовського, Лесі Українки та ін. Домарксистський М., особливо М. 17 — поч. 19 ст., відіграв значну роль у боротьбі з ідеалізмом, в ідейному обгрунтуванні *атеїзму*, в філософ. осмисленні даних *природознавства* та в розробці *пізнання теорії*. Проте всім його формам була притаманна метафіз. обмеженість, що виявилась у намаганні звести невичерпну різноманітність матерії до незмінних першооснов і відомих природознавству механічних законів (див. *Механіцизм*), у споглядальному характері, в неспроможності дати матеріалістичне тлумачення сусп.-істор. процесу, в абстрактному розумінні сутності *людини*. Негативну роль в історії філософії і природознавства відіграв т. з. *вульгарний матеріалізм*, який визначився як особлива філос. течія з середини 19 ст. і являв собою по суті позитивістську реакцію стихійного матеріалізму природознавців на ідеалістичну філософію. Вади попереднього М. подолали К. Маркс і Ф. Енгельс. Критично переосмисливши досвід та ідейну спадщину попередньої філософії (зокрема, діалектику Г. В. Ф. Гегеля й матеріалізм Л. Фейєрбаха) з позицій потреб практики революц. пролетаріату, «знайшовши в історії розвитку праці ключ до розуміння всієї історії суспільства» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 21, с. 302), вони поширили М. на розуміння сусп. явищ, поєднали М. і *діалектику*, створивши тим самим якісно новий тип М.— діалектичний і історичний матеріалізм, який став ядром комуністичного світогляду й духовною зброєю революц. перебудови суспільства на комуністичних засадах.

Літ.: Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 21; Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 18. Матеріалізм і емпіріокритицизм; т. 26. Карл Маркс; Войтко В. І. Діалектико-матеріалістична філософія. К., 1972; Ойзерман Т. И. Формирование философии марксизма. М., 1974; Диалектический и исторический материализм — философская основа коммунистического мировоззрения. К., 1977.

О. І. Яценко.

«МАТЕРІАЛІ́ЗМ І ЕМПІРІОКРИТИЦИ́ЗМ. Критичні замітки про одну реакційну філософію» — філос. праця В. І. Леніна. Написана 1908, опубл. в травні 1909 в період реакції після поразки революції 1905—07 в Росії. В цей час поширилася проповідь ворожих марксизмові ідеалістичних філос. ідей. Особливо небезпечним був *емпіріокритицизм (махізм)*, що видавався за «найновішу наук. філософію», з позицій якої проводилася ревізія філос. основ марксизму. Розгром махізму, захист і дальший творчий розвиток марксистської філософії були актуальними політ. і теор. завданнями марксистів. Гол. увагу В. І. Ленін зосередив на питаннях *пізнання теорії*, які висувались розвитком філософії і науки на початку 20 ст. Він піддав гострій критиці суб'єктивно-ідеалістичну концепцію теорії пізнання Е. *Маха* і Р. *Авенаріуса* та їхніх послідовників В. О. Базарова, О. О. *Богданова* (див. *Емпіріомонізм*) і П. С. Юшкевича (див. *Емпіріосимволізм*), довів марність намагань махізму стати над *матеріалізмом* та *ідеалізмом*, показав, що махізм є різновидом суб'єктивно-ідеалістичної філософії. В. І. Ленін вважав, що необхідною умовою наук. підходу до розгляду гносеологічних проблем є послідовно матеріалістичне розв'язання *основного питання філософії*. В. І. Ленін дав класичне визначення *матерії* як філос. категорії, показав недопустимість змішування філос. поняття матерії з природничонауковим. Спираючись на нові дані *природознавства*, він збагатив матеріалістичну аргументацію в питанні про первинність матерії і вторинність *свідомості*, висловив думку, що вся матерія має властивість *відображення*, розвиток якої приводить до виникнення *відчуттів*. Розглядаючи відчуття і свідомість як суб'єктивний образ об'єктивного світу, В. І. Ленін викрив хибність «*ієрогліфів теорії*», розвинув марксистську *відображення теорію*, яка становить основу марксистської теорії пізнання. Він глибоко розкрив діалектику *пізнання* як складного, суперечливого істор. процесу взаємовідношення суб'єктивного і об'єктивного, в ході якого осягається *істина*. В. І. Ленін всебічно розвинув марксистське вчення про об'єктивну, *абсолютну і відносну істини*, про вирішальну роль *практики* в процесі пізнання, про її діалектичний характер, про єдність теорії і практики. Розвиток *діалектичного матеріалізму*, критика махізму в «М. і е.» органічно пов'язані з аналізом філос. питань природознавства, гол. чин. фізики, що були поставлені революцією в природознавстві на рубежі 19 і 20 ст. Ця революція викрила неспроможність *метафізичного матеріалізму* пояснити нові відкриття у фізиці, які поглиблювали уявлення про будову матерії.

Частина фізиків розцінювала заперечення метафізичного матеріалізму як заперечення наук. матеріалізму взагалі. В зв'язку з цим

виникла методологічна криза фізики, суть якої полягала в заміні матеріалізму ідеалізмом і *агностицизмом* (див. «*Фізичний» ідеалізм*). В. І. Ленін розкрив гносеологічні й соціальні причини кризи фізики, довів, що революція у фізиці, цілком спростовуючи ідеалізм, заперечує лише метафіз. матеріалізм і повністю підтверджує діалектичний матеріалізм. Філософськи узагальнюючи досягнення природознавства, В. І. Ленін розвинув діалектико-матеріалістичне вчення про матерію і форми її існування, про невичерпність матерії, про співвідношення філософії і природознавства. В. І. Ленін підкреслював, що сама об'єктивна логіка розвитку фізики і природознавства взагалі неминуче веде до діалектичного матеріалізму, який є наук. методологією сучас. науки. В кн. «М. і е.» В. І. Ленін розкрив цілісність марксистської філософії, органічну єдність діалектичного та істор. матеріалізму, відстояв і розвинув далі істор. матеріалізм, положення про первинність сусп. буття і його взаємодію з сусп. свідомістю (див. *Суспільне буття і суспільна свідомість*), про об'єктивний характер законів сусп. розвитку. В. І. Ленін всебічно обгрунтував принцип *партійності* філософії, показав, що боротьба осн. філос. напрямів — матеріалізму та ідеалізму — є відображенням боротьби певних *класів суспільних* і груп, що тільки марксистська партійність забезпечує справжню науковість, оскільки інтереси робітн. класу збігаються з об'єктивним ходом історії. Праця В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» має велике значення для дальшого творчого розвитку марксистської філософії, для боротьби проти реакц. бурж. філософії, проти *догматизму* та *ревізіонізму*.

Ю. Ф. Бухалов.

МАТЕРІАЛІСТИ́ЧНЕ РОЗУМІ́ННЯ ІСТО́РІЇ — пояснення історичного розвитку суспільства на основі принципів *історичного матеріалізму*.

МАТЕРІАЛОЗНА́ВСТВА ПРОБЛЕ́М ІНСТИТУ́Т АН УРСР — науково-дослідна установа. Створений 1955 у Києві (до 1964 — Ін-т металокераміки та спец. сплавів АН УРСР). Гол. установа в СРСР з проблеми «Порошкова металургія». В складі ін-ту (1980) — 28 відділів і 4 лабораторії, особливе конструкторсько-технологічне бюро (філіал у Макіївці), дослідне виробн., інформаційно-обчислювальний центр, геліотех. лабораторія (смт Куцівелі Крим. обл.). Є аспірантура. Основні напрями роботи інституту: дослідження фізики та хімії твердого тіла; створення і технологія виробн. нових матеріалів з заданими властивостями, пошуки нових і вдосконалення існуючих методів порошкової металургії, розробка спеціалізованого устаткування. Видає журн. «Порошковая металлургия» і наук.-тех. збірники «Адгезия расплавов и пайка материалов» та «Защитные покрытия на металлах». Ін-т нагороджено (1967) орденом Трудового Червоного Прапора.

О. М. Пилянкевич.

МАТЕРІАЛОЗНА́ВСТВО — наука, що вивчає у взаємозв'язку склад, будову і властивості металевих і неметалевих матеріалів, а також методи одержання їх та обробки. Складова частина М.— *металознавство*. М. грунтується в основному на дослідженнях у галузі фізики, хімії й фіз. хімії. Гол. практичне завдання М. полягає у відшуканні оптимального складу матеріалів з певним комплексом властивостей. Склад матеріалів вивчають методами *гравіметричного аналізу*, гранулометричного (див. *Гранулометрія*), *спектрального аналізу, полярографічного аналізу, радіоактиваційного аналізу*, хімічного та ін., їхню будову — за допомогою електронографічного (див. *Електронографія*), електронномікроскопічного, металографічного (див. *Металографія*) і *рентгеноструктурного аналізу*. Для визначення властивостей матеріалів застосовують мех. випробування (див. *Брінелля метод, Віккерса метод, Роквелла метод*), дилатометричні (див. *Дилатометрія*), магнітні, електричні тощо. Осн. методами одержання матеріалів є *плавка, вакуумно-дуговий переплав*, електроннопроменевий (див. *Електроннопроменева технологія*) і *електрошлаковий переплав, плазмодуговий переплав*, електролітичне осадження (див. *Електроліз*), осадження з парової або газової фази, *полімеризація* (полімерів), *кристалізація* з розплавів, хім. синтез, *спікання*, тверднення сумішей (бетон). Матеріали піддають зварюванню, обробці тиском (наприклад, *куванню, штампуванню, прокатці*), обробці різанням тощо. Набуває розвитку кріогенне й космічне М. (див. *Кріогенна техніка, Космічна технологія*). Значний вклад у розвиток М. внесли рад., в т. ч. укр., вчені О. О. *Байков*, А. А. *Бочвар*, В. Н. *Гріднєв*, Д. А. *Дудко*, В. Н. *Єременко*, Г. В. *Курдюмов*, Б. О. *Мовчан*, Б. Є. *Патон*, Г. В. *Самсонов*, В. М. *Свєчников*, К. Ф. *Стародубов*, В. І. *Трефілов*, І. М. *Францевич* та ін. Проблеми М. досліджують в Інституті металургії ім. О. О. Байкова АН СРСР, *Електрозварювання інституті* ім. Є. О. Патона АН УРСР, *Лиття проблем інституті* АН УРСР, *Матеріалознавства проблем інституті* АН УРСР, *Металофізики інституті* АН УРСР, *Надтвердих матеріалів інституті* АН УРСР.

Літ.: Бочвар А. А. Металловедение. М., 1956; Конструкционные материалы, т. 1—3. М., 1963—65; Энциклопедия неорганических материалов, т. 1—2. К., 1977.

І. М. Федорченко.

МАТЕРІАЛОМІ́СТКІСТЬ ПРОДУ́КЦІЇ — один з основних показників економічної ефективності суспільного виробництва. М. п. характеризує питомі витрати (що припадають на одиницю продукції) *матеріальних ресурсів* (осн. і допоміжних матеріалів, палива, енергії) на виготовлення продукції. М. п. обчислюють у вартісному й натуральному виразах. Зниження М. п. має велике нар.-госп. значення. Його здійснюють внаслідок додержання *режиму економії*, широкого застосування прогресивних конструкторських рішень, удосконалення технологіч. процесів, розширення використання *вторинної сировини*, зменшення питомих витрат сировини і матеріалів. Це є одним з осн. завдань одинадцятої п'ятирічки (1981—85).

В. Г. Чепінога.

МАТЕРІА́ЛЬНА ВІДПОВІДА́ЛЬНІСТЬ — обов'язок осіб, що заподіяли шкоду держ. або громадському *майну*, якщо вона є наслідком їхньої *вини*, відшкодувати її у визначених законом межах. Передбачена, зокрема, трудовим та колг. правом.

М. в. робітників і службовців — обов'язок працівника відшкодувати пряму дійсну шкоду, заподіяну при виконанні ним трудових обов'язків підприємству, установі, орг-ції, де він працює. М. в. несуть у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше 1/3 місячної тарифної ставки (окладу). М. в. понад ці межі (але не більше повного розміру заподіяної шкоди) допускається лише в окремих випадках (напр., у разі укладення письм. договору про повну М. в. працівника; коли дії працівника, якими завдано шкоду, мають ознаки *злочину*). У межах серед. місячного заробітку М. в. несуть *службові особи*, якщо шкоду заподіяно зайвими грошовими виплатами, неправильною постановкою обліку і зберігання матеріальних чи грошових цінностей, випуском недоброякісної продукції тощо. Службова особа за шкоду, заподіяну оплатою вимушеного прогулу, допущеного з її вини, несе М. в. в межах своїх 3-х місячних окладів.

М. в. колгоспників полягає в обов'язку членів колгоспу, які винні у недостачі, загибелі, псуванні або втраті колгоспного майна, а також в його самовільному використанні, компенсувати завдану колгоспові цими діями матеріальну шкоду. Розмір дійсної шкоди визначає правління колгоспу. Стягнення матеріальних збитків, якщо шкоду заподіяно недбалістю в роботі, провадиться в розмірі дійсної шкоди, але не більше 1/3 місячного осн. заробітку члена колгоспу. За навмисне заподіяння шкоди, а також у ін. випадках, передбачених законодавством, зокрема, якщо дії, якими заподіяно шкоду, мають ознаки злочину, винні несуть М. в. у підвищеному або повному розмірі.

Г. І. Давидвнко.

МАТЕРІА́ЛЬНА ОСВІ́ТА — теорія загальної освіти в бурж. педагогіці. Виникла в 40—50-х рр. 19 ст. Представники М. о. вважали, що гол. завданням навчання є оволодіння знаннями фактів і недооцінювали або зовсім не визнавали необхідності розвитку особистості учня. М. о. протистоїть теорія *формальної освіти*, відповідно до якої осн. завданням навчання є розвиток розумових здібностей учнів, а знання основ наук має другорядне значення. Рад. теорія освіти визнає єдність процесу засвоєння знань і загального розумового розвитку учнів.

МАТЕРІА́ЛЬНА ТО́ЧКА — поняття класичної *механіки*, яке засто-

совують для позначення тіла, розміри і форма якого неістотні в розв'язуваній задачі, внаслідок чого його масу можна вважати зосередженою в точці. Тіло можна розглядати як М. т., якщо воно рухається поступально або коли віддалі, які проходять точки тіла, набагато більші за його розміри.

МАТЕРІА́ЛЬНЕ — фундаментальна характеристика *буття*, яка вказує на його об'єктивно-реальне, тобто незалежне від свідомості існування. М. протилежне *ідеальному*, яке характеризує *свідомість*, вказуючи на її похідний характер і на те, що свідомість, відображаючи фіз., хім., біол. та ін. властивості дійсності, сама цих властивостей не має. Поняття «матеріальне» набуває в матеріалістичній філософії світоглядного значення саме тому, що фіксує фундаментальну ознаку світу. В цьому розумінні М. не є окремою властивістю серед безлічі інших, навпаки, воно набуває всезагальності, вказуючи на основу єдності світу, на єдине джерело походження й існування всієї різноманітності явищ дійсності. М. є те, що не спричинене дією будь-яких інших, надматеріальних факторів і тому виступає абсолютно первинним, зберігаючись у всіляких перетвореннях речей. У марксистській філософії, яка вперше відкрила матеріальну основу сусп. життя, поняття «матеріальне» стало послідовним виразом принципу матеріалістичного *монізму*.

МАТЕРІА́ЛЬНЕ СТИМУЛЮВА́ННЯ ПРА́ЦІ при соціалізмі — система планомірно організованих взаємопов'язаних екон. засобів і нормативів, що регулюють розподіл матеріальних благ і спрямовані на залучення людей до суспільно корисної праці та підвищення їхньої трудової активності. М. с. п. базується на *інтересах економічних*, яким належить першорядна роль серед усієї сукупності інтересів, що виступають спонукальними мотивами діяльності людей. Однак цю функцію інтереси виконують не безпосередньо, а через певну систему стимулів до праці, притаманну кожному сусп. ладові, що зумовлена відповідними *виробничими відносинами*. В антагоністичних суспільствах експлуататорські класи вдаються до двох осн. форм примусу виробників до праці — позаекономічного, прямого насильства (докапіталістичні формації) та екон. примусу (капіталістичний *спосіб виробництва*). За соціалізму виникає новий тип екон., матеріальних інтересів. М. с. п. базується на принципах, які гармонійно поєднують інтереси суспільства в цілому з інтересами трудових колективів, окремих членів соціалістичного суспільства. Матеріальну основу екон. інтересів в СРСР становить *чиста продукція*. Розподіл чистої продукції як важливий засіб реалізації екон. інтересів виконує функції М. с. п. В системі М. с. п. центр. місце посідає розподіл по праці (див. *Розподілу по праці закон*), здійснюваний в держ. секторі економіки у формі *заробітної плати*, а в колг.-кооперативному — у формі гарантованої оплати праці (див. *Оплата праці* в сільському господарстві). Одним з гол. важелів М. с. п. є *преміювання*, роль якого в сучас. умовах зростає. Його використовують для посилення матеріальної заінтересованості працівників у виконанні виробничих планів, зростанні *продуктивності праці*, зниженні *собівартості* продукції, підвищенні її якості, поліпшенні використання осн. виробничих фондів тощо. В системі М. с. п. важливе місце посідають *фонди стимулювання*. Система утворення фондів спрямована на те, щоб заінтересувати колективи підприємств і об'єднань в одержанні високих кінцевих результатів праці. Посиленню стимулюючої ролі цих фондів сприяє здійснюване відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12.VII 1979 вдосконалення порядку формування цих фондів, зокрема перехід до утворення їх за стабільними нормативами, затверджуваними в диференційованих розмірах за роками п'ятирічки. Певну стимулюючу роль відіграють і *суспільні фонди споживання*. На дальше вдосконалення системи М. с. п. наголошено в Основних напрямах екон. і соціального розвитку СРСР на 1981—85. Див. також *Моральне стимулювання праці*.

В. Г. Чепінога.

МАТЕРІА́ЛЬНИЙ ДОБРО́БУТ ТРУДЯ́ЩИХ — див. *Добробут, Життєвий рівень*.

МАТЕРІА́ЛЬНІ БАЛА́НСИ — в соціалістичних країнах система показників, що характеризує співвідношення між ресурсами певної продукції та потребами *народного господарства* в ній; є основою плану *матеріально-технічного постачання* нар. г-ва. М. б. бувають планові й звітні.

В СРСР планові М. б. розробляють у Держплані СРСР, Держпостачі СРСР, м-вах і відомствах, у тер. органах планування (держпланах і головпостачах союзних республік, облпланах), на підприємствах (в об'єднаннях). М. б. складають за обсягом *матеріальних ресурсів* — однопродуктові та багатопродуктові (комплексні, міжпродуктові); за поділом *сукупного суспільного продукту* — баланси *засобів виробництва* та баланси *предметів споживання*; за періодами планування — перспективні (довгострокові та п'ятирічні) і поточні (річні); за розрізами плану — галузеві й територіальні; за використовуваними одиницями виміру — в натуральних і вартісних показниках; за формами виконання — затверджувані та розрахункові. М. б. використовують для наук.-екон. обґрунтування планів розвитку нар. г-ва, для забезпечення необхідних міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій, а також для складання планів розподілу найважливіших засобів виробн. і предметів споживання, планів матеріально-тех. постачання. М. б. мають забезпечувати оптимальне співвідношення між виробн. і споживанням окремих видів продукції, виявлення «вузьких» місць у матеріальному забезпеченні окремих потреб нар. г-ва, застосування в нар. г-ві нових прогресивних видів матеріалів і виробів тощо.

М. б. окремих видів продукції конкретизують заг. пропорції соціалістичного *відтворення*, відображені в балансі сукупного сусп. продукту. Вони характеризують ресурси певної продукції і потреби в ній нар. г-ва, конкретні зв'язки окремих галузей нар. г-ва в процесі виробн. і розподілу цієї продукції. Так, наприклад, баланси с.-г. сировини, що йде на промислову переробку (зерно, бавовна, продукти тваринництва тощо), і баланси пром. продукції, значна частина якої надходить у с. г. (мінеральні добрива, с.-г. машини, пальне та ін.), розкривають екон. зв'язки між пром-стю і с. г.

Важливим етапом у розробці М. б. є визначення потреб м-в, відомств СРСР та союзних республік у матеріальних ресурсах (див. *Нормування витрат матеріальних ресурсів*). Постійне вдосконалення методів розробки М. б. спрямоване на організацію ритмічної роботи підприємств, науково обґрунтований розподіл капіталовкладень по галузях нар. г-ва, на правильне тер. розміщення *продуктивних сил*, встановлення раціональної галузевої й територіальної спеціалізації в поєднанні з оптимальними міжрайонними та міжресп. трансп.-екон. зв'язками. Зокрема, на дальше конкретне вдосконалення М. б. вказано в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12.VII 1979 «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи».

В п'ятирічних планах М. б. розробляються в укрупненій *номенклатурі продукції*, а плани розподілу її — по осн. фондодержателях за роками п'ятирічки; в річних планах М. б. розробляються по розгорнутій номенклатурі продукції, а плани розподілу її — по всіх фондодержателях. Держплан СРСР, Держпостач СРСР, м-ва і відомства СРСР і Ради Міністрів союзних республік несуть відповідальність за збалансованість планів з матеріальними ресурсами, затвердження балансів і планів розподілу по яких покладається на ці органи. З найважливіших видів продукції міжгалузевого використання М. б. і плани розподілу затверджує Рада Міністрів СРСР.

О. М. Невелєв.

МАТЕРІА́ЛЬНІ РЕСУ́РСИ — в загальному розумінні являють сукупність *засобів виробництва* та *предметів споживання*, які має в своєму розпорядженні *народне господарство* на даний період. М. р. є частиною екон. ресурсів суспільства (поряд з трудовими, фінанс.), зростання і нагромадження їх пов'язане з безперервним процесом *виробництва*. У практиці нар.-госп. планування М. р. — це сукупність елементів виробн. переважно у складі *предметів праці*, призначених для виробничого споживання та використання в *невиробничій сфері*. До них належать *сировина*, матеріали, паливо, електроенергія. До М. р. включаються також технологічне та енерг. устаткування виробничого призначення (механізми, машини, пристрої, прилади тощо), що має бути

змонтоване і встановлене. В соціалістичному г-ві дані групи М. р. виділяють для характеристики і планового регулювання міри виробничого споживання предметів праці на одиницю продукції або обсягу робіт.

М. р. за способом виробництва класифікують на промислові та сільськогосподарські. У промислових М. р. розрізняють продукцію добувних галузей пром-сті та продукцію переважно первинної обробки сировини. За якісними ознаками виділяють: М. р. мінерального походження (сировину) — руди чорних і кольорових металів, вугілля, нафта, природний газ, гірничохім. сировина, буд. матеріали тощо; продукти переробки мінеральної сировини — чавун, прокат чорних і кольорових металів, металеві вироби, нафтопродукти, мінеральні добрива тощо; лісові матеріали і продукти — деревина, целюлоза тощо; хім. синтетичні продукти — синтетичні смоли, пластмаси, штучні волокна, каучук синтетичний тощо; продукти переробки с.-г. сировини — цукор, шкіра, прядиво тощо. Сільськогосподарські М. р. (сировина) поділяються на продукти рослинництва та тваринництва — зерно, цукр. буряки, бавовна-сирець, льон, вовна натуральна тощо. За часом використання розрізняють М. р. звітного та планового періодів. Обсяг М. р., який беруть до уваги в планових розрахунках, складається з обсягу виробн. їх відповідно до планової програми (звичайно за рік), з їхніх запасів на початок даного періоду (з урахуванням залишків), імпортно-експортних поставок та ін. надходжень. По союзній республіці розрахунок обсягів проводять, враховуючи ввіз і вивіз з ін. республік. Систематичне збільшення обсягу та урізноманітнення номенклатури М. р. є неодмінною умовою розширеного *відтворення*. Витрати на сировину, осн. та допоміжні матеріали, паливо та електроенергію в пром-сті СРСР перевищують 75% собівартості продукції. Підвищення ефективності сусп. виробн. потребує постійного зниження *матеріаломісткості продукції* на всіх нар.-госп. рівнях одержання її. Визначення потреб в М. р. має грунтуватися на прогресивних нормах витрат і точно відображати затрати виробн. Вирішальним у цьому є вдосконалення конструкцій машин, механізмів, а також технологічних процесів. Одним з найважливіших завдань планування виробн. М. р. є оптимізація їхньої структури з урахуванням взаємозамінюваності й різної ефективності їхніх окремих видів. У збільшенні виробн. економічних видів сировини і матеріалів велике значення має дальша хімізація нар. г-ва, розвиток виробн. і ширше застосування нових штучних матеріалів і різних замінників дорогих і дефіцитних матеріалів. Не менш важливим є оптимальний розподіл М. р. між галузями нар. г-ва, видами виробн. та окремими підприємствами.

Широке коло завдань по забезпеченню суворої економії всіх видів М. р. випливає з постанови Листопадового пленуму ЦК КПРС 1978 та постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12.VII 1979 «Про поліпшення планування та посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи». Удосконалюється вся система планування й стимулювання економії М. р., використання більш дешевих видів їх, вторинної сировини, відходів виробн. тощо. Цьому має сприяти, зокрема, перехід від валових оцінок продукції підприємств до показників нормативно *чистої продукції*. На кожному етапі розвитку нар. г-ва узгодження наявних М. р. з потребами в них досягають шляхом розробки *матеріальних балансів*. Обсяг і номенклатура М. р. визначають спеціалізацію нар. г-ва окремих республік і районів, масштаби та участь їх у міжресп. обміні та в забезпеченні загальносоюзних потреб (див. *Міжреспубліканські економічні зв'язки*).

В. С. Міщенко.

МАТЕРІА́ЛЬНО-ТЕХНІ́ЧНА БА́ЗА КОМУНІ́ЗМУ — сукупність високопродуктивних матеріально-речових елементів *продуктивних сил*; неподільне панування великого машинного виробництва в усіх сферах нар. г-ва, що грунтується на загальнонародній *комуністичній власності* і забезпечує повний достаток матеріальних благ. М.-т. б. к. створюється на основі всебічного розвитку матеріально-тех. бази зрілого соціалізму і використання притаманної йому системи екон. законів. КПРС розглядає побудову М.-т. б. к. як велике завдання партії, рад. народу, як гол. матеріальну умову побудови комуністичного суспільства. Об'єктивні закономірності її формування враховуються з макс. повнотою в планах розвитку нар. г-ва вже на етапі розвинутого соціалізму. М.-т. б. к. матиме свої кількісні й якісні характеристики, соціальну й технологічну структурну комбінацію виробництва. Соціально-екон. визначеність її проявлятиметься в підпорядкуванні цієї бази меті комуністичного виробн., вимогам осн. екон. закону в умовах повного *комунізму*. Розвиток матеріальних компонентів продуктивних сил (засобів виробн., технології і втілення в них науки) досягне рівня, що забезпечить найвищу сусп. *продуктивність праці*, створить той достаток матеріальних і духовних благ, який потрібний для повного задоволення зростаючих суспільно необхідних потреб усіх членів суспільства, для розподілу за потребами. За своїми масштабами, рівнем розвитку М.-т. б. к. визначатиме таку дієздатність трудящих, такі цілеспрямовані зміни в характері й змісті праці, за яких працівник виступатиме не стільки як його гол. агент, скільки як контролер, регулювальник процесу машинного виробн. Він буде звільнений від виконання важкої фіз. праці і чисто мех. операцій, головним буде творчий характер його праці. За цих умов створення реального багатства стане менш залежним від *робочого часу* і від чисельності зайнятих у галузях матеріального виробн. Його величина визначатиметься могутністю, ефективністю тих компонентів матеріально-тех. бази, які приводяться в рух протягом робочого часу і забезпечують високу продуктивність праці. Це буде широко розгалужена система високопродуктивних машин, засобів механізації і автоматизації, яка стане панівною в усіх сферах життєдіяльності людей. *Науково-технічний прогрес* внесе суттєві зміни в технологічну структуру знарядь праці, в галузеву і функціональну структуру всього парку устаткування, у виробн. досконалих і нових предметів праці, у розвиток досконалої *інфраструктури* матеріального виробн. М.-т. б. к. матиме адекватні *комуністичні виробничі відносини*. В комуністичній *кооперації* праці будуть виключені всі форми соціально-екон. нерівності. Зростаючий обсяг *вільного часу* буде достатнім для всебічного розвитку кожної особи, виступатиме, за висловом К. Маркса, «мірою багатства» і якісною ознакою М.-т. б. к.

Проблеми створення М.-т. б. к. конкретно розроблені в Програмі КПРС, рішеннях XXII—XXV з'їздів, пленумів ЦК та ін. документах партії, які є результатом творчого, марксистсько-ленінського аналізу реальних процесів *розвинутого соціалістичного суспільства*. Характерним напрямом у формуванні М.-т. б. к. є високі й сталі темпи розвитку галузей важкої індустрії, що забезпечують неухильне зростання продуктивності сусп. праці, розв'язання складних соціальних завдань. Це прискорений розвиток перш за все електроенергетики, машинобудування, хім. пром-сті, радіоелектроніки, які вносять докорінні зміни у функціональні елементи виробничого процесу. Дальший розвиток могутньої електроенерг. бази суспільства, що втілює найновіші досягнення науки і техніки, поступове створення в країні матеріальних умов повної електрифікації є вирішальною ланкою у формуванні М.-т. б. к. Створення досконалого виробничого апарату на основі прискореного розвитку *машинобудування* — бази наук.-тех. прогресу і тех. переоснащення всіх галузей нар. г-ва — має ключове значення для формування М.-т. б. к., зміцнення оборонної могутності країни. Забезпечення стійкого збалансованого розвитку важкої індустрії — магістральна лінія боротьби КПРС і Рад. д-ви за формування М.-т. б. к. Важливим напрямом у формуванні її є дальший розвиток наук.-тех. прогресу, повне використання його досягнень. Проведення *єдиної технічної політики*, концентрація сил на розв'язанні основних наук.-тех. проблем, розгортання наук. досліджень, розробка і здійснення комплексних цільових програм — все це відкриває принципово нові шляхи й можливості вдосконалення існуючої матеріально-тех. бази, створення техніки і технології майбутнього. В М.-т. б. к. акумулюються досягнення *науково-технічної революції*, буде цілком реалізовано принцип перетворення науки на безпосередню продуктивну силу.

На тривалу перспективу набуває великого значення інтенсивний розвиток усіх матеріальних елементів продуктивних сил. Курс КПРС на інтенсифікацію економіки і підвищення ефективності сусп. виробн. є реалізацією тієї сусп. потреби, яка передбачає макс. збільшення випуску продукції високої якості для неухильного зростання *добробуту* трудящих, всебічного розвитку особи, тобто підпорядкований осн., найвищій меті *економічної стратегії КПРС* — дедалі повнішому задоволенню постійно зростаючих матеріальних і культур. потреб народу. П'ятирічка 1981—85 стане періодом дальших якісних зрушень у матеріально-тех. базі на основі інтенсифікації сусп. виробн., підвищення його ефективності та прискорення наук.-тех. прогресу. Створення М.-т. б. к.— єдиний шлях соціалістичного суспільства до комунізму. Закономірності побудови М.-т. б. к. використовують комуністичні партії країн *соціалістичної співдружності*.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 36. Чергові завдання Радянської влади; т. 42. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р.; Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977; Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1976; Закономерности создания материально-технической базы коммунизма. М., 1976; Материально-техническая база коммунизма, т. 1—2. М., 1977; Економічні проблеми створення матеріально-технічної бази комунізму. К., 1978; Лебедев В. Г. Материально-техническая база коммунизма. М., 1978.

І. С. Ступницький.

МАТЕРІА́ЛЬНО-ТЕХНІ́ЧНА БА́ЗА СОЦІАЛІ́ЗМУ — сукупність матеріально-речових елементів *продуктивних сил* за соціалізму; велике машинне виробництво в усіх галузях нар. господарства, що планомірно організоване в масштабі всієї країни для найповнішого задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих.

М.-т. б. с. на першому етапі розвивається на базі машинного *виробництва*, створеного за капіталізму, яке після перемоги соціалістичної революції переходить у загальнонар. власність. Проте соціалізм — перша фаза комуністичного сусп. ладу — піддає цю базу соціально-екон. та виробничо-тех. реконструкції, що відповідає новій організації праці, прогресивній техніці й технології. Ще на початку побудови основ соціалізму В. І. Ленін вказував, що «ми повинні мати нову технічну базу для нового економічного будівництва» (Повне зібр. тв., т. 40, с. 105), що будівництво нового сусп. ладу можливе «на сучасній технічній основі, яка грунтується на сучасній науці, техніці, на електриці» (там же, т. 41, с. 293). Формування матеріальної основи нового ладу в Рад. Союзі відбувалося в процесі подолання тех.-екон. відсталості країни, в умовах багатоукладності економіки, супроводилося класовою боротьбою. М.-т. б. с. була побудована на основі реального усуспільнення виробн. і праці, проведення соціалістичної *індустріалізації*, створення великої пром-сті, в першу чергу важкої індустрії, як необхідної умови докорінної реконструкції всього нар. г-ва, забезпечення екон. незалежності і оборонної могутності країни, а також проведення соціалістичної перебудови с. г. (див. *Колективізація сільського господарства* в СРСР).

В основному М.-т. б. с. в Рад. країні було створено вже в довоєнний період. Це дало змогу забезпечити утвердження і панування соціалістичних виробн. відносин, реалізацію вищої мети виробництва — дедалі повнішого задоволення потреб суспільства, здійснення принципів права на працю і розподілу за працею, створити кваліфіковані кадри, а також здобути істор. перемогу рад. народу над фашизмом у Великій Вітчизн. війні, здійснити післявоєнну відбудову нар. г-ва. М.-т. б. с. на етапі *розвинутого соціалістичного суспільства* характеризується кількісними і якісними зрушеннями її структурних елементів, результативністю використання, що проявляється у високорозвинутих *засобах праці*, в досягненнях *науково-технічного прогресу*, в розвинутій соціальній, технологічній і багатогалузевій комбінації виробництва, у гігантському збільшенні його обсягів, підвищенні продуктивності сусп. праці. За масштабами усуспільнення, рівнем розвитку і ефективністю використання наук.-виробничого потенціалу, за галузевою і регіональною структурою матеріально-тех. база розвинутого соціалізму дає можливість успішно розв'язувати складні й величні соціально-екон. програмні завдання партії. Однак за розмірами, рівнем розвинутості сучасна М.-т. б. с. ще не повністю усуває в усіх галузях нар. г-ва важку, некваліфіковану й малокваліфіковану працю, ще не може забезпечити цілковитого перетворення с.-г. праці на різновид індустріальної, усунути істотні відмінності між розумовою і фіз. працею. Вона ще не може створити ту кількість і якість матеріальних благ, яка б забезпечила перехід до розподілу їх за потребами. КПРС у своїй практичній діяльності, спираючись на марксистсько-ленінську теорію і практику розвинутого соціалізму, постійно спрямовує зусилля рад. народу на дальший розвиток М.-т. б. с., що є одночасно планомірним і безпосереднім процесом побудови *матеріально-технічної бази комунізму*. Досвід створення М.-т. б. с. в Рад. Союзі широко використовують країни *соціалістичної співдружності*.

Літ. див. до ст. *Матеріально-технічна база комунізму.*

І. С. Ступницький.

МАТЕРІА́ЛЬНО-ТЕХНІ́ЧНА БА́ЗА СУСПІ́ЛЬСТВА — сукупність матеріально-речових елементів *продуктивних сил* (насамперед *засобів виробництва*), що відповідають даному *способу виробництва*. Характеристика М.-т. б. с. включає екон. особливості використання і функціонування цих елементів за певних існуючих *виробничих відносин* і культур.-тех. рівня виробників. М.-т. б. с. визначає рівень розвитку продуктивних сил суспільства. Кожний істор. спосіб виробн. має відповідну йому М.-т. б. с., яка забезпечує матеріальні умови досягнення мети виробн. і адекватна його соціально-екон. природі. На цій основі розвиваються всі складові елементи продуктивних сил даного суспільства. Серед речових елементів вирішальна роль належить знаряддям, *засобам праці*, які застосовує людина в процесі виробн., починаючи від примітивних знарядь первісних людей до сучас. автоматизованих машинних систем. За визначенням К. Маркса, «економічні епохи різняться не тим, що́ виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці. Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця» (Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 23, с. 177). Розвиток і вдосконалення знарядь праці розширює коло застосовуваних предметів праці, видів енергії, технології, організації виробн. тощо. Головна продуктивна сила — працівник виробн. не входить до складу М.-т. б. с., але культур.-тех. рівень людей, їхній виробничий досвід, а також досягнення науки є неодмінною умовою функціонування і розвитку М.-т. б. с. На певному істор. етапі наука виступає як безпосередня продуктивна сила, дедалі більше впливає на розвиток виробн. і стає складовим елементом М.-т. б. с. Кожний наступний спосіб виробн. використовує М.-т. б. с. попереднього, забезпечує дальше зростання її, пристосовує для задоволення своїх потреб. «Здобуваючи нові продуктивні сили, люди змінюють свій спосіб виробництва, а з зміною способу виробництва, способу забезпечення свого життя,— вони змінюють всі свої суспільні відносини» (Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 4, с. 130). Нові виробничі відносини, в свою чергу, активно впливають на розвиток продуктивних сил, гальмуючи чи прискорюючи їхнє зростання. В усіх антагоністичних сусп.-екон. формаціях виробничі відносини спочатку прискорюють розвиток продуктивних сил суспільства, згодом стають гальмом їхнього розвитку. Лише з переходом до комуністичного способу виробн. усуваються антагоністичні суперечності між виробничими відносинами і продуктивними силами.

Докапіталістичним способам виробн. притаманна М.-т. б. с., що грунтувалася на використанні ручних знарядь праці, рутинної техніки і легкодоступних предметів праці. Вона розвивалася повільно, стихійно. Матеріально-тех. база капіталізму характеризується наявністю великого машинного виробн., яке виникло в процесі пром. революції в кінці 18 — на поч. 19 ст. та капіталістичної *індустріалізації*. Але, оскільки речові елементи продуктивних сил базуються на приватній власності, їхній розвиток також проходить стихійно. Машинне виробн. не має всеохоплюючого характеру, і величезна кількість дрібних виробників використовує примітивну ручну техніку. На най-

вищій стадії капіталізму, за *імперіалізму*, хоч і зростають масштаби розвитку продуктивних сил, підвищується рівень капіталістичного усуспільнення їх, однак виробничі відносини перетворюються з фактора розвитку продуктивних сил на їхнє гальмо, ведуть до поглиблення осн. суперечності капіталізму — суперечності між зрослим сусп. характером виробн. і приватнокапіталістичним привласненням. Функціональні елементи матеріально-тех. бази капіталізму виступають у формі *капіталу*, використовуються великою буржуазією в інтересах свого збагачення, одержання макс. прибутків, посилення експлуатації трудящих мас. В ході соціалістичної революції, яка ліквідує капіталістичну приватну власність на засоби виробн. і забезпечує перехід до комуністичного способу виробництва, відбувається формування *матеріально-технічної бази соціалізму*. Відповідно до двох фаз *комунізму* матеріально-технічна база його проходить два етапи. Соціалістичний етап розвитку матеріально-тех. бази комунізму має пройти кожна країна, що стає на шлях будівництва соціалізму. Побудова *розвинутого соціалістичного суспільства* в СРСР та успішне його будівництво в ін. країнах створюють сприятливі умови для переростання матеріально-тех. бази соціалізму в *матеріально-технічну базу комунізму*.

Літ.: Маркс К. Злиденність філософії. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4; Маркс К. Капітал, т. 1—3. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23—25; Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 36. Чергові завдання Радянської влади; т. 42. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 року; Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977; Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1979; Политическая экономия. М., 1979.

М. С. Черненко.

МАТЕРІА́ЛЬНО-ТЕХНІ́ЧНЕ ПОСТАЧА́ННЯ (МТП) — в соціалістичних країнах процес планового розподілу засобів виробництва і організації своєчасного й комплексного забезпечення цими засобами всіх галузей народного господарства; галузь нар. господарства. МТП нар. г-ва як планово-організаційний процес можливе тільки за соціалізму. За сусп. власності на засоби виробн. планування як форма держ. управління економікою забезпечує в нар.-госп. масштабі регулювання виробн., розподілу, обміну і споживання (див. *Планування народного господарства*). МТП забезпечує матеріальні умови для розширеного соціалістичного *відтворення*. Це, зокрема, виявляється в нар.-госп. планах МТП, які для постачальників є планами збуту виробленої продукції, а для споживачів — планами постачання підприємствам засобів виробн. Від рівня організації МТП, своєчасності, повноти і комплексності забезпечення підприємств та орг-цій сировиною, матеріалами, устаткуванням потрібної якості залежать виконання планів виробн. і поставок продукції, продуктивність праці, прибутки, *оборотність оборотних засобів* та ін. показники. Комуністична партія і Рад. уряд систематично здійснюють заходи, спрямовані на вдосконалення МТП. Відповідно до рішень Вересневого пленуму ЦК КПРС 1965 МТП було виділено в самостійну позавідомчу галузь нар. г-ва, підпорядковану союзно-респ. Держ. к-ту Ради Міністрів СРСР по матеріально-тех. постачанню (Держпостач СРСР). Всю свою роботу Держпостач СРСР проводить через центр. (спеціалізовані гол. управління, трести) й тер. (держпостачі при Радах Міністрів союзних республік, гол. управління м-в і відомств, відділи постачання підприємств, буд. трести тощо) органи постачання і збуту. Загальнодерж. система МТП має забезпечувати реалізацію планів МТП та міжгалузевих кооперованих поставок; розподіл між споживачами продукції, яку не розподіляє *Державний плановий комітет СРСР* і плани виробн. якої затверджують відповідні м-ва; контроль за своєчасним виконанням м-вами, відомствами та підприємствами-постачальниками планів поставок продукції; встановлення найраціональніших госп. зв'язків між постачальниками та споживачами продукції виробничо-тех. призначення; розробку та реалізацію заходів щодо боротьби з втратами сировини, матеріалів у виробн., буд-ві, при перевезенні і зберіганні; вдосконалення та зміцнення *господарського розрахунку* в діяльності постачально-збутових орг-цій та посилення їхньої матеріальної заінтересованості і відповідальності за безперебійне постачання нар. г-ва товарно-матеріальними цінностями та прискорення їхнього обігу; впровадження в систему МТП наук. організації праці та управління, екон.-матем. методів і ЕОМ; розвиток оптової торгівлі засобами виробництва тощо. МТП реалізує, зокрема, надлишкову й невикористовувану продукцію і наднормативні лишки матеріалів на складах підприємств і орг-цій. У галузевих союзних і союзно-респ. м-вах і відомствах діють гол. управління МТП (головпостачі), в галузевих виробничих управліннях і пром. об'єднаннях — відділи МТП. Вони визначають потребу в матеріальних ресурсах, розподіляють виділені фонди між підвідомчими підприємствами та виробничими об'єднаннями і контролюють реалізацію та правильне використання їх у виробн. Організацією і плануванням МТП на підприємствах та у виробничих об'єднаннях займаються служби постачання. Гол. їхнє завдання — своєчасне й комплексне забезпечення внутрішньозаводських споживачів необхідними матеріально-тех. ресурсами для ритмічного виконання встановлених виробничих завдань. Загальнодерж. план МТП нар. г-ва — це система *матеріальних балансів* і планів розподілу продукції. За допомогою матеріальних балансів пов'язують ресурси та розподіл продукції за екон. призначенням. За планами розподілу здійснюють цільове виділення матеріальних ресурсів фондоодержувачам — м-вам, відомствам, об'єднанням, які відповідно до розроблених ними планів розподілу виділяють і доводять фонди підвідомчим підприємствам і виробничим об'єднанням. Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979) Держпостач СРСР має здійснити переведення виробничих об'єднань (підприємств) на прямі тривалі (п'ятирічні) госп. зв'язки; розвивати як одну з форм забезпечення виробничих об'єднань (підприємств) і орг-цій матеріальними ресурсами гарантоване комплексне постачання на основі договорів, укладених ними з органами Держпостачу СРСР; завершити перехід на централізовану доставку продукції споживачам з постачально-збутових баз тер. органів Держпостачу СРСР за погодженими графіками транспортом заг. користування, а в разі потреби — транспортом Держпостачу СРСР.

Літ.: Куротченко В. С. Материально-техническое снабжение в новых условиях хозяйствования. М., 1975; Организация и планирование материально-технического снабжения и сбыта в народном хозяйстве. М., 1977; Экономика материально-технического снабжения. М., 1978; Дикман Л. Г., Жуковский Е. С., Спектор В. А. Организация и планирование материально-технического снабжения и комплектации строительства. М., 1979.

А. О. Гесь.

МАТЕ́РІЯ (лат. materia — речовина) — «філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 18, с. 120). Переконання, що першоосновою світу є М., а не *дух, свідомість*, становить вихідний принцип матеріалістичного розв'язання *основного питання філософії*. *Матеріалізм* вважає світ пізнаваним, оскільки свідомість, мислення — продукт саморозвитку М. і за своїм змістом є відображенням її. Зміст поняття «матерія» історично змінювався. В різні часи під нею розуміли або певні стихії (земля, вода, повітря, вогонь тощо), або безструктурну першоречовину, або неподільні частки (атоми), які, з'єднуючись між собою, нібито утворюють усю предметну багатоманітність світу. Ленінське діалектико-матеріалістичне розуміння М. долає ці обмежені уявлення. Воно не пов'язує зміст М. з елементами конкретної будови речей і Всесвіту, з їх структурною організацією, а вказує лише на всезаг. властивість їхньої матеріальності — здатність об'єктивного існування незалежно від людської свідомості. Ця властивість зберігається у будь-яких перетвореннях речей і отже свідчить про незнищуваність і нестворюваність М., про її вічне і безконечне існування, з чого й випливає висновок про її первинність щодо свідомості. Формами об'єктивного буття і розвитку М. є *рух, простір і час*. Джерело руху М. міститься в ній самій як внутр. *суперечність* предметів і явищ. В процесі цього саморуху

виникають різні за складністю форми існування М.— неорганічні, органічні аж до сусп.-істор. способу людського життя. Діалектичний і історичний матеріалізм, узагальнивши суспільно-практичний досвід та дані наукового пізнання, відкрив універсальний зв'язок усіх форм М. і руху і на цій основі сформулював принцип матеріальної єдності світу.

В. П. Іванов.

«МА́ТИ-ГЕРОЇ́НЯ» — в Радянському Союзі найвищий ступінь відзнаки матерів і орден. Встановлені Президією Верховної Ради СРСР 8.VII 1944 для матерів, які народили й виховали 10 і більше дітей. Згідно з Положенням від 18.VIII 1944 (зі змінами 1956 та 1973) присвоює звання «М.-г.» з врученням ордена «Мати-героїня» і грамоти Президія Верховної Ради СРСР або від її імені Президії Верховної Ради відповідної союзної або авт. республіки за поданням виконкому районної або міської Ради народних депутатів, коли десята дитина досягне одного року і якщо всі старші діти цієї матері живі. Враховуються також усиновлені діти; діти, що загинули чи пропали безвісти при захисті СРСР або при виконанні ін. обов'язків військ. служби, при виконанні обов'язку громадянина СРСР по врятуванню людського життя, по охороні соціалістичної власності і правопорядку, а також ті, що померли внаслідок поранення, каліцтва тощо. Орденом «М.-г.» в УРСР нагороджено понад 15 тис. жінок (1979).

Орден «Мати-героїня».

А. Матісс. Червона кімната. 1908. Державний Ермітаж у Ленінграді.

МА́ТИ-Й-МА́ЧУХА — рослина родини складноцвітих. Див. *Підбіл.*

МА́ТИЦІ (серб. мати́ца — бджолина матка) — громад. культурно-освітні т-ва в пд. і зх. слов'ян. країнах. Мали на меті розвивати нац. культуру й боротися з асиміляторською політикою бурж. урядів Австро-Угорщини, Німеччини, Туреччини та ін. М. були заг.-культур. і спеціалізованими — літературними, шкільними, музичними тощо. Засновували б-ки, читальні, друкували наук.-популярні та худож. книги, журнали, ноти, допомагали в організації шкіл, підтримували письменників та ін. діячів культури, влаштовували *народні читання*, літ. та муз. вечори. Приділяли значну увагу вивченню історії, фольклору, етнографії, розвиткові нац. літ. мови. За своїм складом були не однорідними: всередині їх точилася боротьба між прогресивними і консервативними силами. Найдавніша М.— сербська, засн. 1826 Й. Хаджичем у Пешті (існує й досі). Згодом були засн. хорватська (Загреб, 1842—62), словенська (Любляна, 1864), далматинська (1862), лужицько-сербська [Будишин (Бауцен), 1847—1951]. Поширені були в Чехії і Словаччині [Прага — 1831—1945; Брно — 1852 (Моравська М. існує й досі)]. З 1872 виникає ряд чес. шкільних М. Найвизначніші з М.— словацька (1863—75, відроджена 1919) та Центр. шкільна (1880). У Польщі перша М. заснована 1882. Чес. і серб. М. сприяли популяризації рос. та укр. культур серед слов'ян. народів, підтримували зв'язки з наук. та культур.-осв. закладами Росії та України, друкували твори М. Гоголя, І. Тургенєва, Т. Шевченка та ін. За їх зразком засн. *Галицько-руську матицю* (Львів, 1848).

Б. Н. Мітюров.

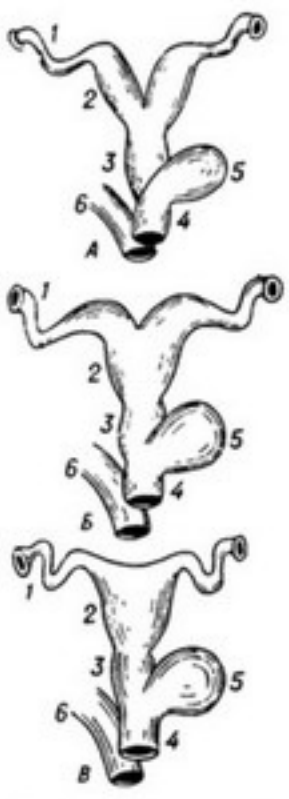

Типи **матки** у плацентарних ссавців: А — подвійна матка; Б — дворога матка; В — проста матка; *1* — яйцепровід; *2* — матка; *3* — піхва; *4* — сечостатевий синус; *5* — сечовий міхур; *6* — пряма кишка.

МАТІ́СС (Matisse) Анрі Еміль Бенуа (31.XII 1869, Ле-Като, Пікардія — 3.XI 1954, Сім'єз, поблизу Ніцци) — франц. живописець, графік і скульптор. Навчався в Парижі — в академії Жюльєна (з 1891), в Школі декоративних мистецтв (з 1893) та Школі красних мистецтв (1895—99). На творчість М. вплинули *неоімпресіонізм*, П. *Гоген*. На початку 20 ст. М.— лідер *фовізму*. Твори: «Дама в зеленому» (1909), «Танок» і «Музика» (обидва — 1910), «Родинний портрет», «Золоті риби» (1911), серія «Одаліски» (20-і рр.). З 2-ї пол. 10-х рр. на творчості М. відчутний вплив *кубізму* («Урок музики», 1916—17). Серед монументальних робіт М.— фриз у Музеї Барнеса «Танок» (1931—32, Меріон, шт. Філадельфія, США) та ін. Автор іл. до книжок. Картини М. зберігаються в різних музеях світу, одне з найкращих зібрань — в музеях СРСР (Москва, Ленінград). Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Живопис*, т. 4, с. 120—121.

Літ.: Алпатов М. В. Матисс. М., 1969.

МА́ТКА — один з жіночих статевих органів ряду тварин і людини. М. є похідним *яйцепроводів*. Маткоподібні утвори властиві деяким червам, молюскам, хрящовим рибам. У земноводних, плазунів, птахів яйцепроводи перед впадінням у *клоаку* також утворюють розширення, подібне до М. У ссавців будова М. різноманітна. У *однопрохідних* М. п а р н а і кожна відкривається окремо в клоаку. У *плацентних* спостерігаються усі переходи від парної М. до непарної (мал.). Залежно від ступеня зрощення яйцепроводів розрізняють 4 осн. типи М.: п о д в і й н у (обидві М. відкриваються кожна окремо в заг. *піхву* — у більшості гризунів, деяких кажанів і хижаків), д в о р о з д і л ь н у (обидві М. частково зрослися і відкриваються одним отвором в заг. піхву; властива свиням, багатьом хижакам, деяким гризунам); д в о р о г у (обидві М. зрощені на чималому протязі — у китоподібних, копитних, комахоїдних, більшості кажанів і півмавп); п р о с т у (утворилася внаслідок повного зрощення двох М.; властива багатьом кажанам, мавпам і людині). У живородящих тварин і людини в М. відбувається зародковий розвиток організму (якщо цей розвиток іде за рахунок поживних речовин організму матері, зв'язок з ним підтримується через *плаценту*). М. у л ю д и н и — непарний порожнистий орган грушоподібної форми. Більшу частину М. становить її тіло. Крім того, у М. розрізняють перешийок і шийку, яка відкривається в піхву. Довжина порожнини М. у жінок, що не народжували,— 7—8 см, маса — 40—50 г, у тих, які народжували, — 8—9 см і 50—70 г. Стінки М. складаються з 3 шарів: внутр.— слизова оболонка, серед.— м'язовий і зовн.— серозна оболонка (*очеревина*). В малому тазі М. фіксована в нормальному положенні зв'язками, тяжами, а також фасціями і м'язами тазового дна. Кровопостачання М. здійснюється гілками маткових і яєчникових артерій, *іннервація* — гілками нижнього брижового сплетення і тазовими нервами. Поза періодом вагітності М. виконує менструальну, ендокринну і секреторну функції, а під час вагітності — плодовмістища, під час пологів — плодозгону. Під час клімактеричного періоду (див. *Клімакс*) і менопаузи (див. *Менструальний цикл*) М. може бути стимулятором розвитку злоякісних і доброякісних пухлин. Багато захворювань ендокринної, нервової і серцево-судинної систем тісно пов'язані з порушенням топографії (розташування), статевої, зокрема дітородної, функції матки.

О. Т. Михайленко.

МАТЛА́ХОВ Юрій Павлович (1878, с. Почепи, тепер Дмитрієвського р-ну Курської обл.— 17.III 1904) — соціал-демократ, робітник. Працював токарем у Катеринославі. Брав участь у роботі місцевої орг-ції РСДРП. У 1900 заарештований і висланий під нагляд поліції до м. Середина-Буда (тепер Сум. обл.). Там, працюючи слюсарем на електростанції, вів революц. агітацію серед робітників. У 1901 висланий до Полтави, звідки нелегально виїхав до Одеси, був учасником *«Південної революційної групи соціал-демократів»*. У 1902 його знову заарештовано і заслано на 6 років до Якутії. Вбитий під час збройної сутички політичних засланців з поліцією.

МАТО́РІНИ (Моторіни) Іван Федорович (бл. 1660—1735) і Михайло Іванович (р. н. невід.— 1750) — рос. майстри ливарної справи, батько і син. Перші відомості про Івана М. належать до 1687; з 1701 він виготовив 113 гармат, багато великих *дзвонів* для Москви, Петербурга, Києва (зокрема, великий дзвін для Києво-Печерської лаври, 1732—33; для Київ. Софійського собору на честь митрополита Рафаїла Заборовського, який дістав назву «Рафаїл»), Старої Руси та ін. міст. У 1735 М. відлили знаменитий «Цар-дзвін» для дзвіниці «Іван Великий» у Моск. Кремлі.

МА́ТОЧКА — частина *квітки* покритонасінних рослин. Міститься в центрі квітки. Складається з одного або кількох зрослих між собою *плодолистків* (макроспорофілів). У більшості М. розрізняють *зав'язь*, в якій міститься від одного до багатьох *насінних зачатків*, тонкий стовпчик та приймочку, якою закінчується стовпчик; в разі його *редукції* приймочка безпосередньо прилягає до зав'язі і наз. с и д я ч о ю. У квітці може бути від однієї до кількох М., які утворюють *гінецей*. М. виникла в процесі *еволюції* рослин як орган, в якому відбувається *запліднення* і який в цілому бере участь у формуванні *плода*.

Є. Л. Кордюм.

МА́ТОЧНЕ МОЛОЧКО́ — секрет слинних залоз робочих бджіл, яким вони годують переважно личинок бджоляних маток. Склад

М. м. залежить від того, яким пилком живляться бджоли. У висушеному М. м.— 58% білка, 5—18% жиру, бл. 26% цукру, багато мінеральних солей, вітамінів та ін. біологічно активних речовин. З М. м. виробляють препарат апілак, який використовують у медицині та парфюмерії. Див. також *Бджола медоносна*.

МАТРИ́КУЛ (від лат. matricula — список) — 1) Застаріла назва *залікової книжки* студента. 2) Офіційний список певних осіб (напр., студентів ун-ту). 3) В католицькій церкві список осіб церковної парафії або доходів її із записами актів громадянського стану.

МАТРИЛОКА́ЛЬНИЙ ШЛЮБ [від лат. mater (matrix) — мати і locus — місце] — поширений за *матріархату* звичай, за яким чоловік переходив жити до родової громади дружини на відміну від *патрилокального шлюбу*. В класовому суспільстві пережитки М. ш. мають місце у весільних обрядах окремих народів.

МАТРИЦЮВА́ННЯ — виготовлення гальваностереотипних і стереотипних *матриць*; один з процесів *гальваностереотипії* і *стереотипії*. Для М. найчастіше застосовують гідравлічні преси, де під тиском (1—20, іноді до 120 МПа) на зволоженому картоні, пластмасі або ін. матеріалі створюється заглиблений відбиток з форм *високого друку*.

МА́ТРИЦЯ (нім. Matrize, від латинського matrix — матка) — 1) У металообробці — робоча частина *штампів*, застосовуваних при *обробці металів тиском*. На поверхні М. є заглиблення (або отвір), яке відповідає за формою або контуром виготовлюваному виробові. В це заглиблення (або отвір) входить друга частина інструмента — *пуансон*. М. буває суцільною або секційно-рознімною. 2) В поліграфії — металева пластинка або брусок з заглибленим зображенням букви, знака чи цифри. Розрізняють М. (мал.) шрифтоливарні (з їх допомогою відливають *літери*, що їх використовують при ручному складанні), рядковідливні (див. *Лінотип*) і буквовідливні (див. *Монотип*). М. наз. також заглиблений відбиток (напр., на зволоженому картоні, пластмасі) з форм *високого друку*, одержаний *матрицюванням*. Таку М. застосовують при виготовленні стереотипів (див. *Стереотипія*) або гальваностереотипів (див. *Гальванопластика, Гальваностереотипія*).

МА́ТРИЦЯ в математиці — сукупність елементів a_{ij} у вигляді прямокутної таблиці, підпорядкована певним правилам рівності, додавання, віднімання та множення. Розмірність М. ($m \times n$) визначається числом рядків (m) і стовпців (n). *Визначник*, складений (зі збереженням порядку) з k^2 елементів М., що лежать на перетині деяких її k рядків і k стовпців, наз. мінором М. Найбільший порядок, який можуть мати ненульові мінори, наз. рангом матриці. М., всі елементи якої дорівнюють нулеві, наз. нульовою. Якщо $m = n$, М. наз. квадратною n-го порядку; для неї вводиться поняття «визначник матриці» ($\det A$). Серед квадратних виділяють діагональну М. (для якої $a_{ij} = 0$ при $i \neq j$); серед діагональних виділяють одиничну М. (для якої $a_{ii} = 1$). Скалярній величині відповідає М. розмірності (1×1).

Дві М. однакової розмірності вважають рівними, якщо рівні їхні відповідні елементи. Щоб знайти суму (різницю) двох чи більше М. однакової розмірності, потрібно

Позначення матриць

$$A = [a_{ij}] = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix};$$

$$A = \| a_{ij} \| = \begin{Vmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{Vmatrix};$$

$$A = (a_{ij}) = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{pmatrix}.$$

додати (відняти) їхні відповідні елементи. При множенні М. на скаляр на нього множаться всі її елементи. Операція множення М. визначена при рівності числа стовпців 1-го множника і рядків 2-го множника. Добуток $(m \times p)$-матриці $A = [a_{ij}]$ на $(p \times n)$-матрицю $B = [b_{ij}]$ буде $(m \times n)$-матриця C з елементами

$$c_{ik} = \sum_{j=1}^{p} a_{ij} \cdot b_{jk} = a_{i1} \cdot b_{1k} + a_{i2} \times \times b_{2k} + \ldots + a_{ip} \cdot b_{pk},$$

де $i = 1, 2, \ldots m$; $k = 1, 2, \ldots, n$. У заг. випадку $A \cdot B \neq B \cdot A$. Оберненою М. до невиродженої квадратної М. A ($\det A \neq 0$) наз. така М. A^{-1}, для якої $A \times A^{-1} = A^{-1} \cdot A = E$, де E — одинична М.

Поняття «матриця» запровадили У. *Гамільтон* і А. *Келі* в серед. 19 ст. Основи теорії М. створили нім. математики К. Т. В. *Вейєритрасс* і Ф. Г. Фробеніус (1849—1917) у 2-й пол. 19 ст. та на поч. 20 ст. Числення М. розвивається в напрямі побудови ефективних *алгоритмів* для числового розв'язування задач за допомогою ЦОМ у математиці (напр., при розв'язуванні систем *лінійних рівнянь*), кібернетиці, фізиці, техніці тощо.

Літ.: Гантмахер Ф. Р. Теория матриц. М., 1967; Костарчук В. М., Хацет Б. І. Курс вищої алгебри. К., 1969; Мальцев А. И. Основы линейной алгебры. М., 1975.

О. В. Андреєва.

МА́ТРИЦЯ ГУСТИНИ́ — сукупність величин (*матриця*), яка характеризує розподіл ймовірності для незалежних змінних квантовомеханічної системи. Служить для опису мішаних станів підсистеми, яка є частиною замкнутої системи. Мішані стани являють собою суміш чистих станів, описуваних хвильовими функціями $\psi_\alpha(x)$ (x — координати системи, α — *квантові числа* станів) із заданими значеннями ймовірності, або статистичних ваг ω_α. М. г. визначається співвідношенням:

$$\rho(x, x') = \sum_\alpha \omega_\alpha \psi_\alpha(x) \psi_\alpha^*(x'),$$ де

знак * вказує на комплексне спряження. Серед. значення фіз. величини A виражається через М. г. за формулою $\overline{A} = S_p A \rho(x, x')$, де S_p — сума діагональних елементів матриці. Опис за допомогою М. г. є неповним у квантовомех. розумінні, оскільки він не грунтується на повному наборі даних про систему. Однак при розгляді статистичних закономірностей ця неповнота виявляється неістотною.

Літ.: Боголюбов М. М. Лекції з квантової статистики. К., 1949; Ландау Л. Д., Лифшиц Е. М. Теоретическая физика, т. 9. Статистическая физика, ч. 1—2. М., 1976—78.

О. Г. Ситенко.

МА́ТРИЦЯ РОЗСІ́ЮВАННЯ, *S*-матриця — сукупність величин *(матриця)*, яка описує переходи квантовомеханічної системи з одного стану в інший.

Запровадив 1943 нім. вчений В. *Гейзенберг*. М. р. зв'язує *хвильові функції* ψ_i і ψ_f поч. й кінцевого станів, у яких взаємодією, що викликала перехід системи, можна знехтувати: $\psi_f = S\psi_i$. Діагональні елементи М. р. описують пружне розсіяння, недіагональні — непружні процеси або реакції. Квадрат модуля елемента М. р. визначає ймовірність відповідного процесу. М. р. є *аналітичною функцією* енергії, *особливі точки* (полюси) якої відповідають дискретним рівням енергії зв'язаних станів системи. В релятивістській теорії, де крім розсіяння розглядають також процеси поглинання й народження частинок, М. р. зв'язує стани з різною кількістю частинок. М. р. знаходять розв'язанням осн. динамічного рівняння квантової механіки — *Шредінгера рівняння*. В *квантовій теорії поля* М. р. конструюють на основі заг. фізичних вимог, а саме: відносності, симетрії та причинності.

Літ.: Ситенко А. Г. Теория рассеяния. К., 1975; Боголюбов Н. Н., Ширков Д. В. Введение в теорию квантованных полей. М., 1976.

О. Г. Ситенко.

МА́ТРИЧНИЙ АНА́ЛІЗ в економіці — метод наук. дослідження властивостей об'єктів на основі використання правил теорії *матриць* в математиці, за яким встановлюють значення елементів моделі, що відображають взаємозв'язки екон. об'єктів. Використовують у випадках, коли гол. об'єктом досліджень є балансові співвідношення затрат і результатів виробничо-госп. діяльності. Див. *Матричні моделі* в економіці.

МА́ТРИЧНІ МОДЕ́ЛІ в економіці — екон.-математичні моделі, які в спрощеній формі відображають найбільш специфічні кількісні й якісні характеристики досліджуваних екон. процесів і явищ. Залежності в цих моделях подають у вигляді впорядкованих таблиць, що складаються з m рядків і n стовпців чисел. М. м. можуть бути подані також у вигляді систем рівнянь, які залежно від характеру зображуваних екон. процесів бувають лінійними і нелінійними. М. м. застосовують для аналізу (див. *Матричний аналіз* в економі-

Різні форми **маточки**.

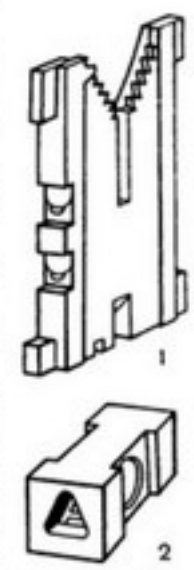

Матриці друкарські: 1 — рядковідливна (лінотипна); 2 — буквовідливна (монотипна).

ці) й планування виробн. та розподілу продукції на різних рівнях — від окремого підприємства, об'єднання до нар. г-ва в цілому. В М. м. *балансовий метод* набуває дальшого розвитку і матем. формалізації, внаслідок чого створюється можливість складати збалансовані, внутрішньо узгоджені плани, полегшується дослідження пропорцій, що склалися у виробн. Всі М. м., незалежно від їхньої специфіки, об'єднуються заг. принципами побудови, єдністю системи розрахунків та аналогічністю ряду екон. характеристик.

МАТРІАРХА́Т [від лат. mater (matrix) — мати і грец. ἀρχή — влада] — одна з форм сусп. устрою, яка характеризувалася переважним становищем жінки в суспільстві, гол. чин. за раннього періоду *первіснообщинного ладу*. В деяких народів передував *патріархату*, інколи зберігався в період переходу від родового ладу до класового суспільства. Осередком матріархального суспільства була материнська сім'я — велика група близьких родичів по жіночій лінії. Ці сім'ї були госп. одиницями. З них складався материнський рід, на чолі якого стояла старша жінка старшої в роді сім'ї. В межах свого роду заборонялось одружуватися, тому рід був зв'язаний шлюбними відносинами з ін. родом (т. з. дуальна екзогамія). Згодом *дуальна організація* (зародок племені) переросла у фратріальну (поділ племені на дві половини, що складалися кожна з кількох родів — фратрій, між якими були заборонені шлюбні відносини). Спочатку чоловік і жінка жили кожний у своєму роді (дислокальне поселення), зберігався *груповий шлюб*. З розвитком матріархального роду *дислокальний шлюб* замінився *матрилокальним шлюбом*. У той час виник *парний шлюб*.

О. М. Матросов.

Т. Маттінглі.

Ю. Ю. Матуліс.

Маузер зразка 1896.

МАТРО́С (голл. matroos) — перше (наймолодше) військ. звання у ВМФ (ВМС) більшості держав. Відповідає званню рядовий (солдат) в ін. видах збройних сил. У ВМФ та частинах мор. прикордонної охорони СРСР введено 1946 замість звання *червонофлотець*. У ВМФ СРСР після звання М. наступне звання (по атестації) — старший матрос. У цивільному флоті М.— член суднової команди.

МАТРО́СОВ Олександр Матвійович (1924, Дніпропетровськ — 23.II 1943, поблизу с. Чернушки Локнянського р-ну Псковської обл.) — гвардії рядовий, Герой Рад. Союзу (1943, посмертно). Член ВЛКСМ з 1942. В Рад. Армії з 1942. Воював на Калінін. фронті. Під час бою, жертвуючи життям, закрив амбразуру ворожого дзоту своїм тілом, щоб забезпечити успіх своєму наступаючому підрозділу. Ім'я М. 8.IX 1943 було присвоєно 254-му гвард. стрілецьк. полку, де він служив, із занесенням прізвища героя навічно в списки 1-ї роти. В Уфі, де навчався М., і Дніпропетровську йому встановлено пам'ятники.

МА́ТСАЛУСЬКИЙ ЗАПОВІ́ДНИК — розташований в зх. частині Ест. РСР. До заповідника входять нижня течія р. Казарі, узбережжя Балтійського м. (зат. Матсалу), о-ви Вяйнамері у Моонзундській прот. Пл. 39,7 тис. га. Утворений 1957 на базі орнітологічного заказника і мисливського г-ва для охорони місць гніздування та шляхів прольотів багатьох водоплавних птахів (гага звичайна, лебідь-шипун, сіра гуска, качки та ін.). Охороняється 80 видів птахів, зокрема пугач. *О. К. Ющенко.*

МАТТЕО́ТТІ (Matteotti) Джакомо (22.V 1885, Фратта-Полесіне, пров. Ровіго — 10.VI 1924, Рим) — італ. соціаліст, антифашист. За фахом юрист. У 1919—24 — депутат парламенту. З 1922 — секретар реформістської Унітарної соціалістичної партії. В травні 1924 виступив у парламенті з викриттям фашист. провокацій і зловживань у ході виборів, вимагаючи анулювати мандати фашист. депутатів. Убитий фашистами.

МА́ТТІНГЛІ (Mattingly) Томас (н. 17.III 1936, Чікаго, шт. Іллінойс) — астронавт США, капітан 3-го рангу військ.-мор. флоту. Закінчив вищу школу ім. Т. Едісона у Майамі (шт. Флоріда) та ун-т в Оберні (шт. Алабама) 1958. До зарахування 1966 в групу астронавтів, закінчив школу підготовки пілотів для аерокосмічних досліджень. 16—27.IV 1972 разом з Дж. *Янгом* і Ч. *Дьюком* здійснив політ до Місяця на кораблі «Аполлон-16». Виходив у відкритий космос.

МАТУВА́ННЯ (від нім. mattieren — робити матовим) — 1) Обробка металевих виробів, після якої поверхня їх стає матовою. До М. вдаються перед нанесенням на вироби *гальванічних покриттів*, використовуючи дрібнозернисті *шліфувальні круги*, вкриті спец. пастами, жирами, воском тощо. 2) Обробка хім. волокон, що має усунути їхній блиск і зробити їх матовими. Полягає у додаванні в прядильний розчин або розплав двоокису титану, у якого ін. показник заломлення світла. 3) Обробка поверхні скла для надання їй шорсткості. Засобами М. є плавикова к-та або ін. фтористі сполуки, *абразивні матеріали*, пісок тощо.

МАТУЛІ́ВНА Ніна (справж. прізв., ім'я та по батькові — Матуль Антоніна Марія Іванівна; 23.VIII 1902, Львів — березень 1944, там же) — укр. письменниця, артистка, режисер. З 1920 — член КПЗУ, з 1923 — член ЦК КПЗУ. В 1919—20 перебувала в рядах Червоної Армії. З 1924 писала вірші, оповідання, інсценізації (за творами М. Коцюбинського, Е. Золя та ін.). Друкувалась у журн. «*Вікна*», «*Західна Україна*», «*Червоний шлях*». Була одним з організаторів Робітничого театру у Львові. Належала до групи пролет. письменників «*Горно*». В 1932 переїхала на Радянську Україну, працювала в Харків. театрі «*Березіль*».

Тв.: Без концесії. Х.—К., 1932.

Л. І. Міщенко.

МАТУ́ЛІС Юозас Юозович [н. 19 (31). III 1899, Татконіс, тепер Купішкського р-ну Лит. РСР] — рад. фізико-хімік, чл.-кор. АН СРСР (з 1946), акад. (з 1941) і президент (з 1946) АН Лит. РСР, Герой Соціалістичної Праці (1965). Член КПРС з 1950. Закінчив (1929) Каунаський ун-т. З 1956 до 1976 — директор Ін-ту хімії і хім. технології АН Лит. РСР. Осн. праці присвячені фотохімії й електрохімії, теорії електроосадження металів, розробці наук. основ технології покриття з заданими властивостями. Депутат Верховної Ради СРСР 3—10-го скликань. Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МАТУСО́ВСЬКИЙ Михайло Львович [н. 10 (23).VII 1915, Луганськ, тепер Ворошиловград] — рос. рад. поет. Член КПРС з 1945. В роки Великої Вітчизн. війни — кор. фронтових газет. Друкуватися почав 1934. Перша зб. віршів — «Луганчани» (1939, у співавт. з К. Симоновим). Автор зб. «Фронт» (1942), «Коли шумить Ільмень-озеро» (1944), «Слухаючи Москву» (1948), «Вулиця миру» (1951), «Підмосковні вечори» (1960), «Це було недавно, це було давно» (1970) та ін. Багато віршів М. покладено на музику («Шкільний вальс», «Підмосковні вечори», пісні до кінофільмів). У віршах зб. «Луганчани», «Мій родовід», «Слухаючи Москву», «Вулиця миру» зображено Україну періоду громадян. війни, оспівано працю укр. шахтарів. Перекладач творів Т. Шевченка та укр. рад. поетів. Нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1977.

Н. Р. Мазепа.

МАТУ́ТЕ (Matute) Ана Марія (н. 26.VII 1926, Барселона) — іспан. письменниця і літ. критик. У романах «Родина Абелів» (1947), «Мертві сини» (1958), повістях «Маленький театр» (1954), «На цій землі» (1955), трилогії «Торгівці» (романи «Перші спогади», 1960; «Солдати плачуть уночі», 1964; «Пастка», 1969) викриває бурж. суспільство. Автор повістей для дітей «Свято на Північному Заході» (1953), «Пауліна, світ і зірки» (1960) тощо. В іспан. журн. «Дестіно» («Доля») 1968 опублікувала три статті про Т. Шевченка.

Тв.: Укр. перекл.— [Оповідання]. «Всесвіт», 1971, № 12; Пастка. «Всесвіт», 1973, № 3—4; Рос. перекл.— Мёртвые сыновья. М., 1964; Счастье. М., 1966; Солдаты плачут ночью. М., 1969.

Літ.: Ясний В. Знівечене дитинство. «Всесвіт», 1961, № 11.

Р. Ф. Естрела-Льопіс.

МАТУШЕ́ВСЬКИЙ (Matuszewski) Вінцентій (7.VII 1870, Бжезини, тепер Лодзинського воєводства ПНР — 5.X 1918, Красноярськ) — діяч польс. революц. робітничого руху. З 1889 — член Союзу польс. робітників, з 1900 — член Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ), 1901—03 — член її Гол. правління. Делегат V з'їзду РСДРП (1907), до складу якої входила СДКПіЛ; відстоював позицію більшовиків. У 1912 заарештований цар. урядом, 1913 засланий до Сибіру. Звільнений після Лютневої революції 1917. З серпня 1917 — у Красноярську, де був членом парт. к-ту, депутатом Рад робітн. і солдатських депутатів. Під час білогвардійського заколоту (січень 1918) входив до підпільного К-ту РСДРП(б). Розстріляний колчаківцями.

МА́ТХУРА, Матра — місто на Пн. Індії, в штаті Уттар-Прадеш. Розташована на р. Джамні. Вузол з-ць і автомоб. шляхів. 140,5 тис. ж. (1971). Розвинуті металообр. і текст. (у т. ч. виробн. коленкору) пром-сть, виробн. олії. Археол. музей. М.— одне з давніх міст і центрів *індуїзму*. Буддійські пам'ятки 4—3 ст. до н. е., індуїстські храми.

МАТЮ́К Віктор Григорович (18. II 1852, с. Тудорковичі, тепер с. Федорівці Сокальського р-ну Львів. обл.— 8.IV 1912, с. Карів, тепер того ж р-ну Львів. обл.) — укр. композитор, теоретик музики. У 1879 закінчив Львів. духовну семінарію, був сільс. священиком. Основи теорії музики вивчав у П. Бажанського, консультувався в М. *Вербицького*, брав уроки в композиторів і диригентів І. Гуневича та І. *Лаврівського*. Автор вокальних творів (у т. ч. солоспівів «Веснівка», «З слезою в оці відійду», «Родимий краю», пісень на слова Г. Гейне; кантати «Гамалія» — для хору, басового соло і фортепіано, 80-і рр.), музики до мелодрам «Капрал Тимко», «Наші поселенці» (1897), до драми «Три князі на один престіл» І. Франка та ін. Склав хорову зб. «Боян» (1884), «Руський співаник для шкіл народних» (1886), «Короткий начерк з гармонії і композиції» (1906).

МАТЮШЕ́НКО Панас (Опанас) Миколайович [2 (14).V 1879, с. Дергачі, тепер смт Харків. обл.— 20.X (2.XI) 1907, м. Севастополь] — один з керівників повстання на броненосці «*Потьомкін*». Н. в сім'ї дрібного кустаря-шевця. Працював робітником у Харків. паровозному депо, потім — в Одес. порту. З 1900 служив на Чорномор. флоті в чині унтер-офіцера. Зблизився з соціал-демократами, вів революц. пропаганду. Під час повстання з 14 (27).VI по 25.VI (8.VII) 1905 був головою суднової комісії для керівництва броненосцем. Після поразки повстання жив у Швейцарії, де зустрічався з В. І. Леніним, у Румунії, Америці. В 1907 нелегально повернувся до Росії. З (16).VI в Миколаєві був заарештований. За вироком військ.-мор. суду М. повішено. В с. Дергачах М. встановлено меморіальний обеліск.

МА́ТЯШ ГУ́НЯДІ (Mátyás Hunyadi), Матвій Корвін (23.II 1443, Коложвар — 6.IV 1490, Відень) — угор. король 1458—90. Проводив політику централізації країни. Створив постійне військо, за допомогою якого успішно відбивав натиск *Османської імперії*. За правління М. Г. в результаті війни з Чехією до Угорщини відійшли Моравія і Сілезія (1478). У 1485 М. Г. здобув Відень.

МАТЬЄ́З (Mathiez) Альбер (10.I 1874, Ла-Брюйєр, деп. Верхня Сона — 26.II 1932, Париж) — франц. історик демократичного напряму. З 1911 — професор ряду ун-тів, з 1926 — Сорбонни. Праці з історії *Великої французької революції* (присвячені гол. чином соціально-екон. політиці *якобінців*, діяльності *Робесп'єра*). Видавав журнал «Революційні аннали», з 1924 — «Аннали історії французької революції». В 20-х рр. перебував під впливом марксизму.

Тв.: Рос. перекл.— Французская революция, т. 1—3. М.— Л., 1925—30; Термидорианская реакция. М.— Л., 1931.

Літ.: Лукин Н. Альбер Матьез (1874—1932). «Историк-марксист», 1932, № 3.

Л. В. Таран.

МА́УЗЕР — ручна стрілецька вогнепальна зброя. Конструкції зброї системи М. розробили 1896 нім. винахідники, власники збройового з-ду брати Маузер (звідси й назва). Гвинтівки й пістолети системи М. були на озброєнні армій ряду країн. У Росії найбільш відомий 7,63-мм автоматичний пістолет-маузер.

МАУЛА́НА-ЗАДЕ́ (Мавляна-заде; рр. н. і см. невід.) — один з керівників повстання *сербедарів* у Самарканді 1365—66, спрямованого проти гноблення монг. і місцевих феодалів. Представляв інтереси поміркованого крила повстанців. У 1385 разом з *Абу Бекр Келеві* очолив оборону Самарканда проти кочовиків з *Моголистану*. Чварами, що почалися після перемоги над завойовниками між лівим крилом повстанців і поміркованим табором, скористалися еміри Хусейн і *Тімур*, які придушили повстання. М. було по-зрадницькому схоплено, дальша доля його невідома.

МАУЛЕ́НОВ Сирбай (н. 17.IX 1922, сел. Тургай, тепер Джангільдинського р-ну Тургайської обл.) — казах. рад. поет. Член КПРС з 1944. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1937. Автор книг «Голос степів» (1949), «Огні гори Магнітної» (1952), «Листя горить» (1964), «Дощ квітня» (1967), «Червона береза» (1969), «Світло блискавок» (1973), «Вогонь і вода» (1975), «Я і ти» (1977), «Зелені зірки» (1978) та ін., в яких оспівує натхненну працю рад. людей, дружбу народів, боротьбу за мир. Перекладач творів Т. Шевченка, присвятив йому вірші «Україна» і «Шевченко на Яїку» (обидва — 1954). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Рос. перекл.— Избранное. Стихотворения. М., 1979.

Б. І. Ісхаков.

МА́УНА-КЕ́А — згаслий вулкан на о. Гавайї в Тихому ок. Заввишки 4202 м (найвища вершина в *Полінезії*). Кратер зруйнований. Вершина майже весь час вкрита снігом. На схилах — тропічні ліси, *савани*. Плантації ананасів, цукрової тростини, бананів, кавового дерева.

МА́УНА-ЛО́А — діючий вулкан на о. Гавайї в Тихому ок. Вис. 4170 м. Його підводний цоколь лежить на глиб. бл. 4500 м і має діаметр бл. 150 км. У кратері є озеро фонтануючої лави, яка під час виверження переливається через край. На схилах — подекуди тропічні ліси й *савани*. Плантації тропічних культур. Національний парк. Вулканологічна станція. Останнє сильне виверження було 1950.

МА́УРЕР (Maurer) Георг Людвіг фон (2.XI 1790, Ерпольцгайм, поблизу м. Дюркгайма — 9.V 1872, Мюнхен) — нім. історик. З 1826 — професор Мюнхенського ун-ту. В 1832—34 — один з регентів при грец. королі Оттоні Баварському, в лютому — листопаді 1847 — фактичний глава уряду Баварії. Був засновником *общинної теорії*, довівши наявність *марки* у давніх *германців*. Основоположники марксизму, вказуючи на велике наук. значення теорії М., водночас критикували за недосконалість і помилковість його істор. методу.

МА́УТГАУЗЕН (Mauthausen) — нім.-фашист. концтабір, за 4 км від м. Маутгаузена (Австрія), 1938—45. Мав 45 філіалів. За час існування М. у ньому було ув'язнено бл. 335 тис. чол., страчено й закатовано бл. 122 тис. чол. (у т. ч. понад 32 тис. рад. громадян; серед них — Д. М. *Карбишев*). У М. діяла створена комуністами підпільна антифашист. орг-ція, на чолі якої стояв інтернац. табірний к-т. Активними учасниками підпілля були рад. військовополонені, у т. ч. українці І. І. Дорошенко, О. Т. Вдовенко, Я. П. Непийвода, В. Р. Бунелик, М. Я. Шинкаренко, В. К. Ковтуненко. 5—7.V 1945 в М. відбулося повстання під керівництвом табірного к-ту, внаслідок якого табір було визволено від нім. фашистів. Після війни у М. створено меморіальний музей. Встановлено пам'ятники в'язням — жертвам фашизму — громадянам різних країн, зокрема закатованим рад. громадянам, і пам'ятник Д. М. Карбишеву.

М. М. Лемещук.

МА́ФІЯ [італ. mà(f)fia] — таємна централізована бандитсько-терористична організація. Виникла на о. Сіцілія в кін. 18 — на поч. 19 ст. в результаті об'єднання в єдину централізовану орг-цію злочинних елементів, яких використовували латифундисти для охорони своїх володінь і тероризування місц. населення. В кін. 19 ст. М. почала контролювати організовану злочинність США (було зумовлено еміграцією з Сіцілії за океан частини мафіозі). Застосовуючи методи шантажу і насильства, в 20 ст. М. стала могутньою орг-цією злочинного світу (див. *Гангстеризм, Організована злочинність*), вросла в екон. і політ. структуру США, інколи використовується реакцією в політ. цілях. Після 2-ї світової війни сіцілійська М. фактично поширила свій вплив на всю тер. Італії. Амер. орг-ція М. «Ко́за но́стра» («Наша справа») дедалі активніше включається в легальний бізнес — індустрію розваг, банківську справу, торгівлю. Спроби

В. Г. Матюк.

П. М. Матюшенко.

Маутгаузен. Пам'ятник радянським громадянам, закатованим у концтаборі.

П. І. Махарадзе.

урядів Італії і США покінчити з М. не дали наслідків.

О. В. Зайчук.

МАФУСАЇЛ — біблійний міфічний патріарх, який нібито прожив 969 років. Звідси вираз — Мафусаїлів вік, що означає тривале життя, довголіття.

МАХ (Mach) Ернст (18.II 1838, Турас, тепер Туржані, Чехословаччина — 19.II 1916, Гар, біля Мюнхена) — австр. фізик і філософ-ідеаліст, один із засновників *емпіріокритицизму*. Закінчив Віденський ун-т, з 1861 — його приват-доцент. У 1867—95— професор фізики і ректор нім. ун-ту в Празі, в 1895—1901 — професор філософії Віденського ун-ту. Продовжуючи суб'єктивно-ідеалістичну традицію Дж. *Берклі*, Д. *Юма*, М. вважав речі «комплексами відчуттів», причому *відчуття* розумів як «нейтральні елементи досвіду», які залежно від роду встановлюваних пізнаючим суб'єктом зв'язків між ними виступають то як фізичні, то як психічні. Завдяки такому підходу, за М., нібито знімається проблема *матерії* і *свідомості*. Поняття М. визначав як *символи* комплексу відчуттів. Завданням науки вважав описування порядку і послідовності відчуттів за принципом «економії мислення» (пізнання з найменшою витратою зусиль мислення). «Економію мислення» М. проголошував осн. характеристикою пізнання взагалі і вважав окремим випадком біологічно корисних процесів, здійснюваних людством з метою пристосування до умов життя. М. справив значний вплив на становлення і розвиток філософії *неопозитивізму*. Суб'єктивно-ідеалістичну філософію М. піддано нищівній критиці в праці В. І. Леніна «*Матеріалізм і емпіріокритицизм*». Як фізик відомий дослідженнями в галузі оптики і акустики (див., напр., *Маха принцип, Маха число*).

МА́ХА (Mácha) Карел Гінек (16. XI 1810, Прага — 6.XI 1836, м. Літомержице) — чес. поет. Представник революц. романтизму. Осн. твори — поема «Травень» (1836), повісті «Кршивоклад» (1834), «Цигани» (1835). Поезія М. пройнята духом бунтарства, настроями розладу особистості з суспільством, дисгармонії між величною природою і обмеженістю людських можливостей в умовах соціальної нерівності. Творчість його мала значний вплив на чес. поезію 19 ст.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Чеська поезія. К., 1964; [Вірші]. В кн.: Слов'янське небо. Львів, 1972; [Вірші]. В кн.: Співець. К., 1972; Рос. перекл.— Избранное. М., 1960.

В. І. Шевчук.

МА́ХА БАНДУ́ЛА (Бандула; бл. 1780 — 1.IV 1825, м. Дануб'ю) — бірм. полководець. На початку 20-х рр. 19 ст. очолював походи в князівство Ассам, в результаті яких його було приєднано до Бірми. Під час 1-ї англо-бірм. війни (див. *Англо-бірманські війни 19 століття*) здобув ряд перемог над англійцями. Загинув під час захисту м. Дануб'ю.

МА́ХА ПРИ́НЦИП — гіпотеза, за якою інертна *маса* будь-якого тіла зумовлена його гравітаційною взаємодією з рештою тіл Всесвіту. Висунув 1883 Е. *Мах*. За М. п., зокрема, сили *інерції*, що виникають у прискорених системах відліку, зумовлені гравітаційною взаємодією. В основі М. п. лежить припущення, що не лише рівномірний прямолінійний, а й будь-який прискорений рух тіла є відносним, тобто може бути визначеним лише відносно ін. тіл Всесвіту. М. п. відіграв значну евристичну роль при побудові А. *Ейнштейном* заг. *відносності теорії*. Проте згодом виявилося, що осн. рівняння й фіз. зміст цієї теорії не задовольняють М. п., і Ейнштейн висловив критичні зауваження щодо нього. В сучас. теор. працях, зокрема з *космології*, робляться спроби використати М. п. у різних модифікованих формах, проте питання про правильність М. п. у тій чи ін. формі залишається поки що відкритим.

Літ.: Зельдович Я. Б., Новиков И. Д. Строение и эволюция Вселенной. М., 1975.

П. І. Фомін.

МА́ХА ЧИСЛО́, *M*-число — характеристика течії газу; дорівнює відношенню швидкості течії v до швидкості звуку a у тій самій точці потоку: $M = v/a$. М. ч.— один з осн. критеріїв подібності в *аеродинаміці* у випадках, коли не можна нехтувати стисливістю газу. Залежно від величини M розрізняють дозвукову ($M < 1$), звукову ($M = 1$), надзвукову ($M > 1$) та гіперзвукову ($M \geqslant 5$) течії. Названо ім'ям Е. *Маха*.

«МАХАБХА́РАТА» (санскр.— «Оповідь про великих Бхарата») — давньоінд. епос. Початки створення «М.» відносять до 2-ї пол. 2-го тис. до н. е. Осн. частина завершена в 4—5 ст. н. е. Складається з 18 книг. Містить багато творів епічного, міфологічного, релігійно-філос., істор. змісту. Серед них — «Оповідь про Раму», «Повість про Шакунталу», філос. поема «Бхагавадгіта» тощо. Мала значний вплив на творчість *Калідаси*, Бхаси, Ашвагхоші та ін. давніх інд. поетів. В Європі стала відомою з кін. 18 ст. В СРСР 1950—76 рос. мовою «М.» перекладали В. І. Кальянов, Б. Л. Смирнов. «М.» вивчав і досліджував І. Франко, якому належать переклади укр. мовою її окремих частин — «Ману і потоп світу», «Сунд і Упасунд», «Сакунтала», «Смерть Гідімба», а також вільні переробки кількох легенд. Деякі уривки з «М.» переклав П. Г. *Ріттер*.

Видання: Рос. перекл.— Махабхарата.— Рамаяна. М., 1974; Три великих сказания древней Индии. М., 1978.

Літ.: Ильин Г. Ф. Старинное индийское сказание о героях древности «Махабхарата». М., 1958.

Ю. В. Покальчук.

МАХА́ЇВЩИНА — дрібнобурж., анархістська, ворожа марксизмові течія, представники якої пропагували зневажливе ставлення до інтелігенції, особливо до революційної, розпалювали ворожнечу між інтелігенцією і робітн. класом, прагнули відвернути робітників від теорії марксизму і революц. боротьби. Виникла в Росії в кін. 19 ст. Назву дістала за ім'ям її ідеолога польс. соціал-демократа В. К. Махайського (1867—1926), який пізніше скотився до *анархосиндикалізму*. Окремі групи махаївців діяли 1901—07 в Бялистоці, Катеринославі, Одесі, Варшаві, Петербурзі та ін. містах. М. не користувалася популярністю серед робітників. Комуністична партія вела рішучу боротьбу проти М., окремих її проявів у роки соціалістичного будівництва.

МАХАЙРО́ДУС, махайрод, шаблезубий тигр (Machairodus) — вимерлий рід хижих ссавців родини *котячих*. Довж. тіла досягала 3 м. Мали великі сплющені кинджаловидної форми верхні ікла, якими проколювали і розрізали товсту шкіру та м'язи великих тварин (носорогів, *мастодонтів* та ін.). Жили М. в неогеновий період у Європі, Африці, Азії. Їх рештки знайдено, зокрема, в пізньоміоценових і пліоценових відкладах Одес. та ін. пд. областей України. Споріднені з М. форми жили у Пн. Америці.

МАХАЛАНО́БІС Прасанта Чандра (29.VI 1893, Калькутта — 27.VI 1972, там же) — індійський статистик, економіст, іноземний член АН СРСР (з 1958). Навчався в Калькуттському (1912) та Кембріджському (1915) університетах. У 20-х рр.— професор фізики в одному з коледжів Бенгалії. В 1931 очолив створений ним Інд. статистичний ін-т. З 1947 займався наук. розробкою вузлових проблем будівництва нац. економіки, брав активну участь у розробці п'ятирічних планів Індії. Виступав за проведення індустріалізації Індії на основі прискореного розвитку держ. сектора і централізації матеріальних ресурсів і коштів у руках д-ви поряд з розвитком дрібного підприємництва. Прихильник проведення агр. реформ і кооперування в с. г. Відіграв значну роль у розвитку екон. і наук. зв'язків Індії з СРСР.

МАХАМБЕ́Т УТЕМІ́СОВ (1804, місцевість Бекетай, тепер Урдинського р-ну Уральської обл. — 20.X 1846, місцевість Караой, тепер Махамбетського р-ну Гур'євської обл.) — казах. поет. Брав активну участь в сел. повстанні, очолюваному нар. героєм Ісатаєм Таймановим. Після його загибелі М. У. знову намагався підняти повстання. Убитий ханськими найманцями. Збереглося бл. 40 пісень і поем М. У., осн. тема яких — протест проти соціального і національного гніту, боротьба народу проти гнобителів.

Тв.: Рос. перекл.— Стихи. Алма-Ата, 1957.

Б. І. Іскаков.

МАХАРА́ДЗЕ Пилип Ієсійович [9 (21).III 1868, с. Шемокмеді, тепер Махарадзевського р-ну Груз. РСР — 10.XII 1941, Тбілісі] — учасник боротьби за владу Рад на Кавказі, рад. держ. і парт. діяч. Член Комуністичної партії з 1903. Н. в сім'ї священика. В революц. русі з 1891. В 1903 — член Кавказ. союзного к-ту РСДРП. Учасник революції 1905—07 на Кавказі. В 1911—13 вів революц. роботу в Донбасі. В 1917 — один з організаторів Тифліської Ради робітн. депутатів, член Кавказ. крайового к-ту РСДРП(б). У 1918 — на підпільній парт. роботі в Грузії. В 1921 — голова Ревкому Грузії, з 1922 — голова ЦВК Груз. РСР, 1929—30 —

голова РНК Грузії. З 1931 — голова ЦВК ЗРФСР та ЦВК Груз. РСР; з 1938 — голова Президії Верховної Ради Груз. РСР і заст. голови Президії Верховної Ради СРСР. На XV з'їзді ВКП(б) обирався членом ЦКК. Нагороджений орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора ЗРФСР.

МАХАРА́ШТРА — штат на Зх. Індії. Пл. 308 тис. км². Нас. 55,2 млн. чол. (1975). Адм. ц.— м. *Бомбей*. Узбережну частину території займає вузька низовина (Конканський берег), далі простягаються невисокі хребти Зх. Гатів. Сх. частина М. розташована в межах плоскогір'я *Декан*. На схилах гір поширені вічнозелені тропічні ліси. За розвитком пром-сті М. займає одне з провідних місць в Індії, проте основою економіки є с. г. Вирощують гол. чин. зернові культури — джовар, пшеницю, рис; з технічних — бавовник (за зб. — 1-е місце в країні), арахіс, льон, цукр. тростину. Добувають марганцеву руду та вугілля. Провідна галузь пром-сті — бавовняна. Розвинуті також виробн. шовку (у т. ч. штучного), вовняних тканин. Підприємства маш.-буд., хім. (барвники, штучне волокно, фарм. засоби), нафтохім., харчосмакової (цукр., маслоробної, борошномельної) пром-сті. Гол. пром. центр — Бомбей. Поблизу Бомбею, у Тромбеї,— перший в країні атомний реактор. У Тарапурі працює перша в Індії АЕС.

МАХАЧКАЛА́ (до 1922 — Петровськ-Порт) — столиця Дагестанської АРСР. Розташована у передгір'ях Великого Кавказу. Порт на зх. узбережжі Каспійського м. Залізнична станція, аеропорт. 261 тис. ж. (1980). Поділяється на 2 міські райони. Засн. 1844 як військ. укріплення Петровське, 1857 перейменоване на місто Петровськ-Порт. С.-д. орг-ції виникли 1904. Робітники міста брали участь у революції 1905—07. Рад. владу встановлено 1 (14).XII 1917. З 1923 — столиця Даг. АРСР. Місто перейменовано на честь революц. діяча Дагестану Махача Дахадаєва. В місті — підприємства маш.-буд., металообр. (виробн. генераторів, електрозварювального устаткування, обладнання для хім. і харч. галузей), хім., легкої та харч. (рибна, консервна, винобробна) пром-сті. Виробн. буд. матеріалів. Поблизу М.— видобування нафти. Нафтопроводи: М.— Грозний, Ізбербаш — М.; газопровід М.— Дербент.

У М.— *Дагестанський філіал АН СРСР*, *Дагестанський університет* імені В. І. Леніна, політех., с.-г., мед., пед. ін-ти, 9 серед. спец. навч. закладів. Театри: Кумицький муз.-драм., Рос. драм., ляльок, філармонія. Музеї: краєзнавчий та образотворчих мистецтв.

МАХАЯ́НА (санскр.— велика колісниця, широкий шлях спасіння) — один з двох (поряд з *хінаяною*) гол. напрямів *буддизму*, що оформився в самостійну течію протягом 1—2 ст. н. е. В М. проголошується можливість «спасіння» поряд з чернецями й мирян, віруючі закликаються до *місіонерства*. Для М. характерні культи багатьох *будд* і численних бодісатв — втілень богів, поняття *нірвани* ототожнюється з раєм. Осн. філос. школи М.— *йогачара*, мадх'яміка. З М. пов'язаний розвиток тантристських вчень йоги (див. *Тантризм*). М. поширена в Китаї, Японії, Тібеті, Кореї, певною мірою в Монголії та ін. країнах Азії. Скрізь має нац. риси.

МАХДЖУ́Б Абд аль-Халік (Абдель Халек) Махджуб Осман (23. IX 1927, Омдурман — 28.VII 1971, Хартум) — діяч комуністичного руху Судану. В 1946 вступив до Каїрського ун-ту. Брав участь у комуністичному і нац.-визвольному русі Єгипту. Після повернення на батьківщину взяв участь у діяльності Суданської КП (СКП). З 1949 — ген. секретар ЦК СКП. В 1958 — ген. секретар легальної прогрес. партії Антиімперіалістичний фронт (ств. 1953). В 1968—69 — депутат Установчих зборів. Не раз зазнавав переслідувань і арештів. Звинувачений у причетності до спроби групи лівих офіцерів здійснити 1971 держ. переворот і за вироком військ. трибуналу страчений. Автор праць з питань комуністичного і нац.-визвольного руху в країнах Африки.

МАХЕ́НДРА БІР БІКРА́М ШАХ ДЕ́ВА (11.VI 1920, Катманду — 31.I 1972, там же) — король Непалу 1955—72. Покінчив з віковою ізоляцією Непалу від зовн. світу. В 1960 розпустив парламент і уряд. За його правління 1962 прийнято нову конституцію, яка закріпила т. з. панчаятську систему (див. *Непал*). Країна за правління М. проводила політику неприєднання до військ. блоків. У 1958 М. відвідав СРСР з держ. візитом.

МАХІ́ЗМ — у вузькому розумінні — філос. концепція австр. фізика і філософа Е. *Маха*. У широкому розумінні — суб'єктивно-ідеалістичний напрям у філософії й методології науки поч. 20 ст., який розробляли в своїх працях Е. Мах, Р. *Авенаріус* та ін. Те саме, що й *емпіріокритицизм*.

МАХМУ́Д II (Mahmut II ; 20.VII 1784 — 1.VII 1839, Стамбул) — султан *Османської імперії* 1808—39. Провів ряд реформ, спрямованих на подолання феод. роздробленості, створення централізованого держ. і адм. апарату (ліквідував корпус яничарів, створив регулярну армію, знищив військ.-ленну систему та ін.). Проте ці реформи не усунули корінних причин занепаду імперії. Піднесення антитур. нац.-визвольного руху на Балканах і рос.-тур. війна 1828—29 привели до незалежності Греції, автономії Сербії, Молдови і Валахії. За М. II посилилася залежність імперії від європ. держав.

Махачкала. Панорама частини міста.

МАХНЕ́НКО Володимир Іванович (н. 27.X 1931, Черкаси) — укр. рад. вчений у галузі зварювання металів і спеціальної металургії, чл.-кор. АН УРСР (з 1978). Член КПРС з 1977. Закінчив (1955) Одеський ін-т інженерів мор. флоту (1960—64 викладав у ньому), працював (до 1960) на судноремонтному з-ді в Архангельську. З 1964 — в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Осн. дослідження стосуються фіз. явищ у металах при зварюванні і в процесах спец. металургії, проблем виникнення зварювальних напружень і деформацій, їхнього впливу на несучу здатність елементів зварних конструкцій тощо.

МАХНО́ Нестор Іванович (1889—1934) — ватажок контрреволюційних анархістсько-куркульських банд на Україні 1918—21. Тричі укладав угоду про спільні дії з рад. командуванням і тричі зраджував. Після розгрому *махновщини* 1921 втік за кордон, де продовжував антирад. діяльність.

МАХНО́ВЩИНА — антирадянський анархо-куркульсько-селянський рух на Україні 1918—21, очолюваний Н. І. *Махном*, різновид дрібнобуржуазної контрреволюції. Виник навесні 1918 в Таврії та на Катеринославщині. Далі поширився на значній частині України. Соціальною базою М. було куркульство, заможне селянство, деклясовані елементи. Іноді, коли Махно лавірував і заявляв про визнання Рад. влади, його підтримували відносно широкі верстви селянства. Центром М. було с. Гуляйполе (тепер місто, адм. центр Гуляйпільського р-ну Запоріз. обл.). На початку лютого 1919, коли рад. війська підійшли до району дій М., рад. командування в умовах гострої нестачі бойових сил визнало за можливе використати для боротьби проти денікінців загони махновців (6 тис. чол.). Їх було об'єднано в бригаду під командуванням Махна, що ввійшла до складу Задніпровської д-зії. В штабі і командному складі бригади переважали ватажки анархістів і лівих есерів, які перешкоджали перетворенню своїх загонів на регулярні частини Червоної Армії. Куркульсько-анархістська агітація супроводилась терором проти комуністів. Махно практично саботував накази рад. командування. В травні 1919, під час наступу денікінців, бригада Махна самовільно залишила фронт і почала відкриту боротьбу проти Рад. влади. 8.VI 1919 Рад. влада оголосила ватажків М. поза законом. Махновські банди громили місц. Ради, нападали на частини Червоної Армії. Після загарбання України денікінцями Махно у вересні 1919 вів проти них бойові дії. На той час «армія» Махна налічувала 30—50 тис. чол. Після визволення рад. військами більшої частини України від денікінців чимало махновців перейшло на бік Червоної Армії. В січні 1920 рад. командування запропонувало Махнові направити його частини на зх. фронт проти військ бурж.-поміщицької Польщі. Махно відмовився виконати наказ і відновив боротьбу проти Рад. влади. В кін.

Махорка сорту Хмелівка 125-с.

П. С. Махота.

Махтумкулі.

Л. В. Мацієвська.

І. К. Мацуревич.

вересня, коли врангелівці захопили Пн. Таврію, Махно погодився взяти участь у збройній боротьбі проти *врангелівщини*. Але після розгрому Врангеля він продовжував боротьбу проти Рад. влади. В грудні 1920 рад. війська розбили гол. сили М. Влітку 1921 М. було повністю розгромлено. Вирішальну роль у відході селян від М. і в її остаточній поразці відіграла ленінська зем. і нац. політика Комуністичної партії.

Літ.: Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти 3 листопада 1920 р. Повне зібрання творів, т. 41; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2—3. К., 1968—70; Історія Української РСР, т. 5. К., 1977.

МАХОВИ́К, махове колесо — сталеве або чавунне колесо з масивним ободом. Встановлюється на ведучих валах поршневих двигунів, компресорів, насосів та ін. машин, щоб забезпечити рівномірність обертання вала. М. акумулює (нагромаджує) *кінетичну енергію* в період прискорення руху і віддає її при сповільненні. В поршневих двигунах М., крім того, дає змогу поршню долати крайні положення (*мертві точки*). В інерційних двигунах нагромаджена маховиком енергія використовується для привода машини (див. *Жиробус*).

МАХО́РІН Костянтин Єпіфанович (н. 13.VIII 1928, Дніпропетровськ) — укр. рад. вчений у галузі газотехніки і переробки палива, чл.-кор. АН УРСР (з 1972). Член КПРС з 1955. Закінчив (1950) Дніпроп. металург. ін-т, працював на металург. з-ді в Дніпропетровську. З 1950 — в Ін-ті газу АН УРСР (1961—77 — заст. директора). Осн. праці — з моделювання процесів переробки палива і газу, високотемпературної термохім. обробки дрібнозернистих матеріалів у газовому шарі, хім. переробки вуглеводневих газів і вуглецевих матеріалів. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медаллю.

МАХО́РКА (Nicotiana rustica) — однорічна рослина роду *тютюн* родини пасльонових. Стебло пряме, округле або ребристе, розгалужене, заввишки 40—120 см. Листки овальні, округло-серцевидні, зморшкуваті, по 10—20 на одній рослині; містять 2—5% і більше *нікотину*, багато органіч. к-т (лимонної, яблучної та ін.). Квітки двостатеві, жовто-зелені або кремові, зібрані у волоть. Плід — коробочка. Походить М. з Пд. Америки. Вирощують її як тех. культуру в СРСР (у т. ч. на Україні), Польщі, Угорщині, Алжірі, Тунісі, Індії та ін. З М. виготовляють курильний і нюхальний тютюн, препарати для боротьби з шкідниками с.-г. культур і тварин, добувають нікотин. На Україні районовані (1981) сорти: Високоросла зелена 317, Малопасинкова 2, Малопасинковий Пехлець 4, Малопасинкова 10, Хмелівка 125-с. Іл. с. 413.

МАХО́ТА Петро Семенович (н. 15.XII 1920, с. Привільне, тепер Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.) — новатор у металургійній промисловості, сталевар, Герой Соціалістичної Праці (1958). Член КПРС з 1943. З 1946 працював на Дніпропетровському металург. з-ді ім. Г. І. Петровського підручним сталевара, сталеваром, з 1973 — пом. майстра мартенівського цеху. Одним з перших на з-ді застосував метод швидкісного сталеваріння. На XXI і XXII з'їздах Компартії України обирався членом ЦК. Депутат Верховної Ради УРСР 5—6-го скликань. Нагороджений орденами Леніна, Червоної Зірки, медалями. *В. М. Чернов.*

МАХРО́ВА ТКАНИ́НА, петельна тканина — лляна або бавовняна тканина, що її поверхня вкрита з одного чи двох боків ворсом з петель, утворених нитками *основи*. М'яка, добре вбирає вологу. З М. т. виготовляють рушники, купальні простирадла, халати тощо.

МАХРО́ВІСТЬ КВІ́ТКИ — значне збільшення кількості пелюсток у квітці. М. є наслідком перетворення *тичинок* (напр., у троянд) або *маточок* (напр., у конюшини) на пелюстки чи (рідше) — розщеплення кожної пелюстки (напр., у фуксії) або тичинки (напр., у деяких гвоздичних) на кілька, утворення додаткових пелюсток у проміжках між звичайними пелюстками й тичинками (напр., у тюльпанів). Розрізняють неповну та повну М. к.; в разі останньої всі маточки й тичинки перетворюються на пелюстки. У складноцвітих М. к. є наслідком перетворення трубчастих квіток на язичкові (напр., у айстр). Сорти і форми рослин з повними, або махровими, квітками у квітництві штучно створюють шляхом *гібридизації* або зміни умов вирощування. Повну чи часткову М. к. можуть спричинити також деякі хвороби і шкідники.

МАХТУМКУЛІ́ (псевд.— Фрагі; 1733, с. Хаджіговшан, тепер Кара-Калинського р-ну Красноводської обл. Туркм. РСР — 1793, там же) — туркм. поет, родоначальник туркм. л-ри. До нас дійшло понад 10 тис. рядків поезій М. У віршах «От часи», «Шукає», «У багатьох життя» висловив протест знедолених мас проти феод.-байського гноблення та експлуатації. Писав патріотичні твори («Наставляння», «Нашестя», «Заклик»), вірші про кохання («Прийди на побачення», «Закоханій», «Володарка» та ін.), поезії про звичаї, взаємовідносини людей («Мечем і словом», «Не вічний ти» та ін.). Твори М. поширювалися у списках та усній передачі співців. Вперше опубліковані 1842. Укр. мовою вірші поета перекладали П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, Л. Первомайський, В. Бичко. Образ М. змальовано у творах Я. Шпорти — «Слово про Махтум-Кулі», «Кеміне сміється».

Тв.: Рос. перекл.— Избранное. М., 1960; Избранная лирика. Ташкент, 1977. *А. Улугбердиев.*

МАХФУ́З Нагіб (н. 24.XII 1911, Каїр) — єгип. письменник. Наприкін. 30-х рр. виступив з істор. романами, в 40-х рр. написав реалістичні романи з життя дрібної каїр. буржуазії «Новий Каїр» (1945), «Хан аль-Халілі» (1946), «Провулок Мідакк» (1947), «Початок і кінець» (1949). У 1956—57 видано трилогію «Бейн ал-Касрейн», «Каср аш-Шаук» та «Ас Суккарія». Оповідання й повіст 60-х рр. та романи «Базікання на Нілом» (1966), «Пансіон Мірамар (1967) — про політ. події в Єгип та араб. світі. Автор романі «Дзеркала» (1972), «Аль-Карнак (1974), зб. новел «Оповіді нашог кварталу» (1975), п'єс.

Тв.: Рос. перекл.— Вор и собака М., 1965; Осенние перепела. М. 1965; Зеркала. М., 1979.

Літ.: Коцарев Н. К. Нагиб Махфуз В кн.: Писатели Египта. М., 197

Ю. М. Кочубей

МА́ЦАЛЬЦЯ — рухливі вирості тіла ряду безхребетних тварин. Т саме, що й *щупальця*.

МАЦЕ́Й з Мехова (Матвій з Мехова; Maciej z Miechowa; справж ім'я — Мацей Карпіго; 1457, Мехув, тепер місто Краківського воєводства ПНР — 8.IX 1523, Краків) — польс. історик і географ З 1485 — професор, 1501—19 – ректор Краківського ун-ту. Автор праць «Трактат про дві Сарматії» (1517) та «Польська хроніка» (1519). Праці М., особлив «Трактат», містять цінні відомост з історії, географії та етнографі Росії, України, Білорусії, Криму Поволжя, Уралу. В 16 ст. «Трактат» був одним з головних дже рел вивчення Росії в Західні Європі.

МАЦЕЙО́ВСЬКИЙ (Maciejowski) Вацлав Олександр (1793 – 9.II 1883, Варшава) — польс історик культури, права і літера тури. В 1818—31 — професор Варшавського ун-ту. Гол. істор. праці «Історія слов'янського законодавства» (т. 1—4, 1832—35), «Польщ і Русь до першої половини 17 ст... (т. 1—4, 1842), «Первісна історі Польщі і Литви» (1846). У свої творах на основі порівняльно-істор методу проводив ідею єдності сло в'ян. Досліджуючи звичаєве пра во українського і російського народів, М. довів подібніст його розвитку.

МАЦЕРА́ЦІЯ (лат. maceratio – вимочування, розмочування) – процес роз'єднання клітин у рос линних і тваринних тканинах Відбувається внаслідок руйну вання *міжклітинної речовини* яка скріплює клітини. М. у рос лин буває, напр., при достиганн й зберіганні соковитих плодів, тваринних організмів — при три валому перебуванні тканин у воді М. використовують для виготовлен ня анатомічних і гістологічних пре паратів (при цьому застосовуют воду, розчини лугів, кислот тощо) а також при обробці волокнисти рослин (вимочування льону й коно пель тощо).

МАЦЕ́СТА — бальнеологічний ку рорт на Чорноморському узбереж жі Кавказу, що входить до склад курортного р-ну *Сочі*.

МАЦІЄ́ВИЧ Лев Макарови [1 (13).I 1877, Олександрівка, те пер смт Кіровоградської обл.– 24.IX (7.X) 1910, Петербург] – вітчизняний корабельний інжене і льотчик. Закінчив (1901) Харків технологічний ін-т, брав участь будів (в Севастополі) броненосц «Іоанн Златоуст». Після закін чення (1906) Миколаїв. мор. ака демії працював у Морському тех комітеті (Петербург). Розроби кілька проектів підводних човнів

протимінних загороджень. Закінчив (1910) курси пілотів. Працював над питаннями теорії і практики авіації. Створив (1909) проект гідролітака. Загинув під час польоту.

МАЦІЄ́ВСЬКА Лідія Володимирівна [прізв. за чоловіком — Моренець; 8 (20).XII 1889, с. Кашперівка, тепер Тетіївського р-ну Київ. обл. — 24.XII 1955, Одеса] — укр. рад. актриса, нар. арт. УРСР (з 1947). Член КПРС з 1945. Виховувалася в родині М. *Л. Кропивницького*. В 1908—18 грала в укр. трупі Одес. т-ва тверезості, 1918—25 — в Одес. пересувному театрі ім. Т. Шевченка. М.— одна з фундаторів Одес. театру держдрами (з 1927 — Укр. драм. театр ім. Жовтневої революції), де працювала (з перервою) 1925—55. Ролі: Устя («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» Старицького), Ганна («Безталанна» Карпенка-Карого), Лимериха («Лимерівна» Мирного), Ковшик («Калиновий гай» Корнійчука), Олена Петрич («Любов на світанні» Галана), Улита («Ліс» О. Островського), Дунька («Любов Ярова» Треньова), Марселіна («Весілля Фігаро» Бомарше) та ін. В 1935—52 викладала в Одес. театр. училищі та Харків. театр. інституті. *Є. С. Хлібцевич.*

МАЦКО́В Федір Пилипович [9 (21).II 1897, м. Острогозьк Воронезької губ., тепер Воронезької обл. РРФСР — 3.II 1977, Харків] — укр. рад. фізіолог рослин, чл.-кор. АН УРСР (з 1948), засл. діяч науки УРСР (з 1967). Закінчив Харків. с.-г. ін-т (1922). З 1934 — професор цього ж ін-ту, 1928—35 — співробітник Харків. ін-ту прикладної ботаніки (пізніше — Н.-д. ін-т рослинництва), 1949—57 — Ін-ту генетики і селекції АН УРСР, 1957—61 — Укр. н.-д. ін-ту рослинництва, селекції і генетики у Харкові. Праці М. присвячені питанням фізіології розвитку і мінерального живлення с.-г. рослин (зокрема, позакореневого живлення), вивченню явищ *фотоперіодизму, гібридизації* тощо. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

МАЦКЯ́ВІЧЮС (Мацкевич) Антанас [2 (14).VI 1828, с. Моркяй, тепер Кельмеського р-ну Лит. РСР — 16 (28).XII 1863, Каунас] — революц. демократ, один з керівників селянського повстання 1863 в Литві (див. *Польське повстання 1863—64*). З дворян. Навчався у Київ. ун-ті. Закінчив Київ. духовну семінарію (1853). Виступав за об'єднання визв. боротьби лит., польс. і білорус. народів, за ліквідацію кріпацтва, передачу всієї землі селянам. У лютому 1863 очолив сел. повстанський загін, який згодом діяв в об'єднаній повстанській армії під командуванням З. *Сераковського*. Після загибелі Сераковського М. керував повстанськими загонами в усій Ковенській губ. 5 (17).XII 1863 царські війська схопили М. Згодом був страчений.

МАЦО́Н Юлій Іванович [1817, Рига — 20.XII 1885 (1.I 1886), Київ] — вітчизняний патолог і терапевт. Закінчив мед. ф-т Дерптського (тепер Тартуський) ун-ту (1843). В 1854—75 — професор мед. ф-ту Київ. ун-ту. Праці М. присвячені вивченню захворювань нирок та печінки, дослідженню змін мікроскопічної будови тканин при запаленні, питанням клінічної діагностики. В 1871—81 — голова *Товариства київських лікарів*. Брав участь в організації та будівництві першої в Києві міської Олександрівської лікарні (тепер ім. Жовтневої Революції) і був її першим директором (1875—85).

МАЦУ́ЄВ Микола Іванович [4 (16). II 1894, с. Блистова, тепер Менського р-ну Черніг. обл.— 25.VIII 1975, Москва] — рос. рад. бібліограф, літературознавець. У 1917 закінчив Петрогр. ун-т. З 1917 займався культмасовою і бібліотечною роботою на Україні, з 1923 — бібліографічною і літературознавчою в Москві. Друкуватися почав 1926. Автор багатотомних бібліографічних покажчиків «Художня література російська і перекладна» та «Радянська художня література і критика», що охоплюють видання в СРСР рос. мовою дожовтн. (рос. і народів СРСР) та зарубіж. л-ри (1917—53), а також твори рад. письменників і критику (1917—65). В покажчиках відображено і укр. л-ру в рос. перекладах і критиці. М.— автор праць з книгознавства і бібліографознавства.

Н. Ф. Королевич.

МАЦУ́ЛКА Геннадій Харлампович (н. 5.IX 1930, с. Приморське Донецької обл.) — укр. рад. біохімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1976). Член КПРС з 1955. Закінчив Київ. вет. ін-т (1955). Працював вет. лікарем (1955—59), наук. співробітником (1962—65), зав. відділом (1966—73) Ін-ту біохімії АН УРСР. З 1973 — зав. відділом і директор Ін-ту молекулярної біології і генетики АН УРСР. Праці М. присвячені вивченню структури і функції транспортних *рибонуклеїнових кислот* (тРНК) і аміноацил-тРНК-синтетаз тварин; відкрив явище *адаптації* цих сполук в умовах синтезу білка і вивчив неактивні тРНК в тканинах тварин та ін. Нагороджений орденом «Знак Пошани». Премія ім. О. В. Палладіна АН УРСР, 1979.

«МАЦУКА́ВА СПРА́ВА» — антикомуністична провокація, організована япон. реакцією 1949—50 проти активістів профспілок держ. залізниць. Приводом стала аварія поїзда біля ст. Мацукава, що відбулася через несправність колії. Япон. влада безпідставно обвинуватила в аварії членів компартії та профспілок залізниць. 5 залізничників з 20, притягнених до суду, 1950 було засуджено до страти (під тиском громадськості Верх. суд 1959 скасував вирок). У 1963, після 14 років боротьби демократичних сил, обвинувачені були визнані невинними.

МАЦУРЕ́ВИЧ Іполит Купріянович (січень 1882, с-ще Глуськ, тепер Могильовської обл.— 22.VII 1939) — укр. рад. хімік, акад. АН УРСР (з 1939). У 1907 закінчив Київ. університет, в якому і працював. Наукові праці присвячені дослідженням в галузі органічного синтезу, зокрема синтезу бета-оксикислот, спиртів за реакцією Гріньяра, сірчистих похідних 1, 2,4-триазолу тощо. Важливими є праці М., що стосуються семікарбазидів ненасичених кетонів. Вивчав також склад смол вітчизняних каучуконосів.

МАЦУЯ́МА — місто в Японії, адм. ц. префектури Ехіме. Розташована на Пн. Зх. о. Сікоку. Вузол автомоб. шляхів, залізнич. станція. 367,3 тис. ж. (1975). Розвинуті машинобудування (виробн. двигунів, с.-г. машин), нафтохімічна, текстильна (зокрема бавовняна) промисловість. Кустарні промисли (тканини, гончарні вироби, папір).

МАЧАВАРІА́НІ Олексій Давидович [н. 10 (23). IX 1913, Горі] — груз. рад. композитор, нар. арт. СРСР (з 1958). В 1936 закінчив Тбіліську консерваторію (з 1939 — її викладач, з 1963 — професор). Твори: опери — «Мати й син» (1945), «Гамлет» (1974); балети — «Отелло» (1957), «Витязь у тигровій шкурі» (1974); муз. комедія «Клоп», 1979; симфонії (1947, 1973), ораторія «День моєї Батьківщини» (1952), концерт для скрипки з оркестром (1950), «П'ять монологів» для баритона і симф. оркестру на вірші Важа Пшавели (1968) та ін. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Державна премія СРСР, 1951.

О. Д. Мачаваріані.

МАЧА́ДО (Machado) Густаво (н. 19.VII 1898, Каракас) — діяч венесуельського і міжнар. комуністичного руху. Н. в бурж. сім'ї. В 1919—36, 1937—42 внаслідок переслідувань за революц. діяльність — в еміграції. Закінчив юрид. ф-т Сорбонни. З 1923 — на Кубі, брав участь у комуністич. русі. В 1926—29 — в Мексиці, був ген. секретарем Антиімперіалістич. ліги Америки (ств. 1924). Учасник нац.-визвольної боротьби нікарагуанського народу під керівництвом А. *Сандіно* (1928—29). В 1931 в Парижі вступив до Компартії Венесуели (КПВ). З 1936 — член ЦК КПВ. У 1945 обраний деп. Установчих зборів Венесуели, 1947—48, 1958—63 та з 1968 — деп. парламенту. З 1946 — член Політбюро ЦК КПВ. Один із засновників (1948) ЦО КПВ — газ. «Трібуна популар» («Народна трибуна»), її гол. редактор. У 1958—70 — нац. секретар ЦК КПВ. З січня 1971 — голова КПВ. Не раз зазнавав арештів і ув'язнення. Нагороджений орденом Дружби народів.

А. Мачадо-і-Руїс.

МАЧА́ДО-І-РУ́ЇС (Machado y Ruiz) Антоніо (26.V 1875, Севілья — 21.II 1939, Колліур, Франція) — іспан. поет, член Королівської академії (з 1927). У зб. «Поля Кастилії» (1912) звучать соціальні мотиви. Віршовані п'єси «Дон Хуан де Маньяра» (1927), «Хуліанільйо Валькарсель» (1928) створив разом з братом Мануелем. В роки нац.-революц. війни 1936—39 закликав до боротьби проти фашизму. Нобелівська премія, 1956.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. «Всесвіт», 1961, № 5; «Всесвіт», 1975, № 9; Рос. перекл.— Избранная лирика. М., 1969; Избранное. М., 1975.

Літ.: Григорьев В. П. Антонио Мачадо. М., 1971.

Р. Ф. Естрела-Льопіс.

2

Махровість квітки: *1* — повна квітка чайно-гібридної троянди; *2* — поступове перетворення тичинки на пелюстку троянди.

П. М. Машеров.

Г. О. Мачтет.

С. М. Машел.

МАЧЕ́ТЕ (icп. machete) — довгий (50 см) ніж для зрубування цукрової тростини. За допомогою М. прорубували шлях у заростях чагарника. Кубинські повстанці використовували М. як холодну зброю проти icп. колонізаторів у визвольних війнах останньої чверті 19 ст.

МАЧТЕ́Т Григорій Олександрович [3 (15). IX 1852, Луцьк — 14 (27). VIII 1901, Ялта] — рос. письменник. У 1870—72 вчителював на Волині, зблизився з М. Старицьким. Брав участь в народницькому революц. русі. Був на засланні (до 1885). Після заслання жив на Кавказі, в Одесі, 1896—1900 — у Житомирі, Києві. Зустрічався з М. Коцюбинським, Лесею Українкою. Друкувався з 1873. Писав дорожні нариси (зб. «По білому світу», опубл. 1889). У творах із сибір. життя («Ми перемогли», «Друга правда», обидва — 1884; «Блудний син», 1887, та ін.) показав ненависть народу до гнобителів. Деякі твори М. написані на укр. матеріалі (роман «І один у полі воїн», 1886). Роман «На зорі» (1892—93), оповідання «Новий лікар» (1900) — про революціонерів-народників. Автор революц. пісні «Последнее прости» («Замучен тяжёлой неволей», укр. перекл.— «В неволі скатований люто», 1876).

Тв.: Избранное. М., 1958; Укр. перекл.— Заклятий Козак. Полтава, 1913; ... І один у полі воїн. К., 1929.

МА́ЧУ-ПІ́КЧУ — фортеця і святилище *інків* у Давньому Перу. Руїни фортеці біля підніжжя г. Мачу-Пікчу за 75 км на Пн. Зх. від м. *Куско* відкрито і досліджено 1911—15. За переказом, фортецю збудовано за часів інка Пачакутеке (1438—71), але, можливо, що вона виникла ще в доінкський час. Після загарбання Перу іспанцями була останнім оплотом інків (до 1572). Збереглися залишки палацу, храмів, «обсерваторії», жител знаті, будинків общинників, висічені в скелях сходи і тераси.

МА́ЧУХІВСЬКІ ПОСЕ́ЛЕННЯ І МОГИ́ЛЬНИК — археологічні пам'ятки 6—5 ст. до н. е. біля с. Мачухів Полтавського р-ну Полтав. обл. Досліджувалися 1923—25, 1929 і 1946. На поселенні було розкопано *зольники,* де знайдено уламки ліпного посуду, знаряддя праці, кістки свійських тварин. Поховання, досліджені на могильнику, були в могильних ямах, часто з дерев'яним склепом, або на рівні грунту без ям. У похованнях знайдено глиняний посуд, зброю і кінські вуздечки скіфського типу. Поселення і могильник належали осілому землеробському населенню, яке жило в бас. Ворскли за скіфського часу.

МАШ, квасоля золотиста (Phaseolusaureus) — однорічна рослина роду *квасоля* родини бобових. Стебло прямостояче, шорстковолосисте, 50—100 см заввишки. Листки чергові, трійчасті. Квітки в китицях, жовті. В культурі пошир. в Китаї, Індії та ін. країнах, в СРСР — переважно в Серед. Азії та на Далекому Сході. Вирощують як харчову й кормову рослину.

МАША́ДУ Д'А́СІС (Machado de Assis) Жоакін Маріа (21.VI 1839, Ріо-де-Жанейро — 29.IX 1908, там же) — браз. письменник. Засновник Браз. академії л-ри (1896), перший її президент. Твори першого періоду мають романтичне спрямування. Виступив як зачинатель критичного реалізму в браз. л-рі. Визнання здобув романом «Посмертні записки Браз Кубаса» (1881). Таврував антигуманність бурж. суспільних відносин, проте твори часто сповнені гіркоти, зневіри в майбутнє людини й людства. Автор романів «Кінкас Борба» (1891), «Дон Касмурро» (1899), збірок коротких новел «Історії без дати» (1884), «Окремі сторінки» (1899), «Реліквії старого будинку» (1906). Статті М. д'А. спрямовані на захист самобутності браз. л-ри. *Ю. В. Покальчук.*

МАШЕ́Л (Machel; Машел Самора Мойзес; н. 29.IX 1933) — політ. діяч Мозамбіку. З 1962 — член Фронту визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО). З 1964 очолював бойові загони ФРЕЛІМО у боротьбі проти португ. колонізаторів. З 1966 — член ЦК ФРЕЛІМО і секретар департаменту оборони ЦК. З 1970 — голова ФРЕЛІМО. Після проголошення незалежності Мозамбіку (1975) — президент країни. М.— голова Нар. асамблеї, глава уряду, головнокоманд. збройними силами Мозамбіку. Нагороджений орденом Дружби народів. Міжнар. Ленінська премія «За зміцнення миру між народами», 1975—76.

МАШЕ́РОВ Петро Миронович (26.II 1918, с. Ширки, тепер Сінненського р-ну Вітеб. обл.— 4.X 1980, Мінськ) — рад. держ. і партійний діяч, Герой Рад. Союзу (1944), Герой Соціалістичної Праці (1978). Член КПРС з 1943. Н. в сім'ї селянина. В 1939 закінчив Вітебський пед. ін-т ім. С. М. Кірова; працював учителем у Россонській серед. школі. З поч. Великої Вітчизн. війни 1941—45 один з керівників партизан. руху, зокрема з квітня 1942 — командир партизан. загону ім. Щорса, з березня 1943 — комісар партизан. бригади ім. Рокоссовського, з листопада 1943 — перший секретар Вілейського підпільного обкому ЛКСМ Білорусії. В 1944—46 — перший секретар Молодечненського обкому комсомолу, 1946—54 — секретар, потім перший секретар ЦК ЛКСМ Білорусії. В 1954—55 — другий секретар Мінського обкому, 1955—59 — перший секретар Брестського обкому партії. В 1959—62 — секретар, 1962—65 — другий, з березня 1965 — перший секретар ЦК Компартії Білорусії. З 1961 — кандидат у члени ЦК КПРС, з 1964 — член ЦК КПРС. З квітня 1966 — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 3—5-го і 7—10-го скликань; з 1966 — член Президії Верховної Ради СРСР. Нагород. 6 орденами Леніна, ін. орденами та медалями.

Руїни фортеці **Мачу-Пікчу.**

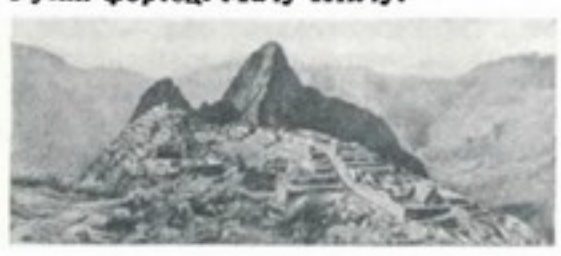

МАШИКУЛІ́ (франц. mâchicoulis) — навісні бійниці, розташовані у верхніх частинах стін та веж середньовічних укріплень. М. використовували як елемент архіт. декору після втрати їх оборонного значення.

МАШИ́Н І МЕХАНІ́ЗМІВ ТЕО́РІЯ — наука про загальні методи дослідження і проектування *машин* і *механізмів*. Грунтується на законах механіки твердого і деформівного тіла, гідромеханіки, газодинаміки, електротехніки і електроніки. В М. і м. т. розрізняють нерозривно пов'язані між собою теорію машин і теорію механізмів. У теорії машин вивчають методи дослідження і проектування, що є спільними для машин різних галузей техніки. В теорії механізмів досліджують переважно властивості, спільні для всіх (або певних груп) механізмів незалежно від призначення машини, приладу або апарата. До М. і м. т. належать *динаміка машин і механізмів, кінематика механізмів, кінетостатика механізмів* і *синтез механізмів*. Особлива увага приділяється синтезу систем керування машинами-автоматами (див. *Автомат*), пов'язаному зі створенням систем програмного керування (див. *Програмне планування і керування*). Розроблено *адаптивні системи* програмного керування і самоналагоджувані системи, в яких програма автоматично коректується залежно від зміни процесу. Набули розвитку методи оптимального синтезу механізмів, що дають змогу виготовляти найекономічніші і найпродуктивніші машини, а також методи проектування промисл. *роботів*. У галузі М. і м. т. відомі праці І. І. *Артоболевського,* М. Г. *Брусвича,* М. І. Левітського, О. П. Малишева, Л. В. Петрокаса, Дж. Бенафіта (США), нім. вченого Л. Бурместера. Проблеми М. і м. т. досліджують в Ін-ті машинознавства АН СРСР (Москва), *Механіки інституті* АН УРСР тощо. М. і м. т. разом з опором матеріалів, деталями машин, теорією пружності і технологією металів становить основу *машинознавства.*

Літ.: Кожевников С. Н. Динамика машин с упругими звеньями. К., 1961; Артоболевский И. И. Теория механизмов и машин. М., 1975; Левитская О. Н., Левитский Н. И. Курс теории механизмов и машин. М., 1978. *С. М. Кожевников.*

МАШИ́НА (франц. machine, від лат. machina — знаряддя, пристрій) — механізм або поєднання механізмів для перетворення енергії одного виду руху на інший, для перетворення матеріалів чи інформації; найбільш важливий речовий елемент *продуктивних сил,* матеріальна основа великого машинного *виробництва*. Запровадження М., використання і наслідки застосування її відображають ті *виробничі відносини,* в яких вона функціонує. М. водночас є знаряддям праці і продуктом праці. Виникнення і застосування М. історично пов'язані з періодом утвердження капіталістич. виробн. відносин.

Соціально-екон. наслідки застосування М. за капіталізму і соціалізму протилежні. За капіталізму М. стала засобом посилення експлуатації робітників, одержання капіталістами *додаткової вартості*, призвела до створення армії безробітних (див. *Безробіття*). За соціалізму застосування М. є матеріальною основою зміни змісту і характеру праці, зближення і розвитку її рівнів у всіх галузях нар. г-ва, підвищення *продуктивності праці* й досягнення на цій основі вищої *економічної ефективності соціалістичного виробництва*, перетворення праці на першу життєву потребу.

М. складається з виконавчого механізму (робоча М.), рушійного механізму, передавальної і контрольно-керуючої частин. Розрізняють М. енергетичні, робочі та інформаційні. Енергетичні М. призначені для перетворення всякого виду енергії на механічну (водяні, вітрові, парові, електр. двигуни, газотурбіни, двигуни внутр. згоряння, електрогенератори тощо). Робочі М. змінюють стан, властивості та просторове положення матеріалів. Ці М. поділяють на технологічні (метало- й деревообробні, текстильні, с.-г., буд., поліграфічні та ін.) і транспортні (залізничні, автодорожні, повітряні, підйомні та ін.). Для перетворення енергії, матеріалів та ін. без безпосередньої участі людини служать машини-автомати, *автоматичні лінії* та автоматизовані підприємства. Інформаційні М. застосовують для перетворення інформації, тобто її уніфікації і стандартизації, організації передавання й обробки, обґрунтування структури й складу тех. засобів обробки тощо (див. *Кібернетика*). Створення комплексів машин, широкий розвиток на цій основі автом., інформаційного і кібернетичного устаткування — один з елементів *науково-технічної революції*.

Б. М. Орловський.

МАШИ́ННИЙ ПЕРЕ́КЛАД, автоматичний переклад — переклад текстів з однієї природної мови на іншу за допомогою *цифрових обчислювальних машин;* галузь наукових досліджень, пов'язаних зі створенням систем М. п. в зазначеному вище розумінні, де М. п. стикається з такими напрямами, як *програмування* для ЦОМ, *математична лінгвістика, лінгвістика прикладна*. Процес М. п. звичайно розпадається на аналіз, що зводиться до побудови для перекладуваного тексту його структурного відображення (на морфологічному, синтаксичному чи семантичному рівні), перетворення відображення перекладуваного тексту у відображення тексту, на який перекладають, і синтез за цим відображенням у мові, на яку текст перекладається. Людина-редактор у процесі М. п. взаємодіє з ЦОМ різними способами: шляхом наступного редагування (постредагування), інтерредагування (на запит ЦОМ редактор включається в процес М. п. для подолання істотних труднощів) та попереднього редагування (способи названо за спаданням частоти вживання, перші два іноді комбінуються). Для системи М. п. потрібно 5 видів забезпечення: лінгвістичне (автом. граматики та словники, що задають граматичну інформацію для аналізу і синтезу текстів), математико-алгоритмічне (*алгоритми* обробки текстів та системи формальних правил для записування даних і алгоритмів), програмне (програми, що реалізують алгоритми перекладу, та допоміжні), інформаційне (база даних з відповідної предметної галузі) та логічне (методи логічного висновку для зіставлення структурного відображення тексту з даними про предметну галузь). У системах М. п. багато спільного з діалоговими системами, створюваними в рамках *штучного інтелекту*. В ряді країн, зокрема в СРСР, створено і випробувано на ЦОМ експериментальні системи машинного перекладу.

Літ.: Кулагина О. С. Исследования по машинному переводу. М., 1979.

О. С. Кулагіна.

МАШИ́ННИЙ ЧАС — період роботи *машини* (верстата, агрегату, апарата, транспортного засобу), протягом якого безпосередньо здійснюється вплив на фізико-хім. стан або інші властивості *предмета праці*, а також його просторове переміщення. Поняття «машинний час» застосовують при аналізі використання устаткування і впровадження технології, в *нормуванні праці*. М. ч. здебільшого вимірюють у хвилинах і враховують гол. чин. вибірковим способом за допомогою спец. приладів і лічильників, а також *хронометражу* і фотографії. Включає тривалість робочих і холостих ходів машини, якщо без холостого ходу неможливо виконати дану операцію. В разі, коли холості ходи машини непередбачені технологією, час, що витрачають на виконання їх, відносять до втрат *робочого часу*.

Розрізняють машинно-автом. час, протягом якого робітник керує машиною і контролює її роботу, що виконується автоматично, і машинно-ручний час, коли робітник не тільки керує й контролює роботу машини, але й витрачає мускульно-м'язеву енергію, щоб здійснити відповідний технологічний процес. На основі інтенсифікації виробничих процесів, застосування прогресивної технології, досягнень науки і техніки у виробн. М. ч. на виконання окремих процесів скорочується. Частка М. ч. в заг. балансі роботи устаткування може підвищуватися внаслідок скорочення допоміжних процесів. Ефективним є збіг допоміжних і обслуговуючих процесів з основними. Конструкція устаткування, технологія і організація його експлуатації мають забезпечити макс. частку М. ч. в заг. обсязі робочого часу устаткування, що сприяє зростанню *фондовіддачі, продуктивності праці*.

О. Д. Заруба.

МАШИ́ННО - ТРА́КТОРНА СТА́НЦІЯ (МТС) — держ. с.-г. підприємство по виробничо-тех. і орг. обслуговуванню *колгоспів* на договірних засадах. Функціонували 1928—58. В МТС були зосереджені осн. знаряддя с.-г. виробн. (трактори, комбайни та ін. с.-г. машини). Відіграли важливу екон. і політ. роль у соціалістичній перебудові с. г. В умовах екон. слабкості дрібних колгоспів, нестачі с.-г. техніки, відсутності в них кваліфікованих кадрів для її експлуатації та обслуговування концентрація техніки в МТС забезпечила тех. переоснащення с. г., рівні умови всім колгоспам для механізації виробн., ефективне використання техніки. Діяльність МТС сприяла зміцненню колг. ладу, *союзу робітничого класу і селянства*, організації ведення с. г. на наук. основі, формуванню в колгоспах досвідчених кадрів по організації та управлінню виробн. Першу в СРСР МТС було створено на Україні 1928 на базі тракторної колони зернорадгоспу ім. Т. Г. Шевченка Березівського р-ну Одеської обл. Масова організація МТС почалася після постанови Ради Праці і Оборони «Про організацію машинно-тракторних станцій» (1929).

У 1957 в СРСР налічувалося 7903 МТС, де працювало 1044 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні); на Україні — 1367 МТС і 118 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні), 51,6 тис. комбайнів, 14,4 тис. автомобілів.

З орг.-госп. зміцненням колгоспів, зрослою необхідністю розширити сферу застосування техніки форма виробничо-тех. обслуговування їх через МТС вичерпала себе і перестала відповідати потребі розвитку *продуктивних сил* с. г. Лютневий пленум ЦК КПРС 1958 визнав за необхідне змінити існуючий до того часу порядок виробничо-тех. обслуговування колгоспів через МТС, перейти до продажу техніки безпосередньо колгоспам. МТС були реорганізовані в ремонтно-технічні станції (РТС), на які покладалися функції матеріально-тех. постачання, організації ремонту і використання техніки в колгоспах і *радгоспах*. У 1961 на базі РТС створено союзно-респ. об'єднання «Сільгосптехніка», які 1978 реорганізовано в союзно-респ. держ. к-ти по виробничо-тех. обслуговуванню сільс. господарства.

П. В. Щепівнко.

МАШИ́ННО-ТРА́КТОРНА СТА́НЦІЯ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕ́НКА — перша в Рад. Союзі МТС. Почала свою діяльність 1928 в Березівському р-ні на Одещині на базі тракторної колони зернорадгоспу ім. Т. Г. Шевченка. Перший договір з 26 сел. г-вами хутора ім. Л. Б. Красіна на тракторний обробіток їхніх зем. наділів площею 450 га було укладено Радгоспоб'єднанням України (УРГО) 20.VII 1927. Того ж року до договору приєдналися селяни з ін. хуторів. Почин УРГО був схвалений XV з'їздом ВКП(б) (1927). Робота МТС була високо оцінена XVI конференцією ВКП(б) (квітень 1929). Рада Праці і Оборони СРСР в постанові від 5.VI 1929 визнала за необхідне негайно почати організацію в країні широкої мережі МТС. ЦК ВКП(б) у постанові «Про роботу Шевченківської машинно-тракторної станції» від 11.VIII 1930 вказував, що МТС цілком виправдала роль могутньої підойми соціалістичного перетво-

Маш. Частина рослини та плоди.

Мачете.

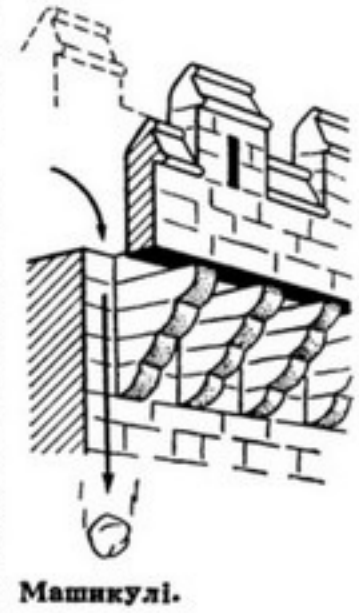

Машикулі.

МАШИННО-ТРАКТОРНИЙ ПАРК

РОЗВИТОК МАШИНОБУДУВАННЯ І МЕТАЛООБРОБКИ В УРСР (у %)

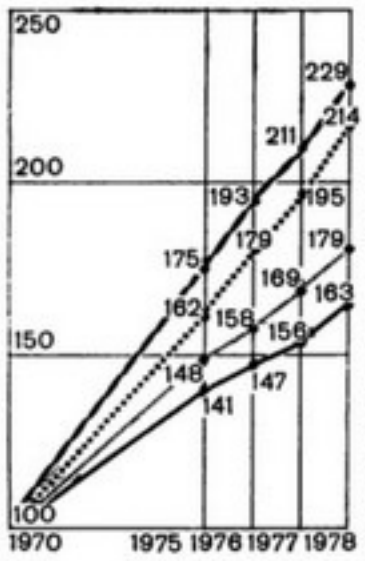

Промислово-виробничі основні фонди

Продуктивність праці

Валова продукція машинобудування і металообробки

Валова продукція всієї промисловості

рення і піднесення с. г. МТС імені Т. Г. Шевченка нагороджено орденом Трудового Червового Прапора (1930), орденом Леніна (1948). В 1958 МТС імені Т. Г. Шевченка реорганізовано в ремонтно-тех. станцію, на базі якої 1961 створено об'єднання райсільгосптехніки.

МАШИ́ННО-ТРА́КТОРНИЙ ПАРК у сільському господарстві — сукупність машин, призначених для виконання с.-г. робіт. М.-т. п. складається з таких осн. груп: енергетичні засоби (*трактори*, самохідні шасі та ін.); с.-г. машини причіпні, навісні, напівнавісні (*плуги, культиватори, сівалки, жниварки*, ін. не самохідні машини), що агрегатуються з енергетичними засобами; самохідні збиральні машини (*зернозбиральні комбайни, коренезбиральні машини* КС-6Б і РКС-6 тощо); землерийні та меліоративні машини; транспортні засоби; вантажно-розвантажувальні машини; стаціонарні машини; машини і обладнання для механізації тваринницьких ферм. Структура М.-т. п. визначається комплексами машин, потрібних для вирощування с.-г. культур і розвитку тваринництва відповідно до спеціалізації г-в, їх грунтово-кліматичних умов, технології виробництва. Проблему комплектування М.-т. п. розв'язують, застосовуючи сучас. економіко-матем. методи з використанням ЕОМ. Основою високоефектив. використання М.-т. п. є додержання правил експлуатації та своєчасне оновлення парку, висока організац. і технологічна дисципліна. *І. П. Масло.*

МАШИ́ННО-ТРА́КТОРНІ ТОВАРИ́СТВА в УРСР — добровільні об'єднання селян з метою спільного придбання та використання с.-г. машин і тракторів у своєму господарстві. Перші М.-т. т. створено 1925. Вони, як і ін. с.-г. об'єднання, мали сприяти масовому кооперуванню селян. У М.-т. т., що об'єднували різні соціальні верстви селян, точилася класова боротьба. Для оздоровлення і зміцнення машинно-тракторних товариств 1928 проведено перереєстрацію їх, внаслідок якої на Україні було ліквідовано 41% цих т-в (вилучені в них трактори та ін. машини передавали бідняцько-середняцьким М.-т. т.), з інших — виганяли куркулів. Бл. 10% М.-т. т. було переведено на статут колгоспів. З часу завершення в основному колективізації (кін. 1932) М.-т. т. припинили своє існування.

МАШИНОБУДІВНОЇ І ВЕРСТАТОІНСТРУМЕНТА́ЛЬНОЇ ПРОМИСЛО́ВОСТІ УКРАЇ́НСЬКИЙ ПРОЄ́КТНИЙ І КОНСТРУ́КТОРСЬКИЙ ІНСТИТУ́Т, Укрдіпромаш — установа М-ва верстатобудівної та інструмент. пром-сті СРСР. Організ. 1943 у Харкові. У складі ін-ту (1980) — 22 відділи, комплексні проектні відділи у Дніпропетровську та Краснодарі. Ін-т розробляє проектно-кошторисну документацію на буд-во нових, розширення і реконструкцію діючих підприємств галузі, розміщених в основному на Україні, Пн. Кавказі і в Закавказзі.

Б. Г. Кривошапка.

МАШИНОБУДУВА́ННЯ — комплексна галузь *важкої промисловості*, підприємства якої виробляють знаряддя праці для нар. господарства, а також техніку оборонного та невиробничого призначення. М. відіграє важливу роль у створенні *матеріально-технічної бази комунізму*, воно є провідною ланкою соціалістичної *індустріалізації*, основою *комплексної механізації і автоматизації виробництва*. Розвиток М. є однією з неодмінних умов, що забезпечують тех. прогрес і підвищення екон. ефективності виробн. в масштабах країни. М.— складова частина ширшої виробничої групи — машинобудування і металообробки, що об'єднує 18 осн. галузей (енергетичне М., електротех. пром-сть, верстатобудування, інструментальна пром-сть, приладобудування, автомоб. пром-сть, тракторне і с.-г. М. та ін.), які, в свою чергу, поділяються на ряд підгалузей і виробництв. Крім того, виділяють ще ряд галузей по випуску металевих конструкцій та виробництв (металообробки), а також по ремонту машин і устаткування. М. і металообробка посідають 1-е місце серед галузей пром-сті СРСР за обсягом продукції (26,8%), вартістю осн. виробничих фондів (23,0%) та чисельністю робітників, зайнятих на підприємствах. Номенклатура продукції М. досягає десятків тисяч найменувань. Понад 60% продукції М. випускається у дрібносерійному та серійному виробн. Для М. характерний безперервний процес виробн., широка спеціалізація виробн. продукції.

М. як галузь пром-сті виникла у 18 ст., почала швидко розвиватися в 19 ст. у Великобританії й деяких країнах Зх. Європи, пізніше в США. В Росії перші маш.-буд. з-ди збудовано у 18 ст. В 1913 в країні було 750 маш.-буд. підприємств (без металооброб. і ремонтних). М. в дореволюц. Росії було слабо розвинутою галуззю, залежало від іноз. капіталу; випуск продукції був обмежений. За роки Рад. влади в СРСР створено потужне багатогалузеве М., в якому зайнято бл. третини всіх промислових робітників країни. Політика соціалістич. індустріалізації країни, розмах капітального будівництва зумовили велику потребу в машинах і устаткуванні. М. розвивалось високими темпами, що набагато випереджали зростання всього пром. виробн. Ця закономірність характерна і для повоєнного періоду. Обсяг валової продукції М. і металообробки 1978 перевищив рівень 1913 у 1882 рази, 1940 — у 63 рази. Розвиток М. забезпечив створення матеріально-тех. бази в усіх галузях виробн. та високу обороноздатність країни. За обсягом маш.-буд. та металообр. продукції СРСР посідає 1-е місце в Європі та 2-е в світі (1978). Найбільші центри розвинутого М. в СРСР — Москва, Ленінград, Урал, Україна, Поволжя, Зх. Сибір, Далекий Схід, Середня Азія, Закавказзя та ін. Рад. Союз виробляє майже всі види машин, приладів та устаткування. Особливо швидко зростає випуск високоефективних видів машин та устаткування для енергетики, металургії, хім., легкої та харч. пром-сті, рухомого залізнич. складу, виробн. верстатів з числовим програмним управлінням (ЧПУ), автомобілів, приладів та засобів автоматизації, тракторів, с.-г. машин тощо. Лише за 1971—78 в країні створено 23,6 тис. нових типів машин, устаткування та апаратів, 7,6 тис. нових видів приладів і засобів автоматизації. Збільшилися одиничні потужності машин та устаткування. Значно підвищилися швидкість та точність роботи устаткування, поліпшилися його експлуатаційні якості, зменшилася вага одиниці устаткування. Найновіші досягнення вітчизн. науки і техніки, творча праця вчених, інженерів і робітників СРСР дали можливість створити вперше в історії людства атомні електростанції, космічні кораблі, міжпланетні автом. станції і здійснити польоти людини в космос. Величезну роль у цьому відіграло рад. М. *Науково-технічний прогрес* забезпечує застосування в конструкціях машин електроніки і телемеханіки, струмів високої частоти, нових прогресивних матеріалів та ін. (див. також *Машинознавство*). У М. дедалі більше вдосконалюється технологія, запроваджуються нові схеми виробн., особливо потокові методи праці, застосовується обробка металу тиском, штампування, типізація й уніфікація деталей і технологічних процесів, створюються великі комплекси спеціалізованих виробництв та об'єднання різного типу. Внаслідок розвитку М. в СРСР здійснено широку механізацію виробн. і на її основі досягнуто значного зростання продуктивності праці в нар. г-ві всіх союзних республік (див. розділ Народне господарство в статтях про союзні республіки СРСР).

На Україні в 1913 налічувалося 235 машинобудівних підприємств. Заводи виробляли переважно нескладні машини й устаткування або складали їх з імпортних деталей. Певного розвитку набуло лише транспортне машинобудування: паровозобудування в Лу-

Темпи зростання загального обсягу продукції по окремих галузях машинобудування СРСР за 1970—78 (1970 = 100)

	1970	1975	1978
Машинобудування	100	177	233
Енергетичне машинобудування	100	138	165
Металургійне машинобудування	100	133	150
Гірничо-шахтне та гірничорудне машинобудування	100	139	158
Підйомно-транспортне машинобудування	100	143	167
Залізничне машинобудування	100	134	158
Електротехнічна промисловість	100	152	184
Хімічне і полімерне машинобудування	100	156	192
Верстатобудівна та інструментальна промисловість	100	161	209
Приладобудування	100	234	359
Автомобільна промисловість	100	184	237
Тракторне й сільськогосподарське машинобудування	100	170	211
Будівельно-шляхове машинобудування	100	157	179

ганську і Харкові, вагонобудування і ремонт вагонів у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Львові, Стрії, суднобудування в Миколаєві; с.-г. машинобудування в Олександрівську (тепер Запоріжжя), Єлизаветграді (тепер Кіровоград), Харкові, Одесі, Бердянську, Києві, Миколаєві, Херсоні. Серед загального М. значне місце посідало виробн. машин і апаратів для харчової, зокрема цукрової, борошномельної, олійно-жирової і спиртової пром-сті (Київ, Суми, Бердичів). З перших років Рад. влади Комуністична партія приділяла велику увагу створенню в УРСР потужного М. В роки довоєнних п'ятирічок на Україні було збудовано велетні М.— Новокраматорський маш.-буд. з-д ім. В. І. Леніна, Харківський тракторний з-д ім. С. Орджонікідзе, Дніпропетровський з-д металург. устаткування, Краматорський з-д важкого верстатобудування, верстатобудівні з-ди в Харкові, Києві, Одесі. Одними з найбільших маш.-буд. з-дів України і всього Рад. Союзу стали реконструйовані на новій тех. основі Харківський і Ворошиловградський локомотивні з-ди, Сумський з-д хім. машинобудування ім. М. В. Фрунзе, харківський з-д «Серп і молот», кіровоградський з-д с.-г. машин «Червона зірка», київський з-д «Більшовик», Дніпропетровський з-д металоконструкцій ім. І. В. Бабушкіна та ін. великі підприємства. В 1940 випуск продукції М. і металообробки республіки перевищив рівень 1913 в 29,2 раза і становив 20% загальносоюзного, с.-г. машин — 48,8%. Вже в 30-х рр. на основі н.-д. і конструкторських робіт почали виробляти металург. стани для прокатки слябів, виробн. прокату з інструментальних і легованих сталей, автомоб. та ін. листів, врубові машини, перші в світі вугільні комбайни, породонавантажувальні машини та ін. устаткування. Було створено фундамент турбобудування, нові галузі М.— тракторне, будівельне й шляхове, підйомно-транспортне та ін., підготовлено матеріальну й наук.-конструкторську базу для розвитку сучас. авіабудування. Спорудження на Україні ряду великих підприємств тракторного й с.-г. М. мало велике значення для соціалістичної перебудови села й створення тех. бази колг. і радгоспного виробництва. Під час тимчасової окупації України в роки Великої Вітчизн. війни нім.-фашист. загарбники зруйнували сотні маш.-буд. з-дів республіки. В післявоєнний час при братерській допомозі всіх союзних республік було відбудовано на новій тех. основі зруйновані підприємства, збудовано великі з-ди, розвинуто нові галузі й виробництва. Стали до ладу такі потужні підприємства, як «Електроважмаш» ім. В. І. Леніна в Харкові, з-д важких пресів у Дніпропетровську, трансформаторний з-д у Запоріжжі, «Точелектроприлад» у Києві, Полтавський і Сніжнянський з-ди хім. машинобудування, Харківський авіаційний з-д, «Львівсільмаш», автобусний, автонавантажувачів та телевізійний з-ди у Львові, Кременчуцький, Запорізький і Луцький автомобільні з-ди, ряд з-дів по виробн. електродвигунів, комбайнів у Дніпропетровську й Херсоні, поліграфічних машин в Одесі, сільськогосподарських машин у Коломиї, Тернополі та ін. містах, Сумський з-д електронних мікроскопів, нові з-ди приладобудування у Львові, Житомирі, Луцьку, Мукачевому, Умані, Черкасах, Ворошиловграді. В УРСР М. і металообробка є однією з осн. галузей соціалістичної економіки, провідною ланкою потужної важкої індустрії республіки. Розвиток М. на Україні характеризується тісними виробничими взаємозв'язками з М. усього Рад. Союзу на основі взаємозбагачення тех. досягненнями, набутим виробничим досвідом, а також раціонального планомірного розміщення маш.-буд. підприємств. Створено нові прогресивні галузі й виробництва великих електр. машин, легкових автомобілів, підшипників, електронно-обчислювальної техніки, штучних алмазів і алмазного інструменту, деталей з пластмас, телевізорів і кінескопів, машин для механізації у тваринництві та ін. Значно розширилася номенклатура виробів М., яка охоплює десятки тисяч видів продукції. Це унікальні прокатні стани, надпотужні парові й гідравлічні турбіни, океанські й повітряні лайнери, електронні мікроскопи, високої точності вимірювальні прилади та багато ін. продукції. В 1978 на Україні діяло 1678 виробничих і науково-виробничих об'єднань, комбінатів і підприємств М. і металообробки. Обсяг продукції М. і металообробки республіки зріс 1978 проти 1940 в 50 раз. Осн. місце в галузевій структурі сучас. М. республіки належить важкому М. Неухильно підвищуються тех.-екон. показники роботи машинобудівників. За 1970—78 продуктивність праці в М. республіки зросла на 86%, пром.-виробничі осн. фонди галузі — в 2,2 раза. Планомірно знижується *собівартість* продукції, поліпшується *якість продукції* вироблюваної підприємствами галузі, підвищується ефективність виробництва (див. *Економічна ефективність соціалістичного виробництва*). Розвиток М. супроводиться концентрацією виробн., вдосконаленням спеціалізації і кооперування (див. *Спеціалізація виробництва, Кооперування виробництва*). Створено багато спеціалізованих виробництв і підприємств, поліпшилося кооперування між ними. Розміщення М. в УРСР характеризується, з одного боку, високою концентрацією в ряді великих міст, з другого — оптимальним розосередженням підприємств по всій тер. УРСР. Поряд з розвитком старих маш.-буд. центрів — Харкова, Києва, Миколаєва, Одеси, Ворошиловграда, Кіровограда та ін. виросли нові — Краматорськ, Дніпропетровськ, Жданов, Запоріжжя, Суми, Горлівка, Дружківка. Значними центрами М. стали Кременчук, Полтава, Сімферополь, Вінниця, Мелітополь, Біла Церква, Житомир, Лубни, Карлівка, Нова Каховка, Кам'янець-Подільський та ін. Створені у Львові, Дрогобичі, Івано-Франківську, Чернівцях, Луцьку, Ровно та ін. містах зх. областей України з-ди випускають продукцію автомобілебудування, підйомно-трансп. М., приладобудування, електротехнічного, с.-г. та ін. машинобудування.

Головним напрямом розвитку М. на п'ятирічку 1981—85 і на період до 1990 відповідно до вимог єдиної тех. політики є прискорене створення техніки, яка втілює найновіші відкриття й винаходи. дає великий екон. ефект.

Осн. завданнями дальшого розвитку М. в СРСР є створення повних систем машин для різних галузей нар. г-ва, робіт та видів діяльності, виробн. і впровадження автоматизованих систем машин, зниження ваги й металомісткості машин, розширення номенклатури виробів і поліпшення їхньої якості, поглиблення спеціалізації, поліпшення галузевої структури М., підвищення ефективності міжнар. спеціалізації М. в рамках РЕВ тощо. Проблемами розвитку М. на Україні займаються, зокрема, *Машинобудування науково-дослідний і проектно-технологічний інститут, Машинобудування проблем інститут* та ряд спеціалізованих ін-тів з окремих галузей машинобудування.

Високими темпами розвивається М. і в ін. соціалістичних країнах. Велике значення для розвитку М. соціалістичних країн, в першу чергу країн — членів РЕВ, має *міжнародний соціалістичний поділ праці* та здійснення *Комплексної програми* дальшого поглиблення та удосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної

Виробництво деяких видів продукції машинобудування в СРСР

Види продукції	1913	1940	1965	1970	1978
Турбіни, млн. кВт	0,01	1,2	14,6	16,2	18,3
Генератори до турбін, млн. кВт	—	0,5	14,4	10,6	18,2
Електродвигуни змінного струму потужністю понад 100 кВт, млн. кВт	—	0,5	5,3	5,5	7,7
Електродвигуни змінного струму потужністю від 0,25 до 100 кВт, млн. кВт	0,3	1,3	21,6	27,8	37,6
Верстати металорізальні, тис. шт.	1,8	58,4	186	202	238
у т. ч. верстати з числовим програмним управлінням, тис. шт.	—	—	0,05	1,6	7,4
Ковальсько-пресові машини, тис. шт.	—	4,7	34,6	41,3	55,5
Автоматичні та напівавтоматичні лінії для машинобудування та металообробки, комплектів	—	1	228	579	838
Металургійне устаткування, тис. т	1,0	23,7	242,1	313,7	366,7
Комбайни вугільні очисні, шт.	—	22	998	1130	1209
Нафтоапаратура, тис. шт.	—	15,5	139	118	180
Екскаватори, тис. шт.	—	0,3	21,6	30,8	41,1
Бульдозери, тис. шт.	—	0,1	20,1	33,5	45,3
Тепловози магістральні, секцій	—	5	1485	1485	1392
Електровози магістральні, шт.	—	9	641	323	438
Автомобілі, тис. шт	0,1	145,4	616,3	916,1	2151
Трактори, тис. шт.	—	31,6	355	459	576
Плуги тракторні, тис. шт.	—	38,4	166	212	216
Сівалки тракторні, тис. шт.	—	21,4	262	163	199
Комбайни зернозбиральні, тис. шт.	—	12,8	85,8	99,2	113

МАШИНОБУДУВАННЯ ДЛЯ ЛЕГКОЇ І ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ПОБУТОВИХ ПРИЛАДІВ

ЗРОСТАННЯ ВИРОБНИЦТВА ДЕЯКИХ ВИДІВ ПРОДУКЦІЇ МАШИНОБУДУВАННЯ В УРСР

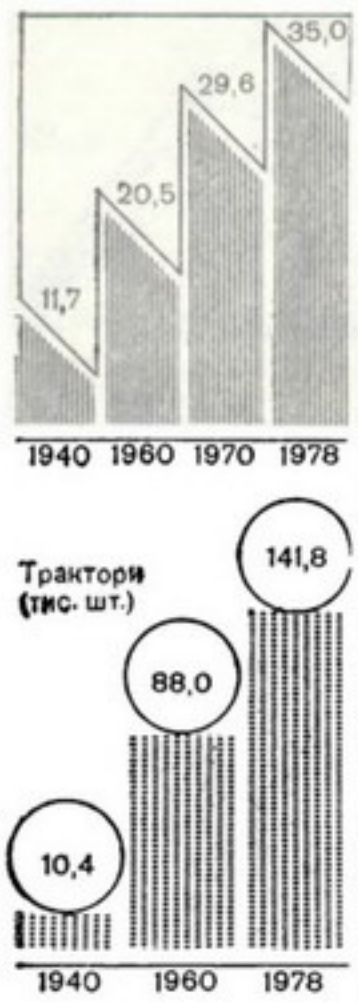

економічної інтеграції. В рамках *Ради Економічної Взаємодопомоги* діє Постійна комісія РЕВ з машинобудування. Серед галузей М. в Болгарії найбільше розвинуте виробн. деяких видів внутрішньозав. транспорту, в Угорщині — виробн. автобусів, радіопромисловість, у Польщі — суднобудування, в Румунії — виробн. хім. та нафтового устаткування, в Чехословаччині — важке машинобудування, в НДР — приладобудування, суднобудування, виробн. машин та устаткування для важкої пром-сті, в Югославії — суднобудування.

Серед капіталістичних країн М. найбільше розвинуто в США, Великобританії, ФРН, Японії, Франції, Італії, Швейцарії. Значного розвитку набуло М. також у Швеції, Бельгії, Данії, Голландії. Див. також *Авіаційна промисловість, Автомобільна промисловість, Важке машинобудування, Верстатобудування, Електротехнічна промисловість, Енергетичне машинобудування, Інструментальна промисловість, Машинобудування для легкої і харчової промисловості та побутових приладів, Приладобудування, Сільськогосподарське машинобудування, Суднобудування, Тракторобудування.*

Літ.: Брежнєв Л. І. Питання управління економікою розвинутого соціалістичного суспільства. К., 1976; Розенфельд Я. С., Клименко К. И. История машиностроения СССР. М., 1961; Экономика машиностроительной промышленности СССР. М., 1968; Козлов Ю. К. Развитие и размещение машиностроения СССР. М., 1974; Бялковская В. С., Разумов И. М. Машиностроение: экономика и организация, в. 1. М., 1975; Паламарчук М. М., Корецький Л. М. Географія промисловості Української РСР. К., 1967; Лыч Н. М., Розенплентер А. Э., Фиалко Г. А. Экономика машиностроительной промышленности. К., 1979; Народное хозяйство СССР в 1978 г. Статистический ежегодник. М., 1979; Народне господарство Української РСР у 1978 році. Статистичний щорічник. К., 1979. *П. І. Багрій.*

МАШИНОБУДУВА́ННЯ ДЛЯ ЛЕГКО́Ї І ХАРЧОВО́Ї ПРОМИСЛО́ВОСТІ ТА ПОБУТО́ВИХ ПРИ́ЛАДІВ — галузь *машинобудування*, підприємства якої виробляють технологічне устаткування для легкої, харч. пром-сті, комбікормових підприємств і зерносховищ, для поліграф. пром-сті, підприємств торгівлі і громад. харчування, побутові машини та прилади. Всього в Рад. Союзі 1979 діяли 200 підприємств і виробничих об'єднань цієї галузі. Обсяг виробн. продукції в країні 1979 зріс проти 1965 більш як у 3,5 раза. Україна дає 23,5% загальносоюзного виробн. цієї продукції, в т. ч. устаткування для харч. пром-сті — бл. 50%, поліграфічного — 30%, устаткування для торгівлі і громад. харчування — 16,4%, для легкої пром-сті — 2,1%. Лише на Україні виготовляють лінії розливання та закупорювання молока, молочних продуктів і пиво-безалкогольних напоїв, лінії виробництва бляшаної тари для консервної пром-сті, машини для розвантажування і складання цукр. буряків у кагати, бурякорізки, різні апарати для виробн. цукру, автомати для загортання цукерок і укладання їх у коробки, пересувні зервосушарки, машини для безтарного перевезення борошна й цукру, різне хлібопекарське, а також поліграфічне устаткування та інші машини.

В 1979 в республіці налічувалось 56 підприємств і виробничих об'єднань, 15 ін-тів і конструктор. бюро цієї галузі. В 1979 на Україні діяли понад 20 підприємств і об'єднань продовольчого машинобудування, н.-д. ін-т, 2 спец. конструкторські бюро. Найбільші підприємства: Смілянський, Черкас. маш.-буд. з-ди, Мелітопольський, Одеський та Сімферопольський з-ди прод. машинобудування, Полтав. з-д м'ясного устаткування, об'єднання «Карлівкахарчомаш» (Полтав. обл.). УРСР випускає всі види машин для оснащення харч. пром-сті, зокрема цукр., хлібопекарської, кондитерської, м'ясної і молочної пром-сті, устаткування для борошномельної, комбікормової пром-сті та зерносховищ.

Складальний цех Одеського заводу поліграфічних машин.

Дільниця збирання хлібопекарського устаткування на Смілянському машинобудівному заводі. Черкаська область.

Машинобудування побутових машин та приладів у республіці представлено 14 підприємствами. Найбільші з них: Донецький і Васильківський (Київ. обл.) з-ди холодильників, Мелітопольський з-д побутових машин, харків. з-д «Електробритва», львівський з-д «Електропобутприлад». Основна продукція галузі: побутові холодильники, пральні машини, автотрансформатори, електроутюги, електробритви, компресори для побутових холодильників, електрокаміни, електропечі та ін.

Торговельне машинобудування на Україні представлено 5 спеціалізованими підприємствами — двома з-дами торг. машинобудування, що входять до складу виробничого об'єднання «Київторгмаш», з-дом холодильних машин і з-дом торг. машинобудування в Харкові та з-дом торг. машинобудування у Ворошиловгр. обл. Осн. продукція: технологічне устаткування для торгівлі і громад. харчування — холодильні агрегати продуктивністю до 3000 ккал/год, газові та електр. плити, автомати для продажу газованої води, соків, олії, а також для продажу дрібноштучних виробів, лінії комплексування і роздавання обідів та ін.

Поліграфічне машинобудування в УРСР включає 5 підприємств — Київський, Харків., Роменський (Сум. обл.) з-ди поліграф. машин, створені в довоєнні п'ятирічки, та Одеський і Ходорівський (Львів. обл.) з-ди поліграф. машин, збудовані в післявоєнні роки. Ці підприємства випускають вертикальні й горизонтальні фоторепродукційні апарати з програмним керуванням, паперорізальні машини уніфікованих конструкцій, автомати і напівавтомати для відливання стереотипів до ротаційних машин та ін.

Машинобудування для легкої промисловості в республіці представлено 8 з-дами; на 5 з них виготовляють устаткування для текст. пром-сті, на 2 — для шкіряно-взуттєвої, на одному — для швейної пром-сті. Найбільші з них: Кам'янський маш.-буд. з-д ім. 50-річчя Радянської України (Черкас. обл.), виробниче об'єднання «Чернівцілегмаш» і Вінницький електротех. з-д. Підприємства галузі виробляють машини і механізми понад 60 найменувань. Осн. продукція: автомати для в'язання трикотажу і виробн. рукавичок, піткально-перемотувальні автомати, машини для пакування тканин, ткацькі лічильники, машини для виробн. в'язанотканого полотна, пром. швейних машин і з-дом торг. машинобудування в Харкові та з-дом торг. машинобудування у Ворошиловгр. обл. Осн. продукція: технологічне устаткування для торгівлі і громад. харчування — холодильні агрегати продуктивністю до 3000 ккал/год, газові та електр. плити, автомати для продажу газованої води, соків, олії, а також для продажу дрібноштучних виробів, лінії комплексування і роздавання обідів та ін.

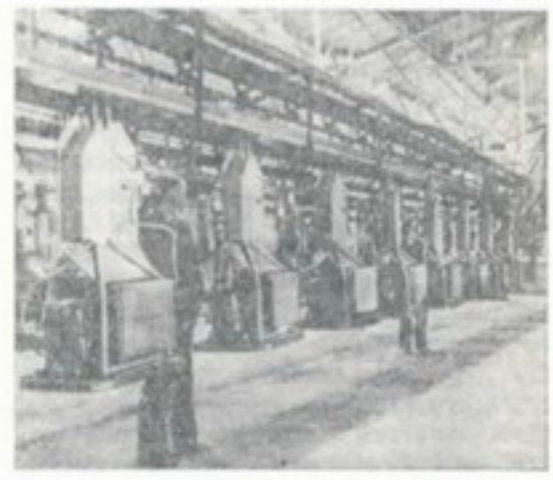

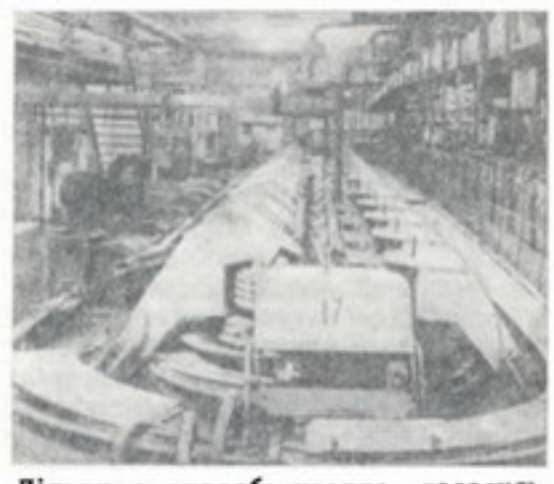

Дільниця випробовування холодильних агрегатів на Харківському заводі холодильних машин.

Автоматизована лінія гальванопокриття деталей на Донецькому заводі холодильників.

ні машини, фотоелектронні машини для вимірювання площі хромової шкіри, електроверетена тощо. Розробкою нової технології виробництва нових конструкцій машин для цієї галузі займаються на Україні проектно-конструкторські технологічні інститути в Черкасах, Полтаві, Сімферополі, Укр. н.-д. конструкторський інститут продовольчого машинобудування, *Електропобутових машин та приладів всесоюзний науково-дослідний експериментально-конструкторський інститут* та ін.

К. С. Димнич.

МАШИНОБУДУВА́ННЯ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ І ПРОЄ́КТНО-ТЕХНОЛОГІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т — установа М-ва важкого і транспортного машинобудування СРСР. Створений 1956 у Краматорську (1956—58 — філіал Центр. н.-д. ін-ту технології машинобудування). З 1977 — у складі всесоюзного виробничого об'єднання «Союзважмаштехнологія». В ін-ті (1980)—3 відділення і 20 відділів. Осн. напрями роботи ін-ту: розробка і впровадження нових, прогресивних технологічних процесів у заготівельному і механоскладальному виробн.; розробка формувальних матеріалів; створення зразків машин імпульсного формування; удосконалення технологічних процесів ковальсько-пресового і зварювального виробн., електрошлакового переплаву і лиття. Такими напрямами є також розробка і впровадження спеціалізованих цехів і дільниць з застосуванням високопродуктивних верстатів, пром. *роботів* та ін. тех. засобів; прогнозування розвитку підприємств металург. машинобудування, удосконалення систем керування ними.

О. І. Жабін.

МАШИНОБУДУВА́ННЯ ПРОБЛЕ́М ІНСТИТУ́Т АН УРСР. Створений 1972 в Харкові на базі філіалу *Технічної теплофізики інституту* АН УРСР. В складі ін-ту (1980)—16 відділів, 4 лабораторії, спец. конструкторсько-технологічне бюро, дослідне виробн., обчислювальний центр. Є аспірантура. Осн. напрями роботи ін-ту: дослідження проблем термогазодинаміки і гідроаеромеханіки енерг. машин, надійності, динаміки і міцності машин, прикладної математики; підвищення надійності, довговічності й маневреності стаціонарних і транспортних енерг. установок. Вивчається можливість використання водню як пального, яке підвищує паливну економічність і забезпечує малотоксичну дію двигунів. Створюються засоби неруйнівного контролю і тех. діагностики машинобудівних виробів. Ін-т публікує міжвідомчий збірник «Проблемы машиностроения».

А. М. Підгорний.

МАШИНОЗНА́ВСТВО — наука про створення і раціональну експлуатацію *машин*. Об'єднує комплекс наук. досліджень з найзагальніших питань *машинобудування* незалежно від галузевої належності і цільового призначення машин; одна з наук, що зумовлюють *науково-технічний прогрес*. До осн. розділів М. належать: *машин і механізмів теорія, матеріалознавство*, динаміка і міцність машин, пов'язані з вивченням навантаження, міцності і несучої здатності їхніх елементів (див. *Деталі машин, Опір матеріалів*), теорія *тертя* і зношування, на основі якої розв'язують питання взаємодії і зміни конфігурації елементів машини, підвищення її ккд і строку експлуатації. Осн. розділами М. є також надійність і довговічність машин, технологія машинобудування, теорія *автоматичного керування* машинами. Розвиток М. зумовлюється розвитком аеро-, біо- і гідромеханіки, газо- і термодинаміки, теплотехніки, космічної механіки, *технічної діагностики*, електротехніки, фіз. хімії тощо. Важливі праці з різних питань М. належать І. І. *Артоболевському*, М. Г. *Брусвичу*, В. І. *Дикушину*, В. О. *Добровольському*, В. Л. *Кирпичову*, С. М. *Кожевникову*, Г. С. *Писаренку*, Г. Ф. *Проскурі*, С. В. *Серенсену*, Є. О. *Чудакову*, Л. О. *Шубенку-Шубіну* та ін. вченим. Проблеми М. досліджують в Ін-ті машинознавства АН СРСР (Москва), *Машинобудування проблем інституті* АН УРСР, *Механіки інституті* АН УРСР, *Київському політехнічному інституті* та ін. установах.

Літ.: Кожевников С. Н. Теория механизмов и машин. М., 1973; Артоболевский И. И. Теория механизмов и машин. М., 1975; Кожевников С. Н. Основания структурного синтеза механизмов. К., 1979; Усков М. К., Пархоменко А. А. Развитие теории и практики советского машиностроения. М., 1980.

А. С. Ткаченко.

МА́ШІВКА — селище міського типу Полтав. обл. УРСР, райцентр, на р. Тагамлику (бас. Дніпра). Залізнична ст. Тагамлик. 4,2 тис. ж. (1980). Відома М. з 1859. Рад. владу встановлено в січні 1918. У селищі — мол., хлібний і комбікормовий з-ди, комбінат побутового обслуговування. Середня і муз. школи, лікарня, Будинок культури, 3 бібліотеки.

МА́ШІВСЬКЕ ЗАВОРУ́ШЕННЯ 1823 — виступ кріпаків на суконній мануфактурі в с. Машевому (тепер Семенівського р-ну Черніг. обл.). В листопаді на мануфактурі було значно збільшено норми виробітку сукна. Кріпаки звернулися через своїх уповноважених зі скаргою до черніг. губернатора, але він під вартою повернув уповноважених у село. В кінці грудня справу розглянув земський суд, який визнав скаргу кріпаків безпідставною. Кріпосні робітники відмовилися виконувати збільшені норми. Викликані війська придушили заворушення.

Літ.: Гуржій І. О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII — перша половина XIX ст.). К., 1958.

МА́ШІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд.-сх. частині Полтав. обл. УРСР. Утворений 1935. Площа 0,9 тис. км². Нас. 27,0 тис. чол. (1980). У районі — 41 населений пункт, підпорядкований селищній і 14 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Машівка*. Поверхня району рівнинна. Гол. корисні копалини — нафта і природний газ. Річки — *Тагамлик* та *Оріль* (бас. Дніпра). Грунти в осн. чорноземні. Розташований у лісостеповій зоні. Під лісами і лісосмугами (дуб, ясен, берест, клен) — 2,1 тис. га. Найбільші підприємства — машівські мол., хлібний і комбікормовий з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Машівка) і 4 будинки побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 75,8 тис. га, у т. ч. орні землі — 68,0 тис. га, сіножаті і пасовища — 7,7 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, ячмінь, кукурудза, цукр. буряки, соняшник. Скотарство, вівчарство, птахівництво. У М. р.— 14 колгоспів, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції — Тагамлик і Селещина. Автомоб. шляхів — 232 км, у т. ч. з твердим покриттям — 155 км.

У районі — 25 заг.-осв., музична і спорт. школи; 29 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень. 14 будинків культури, 13 клубів, 34 кіноустановки, 26 б-к, істор. музей (с. Дмитрівка). У с. Кошманівці М. р. народився рад. парт. і держ. діяч Н. Т. *Кальченко*, у с. Жирківці — укр. рад. фізик М. В. *Пасічник*, у с. Новому Тагамлику — укр. видавець Г. П. *Шерстюк* та секретар Полтав. підпільного обкому партії С. Ф. *Кондратенко*. У М. р. видається газ. «Колгоспні вісті» (з 1935).

М. В. Хоменко.

МАШКЕ́ВИЧ (Maszkiewicz) Богуслав Казімеж (р. н. невід.— п. бл. 1649) — польс. мемуарист. Офіцер у надвірних військах Я. *Вишневецького* і лит. гетьмана Я. *Радзивілла*. Автор щоденника (вперше виданий 1840 в Лейпцігу в «Збірці писемних пам'яток про давню Польщу», оригінал не зберігся), що містив відомості про визвольну війну укр. народу 1648—54, феод. анархію в Польщі, побут польських і українських феодалів, опис фортеці *Кодак* і *Дніпрових порогів*.

Тв.: Рос. перекл.— Дневник Богуслава Казимира Машкевича ... 1643—1649 г. В кн.: Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. в. 2. К., 1896.

МА́ШКІН Михайло Васильович (25.XI 1926, с. Новоолександрівка, тепер Синельниківського р-ну Дніпроп. обл.— 12.XI 1971, смт

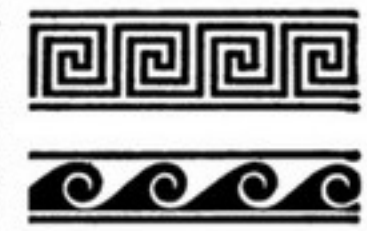

Меандр.

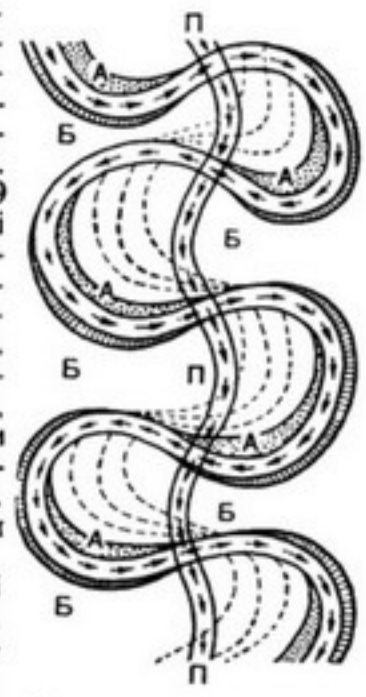

Меандри: П — первинні звивини; А — відмілини; Б — меандрові шпори.

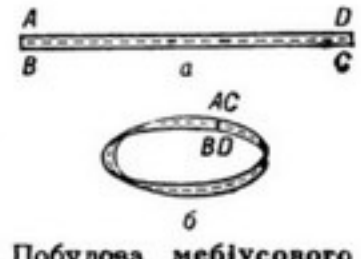

б

Побудова мебіусового листка: *а* — вихідний прямокутник; *б* — мебіусів листок.

В. В. Маяковський.

В. В. Маяковський у Києві. 1913.

В. В. Маяковський. Ескіз декорації до першої дії «Містерії-буфф». — «Потоп». 1919.

Довге Іршавського р-ну Закарп. обл.) — укр. рад. композитор, засл. діяч мист. УРСР (з 1960). Муз. знання здобув самоосвітою. З 1954 керував самодіяльним ансамблем пісні й танцю «Боржава» при Довжанському лісозаводі (смт Довге, Іршавський р-н Закарп. обл.). Записав і обробив ряд закарп. нар. пісень; автор пісень (зокрема, «Верховино, мати моя», «Вечір над Боржавою»).

МАШО́НА — колишня назва народу *шона*, який живе переважно в Зімбабве, а також у суміжних районах Мозамбіку.

МА́ЩЕНКО Микола Павлович (н. 12.I 1929, с. Мілуватка, тепер Сватівського р-ну Ворошиловгр. обл.) — укр. рад. кінорежисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1973). Член КПРС з 1962. В 1953 закінчив Харків. театр. ін-т. З 1956 — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Поставив фільми: «Хочу вірити» (1965), «Всюди є небо» (1966), «Комісари» (1970), «Іду до тебе» (1971), «Як гартувалася сталь» (1973, за М. Островським), «Шлях на Софію» (1978), «Онід» (1980, за Е. Войнич, три останні — телевізійні). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів. Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1970.

МАЮСКУЛЬНЕ ПИСЬМО́ (від лат. majusculus — дещо більший) — давнє латинське й грецьке (в т. ч. візантійське) письмо, що складалося лише з маюскул, тобто великих літер. Грец. М. п. представлене класичним монументальним грец. алфавітом, прийнятим в Афінах у 4 ст. до н. е., а латинське — лапідарним (див. *Лапідарність*) капітальним і лапідарним квадратним (6—4 ст. до н. е.), рустичним капітальним (1—5 ст.) і *унціальним письмом* (4—7 ст.). Зразками візант. М. п. є уставне й унціальне письмо (5—9 ст.).

МА́Я, Майя — ріка в СРСР, у межах Хабаров. кр. і Якут. АРСР, права притока Алдану (басейн Лени). Завдовжки понад 1000 км, площа бас. 171 тис. км². У верхів'ї має широку заболочену долину, яка у пониззі звужується. Живлення переважно снігове й дощове. Пересічна витрата води 1180 м³/с. Замерзає у жовтні, скресає у травні. Судноплавна на 500 км від гирла.

МАЯ́К — навігаційна споруда відмітної архітектури і кольору, призначена для орієнтування судноводіїв. На спорудах такого типу є потужні засоби світлової сигналізації (оптичні апарати з електр. або ін. лампами, *лазери*), що забезпечують видимість вогню вночі на віддалі не менше як 15 мор. миль (прибл. 28 км). Поряд з ними використовують ін. засоби сигналізації: акустичні повітряні (напр., *наутофони*, сирени) або підводні (*осцилятори*, дзвони тощо) і радіотехнічні (див. *Радіомаяк*). Розрізняють М. берегові, морські (у відкритому морі на природній або штучній основі) і плавучі (судна з маяковою апаратурою, встановлені на якір у точно визначеному місці). За призначенням їх поділяють на вказівні (або розпізнавальні), приймальні (на підході до порту), застережні, поворотні й створні. Осн. відомості про М. (опис зовн. вигляду споруди, особливостей світіння вогню, дані про його видимість тощо) наведено в т. з. посібниках для плавання, а також на мор. навігаційних картах. В давнину одним з «семи чудес» світу вважався Александрійський, або Фароський, маяк (283 до н. е., існував близько 1500 років) біля входу в єгипетський порт Александрію. В СРСР до найдавніших діючих належать М. «Толбухін» (назва з 1736) на Котлінській косі поблизу Кронштадта, зокрема на території УРСР — Одеський, Тендрівський і Акерманський. У 1970 став до ладу перший автоматизований М. «Таллін» (мал.) з світловою, радіотехнічною, звуковою апаратурою і радіоізотопними джерелами живлення. Див. також *Гідроакустичний маяк*.

М. І. Бусько.

«МАЯ́К» — укр. щотижнева ілюстрована газета ліберально-бурж. напряму. Виходив 1912—14 (78 номерів) у Києві. «М.» друкував худож. твори, міжнар. огляди, статті з сел. та нац. питань тощо. Окремі номери присвячено пам'яті Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Лесі Українки. В «М.» публікували свої перші твори П. Тичина, Я. Мамонтов, О. Слісаренко, М. Годованець.

«МАЯ́К» — республіканське видавництво системи Держкомвидаву УРСР. Засн. в Одесі 1945 як Одес. обл. газетно-журнальне вид-во; з 1960 — Одес. книжкове вид-во. В 1964 перетворено на респ. вид-во «Маяк». Випускає масово-політ., худож., краєзнавчу, туристичну л-ру та л-ру з досвіду роботи в народному господарстві. Видавництво обслуговує, крім Одеської, Микол. і Вінн. області.

Г. Д. Зленко.

МАЯКО́ВСЬКИЙ Володимир Володимирович [7 (19).VII 1893, с. Багдаді, тепер смт Маяковський поблизу Кутаїсі—14.IV 1930, Москва] — рос. рад. поет. У січні 1908 вступив до РСДРП(б). За революц. діяльність був тричі ув'язнений. У 1911 вступив до Моск. училища живопису, скульптури та архітектури. Друкуватися почав 1912 у зб. футуристів «Ляпас суспільному смакові». Перша зб. віршів — «Я» (1913). У ранніх поезіях, драматичній поемі «Володимир Маяковський» (пост. 1913, вид. 1914) показав трагедію людини у капіталістичному місті, співчував знедоленим. Формально належачи до групи футуристів, М. виділявся соціальним пафосом, високим гуманізмом всієї творчості. У 1914—15 створив цикл сатиричних гімнів, в яких затаврував антинародну мораль бурж. суспільства, та поему «Хмарина в штанах», в якій провіщав революцію. У поемі «Війна і мир» (1915—16) засудив грабіжницьку суть першої світової війни. У поезіях дожовтневого періоду — «Набридло», поемах «Флейта-хребет», «Людина» викривав антигуманістичну суть капіталізму. М. радісно зустрів Велику Жовтневу соціалістич. революцію [вірші «Наш марш», «Ода революції», «Лівий марш» (всі — 1918), п'єса «Містерія-буфф» (1918, 2-а редакція 1921]. На деяких творах перших років після революції помітний вплив *футуризму*. М. ще не до кінця подолав нігілізм щодо мистецтва минулого («Радіти рано»), надмірний гіперболізм і абстрактність. У 1919—22 М., як поет і художник, працював в «Окнах РОСТА». Тут він створив велику кількість політично загострених плакатів, до яких писав віршовані тексти. Займався також книжковою і промисловою графікою, виконав численні портретні зарисовки, ескізи лубків і театр. декорацій. У 1919—20 створив поему «150 000 000» — революц. епос про перемогу народу-богатиря. У поемах «Люблю» (1922), «Про це» (1923) стверджував ідею високої моралі, чистих людських почуттів, у поемі «Робітникам Курська, що добули першу руду» (1923) уславив працю робітників. У віршах «Володимир Ілліч!» (1920), «Ми не віримо» (1923), «Комсомольська» (1924), «Розмова з товаришем Леніним» (1929), поемі «Добре!» (1927) звертався до образу В. І. Леніна. У поемі «Володимир Ілліч Ленін» (1924) створив монументальний образ вождя. Поема — натхненний гімн партії та її вождеві. У 1924—29 не раз виїжджав за кордон. Враження від цих поїздок передав у віршах «Париж», «Бруклінський міст», «Хмарочос у розрізі» та ін., нарисах «Моє відкриття Америки». Вірші «Розповідь ливарника Івана Козирєва», «Розповідь про Кузнецькбуд», «Товаришеві Нетте, пароплаву і людині» та ін.— про рад. дійсність, нову людину. «Вірші про радянський паспорт» сповнені патріотичної гордості за Рад. Батьківщину; поема «Добре!» (1927) — героїчний літопис революції. У сатиричних віршах «Прозасідалися», «Про негідь», «Стовп», у комедіях «Клоп» (1928) і «Баня» (1929) таврував бюрократизм, міщанство, кар'єризм, підлабузництво тощо. М. виступав проти безідейності і аполітичності в поезії. З великою художньою силою «місце поета в робітничому строю» показав у незавершеній поемі «На весь голос» (1930). М. був тісно зв'язаний з культурою Рад. України. Про велич і простоту укр. мови писав у вірші «Борг Україні» (1926). В 1912—14 тричі відвідав Україну, а починаючи з 1924 приїз-

«Клоп». Сцена з вистави Дніпропетровського російського драматичного театру імені М. Горького. 1980

див сюди щороку. Виступав у Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську, Полтаві, Донецьку, Вінниці, Запоріжжі, Житомирі, Бердичеві, в різних містах Криму. У віршах «Київ» (1924), «Нашому юнацтву» (1927), «Три тисячі і три сестри» (1928) та ін. оспівав індустріальну велич Рад. України, її культуру, дружбу рос. та укр. народів. Для Всеукраїнського фотокіноуправління написав вісім сценаріїв, за двома з яких («Троє», 1928; «Декабрюхов та Октябрюхов», 1928) поставлено фільми. Твори М. укр. мовою перекладали П. Тичина, М. Бажан, Ю. Яновський, Л. Первомайський, Остап Вишня, М. Терещенко, С. Голованівський, Є. Дроб'язко, Л. Дмитерко. П'єси М. ставляться на укр. сцені. У 1937 в Москві відкрито бібліотеку-музей В. В. Маяковського, 1941 на батьківщині поета в смт Маяковський створено літ.-меморіальний музей М., 1958 в Москві йому споруджено пам'ятник.

Ілюстрацію див. також на окремому аркуші до ст. *Агітація*, т. 1, с. 64—65.

Тв.: Полное собрание сочинений, т. 1—13. М., 1955—61; Укр. перекл. — Вибране. К., 1936; Вибране. К., 1949; Вибрані твори, т. 1—3. К., 1953.
Літ.: Абрамов А. Образ В. И. Ленина в творчестве В. Маяковского. М., 1970; Перцов В. О. Маяковский. Жизнь и творчество. М., 1976; Маяковский и современность. М., 1977; Лавут П. Маяковский едет по Союзу. Воспоминания. М., 1978; Тростянецький А. Маяковський і українська радянська поезія. К., 1952; Маяковський і Україна. К., 1958; Сербин П. Изучение творчества Владимира Маяковского. К., 1976; Вортман С., Нагорська В. Маяковський і Україна. Бібліографічний покажчик. Одеса, 1955; Зубов Ю. В. В. Маяковский. Указатель литературы. М., 1955. *І. Т. Крук.*

МА́ЯТНИК — тверде тіло, яке під дією прикладених сил, зокрема сили *тяжіння*, здійснює коливання навколо нерухомої точки або осі. Математичний М.— *матеріальна точка M*, яка, будучи підвішеною на невагомій і нерозтяжній нитці до нерухомої точки, коливається у вертикальній площині під дією сили тяжіння (мал. 1). При малих кутах відхилення α матем. М. здійснює майже гармонічні коливання з періодом $T = 2\pi\sqrt{l/g}$, де l — довжина М., g — прискорення вільного падіння. Фізичний М.— тверде тіло довільної форми, яке коливається під дією сили тяжіння навколо нерухомої горизонтальної осі O, що не проходить через центр його ваги C (мал. 2). У випадку малих відхилень період коливань фіз. М. $T = 2\pi\sqrt{l_0/g}$, де $l_0 = J/md$ — т. з. зведена довжина фіз. М., J — його момент інерції відносно осі обертання, m — маса, d — віддаль від осі обертання до центра ваги. Властивості М. широко застосовують у різних приладах для визначення часу, прискорення вільного падіння, моментів інерції тіл тощо. Див. також *Фуко маятник*.

МБАБА́НЕ — столиця Свазіленду. Автомоб. шляхом сполучена зі столицею Мозамбіку — м. Мапуту. 22,4 тис. ж. (1976). Поблизу міста — добування азбесту (рудник Хевлок). Публічна бібліотека.

МВЕ́РУ, Моеро — озеро в Африці на кордоні Замбії та Заїру, лежить на вис. 917 м над р. м. Довж. понад 100 км, шир. бл. 40 км. Площа 5,1 тис. км², глиб. до 15 м. В озеро впадає р. Луапула, витікає р. Ловуа (бас. Конго). Рибальство (понад 70 видів риби). Судноплавство. Відкрив Д. *Лівінгстон* 1867.

МГА́РСЬКИЙ МОНАСТИ́Р, Мгарський Лубенський Преображенський монастир — колишній православний монастир, один з осередків антиуніатської боротьби на Лівобережній Україні в 20—40-х рр. 17 ст. Засн. 1619 у с. Мгарі (тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.) за ініціативою укр. церк. діяча І. *Копинського* коштом Р. *Вишневецької*. В 1622 при М. м. було створено братство, яке відіграло значну роль у боротьбі проти покатоличення місц. населення. Із споруд М. м., що збереглися, пам'ятками архітектури є Преображенський собор (1684—92; архітектори І. Баптист і М. Томашевський) і дзвіниця (18 ст.). Іл с. 425.

МГД-ГЕНЕ́РАТОР — див. *Магнітогідродинамічний генератор*.

МДІВА́НІ Георгій Давидович [н. 13 (26).IX 1905, с. Багдаді, тепер смт Маяковський] — груз. рад. драматург, кіносценарист, засл. діяч мист. Груз. РСР (з 1961). Член КПРС з 1944. Учасник Великої Вітчизн. війни. Літ. діяльність почав як поет 1922. Пише груз. і рос. мовами. Перший драматичний твір — «Алькасар» (1936). Автор п'єс: «Батальйон іде на Захід» (1941), «Партизани Криму» (1942), «Нові часи» (1952), «День народження Терези» (1961), «Украдено консула» (1963), «Велика мама» (1970), «Лілео» (1977). За кіносценаріями М. поставлено фільми: «Рядовий Олександр Матросов» (1948), «Солдат Іван Бровкін» (1955), «Іван Бровкін на цілині» (1958), «Хевсурська балада» (1966), «Посланці вічності» (1971), «Бухта радості» (1977) та ін. П'єси М. ідуть у театрах України. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, орденом Дружби народів, медалями.

Тв.: Избранные произведения, т. 1—2. М., 1974; Укр. перекл.— Люди доброї волі. К., 1951; Нові часи. К., 1953; День народження Терези. В кн.: Наш сучасник. К., 1963; Велика мама. К., 1971. *І. М. Давидова.*

МЕА́НДР [від грец. Μαίανδρος — назва звивистої річки в Малій Азії (тепер — Великий Мендерес)] — поширений тип геометр. орнаменту у вигляді ламаної під прямим кутом безперервної лінії або кривої з завитками. Найдавніший меандровий орнамент, виконаний ритуванням (заглибленням) на кістці, а також намальований вохрою, відомий з пізньопалеолітичної *Мізинської стоянки* на Україні. М. широко застосовувався в античному мист. та архітектурі. Іл. с. 421.

МЕА́НДРИ — плавні звивини ріки. Виникають внаслідок бокової *ерозії*. Характерні для рівнинних річок з повільною течією. Спостерігаються у заплавах Дніпра, Десни, Волги та ін. рік. Іл. с. 421.

МЕ́БІУС (Möbius) Август Фердінанд (17.XI 1790, Шульпфорта — 26.IX 1868, Лейпціг)—нім. геометр. Професор Лейпцігського ун-ту (з 1816). М. запровадив у *проективну геометрію* систему координат і аналітичні методи досліджень; подав заг. поняття проективного перетворення, зокрема дослідив корелятивні перетворення; одержав нову класифікацію кривих і поверхонь. У 1858 встановив існування *односторонніх поверхонь* (див. *Мебіусів листок*).

МЕ́БІУСІВ ЛИСТО́К — найпростіша з *односторонніх поверхонь*. Можна одержати із прямокутника $ABCD$, склеївши між собою сторони AB і CD так, щоб сумістились протилежні вершини прямокутника (мал. с. 421). Розглянули таку поверхню незалежно один від одного нім. математики А. Ф. *Мебіус* та І. Б. Лістінг (1808—82). Межею М. л. є одна замкнена крива, тому, коли його розрізати вздовж серед. лінії, він не розпадеться, а перетвориться на двічі закручене циліндричне кільце. М. л. є неорієнтованою поверхнею (див. *Орієнтація* в математиці).

В. Є. Михайленко.

МЕ́БЛЕВА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *деревообробної промисловості*, підприємства якої виробляють *меблі* для житлових та громадських будівель. Виготовлення меблів — одне з найдавніших виробництв. У дореволюц. Росії воно мало в основному кустарний і напівкустарний характер. З 2-ї пол. 19 ст. зароджується пром. виробн. меблів (лише бл. 10% заг. кількості виробленої продукції).

В СРСР створено велике машинне виробн. меблів. В країні 1978 вироблено меблів на суму 4,9 млрд. крб., меблевих гарнітурів — 687 тис. комплектів (1970 відповідно — 2,8 млрд. крб., 275 тис. комплектів). На Україні до Великої Жовтн. соціалістич. революції, крім кустарних майстерень, діяли невеликі спеціалізовані меблеві ф-ки в Києві, Одесі, Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Харкові, Житомирі. За роки Рад. влади М. п. України докорінно реконструйовано, споруджено нові високомеханізовані підприємства, оснащені найновішою технікою. На поч. 1980 в республіці діяло бл. 200 спеціалізованих підприємств М. п., серед них найбільші — *Житомирський меблевий комбінат, Київська меблева фабрика* імені В. Н. Боженка, *Свалявський лісокомбінат* імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, Тересвянський деревообробний комбінат, Івано-Фр. та Мукачівська меблеві ф-ки, Дніпропет-

Виробництво меблів в УРСР за видами

Види меблів	1965	1970	1978
Столи, тис. шт.	2514	2889	3853
Стільці та крісла, тис. шт.	9063	10 331	1 1260
Буфети, півбуфети і серванти, тис. шт.	685	801	412
Шафи, тис. шт.	1130	1138	2070
Набори і гарнітури побутових меблів, тис. комплектів	95,5	367,7	735,9

Г. Д. Мдівані.

Автоматизований маяк «Таллін».

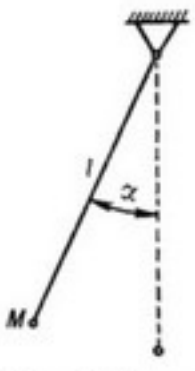

Мал. 1. Маятник математичний.

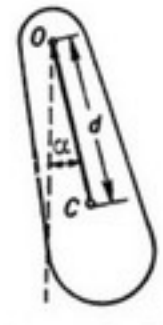

Мал. 2. Маятник фізичний.

ровський, Ворошиловгр., Львівський меблеві комбінати та ін. В 1978 в республіці вироблено меблів на суму 957,5 млн. крб. На підприємствах М. п. впроваджено конвейєри, потокові автоматичні і механізовані лінії, поглиблюється стандартизація та уніфікація деталей і вузлів меблевих виробів. Виробн. окремих меблевих виробів було замінено виробн. меблів у наборах, що відповідають архітектурно-художнім вимогам

Меблі. 1. Диван. Місто Переяслав-Хмельницький (тепер Київської області). 17 ст. 2. Скриня. Дніпропетровщина. 1906. 3. Стілець. Львів, 18 ст. 4. Стіл без гвіздків. Місто Косів (тепер Івано-Франківської області). 19—20 ст.

М. С. Мегединюк. Скринька. Інкрустація бісером і металом. Кінець 19 ст. Місто Косів (тепер Івано-Франківської області).

Меблі. 1. Крісло. Стародавній Єгипет. 13 ст. до н. е. 2. Срібний стіл. Англія. 17 ст. 3. А. Ш. Буль. Шафа-кабінет. Франція. 2-а половина 17 ст. 4. Секретер. Іспанія. Початок 17 ст. 5. Крісло. Флоренція. Кінець 16 ст. 6. М. Тонет. Крісло-качалка віденської роботи. Близько 1870.

сучас. *житла*. Осн. конструкційним матеріалом у виробн. меблів стали деревностружкові і деревноволокнисті плити; широко застосовують полімерні матеріали, синтетичні облицьовувальні плівки, лакофарбові матеріали, деталі і вузли з металу, скла, пластмас тощо. На Україні проблемами розвитку М. п. займаються проектно-технологічні ін-ти Укрдіпромеблі, Укрдіпродеревпром, Укр. н.-д. ін-т мех. обробки деревини (усі — в Києві), Івано-Франківський проектно-конструкторський технологіч. ін-т та ін. Серед ін. соціалістичних країн М. п. найбільш розвинута в НДР, Польщі, Румунії, Чехословаччині, Угорщині, Болгарії; серед капіталістичних — в США, ФРН, Франції, Великобританії, Фінляндії. *М. А. Гонтар.*

МЕ́БЛІ (франц. meuble, від лат. mobilis — рухомий) — предмети обстановки житл. та громадських приміщень, а також парків, пляжів, транспорту тощо. М. виконують утилітарні функції й організовують *інтер'єр*. Виготовляються з дерева (корпусні, гнуті, гнутоклеєні, плетені), полімерних матеріалів (формовані, литі, склеєні, пресовані) та з металу (на металевому каркасі, штамповані, зварні, литі). За конструктивними ознаками М. поділяються на збірно-розбірні, нерозбірні, секційні й такі, що трансформуються. Набули поширення вбудовані меблі. Форми М. визначаються матеріалами, з яких вони виготовляються, та їхнім призначенням (для занять, відпочинку, сну, приготування і

приймання їжі, зберігання речей). На форми М. впливають нац. традиції, естетичні смаки відповідної істор. епохи, рівень виробництва. До найдавніших зразків належать М. Старод. Єгипту: стільці зі спинкою, збагачені скульпт. формами, орнаментом, золотим, перламутровим оздобленням, які, крім утилітарних, виконували й ритуальні функції. Давньогрец. М. відзначалися чіткістю конструктивних вирішень, майстерним поєднанням деталей, виявленням природних особливостей деревини. Розвиток стилів М., як галузі *декоративно-ужиткового мистецтва*, органічно пов'язаний з *архітектурою*. В середньовічних М. на зміну масивним формам з кованими накладками прийшли М. з архіт. деталями — колонками, карнизами. Для М. готичного стилю характерна рамково-фільончата конструкція й витягнуті вертикальні поділи. М. доби *Відродження* відзначаються легкістю, різноманітністю форми, декоративних елементів. У період *бароккo* стилі М. умовно підрозділялись за **часом** правління франц. королів Людовиків. М. оформлялися відповідно до оздоблення стін і відзначалися гнутою пластичною поверхнею, колонками, балясинами, карнизами, колонами, були переобтяжені прикрасами у вигляді *картушів*, скульпт. різьбленням. Ці М. відомі ще під назвою М. в «стилі Буль» за ім'ям цілого покоління франц. придворних меблярів (засновник — А. Ш. Буль). Для стилю *рококо* (поч. 18 ст.) характерна граціозність форм, майже повна відсутність прямих ліній; дерево приховувалось позолотою і пофарбуванням. В серед. 18 ст. в Англії зародився стиль Т. Чіпендейля. Майстер, відмовившись від оздоблень, виготовляв з червоного дерева легкі, витончені й комфортабельні М. В останній чверті 18 ст. в М. панував стиль *класицизму*, найхарактернішою ознакою якого були: чітко виражена конструкція виробу, вживання в орнаментах антич. мотивів, виявлення фактури дерева (представники цього стилю Ж. А. Різенер, Ж. *Жакоб* та ін.). На поч. 19 ст. під впливом захоплення античністю сформувався стиль *ампір*, який строго підпорядковував М. законам архітектури. В кін. 19 ст. М. стилю модерн стають менш громіздкими, застосовуються стінні шафи й ніші. Для нар. М. Росії середніх віків характерними були прості й раціональні форми. Предмети обстановки нар. житла — нерухома лава, ослін, прямокутний стіл, табуретка, *скриня*, ліжко — зберегли свої риси до 20 ст. В рос. палацових та маєткових інтер'єрах М. відповідали прийнятим європ. стилям. Своєрідністю цих М. було виявлення природної декоративної фактури деревини (карельської берези, червоного дерева, горіха). Палацові М. проектували в єдиному стилі з інтер'єром відомі рос. архітектори В. Растреллі, М. Казаков, А. Воронін, К. Россі, В. Стасов та ін.

На Україні з давніх давен побутують нар. М. простих і раціональних форм. Нар. житла устатковувалися широкими лавами вздовж стін, столами, скринями, *мисниками*. В багатьох районах для оздоблення М. застосовували *різьблення художнє*, створюючи справжні твори декоративно-ужиткового мистецтва. Багата орнаментальна пластика характерна для гуцульських скринь, мисників. Особливої виразності досягали М., в різьблений орнамент яких втирали сажу, розведену на лляній олії. У М. Закарпаття вживалися великі розетки, яворівські майстри вміло поєднували різьблення з фарбуванням. У 18 ст. центрами виготовлення високохудож. М. були Косів, Вижниця, Стрий, Яворів та ін. міста. На Україні своєрідні зразки М., у яких зберігаються нар. традиції, виготовляють і в сучас. *народних художніх промислах* (плетені М. з лози, Чернігів). Сучас. М. відповідають новим функціональним і технологічним вимогам (див. *Меблева промисловість*). Проте індустріальні методи виробн. і уніфікація деталей не позбавляють різноманітності в декоративному вирішенні М. Одним з важливих принципів проектування М. є групування предметів у гарнітури для приміщень спец. призначення (їдальень, спалень, дит. кімнат). Корпусні вироби виготовляються у вигляді секцій, стелажів та універсально-збірних блоків. Різні варіанти секцій дозволяють підбирати М. залежно від складу сім'ї та її запитів. Зразки старовинних М. зберігаються в *Українському музеї етнографії та художнього промислу* у Львові, а також у музеях нар. архітектури та побуту УРСР у Пирогові під Києвом, Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді та ін. Іл. див. на окр. аркуші, с. 448—449.

Літ.: Соболев Н. Н. Стили в мебели. М., 1939; Ахтёров И. С., Каракис И. И., Свешников О. А. Мебель для квартир односемейного заселения. К., 1962; Крижанівська А. С. Дитячі меблі. К., 1969; Середюк И. И. Культура вашей квартиры. К., 1967; Каракіс І. Й. Інтер'єри шкіл і дошкільних закладів. К., 1974; Кес Д. Стили мебели. Будапешт. 1979.

І. Й. Каракіс.

МЕГАКАРІОЦИ́ТИ (від грец. μέγας — великий, κάρυον — горіх і κύτος — вмістище, тут — клітина) — різновидність клітин *кровотворних органів*. Клітини великі (до 40 мкм), мають одне або кілька *ядер*, *цитоплазму* з характерною зернистістю. З М. утворюються *тромбоцити*.

МЕГАЛІТИ́ЧНІ СПОРУ́ДИ, мегаліти (від грец. μέγας — великий і λίθος — камінь) — давні споруди, складені з одного або багатьох блоків необтесаного чи грубо оббитого каменю. До М. с. належать *дольмени*, *кромлехи*, *менгіри*, кам'яні скрині тощо. М. с. виникли за енеоліту (серед. 3-го тис. до н. е.). В Зх. Європі найбільшого розвитку досягли за *бронзового віку*. В деяких неєвроп. країнах (Індія, Японія та ін.) споруджувалися і в *залізному віці*. На тер. СРСР відомі на Кавказі, в Сибіру і в УРСР (Волинь, Поділля і Крим). Споруджувалися переважно над похованнями, і тому їх пов'язують з поховальним культом.

МЕГАЛО́ПОЛІС [від грец. μέγας (μέγαλου) — величезний і πολίς —

місто] — група *агломерацій населених пунктів*. М. характерні для капіталістичних країн, у яких на основі тер. концентрації г-ва стихійно формуються високоурбанізовані (див. *Урбанізація*) зони як форми міськ. розселення. М. може об'єднуватя сотні поселень і десятки мільйонів населення. Їм притаманні переважно лінійно витягнутий характер забудови, поліцентрична структура, порушення екологічної рівноваги навколишнього середовища. Найбільші М.— на атлантичному узбережжі США (агломерації Бостона, Нью-Йорка, Філадельфії, Балтімора, Вашінгтона; заг. протяжність понад 1000 км, нас. понад 42 млн. ж.), в Японії — у зонах Токіо — Нагойя, Осака — Кобе, у ФРН — рейнсько-рурський, у Великобританії — лондонсько-ліверпульський тощо. М. формуються також у деяких країнах, що розвиваються (зокрема, у Бразилії).

Л. М. Корецький.

МЕГА-, МАКРО- І МІКРОСВІТ (від грец. μέγας — величезний, μακρός — великий, довгий і μικρός — малий) — три рівні матеріальної дійсності, три вузлові ланки єдиного причинно-наслідкового зв'язку явищ *Всесвіту*. Мегасвіт — галузь матеріальних утворень, розміри яких перевищують 10^{10} см (планетні системи, зоряні асоціації, *галактики, метагалактики* та ін.). Макросвіт — звичайний світ, в якому живе і діє людина (*планети,* земні тіла, *кристали,* великі *молекули*). Мікросвіт утворюють матеріальні об'єкти, розміри яких не перевищують розмірів *атомів, атомних ядер, елементарних частинок* та ін. Ця послідовність рівнів організації матерії являє собою, як указував Ф. Енгельс, ланцюг вузлових точок, які зумовлюють різні якісні форми існування загальної матерії (див. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 561).

Виникнення і розвиток матеріалістичних уявлень про структуру, закони й діалектику взаємодії М.-, м.- і м. тісно пов'язані з генезисом і еволюцією *атомістики* і пройшли три етапи: натурфілософський (Левкіпп, Демокріт, Епікур, Лукрецій та ін.), механістичний (Г. Галілей, Р. Бойль, І. Ньютон, М. В. Ломоносов, Дж. Дальтон, А. Авогадро, А. М. Бутлеров, Д. І. Менделєєв та ін.) і сучас. фізичний (М. Планк, Н. Бор, А. Ейнштейн, Луї де Бройль, В. Гейзенберг та ін.). На перших двох етапах тотожність будови М.-, м.- і м. механістично зводилася до тотожності законів, що керують ними. Сучас. уявлення про єдність М.-, м.- і м., що сформувалися на грунті квантової фізики, спец. і заг. *відносності теорії,* розкрили якісну своєрідність кожного з цих матеріальних утворень, специфіку їхніх закономірностей і діалектику взаємозв'язків між ними. Ці уявлення, підтверджуючи і відображаючи діалектичний погляд на будову матерії, заперечують будь-які «останні», абсолютно прості, незмінні й неподільні частинки й елементи матерії. «Діалектичний матеріалізм,— писав В. І. Ленін,— наполягає на тимчасовому, відносному, приблизному характері всіх цих віх пізнання природи прогресуючою наукою людини. Електрон є так само невичерпний, як і атом, природа безконечна» (Повне зібр. тв., т. 18, с. 256). Розвиток *фізики й астрономії* на сучас. етапі привели до нового розуміння взаємовідношення між елементарними частинками і Всесвітом. Так, акад. М. О. *Марков,* грунтуючись на заг. теорії відносності, розробив ряд принципово нових фізико-теор. концепцій («фридмони», «максимони» та ін.), які дають змогу строго теоретично тлумачити Всесвіт як мікрочастинку, а мікрочастинку — як Всесвіт. *Природознавство* 20 ст., поглиблюючи діалектико-матеріалістичне розуміння матеріальної єдності світу, гармонійно синтезує протилежні властивості мега-, макро- і мікросвіту.

Літ.: Марков М. А. О природе материи. М., 1976; Новиков И. Д. Эволюция вселенной. М., 1979; Эйнштейн и философские проблемы физики XX века. М., 1979; Гейзенберг В. Философские проблемы атомной физики. Пер. с англ. М., 1953.

В. С. Лук'янець.

МЕГАНО́М — скелястий мис на пд.-сх. узбережжі Кримського п-ова, поблизу м. Судака. Омивається водами Чорного м. Поверхня — плато заввишки попад 300 м над р. м., розчленоване ущелинами та ярами. Одне з найпосушливіших, безводних місць Криму (опадів менше 300 мм на рік). Степова і напівпустельна рослинність, зарості ксерофітних чагарників типу *фригани.*

О. В. Єна.

МЕГАНТРО́П (від грец. μέγας — великий і ἄνθρωπος — людина) — великий людиноподібний викопний *примат*. Виділяють два види М.— давньоявanський і африканський. Геологічно М. належить до середини *антропогенового періоду і антропогенової системи*. Одні вчені відносять М. до *пітекантропів*, інші зближають його з *австралопітеками*.

МЕГА́РСЬКА ШКО́ЛА — ідеалістична філософська школа в Стародавній Греції (4 ст. до н. е.), засновником якої був учень *Сократа — Евклід* з Мегари. Філософія Евкліда і його послідовників Евбуліда, Діодора Крона й Стілпона являла собою еклектичну суміш етики Сократа з елементами вчень *елейської школи* і *софістів*. Заперечуючи вірогідність чуттєвого пізнання, представники М. ш. твердили, що єдиним джерелом пізнання є поняття. Вони не визнавали руху, якісної різноманітності світу. Істинне існування філософи М. ш. приписували тільки «вищому благу», яке вони розглядали як єдину, самостійну, нерухому, тотожну саму собі сутність.

МЕГАСПО́РА (від грец. μέγας — великий і *спори*), макроспора — велика спора у різноспорових вищих рослин. У вищих спорових рослин М. розвиваються в мегаспорангіях (іноді поза ними), які утворюються на видозмінених листках — мегаспорофілах; мають гаплоїдний (одинарний) набір *хромосом*. При проростанні М. утворюється жіночий *заросток,* на якому розвиваються жіночі статеві органи — *архегонії*. У насінних рослин спостерігається поступова *редукція* заростка. У *покритонасінних* М. проростає безпосередньо в *насінному зачатку,* утворюючи *зародковий мішок*.

МЕГАЦИ́КЛ (від грец. μέγας — величезний і κύκλος — круг, коло) у геології — найбільші етапи тектонічної історії Землі, за яких відбулися найважливіші перебудови її структури. Тривалість М.— сотні мільйонів років. М. визначають на підставі геохронологічних досліджень (див. *Геохронологія*) і планетарних узагальнень. На сучас. етапі у дослідників немає єдиної точки зору на кількість М. та їхню тривалість. Термін «мегацикл» запровадив нім. геолог Х. Штілле (1944).

МЕГЕДИНЮК Марко Степанович (1842, с. Річка, тепер Косівського р-ну Івано-Фр. обл.— 1912, там же) — укр. нар. різьбяр. Виготовляв тарілки, скриньки, барильця, свічники, топірці, хрести, цимбали й оздоблював їх геом. орнаментом з різнокольорового бісеру ніжних і тонко згармонійованих відтінків. Твори М. експонувалися на виставках у Кракові (1887), Львові (1894, 1905), Коломиї (1912). Зберігаються в Укр. музеї етнографії та худож. промислу у Львові, Львів. музеї укр. мистецтва.

МЕГЕ́РА (Μέγαιρα) — у грец. міфології одна з *еринній*, втілення гніву й заздрощів. Зображували її потворною жінкою з гадюками замість волосся, довгим язиком, з факелом і бичем у руках.

МЕГО́ММЕТР (від грец. μέγας — великий, *ом* і грец. μετρέω — вимірюю) — прилад, яким вимірюють великий (здебільшого до тисячі мегом) *електричний опір*. До осн. частин найпоширеніших М. (мал.) належать вимірювальний механізм (переважно двокотушковий *логометр*) і генератор постійного струму (на напругу 100—2500 В) з ручним приводом. Є також М. електронні і з цифровим відліком. За допомогою М. вимірюють опір електр. *ізоляції* проводів, кабелів, обмоток електр. машин тощо. Див. також *Омметр*.

Преображенський собор Мгарського монастиря. 1684—92.

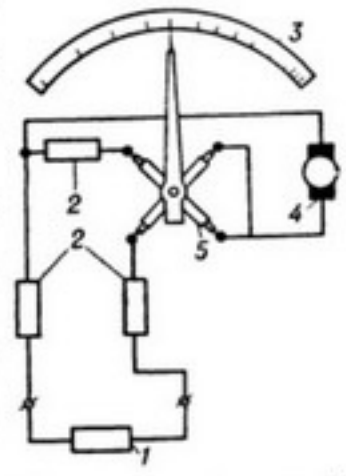

Мегомметр: *1* — вимірюваний опір; *2* — додатковий опір; *3* — шкала; *4* — генератор; *5* — логометр.

МЕГРЕ́ЛИ, мінгрели — грузини, які живуть у Мегрелії — історичній області Зх. Грузії. Говорять грузинською та мегрельською мовами (див. *Картвельські мови*).

МЕГРЕ́ЛІЯ — історична область у Зх. Грузії, населена *мегрелами*. З кін. 15 ст. входила до складу Імеретинського царства (див. *Імеретія*). Самостійне Мегрельське князівство виділилося бл. серед.

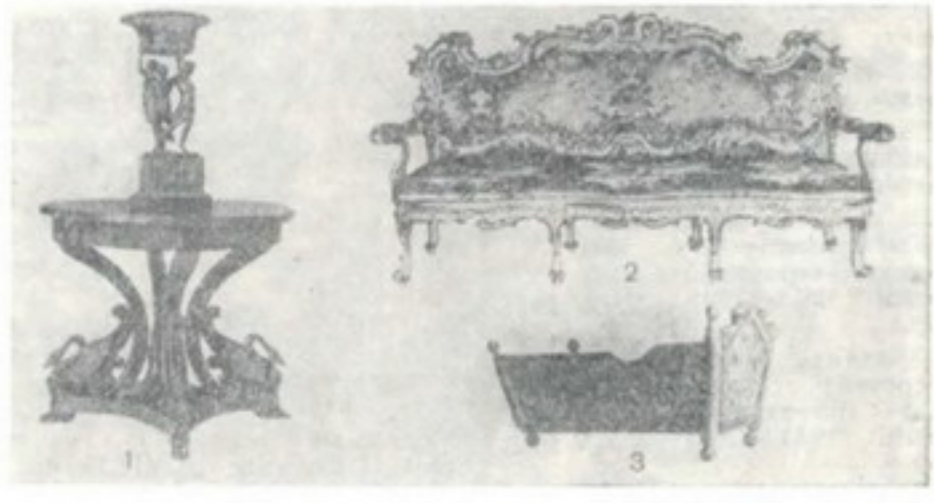

Меблі. 1. Стіл карельської берези. Росія. 1800. 2. В. Растреллі. Диван. Росія. Середина 18 ст. 3. Колиска. Росія. 18 ст.

16 ст. (до поч. 17 ст. в нього входила й Абхазія). В 1803 князівство перейшло в рос. підданство. В 1857 відбулося антифеод. сел. повстання. Князівство припинило існування 1867.

МЕ́ГХАЛА́Я — штат на Пн. Сх. Індії. Площа 22 тис. км². Нас. 1,1 млн. чол. (1975, оцінка). Адм. ц.— м. Шіллонг. Більшу частину території займає низькогірний масив Шіллонг (вис. до 1961 м). Поширені тропічні ліси і чагарники. Більшість населення веде примітивне натуральне с. г. Осн. прод. культура — рис. Вирощують також кукурудзу, просо, картоплю, цитрусові. Шовківництво. В лісах — заготівля деревини. Незначна гірничодобувна пром-сть (добування вугілля).

Медалі СРСР (у порядку носіння стрічок)

Найменування медалі	Дата встановлення
«Золота Зірка»	1.VIII 1939
Золота медаль «Серп і Молот»	22.V 1940
«За відвагу»	17.X 1938
Медаль Ушакова	3.III 1944
«За бойові заслуги»	17.X 1938
Медаль Нахімова	3.III 1944
«За трудову доблесть»	27.XII 1938
«За трудову відзнаку»	27.XII 1938
«За доблесну працю (За воїнську доблесть). На ознаменування 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна»	5.XI 1969
«Партизанові Вітчизняної війни» I ступеня	2.II 1943
«Партизанові Вітчизняної війни» II ступеня	2.II 1943
«За відзнаку в охороні державного кордону СРСР»	13.VII 1950
«За відзнаку у військовій службі» I ступеня	28.X 1974
«За відзнаку у військовій службі» II ступеня	28.X 1974
«За відмінну службу по охороні громадського порядку»	1.XI 1950
«За відвагу на пожежі»	31.X 1957
«За врятування потопаючих»	16.II 1957
«За оборону Ленінграда»	22.XII 1942
«За оборону Москви»	1.V 1944
«За оборону Одеси»	22.XII 1942
«За оборону Севастополя»	22.XII 1942
«За оборону Сталінграда»	22.XII 1942
«За оборону Києва»	21.VI 1961
«За оборону Кавказу»	1.V 1944
«За оборону Радянського Заполяр'я»	5.XII 1944
«За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»	9.V 1945
«Двадцять років перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»	7.V 1965
«Тридцять років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»	25.IV 1975
«За перемогу над Японією»	30.IX 1945
«За взяття Будапешта»	9.VI 1945
«За взяття Кенігсберга»	9.VI 1945
«За взяття Відня»	9.VI 1945
«За взяття Берліна»	9.VI 1945
«За визволення Белграда»	9.VI 1945
«За визволення Варшави»	9.VI 1945
«За визволення Праги»	9.VI 1945
«За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»	6.VI 1945
«Ветеран праці»	18.I 1974
«Ветеран Збройних Сил СРСР»	20.V 1976
«За зміцнення бойової співдружності»	25.V 1979
«За відбудову підприємств чорної металургії Півдня»	18.V 1948
«За відбудову вугільних шахт Донбасу»	10.IX 1947
«За освоєння цілинних земель»	20.X 1956
«За будівництво Байкало-Амурської магістралі»	8.X 1976
«За перетворення Нечорнозем'я РРФСР»	30.IX 1977
«За освоєння надр і розвиток нафтогазового комплексу Західного Сибіру»	28.VII 1978
«XX років РСЧА»	24.I 1938
«30 років Радянської Армії і Флоту»	22.II 1948
«40 років Збройних Сил СРСР»	18.XII 1957
«50 років Збройних Сил СРСР»	26.XII 1967
«60 років Збройних Сил СРСР»	28.I 1978
«50 років радянської міліції»	20.XI 1967
«В пам'ять 800-річчя Москви»	20. IX 1947
«В пам'ять 250-річчя Ленінграда»	16.V 1957
«Медаль материнства» I ступеня	8.VII 1944
«Медаль материнства» II ступеня	8.VII 1944

МЕД БДЖОЛЯНИ́Й — солодка сиропоподібна рідина, яку виробляють *бджоли медоносні* переважно з *нектару* і складають у комірки *стільників бджоляних* як кормовий запас. М. б. буває квітковий (нектарний), падевий (див. *Падевий мед*) та мішаний (квітково-падевий). Натуральний квітковий мед, зібраний з одного виду рослин, наз. монофлорним (липовий, акацієвий, гречаний і т. д.), а з квіток різних рослин — поліфлорним. М. б.— цінний харчовий продукт, має дієтичні й лікувальні властивості, використовується також у харч. пром-сті. Хім. склад меду різний і залежить (як і колір) від виду рослин, клімат. умов, товарної обробки. М. б. містить багато різних вуглеводів, органіч. кислот, білків, ферментів, мінеральних речовин, вітамінів і ароматич. речовин тощо (табл.). Зрілий мед не повинен містити більше 20% води. Мед гігроскопічний, тому його зберігають у сухому без сторонніх запахів приміщенні. Мед із стільників відкачують *медогонкою*. М. б. при зберіганні поступово кристалізується.

МЕДАВА́Р (Medawar) Пітер Брайан (н. 28.II 1915, Ріо-де-Жанейро) — англ. біолог, член Лондон. королівського т-ва (з 1949). Закінчив Магдален-коледж у Оксфорді (1939). Осн. праці М. присвячені вивченню росту й старіння організму, його реакціям на пересаджування тканин (*трансплантацію*). М. відкрив явище набутої імунологічної *толерантності* і відтворив його в експерименті. Нобелівська премія, 1960 (разом з Ф. *Бернетом*).

МЕДА́ЛІ СРСР — один з видів держ. нагород СРСР за особливі заслуги в комуністичному будівництві, захисті соціалістичної Вітчизни, а також за інші особливі заслуги перед Рад. державою і суспільством. Встановлюються відповідно до п. 9 ст. 121 Конституції СРСР *Президією Верховної Ради СРСР*. Нагороджує М. СРСР Президія Верховної Ради СРСР, а також за її дорученням і від її імені ін. держ. органи. Всього встановлено 56 медалей СРСР (1980). Медалі «Золота Зірка» та «Серп і Молот» вручаються одночасно з присвоєнням відповідно звання *Героя Радянського Союзу* і *Героя Соціалістичної Праці*. Для кожної М. СРСР Президія Верховної Ради СРСР затверджує положення, яке містить визначення заслуг, за які провадиться нагородження, опис і зразок даної М. СРСР, а також встановлює порядок нагородження, носіння нагород та ін. правила. Нагородження М. СРСР може бути проведено й посмертно. Клопотання про нагородження порушуються, як правило, в трудовому колективі, де працює особа, яку представляють до нагороди. *Іноземців* та осіб без громадянства, які проживають за кордоном, представляє до нагородження М-во закордонних справ (МЗС) СРСР або ін. держ. органи і *громадські організації* СРСР за погодженням з МЗС СРСР. Укази Президії Верховної Ради СРСР про нагородження М. СРСР публікуються для заг. відома. Вручення М. СРСР провадиться від імені і за дорученням Президії Верховної Ради СРСР в обстановці урочистості і широкої гласності. Кожному нагородженому одночасно з врученням М. СРСР видається посвідчення встановленого зразка про нагородження. Держ. органи, громадські орг-ції і службові особи зобов'язані виявляти особливу шану і повагу до осіб, нагороджених М. СРСР. Медалі СРСР померлих громадян, а також нагороджених посмертно, документи про їх нагородження залишаються або передаються їх сім'ям для зберігання. Якщо у померлого немає спадкоємців, його нагороди і документи про нагородження повертаються в Президію Верховної Ради СРСР. Дублікат документа про нагородження гією або ін. М. СРСР в разі його втрати може бути виданий у виняткових випадках Президією Верховної Ради СРСР або органом, який за її уповноваженням провадить нагородження. Позбавлення М. СРСР здійснюється тільки Президією Верховної Ради СРСР у передбачених законом випадках. Забороняється встановлення і виготовлення значків і нагрудних знаків, зовнішньо схожих на М. СРСР. Носіння М. СРСР особою, яка не має на те права, а також їх присвоєння або вчинення ін. незаконних дій щодо них тягне встановлену законом відповідальність. Див. іл. на окремому аркуші, с. 240—241 (розміщення М. СРСР подано в порядку носіння стрічок) і таблицю.

Літ.: Загальне положення про ордени, медалі і почесні звання СРСР. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 липня 1979 р. «Відомості Верховної Ради СРСР». 1979. № 28, ст. 479.

В. В. Мріга.

МЕДА́ЛЬ (франц. médaille, з італ. medaglia, від лат. metallum — метал) — 1) Металевий знак здебільшого круглої чи овальної форми з певним зображенням, випущений на честь якоїсь події (напр., з приводу запуску в СРСР першого у світі штучного супутника Землі) чи видатної особи. З 17—18 ст. право карбування М. належить, як правило, тільки державі. 2) Вид держ. нагороди за заслуги (див., напр., *Медалі СРСР*). 3) Нагороди за досягнення в науці, культурі, економіці тощо (напр., золоті М. ім. М. В. Ломоносова; М. для лауреатів Державних премій УРСР; М. для авторів творів, відзначених літературними преміями, напр., ім. Я. Галана). Див. також *Медальєрне мистецтво*.

МЕДАЛЬЄ́РНЕ МИСТЕ́ЦТВО — різновид дрібної пластики, мистецтво виготовлення форм для відливання і штемпелів для карбування монет та медалей. Як матеріал використовують мідь, срібло, золото та ін. М. м. виникло в Лідії й Старод. Греції з появою мо-

вет. У Старод. Римі поряд з ними в грошовому обігу були й *медальйони*, що виготовлялися на честь знаменних подій. Медалі вперше з'явилися в Пн. Італії в кін. 14 ст. Значного рівня М. м. досягло за доби *Відродження* (Пізанелло, М. де Пасті, Дж. Бальду — Італія, Ж. *Пілон* — Франція, К. Массейс — Нідерланди, А. *Дюрер* — Німеччина). До 16 ст. медалі відливалися; в 16—17 ст. в Англії та Нідерландах при їх виготовленні застосовувалося також гравірування; в 17 ст. було освоєно карбування медалей з високим рельєфом, яке стало основною технікою М. м. Зародження укр. та рос. М. м. пов'язане з появою монет у Київ. Русі (10 ст.), в Росії воно набуло розвитку в 2-й пол. 18— 1-й пол. 19 ст. (С. Юдін, Т. Іванов, К. Леберехт, Ф. *Толстой*, П. Уткін та ін.). З 2-ї пол. 19 ст. поряд з медалями круглої, рідше овальної, форми з'являються прямокутні (плакетки). На Україні народні майстри М. м. виробляли жіночі нашийні окраси — дукачі; в кін. 19 — на поч. 20 ст. було виготовлено медалі до пам'ятних історико-культурних дат, важливих подій (медалі до 100-річчя з дня народження Т. Шевченка; до відкриття пам'ятника І. Котляревському та ін.). Серед представників укр. рад. М. м.— О. Олійник, Г. Пустовійт, І. Севера, Г. Кальченко, А. Німенко, І. Хотінок та ін. Випущено ювілейні медалі до 125-річчя і 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, 100-річчя з дня народження І. Франка, 300 і 325-річчя возз'єднання України з Росією та багато інших.

Літ.: Перша республіканська виставка медальєрного мистецтва. Каталог. К., 1973.

МЕДАЛЬЙО́Н (італ. medaglióne, від medaglia — медаль) — 1) Ювелірна прикраса у вигляді овального футляра, в який вміщують здебільшого мініатюрний портрет. 2) Зображувальна або орнаментальна композиція в овальному обрамленні. Служить для прикрашення фасадів будинків, меблів тощо. Іл. див. до ст. *Золотарство*, т. 4, с. 295.

МЕДА́Н — місто в Індонезії на Пн. о. Суматра, адм. ц. провінції Пн. Суматра. Розташований за 25 км від узбережжя Малаккської прот. (аванпорт М.— Белаван). Залізнична станція, вузол автошляхів. 635,6 тис. ж. (1971). Підприємства гумової, метало- та деревообр., текст., харчосмакової пром-сті. Значний торг. і фінанс. центр. Ун-т Пн. Суматри.

МЕДВЕ́ДЄВ Григорій Сергійович [5 (18).III 1904, с. Малі Лизі, тепер Балтасинського р-ну Тат. АРСР — 20.XI 1938] — удм. рад. письменник. Друкуватися почав 1925. Зб. оповідань «Телеграфні стовпи співають» (1930) — про класову боротьбу в удм. селі; зб. нарисів «Штурм льону» (1932) — про перші роки колг. будівництва. М. створив першу удм. соціально-психологічну трилогію «Лозинське поле»: ч. 1 — «В нове русло» (1932), ч. 2 — «На схилі Кийкара» (1934), ч. 3 — «Великий день» (1936, вид. 1959) — про колективізацію, духовне зростання удм. селянина. Перекладав удм. мовою твори М. Горького.

Тв.: Рос. перекл.— Лозинское поле. М., 1979.

Ф. К. Єрмаков.

МЕДВЕ́ДЄВ Дмитро Миколайович [10 (22).VIII 1898, м. Бєжиця, тепер у складі м. Брянська — 14.XII 1954, Москва] — учасник партизав. руху на Україні під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, полковник, Герой Рад. Союзу (1944), рос. рад. письменник. Член КПРС з 1920. Н. в сім'ї робітника. В роки громадян. війни працював в органах ВЧК, у 20—30-х рр.— в органах ОДПУ — НКВС. У 1941—45 — командир особливого розвідувального загону партизанів на Брянщині, потім командир партизан. загону «Переможці» (з 1943— з'єднання), що діяв на тер. Ровен. і Львів. обл. В складі цього загону був М. І. *Кузнецов*. У своїх книгах, зокрема «Це було під Ровном» (1948), «Сильні духом» (1951), відобразив боротьбу укр. народу проти фашист. загарбників. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, медалями. Портрет с. 428.

Літ.: Цессарский А. Жизнь Дмитрия Медведева. М., 1969.

МЕДВЕ́ДЄВ Олексій Васильович [16 (28).III 1884 — 23.VII 1940] — парт. і держ. діяч УРСР. Член Комуністичної партії з 1904. Н. в с. Сєрнозаводську (тепер Калуз. обл.) в робітн. сім'ї. Проводив революц. роботу в Луганську, Петербурзі, Ризі, Харкові (член Харків. к-ту РСДРП). В 1917 — член Петерб. комітету РСДРП(б) та Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів.

В 1918—21 — на парт. і рад. роботі, в Червоній Армії. В 1923—24 — голова ЦКК КП(б)У — нарком РСІ УРСР. У 1924 — секретар ЦК КП(б)У. В 1925—27 — секретар Дніпроп. окружкому КП(б)У. В 1927—29 — другий секретар ЦК КП(б)У. В 1924—30 — член ЦК, 1930—34—ЦКК ВКП(б); 1924—29 — член ЦК КП(б)У. В 1925—27 — кандидат, 1924—25 і 1927—29 — член Політбюро ЦК КП(б)У. Член ВУЦВК і ЦВК СРСР кількох скликань.

МЕДВЕ́ДЄВ Сергій Сергійович [5 (17).V 1891, Москва — 13.VIII 1970, там же] — рад. фізико-хімік, акад. АН СРСР (з 1958). Закінчив Гейдельберзький (1914) і Моск. (1918) ун-ти. З 1922 до кінця життя працював у Фізико-хім. ін-ті ім. Л. Я. Карпова. Осн. праці — дослідження механізмів реакцій окислення, а також радикальної та іонної полімеризації. Довівши, що полімеризація — ланцюговий процес, М. заклав основи теорії полімеризації. Праці М. дали змогу розробити пром. методи синтезу багатьох полімерів. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946. Премія ім. С. В. Лебедєва АН СРСР, 1971 (посмертно). Портрет с. 428.

МЕДВЕ́ДЄВА Ніна Борисівна [15 (27).XII 1899, Саратов — 26.V 1969, Київ] — укр. рад. патофізіолог, член-кор. АН УРСР (з 1939), засл. діяч науки УРСР (з 1941). В 1921 закінчила мед. ф-т Сарат. ун-ту. В 1925—31 — асистент 2-го Моск. ун-ту, а з 1931 працювала в ін-ті експеримент. біології та патології у Києві (з 1953 — Ін-т фізіології ім. акад. О. О. Богомольця АН УРСР). Праці М. присвячені питанням патофізіології та ендокринології, зокрема вивченню біодинаміки протеїдів, біол. значення сірки тощо; виділила гормон — кортикалін. Співавтор посібника з патологічної фізіології. Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

МЕДВЕ́ДІВСЬКЕ РОДО́ВИЩЕ ГА́ЗУ — родовище природного горючого газу в *Дніпровсько-Донецькій западині*. Розташоване поблизу с. Медведівки Кегичівського району Харків. обл. УРСР. Пов'язане з похованою складкою гірських порід палеозойського віку, ускладненою соляним штоком (див. *Соляна тектоніка*). Пл. 29,5 км². Родовище багатопластове, поклади газу масивного типу, склепінні. Осн. запаси газу і конденсату (див. *Конденсат газовий*) — в верхньокам.-вуг. і нижньопермських відкладах. Глиб. залягання газоносної товщі 2900—3900 м. Газ переважно метановий (90—91,5% метану); містить також 6,2—7,5% важких вуглеводів, 1,3—1,4% азоту, 0,16—0,25% вуглекислого газу. Густ. газу 0,619 кг/м³. Родовище відкрито 1969, експлуатують — з 1978. Газ надходить до газопроводу Шебелинка — Москва.

Д. Є. Недзельський.

МЕДВЕ́ДКІН Олександр Іванович [н. 24.II (8.III) 1900, м. Пенза] — рос. рад. кінорежисер і кінодраматург, нар. арт. СРСР (з 1979). Член КПРС з 1920. З 1927 — на студії «Держвійськкіно». Поставив короткометражні сатиричні кінокомедії-казки: «Фруктиовочі», «Про білого бичка» (обидві — 1931), «Тит» (1932); повнометражні худож. фільми: «Щастя» (1935), «Визволена земля» (1946) та ін. Під час Великої Вітчизн. війни керував фронтовими групами кінооператорів. З 1948 — на Центр. студії документальних фільмів. Автор сценаріїв та режисер фільмів: «Обережно — маоізм!», «Ніч над Китаєм», «Пекін — тривога людства» (всі — 70-і рр.). Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1974. Портрет с. 428.

МЕДВЕДО́ВСЬКИЙ Самуїл Петрович [12 (24).I 1891, м. Золотоноша, тепер Черкас. обл.— 5.IV 1924, Ленінград, похований у Москві] — рад. військ. діяч, учасник громадян. війни на Україні. Член Комуністичної партії в 1917. Н. в сім'ї шевця. З 1912 — в армії. Учасник 1-ї світової війни. В 1917 як виборний командир гарнізону м. Бердичева керував ліквідацією вогнища контрреволюції в місті, член військ.-революц. к-ту Пд.-Зх. фронту. В 1918—20 — командир червоногвард. загону, заст. команд. 4-ю Укр. Рад. армією, заст. командира і командир 16-ї стрілецької д-зії, команд. групою військ, які вели бої проти австро-нім. окупантів, денікінців і військ бурж.-поміщицької Польщі. Нагороджений 2 орденами Червоного Прапора.

МЕДВЕ́ДЬ Левко Іванович [н. 5 (18).VI 1905, с. Чорна Гребля, тепер Бершад. р-ну Вінн. обл.] —

Медальєрне мистецтво. В. М. Прядка. Ювілейна медаль до 930-річчя Київського Софійського собору. Бронза. 1968.

Медальєрне мистецтво. Г. Н. Кальченко. Ювілейна медаль до 100-річчя з дня народження Лесі Українки. Бронза. 1971.

Хімічний склад квіткового меду

Показники	Середня кількість, %
Інвертний цукор (в основному глюкоза і фруктоза)	74,41
Вода	18,08
Тростинний цукор	1,30
Декстрини і нецукрові речовини	4,76
Азот у перерахунку на білок	0,45
Органічні кислоти	0,10
Мінеральні солі	0,19
Кислотність у перерахунку на мурашину кислоту	0,10

Д. М. Медведєв.

С. С. Медведєв.

О. І. Медведків.

український радянський гігієніст, академік АМН СРСР (з 1969), засл. діяч науки УРСР (з 1965). Член КПРС з 1929. Закінчив Вінн. фарм. (1927) і Київ. мед. (1939) ін-ти. В 1947—52 — міністр охорони здоров'я УРСР, одночасно в 1944—51 — зав. кафедрою гігієни праці Київ. мед. ін-ту. В 1952—64 — директор Київ. н.-д. ін-ту гігієни праці і профзахворювань, з 1964 — директор Всесоюзного н.-д. ін-ту гігієни і токсикології пестицидів, полімерних і пластичних мас (Київ). Один із засновників школи рад. гігієністів і токсикологів, нового напряму гігієнічної науки — гігієни і токсикології пестицидів. Праці — з питань гігієни с.-г. праці і профзахворювань, гігієни і токсикології пестицидів, історії розвитку рад. охорони здоров'я тощо. М.— акад. Міжнар. академії по охороні навколишнього середовища (з 1973), почесний Президент Міжнар. асоціації сільс. медицини і сільс. охорони здоров'я (з 1969). Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

Ю. І. Кундієв.

МЕДВЕ́ЖЕ РОДО́ВИЩЕ ГАЗУ — родовище природного горючого газу на Пн. Тюмен. обл. РРФСР, в Ямало-Ненец. авт. окрузі. Пром. поклади газу — у пісках і алевролітах сеноманського віку (див. *Сеноманський вік і ярус*) на глиб. від 1050 до 1200 м. Газ метановий (містить 98% метану). Родовище відкрито 1967, експлуатують з 1972.

Ф. К. Салманов.

МЕДЕЛЬЇН — місто на Пн. Зх. Колумбії, адм. ц. департаменту Антьокія. Залізнична станція, вузол автошляхів, аеропорт. 1,2 млн. ж. (1976). Значний пром. центр країни — текст., металообробна, хім.-фармацевтична, буд. матеріалів, шкіряно-взут. пром-сть; металург. з-д. Поблизу М.— добування золота, срібла і платини. Ун-т, гірнича академія. М. засн. 1675.

МЕДЕ́НИЦЯ, Меденичі — селище міського типу Дрогобицького р-ну Львів. обл. УРСР, за 21 км від залізнич. ст. Дрогобич. 3,8 тис. ж. (1980). Вперше згадується в документах 1395 під назвою Меденичі на землях, загарбаних польс. феодалами. В 1772—1918 М. перебувала під владою Австрії (з 1867 — Австро-Угорщина). В 1919 окупована бурж.-поміщ. Польщею. З 1927 тут діяв підпільний комітет КПЗУ, під керівництвом якого 1933, 1934, 1935 відбувалися страйки і демонстрації. В 1939 М. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР.

З 1940 М.— с-ще міськ. типу. У селищі — комбікормовий і хлібний з-ди, хім. цех Дрогобицького з-ду побутової хімії, комбінат комунальних підприємств тощо. Сільс. профес.-тех. уч-ще, 2 середні та музична школи; лікарня, поліклініка. Будинок культури, кінотеатр, 5 бібліотек.

МЕДЕ́О — зимовий спортивний комплекс з штучним льодовим покриттям, один з найбільших у світі. Розташований поблизу Алма-Ати, в горах Заілійського Алатау (на вис. 1691 м над р. м.). Став до ладу 1951. Після реконструкції 1970—72 пл. доріжок та поля на М. становить 10,5 тис. м²; стадіон — на 12,5 тис. місць. Район М.— місце масового відпочинку.

МЕДЕ́Я (Μήδεια) — у грец. міфології чарівниця, дочка колхідського царя Еета, онука *Геліоса*. М. закохалась у *Ясона*, ватажка *аргонавтів*, і допомогла йому здобути *золоте руно*. Після десяти років подружнього життя Ясон задумав покинути М. і одружитися вдруге. М. вбила суперницю, її батька і двох своїх синів від Ясона. Образ М. відтворено в мистецтві й л-рі (Евріпід, Овідій, Сенека, П. Корнель, Ф. Грільпарцер та ін.).

МЕДЖИБІЖ, Межибіж — селище міського типу Летичівського р-ну Хмельницької обл. УРСР. Розташований при впадінні р. Бужка в Пд. Буг, за 20 км від залізнич. ст. Деражня. 2,1 тис. ж. (1980). Вперше згадується в *Іпатіївському літописі* під 1146. В 40-х рр. 14 ст. М. захопили литовські, 1434 — польс. феодали. В 1593 М. дістав *магдебурзьке право*. В 1672 М. загарбала султанська Туреччина, 1699 відійшов до Польщі. Після 2-го поділу Польщі (1793) М. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в кінці листопада 1917. У М.— плодоконсервний і цегельний з-ди, цех Летичівського харч. комбінату, рибокомбінат, виробниче відділення Летичівської райсільгосптехніки, комбінат побутового обслуговування тощо. 2 заг.-осв. та музична школи, лікарня, Будинок культури, 3 б-ки, філіал Хмельн. краєзнавчого музею. Архіт. пам'ятки: замок (14—16 ст.; іл. див. до ст. *Замок*, т. 4, с. 194) з мурами і вежами, палац, Святотроїцький костьол (обидва — 16 ст.).

МЕДЖИБО́ЖСЬКИЙ Мирон Якович [н. 12 (25).X 1912, с. Муровані Курилівці, тепер смт Вінницької обл.] — укр. рад. вчений у галузі металургії сталі, доктор тех. наук (з 1961), професор (з 1963). Член КПРС з 1944. Закінчив (1938) Донецький індустріальний (тепер політех.) ін-т, працював на металург. з-дах Макіївки, Донецька і Златоуста, 1948—63 — у Сибірському металург. ін-ті (м. Новокузнецьк), 1963—66 — в Донецькому н.-д. ін-ті чорної металургії. З 1966 — в Ждановському металург. ін-ті. Осн. дослідження — з кінетики фізико-хім., теплота масообмінних процесів у сталеплавильних ваннах, інтенсифікації сталеплавильних процесів у великих агрегатах. Держ. премія УРСР, 1978.

МЕ́ДЖЛІС (араб.— збори, рада) — 1) Однопалатний парламент Мальдівської Республіки. 2) В деяких східних країнах вживана назва органу законодавчої влади або однієї з його палат.

МЕ́ДИКО-ГЕНЕТИ́ЧНА КОНСУЛЬТА́ЦІЯ — форма медичної допомоги, один з основних заходів профілактики *спадкових хвороб*. До М.-г. к. звертаються за порадою здорові батьки дітей, що мають якийсь дефект або хворих на спадкові хвороби; батьки, один з яких хворіє на спадкову хворобу; здорові батьки, що мають родичів з дефектом розвитку або хворих на спадкові хвороби; подружжя, які перебувають у кровноспорідненому шлюбі та ін. При М.-г. к. діагностують (див. *Діагностика*) спадкові хвороби, провадять диспансеризацію (див. *Диспансер*) хворих, виявляють клінічно здорових осіб із спадковою схильністю до захворювань і осіб, які є гетерозиготами (див. *Гетерозиготність*) з патологіч. *геном*, виявляють тип успадковування, *пенетрантність* і *експресивність* мутантних (див. *Мутація*) генів і ступінь ризику захворювання у нащадків. Цей ступінь великий, якщо імовірність виникнення патології 1 : 1—1 : 10, відносно малий при імовірності 1 : 10—1 : 20 і малий, якщо імовірність 1 : 20 і менша. М.-г. к. провадять за допомогою методів *генетики людини* і *генетики медичної*. Використання пренатальної діагностики (дослідження навколоплідної рідини, взятої у жінки в ранні строки *вагітності*, морфологічний аналіз *амніону* або *плаценти*) дає змогу виявити понад 70 спадкових хвороб; у разі їх наявності рекомендують перервати вагітність. М.-г. к допомагає лікарям діагностувати спадкові хвороби, використовуючи спец. генетичні методи дослідження, а також пропагує медико-генетичні знання і правила генетичної гігієни серед лікарів і населення. Протягом останніх 8 років на Україні М.-г. к. одержали понад 23 тис. чоловік (в лікарняних закладах, н.-д. ін-тах).

МЕ́ДИКО-САНІТА́РНА ЧАСТИ́НА — комплексна мед. установа в СРСР, що об'єднує всі мед. заклади, які обслуговують робітників та службовців даного підприємства. До складу М.-с. ч. можуть входити *лікарня з поліклінікою* або *амбулаторією*, *медичні пункти*, профілакторій, *дитячі ясла* тощо. М.-с. ч. забезпечують кваліфіковану мед.-сан. допомогу, проводять оздоровчі, профілактичні заходи, спрямовані на зміцнення здоров'я трудящих, на зниження захворюваності та травматизму на підприємстві. Свою роботу М.-с. ч. проводять за принципом цехового дільничного обслуговування та за диспансерним методом. М.-с. ч. підпорядковані місцевим органам охорони здоров'я.

МЕДИ́НСЬКИЙ Євген Миколайович [27.II (11.III) 1885, Ялта, тепер Крим. обл.— 6.III 1957, Москва] — рос. рад. педагог і вчений, дійсний член АПН РРФСР (з 1944). Навчався в Харкові. У 1914 закінчив Петерб. ун-т. Пед. і наук. діяльність почав 1911. У 1917—26 — на викладацькій і керівній роботі в системі Наркомосу РРФСР. В 1944—48 — в н.-д. ін-ті теорії й історії педагогіки, директор Б-ки з нар. освіти ім. К. Д. Ушинського у Москві. М. розробляв гол. чин. проблеми історії педагогіки і школи, а також питання позашкільної освіти. Нагороджений орденом Леніна.

Тв.: История педагогики в связи с экономическим развитием общества, т. 1—3. М., 1925—29; Історія російської педагогіки до Великої Жовтневої соціалістичної революції. К.— Х., 1938; Братські школи України і Білорусії в XVI—XVII століттях. К., 1958.

М. М. Гриценко.

МЕДИТА́ЦІЯ, медитативна лірика (від лат. meditacio — роздум) — різновид ліричного твору, в якому виражаються переживання і філософські роздуми поета над проблемами життя і смерті, міркування про дружбу, кохання, природу тощо. Найбільшого поширення медитативна форма лірики набула в 19 ст. До М. звертаються й радянські поети, вкладаючи в неї новий зміст.

У рос. поезії М. писали О. Пушкін і М. Лермонтов, Ф. Тютчев і О. Блок, А. Ахматова і Л. Мартинов; в укр.— М. Рильський («Медитація»), П. Тичина («Похорон друга»), А. Малишко («Медитація») та ін. *Г. Ф. Семенюк.*

МЕДИЦИ́НА (лат. medicina — лікувальна наука) — галузь наукової та практичної діяльності, основним завданням якої є пізнання процесів, що відбуваються в організмі здорової і хворої людини, з метою збереження і зміцнення її здоров'я, а також розроблення заходів розпізнавання і лікування хвороб та запобігання їх виникненню. М., яка є частиною *природознавства*, в своєму розвитку тісно пов'язана з досягненнями заг. *біології, генетики, анатомії, фізіології*, а також *фізики* та *хімії*. Зачатки лікування виникли на найранішніх стадіях існування людини. З розшаруванням суспільства на класи, за часів рабовласницького ладу, лікувальна справа виділилась у самостійну професію. На Сході набула розвитку т. з. жрецька, або храмова, М. Значних успіхів досягла М. античного світу (давньогрец. лікар *Гіппократ*, римський природознавець К. *Гален*, александрійські лікарі Герофіл і Ерасістрат). Давньокитайська М. використовувала понад 2000 лікарських засобів (женьшень, камфору та ін.), застосовувала метод *голкотерапії*. Відносно високого рівня досягли в старод. Індії анатомія і хірургія. Нагромадження практичних мед. спостережень продовжувалось і в середні віки. Виникли спец. заклади для лікування хворих і поранених, монастирські лікарні для цивільного населення (7 ст.). Хрестові походи, що супроводжувалися *міграцією населення*, сприяли виникненню спустошливих епідемій і зумовили в Європі створення *карантинів*. Візантійська та арабська М. збагатила мед. науку новими описами симптомів хвороб і лікарських засобів. Значну роль у розвитку М. відіграв таджицький вчений *Ібн-Сіна* (Авіценна). У Давньоруській феод. державі поряд з монастирською М. продовжувала розвиватися народна М. В 11—12 ст. в Переяславі та Києві, в 13 ст. у Львові були створені лікарні. Лікарською справою на Україні здавна займалися лікарі-емпірики («ліковці»), аптекарі («зелійники»), костоправи, цирульники. Значний крок у розвитку М. був зроблений в епоху Відродження (15—18 ст.). Швейц. лікар *Парацельс* виступив з пропагандою М., яка грунтувалася на досвіді та знаннях, запровадив у лікарську практику різні хім. речовини і мінеральні води. А. *Везалій* описав будову і функції тіла людини. Англ. лікар У. *Гарвей* створив учення про *кровообіг*. У галузі практичної М. найважливішими подіями 16 ст. були створення італ. лікарем Дж. Фракасторо вчення про контагіозні (заразні) хвороби і розробка перших наук. основ хірургії франц. лікарем А. *Паре*. Зростання пром. виробн. привернуло увагу до вивчення профес. захворювань. На рубежі 17—18 ст. італ. лікар Б. Рамаццініе поклав початок вивченню пром. патології та гігієни праці. З розвитком медицини зароджуються в різних країнах мед. навч. заклади. У 18 ст. в Росії було створено Академію наук (1724) і Медичну колегію (1763) — адм. центри в галузі М., а також відкрито кілька мед. шкіл. В 1764 було відкрито мед. ф-т Моск. ун-ту, 1773 — Медичний колегіум у Львові, який у 1784 об'єднався з мед. ф-том Львів. ун-ту, 1787 — *Єлизаветградську медико-хірургічну школу*. 1798 — Медико-хірургіч. академію у Петербурзі, 1804 — в Москві. Одним з основних джерел, що комплектували слухачів мед. шкіл, була *Київська академія*, де наприкінці 18 ст. почали викладати медицину (в 1802 був відкритий мед. клас — першим його викладачем став О. Ф. Масловський). В 2-й пол. 18 ст.— 1-й пол. 19 ст. було закладено основи військ. й морської гігієни. Одним з основоположників *епідеміології* був укр. лікар Д. С. *Самойлович* (2-а пол. 18 ст.). Нім. вчений Р. *Кох* став одним з основоположників *мікробіології*. Основи експериментальної *фармакології* й *токсикології* заклав франц. фізіолог і патолог К. *Бернар*. Праці нім. фізіолога Г. *Гельмгольца*, чеш. біолога Я. *Пуркинє* сприяли прогресу *офтальмології*.

Збільшується кількість мед. учбових закладів. Зокрема на Україні 1805 було відкрито мед. ф-т при Харків., 1841 — при Київ. ун-тах (склалися відомі київ., харків., а згодом й одеська мед. школи); виникли мед. наукові т-ва (при Моск. ун-ті 1805, у Києві — див. *Товариство київських лікарів*), видавалося кілька мед. журналів. Ще в 1-й пол. 19 ст. працями Є. Й. Мухіна, І. Є. Дядьковського, О. М. Філомафітського та ін. було закладено основи фізіол. напряму у вітчизн. медицині. Праця І. М. *Сєченова* «Рефлекси головного мозку» (1863) мала вирішальний вплив на формування матеріалістич. погляду лікарів. Фізіол. підхід та ідеї невризму використали в клініч. медицині С. П. *Боткін* і О. О. Остроумов. Поряд з ними світову славу вітчизняній терапії принесли праці рос. та укр. вчених — терапевтів Г. А. *Захар'їна* і В. П. *Образцова*, хірургів М. І. *Пирогова*, В. О. *Караваєва* і Ю. К. *Шимановського*, анатома В. О. *Беца* та ін. Погляди С. П. Боткіна справили глибокий вплив на І. П. *Павлова*, вчення якого про *вищу нервову діяльність* визначило шляхи розв'язання багатьох проблем як теоретич., так і клініч. М. В середині й особливо в 2-й пол. 19 ст. в самостійні науки виділилися *педіатрія*, *невропатологія* і *психіатрія*. Значний вклад у розвиток лікувальної М. зробили представники *земської медицини*. Праці Л. *Пастера* сприяли розвиткові медичної мікробіології, *антисептики* і *асептики*. З діяльністю І. І. *Мечникова* пов'язані перехід до вивчення ролі самого організму в розвитку інфекційного процесу і з'ясування причин виникнення *імунітету*. Працями нім. вченого М. Петтенкофера, рос.— О. П. Доброславіна та Ф. Ф. Ерісмана, укр.— В. А. Субботіна та ін. було розроблено наук. основи *гігієни*. Відкриття у 20 ст. В. К. *Рентгеном* т. з. Х-променів поклало початок *рентгенодіагностиці*. Дослідження в галузі ядерної фізики зумовили розвиток *радіобіології*, радіаційної гігієни, *променевої терапії*. Працями голл. фізіолога В. Ейнтховена і вітчизн. фізіолога О. Ф. Самойлова в клінічну практику було запроваджено *електрокардіографію*. Завдяки розвиткові електроніки в 2-й пол. 20 ст. з'явились принципово нові заходи реєстрації діяльності органів і систем за допомогою різних сприймальних, передавальних та записувальних приладів, створено *органи штучні*. Активно розвивається *кібернетика медична*. Створено автоматич. системи регулювання наркозу, дихання, артеріального тиску під час операцій тощо. З розвитком авіації у 20 ст. зародилась *авіаційна медицина*. Польоти людини в космос спричинилися до виникнення *космічної медицини*. Інтенсивно розвивається *генетика медична*. В 2-й пол. 20 ст. в самостійний розділ теоретич. і клініч. М. виділилося вчення про *алергії — алергологія*. На початку 20 ст. нім. лікар П. Ерліх заклав основи хіміотерапії. У 1939—41 англ. вчені Х. Флорі і Е. Чейн поклали початок ері *антибіотиків*. У 1942 в лабораторії З. В. Єрмолової (СРСР) одержано вітчизн. пеніцилін. Успішно розвивалося виникле у 20 ст. вчення про *вітаміни*, відкриті рос. ученим М. І. Луніним. Створене в кінці 19 ст. франц. ученим Ш. Браун-Секаром та ін. вчення про залози внутр. секреції виділилося у самостійну дисципліну — *ендокринологію*. На Україні на початку 20 ст. розвиткові ендокринології сприяли праці В. П. *Комісаренка*, Н. Б. *Медведєвої*, С. Г. *Генеса* та ін. Перемога Великої Жовтн. соціалістич. революції забезпечила великі успіхи рад. М. В СРСР М. є держ. справою і має плановий характер. В нашій країні створена система організації мед. науки, яка тісно пов'язана з практикою *охорони здоров'я*. Відмітна риса М. в СРСР — її профілактичний напрям. В результаті послідовного здійснення соціально-профілактичного напряму М. ще в передвоєнні роки в СРСР було ліквідовано багато епідеміч. захворювань, створено мережу курортів і вперше розроблено основи соціалістич. *курортології*. Основоположники рад. *гігієни соціальної* рад. вчені М. О. *Семашко*, З. П. Соловйов, зокрема укр.— С. С. Каган, С. І. Радченко, Д. І. Ульянов та ін., спираючись на марксистське положення про провідну роль соці-

Л. І. Медведь.

Медея. Фрагмент настінного розпису з Геркуланума. Національний музей. Неаполь.

альних умов життя у виникненні захворювань та запобіганні їм, розробили теоретичні основи рад. охорони здоров'я і накреслили соціальні заходи по збереженню й відновленню здоров'я населення. Великий вплив на розвиток М. в СРСР мали праці рад. анатомів В. М. *Тонкова*, Д. А. Жданова, зокрема українських — Ф. А. Волинського, В. П. Воробйова, М. С. Спірова, патоморфологів — М. М. Аничкова, О. І. Абрикосова, І. В. Давидовського, в т. ч. укр.— М. Ф. Мельникова-Разведенкова, О. І. *Смирнової-Замкової*, Є. І. *Чайки*, М. К. Даля та ін.; фізіологів — І. П. Павлова, Л. А. *Орбелі*, П. К. *Анохіна*, в т. ч. укр.— О. О. *Богомольця*, М. М. *Сиротиніна*, Г. В. Фольборта, Д. С. *Воронцова* та ін. Досягнення клініки внутр. хвороб спирались на фундаментальні дослідження основоположників рад. М.— М. П. Кончаловського, Д. Д. Плетньова, Г. Ф. Ланга, зокрема укр.— М. Д. *Стражеска*, Ф. Г. *Яновського*, М. М. *Губергріца*, В. М. *Іванова* та багатьох ін. Значний вклад у вивчення серцево-судинних захворювань (див. *Кардіологія*), органів травлення (див. *Гастроентерологія*), нирок, системи крові внесли В. Х. Василенко, В. М. Виноградов, М. С. Вовсі, Й. А. Касирський, О. Л. Мясников, Є. М. Тареєв, а також укр.— О. О. Богомолець, М. О. *Ясиновський*, Д. Ф. *Чеботарьов*, А. К. *Міхньов*, Ф. Я. Примак, О. Й. *Грицюк*, І. І. *Крижанівська*, Л. Т. *Мала* та ін. Особлива увага в СРСР приділяється гігієні і харчуванню дитини, вивченню анатомо-фізіол. особливостей дитячого організму, його реактивності, особливостям клінічного перебігу й лікування хвороб раннього дитячого віку (О. А. Кисіль, Г. Н. Сперанський, О. Ф. Тур, укр. педіатри — В. О. Бєлоусов, О. М. *Хохол*, П. С. Мощич). Розроблялись і вдосконалювались способи наркозу й антибактеріальна терапія, створювалися умови для розвитку хірургії серця та легень, *трансплантації* органів (В. М. Шамов, С. С. Юдін, Б. В. *Петровський* та ін.). Розвиток *хірургії* на Україні за рад. часу пов'язаний з діяльністю М. М. *Волковича*, О. П. *Кримова*, В. М. Шамова, М. С. *Коломійченка*, О. О. Федоровського, Г. Г. *Караванова*, О. О. *Шалімова* та ін., зокрема воєнно-польової хірургії, *травматології* та *ортопедії* — з діяльністю М. І. *Ситенка*, І. М. *Іщенка*, М. П. *Новаченка*, О. Г. Єлецького, Ф. Р. Богданова та ін. Праці рад. вчених А. Л. Полєнова й М. Н. *Бурденка* (в т. ч. укр. — О. І. *Арутюнова*, А. П. *Ромоданова* та ін.) сприяли розвиткові вітчизн. *нейрохірургії*, праці С. П. Федорова, укр. вченого А. А. *Чайки* — *урології*. Розвиток кардіохірургії в СРСР пов'язаний з іменами О. М. *Бакулєва*, П. А. Купріянова, Б. В. Петровського, О. О. *Вишневського*, Є. М. Мелашкіна, укр. вчених М. М. *Амосова*, М. С. Коломійченка, О. О. Шалімова та ін., хірургії черевної порожнини — І. І. Грекова, А. В. Мартинова, С. І. *Спасокукоцького*, Є. С. Юдіна та ін. На поч. 20 ст. формується *онкологія*, основоположниками якої в СРСР були М. М. Петров, П. О. Герцен та ін., в т. ч. укр. вчені — О. А. *Кронтовський*, М. В. Магат, О. Д. Тимофєєвський, Р. Є. *Кавецький* та ін. Розвиткові офтальмології сприяли праці М. Й. *Авербаха*, В. П. Одинцова, а також укр. рад. вчених С. С. Головкіна, В. П. *Філатова*, А. Г. Васютинського, Н. О. *Пучківської* та ін. Наук. основою боротьби з інфекційними хворобами стали праці укр. рад. вченого Л. В. *Громашевського*. Значний внесок у розвиток епідеміології, мед. мікробіології зробили укр. рад. вчені О. М. *Марзєєв*, Д. П. Гриньов, А. М. Зюков, В. Г. *Дроботько*, Г. Х. Шахбазян та ін. Метод специфічної профілактики інфекційних захворювань за допомогою *вакцин* і сироваток, що спирається на досягнення мікробіології і вірусології, мав вирішальне значення в боротьбі з віспою, дифтерією, поліомієлітом та деякими ін. інфекціями. Профілактичний напрям, держ. характер М., планування охорони здоров'я — це принципи, втілені на практиці в СРСР та ін. соціалістичних країнах; вони здобувають все зростаюче міжнар. визнання. 23-я Всесвітня асамблея охорони здоров'я (1970) з ініціативи делегації СРСР прийняла резолюції про проголошення відповідальності держави й суспільства за охорону здоров'я населення й проведення заходів громадської та індивідуальної профілактики, забезпечення всього населення кваліфікованою й безплатною профілактичною і лікувальною допомогою. Під впливом соціально-екон. змін та успіхів М. відбулися суттєві зміни в стані здоров'я населення, зменшилися показники смертності. В економічно розвинутих країнах ліквідовано особливо небезпечні епідемічні захворювання (чума, в усьому світі — віспа та ін.); скоротилася захворюваність на дитячі інфекції. Залишається актуальною проблема боротьби з грипом, вірусним гепатитом та ін. вірусними захворюваннями. Серцево-судинні захворювання в економічно розвинутих країнах стали осн. причиною як смертності, так і інвалідності, в т. ч. у найцінніших для суспільства вікових групах населення. Особливого значення набули проблеми, пов'язані з ішемічною хворобою серця, інфарктом міокарда, гіпертонічною хворобою й судинними ураженнями центральної нервової системи, на які припадає 80—85% випадків смерті від серцево-судинних захворювань. Гостра проблема М.— злоякісні новоутворення. Смертність від них у більшості економічно розвинутих країн збільшилася за 50 років у 2—3 рази. Щороку в світі вмирає від раку бл. 2 млн. чоловік. Важливою проблемою М. є боротьба зі зростанням захворюваності на нервово-психічні хвороби. Вони охоплюють 6—8% всього населення.

Національним лихом у багатьох капіталістич. країнах стали алкоголізм і наркоманія. Гострого соціального й політ. значення набула проблема охорони та оздоровлення навколишнього середовища. Боротьба за оздоровлення навколишнього середовища, *охорона природи* має міжнародне значення.

Найвищим органом, що відповідає за стан і розвиток М. в країні, є МОЗ СРСР, зокрема на Україні — МОЗ УРСР. Заг. наук. керівництво і контроль, координацію досліджень найважливіших напрямів мед. науки здійснює *Академія медичних наук СРСР* (1944). Для розв'язання найважливіших питань М. в СРСР створено широку мережу н.-д. ін-тів мед. профілю. Лише в УРСР функціонують 45 таких ін-тів (див. ст. про окремі ін-ти за профілем). Осередками розвитку М. є також *медичні інститути* й ін-ти підвищення кваліфікації лікарів. Значну роль у популяризації досягнень мед. науки відіграють *медичні журнали* і *медичні наукові товариства* (див. також *Медична освіта*).

Літ.: Кузьмин М. К. История медицины. М., 1978; Романенко А. Ю. Заради здоров'я людини. К., 1978.

А. Ю. Романенко.

МЕДИ́ЧНА ГЕОГРА́ФІЯ — галузь медицини, що вивчає вплив природних і соціальних умов на захворюваність населення в різних районах земної кулі. Поняття М. г. вперше запровадив у 17 ст. італ. вчений Б. Рамаццініні. Нерівномірність поширення хвороб зумовлена природними (клімат, ландшафт, *фауна*, склад питної води тощо) та соціальними (побут, культура, характер трудової діяльності, транспортні засоби та ін.) факторами. Так, захворювання на *малярію* можливе в місцевостях з відносно теплим і вологим кліматом і наявністю водойм, придатних для виплоду *малярійних комарів;* ендемічний *зоб* спостерігається в районах з нестачею йоду у питній воді; серцево-судинні захворювання найбільш поширені в економічно розвинутих і цивілізованих країнах. М. г. дає змогу прогнозувати захворюваність і організувати профілактичні заходи.

Літ.: Алфимов Н. Н. Очерки по медицинской географии морей Советского Союза. Л., 1973.

Ю. І. Кукля.

МЕДИ́ЧНА ЕЛЕКТРО́НІКА — науковий напрям у технічній електроніці, метою якого є розробка електронних приладів для експериментальних, профілактичних та клінічних досліджень і лікування людини. Мед. електронні прилади та пристрої застосовують для збирання, підсилення, реєстрації, індикації, відображення та аналізу мед. *інформації*; лікарського впливу на людину; керування деякими функціями людського організму; заміни функцій окремих органів і систем людини; електронного моделювання процесів діяльності деяких систем і органів людини та *біоелектричного керування* ними. Збирають медичну інформацію за допомогою датчиків. В М. е. велику увагу приділяють створенню т. з. аналізаторів — пристроїв, що діють автономно або в комплексі з *цифровими обчислювальними машинами*. Поряд з простими приладами створюються складні інформаційно-вимірювальні та інформаційно-слідкуючі системи з багатьма програмами обробки інфор-

мації, а також багатофункціональні аналізатори для клініко-діагностичних та біохім. лабораторій. Див. також *Біоніка, Кібернетика біологічна. Кібернетика медична.* *А. О. Попов.*

МЕДИ́ЧНА ОСВІ́ТА — система фахової підготовки й удосконалення *лікарів, провізорів,* серелнього мед. персоналу і науково-пед. медичних кадрів. В Росії першу мед. школу було відкрито 1654 у Москві. У 18 ст. було організовано ряд госпітальних шкіл (Москва, Петербург, Кронштадт). З 1764 почав працювати мед. ф-т Моск. ун-ту, з 1798 — петерб. і моск. Медико-хірург. академії. На Україні 1787—97 діяла вища *Єлизаветградська медико-хірургічна школа;* 1773—84 серед. мед. персонал готував *Медичний колегіум* у Львові. В *Київській академії* на поч. 19 ст. функціонували мед. класи. При Львів. ун-ті мед. ф-т існував 1784—1805 і 1894—1939. При Харків. (1805), Київ. (1841) ун-тах, Новоросійському ун-ті в Одесі (1900) були створені мед. ф-ти. В 1912—16 були відкриті Вищі жіночі мед. курси у Києві (з 1916—Жіночий мед. ін-т), Харкові, Одесі й Катеринославі. В серед. 19 ст. були створені середні мед. заклади (зокрема, в Києві — фельдшерська школа, 1842; військ.-фельдшерська школа, 1870; курси мед. сестер, 1877). На поч. 20-х рр. в СРСР на базі мед. ф-тів почали створювати *медичні інститути* (повністю мед. ф-ти, які були ще в складі ун-тів, реорганізовано 1930 в самостійні мед. ін-ти і передано до системи Наркоматів охорони здоров'я). У 1941 в УРСР налічувалось 14 мед. ін-тів. У 1945 строк навчання на лікувальних, педіатричних і сан.-гіг. ф-тах було збільшено до 6, а в стоматологічних (у Києві з 1953 став стомат. ф-том мед. ін-ту) і фарм. ін-тах (1949) до 5 років. У 1968 введено систему первинної спеціалізації (*інтернатура*) лікарів. У 1979/80 на Україні діяло 14 мед., 1 фарм. ін-т (Харків) і мед. ф-т Ужгородського ун-ту. Підготовка наук.-пед. кадрів здійснюється в системі *аспірантури* і клінічної *ординатури;* удосконалення і спеціалізація лікарів — в *інститутах вдосконалення лікарів* і в деяких мед. ін-тах на ф-тах удосконалення лікарів. Серед. мед. персонал готують у *медичних училищах.* Див. також *Медицина.*

В. М. Гирін.

МЕДИ́ЧНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь пром-сті, підприємства якої виробляють лікарські засоби, вітаміни, перев'язні та шовні матеріали, мед. техніку та ін. продукцію мед. призначення. В СРСР М. п. включає *хіміко-фармацевтичну промисловість, медичної техніки промисловість* і пром-сть по виробн. мед. виробів із скла, фарфору і пластмас, виробів для пакування і фасування лікар. засобів, зуболікар. і зуботех. матеріалів. *М. Г. Єна.*

МЕДИ́ЧНА ПСИХОЛО́ГІЯ — розділ психології, що вивчає роль *психіки* в умовах виникнення і протікання хвороб людини, а також відновлення її здоров'я. Засновником М. п. вважають нім. психолога і філософа 19 ст. Р. Г. Лотце. До М. п. входять клінічна психологія, *патопсихологія,* клінічна психосоматологія, клінічна *нейропсихологія, геронтопсихологія,* психофармакологія та ін. М. п. велику увагу приділяє *анамнезові* — вивченню переживань пацієнта від раннього дитинства до моменту настання хвороби. Бере до уваги як зовнішні (природні і соціальні) умови виникнення хвороби, так і внутрішній стан хворого, його переживання, силу і тривалість травмуючих психіку факторів. М. п. вважає, що кожна хвороба є хворобою особистості в цілому, а не окремого органа, тому лікареві треба знати не лише організм, а й психіку людини. М. п. допомагає лікарям точніше діагностувати хвороби, використовувати прийоми *психотерапії, психогігієни* і психопрофілактики.

Літ.: Банщиков В. М., Гуськов В. С., Мягков И. Ф. Медицинская психология. М., 1967; Лебединский М. С. Очерки психотерапии. М., 1971; Блейхер В. М. Клиническая патопсихология. Ташкент, 1976. *В. І. Войтко*

МЕДИ́ЧНА СЕСТРА́ — спеціаліст з середньою *медичною освітою.* В *лікарнях* М. с. доглядає хворих, виконує лік. процедури, призначені *лікарем,* контролює сан.-гіг. стан у відділенні. Старша М. с. виписує, веде облік і зберігає медикаменти, приймає і виписує хворих, стежить за харчуванням тощо. В хірург. відділеннях працюють операційні М. с. В *поліклініках* М. с. допомагає лікарю під час прийому, виконує мед. процедури. В *дитячих яслах* і садках М. с. забезпечує додержання правильного режиму дня і харчування дітей тощо. М. с. працюють також в *диспансерах,* в жіночих і дит. консультаціях (див. *Патронаж*). Готують М. с. у *медичних училищах.*

МЕДИ́ЧНИЙ КОЛЕ́ГІУМ у Львові — середня мед. школа, що готувала цирульників та акушерок. Заснований 1773. Курс навчання у М. к. тривав три роки; викладання проводилося польською і нім. мовами. Першими вихованцями М. к. стали львів. цирульники, їхні підмайстри та учні, які практикували, не маючи освіти, і були притягнуті до навчання примусово, під загрозою позбавлення права практики. Свідоцтво про екзамен у М. к., після затвердження губернатором, було підставою для одержання диплома. Протягом 10 років М. к. видав 60 дипломів цирульника: 1777—78 акушерства навчалося 40 чол. В 1784 М. к. об'єднався з медичним факультетом Львівського університету.

МЕДИ́ЧНИЙ ПУНКТ — лікувально-профілактична установа в СРСР. М. п. функціонують у військ. частинах, піонерських таборах, студентських буд. загонах, на станціях метрополітену, вокзалах, в аеропортах тощо. М. п. наз. також етапи мед. евакуації діючих військ (батальйонний, полковий, дивізійний медичні пункти).

МЕДИ́ЧНИХ ПРОБЛЕ́М ФІЗИ́ЧНОЇ КУЛЬТУ́РИ КИЇ́ВСЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т — установа М-ва охорони здоров'я УРСР. Засн. 1969. У складі ін-ту (1980) — 3 відділи, 12 лабораторій і відділень. Осн. напрям діяльності ін-ту — розроблення способів і методів використання фіз. культури для зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, запобігання захворюванням, відновного лікування. Проводяться також дослідження з найважливіших питань спорт. медицини. Ін-т координує роботу з мед. проблем фіз. культури н.-д. ін-тів, кафедр вищих уч. закладів СРСР. В ін-ті є *аспірантура* і клінічна *ординатура.* З 1971 в ін-ті видається збірник праць «Медицинские проблемы физической культуры». *А. О. Шелюженко.*

МЕДИ́ЧНІ ЖУРНА́ЛИ на Україні — спеціалізовані періодичні наукові видання. Першим на Україні був заснований О. П. *Вальтером* журн. «Современная медицина» (Київ, 1860—80), який пропагував фізіол. напрям, виступав з питань медико-сан. стану в Росії тощо. З журналів загальномед. профілю видавались «Земский врач» (Чернігів, 1884—94), «Вестник медицины» (Харків, 1896—97), «Харьковский медицинский журнал» (1906—17). Галузеві журнали: «Журнал аптекарського товариства» (Львів, з 1871), «Вестник офтальмологии» (Київ, 1884—1902), «Вопросы нервно-психической медицины» (Київ, 1896—1905), «Акушерка» (Одеса, 1890—1917), «Русский журнал кожных и венерических болезней» (Харків, 1901—10), «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатии» (Харків, 1883—99) та ін. До 1917 в різний час на Україні всього видавалось понад 50 журналів. У перші роки Рад. влади засновано ряд М. ж., серед них «*Врачебное дело*» (Київ, 1918). З 1919 в Києві, 1920—24 у Харкові виходив журн. «Известия Народного комиссариата здравоохранения УССР», у якому висвітлювалися питання будівництва рад. охорони здоров'я. В Харкові (1927—34), а потім у Києві (до 1937) видавався журн. «Профилактическая медицина», у виданні якого брали участь Д. К. *Заболотний,* М. Ф. *Гамалія,* О. М. *Марзєєв.* Серед багатьох ін. журналів виходили «Український медичний архів» (1927—32), «Вопросы онкологии» (1928—31) і «Экспериментальная медицина» (1934—41) — всі в Харкові, «Медичний журнал» (Київ, 1931—54). На Україні (1980) видаються 6 наук. М. ж.: «Врачебное дело», «*Клиническая хирургия*» (Київ, 1955), «*Журнал ушных, носовых и горловых болезней*» (Київ, 1955), «*Фармацевтичний журнал*» (Київ, 1928), «*Офтальмологический журнал*» (Одеса, 1946) і «*Педіатрія, акушерство і гінекологія*» (Київ, 1952). *О. А. П'ятак.*

МЕДИ́ЧНІ ІНСТИТУ́ТИ — вищі учбові заклади, які готують *лікарів* і *провізорів.* На Україні функціонують М. і. у Харкові (мед. і фарм. ін-ти), Києві, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку, Сімферополі, Вінниці, Львові, Чернівцях, Івано-Франківську, Запоріжжі, Ворошиловграді, Тернополі, Полтаві. В 1979/80 у цих ін-тах і на мед. ф-ті Ужгородського ун-ту навчалося бл. 55 тис. студентів. В усіх М. і. є *аспірантура* і клі-

Медуза Горгона. Вапняк. Близько 590 до н. е. Музей у Керкірі.

Медова трава шорстиста.

Медоговки: 1 — хордіальна з касетами; 2 — радіальна з фільтром.

нічна *ординатура*. Див. також *Медична освіта* і статті про окремі М. і. на Україні. *В. М. Гирін.*

МЕДИ́ЧНІ НАУКО́ВІ ТОВАРИ́СТВА — добровільні об'єднання лікарів та ін. фахівців, які працюють у галузі *медицини* і *охорони здоров'я*. Завданнями М. н. і. є пропаганда наук. мед. знань, впровадження досягнень мед. науки в практику охорони здоров'я, обмін досвідом і підвищення кваліфікації членів т-ва. Розвиток М. н. т. припадає на 17 ст. (об'єднання лікарів у складі Академії досліду, Флоренція). Першим самостійним М. н. т. була Хірургічна академія в Парижі (1731). В Росії лікарів спочатку об'єднували Вільне екон. т-во (засн. 1765, Петербург) і Моск. т-во дослідників природи (1805). В Росії 1804 створено фізико-мед. т-во, 1805 — Мед. товариство при Московському ун-ті. На Україні першим М. н. т. було *Товариство київських лікарів* (1840), потім — М. н. т. в Одесі (1849) та ін. містах. Згодом розпочали свою діяльність спеціалізовані т-ва: Аптекарське т-во (Львів, 1871), Т-во наук. медицини і гігієни (Харків, 1872), Одеське бактеріологічне т-во (1876), Акушерсько-гінекологічне (Київ, 1886), Фізико-медичне (Київ, 1896), т-ва сифілідологів (Харків, 1900; Київ і Одеса, 1902) та ін. М. н. т. видавали «Протоколи» тощо. Після 1917 на Україні було організовано Єдине наук. мед. т-во, при якому функціонували секції з різного фаху, що незабаром виділилися в самостійні т-ва. В УРСР 1980 налічувалося 36 спеціалізованих респ. М. н. т., які об'єднували 55 600 медиків. Є також М. н. і. обласні й міські. М. н. т. мають свій статут, керівним органом є респ. з'їзд, який обирає правління т-ва. Рада М. н. і. міститься при Вченій раді МОЗ УРСР. Респ. М. н. т. входять до складу Всесоюзного мед. наук. товариства. *О. А. П'ятак.*

МЕДИ́ЧНІ УЧИ́ЛИЩА — середні спец. учбові заклади в СРСР, які готують спеціалістів з середньою мед. і фармацевтичною освітою. Строки навчання в М. у. (від 2 до 3,5 років) залежать від обсягу загальноосвітньої підготовки учня і обраної ним спеціальності. У М.у. здобувають такі спеціальності: *фельдшер, акушерка*, сан. фельдшер, фельдшер-лаборант, *медична сестра*, зубний лікар, зубний технік, помічник *провізора*, технік по ремонту і монтажу рентгенівської і електромед. апаратури, технік-оптик. В УРСР (на 1.1 1980) функціонують 99 М. у., серед них 20 — республіканських, 17 — базових. Див. також *Медична освіта*.

МЕДИ́ЧНОЇ ТЕ́ХНІКИ ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *медичної промисловості*, підприємства якої виробляють медичні інструменти, устаткування, апарати, прилади та ін. медичну техніку. М. т. п. значною мірою створює тех. базу *охорони здоров'я*. Виготовлення і застосування мед. інструментів відоме ще з давніх часів. У Росії 1721 було засновано інструментальний з-д у Петербурзі — перше підприємство М. т. п., яке виробляло мед. інструменти, протези тощо. Пізніше в країні було створено ще ряд з-дів, які випускали нескладні вироби мед. техніки в малих кількостях; більша частина потреб лікувальних закладів Росії в мед. техніці задовольнялася за рахунок імпорту.

В СРСР М. т. п. набула швидкого розвитку. Створення мережі охорони здоров'я в країні зумовило широкий розмах будівництва підприємств по виробн. найновішої мед. техніки. Підприємства галузі випускають необхідні мед. інструменти, апарати та ін. мед. техніку (понад 4,5 тис. найменувань). Рад. Союз за обсягом виробн. мед. техніки і її якістю посідає одне з перших місць у світі.

На Україні нескладні мед. інструменти почали виробляти в 1-й пол. 19 ст. на Херсонському інструментальному з-ді. В 1853 у Харкові створено майстерню хірургічних інструментів; 1860 у Києві почали працювати дві майстерні по виробн. мед. інструментів, автоклавів, протезів тощо. Згодом такі майстерні виникли в Одесі. За роки Рад. влади М. т. п. України, як і всього Рад. Союзу, перетворилась на потужну високомеханізовану галузь. За довоєнні п'ятирічки реконструйовано діючі підприємства М. т. п. і споруджено нові. Почали працювати з-ди хірургічних інструментів у Харкові, «Медінструмент» і «Ренток» у Києві та ін. В 1940 на Україні діяло 16 з-дів і 18 майстерень, які випускали вироби мед. техніки бл. 300 найменувань. За післявоєнні роки, виходячи з завдань по ліквідації наслідків війни та поліпшення медичного обслуговування населення, М. т. п. набула швидкого розвитку. Зокрема, протягом 1960—70 споруджено Ізюмський оптико-мех. з-д (Харків. обл.), Львів. з-д радіоелектронної мед. апаратури, Харків. з-д точного мед. приладобудування, Одес. завод медичного устаткування, Ждановський з-д технологічного устаткування. До виробн. мед. техніки було залучено ряд підприємств ін. галузей пром-сті. В 1976—77 проведено укрупнення підприємств М. т. п. на основі об'єднання їх за тер.-галузевим принципом, зважаючи на спеціалізацію і концентрацію виробн. Створено *київське виробниче об'єднання «Медапаратура», львівське науково-виробниче об'єднання «РЕМА»*, об'єднання «Медлаборгехніка» (Одеса), 4 спец. конструкторські бюро. В 1980 на Україні діяло 3 об'єднання, 8 з-дів, 2 дослідні виробництва, 6 спец. конструкторських бюро. В 1980 виробн. продукції галузі в республіці збільшилося проти 1970 на 81,4%. Асортимент вироблюваної продукції становив понад 700 найменувань. Значний внесок у розробку нової мед. техніки зробили вчені України, які сконструювали томофлюорограф, апарат для шарових рентгенівських знімків, імпульсний рентгенівський апарат, флюорографи різного призначення, логентрон, апарат для ксерорентгенографії, імпульсний стимулятор, штучні серцеві сферичносегментальні клапани тощо. Нову мед. техніку на Україні, зокрема, розробляє Всесоюзний н.-д. і конструкторський ін-т радіоелектронної медичної апаратури у Львові, ряд конструкторських бюро та ін. *М. Г. Єна.*

МЕДІА́ЛЬНИЙ (від лат. mediale — середина) — термін в анатомії, що вказує на розташування будь-якої частини тіла організму ближче до серединної (медіанної) площини. Див. також *Латеральний*.

МЕДІА́НА (від лат. medianus — середній) — 1) В геометрії — відрізок, що сполучає вершину *трикутника* з серединою протилежної сторони. Всі три М. трикутника перетинаються в одній точці (його центрі ваги), що ділить кожну з них у відношенні 2 : 1, якщо рахувати від вершини. 2) В теорії імовірностей — характеристика *розподілу випадкової величини*. Для *випадкової величини* з неперервною функцією розподілу $F(x)$ М. визначається як корінь рівняння $F(x) = 0{,}5$. 3) В статистиці — величина ознаки одиниці, що міститься посередині ранжированого (упорядкованого) варіаційного ряду. М. поділяє ряд на дві рівні частини, по обидва боки від неї міститься однакова кількість одиниць сукупності. Якщо ряд складається з конкретних значень ознаки, то М. є величиною, що дорівнює серединному значенню ознаки. Коли ряд складається з парного числа даних, то М. є середнє з двох чисел, розміщених посередині ряду. Якщо величини ознак у ряді задані у вигляді інтервалів, то спочатку знаходять медіанний інтервал, тобто інтервал, у межах якого міститься М. Визначають М. також графічним методом.

МЕДІА́НТА [від лат. medians (mediantis) — розміщений посередині] в музиці — третій (верхня М.) та шостий (нижня М.) ступені *ладу*. Назва акордів, побудованих на цих ступенях.

МЕДІА́ТОРИ (лат. mediator — посередник), трансмітери — речовини, що передають збуджуючий або гальмівний вплив з нервових клітин на інші клітини — нервові, м'язові або залозисті. При передачі *збудження* з нервових волокон на волокна поперечносмугастих м'язів, гладеньких м'язів стінки шлунково-кишкового тракту, на клітини вегетативних нервових вузлів (*гангліїв*) та гальмівного впливу з нервових волокон на серцевий м'яз М. є *ацетилхолін*, а при передачі збудження на серцевий м'яз, гладенькі м'язи (крім м'язів стінок шлунково-кишкового тракту) та передачі *гальмування* на м'язи шлунково-кишкового тракту — *норадреналін*. При передачі збуджуючих і гальмівних впливів у центр. нервовій системі роль М., крім того, можуть виконувати дофамін, серотонін, деякі *амінокислоти*. М. синтезуються в нервових клітинах і містяться в закінченнях *аксонів* цих клітин. При збудженні нервового закінчення М. виділяється в міжклітинне середовище і діє на спец. структури, розташовані на поверхні клітин-цілей,— синаптичні *рецептори* (холінорецептори, адре-

норецептори). Ця дія викликає зміни в іонній проникності плазматичної мембрани (див. *Проникність біологічних мембран*) клітини-цілі, внаслідок чого в ній виникає збудження або гальмування.

Літ.: Бабский Е. Б. [та ін.]. Физиология человека. М., 1972; Окс С. Основы нейрофизиологии. Пер. с англ. М., 1969. *В. І. Скок.*

МЕДІЄВІ́СТИКА (від лат. medius — середній та aevum — вік, епоха) — розділ істор. науки, що вивчає історію середніх віків у Зх. Європі (в ширшому значенні — також в ін. районах світу). Згідно з періодизацією, прийнятою марксистською історіографією, історія європ. країн за серед. віків має хронологічні межі 5 — серед. 17 ст. і збігається з епохою зародження, розвитку і розкладу феодалізму.

МЕДІ́НА — місто на Зх. Саудівської Аравії. Розташована в оазисі. Вузол автошляхів. 100 тис. ж. (1975). Друге (поряд з *Меккою*) священне місто і місце паломництва мусульман. Осн. заняття населення — торгівля, обслуговування паломників, виготовлення предметів реліг. культу. Обробка фініків. У центрі М.— Велика мечеть (збудована 656 на місці будинку, де помер *Мухаммед*), у якій гробниця Мухаммеда та перших араб. халіфів.

МЕ́ДІЧІ (Medici) — флорентійський рід, що відігравав важливу роль у політ. і екон. житті середньовічної Італії. М. заснували торг.-банківську компанію, одну з найбільших у 15 ст. в Європі. В 1434—1737 (з перервами 1494—1512, 1527—30) правили Флоренцією. Гол. представники: Козімо Старший М. (1389—1464), правив з 1434; Лоренцо Пишний М. (1449—92), правив з 1469, поет. До роду М. належала франц. королева *Катерина Медічі* (1519—89).

МЕДОБО́РИ — одна з назв пасма вапнякових горбів на Подільській височині (див. *Товтри*).

МЕДО́ВА ТРАВА́ (Holcus) — рід рослин родини *злакових*. Трав'янисті рослини заввишки до 80 см. Листки лінійно-ланцетні. Суцвіття волотисте. Колоски дво-, триквіткові. Верхні квітки колоска — одностатеві, тичинкові з остю, нижні — двостатеві. 8 видів, поширених в Європі, Азії і Африці. В СРСР — 3 види, з них в УРСР — 2: М. т. шерстиста (H. lanatus) і М. т. м'яка (H. mollis), обидва види — малоцінні кормові рослини.

МЕДОВА́Р Борис Ізраїльович [н. 16 (29).III 1916, Київ] — укр. рад. вчений у галузі металургії і технології металів, акад. АН УРСР (з 1973). Член КПРС з 1943. Після закінчення (1940) Київ. індустріального (тепер політех.) ін-ту працював на верстатобуд. з-ді в м. Лубнах Полтав. обл. З 1941 — в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Учасник Великої Вітчизн. війни. Розробив теоретичні основи зварювання аустенітних сталей і сплавів. Виконав дослідження з теорії і практики електрошлакового переплаву, лиття, зварювання, спец. електрометалургії. Депутат Верховної Ради УРСР 10-го скликання. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1950. Ленінська премія, 1963. Держ. премія УРСР, 1978.

Тв.: Сварка жаропрочных аустенитных сталей и сплавов. М., 1966; Электрошлаковый переплав. М., 1970 [у співавт.].

МЕДОГО́НКА — машина для відкачування *меду бджоляного* з *стільників бджоляних*. Сконструйована 1865 чеським бджолярем Ф. Грушкою. М. складається з бака, ротора з касетами, привода і крана. При обертанні касет з рамками мед під впливом відцентрової сили вибризкується з стільників і по стінках бака стікає на дно М., звідки його випускають через кран. М. бувають хордіальні і радіальні. У хордіальних М. мед спочатку відкачується з одного боку стільника, повернутого до стінки бака, а потім після обертання рамки — з другого боку. В радіальних М. рамки розміщуються радіально, тобто ребром до стінки, і мед з них вибризкується одночасно з двох боків.

МЕДОЗБІ́Р — збір сім'єю *бджоли медоносної* меду за сезон. Див. *Взяток*.

МЕДОНО́СНІ РОСЛИ́НИ, медоноси — група дикорослих і культивованих квіткових рослин, з яких бджоли збирають *нектар* і пилок, переробляючи їх потім на мед і *пергу*. Деякі М. р. (тополі, берези та ін.) є для бджіл джерелом смолистих речовин, з яких вони виробляють *прополіс*. М. р. є майже всі комахозапильні рослини, проте виробниче значення (у *бджільництві*) мають тільки ті види їх, які дають багато нектару й пилку. В СРСР практично цінні бл. 200 видів М. р. Серед культивованих в УРСР найважливіші М. р.— плодові дерева, ягідні кущі, овочеві культури, гречка, конюшина лучна, есперцет, люцерна посівна, соняшник, гірчиця біла, різні види м'яти, лаванда, дягель і багато декоративних квіткових рослин. З дикорослих трав'янистих рослин цінними медоносами є конюшини біла і гібридна, люцерна серповидна, лядвенець рогатий, синяк звичайний, живокіст лікарський та ін. З дерев і *чагарників* флори України цінними М. р. є липи, клени, дуби, крушина ламка, малина, ожини, чорниця, верес звичайний тощо. Чимало цінних М. р. серед рослин-інтродуценів (див. *Інтродукція* організмів): робінія звичайна (біла акація), карагана дерев'яниста (жовта акація), гіркокаштан звичайний, лох вузьколистий, обліпиха, айва звичайна та японська, шовковиці та ін. Спеціально як цінні медоноси для бджіл вирощують фацелію, синяк, мелісу, буркун лікарський та деякі інші.

Літ.: Поліщук В. П., Білоус В. І. Медоносні дерева і кущі. К., 1972; Глухов М. М. Медоносные растения. М., 1974. *Г. К. Смик.*

МЕДОСО́СОВІ (Meliphagidae) — родина птахів ряду *горобцеподібних*. Довж. тіла з хвостом 10—45 см, забарвлення різноманітне, переважно темне. Живляться нектаром, пилком квіток, комахами. Бл. 50 родів з 167 видами, пошир. у тропічних і субтропіч. зонах Пд. Африки, Австралії, Пд.-Сх. Азії, на Новій Гвінеї та Новій Зеландії. Живуть перев. зграйками в лісах і чагарниках. Кладка (або дві за сезон) з 1—4 яєць білого кольору з червоними плямочками. М. мають значення як запилювачі рослин, особливо евкаліптів.

МЕДРЕСЕ́ (араб.) — середня і вища школа в мусульман у країнах Близького й Середнього Сходу. Поширилась у 9—13 ст. в країнах, де переважало населення, яке сповідувало *іслам*. Готували служителів культу, вчителів поч. мусульм. шкіл — *мектебів*, а також службовців держ. апарату. В період середньовіччя М. були значними центрами культури. В 60-і рр. 20 ст. склалося два осн. типи М.: світські серед. або вища заг.-осв. школи (входять в систему нар. освіти) і М.— читання Корану, що готує служителів культу. Як архіт. споруда М. склалася в 10—11 ст. (Нізаміє в Харгірді, Іран, 11 ст.; ан-Нурія аль-Кубра в Дамаску, 12 ст.; Мустансірія в Багдаді, 13 ст.; Хасана в Каїрі, 14 ст.; Улугбека в Самарканді, 1420; Мірі-Араб у Бухарі, 1536, та ін.). М. являє собою 1—2-поверхову споруду з прямокутним подвір'ям, келіями, мечеттю та аудиторіями. М. оздоблюються різьбленням на стуку (алебастровій штукатурці), камені, дереві й теракоті та полив'яними плитками.

МЕ́ДРЯ (Medrea) Корнел (8.III 1889, Меркуря-Сібіулуй, повіт Сібіу — 25.V 1964, Бухарест) — рум. скульптор, нар. художник СРР, дійсний член Румунської академії. В 1909—12 навчався в ін-ті декоративного і ужиткового мист. в Будапешті. Твори: портрет Б. Делавранчі (1915), «Початок мандрів» (1918), «Батько Лукач» (1922), «Мікеланджело» (1952), «Материнство» (1954), «Рибалки» (1960), пам'ятник «1907 рік» (1957, м. Бузеу).

МЕДУ́ЗА (Μέδουσα) — у грец. міфології найжахливіша з *горгон*, з яких тільки вона одна була смертною. Як і ін. горгони, М. поглядом обертала на камінь усе живе. *Персей* стяв голову М. і віддав її *Афіні*. З крові (чи з тулуба) М. народився крилатий кінь *Пегас*.

МЕДУ́ЗИ — особини статевого покоління кишковопорожнинних [гідроїдів (див. *Гідрозої*), крім *гідроподібних*, деяких лептолід та *сцифомедуз*]. М. звичайно від-

В. І. Медовар.

К. Медря. Скалка. Мармур. 1947.

Медресе Мірі-Араб. 1536. Бухара.

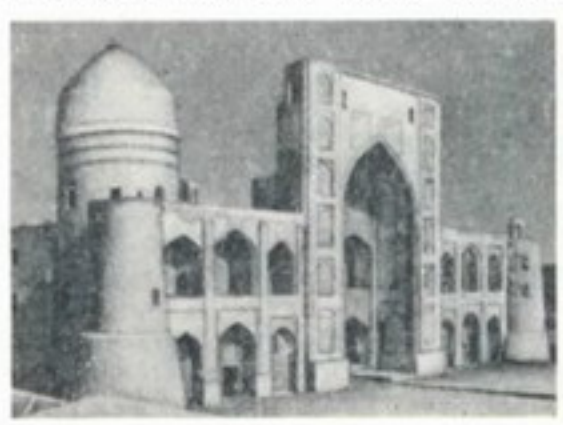

1

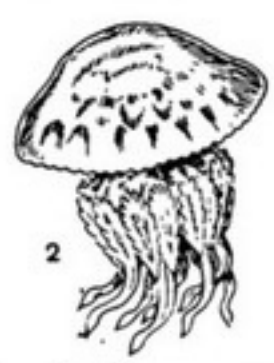

2

Медузи: 1 — парусник; 2 — коренерот.

Е. Б. Межелайтіс.

пупковуються (див. *Пупкування*) від особин нестатевого покоління (*поліпів*). Майже всі М.— вільноплаваючі організми. Зовні М. нагадують дзвін або парасольку (від кількох мм до 2,3 м у діаметрі), по краю яких розташовані *щупальця*, *велум* і органи чуттів. М. напівпрозорі через сильний розвиток *мезоглеї*. У більшості М. в середині вгнутої нижньої сторони міститься стебельце з ротовим отвором. Від шлунка відходять радіальні канали *гастроваскулярної системи*. М. живляться дрібними безхребетними, іноді молоддю риб. Рухаються за принципом *реактивного двигуна*. М.— роздільностатеві; з яєць звичайно утворюються поліпи, у деяких кишковопорожнинних — покоління медуз.

МЕДУ́НКА (Pulmonaria) — рід рослин родини шорстколистих. Багаторічні кореневищні здебільшого опушені трави, до 50 см заввишки. Листки широкояйцевидні або довгасто-ланцетні. Квітки у верхівкових суцвіттях — завійках. Плід з 4 кулясто-яйцевидних горішків. 40 видів, пошир. в Європі й Азії. В СРСР, у т. ч. в УРСР,— 6 видів, з них найпошир. М. т е м н а (P. obscura), що росте в лісах, по чагарниках в усіх лісових і лісостепових районах, рідше в Степу; в Криму — лише в передгірських і гірських лісових районах. Всі види М.—добрі медоноси.

МЕДЯНА́ РОСА́ — солодкувата рідина, що виділяється гол. чин. листками деяких рослин (дуба, липи, верби тощо) при різких змінах температури і вологості повітря. Коли в квітках мало *нектару*, бджоли збирають М. р. і *падь*, виробляючи з них падевий мед (шкідливий для бджіл). Іноді М. р. неправильно називають паддю. М. р. називають також солодкувату рідину, що виділяється конідіальною стадією сумчастого гриба *ріжків*.

МЕДЯ́НИЦІ — підряд комах ряду рівнокрилих хоботних. Те саме, що й *листоблішки*.

МЕЖДУРЕ́ЧЕНСЬК — місто обласного підпорядкування Кемер. обл. РРФСР. Розташований при впадінні р. Уси в Том. Залізнична станція. 93 тис. ж. (1980). Добування вугілля. Збагачувальна фабрика, ремонт гірничо-транспортного устаткування, виробн. буд. матеріалів. Гірничо-буд. технікум. Місто утворено 1955.

МЕЖЕЛА́ЙТІС Едуардас Беніамінович (н. 3.X 1919, с. Карейвішкяй, тепер Пакруойського р-ну Лит. РСР) — лит. рад. поет, нар. поет Лит. РСР (з 1974), Герой Соціалістичної Праці (1974). Член КПРС з 1943. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1935. Епічна «Братерська поема» (1954) присвячена дружбі народів. Автор збірок «Чуже каміння» (1957), «Коло підніжжя зірок» (1959), «Сонце в янтарі» (1961). Зб. віршів «Людина» (1961; Ленінська премія, 1962) — гімн людині-комуністу. Видав збірки «Автопортрет. Авіаескізи» (1962), «Південна панорама», «Кардіограма» (обидві — 1963), «Ера» (1967), «Янтарний птах. Блокноти» (1972), книги поетичної публіцистики «Хліб і слово» (1965), «Тут Литва» (1968), «Горизонти» (1970), «Башта ілюзій» (1973) та ін., твори для дітей. Перекладач творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка. Опублікував статтю про перебування укр. поета у Вільнюсі. З 1960 — член ЦК Компартії Литви. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: У к р. п е р е к л.— Братерська поема. К., 1958; Поезії. К., 1969; Р о с. п е р е к л.— Собрание сочинений, т. 1—3. М., 1977—79.

Ю. Лаурушас.

МЕЖЕНІ́НОВ Сергій Олександрович [7 (19). I 1890 — 28.IX 1937] — рад. військ. діяч, комкор (1935). Член Комуністичної партії з 1931. Н. в м. Каширі (тепер Моск. обл.) в дворянській сім'ї. Закінчив Академію Генштабу (1914). Учасник 1-ї світової війни, капітан. У Червоній Армії з 1918. Під час громадян. війни — нач. штабу 4-ї армії Сх. фронту (1918—19), потім командував 3, 12 і 15-ю арміями. Брав участь у боях проти військ Колчака, Денікіна, петлюрівців і бурж.-поміщицької Польщі. Після громадян. війни — на керівній військ. роботі, зокрема 1924—25 — нач. штабу Укр. військ. округу, 1933 — заст. нач. штабу РСЧА. З 1934 — член Військ. ради Наркомату оборони СРСР. Нагороджений орденом Червоного Прапора.

МЕ́ЖЕНКО Юрій Олексійович [справж. прізв.— Іванов-Меженко; 6 (18). VI 1892, Харків — 24.XI 1969, Київ] — укр. і рос. рад. бібліограф, літературознавець, колекціонер. Закінчив Моск. ун-т (1917). Працював директором Головної книжкової палати в Києві та головою Ради Всенародної б-ки України при АН УРСР (1919—22), директором Укр. н.-д. ін-ту книгознавства (1922—31), директором Б-ки АН УРСР (1945—48) та ін. В 1934—45 працював у Ленінграді. Протягом 1911—69 зібрав колекцію «Шевченкіани» — найрізноманітніші матеріали, пов'язані з життям і творчістю Т. Шевченка (налічує понад 15 тис. одиниць зберігання), яку після смерті М. за його заповітом передано в дар Ін-тові л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Автор багатьох праць з книгознавства, бібліографії, літ.-театральної критики та з історії укр. театру.

Літ.: Шумило М. Дело всей жизни. «В мире книг», 1962, № 10.

Ф. К. Сарана.

МЕ́ЖЕНЬ — тривале сезонне стояння низьких рівнів води у річці. Настає під час сухого або морозного періодів року, коли живлення річки відбувається переважно за рахунок грунтових вод. Госп. використання ріки під час М. пов'язане з труднощами, які можна подолати шляхом регулювання стоку (спорудження гідровузлів тощо).

МЕЖИВУ́ЗЛЯ, міжвузля — ділянка стебла між двома суміжними *вузлами*. М. бувають видовжені й надзвичайно вкорочені або майже непомітні (напр., у прикореневих розетках). Довжина М. на одній рослині не однакова. Чим ближче до верхівки стебла, тим М. коротші.

МЕЖИ́ГІРСЬКА ФАЯ́НСОВА ФА́БРИКА — фабрика фаянсового художнього посуду. Засн. 1798 поблизу Києва на території Межигірського монастиря. На фабриці працювали *приписні селяни* сіл Нові Петрівці і Валки (тепер Києво-Святошинського р-ну Київ. обл.). М. ф. ф. перебувала у віданні Київ. магістрату, а з 1822 — імператорського кабінету. Ф-ка виготовляла чайний і столовий посуд, вази, декоративні *писанки* й тарілки, скульптурні вироби тощо. Значне місце в продукції М. ф. ф. займав посуд з рельєфною укр. орнаментикою у вигляді виноградної лози та повитиці, який був вкритий жовтою, зеленою, бузково-блакитною або білою поливами. Починаючи з 40-х рр. 19 ст. на ф-ці виготовляли тарілки з сюжетними розписами та рельєфними зображеннями (тарілки з портретами Т. Шевченка, Дж. Гарібальді, обидві —60-і рр., та ін.). Вироби М ф. ф. користувалися великим попитом на внутр. й зовнішньому ринках. Межигірська мануфактура виконувала замовлення для петерб. та інших царських палаців, музею Севрського фарфорового заводу (Франція) та ін. На ф-ці працювали гравер Д. Степанов, живописці І. Маркелов, М. Філіппов. У 1826 при М. ф. ф. відкрилася худож. школа. В 1874, в зв'язку з неспроможністю конкурувати з виробами капіталістич. промисловості, фабрику було закрито. Зразки виробів М. ф. ф. зберігаються в багатьох музеях УРСР.

МЕЖИ́ГІРСЬКИЙ ЛІТО́ПИС — пам'ятка укр. історіографії 17 ст. Зберігався в *Межигірському монастирі*. Виходячи з характеру, патріотичного настрою і мови, можна припускати, що автором його був хтось із запорожців, які доживали в цьому монастирі свого віку. Складається М. л. з 41 оповідання, де охоплено події з 1608 по 1700. Автор розповідає про важливі політ. події на Україні, особливо про сел.-козац. повстання, очолювані Я. *Остряницею* і П. *Павлюком*, про нар.-визвольну війну 1648—54, фіксує кілька татаро-тур. нападів на укр. землі. В 7 оповіданнях описано стихійні лиха: пожежу в Київ. замку, чуму, землетруси, а також сонячне затемнення тощо.

Видання: Межигорская летопись. В кн.: Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси... К., 1888.

МЕЖИ́ГІРСЬКИЙ МИСТЕ́ЦЬКО-КЕРАМІ́ЧНИЙ ТЕ́ХНІКУМ — середній навч. заклад. Готував художників і технологів-керамістів. Засн. 1923 в с. Межигір'ї Київ. обл. на базі кол. *Межигірської фаянсової фабрики* (обладнання

Вироби **Межигірської фаянсової фабрики:** ваза з рельєфним декором у вигляді виноградної лози; маслянка; ваза з ручками у вигляді лебедів; тарілка з портретом Т. Г. Шевченка. Всі — 19 ст.

якої частково збереглося). В технікумі викладали художники Л. *Крамаренко*, О. *Павленко*, О. Мизін та ін. В 1929 технікум реорганізовано в художньо-керамічний ін-т, який 1931 було переведено до Києва і перейменовано на Укр. ін-т силікатів, а 1954 як факультет увійшов до Київського політехнічного інституту.

МЕЖИ́ГІРСЬКИЙ МОНАСТИ́Р, Межигірський Спасо-Преображенський монастир — колишній православний монастир. Засн. 988 біля Вишгорода (тепер місто Київ. обл.). В 1240 М. м. зруйнували монголо-татари. Відбудова його почалася в 20-х рр. 16 ст. В 1609 монастир дістав право ставропігії (незалежність від місц. православної церк. влади). У 1-й пол. 17 ст. він був одним з осередків антиуніатської боротьби на Україні, зокрема 1616, коли ним керував І. *Копинський*. Після зруйнування в 60-х рр. 17 ст. польс.-шляхет. військом *Трахтемирівського монастиря* М. м. став шпиталем для старих запорожців. У 1775 до нього приєднано *Самарський монастир*. У 18 ст. він своїм багатством поступався тільки перед *Києво-Печерською лаврою*. В 1786 монастир було закрито. До архіт. ансамблю М. м. входили собор (дерев'яний, 1611, не зберігся), «Братський корпус» (1766, арх. І. Григорович-Барський, перебудова 1816—17, арх. І. Кедрін), дзвіниця (1772—74, арх., імовірно, І. Григорович-Барський). В 1798 в приміщеннях М. м. було засновано *Межигірську фаянсову фабрику*. В 1886 М. м. було знову відкрито (1894 перетворено на жіночий монастир). У 30-х рр. 20 ст. монастирські будівлі розібрано в зв'язку з забудовою Межигір'я. За переказами, в М. м. було поховано С. П. *Палія* і С. І. *Самуся*.

МЕЖИРІ́ЦЬКА СТОЯ́НКА, Межиріцьке поселення — довгочасне пізньопалеолітичне поселення мисливців на мамонтів, відкрите 1966 в с. Межирічі Канівського р-ну Черкас. обл. Розкопано і досліджено залишки двох яранговидних наземних жител, для побудови цоколю і каркаса яких було використано кістки більш як 130 мамонтів. Каркас житла з М. с. відтворено в Центральному науково-природничому музеї АН УРСР у Києві.

Літ.: Пидопличко И. Г. Межирические жилища из костей мамонта. К., 1976.

МЕЖІ́ВСЬКИЙ РАЙО́Н — у сх. частині Дніпроп. області УРСР. Утворений 1923. Площа 1,2 тис. км². Нас. 33,2 тис. чол. (1980). У районі — 52 населені пункти, підпорядковані 2 селищним і 8 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Межова*.

Поверхня району — хвиляста рівнина. Корисні копалини: вугілля, титан, цирконій. Річки: Вовча (на пд. межі району) з притокою *Солона* та *Бик* (усі — бас. Дніпра). Грунти чорноземні. Розташований у степовій зоні. Найбільші підприємства: межівські комбінат хлібопродуктів, сироробний з-д та коноплезавод. Комбінат побутового обслуговування (Межова). Землеробство району спеціалізується на вирощуванні зернових і тех. культур; тваринництво м'ясо-мол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 108,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 92,6 тис. га, сіножаті й пасовища — 14,8 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, соняшник, кукурудза, цукр. буряки. Свинарство, скотарство, птахівництво. У М. р.— 13 колгоспів, радгосп, міжколг. підприємство по виробн. свинини, райсільгосптехніка. Залізничні станції: Межова, Демурине, Слов'янка. Автомоб. шляхів — 362 км, у т. ч. з твердим покриттям — 255 км.

У районі — 22 заг.-осв., музична і спорт. школи, сільс. профес.-тех. уч-ще (с. Новопавлівка); 46 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень. 40 будинків культури і клубів, 28 кіноустановок, 53 б-ки, 2 музеї. У с. Крутоярівці М. р. народився укр. рад. письменник С. З. *Божко*, в с. Новопавлівці — укр. рад. письменник В. О. *Мисик*. У М. р. видається газ. «Червона зірка» (з 1929). *М. І. Симоненко.*

МЕЖЛА́УК Валерій Іванович [7 (19).II 1893—29.VII 1938] — рад. парт. і держ. діяч. Член Комуністичної партії з 1917. Н. в Харкові в сім'ї вчителя. Закінчив історико-філол. (1914) і юрид. (1917) ф-ти Харків. ун-ту. В революц. русі з 1907. В 1917 — член Харків. к-ту РСДРП(б) і Харків. Ради робітн. і солдатських депутатів. У 1918—20 — член Харків. губ. військ.-революц. к-ту, член Харків. губ. гол. штабу по боротьбі проти контрреволюції, нарком фінансів *Донецько-Криворізької Радянської республіки*, член обл. к-ту КП(б)У Донбасу й Донецького військ. штабу, член Реввійськрад Пд. і Сх. фронтів. У 1920—24 — на керівній роботі на залізнич. транспорті, 1926—31 — заст. голови ВРНГ СРСР. У 1931—34 — перший заст. голови Держплану СРСР. У 1934—37 — заст. голови Раднаркому СРСР і голова Держплану СРСР. З лютого 1937 — нарком важкої пром-сті СРСР, з жовтня 1937 — заст. голови Раднаркому СРСР, голова Держплану СРСР. На XV і XVI з'їздах ВКП(б) обирався кандидатом, на XVII з'їзді — членом ЦК ВКП(б). Був членом ВУЦВК, ВЦВК і ЦВК СРСР. Нагороджений орденом Леніна і орденом Червоного Прапора.

В. І. Межлаук.

МЕЖЛА́УК Іван Іванович [30.IX (12.X) 1891 — 26.IV 1938] — рад. державний і парт. діяч. Член Комуністичної партії з 1918. Брат В. І. *Межлаука*. Н. у Харкові. Закінчив історико-філол. (1912) і юрид. (1916) ф-ти Харків. ун-ту, працював учителем. У революц. русі з 1911. В 1917 — член Харків. Ради робітн. і солдатських депутатів, брав участь в організації Рад на Харківщині і солдатських к-тів на Зх. фронті. В 1918 — комісар юстиції і голова ревтрибуналу в Харкові. В 1918—20 — гол. нач. постачань Червоної Армії, член РВР 7-ї й 4-ї армій, комендант Чорноморського укріпрайону. З 1921 — на відповідальній держ. і парт. роботі на Україні, в Туркменії, Тамбові, Москві. На XVII з'їзді ВКП(б) обраний членом Комісії рад. контролю. Був членом ЦВК СРСР.

МЕЖО́В Володимир Ізмайлович [17 (29).V 1830, Саратов — 17 (29).V 1894, Петербург] — рос. бібліограф. У 1851—66 працював у Публічній б-ці в Петербурзі. Серед визначних праць: «Російська історична бібліографія» (т. 1—8, 1882—90; т. 1—3, 1892—93), «Література російської педагогіки, дидактики і методики» (т. 1—3, 1865—74), «Література російської географії, етнографії і статистики» (т. 1—9, 1861—83), «Pushkiniana» (1886). Йому належать капітальні краєзнавчі покажчики «Сибірська бібліографія» (т. 1—3, 1891—92), «Бібліографія Азії» (т. 1—2, 1891—94), «Туркестанський збірник» (1878—88) та ін. Ряд його праць містить матеріали, присвячені Україні. В журн. «*Основа*» опублікував «Бібліографічний покажчик галицько-руської літератури» (1862, № 6) та ін.

Літ.: Геращенко М. В., Королевич Н. Ф. В. И. Межов и русско-украинские библиографические связи. «Советская библиография», 1977, № 6.

МЕЖОВА́ — селище міського типу Дніпроп. обл. УРСР, райцентр. Залізнична станція. 8,2 тис. ж. (1980). В 1884 збудовано залізничну станцію Межова, навколо якої в кін. 19 ст. почали виникати села. Рад. владу в цих населених пунктах встановлено на поч. січня 1918. В 1956 села Григорівку, Кам'янку, Новослов'янку об'єднано в смт

Межиріцька стоянка. Каркас житла з кісток мамонта. Реконструкція. Центральний науково-природничий музей АН УРСР. Київ.

Медунка темна: *1* — загальний вигляд рослини; *2* — квітка в розрізі; *3* — плід.

Мезозавр роду Mesosaurus. Відтворений вигляд.

Межову. В селищі — комбінат хлібопродуктів, сироробний з-д та коноплезавод, райсільгосптехніка, міжколг. підприємство по виробн. свинини, комбінат побутового обслуговування. 2 середні та музична школи, лікарня. Будинок культури, 7 б-к, істор.-краєзнавчий музей.

МЕЖОВІ ЗНА́КИ — в СРСР спеціально виготовлені й закріплені на місцевості стовпи, що фіксують зовнішні межі *землекористування*. М. з. — дерев'яний або залізобетонний стовп (1,5 × 0,15—0,20 м) з перекладиною внизу і конусоподібним верхом, де на вирізі випалено зображення серпа і молота з літерами «СРСР». М. з. встановлюють землевпорядники (геодезисти) в процесі відведення земель, закопуючи його у яму глибиною 1 м на тверду нетлінну основу (камінь, цегла, вугілля тощо) і закріплюючи землею; навколо М. з. насипають земляний курган. М. з.— недоторканні і передаються за актом на зберігання керівникові організації-землекористувача.

С. І. Кожем'якін.

МЕЖОВІ КНИ́ГИ — в Рос. державі документи, які юридично оформляли і описували межі земельних володінь. Перші М. к.— писцеві книги Помісного приказу (див. *Прикази*) — з'явилися в 16 ст. Значну кількість М. к. створено в результаті *генерального межування* (2-а пол. 18 — серед. 19 ст.), у т. ч. на Україні. Є важливим джерелом з історії розвитку феод. землеволодіння і з *історичної географії*.

МЕЗ — ріка у Франції, Бельгії та Нідерландах. Див. *Маас*.

МЕЗЕНХІ́МА (від грец. μέσος — середній і ἔγχυμα — наповнення) — зародкова *сполучна тканина* більшості багатоклітинних тварин та людини; виповнює проміжки між *зародковими листками*. На ранніх стадіях розвитку зародка до складу М. входять вільні клітини, на більш пізніх — зірчасті клітини, що з'єднуються своїми відростками, утворюючи *синцитій*, і блукаючі клітини. За походженням розрізняють ентомезенхіму (виникає з *ентодерми* й *мезодерми*) та ектомезенхіму (виникає з *ектодерми*; встановив укр. вчений М. Ф. *Кащенко*). На основі М. розвиваються різні види сполучної тканини, кровоносні й лімфатичні судини, гладенькі м'язи. Іноді М. наз. малодиференційовані клітини (*фібробласти*, ретикулярні клітини), що є в організмі тварин і людини в післязародковий період їхнього життя.

МЕ́ЗЕНЦЕВ Ігор Володимирович [н. 27.VIII (9.IX) 1915, Житомир] — український радянський архітектор, заслужений арх. УРСР (з 1976). В 1946 закінчив архіт. ф-т Київського худож. ін-ту. Осн. роботи: ген. план, гол. вхід, павільйони та фонтан на ВДНГ УРСР (1951—57), Київ. геофізична обсерваторія (1947—50), мікрорайон на житл. масиві Комсомольський у Києві (1964—68), житл. мікрорайон «Український» в Ташкенті (1967—69); меморіальний комплекс на честь рад. воїнів і партизанів, які загинули 1941—45 у Полтаві (1968—71). Укр. музей історії Великої Вітчизн. війни 1941—45 (поч. буд-ва 1973), всі — у співавт. Працює і в галузі живопису і графіки. Автор наук. статей з питань архітектури і *містобудування*. З 1967 викладає в Київ. худож. інституті. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів, Червоної Зірки, медалями.

МЕ́ЗЕНЬ — ріка на Пн. Європ. частини СРСР, у межах Комі АРСР та Арх. обл. РРФСР. Завдовжки 966 км, площа бас. 78 тис. км². Бере початок на зх. схилах Тіманського кряжа, впадає у Біле м. Живлення переважно снігове й дощове. Замерзає у жовтні — листопаді, скресає у квітні — травні. Пересічна витрата води 886 м³/с. Судноплавна у пониззі на 371 км. Сплав лісу, рибальство. На ріці — м. Мезень.

МЕ́ЗІЯ — в давнину країна між Нижнім Дунаєм і Балканами, населена племенами *фракійців* (мези, *гети* та ін.). В 29—27 до н. е. її захопив Старод. Рим; не пізніше 15 н. е. стала рим. провінцією. Була плацдармом Риму в поширенні його влади на *античні держави Північного Причорномор'я*. В 57 до складу М. увійшло м. *Тіра*. В 86 М. поділено на Верхню М. і Нижню М. З того часу Тіра, а з поч. 3 ст. і *Ольвія* вважалися провінційними містами Нижньої М. В 2—3 ст. в залежності від Нижньої М. фактично перебував *Херсонес* Таврійський. Наприкінці 3 ст. Верхня М. увійшла в діоцез (адм. округ) М. разом з Македонією, Епіром, Ахайєю і о. Кріт, а Нижня М.— в діоцез Фракія. В 4 ст. на території М. осіли *готи*, в 6—7 ст. оселилися *слов'яни*.

МЕЗО... (від грец. μέσος — середній, проміжний) — частина складних слів, яка вказує на середнє значення або проміжне положення (напр., *мезоліт*, *мезони*).

МЕЗОГЛЕ́Я (від *мезо...* і грец. γλοιός — клейка речовина) — драглиста речовина у губок і кишковопорожнинних, що виділяється *ектодермою* і *ентодермою* та виповнює простір між ними.

В М. губок є амебовидні й статеві клітини, клітини, що утворюють скелетні елементи, та ін., які надають їй вигляду пухкої *паренхіми;* М. медуз і реброплавів дуже насичена водою (97,5%).

МЕЗОДЕ́РМА (від *мезо...* і грец. δέρμα — шкіра), мезобласт — середній *зародковий листок* у багатоклітинних тварин (крім губок і кишковопорожнинних) і людини. Розташована між *ектодермою* й *ентодермою*. Мезодерма утворюється під час *гаструляції*. У *первинноротих* М. виникає з великих клітин, т. з. телобластів; у *вторинноротих* тварин і людини — гол. чин. внаслідок впинання стінки *бластули*. З М. розвиваються органи виділення, статеві органи, кровоносна система, м'язи, сполучна тканина, а у хребетних — скелет і брижа.

МЕЗОЗА́ВРИ (Mesosauria) — ряд вимерлих прісноводних *плазунів*. Існували з кінця кам'яновугільного до початку пермського періоду. Були невеликими тваринами (довж. тіла бл. 1 м) з витягнутою головою і дуже довгим хвостом; мали п'ятипалі ластоподібні добре розвинені задні і менші передні кінцівки. Паща М. була заповнена численними тонкими загнутими назад зубами. Живилися рибою та дрібними *молюсками*. Рештки мезозаврів відомі з Пд. Америки та Пд. Африки.

М. Д. Поплавська.

МЕЗОЗО́ЙСЬКА ЕРА І ГРУ́ПА, мезозой (від *мезо...* і грец. ζωή — життя) — четверта ера геологічної історії Землі та відклади, що утворилися в той час.

Настала після палеозойської ери (бл. 230 млн. років тому), тривала бл. 163 млн. років, до кайнозойської ери. Виділив її англ. геолог Дж. Філліпс 1841. Мезозойську еру поділяють на три періоди: тріасовий, юрський і крейдовий. На поч. мезозойської ери існувало два великі материки *Лавразія* і *Гондвана*, які омивалися водами морів Арктичного й Тихого океанів і *Тетісу*. В тріасі (див. *Тріасовий період і тріасова система*) материки являли собою гірські суходоли, в западинах яких відбувалося нагромадження строкатоколірних піщано-глинистих відкладів. У цей період територія України, за винятком Криму й Карпат, являла собою суходіл. Мор. умови зберігалися лише у межах *геосинкліналей*. У кінці тріасу відбулося *гороутворення*, з яким пов'язана *кіммерійська складчастість*, внаслідок чого на місці півостровів Кримського, Індокитаю, Мангишлаку, Таймиру й пн. частини Іранського нагір'я виникли гірські системи. За юрського періоду (див. *Юрський період і юрська система*) на материках переважали низхідні *тектонічні рухи*, у зв'язку з чим море вкривало середню частину Гондвани, майже всю Європу (на тер. України тільки *Український щит* і *Донецький кряж* підносились над р. м.), Пн.-Сх. Сибір, Аляску, зх. частини Пн. Америки і Пд. Америки. В кінці юрського періоду по периферії Тихого ок. відбувалися горотворчі процеси *мезозойської складчастості*. Геосинклінальні області відзначалися активною вулканічною діяльністю. Утворилися більша частина *Кордільєр*, Верхоянський хр. тощо. У пізньокрейдову епоху (див. *Крейдовий період і крейдова система*) внаслідок опускань *земної кори*, що охоплювали великі площі, відбулася одна з найбільших у геол. історії Землі *трансгресія:* були затоплені морем *Східно-Європейська платформа*, Зх. Сибір, Пн.-Зх. Африка, утворився Атлантичний ок. У кінці крейдового періоду посилилися тектонічні рухи, які зумовили *альпійську складчастість*, великі площі звільнилися від моря; розпалася Гондвана на окремі материки, утворився *Індійський океан*. Рослинність першої половини мезозойської ери характеризувалася широким розвитком голонасінних, зокрема насіннєвих папоротей, *саговників*, *бенетитів*, а також *хвощів*, хвойних (секвойя, тис, араукарія, кипарис, сосна тощо). У крейдову епоху з'явилися перші покритонасінні (магнолія, фікус, лавр, верба, клен та ін.). У тварин-

ному світі панівного розвитку набули рептилії — *брахіозаври, стегозаври, птерозаври, плезіозаври,* іхтіозаври тощо. В морях були поширені *головоногі молюски* (аміноніти, белемніти, цератити), *двостулкові молюски, черевоногі молюски,* корали, *корененіжки,* коколіти. У тріасі з'явились перші примітивні *ссавці,* в юрську епоху — первоптахи (*археоптерикси*). Сухий і жаркий клімат тріасу змінився вологим субтропічним під час юрського періоду і теплим до помірного — під час крейдового. Відклади мезозойської групи представлені мор. (гол. чин. вапняки, крейда, пісковики) й континентальними (строкатоколірні глини, піски й пісковики) осадочними утвореннями. З ними пов'язані поклади кам. вугілля, нафти і газу, заліз. і поліметалевих руд, золота, кам. солі, бокситів тощо. На тер. України з мезозойськими відкладами пов'язані родовища цем. та керамічної сировини, крейди, фосфоритів тощо.

Літ.: Страхов Н. М. Основы исторической геологии, ч. 1—2. М.— Л., 1948; Клюшников М. М., Онищенко О. М. Історична геологія. К., 1975; Монин А. С. История Земли. Л., 1977

Д. Є. Макаренко.

МЕЗОЗО́ЙСЬКА СКЛАДЧА́СТІСТЬ, Тихоокеанська складчастість — деформації *земної кори,* що відбувалися з кінця юрського до поч. палеогенового періодів. Проявилася гол. чин. по периферії Тихого ок. Складчастість і *горотворення* супроводилися інтрузивним (див. *Інтрузія*) та ефузивним (див. *Ефузія*) магматизмом. У результаті складчастості, що відбулася в кінці пізньоюрської епохи (колимська, андська, невадійська фази), утворилися більша частина Кордільєр і Анд, Верхоянські гори, Анюйське нагір'я та ін. Ці фази складчастості синхронні з пізньокіммерійською фазою *кіммерійської складчастості* в Зх. Євразії. В кінці пізньокрейдової епохи (ларамійська фаза складчастості) утворилися Скелясті гори, Сіхоте-Алінь, зх. частина Коряцького нагір'я, гори п-ова Камчатка й о. Суматра та ін. Деякі дослідники вважають, що М. с. і кіммерійська складчастість — це прояв загальнопланетарних тектонічних рухів єдиної епохи складчастості.

Літ.: Тектоника Евразии. М., 1966; Мезозойский тектогенез. Магадан, 1971; Тильман С. М. Сравнительная тектоника мезозоид севера Тихоокеанского кольца. Новосибирск, 1973.

Ю. М. Довгаль.

МЕЗОІНОЗИ́Т, 1, 2, 3, 4, 5, 6-циклогексангексанол, $C_6H_{12}O_6$ — один з дев'яти стереоізомерів *інозиту,* який за біол. дією відносять до групи *вітамінів* В. За хім. структурою М.— шестиатомний спирт; є похідним циклогексану. Поширений у тваринних і рослинних організмах. В тканинах тварин він входить до складу переважно фосфоліпідів, у рослин представлений гол. чин. у фосфорильованому стані у вигляді фітину. Мезоінозит необхідний для росту деяких *мікроорганізмів* і тварин.

О. В. Стефанов.

МЕЗОКЕФА́ЛІЯ, мезоцефалія (від *мезо...* і грец. κεφαλή — голова) — середньоголовість, нормальна форма черепної коробки, *головний покажчик* якої становить 76,0—80,9.

МЕЗОКЛІ́МАТ (від *мезо...* і *клімат*), місцевий клімат — клімат невеликих територій, однорідних за природними умовами (окремого лісового масиву, узбережжя, міжгірної улоговини тощо). Осн. риси М. значною мірою визначаються особливостями характеру земної поверхні (грунти, рослинність, орографія та ін.), тому він може відрізнятися від заг. кліматичних умов даного геогр. району в цілому (див. *Макроклімат*).

МЕЗОЛІ́Т (від *мезо...* і грец. λίθος — камінь), епіпалеоліт — епоха *кам'яної доби,* що була перехідною між *палеолітом* і *неолітом.* До мезоліту (10—7 тис. років тому) належать, зокрема, *азільська культура, тарденуазька культура,* пізній період *капсійської культури.* В Європі виділяють три основні культурно-госп. зони М.: середземноморську, степову та лісову. На тер. СРСР пам'ятки М. поширені в європ. та азіат. частинах країни. На тер. України найвідоміші поселення в Криму: *Шан-Коба, Мурзак-Коба, Фатьма-Коба.* В степовому Причорномор'ї досліджено *Гребениківську стоянку,* ряд стоянок — в Надпоріжжі та на Пн. України. В мезолітичних пам'ятках знайдено кістки диких тварин, а також кістки собаки і свині, яких почали приручати. За М. сімейно-родові общини жили в легких куренях і напівземлянках; займалися рибальством, *збиральництвом* і мисливством. Почали створюватися передумови для відтворюючих галузей г-ва — землеробства й скотарства. У той час поширилися лук і стріли та плоскі гарпуни з рогу благородного оленя. Серед крем'яних знарядь найпоширеніші були *мікроліти.* Застосовували також і *макроліти.* З'явилися перші навички у виготовленні глиняного посуду. Мистецтво часів мезоліту дуже схематичне. Для поховань був характерний обряд трупопокладення.

Літ.: Ефименко П. П. Первобытное общество. К., 1953; У истоков древних культур (Эпоха мезолита). М.— Л., 1966; Бадер Н. О. Мезолит. В кн.: Каменный век на территории СССР. М., 1970; Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971; Станко В. Н. Периодизация памятников мезолита Северного Причерноморья. В кн.: Материалы по археологии Северного Причерноморья, в. 8. К., 1976; Залізняк Л. Л. Мезолитические культуры Украинского Полесья и их место в Европейском мезолите. В кн.: Первобытная археология — поиски и находки. К., 1980.

С. М. Бібіков.

МЕЗОНЕФРОС (від *мезо...* і грец. νεφρός — нирка), первинна нирка, тулубова нирка, вольфове тіло — парний орган виділення у хребетних тварин і людини. У круглоротих, риб і земноводних функціонує протягом усього життя; у переважної більшості плазунів, птахів, ссавців, в т. ч. людини, — лише на ранній стадії *зародкового розвитку,* згодом його заміняє *метанефрос.* М. являє собою систему покручених сечових канальців. Одні кінці канальців відкриваються у порожнину тіла (у хвостатих земноводних і круглоротих) або закінчуються сліпими потовщеннями — правим і лівим компактними тільцями (у решти риб і земноводних), другі відкриваються в загальну протоку М.— вольфів канал, що впадає в *клоаку.* На кожному канальці є орган фільтрації сечі — *мальпігієве тільце.*

МЕЗО́НИ (від грец. μέσος — середній, проміжний) — нестабільні сильновзаємодіючі *елементарні частинки* (адрони) з нульовим або цілочисловим значенням *спіну.* В 1935 Х. *Юкава* для пояснення природи *ядерних сил* висунув гіпотезу про існування елементарної частинки з масою, проміжною між масами електрона і протона. Пізніше цю частинку ототожнили з π-мезоном, що його відкрив (1947) у космічному промінні С. Ф. *Пауелл* зі співробітниками. Крім π-мезона, до М. належать *K-* і η-мезони (їхні маси менші за масу протона), а також т. з. бозонні *резонансні частинки* (маси деяких з них перевищують масу протона). Існують нейтральні й електрично заряджені (позитивно або негативно) М. з нульовими (напр., π-мезони) і ненульовими (напр., *K-* і *D*-мезони) *дивністю* та *шармом. Мюон,* названий спочатку μ-мезоном, не є М. Він має спін $^1/_2$, не бере участі в сильних взаємодіях і належить до *лептонів.*

Д. В. Волков.

Мезонін.

МЕЗОНІ́Н (від італ. mezzanino) — надбудова над середньою частиною, звичайно невеликого, житлового будинку. М. часто має балкон.

МЕЗОПА́УЗА (від *мезо...* і грец. παῦσις — зупинка) — перехідний шар *атмосфери* між *мезосферою* та термосферою на висоті бл. 80 км. Збігається з рівнем мінім. в мезосфері т-ри (—70, —90°), яка у термосфері зі збільшенням висоти зростає. На висоті М. спостерігаються сріблясті хмари.

МЕЗОПІТЕ́К (Mesopithecus) — рід вимерлих *мавп* родини мартишкових. Відомо два види М.: Mesopithecus ucrainicus (рештки знайдено у верхньоміоценових відкладах Одес. обл.) та M. pentelicus (у нижньопліоценових відкладах Греції, Угорщини, Ірану і Молд. РСР; довж. тіла становила 60 см, хвоста — 30 см). За будовою черепа і мозку М. близький до *тонкотілів,* за значною масивністю кісток — до *макаків.*

В. Д. Дяченко.

МЕЗОРЕЛЬЄ́Ф (від *мезо...* і *рельєф*) — форми рельєфу, проміжні за розмірами між *макрорельєфом* і *мікрорельєфом* (напр., річкова долина, ущелина, улоговина, відроги гірських хребтів тощо).

МЕЗОСФЕ́РА (від *мезо...* і грец. σφαῖρα — куля) — шар *атмосфери* на висоті від 50 до 80 км, що лежить над *стратосферою.* Для М. характерне зниження т-ри від 0° на нижній до —90° на верхній межі.

МЕЗОТЕ́ЛІЙ [від *мезо...* і (*епі*)*телій*] — різновидність епітеліальної тканини хребетних тварин і людини.

Розвивається з *мезодерми*; вкриває *серозні оболонки* (*очеревину, плевру* та ін.). Складається М. з

одного шару пласких клітин, щільно прилеглих одна до одної. У круглоротих, риб і земноводних клітини М. цілком або частково вкриті *війками*. У ссавців, у т. ч. людини, зовн. поверхня клітин М. вкрита мікроворсинками. М. бере участь у всмоктуванні та виділенні рідини, що зволожує серозні оболонки. Легко руйнується при запаленні.

МЕЗОТЕРМА́ЛЬНІ РОДО́ВИЩА (від *мезо...* і грец. θέρμη — тепло) — родовища корисних копалин, які виникають у *земній корі* внаслідок відкладання мінеральної речовини з циркулюючих водних розчинів в умовах високого тиску і температури до 200—300°; один з типів *гідротермальних родовищ*. М. р. утворюються на глибинах бл. 1000 м. Вони залягають у вигляді *жил*, пластоподібних тіл і неправильної форми покладів.

Дж. Мейєрбер.

МЕЗОТРО́ФИ, мезотрофні рослини (від *мезо...* і грец. τροφή — живлення) — рослини, помірно вибагливі до вмісту в грунті або ін. субстраті поживних речовин, у т. ч. зольних. М. займають проміжне положення між *евтрофами* і *оліготрофами*. Прикладом М. є більшість видів роду ялина.

МЕЗОФІ́Л (від *мезо...* і грец. φύλλον — листок) — основна тканина листка рослин, розташована під *епідермісом*. М. становить м'якоть листка. В клітинах М. звичайно є *хлоропласти*.

МЕЗОФІ́ТИ (від *мезо...* і грец. φυτόν — рослина) — рослини, що живуть в умовах середнього зволоження. Як проміжна група між *гігрофітами* і *ксерофітами* вони відзначаються різноманітністю форм і не мають різко виявлених специфічних ознак. До М. належать рослини лук, лісів, більшість с.-г. рослин та *бур'янів*. Своєрідну групу М. становлять *ефемери* та *ефемероїди*.

МЕЙ Лев Олександрович [13 (25). II 1822, Москва — 16 (28).V 1862, Петербург] — рос. поет і драматург. Друкуватися почав 1840. У деяких віршах 50-х рр. («Багатьом», «Дим», «Забуті ямби») звучать соціальні мотиви. Автор билин, сказань, пісень («Волхв», «Олександр Невський», «Пісня про боярина Євпатія Коловрата» та ін.). На сюжети істор. драм М. композитор М. Римський-Корсаков написав опери «Царева наречена» (1849), «Псковитянка» (1859), «Бояриня Віра Шелога» і «Сервілія». На вірші М. писали музику П. Чайковський («Канарейка», «Октави» та ін.), М. Римський-Корсаков («Колискова пісня»), М. Мусоргський («По гриби») та ін. Перекладав античних, зх.-європ., слов'ян. поетів, зокрема твори Т. Шевченка, Я. Щоголева. М. належить віршований переклад «Слова о полку Ігоревім». У перекладах М. покладено на музику вірші Т. Шевченка: «Вечір» («Садок вишневий коло хати») — П. Чайковським; уривки з поеми «Гайдамаки» — «Гопак» («Ой гоп-гопака»), «На Дніпрі» («Пісня Яреми») — М. Мусоргським. Окремі поезії М. укр. мовою переклав П. Грабовський.

Тв.: Избранные произведения. Л., 1972.

Ю. І. Корзов.

МЕ́ЙДЗІ ІСИ́Н (япон.— оновлення, реставрація Мейдзі) — в широкому розумінні політ. події та соціально-екон. перетворення в Японії у 2-й пол. 19 ст. (в період Мейдзі, так в історії Японії називається правління імп. Муцухіто), в результаті яких було ліквідовано феод. систему і створено централізовану бурж.-поміщицьку державу. Під час М. і. (1868) було скинуто владу *сегунів* з феод. дому Токугава і відновлено владу імп. Муцухіто. До влади прийшов бурж.-дворянський уряд на чолі з Муцухіто, що став на шлях проведення бурж. соціально-екон. перетворень (1868 розпущено цехові монополії, 1871 скасовано феод. станову систему, ліквідовано князівства і утворено префектури, 1872 проголошено вільну купівлю-продаж землі, 1873—79 замінено феод. податки єдиним грошовим податком тощо). Ці перетворення створили передумови для розвитку капіталізму в Японії. У вузькому значенні М. і.— незавершена бурж. революція в Японії 1867—68.

МЕЙЄ (Meillet) Антуан (11.XI 1866, Мулен — 21.IX 1936, Шатомейан) — франц. мовознавець, член Академії написів і л-ри (з 1924), з 1906 — чл.-кор. Петерб. АН (пізніше — АН СРСР), іноземний член АН УРСР (з 1924). Професор Практичної школи найвищих знань (з 1891), Колеж де Франс (з 1906). Послідовник Ф. де *Соссюра,* очолював франц. соціологічну школу. Праці з індоєвроп. мовознавства, славістики, германістики, іраністики тощо: «Історичне й загальне мовознавство» (т. 1—2, 1921—36), «Спільнослов'янська мова» (1924, рос. перекл. 1951), «Порівняльний метод в історичному мовознавстві» (1925, рос. перекл. 1954). У своїх працях розглядав і питання розвитку укр. мови та її діалектів.

Літ.: Щерба Л. В. Памяти А. Meillet. «Вопросы языкознания», 1966, № 3.

С. В. Семчинський.

МЕ́ЙЄР (Meyer) Ганнес (18.XI 1889, Базель — 19.VII 1954, Крочіфіссо-ді-Савоса, Швейцарія) — швейцарський архітектор. Навчався у Вищій тех. школі в Берліні (1909—12). Жив у Німеччині (10—20-і рр.), в СРСР (1930—36) та Мексиці (1939—49). Пропагував принципи *функціоналізму*. Серед робіт — проект Палацу Ліги націй в Женеві (в співавт. з Х. Вітвером, 1926—27), профспілкова школа в Бернау поблизу Берліна (1928—30), с-ще Фрайдорф поблизу Базеля (1919—21) та ін.

Тв.: Строить.— Как я работаю. В кн.: Мастера архитектуры об архитектуре. М., 1972.

МЕ́ЙЄР (Meyer) Едуард (25.I 1855, Гамбург — 31.VIII 1930, Берлін) — нім. історик античності. З 1884 — професор Лейпцігського, з 1885 — Бреславльського (Вроцлав), з 1889 — Галльського і 1902—23 — Берлінського ун-тів. Гол. праця «Історія давнини» (т. 1—5, 1884—1902), в якій викладено всесвітню історію з виникнення давньосхідної цивілізації до 355 до н. е. Вважав, що долю народу визначає форма д-ви. Заперечував теорію сусп. прогресу, протиставляючи їй антинаук. *історичного коловороту теорію.*

МЕ́ЙЄР (Meyer) Конрад Фердінанд (11.X 1825, Цюріх — 28.XI 1898, Кільхберг) — швейцар. письменник. Писав нім. мовою. Перша книга — «Двадцять балад швейцарця» (1864). Вірші й проза М., в осн. на істор. тематику, пройняті ідеями гуманізму й антиклерикалізму. Автор поеми «Останні дні Гуттена» (1871), роману «Юрг Єнач» (1876), новел «Святий» (1880), «Страждання одного хлопчика» (1883), «Весілля ченця» (1884) тощо. І. Франко високо цінував М. і переклав укр. мовою кілька його творів.

Тв.: Укр. перекл.— Плавт у жіночому монастирі. К., 1958; Рос. перекл.— Новеллы.— Стихотворения. М., 1958.

Літ.: Франко І. Конрад Фердінанд Мейєр і його твори. В кн.: Франко І. Твори, т. 18. К., 1955.

Н. М. Матузова.

МЕЙЄРБЕ́Р (Meyerbeer) Джакомо (справж. ім'я та прізв.— Якоб Лібман Бер; 5.IX 1791, Тасдорф, поблизу Берліна — 2.V 1864, Париж, похований в Берліні) — франц. і нім. композитор, піаніст і диригент. Муз. освіту здобув під керівництвом М. Клементі, К. Ф. Цельтера (Берлін) і Г. Й. Фоглера (Дармштадт). В 1816—24 жив в Італії, 1827—42 — у Франції, з 1842 — в Берліні. М.— один з творців франц. героїко-романтичної, т. з. великої опери. Твори: 16 опер (у т. ч. «Хрестоносець у Єгипті», 1824; «Роберт-Диявол», 1831; «Гугеноти», 1836; «Пророк», 1849; «Африканка», 1865, пост. посмертно), балет «Перехід через річку» (1810), ораторії, кантати, хори, оркестрові твори, фп. п'єси, романси, пісні.

Літ.: Соллертинский И. И. Мейербер. М., 1962.

МЕ́ЙЄРГОФ (Meyerhof) Отто (12.IV 1884, Ганновер — 6.X 1951, Філадельфія) — нім. біохімік, член Нац. АН США (з 1949), іноземний член Лондонського королівського т-ва. Освіту здобув у Фрайбурзі, Берліні, Страсбурзі і Гейдельберзі. З 1940 — професор Пенсільванського ун-ту в Фі-

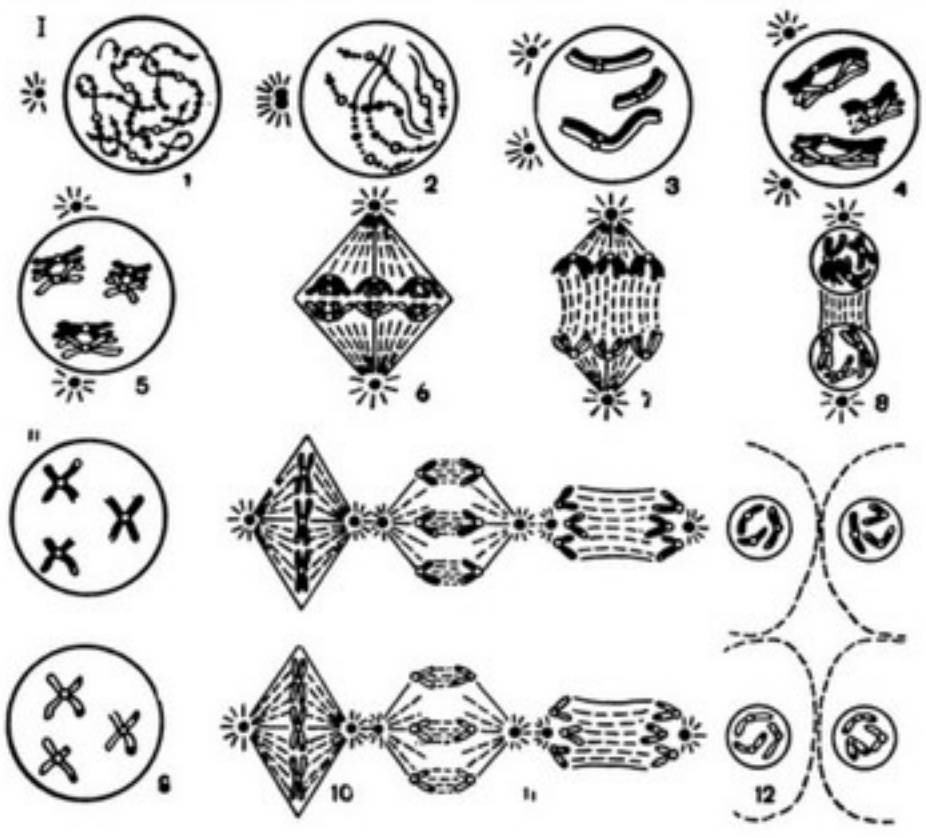

Схема мейозу: I—перший (редукційний) поділ: 1—5 — профаза (1 — лептотена; 2 — зиготена; 3 — пахітена; 4 — диплотена; 5 — діакінез); 6 — метафаза I; 7 — анафаза I; 8 — телофаза I. II — другий (екваційний) поділ: 9 — інтерфаза; 10 — метафаза II; 11 — анафаза I; 12 — телофаза II.

ладельфії. Осн. праці М. присвячені біохімії *м'язового скорочення*, проміжним ферментативним стадіям *гліколізу* і глікогенолізу. М. встановив, що енергія, яка вивільняється при хім. перетвореннях *вуглеводів* в організмі, використовується в процесі м'язового скорочення. Нобелівська премія, 1922.

МЕЙЄРХО́ЛЬД Всеволод Емільович [28.I (9.II) 1874, Пенза — 2.II 1940, Москва] — рос. рад. актор, режисер, театральний діяч, нар. арт. Республіки (з 1923). Член Комуністичної партії з 1918. Навчався на юрид. ф-ті Моск. ун-ту і в Муз.-драм. уч-щі Моск. філармонічного т-ва. З 1898 — в трупі МХТ, де виконував ролі Грозного («Смерть Іоанна Грозного» О. К. Толстого), Треплєва («Чайка» Чехова), Йоганнеса («Самотні» Гауптмана) та ін. В 1902—05 очолював «Товариство нової драми», з яким виступав у Херсоні (1902—04), Тбілісі (1904—05), Миколаєві (1905) й Полтаві (1906). В 1906—07 — гол. режисер театру В. *Комісаржевської* (вистава «Гедда Габлер» Ібсена та ін.), 1908—17 — в Александринському і Маріїнському театрах в Петербурзі. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції очолював театр. відділ Наркомосу і (з 1920 по 1938) Перший театр РРФСР (з 1923 — Театр ім. Вс. Мейєрхольда). Серед вистав: «Ліс» О. Островського, «Весілля Кречинського» Сухово-Кобиліна, «Містерія-Буфф» і «Клоп» Маяковського, «Останній вирішальний» Вс. Вишневського, «Мандат» Ердмана, «Зорі» Верхарна, «Дама з камеліями» Дюма-сина. М.— активний шукач нових сценічних форм. Автор теор. праць.

Тв.: Статьи. Письма. Речи. Беседы, ч. 1—2. М., 1968; Творческое наследие. М., 1978.

Літ.: Рудницкий К. Л. Режиссёр Мейерхольд. М., 1969.

МЕ́ЙМАН (Meumann) Ернст (29. VIII 1862, Ірдінген, поблизу м. Крефельда — 26.IV 1915, Гамбург) — нім. педагог і психолог, засновник *експериментальної педагогіки*. Був співробітником В. *Вундта* в Лейпцігу. З 1897 — професор філософії та педагогіки послідовно в Цюріху, Кенігсберзі, Мюнстері та ін. Один з перших авторів праць, присвячених психології дитини. М. намагався синтезувати різні психологічні концепції розвитку дитини, її здібностей, успішності навчання тощо й покласти їх в основу теорії та практики виховання. Автор ряду праць з естетики.

Тв.: Рос. перекл.— Очерк экспериментальной педагогики. М., 1922.

МЕ́ЙО (Мауо) Елтон (26.XII 1880, Аделаїда, Австралія — 7.IX 1949, Полсден-Лейсі, Суррей, Великобританія) — амер. соціолог, засновник амер. індустріальної соціології, автор *«людських відносин теорії»*. Заперечуючи непримиренність класових інтересів робітників та підприємців в умовах капіталістичного виробництва, М. осн. причину конфліктів зводив до емоційно-психологічного фактора — відсутності взаєморозуміння між ними. Соціологія, згідно з М., повинна сприяти встановленню «миру» в промисловості. Провідну роль в утвердженні «соціальної гармонії» відводив менеджерам — освіченим представникам управлінського апарату. Концепція М. є ідеологічною зброєю монополій і спрямована на відвернення трудящих від класової боротьби.

А. М. Феоктистов.

МЕЙО́З (від грец. μείωσις — зменшення) — складний поділ *ядра*, що забезпечує зменшення (редукцію) числа хромосом удвічі. Притаманний всім тваринним та рослинним організмам, яким властиве *статеве розмноження*. М.— один з ключових механізмів *спадковості* та спадкової *мінливості*. Складається з двох послідовних поділів: редукційного та екваційного. У р е д у к ц і й н о м у п о д і л і розрізняють чотири фази — профазу, що включає 5 стадій (лептотена, зиготена, пахітена, диплотена і діакінез), *метафазу*, *анафазу* і *телофазу*. У п р о ф а з і на стадії лептотени (тонких ниток) ядро містить диплоїдний (повний) набір слабо спіралізованих хромосом, що не розділилися на *хроматиди*. На стадії зиготени гомологічні (парні) хромосоми, кожна з яких вже складається з двох хроматид, розташовуються попарно, щільно прилягають одна до одної по всій довжині (кон'югують), утворюючи біваленти (схема, I, 2). *Кон'югація* відбувається в гомологічних точках. Така попарна кон'югація гомологічних хромосом наз. синапсисом. Під час кон'югації відбувається обмін ділянками між несестринськими (належними різним хромосомам) хроматидами (*кросинговер*). Наприкінці стадії в ділянках контакту двох кон'югуючих гомологічних хромосом починається утворення т. з. синаптонемального комплексу. На стадії пахітени (товстих ниток) закінчується утворення комплексу, хромосоми вкорочуються і потовщуються (схема, I, 3). Далі хромосоми, що кон'югували, починають розходитися, але в деяких точках помітні перехрести, або *хіазми* — результат кросинговеру (стадія диплотени; схема, I, 4). На стадії діакінезу хромосоми продовжують розходитися, вкорочуватись і потовщуватись. В м е т а ф а з і біваленти розташовуються в екваторіальній площині *веретена поділу клітини*, що вже сформувалось. В а н а ф а з і гомологічні хромосоми (кожна з двох хроматид) розходяться до різних полюсів, внаслідок чого в т е л о ф а з і формуються два ядра, кожне з гаплоїдним (половинним) числом подвоєних хромосом. Після телофази та короткої *інтерфази* (останньої може не бути) без *реплікації* дезоксирибонуклеїнової кислоти настає екваційний поділ шляхом звичайного *мітозу*. Внаслідок цього поділу утворюються чотири гаплоїдні ядра (див. *Сперматогенез, Овогенез*). Залежно від місця М. *в життєвому циклі* організмів розрізняють три типи М.: гаметний, або термінальний, М. (у людини, всіх багатоклітинних тварин та ряду нижчих рослин), що здійснюється в статевих органах і приводить до утворення *гамет* (див. *Гаметогенез*); зиготний, або початковий, М. (у багатьох грибів та водоростей), що відбувається в *зиготі* після *запліднення* і приводить до утворення гаплоїдних *зооспор*; споровий, або проміжний, М. (у вищих рослин), що відбувається в статевих органах і приводить до утворення *спор* (див. *Спорогенез*). Диплоїдний набір хромосом відновлюється при *заплідненні*.

Є. Л. Кордюм.

МЕ́ЙСЕН, Майсен — місто на Пд. Сх. НДР, в окрузі Дрезден, на р. Ельбі. 41,3 тис. ж. (1978). Найдавніший у Європі (з 1710) центр фарфорової (див. *Саксонський фарфор*) і керамічної пром-сті, що виник на базі покладів місц. каолінових глин. Розвинута й маш.-буд., металообр., хім. (виробн. глазурі й фарб для кераміки) пром-сть. Підприємства джутової, шкіряно-взут., пивоварної пром-сті. Вища школа с.-г. виробничих кооперативів, ін. навч. заклади. Музеї — міський та при фарфоровому з-ді. Архіт. пам'ятки 13—15 ст., зокрема собор і замок.

МЕ́ЙСЕНСЬКИЙ ФАРФО́Р — див. *Саксонський фарфор*.

МЕ́ЙСТЕРЗИ́НГЕРИ (нім. Meistersinger — майстер-співець) — нім. поети-співці. Виступали з 2-ї пол. 13 ст. до серед. 19 ст. Об'єднувалися в літ.-співацькі т-ва на зразок ремісничих цехів. Творчість їх була регламентована зведенням правил (т. з. табулатури). Влаштовували поетичні змагання. В 14—15 ст. в поезії М. допускалися лише реліг. теми. З 16 ст. тематика дещо розширилася. Найвідоміші М.: Г. Фольц, Г. *Сакс*, Г. Фогель. Композитор Р. *Вагнер* написав муз. комедію «Нюрнберзькі мейстерзингери» (1868).

МЕ́ЙТУС Юлій Сергійович [н. 15 (28).I 1903, Єлизаветград, тепер Кіровоград] — укр. рад. композитор, нар. арт. УРСР (з 1973), засл. діяч мист. Туркм. РСР (з 1944). Член КПРС з 1954. В 1931 закінчив Харків. муз.-драм. ін-т (клас композиції С. *Богатирьова*). Твори: 14 опер (у т. ч. «Молода гвардія», 1947, 2-а ред. 1950; «Зоря над Двіною», 1955, 2-а ред. «Північні зорі», 1957; «Украдене щастя», 1960; «Махтумкулі», 1962; «Вітрова донька», 1965; «Брати Ульянови», 1967, 2-а ред. 1970; «Анна Кареніна», 1970; «Ярослав Мудрий», 1973; «Ріхард Зорге», 1976; «Мар'яна Пінеда», 1978), 5 сюїт для симф. оркестру, поеми, увертюри; вокально-симф. (зокрема кантата «Клятва», 1941), вокальні твори (понад 200 романсів, балад, обробок нар. пісень); інструм. та хорові твори, музика до драм. вистав і кінофільмів. На туркм. теми написав опери «Абадан» (1943), «Лейлі та Меджнун» (1946, обидві — у співавт.), «Туркменську симфонію» та ін. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1951.

Літ.: Малишев Ю. В. Юлій Сергійович Мейтус. К., 1962; Бас Л. О. Юлій Мейтус. К., 1973.

МЕ́ККА — місто на Зх. Саудівської Аравії, адм. ц. пров. Хіджаз. Автомоб. шляхом сполучена з м. Ер-Ріядом, портом Джіддою на

В. Е. Мейєрхольд.

Ю. С. Мейтус.

узбережжі Червоного м. та м. *Медіною*; аеропорт. 250 тис. ж. (1974). Вперше згадується у *Птолемея* (2 ст.) як Макораба. В М. народився засновник ісламу *Мухаммед*. З 7 ст. М.— священне місто мусульман і місце їхнього паломництва. Мечеть Харам, або Бейт-Уллах (в сучас. вигляді належить до 16—17 ст.; збудована навколо давнього святилища *Кааби*). Осн. заняття населення — торгівля і обслуговування прочан. Кустарне виробн. предметів реліг. культу.

МЕ́ККІН (Macken) Уолтер (3.V 1915, Голуей, Зх. Ірландія — 22.IV 1968, Ірландія) — ірл. письменник. У 40-х рр. був актором. Тоді ж поставлено його перші п'єси. В центрі роману «Вітер обіцяє бурю» (1950) — тяжка доля ірл. рибалок. Герої збірок оповідань «Зелені гори» (1956), «Бог створив неділю» (1962) та ін.— прості люди, що прагнуть щастя, борються з безправ'ям і злиднями. Істор. трилогія «В пошуках землі обітованої» (1959), «Мовчазний народ» (1962), «Жорстокий вітер» (1964) — про нац.-визв. боротьбу ірл. народу.

Тв.: Рос. перекл.— Зелёные горы. М., 1958; Лодочные гонки. М., 1958; Ветер сулит бурю. М., 1960; Бог создал воскресенье. М., 1964; Дом Манго. Л.— М., 1966.

О. І. Земляний.

МЕ́КЛЕНБУРГ — історична область на Пн. Сх. Німеччини. З 7 ст. був заселений *полабськими слов'янами* (гол. чин. племенами *бодричів*). У 12 ст. його захопив саксонський герцог *Генріх Лев*. Населення М. було понімечене. З 1167 М.— князівство, з 1348 — герцогство. В 1621 М. поділено на герцогства М.-Шверін і М.-Гюстров, 1701 — на М.-Шверін і М.-Стреліц (з 1815 — великі герцогства). З 1867 М.— в складі Пн.-Нім. союзу, з 1871 — Нім. імперії. З 1919—20 М.— дві землі Німеччини, 1934 перетворені на єдину територію. З 1945 М.— в Рад. зоні окупації Німеччини. З 1949 входить до НДР. У 1952 поділено на округи Нойбранденбург, Росток, Шверін.

МЕКНЕ́С — місто на Пн. Зх. Марокко, адм. ц. пров. Мекнес. Вузол автошляхів, залізнич. станція, аеропорт. 248 тис. ж. (1971). Цем. з-д, деревообр., текст., олійницькі, борошномельні, консервні підприємства. Виробн. кераміки. Музеї: мусульманського мистецтва та нар. мистецтва. Архіт. пам'ятки 13 ст. М. засн. в 11 ст.

МЕКО́НГ — ріка на Пд. Сх. Азії, в межах Китаю, Лаосу, Кампучії та В'єтнаму (частково на кордоні Лаосу з Бірмою і Таїландом). Бере початок у Тібетському нагір'ї на вис. понад 5000 м, впадає у Пд.-Китайське м., утворюючи велику *дельту* (70 тис. км²). Довж. бл. 4350 км, площа бас. 795 тис. км² (найбільша ріка на п-ові *Індокитай*). Гол. притоки: Мун, Сап (праві), У, Тхен, Сан (ліві). Живлення переважно льодовикове й снігове (у верхів'ї) та за рахунок мусонних дощів (середня й нижня течії). Амплітуда коливань рівня досягає у пониззі 9 м, у серед. течії — 15 м. Пересічна витрата води у гирлі бл. 15 тис. м³/с, макс.— 33 тис. м³/с. Твердий стік дорівнює бл. 1,5 км³ на рік, у зв'язку з чим дельта ріки зростає на 80—100 м щорічно. В повінь судноплавна на 1600 км від гирла, під час межені — на окремих ділянках. Мор. судна підіймаються до м. Пномпеня (350 км). Використовують для зрошування (зокрема, рисових полів). На М.— міста Луангпхабанг, В'єнтьян (Лаос), Пномпень (Кампучія).

В. С. Гаврилюк.

МЕ́КСІКА, Мексіканські Сполучені Штати — держава в пд.-зх. частині Пн. Америки. На Зх. і Пд. омивається водами Тихого ок., на Сх.— Мексіканської зат. Атлантичного ок.

В адм. відношенні поділяється на 31 штат і столичний федеральний округ. Карти див. на окремому аркуші, с. 496—497.

Державний лад. М.— республіка. За формою держ. устрою — федерація. Діє конституція, прийнята 1917. Глава д-ви й уряду — президент, що обирається населенням строком на 6 років. Законодавча влада належить двопалатному парламенту — Нац. конгресу у складі сенату (64 члени), що обирається населенням строком на 6 років, і палати депутатів (400 членів), обираної населенням на 3 роки. Виконавчу владу здійснює уряд, очолюваний президентом. Кожний штат має свою конституцію, однопалатний конгрес, виконавчі органи, очолювані губернатором (обирається населенням штату строком на 6 років).

Природа. Берегова лінія М. розчленована мало, найбільші п-ови — *Каліфорнія* та *Юкатан*. Більшу частину тер. країни займає *Мексіканське нагір'я* з переважними висотами 1000—2000 м, оточене гірськими хребтами (Зх.Сьєрра-Мадре, Сх. Сьєрра-Мадре та Поперечна — Вулканічна — Сьєрра з діючими вулканами *Орісаба*, 5700 м — найвища вершина країни, та *Попокатепетль*). На Пд.— рівнини перешийка Теуантепек та п-ова Юкатан. Характерна висока сейсмічність, особливо в тихоокеанській зоні. Надра М. багаті на поклади нафти й газу (на узбережжі та шельфі Мексіканської зат.; за запасами — одне з провідних місць у капіталістичному світі), поліметал. руд; є також залізна та уранова руди, кам'яне вугілля, сірка, дорогоцінне каміння, золото та ін. Клімат більшої частини М. тропічний, на Пн. субтропічний. Пересічна т-ра січня від +10° на Пн. Зх. до +25° на Пд.; липня — від +15° в горах до +30° на зх. узбережжі. На Пн. Мексіканського нагір'я клімат континентальний (бувають морози до —20°). Пересічна річна кількість опадів від 100—200 мм на Пн. до 2000—3000 мм на Пд. Найбільша ріка — Ріо-Браво-дель-Норте (Ріо-Гранде) на кордоні з США; найбільше озеро — Чапала. На Пн. Зх. переважають сіроземи та пустельні скелетні грунти, на решті території — сіро-коричневі, червоно-коричневі та червоні, в горах поширені також гірсько-лісові бурі грунти. Рослинність більшої частини Мексіканського нагір'я напівпустельна (кактуси, агави, чагарники); в пд. частині нагір'я та на низовинах — високотравна *савана*. На Пд. Сх. країни значні площі займають вологі тропічні ліси. Найсприятливіший для проживання висотний пояс — 1000—2500 м.

Я. Г. Машбіц.

Краєвид на півдні Мексіканського нагір'я.

Населення. Осн. населення — *мексіканці*. Численні корінні індіанські народи (*ацтеки, майя*, хуастеки, цельталі, цоцилі, тотонаки, міхе, отомі та ін.) частково зберігають свої мови й культуру. В М. живуть також вихідці з Європи (іспанці, баски, німці, французи, італійці та ін.). Пересічна густота нас. — понад 33 чол. на 1 км² (1978, оцінка). Держ. мова — іспанська. Міське населення становить 60%. Найбільші міста: *Мехіко, Гвадалахара, Монтеррей, Пуебла, Леон, Сьюдад-Хуарес.*

Історія. В давні часи тер. М. населяли індіан. племена, в яких зберігалися общинно-родові відносини. Найвищого рівня цивілізації досягли племена майя, *тольтеків*, ацтеків. У процесі завоювання Америки ісп. експедиція 1517 досягла узбережжя М., перший завойовницький похід в М. 1519—21 очолив Е. *Кортес*. До кін. 16 ст. було завершено її підкорення. Корінне населення потрапило в залежність від колонізаторів, а його цивілізацію було знищено. Протягом трьох століть країна перебувала в складі ісп. колоніальної імперії. Для соціально-екон. ладу М. тих часів було характерне поєднання феод.-кріпосницьких відносин із системою боргового рабства. Колоніальна політика Іспанії, дискримінація, екон. і політ. безправ'я більшості населення викликали повстання індіан. племен (1624, 1660, 1692, 1761, 1767). На поч. 19 ст. в країні розгорнувся визвольний рух, початок якому

Мекка. Священний комплекс Харам, або Бейт-Уллах. 16—17 ст. Загальний вид.

поклало повстання 1810 на чолі з М. *Ідальго*. В 1811 визвольну боротьбу очолив Х. М. *Морелос*. У ході *війни за незалежність іспанських колоній в Америці 1810—26* М. 1821 здобула незалежність, 1824 прийнято конституцію, яка проголосила М. республікою. З 20-х рр. 19 ст. в М. почав проникати іноз. капітал, гол. чин. англ. і пн.-американський. У 1845 США анексували Техас, а в результаті *Американо-мексіканської війни 1846—48* приєднали понад половину території М. (див. також *Луїзіана*). Повстання 1854 поклало початок бурж. революції 1854—60. В 1857 було прийнято нову конституцію, яка закріпила осн. завоювання революції. Громадян. війна, що вибухнула в ході революції, завершилася перемогою лібералів (відстоювали капіталістичний шлях розвитку) на чолі з прогрес. урядом Б. *Хуареса*. Однак реакц. силам М. подали допомогу європ. д-ви (див. *Мексіканська експедиція 1861—67*). Всенар. боротьба проти окупантів завершилася 1867 перемогою республіканців. У 1884 в М. встановлено клерикально-поміщицьку диктатуру, що заохочувала проникнення іноз. капіталу, гол. чин. англ. і США. *Мексіканська революція 1910—17* покінчила з реакційним режимом, незважаючи на протидію США (інтервенція 1914, 1916—17). В січні 1917 було прийнято буржуазно-демократичну конституцію. Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в Мексіці загострилася класова боротьба. В 1919 було створено Мексіканську компартію (МКП). Бурж. уряди 1920—28, прагнучи зміцнити позиції нац. буржуазії, прискорили проведення агр. реформи, провели деякі антиімперіалістичні заходи. В 1924 М. першою з країн Америки встановила дипломатичні відносини з СРСР. У кін. 20-х — на поч. 30-х рр. у країні посилилася реакція: 1929 заборонено МКП, 1930 розірвано дипломатичні відносини з СРСР. Реакційна політика правлячих кіл і різке погіршення становища трудящих у зв'язку з світовою кризою 1929—33 зумовили зростання революц. руху. Уряд Л. *Карденаса-і-дель-Ріо* (1934—40) здійснив ряд важливих соціально-екон. перетворень: відновив проведення агр. реформи, частково націоналізував залізниці (1937), підприємства англ. та амер. нафт. компаній (1938). У М. зміцнів держ.-капіталістич. сектор економіки. У 1935 відновилася легальна діяльність МКП. Під час 2-ї світової війни М. виступала на боці антигітлерівської коаліції (війну Німеччині, Італії, Японії оголосила 1942). В листопаді 1942 відновлено дипломатичні відносини з СРСР. У післявоєнний період проімперіалістичні уряди взяли курс на посилення антиробітн. законодавства, переслідування демократичних сил країни. Політика поступок імперіалістам, наступ на права трудящих спричинили розгортання страйкового руху і зростання антиімперіалістичних настроїв. Це примусило уряд М. відхилити 1956 пропозицію США про укладення воєн. угоди. В 1958 М. виступила проти встановлення контактів між Організацією амер. держав і НАТО. З поч. 60-х рр. уряди Л. Матеоса (1958—64) і Д. Ордаса (1964—70) проводили політику, спрямовану на зміцнення нац. економіки, дотримувалися принципу невтручання у внутр. справи ін. країн та розширення екон. зв'язків з соціалістич. країнами. На виборах 1976 президентом М. обрано Лопеса Портільйо. Уряд М. в галузі внутр. політики взяв курс на прискорення індустріалізації, розвитку с. г., обмеження доступу іноз. капіталу, в галузі економіки проводить курс держ.-капіталістич. регулювання. В 1979 МКП офіційно набула статусу легальної політичної партії. Зовнішньополіт. курс уряду М. спрямований на мирне співробітництво з усіма країнами на принципах незалежності, невтручання і права на самовизначення. М. підтримує ідею заг. роззброєння, стала ініціатором створення в Лат. Америці *без'ядерної зони*. В 1975 підписано угоду про співробітництво між М. і РЕВ. В ході переговорів у Москві 1978 на найвищому рівні прийнято ряд документів, у т. ч. консульську конвенцію та Програму науково-тех. співробітництва між М. і СРСР на 1978—79. З 1945 М.— член ООН. Є членом *Організації американських держав, Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі, Латиноамериканської економічної системи*.

Б. М. Гончар.

Політичні партії, профспілки. Інституційно-революційна партія, засн. 1929. Буржуазна, націонал-реформістська партія, соціальну базу якої становлять урядові профспілки. Правляча з 1929. Партія Національна дія, засн. 1939. Виражає інтереси великої фінанс.-пром. і торг. буржуазії, тісно зв'язаної з іноз. капіталом. Справжня партія мексіканської революції, засн. 1957. Об'єднує гол. чин. ветеранів Мексіканської революції 1910—17. Соціалістична народна партія, засн. 1948. Об'єднує частину дрібної буржуазії, студентства, деякі верстви робітників і селян. *Мексіканська комуністична партія*, засн. 1919. Конфедерація трудящих М., засн. 1936. Входить до МКВП і ОРІТ. Загальна спілка робітників і селян М. імені Хасінто Лопеса, засн. 1949. Входить до ВФП. Мексіканська регіональна робітнича конфедерація, засн. 1918. Федерація профспілок державних службовців, засн. 1938.

Господарство. М.— індустр.-агр. країна, одна з найбільш економічно розвинутих у Лат. Америці. Домінуюче положення в г-ві посідають держ. капіталістич. сектор, в якому створюється до 20% валового нац. продукту, і нац. фінанс.-пром. олігархія. Держ. сектор контролює гол. галузі пром-сті (видобування нафти й газу, енергетику, нафтохімію, виплавку сталі), на нього припадає понад 40% всіх капіталовкладень в економіку М. Проте в ряді ін. галузей г-ва значні позиції належать іноз. капіталу; 72% капіталовкладень припадає на США (1979). Уряд країни вживає заходів щодо обмеження діяльності іноз. компаній. У с. г. з 1915 проводиться агр. реформа, але значна частина селян ще лишається безземельною. У 1978 налічувалося 8,5 млн. постійно та сезонно безробітних, частина яких змушена шукати роботу в США. Зовн. борг країни оцінюється в 29 млрд. доларів (1979).

Промисловість. У пром-сті створюється бл. 30% валового внутр. продукту і зайнято бл. 30% самодіяльного населення. Гол. галузь пром-сті — нафтогазовидобувна. Видобування й переробку нафти та газу й торгівлю нафтопродуктами здійснює держ. компанія «Пемекс». На нафту і газ припадає 90% паливно-енергетичного балансу країни. Гол. нафтохім. комплекси — у районі Веракруса, Тампіко, Мінатітлана, а також у Мехіко та Саламанці. В 1979 стали до ладу нафтохім. комплекси в містах Саліна-Крус і Кадерейта. Видобувають також вугілля, поліметалеві руди, сірку, срібло, золото, залізну руду, ртуть тощо. З галузей обробної пром-сті, крім нафтохімії, значного розвитку набули чорна (гол. центри — Монтеррей, Монклова, район Мехіко) та кольорова (Мехіко, Веракрус, Кананеа, Чіуауа, Торреон та ін.) металургія, машинобудування та металообробка, що представлені підприємствами по складанню автомобілів (Мехіко, Толука, Пуебла), виробн. дизелів, залізнич. вагонів, текст. устаткування (Сьюдад-Саагун), електротех. та радіоелектронних виробів (у т. ч. виробн. телевізорів), верстатів, суден. Розвинута також буд. матеріалів, хім., фарм., текст., швейна, шкіряно-взуттєва, харчосмакова пром-сть. Кустарні промисли (ткацтво, художні вироби тощо).

Сільське господарство М. характеризується поєднанням великого поміщицького землеволодіння з малоземеллям і безземеллям селян. Створюються великі капіталістичні г-ва, характерна форма землеволодіння — с.-г. общини (ехідо). На с. г. припадає 10,5% валового внутр. продукту, в ньому зайнято понад 40% економічно активного населення. С.-г. виробн. не задовольняє потреб країни в продовольстві. В обробітку — бл. 20 млн. га землі, в т. ч. 4,3 млн. га зрошується. Гол. галузь — рослинництво (дві третини вартості с.-г. продукції). На експорт вирощують (збір, тис. т, 1979): каву — 230, бавовник — 340; для влас. споживання — цукр. тростину — 34 500 (1978), кукурудзу — 8900, пшеницю — 2000, сорго — 4000, рис — 570, квасолю — 640, картоплю — 800, сою — 730. За виробн. хенікену — грубого волокна одного з видів агави (1977 —130 млн. т) М. посідає 1-е місце в світі. Поголів'я (млн., 1978): великої рогатої худоби — 30,4, свиней — 14,9, овець і кіз — 17. У 1978 було виловлено 800 тис. т риби і морепродуктів.

Транспорт. Довж. (тис. км,

Герб Мексіки.

МЕКСІКА

Площа — 1958,2 тис. км²

Населення — 66,9 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Мехіко

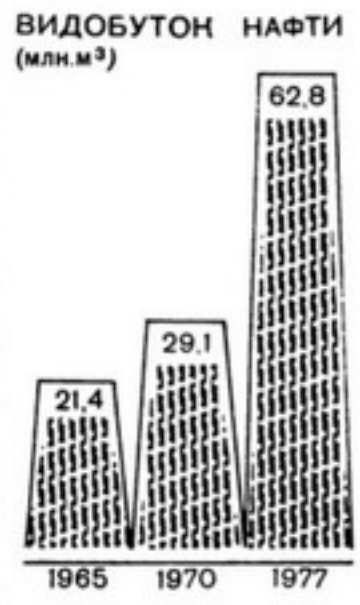

1978): з-ць — 24,9, автошляхів — понад 200 (у т. ч. бл. 60 — з твердим покриттям). Тоннаж мор. флоту — 514,5 тис. брутто реєстрових т (1979). Гол. мор. порти: Веракрус, Тампіко, Саліна-Крус. У внутр. перевезеннях велику роль відіграє авіатранспорт; найбільші аеропорти: Мехіко, Монтеррей, Гвадалахара, Меріда. Довж. трубопроводів — понад 11 тис. км. Зовнішня торгівля. В експортних поставках М. найбільше значення мають нафта і нафтопродукти, продукція с. г., гірничорудної пром-сті та кольорової металургії. Довозять гол. чин. товари виробничого призначення, прод. товари. Осн. торг. партнер — США (дві третини зовнішньоторг. обороту М.). Розвиваються торг. зв'язки з ін. країнами, у т. ч. з країнами *Ради Економічної Взаємодопомоги*. Важлива стаття доходів — іноз. туризм. Грош. одиниця — песо. За курсом Держбанку СРСР 100 песо = 2,87 крб. (грудень 1980). *Я. Г. Машбіц.*

Виробництво основних видів промислової продукції

Продукція	1970	1979
Електроенергія, млрд. кВт·год	28,7	62,0
Мідь, тис. т *	61	87,0
Цинк, тис. т *	266	265,0
Свинець, тис. т *	176	180,0
Сірка, млн. т	1,4	1,8**
Сталь, млн. т	3,8	7,6
Чавун, млн. т	2,3	4,4
Цемент, млн. т	7,1	13,9**
Автомобілі, тис. шт.	186,9	344,0**
Цукор, млн. т	2,3	3,0**

* За вмістом металу в руді.
** 1978

Медичне обслуговування. В 1975 було 67 363 лікарняні ліжка (10 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 31 571 лікар, разом з санітарними лікарями (5,4 лікаря на 10 тис. ж.), 1879 зубних лікарів і 112 фармацевтів. У М. в основному держ. система мед. обслуговування. Лікарів готують на 4 мед. ф-тах при ун-тах. Відомі курорти Акапулько, Куернавака, Орісаба, Веракрус.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В 1977 19% жителів країни були неписьменними. Строк навчання в початковій школі 6 років, у середній — 5 (3 + + 2) і 6 (3 + 3). Загальною обов'язковою і безплатною вважається 6-річна початкова освіта для дітей віком 6—15 років, але вона практично не здійснюється. Поряд з держ. існує багато приватних шкіл. В 1976/77 навч. р. у поч. школах налічувалося 12,1 млн. учнів, у серед. навч. закладах — 3,2 млн., у вищих навч. закладах (189 вузів, у т. ч. 60 ун-тів) — 539,4 тис. студентів. Найбільші вузи країни — Нац. автономний ун-т М. (засн. 1551), Нац. політех. ін-т (засн. 1936), обидва — у Мехіко, ун-ти в Гвадалахарі, Морелії, Пуеблі. Наукові установи: Мекс. академія мов, Мексіканська академія історії (засн. 1940), Нац. академія наук (засн. 1884), Нац. академія історії та географії (засн. 1925), Мекс. нац. академія медицини (засн. 1864), понад 30 ін. н.-д. установ і понад 60 наук. т-в і асоціацій. Найбільша б-ка — Нац. в Мехіко (засн. 1833), великі б-ки є в ін. містах і ун-тах. У Мехіко — музеї: сучас. мистецтва (засн. 1964), Нац. музей антропології (засн. 1825), Нац. музей історії (засн. 1825), Галерея живопису і скульптури Сан-Карлос (засн. 1785) та ін. *В. З. Клепиков.*

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в М. виходило 227 щоденних газет. В Мехіко виходить 21 щоденна газета заг. тиражем 2,3 млн. прим. Найпоширеніші: «Діа» («День», з 1962), «Насьйональ» («Національна», з 1929), «Новедадес» («Новини», з 1936), «Пренса» («Преса», з 1928), «Соль де Мехіко» («Сонце Мексіки», з 1965), «Універсаль» («Універсальна», з 1916), «Ексельсіор» (з 1917). Органи Мексіканської компартії «Опосісьйон» («Опозиція», з 1970) та журн. «Сосьялісмо» («Соціалізм»). Інформ. агентства — Інформекс, акціонерне т-во, засн. 1960; АМЕКС, акціонерне т-во, засн. 1968; НОТІМЕКС, урядове, засн. 1968. Урядова служба «Радіо програмас де Мехіко». Телебачення — з 1950.

Література М. до 16 ст. розвивалася мовами корінних індіан. племен, після завоювання ісп. колонізаторами — ісп. мовою. В її історії розрізняють кілька періодів. У доколоніальний період найбільшого розквіту досягла л-ра майя (3—9 ст.) і ацтеків (14—16 ст.). У колоніальний період розвивалася в руслі європ. традицій. Проте великий вплив на неї мала література індіанців, що існувала в усних формах. Помітну роль у розвитку л-ри М. відіграв ісп. просвітитель-гуманіст Б. де Лас Касас. Перший власне мекс. твір — поема «Пишноти Мексіки» (1604) Б. де Вальбуени. Провідним видом л-ри 17 ст. стала поезія барочного характеру (див. *Барокко*), в якій визначалися риси мекс. самобутності (творчість поетеси й драматурга Хуани Інес де ла Крус). У кін. 18 ст. як в усній нар. поезії, особливо сатиричній, так і в л-рі писемній (твори Р. Ландівара, Ф. Клавіхеро та ін.) посилюються антиколоніалістські тенденції. В період боротьби за незалежність розвивалися патріотична публіцистика і поезія революц. класицизму, представлена творчістю А. Кінтани Роо — автора нац. гімну «Шістнадцяте вересня». Перший роман «Перікільйо Сарньєнто» (1816) Х. Х. Фернандеса де Лісарді опубліковано під час антиісп. війни. В 30-х рр. виник романтизм. Його уособлювала поезія М. Акуньї, Г. Прієто та ін. Романтичними рисами позначені й істор. романи М. Пайно, Х. Т. де Куельяра, в яких виявилася т. з. костумбристська (побутоописова) тенденція, що започаткувала мекс. реалізм. Велика роль у розвитку самобутньої мекс. л-ри належить І. М. Альтамірано. В останній третині 19 ст. виник мекс. модернізм. Представниками його були: М. Х. Отон, М. Гутьєррес Нахера, Амадо Нерво та ін. В кін. 19 ст. в л-рі М. з'явилися реалістичні тенденції, пов'язані з соціальною критикою, зразками якої є романи Х. Лопеса Портільйо-і-Рохаса, Ф. Гамбоа, особливо роман Е. Фріаса «Томочік» (1892). У період бурж.-демократичної революції 1910—17 почався якісно новий етап у розвитку літератури. Роман «Ті, хто внизу» (1916) М. *Асуели* заклав основи роману про революцію (твори М. Л. Гусмана, Г. Лопеса-і-Фуентеса, Х. Р. Ромеро, Х. *Мансісідора*). Поезія Р. Лопеса Веларде, Е. Гонсалеса Мартінеса, К. Пельїсера характеризується глибоким ліризмом і прагненням показати духовний світ мексіканців. Естетичні проблеми нац. і світової л-ри в 20—30-х рр. розглядали у філос. працях і есе Х. Васконселос та А. Рейєс. Після 2-ї світової війни з романами виступають А. Яньєс, Х. *Рульфо*, К. Фуентес, Росаріо Кастельянос та ін. Вони звертаються до загальнолюдських проблем, вивчають сучасну нац. дійсність, намагаються вирішити давні гуманістичні проблеми в нових умовах. Літ. критика розвивається в працях Х. Л. Мартінеса, А. Кастро Леаля, Е. Карбальйо. Укр. мовою перекладено окремі твори М. Асуели, Х. Мансісідора. *В. С. Харитонов.*

Архітектура. В період до 16 ст. на тер. М. розвивалася культура індіанців. Складалися міста в центр. областях М. (Теотіуакан; Тахін — культура тотонаків; Чолула і Тольян — культура тольтеків; Теночтітлан — культура ацтеків), на Пд. країни (Монте-Альбан — культура сапотеків і міштеків; Мітла — культура міштеків), на п-ові Юкатан (Бонампак, *Паленке*, Яшчілан, Майяпан, Ушмаль, Чічен-Іца — культура майя). В містах зводили грандіозні ступінчасті храми-піраміди («Піраміда Сонця» в Теотіуакані, 2 ст. до н. е.— 9 ст. н. е.; «Храм з нішами» в Тахіні, культура тотонаків, 8—12 ст.). У колоніальний період (16 — поч. 19 ст.) міста з прямокутною сіткою вулиць забудовували спорудами за ісп. зразками, що мали разом з тим риси місц. своєрідності. В серед. 16 ст. храми (монастирів у Чолулі, Сакатлані та ін.) зводили в готичному стилі, пізніше — з помітним відходом від *готики* (собор у Пуеблі, 1555—1649; собор у Мехіко, 1563—1667) і в традиціях доби *Відродження* й стилю *барокко* (собор у Морелії, 1640—1705; Нац. палац у Мехіко, 1692—99).

У 18 ст. розвивалася архіт. школа Мехіко, для якої характерним було пишне оздоблення фасадів з декоративними елементами стилів різних епох та індіан. мотивів (церкви: Ла Професа, 1714—20, і Сагграріо Метрополітано, 1749—68, обидві — в Мехіко; Санта-Моніка в Гвадалахарі, 1720—33). Архіт. школа Пуебли широко використовувала багатоколірну кераміку й ліплення на фасадах («Каса де Альфеньїке» в Пуеблі, бл. 1760—90). В кін. 18—19 ст. в архітектурі М. помітні риси *класицизму*, на рубежі 19 і 20 ст.— *еклектизму* (Палац красних мистецтв у Мехіко, 1904—34, арх. А. Боарі) та *модерну*, в 20—30-х рр. 20 ст.—

Церква Сагграріо Метрополітано в Мехіко. Архітектор Л. Родрігес. 1749—68.

окласицизму. З серед. 20-х рр. у . складається одна з перших у мериці архіт. шкіл — школа *ункціоналізму* (арх. Х. Вільяан Гарсіа й Х. Легоррета, Х. 'Горман і Е. Яньєс). Для сучас. хітектури М. характерне використання й розвиток нац. худож. адицій з широким застосуванням архіт. ансамблях *синтезу мистцтв*. Серед споруд: житл. будинок у комплексі «Беніто Хуарес» (1950--52, арх. М. Пані та

К. Ороско. Робітничий клас. Розпис у Національній підготовчій школі Мехіко. 1922—27.

Ортега), ф-ка «CIBA» (1953—, арх. А. Прієто й Ф. Кандела), ка Університетського містечка 951—53, арх. Х. О'Горман та ін.), адіон Ацтека (1968, арх. П. Рарес Васкес), Палац спорту (1968, х. Ф. Кандела), всі — в Мехіко.

бразотворче мистецтво стародавньої М. розвивалося з 2-го тис. н. е. (статуетки з каменю й текоти, фігурні посудини). В 1-му с. до н. е. ольмеки на узбережжі ексіканської затоки зводили кам. ели з рельєфами, вівтарі, сарфаги, велетенські голови, склавкомплекс реліг.-символічних обзів (божества у вигляді людей гварин). В 1-му тис. н. е. в раболасницьких д-вах і центр. областях (тотонаки, сапотеки та ін.) та півдні (майя) в рельєфах і розсах на будівлях, масках, статуках, стелах, розписних та фігурих посудинах реліг. символіка, тончена фантастика, узагальненість стилізованих форм сполучася з яскравістю життєвих спостережень і багатством декоративного візерунка. В мист. тольтеків, ацтеків, майя в 10—16 ст. починали переважати воєнні сцени застрашливі образи, масивні 'єми і складний декор. За колоальних часів (16 — поч. 19 ст.) гатим різьбленим декором прикрашалися фасади й інтер'єри рков (особливо у т. з. ультрабароко 18 ст.), поширилася різьбна дерев'яна поліхромна скульптра, реліг. і портретний живопис . де Ечаве, М. Кабрера), а пізше — академічна скульптура (М. ольса). В 19 ст. поряд з академічою скульптурою й живописом звивалося мистецтво нар. майрів — живописців, що зображували сцени нар. побуту («костумисти» Х. Арр'єта, Г. В. Гаона), портретистів (Х. М. Естрада, Бустос). У 2-й пол. 19 — на оч. 20 ст. досягнення нац. реалічного мист. пов'язані з пейзаами Х. М. Веласко та Х. Мурійо, побутовими картинами С. орана, прогресивною політ. граікою Х. Г. Посади. Мексіканська волюція 1910—17 зумовила розквіт монументального живопису, пройнятого ідеями нац. та соціального визволення; найвизначніші її майстри — Д. *Рівера*, Х. К. *Ороско*, Д. *Сікейрос*, Х. Чавес Морадо, Х. О'Горман. Створена 1937 «*Майстерня народної графіки*» (*Л. Мендес*, А. Бельтран, П. О 'Хігтінс, А. Гарсіа Бустос) виступила з антифашист. та антиімперіалістичною програмою. В сучас. мист. М. розвиваються монументальний живопис, графіка, скульптура; поширені модерністські течії (живописець Р. Тамайо).

А. М. Кантор.

Музика. Стародавні жителі М. мали своєрідну й багату муз. культуру. Пісні і танці були пов'язані з реліг. і культовими обрядами; співом і музикою супроводилися трудові процеси. Муз. інструменти: барабани, брязкальця, дзвіночки, ксилофони тощо. На сучас. індіан. музиці позначився вплив ісп. та креольської муз. культур. Найпоширеніші мекс. пісенно-танц. форми — сон, харабе, уапанго, хабанера; пісенні — канськйон, коридо. Муз. інструменти: гітара та її різновиди — гітарон і хараніта; скрипка, арфа. Профес. музика розвивалася з поч. 16 ст. В 1866 відкрито консерваторію (з 1877 — Нац. консерваторія). Основоположники нац. композиторської школи — С. Ревуельтас та К. Чавес (1-а пол. 20 ст.). Серед сучас. композиторів — Л. Санді, Д. Аяла, Б. Галіндо, Р. Альфтер, виконавців — диригент Л. Еррера де ла Фуенте, скрипаль Г. Шерінг, піаністи К. Барахас та М. Т. Кастрільйон, гітарист А. Бріб'єска, співачка Х. Арая, виконавиця нар. пісень Е. Касановас. У Мехіко працюють Нац. опера і концертний зал (у Палаці красних мистецтв), Нац. симф. оркестр та Симф. оркестр ун-ту, Нац. консерваторія, Вища муз. школа при ун-ті; Академія мекс. танцю, трупа Фольклорний балет Мексіки.

Театр. Зародження театру М. тісно пов'язане з індіан. реліг. обрядами. В 16 ст. виникли реліг. християнські вистави на зразок *моралітe*. Створювалися театри: «Будинок комедії» (1597), «Колісео» (1670), «Нуево Колісео» (1735), всі — в Мехіко; театр. колективи в Гвадалахарі (1758), Веракрусі (1787) та ін. містах, де ставилися переважно п'єси ісп. письменників і грали актори-іспанці. Лише з 1-ї пол. 19 ст. під час нац.-визвольного руху розгорнулася боротьба за створення нац. театру. В 1823 відкрився «Театро дель паленке де лос гальйос» — перший в М. театр для народу. Події Мекс. революції 1910—17 сприяли поглибленню інтересу до нац. культури, фольклору, з'явилися п'єси мекс. драматургів Ф. Гамбоа, Х. Х. Руеди, Х. Х. Гамбоа, М. Давалоса та ін. На поч. 20 ст. виник театр актриси й режисера В. Фабрегас, в якому ставилися твори В. М. Діаса Барроса, Х. Вільяуррутії та ін. В 1923 засн. Спілку драматургів, яка сприяла розвитку нац. культури. В кін. 20 — на поч. 30-х рр. у М. створюються експериментальні трупи — «Улісес», «Ор'єнтасьйон», «Театро де аора» та ін. Серед театрів Мехіко — «Хіменес Руеда», «Інсурхентес», Театр для дітей і ляльковий театр «Гіньйоль», Нар. театр просто неба та ін. Ставляться п'єси нац. драматургів — М. Горостіси, Р. Усігліі, Е. Карбальїдо, С. Маганьї, Л. Басурто, а також світової класичної драматургії, в т. ч. М. Гоголя, А. Чехова та ін. Є Нац. музей театру.

Кіно. Перший худож. фільм створено 1905. З 1910 виходять фільми: «Крик скорботи» (реж. Ф. Аро) — про боротьбу М. за незалежність, короткометражні комедії та мелодрами, в 30-х рр.— комерційні муз. кінокартини. В 1931—32 група рад. режисерів на чолі з С. *Ейзенштейном* працювала в М. над фільмом «Хай живе Мексіка!» (не закінчений, відтворений 1979 групою кіномитців під керівництвом Г. *Александрова*). В 30—40-х рр. у картинах режисерів Е. Гомеса Мурієля, К. Наварро, Ч. Уруети й особливо Е. Фернандеса — «Марія Канделярія» (1944), «Перлина» (1947), «Сільська дівчина» (1949, в рад. прокаті — «Мексіканська дівчина») — було відображено соціальні конфлікти. В 50—70-х рр. вийшли фільми «Корені» (1955, реж. Б. Алазракі), «Мокрі спини» (1955, реж. А. Галіндо), трилогія про нац. героя П. Вілью (реж. І. Родрігес), «Педро Парамо» (1966, реж. К. Вело), «Партизанка Вільї» (1967, реж. М. Морайте), «Еміліо Сапата» (1970), «Каноа» (1976; реж. обох — Ф. Касальс), «Страйк у Канонеа» (реж. М. Ф. Вйоланте), «Нікчемні люди» (реж. Х. Естрада; обидва — 1978), «Дім на Півдні» (1975), «Злива» (1978; реж. обох — С. Ольхович). Серед кіноакторів: М. Фелікс, Д. дель Ріо, І. Лопес Тарсо, А. де Кордова. В 1946—64 в М. працював ісп. реж. Л. *Бюнюель* («Назарін» та ін.). З 1959 в Акапулько щороку проводиться Міжнар. кінофестиваль. Іл. див. на окр. аркуші, с. 448—449.

Літ.: Очерки новой и новейшей истории Мексики. 1810—1960. М., 1960; Мексика. Политика. Экономика. Культура. М., 1968; Альперович М. С. Рождение мексиканского государства. М., 1979; Бороздина А. И. Аграрная реформа в Мексике. М., 1976; Григорьева З. К. Иностранный капитал в экономике Мексики. М., 1976; Кутейщикова В. Н. Мексиканский роман. М., 1971; Полевой В. М. Искусство стран Латинской Америки. М., 1967; Кириченко Е. И. Три века искусства Латинской Америки. М., 1972; Жадова Л. А. Монументальная живопись Мексики. М., 1965; Мигель М. Панорама мексиканского кино. В кн.: Мексика. М., 1968.

Брама в Лабна. Культура майя.

МЕКСІКА́НСЬКА ЕКСПЕДИ́ЦІЯ 1861—67 — збройна інтервенція Великобританії, Іспанії та Франції в Мексіку з метою повалення бурж.-демократичного уря-

Скульптурна голова з Паленке. Культура майя.

А. Гомес. Мати проти війни. Гравюра на лінолеумі. 1952.

Мексіка. «Каса де Альфеньїке» в Пуеблі. Близько 1760—90.

ду президента Б. *Хуареса* і встановлення залежного від європ. д-в монархічного режиму. Приводом до інтервенції був прийнятий 17.VII 1861 мекс. конгресом закон про тимчасове припинення виплат по зовн. боргам. У відповідь на це в кін. 1861 — на поч. 1862 війська трьох д-в висадилися в Мексіці. Рішучий опір мексіканського народу та суперечності між інтервентами змусили Великобританію та Іспанію у квітні 1862 відкликати свої війська з Мексіки. Але Франція продовжувала інтервенцію. Влітку 1863 франц. війська захопили м. Мехіко, а в квітні 1864 імператором Мексіки було проголошено ставленика *Наполеона III* — Максиміліана I. Кероване патріотичним урядом Хуареса, на боротьбу піднялося все населення країни. В березні 1867 франц. інтервенти залишили Мексіку. *А. А. Стрілко.*

МЕКСІКА́НСЬКА ЗАТО́КА — затока Атлантичного ок. біля пд.-сх. берегів Пн. Америки, між півостровами Флоріда і Юкатан та о. Куба. З Атлантичним ок. сполучена Флорідською, з Карибським м.— Юкатанською протоками. Площа 1543 тис. км², глиб. до 5203 м. За розмірами та гідрологічним режимом М. з. належить до середземних морів. З М. з. витікає Флорідська течія, що дає початок *Гольфстріму*. Промисел риби (оселедці), креветок, устриць, губок, а також акул. Шельф пн.-зх. частини М. з. багатий на нафту. Гол. порти: Новий Орлеан (США), Веракрус (Мексіка), Гавана (Куба).

МЕКСІКА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (МКП). Засн. 24.XI 1919 більшістю членів Мекс. соціалістичної партії (ств. у вересні 1919). В 1919 вступила до Комінтерну. За її ініціативою 1921 створено Заг. конфедерацію трудящих, 1924 — Антиімперіалістичну лігу Америки, 1926 — Нац. сел. лігу. В 1929 під керівництвом комуністів засновано Єдину профспілкову конфедерацію Мексіки (КСУМ). Того ж року МКП, КСУМ, Нац. сел. ліга та деякі ін. орг-ції утворили Робітн.-сел. блок. У червні 1929 МКП зазнала поразки. Установчі збори (грудень 1916 — січень 1917) в умовах триваючої збройної боротьби прийняли бурж.-демократичну конституцію, що було завершальним етапом революції. Конституція закріпила владу нац. буржуазії, обмежила права іноз. монополій. М. р. розчистила шлях для розвитку капіталізму, сприяла зміцненню суверенітету країни.

МЕКСІКА́НСЬКЕ НАГІ́Р'Я — нагір'я на півдні Пн. Америки, в межах Мексіки і США. Площа бл. 1200 тис. км². Центр. частина М. н. — плоскогір'я (Пн. Меса і Центр. Меса) заввишки 800—1200 м, розчленовані невисокими короткими хребтами. М. н. оточують гори: на Зх.— Зх. Сьєрра-Мадре (3150 м), на Сх.— Сх. Сьєрра-Мадре (4054 м), на Пд.— Поперечна, або Вулканічна, Сьєрра з вулканами *Орісаба*, вис. 5700 м (найвища вершина М. н.), *Попокатепетль*, вис. 5452 м, та ін. Родовища срібла, свинцю, цинку, міді, ртуті, марганцю, заліза, золота тощо. Рослинність внутр. районів напівпустельна і степова, поширені кактуси (бл. 500 видів), агави та ін. На схилах до вис. 2000 м — листяні й мішані ліси (дуб, платан, магнолії та ін.), хвойні ліси; вище 4000 м — альпійські луки. Серед рослин багато *ендеміків* (понад 8 тис. видів). М. н. заселене відносно рідко, за винятком родючих долин і міжгірних улоговин.

МЕКСІКА́НЦІ (самоназва — мехіканос) — нація, основне населення Мексіки. Живуть також у США. Чисельність — 63 млн. чол. (1978, оцінка), у т. ч. в США — 7 млн. чол. Говорять *іспанською мовою*, в якій багато запозичень з різних мов індіанців Мексіки. За релігією більшість М.— католики. Мекс. нація сформувалася в результаті змішання іспан. завойовників 16 ст. і пізніших іспан. переселенців з аборигенним індіанським населенням — *ацтеками, майя*, сапотеками, отомі та ін. і незначною мірою з неграми, яких ввозили з Африки як рабів. У самобутній культурі М. зберігаються іспан. та індіанські культурні традиції. Про історію, економіку і культуру М. див. *Мексіка*.

МЕКТЕ́Б (араб. мактаб, букв.— місце, де пишуть) — 1) Поч. мусульм. школа в країнах Близького і Серед. Сходу. Виникла в 7—8 ст. 2) У народів тюрк. мовної групи, що проживають в СРСР, М. наз. середня загальноосвітня школа. Див. також *Медресе*.

МЕ́ЛА ПОМПО́НІЙ (Pomponius Mela; рр. н. і см. невід.) — рим. географ 1-ї пол. 1 ст. н. е. Родом з Іспанії. Автор твору «Про положення Землі» (43 н. е.), в якому узагальнив відомості з географії античного світу. М. П. додержувався теорії єдності Світового ок., що було важливим досягненням античної географії.

МЕЛАМІ́Н, 1, 3, 5-триаміно-2, 4, 6-триазин — органічна сполука; безбарвні кристали, $t_{пл}$ 354° С; практично нерозчинний у воді та більшості органічних розчинників. У пром-сті М. добувають з диціандіаміду або з сечовини. Йде для виготовлення *меламіноформальдегідних смол*, іонообмінних смол, *дубильних речовин*, гексахлормеламіну, застосовуваного у виробн. барвників і гербіцидів.

МЕЛАМІ́НО-ФОРМАЛЬДЕГІ́ДНІ СМО́ЛИ — продукти *поліконденсації* меламіну з формальдегідом. Аморфні речовини білого кольору, добре розчиняються у воді і не розчиняються в більшості органічних розчинників. При підвищеній т-рі або у присутності кислих каталізаторів М.-ф. с. тверднуть, утворюючи неплавкі і нерозчинні продукти, подібні до ін. *амінопластів* (до групи яких належать М.-ф. с.). Застосовують у виробн. пластмас, *лаків, емалей*, декоративних шаруватих пластиків тощо. *Ю. П. Гетьманчук.*

МЕЛАНЕЗІ́ЙСЬКІ МО́ВИ — мови *меланезійців*. Традиційно їх вважають за групу (чи гілку) *малайсько-полінезійських мов*. Досліджені недостатньо. Багато учених серед. 20 ст. не об'єднує М. м. за

Літ.: Лавров Н. М. Мексиканская революция 1910—1917 гг. М., 1972.

В. В. Пащук.

генеалогічною ознакою. Усього налічується кількасот М. м., з них найпоширеніші — фіджійська, мота, моту. За типологією належать до *аналітичних мов*. У граматичній будові М. м. є риси, спільні з *мікронезійськими мовами*. Писемною з М. м. є фіджійська.

Ю. Х. Сірк.

МЕЛАНЕЗІ́ЙЦІ — група споріднених народів, корінне населення *Меланезії*. Чисельність — бл. 1,1 млн. чол. (1978, оцінка). Говорять *меланезійськими мовами*. Формально М.— християни, але у них зберігаються значні пережитки давніх місц. вірувань. До поч. 19 ст. М. жили в умовах первіснообщинного ладу. Цікаві описи побуту М. дали В. М. *Головнін* і М. М. *Миклухо-Маклай*. У 19 ст. Меланезія була поділена між голл., англ. і франц. колонізаторами. Работоргівля, обезземелення, жорстока експлуатація призвели до значного зменшення чисельності М. Осн. заняття — землеробство, рибальство, частина працює в промисловості.

МЕЛАНЕ́ЗІЯ — група островів Океанії, в пд.-зх. частині Тихого ок. До М. входять д-ви *Соломонові Острови, Фіджі, Папуа Нова Гвінея, Вануату* (див. т. 12, Додаток); володіння Франції—*Нова Каледонія*, Зх. Іріан (на Зх. о. *Нова Гвінея*—входить до Індонезії). Заг. пл. 956,3 тис. км², населення понад 4 млн. чол. Переважає гірський рельєф, заввишки до 5029 м (пік Карстенс-Топпен на о. Нова Гвінея). Багато вулканів, у т. ч. діючих, часті землетруси. Клімат екваторіальний (на Пн.) і тропічний (на Пд.). Поширені вологі тропічні ліси з цінними породами дерев (хлібне, динне, пальми, сандалове, каучуконоси); в дельтах рік та на узбережжях — мангрові зарості, болота; у внутр. районах — *савани*. Серед рослин багато *ендеміків*. З тварин живуть кенгуру, проєхидна, а також казуари, лірохвіст та ін. Плантації цукр. тростини, кавового дерева, какао, кокосової пальми тощо.

МЕЛА́НЖЕВА ТКАНИ́НА (від франц. mélange — суміш) — тканина з однониткової або крученої *пряжі*, виготовленої з різнокольорових бавовняних, вовняних чи хімічних волокон. Відрізняється від гладкофарбованих або строкатотканих тканин своєрідним кольоровим ефектом, створюваним на фоні тканини білими або пофарбованими волокнами. Найпоширенішими М. т. є *діагональ, драп* (драп-меланж), *коверкот, сукно* (сукно-меланж), *трико* тощо.

МЕЛАНІ́ЗМ — незвичайне потемніння забарвлення тварин внаслідок збільшення у їхніх зовнішніх покривах кількості пігментів *меланінів*.

МЕЛАНІ́НИ [від грец. μέλας (μέλανος) — чорний, темний] — коричневі і чорні *пігменти* хребетних та деяких безхребетних тварин, людини і рослин. М.—високомолекулярні водонерозчинні сполуки, хім. структура яких мало вивчена (загальна формула $C_{77}H_{98}O_{33}N_{14}S$). Зумовлюють забарвлення шкірних покривів та їхніх похідних (волосся, пір'я, луски), сітківки ока, *кутикули* (у комах), шкірки деяких плодів у рослин тощо. Попередником М. в організмі є амінокислота *тирозин*. У людини і хребетних тварин утворення меланінів пов'язане з діяльністю ендокринних *залоз*. При деяких гормональних розладах, іноді під час вагітності або під діянням сонячного і ультрафіолетового проміння утворення М. в шкірі посилюється. Підвищення вмісту М. спостерігається в деяких *бородавках*, в окремих злоякісних пухлинах (*меланоми*). М. можуть утворюватися також при обробці деяких харч. продуктів рослинного походження (напр., картоплі). Див. також *Меланізм*.

МЕЛАНО́МА, меланобластома [від грец. μέλας (μέλανος) — чорний, βλαστός — зародок і ὄγκωμα — пухлина] — злоякісна пухлина, що розвивається з клітин, які виробляють пігменти *меланіни*. Природа і виникнення М. остаточно не з'ясовані (травма, гормональна стимуляція тощо). Найчастіше розвивається на шкірі з пігментних або депігментованих родимок, рідше — на слизових оболонках (носоглотки, гортані, стравоходу, кишечника та ін.), сітківці та судинній оболонці *ока*, м'яких мозкових оболонках головного та спинного мозку. М. є однією з найзлоякісніших пухлин. Лікування: хірургічне, променева терапія, комбіноване.

МЕЛАНОЦИТОСТИМУЛЮ́ЮЧИЙ ГОРМО́Н, МСГ, меланотропін, інтермедин — гормон задньої і проміжної часток *гіпофіза*. За хім.будовою— поліпептид (див. *Пептиди*). Розрізняють α-МСГ та різної структури у різних видів організмів β-МСГ. МСГ стимулює утворення *меланінів* у пігментних клітинах — меланоцитах. У нижчих хребетних МСГ спричинює збільшення розмірів і кількості меланоцитів шкіри. У ссавців МСГ впливає на забарвлення хутра, секреторну функцію *сальних залоз* тощо. Секреція МСГ регулюється *гіпоталамусом*. МСГ застосовують для підвищення гостроти зору, поліпшення *адаптації* до темряви, для лікування деяких *очних хвороб*.

МЕЛАНТЕРИ́Т (від грец. μελάντερος — чорніший) — мінерал класу *сульфатів*. $Fe[SO_4] \cdot 7H_2O$. *Сингонія* моноклінна. Густ. 1,9. Тв. 2. Колір світло-зелений, рідше темно-сірий або сірувато-чорний. Блиск скляний. М. відомий у сірчаноколчеданних родовищах Іспанії, Швеції та ін. країн. У Рад. Союзі значні скупчення М. є в РРФСР (на Уралі й у Сибіру), на Україні знайдено в Донбасі, Прикарпатті і на Закарпатті. М. одержують і штучно. Використовують гол. чин. для виготовлення фарб та чорнила і в хім. пром-сті.

МЕЛАНХЛЕ́НИ (грец. Μελάγχλαινοι — одягнені в чорне) — давні племена, які жили на Пн. від царських скіфів (див. *Скіфи*). Давньогрец. історик *Геродот* писав, що М.— «народ не скіфський», але близький до скіфів за способом життя. Вважають, що М. жили на середньому Дону.

Літ.: Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. М., 1979.

МЕЛАНХО́ЛІК (грец. μελαγχολικός, від μέλας — чорний і χολή — жовч) — 1) Один з чотирьох основних типів *темпераменту*, якому відповідає слабкий гальмівний *тип нервової системи*. Давньогрец. лікар *Гіппократ* вважав, що меланхолічний темперамент визначається перевагою в організмі людини чорної жовчі (звідси й назва). 2) Людина, у якої переважає пригнічений, сумний настрій.

МЕЛАНХО́ЛІЯ (грец. μελαγχολία, від μέλας — чорний і χολή — жовч; причиною М. давньогрец. лікарі вважали отруєння жовчю) — психічне порушення, що характеризується сумним, пригніченим настроєм тощо; одна з назв *депресії*.

МЕ́ЛАРЕН — озеро на Пн. Європи, в межах Швеції. Пл. 1163 км². Глиб. до 64 м. Береги звивисті, розчленовані численними затоками та бухтами. Багато островів (бл. 1200). Системою проток і каналів сполучений з Балтійським м. Судноплавство, туризм. На сх. березі М.— м. Стокгольм.

МЕ́ЛВІЛЛ (Melville) Герман (1.VIII 1819, Нью-Йорк — 28.IX 1891, там же) — амер. письменник. В автобіограф. повістях «Тайпі» (1846), «Ому» (1847) протиставляв первісне життя на лоні природи бурж. цивілізації. В романтичній сатирі «Марді» (1849) подав широкі філос. узагальнення, пов'язані з життям Європи 1848. У філос. романі «Мобі Дік, або Білий Кит» (1851) в алегоричній формі відобразив боротьбу Добра й Зла. Автор книг «П'єр» (1852), «Ізраель Поттер» (1855), «Шарлатан» (1857), повістей «Біллі Бад» (вид. 1924) та ін., збірок оповідань, зб. «Вірші про війну» (1866, відгук на громадян. війну в США).

Тв.: Укр. перекл.— Біллі Бад, формарсовий матрос. «Всесвіт», 1977, № 3; Рос. перекл.— Моби Дик. или Белый Кит. М., 1967.

Літ.: Ковалёв Ю. В. Герман Мелвилл и американский романтизм. Л., 1972.

А. О. Колибанова.

МЕ́ЛЕЖ Іван Павлович (8.II 1921, с. Глинище, тепер Хвойницького р-ну Гом. обл.— 9.VIII 1976, Мінськ) — білорус. рад. письменник, нар. письменник БРСР (з 1972). Член КПРС з 1940. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1939. Зб. оповідань «Гарячий серпень» (1948), роман «Мінський напрямок» (кн. 1—3, 1949—52); фронтовий щоденник «Перша книга» (1977) — про героїзм рад. людей у битві з фашизмом, їх трудовий подвиг у повоєнний час. Автор романів «Люди на болоті» (1961) та «Подих грози» (1965), які увійшли до «Поліської хроніки» (Ленінська премія, 1972), «Завії, грудень» (1976), п'єс, критичних та публіцистичних творів. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

Тв.: Збор твораў, т. 1—6. Мінск, 1969—71; Укр. перекл.— Люди на болоті. К., 1963; Подих грози. К., 1969; Мінський напрямок. К., 1978; Рос. перекл.— Дом под солнцем. М., 1957; В горах дожди. М., 1966; Свидание за городом. М.— Л., 1966; Люди на болоте.— Дыхание грозы. М., 1973; Минское направление. М., 1976.

В. Я. Буран.

МЕЛЕ́К-ЧЕСМЕ́НСЬКИЙ КУРГА́Н — одна з поховальних пам'яток рабовласницької знаті *Боспорської держави* кін. 4 — поч.

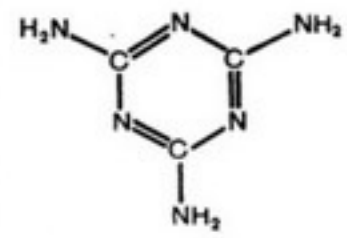

Меламін.

А. І. Меленський. Церква-ротонда. Флорівський монастир у Києві. 1824.

3 ст. до н. е. Розташований у пн. частині м. Керчі, на т. з. Глинищі. Досліджено 1858. Під курганом (заввишки 8 м, діаметр понад 60 м) відкрито кам'яний склеп, що складався з коридора-дромоса (завдовжки 9 м) і поховальної камери (завдовжки 3,7 м, заввишки бл. 4 м). Стіни склепу складені з п'яти рядів обтесаних плит, перекритих уступчастим склепінням. Поховання в гробниці було пограбоване в давнину; збереглися лише рештки скелета дитини, уламки посудини і невеликий бронзовий браслет з золотим оздобленням.

МЕЛЕ́НСЬКИЙ Андрій Іванович (1766, Москва — 1833, Київ) — укр. архітектор, представник *класицизму*. Навчався в Москві (1775; з 1786 — в Експедиції Кремлівського будівництва) та в Петербурзі (1787—92) у Дж. *Кваренгі*. В 1799—1829 — гол. архітектор Києва і керівник «губернської креслярні». Брав участь у створенні генерального плану Києва (1808—09). Відновив ряд споруд на Подолі після пожежі 1811, збудував перший театр (імовірно, 1806), ряд особняків, корпус присутственних місць (1806—10), будинок дворянського зібрання (всі — на Печерську), церкву Різдва (1814) — всі не збереглися; контрактові будинки (1800—01; 1817); пам'ятник на честь повернення Києву магдебурзького права (1802—08; іл. див. до ст. *Київ*, т. 5, с. 118), церкву-ротонду на *Аскольдовій могилі* (1810), новий корпус Київ. академії (1824), Воскресенську церкву і будинок ігумені у Флорівському монастирі (1824); перебудував церкву Миколи Доброго (1800—07), дзвіницю Флорівського монастиря (1824) та ін. *О. П. Силин.*

МЕЛЕ́НТЬЄВ Лев Олександрович (н. 9 (22).XII 1908, Петербург) — рад. вчений у галузі енергетики, акад. АН СРСР (з 1966), Герой Соціалістичної Праці (1969). Член КПРС з 1947. Закінчив (1930) Ленінгр. політех. ін-т, працював у Ленінгр. інженерно-екон. ін-ті, в Енергетичному ін-ті АН СРСР. У 1960—65 — голова Президії Східносибірського філіалу, 1960—73 — директор Сибірського енерг. ін-ту Сибірського відділення АН СРСР. З 1973 — зав. відділом Ін-ту високих т-р АН СРСР, з 1976 — голова Наук. ради АН СРСР з комплексних проблем енергетики. Осн. праці — з теоретичних основ і методів розвитку енергетики, системних досліджень в енергетиці. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МЕЛЕ́ШКІН Михайло Тимофійович (6.VIII 1918, с. Давлеканово, тепер місто Башк. АРСР — 29.V 1980, Одеса) — укр. рад. економіст, чл.-кор. АН УРСР (з 1976). Член КПРС з 1951. Закінчив Горьковський індустріальний ін-т (1941). У 1941—57 працював на підприємствах, 1957—64 — нач. тех. управління Львів. раднаргоспу. З 1964 — заст. директора Ін-ту економіки АН УРСР і керівник його Львів. відділення, з 1970 — керівник Одеськ. відділення цього ін-ту, з 1975 — заст. голови Пд. наук. центру АН УРСР. Праці з проблем підвищення ефективності сусп. виробн., економіко-екологічних питань освоєння морів і Світового океану.

МЕЛЕ́ШКО Володимир Іванович (н. 26.I 1925, с. Кринички, тепер райцентр Дніпроп. обл.) — укр. рад. вчений у галузі прокатного виробництва, доктор тех. наук (з 1973), професор (з 1976). Член КПРС з 1946. Закінчив (1947) Дніпроп. металург. ін-т, працював на Дніпровському металург. заводі (Дніпродзержинськ). З 1952 — в н.-д. Ін-ті чорної металургії. Осн. дослідження — з теорії прокатки великих зливків, теорії й практики гарячої і холодної прокатки тонких листів, розробки мастильних речовин для прокатки чорних металів. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія УРСР, 1970.

МЕ́ЛИХІВСЬКЕ РОДОВИЩЕ ГА́ЗУ — родовище природного горючого газу поблизу с. Мелихівки Нововодолазького р-ну Харків. обл. УРСР. Пов'язане з похованою складкою палеозойського віку. Пром. поклади газу — у пісковиках верхньокарбонового і нижньопермського віку. Заг. потужність 1085 м. Газ метановий (містить 92% метану). Теплотворна здатність його 8500 ккал/м³. Родовище відкрито 1966. *М. М. Іванюта.*

МЕЛІ́ЗМИ (грец. μέλισμα — пісня, наспів, мелодія) — в музиці невеликі мелодійні прикраси. Див. *Орнаментика.*

МЕ́ЛІК-ПАША́ЄВ Олександр Шамільович [10 (23).X 1905, Тбілісі — 18.VI 1964, Москва] — рад. диригент, нар. арт. СРСР (з 1951). В 1930 закінчив Ленінгр. консерваторію. В 1923—31 — диригент Тбіліського оперного театру; з 1931 — диригент, 1953—62 — гол. диригент Великого театру СРСР. Здійснив оперні вистави: «Шота Руставелі» Аракішвілі (1931, Тбілісі), «Черевички» (1941) та «Пікова дама» (1944) Чайковського, «Руслан і Людмила» Глинки (1948), «Війна і мир» Прокоф'єва (1959), «Фальстаф» Верді (1962) та ін. Диригував симф. концертами. Нагороджений 3 орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1942, 1943.

МЕЛІКЯ́Н Романос Овакімович [19.IX (1.X) 1883, Кізляр, тепер Даг. АРСР — 30. III 1935, Єреван] — вірм. рад. композитор, музично-громадський діяч, хормейстер, педагог. У 1910—14 навчався в Петерб. консерваторії. В 1921 заснував у Єревані муз. студію (з 1923 — консерваторія) і хорову капелу. Був першим худож. керівником Єреванського театру опери та балету (відкритий 1933). Майстер вокальної лірики, основоположник вірм. романсу. Твори: цикли романсів «Осінні рядки» (1907—13), «Смарагди» (1918); збірки «Пісні нового побуту», «Червоноармійські пісні», «Піонерські пісні».

Золоте налуччя з Мелітопольського кургану.

МЕЛІ́ЛЬЯ — місто на Пн. Марокко. Разом з прилеглою територією перебуває під управлінням Іспанії. Порт на узбережжі Середземного м., вузол автошляхів, залізнична станція, гідроаеропорт. 77 тис. ж. (1970). Рибальство, переробка риби, судноремонт, виробн. буд. матеріалів. М.— одне з старовинних торг. міст Середземномор'я. В кін. 15 ст. М. загарбала Іспанія.

МЕЛІОРАТИ́ВНА ГІДРОГЕОЛО́ГІЯ — прикладна галузь *гідрогеології*, що вивчає гідрогеологічні умови стосовно до водних меліорацій. Осн. завдання М. г.— дослідження гідрогеол. процесів та обґрунтування заходів щодо їх зміни з метою створення сприятливих меліоративно-гідрогеол. умов. М. г. вивчає питання доцільності поповнення нестатку або видалення надміру вологи в грунтах, промивання засолених земель, обводнювання пасовищ. До її завдань входить також складання прогнозів зміни умов формування і режиму підземних (грунтових) вод; передбачення заходів по регулюванню водно-сольового балансу грунтів і фіз.-хім. процесів у них. Гідромеліоративні заходи здійснюють за допомогою впровадження науково обґрунтованих норм і режимів зрошування, обводнювання, осушування, планових сівозмін, прогресивних способів обробітку грунту, а також експлуатації комплексу інженерно-меліоративних споруд. На Україні меліоративно-гідрогеол. дослідження проводять *Гідротехніки і меліорації український науково-дослідний інститут, Водного господарства український проектно-розвідувальний і науково-дослідний інститут*, лабораторія М. г. Київ. ун-ту тощо. *Літ.:* Костяков А. Н., Фаворин Н. Н., Аверьянов С. Ф. Влияние оросительных систем на режим грунтовых вод. М., 1956; Жернов І. Є. [та ін.]. Меліоративна гідрогеологія. К., 1972. *П. Ю. Кущ.*

МЕЛІОРАТИ́ВНЕ — селище міського типу Новомосковського р-ну Дніпроп. обл. УРСР. Залізнична станція. 4,6 тис. ж. (1980). З-ди: залізобетонних виробів та рем.-мех., будинок побуту. Середня школа, амбулаторія. Палац культури, б-ка. Виникло 1969 у зв'язку з буд-вом *Дніпро — Донбас каналу*.

МЕЛІОРАТИ́ВНИЙ КАДА́СТР — систематизоване зведення відомостей про кількісний і якісний стан та використання меліоративного земельного фонду певної території. Включає технічні, екон. та нар.-госп. характеристики зрошуваних і осушених земель та меліоративних систем з визначенням їхньої вартості. М. к. складають для поліпшення управління водним г-вом і експлуатації меліоративних систем, оперативного й перспективного планування захо-

дів щодо вдосконалення й розвитку водогосп. об'єктів. В СРСР М. к. складають для кожного регіону. Див. також *Меліорація*.

МЕЛІОРА́ЦІЯ (лат. melioratio — поліпшення, від melior — кращий) —система організаційно-госп. і тех. заходів, спрямованих на докорінне поліпшення грунтових, кліматичних та гідрологічних умов земельних угідь. М. дає можливість створити необхідні умови для розвитку і росту с.-г. культур, одержання їх гарантованих високих врожаїв; є важливим фактором інтенсифікації с. г. Широка М. земель в СРСР зумовлена природно-кліматичними умовами. В СРСР бл. 60% орних земель розміщено в посушливій і напівпосушливій зонах, де надійне ведення землеробства потребує зрошення. Значні масиви земель у нечорноземній зоні, зокрема на Поліссі та в зх. областях Української РСР, терплять від надмірного зволоження. Виділяють три групи М.: а) М. надмірно або недостатньо зволожених земель — найбільш поширена. Проводять для створення сприятливого *водного режиму грунту*, а також його повітряного режиму. Розрізняють осушувальні М. (див. *Осушення земель*) і зрошувальні М. (див. *Зрошення*). б) М. земель несприятливими фізичними і хімічними властивостями. Здійснюють гідротех. та хім. методами у поєднанні з агротех. заходами (див. *Агролісомеліорація*, *Хімічна меліорація грунту*). в) М. земель, що руйнуються під впливом води або вітру. Передбачає систему запобіжних заходів проти *ерозії грунту*. В основі цієї М.— тех., гідротех. та лісомеліоративні заходи. Травневий пленум ЦК КПРС 1966 прийняв розраховану на тривалий період програму широкої М. земель. Здійснення цієї програми забезпечило розвиток меліоративного будівництва на величезних територіях: Голодний і Каршинський степи, землі вздовж Каракумського каналу, нечорноземної зони Європ. частини РРФСР, Прибалтики, Зх. Сибіру та ін.; на Україні — це південні посушливі степи, де збудовано або будуються такі *зрошувальні системи*, як Каховська, Краснознам'янська, *Північно-Кримського каналу*, Північно-Рогачицька та ін. Великі роботи ведуться також по осушенню надмірно зволожених земель (вони займають на Україні понад 4,5 млн. га). Споруджено *Ірпінську осушувально-зволожувальну систему*, *Трубізьку осушувально-обводнювальну систему* та ін. *осушувальні системи*. Дальше здійснення програми широкої М. передбачено на п'ятирічку 1981—85. В основу М. як науки в Росії покладено праці (1892—1900) В. В. *Докучаєва*, пов'язані, зокрема, з випробуванням різних способів *обводнення* і *лісорозведення* в степах України. За роки Рад. влади в СРСР створена мережа проектних і н.-д. ін-тів з М. Зокрема на Україні теоретичні й практичні питання розвитку М. розробляють *Гідротехніки і меліорації український науково-дослідний інститут*, *Зрошуваного землеробства український науково-дослідний інститут*, *Захисту грунтів від ерозії український науково-дослідний інститут* та ін. н.-д. установи й вищі навч. заклади, а також Укр. держ. головний проектно-розвідувальний і н.-д. ін-т «Укрдіпроводгосп». Видаються збірники праць.

Літ. див. до ст. *Зрошення*, *Осушення земель*, *Ерозія грунту*.

С. М. Алпатьєв.

МЕЛІОРА́ЦІЯ КЛІ́МАТУ — комплекс заходів, спрямованих на позитивні зміни місцевих кліматичних умов у потрібному для людини напрямі. Госп. діяльність людини має великий вплив на клімат. Вирубування лісів, спорудження міст, великих пром. комплексів, кар'єрів для відкритих розробок корисних копалин, зрошування і осушення земель, буд-во гідроелектростанцій з водосховищами тощо спричинюють зміни у співвідношенні складових радіаційного балансу та *теплового балансу атмосфери*, стану прозорості атмосфери, що призводить до різноманітних змін клімату. Своєрідний *мікроклімат* формується у великих містах, де постійно виділяється в атмосферу велика кількість пилу, газів та тепла і створюються перешкоди для повітряних потоків. У зв'язку з цим у великих містах підвищується температура, посилюється частота й інтенсивність туманів, мають місце контрасти у розподілі сум атм. опадів між центр. і окраїнними районами тощо. Щоб зменшити негативні наслідки впливу на клімат госп. діяльності людини, поліпшити його, зокрема забезпечити кращі умови для життя населення у тому чи ін. районі, для розвитку окремих галузей с. г. тощо, розробляють і впроваджують спеціальні заходи, спрямовані гол. чин. на зміни стану земної поверхні (зрошування, осушення, залісення, створення водойм тощо), що в свою чергу спричинює зміни кліматичних умов приземного шару повітря у заданому напрямі. М. к. включає також заходи по поліпшенню клімату великих міст шляхом корекції розподілу пром. підприємств, регулювання режиму їхньої роботи та спеціалізації, раціонального розміщення житл. масивів і *зелених зон*, концентрації висотних споруд у різних районах тощо. За сучас. рівня розвитку науки і техніки М. к. можна здійснювати лише на невеликих територіях. Поліпшувати клімат окремих регіонів можна й шляхом регулярного безпосереднього впливу на погодні процеси — розсіювання хмар і туманів, викликання *опадів штучних* за допомогою спец. реагентів, що їх вносять у хмари, а також прискорення танення льодового і снігового покриву, впливаючи на їх *альбедо* тощо. Питання М. к. координує Держ. к-т СРСР по гідрометеорології і контролю природного середовища. Див. також *Антропогенні зміни клімату*, *Охорона природи*.

М. І. Щербань.

МЕЛІ́СА (Melissa) — рід рослин родини *губоцвітих*. Багаторічні трави. Листки черешкові, яйцевидні, зарубчастопилчасті, опушені залозистими волосками. Квітки дрібні, двогубі, здебільшого в кільчастих суцвіттях. Плід — горішок. 5 видів, поширений у Пд. Європі, Малій, Передній і Серед. Азії, Пн. Африці. В СРСР, у т. ч. в УРСР,— 2 види, з яких М. лікарська, або лимонна м'ята (M. officinalis),— в культурі (іноді дичавіє), ефіроолійна, лікарська, медоносна рослина. Крім України, її вирощують на Кавказі та в Серед. Азії. Листки містять ефірну олію (0,06—0,08%) з запахом лимона, вітамін С, *дубильні речовини*, їх використовують у медицині, парфюмерії, консервному і лікеро-горілчаному виробництві. Насіння містить до 20% жирної олії.

МЕЛІТО́ПОЛЬ — місто обласного підпорядкування Запоріз. обл. УРСР, райцентр, на р. Молочній. Залізнична станція. 163 тис. ж. (1980). Засн. в кінці 18 ст. як слобода Новоолександрівка, яка 1842 стала містом та перейменована на М. Рад. владу встановлено 20. XII 1917 (2.I 1918). У 1901 в М. виникла с.-д. орг-ція, 1906 — комітет РСДРП. У період Великої Вітчизн. війни був визволений від нім.-фашист. загарбників у ході *Мелітопольської операції 1943*. За роки Рад. влади М. став одним із значних пром. і культур. центрів області. Провідне місце в економіці М. посідає маш.-буд. пром-сть, представлена *Мелітопольським моторним заводом*, з-дами «Автогідроагрегат», «Автокольорлит», що входять у запоріз. виробниче об'єднання «АвтоЗАЗ», виробничим об'єднанням «Мелітопольхолодмаш» (з-ди холодильного машинобудування і компресорний), з-дами тракторних гідроагрегатів, прод. машинобудування виробничого об'єднання «Мелітопольпродмаш», верстатобуд., «Побутмаш», протипожежного устаткування, «Гідромаш». Виробн. буд. матеріалів. Підприємства харч. (м'ясний і хлібний комбінати, мол., консервний, олієекстракційний, пивоварний, лікеро-горілчаний і виноробний з-ди) та легкої (швейна, трикотажна і меблева ф-ки) пром-сті. В М.— *Мелітопольський інститут механізації сільського господарства* та *Мелітопольський педагогічний інститут*; автомоторний та гідромеліорації і механізації с. г. технікуми, культур.-освітнє, мед. та 6 профес.-тех. уч-щ, 29 заг.-осв., 2 муз., художня і спорт. школи; 15 лік. закладів, у т. ч. 6 лікарень. Палац культури, 2 будинки культури, 10 клубів, 5 кінотеатрів, 94 б-ки, краєзнавчий музей. Меморіальний комплекс «Героям Мелітополя» (1967; іл. див. до ст. *Запорізька область*, т. 4, с. 205). В М. народився рад. кінорежисер Г. Н. *Чухрай*.

Літ.: Михайлов Б. Д. Мелитополь. Днепропетровск, 1978.

МЕЛІТО́ПОЛЬСЬКА ОПЕРА́ЦІЯ 1943 — наступальна операція під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, проведена 26.IX—5.XI 1943 рад. військами Пд. (з 20.X 1943 — 4-го Укр.) фронту (команд. — генерал армії Ф. І. *Толбухін*). Нім.-фашист. командування ство-

Л. О. Мелентьєв.

О. Ш. Мелік-Пашаєв.

Меліса лікарська. Верхня і нижня частини рослини.

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Г. С. Меліхов.

Е. Мелнгайліс.

рило в районі р. Молочної міцний оборонний рубіж, що мав прикривати підступи до Криму. Рад. війська (5-а ударна, 44-а і 2-а гвард. армії) гол. удару завдавали ворогові на правому крилі Пд. фронту, на лівому крилі удар завдавали 28-а і 51-а армії. З перших днів наступу бої набрали запеклого характеру. 13.X рад. війська прорвали нім.-фашист. оборону і підійшли до пд. околиці Мелітополя, а 23.X оволоділи ним. Продовжуючи наступ, рад. війська визволили всю Пн. Таврію і захопили плацдарм на Перекопі і пд. березі Сиваша. М. о. створила сприятливі умови для визволення пд. частини Правобережної України і Криму.

МЕЛІТО́ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУ́Т МЕХАНІЗА́ЦІЇ СІЛЬСЬКО́ГО ГОСПОДА́РСТВА — вищий навчальний заклад у системі М-ва с. г. СРСР. Розташований у Мелітополі Запоріз. обл. Засн. 1932 на базі с.-г. технікуму й наз. «Заводом-втузом». У 1936 перейменований в Ін-т інженерів-механіків с. г. З 1944 має теперішню назву. В ін-ті (1980) функціонують ф-ти: механізації землеробства, електрифікації с. г., організації і технології ремонту машин та механізації тваринництва, заочного навчання, а також підготовче відділення. При ін-ті — учбово-дослідне г-во (4708 га землі, в т. ч. орної — 4247 га). Навчається 5094 студенти, у т. ч. 2592 заочно. Фонд бібліотеки — понад 300 тис. книжок. Ін-т має очну й заочну аспірантуру.

І. С. Сірий.

МЕЛІТО́ПОЛЬСЬКИЙ КУРГА́Н — скіфський «царський» курган 4 ст. до н. е. в м. Мелітополі Запоріз. обл. Розкопаний 1954. Під курганом (заввишки 6 м, діаметром 40 м) було виявлено дві гробниці. В одній з них були поховання жінок (знатної скіфині та вбитої рабині), в другій — знатного скіфа. Біля них знайдено бл. 4 тис. золотих прикрас, у т. ч. горит (налуччя), оздоблений зображеннями міфологічних сцен з життя Ахілла, залишки поховальної колісниці, 11 амфор, бронзовий казан тощо. Речі з М. к. зберігаються в *Музеї історичних коштовностей УРСР* і Мелітопольському краєзнавчому музеї. Іл. с. 446.

Літ.: Покровская Е. Ф. Мелитопольский скифский курган. «Вестник древней истории», 1955, № 2.

МЕЛІТО́ПОЛЬСЬКИЙ МОТО́РНИЙ ЗАВО́Д — підприємство автомоб. пром-сті. Розташований у м. Мелітополі Запоріз. обл. Засн. 1908 як чавуноливарний і маш.-буд. з-д. Виготовляв малопотужні нафт. двигуни. Робітники з-ду брали активну участь у революц. русі в Мелітополі, боролися проти контрреволюц. банд та інтервентів під час громадян. війни. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції з-д було націоналізовано, він дістав назву «Другий радянський завод»; 1940 реорганізовано на дизелебудівний з-д, який освоїв виробн. нових дизелів вітчизн. конструкції. В 1959 підприємство перетворено на М. м. з. З-д випускає (1980) силові агрегати для автомобілів «Запорожець» і «Волинь». З 1977 М. м. з. входить до складу виробничого об'єднання «АвтоЗАЗ».

В. К. Понурко.

МЕЛІТО́ПОЛЬСЬКИЙ ПЕДАГОГІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навч. заклад М-ва освіти УРСР. Засн. 1922 як трирічні пед. курси; з 1930 — ін-т соціального виховання, з 1933 — педагогічний. Протягом 1941—43 працював у Ленінабаді Тадж. РСР. У 1979/80 навч. р. в ін-ті було два ф-ти — природничо-геогр. і хіміко-біол., на яких навчалося 1687 студентів, зокрема 607 на заочному відділенні. При ін-ті працюють агробіол. та біол. станції, б-ка. З часу заснування в ін-ті підготовлено 10 030 спеціалістів (1980).

І. Н. Тоцький.

МЕЛІТО́ПОЛЬСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд.-зх. частині Запоріз. обл. УРСР. Утворений 1930. Площа 1,8 тис. км². Нас. 56,9 тис. чол. (1980). У районі — 66 населених пунктів, підпорядкованих 13 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Мелітополь*. М. р. розташований в межах *Причорноморської низовини*. Корисні копалини: вапняк, глина, пісок. Найбільша річка — *Молочна*. Грунти — пд. чорноземи та темно-каштанові солонцюваті у комплексі з солонцями. Лежить у степовій зоні. У М. р.— Старобердянський і Радивонівський держ. заказники. Осн. пром. і культур. центр — місто обл. підпорядкування Мелітополь. Районний комбінат побутового обслуговування (Мелітополь). С. г. району спеціалізується на вирощуванні зернових (озима пшениця, ячмінь, овес, кукурудза, просо), соняшнику, овочевих і баштанних культур та виробн. молока і м'яса. Площа с.-г. угідь 1979 становила 153,0 тис. га, у т. ч. орні землі — 133,3 тис. га, сади — 6,9 тис. га. У районі — 19 колгоспів, 7 радгоспів, Укр. н.-д. ін-т зрошуваного садівництва (Мелітополь), райсільгосптехніка. Залізничні станції: Мелітополь, Федорівка, Світлодолинська. Автомоб. шляхів — 481 км, у т. ч. з твердим покриттям — 464 км. У районі — 39 заг.-осв. та 3 муз. школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; 50 лік. закладів, у т. ч. 8 лікарень. 58 будинків культури і клубів, 53 кіноустановки, 37 б-к. У М. р. видається газ. «Серп і молот» (з 1923).

В. А. Рульєв.

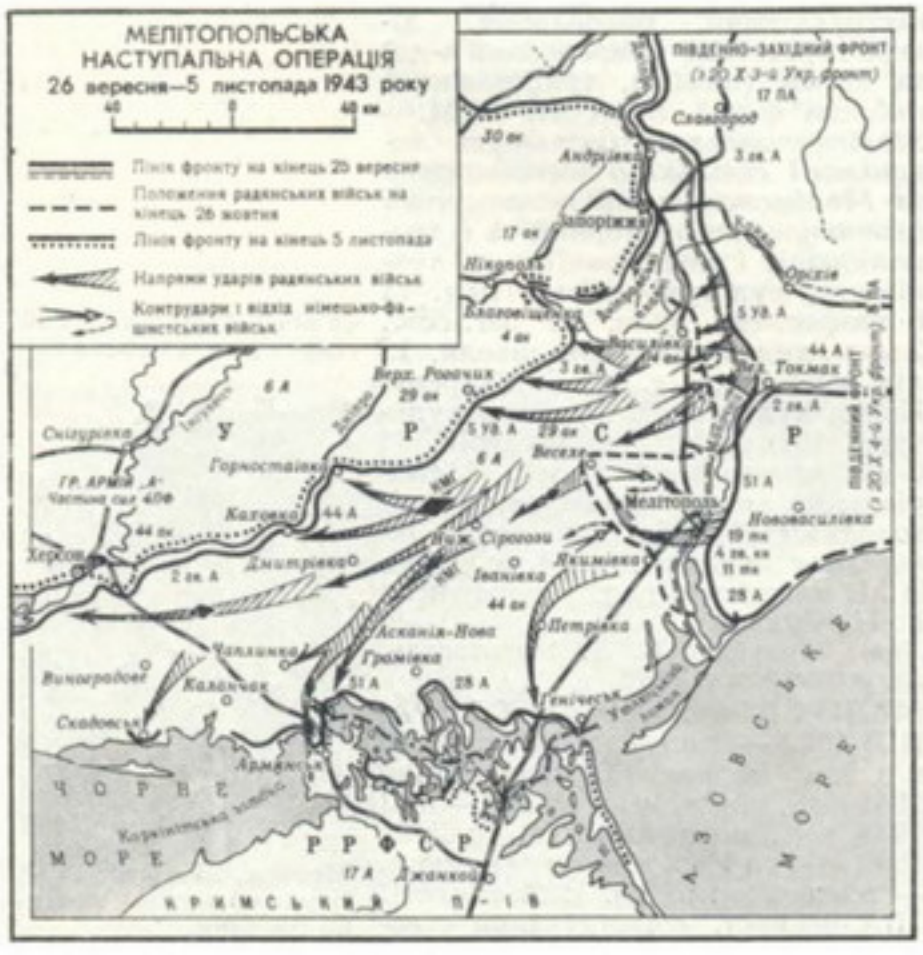

МЕЛІ́ЧНА ПОЕ́ЗІЯ (грец. μελικός — супроводжуваний співом) — давньогрец. пісенна поезія 7—5 ст. до н. е. Мелічні твори — сольні й хорові — виконувались під акомпанемент муз. інструмента. Іноді спів супроводився танцями. В одноголосій (монодійній) пісенній лірициі знайшли відображення соціально-політ. відносини і особисті почуття (Алкей, *Сапфо*, *Анакреонт*). Хорова меліка оспівува-

МЕ́ЛІХОВ Георгій Степанович [н. 11 (24). V 1908, Харків] — укр. рад. живописець, нар. художник УРСР (з 1967), чл.-кор. АМ СРСР (з 1979). В 1927—33 навчався в Харкові у М. *Федорова*, 1935—41 в Київ. худож. ін-ті у П. *Волокидіна* та Ф. *Кричевського*. В роки Великої Вітчизн. війни, перебуваючи в діючій армії, створив цикл фронтових малюнків («Спрага», «Бувалий солдат», «Ось вона, Шпрее», всі — 1943—45). Твори: «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. П. Брюллова» (1947), «М. Горький на Україні» (1957), «Весна 1945 року» (1960), «Т. Г. Шевченко і Айра Олдрідж» (1963), «Повернення» (1964), «На рідній Україні» (1965), «Ранок» (1967), «Делегати 1-го з'їзду КП(б)У в Москві» (1969), «Гірська дорога» (1971), «Бузковий цвіт» (1974), «Портрет М. Стельмаха» (1977). Картини М. зберігаються в ДМУОМ та ін. музеях. У 1945—62 викладав у Київ. худож. ін-ті. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1948.

Г. С. Меліхов. На рідній Україні. 1965.

Літ.: Георгій Меліхов. Альбом. К., 1979.

1
2
3

4
5

До ст. **Кульчицька О. Л.**

1. Головач. Гравюра на дереві. 1940.
2. Селянське повстання. Ліногравюра. 1930.
3. І. Франко. Ліногравюра. 1920.
4. Літо. Кольорова ліногравюра. 1924.
5. Гуцульська забава. Триптих. Ліногравюра. 1935.
6. Пейзаж села Гребенів. Акварель.
7. Газда. Ліногравюра. 1935.
8. Краса України. Ліногравюра. 1949.

6
7
8

1
2
3

4
5
6
7

8
9

До ст. **Мирний Панас.**

1. Панас Мирний та Іван Білик. Поч. 80-х рр. 19 ст. **2.** Панас Мирний в редакції полтавського часопису «Рідний край». 1907. **3.** «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Ілюстрація художника І. М. Філонова. 1954. **4.** «Лихі люди». Ілюстрація художника О. М. Довгаля. 1955. **5.** «Лихо давнє й сьогочасне». Ілюстрація художника М. І. Іванова. 1955. **6.** «Повія». Ілюстрація художника Ф. Т. Глущука. 1980. **7.** «Лимерівна». Сцена з вистави трупи М. Кропивницького. Кінець 80-х рр. У головних ролях — М. Заньковецька і Г. Затиркевич-Карпинська. **8.** «Лимерівна». Сцена з вистави Харківського драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. 1952. **9.** «Повія». Сцена з вистави Київського укр. драм. театру ім. І. Франка. 1968. В гол. ролях — В. Плотникова і П. Куманченко. **10.** «Повія». Кадр з кінофільму Київської кіностудії ім. О. П. Довженка. 1961. **11.** «Лимерівна». Кадр з кінофільму Київської кіностудії ім. О. П. Довженка. 1955.

10
11

1
2
3

До ст. **Латвійська РСР.**

1. На узбережжі Ризької затоки. **2.** В долині річки Амата. **3.** Рига. Панорама міста. **4.** Юрмала. Пляж. **5.** Плявінська ГЕС ім. В. І. Леніна. **6.** Ризький морський рибний порт. **7.** На конвейєрі Ризького заводу ВЕФ. **8.** Складання нових автобусів на головному складальному конвейєрі заводу мікроавтобусів у Єлгаві. **9.** Прядильний цех Даугавпілського заводу хімічного волокна. **10.** В одному з цехів Бауского молочного комбінату. **11.** Меліоративні роботи проводить пересувна механізована колона № 23 в Ризькому районі. **12.** Тваринницький комплекс по відгодівлі свиней у колгоспі «Накотнє» Добельського району.

4
5
6

7
8
9

10
11
12

До ст. **Латвійська РСР.**

1. Пам'ятник латиським червоним стрільцям у Ризі. 1971. Скульптор В. К. Алберг, арх. Д. Я. Дріба і Г. Р. Лусіс-Грінберг.
2. Рига. Панорама старої частини міста.
3. Лієпая. Центр міста.
4. Кругла башта Турайдського замку в Сігулді. 1214.
5. Домський концертний зал у Ризі.
6. «Мадонна Плеттенберга». Рельєф над північними воротами Ризького замку. 1525.
7. Житлові будинки «Три брати» на вулиці Маза Пілс у Ризі. 15 і 17 ст.
8. Я. К. Тільберг. Портрет поета Яна Райніса. 1925.
9. В. Калнрозе. Осінь в Угалі. 1958. **8, 9** — Держ. худож. музей Латвійської РСР. Рига.
10. К. Зале. Портрет Гарібальді. 1918.
11. Л. Бекер. Таця. 1684. Музей історії міста Риги та мореплавства. Рига.
12. Сцена з опери «Банюта» А. Я. Калніня. Латвійський театр опери та балету. 1973.
13. Кадр з фільму «Вій, вітерець!». Реж. Г. Пієсіс. 1973.

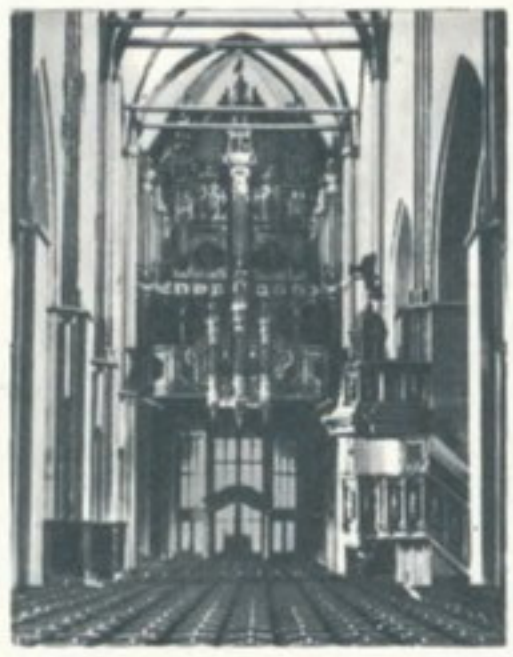

До ст. **Литовська РСР.**

1. Краєвид на сході республіки.
2. Панорама центральної частини Вільнюса.
3. Каунас. Загальний вид міста.
4. Будівництво траулера на Клайпедському суднобудівному заводі.
5. В машинному залі Литовської ДРЕС.
6. Рибний порт м. Клайпеди.
7. В складальному цеху Вільнюського верстатобудівного заводу «Комунарас».
8. Конвейєр збирання телевізора на Шяуляйському телевізійному заводі.
9. Технічна лінія по виробництву зшивних килимів на Лентварській килимовій фабриці.
10. В прядильному цеху бавовняного об'єднання «Трінічяй».
11. На фермі колгоспу «Ершикес» Паневежського району.

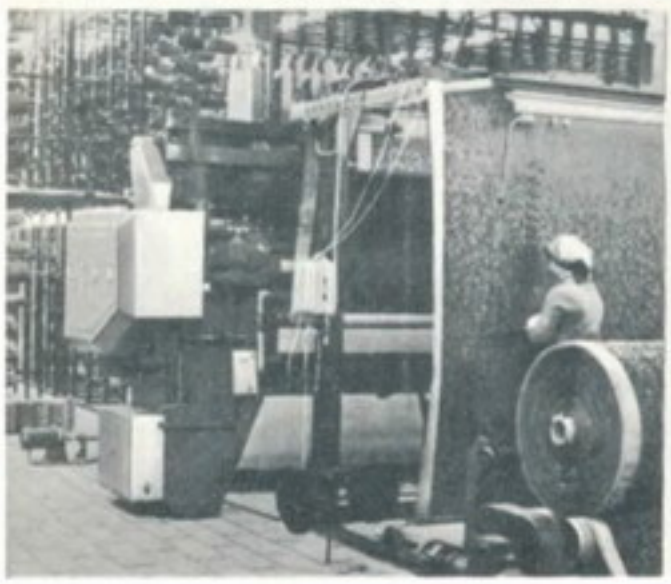

1
2

3
4
5

6
7
8

9

10
11
12
13

До ст. **Литовська РСР.**

1. Замок у Каунасі. 13–17 ст. **2.** Замок у Тракаї. 2-а пол. 14 — поч. 15 ст. **3.** Костьол Михаїла у Вільнюсі. 16–17 ст. **4.** Кафедральний собор у Вільнюсі. 1777–1801. Арх. Л. Стуока-Гуцявічюс. **5.** Палац виставок у Вільнюсі. 1967. Арх. В. Чеканаускас. **6.** Театр опери та балету у Вільнюсі. 1973. Арх. Е. Бучюте. **7.** Портрет Міколаса Шимковича. 16 ст. Каунаський художній музей ім. М. К. Чюрльоніса. **8.** С. А. Красаускас. Ілюстрація до збірки поезій Е. Б. Межелайтіса «Людина». Гравюра на дереві. 1962. **9.** В. Гячас. Колгоспниця. 1962. Художній музей Литовської РСР. Вільнюс. **10.** Н. Галагайте. Скульптурна група «Юрате і Кастітіс» у Паланзі. Бронза. 1959. **11.** В. Й. Майорас. Скульптурна (вхідна) композиція з меморіального ансамблю в Аблінзі. Дерево. 1972. **12.** Сцена з вистави «Геркус Мантас» Ю. Грушаса. Вільнюський академічний драматичний театр. **13.** Кадр з фільму «Ніхто не хотів помирати». Реж. В. Жалакявічюс. 1965.

До ст. **Лисенко М. Г.**

1. Скульптурна група з меморіального ансамблю Холм Слави на кладовищі радянських воїнів у Львові. Бронза, граніт. 1958.

2. Горельєф «У катівнях фашизму». Фрагмент. Гіпс. 1935.

3. Т. Г. Шевченко. Гіпс. 1954. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.

4. Портрет народного артиста СРСР І. О. Мар'яненка. Піскові́к. 1962–63.

5. Вірність. Фрагмент. Гіпс. 1947.

6. М. О. Щорс. Бронза. 1950.

7. За владу Рад! Гіпс. 1956–57.

8. Олеко Дундич. Металосплав. 1949. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.

9. О. С. Пушкін і А. Міцкевич. Гіпс. 1951.

1
2
3

4
5
6

18 75

Въ воскресенье, 16 Марта, 1875 г.

ВЪ ЗАЛѢ СОЛЯНАГО ГОРОДКА

ДАНЪ ОТДѢЛЪ

ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СЛАВЯНСКІЙ

КОНЦЕРТЪ.

При участіи малороссійскаго народнаго кобзаря Остапа Вересая, артистки Императорскихъ театровъ Г-жи Каменской, піаниста Н. В. Лисенко, мужскаго женскаго и проч. любителей, подъ управленіемъ Н. В. Лисенко. Пѣніе О. Вересая будетъ сопровождаемо туманными картинами съ композиціей Г-на Мартыновича.

ПРОГРАММА:

Начало въ 8 часовъ вечера.

Билеты по 5, 3, 2 и 1 руб. продаются въ музыкальномъ магазинѣ Бесселя и въ Соляномъ городкѣ, подъѣздъ № 1.

7
8

9
10

До ст. **Лисенко М. В.**

1. М. В. Лисенко. 1861. **2.** Учасники першої аматорської вистави опери «Різдвяна ніч» М. В. Лисенка. Київ. 1878. **3.** Сцена з опери «Утоплена» М. В. Лисенка. Театр Миколи Садовського. Київ. **4.** М. В. Лисенко з хором у Полтаві 1899. **5.** Афіша концерту, влаштованого М. В. Лисенком, за участю кобзаря О. М. Вересая. Петербург. 1875. **6.** М. В. Лисенко серед викладачів та учнів Музично-драматичної школи. Київ. 1910. Сцени з опер М. В. Лисенка. **7.** «Наталка Полтавка». Львівський театр опери та балету імені І. Я. Франка. 1950. **8.** «Тарас Бульба». 1955. **9.** «Зима і Весна». 1956. **10.** «Енеїда». 1959. **8, 9** і **10** — у Київському театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка.

1
2
3

4
5
6

До ст. **Ліс**. **1.** Сосново-дубовий ліс (Київ. обл.). **2.** Березовий гай (Київ. обл.). **3.** Ліс із кримської сосни (Крим. обл.). **4.** Ялицевий ліс (Закарп. обл.). **5.** Культура модрини (Закарп. обл.). **6.** Ялиновий ліс (Львів. обл.). **7.** Грабова діброва (Вінн. обл.). **8.** Буковий ліс (Закарп. обл.). **9.** Дубовий ліс (Вінн. обл.).

7
8
9

1
2

3
4
5

6

7

8
9

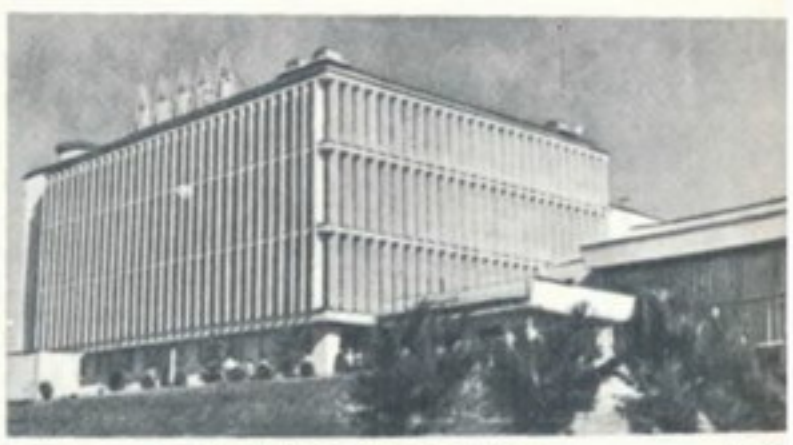

10
11
12

До ст. **Курорти.**

.1. Санаторій «Україна». Міскор.
2. Санаторії «Кристал» і «Алмаз». Трускавець.
3. Курорт Друскінінкай. Литовська РСР.
4. Будинок відпочинку «Фрегат». Бердянськ.
5. Санаторій «Поляна». Закарпаття.
6. Санаторій «Шахтар». Цхалтубо.
7. Санаторій «Карпати». Закарпаття.
8. Інтер'єр санаторію «Донбас». Пд. берег Криму.
9. Санаторій «Пікет». Кисловодськ.
10. Смуга санаторних пляжів. Міскор.
11. Пансіонат «Жовтень». Конча-Заспа, Київська обл.
12. Міжколгоспний санаторій. Соснівка, Черкаська область.

1
2
3

4
5
6

7
8

До ст. **Львів.**

1. Площа Адама Міцкевича.
2. Церква Миколи. 13 — початок 19 ст.
3. Каплиця Боїмів. 1606—15.
4. Вид Львова. В центрі — площа Ринок.
5. Ансамбль Бернардинського монастиря. 17 ст.
6. Успенська церква. Арх. П. Римлянин і В. Купинос. 1629. Інтер'єр.
7. Королівський арсенал. 1-а пол. 17 ст. На передньому плані — пам'ятник Івану Федорову. 1978. Скульптори В. Н. Борисенко і В. М. Подольський. Арх. А. Д. Консулов.
8. Театр опери та балету імені І. Франка. Арх. З. Горголевський. 1897—1900.
9. Монумент Слави Радянської Армії. Скульптори Д. П. Крвавич, Е. П. Мисько, Я. М. Мотика і О. П. Пирожков, арх. М. Д. Вендзилович і А. С. Огранович.
10. Комплекс Політехнічного інституту. 1964—72. Арх. Р. Н. Липка, П. П. Мар'єв, Р. П. Юхтовський та ін.
11. Житловий масив «Сріблястий». Арх. З. В. Підлісний, Л. Д. Нивіна і С. М. Земянкін. 1970-і рр.

9
10
11

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

14

13

15

16

До ст. **Литво художнє. 1.** Скіфське бронзове литво. Північна Європа. 2-е тис. до н. е. **2.** Панікадило (хорос). Київська Русь. Бронза. 11—12 ст. Київський історичний музей. **3.** Келих Львівського цеху лимарів. Олово. 1810. Львівський музей етнографії та художнього промислу. **4.** Статуя Сі Ванму, богині довголіття. Китай. Бронза. 15—16 ст. Київський музей західного та східного мистецтва. **5.** Цеховий знак (ціха) львівського столярно-бондарного цеху. Бронза. 1635. **6.** Гармата з міста Глухова Сумської обл. Бронза. 1713. **7.** М. Анґ'є. Статуетка Амфітріта. Франція. Бронза. 17 ст. **8.** Є. О. Лансере. Святослав. Бронза. 2-а пол. 19 ст. Державний Російський музей у Ленінграді. **9.** Майстер Олексій Іванович. Дзвін Полуботка. 1720. **10.** Грифон. Деталь набережної Неви. Ленінград. 19 ст. **11.** Каламар. Україна. 17 ст. **12.** Садова огорожа біля будинку № 57 по вулиці Володимирській. Київ. Чавун. 50-і рр. 19 ст. **13.** Канделябр. Україна. 18 ст. Львівський музей етнографії та художнього промислу. **14.** Вентиляційна решітка на станції «Київська — кільцева» Московського метрополітену імені В. І. Леніна. 1954. **15.** І. П. Кавалерідзе. Григорій Сковорода. Бронза. 1944. **16.** М. Г. Гречина. Деталь огорожі Центрального стадіону в Києві. Чавун. 1937—41.

До ст. **Мексіка.**

1. Краєвид у центральній частині країни. **2.** На плантації агави. **3.** Сільський базар. На задньому плані — вулкан Попокатепетль. **4.** Панорама Мехіко. **5.** Металургійний комплекс у місті Монклова. **6.** Нафтопереробний завод у місті Мінатітлан. **7.** Церква Санта-Марія де Окотлан поблизу Тласкали. Близько 1745—60. **8.** Будинок Секретаріату гідравлічних ресурсів у Мехіко. 1950—51. Арх. М. Пані і Е. дель Мораль. **9.** Будинок Міністерства шляхів, зв'язку й громадських робіт у Мехіко. 1954. Арх. К. Ласо, А. Перес Паласіос і Р. Качо. **10.** Х. М. Естрада. Портрет Е. Мартінес Негрете. 30—40-і рр. 19 ст. Палац красних мистецтв. Мехіко. **11.** Д. Рівера. Сільська школа. Фреска в Секретаріаті народної освіти в Мехіко. 1923—29. **12.** Д. Сікейрос. Рельєф на будинку ректорату в Університетському містечку в Мехіко. 1952—54. **13.** Мексіканський танець.

1
2

3
4

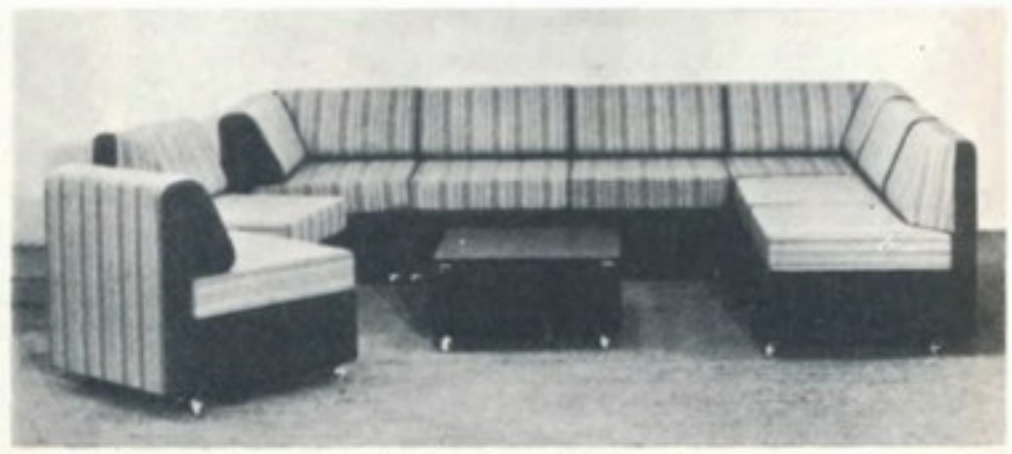

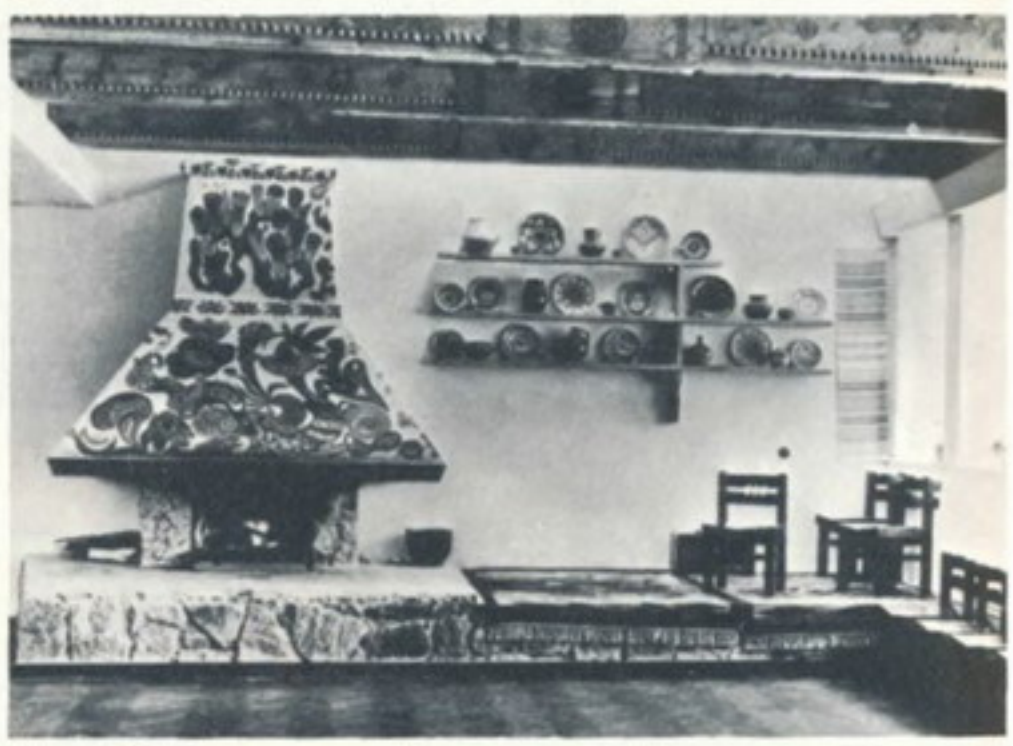

5
6

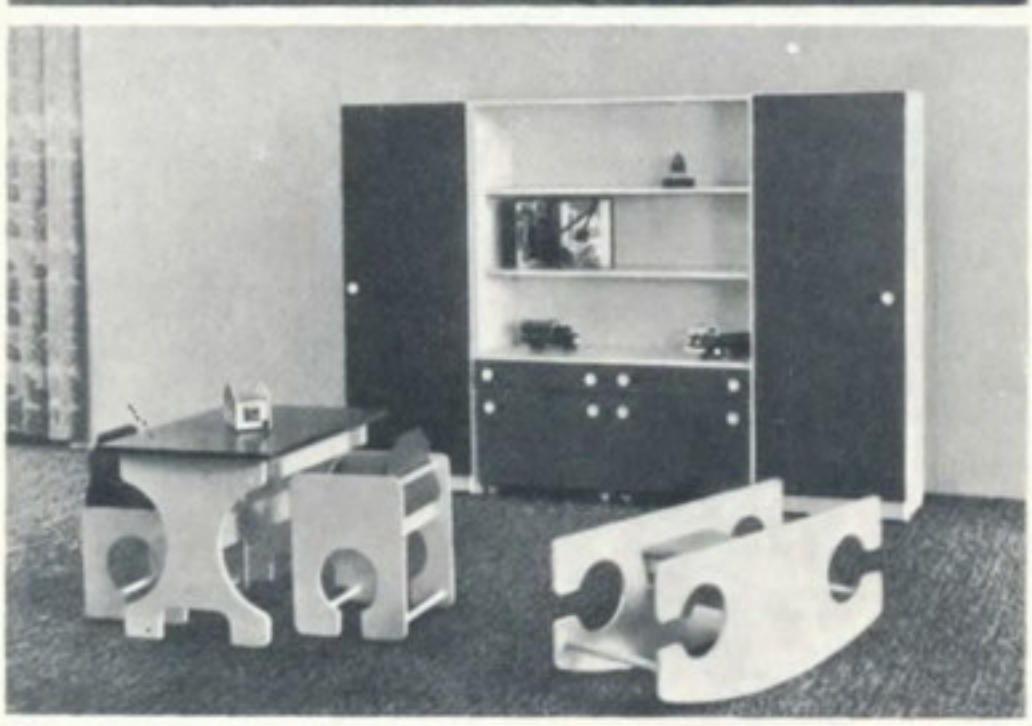

7
8

До ст. **Меблі.**

Зразки українських меблів. **1.** Їдальня «Каштан». Мукачівський лісокомбінат. 1978. **2.** Стінка «Рута». Чернівецька меблева фабрика. 1979. **3.** Спальня «Рута». Берегометський лісокомбінат Чернівецької обл. 1980. **4.** Набір м'яких меблів «Самоцвіт». Дрогобицький меблевий комбінат. 1979. **5.** Комплект дитячих меблів «Метелик». Львівський фанерний комбінат. 1980. **1–5** — за проектами ін-ту «Укрдіпромеблі». **6.** Фрагмент інтер'єру ресторану «Вітряк» з обладнанням та меблями. Київ. 1967. **7.** Набір меблів з лози. Боромлянська лозово-меблева фабрика. Сумська обл. 1980. **8.** Набір меблів для кухні. Об'єднання «Броваримеблі». 1978.

1
2
3

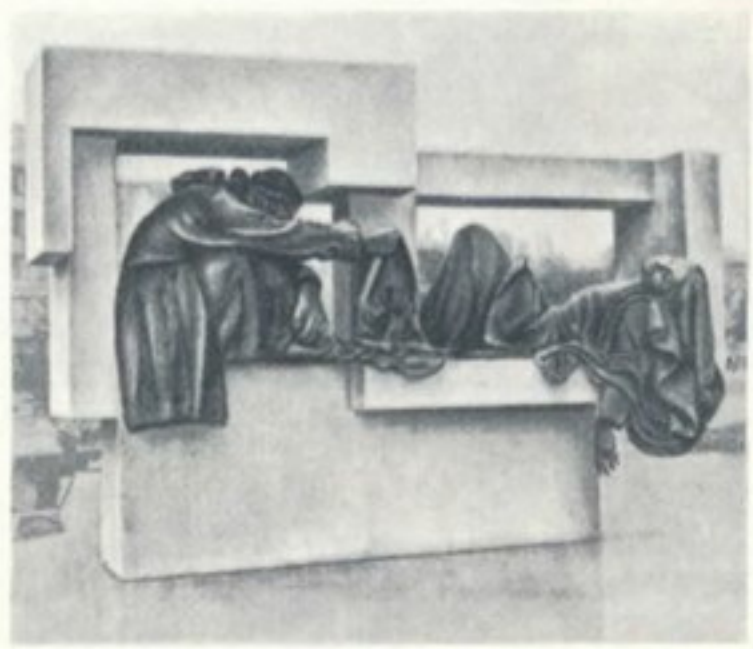

4
5
6
7

До ст. **Меморіальні споруди.**

1. Монумент на честь оборони Ленінграда в 1941—43. Скульптор М. Анікушин. **2.** Пам'ятник-ансамбль героям Сталінградської битви. Волгоград. Скульптор Є. Вучетич; арх. Я. Бєлопольський. 1967. **3.** Меморіал на честь 28 героїв-панфіловців у Дубосєково Моск. обл. Скульптори М. Любимов, О. Постал і В. Федоров. 1975. **4.** Меморіал пам'яті жертв фашизму в Саласпілсі. Латв. РСР. Скульптори Л. Буковський, Я. Зарінь і О. Скарайніс. 1967. **5.** Меморіал у Хатині. Білорус. РСР. Скульптор С. Селіханов. 1968—69. **6.** Пам'ятник-ансамбль Садріддіну Айні в Душанбе. Скульптор О. Ельдаров. 1978. **7.** Пам'ятник на честь 30-річчя перемоги над фашистською Німеччиною в Марнеулі. Груз. РСР. Скульптор М. Бердзенішвілі. 1975. **8.** Пам'ятник угорським громадянам — в'язням фашистського концтабору в Маутгаузені. Скульптор А. Макріс. 1956—65. **9.** Пам'ятник Шльонським повстанцям у Катовіцах. ПНР. Скульптор Г. Земла. **10.** Надгробок С. С. Волконській. Скульптор І. Мартос. 1782. ДТГ. **11.** Пантеон у Парижі. Арх. Ж. Ж. Суфло. 1758—90. **12.** Гробниця Роксолани, дружини Сулеймана II, в Стамбулі. 16 ст.

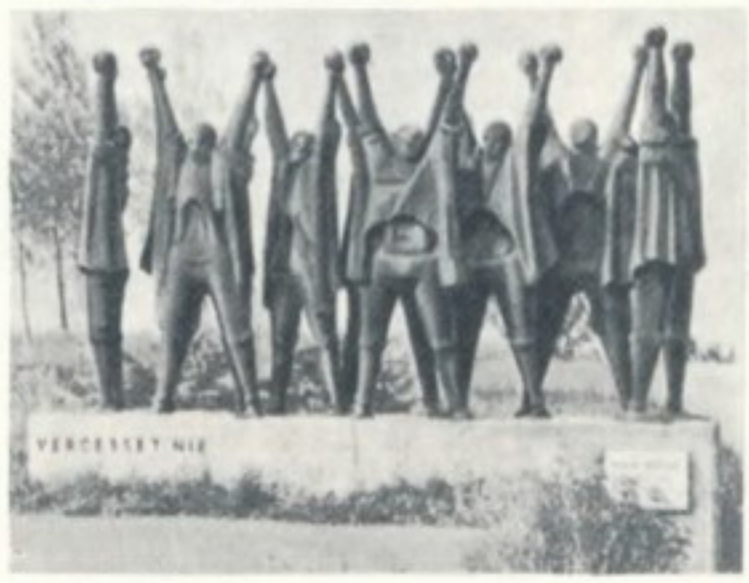

8
9

10
11
12

1
2
3
4

5
6
7

8
9
10

11
12
13

До ст. **Меморіальні споруди.**

1. Мелік-Чесменський курган у Пантікапеї. 4—3 ст. до н. е. **2.** Пам'ятник «Козацькі могили» під с. Берестечком Ровен. обл. Арх. В. Максимов. 1912—14. **3.** Надгробок на Личаківському кладовищі у Львові. Скульптор А. Шімзер. 1-а пол. 19 ст. **4.** Пам'ятник героям Великого Жовтня в Києві. Арх. В. Онащенко. 1927. Арх. З. Чечик. 1948. **5.** Пам'ятник учасникам Хотинського повстання 1919 в м. Хотині Чернів. обл. Скульптори В. Борисенко і В. Подольський. 1977. **6.** Меморіал молодогвардійцям у Краснодоні. Арх. В. Смирнов. 1967. **7.** Пам'ятник Солдатської слави в Полтаві. Скульптор Е. Кунцевич. 1969. **8.** Монумент героїчному подвигові політпрацівників у роки Великої Вітчизняної війни 1941—45 поблизу Ворошиловграда. Скульптор І. Чумак. 1980. **9.** Пам'ятник борцям проти фашизму в м. Корюківці Черніг. обл. Скульптор І. Коломієць. 1977. **10.** Меморіал радянським громадянам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни 1941—45 у Харкові. Скульптори В. Агібалов, М. Овсянкін і Я. Рик. 1977. **11.** Пам'ятник В. Порику в Енен-Льєтарі у Франції. Скульптори В. Зноба і Г. Кальченко. 1967. **12.** Меморіал жертвам фашизму в м. Володимирі-Волинському. Скульптори Ф. Бриж і Е. Дзиндра. 1966. **13.** Меморіал жертвам фашизму в с. Кортелісах Волин. обл. Скульптори О. і М. Олійники. 1980.

ла богів і героїв; найвищого розквіту досягла в одах Піндара.
Г. Ф. Семенюк.

МЕ́ЛЛЕР Вадим Георгійович [13 (26).IV 1884, Петербург — 4.V 1962, Київ] — укр. рад. театральний художник, засл. діяч мист. УРСР (з 1942). Член КПРС з 1952. В 1908 закінчив юрид. ф-т Київ. ун-ту, відвідував Київ. худож. школу (1903—05), закінчив мюнхенську АМ 1912, навчався у «Вільних майстернях» у Парижі (1912—14). Працював у галузі станкового та монументального живопису, книжкової графіки. З 1920 — в *Першому театрі Української Радянської Республіки* ім. Шевченка (Київ), 1922—46 — в Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (до 1935 — «*Березіль*»), на сцені якого оформив вистави «Джіммі Хіггінс» *Л. Курбаса* за Е. Сінклером (1923), «Диктатура» Микитенка (1930), «Тетнулд» Ш. Дадіані (1932), «Богдан Хмельницький» (1939), «Фронт» (1942) Корнійчука та ін. В 1953—59 М. працював у Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка [«Вишневий сад» Чехова (1946), «Король Лір» Шекспіра (1959), «Фауст і смерть» Левади (1961)]. Оформив також кінофільми «Вендета», «Макдональд» (обидва — 1925), «Арсевальці» (1926). Викладав у Київ. худож. ін-ті (1919—26), макетній майстерні театру «Березіль» (1922—26). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани».
Літ.: Кучеренко З. В. Вадим Меллер. К., 1975. *З. В. Кучеренко.*

МЕ́ЛЛЕР (Маллер; Muller) Германн Джозеф (21.XII 1890, Нью-Йорк — 5.IV 1967, Індіанаполіс, шт. Індіана) — амер. генетик. Закінчив (1910) Колумбійський ун-т. У 1925—32 — професор ун-ту шт. Техас. В 1933—37 — співробітник Ін-ту генетики АН СРСР у Москві; 1937—40 вів курс генетики в Едінбурзькому ун-ті (Шотландія). З 1945 — професор ун-ту штату Індіана. Один з учасників розробки *хромосомної теорії спадковості*. В дослідах по опроміненню *дрозофіл* рентгенівським промінням вперше довів можливість штучного спричинювання *мутацій*, чим спростував ідеалістичну концепцію (*Вейсмана, Де Фріза* та ін.), за якою спадкові зміни організмів спричинюються якимись внутр. (нематеріальними) силами живого. Ці дослідн лягли в основу створення *радіаційної генетики*. Нобелівська премія, 1946.

МЕ́ЛЛОНИ — одна з найбільших фінансово-монополістичних груп США. Див. *Бостонська група — Меллони*.

МЕ́ЛНГАЙЛІС Еміліс [3 (15). II 1874, Ігате, тепер Ризького р-ну — 20.XII 1954, Рига] — латис. рад. композитор і фольклорист, нар. арт. Латв. РСР (з 1945). В 1901 закінчив Петерб. консерваторію (клас композиції М. *Римського-Корсакова*). В 1911—13 — диригент Днів пісень у Ризі, один з організаторів (1926—38 — гол. диригент) латис. свят пісні і засновників Об'єднання латис. композиторів (1923). В 1944—54 — професор Латв. консерваторії. М.— майстер хорової пісні, збирач латис. нар. мелодій (опублікував бл. 4500 пісень). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

МЕЛОДЕКЛАМА́ЦІЯ (від грец. μέλος — пісня, наспів і *декламація*) — читання віршів, ритмічної прози з музичним (найчастіше — фортепіанним) супроводом. М. застосовувалась в операх і драматичних п'єсах. Як концертний жанр склалася в кінці 18 ст. (переважно використовувалися тексти баладного характеру). В Росії та на Україні М. поширилась з 70-х рр. 19 ст. М. писали композитори А. Аренський (на вірші в прозі І. Тургенєва), К. Стеценко («Над колискою», «Сосна» на вірші О. Олеся) та ін. До М. звертаються і рад. митці.

МЕЛО́ДИКА — 1) Вчення про *мелодію*. 2) Мелодичні особливості твору, творчості композитора, творів тієї чи ін. композиторської школи, галузі нар. муз. мистецтва.

МЕЛО́ДИКА ВІ́РША — інтонаційна організація вірша, відтворення (в уяві чи вголос) емоційного темпоритму, закладеного в структурі твору. М. в.— один із стильових засобів віршованої мови, який посилює емоційно-смислові відтінки поетичного образу. М. в. відіграє важливу роль у композиційній організації поетичного твору. Схематично розрізняють три типи інтонування вірша: декламативний, наспівний, розмовний. До елементів мелодики укр. і рос. вірша належать система питань і окликів, *рима, асонанс*, синтаксичні фігури (повтори, *анафора*), *градація* тощо.
Літ.: Эйхенбаум Б. М. Мелодика русского лирического стиха. Пг., 1922; Жирмунский В. М. Мелодика стиха. В кн.: Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Л., 1977; Фролова К. П. Розвиток образної свідомості в українській лірицї. Дніпропетровськ, 1970.
К. П. Фролова.

МЕЛО́ДИКА МО́ВИ — один із складників *інтонації*. М. м.— це зміни висоти осн. тону голосу (зниження й підвищення) в процесі *мовлення*. Зображують їх графічно як криві, що становлять мелодичний контур мовлення. При цьому розрізняють діапазон (тобто мінім. і максим. значення осн. частоти в межах досліджуваного відрізка усного мовлення) й інтервал (різниця між частотою нижньої і верхньої точок мелодичної кривої). М. м. виконує синтаксичну та емоційну функції.
Н. І. Тоцька.

МЕЛО́ДІЯ (грец. μελῳδία — спів, пісня, наспів, мелодія) — один з основних елементів музики; одноголосно виражена муз. думка, що являє собою послідовність звуків різної висоти, упорядкованих згідно з певно визначеними тональними, метроритмічними і формальними принципами. В муз. творі М. може існувати самостійно (одноголоса М., *монодія*), разом з ін. компонентами фактури становити акордово-гармонічну основу твору (*гомофонія*), сполучатись з іншою або кількома ін. мелодичними лініями (*поліфонія*). В *одноголоссі* М. охоплює все муз. ціле, в *багатоголоссі* становить один, хоч і найважливіший елемент муз. тканини. Як у поліфонічній, так і в гомофонній музиці М.— основна музична думка, що виділяється серед інших компонентів і відіграє роль провідної теми.
Літ.: Колесса Ф. Наверстованє і характеристичні признаки українських народних мелодій. «Записки Наукового товариства імені Шевченка», 1918, т. 126—127; Асафьев Б. В. Речевая интонация. М.— Л., 1965; Мазель Л. А. О мелодии. М., 1952; Папуш М. И. К анализу понятия мелодии. В кн.: Музыкальное искусство и наука, в. 2. М., 1973
Л. З. Мазепа.

МЕЛОДРА́МА (від грец. μέλος — пісня і *драма*) — 1) В 17—18 ст. у Франції й Італії — те ж саме, що й *опера*. 2) З серед. 18 ст.— муз. драм. твір, в якому діалоги й монологи дійових осіб супроводились музикою («Пігмаліон» Ж. Ж. Руссо, 1762; «Орфей» Є. Фоміна, текст Я. Б. Княжніна, 1792, та ін.). 3) Різновид європ. драми 19 ст., характерними рисами якої були відверта морально-дидактична тенденція, гостра інтрига, гіперболізоване зображення пристрастей, прямолінійний поділ героїв на «добрих» і «злих». Як жанр драматургії бере початок у *міщанській драмі*. Особливо популярною була в часи Великої франц. революції 1789—94. В цей час М. мала антифеод. і антиклерикальну спрямованість (Ж. Монвель «Монастирські жертви», 1791). Пізніше перетворилась на типово бурж. жанр, пройнятий вихваленням існуючого ладу. В 20—40-х рр. 19 ст., в період загострення класових суперечностей, М. знову виражала ідеї дрібнобурж. і демократичних кіл (Ф. Піа — «Розбійник і філософ», 1834; «Паризький ганчірник», 1847). Згодом виродилася в жанр міщансько-сентиментальних п'єс, що оберігали бурж. «доброчинність» (деякі твори Е. *Скріба*, де Курсель). В Росії М. з'явилась у 20-х рр. 19 ст. і була пройнята монархічними тенденціями (п'єси Н. Кукольника, М. Полевого). В укр. л-рі 2-ї пол. 19 ст. побутово-етногр. М. писали І. Гушалевич («Підгоряни»), С. Воробкевич («Гнат Приблуда»), О. Суходольський («Помста, або Загублена доля») та багато ін. Елементи М. наявні в деяких п'єсах М. Старицького («Циганка Аза») і М. Кропивницького («Дай серцю волю, заведе в неволю»).
За несмак і примітивізм, поверховість характерів і змісту, пригаманні гіршим зразкам М., її гостро критикували з позицій реалізму М. Гоголь, В. Бєлінський, М. Щепкін у Росії, І. Франко, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський — на Україні. В сучас. критиці мелодраматичними інколи наз. п'єси, в яких глибина соціально-етичних конфліктів підмінюється поверховим зіткненням банальних пристрастей.
Р. Т. Гром'як.

МЕ́ЛОС (грец. μέλος — пісня, мелодія) — узагальнене визначення мелодійної, пісенної основи в музиці.

МЕЛЯ́СА (франц. mélasse) — відходи цукробурякового виробництва; темна, сиропоподібна рідина зі специфічним запахом. Застосовують у годівлі с.-г. тварин. М.

В. Г. Меллер.

В. І. Меллер. Ескізи костюмів Тура і графа Альмавіви до вистав «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука (1939) та «Весілля Фігаро» П. О. Бомарше (1920).

Ж. Мельє.

Ж. О. Мельников.

містить (у %): 58—60 вуглеводів (переважно цукрів), 20—25 води, бл. 9 азотистих і 7—10 мінеральних речовин. В 1 кг М. 0,77 корм. од. і 45 г перетравного протеїну. М. використовують для здобрювання грубих кормів (солом'яна січка, *полова*), що підвищує їх поїдання і смакові якості. У великих кількостях М. спричинює у тварин розлад травлення. Як зв'язуючий інгредієнт М. використовують при виробн. *брикетів кормових*. М. входить до складу *комбікормів*.

МЕ́ЛЬБУРН — місто на Пд. Австралії, адм. ц. штату *Вікторія*. Розташований на березі зат. Порт-Філліп, у гирлі р. Ярри. Найбільший мор. порт країни, вузол з-ць, автошляхів та повітр. сполучень (аеропорти Ессендон і Мураббін). 2,7 млн. ж. (1976). Значний пром., торг.-фінанс. і культур. центр Австралії. Гол. галузь пром-сті — маш.-буд. (суднобудування і судноремонт, автоскладання, автомобіле- і верстатобудування, електротех., с.-г. машинобудування). Підприємства воєнної, хім., нафтопереробної, взут., текст., харч. пром-сті. В районі М.— добування бурого вугілля. Ун-т (засн. 1854), консерваторія. Б-ка штату Вікторія. Музеї: Нац. галерея Вікторії (мистецтво Європи, Азії та Австралії), Нац. музей Вікторії (мистецтво аборигенів), сучас. австрал. мистецтва, природничої історії. Обсерваторія, ботанічний сад. У М. 1956 проходили XVI Олімпійські ігри. З 1837 М. регулярно забудовується. Серед споруд — собори Сент-Джеймс (1841, арх. Р. Рассел) і Сент-Пол (1880, арх. У. Баттерфлай), Королівський госпіталь (1942, арх. Стівенсон і Тернер), олімпійський комплекс (50-і рр. 20 ст., арх. Г. Зайдлер). Засн. у 30-х рр. 19 ст.; 1901—27 — столиця Австралії.

МЕЛЬГУНО́ВСЬКИЙ КУРГА́Н, Литий курган — курган 1-ї пол. 6 ст. до н. е. біля с. Кучерівки Знам'янського р-ну Кіровогр. обл. Розкопали його 1763 за дорученням губернатора Новоросійської губ. О. П. Мельгунова (звідси й назва). В кургані було виявлено багате поховання одного з вождів скіфських племен. Знайдено зброю (бронзові наконечники стріл, залізний меч у золотих піхвах, оздоблений зображеннями урартського та ассирійського стилю) і різні прикраси (золоті діадеми, срібні оздоби тощо). Речі з М. к. (зберігаються в *Ермітажі*) свідчать про зв'язки тогочасного населення лісостепового Правобережжя Дніпра з країнами Передньої Азії.

Літ.: Придик К. Мельгуновский клад 1763 года СПБ, 1911.

МЕЛЬЄ́ (Meslier) Жан (15.VI 1664, Мазерні — між 28.VI і 6.VII 1729, Етрепіньї) — франц. філософ-матеріаліст, атеїст, утопічний комуніст. Священик. У своєму творі «Заповіт» (опубл. 1864) дав гостру критику сусп. відносин тодішньої Франції. Гол. сусп. злом вважав майнову нерівність. Ідеальне суспільство, за М.,— це сукупність комун, де панує сусп. власність, усі члени займаються корисною працею, а керівництво належить найдосвідченішим. Шлях до цього вбачав в освіті народу, його об'єднанні й революції. М. рішуче засуджував релігію. У філософії стверджував вічність і нестворимість матерії, матеріальну єдність світу, критикував метафізику Р. *Декарта*, ідеалізм Н. *Мальбранша* та ін. Філос. погляди М. вплинули на формування світогляду франц. матеріалістів 18 ст.

МЕЛЬКА́РТ (фінікійське, букв.— цар міста) — у релігії й міфології фінікійців та ін. народів Близького Сходу бог Сонця й родючості. Його вважали покровителем *Тира*. М., як і *Молохові*, приносили людські жертви.

МЕ́ЛЬМАН Юхим Петрович [н. 19.III (1.IV) 1913, Одеса] — укр. рад. анатом, доктор мед. наук (з 1953), засл. діяч науки УРСР (з 1974). У 1939 закінчив Харків. мед. ін-т. Зав. кафедрою анатомії людини (з 1949), професор (з 1955) Івано-Фр. мед. ін-ту. Праці по вивченню нервових і судинних зв'язків в організмі, колатерального кровообігу, мікроциркуляції, анатомії *вегетативної нервової системи*, капіляро-нейронних відношень у внутр. органах тощо. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

МЕ́ЛЬНИК Григорій Микитович (23.XI 1882, Кишинів — 23.V 1968, Бухарест) — оперний співак (бас). Українець за походженням. У 1912 закінчив Моск. філармонічне уч-ще. Був солістом Одес. опери (1912—16), Театру муз. драми в Петрограді (1916—18), «Ла Скала» (Мілан, 1921—43). З 1943 жив у Румунії, де поряд з концертною, вів пед. діяльність. Партії: Сусанін («Іван Сусанін» Глинки), Мельник («Русалка» Даргомижського), Борис Годунов (однойменна опера Мусоргського), Мефістофель («Фауст» Гуно).

І. М. Лисенко.

МЕ́ЛЬНИК Сергій Олексійович [21.III (2.IV) 1898, Одеса — 23.VII 1968, там же] — укр. рад. вчений-виноградар, чл.-кор. ВАСГНІЛ (з 1956), засл. діяч науки УРСР (з 1959). Член КПРС з 1947. В 1920 закінчив Одеський с.-г. ін-т; з 1938 — професор, а з 1959 до 1968 — директор цього ін-ту. В 1957—68 М. був постійним членом Міжнародного бюро по виноградарству і виноробству. Наук. праці з питань біології та агротехніки винограду. Депутат Верховної Ради УРСР 4—5-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами.

П. І. Литвинов.

МЕ́ЛЬНИК Юрій Петрович (н. 7.VIII 1931, Київ) — укр. рад. геолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1979). Член КПРС з 1978. Закінчивши Київ. ун-т (1954), працював в ін-ті геол. наук АН УРСР. З 1970 — зав. відділом ін-ту геохімії і фізики мінералів АН УРСР. Осн. праці стосуються питань розробки гіпотез утворення залізисто-кремнистих порід і заліз. руд. фіз.-хім. моделей геол. процесів, термодинамічних параметрів мінералів і газів в умовах глибинного *петрогенезу*. Премія ім. В. І. Вернадського АН УРСР (1974).

М. С. Стеценко.

МЕ́ЛЬНИК Яків Іванович (н. 10.XII 1890, с. Голта, тепер у складі м. Первомайська Миколаїв. обл.) — один з організаторів партизан. руху на Україні під час Великої Вітчизн. війни, полковник. Член КПРС з 1917. Н. в сім'ї робітника. В 1903—17 — слюсар на з-дах Пд. України. В 1919—41 — на парт. роботі. В липні 1941 — вересні 1942 — працівник ЦК КП(б)У і Укр. штабу партизан. руху; в жовтні 1942 — січні 1943 — секретар Сум. підпільного обкому КП(б)У; в лютому 1943 —квітні 1944 — командир партизан. з'єднання. З 1944 по 1956 М. служив у військах МВС. З 1956 — персональний пенсіонер. Нагороджений орденом Леніна, орденом Богдана Хмельницького 1-го ступеня, ін. орденами та медалями.

МЕ́ЛЬНИКОВ Аврам Іванович [30.VII (10.VIII) 1784, Оранієнбаум, тепер м. Ломоносов — 1 (13).I 1854, Петербург] — рос. архітектор. У 1807 закінчи в петерб. АМ з 1812 — її академік, з 1818 — професор, з 1843 — ректор. Осн. роботи: Миколаївська церква (1820—38; тепер Музей Арктики в Ленінграді), собор з дзвіницею в Кишиневі (тепер філіал Худож. музею Молд. РСР; 1830—35), Півкругла площа (тепер площа Комуни) в Одесі (1826—29).

МЕ́ЛЬНИКОВ Георгій Борисович [9 (22). I 1904, с. Чернава, тепер Ізмалковського р-ну Липец. обл.— 11.V 1973, Дніпро-

Мельбурн.
Панорама міста.

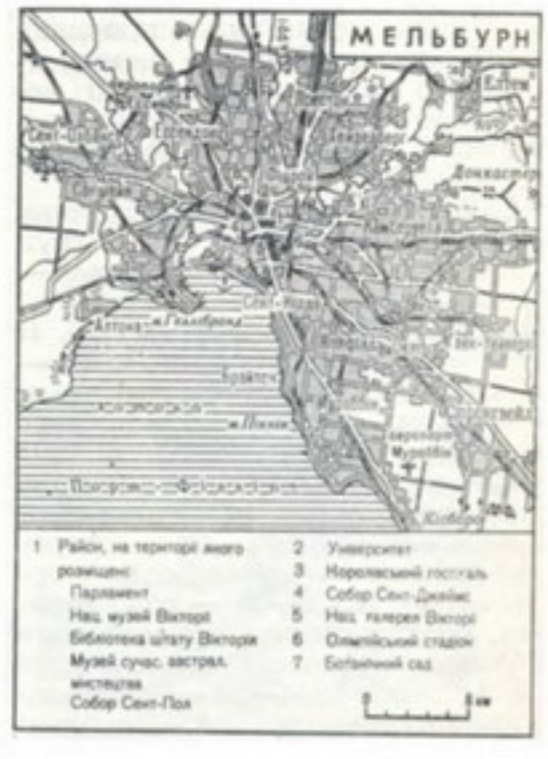

петровськ] — укр. рад. гідробіолог, доктор біол. наук (з 1941), професор (з 1941), засл. діяч науки УРСР (з 1964). Член КПРС з 1952. Закінчив Дніпроп. ін-т нар. освіти (1929). В 1956—64 — ректор Дніпроп. ун-ту. Наук. праці М. присвячені вивченню гідробіол. режиму, формування зоопланктону та рибогосп. використання водойм пд.-сх. України, а також питанням *космічної біології*. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями.

МЕ́ЛЬНИКОВ Жан Олександрович (н. 27.VII 1936, Дніпропетровськ) — рос. та укр. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1977). Член КПРС з 1966. З 1954 (з перервою) працює в Дніпроп. рос. драм. театрі ім. М. Горького. Ролі: Михайло («Зикови» Горького), Швандя («Любов Ярова» Треньова), Олег («У пошуках радості» Розова), Сарафанов («Старший син» Вампілова), Худяков («Характери» за Шукшиним) та ін. Знімається в кіно (фільми: «Далеко від Батьківщини», «Педагогічна поема» та ін.).

МЕ́ЛЬНИКОВ Леонід Георгійович [н. 18 (31).V 1906, с. Дегтярьовка, тепер Брян. обл.] — рад. парт. і держ. діяч. Член КПРС з 1928. Н. в робітн. сім'ї. З 1936, після закінчення Донецького індустріального ін-ту,— на керівній парт. роботі в Сталіно й Караганді. Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1947—49 — секретар, другий секретар, 1949—53 — перший секретар ЦК КП України. В 1953—55 — посол СРСР у Румунській Нар. Республіці. З 1955 — на керівній держ. роботі, з 1966 — голова К-ту по нагляду за безпечним веденням робіт у пром-сті і гірничому нагляду при Раді Міністрів СРСР. На XIX з'їзді КПРС обирався членом ЦК. В 1952—53 — член Президії ЦК КПРС. На XVI і XVII з'їздах КП(б)У обирався членом ЦК. В 1949—53 — член Політбюро ЦК КП України. Депутат Верховної Ради СРСР 1—3, 5, 7—10-го скликань і Верховної Ради УРСР 2—3-го скликань. Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

МЕ́ЛЬНИКОВ Микола Васильович [15 (28).II 1909, м. Сарапул, тепер Удм. АРСР — 7.XII 1980, Москва]— рад. вчений у галузі гірн. справи, акад. АН СРСР (з 1962), Герой Соц. Праці (1979). Член КПРС з 1944. Закінчив (1933) Свердлов. гірничий ін-т, працював на підприємствах гірничої пром-сті. Професор Академії вугільної пром-сті (1950—56), заст. директора і директор ін-ту гірничої справи ім. О. О. Скочинського АН СРСР (1955—64), голова Держ. комітету по паливній пром-сті СРСР (1961—65). З 1967 працював в ін-ті фізики Землі АН СРСР. З 1977 — директор ін-ту комплексного освоєння надр АН СРСР. Осн. праці — з теорії розробки родовищ корисних копалин відкритим способом, методів інженерного розрахунку гірничих і вибухових робіт, техніко-екон. аналізу і прогнозування розвитку гірничої техніки. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946, 1979.

МЕ́ЛЬНИКОВ Микола Прокопович [н. 7 (20).XII 1908, с. Бики, тепер Добрушського р-ну Гом. обл.] — рад. вчений у галузі буд. механіки і теорії формоутворення металевих конструкцій, акад. АН СРСР (з 1979). Член КПРС з 1939. Закінчив (1934) Київ. інженерно-буд. ін-т. З 1933 працює у Центр. н.-д. і проектному ін-ті буд. металоконструкцій в Москві (з 1944— директор). З 1967 водночас очолює всесоюзне об'єднання «Союзметалобудндіпроект». Осн. праці — з теорії формоутворення і компонування сталевих конструкцій ядерних реакторів і методів їх розрахунку, експериментально-теоретичного вивчення багатошарових надпотужних сферичних посудин тиску, розроблення засобів програмного інформаційного і тех. забезпечення автоматизованого проектування металевих конструкцій. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1949, 1950, 1951, 1969 Ленінська премія, 1975.

МЕ́ЛЬНИКОВ Олександр Васильович [30.VI (12.VII) 1889, м. Мезень, тепер Архангельської обл.— 27.V 1958, Ленінград] — рад. хірург і онколог, дійсний член АМН СРСР (з 1948), генерал-майор медичної служби. Закінчив Військ.-мед. академію (1914). В 1923—41 — професор Харків. мед. ін-ту і зав. клінікою Укр. рентгенорадіологічного та онкологічного ін-ту. М.— організатор першого в СРСР онкологічного диспансеру (Харків, 1928). В 1940—55 — професор Військ.-морської мед. академії в Ленінграді, з 1956 — зав. кафедрою Військ.-мед. академії ім. С. М. Кірова. Праці М. присвячені питанням воєнно-польової хірургії та хірургічному лікуванню онкохвороб. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

Ю. М. Квітницький-Рижов.

МЕ́ЛЬНИКОВ Павло Іванович [псевд.— Андрій Печерський; 25.X (6.XI) 1818, Нижній Новгород, тепер Горький — 1 (13).II 1883, там же] — рос. письменник. Друкуватися почав 1839 в журн. «Отечественные записки». У «Подорожніх записках по шляху з Тамбовської губернії в Сибір» (1839—41), повістях «Красильникови» (1852), «Поярков», «Дід Полікарп» (обидві — 1857), «Іменинний пиріг» (1858) М. з ліберальних позицій викривав кріпосництво. Романи «У лісах» (1871—74), «На горах» (1875—81) — про життя і побут купецтва, його хижацтво, самодурство; в цих творах М. розкриває також реліг. бузувірство поволзьких розкольників.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—8. М., 1976

МЕ́ЛЬНИКОВ Павло Петрович [22.VII (3.VIII) 1804, Москва — 22.VII (3.VIII) 1880, ст. Любань тепер Ленінгр. обл.] — рос. інженер і вчений у галузі залізничного транспорту, почесний член Петерб. АН (з 1858). Закінчив (1825) ін-т корпусу інженерів шляхів, викладав у ньому (професор з 1833) і в Михайловському арт. уч-щі. Гол. керуючий (з 1862) і міністр (1866—69) шляхів. Один з осн. авторів проекту і тех. керівників буд-ва першої в Росії магістральної з-ці Петербург — Москва. Розробив проект буд-ва єдиної мережі залізничних шляхів країни, склав перші в Росії тех. умови проектування їх, написав (1835) першу вітчизн. працю «Про залізниці».

МЕ́ЛЬНИКОВ Ювеналій Дмитрович [23.IV (5.V) 1868, с. Красне, тепер Бахмацького р-ну Черніг. обл.— 24.IV (7.V) 1900, Астрахань] — один з організаторів перших марксистських гуртків у Росії і на Україні. Н. в сім'ї дворянина. На поч. 1888, працюючи слюсарем вагонних майстерень у Харкові, брав участь у революц. гуртках. У 1889 проводив пропагандистську роботу серед робітників Ростова-на-Дону і Таганрога. Був під впливом *народництва*. В жовтні 1889 заарештований. На поч. 90-х рр. перейшов на позиції марксизму. Наприкінці 1891 переїхав до Києва, де очолив роботу по об'єднанню розрізнених с.-д. гуртків міста. В 1893 заснував «*Лук'янівський клуб*», 1895—96 очолював «Робітничий комітет», був одним з керівників с.-д. групи «*Рабочее дело*» в Києві. Під керівництвом М. київ. соціал-демократи налагоджували зв'язки з *петербурзьким «Союзом боротьби за визволення робітничого класу»* та ін. марксистськими орг-ціями Росії. В квітні 1896 заарештований і ув'язнений на 10 місяців. Після звільнення М. вислано в Ромни, 1899 — в Астрахань, де він також організував с.-д. гуртки. Помер від сухот.

МЕ́ЛЬНИКОВ Яків Федорович [1 (13).I 1896, Москва — 12.VII 1960, там же] — рад. спортсмен, перший засл. майстер спорту СРСР (з 1934). Член КПРС з 1943. Чемпіон Росії, РРФСР, СРСР (1915—19, 1922, 1924, 1927—28, 1933—35); переможець Робітничої першості світу з швидкісного бігу на ковзанах. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора Червоної Зірки, медалями.

МЕ́ЛЬНИКОВА Ірина Миколаївна (н. 24.X 1918, Мена, тепер місто Черніг. обл.) — укр. рад. історик, чл.-кор. АН УРСР (з 1973). Член КПРС з 1948. В 1940 закінчила істор. факультет Київ. ун-ту. В 1941—42 викладала у вузах Каз. РСР. З 1947 — на наук. роботі в ін-ті слов'янознавства АН СРСР (Москва), з 1957 — в ін-ті історії

М. В. Мельников.

М. П. Мельников.

О. В. Мельников.

Ю. Д. Мельников.

Речі з Мельгуновського кургану: 1 — золота платівка; 2 — срібна оздоба меблів; 3 — мідна бляшка у вигляді орла; 4 — золоте окуття верхньої частини піхов меча.

М. Ф. Мельников-Разведенков.

Ю. С. Мельничук.

М. Ю. Мельнікайте.

Х. А. Мелья.

АН УРСР (з 1965 — зав. відділом цього ін-ту). Праці з історії СРСР і зарубіжних соціалістичних країн. Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів. Премія АН УРСР ім. Д. З. Мануїльського, 1976.

МЕЛЬНИКО́ВИЧ Самусь (рр. н. і см. невід.) — укр. будівничий 19 ст. Серед споруд — церква в с. Маткові на Львівщині (з багатозаломними верхами й оригінальною формою зх. ганку), що є видатною пам'яткою бойківської *дерев'яної архітектури*. Збудована 1838 (разом з В. Іванковичем).

МЕ́ЛЬНИКОВ-РАЗВЕДЕ́НКОВ Микола Федотович [12 (24). XII 1866, станиця Усть-Медведицька, тепер м. Серафимович Волгогр. обл.— 20.XII 1937, Харків] — укр. рад. патологоанатом, акад. АН УРСР (з 1927). Закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту (1889). В 1902—20 — професор Харків., 1920—22 — Кубанського ун-гів, 1922—25 — Кубанського мед. ін-ту; 1925—30 — керівник Укр. патологоанатомічного ін-ту; з 1930 — зав. відділом Укр. ін-ту експериментальної медицини у Харкові. Праці М.-Р. присвячені вивченню сибірки, ехінококозу, актиномікозу, вузликового періартеріїту, патоморфології при алергічних процесах, невропатології, історії патологічної анатомії. М.-Р. запропонував метод виготовлення і консервування анатомічних препаратів.

Літ.: Николай Федотович Мельников-Разведенков. Биобиблиография учёных УССР. Х., 1967.

МЕ́ЛЬНИЦЯ-ПОДІ́ЛЬСЬКА (до 1940 — Мельниця-над-Дністром) — селище міського типу Борщівського р-ну Терноп. обл. УРСР, на Дністрі, за 5 км від залізнич. ст. Іване-Пусте. 3,8 тис. ж. (1980). У селищі — ф-ка госп.-побутових виробів, консервний та хлібний з-ди, комбінат комунальних підприємств, Укр. н.-д. станція тютюну і махорки. Середня та спорт. школи, лікарня. Будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки. Відома з поч. 17 ст.

МЕ́ЛЬНИЦЬКА У́НІЯ 150 — унія між Польщею і *Великим князівством Литовським*, укладена в м. Мельнику (Підляшшя) при обранні великого князя литовського Олександра польс. королем. М. у. була зумовлена прагненням польс. та лит. феодалів об'єднати сили для боротьби проти Рос. д-ви та для збереження феод. панування над укр., білорус. та рос. землями. М. у. передбачала спільне обрання польс. і лит. феодалами єдиного монарха, спільну внутр. і зовн. політику, єдину монету тощо. У виданому в Мельнику привілеї було розширено політичні права польс. *магнатів* (контроль королівської влади, право не підкоритися королю, якщо його дії порушували раніше видані привілеї). Лит. сейм не затвердив М. у. Мельницький привілей, який встановлював магнатську олігархію, викликав опір *шляхти*, і його було скасовано.

МЕЛЬНИЧУ́К Олександр Савич (12.VII 1921, с. Писарівка, тепер Кодимського р-ну Одеської обл.) — укр. рад. мовознавець, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). Член КПРС з 1967. Закінчив Київ. ун-т (1947). Учасник Великої Вітчизн. війни. З 1950 працює в Ін-ті мовознавства АН УРСР, з 1961 завідує відділом заг. і слов'ян. мовознавства. Академік-секретар Відділення л-ри, мови і мистецтвознавства АН УРСР (1971—78). Автор праць із заг. та індоєвроп. мовознавства, славістики, укр., рос. та ін. слов'ян. мов, зокрема — «Розвиток структури слов'янського речення» (К., 1966). Відповідальний редактор і один з авторів праць «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (1966), «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972) та ін.

В. М. Русанівський.

МЕЛЬНИЧУ́К Степан Онуфрійович [7 (19).XII 1898, с. П'ядики, тепер Коломийського р-ну Івано-Фр. обл.— 11.XI 1922, м. Чортків, тепер Терноп. обл.] — один з керівників збройної боротьби трудящих зх.-укр. земель проти польських окупантів. Член Комуністичної партії з 1920. Н. в сім'ї робітника. З 1916 служив в австр. армії, з кін. 1918 — в *Українській галицькій армії*, де проводив революц. роботу. В січні 1920 перейшов до Червоної Армії. Брав участь у боях проти військ бурж.-поміщицької Польщі. Восени 1922 разом з П. М. *Шереметою* й І. Г. *Цепком* очолив підпільну партизан. групу «*Червона дванадцятка*», яка діяла на Тернопільщині. Розстріляний за вироком польс. військ.-польового суду.

МЕЛЬНИЧУ́К Юрій Степанович (7.V 1921, с. Мала Кам'янка, тепер Коломийського р-ну Івано-Фр. обл.— 12.VIII 1963, Львів) — укр. рад. письменник-публіцист і літературознавець. Член КПРС з 1942. Учасник Великої Вітчизн. війни. За часів панської Польщі брав участь у революц. русі. Друкуватися почав 1939. В 1946—48 навчався в Республіканській парт. школі при ЦК КП України, закінчив екстерном Львів. ун-т (1950). З 1951 — гол. редактор журн. «*Жовтень*». Окремими виданнями вийшли книги публіцистики і памфлетів «Слуги Жовтого диявола» (1957), «Подіддя Іуди» (1958), «Коли кров холоне в жилах», «Обличчя божого воїнства» (обидві — 1960), «Правді служити» (1962), «Плем'я упирів» (1963), спрямовані проти укр. бурж. націоналістів і католицького мракобісся; літ.-критичні праці «Ярослав Галан» (1953), «Олександр Гаврилюк» (1955), «Слово про письменників» (1958). Депутат Верховної Ради СРСР 6-го скликання. Нагороджений орденом Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Республіканська премія ім. Я. Галана, 1964.

Тв.: Мовою серця. К., 1962; Під чужим небом. К., 1974.

Літ.: Цьох Й. Юрій Мельничук. В кн.: Письменники Радянської України. в. 9. К., 1979. *Д. В. Павличко.*

МЕЛЬНІКА́ЙТЕ Маріте Юозівна (18.III 1923, м. Зарасай, тепер Лит. РСР — 13.VII 1943, м. Дукштас Ігналінського р-ну Лит. РСР) — лит. партизанка під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, Герой Рад. Союзу (1944). Член ВЛКСМ з 1940. З початком війни евакуювалася в Тюмень. У червні 1942 добровільно вступила в Рад. Армію. В травні 1943 з групою партизанів перекинута на літаку в Білорусію, потім перейшла на тер. Литви, де взяла активну участь у боротьбі проти нім.-фашист. окупантів у партизан. загоні. Тяжкопоранену М. схопили каратели і стратили. У м. Зарасаї відкрито музей М., встановлено їй пам'ятник.

МЕЛЬПОМЕ́НА (Μελπομένη) — 1) У грец. міфології одна з *муз*. Спочатку її вважали музою пісні взагалі, потім лише сумної, а далі — покровителькою трагедії. Зображували М. жінкою з трагедійною маскою в одній руці і мечем чи палицею в другій. 2) Переносно — мистецтво трагедії чи театр взагалі.

МЕЛЬХІО́Р — сплав міді з нікелем, залізом і марганцем. Належить до міднонікелевих сплавів (див. *Міді сплави*). У М. підвищені мех. властивості, великі *корозійна стійкість* у прісній і мор. воді, тепло- і електропровідність, його легко обробляти тиском у гарячому і холодному стані. З М. виготовляють конденсаторні труби, мед. інструменти, деталі точної механіки, посуд, монети тощо. Назва — від прізвищ франц. винахідників Майо і Шор'є, що створили (1819) цей сплав.

МЕ́ЛЬЯ (Mella) Хуліо Антоніо (справж. ім'я — Ніканор Мак-Парланд; 25.III 1903, Гавана — 10.I 1929, Мехіко) — діяч молодіжного і комуністичного руху Куби. Н. в сім'ї кравця. В 1922—25 навчався на юрид. ф-ті Гаванського ун-ту (виключений за революц. діяльність), очолював рух за університетську реформу, що привів до створення 1923 Федерації університетських студентів. У 1924 вступив до об'єднання комуністів Гавани. В 1925 заснував Антиімперіалістичну лігу Куби. Один із засновників КП Куби (КПК, 1925), член ЦК КПК і секретар по пропаганді з часу заснування партії. В 1926 внаслідок переслідувань емігрував до Мексіки, вступив до Мекс. КП, був обраний членом її ЦК. В 1927 відвідав СРСР. Повернувшись до Мексіки, заснував Асоціацію нових революц. кубинських емігрантів (1927), 1928 — Асоціацію пролет. студентів. Убитий кубинськими реакціонерами.

МЕМБРА́НА (лат. membrana — оболонка, перетинка) — 1) У тех-

С. Мельникович. Церква в селі Маткові (тепер Турківського району Львівської області). 1838.

вігі — гнучка закріплена по замкненому контуру перетинка, що розділяє дві порожнини з різним тиском або відокремлює замкнену порожнину від заг. об'єму. Буває металева (напр., з *елінвару, фольги*) і неметалева (з гуми, тканини тощо). М. (мал. с. 454) — складова частина апаратів (напр., *мікрофонів*), що перетворюють електр. або мех. коливання на звукові й навпаки. Її застосовують також у мембранних *манометрах* (як чутливий елемент), мембранних *насосах* (як ущільнювальний пристрій) тощо. 2) У теорії пружності — гнучка пластинка, жорсткість якої на згин дорівнює нулеві. Один з несучих елементів мембранних *висячих систем*.

МЕМБРА́НИ БІОЛОГІ́ЧНІ — система спеціалізованих структур, які відокремлюють клітину від зовнішнього середовища (*плазматична мембрана*) або відокремлюють органоїди (*ядро, мітохондрії, хлоропласти, Гольджі комплекс, лізосоми*, каналь *ендоплазматичної сітки* та ін.). Кожна М. б. виконує одну або більше функцій. Напр., плазматична мембрана забезпечує сталість внутрішньоклітинного середовища, здійснює перенесення речовин із зовн. середовища в клітину і в зворотному напрямі (див. *Проникність біологічних мембран*); з її діяльністю пов'язані різні прояви електр. активності клітини (див. *Біоелектричні потенціали*). В плазматичній мембрані знаходяться рецепторні (див. *Рецептори*) структури, що взаємодіють з *гормонами*, з речовинами медіаторної природи (див. *Медіатори*) та ін. У внутр. мембрані мітохондрій відбувається *окислювальне фосфорилювання*, мембрани комплексу Гольджі беруть участь у *біосинтезі* глікопротеїдів і в *секреції* білків, а мембрани хлоропластів — у *фотосинтезі* тощо. М. б. складаються в основному з *ліпідів* і *білків*. Структурною основою М. б. є бімолекулярний шар *фосфоліпідів* завтовшки бл. 4,5 нм. Фосфоліпіди складаються з гідрофільної головки, що повернута до зовн. або внутр. поверхні, та гідрофобних хвостів, що приховані в товщі М. б. Значна частина ліпідного шару перебуває у рідкому стані. Білки М. б. за їх розташуванням поділяють на зв'язані з поверхнею мембрани і на заглиблені в її товщу; останні іноді пронизують мембрану наскрізь (див. мал.). Деякі М. б. містять невелику кількість *вуглеводів* (які зв'язані з білками або ліпідами відповідно у *глікопротеїди* і гліколіпіди). Білки М. б. виконують різні функції: забезпечують цілісність мембран, діють як *ферменти*, виконують роль насосів (див. *Мембранний транспорт*) тощо. При електронно-мікроскопічних дослідженнях було встановлено, що мембрани мітохондрій, хлоропластів, ендоплазматичної сітки дещо відрізняються будовою; вважають, що деякі їхні частини мають глобулярну структуру.

І. С. Магура.

МЕМБРА́ННА ТЕО́РІЯ ЗБУ́ДЖЕННЯ — теорія, за якою електричні потенціали (див. *Біоелектричні потенціали*) виникають при збудженні клітини на напівпроникній мембрані (див. *Мембрани біологічні*) за рахунок переміщення через неї певних іонів (див. *Іонна теорія збудження*). На мембрані клітини постійно існує різниця електр. потенціалів — потенціал спокою (ПС), причому внутр. бік мембрани заряджений негативно по відношенню до зовнішнього. Проникність мембрани незбудженої клітини для іонів K^+ значно вища, ніж для іонів Na^+ і Cl^-. Зменшення ПС клітини під діянням подразника (електр., хім. чи ін.) до *порога подразнення* спричинює вибіркове збільшення (активацію) проникності мембрани для іонів Na^+ чи Ca^{++} або тих та інших. Ці іони, проникаючи в клітину, перезаряджають її мембрану; при цьому виникає потенціал дії (ПД). Після цього проникність мембрани для іонів Na^+ (Ca^{++}) падає до вихідної (інактивація), а збільшена її проникність для іонів K^+ спричинює відновлення ПС. Методом фіксації потенціалу на мембрані встановлено, що зменшення ПС до порога збудження супроводиться не лише появою трансмембранних іонних струмів (Na^+, Ca^{++}, K^+), що беруть участь у генерації ПД, але й зміщенням негативних зарядів (воротні струми) всередині мембрани. Вважають, що ці струми забезпечують відкривання натрієвих (кальцієвих) каналів мембрани (активацію), а величина ПС контролює і регулює не стільки перенесення іонів через канали мембран під час збудження, скільки сам процес відкривання і закривання (інактивацію) каналів. Природа цих процесів у мембрані, що по суті генерують збудження, ще не зовсім вивчена.

Літ.: Ходоров Б. И. Общая физиология возбудимых мембран. М., 1975.

М. Ф. Шуба.

МЕМБРА́ННИЙ ТРА́НСПОРТ — шляхи і механізми руху речовин через *мембрани біологічні*. Функціонування клітин пов'язане з безперервним рухом різних речовин через мембрани. Напр., *провідність* і передача *збудження* в нервових і м'язових клітинах і їхніх *синапсах* пов'язані з транспортом іонів K^+, Na^+, Ca^{++} (див. *Мембранна теорія збудження*); процес скорочення *м'язів* контролюється рухом Ca^{++} через систему мембран саркоплазматичного ретикулуму; *окислювальне фосфорилювання* відбувається в мембранах *мітохондрій*; трансформація енергії світла в хім. енергію в клітинах рослин залежить від біохім. реакцій, що включають транспорт іонів в складних системах мембран *хлоропластів*; з М. т. пов'язаний епітеліальний (див. *Епітелій*) транспорт, що лежить в основі таких фізіол. явищ, як надходження поживних речовин в клітину, утворення сечі, поту та ін. рідин в організмі тощо. Тип М. т. визначається структурою і хім. складом мембран, фізико-хім. властивостями речовини, що транспортується, і її концентрацією по обидва боки мембрани. Осн. типами М. т. є неспецифічна *дифузія*, полегшена дифузія, активний транспорт. При неспецифічній дифузії проходження речовин через мембрани регулюється випадковими тепловими рухами молекул і величина потоку залежить від концентрації речовини і від коефіцієнта *проникності біологічної мембрани* для неї. За цим типом транспортуються в клітину полярні (розчинні у воді) сполуки (якщо радіус їхніх молекул не перевищує 0,3 нм) через гідрофільні ділянки мембрани, т. з. пори; неполярні сполуки (не розчинні у воді) — через гідрофобні її ділянки. Крізь «пори» мембрани відбувається також рух іонів за *градієнтом* концентрації. Під час збудження здійснюється перенесення іонів за градієнтом концентрації через особливі іонні «канали», провідність яких регулюється мембранним потенціалом (див. *Біоелектричні потенціали*). При полегшеній дифузії транспорт полярних сполук з радіусом більше ніж 0,4 нм (цукри, амінокислоти та ін.) здійснюється за градієнтом концентрації за допомогою специфічних переносників без витрати енергії. Тому цей М. т. наз. ще пасивним транспортом. Його можуть пригнічувати деякі сполуки, які блокують переносник. Активний транспорт речовин є найбільш поширеним і важливим видом М. т. в рослинних і тваринних клітинах. Осн. його ознакою є рух речовини проти градієнта її концентрації. Це здійснюється за рахунок роботи т. з. молекулярних насосів, що вбудовані в мембрани клітини, або субклітинних частинок з використанням енергії *метаболізму*. Напр., активне «викачування» Na^+ з клітини за допомогою «*натрієвого насоса*» мембрани створює градієнт концентрації цього іона, спрямований всередину клітини, який є рушійною силою активного транспорту іонів K^+, цукрів, амінокислот та ін. речовин у клітину. Великі молекули (протеїнів, нуклеїнових к-т та ін.) проходять через мембрану переважно шляхом *піноцитозу* або за участю специфічних ферментативних процесів.

Літ.: Никольский Н. Н., Трошин А. С. Транспорт сахаров через клеточные мембраны. Л., 1973; Ташмухамедов Б. А., Гагельганс А. И. Активный транспорт ионов через биологические мембраны. Ташкент, 1973; Лишко В. К. Натриевый насос биологических мембран. К., 1977.

М. Ф. Шуба.

МЕ́МЕЛЬ — колишня назва м. *Клайпеди*.

МЕ́МЛІНГ (Memling) Ганс (бл. 1440, Зелігенштадт, Гессен — 11. VIII 1494, Брюгге) — нідерл. живописець. Навчався, можливо, у Рогіра ван дер Вейдена. З 1465 працював у Брюгге. Твори: «Богоматір з святими» (1468), «Страсті Христові», «Страшний суд» (бл. 1473), триптих «Поклоніння волхвів» (1479), «Богоматір з донатором Мартіном ван Ньївенхове» (1487), «Рака св. Урсули» (1489), всі — в музеї Мемлінга в Брюгге.

МЕМОРА́НДУМ (лат. memorandum — те, про що слід пам'ятати) — 1) В міжнар. відносинах один з видів документів дипломатичного листування, в якому, як правило, викладається фактична, юрид. або документальна частина питання, з приводу якого він надсилається. 2) У торгівлі — нагадувальні

Мельпомена. Римська копія з грецького оригіналу 2 ст. до н. е. Мармур. Державний Ермітаж у Ленінграді.

Г. Мемлінг. Портрет Мартіна Ньївенхове. 1487. Госпіталь св. Іоанна. Брюгге.

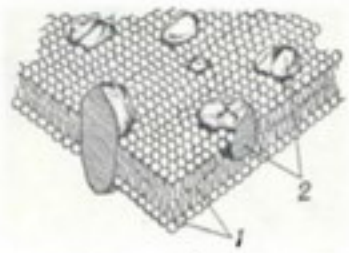

Мембрани біологічні. Мозаїчна модель структури плазматичної мембрани (модель Сінгера): *1* — структурна основа; *2* — вкраплення білків.

листи з різних питань. 3) При страхуванні (особливо в морських перевезеннях) — перелік випадків, за які страхувач не бере на себе відшкодування збитків.

МЕМОРІА́ЛЬНІ МУЗЕ́Ї (від лат. memorialis — пам'ятний) — музеї, присвячені видатним істор. подіям, держ., політ., громадським і військ. діячам, діячам науки, л-ри і мистецтва. М. м. створюються в квартирах, будинках і садибах, де жила й працювала людина, в пам'ять якої створено музей. Тут експонуються особисті речі, автографи, рукописи, книги, образотворчі матеріали, фотографії тощо. М. м. підрозділяють на музеї ансамблеві (коли повністю збереглася істор. обстановка), музеї з наук.-реконструйованим комплексом і музеї, що базуються на окремих колекціях. У 1979 в УРСР працювало бл. 30 М. м. Це музеї діячів Комуністичної партії та Рад. держави: К. Є. Ворошилова (м. Лисичанськ Ворошиловгр. обл.), О. Д. Цюрупи (м. Цюрупинськ Херсон. обл.), А. О. Жданова (м. Жданов Донец. обл.), сім'ї Ульянових (м. Київ), М. О. Щорса (м. Щорс Черніг. обл.), Героя Соціалістичної Праці П. М. Ангеліної (смт Старобешеве Донец. обл.), акад. АН СРСР Д. К. Заболотного (с. Заболотне Крижопільського р-ну Вінн. обл.), хірурга і педагога М. І. Пирогова (м. Вінниця), акад. АН УРСР Д. І. Яворницького (м. Дніпропетровськ), революц.-народника і винахідника М. І. Кибальчича (м. Короп Черніг. обл.), історії декабристського руху (відділ Кам'янського літ.-мемор. музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського; Черкас. обл.), рад. військ. діяча, Героя Рад. Союзу М. П. Кирпоноса (с. Вертіївка Ніжинського р-ну Черніг. обл.), рад. вченого в галузі ракетно-космічної техніки, акад. АН СРСР С. П. Корольова (м. Житомир), Героя Рад. Союзу М. І. Кузнецова (м. Ровно), укр. рад. архітектора В. Г. Заболотного (м. Переяслав-Хмельницький Київ. обл.), педагогів А. С. Макаренка (Кременчук Полтав. обл.) і В. О. Сухомлинського (с. Павлиш і Онуфріївського р-ну Кіровогр. обл.), укр. композитора М. В. Лисенка (м. Київ), укр. актора П. К. Саксаганського (м. Київ), нар. художниці УРСР О. Л. Кульчицької (м. Львів), укр. художників О. Х. Новаківського (м. Львів) і Г. П. Світлицького (м. Київ), рос. художника І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв Харків. обл.) та ін. Ряд М. м. на Україні присвячено письменникам (див. *Літературні музеї*). М. м. ведуть культурно-освітню та наук. роботу, видають путівники, каталоги фондів тощо. Див. ст. про окремі меморіальні музеї.

А. О. Леонова.

МЕМОРІА́ЛЬНІ ПА́РКИ — парки, створені на честь визначних подій, або пов'язані з життям і діяльністю видатних людей. Розрізняють М. п., закладені на честь істор. подій (ювілейні, нар. боротьби, перемоги, підкорення космосу тощо), визначних звершень в ім'я народу (військових, революційних, трудових та ін.), й комбіновані (історико-революц., військово-істор., меморіально-етнографічні та ін.). Є М. п. респ. та місц. значення. Серед М. п. України — парк Вічної Слави у Києві, Малахів курган і Сапун-гора в Севастополі, Холм Слави у Львові, Зелений пояс Слави в Одесі та ін.; старовинні парки, пов'язані з визначними діячами країни,— Кам'янський парк ім. Декабристів (поч. 19 ст., 17,5 га) у Черкас. обл., Гурзуфський (1808—12) в Криму, де 1820 перебував О. С. Пушкін, Верхівнянський (17 ст., 40 га) у Житомир. обл., де 1847—50 перебував О. Бальзак, Качанівський (18 ст., 542 га) у Черніг. обл. (див. *Качанівка*), Антопільський (кін. 18 ст., бл. 50 га) у Вінн. обл. та ін. Серед численних молодих М. п.— ім. 50-річчя Радянської влади у Черкасах, ім. 50-річчя Жовтня в Хмільнику Вінн. обл., ряд парків, закладених до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Поряд з парковими насадженнями у М. п. є архітектурні ансамблі, окремі пам'ятки природи. М. п. охороняються д-вою як пам'ятки садово-паркового мистецтва. Вони є осередками роботи по вихованню рад. патріотизму та пролет. інтернаціоналізму, мають велике природоохоронне значення. Див. також *Дендропарк, Парк*.

І. К. Головач.

МЕМОРІА́ЛЬНІ СПОРУ́ДИ — твори образотворчого мистецтва та архітектури, що увічнюють знаменні події в історії країни чи міста, для уславлення бойових, революц., трудових та наук. подвигів народу, пам'ять про окремих видатних осіб чи групи осіб. Найдавніші з М. с.— *кургани* (*Царський курган* поблизу Керчі, 4 століття до н. е.), *обеліски, піраміди, саркофаги* (див. *Єгипет* Стародавній), *мавзолеї* (див. *Рим* Стародавній, розділи архітектури до статей про країни Серед. Азії та Близького Сходу), *пантеони* (Пантеон у Римі, бл. 125 н. е.; в Парижі, 1764—90, арх. Ж. Ж. Суфло), *тріумфальні арки, колони* (див. *Рим* Стародавній, *Ампір*), меморіальні храми (*Василія Блаженного храм* у Москві, храм-пам'ятник *«Козацькі могили»* поблизу м. Берестечка, 1908—14, *Іллінська церква* в Суботові Черкас. обл., 1653; *Аскольдова могила* в Києві, 1810, та ін.), пам'ятники, стели тощо. Своєрідними храмами-пантеонами були *Десятинна церква* (989—996), *Софійський собор* (1037) та *Успенський собор у Києво-Печерській лаврі* (1073—1078) в Києві. За рад. часу на тер. СРСР встановлено численні М. с. на честь визначних революц. подій, видатних діячів революц. руху, науки, л-ри й мистецтва (див. також *Монументальна пропаганда*) у вигляді скульптурних пам'ятників («Борцям революції» на *Марсовому полі* в Ленінграді 1917—19; «Борцям за владу Рад» у Миколаєві, 1936; учасникам Хотинського повстання 1919 в м. Хотині Чернів. обл., 1977), *монументів* («Прометей» на честь перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції у м. Дніпродзержинську, 1923; на честь встановлення Рад. влади на Україні у Харкові, 1974; Жовтневої революції у Києві, 1977; комплекс монументів у пам'ять *Полтавської битви 1709* у Полтаві та ін.), мавзолеїв (*Мавзолей В. І. Леніна* в Москві; мавзолей 26 бакинських комісарів у Баку, 1968), меморіалів (*Ленінський меморіал* в Ульяновську, 1967—70); пам'ятників, в яких літаки, гармати, військ. катери тощо поєднуються з архітектурно вирішеними постаментами (пам'ятник героям-льотчикам на *Малаховому кургані*, 1944; пам'ятник екіпажу монітора «Железняков» у Києві, 1967) та пам'ятників з каменю чи бронзи в формі реалій минулого (пам'ятник-курінь В. І. Леніну в Розливі, 1927; «Легендарна тачанка» поблизу м. Нової Каховки, 1967; пам'ятник бійцям Першої Кінної армії в смт Олеську Львів. обл., 1976), а також пам'ятників-ансамблів (пам'ятник-ансамбль Саддрідіну Айні в Душанбе, 1978). Особливе місце належить М. с., встановленим на увічнення слави й величі подвигу рад. народу у Великій Вітчизн. війні 1941—45. Подвиги солдатів і офіцерів, мужність партизанів і підпільників, пам'ять людей, замордованих у фашист. катівнях, увічнюють численні пам'ятники, монументи, обеліски, грандіозні архітектурно-скульптурні меморіальні комплекси. *меморіальні музеї*, споруджені в багатьох містах і селах на тер. Рад. Союзу, а також у містах соціалістичних країн і країн Зх. Європи. Серед них — меморіальні ансамблі у Волгограді (1967, іл. див. до ст. *Мамаїв курган*), в Ленінграді (1960, Піскарьовське кладовище), в с. Пірчупісі Лит. РСР (1960), Саласпілсі Лат. РСР (1961—67), Брестська фортеця-герой, *Хатинь* у Білорусії; в Берліні (Трептов-парк, 1946—49), в кол. фашист. концтаборах *Маутгаузен, Бухенвальд, Майданек* та ін. На тер. України налічується бл. 27 тис. М. с., що увічнюють подвиг народу у Великій Вітчизн. війні: *Невідомому солдату і матросу пам'ятники* в Києві, Одесі, Севастополі, пам'ятник Солдатської слави в Полтаві (1969), меморіальні комплекси пам'яті рад. бійців, закатованих 1941—43 в Дарницькому концтаборі (1968), та жертвам фашизму в *Бабиному Яру* (1976), обидва — в Києві; пам'ятник-музей визволителям м. Києва на місці командного пункту 1-го Укр. фронту в с. *Нових Петрівцях* Київ. обл. (1958), *Холм Слави* у Львові (1958) та Черкасах (1975), монумент «Україна — визволителям» у смт Міловому Ворошиловгр. обл. (1972), пам'ятник борцям проти фашизму в м. *Корюківці* Черніг. обл. (1977); 22 монументи Корсунь-Шевченківського меморіального комплексу (1968—69), меморіал жертвам фашизму в Дрогобичі (1976); меморіальні комплекси в Харкові, в Луцьку, обидва — 1977; в с. *Кортеліси* Волин. обл. (1980), монумент на честь героїчного подвигу політ. працівників поблизу Ворошиловграда (1980). Іл. див. на окремому аркуші, с. 448—449; іл. та інформацію про М. с., зокрема в УРСР, див. також до статей про області та обл. центри, ін. міста республіки.

Меморіальні споруди. Пам'ятник жертвам фашизму Равенсбрюку на кладовищі Пер-Лашез у Парижі.

Меморіальні споруди. Пам'ятник жертвам фашизму в Ровно. Скульптори Б. В. Ричков і П. О Пироженко. 1968.

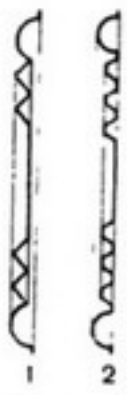

Металеві мембрани: 1 — гофрована трикутної форми; 2 — гофрована трапецоїдної форми.

Літ.: У пам'яті народній. К., 1975; Азизян И. А., Иванова И. В. Памятники вечной славы. М., 1976; Воронов Н. В. Советская монументальная скульптура. М., 1976.

А. О. Леонова.

МЕМОРІА́ЛЬНО-О́РДЕРНА ФО́РМА РАХІВНИ́ЦТВА — спосіб ведення поточного *бухгалтерського обліку*. За М.-о. ф. р. по кожному первинному документу (або групі їх) складають облікові бухгалтерські документи — меморіальні ордери для ведення *синтетичного обліку* та *аналітичного обліку*. Синтетичний облік проводять у журналі реєстрації і в гол. книзі. В журналі реєстрації суми меморіальних ордерів подають у хронологічному порядку, зазначаючи їхні номери і дати складання. У гол. книзі дані меморіальних ордерів записують щодо *дебету* й *кредиту* взаємно кореспондуючих рахунків, зазначаючи дату, порядковий номер ордера та суму. За даними гол. книги на початок місяця складають сальдовий баланс. Для аналітичного обліку використовують особливі книги, картки або аркуші. М.-о. ф. р. з 50-х рр. поступово замінюють *журнально-ордерною формою рахівництва* та *таблично-перфокартковою формою рахівництва*.

МЕМУА́РИ (франц. mémoires — спогади) — твір, у якому автор розповідає про події минулого, учасником або свідком яких він був, про свої зустрічі з видатними сучасниками. Класичними зразками художньо-мемуарного жанру є «Поезія і правда. З мого життя» Й. В. Гете, «Минуле і думи» О. Герцена, «По шляху життя» П. Саксаганського, «Розповідь про неспокій» Ю. Смолича. Багато М. присвячено Великій Жовтн. соціалістичній революції 1917 і громадянській війні 1918—20, Великій Вітчизн. війні 1941—45 та ін. важливим подіям історії СРСР. У М. використовуються й документальні матеріали, але головне в них — безпосередність вражень, жива пам'ять про минуле. За формою (розповідь від особи автора, хронікальність, фактографічність) М. примикають до *щоденника*, *автобіографії*, але не тотожні з ними. Якщо мемуарна форма підкорена худож. меті, твір набуває рис *повісті*, *роману* («Зачарована Десна» О. Довженка).

МЕ́МФІС — місто Стародавнього Єгипту. Руїни М. збереглися біля сучас. селищ Бедрахейн і Міт-Рахіне на Пд. Зх. від Каїра. М. засн. на поч. 3-го тис. до н. е., був великим реліг., політ., культур. і ремісничим центром Єгипту, столицею Стародавнього царства (27—22 ст. до н. е.). За часів *еллінізму*, з виникненням Александрії (засн. 332—331 до н. е.), М. втратив своє колишнє значення. Крім *некрополів* царів і місц. знаті, збереглися залишки храму бога Пта (3-є тис. до н. е.), сфінкс часів Нового царства і два колоси Рамсеса II (кін. 14 — 1-а пол. 13 ст. до н. е.).

МЕ́МФІС — місто на Пд. США, в шт. Теннессі. Порт на р. Міссісіпі, при впадінні в неї р. Уолф. Вузол з-ць і автошляхів. 661,3 тис. ж. (1975). Найрозвинутіше машинобудування (виробн. бавовнозбиральних машин, електроприладів, автопричепів). Підприємства хім., деревообр., буд. матеріалів, харч. пром-сті. Значний центр торгівлі с.-г. продуктами. Університет.

МЕН — штат на Пн. Сх. США, на узбережжі зат. Мен Атлантичного ок. Пл. 86 тис. км². Нас. 1,1 млн. чол. (1974). Адм. ц.— м. Огаста. Більшу частину тер. займають відроги Аппалачів, вкриті лісами, переважно хвойними. У г-ві велике значення мають лісозаготівлі, на базі яких працюють деревообр. і целюлозно-паперова пром-сть. Виробн. машин для текст. і взут. пром-сті, суднобудування. Підприємства шкіряно-взут., текст., швейної, харч. (особливо рибоконсервної) галузей. М'ясо-мол. тваринництво. Гол. культура — картопля, за виробн. якої М. посідає одне з провідних місць у країні, вирощують також овочі, овес тощо. Рибальство.

МЕ́НА — річка в межах Черніг. обл. УРСР, права притока Десни (бас. Дніпра). Довж. 70 км, площа бас. 775 км². Долина широка, частково заболочена. Живлення переважно снігове й дощове. Використовують для потреб с. г. На річці — м. Мена. На берегах, поблизу с. Величківки, виявлено слов'ян. поселення 8—9 ст.

МЕ́НА — місто Черніг. обл. УРСР, райцентр, на р. Мені (прит. Десни). Залізнична станція. Перша достовірна згадка про М. належить до 1408. В 1654 М. у складі Лівобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в кінці грудня 1917. З 1966 М.— місто. У місті — плодоконсервний, маслоробний, тютюново-ферментаційний, прод. товарів, комбікормовий, хлібний з-ди, цех Черніг. дослідно-експериментальної ф-ки лозових виробів, елеватор, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв., музична і спортивна школи, лікарня. Будинок культури, 2 клуби, кінотеатр, 3 бібліотеки, краєзнавчий музей, зоопарк.

МЕНА́М, Менам-Чао-Прая — ріка на Пд. Сх. Азії, на п-ові *Індокитай*, у межах Таїланду. Довж. 1200 км (від витоку гол. притоки — р. Пінг — бл. 1500 км), площа бас. 150 тис. км². Тече *Менамською низовиною*, впадає в Сіамську зат. Південно-Китайського м., утворюючи велику *дельту*. Живлення дощове. Пересічна витрата води в пониззі бл. 2700 м³/с. Використовують для зрошування. Судноплавна на протязі 400 км від гирла, під час повені — на 750 км. Сплав лісу, рибальство. В дельті М.— м. Бангкок.

МЕНА́МСЬКА НИЗОВИНА́ — низовина в Пд.-Сх. Азії, на п-ові *Індокитай*, у межах Таїланду. Розташована в серед. і нижній частині бас. *Менаму*. Площа бл. 100 тис. км². Поверхня на Пн. погорбована, на Пд. переходить у плескату низовину, що лежить лише на кілька метрів вище рівня моря. Поширені листопадні тропічні ліси, чагарники, в дельтах річок — мангрові зарості. Важливий район рисосіяння країни. На М. н. живе більша частина населення Таїланду, розташовані міста Бангкок, Тхонбурі та ін.

МЕНА́НДР (Μένανδρος; бл. 342, Афіни — бл. 292, м. Пірей) — давньогрец. комедіограф, представник т. з. новоаттічної, або родинно-побутової, комедії. Написав бл. 100 комедій. Осн. тема їх — кохання, родинні конфлікти. Повністю дійшла до нас комедія «Відлюдник» (знайдено 1956), шість ін. (знайдено 1905) — в уривках, з них найбільші — «Полюбовний суд» і «Відрізана коса». Комедії М. відбивали прогресивні тенденції того часу, реалістично зображували життя. Вплинули на розвиток пізнішої рим. комедії і зх.-європ. побутової драми.

Тв.: Укр. перекл.— Відлюдник. Львів, 1962; [Уривки з комедій]. В кн.: Антична література. Хрестоматія. К., 1968; Рос. перекл.— Комедии. М., 1964.

В. І. Пащенко.

МЕ́НГЕР (Menger) Карл (23.II 1840, Ной-Сандец, тепер Новий Сонч, ПНР — 27.II 1921, Відень) — австр. економіст, засновник *австрійської школи*, один з основоположників концепції *«граничної корисності»*. Навчався в Празькому та Віденському ун-тах, у Краківському ун-ті здобув ступінь доктора. В 1879—1903 — професор Віденського ун-ту. В центрі досліджень М.— індивід, його потреби й засоби задоволення їх. На противагу марксовій теорії трудової вартості висунув концепцію суб'єктивної цінності, основою якої вважав корисність і рідкісність. Осн. праця М.— «Основи політичної економії» (1871, рос. переклад 1903).

МЕНГІ́Р (від бретон. men — камінь і hir — довгий) — неотесаний довгастий камінь, поставлений вертикально. Один з видів *мегалітичних споруд*. М. бувають 4—5 і більше метрів заввишки. Інколи М. становлять довгі алеї (див. *Карнак*) чи кільцеподібні огорожі (див. *Кромлех*). М. споруджувалися переважно за часів міді-бронзи і, можливо, були пов'язані з культом мертвих. Поширені в Пн.-Зх. Європі, в СРСР — в Сибіру, на Кавказі і в Криму.

МЕНГІ́СТУ ХА́ЙЛЕ МАРІА́М (н. 1941, Аддіс-Абеба) — політ. і військ. діяч Ефіопії. З 1959 — на військ. службі. Закінчив центр військ. підготовки в Ефіопії, пройшов курс перепідготовки офіцерів за кордоном. Вивчав економіку в Аддіс-Абебському ун-ті. В 1974 як голова координаційного к-ту збройних сил, поліції і тер. армії очолив революц. виступ ефіоп. армії проти феод.-монархічного ладу. З 1977 — голова Тимчасової військ.-адм. ради; одночасно — голова Ради міністрів та головнокомандуючий армією. З 1979 — голова Комісії по організації партії трудящих Соціалістичної Ефіопії. Нагороджений орденом Жовтневої Революції.

МЕНГЛЕ́Т Георгій Павлович [н. 4 (17).IX 1912, Воронеж] — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1974). Член КПРС з 1975. Після закінчення 1933 Центр. технікуму театр. мистецтв (тепер Держ. ін-т театр. мистецтва, Москва) і Театру-студії під керівництвом О. *Дикого* (1935), працював у Ленінгр.

Менандр.

Г. П. Менглет.

А. Р. Менгс. Портрет гравера Ф. Барталоцці. Львівська картинна галерея.

Менделе Мойхер-Сфорім

Д. І. Менделєєв

Г. Й. Мендель

Ф. Мендельсон Бартольді

Великому драм. театрі ім. М. Горького, рос. театрі в Душанбе. З 1945 — в Моск. театрі сатири. Ролі: Паратов («Безприданниця» О. Островського), Олег Баян, Побєдоносиков («Клоп», «Баня» Маяковського), Коровай («Таблетку під язика» Макайонка), Шотовер («Дім, де розбиваються серця» Шоу) та ін. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

МЕНГЛІ́-ГІРЕ́Й (Менглі-Герай; р. н. невід.— п. 1515) — кримський хан 1468—1515 з династії *Гіреїв*. За правління М.-Г. *Кримське ханство* стало васалом Туреччини (з 1475), вело війни з Великою ордою ногайських татар (розгромило її 1502). В 1482 орда крим. татар на чолі з М.-Г. напала на Україну, захопила і зруйнувала Київ.

МЕНГС (Mengs) Антон Рафаель (22.III 1728, Ауссіг, тепер Усті на Лабі, Чехословаччина — 29.VI 1779, Рим) — нім. живописець і теоретик мистецтва. Працював у Дрездені, Римі й Мадріді. Під впливом Й. *Вінкельмана* почав працювати в традиціях *класицизму*. Твори: фреска «Парнас» (1761, вілла Альбані, Рим), портрети. Іл. с. 455.

МЕ́НДЕЛЕ МО́ЙХЕР-СФО́РІМ [справж. прізв.— Абрамович Шолом Яків; 21.XII 1835 (2.I 1836), містечко Копиль, тепер Мінської обл.— 25.XI (8.XII) 1917, Одеса] — євр. письменник. З 1856 вчителював у Кам'янці-Подільському, з 1858 — у Бердичеві. В 1869 переїхав до Житомира, 1881 — до Одеси. Друкуватися почав 1857. Писав спочатку мовою *іврит* природничі, педагогічні та літ.-критичні праці, в яких пропагував ідеї просвітительства. Згодом перейшов на мову *ідиш*. На творчості М. М.-С. помітний вплив рос. революц.-демократичної л-ри 60-х рр. У повісті «Маленька людина» (1864), драмі «Такса...» (1869) викривав хижацьке обличчя і святенництво верхівки євр. громади. Повість «Фішка Кривий» (1869) пройнята любов'ю і співчуттям до знедолених. Повість «Шкапа» (1873), епопея «Перстень щастя» (1865, переробл. 1888—1911) — про соціальне і нац. гноблення євр. трудящих. Автор сатиричної повісті «Мандри Веньяміна Третього» (1878), автобіографічної — «Шлойме реб Хаїм» (1894—1917). *Тв.:* Укр. перекл.— Долина сліз. К., 1928; Перстень щастя. К., 1928; Мандри Веньямина Третього. Х., 1934; Вибране. К., 1940.

МЕНДЕЛЄ́ВІЙ (Mendelevium; на честь Д. І. *Менделєєва*), Md — штучно одержаний радіоактивний хім. елемент, ат. н. 101; належить до *актиноїдів*. Стабільних ізотопів не має. Відомо 10 ізотопів з масовими числами від 248 до 252 і від 254 до 258. Найбільш довгоживучий ізотоп ^{258}Md, період піврозпаду якого 55 діб. Вперше синтезований 1955 групою амер. учених на чолі з А. Гіорсо та Г. Т. *Сіборгом*.

МЕНДЕЛЄ́ЄВ Дмитро Іванович [27.I (8.II) 1834, Тобольськ — 20.I (2.II) 1907, Петербург] — рос. вчений, чл.-кор. Петерб. АН (з 1876), член багатьох іноз. академій і наук.товариств. Закінчив природничо-матем. ф-т Головного пед. ін-ту в Петербурзі (1855). Працював викладачем гімназії в Сімферополі та Одесі. З 1857 — доцент Петерб. ун-ту. В 1859—61 — у наук. відрядженні в Німеччині. В цей час провів ряд досліджень, в результаті яких, зокрема, вказав на існування т. з. т-ри абс. кипіння, пізніше її назвали критичною температурою. З 1864 М.— професор Петерб. технологічного ін-ту, з 1865 — Петерб. ун-ту. Вершиною наук. творчості М. було його відкриття одного з фундаментальних законів природи, названого *періодичним законом Д. І. Менделєєва*. В 1869—71 видав у 2 частинах «Основи хімії» — перший посібник, у якому курс хімії викладено на основі періодичного закону. Приділяв багато уваги вивченню фіз. властивостей речовин, зокрема газів верхніх шарів *атмосфери*. Узагальнив (1874) рівняння стану ідеального газу (див. *Клапейрона — Менделєєва рівняння*). Розробив гідратну теорію розчинів, визначив фіз. константи рідин (питомий об'єм, теплове розширення), винайшов новий тип бездимного пороху — т. з. піроколодій. Праці М. стосуються також теор. і практ. питань метрології; з 1892 і до кінця життя очолював Головну палату мір і ваги. Йому належать дослідження з метеорології, астрономії, повітроплавання та ін. Багато уваги приділяв буд-ву нових з-ць в Росії, проблемам створення Північного мор. шляху, освоєння Арктики, оцінки природних багатств Росії, розробив одну з перших схем її екон. районування. М. був прихильником матеріалістичного підходу до пояснення явищ природи. Відкритий М. періодичний закон хім. елементів є однією з природничонаук. підвалин діалектичного матеріалізму. У 1880 М. було висунуто для обрання членом Петерб. академії. Проте реакційна більшість академіків забалотувала його кандидатуру. На знак поваги до М. Київ., а за ним і Моск., Харків., Одеський ун-ти, а також ряд ун-тів та академій Європи й Америки обрали його своїм почесним членом. Він займався питаннями розвитку кам'яновуг. пром-сті в Донбасі. В 1903 під головуванням М. проведено перший випуск інженерів і агрономів Київ. політех. ін-ту. Величезне значення відкриттю М. періодичного закону хім. елементів надавали проф. Київ. ун-ту П. П. *Алексєєв*, проф. Харків. ун-ту М. М. *Бекетов* та ін. В СРСР засновано золоту медаль ім. Д. І. *Менделєєва*, яку присуджують за видатні праці з фізики та хімії спільним рішенням АН СРСР і Всесоюзного хім. т-ва ім. Д. І. Менделєєва. Ім'я М. присвоєно Всесоюзному н.-д. інституту метрології, Моск. хім.-технологічному ін-ту та ін. На честь М. названо мінерал менделевіт, хім. елемент — *менделевій*, кратер на Місяці, діючий вулкан на о. Кунашир (Курильські о-ви), підводний хребет у Пн. Льодовитому океані тощо.

Тв.: Сочинения, т. 1—25. Л.— М., 1937—54.

Літ.: Голуб А. М. Д. І. Менделєєв і Україна. «Наукові записки Київського державного університету», 1956, т. 13, в. 13; Писаржевський О. М. Дмитро Іванович Менделєєв. К., 1959; Голуб А. М., Проценко П. А. Д. І. Менделєєв і хімія в Київському університеті в 60—90-х роках XIX ст. «Вісник Київського університету. Серія фізики та хімії», 1960, № 3, в. 1; Каменоградская О. П., Тарасова Т. К. Дмитрий Иванович Менделеев. Библиографический указатель. Л., 1978.

МЕНДЕЛЄ́ЄВА ВУЛКА́Н — діючий вулкан на о. Кунашир (Курильські острови), в Сахалінській обл. РРФСР. Вис. 890 м. Має кілька кратерів; є *фумароли* та гарячі джерела. На схилах — хвойні та широколистяні ліси, зарості курильського бамбуку, кедрового стланика. Названий на честь Д. І. *Менделєєва*.

МЕНДЕЛЄ́ЄВА ХРЕБЕ́Т — підводне гірське пасмо у центр. частині Пн. Льодовитого ок. Простягається на 1500 км від о. Врангеля до центр. частини хр. Ломоносова. Відкритий 1949 рад. високоширотною повітр. експедицією. Названий на честь Д. І. *Менделєєва*.

МЕНДЕЛІ́ЗМ — вчення про закономірності *спадковості*, що лягло в основу сучасної *генетики*. Виник на поч. 20 ст. після повторного відкриття в 1900 *Менделя законів*. М. проголосив дискретність (взаємну відокремленість) і корпускулярну природу спадкових факторів, показав, що особливості передачі їх від покоління до покоління підлягають певним варіаційно-статистичним закономірностям (див. *Варіаційна статистика*). Пізніше М. був підтверджений даними про процеси *поділу* та дозрівання статевих клітин і осн. положеннями *хромосомної теорії спадковості*. М. і генетика, яка розвивається на його основі, дали змогу подолати труднощі, що стояли перед *дарвінізмом* у поясненні механізмів *еволюції*, відмовитися від уявлення про злиття спадкових ознак при *схрещуванні* організмів, яке заперечувало можливість збереження в наступних поколіннях ознак, набутих окремими індивідуумами виду. М. покладено в основу сучас. методів *селекції* рослин, тварин і мікроорганізмів.

В. А. Труханов.

МЕ́НДЕЛЯ ЗАКО́НИ, правила Менделя — відкриті Г. *Менделем* (1865) закономірності передавання спадкових ознак, в основі яких лежить дискретна, корпускулярна природа спадкових факторів. Перший М. з.— закон домінування, згідно з яким у першому гібридному (див. *Гібрид*) поколінні від *схрещування* двох гомозиготних (див. *Гомозиготність*) форм виявляється лише одна з двох можливих ознак — домінантна, а друга перебуває у пригніченому (рецесивному; див. *Рецесивність*) стані. Проте цей закон не є всеосяжним (див. *Домінантність, Кодомінантність*). Другий М. з.— закон розщеплення ознак, за яким при самозапиленні або схрещуванні між собою гібридів першого покоління в другому поколінні з'являються в певних числових співвідношеннях організми, одні з яких мають рецесивну, другі — домінантну ознаку. Третій М. з.—

закон **незалежного комбінування** ознак полягає в тому, що при схрещуванні організмів, які відрізняються за кількома парами ознак, у першому гібридному поколінні спостерігається домінування, в другому — розщеплення по кожній парі ознак незалежно. Цей закон справедливий лише для тих ознак, *гени* яких містяться у негомологічних (непарних) *хромосомах*. В основі третього М. з. лежить незалежний розподіл у *мейозі* хромосом, що несуть пари алельних (див. *Алелі*) генів, і їх випадкове комбінування в процесі утворення *зигот*.

В. А. Труханов.

МЕ́НДЕЛЬ (Mendel) Грегор Йоганн (22.VII 1822, Гайнцендорф, Австро-Угорщина, тепер Гинчіце, Чехословаччина — 6.I 1884, Брюнн, тепер Брно, Чехословаччина) — чеський природознавець, основоположник вчення про *спадковість*, названого на його честь *менделізмом*. Після закінчення (1843) філософ. класів при ун-ті в Ольмюці постригся у ченці Августинського монастиря у Брюнні. У 1851—53 вивчав у Віденському ун-ті фізику, ботаніку, палеонтологію та аналітичну хімію. Протягом 7 років (1856—63) проводив дослідн по *гібридизації* 22 сортів гороху. Простеживши успадковування батьківських ознак у кількох поколінь гібридів, уперше обґрунтував і сформулював закономірності вільного розходження та комбінування спадкових факторів (див. *Менделя закони*). Проте встановлені М. закономірності спадковості були визнані лише після перевідкриття їх (1900) голл. вченим Г. *Де Фрізом*, нім.— К. *Корренсом* і австр.— Е. Чермаком. М. займався також питаннями бджільництва, метеорологією, садівництвом, схрещуванням сірих та білих мишей.

Тв.: Опыты над растительными гибридами. М., 1965; Избранные работы. М., 1968 [в співавт.].

МЕНДЕЛЬСО́Н-БАРТО́ЛЬДІ (Mendelssohn-Bartholdy) Якоб Людвіг Фелікс (3.II 1809, Гамбург — 4.XI 1847, Лейпціг) — нім. композитор, диригент, органіст. Музики навчався в К. Цельтера в Берліні, де з 9 років виступав як піаніст. Навчався в Берлін. ун-ті. В 1829—32 виступав як піаніст, диригент і композитор у багатьох країнах Європи. В 1832—35 — «директор музики» в Дюссельдорфі, з 1835 керував концертами Гевандгауза в Лейпцігу, де за його ініціативою 1843 було відкрито першу в Німеччині консерваторію (він вів клас композиції). В своїй творчості поєднував романтичні тенденції з класичними традиціями 18 — поч. 19 ст. Музика М.-Б. охоплює майже всі жанри, демократична за змістом, грунтується на нім. нар. мелосі. М.-Б.— основоположник нових жанрів і форм, зокрема «Пісень без слів» (48 фп. мініатюр у 8 зошитах, 1832—45), програмної концертної увертюри «Сон літньої ночі» (1826, яку високо цінував, зокрема, Т. Шевченко). Автор опери «Весілля Камачо» (1827), 5 симфоній, ораторій «Павло» (1836) та «Ілія» (1847), скрипкового й 2 фп. концертів, музики до вистав, пісень, вокальних і інструм. ансамблів, хорів та ін. творів.

Літ.: Ворбс Г. Х. Феликс Мендельсон-Бартольди. Жизнь и деятельность в свете собственных высказываний и сообщений современников. Пер. с нем. М., 1966.

В. Д. Тимофєєв.

МЕ́НДЕС (Méndez) Леопольдо (30.VI 1902, Мехіко — 15.XI 1969, там же) — мекс. графік і живописець. У 1917—20 навчався в АМ у Мехіко. Керівник «*Майстерні народної графіки*» (з 1937). Твори

Л. Мендес. Народи світу об'єднуються проти війни. Лінограв'юра. 20 ст.

М. насичені глибоким соціальним змістом, сповнені ідеями боротьби за мир, демократію і нац. незалежність (розписи в Нац. графічних майстернях у Мехіко, 1936—57, в співавт. з П. О'Хіггінсом та ін.; графічна серія «В ім'я Христа», 1939; аркуш до альбому «Мексіканська революція», цикли гравюр до фільмів, іл. до книжок тощо). Міжнар. премія Миру, 1953. Іл. див. також до ст. *Графіка*. т. 3, с. 144—145.

МЕНДО́СА — місто на Зх. Аргентіни, адм. ц. пров. Мендоса. Розташована у передгір'ї Анд, на трансконтинентальній з-ці. 471 тис. ж. (з передмістями, 1970). Провідна галузь пром-сті — харчосмакова (переробка та консервування фруктів і овочів; гол. виноробний центр країни). Підприємства цем. і текст. галузей. Ун-т. М. засн. 1561, 1861 була зруйнована землетрусом, згодом відбудована.

МЕНЕДЖЕРИ́ЗМ (від англ. manage — керувати) — бурж. теорія управління капіталістичним виробництвом, а також соціологічне вчення, що становить складову частину сучас. бурж. ідеології, яка намагається використати досягнення науково-тех. прогресу для ідеологічного захисту сучас. капіталізму. Представники М. намагаються довести, ніби з переходом управління до найманих професійних керівників — менеджерів власники капіталу втратили контроль над виробництвом, а капіталізм позбувся властивих йому раніше суперечностей. М. виник на поч. 20 ст. у США (засновник — Ф. Тейлор), інтенсивно розвивався в 50—70-х роках (Д. Бернхейм, Е. *Мейо*, П. Дракер та ін.). Має подвійне функціональне призначення: ідеологічно-апологетичне, що пов'язане з проголошенням можливості розв'язання соціально-екон. конфліктів методами «соціальної інженерії», використовуючи ліберально-реформістські «*людських відносин теорію*» і концепцію «класового партнерства», та організаційно-управлінське, що спрямоване на раціоналізацію організації й управління капіталістичним виробництвом і спирається на результати соціологічних і соціопсихологічних емпіричних досліджень.

В. В. Танчер.

МЕНЕЛА́Й (Μενέλαος) — у грец. міфології цар Спарти. Один з героїв *Троянської війни*, до якої спричинилося викрадення троянським царевичем *Парісом Єлени*, дружини М. Образ М. відтворено в мистецтві й л-рі (Гомер, Евріпід та ін.). Див. також «*Іліада*», «*Одіссея*».

МЕНЕСТРЕ́ЛЬ (франц. ménestrel, від лат. ministerialis — той, хто перебуває на службі) — 1) Професіональний співець і музикант у феод. Франції і Англії. У 12—13 ст. перебували на службі у сеньйора. В 14—18 ст. М. називали й нар. музикантів. Часто розповсюджували політ. новини, брали участь у нар. рухах, за що зазнавали переслідувань. 2) Переносно — поет, співець.

МЕНЖИ́НСЬКИЙ Вячеслав Рудольфович [19 (31).VIII 1874, Петербург — 10.V 1934, Москва] — рад. державний і парт. діяч. Член Комуністичної партії з 1902. Н. в сім'ї вчителя. Закінчив юрид. ф-т Петерб. ун-ту (1898). В революц. русі з 1895. В 1905 — член військ. орг-ції при Петерб. к-ті РСДРП. В 1906—17 — в еміграції, працював у закорд. орг-ціях РСДРП. Влітку 1917 повернувся в Росію: член Бюро військ. орг-ції при ЦК РСДРП(б), член редколегії газет «Солдат» і «Правда». Після Великої Жовтн. соціалістичної революції — наркомфін РРФСР. У 1918—19 — ген. консул РРФСР у Берліні. В 1919 — нарком РСІ УРСР. З кін. 1919 — член Президії ВЧК, з 1923 — заст. голови ОДПУ, з 1926 — голова ОДПУ. На XV і XVI з'їздах партії обирався членом ЦК ВКП(б). Член ЦВК СРСР. Нагороджений орденом Червоного Прапора. Похований на Красній площі біля Кремлівської стіни.

Літ.: Гладков Т., Смирнов М. Менжинский. М., 1969.

В. Р. Менжинський.

МЕНЗБІ́Р Михайло Олександрович [23.X (4.XI) 1855, Тула — 10.X 1935, Москва] — рос. рад. зоолог, академік АН СРСР (з 1929). Закінчив Моск. ун-т (1878); з 1886 — професор цього ж ун-ту. В 1911—17 — професор моск. Вищих жіночих курсів. У 1917—19 — ректор Моск. ун-ту; з 1915 також президент Моск. т-ва дослідників природи. Праці М. з питань зоогеографії, порівняльної анатомії, орнітології, історії *фауни*. Запропонував схему зоогеографічного районування *палеарктики*, вивчав залежність *мінливості* тварин від умов навкол. середовища; пропагував *еволюційне вчення* Ч. Дарвіна. Створив моск. школу орнітологів, зоогеографів та анатомів.

М. О. Мензбір.

МЕ́НЗУЛА (лат. mensula — столик) — польовий столик, який використовують у топографії при безпосередньому складанні плану або карти місцевості за допомогою графічного методу. Мензула складається з квадратної дошки — планшету, підставки і штативу. До верхньої площини планшету при-

Менелай з тілом Патрокла. Мармурова римська копія з елліністичного оригіналу близько 250—240 до н. е. Лоджія дей Ланці. Флоренція.

В. В. Меннер.

К. П. Ш. Мевон.

М. О. Менцинський.

кріплюють аркуш креслярського паперу, на якому під час *мензульного знімання* за допомогою *кіпрегеля* викреслюють план місцевості.

В. М. Сердюков.

МЕ́НЗУЛЬНЕ ЗНІМА́ННЯ — один з методів топографічного знімання, в результаті якого одержують план чи карту місцевості. Здійснюють за допомогою *мензули* та *кіпрегеля*. При М. з. визначають планове положення і відмітки характерних точок місцевості, які на планшет наносять графічно. За одержаними точками викреслюють контури місцевості (межі земельних угідь, ріки, озера, шляхи, населені пункти тощо), які позначають на карті умовними знаками. За допомогою М. з. відображають також рельєф місцевості лініями, що сполучають точки з однаковою висотою (див. *Ізолінії*). Для проведення М. з. створюють опорну *геодезичну сітку*. В Росії М. з. застосовують з серед. 19 ст., гол. чин. при складанні військ. карт.

В. М. Сердюков.

МЕНІНГІ́Т [від грец. μῆνιγξ (μήνιγγος) — мозкова оболонка] — запалення *мозкових оболонок* головного і спинного мозку.

Запалення м'якої мозкової оболонки наз. лептоменінгітом, твердої — пахіменінгітом. Збудники М.— патогенні мікроорганізми. Залежно від збудника розрізняють М. бактеріальні, вірусні, грибкові та ін. В окрему групу виділяють туберкульозні та сифілітичні М. Найчастіше М. спричинюється *менінгококом* і *пневмококами* (особливо на М., спричинюваний пневмококом, часто хворіють діти). За розвитком і перебігом М. поділяють на гострі, підгострі та хронічні; за характером *спинномозкової рідини* — на серозні, гнійні, геморагічні. За клінічною картиною окремі форми М. відрізняються одна від одної, але всі вони мають деякі спільні ознаки. Це — т. з. оболонкові симптоми (напруження деяких м'язів — *контрактури*, нахилення голови стає утрудненим, супроводиться болем; рефлекторне подразнення м'язів-згиначів ноги викликає їх напруження), підвищення т-ри, блювання, головний біль, психічні розлади. Іноді виникають психомоторне збудження, марення. Лікування — лише в стаціонарі.

Літ.: Лечение и профилактика гнойных менингитов. К., 1979; Ващенко М. А., Максимец В. Г. Менингит и менингоэнцефалит менингококковой этиологии. К., 1980.

М. Я. Ващенко.

МЕНІНГОКО́К — мікроорганізм, що належить до групи *коків*, збудник *менінгококової інфекції*.

МЕНІНГОКО́КОВА ІНФЕ́КЦІЯ — гостре інфекційне захворювання людини, збудником якого є *менінгокок*. Від хворої людини або менінгококоносія М. і. передається повітряно-крапельним шляхом. Ознаки М. і. дуже різні. Здебільшого зараження менінгококом не викликає будь-яких хворобливих явищ; найчастіше розвивається запальний процес у носоглотці — менінгококовий назофарингіт. Іноді менінгокок потрапляє у кров'яне русло (менінгококцемія), головний (*менінгіт*, менінгоенцефаліт) і спинний мозок (менінгоенцефаломієліт). При М. і. можуть виникати ураження *надниркових залоз*, що спричинює функціональні розлади судинного тонусу (падає артеріальний тиск), з'являються різні за формою і розміром шкірні висипи. Іноді уражуються суглоби (*поліартрит*), серце (*міокардит, ендокардит, перикардит*), легені (*пневмонія*) тощо. Нерідко спостерігаються і тяжкі форми, коли менінгіт або менінгоенцефаліт поєднується з менінгококцемією, ендокардитом, поліартритом тощо. Лікування — лише в стаціонарі.

М. Я. Ващенко.

МЕНІ́СК (від грец. μηνίσκος — півмісяць) — 1) Викривлена поверхня рідини між стінками тонкої трубки (капіляра) або між близько розміщеними одна від одної пластинками. Змочуюча рідина має угнутий М., незмочуюча — опуклий. Див. також *Капілярні явища*. 2) Опукло-угнута (або угнуто-опукла) *лінза*, обмежена двома сферичними поверхнями.

МЕНІ́СК — внутрішній і зовнішній внутрішньосуглобові хрящі в колінному суглобі, кожний з яких має серповидну форму. М. зумовлюють можливість здійснювати різноманітні рухи, пом'якшують дію поштовхів. При перевантаженні (найчастіше у спортсменів) виникає переростягнення суглоба, можливе ушкодження М.— його відрив.

МЕНІ́СКОВИЙ ТЕЛЕСКО́П — оптичний прилад для астрономічних спостережень, основними частинами якого є *меніск* та угнуте сферичне дзеркало (мал.). Усі оптичні поверхні *телескопа* мають порівняно легку для виготовлення сферичну форму. Завдяки виправленню майже всіх аберацій (див. *Аберації оптичних систем*) М. т. дає зображення високої якості на великому полі зору. М. т. може служити й фотографічним телеоб'єктивом. Один з найбільших у світі М. т., збудований в СРСР, встановлено на Абастуманській астрофіз. обсерваторії (Груз. РСР). Він має меніск діаметром 700 мм і дзеркало діаметром 1000 мм. Поле зору його досягає 5° при відносному отворі 1 : 3. Винайшов М. т. 1941 рад. учений Д. Д. Максутов (1896—1964).

М. М. Фащевський.

МЕ́ННЕР Володимир Васильович [н. 11 (24).XI 1905, м. Шацьк, тепер Рязан. обл. РРФСР] — рад. геолог, акад. АН СРСР (з 1966). Закінчивши Моск. ун-т (1927), працював у Моск. відділенні *Геологічного комітету*. В 1930—65 працював у Моск. геологорозвідувальному ін-ті. У 1961—74 — заст. директора Геол. ін-ту АН СРСР. З 1965 — зав. кафедрою геол. ф-ту Моск. ун-ту. Провадив геол. дослідження в Криму, на Кавказі, Полярному Уралі, в Башкирії, Сибіру, на п-ові Камчатка. Осн. праці — з палеонтології, проблем біостратиграфії. У 1968—72 М. був президентом Міжнар. стратиграфічної комісії, з 1976 — віце-президент Міжнародного союзу геол. наук, з 1978 — голова Нац. к-ту геологів СРСР. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами.

Ю. Я. Соловйов.

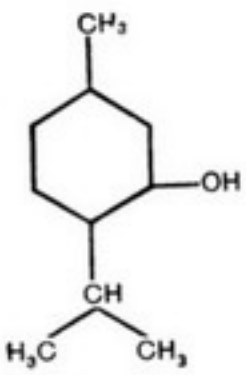

Ментол.

МЕНО́Н Кумар Падма Шівашанкар (н. 18.X 1898, м. Коттаям, шт. Керала) — держ. і громад. діяч Індії. Закінчив Оксфордський ун-т (Великобританія). На держ. службі з 1921. В 1943—47 — представник, 1947—48 — посол Індії в Китаї. В 1948—52 — секретар М-ва закорд. справ. У 1952—61 — посол Індії в СРСР і за сумісництвом у Польщі й Угорщині. З 1965 — президент Індійсько-радянського культурного товариства. З 1969 — член Президії Всеіндійської ради миру, з 1970 — член Президії *Всесвітньої Ради Миру*. Міжнар. Ленінська премія «За зміцнення миру між народами, 1977—78.

МЕНОНІ́ТИ — протестантська секта, що виникла в 30-х рр. 16 ст. в Нідерландах як результат виродження (після поразки *Селянської війни 1524—26* і *Мюнстерської комуни*) революційного анабаптизму (див. *Анабаптисти*) в непротивленську секту, що проповідувала смиренність і покірність. Дістали свою назву за ім'ям засновника — священика Менно Сімонса. Догмати й обрядовість М. багато в чому запозичені в анабаптистів. Надають великого значення власній вірі, вважають, що вона має пріоритет навіть перед «святим письмом», проповідують *хіліазм* і *месіанізм*. У Росію й на Україну віровчення М. було занесено німцями-колоністами наприкінці 18 ст. Громади М. існують у США, Канаді, Нідерландах, ФРН та ін. Невелика кількість М. є в СРСР. З 1930 існує Всесвітня конференція менонітів (центр — у Канаді).

МЕНСТРУА́ЛЬНИЙ ЦИКЛ — складний фізіологічний процес, що характеризується циклічними змінами в організмі жінки, особливо виявленими в яєчниках і матці, і завершується кров'яними виділеннями з статевих органів (*менструація*). М. ц. властивий також *людиноподібним мавпам*. Циклічні процеси, які відбуваються в організмі жінки, здійснюються за участю *центральної нервової системи* (*кора великих півкуль головного мозку, гіпоталамус, гіпофіз*). Перша менструація з'являється у дівчат у період статевого дозрівання, у віці 11—16 років (здебільшого 14—15 років). Менструація триває від 3 до 6 днів і відбувається регулярно через 21—31 день (у більшості жінок через 28 днів). Припиняються менструації у жінок при настанні *клімаксу*, а також в період *вагітності*, часто під час годування дитини груддю та при деяких захворюваннях, виснаженні організму. За морфологічним складом, фізіологічними і біологічними властивостями менструальна кров відрізняється від нормальної. Менструальні виділення містять також відторгнуті тканини слизової оболонки матки. Менструація — лише зовн. прояв заг. змін, що відбуваються як у статевій сфері жінки, так і в усьому організмі. Про порушення М. ц. див. *Аменорея, Дисменорея*.

МЕНСТРУА́ЦІЯ (від лат. menstruus — щомісячний) — щомісячна кровотеча з матки, зовнішній прояв *менструального циклу*.

МЕ́НСЬКИЙ РАЙО́Н — у центр. частині Черніг. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,4 тис. км². Нас. 57,9 тис. чол. (1980). У районі — 57 населених пунктів, підпорядкованих міській, 2 селищним і 20 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Мена*. Район розташований в межах зони мішаних лісів (*Полісся Українського*). Корисні копалини: торф, пісок, глина. Гол. ріка — *Десна* з прит. Менею. Грунти дерново-підзолисті, опідзолені та болотні. Ліси (сосна, береза, вільха, клен, липа, тополя) займають 11,4 тис. га. В межах району — Каморетський держ. заказник. Найбільші підприємства — менські плодоконсервний, прод. товарів, маслоробний і тютюново-ферментаційний, макошинський сільгоспмашин заводи. Комбінат побутового обслуговування (Мена) та 8 будинків побуту. Землеробство району спеціалізується на вирощуванні зернових (пшениця, жито, ячмінь), картоплі та льону. Тваринництво м'ясо-мол. напряму (скотарство, птахівництво, свинарство). Площа с.-г. угідь 1979 становила 103, 9 тис. га, у т. ч. орні землі — 67,2 тис. га, луки і пасовища — 35,0 тис. га. У М. р.— 22 колгоспи, 3 радгоспи, птахофабрика, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції: Мена та Макошине. Автомоб. шляхів — 243 км, у т. ч. з твердим покриттям — 292 км. У районі — 38 заг.-осв., 2 муз. та спортивна школи; 40 лік. закладів, у т. ч. 8 лікарень; санаторій-профілакторій. 48 будинків культури і клубів, кінотеатр, 58 кіноустановок, 43 б-ки, краєзнавчий музей та зоопарк у Мені. У с. Феськівці М. р. народився укр. рад. вчений в галузі механізації с. г. І. Х. *Василенко*, у смт Березні — укр. рад. композитор Г. Г. *Верьовка*, в с. Куковичах — укр. актор В. О. *Грицай*, у с. Волосківцях — укр. кобзар і лірник Т. М. *Пархоменко*, в с. Синявці — укр. рад. літературознавець С. В. *Савченко*. У М. р. видається газ. «Колгоспна правда» (з 1931). *П. К. Сич.*

МЕНТО́Л, 3-метил-6-ізопропілциклогексанол — органічна сполука, безбарвні кристали з характерним запахом *м'яти;* мало розчинні у воді, добре — в органічних розчинниках: на шкірі викликають відчуття прохолоди. Відомо 12 стереоізомерів (див. *Ізомерія*). У природі найпоширеніший лівообертаючий ізомер з $t_{пл}$ 43° С, $t_{кип}$ 216° С — основна складова частина ефірної олії м'яти, з якої добувають ментол. Синтезують М. гідруванням тимолу. Застосовують у медицині — зовнішньо як антисептичний засіб при запаленні слизової оболонки носа і горла, як знеболювальний засіб при мігрені, свербінні шкіри, різних невралгіях тощо. Всередину приймають при стенокардії, іноді при нудоті, шлунково-кишкових захворюваннях тощо. М. використовують також у парфюмерії та косметиці (домішки до косметичних виробів, зубного порошку, паст), у харч. пром-сті (при виготовленні лікерів, цукерок) тощо.

МЕ́НТОР (грец. Мέντωρ) — 1) Наставник сина Одіссея — Телемаха в поемі Гомера «Одіссея». 2) Керівник, наставник, вихователь. 3) Переносно — надокучлива, нудна людина. Іноді слово «ментор» вживається з іронічним відтінком.

МЕ́НТОРА МЕ́ТОД — спосіб спрямованого виховання молодих гібридних рослин під впливом іншої рослини — ментора (вихователя) при їх щепленні. Цей метод грунтується на активному впливі *підщепи* на *прищепу* і навпаки. М. м. розроблений І. В. *Мічуріним*. За допомогою методу ментора він вивів сорти яблуні: Бельфльор-китайка, Кандиль-китайка, Ренет бергамотний; груші: Бергамот Новик; вишні: Краса півночі, Терен солодкий та ін. При цьому підвищувалась морозостійкість прищепленого молодого гібридного сіянця, поліпшувалась якість його плодів тощо. Одержувані зміни при застосуванні М. м. закріплювалися лише при вегетативному розмноженні нових сортів плодових дерев.

МЕНУЕ́Т (франц. menuet, від menu — малий, дрібний) — франц. танець. Походить від нар. танцю провінції Пуату. З 2-ї пол. 17 ст. став придворним танцем, потім поширився по всій Європі як бальний, в Росії — з 18 ст. Виконувався парами плавно, урочисто. Муз. розмір $^3/_4$. У 18 ст. М. набув рис граціозної церемонної манірності. Муз. форму М. використовували композитори Ж. Б. Люллі, Ф. Куперен, Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель, В. А. Моцарт, П. Чайковський, В. Косенко, Б. Лятошинський та ін.

МЕНХЕНГЛАДБАХ — місто на Зх. ФРН, у землі Пн. Рейн-Вестфалія. Вузол з-ць і автомоб. шляхів. 263 тис. ж. (1975). Гол. галузі пром-сті — текст., швейна і трикотажна. Розвинуте також машинобудування. Інженерна школа текст. виробн. Архіт. пам'ятки 11—17 ст. М. виріс навколо монастиря, збудованого у 10 ст.

МЕ́НЦЕЛЬ (Menzel) Адольф фон (8.XII 1815, Бреслау, тепер Вроцлав, Польща — 9.II 1905, Берлін) — нім. живописець і графік. Навчався в свого батька, з 1830 — в берлінській АМ. Відвідав Париж, Верону. Твори: живописні — «Кімната з балконом» (1845), «Сад привца Альбрехта» (1846), «Концерт в Сан-Сусі» (1852), «Селянський театр у Тіролі» (1859), «Мандрівний цирк» (1886) та ін. На творчість М. вплинули революц. події 1848—49. Він створив картини з життя робітників («Залізопрокатний цех». 1875; «Шліфувальник у кузні», 1881). М.— автор графічних серій. Твори зберігаються в Нац. галереї в Берліні, Музеї образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна в Москві та ін.

МЕНЦЗИ́ (бл. 372—289 до н. е., царство Лу, на тер. сучас. провінції Шаньдун) — давньокит. філософ-ідеаліст, послідовник *Конфуція*. Вчення М. виклали його послідовники в книзі «Менцзи» (3 ст. до н. е.). У філософії стояв на позиціях *ідеалізму*. Основою пізнання вважав свідчення розуму. Гол. увагу приділяв розробці конфуціанської етики й політики. М. вважав, що сусп. порядок визначається волею «неба», а тому поділ людей на «вищих» і «нижчих» не може бути змінений; виходив з того, що вищою метою суспільства є розвиток добропорядності людей, забезпечення їхнього щастя. Виступав проти осн. положень легістів (див. *Фацзя*). Суспільно-політ. погляди М. відзначалися певним демократизмом (поради правителям щодо поліпшення долі народу, гуманного правління, критика війни).

МЕНЦИ́НСЬКИЙ Модест Омелянович (29.IV 1875, с. Новосілки, тепер Великі Новосілки Мостиського р-ну Львів. обл.— 11.XII 1935, Стокгольм) — укр. оперний співак (драм. тенор). Співу навчався під керівництвом В. *Висоцького* у Львові та Ю. Штокгаузена у Франкфурті-на-Майні, де 1901 дебютував на оперній сцені. Виступав у Відні, Лондоні, Берліні, Байреті, Копенгагені, Амстердамі. В 1905—10 — соліст опери в Стокгольмі, 1910—26 — в Кельні. В 1903 та 1908—09 співав у Львів. оперному театрі. Прославився виконанням партій в операх Вагнера (Лоенгрін, Зігфрід, Тангейзер — в однойменних творах). Серед ін. партій: Радамес, Отелло («Аїда», «Отелло» Верді), Каніо («Паяци» Леонкавалло), Ірод («Саломея» Р. Штрауса). Був відомий як камерний співак — виконавець творів, зокрема укр. композиторів Лисенка, Січинського, Людкевича. Широко пропагував укр. муз. культуру за кордоном.

Літ.: Деркач І. Модест Менцинський — героїчний тенор. Львів, 1969; Колесса М. Спогади про Модеста Менцинського. «Музика», 1975, № 6.

К. М. Гелитович.

МЕ́НЧИЦЬ Володимир Амвросійович (1837, містечко Вчорайше, тепер село Ружинського р-ну Житомир. обл.— 1916, Київ) — укр. фольклорист і етнограф, книгар. Навчався в Київ. духовній академії. Відкрив книгарні в Херсоні, Миколаєві та Єлизаветграді (тепер Кіровоград). Зібрав численні фольклорно-етногр. матеріали (опубл. частково в виданій М. Драгомановим зб. «Малоросійські народні перекази й оповідання», 1876), вивчав побут чумаків. Фольклористичну діяльність М. високо оцінив І. Франко.

Літ.: Стеценко Л. Ф. В. А. Менчиць. «Народна творчість та етнографія», 1966, № 2.

С. І. Білокінь.

МЕ́НЧУЛ, Менчил, Мунчелик — назва багатьох (бл. 15) хребтів, вершин, окремих полонин у *Карпатах Українських*. Найвідомі-

А. Менцель. На будівництві. 1875. Берлін.

Мензула: *1* — планшет; *2* — підставка; *3* — штатив.

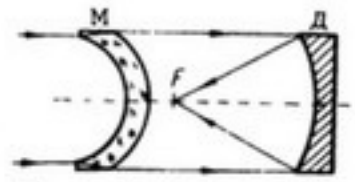

Хід променів у найпростішому **меніскovому телескопі:** М — меніск; Д — дзеркало; *F* — фокус системи

К. Меньє. Вантажник. Бронза. Близько 1905. Музей Меньє. Брюссель.

шими є хр. Менчул Великий (1404 м) у Закарп. обл., на межиріччі Чорної Тиси та її правих приток, г. Менчил (1454 м) — в Івано-Фр. обл., у верхів'ї р. Свічі, полонина Менчул — у Закарп. обл. на хр. Полонина Красна, полонина Мунчелик в Івано-Фр. обл., у верхів'ї р. Пістиньки.

М. М. Койнов.

МЕ́НШИКОВ Олександр Данилович [6 (16).XI 1673, Москва — 12 (23).XI 1729, Берьозов, тепер Берьозово Тюменської обл.] — рос. державний і військ. діяч, князь (1707), генералісимус (1727). Син придворного конюха. З 1686 — денщик *Петра I*. Висунувся в число найближчих до царя осіб. Відзначився як воєначальник під час *Північної війни 1700—21* (зокрема в *Полтавській битві 1709* та під *Переволочною*). У 1718—24 і 1726—27 — президент Військ. колегії. За царювання *Катерини I* і *Петра II* фактично був правителем Рос. д-ви. Використовуючи своє становище, став одним з найбагатших поміщиків Росії (мав 90 тис. кріпаків). На Україні дістав у володіння Батурин, ряд містечок і сіл. Внаслідок змови старої аристократії 1727 М. було усунуто від влади і заслано.

МЕНШОВИ́ЗМ — найнебезпечніша опортуністична течія в рос. робітничому русі, різновид міжнар. опортунізму. Оформився на *Другому з'їзді РСДРП* (1903) внаслідок розколу РСДРП на більшовиків і меншовиків. М. об'єднав противників ленінських принципів побудови партії нового типу, які лишилися в меншості при виборах керівних органів партії (звідси й назва). Ідеологами й лідерами М. були Л. *Мартов*, Г. В. *Плеханов*, П. Б. Аксельрод, Ф. І. Дан та ін. Меншовики виступали проти ідеологічних, тактичних і теор. основ марксистсько-ленінської партії. В ідейно-політ. відношенні М. примикав до опортуністичних елементів *Інтернаціоналу 2-го* (див. *Бернштейніанство*). Погляди меншовиків поділяли дрібнобурж. націоналістичні партії, зокрема *Бунд*, *Українська соціал-демократична робітнича партія*, «*Спілка*», які діяли на Україні. З М. практично змикався *троцькізм*. Під час революції 1905—07 в Росії меншовики виступали проти *гегемонії пролетаріату* в революції, проти союзу робітн. класу і селянства, за угоду з ліберальною буржуазією. Їхні опортуністичні дії негативно позначилися, зокрема, на ході повстання на броненосці «*Потьомкін*», *Одеському червневому збройному виступі 1905*. В роки реакції меншовики стали на шлях *ліквідаторства*, захищаючи ідею примирення з самодержавством, домагаючись ліквідації революц. пролет. партії. В. І. Ленін і більшовики (див. *Більшовизм*) ніколи не припиняли боротьбу з меншовиками «як з провідниками буржуазного впливу на пролетаріат і опортуністами» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 41, с. 53). *Шоста (Празька) Всеросійська конференція РСДРП* (1912) прийняла рішення про виключення їх з партії. В роки 1-ї світової війни меншовики скотилися на позиції *соціал-шовінізму*. Після повалення самодержавства вони остаточно перейшли в табір контрреволюції, взявши участь у бурж. Тимчасовому уряді, а після Великої Жовтн. соціалістичної революції стали на шлях відкритої боротьби проти Рад. влади. Внаслідок непримиренної ідейної й політ. боротьби більшовицької партії проти М. він у 20-х рр. остаточно припинив своє існування як політ. течія в робітн. русі. Лідери М. продовжували антирад. діяльність в еміграції.

В. С. Левіс.

МЕНШОВИКИ́-ПАРТІ́ЙЦІ — нечисленна, організаційно не оформлена група меншовиків на чолі з Г. В. *Плехановим*, яка 1908 відокремилася від меншовиків-ліквідаторів. Залишаючись загалом на позиціях *меншовизму*, М.-п. боролися проти *ліквідаторства*, виступали за збереження нелегальної партії. Більшовики пішли на тимчасовий блок з М.-п. на основі спільної боротьби проти ліквідаторів. На Україні, зокрема, тактику блоку вдійснювали більшовики Києва, Одеси. Катеринослава. Блок сприяв переходу на більшовицькі позиції ряду робітників, що раніше примикали до меншовиків. Деякі М.-п., як В. П. *Затонський*, Г. І. *Чудновський*, А. Ф. *Радченко* та ін., вступили пізніше в більшовицьку партію. Після VI (Празької) конференції РСДРП (1912), яка виключила ліквідаторів з партії, осн. частина М.-п. знову зімкнулася з меншовиками-ліквідаторами.

МЕНШУ́ТКІН Микола Олександрович [12 (24).X 1842, Петербург — 23.I (5.II) 1907, там же] — рос. хімік. Закінчив Петерб. ун-т (1862). Професор ун-ту (1869—1902) і Петерб. політех. ін-ту (1902—07). Осн. праці присвячені дослідженню швидкості хім. перетворень органічних сполук. Спостерігав реакцію аутокаталізу під час розпаду третинного амілацетату. Виявив вплив розчинника на швидкість хім. реакції (1887—90). За праці з *кінетики хімічної* удостоєний Ломоносовської премії (1904). М.— автор книг з аналітичної хімії, органічної хімії та історії хімії, один із засновників Рос. фіз.-хім. товариства.

МЕНЮ́К Георгій Миколайович (н. 20.V 1918, Кишинів) — молд. рад. письменник. Член КПРС з 1953. Друкуватися почав 1934. Зб. віршів «Внутрішній космічний світ» (1939), поема «Пісня зорі» (1948) — про соціалістичні перетворення в молд. селі. Автор збірок віршів «Балади і сонети» (1955), «Час Лера» (1969), книг новел і оповідань «Диск» (1968), «Дельфін» (1969) та ін., книги критичних статей «Образ у мистецтві» (1940). Україні присвятив ряд віршів. Перекладач творів Т. Шевченка та ін. укр. письменників. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Дельфін. К., 1976. Рос. перекл.— Журавлиные трещинки. М., 1970: Повести и рассказы. М., 1979.

А. П. Крпча-Жосу.

МЕНЬЄ (Meunier) Константен Еміль (12.IV 1831, Еттербек, побли-зу Брюсселя — 4.IV 1905, Іксель, Вел. Брюссель) — бельг. скульптор і живописець. Навчався у брата — Ж. Б. Меньє та АМ у Брюсселі в Ф. Ж. Навеза. В ранній період творчості писав картини, в яких виявив інтерес до нар. життя («В лікарні», 1857; «Епізод з Селянської війни», 1875, та ін.). Великий вплив на творче формування М. мали його подорожі до індустр. районів Бельгії. З цього часу гол. темою творів М., переважно скульптурних, стає життя робітників-пролетарів («Молотобоєць», 1885; «Пудлінгувальник», 1886; «Дівчина-шахтарка», кін. 80 — поч. 90-х рр.; «Голова вантажника», 1896; «Косар», 90-і рр. 19 ст., «Вантажник», бл. 1905, та ін.). В останній період творчості працював над створенням рельєфів та статуй для пам'ятника Праці (споруджений в Брюсселі, 1930). Кращі твори М. зберігаються в музеї Меньє в Брюсселі. Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Бельгія*, т. 1, с. 448—449.

Літ.: Никитюк О. Д. Константин Меньє. М., 1974.

МЕНЬЄ́РА ХВОРО́БА — захворювання, що характеризується приступами сильного запаморочення. Вперше описав її франц. лікар П. Меньєр (1861). *Етіологія* М. х. остаточно не з'ясована. В основі М. х. лежать порушення кровообігу в лабіринті *вуха* (спазм артеріол, підвищена проникність судин), зміни хім. складу лабіринтної рідини тощо. М. х. найчастіше спостерігається у жінок віком 30—50 років. Приступи М. х. супроводяться шумом у вухах, раптовим зниженням слуху на одне чи обидва вуха, запамороченням, нудотою, блюванням, порушенням рівноваги тіла. При повторенні приступів зниження слуху прогресує і може настати *глухота*. Лікування: постільний режим, при спазмі судин — судинорозширювальні засоби, фізіотерапія, лікувальна гімнастика тощо, іноді — хірургічне.

МЕО́ТИ (грец. Μαιῶται, лат. Maeotae) — давні племена, які в 1-му тис. до н. е.— 1-й пол. 1-го тис. н. е. жили на сх. узбережжі *Меотіди* (сучас. Азовського м.) від гирла Дону до Кубані. В 4—3 ст. до н. е. деякі меотські племена (синди, торети, дандарії, псеси) ввійшли до складу *Боспорської держави*.

МЕОТИ́ЧНЕ МО́РЕ (від *Меотіда*)— морський басейн, що існував у кінці міоценової епохи неогенового періоду на місці сучас. Чорного та Азовського морів. Займало також пд. частину України, Передкавказзя і Закавказзя. Розміри і солоність М. м. з часом змінювалися. У пліоценову епоху М. м. змінилося *Понтичним морем*.

МЕОТИ́ЧНИЙ ВІК І ЯРУС (від *Меотіда*) — пізній вік міоценової епохи неогенового періоду та відклади, що утворилися у той час. На Україні відклади М. я. (вапняки, мергелі, глини, піски тощо) поширені в *Причорноморській западині* та на Кримському п-ові. Потужність їх до 200 м. Див. також *Міоценова епоха і міоценовий відділ*.

МЕОТІ́ДА, Меотида, Меотійське озеро або Меотійське болото [грец. Μαιῶτις (λίμνη), лат. Maeotis (lacus або palus)] — назва Азовського м. у давніх греків і римлян (7 ст. до н. е.— 4 ст. н. е.), пов'язана з найменуванням місцевих племен — *меотів*.

МЕР (франц. maire, від лат. major — старший) — у ряді буржуазних країн виборна службова особа, що очолює *муніципалітет*.

МЕРВ — одне з найдавніших міст Середньої Азії, що існувало на правому березі р. Мургабу біля сучасного м. Байрам-Алі (Туркм. РСР). Руїни М. досліджуються з 80-х рр. 19 ст., але особливо інтенсивно — з 1946. Найдавнішою частиною М. є городище Ерк-Кала (серед. 1-го тис. до н. е.). До періоду розвитку рабовласницького суспільства належить городище Гяур-Кала. Найбільшого розвитку М. досяг в 11—12 ст., коли він був столицею д-ви *сельджуків*. На тер. М. збереглися архіт. пам'ятки: ранньофеод. споруди із сирцевої цегли, мавзолей султана Санджара (серед. 12 ст.), мавзолей Мухаммеда Ханап'я (12 ст.).

МЕРВ — колишня (до 1937) назва м. Мари.

МЕ́РГЕЛЬ (нім. Mergel, від лат. marga — рухляк) — осадочна гірська порода, що складається з карбонатів кальцію або магнію (30—70%) і глинистих мінералів. Колір сірий, зеленуватий, жовтуватий або бурий. Утворюються М. у неглибоких теплих мор. басейнах. На Україні вони поширені в Дніпровсько-Донецькій і Причорноморській западинах, на Донбасі та в ін. районах. Використовують як буд. матеріал; чисті М.— у цем. промисловості.

МЕ́РГЕНТАЛЕР (Mergenthaler) Отмар (11.V 1854, Гахтель, Баден-Вюртемберг, Німеччина — 28.X 1899, Балтімор, США) — винахідник у галузі *поліграфії*. З 1872 працював у США. Сконструював (1884) складальну рядковідливну машину — *лінотип*, згодом (1885) удосконалив її конструкцію.

МЕ́РДОК (Murdoch) Айріс (15. VII 1919, Дублін) — англ. письменниця. Викладала філософію в Оксфорд. ун-ті. Центр. теми творів М.— внутр. світ людини, боротьба добра і зла. Еволюція філос. поглядів М.— від *екзистенціалізму* до *неоплатонізму*. Психологічні романи 50 — поч. 60-х рр. («Під сіткою», 1954; «Дзвін», 1958; «Єдинорог», 1961; «Відрубана голова», 1963) наближаються до філос. алегорій. Кращі романи — «Червоне й зелене» (1965) — про трагічну долю учасників повстання 1916 в Дубліні; «Дика троянда» (1962) й «Чорний принц» (1973), у яких М. засуджує мораль бурж. суспільства. В романах «Цілком гідна поразка» (1970), «Священна й земна любов» (1974), «Дитя слова» (1975) послідовнішим стає її гуманізм.

Тв.: Рос. перекл.— Под сетью. М., 1966; Алое и зелёное. М., 1968; Дикая роза. М., 1971; Чёрный принц. М., 1977. *Н. Ю. Жлуктенко.*

МЕ́РЕДІТ (Meredith) Джордж (12.II 1828, Портсмут — 18.V 1909, Боксхілл, поблизу Лондона) — англ. письменник. У романах «Випробування Річарда Феверела» (1859), «Івен Гаррінгтон» (1860), «Сандра Беллоні» (1864), «Рода Флемінг» (1865) продовжував традиції англ. критичного реалізму, викривав мораль і звичаї бурж. суспільства. Автор романів «Кар'єра Б'ючемпа» (1874—75), «Егоїст» (1879) та ін. Проза М. відзначається іронією та психологізмом.

Тв.: Рос. перекл.— Эгоист. М., 1970.

Літ.: Урнов М. В. Джордж Мередит. В кн.: Урнов М. В. На рубеже веков. М., 1970. *Д. С. Яхонтова.*

МЕРЕ́ЖИВО — один з видів *декоративно-ужиткового мистецтва*; ажурні, сітчасті, декоративні вироби з шовкових, лляних, бавовняних, металевих та ін. ниток. М. виготовляється для оздоблення одягу, прикрашання житла (скатерті, покривала, завіси, серветки тощо). За технікою виконання М. поділяється на ручне й машинне. Ручне М. буває плетене на коклюшках, шите голкою, в'язане гачком або на спицях. М. відоме з давніх часів у різних країнах (Єгипет Стародавній, Греція Стародавня та ін.). В Зх. Європі особливого розквіту виробн. М. досягло в 15—18 ст. в Італії (Венеція), Іспанії, Франції, Нідерландах. Всесвітнє визнання здобули: шите венеціанське М. (гіпюр); брюссельське тонке М. (шите і плетене) із зображенням складних тематичних композицій; французьке М. плетене — валансьєн, шантійї; шите — алансон. У 19 ст. широко відомим було угорське М. (халашське). Мистецтво виготовлення М. було відоме і в Київській Русі. Здавна славилось російське золотосрібне М., розшите перлами й дорогоцінними каменями. З кін. 18 ст. поширилося М. з шовку та льону (відомі промисли у Вологді, Єлецьку, Вятці, див. *Вологодське мереживо, Єлецьке мереживо*). На Україні в 19 ст. М. виготовляли в кріпацьких майстернях, на поч. 20 ст.— в поміщицьких школах-майстернях на Прилуччині (тепер Прилуцький р-н Черніг. обл.), а також на Закарпатті. З 19 ст. поширилось машинне М., яке за способом виготовлення поділяється на три групи: плетене (на плетених машинах з жаккардовим апаратом; див. *Жаккарда машина*), в'язане (на в'язально-мереживних машинах) і ткане (утворюється за рахунок ажурних переплетень). На Україні вироби з М. випускає Коломийська гардинна фабрика. Іл. див. також до статей *Вологодське мереживо*, т. 2, с. 375; *Єлецьке мереживо*, т. 4, с. 91; *Декоративно-ужиткове мистецтво*, т. 3, с. 320—321.

Л. Є. Жоголь.

Французьке мереживо. Кінець 19 ст.
Фламандське мереживо. Кінець 17 ст.

МЕРЕ́ЖІ ЕОМ — сукупність багатомашинних обчислювальних комплексів, розподілених на деякій території і пов'язаних між собою *каналами зв'язку* (КЗ). Мають істотні переваги перед автономними *обчислювальними центрами* (ОЦ): рівномірніше завантаження виробничих потужностей; високу надійність; неперервне нарощування інформаційно-обчислювальних послуг і можливостей мережі; оптимальне розміщення обчислювальних засобів під час централізованого управління ними; координацію дій віддалених колективів при розробці великих проектів; можливість розв'язування у людино-машинному режимі великомасштабних завдань і т. д. М. ЕОМ складаються: з сукупності *обчислювальних систем* (ОС), яких може бути кілька в одному місці; *терміналів;* системи передавання даних (СПД), що складається з КЗ і устаткування, що забезпечує управління рухом *інформації* по КЗ і доставку її адресатам (ОС і терміналам). М. ЕОМ умовно класифікують за структурними, функціональними та інформаційними ознаками. Структурна класифікація розглядає склад *електронних обчислювальних машин*, тип СПД і територіальне розміщення елементів, що входять у мережу. Функціональна класифікація охоплює питання призначення М. ЕОМ, режими обслуговування користувачів, розподіл навантаження між вузлами мережі, способи звернення до даних. Інформаційна класифікація розглядає М. ЕОМ за способом зберігання інформації. Сумісна робота всіх компонентів мережі досягається завдяки відповідному програмному забезпеченню. В 60-х рр. 20 ст. з'явились М. ЕОМ для наук. цілей і для управління великими виробничими об'єднаннями. В СРСР створюються М. ЕОМ, які в подальшому увійдуть до складу держ. системи обчислювальних центрів. Вони є тех. базою *загальнодержавної автоматизованої системи*. Див. також *Національний банк даних*.

Літ.: Сети ЭВМ. М., 1977.

Е. Ф. Кушнер, А. О. Стогній.

МЕРЕТИ́Н (Мердерер) Бернард (кін. 17 ст.— 1759) — укр. архітектор. За походженням німець. Жив і працював у Львові. Серед споруд — собор св. Юра у Львові (1745—70), ратуша в м. Бучачі (1751; іл. див. на окремому аркуші до ст. *Барокко*, т. 1, с. 448—449), ряд культових споруд на Львівщині. Творчості М. властиві бароккова соковитість форм, чіткість пропорцій і майстерна обробка деталей, широке застосування скульптур. оздоблення. Іл. с. 462.

МЕРЕ́ФА — місто Харківського р-ну Харків. обл. УРСР, на р. Можі (прит. Сіверського Дінця). Залізнич. вузол. Засн. в 17 ст. В 1765, 1768, 1770, 1771 в М. і

К. О. Мерецков.

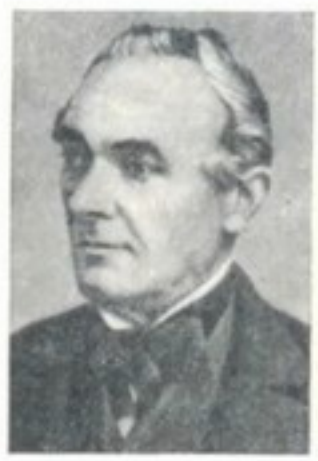

П. Меріме.

районі діяли *гайдамаки*. Рад. владу встановлено в грудні 1917. З 1938 М.— місто. В місті — підприємства по обслуговуванню залізнич. транспорту, склоробний, буд. матеріалів, залізобетонних конструкцій, асфальтобетонний з-ди; спиртовий та хлібний комбінати, цех меблевої ф-ки, взут. ф-ка комбінат побутового обслуговування. Профес.-тех. уч-ще, 7 заг.-осв. і музична школи, лікарня, поліклініка; кінотеатр, 2 б-ки. Укр. н.-д. ін-т овочівництва і баштанництва, Укр. науково-виробниче об'єднання «Укрплемгрена».

МЕРЕЦКО́В Кирило Опанасович [26.V (7.VI) 1897, с. Назар'єво, тепер Зарайського р-ну Моск. обл.— 30.XII 1969, Москва] — рад. військ. діяч, Маршал Рад. Союзу (1944), Герой Рад. Союзу (1940). Член КПРС з 1917. Н. в сел. сім'ї. В Рад. Армії з 1918. Учасник громадян. війни. В 1921 закінчив Військ. академію РСЧА. В 1936—37 брав участь у нац.-революц. війні іспанського народу. Учасник рад.-фінл. війни 1939—40. Під час Великої Вітчизн. війни командував армією, військами Волховського і Карельського фронтів, Приморською групою військ. Після війни — команд. військами ряду військ. округів. У 1955—64 — пом. міністра оборони СРСР, з 1964 — генеральний інспектор М-ва оборони СРСР. Нагороджений 7 орденами Леніна, орденом «Перемога», ін. орденами, медалями. Похований на Красній площі біля Кремлівської стіни.

Тв.: На службе народа. М., 1971.

МЕРЕ́Я — малюнок на шкірі, утворений на поверхні *дерми*, після видалення *епідермісу*. Шкіра різних видів тварин має характерну для кожного з них М. Штучна М. може бути нанесена на шкіру тисненням на прасувально-мерейних машинах або пресах.

МЕ́РЗЕБУРГ — місто в центр. частині НДР, в окрузі Галле. Річковий порт на р. Зале. Залізнична станція. 52,1 тис. ж. (1978). Розвинуті машинобудування, металург. (виробн. алюм. прокату), хім., буд. матеріалів, паперова пром-сть. В околицях М.— добування і переробка бурого вугілля. Вища тех. школа хімії. Архіт. пам'ятки 11—16 ст.

МЕРЗЛИ́КІН Микола Іванович (н. 1.IX 1936, Київ) — укр. рад. режисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1979). Член КПРС з 1978. В 1964 закінчив Київ. ін-т театр. мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Працював режисером Донец. рос. драм. театру (м. Жданов, 1964—65), студії кіноактора Київ. кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка (1970—74), 1967—74 — режисером, з 1978 — гол. режисер *Київського театру юного глядача* ім. Ленінського комсомолу. Вистави: «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Планета сподівань» О. Коломійця, «Чортів млин» І. Штока, «Барабанщиця» А. Салинського, «Любов, джаз та чорт» Ю. Грушаса та ін.

МЕ́РЗЛОТОЗНА́ВСТВО — наука про мерзлі гірські породи. Див. *Геокріологія*.

МЕРИДІА́Н ГЕОГРАФІ́ЧНИЙ, меридіан земний (від лат. meridianus — полуденний) — уявна лінія на поверхні землі, всі точки якої мають однакову геогр. *довготу*. Утворюється при перетині поверхні земної кулі площиною, що проходить через будь-яку точку земної поверхні й вісь обертання Землі. Див. також *Координати географічні*.

МЕРИДІА́Н МАГНІ́ТНИЙ — лінія, яка є проекцією силової лінії *магнітного поля Землі* на земну поверхню. Напрям стрілки компаса в кожному пункті Землі збігається з М. м. Усі М. м., що являють собою складні криві, сходяться у Пн. та Пд. *магнітних полюсах* Землі. Площиною М. м. є вертикальна площина, що проходить через пункт, у якому перебуває спостерігач. Вона містить вектор напруженості геомагн. поля в цьому пункті. Кут між площиною М. м. і площиною *меридіана географічного* в даній точці земної поверхні наз. магн. схиленням.

МЕРИДІА́Н НЕБЕ́СНИЙ — велике коло *небесної сфери*, що проходить через *полюси світу* й *зеніт*. Перетинає матем. *горизонт* у точках півночі й півдня.

МЕРИДІА́ННИЙ КРУГ — астрономічний інструмент для визначення точних *координат небесних* світил. Складається з зорової труби, скріпленої з горизонтальною віссю, на яку насаджено круг з поділками. Один кінець труби закінчується об'єктивом, на другому встановлено реєструючий *мікрометр* з окуляром. Горизонтальна вісь М. к. встановлюється на масивних стовпах у напрямі схід — захід, в результаті чого оптична вісь *телескопа* обертається у площині *меридіана небесного*. Для відліку на стовпах встановлюються барабани з мікроскоп-мікрометрами або автом. фотокамерами. Момент проходження світила через меридіан, який фіксується за допомогою хронографа, дає можливість обчислити *пряме сходження* світила. За зенітною віддаллю світила в меридіані, виміряною за допомогою круга, одержують другу координату — *схилення*. М. к. винайшов в 17 ст. О. К. *Ремер*. В останні роки створено М. к. з широким застосуванням автоматики, а також М. к. інших, оригінальних конструкцій. Точність визначення координат за допомогою М. к. становить 0, 2″ — 0, 3″.

М. Я. Чернега.

МЕРИНО́СИ (від ісп. merinos) — породи *тонкорунних овець* з білою однорідною вовною, що складається з пухових дуже звивистих вовнинок. Руно штапельної будови, вовна тониною 60—80 якості, довж. 6—10 см. У тварин шкіра тонка, на шиї і стегнах збирається в характерні для М. складки-бриж. Походять від овець з країн Передньої Азії. Згодом М. поширились у країнах Європи (особливо в Іспанії), звідки були завезені в Америку і Австралію (в останній їх найбільше поголів'я, т. з. *австралійський меринос*). В Росію завезені на поч. 19 ст., де їх розводили на Пд. України, Пн. Кавказі і частково в Сибіру. Рад. вівчарями виведено нові високопродуктивні породи М.: алтайську, *азербайджанського гірського мериноса, асканійську породу овець*, грозненську, кавказьку, *казахського архаромериноса*, сальську, ставропольську, *радянського мериноса* та ін. Настриг вовни з баранів 8—12 кг, рекордний 31,7 кг (асканійська порода), з маток 4—6 кг. М. широко використовують для поліпшення вовнової продуктивності *грубововнних овець*.

МЕРИСТЕ́МА (від грец. μεριστός — подільний), твірна тканина — тканина рослин, з якої утворюються всі постійні тканини рослинного організму. М. складається з досить дрібних тонкостінних клітин, які щільно прилягають одна до одної, виповнені *протопластом* і мають порівняно велике ядро. Клітини М. відзначаються високою метаболічною (див. *Метаболізм*) активністю. Осн. функцією М. є утворення нових клітин шляхом поділу. При цьому одна з дочірніх клітин залишається меристематичною, а друга перетворюється на клітину якоїсь ін. постійної тканини рослин. За походженням розрізняють первинні М., що утворюються безпосередньо з тканин зародка (напр., *камбій*), і вторинні М., що утворюються з клітин постійних тканин (напр., *фелоген*). За характером розташування М. в рослинах їх поділяють на верхівкові, або апікальні (конус наростання), вставні, або інтеркалярні (М., розташовані між ділянками постійних тканин вздовж осі органа рослини, напр. при основі *міжвузля* у багатьох злаків), і бічні, або латеральні (камбій, фелоген).

МЕ́РІ БЕРД ЗЕМЛЯ́ — частина Зх. Антарктиди між *Росса шельфовим льодовиком* та *Елсуерта Землею*. Являє собою льодовикове плато заввишки до 1500 м. На Пн., поблизу узбережжя,— гірські хребти з окремими вершинами заввишки понад 4000 м. Грубизна льоду 1000—2000 м, на окремих ділянках — понад 4000 м. У 1957—72 на М. Б. З. діяла наук. станція США. В 1972 зх. частину узбережжя досліджувала 17-а рад. антарктична експедиція. М. Б. З. відкрила 1929 амер. експедиція Р. *Берда*.

МЕ́РІДА — місто на Пд. Сх. Мексіки, адм. ц. штату Юкатан. Розташована на п-ові Юкатан. Вузол з-ць і автомоб. шляхів, аеропорт міжнар. значення. 244,7 тис. ж. (1976). Центр одного з найбільших у світі районів по виробн. хенікену (грубого волокна). Металообробка. Канатні підприємства. Виробн. сигарет, олії борошна. Ун-т. Археол. та істор. музей Юкатану. Архіт. пам'ятки 16—18 ст. Туризм. Місто засн. 1542.

Б. Меретин. Брама собору св. Юра у Львові 1745—70.

МЕ́РІЛЕНД — штат на Пн. Сх. США. Розташований гол. чин. на узбережжі Чесапікської зат. Атлантичного ок. Площа 27,4 тис. км². Нас. 4,1 млн. чол. (1974). Адм. ц.— м. Аннаполіс. Сх. частину території займає узбережна низовина, центр.— плато Підмонт, на Зх.— гори *Аппалачі*. Схили гір вкриті лісами. Провідні галузі пром-сті — чорна металургія (поблизу Балтімора працює один з найбільших металург. з-дів країни) і машинобудування (у т. ч. суднобудування, авіаракетне, радіоелектронне). Розвинуті також хім., нафтопереробна, швейна, харч. (переважно овоче- і рибоконсервна) пром-сть, виробн. металоконструкцій. Гол. пром. центр — м. Балтімор. У с. г. переважає тваринництво м'ясо-мол. напряму та овочівництво. Вирощують тютюн. Рибальство, вилов креветок, устриць.

МЕРІМЕ́ (Mérimée) Проспер (28. IX 1803, Париж — 23.IX 1870, Канн) — франц. письменник, член Франц. академії (з 1844). Перша книга М.— зб. п'єс «Театр Клари Гасуль» (1825). Зб. «Гусла» (1827) опублікував начебто як переклади іллірійських нар. пісень. Деякі з них переклав О. Пушкін. В драмі «Жакерія» (1828) відтворив події сел. повстання 14 ст. Кращі твори М.— істор. роман «Хроніка царювання Карла IX» (1829), реалістичні новели «Таманго», «Матео Фальконе» (обидві — 1829), «Кармен» (1845; на її сюжет Ж. Бізе написав однойменну оперу) та позначені критичним ставленням до життя бурж. Франції «Етруська ваза» (1830), «Подвійна помилка» (1833), «Арсена Гійо» (1844). Новела «Локіс» (1869) свідчить про інтерес М. до литов. фольклору. Автор багатьох досліджень з історії, археології та історії мистецтв. Пропагував рос. л-ру у Франції, писав статті про О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Тургенєва, перекладав їхні твори. Виявляв значний інтерес до історії та культури укр. народу (нарис «Козаки України та їхні останні отамани», 1854; дослідження «Богдан Хмельницький», 1863, тощо). Твори М. укр. мовою перекладали І. Рильський, М. Рудницький, М. Терещенко та ін. «Жакерію» ставив театр «Березіль».

Тв.: Укр. перекл.— Твори, т. 1. К., 1940; Жакерія. Х.— Одеса, 1936; Жінка-диявол, або Спокуса святого Антонія. К., 1957; Карета святих дарів. К., 1958; Випадок. К., 1959; Рай і пекло. К., 1959; Таманго.— Матео Фальконе.— Етруська ваза.— Новели. Львів, 1966; Рос. перекл.— Собрание сочинений, т. 1—6. М., 1963; Новеллы. М., 1978.

Літ.: Ранцова О., Лозинський І. Україна в творчій спадщині П. Меріме. «Всесвіт», 1961, № 8; Янковский Ю. З. Проспер Меріме. К., 1976; Паевская А. В., Данченко В. Т. Проспер Мериме. Библиография русских переводов и критической литературы на русском языке. 1928—1967. М., 1968.

А. А. Розанова.

МЕ́РІНГ (Mehring) Франц (27.II 1846, м. Шлаве, тепер м. Славно, ПНР — 29.I 1919, Берлін) — діяч нім. робітн. руху, філософ, історик, публіцист, літ. критик. Здобув освіту в Лейпцігському та Берлін. ун-тах (1866—70), доктор філософії (з 1882). В 1891 вступив до С.-д. партії Німеччини. Один з теоретиків лівого крила нім. с.-д. В 1902—07 — гол. редактор «Лейпцігер фольксцайтунг» («Лейпцігська народна газета»). Підготував до видання значну частину наук. спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса. Вітав революцію 1905—07 в Росії. Під час 1-ї світ. війни — інтернаціоналіст. Брав участь у заснуванні «*Спартака союзу*». В 1916 — в ув'язненні. В 1917 обраний членом Палати депутатів (парламенту) Пруссії. Виступав на захист Рад. Росії, пропагував ідеї Великої Жовтн. соціалістич. революції. Один із засновників КП Німеччини (1918).

Тв.: Укр. перекл.— Карл Маркс. Історія його життя. К.—Х., 1931; Філософсько-соціологічні нариси. Х. — К., 1933; Етюди на літературно-естетичні теми. Х.— К., 1930; Рос. перекл.— Очерки по истории войн и военного искусства. М., 1956; Карл Маркс. М., 1957; Литературно-критические статьи. М.— Л., 1964.

Літ.: Слуцкий А. Г. Франц Мерінг. М., 1979.

МЕ́РІНГ Фрідріх Фрідріхович [10.III 1822, м. Дона у Саксонії — 19 (31).X 1887, Київ] — вітчизняний терапевт і гігієніст, професор (з 1857). Закінчив Лейпцігський ун-т (1845). Переїхавши до Росії, М. працював лікарем у Полтав. та Черніг. губ.; з 1853 викладав у Київ. ун-ті. В 1856 М. перебував у пд. армії, де вивчав тифозну епідемію, пізніше брав участь в боротьбі з епідемією тифу в Києві. М.— автор ряду наук. праць, серед яких «Курс лекцій з гігієни» та «Курс клінічних лекцій».

МЕРКАНТИЛІ́ЗМ (англ. mercantilism, від італ. mercante — торговець, купець) — 1) Економічна політика держави в період *первісного нагромадження капіталу*, яка виражала інтереси торгової буржуазії і сприяла розвитку торгівлі та промисловості шляхом прискореного нагромадження капіталів, стимулювання зовн. торгівлі, колоніальних пограбувань тощо. 2) Перша школа буржуазної *політичної економії*, що теоретично обгрунтувала *протекціонізм*. Меркантилісти ототожнювали багатства нації з *грошима* і вважали джерелом його сферу обігу, насамперед зовнішню торгівлю. Тому меркантилістська політика була спрямована на нагромадження золота й срібла в країні шляхом обмеження вивозу їх і збільшення вивозу товарів. М. у своєму розвитку пройшов два етапи — ранній і пізній. Раннього М., або, за виразом К. Маркса, монетарній системі (остання третина 15 — серед. 16 ст.), відповідала теорія грош. балансу, за якою гол. завданням екон. політики д-ви є всіляке збільшення грош. багатства; пізньому М., або мануфактурній системі (2-а пол. 17 — 1-а пол. 18 ст.),— теорія активного торг. балансу, тобто максимальне переважання вивозу товарів над ввезенням. Представники — У. Стаффорд, Т. Мен, Ч. Давенант (Великобританія), Г. Скаруффі, А. Серра, Де Сантіс (Італія), А. Монкретьєн (Франція), А. Л. Ордин-Нащокін, І. Т. Посошков (Росія). Умови виникнення, етапи розвитку і осн. положення М. всебічно розкрив К. Маркс (див. Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 25, ч. 1). З розвитком капіталізму М. вичерпав себе. Виникла *класична буржуазна політична економія*, яка перенесла дослідження в сферу виробництва і теоретично обгрунтувала свободу госп. діяльності (див. *Фритредерство*, *Фізіократи*).

П. М. Леоненко.

МЕРКАПТА́НИ (від лат. mercurium captans — той, що зв'язує ртуть), тіоспирти, тіоли — клас органічних сполук, сірчистих аналогів *спиртів* загальної формули R — SH, де R — вуглеводневий радикал (напр., $-CH_3$, $-C_2H_5$). Леткі речовини з характерним неприємним запахом; т-ра кипіння перших 6 членів *гомологічного ряду* значно нижча, ніж у відповідних спиртів у зв'язку з відсутністю асоціації між молекулами. М. мають слабкі кислотні властивості (але сильніші, ніж у спиртів) й легко утворюють малорозчинні солі — меркаптиди. У природі М. є в сирій нафті і продуктах *гниття* білків. Застосовують у тонкому органічному синтезі, для надання запаху природному газу, щоб виявити його втрати при використанні тощо.

В. О. Ковтуненко.

МЕ́РКЕЛ (Меркеліс) Гарліб [21.X (1.XI) 1769, Ледурга, тепер Лімбазького р-ну Латв. РСР — 27.IV (9.V) 1850, миза (маєток) Катлакалн поблизу Риги] — латис. просвітитель, письменник. За національністю німець. Автор книги «Латиші» (видано 1797 у Лейпцігу нім. мовою), ряду ін. творів. М. викривав кріпосників і церковників, осуджував засилля в Прибалтиці нім. поміщиків, відстоював право латишів на самостійний розвиток.

МЕРКУ́ЛОВ Іван Йосипович [н. 19.VI (1.VII) 1897, с. Кошибеєво Слатомського повіту, тепер Рязанської обл.] — укр. рад. офтальмолог, чл.-кор. АМН СРСР (з 1946), засл. діяч науки УРСР (з 1954). В 1921 закінчив Харків. мед. ін-т. З 1925 працював у мед. закладах Харкова; в 1946—65 — директор Харків. н.-д. ін-ту офтальмології ім. Л. Л. Гіршмана, з 1965 — зав. відділом цього ін-ту. Праці М. присвячені проблемам нейроофтальмології, злоякісним пухлинам очей, новим методам діагностики і лікування очних хвороб.

М. К. Бородій.

МЕРКУ́Р'ЄВ Василь Васильович [24.III (6.IV) 1904, м. Остров, тепер Псковської обл.— 12.V 1978, Ленінград] — російський радянський актор, нар. арт. СРСР (з 1960). Член КПРС з 1948. В 1926 закінчив Ін-т сценічного мист. в Ленінграді. Учень Л. *Вів'єна*. В 1928—37 працював у Ленінгр. театрі акторської майстерності, з 1937 — в Ленінградському театрі драми ім. О. С. Пушкіна. Ролі: Фамусов («Лихо з розуму» Грибоєдова), Грознов («Правда добре, а щастя краще» О. Островського), Часник («В степах України» Корнійчука). З 1926 знімався в кінофільмах «Повість про справжню людину», «Донецькі шахтарі», «Летять журавлі» та ін. З 1932 викладав у Ленінгр. ін-ті театру, музики і кінематографії (професор —

Франц Мерінг.

В. В. Меркур'єв.

Меркурій. Статуя роботи Джованні да Болонья. Бронза. Близько 1554. Музей Каподімонте. Неаполь.

з 1950). Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Трудового Червоного Прапора. Держ. премія СРСР, 1947, 1949, 1952.

МЕРКУ́РІЙ (Mercurius) — у римській міфології бог торгівлі, покровитель купців і мандрівників. Його ототожнювали з грец. богом *Гермесом*.

МЕРКУ́РІЙ — найближча до Сонця й найменша з великих планет *Сонячної системи*, астр. знак ☿. Велика піввісь *орбіти* дорівнює 0,387 *астрономічної одиниці* (57,9 млн. км), *ексцентриситет* 0,206, нахил площини орбіти до площини *екліптики* 7°. М. обертається навколо *Сонця* за 87,97 доби, а навколо своєї осі — за 58,7 доби. Серед. швидкість руху М. по орбіті 47,9 км/с. Нахил площини екватора до площини орбіти менший за 1°, тому на М. практично немає пір року. Екваторіальний радіус М. 2439 км, маса становить $3,3 \cdot 10^{25}$ кг (5,51% від маси Землі). Серед. густина 5,44 г/см³, прискорення сили тяжіння на екваторі 368 см/с², друга *космічна швидкість* 4,3 км/с. Природних супутників немає. М. спостерігають на небі недалеко від Сонця увечері відразу після заходу і вранці перед сходом Сонця. При спостереженнях в елонгації (див. *Елонгації небесних світил*) М. має блиск від — 0,3 до +0,6 *зоряної величини*. Атмосфера М. дуже розріджена (тиск біля поверхні бл. $2 \cdot 10^{-12}$ атм), складається з гелію і водню, що їх безперервно постачає *сонячний вітер* (водню приблизно в 50 раз менше, ніж гелію). Ін. газів не виявлено. Поверхня М. складається з дрібнодисперсного матеріалу в дуже роздрібненому стані. Вона цілком покрита ударними кратерами (мал.) і дуже схожа на материки *Місяця*. Ділянок, аналогічних місяцевим морям, на М. практично нема. Лише в районі *термінатора* виявлено гігантський басейн діаметром 1300 км — Море Спеки. Макс. перепади висот на М. не перевищують 7 км. На М. спостерігаються й т. з. ескарпи — обриви висотою 1—3 км й довжиною в сотні км, що свідчать про стиск поверхні планети. Багато кратерів, навіть невеликих, мають центр. гірки; виявлено стародавні лавові потоки. Т-ра поверхні в точці під Сонцем на мінім. відалі від Сонця досягає +430° С, нічні температури досягають — 180° С, однак на глибині кількох дм т-ра не залежить від часу доби і становить +70—90° С. Вважають, що у М. є масивне залізне ядро, що займає бл. 50% об'єму планети. Вік поверхні за непрямими оцінками бл. $4 \cdot 10^9$ років, як і у Місяця. Дослідження М. проводили за допомогою космічного апарата «Марінер-10» (див. *«Марінер»*), а також використовуючи радіоастр. методи та радіолокацію.

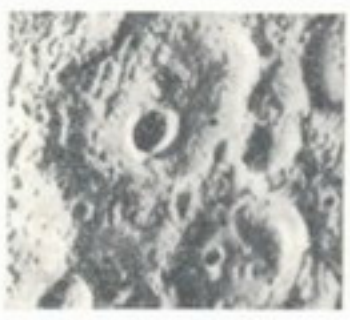

Меркурій. Вгорі — половина західної півкулі Меркурія; внизу — ділянка поверхні Меркурія. Фотографії одержано з космічного апарата «Марінер-10»

Літ.: Космохимия Луны и планет. М., 1975; Крупенко Н. Н. Радиофизические исследования Луны и планет. М., 1976; Ксанфомалити Л. В. Планеты, открытые заново. М., 1978; Аллен К. У. Астрофизические величины. Пер. с англ. М., 1977.

М. М. Євсюков.

«МЕРКУ́РІЙ» — назва амер. одномісних *космічних кораблів* (КК) для польотів по навколоземній орбіті, а також програми їх розробки і запусків. КК «М.» мали форму зрізаного конуса з діаметрами 1,8 м та 0,66 м і висотою 2,9 м; маса — бл. 1,4 т. Посадка КК передбачалась лише на воду — в океан. Астронавт перебував у кабіні КК (капсулі) в скафандрі: корабель мав ручне й автом. управління. На КК «М.» здійснено перші суборбітальні (по балістичній траєкторії) польоти А. *Шепарда* (5.V 1961) і В. *Гріссома* (21.VII 1961) тривалістю відповідно 15 і 16 хв. Перший орбітальний політ амер. астронавта Дж. *Гленна* (тривалістю 4 год. 56 хв.) здійснено на «М.-Френдшіп-7» 20.II 1962 більш як через 10 міс. після польоту Ю. О. *Гагаріна*. На КК «М.» здійснили орбітальні польоти М. *Карпентер* («М.-Аврора-7», 24.V 1962), У. *Ширра* («М.-Сигма-7», 3.X 1962) і Г. *Купер* («М.-Фрейт-7», 15—17.V 1963).

В. Р. Денисов.

МЕРКУ́РОВ Сергій Дмитрович [26.X (7.XI) 1881, Александрополь, тепер Ленінакан Вірм. РСР — 8.VI 1952, Москва] — рос. рад. скульптор, нар. художник СРСР (з 1943), дійсний член АМ СРСР (з 1947). Член КПРС з 1945. В 1901—02 навчався в Київ. політехнічному ін-ті, 1902—05 — в мюнхенській АМ. З ранніх творів М. найвідоміші — пам'ятники Л. Толстому (1911—13, споруджений 1928) і Ф. Достоєвському (1911—13, споруджений 1918) — в Москві. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції М. брав участь у здійсненні ленінського плану *монументальної пропаганди*. Учасник конкурсу на проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові для Харкова (в співавт. з Ф. Кричевським, 1933). М.— автор пам'ятників: К. Марксу (1921) в Симбірську, К. Тімірязєву (1922—23) в Москві. Багато творів присвятив образові В. І. Леніна (скульптурна група «Смерть вождя», 1927—47, встановлена 1958 в Горках Ленінських; статуї для пам'ятників В. І. Леніну в Києві, Львові, Єревані, Калініні та ін.; статуя В. І. Леніна для залу засідань Верховної Ради СРСР, 1939, та ін.). М. також автор пам'ятників С. Г. Шаумяну (1931) в Єревані, Ф. Е. Дзержинському (1937) у Волгограді; 1948 — в Дзержинську; горельєф «Розстріл 26 бакинських комісарів» (1924—46, встановлений 1958 в Баку); портретів К. Е. Ціолковського (1932), О. М. Толстого (1945), М. І. Калініна (1947); пам'ятників-бюстів ряду держ. і політ. діячів Рад. країни, які встановлені на Красній площі біля Кремлівської стіни. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами і медалями. Держ. премія СРСР, 1941, 1951. Іл. див. також до ст. *Вірменська РСР*, т. 2, с. 311.

Тв.: Записки скульптора. М., 1953.
Літ.: Сергей Дмитриевич Меркуров. Альбом. М., 1958

МЕ́РЛО, Мерля, Мерла — річка в Харків. і Полтав. областях УРСР, ліва притока Ворскли (бас. Дніпра). Довж. 116 км площа бас. 2030 км². Бере початок на Середньоросійській височині. Живлення дощове й снігове. Використовують для водопостачання, зрошування. На М.— м. Богодухів.

МЕРЛО́-ПОНТІ (Merleau-Ponty) Моріс (14.III 1908, Рошфор-сюр-Мер — 4.V 1961, Париж) — франц. філософ-ідеаліст, представник *феноменології* та *екзистенціалізму*. Буття людини, згідно з М.-П., реалізується в діалозі суб'єкта зі світом. Гол. завданням мислення є виявлення первинної реальності — т. з. «феноменологічного поля» як цілісного первісного і «нейтрального» сприйняття, що виступає як дооб'єктивний та досуб'єктивний досвід, у якому *суб'єкт і об'єкт* злиті воєдино. Претендуючи на подолання протиставлення буття і свідомості, М.-П. намагався стати над матеріалізмом та ідеалізмом, що привело його до *суб'єктивного ідеалізму*. *Суб'єктивізм* і *солілсизм* у поглядах М.-П. на історію ведуть до заперечення можливості розроблення наук. теорії суспільного розвитку.

Л. К. Куличенко.

МЕРЛУ́ШКА — шкурка ягнят віком до двох тижнів грубововняної (крім смушкової) породи овець. Волосяний покрив М. має вигляд різних за розмірами валькуватих, бобоподібних або кільчастих завитків, що переходять у гладенький волос. Якість М. нижча, ніж *каракулю*. З мерлушки виготовляють головні убори, комірі тощо.

МЕРЛЬ (Merle) Робер Жан Жорж (29.VIII 1908, Тебесса, Алжір) — франц. письменник. Член Франц. компартії з 1974. В романах «Уїкенд на Південному березі» (1949), «Смерть — моє ремесло» (1953), «Острів» (1962) порушив питання відповідальності людини перед суспільством. Романи-попередження «Тварина, обдарована розумом» (1967), «Мальвіль» (1972) застерігають людство від загрози ядерної війни. В центрі романів «За склом» (1970), «Чоловіки під охороною» (1974), «Мадрапур» (1976) — актуальні суспільно-політ. і моральні проблеми сучасності. Істор. дилогія «Доля Франції» (1977), «В наші юні роки» (1979) — про реліг. боротьбу в 16 ст. у Франції.

Тв.: Укр. перекл.— Тварина, обдарована розумом. К., 1971; Острів. К., 1976; Уїкенд на Південному березі. К., 1977; Смерть — моє ремесло. К., 1979; Мальвіль. К., 1980; Рос. перекл.— Разумное животное. М., 1969; За стеклом. М., 1972; Мальвиль. М., 1977.

В. І. Пащенко.

МЕРОВІ́НГИ (лат. Merovingi) — перша королівська династія у *Франкській державі* (кін. 5 ст.— 751). Названа за ім'ям напівлегендарного засновника роду — Меровея. За правління М. зароджувалися феод. відносини. Осн. представники: *Хлодвіг I* (481—511), Хільперік I (561—584), Хлотар II (584—629) та Дагоберт I (629—639). З серед. 7 ст. втратили реальну владу, яка перейшла до *майордомів*. Останнього короля М. Хільдеріка III 751 позбавив влади *Піпін Короткий*.

МЕРОВІ́НГСЬКЕ МИСТЕ́ЦТВО — умовна назва мистецтва кількох областей Франції, об'єднаних у 5—8 ст. династією *Меровінгів*. У М. м. антична традиція поєднувалася з рисами ранньофеод. мис-

тецтва. Архіт. споруди цього часу — переважно *баптистерії* (в Пуатьє, 4—7 ст.), *крипти* (напр., Сен-Лоран у Греноблі, кін. 8 ст.) й церкви у вигляді базилік (церква Сен-Дені, 7—8 ст.). Декоративно-ужиткове мист. представлене рельєфами з каменю та обпаленої глини, якими прикрашали саркофаги і церк. мури. Високого рівня досягла й обробка металів (золота оправа меча з гробниці Хільдеріка, 5 ст.). Збереглося кілька рукописів («Луксейльський лекціонарій», бл. 700; «Геллонський сакраментарій», «Гомілій Григорія Великого», обидва — 8 ст.), оздоблених орнаментальними зображеннями. У 8 ст. на зміну М. м. прийшло мист. *«Каролінгського відродження»*.

МЕРОМО́РФНІ ФУ́НКЦІЇ (від грец. μέρος — частина, частка і μορφή — вигляд, форма) — *аналітичні функції*, які можна подати у вигляді частки двох цілих функцій, тобто частки сум двох всюди збіжних числових *рядів*. *Особливі точки* М. ф. можуть бути тільки полюсами. М. ф. є *гамма-функція*, *еліптичні функції*, *раціональні функції*, *тригонометричні функції* тощо.

МЕРОСТО́МОВІ, меростомати (Merostomata) — клас тварин типу *членистоногих*. Довж. тіла сучас. видів до 90 см, вимерлих — до 2 м. Тіло вкрите хітиновим панцирем і поділене на 2 відділи: головогрудь й черевце, що закінчується довгим хвостовим відростком. Головогрудь з 6 парами кінцівок, які виконують функції пересування, захоплювання і подрібнення їжі. Черевце почленоване або суцільне з 6 парами плавальних ніжок, з них 5 останніх мають зябра. По боках головогрудного панцира міститься пара складних очей, на спинній стороні — пара простих очей. М. поширені в морях теплого поясу. Клас включає 2 ряди: *мечохвости* — дуже давня вимираюча група тварин та ракоскорпіони, або велетенські щитні,— повністю вимерлі в кінці палеозою тварини.

МЕРСЕРИЗА́ЦІЯ — 1) Обробка *целюлози* концентрованими розчинами їдкого натру при т-рі 15—55° С; одна з стадій виготовлення *віскози* та ін. похідних целюлози. Для М. застосовують установки періодичної (ванни-преси) або безперервної дії, в яких целюлозу просочують їдким натром, а потім (в разі потреби) віджимають. 2) Обробка бавовняних тканин або ін. целюлозних волокнистих матеріалів концентрованими розчинами їдкого натру звичайно при т-рі 15—18° С. Збільшує міцність матеріалу, надає йому блиску. До того ж такий матеріал легше фарбується, краще вбирає вологу. М. провадять на спеціальних (мерсеризаційних) машинах, де матеріал просочують їдким натром, після чого віджимають і промивають. Назва — від імені англ. винахідника Дж. Мерсера (1791—1866).

МЕРСІ́Н, Ічель — місто на Пд. Туреччини, адм. ц. ілу (області) Ічель. Порт на березі Мерсінської зат. Середземного м., залізнична станція. 152 тис. ж. (1975). Розвинуті машинобудування (складання вантажних автомобілів, комбайнів), хім. (виробн. мінеральних добрив), нафтопереробна, силікатно-керамічна, текст., харч. (у т. ч. борошномельна) промисловість.

МЕ́РСІСАЙД, Мерсейсайд — *конурбація* у Великобританії. Складається з міст, розташованих на обох берегах естуарія р. Мерсі. 1,6 млн. ж. (1976). Гол. центр і мор. порт — м. *Ліверпуль*. Провідні галузі пром-сті — кольорова металургія, судно-, автомобілебудування, електротех., хім., харч. (у т. ч. цукр., борошномельна).

МЕРСЬЄ (Mercier) Луї Себастьєн (6.VI 1740, Париж — 25.IV 1814, там же) — франц. письменник. Перший значний худож. твір М.— повість «Історія Ізербена, арабського поета» (напис. 1766). На філос. романі «Дикун» (1767), романі-утопії «2440-й рік» (1770) позначився вплив ідей Ж. Ж. *Руссо*. В п'єсах «Дезертир» (1770), «Незаможний» (1772), «Суддя» (1774), «Візок оцтовика» (1775) порушував актуальні соціальні проблеми. В істор. п'єсах відбито важливі політ. події. В багатотомній зб. нарисів «Картини Парижа» (1781—88) відобразив побут і звичаї парижан. Автор кн. «Про Ж. Ж. Руссо, одного з головних письменників, які підготували революцію» (1791), трактату «Про театр...» (1773). Велику французьку революцію зустрів захоплено, але якобінцям не симпатизував.

Т. Т. Духовний.

МЕ́РТВА ГОЛОВА́ (Acherontia atropos) — метелик род. *бражникових*. Довж. тіла до 6 см, розмах крил до 13 см. Передні крила чорні з темно-жовтим малюнком, задні — жовті з двома чорними поперечними смугами. На спині жовтий малюнок, схожий на череп (звідси й назва). Гусениця (довж. до 15 см) живиться листям, гол. чин. пасльонових, у т. ч. картоплі. М. г. поширений у країнах Середземномор'я; в СРСР — у середній смузі, на Україні, Пн. Кавказі й у Закавказзі. Як рідкісний вид включений до *Червоної книги* Української РСР. Іл. с. 466.

«МЕ́РТВА ПЕТЛЯ» в авіації — те саме, що й *Нестерова петля*.

МЕ́РТВА ТО́ЧКА — крайнє положення поршня в *поршневій машині*, при якому швидкість його руху дорівнює нулеві, а напрям руху змінюється на протилежний. Розрізняють верхню М. т., коли поршень перебуває на найбільшій віддалі від вала (напр., *колінчастого вала*), і нижню М. т.— при найменшій віддалі. Термін «мертва точка» вживають і на означення відповідних положень ін. тіл.

МЕ́РТВЕ МО́РЕ, Бахр-Лут — безстічне солоне озеро в межах Йорданії та Ізраїлю. Лежить у глибокій тектонічній западині Гхор, на 395 м нижче від р. м. (найглибша депресія на суходолі Землі). Довж. 76 км, шир. до 17 км, площа 1050 км², глиб. до 356 м. В озеро впадає р. Йордан. Через відсутність стоку, велике випаровування і незначні опади (100 мм на рік) має велику солоність — 270‰, макс.— 310‰ (майже в 9—10 раз більша за пересічну солоність води у Світовому океані). З солей переважають MgCl, NaCl, KCl, MgBr. Органічного життя в М. м. немає (за винятком бактерій). Поблизу озера — поклади нафти, асфальту.

МЕ́РТВІ МО́ВИ — мови, які перестали бути засобом усного спілкування і зберігаються в пам'ятках давнього письменства (напр., *санскрит*, давньогрецька, старослов'ян. та ін. мови). Іноді мова, вийшовши з широкого вжитку, використовується вузьким колом людей (напр., *латинська мова* існує як офіц. мова католицької церкви, використовується і в багатьох галузях науки — в біології, медицині тощо). Визначення деяких мов як мертвих є відносним, бо вони продовжують існувати в сучас. мовах, що розвинулися на їхній основі (так, на основі лат. мови, точніше «народної латині», розвинулися сучас. *романські мови*). Дійсно мертвими є мови, що вийшли з ужитку і перестали далі розвиватися (напр., прусська, континентальні кельтські). Багато М. м. стало набутком науки з відкриттям і дешифруванням їх писемних пам'яток (див. *Дешифрування писемності*).

Б. М. Задорожний.

МЕРТВОВО́Д, Мертвовід — річка в Кіровогр. та Микол. областях УРСР, ліва притока *Південного Бугу*. Довж. 144 км, площа бас. 1820 км². Живлення переважно снігове та грунтове. Використовують для потреб с. г. При впадінні М. у Південний Буг — м. Вознесенськ.

МЕ́РТВОГО МО́РЯ РУКО́ПИСИ — спільна назва фрагментів стародавніх рукописів, написаних давньоєвр., арамейською та ін. мовами, що знайдені на пн.-зх. узбережжі Мертвого моря 1947—65 (в печерах Ваді-Кумран, Іудейської пустелі, фортеці Масада). Ймовірно належали поселенню іудейської секти *ессеїв*. Більша частина М. м. р., за археологічними даними, датується 2 ст. до н. е.— 2 ст. н. е. М. м. р. містять доканонічні списки окремих книг *Старого завіту*, твори ідеологів секти, листування і записки керівника повстання проти Риму *Бар-Кохби* та ін. Документи свідчать про наявність у членів секти спільної власності, обов'язкової спільної праці і спільних трапез. У М. м. р. викладено ідеологію нар. мас Іудеї, де панували *месіанізм* та есхатологічні настрої (див. *Есхатологія*), розповідається про «вчителя праведності», що має спорід-

С. Д. Меркуров.

С. Д. Меркуров. Пам'ятник К. А. Тімірязєву в Москві. Граніт. 1923.

Меровінгське мистецтво. 1. Мініатюра з «Геллонського сакраментарія», 8 ст. Національна бібліотека. Париж. 2. Саркофаг з Муассака. Камінь. 5—6 ст. 3. Баптистерій у місті Пуатьє. 7 ст.

Мертва голова.

нені риси з образом Ісуса Христа. Ідеї секти вплинули на формування первісного *християнства*. Переважну більшість М. м. р. не опубліковано, вони належать Ватікану та Єрусалимській університетській б-ці. Видання текстів здійснює спеціально створений міжнар. комітет. Вивчає М. м. р. нова галузь історико-філол. науки — кумранознавство.

Літ.: Ковалев С. И., Кубланов М. М. Находки в Иудейской пустыне. М., 1964; Тексты Кумрана, в. 1. Пер. с древнеевр. и арамейск. М., 1971.

В. К. Танчер.

МЕРТВОЇДОВІ (Silphidae) — родина *жуків*. Довж. тіла 4—40 мм. Лапки 5-членикові, вусики булавовидні, надкрила часто вкорочені. Личинки темні, плескаті, видовжені, зовні схожі на *стоніг*. Понад 500 видів, пошир. в усіх частинах світу, крім Антарктики; в СРСР — бл. 80, в т. ч. в УРСР — понад 30. М. живляться падлом, напр. мертвоїд ребристий (Silpha carinata) і *могильщики* — трупоїди; деякі хижаки, напр. чотирикрапковий мертвоїд (Xylodrepa quadripunctata), знищують шкідливу гусінь деяких метеликів, у т. ч. *золотогузки*; окремі рослиноїдні, напр. матовий мертвоїд (Aclypea undata), ушкоджують буряки, капусту та деякі ін. с.-г. культури.

І. К. Загайкевич.

МЕРТВОНАРО́ДЖУВАНІСТЬ — народження мертвого плода завдовжки не менше як 35 см і масою не менше як 1 кг після 28 тижнів *вагітності*. Розрізняють антенатальну (до настання родової діяльності) та інтранатальну (під час *пологів*; див. *Асфіксія*) М. Зумовлюється М. *інфекційними хворобами* вагітної, *токсикозами вагітності*, патологією пологів, аномаліями плода тощо. Профілактика М. полягає в охороні здоров'я жінки (особливо вагітної), своєчасному виявленні й лікуванні патології вагітності і пологів.

МЕ́РТКЕ (Mertke) Едуард (17.VI 1833, Рига — 25.IX 1895, Кельн) — нім. піаніст, композитор і муз. педагог. Виступав з концертами в Росії й Німеччині. З 1869 — професор консерваторії в Кельні. Автор опер «Ліза, або Мова серцець» (1872), «Резі фон Гемзенштайг» і «Кирило з Солуні» (пост. посмертно в Росії), кантат, пісень, фп. творів. З голосу Марка Вовчка записав мелодії 210 укр. нар. пісень. Із запланованих до видання 8 випусків «Двісті українських пісень. Співи і слова зібрав Марко Вовчок. У ноти завів Едуард Мертке» опубліковано перший (25 пісень, Лейпціг, 1864).

Р. Я. Пилипчук.

МЕ́РТОН (Merton) Роберт Кінг (н. 5.VII 1910, Філадельфія, штат Пенсільванія) — амер. соціолог. Президент Амер. соціологічної асоціації (з 1954). М.— представник *структурно-функціонального аналізу*. Ввів поняття «дисфункція» для вираження різних варіантів «відхилення» поведінки людей від встановлених норм, витлумачував ці відхилення лише як морально-психологічні явища, які не залежать від соціально-екон. відносин. Розробив теорію «аномії», що покликана пояснити морально-психологічний стан індивідуальної та сусп. свідомості в період руйнування системи цінностей, зумовленого кризою бурж. суспільства. Запропонував ідею «теорій середнього рівня», які, на його думку, є проміжними між емпіричними дослідженнями й заг. теорією *соціології* і повинні допомогти їхньому взаємозв'язку. З ліберально-демократичних позицій критикує бюрократичні й мілітаристські тенденції правлячих кіл США.

А. К. Бичко.

МЕ́РФІ (Murphy) Річард (н. 6. VIII 1927, Голуей, Зх. Ірландія) — ірл. поет. У 19. 5—71 працював викладачем брит. ун-тів. Автор збірок «Археологія кохання» (1955), «Останнє рибальське судно Голуея» (1961), «Плавання до острова» (1963). В поемі «Огрімська битва» (1968) події сучасності органічно пов'язані з історією нац.-визвольної боротьби ірл. народу.

Тв.: Укр. перекл.— Огрімська битва. [Фрагменти з поеми]. «Всесвіт», 1980, № 2.

О. І. Земляний.

МЕ́РФІ (Murphy) Уїльям Паррі (н. 6.II 1892, Стоутон, Вісконсін) — американський терапевт-гематолог, доктор медицини (з 1920). В 1914 закінчив вищу школу в Орегоні. З 1923 — викладач Гарвардської медичної школи Кембріджського університету (Массачусетс). Осн. праці М. присвячені проблемам цукрового *діабету* і деяким захворюванням крові. Нобелівська премія, 1934 (разом з Дж. Майнотом і Дж. Уіплом) за розробку методики лікування *анемій* внутрішньом'язовим введенням печінкового екстракту.

МЕ́РЧІСОН — мис на п-ові Бутія, крайня пн. точка материка Пн. Америки (71° 50′ пн. ш. та 94° 45′ зх. д.).

МЕ́РЯ — плем'я, предки якого в кін. 1-го тис. до н. е.— 1-му тис. н. е. жили в районі Волго-Окського межиріччя. Вперше М. згадуються в 6 ст. готським істориком *Йорданом*. За «*Повістю временних літ*», жили в районі озер Неро і Клещина. Мова належала до фінно-угорської сім'ї мов. З просуванням з кін. 1-го тис. у Поволжя слов'ян М. поступово злилися з ними.

МЕ́СА (франц. messe, від лат. missa) — 1) Головна церковна відправа в католицькій церкві, *літургія*. 2) Хоровий багатоголосий, циклічний твір, написаний на текст католицької літургії. До 14 ст. склалась циклічна будова М. з розділів: Кіріє, Глорія, Кредо, Санктус та Бенедиктус, Агнус деї. Найдавніші М. були одноголосі реліг. наспіви (т. з. григоріанський хорал). Згодом, з розвитком *багатоголосся*, з'явилися композиторські поліфонічні обробки М., а пізніше — твори, повністю написані одним композитором на традиційний текст. В епоху Відродження М. була наймонументальнішим жанром муз. мист. Серед авторів М.— Дж. Данстейбл (Англія), Жоскен Депре, О. Лассо (Нідерланди), Палестріна, Дж. Габрієлі (Італія), Т. Л. де Вікторія (Іспанія). Класичні зразки М. створили Й. С. Бах, В. А. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Шуберт, Ф. Ліст, А. Брукнер. Жалобна М. наз. *реквієм*.

МЕСЕ́ТА — нагір'я на Піренейському п-ові, в межах Іспанії та Португалії. Гірськими хребтами Центр. Кордільєри (заввишки до 2592 м, г. Альмансор) поділяється на Новокастільське та Старокастільське плоскогір'я. Родовища свинцю, міді, ртуті, кобальту, заліз. руд, золота, олова, вольфраму. М. перетинають ріки Дуеро, Тахо та ін. Поширені чагарникові зарості типу *маквіс*, сухі степи, у горах — широколистяні та хвойні ліси. Серед рослин багато *ендеміків* (бл. 1500).

МЕСІАНІ́ЗМ — 1) Релігійне вчення про майбутнє спасіння людства або тієї чи іншої національної чи релігійної групи, яке нібито здійснить посланець бога — месія. М. сформувався в *іудаїзмі*. Характерний і для *християнства* та *ісламу*. 2) Історико-соціологічна концепція, яка приписує тому чи іншому народові провідну роль в істор. процесі (М. національний). Ідеї М. становлять теор. основу буржуазного *націоналізму*, зокрема *сіонізму*.

«МЭСМ», мала електронна обчислювальна машина — перша в СРСР і в континентальній Європі електронна *цифрова обчислювальна машина* (мал.). Розроблено і створено 1950 під керівництвом С. О. *Лебедєва* в Ін-ті електротехніки АН УРСР. «МЭСМ» була алгоритмічно досить розвинутою. Реалізовані в ній деякі структурні рішення не втратили значення й на сьогодні. Розв'язання ряду задач на «МЭСМ» відіграло важливу роль для багатьох галузей науки й техніки. Створення та експлуатація «МЭСМ» стали вирішальним стимулом для розвитку програмування й розробки широкого кола питань *обчислювальної математики*. Досвід, нагромаджений у процесі розробки «МЭСМ», було використано при створенні наступних *обчислювальних машин*, зокрема «БЭСМ» та інших.

Цифрова обчислювальна машина «МЭСМ».

К. Л. Ющенко.

МЕСОНЬЄ́ (Meissonier) Ернест (21.II 1815, Ліон — 31.I 1891, Париж) — франц. живописець. Навчався в Парижі. Автор картин на істор. і батальні теми («Наполеон III при Сольферіно», 1863, Лувр, Париж; «Фрідланд, 1807», 1875, Метрополітен-музей, Нью-Йорк). Писав також жанрові твори («Читання листа», «Мушкетер», ДЕ; «Кавалер у костюмі 18 ст.», Музей образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна в Москві). Створив картину «Барикада» (1848, Лувр), присвя-

чену подіям Лютневої революції 1848. Відомий і як ілюстратор книжок.

МЕСОПОТА́МІЯ (грец. Μεσοποταμία, від μέσον — проміжок і ποταμός — річка), Межиріччя, Двуріччя — природна область у Зх. Азії, в бас. річок Тігру і Євфрату. Включає *Месопотамську рівнину* і плато Джезіре. Один з найдавніших центрів людської цивілізації. В кін. 3-го тис. до н. е. тут існували старод. д-ви *Аккад*, *Ур* та ін. На поч. 2-го тис. до н. е. в пд. частині М. сформувалася д-ва *Вавілонія*. В 9—7 ст. до н. е. М. входила до складу *Ассирії*, в 7—6 ст. до н. е.— до Нововавілонського царства; в 6—4 ст. до н. е.— до д-ви *Ахеменідів*, у 4 ст. до н. е.— до імперії *Александра Македонського*, в 4—2 ст. до н. е.— до д-ви *Селевкідів*, у 3 ст. до н. е.— 3 ст. н. е.— *Парфянського царства*, в 3—7 ст.— д-ви *Сасанідів*, з 7 ст.— араб. *Халіфату*. Давнє населення М. досягло високого рівня культури: створило *клинопис*, збудувало величні архіт. споруди, нагромадило значні знання з астрономії, медицини тощо. В 11 ст. М. завоювали *сельджуки*, в 13 ст.— *монголи*. На поч. 16 ст. вона підпала під владу *Сефевідів*. У 17 ст.— 1918 — в складі *Османської імперії*. Після 1-ї світової війни 1914—18 більша частина М. входить до Іраку, решта — до Сирії і Туреччини. *О. В. Спицька.*

МЕСОПОТА́МСЬКА РІВНИ́НА, Месопотамська низовина — низовинна рівнина у Зх. Азії, в межах Іраку, Ірану та Кувейту. Простягається вздовж нижньої течії річок Тігру, Євфрату й Каруну. Поверхня плеската, заввишки від 100 до 200 м. Родовища нафти. Клімат тропічний, пустельний. Т-ра влітку іноді підвищується до +50°. Опадів 100—200 мм. Поширені пустелі, вздовж річок — галерейні ліси. Скотарство, землеробство, плантації фінікової пальми. На М. р.— міста Багдад, Басра (Ірак), Абадан (Іран). М. р.— один з давніх центрів цивілізації (див. *Месопотамія*).

МЕСРО́П МАШТО́Ц (361, с. Хацік, провінція Тарон — 17.II 440, Ечміадзін, похований в Ошакані, тепер Аштаракський р-н Вірм. РСР) — вірм. вчений, просвітитель, творець вірм. писемності. У 405—406 М. М. склав вірм. алфавіт, використовуючи зразок грецького. Був засновником «школи перекладачів», організатором шкіл Сх. і Зх. Вірменії.

МЕССБА́УЕР (Mössbauer) Рудольф Людвіг (н. 31.I 1929, Мюнхен) — нім. фізик (ФРН). Після закінчення Мюнхен. вищого тех. уч-ща (1955) працював в Ін-ті ім. М. Планка в Гейдельберзі, 1957—59 і з 1964 — в Мюнхен. вищому тех. уч-щі (1960—64 — у Каліфорнійському технологічному ін-ті, США). Праці з ядерної фізики та фізики твердого тіла. В 1958 відкрив явище резонансного поглинання γ-квантів атомними ядрами твердого тіла (див. *Мессбауера явище*). Нобелівська премія. 1961.

МЕССБА́УЕРА ЯВИ́ЩЕ — резонансне випромінювання і поглинання γ-квантів *атомними ядрами* в кристалах. Відкрив 1958 Р. Л. *Мессбауер*. Вільне атомне ядро при випромінюванні γ-кванта саме одержує протилежно спрямований імпульс (імпульс віддачі). Внаслідок цього енергія γ-кванта стає меншою за енергію *квантового переходу* на величину $\Delta E = p^2/2M$, де p — імпульс кванта, M — маса ядра. Оскільки така ж енергія передається ядру при поглинанні γ-кванта, лінії поглинання і випромінювання будуть зміщеними одна відносно одної на величину $2\Delta E$. Величина ΔE значно перевищує ширину лінії випромінювання, тому ймовірність резонансного поглинання надзвичайно мала. М. я. виникає тоді, коли імпульс віддачі передається всьому кристалу, внаслідок чого енергія на віддачу не витрачається. При М. я. енерг. спектр випромінювання (поглинання) γ-квантів містить дуже вузьку лінію, енергія якої дорівнює енергії переходу в ядрі. В разі взаємодії *магнітного моменту* ядра з магн. полем ця лінія розщеплюється на кілька компонентів; таке розщеплення відбувається і тоді, коли в околі ядра існує неоднорідне електр. поле (див. також *Магнітний резонанс*). Ймовірність М. я. швидко зменшується з ростом енергії переходу в ядрі, тому воно спостерігається для ядер з малими ($\lesssim 150$ кеВ) енергіями збудження (напр., ^{57}Fe, ^{119}Sn, ^{67}Zn, ^{191}Ir). М. я. використовують при вивченні внутр. електр. і магн. полів у кристалах, коливань атомів кристалічної гратки, при проведенні хім. аналізу, при вимірюванні швидкостей і вібрацій тощо.

За допомогою М. я. визначено гравітаційне *червоне зміщення* частоти фотонів, передбачене *відносності теорією*.

Літ.: Шпинель В. С. Резонанс гамма-лучей в кристаллах. М., 1969; Эффект Мессбауэра. Пер. с англ. М., 1969. *О. Я. Дзюблик.*

МЕССІ́НА — місто в Італії, адм. ц. провінції Мессіна. Мор. порт на Пн. Сх. о. Сіцілія, на узбережжі Мессінської прот. Залізнична станція. 263 тис. ж. (1975). Суднобудування і судноремонт, підприємства хім., текст., плодоконсервної пром-сті. Ун-т (засн. 1548). Архіт. пам'ятки 12—16 ст. М. засн. грец. колоністами бл. 730 до н. е. під назвою Занкла. Місто не раз зазнавало землетрусів.

«МЕТА́» — літературно-політ. щомісячний журнал, орган *«народовців»*. Виходив 1863—65 у Львові за редакцією К. *Климковича*. В основному обстоював консервативно-бурж. позиції. На його напрям впливав П. Куліш. У «М.» друкувались і твори Т. Шевченка, Є. Гребінки, Марка Вовчка, Ю. Федьковича та ін. З 1865 журнал вміщував лише політ. матеріали, літ.-худож. частина ввійшла до альманаху *«Нива»*.

МЕТА-, ОРТО-, ПАРА- (скорочено *м-*, *о-*, *п-*; від грец. μετά — після, ὀρθός — прямий і παρά — біля) в хімії — префікси в назвах хімічних сполук. Вживаються для позначення розташування замісників у дизаміщених похідних бензолу, а також хіноїдних структур: у мета-сполук замісники стоять через один атом вуглецю (1,3-положення), орто- — при сусідніх атомах (1,2-положення) і у пара-(1,4-положення)— через два атоми вуглецю (див., напр., *Крезоли*, *Ксилоли*). Інше значення мають префікси орто- і мета- в назвах к-т та їхніх похідних (солей, ефірів): у випадку макс. кількості ОН-груп при центр. атомі вживають префікс орто-, при меншій — мета-, напр., $OP(OH)_3$ — ортофосфорна к-та, $NaBO_2$ — метаборат натрію, $HC(OC_2H_5)_3$ — ортомурашиний ефір. Префікс пара- іноді використовують для позначення полімерів: параформ $(CH_2O)_n$ — полімер формальдегіду та ін. Префікси орто- і пара- вживають також у назвах двох модифікацій водню.

М. Ю. Корнилов.

МЕТАБАЗИ́ТИ (від грец. μετά — між, після, через та βάσις — основа) — гірські породи, що утворилися внаслідок *метаморфізму* основних магматичних порід. До М. відносять метаморфізовані *габро*, *діабази*, *діорити*, іноді — *сланці* й *амфіболіти*. Див. також *Метаморфічні гірські породи*.

МЕТАБОЛІ́ЗМ (від грец. μεταβολή — зміна, перетворення) — сукупність хімічних процесів, що відбуваються в організмі і становлять основу його життєдіяльності. Часто термін «метаболізм» вживають, коли йдеться про *обмін речовин* та енергії. В більш вузькому і точному розумінні цим терміном позначають *проміжний обмін* — перебіг процесів перетворення речовин всередині клітини. Розрізняють два взаємопов'язані напрями М.: *анаболізм* — утворення складних органічних сполук та *катаболізм* — розщеплення складних речовин до простих компонентів, що супроводиться виділенням енергії.

Див. також *Асиміляція* в біології і *Дисиміляція* в біології.

Літ.: Фердман Д. Л. Биохимия. М., 1966; Ленинджер А. Биохимия. Пер. с англ. М., 1976. *О. С. Мікоша.*

МЕТАБОЛІ́ТИ — речовини, що утворюються в організмі внаслідок проміжного обміну (див. *Метаболізм*). Беруть участь у наступних процесах *асиміляції* і *дисиміляції*. У фізіології і медицині М. наз. звичайно продукти внутрішньоклітинного обміну, які підлягають остаточному розпаду та видаленню з організму. Див. також *Обмін речовин*.

МЕТАГАЛА́КТИКА (від грец. μετά — після, за і *галактика*) — космічна система, частиною якої є сукупність галактик, що можуть бути виявлені за допомогою *телескопів* та інших сучасних засобів дослідження. Розподіл галактик у просторі нерівномірний. Серед. віддалі між сусідніми галактиками — порядку мільйонів *парсеків*. У просторі між галактиками є розсіяні гази, пил, окремі *зорі*. Серед. густина речовини в М. порядку 10^{-31}—10^{-30} г/см³. Див. також *Всесвіт*, *Космогонія*, *Космологія*, *Червоне зміщення*.

МЕТАГЕНЕ́З (від грец. μετά — після і γένεσις — походження, народження) — одна з форм *чергування поколінь* у тварин. При М. покоління, що розмножується статевим шляхом (див. *Статеве розмноження*), змінюється одним або кількома поколіннями, що роз-

Хімічні елементи, які належать до металів

Хімічний елемент	Атомний номер
Актиній	89
Алюміній	13
Америцій	95
Барій	56
Берилій	4
Берклій	97
Ванадій	23
Вісмут	83
Вольфрам	74
Гадоліній	64
Галій	31
Гафній	72
Германій	32
Гольмій	67
Диспрозій	66
Ейнштейній	99
(Екавольфрам)	106
(Екареній)	107
Ербій	68
Європій	63
Залізо	26
Золото	79
Індій	49
Іридій	77
Ітербій	70
Ітрій	39
Кадмій	48
Калій	19
Каліфорній	98
Кальцій	20
Кобальт	27
Курчатовій	104
Кюрій	96
Лантан	57
Літій	3
Лоуренсій	103
Лютецій	71
Магній	12
Марганець	25
Менделєвій	101
Мідь	29
Молібден	42
Натрій	11
Неодим	60
Нептуній	93
Нікель	28
Нільсборій	105
Ніобій	41
Нобелій	102
Олово	50
Осмій	76
Паладій	46
Платина	78
Плутоній	94
Полоній	84
Празеодим	59
Прометій	61
Протактиній	91

множуються нестатевим шляхом (див. *Нестатеве розмноження*). М. властивий деяким кишковопорожнинним, червам та сальпам.

МЕТАГЕНЕ́З у геології — природний процес поступових значних змін осадочних гірських порід. Настає після *катагенезу* і передує *метаморфізмові*. Відбувається в умовах значного зростання тиску і температури внаслідок глибокого занурення порід, зумовленого *тектонічними рухами*, за участю мінералізованих розчинів. Полягає у перекристалізації *аутигенних мінералів* і глинистої речовини, розчиненні й кристалізації осн. породоутворюючих мінералів. Внаслідок М. утворюються глинисті сланці, пісковики, кристалічні вапняки і доломіти тощо.

МЕТАКАРТОГРА́ФІЯ — вживаний у сучасній картографічній літературі термін для визначення загальної теорії картографії. Включає дослідження карти на базі логіко-методологічних принципів *відображення теорії*. М. дає теор. обгрунтування предмета, методу й мови картографічного пізнання. Предметом наукового пізнання, що відображається в картах, вважається конкретний порядок взаємного розміщення матеріальних тіл і явищ об'єктивної дійсності та його зміни в часі. Осн. наук. метод картографічного пізнання — *картографічне моделювання*, що включає специфічні картографічні форми логічних прийомів мислення: порівняння, аналізу й синтезу, абстрагування та узагальнення зображуваних тіл і явищ. Об'єктною мовою картографії є специфічна знакова система. М. теоретично пов'язує картографію, з одного боку, з філософією, з іншого — з спеціальними науками. Близькі терміни — картологія, теоретична картографія, нормативна картографія.

Літ.: Асланикашвили А. Ф. Метакартография. Основные проблемы. Тбилиси, 1974. *О. Ф. Асланікашвілі.*

МЕТАКРИ́ЛОВА КИСЛОТА́, α-метилакрилова кислота, $CH_2 = C(CH_3) - COOH$ — безбарвна рідина з різким запахом, густ. (при т-рі 20° С) 1015,3° С, $t_{пл}$ 16° С, $t_{кип}$ 160,5° С; розчинна у воді, спирті, ефірі. М. к. та її похідні застосовують для одержання технічно важливих полімерних продуктів. Особливе значення серед похідних М. к. має *метилметакрилат*. М. к. використовують також у виробн. деяких видів каучуків, безосколкового скла, клеїв, іонообмінних смол.

«МЕТАЛЕ́ВІ ДНІ» — щомісячний літ.-художній і громад.-політ. журнал. Виходив в Одесі 1930—33. Виник на основі неперіодичного видання «Блиски» (1928—29). Відіграв значну роль у згуртуванні місцевих літ. та мистецьких сил. Тут уперше виступили письменники С. Олійник, Лесь Гомін та ін., друкувалися В. Сосюра, О. Слісаренко, М. Йогансен, Я. Галан та ін. У 1933 журн. «М. д.» об'єднався в журн. «Шквал» і дістав назву «*Літературний Жовтень*».

МЕТАЛЕ́ВІ КОНСТРУ́КЦІЇ, металоконструкції — машинобудівні або будівельні конструкції, елементи яких виготовлені з металевих матеріалів. Найпоширеніші — *сталеві конструкції*; використовують також конструкції з *легких сплавів*, зокрема *алюмінію сплавів*. Елементи М. к. виготовляють переважно з профільованих або листових матеріалів (див. *Листові конструкції*), з'єднують між собою зварюванням (див. *Зварні конструкції*), клепанням (див. *Клепані конструкції*) або болтами (у т. ч. високоміцними болтами фрикційного типу). Розрізняють М. к.: несучі й огороджувальні; плоскі й просторові; т. з. суцільностінні й *гратчасті конструкції*. Вони міцні, довговічні, відносно легкі, відзначаються різноманітністю конструктивних форм і архітектурною виразністю. Розраховують М. к., як правило, за *граничним станом*. Виготовляють, добирають і з'єднують їх індустріальними методами.

МЕТАЛЕ́ВІ КО́РИСНІ КОПА́ЛИНИ — природні мінеральні утворення, з яких за сучасного стану розвитку техніки доцільно вилучати *метали* або їхні сполуки. Скупчення тих чи ін. металів або їхніх сполук у *земній корі* утворюють родовища відповідних руд. Україна багата на такі М. к. к.: залізні руди (*Криворізький залізорудний басейн, Керченський залізорудний басейн, Кременчуцький залізорудний район, Білозерський залізорудний район* та ін.), марганцеві руди (*Нікопольський марганцевий басейн*), *алюмінієві руди* (на Закарпатті, в Приазов'ї, на *Українському щиті*), руди титану, цирконію, ртуті, свинцю, цинку та ін. Див. також *Корисні копалини*.

Я. М. Бельвцев.

МЕТА́ЛИ (грец. μεταλλεῖον, одн., від μεταλλεύω — видобуваю з землі, викопую) — прості речовини, які характеризуються високими *електропровідністю* й *теплопровідністю*, від'ємним температурним показником електропровідності, здатністю добре відбивати і поглинати світло (характерний блиск і непрозорість), підвищеною здатністю до пластичної деформації (ковкість). У твердому стані М. мають кристалічну структуру (див. *Кристали*). Часто в фіз., тех. і екон. л-рі до М. відносять і металеві *сплави*, які подібні до М. багатьма своїми властивостями. Характерні властивості М. зумовлені особливостями їхньої електронної будови. *Атоми* М. відносно легко віддають свої зовн. (валентні) електрони. Слабким зв'язком валентних електронів з атомним ядром пояснюється багато спільних хім. властивостей М.: утворення позитивно заряджених *іонів* (катіонів), виявлення позитивного *окислення ступеня*, утворення основних оксидів і гідроксидів, заміщення водню в кислотах з утворенням солей. При фазовому переході одноатомного газу М. у конденсований стан (див. *Конденсована система*) електронні оболонки атомів перекриваються, і валентні електрони колективізуються, тобто починають належати всій сукупності атомних залишків. Колективізовані електрони, яких наз. електронами провідності, можуть відносно вільно переміщуватися по всьому М. Вони зумовлюють багато електр., теплових, оптичних, магн. та ін. фіз. властивостей М. (див. зокрема, *Електричний струм, Гіромагнітні явища, Скін-ефект, Надпровідність, Магнетизм*). Із 107 хім. елементів *періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва* 85 — М. (табл.) і лише 22 — *неметали*. Слід зазначити деяку умовність поділу всіх хім. елементів на М. і неметали, оскільки властивості багатьох з них мають перехідний характер, а також залежать від зовн. умов (т-ри і тиску). Напр., германій має характерний блиск, проте за електр. властивостями він є *напівпровідником*; цинк, сурма, вісмут при кімнатній т-рі крихкі й стають пластичними лише при нагріванні. Деякі М. існують як у металевій, так і неметалевій кристалічній модифікації (див. *Поліморфізм*), напр., сіре олово (α-Sn) на відміну від білого (β-Sn) має властивості неметалів.

Усі М. і утворені з них сплави поділяють на чорні, до яких належать залізо та сплави на його основі, і кольорові — решта М. і сплавів. Залежно від фіз. і хім. властивостей, а також характеру залягання в земній корі розрізняють: легкі М. (напр., літій, алюміній, титан), важкі М. (мідь, цинк, свинець та ін.), *тугоплавкі метали, благородні метали*, рідкісноземельні М. (див. *Рідкісноземельні елементи*), розсіяні М. (напр., галій, індій, германій), радіоактивні М. (радій, уран та ін.). Наведена класифікація умовна, оскільки багато М. можна віднести до різних груп (напр., тугоплавкий М. реній — типовий розсіяний елемент, легкий М. титан вважається й тугоплавким). Теор. опис властивостей М. грунтується на використанні законів *квантової механіки* (див. *Зонна теорія, Фізика твердого тіла*). Електронну й атомно-кристалічну будову М., а також зв'язок між складом, будовою і властивостями М. і сплавів вивчають *металофізика* та *металознавство*. Про хім. і фіз. властивості окремих М. та про застосування їх див. статті про відповідні хім. елементи (напр., *алюміній, залізо* та ін.). Див. також *Металургія, Металеві конструкції, Металообробна промисловість*.

Літ.: Лифшиц И. М., Азбель М. Я., Каганов М. И. Электронная теория металлов. М., 1971; Брандт Н. Б., Чудинов С. М. Электронная структура металлов. М., 1973; Калачев Б. А. Основы физики металлов. М., 1974; Гуляев А. П. Металловедение. М., 1977; Физика металлов. т. 1. Пер. с англ. М. 1972. *Є. Й. Харьков.*

МЕТА́ЛІВ УКРАЇ́НСЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т. УкрНДІМет — установа М-ва чорної металургії СРСР. Створений 1928 у Харкові. В ін-ті (1980) — 10 відділів, 12 лабораторій, дослідний з-д. Є аспірантура. Осн. напрями роботи ін-ту: розширення сортаменту і підвищення якості прокату; розробка і освоєння пром. технології виробн. сортового прокату гнутих профілів, прокатних валків та ін.; створення спеціалізованих прокатних і профілювальних станів; удосконалення технології виробн. і підвищення якості металу, застосовуваного для залі-

нич. транспорту; впровадження у виробн. безперервного розливання сталі; розробка досконаліших методів дослідження і контролю якості продукції. Ін-т публікує збірники: «Сортопрокатное производство», «Гнутые профили проката» и «Производство железнодорожных рельсов и колёс». Роботи ін-ту удостоєні Державної премії СРСР (1976, 1979). Інститут нагороджений (1978) орденом Трудового Червоного Прапора.

І. С. Тришевський.

МЕТАЛІ́ДИ — клас неорганічних хімічних сполук, в який входять *інтерметалеві сполуки* та сполуки металів з неметалевими елементами (воднем, азотом, вуглецем, силіцієм, бором та ін.), якщо вони мають переважно металічний характер *хімічного зв'язку*. Багато М. проявляють унікальні фіз.-хім. властивості і широко використовуються як надтверді, жаростійкі, корозійностійкі, магн. матеріали, напів- та надпровідники. Див. також *Бориди, Гідриди, Карбіди, Нітриди, Силіциди.*

Літ.: Корнилов И. И. Металлиды и взаимодействие между ними. М., 1964; Строение, свойства и применение металлидов. М., 1974. *В. Л. Павлов.*

МЕТАЛІЗА́ЦІЯ — створення на поверхні виробів одного або кількох шарів металу. Товщина такого покриття становить звичайно від сотих часток мікрометра до 40—50 мкм, рідше — до сотень мікрометрів і навіть кількох міліметрів. Найпоширенішою є М. гальванічна, що полягає в електролітичному осадженні (див. *Електроліз*) металу. Таким способом наносять майже всі метали (переважно цинк, кадмій, нікель, хром, олово, залізо, срібло, золото) і деякі сплави (напр., *бронзу*) на поверхню будь-яких електропровідних матеріалів (див. також *Гальванотехніка, Гальванічні покриття*). Поширена М. дифузійна (див. *Дифузійні покриття*) і вакуумна (див. *Вакуумні покриття*). Крім того, є М.: хімічна — відновленням металів з розчинів їхніх солей; газотермічна — розпиленням розплавлених металів газовим струменем; іонно-плазмова — розпиленням металів у низькотемпературній *плазмі* тліючого або дугового розряду; газофазна (хіміко-термічна), яка полягає в осадженні металів на нагріту поверхню в процесі розкладу їхніх летких сполук, а також детонаційна, що ґрунтується на використанні енергії детонаційної хвилі. Металізацією створюють *захисні покриття*, покриття герметизуючі, електропровідні, декоративні, оптичні та ін. До М. вдаються в електро- і радіотехніці, оптиці, ракетній техніці, автомобіле-, судно- і літакобудуванні тощо.

МЕТАЛІ́СТІВ КИЄВА СТРАЙК 1917 — загальний виступ робітників металообробних заводів Києва у вересні 1917. Почався 18.IX (1.X) на знак протесту проти затягування Т-вом заводчиків і фабрикантів підписання колективного договору, який передбачав підвищення мінімальної заробітної плати, скасування штрафів, заходи по охороні праці тощо. Страйк робітників 16 металообробних підприємств, очолений страйковим к-том, до якого ввійшли представники виконкому Київ. Ради робітн. депутатів і більшовицького керівництва Центр. бюро профспілок, Центр. ради фабзавкомів, правління спілки «Металіст», підтримали робітники ін. заводів і фабрик Києва. Загалом страйкувало до 50 тис. чол. Страйк, що тривав 9 днів, закінчився перемогою робітників.

МЕТАЛІ́ЧНИЙ ЗВ'ЯЗО́К — вид *хімічного зв'язку*, який утворюється гол. чин. в металах. М. з.— якісне поняття, що характеризує будову речовин, в яких частина електронів може відірватися від атомів і пересуватися за їхні межі. Тому електронну будову металів уявляють такою, що характеризується наявністю в речовині позитивно заряджених атомних остовів (катіони атомів металу), між якими пересуваються усуспільнені електрони («електронний газ»). М. з. застосовується й для опису властивостей молекул органічних речовин з подвійними спряженими зв'язками. Кількісний опис М. з. дає *квантова хімія*.

Л. І. Савранський.

МЕТАЛОГЕ́НІЯ (від *метали* і грец. γεννάω — породжую) — галузь *геології*, яка вивчає геологічні й геохім. закономірності утворення *металевих корисних копалин* та їхнє поширення у *земній корі*. Завдання М.— виявлення закономірностей розподілу рудоносних площ і рудних родовищ у просторі і в часі; вивчення зв'язку зруденіння з комплексом геол. умов, які впливають на процеси мінералізації; систематизація і вивчення типових особливостей рудоносних площ; прогнозування нових рудоносних площ. Осн. методи металогенічних досліджень: регіональний металогенічний аналіз, яким користуються при вивченні обширних регіонів; металогенічний аналіз рудоутворюючих факторів (користуються при детальних дослідженнях рудоносних районів) та ін. М. тісно пов'язана з *тектонікою, петрографією, літологією*, вченням про корисні копалини.

Термін «металогенія» в наук. л-ру ввів франц. геолог Л. де Лоне (1892). В СРСР великий внесок у розвиток М. зробили В. О. *Обручев*, С. С. *Смирнов*, Ю. О. Білібін, І. Г. Магак'ян та ін. На Україні металогенічні дослідження значного розвитку набули з 60-х рр., їх проводить *Геохімії і фізики мінералів інститут* АН УРСР.

Літ.: Билибин Ю. А. Металлогенические провинции и металлогенические эпохи. М., 1955; Магакьян И. Г. Основы металлогении материков. Ереван, 1959; Смирнов В. И. Очерки металлогении. М., 1963; Металлогения Украины и Молдавия. К., 1974.

Я. М. Белевцев.

МЕТАЛОГРА́ФІЯ (від *метали* і грец. γράφω — пишу) — метод дослідження будови (структури) металів і сплавів. За металографічним методом зразки металів або металевих сплавів (*шліфи*) шліфують, полірують і травлять водними розчинами к-т (напр., азотної), виявляючи рельєф структурних складових. Макроструктуру досліджують неозброєним оком або при незначному збільшенні, користуючись лупою. Мікроструктуру вивчають за допомогою оптичних і *електронних мікроскопів*. До М. вдаються в металознавстві, металофізиці, встановлюючи зв'язок між будовою і властивостями металів (сплавів).

МЕТАЛОЗНА́ВСТВО — наука, що вивчає у взаємозв'язку склад, будову і властивості металів (сплавів), а також закономірності їхньої зміни внаслідок теплового, хімічного, механічного або ін. діяння; складова частина *матеріалознавства*. Метою М. є відшукання оптимального складу, методів одержання і обробки металів (сплавів) з певним комплексом властивостей. Теоретичне М., пов'язане з *металофізикою*, розглядає теорію металевого стану і фіз. властивостей металів (сплавів), їхню *кристалізацію*, фазові рівноваги і *дифузію* в них, фазові перетворення в твердому стані (див. *Мартенситні перетворення*), фіз. теорію процесів пластичного деформування, зміцнення, руйнування і *рекристалізації*. Прикладне М. досліджує основи технологічних процесів обробки (*зварювання, лиття, обробки металів тиском, термічної обробки* тощо) і класи металів (сплавів). У М. застосовують *електронографію, нейтронографію, калориметрію, металографію, радіоактиваційний аналіз, спектральний аналіз, рентгеноструктурний аналіз*, використовують *мікрознімання*. Розвиток М. почався у 2-й пол. 19 ст. В Росії перші дослідження в галузі М. провели П. П. *Аносов* і Д. К. *Чернов*. Значний вклад у розвиток М. внесли радянські, зокрема укр., вчені: О. О. *Байков*, А. А. *Бочвар*, К. П. *Бунін*, В. Н. *Гріднєв*, М. Т. *Гудцов*, М. М. *Давиденков*, В. І. *Данилов*, С. Т. *Кишкін*, Г. В. *Курдюмов*, В. Д. *Садовський*, В. М. *Свєчников*. Проблеми металознавства досліджують у Центральному н.-д. ін-ті чорної металургії (Москва), Всесоюзному ін-ті авіаційних матеріалів (Москва), Всесоюзному ін-ті легких сплавів (Москва), *Дніпропетровському металургійному інституті, Київському політехнічному інституті, Лиття проблем інституті* АН УРСР, *Металофізики інституті* АН УРСР, *Матеріалознавства проблем інституті* АН УРСР та ін. установах.

Літ.: Гуляев А. П. Металловедение. М., 1977

К. Ф. Стародубов.

МЕТАЛООБРО́БНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь пром-сті, підприємства якої виготовляють металеві вироби і конструкції, ремонтують машини, різне устаткування для всіх галузей нар. г-ва і потреб населення. За класифікацією Держплану СРСР М. п. належить до комплексної галузі — *машинобудування* і металообробка. Продукцію, що випускають підприємства М. п., поділяють на металеві вироби виробничого призначення (металеві конструкції для будинків і споруд, мостів, ангарів, гідротех. споруд, опор ліній електропередач і контактних мереж та ін.) і невиробничого призначення (металевий госп. посуд, кухонний інвентар, спорт. вироби тощо). На спеціалізованих підприємствах М. п. провадять ремонт різних видів машин і устаткування. В 1978 обсяг про-

Хімічні елементи, які належать до металів (продовження)

Хімічний елемент	Атомний номер
Радій	88
Реній	75
Родій	45
Ртуть	80
Рубідій	37
Рутеній	44
Самарій	62
Свинець	82
Скандій	21
Срібло	47
Стронцій	38
Сурма	51
Талій	81
Тантал	73
Тербій	65
Технецій	43
Титан	22
Торій	90
Тулій	69
Уран	92
Фермій	100
Францій	87
Хром	24
Цезій	55
Церій	58
Цинк	30
Цирконій	40

дукції машинобудування і металообробки зріс проти 1940 в 63 рази. На Україні виробляється значна частина продукції М. п. Рад. Союзу. Обсяг виробн. продукції машинобудування і металообробки УРСР 1978 зріс проти 1940 в 50 раз. У структурі М. п. республіки найбільша частка належить підприємствам по виготовленню металоконструкцій та по ремонту машин і устаткування Найбільші підприємства галузі: *Дніпропетровський завод металоконструкцій*, Ждановський, Житомирський, Донецький з-ди металоконструкцій, з-д столових приборів у Києві та ін. Проблемами розвитку М. п. на Україні займаються ін-т Укрпроектстальконструкція, Укр. н.-д. ін-т пром-сті культурно-побутових виробів у Києві.

Літ. див. до ст. *Машинобудування*.

МЕТАЛООПТИКА — розділ *оптики*, який вивчає взаємодію електромагнітних хвиль з *металами*. Характерними оптичними властивостями металів є велика відбивна здатність (для деяких металів до 99%) у широкому частотному інтервалі та великий коеф. поглинання (хвиля, яка пройшла в метал, згасає в шарі до 10^{-6} м). Поряд з цим при певних значеннях довжини хвилі електромагн. випромінювання λ_0 спостерігаються т. з. смуги прозорості — різке зменшення відбивальної здатності й коеф. поглинання (напр., у срібла $\lambda_0 = 3{,}16 \times 10^{-7}$ м, у натрію $\lambda_0 = 2{,}1 \cdot 10^{-7}$ м, у калію $\lambda_0 = 3{,}15 \cdot 10^{-7}$ м). При відносно низьких частотах випромінювання (інфрачервона і частково видима область спектра) оптичні властивості металів визначаються електронами провідності. Під дією зовн. електромагн. поля ці електрони випромінюють вторинні хвилі, які, накладаючись, створюють сильну відбиту хвилю. Оскільки вільний електрон провідності не може поглинути *фотон*, незначне поглинання у цьому частотному інтервалі зумовлене зіткненнями електронів з *фононами*, одного з одним та з границею зразка. При збільшенні частоти випромінювання (ультрафіолетова область) істотну роль починає відігравати внутр. *фотоефект*, а вплив вільних електронів значно зменшується. У разі ще більших частот (рентгенівська область) оптичні властивості металів визначаються електронами більш глибоких атомних оболонок, і вони практично не відрізняються від діелектриків. Металооптичні дослідження дозволяють визначити одну з найважливіших характеристик металів — концентрацію електронів провідності. М. є основою при проектуванні різноманітних приладів, у яких застосовують металеві дзеркала; металооптичними методами виявляють на поверхні металів тонкі окисні плівки, вимірюють їхню товщину тощо.

Літ.: Соколов А. В. Оптические свойства металлов. М., 1961; Борн М., Вольф Э. Основы оптики. Пер. с англ. М., 1973

Р. М. Гуржі.

МЕТАЛООРГАНІЧНІ СПОЛУКИ — *елементоорганічні сполуки*, що містять один або більше зв'язків метал — вуглець. Усі елементи, за винятком *інертних газів*, здатні утворювати *хімічні зв'язки* з вуглецевими групами. До М. с. належать також *карбоніли металів*, комплекси металів з ненасиченими вуглеводнями та ін. органічними *лігандами*. Природа зв'язку метал — вуглець у М. с. змінюється в широких межах від чисто іонного до ковалентного (залежно від електронегативності металу і будови органічного радикала), що визначає і зміну фіз. та хім. властивостей сполук. М. с., як правило,—рідини або тверді речовини, деякі з них відзначаються високою леткістю. Вони краще розчиняються у полярних розчинниках, утворюючи з ними комплекси. Більшість М. с. чутливі до води, діоксиду вуглецю і кисню, деякі займаються на повітрі. Найчастіше М. с. одержують внаслідок реакцій металів з вуглеводнями або їхніми галогенпохідними, реакцій обміну металу в металоорганічних сполуках

М. с. використовують в органічному синтезі (*магнійорганічні сполуки*), застосовують як *каталізатори* реакцій полімеризації (одержання поліетилену, поліпропілену), як присадки до моторного палива (тетраетилсвинець), *пестициди*, ліки тощо. Див. також *Алюмінійорганічні сполуки*, *Оловоорганічні сполуки*. *Цинкорганічні сполуки* тощо.

Літ.: Посов П. Химия металлоорганических соединений Пер. с англ. М., 1970.

В. П. Кухар.

МЕТАЛОПРОТЕЇДИ — клас складних *білків*, які містять іони важких металів (Cu, Mo, Mn, Fe, Zn, Mg та ін.), зв'язані з білковою частиною комплексним зв'язком. Зв'язок між білком та металом неміцний, і зруйнування його розведеними неорганічними кислотами або хелаторами (комплексоутворюючими сполуками) спричиняється до порушення будови і функціональних властивостей М. М. дуже поширені в організмі людини й тварин. До М. відносять багато ферментів (сукцинатдегідрогеназа, ксантиноксидаза, алкогольдегідрогеназа, тирозиназа та ін.). М. виконують в організмі ряд важливих біол. функцій: депо і транспорт заліза (феритин, трансферин) та міді (церулоплазмін), транспорт кисню у безхребетних (гемоціанін, еритрин).

Літ.: Северин С. Е., Филиппов П. П., Кочетов Г. А. Металлоэнзимы. «Успехи современной биологии», 1970, т. 69, в. 2; Гауровиц Ф. Химия и функции белков. Пер. с англ. М., 1965

О. В. Стефанов.

МЕТАЛОРІЗАЛЬНИЙ ВЕРСТАТ — машина для *обробки металів різанням*. На М. в. обробляють також пластмаси, скло, керамічні та ін. матеріали. В СРСР за технологічною ознакою і видом *металорізального інструменту* розрізняють дев'ять груп верстатів. У ці групи об'єднано: *токарні верстати* (див. також *Карусельний верстат*, *Револьверний верстат*), *свердлильні верстати* і *розточувальні верстати*; *шліфувальні верстати* і *доводочні верстати* (див. також *Заточувальний верстат*, *Полірувальний верстат*); верстати комбіновані. В окремі групи виділені також: *зубооброблювальні верстати* і *різьбооброблювальні верстати*; *фрезерні верстати* (див. також *Копіювальний верстат*); *стругальні верстати*, *довбальні верстати* і *протяжні верстати*; верстати розрізні й різні (напр., балансувальні, муфто- і грубообробні). М. в. бувають: універсальні (для різних операцій на виробах широкої номенклатури), широкого призначення (для обмеженої кількості операцій на виробах широкої номенклатури), спеціалізовані (на них обробляють однотипні вироби різних розмірів), спеціальні (для обробки виробів одного типорозміру) і агрегатні (див. *Агрегатний верстат*). За точністю обробки М. в. поділяють на верстати особливо точні (майстер-верстати), точності високої, особливо високої (*прецизійні верстати*), підвищеної і нормальної (більшість універсальних верстатів). Є верстати з ручним керуванням, напівавтоматичні й автоматичні (в т. ч. з керуванням програмним). В разі потреби їх об'єднують в *автоматичні лінії*. Перспективними є верстати з *адаптивними системами* керування, електроіскрові та ін. верстати для фіз.-мех. методів обробки. М. в.— осн. вид устаткування в машинобудуванні. Вдосконалювання М. в. визначає наук.-тех. прогрес, розвиток технології й організації машинобуд. виробництва. Див. також *Верстатобудування*.

Літ.: Чернов Н. Н. Металлорежущие станки. М., 1978; Пестунов В. М., Кариков Е. А. Повышение точности и производительности металлорежущих станков. К., 1979; Тарзиманов Г. А. Проектирование металлорежущих станков. М., 1980.

МЕТАЛОРІЗАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ — інструмент для *обробки металів різанням*. Ним обробляють і неметалеві матеріали — керамічні, пластмасові, скло та ін. В М. і. розрізняють частини: різальну (один або кілька зубів, що зрізують матеріал у вигляді стружки), калібруючу (в разі потреби) і кріпильну (у вигляді призми, хвостовика тощо), за допомогою якої інструмент закріплюють на *металорізальному верстаті* або утримують у руках. Різальну частину виготовляють з інструментальних (у т. ч. легованих, швидкорізальних) сталей, *твердих сплавів*, мінералокерамічних (див. *Кермети*) і *надтвердих матеріалів*. Розрізняють М. і.: заг. призначення — *різці* нормальні й фасонні, *протяжки*, *фрези*, *пилки*, напилки, *абразивний інструмент*; для обробки отворів — *свердла*, розточувальні різці й пластини, *зенкери*, *розвертки* та ін.; *різьбонарізний інструмент* і *зуборізний інструмент*. М. і. поділяють також на верстатний та ручний (у т. ч. *механізований інструмент*). Створення нових конструкцій М. і. пов'язане з удосконалюванням їхніх геом. параметрів і конструктивних елементів; використанням матеріалів з підвищеними різальними властивостями тощо. Див. також *Інструментальна промисловість*.

Літ.: Жигалко Н. И., Киселев В. В. Проектирование и производство режущих инструментов. Минск 1969; Родин П. Р. Металлорежущие инструменты. К., 1979.

МЕТАЛОТЕРМІЯ (від *метали* і грец. θέρμη — тепло), металотермічний процес — одержання металів і сплавів відновленням їхніх

сполук (оксидів, хлоридів, фторидів та ін.) активнішими металами (відновниками) з виділенням тепла. За застосовуваним відновником розрізняють *алюмінотермію*, кальцієвомагнієтермію тощо. М. буває електропічною (з підведенням частини тепла електр. нагріванням оброблюваних матеріалів), позапічною (без додаткового підведення тепла) і вакуумною (в умовах вакууму через підвищену леткість деяких матеріалів). Методами М. одержують високоякісні безвуглецеві легуючі сплави (напр., *лігатури* з рідкісними металами, *феросплави*), чисті і легковипарні метали тощо.

МЕТАЛОФІЗИКА — розділ *фізики*, який вивчає природу, структуру, будову і фізичні властивості *металів* і *сплавів*, а також процеси, що відбуваються при їх обробці та інших зовнішніх впливах. Оскільки фіз. уявлення і фіз. методи досліджень широко впроваджуються в *металознавство* і *металургію*, М. відіграє важливу роль при одержанні сплавів з наперед заданими властивостями. Осн. напрямами досліджень в сучас. М. є вивчення електронної структури та характеристик (електр., магн., спектральних і т. д.) металів і сплавів, їхніх властивостей, пов'язаних з розташуванням і рухом атомів (*пружність*, *пластичність*, теплові, дифузійні та ін. властивості), а також особливостей і кінетики *фазових переходів*. Важливе місце в М. займає вивчення порушень ідеальності кристала, пов'язаних з дефектами (див. *Дефекти в кристалах*) і з не цілком упорядкованим розміщенням атомів у вузлах кристалічної гратки сплаву. В експеримент. М. широко застосовують *електронографію*, *нейтронографію*, *рентгеноструктурний аналіз* та електронно-мікроскопічні, резонансні, електричні, магн. і ін. методи досліджень. Теор. М. грунтується на використанні методів квантової теорії твердого тіла (зокрема, *зонної теорії*), *статистичної фізики* і *кінетики фізичної*. М. як наука виникла на поч. 20 ст. На Україні дослідження в галузі М. проводяться в ін-тах АН УРСР — металофізики, проблем матеріалознавства, фізико-технічному низьких т-р, фізико-технічних (в Донецьку і Харкові), в ув-тах — Київському, Харків. та ін. наук. установах і учбових закладах. Відділення фізики АН УРСР видає науково-теор. журнал «*Металлофизика*».

Літ.: Абрикосов А. А. Введение в теорию нормальных металлов. М., 1972; Уманский Я. С., Скаков Ю. А. Физика металлов. М., 1978; Киттель Ч. Введение в физику твёрдого тела. Пер. с англ. М., 1978; Кристиан Дж. Теория превращений в металлах и сплавах, ч. 1. Пер. с англ. М., 1978.

М. О. Кривоглаз.

МЕТАЛОФІЗИКИ ІНСТИТУ́Т АН УРСР Створений у Києві 1955 на базі Лабораторії металофізики АН УРСР, організованої 1945. У складі ін-ту (1980) 16 відділів, одна структурна лабораторія, а також дослідне конструкторсько-технологічне бюро з дослідним виробництвом. Основні напрями досліджень: фізика міцності й пластичності: фазові перетворення та їхній вплив на структуру й властивості металів і сплавів; електронна структура та електронні властивості металів і сплавів; фізика поверхонь металів; кріогенна металофізика; розробка нових фіз. методів дослідження металів. У Лабораторії металофізики працювали акад. АН СРСР Г. В. *Курдюмов* і акад. АН УРСР В. І. *Данилов*. З ін-том пов'язана діяльність акад. АН УРСР В. Н. *Гріднєва*, В. М. *Свєчникова*, А. А. *Смирнова*, В. І. *Трефілова*.

В. В. Маслов.

МЕТАЛУРГІЙНА ПРОМИСЛОВІСТЬ — див. *Чорна металургія*, *Кольорова металургія*.

МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ І ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУ́Т, Дніпросталь — установа М-ва чорної металургії СРСР. Створений 1928 у Харкові (до 1930 — філіал Держ. ін-ту по проектуванню нових і реконструкції діючих металург. з-дів на Україні, 1930—65 — Державний ін-т металург. і марганцевої пром-сті). У складі ін-ту (1980) 44 відділи (11 з них на з-дах). Осн. напрями роботи ін-ту: розробка перспективних комплексних планів і техніко-екон. проблем розвитку виробн. феросплавів; комплексні проектні роботи, пов'язані з буд-вом (реконструкцією) нових і розширенням діючих металург., феросплавних та ін. з-дів, підприємств по переробці вторинних чорних металів, з-дів по ремонту металург. устаткування. Ін-т — гол. установа в СРСР по проектуванню з-дів і цехів феросплавного виробн., з проблем механізації трудомістких робіт у феросплавному виробн., по проектуванню машин для розливання чавуну і феросплавів. Нагороджений (1977) орденом Трудового Червового Прапора.

Г. Є. Горяйнов.

МЕТАЛУ́РГІЯ (від грец. μεταλλουργεῖον — рудник, копальня) — наука про одержання металів з руд (або речовин, що містять метали) і надання металевим сплавам необхідних властивостей; відповідні техніка і галузь пром-сті. Видобування металів з руд відоме з давніх часів. За археологічними даними, мідь одержували ще 7—6 тис. років до н. е. У 2 тис. до н. е. почали застосовувати її сплав з оловом — *бронзу*. Приблизно з середини 2-го тис. до н. е. виплавляють залізо (див. *Сиродутний процес*), а з середини 14 ст.— чавун (див. *Доменне виробництво*). Пізніше (у 18 ст.) одержують сталь, застосовуючи *тигельну плавку* і пудлінгування (перемішування чавуну з залізистими шлаками), а згодом *бесемерівський процес*, мартенівський (див. *Мартенівське виробництво*) і *томасівський процес*. М. грунтується на досягненнях фіз. хімії, фізики, металург. теплотехніки, електротехніки, електроніки, кібернетики, економіки, на теорії металург. процесів, автоматизації виробництва і керування ним, на дослідженнях у галузі освоєння космосу (див. *Космічна технологія*). М. вивчає проблеми підготовки руд, яка полягає у їхньому *дробленні*, розділенні (див. *Грохот*, *Класифікатор*), збагачуванні (див. *Збагачування корисних копалин*), *випалі* або *сушінні*, окускуванні, *агломерації* та *брикетуванні*. Досліджує гідрометалургійні (див. *Гідрометалургія*), пірометалургійні, у т. ч. металотермічні (див. *Пірометалургія*, *Металотермія*), та електролітичні (див. *Електроліз*) процеси одержання металів (сплавів) з наступним їх *рафінуванням*. Крім того, М. вивчає проблеми виготовлення металевих порошків і виробів з них (див. *Порошкова металургія*), *термічної обробки*, *обробки металів тиском*, *лиття*, *зварювання*, *паяння*, нанесення на поверхню металів *захисних покриттів*, *вельцювання*. Важливою галуззю М. є *металознавство*. Розвиток М. пов'язаний з *безпосереднім одержанням заліза*, *киснево-конверторним процесом*, з застосуванням *безперервного лиття металів і сплавів*, вакуумної обробки металів і сплавів (див. *Вакуумна металургія*), з одержанням металів і сплавів в електр. печах, електрошлакових, електроннопроменевих і плазмових установках (див. *Електрометалургія*, *Електроннопроменева технологія*, *Плазмова металургія*), з впровадженням *дуплекс-процесу* і *триплекс-процесу*. Важливі праці з різних питань М. належать російським і українським вченим: П. П. Аносову, М. П. Арбузову, О. О. Байкову, І. П. Бардіну, О. Ф. Бєлову, А. П. Виноградову, А. М. Вольському, В. Ю. Грум-Гржимайлу, М. М. Доброхотову, В. П. Іжевському, М. М. Карнаухову, М. К. Курако, М. В. Луговцову, Б. І. Медовару, З. І. Некрасову, М. О. Павлову, Б. Є. Патону, М. П. Чижевському, Ю. А. Шульте та ін. Проблеми М. досліджують в Інституті металургії ім. О. О. Байкова АН СРСР (Москва), Центральному н.-д. ін-ті чорної металургії ім. І. П. Бардіна (Москва), Челябінському н.-д. ін-ті металургії, *Металургійної промисловості науково-дослідному і проектному інституті* (Харків), *Чорної металургії інституті* (Дніпропетровськ), *Дніпропетровському металургійному інституті*, *Ждановському металургійному інституті* та ін. установах. М. пов'язана з *гірничою промисловістю*, *коксохімічною промисловістю*, *машинобудуванням*, виробн. *вогнетривких матеріалів*. Див. також *Кольорова металургія*, *Чорна металургія*.

Літ.: Основы металлургии, т. 1—7. М., 1961—75; Борнацкий И. И. Теория металлургических процессов. К.—Донецк, 1978; Воскобойников В. Г., Кудрин В. А., Якушев А. М. Общая металлургия. М., 1979; Развитие металлургии в Украинской ССР. К., 1980.

М. І. Гасик.

МЕТА́ЛЬНІ МАШИ́НИ — різні бойові механізми, що ними метали каміння, ядра, важкі стріли, колоди та інші предмети для ураження живої сили ворога, руйнування фортець, оборонних мурів та інших укріплень, а також для підпалу будинків. Вперше М. м. застосовано у 8 ст. до н. е. військом *Ассирії*. Поширилися у війську стародавніх Фінікії, Персії, Греції та Риму, а пізніше Візантії та ін. д-в Зх. Європи та Сходу. В Київ. Русі М. м. наз. пороками, самострілами, пращами. Приводили їх у рух дією

туго скручених пучків сухожилків, волосся тварин. М. м. поділялись на настильної і навісної дії. До перших належали різного типу баліст і бриколі, до других — *катапульти* та фрондиболи (дія яких основувалася на силі тяжіння або противазі). М. м. кидали снаряди вагою 0,4—500 кг на віддаль відповідно 1100—1175 м. З появою *вогнепальної зброї* М. м. втратили своє значення, поступившись місцем *артилерії*.

МЕТАМАТЕМА́ТИКА (від грец. μετά — після і *математика*) — те саме, що й *доведень теорія*.

МЕТАМЕРІ́Я (від грец. μετά — після і μέρος — частина), сегментація — розчленування тіла багатьох двобічно-симетричних тварин на подібні частини — метамери (сегменти, членики), розташовані одна за одною по поздовжній осі тіла. Повна М.— розчленування всього організму (у більшості стьожкових червів, кільчастих червів і членистоногих). Неповна М.— це правильне повторення вздовж головної осі тіла лише окремих органів або систем органів (у деяких війчастих червів, немертин та стьожкових червів). У більшості хребетних тварин і людини М. чітко виявлена лише на ранніх стадіях *зародкового розвитку*, а після народження вона виявляється гол. чин. у будові хребта, чергуванні ребер, міжреберних м'язів тощо. Розрізняють також М. гомономну — метамери тіла подібні за будовою, виконують однакові функції та гетерономну — зберігається лише спільний план будови, а зовн. подібність метамерів різних частин тіла втрачається внаслідок виконання ними різних функцій.

МЕТАМО́ВА — мова, що використовується для описування іншої мови, яка при цьому наз. мовою-об'єктом, або предметною мовою. М.— не формалізована мова, а спеціально організований фрагмент природної мови. Вона повинна бути не бідніша за свою предметну мову, може відрізнятися від неї лише частково. Так, М. для описування будь-якої природної мови, напр., рос., укр., німецької чи ін., включає як складову частину лінгвістичну термінологію, вживану в природній мові. М.— одне з осн. понять сучас. теор. мовознавства й логіки. Використовується при дослідженні природних і *штучних мов*, які базуються на *математичній логіці*. Засобами М. формулюється метатеорія, що вивчає структуру, методи й властивості якоїсь ін. теорії (т. з. предметної теорії, яка формулюється предметною мовою).

Літ.: Карри Х. Б. Основания математической логики. М., 1969.

Ф. О. Нікітіна.

МЕТАМОРФІ́ЗМ (від грец. μεταμόρφωσις — перетворення) — сукупність глибинних природних процесів, що спричинюють зміни хім. і мінерального складу та структури гірських порід у надрах Землі. Зумовлений змінами тиску і температури та впливом глибинних летких компонентів при наростанні тектонічної активності (див. *Тектонічні рухи*).

Полягає у розпаданні первинних мінералів, молекулярному перегрупуванні й утворенні нових, стійкіших *мінеральних видів*. М., пов'язаний з підвищенням температури, наз. прогресивним. Він супроводиться збезводненням та декарбонатизацією (видаленням карбонатів). Перетворення, зумовлені зниженням температури, наз. регресивним метаморфізмом. М., зумовлений зростанням тиску, наз. *динамометаморфізмом*. М., що супроводиться змінами лише кількості летких компонентів (H_2O, CO_2), наз. ізохімічним, якщо змінюється вміст осн. компонентів (K_2O, Na_2O, CaO, MgO тощо) — алохімічним. Метаморфічні перетворення великих об'ємів порід відносять до регіонального М.; локальні — до *контактного метаморфізму*. Метаморфічні зміни, що спричинюють утворення мігматитів або гранітизацію, наз. *ультраметаморфізмом*. З М. пов'язане утворення *метаморфічних гірських порід* та *метаморфогенних родовищ*.

Р. І. Сіроштан.

МЕТАМОРФІ́ЧНІ ГІРСЬКІ ПОРО́ДИ — гірські породи, що утворилися в надрах Землі внаслідок *метаморфізму* осадочних і магматичних порід. Мінеральний склад М. г. п. залежить від складу первинних порід, термодинамічних умов, за яких вони утворилися, та складу мінеральних розчинів, що насичують породи. Для М. г. п. характерна яснозерниста будова, здебільшого сланцювата *текстура*. З кожним типом метаморфізму пов'язані певні М. г. п.: напр., з регіональним — *сланці глинисті*, покрівельні сланці, філіти, *гнейси*, *амфіболіти*, *кварцити*, *мармури*; з *ультраметаморфізмом* — ін'єкційні гнейси та *мігматити*. На Україні М. г. п. поширені в межах *Українського щита*, Кримських гір, Карпат Українських.

Р. І. Сіроштан.

МЕТАМОРФОГЕ́ННІ РОДО́ВИЩА (від *метаморфізм* і грец. γεννάω — породжую) — родовища корисних копалин, утворення яких пов'язане з метаморфізмом гірських порід або раніше сформованих родовищ.

За походженням М. р. поділяють на метаморфічні й метаморфізовані. Метаморфічні родовища виникають внаслідок метаморфізму гірських порід (вапняки перетворюються на мармури, пісковики — на кварцити тощо). Утворення метаморфізованих родовищ пов'язане з регіональним і *контактним метаморфізмом* корисних копалин. Найвідоміші метаморфізовані родовища в докембрійських (див. *Докембрій*) формаціях *Криворізького залізорудного басейну*, *Курської магнітної аномалії* тощо.

МЕТАМОРФО́З (грец. μεταμόρφωσις — перетворення) — 1) У рослин — видозмінення вегетативних органів (стебла, листка або кореня) внаслідок їхнього пристосування до виконання тих чи ін. функцій у певних умовах існування.

М. відбувається в *онтогенезі* й полягає в зміні перебігу індивідуального розвитку органа, який виробився у процесі *еволюції*. Ці видозмінення можуть перетворити один орган на інший (здебільшого метаморфізуються не дорослі органи, а їхні зачатки) зі зміною форми і функції, зробити його зовні невпізнанним, і лише вивчення онтогенезу видозмінених органів дає можливість з'ясувати їх походження. Напр., внаслідок М. листка утворилися колючки у барбарису і кактусів, вусики у гороху і чини, ловильний апарат у *комахоїдних рослин* тощо (мал. 1). Термін «метаморфоз» запровадив у науку К. *Лінней* (1755). Вчення про М. було сформульоване Й. В. *Гете* (1790). Велике значення у вивченні М. мали праці італ. ботаніка А. Чезальпіно (16 ст.), нім.— І. Юнга (17 ст.), рос.— К. Ф. *Вольфа* та ін. 2) У тварин М., або метаболія,— глибоке перетворення організму, що пов'язане з різкою зміною умов існування і способу життя під час його індивідуального розвитку (онтогенезу). Розрізняють первинний М. (мал. 2, А), що відбувається зі зміною статевого і нестатевого поколінь (у губок, кишковопорожнинних, багатьох плоских червів), і вторинний (мал. 2, Б і В)— без зміни поколінь (у ін. червів, членистоногих, молюсків, голкошкірих, у міног, деяких риб і земноводних). При розвитку з М. (т. з. личинковий розвиток) з яйця звичайно виходить *личинка*, яка істотно відрізняється від дорослої тварини. В процесі дальшого розвитку у неї зникають одні органи (личинкові) і з'являються інші (властиві дорослій формі), тобто вона перетворюється на *імаго*. Найяскравішим прикладом М. безхребетних тварин може бути М. у комах, хребетних — у земноводних. У більшості первиннобезкрилих комах розвиток відбувається без істотних змін (про-

Мал. 1. **Метаморфоз** вегетативних органів рослин. Метаморфозовані листки: 1 — вусики у гороху; 2 — колючки у барбарису; 3 — ловильний апарат у непентесу. Метаморфозовані черешки: 4 — філодії у австралійської акації. Метаморфозовані прилистки: 5 — колючки у білої акації. Метаморфозовані стебла: 6 — колючки у глоду; 7 — вусики у переступня; 8 — кореневище у конвалії; 9 — кладодії у рускусу; 10 — бульби у картоплі. Метаморфозовані корені: 11 — бульби у батату; 12 — коренеплід турнепсу

Метальні машини. Баліста.

тометаболія). У деяких комах (напр., таргани, веснянки, бабки, коники) з яйця виходить личинка (т. з. *німфа*), яка схожа на дорослу форму, але відрізняється від неї меншими розмірами, пропорціями окремих органів, зачатковим станом крил тощо. Ця різниця поступово зникає в процесі *линянь*, що супроводять ріст комахи і крил (геміметаболія). У ін. комах (жуки, метелики, двокрилі та ін.) з яйця виходить звичайно червоподібна личинка (у метеликів — *гусеница*), не схожа на дорослу форму. Вона перетворюється на нерухому або малорухому *лялечку*, яка внаслідок глибоких змін, що відбуваються в організмі, перетворюється на дорослу комаху (голометаболія; мал. 2, Б). У безхребетних земноводних з яйця виходить личинка — *пуголовок*, який живе у воді. В міру М. личинкові органи зникають і з'являються органи дорослої тварини: пуголовок перетворюється на жабеня і починає жити на суші (мал. 2, В). М. у тварин пов'язаний з впливом *гормонів*. На М. комах впливають гормони — екдизон (гормон линяння, який наз. і гормоном росту чи диференціювання, що виділяється проторакальними залозами), ювенільний гормон (сприяє формуванню личинкових структур і затримує утворення імаго). У земноводних М. регулюється гормонами *щитовидної залози*. У рослин виділено понад 20 речовин, що впливають, подібно до екдизоїв, на їх метаморфоз.

Літ.: Серебряков И. Г. Морфология вегетативных органов высших растений. М., 1952; Наумов С. П. Зоологія хребетних. К., 1961; Савчук М. П. Зоологія безхребетних. К., 1965; Первухина Н. В. Проблемы морфологии и биологии цветка. Л., 1970; Бей-Биенко Г. Я. Общая энтомология. М., 1971; Сравнительная физиология животных. т. 3. Пер. с англ. М., 1978.

МЕТАМОРФО́ЗА, метаморфоз (грец. μεταμόρφωσις — перетворення) — перетворення однієї форми на іншу, видозміна чогось (зовнішності, характеру тощо).

МЕТА́Н, болотний, або рудниковий, газ, CH_4 — найпростіший насичений вуглеводень. Безбарвний газ без запаху; густ. за повітрям 0,554; $t_{кип}$ — 164,5° С; $t_{пл}$ — 182,5° С; теплота згоряння 50,08 МДж/кг. Осн. компонент природного, рудникового або болотного газів; у значних кількостях утворюється при *коксуванні* кам. вугілля, *гідрогенізації* вугілля та нафти. Стійкий до дії хім. реагентів. Суміш М. з повітрям у межах 5—15% за об'ємом — вибухова, більше ~16% — горить при доступі повітря. Значна концентрація М. у повітрі може бути причиною ядухи. При неповному спалюванні або каталітичному окисленні М. утворює *метиловий спирт, формальдегід:* в електр. дузі при 1000° дає *ацетилен*, а при наявності азоту — ціаністоводневу к-ту. при дії хлору — хлорпохідні, напр. хлороформ $CHCl_3$, чотирихлористий вуглець CCl_4. М. використовують у пром-сті і побуті як паливо, сировину у хім. пром-сті (одержання вуглеводнів, спиртів, *нітрометану* та ін.). *О. В. Стеценко.*

МЕТАНЕФРИ́ДІЇ (від грец. μετά — після, потім і *нефридії*) — парні метамерно розташовані (див. *Метамерія*) органи виділення у безхребетних тварин, гол. чин. у більшості кільчастих червів. Кожний М. складається з лійки з віями і канальця. Лійка відкривається у *вторинну порожнину тіла*, каналець — на його поверхню. М. в процесі *еволюції* виникли з *протонефридіїв*. Див. також *Видільна система*.

МЕТАНЕ́ФРОС (від грец. μετά — після, потім і νεφρός — нирка), вторинна, або тазова, нирка — парний орган *виділення* у переважної більшості плазунів, у птахів і ссавців, у т. ч. людини. Виникає під час *зародкового розвитку* після *мезонефроса*. Див. *Нирки*.

МЕТАНО́Л — те саме, що й *метиловий спирт*.

МЕТАНТЕ́НК, метантанк (від *метан* і англ. tank — бак, резервуар) — залізобетонна споруда (резервуар) для переробки (т. з. метанового зброджування) в анаеробних (без доступу повітря) умовах органічної частини осаду, що утворюється при *очищенні стічних вод*; один з видів *очисних споруд*. В метантенки (їхня місткість — до кількох тисяч кубічних метрів) з первинних *відстійників* надходить сирий (свіжий) осад, а з вторинних відстійників — надлишковий активний мул: бактерії-мінералізатори та ін. мікроорганізми (після *аеротенків*) або надлишкова біоплівка (після *біофільтрів*). В М. зброджувану масу перемішують і підігрівають (переважно гострою парою) до т-ри 30—35° С (мезофільне зброджування) або 50—55° С (термофільне зброджування). В результаті розпаду органічних речовин утворюються в основному метан (до 70%, його використовують для одержання пари) і вуглекислий газ.

МЕТАПЛАЗІ́Я (від грец. μεταπλάσσω — перетворюю) — стійкі зміни морфофізіологічних властивостей клітин або тканин, що супроводяться перетворенням їх на клітини або тканини іншого типу. В тваринних організмах відома М. епітеліальної тканини (див. *Епітелій*) та *сполучної тканини*. Причинами М. є зміна умов середовища і стану тканин (тривале запалення тканин, інфекційні процеси тощо).

МЕТАСЕКВО́ЙЯ (Metasequoia) — рід рослин родини таксодієвих. М. — рідкісний реліктовий рід, описаний за викопними екземплярами і донедавна вважався вимерлим. У 1941—44 в гірських лісах Центр. і Зх. Китаю (провінції Сичуань і Хубей) виявлено дерева М., а 1948 встановлено приналежність цих швидкорослих дерев до викопного роду М. і описано їх під назвою М. розсіченошишкова (M. glyptostroboides). На батьківщині вона досягає 50 м заввишки (2 м у діаметрі). М. має гарну крону з видовженими і вкороченими пагонами, на яких дворядно розташовані гребінчасті м'які листки. М. культивують в УРСР майже в усіх бот. садах як декоративну рослину.

МЕТАСОМАТИ́ЗМ [від грец. μετά — після і σῶμα (σώματος) — тіло] — природний процес, який полягає в заміні одних мінералів гірської породи земної кори іншими зі значною зміною її хім. складу при сталому об'ємі. Зумовлений взаємодією порід з мінеральним розчином. За характером перенесення мінеральної речовини М. поділяють на дифузійний (речовина переноситься шляхом *дифузії*) та інфільтраційний (речовина переноситься розчином, що просочується в породу). З М. пов'язане утворення метасоматичних гірських порід (грейзени, скарни, карбонатити тощо) і *метасоматичних родовищ*. *Р. І. Сіроштан.*

МЕТАСОМАТИ́ЧНІ РОДО́ВИЩА — родовища корисних копалин, утворення яких пов'язане з *метасоматизмом*. Утворюються у надрах Землі в результаті діяння на гірські породи циркулюючих гарячих мінеральних розчинів, які виносять натрій, кальцій, магній та алюміній і привносять мідь, цинк, свинець, олово тощо. Для М. р. характерна складна форма рудних тіл. М. р. поділяють на високотемпературні (родовища руд чорних, кольорових і рідкісних металів), середньотемпературні (гідротермальні родовища мідних, свинцевих і цинкових руд) і низькотемпературні (інфільтраційні родовища урану і міді).

Р. І. Сіроштан.

МЕТАСТАБІ́ЛЬНИЙ СТАН (від грец. μετά — поміж і лат. stabilis — стійкий) — відносно стій-

Метасеквойя розсіченошишкова: *1* — гілка; *2* — жіноча шишка; *3* — насінина; *4* — пагін з чоловічими шишечками.

Метальні машини. Бриколь.

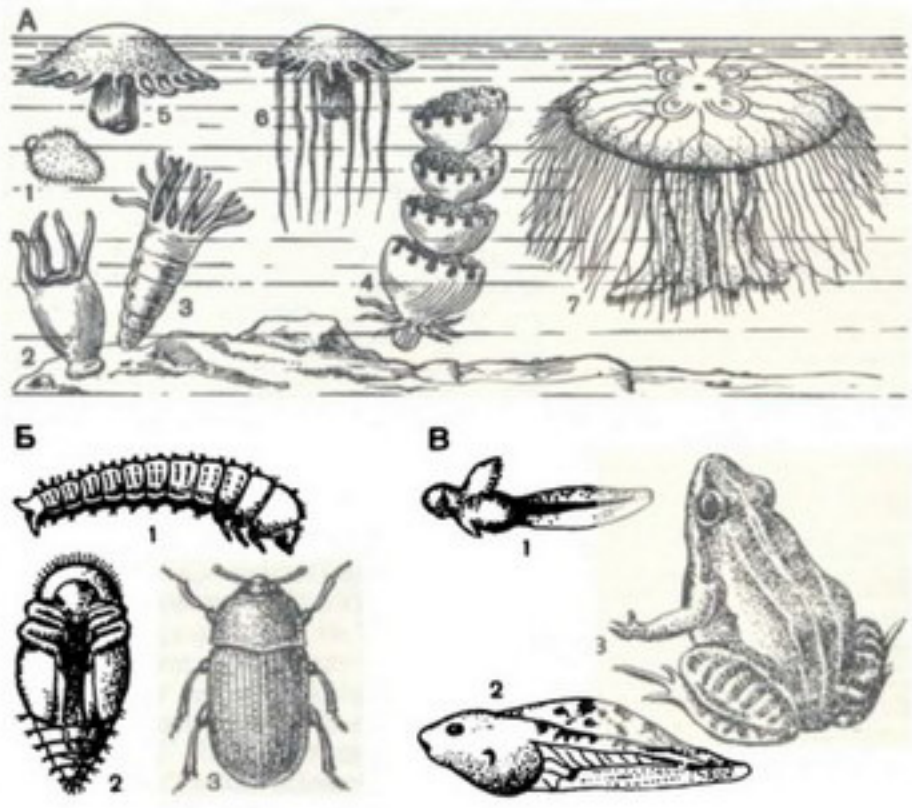

Мал. 2. **Метаморфоз тварин** (А — первинний, Б і В — вторинний). А — розвиток сцифоїдної медузи аурелії: 1 — личинка планула; 2 — поліп, т. з. сцифостома (нестатеве покоління); 3, 4 — різні стадії стробіляції (утворення молодих медуз — ефір); 5, 6 — ефіри; 7 — доросла медуза (статеве покоління). Б — розвиток малинового жука: 1 — личинка; 2 — лялечка; 3 — жук. В — розвиток жаби гостромордої: 1 — пуголовок на ранній стадії розвитку із зовнішніми зябрами; 2 — пуголовок на пізнішій стадії розвитку; 3 — жаба

кий стан системи, з якого вона може перейти в стійкіший стан під дією зовнішніх збурень або самочинно (внаслідок внутрішніх *флуктуацій*). 1) М. с. термодинамічної системи — рівноважний стан, який має обмежену стійкість. При скінченних відхиленнях від М. с. система переходить до іншого, стійкішого стану. В М. с. перебуває, напр., перегріта рідина — тобто така, що її т-ра вища за т-ру *кипіння* при даному тиску, або переохолоджена пара — пара, т-ра якої нижча за т-ру *конденсації* при даному тиску; 2) М. с. квантової системи — збуджений стан *атомного ядра, атома, молекули* і т. д., *квантові переходи* з якого у стан з меншою енергією, які супроводяться випромінюванням *фотонів*, заборонені *добору правилами* (точними або наближеними). Такі переходи є малоймовірними. Міра метастабільності стану — його час життя $\tau = 1/A$, де A — повна ймовірність переходу з даного стану в усі стани з меншою енергією. Існуванням М. с. складних молекул пояснюються, зокрема, процеси люмінесценції.

МЕТАСТА́З (від грец. μετάστασις — переміщення) — вторинний патологічний утвір; виникає в результаті розвитку в будь-якому органі хворобливого процесу внаслідок занесення до нього плином *крові* або *лімфи* хвороботворного агента — патогенного мікроорганізму, клітини злоякісної пухлини. У першому випадку виникає запалення, характер якого залежить від особливостей інфекційного збудника (т. з. метастатичне інфекц. вогнище), в другому — пухлинні М. Сам процес переміщення хворобливого процесу з розвитком нового (вторинного) вогнища наз. метастазуванням. За розташуванням відносно первинного вогнища М. можуть бути місцевими, регіонарними (М. у найближчому лімфатичному вузлі) і віддаленими. Наявність М. є свідченням переходу пухлинного процесу з фази місцевого росту в фазу генералізації.

МЕТАСТА́ЗІО (Metastasio; справж. прізв.— Трапассі) П'єтро (3.I 1698, Рим — 12.IV 1782, Відень) — італ. поет і драматург. З 1730 — придворний поет у Відні. В 1718 видав зб. «Поезії». Автор бл. 30 п'єс-лібретто, кращі з яких: «Покинута Дідона» (1724), «Адріан в Сірії» (1731), «Олімпіада» (1732) «Демофонт» (1733), «Тітове милосердя» (1734), «Антігон» (1743), «Цар-пастух» (1751). М. належать також праці з поетики. Музику на твори М. писали Х. В. Глюк, В. А. Моцарт, Д. Скарлатті, Й. Мисливечек, М. Березовський.

Літ.: Стендаль Ф. Жизнеописания Гайдна, Моцарта и Метастазио. В кн.: Стендаль Ф. Собрание сочинений, т. 8. М., 1959. *Т. Т. Духовний*

МЕТАТЕ́ЗА (грец. μετάθεσις — перестановка) — перестановка звуків, рідше складів у слові. Зумовлена намаганням уникнути звукосполучень, які важко вимовити або які не властиві для системи даної мови. Особливо характерна для розмовної мови, просторіччя, діалектів, трапляється при засвоєнні запозичених слів (напр., «тарілка» з нім. Teller). Такі форми можуть закріплюватись у літ. мові (напр., «ведмідь» з давньорус. «медвѣдь»). М.— один з видів *комбінаторних змін звуків*.

МЕТАТЕО́РІЯ (від грец. μετά — після і *теорія*) — теорія, об'єктом дослідження якої є деяка інша формальна (чи формалізована) теорія. Досліджувана теорія, напр. логіка, математика тощо, наз. предметною, чи об'єктною, а М., що вивчає її,— відповідно металогікою, метаматематикою тощо (винятком є «метафізика»). М. встановлює межі застосовності предметної теорії, досліджує її несуперечливість і повноту, вивчає способи запровадження її понять і методи доведення її тверджень, а також можливі інтерпретації. Поняття «метатеорія» виявляється продуктивним при застосуванні до дедуктивних (див. *Дедукція*) наук: математики, логіки та математизованих фрагментів природознавства й ін. наук (напр., лінгвістики). *М. І. Кратко*

МЕТАФА́ЗА (від грец. μετά — після і φάσις — прояв) — друга фаза мітотичного (див. *Мітоз*) і мейотичного (див. *Мейоз*) поділів ядра. Відбувається після *профази*. В М. хромосоми вкорочуються і розміщуються в екваторіальній ділянці *веретена поділу клітини*, утворюючи екваторіальну пластинку.

МЕТАФІ́ЗИКА (грец. «Μετὰ τὰ φυσικά» — «Після фізики») — 1) Термін, що виник у зв'язку з класифікацією філос. спадщини *Арістотеля* і позначав розділ його вчення, де йдеться про перші сутності, вищі незмінні начала всього сущого, які, на його думку, недоступні досвідному знанню й осягаються лише умоглядним способом. В історії філософії термін вживався для позначення філос. учень про надчуттєві, не доступні досвідові начала буття; в сучас. бурж. філософії (*позитивізм, прагматизм*) М. наз. будь-які спроби розв'язати філос. способами власне світоглядні питання (про заг. закономірності світу, прогрес, сусп. ідеал, сенс життя тощо), які не піддаються осягненню за допомогою методів окремих наук та експерименту. 2) Протилежний *діалектиці* спосіб мислення і метод *пізнання*, який розглядає предмети і явища поза їхнім внутр. зв'язком і розвитком, не визнає внутр. суперечностей як джерела саморуху, не може осягнути безперервність і стрибкоподібність розвитку в їхній органічній єдності. В значенні «антидіалектика» термін «метафізика» запровадив у філософію в 19 ст. Г. В. Ф. Гегель. «Для метафізика,— писав Ф. Енгельс,— речі та їх мислені відображення, поняття, є окремі, незмінні, застиглі, раз назавжди дані предмети, що мають бути досліджені один після другого і один незалежно від другого» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 21). Марксизм усвідомив М. як історично визначений спосіб мислення, зумовлений обмеженістю класової практики бурж. суспільства та рівнем розвитку наук. Виникаючи з властивої науці тенденції дати цілісне, конкретне, завершене осягнення предмета, М. підмінює дійсно цілісне осягнення його апріорними умоглядними конструкціями, переносить уявлення, що відображають закономірності окремої сфери освоєної людиною дійсності на весь світ в цілому і прагне дати завершену, закриту й незмінну світоглядну систему. М. нездатна осягнути живий рух людського пізнання, суперечливу єдність *абсолютної і відносної істин*, якісні переходи від емпіричного до теоретичного (див. *Емпіричне і теоретичне*); для неї характерні абсолютизація обмеженого рівня практики та пізнання, «прямолінійність і односторонність, дерев'яність і закостенілість» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 29, с. 304), що становлять гносеологічне коріння *ідеалізму*. Окремим виявом М. в сучас. ідеологічній боротьбі є *догматизм*. Марксизм не тільки визначив істор. місце М., а й подолав її, розробивши наук. теорію матеріалістичної діалектики як способу мислення, що відповідає революційно-перетворювальній практиці та прогресивному розвиткові наук. пізнання.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Твори: т. 20. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг; т. 21. Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії; Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 18. Матеріалізм і емпіріокритицизм; т. 29. Філософські зошити. *О. І. Яценко*

МЕТАФІЗИ́ЧНИЙ МАТЕРІАЛІ́ЗМ — одна з істор. форм домарксистського *матеріалізму*. Набув поширення у 17—18 ст. Представники М. м. Ф. *Бекон*, Т. *Гоббс*, Б. *Спіноза*, франц. матеріалісти 18 ст. та ін. виступали як ідеологи молодої буржуазії в боротьбі проти феодалізму. Спираючись на досягнення природознавства, зокрема механіки І. *Ньютона*, М. м. зробив значний крок у розвитку матеріалістичної філософії. Йому належать великі заслуги в боротьбі проти релігії. Проте М. м. був обмежений. Це знайшло вияв насамперед у притаманному М. м. метафізичному способі мислення (див. *Метафізика*). Принципи формальнологічного мислення представники М. м. вважали єдиним і достатнім методом пізнання. М. м. намагався звести якісну різноманітність форм руху матерії до мех. руху (див. *Механіцизм*). У розумінні сусп. явищ представники М. м. залишалися на позиціях *ідеалізму*. В 19 ст. з появою *діалектичного матеріалізму* втратив прогресивне значення.

МЕТА́ФОРА (грец. μεταφορά — перенесення) — один із найважливіших видів *тропів* у поетичній мові; образний вислів, у якому ознаки одного предмета або дії переносяться на інший за подібністю. Напр.: «Горить моє серце» (Леся Українка), «Усмішка в народу розцвітає» (П. Тичина), «За вікном зорі пишуть свої орбіти» (Б. Олійник). Метафоричні вислови трапляються і в розмовній мові (сонце встає, шлях прослався), але М. характерна для мови художньої, особливо поетичної, де вона виконує естетичну функцію. Як і інші тропи, М. дає можливість поетові відтінити найрізноманітніші властивості, ознаки зображуваного, висловити емоційне ставлення до нього. У М. синтезуються

якості різних предметів, вона розвиває, збагачує уяву читача. М. може бути простою, якщо вона складається з одного слова або виразу, і розгорнутою, коли образ створюється кількома М. Різновидами М. є *уособлення* (персоніфікація) і *алегорія*.

МЕТЕ́КИ (грец. μέτοικος — переселенець) — у *полісах* Стародавньої Греції чужоземці, а також відпущені на волю раби. Були особисто вільні, проте не мали політ. прав. Як і повноправні громадяни, М. виконували військ. повинність. Серед М. були й багаті рабовласники, торговці, власники ремісничих майстерень.

МЕТЕ́ЛИКИ, лускокрилі (Lepidoptera) — ряд *комах*. М. мають дві пари крил (розмах 3,25—270 мм), вкритих лусочками різної форми, пігментація і структура яких утворює велику різноманітність малюнка і забарвлення. Опорним апаратом крила є поздовжні і поперечні жилки. Тіло М. вкрите лусочками або волосками. Голова округлої форми, на ній містяться щупики і вусики *(антени)*. Ротовий апарат звичайно сисного типу — спірально закручений хоботок, який під час смоктання випрямляється. Мають *фасеткові очі*, деякі — також т. з. прості очка. Органи нюху (сенсили) містяться звичайно на поверхні вусиків. У деяких нічних М. відомі органи слуху, що здатні сприймати звуки високих частот. Органи смаку розташовані на ротових органах та ногах. Більшість М., крім *булавоусих*, веде присмерковий або нічний спосіб життя. Дорослі М. (*імаго*) живляться гол. чин. *нектаром* квіток, соками і цукристими виділеннями рослин, деякі тропічні види — пилком, кров'ю і лімфою тварин, інші (напр., коконопрядові, мішечниці) зовсім не живляться і живуть за рахунок запасних речовин, нагромаджених в личинковій стадії. М. роздільностатеві; багатьом властиві статевий *диморфізм* і сезонний *поліморфізм*. Розмноження статеве, іноді без запліднення (див. *Партеногенез*). *Постембріональний розвиток* з повним перетворенням. Яйця відкладають на рослини, якими живиться личинка (гусениця). У деяких видів М. гусінь живиться продуктами тваринного походження (напр., бджолина вогнівка — воском, одежна і шубна молі — вовною). Понад 150 тис. видів М., поширених на всіх материках, крім Антарктиди; у фауні СРСР — бл. 15 тис. видів. За будовою крил і способом їх зчеплення між собою М. поділяють на 2 підряди: нижчі, або рівнокрилі, М. (Homoneura, або Jugata) і вищі, або різнокрилі (Heteroneura, або Frenata). Нижчі М. об'єднують давні родини: зубаті молі (Micropterigidae), первинні молі (Eriocraniidae), тонкопрядові (Hepialidae) і мнезархідові (Mnezarchaeidae). Вищі М. об'єднують понад 70 родин, з яких найвідоміші *бражникові, совкові, біланові* та ін. Серед М. багато шкідників с.-г. культур (в СРСР, у т. ч. на Україні, бл. 1000 видів), напр. *озима совка, лучний метелик, стебловий метелик, плодожерка, американський білий метелик, шовкопряди похідні*, а також корисних видів (шовковичний і дубовий шовкопряди, з коконів яких одержують шовк). М., що живляться нектаром,— запилювачі рослин. Багато М. чутливі до змін в зовн. середовищі, і тому наявність або відсутність їх у даній місцевості вказує на зрушення екологіч. рівноваги (напр., при забрудненні грунту, повітря і т. п.). Викопні рештки М. відомі з юрського періоду. Іл. див. до окремих статей про М. та до ст. *Комахи*, т. 5.

Літ.: Жизнь животных. т. 3. М., 1969; Горностаев Г. Н. Насекомые СССР. М., 1970; Фауна України т. 15. К., 1974; Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений, т. 2. К., 1974; Савковский П. П. Атлас вредителей плодовых и ягодных культур. К., 1976; Ламперт К. Атлас бабочек и гусениц Европы и отчасти русско-азиатских владений. Пер. с нем. СПБ, 1913. *Ю. П. Некрутенко.*

МЕТЕ́ЛИЦЯ — укр. танець-пісня; також укр., рос., білорус. танець. Муз. розмір 2/4. Образ зимової хуртовини відтворюється динамікою танку, швидкою зміною фігур, різноманітними кружіннями.

МЕТЕЛІ́ВКОВІ (Psychodidae) — родина *двокрилих* комах. Тіло (довж. 1—4 мм) волосисте; ноги довгі, тонкі; вусики нитковидні, завдовжки з тіло. Крила широкі, більш-менш загострені до вершини, вкриті волосками. В родині бл. 450 видів, поширених на всіх материках, крім Антарктиди. В СРСР кілька десятків видів, з них в УРСР — бл. 10. Личинки М. живляться перев. рослинними рештками, розвиваються у вологих місцях, іноді — у воді; личинки деяких видів, що живуть у стічних трубах, іноді призводять до закупорки фільтрів. Дорослі комахи живляться соками рослин, лише *москіти* — перев. кровососи, серед них флеботомус папатачі (Phlebotomus papatasi) є переносником небезпечних хвороб людини — *лейшманіозу* та гарячки папатачі.

Г. В. Бошко

МЕТЕО́Р (від грец. μετέωρος — той, що перебуває зверху, в повітрі), падаюча зірка — явище, зумовлене вторгненням в атмосферу планети метеорного тіла — однієї з форм *малих тіл* Сонячної системи (мал.). Переважна більшість М. викликана дрібними тілами з масами порядку часток грама. Дуже яскраві М. (спричинені тілами з масами порядку 10 г і більше) наз. *болідами*. Відносно Землі метеорні тіла рухаються зі швидкостями 11 ÷ 72 км/с. Внаслідок опору повітря метеорне тіло гальмується, його поверхня нагрівається до кількох тисяч градусів; речовина поверхні плавиться, випаровується і частково зривається зустрічним повітряним потоком. Зіткнення метеорної речовини з молекулами й атомами атмосфери супроводиться передачею метеорному тілу кінетичної енергії, яка витрачається на світлове випромінювання, іонізацію і тепловий рух. В атмосфері Землі більшість М. з'являється і зникає на висотах від 110 до 70 км. Щодоби в земну атмосферу проникає бл. мільярда метеорних тіл, маса яких перевищує 0,01 г. Зі збільшенням розмірів число їх швидко зменшується. Заг. приріст маси Землі за рахунок метеорної речовини дорівнює приблизно 200 т за добу. М. можуть належати певним *метеорним потокам*, а також бути спорадичними, тобто такими, час, напрям руху і координати появи яких передбачити неможливо. Для спостерігання М. застосовують спец. фотографічні, радіолокаційні й телевізійні установки (див., напр., *Метеорний патруль*). Вивчення М. дає можливість з'ясовувати природу метеорних тіл; досліджувати процеси руйнування тіл, що рухаються з космічними швидкостями в розрідженому газовому середовищі; визначати орбіти і вивчати еволюцію й динаміку малих тіл *Сонячної системи*; одержувати важливі відомості про динаміку верх. атмосфери Землі. Див. також *Метеорний радіозв'язок*.

Літ.: Левин Б. Ю. Физическая теория метеоров и метеорное вещество в Солнечной системе. М., 1956; Кащеев Б. Л., Лебединец В. Л., Лагутин М. Ф. Метеорные явления в атмосфере Земли. М., 1967; Цесевич В. П. Что и как наблюдать на небе. М., 1979

В. Г. Кручиненко.

«МЕТЕО́Р» — назва серії рад. метеорологічних *штучних супутників Землі* (ШСЗ). Перший «М.» було запущено 26.III 1969. ШСЗ «М.» являє собою циліндричний контейнер висотою бл. 3,5 м і діаметром бл. 1 м, до якого прикріплено панелі сонячних батарей площею 15 м². Контейнер складається з двох відсіків: енергоапаратного і приладового. В енергоапаратному відсіку розміщено осн. службові системи (точної орієнтації ШСЗ на Землю, терморегулювання, радіотелеметричні, радіоконтролю орбіти та ін.), а в приладовому — вимірювальну метеорологічну апаратуру, до якої входить телевізійний комплекс, що забезпечує одержання зображень хмар і поверхні Землі під час польоту супутника над денною і нічною півкулями, а також прилади для одержання даних про тепловий баланс планети тощо. Деякі ШСЗ «М.» призначені для одержання інформації по дослідженню природних ресурсів Землі. На них встановлено апаратуру, яка передає зображення поверхні в кількох ділянках видимого та інфрачервоного діапазонів електромагн. випромінювань. В 1975 введено в дію метеорологічні ШСЗ 2-го покоління «*Метеор-2*», які мають апаратуру з поліпшеними характеристиками.

В. Д. Перов.

«МЕТЕО́Р-2» — автоматична космічна обсерваторія, споряджена

Фотографія яскравого метеора зі спалахом.

«Метеор-2»: *1* — панелі сонячних батарей; *2* — екран системи терморегулювання; *3* — датчики системи орієнтації сонячних батарей; *4* — корпус герметичного відсіку; *5* — приймально-передавальні антени; *6* — відсік з науковою апаратурою.

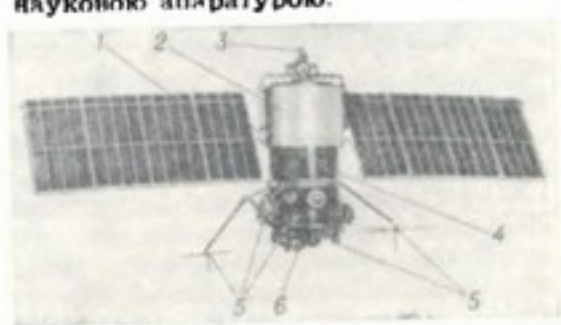

складним електротехнічним, електро- і оптико-механічним і радіоелектронним устаткуванням, герметично ізольована від зовнішнього середовища (мал.); *метеорологічний супутник* Землі другого покоління. На борту «М.-2» встановлено три види телевізійної апаратури, яка працює: 1) у видимій ділянці спектра (0,5—0,7 мкм) для одержання глобальних зображень хмарності та підстилаючої поверхні з захватом на місцевості 2200 км і роздільністю 1 км у *надирі*; 2) у режимі безпосередньої передачі з захватом на місцевості 2100 км при роздільності 2 км; 3) в інфрачервоній (ІЧ) ділянці спектра (8—12 мкм) для одержання глобальних зображень хмарності і підстилаючої поверхні на освітленому і тіньовому боці Землі з захватом на місцевості 2600 км і роздільністю 8 км. Крім того, є комплект радіометричної апаратури, призначеної для безперервних спостережень за потоком проникаючого випромінювання в навколоземному космічному просторі. Супутники «М.-2» запускаються на орбіти, близькі до колових, висота яких бл. 900 км. Кут між площинами орбіти і екватора Землі становить 81,2°.

Автом. передача зображень (режим безпосередньої передачі), одержуваних у видимій та ІЧ ділянках спектра, проводиться на частоті 137,3 мГц. Ці зображення можуть прийматися наземними пунктами, обладнаними найпростішою апаратурою і розташованими в будь-якій точці Землі. У 1980 їх приймали понад 80 пунктів, розташованих на території СРСР, на всіх н.-д. суднах Гідрометслужби, а також пункти прийому соціалістич. країн і країн — членів Всесвітньої метеорологіч. орг-ції. Система з двох супутників «М.-2», кут між площинами орбіт яких бл. 100°, дає змогу протягом доби двічі збирати інформацію з 70—80% поверхні Землі. При цьому кожний з районів планети спостерігається з інтервалом бл. 6 годин.

Літ.: Румянцев П. А. Метеорологическая космическая система «Метеор». Обнинск, 1979. *П. О. Румянцев.*

Кам'яний метеорит, що впав 11.VI 1937 поблизу села Верхосулки (тепер Білопільського району Сумської області). Вага 1,8 кг.

Головні метеорні потоки, що спостерігаються з Землі

Потік	Час видимості
Квадрантиди	27.XII—7.I (3—4.I) •
Ліриди	15—26.IV (21.IV)
η-Акваріди	21.IV—12.V (4.V)
Арієтиди	29.V—19.VI (7.VI)
Південні δ-Акваріди	21.VII—15.VIII (29.VII)
Персеїди	25.VII—20.VIII (12.VIII)
Драконіди	8—12.X (9—10.X)
Оріоніди	14—26.X (21.X)
Леоніди	10—20.XI (16.XI)
Гемініди	1—17.XII (13—14.XII)

• В дужках вказано дати максимумів потоків.

МЕТЕОРИ́ЗМ (грец. μετεωρισμός — піднімання), обдимання — здуття живота внаслідок надмірного скупчення газів у кишечнику. В шлунково-кишковому тракті здорової людини завжди міститься невелика кількість газів, які необхідні для підтримання нормального тонусу цих органів. У здорової людини М. виникає після прийняття їжі, багатої на вуглеводи (чорний хліб, картопля, овочі тощо). М. може спостерігатися також при подовженому кишечнику, стискуванні, спазмах або *атонії* кишечника, при хронічному *гастриті, панкреатиті, ентериті,* при порушенні всисання газів кишковою стінкою тощо. Осн. ознаки М.: здуття живота, відрижка, іноді — переймоподібний біль у черевній порожнині, затримка або, навпаки, посилене відходження газів з кишечника тощо. Лікування: дієтотерапія, *адсорбуючі засоби* (карбоген та ін.), лікування осн. захворювання.

МЕТЕОРИ́ТИ — кам'яні, залізокам'яні або залізні тіла, що випадають на поверхню Землі з міжпланетного простору; є залишками метеорних тіл (див. *Метеор*). Розмір М.— від часток міліметра до кількох метрів у діаметрі (мал.). Відомо 35 М. з масами від 1 до 67 т. Падіння величезних М. утворили велетенські кратери на поверхні Землі (напр., Арізонський у США діаметром 1200 м і глибиною 180 м). Усього знайдено бл. 2000 М. Більшість з них — кам'яні. В метеоритній колекції АН СРСР є 450 М.; у колекції АН УРСР — 57, з них 22 знайдено на Україні, хоч усього на Україні зафіксовано 36 М. Найстаріша знахідка на Україні — М. Жигайлівка (1767), останнє падіння великого М. було в 1974 — М. Горлівка. Іноді велика кількість М. утворює «метеоритний дощ» (напр., залізний дощ — *Сіхоте-Алінський метеорит,* зібрано 23 т; кам'яний дощ — М. Княгиня, УРСР, зібрано 525 кг). До складу М. входять майже всі відомі хім. елементи. У М. виявлено невідомі або рідкісні на Землі мінерали й вуглеводневі сполуки; іноді трапляються зерна алмазів. Вважають, що М. можуть являти собою залишки протопланетної газо-пилової хмари або бути уламками *малих планет* чи залишками старих *комет*. Час самостійного існування М. становить для кам'яних 5—20 млн. років, а для залізних — бл. 700 млн. років.

М. падають і на всі ін. тіла *Сонячної системи*. Від ударів М. особливо руйнуються поверхні тих *планет* або *супутників планет,* які не мають атмосфери або вона дуже розріджена. М. можуть руйнувати й космічні кораблі.

Літ.: Сушицький П. Й. Метеорити й метеоритні дощі. К., 1957; Соботович Э. В. Космическое вещество в земной коре. М., 1976; Симоненко А. Н. Метеориты — осколки астероидов. М., 1979; Цесевич В. П. Что и как наблюдать на небе. М., 1979; Вуд Дж. Метеориты и происхождение солнечной системы. Пер. с англ. М., 1971.

І. М. Ковшун.

МЕТЕОРИ́ТИКА — галузь знання, що вивчає *метеорити* й метеоритні кратери на поверхні Землі та інших космічних тіл. М. зародилась у кінці 18 ст., коли нім. учений Е. Хладні (1756—1827) довів космічне походження метеорита Палласове Залізо і висунув гіпотезу походження метеоритів, розглядаючи їх як уламки більших тіл. Термін «М.» запропонував 1889 російський вчений Ю. І. Симашко.

МЕТЕОРИ́ТНИЙ ПИЛ — дрібні частки, що утворюються в результаті розколу *метеоритів* при їхньому польоті через земну атмосферу та ударі об грунт. Виявлений на місці падіння *Сіхоте-Алінського метеорита* та деяких ін. Окрім М. п., існує й метеорний пил — дуже дрібні тверді частки, що виникають в результаті *абляції* метеоритних тіл при проходженні через атмосферу.

МЕТЕО́РНИЙ ДОЩ — *метеорний потік* з короткочасною дуже високою чисельністю *метеорів* (до 1000 і більше за 1 хв). За останні 200 років спостерігались М. д., зумовлені *Андромедидами* (1872 та 1885), *Драконідами* (1933 та 1946), *Леонідами* (1799, 1833, 1866 та 1966) і *Ліридами* (1833, 1922 та 1958).

МЕТЕО́РНИЙ ПАТРУ́ЛЬ — установка для фотографування *метеорів*. Складається з кількох світлосильних короткофокусних фотокамер, спрямованих у різні точки небесної сфери. В установку введено *обтюратор,* що швидко обертається; він створює переривн на зображенні метеора, які дають змогу визначити кутову швидкість польоту метеора. Два М. п., встановлені в достатньо віддалених точках (віддаль 30—40 км), дають змогу визначати висоти, напрям польоту, швидкість і гальмування метеора, а також густину і т-ру повітря в метеорній зоні *атмосфери* Землі (на висотах 80—120 км).

МЕТЕО́РНИЙ ПОТІК — явище, що виникає в атмосфері планети при її зустрічі з метеорним роєм — компактною групою метеорних тіл, які рухаються по близьких орбітах і пов'язані спільністю походження. Траєкторії всіх *метеорів* потоку майже паралельні і, внаслідок перспективи, спостерігачеві здається, що всі вони вилітають з однієї точки небесної сфери — *радіанта*. М. п. звичайно присвоюють назву сузір'я, в якому міститься радіант. Вважають, що більшість метеорних роїв утворюються в результаті розпаду *комет*. Речовина вздовж рою розподілена, як правило, нерівномірно. Коли планета перетинає ту частину рою, де концентрація часток висока, то спостерігається *метеорний дощ*. Земля перетинає метеорний рій щорічно в одному і тому ж місці орбіти, тобто в певний час. Тому щорічно ми спостерігаємо *Персеїди* в серпні, *Леоніди* в листопаді, *Квадрантиди* на початку січня тощо (табл.). Метеорний рій може існувати, поступово руйнуючись, сотні тисяч років. Осн. факторами, що руйнують метеорні рої, є збурюючі сили планет (див. *Збурення руху небесних тіл*) та випромінювання Сонця.

В. Г. Кручиненко.

МЕТЕО́РНИЙ РАДІОЗВ'ЯЗО́К — вид *радіозв'язку,* що використовує відбивання метрових радіохвиль від іонізованих слідів метеорних тіл (див. *Метеор*). У М. р. між двома пунктами беруть участь тільки такі сліди, для яких кут падіння електромагн. хвилі дорівнює кутові відбивання її. Хвилі відбиваються на висоті 105—80 км, що обмежує віддаль М. р. до 2000 км. Поява метеорів має випадковий характер; кількість метеорів, які беруть участь у М. р. між пунктами, залежить від довжини хвилі, характеристик апаратури зв'язку, часу доби, віддалі між пунктами та їхнього геогр. положення. М. р. переривистий (мал.), смуга пропускання каналу М. р.— кілька МГц. Ця особливість М. р. призводить до необхідності використання в апаратурі

Відбивання радіосигналів від метеорних слідів на трасі завдовжки 900 км.

зв'язку нагромаджувачів-прискорювачів у передавальному і нагромаджувачів-сповільнювачів у приймальних каналах. М. р. дозволяє дуже точно звіряти шкали рознесених еталонів часу (див. *Служба часу*); потенціальна похибка такого звіряння шкали точного часу — порядку кількох наносекунд. Першу лінію М. р. в службі часу введено в СРСР 1971 на трасі Москва — Харків.

Літ.: Бондарь Б. Г., Кащеев Б. Л. Метеорная связь. К., 1968.

Б. Л. Кащеев.

МЕТЕОРО́ГРАФ (від грец. μετέωρα — атмосферні явища і γράφω — пишу) — прилад для одночасного автоматичного запису температури, тиску, вологості повітря, а іноді й швидкості вітру у високих шарах атмосфери. М. об'єднує термограф, *барограф* та гігрограф, а іноді й анемограф. Записи реєструються на паперовій стрічці, закріпленій на барабані, який обертається за допомогою годинникового механізму. Для піднімання М. використовують кулі-зонди, літаки, аеростати тощо.

МЕТЕОРОЛО́ГІЧНА КОСМІ́ЧНА СИСТЕ́МА — рад. *метеорологічні супутники* Землі, призначені для одержання глобальної інформації про стан земної атмосфери, хмарності й поверхні Землі. З 1967 в СРСР почала функціонувати рад. експериментальна метеорологічна система «Метеор» у складі метеорологічних супутників «Космос-144» і «Космос-156». З 1969 використовували штучні супутники Землі серії «*Метеор*». З 1975 застосовують удосконалені метеорологічні супутники другого покоління «*Метеор-2*». До складу системи «Метеор» входять 2—3 метеорологічні супутники, центри приймання, обробки і поширення метеорологічної інформації, а також служби контролю стану бортових систем супутників і керування ними.

П. О. Румянцев.

МЕТЕОРОЛОГІ́ЧНА СТА́НЦІЯ — установа, яка провадить регулярні спостереження за станом *атмосфери*. На М. с. за допомогою спец. приладів у визначені строки (через 1—3—6 год) за єдиною методикою і встановленою програмою здійснюють вимірювання значень метеорологічних елементів, визначають осн. характеристики атм. явищ. На буях у відкритому морі та в ненаселених районах встановлюють автом. М. с. Одержані на М. с. дані кодують і надсилають до метеорологічних центрів. Частина М. с., крім стандартних, провадить і агрометеорологічні спостереження, визначає інтенсивність *сонячної радіації* тощо. Дані спостережень використовують для складання *прогнозів погоди*, вивчення клімату та його змін, безпосереднього забезпечення різних організацій даними про погоду. У Рад. Союзі осн. мережа М. с. підпорядкована Держ. к-ту СРСР по гідрометеорології і контролю природного середовища. Перші М. с. створено у 18 ст. Перші метеорологічні спостереження в Росії провадилися 1726 у Петербурзі. На тер. України М. с. (спочатку аматорські) працювали у Києві з 1812, Одесі — 1821, Полтаві — 1824. У 1980 на Україні налічувалось бл. 200 метеорологічних станцій.

М. Б. Барабаш.

МЕТЕОРОЛОГІ́ЧНІ РАКЕ́ТИ — ракети, призначені для спостережень у верхніх шарах атмосфери, зокрема в *стратосфері* й *мезосфері*. Запускають М. р. з наземних спец. станцій ракетного зондування та з кораблів у різних районах земної кулі. За допомогою спец. приладів (манометрів, спектрографів та ін.), вмонтованих у гол. частину М. р., вимірюють атм. тиск, щільність і т-ру повітря, його склад тощо. Головна частина ракети потім відокремлюється й спускається на парашуті. Показання приладів передаються за допомогою радіосигналів, приймання та реєстрування їх здійснюють наземні телеметричні станції. Дані обробляють за допомогою електронно-обчислювальних машин.

М. Б. Барабаш.

МЕТЕОРОЛОГІ́ЧНІ СУПУ́ТНИКИ — *штучні супутники Землі* (ШСЗ), призначені для спостерігання за станом атмосфери з метою одержання метеорологічних даних. В СРСР експерименти по одержанню метеорологічної інформації за допомогою ШСЗ було розпочато 1966 («Космос-122»). Метеорологічні супутники двічі на добу передають на Землю інформацію, яка по каналах зв'язку надходить до Гідрометцентру СРСР і Держ. н.-д. центру вивчення природних ресурсів для використання службою погоди, для н.-д. цілей, а також для міжнар. обміну. Див. також «*Метеор*», «*Метеор-2*», *Метеорологічна космічна система*.

П. О. Румянцев.

МЕТЕОРОЛО́ГІЯ (від грец. μετέωρα — атмосферні явища та λόγος — наука, вчення) — наука про *атмосферу* та процеси, які в ній відбуваються. Відповідно до кола завдань, що їх досліджує М., вона поділяється на окремі розділи. Одним з осн. розділів сучас. М. є фізика атмосфери, яка вивчає фіз. закономірності атм. процесів і явищ (властивості атм. газів, розподіл температури і тиску, утворення *опадів атмосферних*, *циркуляцію атмосфери* тощо), досліджує нижні шари атмосфери, а також процеси, що відбуваються у вільній атмосфері (див. *Аерологія*), сонячну радіацію (див. *Актинометрія*), *електричні явища* в атмосфері та *оптичні явища* в атмосфері. Іншими розділами М. є динамічна метеорологія (розробляє, зокрема, методи чисельних *прогнозів погоди*), *синоптична метеорологія*, хімія атмосфери, біометеорологія, *агрометеорологія*. Перші дослідження в галузі М. належать до античних часів. Розвиток її прискорився у 1-й пол. 17 ст., після того як італ. фізики Г. Галілей та Е. Торрічеллі винайшли термометр і барометр. Як самостійна наука М. склалася протягом 17—18 ст. Із праць того часу особливе значення мали метеорологічні дослідження М. В. Ломоносова. На поч. 19 ст. нім. природознавець А. *Гумбольдт* склав перші кліматичні карти Землі. У 1848 в Петербурзі було засн. Головну фіз. (тепер геофіз.) обсерваторію, 1855 — Київ. метеорологічну обсерваторію (тепер *Гідрометеорологічний український науково-дослідний інститут*), у 80-х рр.— Одес. метеорологічну обсерваторію. До середини 19 ст. було створено мережу метеорологіч. станцій на всіх континентах, крім Антарктиди. Значний вклад у розвиток М. на Україні наприкінці 19 — на поч. 20 ст. зробили О. В. *Клосовський*, П. І. *Броунов*, Й. Й. *Косоногов*, М. П. *Авенаріус* та ін. В серед. 19 ст. почала розвиватись синоптична М. (праці М. О. Рикачова, П. І. Броунова, Б. І. *Срезневського* та ін. вчених). Було створено *службу погоди*. Велике значення у вивченні атм. процесів мали праці О. І. *Воєйкова*. З кін. 19 ст. для метеорологічних спостережень на значних висотах почали широко застосовувати кулі-пілоти та кулі-зонди з самописними приладами, після винайдення 1930 *радіозонда* розпочато створення мережі радіозондування. В серед. 20 ст. засн. світову актинометричну мережу, розробляються методи спостережень за вмістом озону в атмосфері, атм. електрикою, хім. складом повітря тощо. Дальший прогрес М. пов'язаний з Міжнар. програмою досліджень глобальних атм. процесів (з 70-х рр.). Рад. школу динамічної М., засн. О. О. Фрідманом, представляють праці М. Є. Кочина, А. С. Моніна та ін. Завдяки дослідженням рад. вчених А. А. Камінського, Б. П. Алісова, М. І. Будико та ін. вивчено атм. процеси, що визначають кліматичні умови нашої країни та окремих її частин, тепловий баланс земної кулі. Рад. агрометеорологи (Г. Т. Селянинов, Ф. Ф. Давитая та ін.) обгрунтували оптимальне розміщення с.-г. культур. У Рад. Союзі одержано значні результати в галузі активного впливу на атмосферні процеси, зокрема на хмари з метою регулювання опадів, розроблено методи захисту рослин від заморозків тощо. Завдяки дослідженням, що проводилися під керівництвом Є. К. Федорова, створено першу систему, яка дає можливість послабити градобій на значній території. М. на сучас. етапі широко застосовує найновіші досягнення фізики та техніки — радіолокаційні методи, *метеорологічні супутники*, електронно-обчислювальні машини тощо. Керівництво наук. і практичними роботами в галузі М. в Рад. Союзі здійснює Держ. к-т СРСР по гідрометеорології і контролю природного середовища. На Україні метеорологічні дослідження, крім Укр. н.-д. гідрометеорологічного ін-ту, проводять в *Одеському гідрометеорологічному інституті*, на кафедрах Київ., Харків., Одес. та Чернів. ун-тів, а також в бюро погоди, гідрометеорологіч. бюро, на агро- і авіаметеорологіч. станціях.

Літ.: Тверской П. Н. Курс метеорологии. Физика атмосферы. Л., 1962; Хромов С. П. Метеорология и климатология для географических факультетов. Л., 1964; Гидрометеорологическая служба Украины за 50 лет Советской власти. Л., 1970; Хромов С. П., Мамонтова Л. И. Метеорологический словарь. Л., 1974.

К. Т. Логвинов.

МЕ́ТЕРЛІНК (Maeterlinck) Моріс (29.VIII 1862, Гент — 5.V 1949,

М. Метерлінк.

Метлюг звичайний. Верхня і нижня частини рослини та плід.

Ніцца, Франція)— бельг. письменник. Один з провідних представників драматургії *символізму*. В п'єсах «Неминуча», «Сліпці» (обидві — 1890), «Пелеас і Мелізанда» (1892) та ін. мотиви неминучості долі втілив в умовних ускладненосимволічних образах. У драмах «Сестра Беатріса» (1900), «Монна Ванна» (1902) з'явилися реалістичні тенденції, стверджувалось активне ставлення до життя, в «Чуді святого Антонія» (1903) висміювалась бурж. мораль. Пошук істини, потят до щастя звеличено в романтичній п'єсі-казці «Синій птах» (1908, цього ж року поставлена К. Станіславським у МХТі). Автор праць з філос. і природничих проблем. Укр. мовою твори М. перекладали П. Грабовський, Леся Українка, М. Вороний, Є. Тимченко, М. Рильський та ін. Нобелівська премія, 1911.

Тв.: Укр. перекл. — Сліпці. К., 1907; Монна Ванна. К., 1907; Синя пташка. К., 1918; Рос. перекл.— Пьесы. М., 1958.

Літ.: Шкунаева И. Д. Бельгийская драма от Метерлинка до наших дней. М., 1973.

А. Г. Баканов.

МЕТИЛАМІ́Н, CH_3NH_2 — найпростіший аліфатичний *амін*; газ з різким аміачним запахом, густ. (при т-рі — 10,8° С) 699 кг/м³, $t_{кип}$—6,3°С, розчинний у воді, спирті та ін. органічних розчинниках. Утворює вибухонебезпечні суміші з повітрям, отруйний. Одержують нагріванням формаліну з хлоридом амонію. Застосовують у виробн. фарм. препаратів, барвників, поверхнево активних речовин тощо.

МЕТИЛМЕТАКРИЛА́Т, метиловий ефір метакрилової кислоти, $CH_2 = C(CH_3)COOCH_3$ — безбарвна рідина, густ. 943 кг/м³, $t_{кип}$ 101° С; малорозчинна у воді. Гідролізується з утворенням *метакрилової кислоти*. Одержують з ацетону і ціаністоводневої к-ти. Застосов. гол. чин. у виробн. *скла органічного*. М. подразнює слизову оболонку; гранично допустима концентрація у повітрі 0,05 г/м³.

МЕТИ́ЛОВИЙ СПИРТ, метанол, карбінол, CH_3OH — найпростіший насичений одноатомний *спирт*. Уперше М. с. виділили 1834 франц. хіміки Ж. Дюма та Е. Пеліго з продуктів сухої перегонки деревини. Звідси стара назва М. с.— деревний спирт. М. с.— безбарвна легкорухлива рідина з запахом, що нагадує запах етилового спирту; густина 792,4 кг/м³ (при температурі 20° С), $t_{кип}$ 64,5° С.

Змішується у всіх співвідношеннях з водою та більшістю органічних розчинників, обмежено розчиняється в насичених вуглеводнях. Для М. с. характерні всі реакції спиртів: він утворює алкоголяти, прості та складні ефіри, при окисленні дає формальдегід. М. є.— отрута, 5—10 мл призводить до тяжкого отруєння людини, 30 мл і більше — смертельна доза (перед цим настає сліпота). У пром-сті М. с. одержують з водню й оксиду вуглецю. Сировиною служать природний або коксовий газ, вугілля тощо. Застосовують М. с. гол. чин. у виробн. *формальдегіду, розчинників, антифризів*, складних ефірів, добавляють до моторних палив для підвищення *октанового числа*.

С. М. Баранов.

МЕТИ́С (франц. métis, від лат. mexticius — змішаний) у тваринництві — те саме, що й *помісь*.

МЕТИ́СИ — нащадки від шлюбів представників різних людських рас. В антропологічному відношенні займають проміжне положення між расами, які змішувались. Найчастіше М. наз. нащадків від шлюбів європейців з *індіанцями*.

МЕТІОНІ́Н, α-аміно-γ-метилтіомасляна кислота, $C_5H_{11}O_2SN$ — сірковмісна монокарбонова *амінокислота*. У чистому вигляді — тонкі білі кристали, розчинні у воді й спирті. М. входить до складу *білків* тваринного і рослинного походження. Попередником М. в його *біосинтезі* є гомоцистеїн, що утворюється внаслідок перетворень *аспарагінової кислоти*. Для людини та ряду тварин (свині, птахи) є *незамінною амінокислотою*. Жуйні тварини та коні забезпечують свою потребу в М. за рахунок *мікрофлори* шлунково-кишкового тракту, яка синтезує його в необхідній кількості з вуглеводів, аміаку, елементарної сірки та її різноманітних сполук.

Метіонін в організмі людини і тварин бере участь у процесі біосинтезу ряду тканинних білків, є джерелом метильних груп у процесах метилювання багатьох органіч. біологічно активних сполук (при синтезі *креатину, гліцину, серину, адреналіну, холіну* та ін.), а також у процесі розщеплення *нікотинової кислоти* та при детоксикації деяких отруйних речовин. М. є джерелом сірки при біосинтезі амінокислоти *цистеїну*. Добова потреба людини в М.— 2,5—3 г. Для збагачення кормів та їжі застосовують синтетичний М. Потреба тварин в М. збільшується в міру зменшення забезпеченості раціону цистеїном. Відсутність М. в їжі гальмує синтез білків, ріст, призводить до тяжких порушень *обміну речовин*.

Літ.: Фердман Д. Л. Біохімія. К., 1961; Майстер А. Биохимия аминокислот. Пер. с англ. М., 1961; Хевниг А. Минеральные вещества, витамины, биостимуляторы в кормлении сельскохозяйственных животных. Пер. с нем. М., 1976.

Д. О. Мельничук.

МЕТЛИ́НСЬКИЙ Амвросій Лук'янович [літ. псевд.— Амвросій Могила; 1814, с. Сари, тепер Гадяцького р-ну Полтав. обл.— 17 (29).VI 1870, Ялта] — укр. поет, фольклорист, перекладач, видавець. Закінчив Харків. ун-т (1835). Працював (з 1843) професором рос. словесності Харків. (1843—49, 1854—58) і Київ. (1849—54) ун-тів. Після 1858 жив у Женеві, Сімферополі, Ялті. В кінці 30-х рр. виступив з віршами, друкувався в альманахах «*Молодик*», «*Сніп*». Окремим виданням вийшла зб. віршів М. «Думки і пісні та ще дещо» (1839). М. належав до течії консервативного романтизму в укр. поезії. Осн. мотиви його творчості — втеча від реальної дійсності в давнину, ідеалізація минулого. Кращі вірші М. позначені впливом нар. творчості. Перекладав твори чес., словац., польс., серб., нім. поетів. Випустив за своєю редакцією «Южный русский сборник» (кн. 1—5, 1848), куди, крім творів самого М. та ін. укр. романтиків, увійшла драма Г. Квітки-Основ'яненка «Щира любов». Видав «Байки й прибаютки Левка Боровиковського» (1852) та фольклорну зб. «Народные южнорусские песни» (1854). Творчість М. сприяла збагаченню поетичної мови та розвиткові нових жанрів (балада, сонет) в укр. поезії.

Тв.: [Вірші]. В кн.: Українські поети-романтики 20—40-х років XIX ст. К., 1968; Амвросій Могила Іремія Галка. Поезії. К., 1972.

П. І. Орлик.

МЕТЛИ́НСЬКИЙ Семен Лук'янович (літ. псевд.— Семен Родина; рр. н. і см. невідомі) — укр. поет і етнограф 50—60-х рр. 19 ст. Брат А. *Метлинського*. Н. в с. Сарах, тепер Гадяцького р-ну Полтав. обл. Був членом Рос. геогр. т-ва. Випустив зб. поезій «Мова з України» (ч. 1—2, 1858—64). Поезії М. пройняті реліг. і монархічними тенденціями. Вивчав укр. нар. звичаї та пісні. Записані ним фольклорні матеріали опубліковані в зб. А. Метлинського.

Є. Г. Вербицька.

МЕТЛЮ́Г (Арега) — рід однорічних трав'янистих рослин родини *злакових*. Стебло — соломина 95—100 см заввишки. Суцвіття — розлога волоть з дрібних одноквіткових колосків. Плід — дрібна зерівка. Відомо 5 видів, що дико ростуть у помірній смузі Європи й Азії. В СРСР — 5 видів, у т. ч. в УРСР — 3, з них найпошир. М. звичайний (A. spica-venti) — бур'ян у посівах с.-г. культур. Засмічує озимі зернові, а також картоплю, конюшину. Заходи боротьби. Застосування правильних сівозмін, старанний обробіток ґрунту. Урожай з посівів, засмічених М., збирають окремо і добре очищають насіння.

МЕ́ТОД (грец. μέθοδος — шлях дослідження чи пізнання) — спосіб організації практичного і теор. освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта. З розвитком *науки* відбувається розвиток і диференціація М., що приводить до виникнення вчення про М.— *методології*. В наук. М. поєднуються в історично визначеній формі об'єктивні й суб'єктивні моменти людської *діяльності*. Об'єктивний бік М. становлять пізнані закономірності реального світу, відтворені в найбільш повному і систематизованому вигляді у наук. теоріях. Практичне оволодіння предметом історично передує теорії. З часом безліч разів повторювані практичні дії закріплюються в свідомості як М., засіб досягнення певних результатів. Тому з суб'єктивного боку М. постає як сукупність правил, прийомів *пізнання* і перетворення дійсності. Спроби абсолютизації суб'єктивних або об'єктивних моментів М. ведуть до інтерпретації М. у дусі *суб'єктивного ідеалізму* (М. як сума довільно встановлених людським розумом правил), *об'єктивного ідеалізму* (зведення закономірностей об'єктивного світу до закономірностей пізнання) чи *метафізичного матеріалізму* (визначення людської діяльності як слідування законам об'єктивної дійсності і відповідно до цього М. як способу абсолютно точного, пасивного копіювання у пізнанні при-

родних процесів, явищ тощо). Тільки поєднання в М. пізнаних, теоретично узагальнених об'єктивних закономірностей з людською цілеспрямованістю робить останній могутнім засобом пізнання й перетворення дійсності. Всезаг. М. пізнання — матеріалістична *діалектика*, розкриваючи найзаг. закономірності природи, суспільства і мислення, становить єдино правильну філос. основу наук. пізнання. Матеріалістична діалектика як всезаг. М. пізнання реалізується через тісний взаємозв'язок зі спец. методами. Спец. методи в конкретному наук. пошуку виступають як особливі форми осягнення конкретно-наук. закономірностей певної предметної області; філос. М. розкривають глибинну сутність тієї самої предметної області у всезаг. формі законів та категорій *розвитку*. Визначаючи роль і місце конкретних наук. методів у процесі побудови і розвитку теорій, матеріалістична діалектика усуває їхню однобічність і претензію на абсолютність, встановлюючи межі застосування їх.

Л. В. Озадовська.

МЕ́ТОД ПРОЕ́КТІВ — організація навчання, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань — проектів. М. п. виник у 2-й пол. 19 ст. в школах США. Поширився на поч. 20 ст. Базується на теор. концепціях *прагматичної педагогіки*. В 60—70-х рр. у США розгорнулася критика М. п., застосування якого привело до зниження рівня теор. знань учнів заг.-осв. шкіл з основ наук. Проте засоби, аналогічні М. п., продовжують застосовувати в амер. школах. Спроби некритичного перенесення цього методу 1929—31 у практику рад. школи засуджені в постанові ЦК ВКП(б) «Про початкову та середню школу» (1931).

О. І. Пенішкевич.

МЕ́ТОД ХУДО́ЖНІЙ — історично зумовлена цілісна система основних принципів узагальнення і відтворення дійсності в *мистецтві*, спосіб художньої *діяльності* як пізнання, оцінки і перетворення життєвого матеріалу на твір мистецтва. Осн. питанням М. х. є міра співвідношення між естетичним *ідеалом* і худож. правдою мистецтва, яка визначається залежно від *світогляду* митця і втілюється в стилі та індивідуальній творчій манері. В послідовній зміні одних М. х. іншими (М. х. старод. і середньовічного мистецтва, мистецтва епохи *Відродження*, *бароко*, *класицизму*, *сентименталізму*, *романтизму*, *критичного реалізму*, *соціалістичного реалізму*) знайшов свій вияв як розвиток самого об'єкта мистецтва — людини, так і худож. освоєння нею дійсності. В сучас. епоху гол. лінію в розвитку мистецтва визначає М. х. соціалістичного реалізму. В капіталістичному світі точиться боротьба між реалістичним мистецтвом і течіями М. х. яких є *формалізм* і *натуралізм*.

В. І. Мазепа.

МЕ́ТОДИ НАВЧА́ННЯ в школі — упорядковані способи взаємозв'язаної діяльності учителя й учнів спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань. Правильний добір методів відповідно до цілей і змісту *навчання* та вікових особливостей учнів сприяє розвиткові їхніх пізнавальних здібностей, озброєнню їх уміннями і навичками використовувати набуті знання на практиці, готує учнів до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд, вчить працювати в колективі. М. н.— багатоякісне пед. явище (гносеологічна, логіко-змістова, психологічна, матеріально-джерельна і педагогічна сторони). Цим зумовлені різноманітні класифікації М. н. В школах СРСР в умовах *класно-урочної системи навчання* і *кабінетної системи навчання* застосовуються такі осн. науково обґрунтовані і перевірені на практиці М. н.: інформаційно-повідомні, пояснювально-ілюстративні, проблемні методи (проблемний виклад учителя, частковопошуковий, дослідницький), логічні методи навч.-пізнавальної діяльності учнів. Широко застосовуються *технічні засоби навчання*, *програмоване навчання* як один із засобів підвищення ефективності навч. процесу. Див. також *Дидактика*, *Проблемне навчання*.

Літ.: Дидактика средней школы. М., 1975; Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. К., 1973; Функції і структура методів навчання. К., 1979.

А. М. Алексюк.

МЕ́ТОДИ УПРАВЛІ́ННЯ — способи впливу суб'єкта управління на керований об'єкт. М. у. визначаються панівними *виробничими відносинами*. Соціалістичні М. у.— це сукупність засобів, прийомів для впливу на колективи працівників, зайнятих у різних ланках нар. г-ва, що їх використовує Комуністична партія і Рад. д-ва для підвищення *економічної ефективності соціалістичного виробництва* і соціального розвитку трудящих. У практиці керівництва соціалістичним г-вом склалися такі осн. групи М. у.— адм., екон., виховні, тобто методи соціально-психологічного впливу, та організаційні. Всі вони використовуються у взаємодії та взаємозалежності. Разом в тим кожна група цих методів має свої специфічні особливості, форми прояву й межі застосування.

Адміністративні М. у. основані на застосуванні певних адм. актів — видання наказів, розпоряджень, вказівок директивного органу чи керівного працівника, контроль за їх виконанням. Адм. методи ґрунтуються на використанні екон. закономірностей, врахуванні реальних можливостей, забезпеченні цілеспрямованого, планомірного, злагодженого, ефективного функціонування керуючої та керованої систем.

Центр. місце в системі М. у. належить економічним методам. Це зумовлене тим, що вони впливають я виробничих відносин, які визначають дію *економічних законів* соціалізму. Суть екон. методів, що ґрунтуються на *господарському розрахунку* та відповідальності за результати господарювання, полягає у широкому застосуванні екон. фінанс., кредитних й цінових стимулів. Розрізняють методи прямого впливу на учасників процесу госп. діяльності і методи опосередкованого впливу, які діють в єдності. Методи прямого впливу здійснюють на основі встановлення директивних показників для планування і контролю за діяльністю госп. осередків. Методи опосередкованого впливу ґрунтуються на екон. стимулюванні виробничо-госп. діяльності, встановленні системи екон. нормативів довгочасної дії, ефективному використанні системи стимулювання (див. *Матеріальне стимулювання праці* при соціалізмі, *Фонди стимулювання*), ціноутворення, кредитування та ін. Посилення екон. М. у. об'єктивно сприяє зміцненню централізованого керівництва. Соціально-психологічні М. у. використовують для морального впливу на трудящих, формування марксистсько-ленінського світогляду, розвитку політ. і соціальної активності людей, виховання почуття господаря країни, комуністичного ставлення до праці та ін. (див. *Моральне стимулювання праці*).

Велике значення для управління нар. г-вом мають організаційні методи — встановлення найбільш раціональної структури органів управління, добір і розстановка кадрів тощо. Основою наук. управління пром. виробн. є оптимізація його структури, організації, економіки й техніки, що має забезпечити найбільш раціональний розподіл функцій управлінських підрозділів, оперативність роботи, збалансованість усіх ланок управління, чітку виробничу дисципліну (див. *Управління народним господарством*). Питання дальшого поліпшення управлінською і плановою діяльністю в нар. г-ві розроблені в документах XXIII—XXV з'їздів КПРС, постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення планування та посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979).

Літ. див. до ст. *Управління народним господарством*.

В. Д. Старченко.

МЕТОДИ́СТИ (англ. methodists), уеслівці — прихильники одного з напрямів *протестантизму*. Цей напрям виник в Англії як відгалуження *англіканської церкви*. Засновники — брати Уеслі, які 1729 утворили в Оксфордському ун-ті т. з. святий клуб.

Віровчення М. ґрунтується на *Біблії*, яку методично (систематично, звідси й назва) вивчають віруючі, та на 25 «*символах віри*», запозичених у англікан. М. пропагують догмат спасіння власною вірою, визнають тільки два *таїнства* — *хрещення* і *причащання*. Найвищим органом М. є щорічна конференція. В 1881 створено Всесвітню методистську раду, що скликається раз на десять років. М.— учасники *екуменічного руху*. М. є в США, Великобританії, ПАР, Канаді та ін., на тер. СРСР — у Литві й Естонії та на Закарпатті.

Є. А. Гримів

МЕТОДИ́ЧНА ПІЧ — піч безперервної дії, в якій металеві заготовки, що рухаються, нагріваються поступово (методично), за заданим

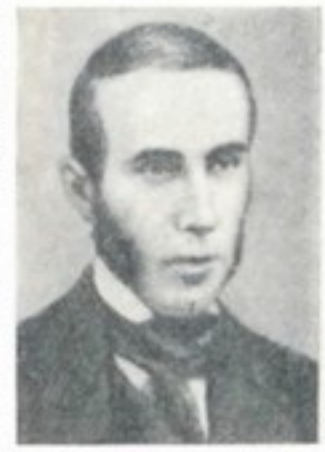

А. Л. Метлинський.

Д. Х. Методієв.

режимом. В М. п. (мал.) є зони: методична, де заготовки попередньо підігрівають; зварювальна (з різною кількістю послідовних зон опалення), в якій заготовки нагрівають, і томильна, де в заготовках вирівнюють т-ру. Заготовки в печі переміщуються назустріч потоку продуктів згоряння палива. М. п. розрізняють за способом переміщення заготовок (штовхальні, з рухомим подом) та за конструктивними особливостями (з нижнім обігрівом, з похилим подом тощо). Експлуатують їх на газоподібному або рідкому паливі. Довжина робочого простору великих печей досягає 50, ширина 13 м, їхня продуктивність 420 т/год. В М. п. заготовки нагрівають перед *куванням*, *прокаткою* або *штампуванням*.

МЕТО́ДІЄВ Димитр Христов (н. (11.IX 1922, селище Гара-Белово, тепер у складі м. Белово) — болг. письменник, перекладач, громад. діяч. Член Болг. компартії з 1944. З 1976 — член ЦК БКП. Учасник Руху Опору. Закінчив Літ. ін-т ім. М. Горького в Москві (1954). Поезія М. відзначається громадським пафосом, пристрасною партійністю, пройнята любов'ю до Рад. Союзу. Автор роману у віршах «Димитровське плем'я» (1951), поетичних збірок «На штурм» (1945), «Країна мрій» (1956), «Пісня про Росію» (1967), «І все знов повторюватиметься» (1975), «У час осінньої ясноти» (1977), «Монологи в дорозі» (1979) тощо. Перекладач творів рос. (В. Маяковського, О. Твардовського) та укр. (Т. Шевченка, І. Франка) письменників. За переклад «Кобзаря» Т. Шевченка відзначений літ. премією УРСР ім. М. Рильського (1974).

Тв.: Укр. перекл.— Червоний мак. К., 1969; Велике переселення. К., 1975; Рос. перекл.— Младое поколение. М., 1954; Солнечное притяжение. М., 1967. *О. Д. Кетков*

МЕТОДОЛО́ГІЯ (від *метод* і грец. λόγος — вчення) — 1) Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. 2) Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Історично М. виникла у зв'язку з необхідністю філос. осмислення світу під кутом зору критичного дослідження методів *пізнання*. Необхідність систематизації та пояснення нагромадженого наукою емпіричного матеріалу зробила проблему пошуку універсального, філософськи обґрунтованого методу одержання істинного знання центром філос. досліджень 16—17 ст. Значний внесок у розробку наук. М. внесли Ф. Бекон, якому належить, зокрема, обґрунтування методу *індукції*, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц, які розвивали дедуктивний метод (див. *Дедукція*). І. Кантом була висунута ідея «трансцендентальної методології», завдання якої полягає у відкритті формальних умов «чистого розуму», завдяки чому, на його думку, тільки і можлива наука. Значний внесок у дослідження проблем М. зробив Г. В. Ф. Гегель, який, щоправда, на ідеалістичній основі розкрив значущість *діалектики* як філос. методу дослідження *істини* та як наук. М. Марксистсько-ленінське вчення про М. виходить з того, що методологічною і світоглядною основою науки є *діалектичний матеріалізм* та *історичний матеріалізм*. Матеріалістично розв'язуючи питання про природу науки та її методів і принципів, діалектичний матеріалізм вбачає основу методів пізнання в законах об'єктивної дійсності, яка дана людині у формах сусп.-істор. *практики*. Проблеми М. *науки* набувають особливої актуальності у зв'язку з сучас. станом її розвитку в умовах науково-технічної революції, характерною рисою якого є ускладнення зв'язку між досвідною основою пізнання й теор. узагальненнями. Аналіз методологічної основи науки виявляє її багаторівневу структуру, в якій доцільно виділити філос. та спеціальнонаук. рівні, які відповідно представлені філос. та спеціальнонаук. засобами осягнення дійсності. Методологічна структура спеціальнонаук. рівня включає як спец. часткові методи, розроблені для розв'язання досить вузьких наук. проблем, так і загальніші методи, які щодо вужчих областей знання відіграють методологічну функцію. Заг. методом розвитку сучас. *природознавства* є матеріалістична діалектика, методологічна функція якої реалізується через систему категорій, принципів і законів як необхідних факторів системно-цілісного пізнання та відтворення об'єктивної реальності у сфері наук. мислення. Допомагаючи виявити конкретну структуру М. науки, такий поділ однак не означає розірваності та абсолютної самостійності кожного з цих рівнів. Тільки спираючись на матеріалістичну діалектику, конкретно-наукові методи виконують методологічну функцію.

Л. В. Озадовська.

МЕТО́Л — органічна сполука, сульфат *n*-метиламінофенолу; безбарвні голчасті кристали, $t_{пл}$ 250° С (з розкладанням); розчинний у воді, не розчиняється у звичайних органічних розчинниках; у 100 г води розчиняється 5 г М. (25° С). У водному розчині поступово окислюється. Застосовують у *фотографії* як проявник.

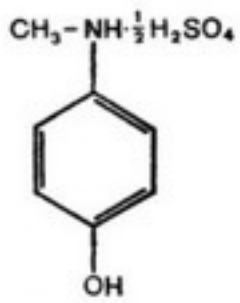

Метол.

МЕТОНІ́МІЯ (грец. μετωνυμία, букв.— перейменування) — вид *тропів*. В основі М. лежить заміна одного слова чи поняття іншим, що має зв'язок з першим. Найпоширеніші типи метонім. зіставлення: 1) Заміна ім'ям автора його творів — «І Колара читаєте з усієї сили, і Шафарика, і Ганку» (Т. Шевченко). 2) Заміна найменування людей назвою місцевості, країни, де вони перебувають,— «Гнівом Африка клекоче» (П. Воронько). 3) Заміна цілого характерною його частиною — «Голово моя козацька! Бувала ти в землях турецьких» (Нар. дума). 4) Назва матеріалу в значенні тих речей, які з нього виробляють: — «Тонко дзвонить біла криця» (А. Малишко) тощо.

МЕТО́П, метопа (від грец. μέτωπον — чоло, фасад) — прямокутна кам'яна плита, часто прикрашена рельєфними зображеннями, що входить у фриз *доричного ордера*.

МЕТР (франц. mètre, від грец. μέτρον — міра) — 1) Одиниця довжини в *метричній системі мір* і *Міжнародній системі одиниць* (СІ). Позначається м або m. 2) Міра довжини, яка відтворює одиницю довжини — М. Поняття про М. вперше запроваджено у Франції 1791 при створенні метричної системи мір, коли М. був визначений як 1 10^{-7} частина чверті довжини паризького меридіана. Таке визначення відповідало прагненню мати «природну» одиницю довжини, тобто пов'язану з незмінним об'єктом природи. Розмір М. було знайдено на основі геодезичних і астр. вимірювань, проведених франц. вченими Ж. *Деламбром* і П. Мешеном (1744—1804). Перший еталон М. було виготовлено 1799 у вигляді платинової лінійки (завширшки бл. 25 мм і завтовшки бл. 4 мм), віддаль між кінцями якої дорівнювала прийнятій одиниці довжини. Цей еталон було передано на зберігання до Нац. архіву Франції, через що він дістав назву «архівного метра». В 1872 Міжнар. метрична комісія, враховуючи, що запроваджену «природну» одиницю неможливо знову точно відтворити, вирішила перейти до одиниці, відтворюваної архівним М. Із сплаву платини (90%) й іридію (10%) було виготовлено 34 міри з Х-подібним поперечним перерізом (мал.). На обох кінцях нейтральної площини *A* кожної такої міри було нанесено по 3 паралельні штрихи так, щоб віддаль між середніми штрихами при 0° С дорівнювала довжині архівного М. У міри № 6 ця довжина виявилась найближчою до довжини архівного метра, і 1-а Ген. конференція з мір і ваги 1889 постановила вважати її міжнар. прототипом метра; його залишено для зберігання в Міжнар. бюро мір і ваги у Севрі (побл. Парижа). У Франції залишилось ще 4 міри, а решту було розподілено жеребкуванням між країнами, що їх замовили. Росії дістались міри № 11 і № 28, останню декретом Раднаркому від 14.IX 1918 було затверджено державним (національним) первинним еталоном довжини. До серед. 20 ст. міжнар. прототип і нац. еталони забезпечували необхідну точність вимірювань, проте надалі в зв'язку з бурхливим розвитком науки і техніки стали необхідними більш досконалі первинні еталони. 11-а Ген. конференція з мір і ваги 1960 прийняла нове визначення М., яке

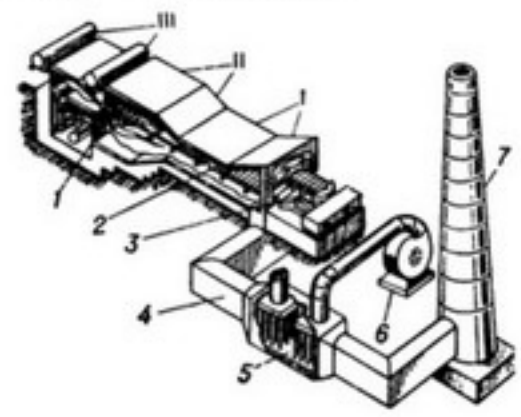

Штовхальна методична піч: *1* — пальник; *2* — заготовки; *3* — штовхач; *4* — димовий канал; *5* — рекуператор; *6* — вентилятор; *7* — димова труба; I — методична зона; II — зварювальна зона; III — томильна зона

покладено в основу Міжнар. системи одиниць; «М.— довжина, яка дорівнює 1 650 765,73 довжини хвилі у вакуумі випромінювання, що відповідає переходу між рівнями $2p^{10}$ і $5d^5$ атома криптону-86». Таким чином, М. став природною одиницею. Платиноіридієві штрихові міри продовжують застосовувати в метрології. Проте нац. первинними еталонами стали випромінювання від спец. криптонових ламп та еталонні *інтерферометри*, що дозволяють знайти кількість довжин хвиль цього випромінювання, яка вкладається в довжині, відтворюваній тією чи ін. мірою. Інтерферометри дозволяють вимірювати міри довжини з похибкою $\pm 1 \cdot 10^{-8}$ м.

Р. В. Якірін.

МЕТР у віршуванні — віршовий розмір; принцип, на якому засновано ритмічний лад вірша. В античному (метричному) віршуванні принцип М.— послідовне чергування довгих і коротких складів, у силабічному — рівна кількість складів у рядках, в силаботонічному — чергування наголошених і ненаголошених складів і т. д. В усіх системах віршування осн. метрич. одиницею є віршований рядок, що часто ділиться на менші метрич. частки — *стопи*, повторювані поєднання наголошених (–) і ненаголошених (∪) складів. У *силабо-тонічному віршуванні*, яке є основним у сучасній рос., укр. і білорус. поезії, ненаголошений і наголошений склади (∪–) творять *ямб*, наголошений і ненаголошений (–∪) — *хорей*, наголошений і два ненаголошених (–∪∪) —*дактиль* і т. д. М.вірша Д. Павличка «Я комуніст» — 5-стопний ямб, у якому непарні рядки в кінці мають по одному додатковому ненаголошеному складу. Окремі ямби у цьому вірші замінюються пірихіями (∪ ∪): «Ростуть мої діла, мої надії, Мій світ росте від ленінських щедрот...» Метрична схема цих рядків:

∪–|∪–|∪–|∪–|∪–|∪
∪–|∪–|∪–|∪∪|∪–

Іноді в одному вірші поєднуються рядки різного М. Такі вірші наз. логаедами. Див. також *Віршування, Вільний вірш, Строфа.*

В. М. Лесин.

МЕТР у музиці — система організації музичного *ритму*; послідовність сильних і слабких наголосів. М.— це схема, що визначає тривалість і акцентування нот у межах такту в усьому творі або його частині, схематизований ритм, перетворений на стійку формулу. Види М. визначаються так само, як і види такту (М. прості, складні, парні, непарні тощо). Метричною одиницею, що визначає М. даного такту, частини або цілого твору, може бути будь-яка ритмічна вартість — половинна, найчастіше четвертинна нота, вісімка, шістнадцятка. Метричні й ритмічні властивості твору перебувають у тісному взаємозв'язку, їх комплекс визначається терміном метроритм. Осн. види М., що мають не схожі властивості акцентування: дводольний (2/2, 2/4, 2/8 — акцентована 1-а одиниця), тридольний (3/2, 3/4, 3/8 — акцентована 1-а одиниця), чотиридольний (4/2, 4/4, 4/8 — акцентована 1-а і 3-я одиниці). Існують також складні (6/2, 6/8, 12/4 і т. д.) та несиметричні (5/8, 5/4, 7/8, 7/4 і т. д.) метри.

Л. З. Мазепа.

МЕ́ТРИКА [грец. μετρική (τέχνη) — вчення про віршові розміри] в літературі — 1) Розділ віршознавства, що вивчає загальні особливості віршового *метра* і його риси, які залежать від законів даної мови. Поняття М. іноді розширюється до поняття теорії вірша взагалі або ж звужується до вивчення тільки віршового рядка. М. виникла в Стародавній Греції спершу як розділ теорії музики, що вивчав ритмічну форму словесних текстів, виконуваних співом. Згодом М. відокремилася від музики і стала вивчати лише схему побудови вірша. 2) Найменування метричних особливостей того чи іншого нац. виду віршування. Напр., М. античного вірша, М. укр. вірша, М. франц. вірша та ін. *Літ.* див до ст. *Віршування, Метричне віршування.*

В. М. Лесин.

МЕТРИ́Т (від грец. μήτρα — матка) — запалення м'язового шару стінки *матки*, яке обов'язково поєднується з запаленням її слизової оболонки (метроендометрит). Розрізняють М. гострий і хронічний. Гострий М. може виникнути після *аборту*, ускладнених пологів, а також при захворюванні на тиф, дифтерію, холеру. Гострий М. може перейти в хронічний або ж останній виникає як самостійне захворювання, причому запальний процес здебільшого захоплює також *яєчники, фаллопієві труби, очеревину*. Ознаки гострого М.: біль внизу живота, гнійні або гнійно-кров'янисті виділення з *піхви*, підвищення т-ри тіла; матка збільшена, болісна. Лікування: в гострій стадії — спокій, антибіотики, сульфаніламіди, болезаспокійливі засоби, в хронічній — фізіотерапія, курортне лікування, розсмоктувальні препарати.

МЕТРИ́ЧНА СИСТЕ́МА МІР — сукупність *одиниць фізичних величин*, в основу якої покладено одиницю довжини *метр*. М. с. м. виникла у Франції в кін. 18 ст. До М. с. м., крім метра, входили одиниці: площі земельних ділянок — *ар* (площа квадрата з стороною 10 м), об'єму дров — стер (об'єм куба з ребром 1 м), об'єму рідких і сипких тіл — *літр* (об'єм куба з ребром 0,1 м), а також ваги — грам (вага 0,001 л чистої води при т-рі танення льоду). М. с. м. передбачала утворення десяткових кратних і частинних одиниць, тобто одиниць, які більші або менші в 10, 100, 1000 і т. д. разів за вихідні. Назви кратних і частинних одиниць утворювались додаванням до назв осн. одиниць спец. компонентів: мілі, санти, деци, дека, гекто, кіло і міріа (напр., міліграм — 0,001 г; сантиметр — 0,01 м; дециметр — 0,1 м; декалітр — 10 л; гектар — 100 ар; кілометр — 1000 м; міріаграм — 10 000 г). Простота утворення одиниць М. с. м. робила її зручною для використання в різних країнах. Проте міжнар. характеру М. с. м. набула тільки після 20.V 1875, коли на Міжнар. дипломатичній конференції в Парижі 17 країн, серед яких була й Росія, підписали Метричну конвенцію для забезпечення міжнар. єдності вимірювань і вдосконалення М. с. м. За цією конвенцією М. с. м. визнавалася міжнародною, встановлювалися прототипи метра і кілограма, створювалося Міжнар. бюро мір і ваги (див. *Міжнародні метрологічні організації*). В Росії М. с. м. було допущено до застосування 1899, а запроваджено як обов'язкову — лише при Радянській владі декретом РНК РРФСР від 14.IX 1918, а для СРСР — постановою РНК СРСР від 21.VII 1925. На основі М. с. м. виник цілий ряд досконаліших *систем одиниць*. Розвиток науки і техніки, а також міжнар. зв'язків привів до створення на основі М. с. м. *Міжнародної системи одиниць* (СІ).

Літ.: Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология. М., 1975; Широков К. П., Балалаев В. А., Селиванов П. Н. 100 лет метрической конвенции. М., 1975.

Р. В. Якірін.

МЕТРИ́ЧНЕ ВІРШУВА́ННЯ — віршування, у якому ритм створюється закономірним чергуванням довгих і коротких складів у рядках. Вірші читаються під акомпанемент чи співаються. Рими в них відсутні. М. в. переважно властиве для тих мов, у яких довгість і короткість голосних має змістовороздільне значення. Найбільшого розвитку М. в. набуло в античній поезії, тому часто його наз. античним. З'явилося в давньогрец. л-рі у 8 ст. до н. е., а в 3 ст. до н. е. поширилося в давньорим. поезії. Проіснувало до серед. віків, коли вірш відокремився від музики, а розрізнення довгих і коротких складів майже зникло. М. в. застосовувалось також у тюркомовній класичній поезії (з 11 ст.), в араб., перс. і частково в інд. віршуванні. У давніх грец. та лат. мовах були довгі й короткі склади. Одиницею довготи мовлення вважався час, потрібний для виголошення короткого складу; називався він морою, а позначався ∪. Довгий склад виголошувався вдвічі довше мори — як 2 мори й позначався —. Поєднання коротких і довгих складів, що повторювалися в віршових рядках, називали *стопами*. Осн. стопами античного віршування були: двоскладові — *ямб* (∪ —), *хорей*, або трохей (— ∪), пірихій (∪ ∪) і спондей (— —); трискладові — дактиль (— ∪ ∪), амфібрахій (∪—∪) і анапест (∪ ∪—); чотирискладові — пеон I (— ∪ ∪ ∪), пеон II (∪ — ∪ ∪), пеон III (∪ ∪ — ∪) і пеон IV (∪ ∪ ∪ —). Були також стопи: бакхій (∪ — —), амфімакр, або кретик (— ∪ —), антибакхій (— — ∪), хоріямб (— ∪ ∪ —), антиспаст (∪ — — ∪) та ін. Кількість стоп визначала віршовий розмір (*метр*): *гекзаметр* (6-стопний *дактиль* з постійною *цезурою* в середині рядка), триметр (тристопний вірш) і т. д. Але стопи, на виголошення яких потрібна була однакова кількість часу, могли замінятись. Так, у гекзаметрі один дактиль (— ∪ ∪) замінювався спондеєм (— —). При перекладі античних віршованих творів на сучас. східнослов'ян. мови звичайно передають довгі склади на-

Метоп.

Міжнародний прототип метра.

«Метрополітен-опера». Новий будинок. Архітектор У. К. Харрісон. 1966.

голошеними, а короткі — ненаголошеними складами.

Літ.: Денисов Я. Основания метрики у древних греков и римлян. М., 1888; Томашевский Б. В. Стилистика и стихосложение. Л., 1959; Волинський П. К. Основи теорії літератури. К., 1967.

В. М. Лесин.

МЕТРИ́ЧНИЙ ПРО́СТІР — множина об'єктів, на якій запроваджено метрику. Під м е т р и к о ю розуміють правило, за яким вводиться віддаль $\rho(x, y)$ між елементами простору x, y, що задовольняє умови: 1) $\rho(x, y) \geqslant 0$, причому $\rho(x, y) = 0$ тоді і тільки тоді, коли $x = y$; 2) $\rho(x, y) = \rho(y, x)$; 3) $\rho(x, y) \leqslant \rho(x, z) + \rho(z, y)$ (нерівність трикутника). Ці умови переносять найістотніші властивості віддалі між точками в тривимірному просторі на множини елементів заг. природи (напр., множини функцій) і дають можливість використовувати геом. методи в абстрактній ситуації. М. п. є окремим випадком топологічного простору. Важливими класами М. п. є б а н а х о в і та г і л ь б е р т о в і простори. В М. п. природно визначаються *границя* послідовності, границя функції в точці, *неперервність, компактність* та ін. поняття матем. аналізу. В ньому одержано ряд заг. теорем, що дають змогу з єдиного погляду трактувати і одержувати різнорідні факти у різних конкретних розділах математики. Поняття М. п. ввів 1906 М. Р. *Фреше.*

А. Я. Дороговцев.

МЕТРОЛО́ГІЇ ВИМІ́РЮВАЛЬНИХ І КЕРУ́ЮЧИХ СИСТЕ́М ВСЕСОЮ́ЗНИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т. Засн. 1977 у Львові на базі філіалу Всесоюзного н.-д. ін-ту фіз.-тех. і радіотех. вимірювань. З 1979 є структурною одиницею наук.-виробничого об'єднання «Система». Осн. напрями діяльності: метрологічне забезпечення інформаційно-вимірювальних і керуючих систем, в т. ч. автом. систем управління технологічними процесами; розроблення наук.-методичних основ автоматизації процесів управління якістю продукції; проектування і впровадження комплексних автоматизованих підсистем управління якістю продукції на підприємствах (об'єднаннях) галузей машинобудування тощо.

А. Л. Семенюк.

Мефістофель. Статуя роботи М. М. Антокольського. Мармур. 1883. Державний Російський музей у Ленінграді.

МЕТРОЛО́ГІЇ ХА́РКІВСЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т (ХНДІМ). Засн. 1922 як Укр. гол. палата мір і ваги на базі Харків. перевірочної палатки, створеної 1901 з ініціативи Д. І. *Менделєєва.* В 1930—33 був філіалом Всесоюзного н.-д. ін-ту метрології і стандартизації. З 1933 — Укр. н.-д. ін-т метрології і стандартизації, з 1938 — Харків. держ. ін-т мір і вимірювальних приладів. Сучас. назву ін-т дістав 1967. У складі ХНДІМ — н.-д. лабораторії, спец. конструкторське бюро, експериментальний завод «Еталон» та центр стандартизації і метрології. Осн. напрями діяльності: зберігання і створення держ. і робочих еталонів одиниць фіз. величин і передавання їхніх значень у нар. г-во; розроблення нових методів і засобів точних вимірювань фіз. величин, зокрема в галузі теплофізики, фізики плазми, радіофізики, квантової електроніки; визначення фундаментальних фіз. констант; нагляд за впровадженням і дотриманням держ. стандартів тощо. У 1972 ін-т нагороджений орденом «Знак Пошани».

В. О. Скорик.

МЕТРОЛО́ГІЯ (від грец. μέτρον — міра і λόγος — вчення) — наука про *вимірювання,* способи досягнення їх одноманітності й необхідної точності. Осн. коло питань, які розглядає М.: теорія вимірювань; побудова *одиниць фізичних величин* і *систем одиниць;* вивчення метрологічних характеристик, перевірка й атестація засобів вимірювання; методи й методика вимірювань; створення *еталонів* і зразкових засобів вимірювання; оцінювання *похибок вимірювання* тощо. В кожній країні організовано м е т р о л о г і ч н у с л у ж б у — мережу держ. органів, завданням яких є забезпечення єдності вимірювань і однаковості засобів вимірювання. В СРСР метрологічну службу очолює Держ. комітет СРСР по стандартах. Для наук. забезпечення метрологічної служби в економічно розвинутих країнах створено спец. метрологічні н.-д. ін-ти. Серед них — Всесоюзний н.-д. ін-т метрології ім. Д. І. Менделєєва (Ленінград), Нац. бюро стандартів (США), Нац. фіз. лабораторія (Великобританія) та ін. На Україні питання М. вивчають у *Метрології харківському науково-дослідному інституті, Метрології вимірювальних і керуючих систем всесоюзному науково-дослідному інституті, Українському республіканському центрі стандартизації і метрології.* Існує ряд *Міжнародних метрологічних організацій,* які розробляють єдині для всіх держав-учасниць рекомендації і постанови з питань метрології.

Літ.: Бурдун Г. Д., Марков Б. Н. Основы метрологии. М., 1975; Проненко В. И., Якирин Р. В. Метрология в промышленности. К., 1979.

Р. В. Якірін.

МЕТРОЛО́ГІЯ ІСТОРИ́ЧНА — *допоміжна історична дисципліна,* що досліджує системи мір (довжини, площі, об'єму, ваги тощо), грошового рахунку, які застосовувалися в історичному розвитку різних народів. Пов'язана з *нумізматикою.* Необхідна при вивченні історії економіки і права, матеріальної культури тощо. М. і. вивчає речові (монети, гирі тощо) і писемні джерела (законодавчі акти, митні книги), що містять відомості про одиниці вимірювання. В Росії наук. розробка питань М. і. почалася в 19 ст. (праці П. Г. Буткова, Ф. І. Петрушевського, Д. І. Прозоровського, Д. І. Менделєєва та ін.). Значного розвитку М. і. набула в працях рад. істориків Б. О. Рибакова, Л. В. Черепніна, В. Л. Яніна, О. Ф. Сидоренко та ін.

Літ.: Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология. М., 1975; Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. К., 1975.

Г. В. Стрельський.

МЕТРОПОЛІТЕ́Н (франц. métropolitain, букв.— столичний, від грец. μητρόπολις — головне місто), метро — міська позавулична електрична *залізниця;* підприємство *міського транспорту.* Відзначається великою провізною спроможністю (до 60 тис. пасажирів за годину в одному напрямі), високою тех. швидкістю (в СРСР 45—48 км/год) і регулярністю руху поїздів (інтервал руху в середньому 1—2 хв). Лінії М. звичайно прокладають у *тунелях* (на глиб. до 15 м від рівня землі — при неглибокому закладенні, 30—50 м — при глибокому), рідше — на поверхні землі й на *естакадах.* До найскладніших споруд М. належать станції: підземні і наземні; проміжні, пересадочні, зонні й кінцеві; з острівною або боковими пасажирськими платформами, а також з платформами обох видів. Осн. частинами підземної станції М. (мал.) є: наземний вестибюль з касами, автоматами для розміну грошей і турнікетами для пропускання пасажирів до поїздів; похилий ескалаторний тунель з трьома-чотирма *ескалаторами* (іноді застосовують підйомники ліфтового типу місткістю до 130 чол.); підземний вестибюль з розподільним залом і пасажирськими платформами. В місцях перетину ліній М. споруджують підземні станції з пересадочними вузлами (з переходами, сходами тощо). Наземні станції М. являють собою здебільшого криті платформи з звичайними сходами і вестибюлями. В СРСР віддаль між станціями становить, як правило, 1—2 км (на швидкісному М. передбачається 3—6 км). Осн. тех. засоби М.: залізнична колія (в СРСР завширшки 1520 мм), рухомий склад (поїзди з 3—8 вагонів, місткість вагона до 270 пасажирів), кабельна і *контактна мережа,* пристрої сигналізації, *диспетчерської централізації* і *автоблокування* (див. також *Автоматика*), автомат. регулювання швидкості. Крім того, до складу М. входять *депо,* тяговознижувальні підстанції, вентиляційні, дренажні й освітлювальні пристрої тощо. В СРСР М. проектують і будують відповідно до *генеральних планів* розвитку міст. Будівництво виконують індустріальними методами при комплексній механізації осн. робіт з використанням тунельних *щитів прохідницьких* і блокоукладачів. Конструкції тунельних споруд виготовляють із збірних залізобетонних і металевих елементів (*тюбінгів*), монолітного бетону й залізобетону. М. (табл.) споруджують гол. чин. у містах з населенням понад 1 млн. чол., що дає змогу розв'язувати транспортну проблему, сприяє підвищенню культури транспортного обслуговування населення, створює умови для розвитку і впорядкування наземних

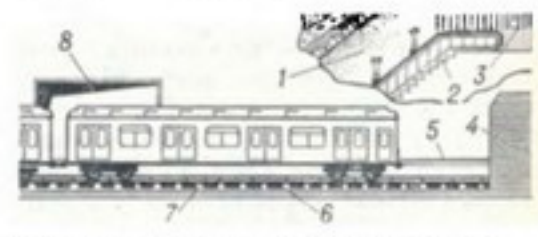

Підземна станція метрополітену: *1* — ескалаторний тунель; *2* — ескалатор; *3* — наземний вестибюль; *4* — перегінний тунель; *5* — платформа; *6* — рейкова колія; *7* — контактна рейка; *8* — підземний вестибюль.

архітектурно-планувальних ансамблів. Першу в світі лінію М. збудовано в Лондоні (1863; 3,6 км). В СРСР діють перший у країні *Московський метрополітен, Київський метрополітен,* М. у Ленінграді, Баку, Ташкенті, Тбілісі й Харкові. Будуються (1980) М. у містах Горькому, Єревані, Мінську, Новосибірську; СРСР бере участь у проектуванні й буд-ві М. у Будапешті, Варшаві, Калькутті, Празі, Софії та ін. містах. *Літ.:* Овечников Е. В., Фишельсон М. С. Городской транспорт. М., 1976.

С. П. Капітанюк.

МЕТРОПО́ЛІТЕН-МУЗЕ́Й (Metropolitan Museum of Art) у Нью-Йорку — один з найбільших музеїв у США. Засн. 1870, відкритий 1872 (міститься в Центр. парку, філіал — у парку Форт-Трайон). У музеї представлені пам'ятки образотворчого і декоративно-ужиткового мист. Старод. Єгипту, Греції та Риму, країн Зх. Європи (Італії, Франції, Іспанії, Англії та ін.), Близького і Далекого Сходу. В 1924 відкрито відділ амер. мистецтва. В музеї є також відділи муз. інструментів, зброї, костюмів, бібліотека.

«МЕТРОПО́ЛІТЕН-О́ПЕРА» (Metropolitan Opera) — провідний оперний театр у США. Відкрита в Нью-Йорку 1883 на кошти акціонерного т-ва «Метрополітен-опера хаус компані» (арх. Дж. К. Кейді). Субсидується багатими фірмами, т-вами, приватними особами. «М.-о.» — єдиний в США постійний оперний театр. Хор, оркестр і допоміжні колективи стабільні. Солістів і диригентів запрошують на сезони або на певні вистави. З 1910 опери виконуються мовою оригіналу. Диригентами «М.-о.» були: Л. Дамрош, А. Тосканіні, Г. Малер, Б. Вальтер, Е. Лайнсдорф, Д. Мітропулос, Ф. Штідрі, Р. Бінг, Е. Блісс, Д. Левайн та ін. На її сцені співали видатні оперні співаки, зокрема італ.— Е. Карузо, Б. Джільї, А. Галлі-Курчі, Тітта Руффо, Т. Гоббі, М. Дель Монако, Р. Скотто, Дж. Ді Стефано, Р. Тебальді; польс.— М. Зембріх-Коханська, М. та Е. Решке; австр.— Л. Слезак, німкеня Е. Шварцкопф, американка М. Андерсон, шведка Б. Нільсон, гречанка М. Каллас, болгари Н. Гяуров і Б. Христов. У 1907 в «М.-о.» співав Ф. Шаляпін. Серед рад. співаків, які виступали в театрі, — П. Лісіціан, М. Бієшу, О. Образцова, укр. артисти Б. Руденко й А. Солов'яненко. З 1966 «М.-о.» — в новому будинку.

МЕТРОПО́ЛІЯ (грец. μετρόπολις, від μήτηρ — мати і πόλις — місто) — 1) У Стародавній Греції назва міста-держави (*полісу*), головного щодо заснованих ним в ін. землях поселень (див. *Колонії античні*). 2) Капіталістична держава, що володіє колоніями. З крахом *колоніальної системи імперіалізму* термін «метрополія» практично виходить з ужитку. 3) В деяких державах (напр., у Канаді) — центр. місто провінції або області.

МЕ́ТТЕРНІХ (Меттерніх-Віннебург; Metternich Winneburg) Клеменс Венцель Лотар (15.V 1773, Кобленц — 11.VI 1859, Відень) — австр. держ. діяч і дипломат, князь. У 1809—21 — міністр закорд. справ і фактично голова уряду, 1821—48 — канцлер. 14.III 1812 уклав союзний договір з *Наполеоном I*. Під час *Віденського конгресу 1814—15* підписав таємний договір з представниками Великобританії і Франції проти Росії і Пруссії. Один з організаторів і керівників *Священного союзу*. Внутр. і зовн. політика М. була спрямована на зміцнення феод.-абсолютистського ладу і панування австр. меншості в багатонац. Австр. імперії. М.— ініціатор політики поліцейських репресій (т. з. система М.), спрямованої проти революц. і нац.-визвольного руху в Австрії та в країнах Німеччини. Проводив політику соціального і нац. гноблення й щодо зх.-українських земель, які входили до складу Австрії. Влада М. була повалена *революцією 1848—49 в Австрії*.

МЕ́ТЦЕЛЬ Людвіг де (1764—1848) — майстер паркової архітектури, інженер. За походженням бельгієць. Керував роботами по створенню парку «*Софіївка*» в Умані (1796—1805) — однієї з найвизначніших пам'яток *садово-паркової архітектури* на Україні. Іл. див. до ст. «*Софіївка*».

МЕ́ТЬЮ (Matthew) Роберт Хогт (н. 12.XII 1906, Едінбург) — брит. архітектор. Навчався в архіт. школі Едінбурзького коледжу мистецтв. У 1961—65 — президент *Міжнародної спілки архітекторів*. У своїх роботах утверджував принципи *раціоналізму* (Королівський концертний зал, 1949—51, в співавт. з Л. Мартіном; житл. комплекс Олтон у Роутемптоні, 1951—59, в співавт.; Ін-т Співдружності націй, 1962, в співавт. з С. Джонсоном-Маршаллом; всі — в Лондоні; аеровокзал Тернгаус в Едінбурзі, 1955).

МЕФІСТО́ФЕЛЬ — один із духів зла, *демон,* часто — грішний *ангел,* сатана. У фольклорі й худож. л-рі багатьох народів широко використано мотив укладення угоди між духом зла й людиною, вигнання грішного ангела з раю, бунт демона проти бога та ін. Образ М. відтворено в літературі (Й. В. Гете, К. Марло, Т. Манн та ін.), музиці (Ш. Гуно, Г. Берліоз, Ф. Ліст, Р. Вагнер, А. Бойто та ін.), образотворчому мистецтві (Е. Делакруа, П. Антокольський).

Літ.: Легенда о докторе Фаусте. М., 1978.

МЕФО́ДІЙ (бл. 815, м. Солунь, тепер Фесалоніки, Греція — 6.IV 885) — один з просвітителів слов'ян, проповідників православної християнської релігії. Див. *Кирило і Мефодій*.

Р. Метью, Л. Мартін. Королівський концертний зал у Лондоні. 1949—51.

МЕХАНІЗА́ЦІЇ ТА ЕЛЕКТРИФІКА́ЦІЇ СІЛЬСЬКО́ГО ГОСПОДА́РСТВА УКРАЇ́НСЬКИЙ ГОЛОВНИ́Й НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т. Підпорядкований Південному відділенню ВАСГНІЛ. Розташований у с. Глевасі Васильківського р-ну Київ. обл. Засн. 1930 в Харкові, з 1944 до 1978 перебував у Києві. В ін-ті 3 відділки: Південний (с-ще Якимівка Запоріз. обл.), Східний (Харків), Західний (Львів) і дослідне конструкторсько-технологічне бюро з експериментальним виробництвом. В ін-ті є 12 відділів та наук.-тех. бібліотека. Ін-т і його відділки мають дослідні г-ва. Осн. завдання ін-ту — вдосконалення існуючих і розробка нових механізованих технологіч. процесів с.-г. виробництва, розробка методів високоефективного використання машинно-тракторного парку, а також електрифікація й автоматизація с.-г. виробн. В ін-ті є аспірантура і спец. рада по захисту дисертацій. Ін-т видає республіканський міжвідомчий наук.-технічний збірник «Механизация и электрификация сельского хозяйства».

І. П. Масло.

МЕХАНІЗА́ЦІЇ ТА ЕЛЕКТРИФІКА́ЦІЇ ТВАРИ́ННИЦТВА ПІВДЕ́ННОЇ ЗО́НИ СРСР ЦЕНТРА́ЛЬНИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ І ПРОЕ́КТНО-ТЕХНОЛОГІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т. Підпорядкований ВАСГНІЛ. Розташований на о. Хортиця (Запоріжжя). Засн. 1967 на базі Запоріз. філіалу Всесоюзного ін-ту електрифікації с. г., попередником якого була дослідна станція по електрифікації с. г. В зоні діяльності ін-ту — Українська й Молдавська РСР, області, краї та авт. республіки Пн. Кавказу, Волгогр. і Астр. області. Ін-т має 17 н.-д. лабораторій, дослідне проектно-конструкторське бюро з експериментальним виробн. та 2 експериментальні г-ва — «Хортиця» і «Світанок». Гол. завдання ін-ту: розробка нових високоефективних технологій, створення експериментальних ферм і засобів комплексної механізації, електрифікації, автоматизації виробничих процесів у тваринництві.

Ю. Ф. Новиков.

МЕХАНІЗА́ЦІЯ — заміна ручної праці машинною, особливо у складних і трудомістких процесах. Розрізняють ч а с т к о в у М. (коли окремі ручні операції виконують машини або механізми), к о м п л е к с н у М. (яка охоплює весь комплекс робіт по виконанню закінченого процесу або створенню певного виробу, робітник керує комплексом машин) і якісно вищий ступінь М.— а в т о м а т и з а ц і ю (коли машинами керують механізми, робітник лише налагоджує і контролює виробничий процес, дію машини (див. *Автоматизація виробництва*). Гол. напрямом тех. прогресу, основою підвищення *продуктивності праці,* поліпшення *якості продукції,* скорочення часу виконання робіт є *комплексна механізація* і автоматизація виробництва. В «заміні ручної праці машинною,— писав В. І. Ленін,—... полягає вся прогресивна робота людської техніки» (Повне зібр. тв., т. 1, с. 93—94). Із заміною ручної праці машинною

Метрополітени світу
(за станом на 1979)

Місто, рік введення в експлуатацію		Протяжність ліній (км) і число станцій	
Лондон,	1863	387,9	248
Нью-Йорк,	1868	371,1	458
другий	1908	22,4	13
Чікаго,	1892	144,8	142
Глазго,	1896	10,5	15
Бостон,	1897	50,0	50
Париж,	1900	185,8	355
другий	1938	92,2	57
Берлін,	1902	15,8	23
Зх. Берлін,	1902	96,0	105
Філадельфія,	1907	39,2	54
другий	1969	23,3	13
Гамбург,	1912	89,5	80
Буенос-Айрес,	1913	34,0	57
Мадрід,	1919	67,0	100
Барселона,	1924	48,2	72
Афіни,	1925	25,7	20
Токіо,	1927	127,6	118
другий	1960	47,6	53
Осака,	1933	75,6	75
Москва,	1935	172,6	107
Стокгольм,	1950	103,6	94
Торонто,	1954	52,7	58
Клівленд,	1955	30,5	18
Ленінград,	1955	54,4	37
Рим,	1955	11,0	11
Нагоя,	1957	51,7	56
Лісабон,	1959	12,0	20
Київ,*	1960	26,2	21
Мілан,	1964	40,3	50
Монреаль,	1966	38,1	45
Осло,	1966	35,5	43
Тбілісі,	1966	12,6	11
Баку,	1967	18,7	11
Роттердам,	1968	17,1	12
Мехіко,	1969	42,2	49
Будапешт,	1970	14,8	17
Мюнхен,	1971	16,0	20
Пекін,	1971	23,6	17
Саппоро,	1971	24,2	27
Йокогама,	1972	11,5	11
Нюрнберг,	1972	9,3	14
Сан-Франциско,	1972	114	34

Метрополітени світу (за станом на 1979)

Продовження

Місто, рік введення в експлуатацію	Протяжність ліній (км) і число станцій	
Прага,	1974	11,3 16
Сан-Пауло,	1974	19,3 26
Сеул,	1974	9,5 9
Сантьяго,	1975	20,5 28
Харків,	1975	17,3 13
Брюссель,	1976	11,7 18
Вашінгтон,	1976	49,5 34
Відень,	1976	11,2 14
Амстердам,	1977	14,5 15
Кобе,	1977	5,8 4
Марсель,	1977	9,0 12
Ташкент,	1977	11,3 9
Ліон,	1978	11,8 17
Атланта,	1979	10,8 7
Бухарест,	1979	17,0 13
Ріо-де-Жанейро,	1979	5,1 5

Дані Міжнародного союзу громадського транспорту.

*Відомості про київський метрополітен наведено на 1980.

пов'язані не тільки тех. та економічні, а й важливі соціальні проблеми.

В умовах капіталізму, особливо за імперіалізму, де панує приватна власність на засоби виробн., М. запроваджується лише там, де вона забезпечує одержання найбільших прибутків. Поряд із сприянням розвиткові *продуктивних сил* М. веде до ще більшого загострення класових суперечностей, збільшує армію безробітних, посилює *експлуатацію* робітників внаслідок небаченої *інтенсивності праці*, що спричинює зростання травматизму, каліцтва і профес. захворювань. За соціалізму, що базується на *соціалістичній власності* на засоби виробн., М. розвивається планомірно і швидкими темпами. Вона є не лише могутнім засобом підвищення продуктивності праці, а й докорінно поліпшує її умови, сприяє зростанню матеріального і культур. рівня всіх трудящих, *подоланню істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею*, удосконаленню і зростанню соціалістич. виробн. В СРСР, у т. ч. в УРСР, в результаті *індустріалізації*, розвитку машинобудування і широкого застосування машин ще в передвоєнні роки було досягнуто великих успіхів у М. виробн. в усіх галузях нар. г-ва. Прискореними темпами М. розвивається і на сучас. етапі. На пром. підприємствах України на 1.VII 1977 діяло 26 878 механізованих потокових і автоматичних ліній, 14 948 комплексно-механізованих дільниць, цехів і виробн., підприємств. Тільки за 1976—78 створено 2379 одиниць нових типів машин, устаткування, приладів, засобів автоматизації і обчислювальної техніки. Модернізовано виробничого устаткування 71 757 одиниць. У вуг. пром-сті республіки, напр., повністю механізовано виймання вугілля в очисних вибоях (1971), доставку вугілля в очисних вибоях (1955), відкатку вутілля (1957), навантажування в залізничні вагони (1964), навалювання вугілля в очисних вибоях — 98,3% (1978). Ця галузь вступила в етап комплексної М. і автоматизації. В ін. галузях пром-сті більшість продукції виробляють із застосуванням автоматизованих або механізован. процесів. У колгоспах і радгоспах осн. посівні роботи (оранка, сівба зернових і цукр. буряків, збирання зернових) повністю механізовано, наближається до завершення М. садіння й копання картоплі, доїння корів та ряду ін. процесів с.-г. виробн. Розвиток М. разом з ін. заходами дав можливість підвищити продуктивність праці 1978 порівняно з 1970 у пром-сті УРСР на 41%, в с. г.— на 42%, в буд-ві — на 39% і на цій основі одержати більшу частину приросту продукції. Особливістю розвитку М. в умовах *розвинутого соціалістичного суспільства* є повсюдний перехід від часткової М. та автоматизації до комплексної М. і автоматизації закінчених виробництв внаслідок створення комплексно-механізованих і автоматизованих дільниць, цехів, підприємств. Велику роль в економії живої праці й підвищенні заг. рівня М. відіграє т. з. мала М., яка полягає в заміні ручної праці механізмами на окремих операціях, особливо допоміжних, у впровадженні пристроїв, приладів, спец. тари, що підвищують ефективність діючого устаткування. Важливим є підвищення рівня *стандартизації*, нормалізації, уніфікації, типізації технологічних процесів, спеціалізації, впровадження передових методів організації виробн., особливо потокових, впровадження *наукової організації праці*, підвищення кваліфікації кадрів. Удосконалення планування, зокрема запровадження стабільних нормативів заробітної плати на 1 крб. продукції, затвердження в планах лімітів чисельності робітників і службовців, а також завдань щодо скорочення ручної праці великою мірою сприятиме економії праці шляхом її всебічної М. Рівень М. в об'єднанні або галузі в цілому визначають рядом показників, зокрема питомою вагою продукції, виробленої механізованою працею в усій випущеній продукції. Екон. ефективність М. визначають, обчислюючи річний екон. ефект (сума економії всіх виробничих ресурсів — живої праці, матеріалів, капітальних вкладень), зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції та ін.

В рішеннях XXIII—XXVI з'їздів КПРС, пленумів ЦК партії, в постановах Рад. уряду, в планах екон. та соціального розвитку СРСР, зокрема на одинадцяту п'ятирічку (1981 — 85), накреслено конкретну програму дальшого розвитку і вдосконалення соціалістичного виробн. шляхом всебічного запровадження М. і автоматизації в усіх галузях нар. г-ва на базі *науково-технічного прогресу*. Виконання цієї програми — важлива умова створення *матеріально-технічної бази комунізму*. Див. також *Машинобудування. Приладобудування*.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Капітал, т. 1 [розд. 13]. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23; Левін В. І. Повне зібрання творів: т. 3. Розвиток капіталізму в Росії; т. 27. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму; т. 42. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р.; Брежнєв Л. І. Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі, т. 1—2. К., 1975; Экономика промышленности СССР. М., 1977; Зайцев А. Т. Механизация производственных процессов в сельском хозяйстве. М., 1979.

Г. П. Жеребкін.

МЕХАНІЗА́ЦІЯ І АВТОМАТИЗА́ЦІЯ О́БЛІКУ — застосування засобів обчислювальної і периферійної техніки (реєстратори виробництва, *дисплеї*, телетайп тощо) в бухгалтерських, статистичних і оперативно-технічних облікових операціях. Є складовою частиною системи машинної обробки екон. інформації і *автоматизованої системи управління* (АСУ). Початок механізації облікових робіт пов'язаний з розвитком у кін. 19 ст. перфораційних обчислювальних машин (ПОМ). Широке застосування ПОМ для механізації обліку в СРСР набуло в 30-х рр., коли було покладено початок вітчизн. обчислювальному приладобудуванню. Зі створенням ЕОМ і периферійної техніки розвивається і автоматизація обліку, при цьому змінюються і форми рахівництва. *Табличне-перфокарткову форму рахівництва* застосовують при використанні ПОМ, автоматизовану — при використанні ЕОМ і периферійної техніки. Завдяки цьому складаються досконаліші реєстри *аналітичного обліку* і *синтетичного обліку*, спрощується обробка вихідної інформації тощо. Операції обліку виконують централізовано на машинолічильних станціях або в *обчислювальних центрах*. Фактичну (облікову) інформацію фіксують у первинному документі (наряд, вимога тощо), а потім переносять на машинний носій (перфокарту, перфострічку, магн. стрічку), або ці операції одночасно виконують за допомогою реєстраторів виробн. та ін. засобів периферійної техніки. Іноді цю інформацію фіксують у перфокартах-документах (дуаль-карти з графічними позначками). На них автоматично фіксують (перфорують) постійну інформацію, вручну — змінну (у вигляді графічних позначок), яку потім також автоматично перфорують. Машинні носії після цього обробляють на ПОМ або ЕОМ. Результати виконаних на машинах облікових операцій фіксують на паперових аркушах — табуляграмах (машинограмах), кількість примірників яких збільшується за допомогою копіювальної і розмножувальної техніки. Оперативну (фактичну) інформацію, оброблену на ЕОМ, також видають на дисплеї або ін. периферійній техніці. Збирають і обробляють інформацію за типовими або індивідуальними проектами (тех. і робочими або технороботими). Вони звичайно містять детальний опис технології збирання й обробки інформації та призначення і принципи побудови кодів та їхніх номенклатур, форм носіїв інформації (первинних документів, схем перфорації перфокарт, перфокарт-документів, перфострічок, структур інформації, розміщених на магнітних носіях тощо), *алгоритмів* обробки інформації, форм вихідних документів, призначення та використання їх, питання ефективності машинної обробки інформації тощо. У цих процесах важливе значення має застосування умовно-постійної інформації, тобто інформації, яка протягом тривалого періоду не змінюється (коефіцієнт стабільності її має бути не менший як 0,6—0,8). Її заздалегідь фіксують на машинних носіях, що становлять постійні масиви, а потім багато разів використовують під час обробки облікової інформації, в первинних документах цю інформацію звичайно не фіксують. На більшості підприємств Рад. Союзу, в т. ч. Укр. РСР, механізацію і автоматизацію обліку здійснюють як самостійний вид роботи або в системі машинної обробки екон. інформації і автоматизованої системи управління (АСУ).

Літ.: Исаков В. И., Рожнов В. С. Механизация учёта и вычислительных работ. М., 1968; Волков С. И. Учётная информация и система её обработки на ЭВМ. М., 1973; Подольский В. И. Автоматизация обработки учётной информации на промышленных

предприятиях. М., 1978; Твердохлеб Н. Г. Организация машинной обработки экономической информации. К., 1979. *М. Г. Твердохліб.*

МЕХАНІЗА́ЦІЯ КРИЛА́ — сукупність механічних рухомих або нерухомих пристроїв на *крилі* літального апарата, якими змінюють *підйомну силу*, поздовжні чи поперечні аеродинамічні *моменти сил* і лобовий опір крила. Пристроями, що створюють додаткову підйомну силу (вони збільшують ефективну кривину профілю крила, площу його поверхні), є (мал.): передкрилки (рухомі і нерухомі), поворотні носки, одно-, дво- або багатощілинні закрилки (поворотні, висувні), щитки (зсувні, прості та ін.). З цією метою використовують і пристрої, що поліпшують обтікання крила повітрям: вони здувають (струменем стиснутого газу) або відсмоктують пограничний шар з верхньої його поверхні. Підйомну силу збільшують також реактивними закрилками, дія яких грунтується на використанні енергії струменя стиснутого повітря над їхньою верхньою поверхнею. Осн. пристроями, якими змінюють аеродинамічні сили та моменти сил, є: елерони (відхилювані вгору і вниз частини площі крила), елерони-інтерцептори (висувні або поворотні пластинки, що відхиляються поперемінно на правій або лівій частині крила) і глісадні інтерцептори (вони відхиляються одночасно на обох частинах крила). Лобовий опір крила збільшують в разі потреби (напр., під час посадки літального апарата) повітряними (аеродинамічними) гальмами: рухомими гратками або щитками під крилом, інтерцепторами на верхній частині крила. М. к. полегшує зліт літального апарата з земної або водної поверхні, керування ним у польоті, зменшує посадочну швидкість.

О. В. Флоринський.

«МЕХАНІЗА́ЦІЯ СІЛЬСЬКО́ГО ГОСПОДА́РСТВА» — щомісячний науково-виробничий журнал, орган Державного комітету УРСР по виробничо-технічному забезпеченню сільського господарства. Виходить у Києві з січня 1950. В журналі висвітлюються актуальні питання експлуатації машинно-тракторного парку в колгоспах і радгоспах, комплексної механізації і електрифікації виробничих процесів у с. г., пропагуються найновіші досягнення вітчизн. науки й техніки, досвід передовиків, кращі раціоналізаторські пропозиції механізаторів та спеціалістів. Друкуються статті, присвячені питанням економіки та організації с.-г. виробн. *Я. Ф. Янченко.*

МЕХАНІ́ЗМ (від грец. μηχανή — знаряддя, пристрій) — 1) Пристрій (сукупність рухомо з'єднаних між собою ланок), що передає або перетворює (відтворює) рух. Є складовою частиною більшості *машин*, багатьох приладів і апаратів. До М., що передають рух, належать, напр., *карданні механізми* (див. також *Передача* в машинах), до перетворювальних (відтворювальних) М.— *кривошипні механізми, кулачкові механізми, кулісні механізми, мальтійські механізми, шарнірні механізми.* Крім того, розрізняють *плоскі механізми* і *просторові механізми*; М. з одним (переважно) або двома *ступенями вільності* (напр., *диференціали*). При дослідженні й проектуванні М. керуються положеннями *машин і механізмів теорії*. Див. також *Виконавчий механізм, Кінематика механізмів, Кінетостатика механізмів.* 2) Сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ, напр. М. хімічної реакції, М. випромінювання.

МЕХАНІ́ЗМ ДЕРЖА́ВИ — внутрішньо врегульована система держ. органів, через які панує клас здійснює *владу державну*, забезпечує своє політ., екон. та ідеологічне панування. Орг. структура та зміст діяльності М. д. визначаються класовою суттю *держави*. Система М. д. та функції держ. органів закріплюються в законодавстві (в Рад. Союзі — в Конституції СРСР та конституціях союзних і авт. республік). Для експлуататорських д-в характерна тенденція до зростання і ускладнення М. д., до все більшого його протиставлення народові, підвищення ролі й значення апарату примусу. В сучас. бурж. д-вах армія, поліція і розвідка разом з чиновницько-бюрократичним апаратом становлять гол. знаряддя держ. влади, внутр. та зовн. політики монополіст. буржуазії. Соціалістична революція здійснює злам бурж. М. д. і створює новий, соціалістичний *державний апарат*, який грунтується на соціалістичній основі, виражає інтереси трудящих на чолі з робітн. класом. Механізм Радянської держави, всі її органи діють на основі *соціалістичної законності*, забезпечують охорону правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Гол. рисою механізму Рад. д-ви є широка участь трудящих в управлінні всіма її справами. Основу соціалістичного М. д. створюють представницькі органи, зокрема, в СРСР — *Ради народних депутатів*. В умовах соціалізму розвиток М. д. має тенденцію до постійного вдосконалення, всезростаючої демократизації, зміцнення його правової основи. *Є. В. Назаренко.*

МЕХАНІЗО́ВАНИЙ ІНСТРУМЕ́НТ — інструмент (ручні машини) з вмонтованим двигуном. Механізованими є пилки, ножиці, гайковерти, молотки, рубанки, напилки, шабери та ін. інструменти (див. також *Будівельний інструмент, Дереворізальний інструмент, Металорізальний інструмент*). Розрізняють М. і. з приводом електричним, пневматичним, гідравлічним, з двигуном внутр. згоряння і з пороховим зарядом. В М. і. деяких видів рух робочому органу передається від привода через *гнучкий вал*. Вага М. і. здебільшого 1,5—10 кг.

МЕХА́НІКА [грец. μηχανική (τέχνη) — мистецтво побудови машин] — наука про найпростішу форму руху матерії — *механічний рух*. М., вивчаючи механічні рухи матеріальних тіл, враховує найзагальніші властивості речовини (протяжність, масу тощо) і не враховує її молекулярної будови. Рух матерії з врахуванням корпускулярних властивостей вивчають методами *квантової механіки*; якщо досліджують рухи з швидкостями, сумірними з *швидкістю світла*, — користуються законами релятивістської механіки (див. *Відносності теорія*). Початковий зміст М.— учення про рух *матеріальних точок* і абсолютно твердих тіл з швидкостями, набагато меншими за швидкість світла,— значно розширився, і на основі *механіки класичної* утворився цілий ряд наук. напрямів і окремих наук. Усі наук. проблеми, які охоплює М., ділять на три розділи: загальна М., М. рідини і газу та М. деформівного твердого тіла. В кожному з цих розділів відповідно до характеру розв'язуваних задач розрізняють: *статику* — учення про рівновагу тіл під дією сил, *кінематику* — вчення про геом. властивості руху тіл та *динаміку* — вчення про рух тіл під дією сили. До заг. М. відносять: *аналітичну механіку*, динаміку твердого тіла, в т. ч. *небесну механіку, балістику*, теорію *гіроскопів*, теорію стійкості руху, а також теорію *коливань, біомеханіку*, заг. теор. питання М., експериментальну техніку тощо. Основу розділу М. рідини і газу становлять: *гідроаеромеханіка*, до якої входять теорія ідеальної й реальної рідини, теорія *хвиль, турбулентності*, пограничного шару, *фільтрація* тощо; *газова динаміка*, яка розглядає надзвуковий рух і *ударні хвилі*, рух *плазми, горіння*, теорію *вибухів*; а також тех. теорії — *аеродинаміка* літальних апаратів, теорія гідротех. споруд і машин, динаміка морів і океанів, теорія корабля, вентиляція та ін. До розділу М. деформівного твердого тіла відносять: теорію деформування тіл, в першу чергу теорію *пружності* й *пластичності, реологію*, тех. теорію розрахунку пластин, оболонок, стрижнів та ін. елементів конструкцій; теорію міцності, втомленості й руйнування твердих тіл; *механіку грунтів* і сипких тіл; *будівельну механіку* і *опір матеріалів*. Основоположником М. є Г. *Галілей*, який запровадив поняття *прискорення* та сформулював закон *інерції*. Осн. закони динаміки встановив І. *Ньютон*. Аналітичний апарат М. розроблений в працях Ж. *Лагранжа*, Ж. *Д'Аламбера*, Л. *Ейлера*, Й. *Бернуллі*, У. *Гамільтона*, М. В. *Остроградського*, К. *Якобі*. Значний внесок у розвиток М. зробили вітчизн. вчені-механіки М. Є. *Жуковський*, О. М. *Ляпунов*, С. О. *Чаплигін*, І. В. *Мещерський*, О. М. *Крилов*, Г. К. Суслов та ін. Розвиток М. в Українській РСР пов'язаний з працями академіків АН УРСР О. М. *Динника*, Д. О. *Граве*, Г. М. *Савіна*, А. Д. *Коваленка*, М. О. *Кільчевського*. Питання М. вивчають ін-ти АН УРСР, зокрема *Гідромеханіки інститут, Машинобудування проблем інститут, Механіки інститут, Міцності проблем інститут, Прикладних проблем механіки і математики інститут, Прикладної математики і механіки інститут, Фізико-механічний інститут*, кафедри ряду вузів республіки.

Літ.: Кільчевський М. О. Курс теоретичної механіки, т. 1—2. К., 1955—

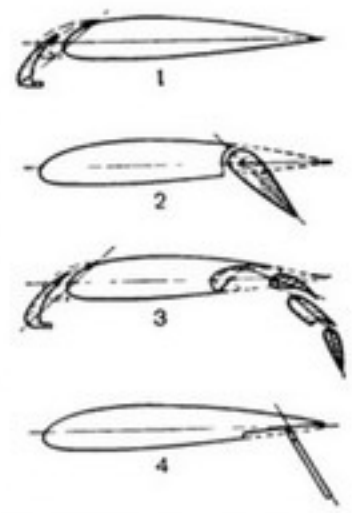

Механізація крила: 1 — крило з рухомим передкрилком; 2 — крило з поворотним закрилком; 3 — крило з рухомим передкрилком і висувним закрилком; 4 — крило з зсувним щитком.

Механотерапія. Апарат Цандера для активно-пасивних рухів.

57; Тимошенко С. П. Курс теории упругости. К., 1972; Ишлинский А. Ю. Механика как основа познания природы и база творений техники. В кн.: Теоретическая механика во втузах. М., 1975; Лойцянский Л. Г. Механика жидкости и газа. М., 1978; Савин Г. Н. Механика деформируемых тел. К., 1979. *О. О. Горошко.*

МЕХА́НІКА ГРУНТІ́В — наукова дисципліна про напружено-деформівний стан, умови міцності й стійкості *грунтів,* а також зміну їхнього стану і властивостей під впливом зовнішнього навантаження і діяння, спричинюваного зміною умов залягання гірських порід; розділ *механіки суцільного середовища*; наукова основа фундаментобудування. Грунтується на осн. залежностях теорій *пружності, пластичності, повзучості, гідрогеології, інженерної геології,* грунтознавства. Осн. проблеми, що їх розв'язує М. г., полягають у вивченні фіз. властивостей грунтів і виявленні існуючих між ними закономірностей; у дослідженні грунтів на різних стадіях деформування (див. також *Осідання грунту*); у визначенні умов міцності і стійкості грунтових *основ споруд* і природних укосів, а також тиску грунтів на огородження. В теоретичній М. г. використовують ідеалізовані *розрахункові схеми* (з обов'язковим лабораторним або польовим визначенням необхідних вихідних параметрів). У прикладній М. г. застосовують методи фіз. або відцентрового моделювання. Результати, одержувані методами М. г., використовують при проектуванні основ і фундаментів будинків, пром. і гідротех. споруд, укосів і конструкцій, що їх огороджують, у дорожньому й аеродромному буд-ві, при прокладанні підземних комунікацій тощо. Значну роль у розвитку М. г. відіграли праці амер. вченого К. Терцагі (1883—1963), російських і українських вчених М. М. *Герсеванова,* М. М. *Давиденкова,* І. М. *Литвинова,* Б. М. Жемочкіна, В. І. Курдюмова, В. В. Соколовського, М. О. Цитовича та ін. В СРСР дослідження в галузі М. г. проводять у н.-д. ін-ті основ і підземних споруд ім. М. М. Герсеванова (Москва), Всесоюзному н.-д. ін-ті гідротехніки ім. Б. Є. Веденєєва (Ленінград), *Будівельних конструкцій науково-дослідному інституті* (Київ), багатьох вузах.

Літ.: Герсеванов Н. М., Польшин Д. Е. Теоретические основы механики грунтов и их практические применения. М., 1948; Гольдштейн М. Н. Механические свойства грунтов. М., 1979; Цытович Н. А. Механика грунтов. М.. 1979. *В. Б. Швець.*

МЕХА́НІКА КЛАСИ́ЧНА — наука про рух *матеріальних точок* і абсолютно твердих тіл, тобто тіл, віддаль між будь-якими двома точками яких завжди залишається незмінною. М. к. грунтується на *Ньютона законах механіки.* Див. також *Механіка.*

МЕХА́НІКА РО́ЗВИТКУ — розділ біології, що вивчає механізми індивідуального розвитку (*онтогенезу*) організмів. Засн. в кінці 19 ст. нім. вченим В. Ру, який виділив її у самостійну наук. дисципліну. М. р., використовуючи каузально-аналітичний метод, розкриває причини *зародкового розвитку.* Дослідженнями в галузі М. р. одержано дані про значення взаємодії частин зародка, що розвивається, у формоутворенні. Дослідження в цьому напрямі на Україні провадив І. І. *Шмальгаузен.* В серед. 20 ст. виник новий напрям у дослідженні онтогенезу — *біологія розвитку.*

Б. Г. Новиков.

МЕХА́НІКА СУЦІ́ЛЬНИХ СЕРЕДО́ВИЩ — розділ *механіки,* який вивчає рух і рівновагу газів, рідин та деформівних твердих тіл. Охоплює гідроаеродинаміку, теорію пружності й пластичності, а також цілий ряд ін. теорій. В М. с. с. речовина розглядається як неперервне середовище, тобто нехтується її дискретна (атомна, молекулярна) структура. В основі М. с. с. лежать рівняння руху або рівноваги середовища, *нерозривності рівняння,* рівняння закону збереження енергії, а також співвідношення зв'язку між напруженнями, деформаціями, швидкостями і прискореннями деформацій і т. п., температурою та ін. фізико-хім. параметрами стану середовища. При розв'язуванні конкретної задачі перелічена система рівнянь доповнюється початковими і граничними умовами, вигляд яких залежить від особливостей середовища. М. с. с. набула багато застосувань у науці і техніці (див., зокрема, *Механіка грунтів*).

МЕХА́НІКИ ІНСТИТУ́Т АН УРСР. Створений 1919 в Києві (до 1929 — Ін-т тех. механіки АН УРСР, 1929—59 — Інститут буд. механіки АН УРСР). В складі ін-ту (1980) 16 відділів, спеціальне конструкторсько-технологічне бюро з дослідним виробн. склопластиків, дослідне виробн. маш.-буд. профілю. Є аспірантура. Осн. напрями роботи: дослідження проблем статики, динаміки та стійкості суцільних середовищ, буд. механіки, термомеханіки, міцності, пластичності та руйнування матеріалів, заг. механіки і теорії машин. Публікує журн. «Прикладная механика». В ін-ті працювали Ф. П. *Бєлянкін,* М. М. *Боголюбов,* О. М. *Динник,* М. М. *Крилов* та ін. вчені. Ін-т нагороджено (1969) Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

І. І. Іщенко.

«МЕХАНІ́СТИ» — термін, який вживали у філос. літературі 20—30-х рр. для характеристики поглядів ряду рад. філософів та природознавців, у творах яких мав місце відхід від *діалектичного матеріалізму* до *механіцизму* й *позитивізму.* Початок механістичному ухилові в рад. філософії поклав О. О. *Богданов.* Осн. представники: Л. І. Аксельрод, В. М. Сараб'янов, А. К. Тімірязєв, І. І. Скворцов-Степанов та ін. «М.» зводили вищі форми руху *матерії* до механічної, якісні відмінності — до кількісних, діалектичні суперечності тлумачили в дусі механістичної концепції «рівноваги» тощо. Погляди «М.» було піддано різкій критиці під час філос. дискусії 1924—29. В Постанові ЦК ВКП(б) про журнал «Под знаменем марксизма» (1931) механістичний ухил осуджено і кваліфіковано як спробу своєрідної ревізії марксизму.

МЕХАНІСТИ́ЧНИЙ МАТЕРІАЛІ́ЗМ, механічний матеріалізм — одна з істор. форм домарксистського матеріалізму, для якої характерне метафіз. пояснення явищ об'єктивної дійсності, зведення якісно різнорідних формоутворень матерії до законів механіки. Див. *Метафізичний матеріалізм, Механіцизм.*

МЕХАНІЦИ́ЗМ — абсолютизація законів *механіки,* зведення вищих форм *руху* матерії до нижчих. Прибічники М. розглядають рух не як якісну зміну, не як «саморух» *матерії,* а як звичайне переміщення тіл у просторі, як результат діяння зовн. сил. Вони заперечують суперечність як внутр. джерело руху предметів, розвиток від нижчого до вищого, від простого до складного, стрибкоподібність *розвитку* та ін. М. був панівним напрямом у науково-матеріалістичній думці 17—19 ст. й відіграв відносно прогресивну роль у боротьбі проти релігійно-ідеалістичних концепцій. Проте з розвитком науки М. виявив свою однобічність і став гальмувати її дальший поступ. Механістична позиція у філософії є проявом метафіз. способу мислення (див. *Метафізика*). Механістичні тенденції іноді мають місце і в сучас. науці (зокрема, зведення мислення людини до процесів в електронних обчислювальних машинах).

МЕХАНІ́ЧНИЙ ЕКВІВАЛЕ́НТ ТЕПЛА́ — кількість роботи в механічних одиницях (*кілограм-силаметрах* або *джоулях*), еквівалентна одиниці тепла (в *калоріях*); дорівнює 0,4269 кгсм/кал або 4,18 Дж/кал. Експеримент. визначення М. е. т. відіграло вирішальну роль у встановленні *енергії збереження і перетворення закону.* В *Міжнародній системі одиниць* (СІ), де прийнято єдину одиницю вимірювання роботи і тепла — джоуль, необхідність користуватися поняттям М. е. т. відпала.

МЕХАНІ́ЧНИЙ РУХ — зміна взаємного розташування тіл (або їх частин) у просторі з часом. М. р. є однією з найпростіших форм *руху.* Вищі форми руху нерозривно зв'язані з М. р., проте він аж ніяк не вичерпує їхньої природи. Так, не можна, напр., звести лише до М. р. теплові, електромагн., хім., біол. та ін. процеси. Мірою М. р. є *кінетична енергія* (скаляр) та *імпульс* (вектор). М. р., як і всі рухи в природі, підпорядкований *енергії збереження і перетворення закону.*

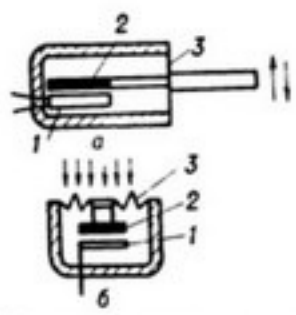

Механотрони: *а* — для вимірювання переміщень і зусиль; *б* — для вимірювання тиску; *1* — нерухомий катод; *2* — рухомий анод; *3* — мембрана (стрілками показано напрям дії зовнішньої сили).

МЕХАНІ́ЧНИЙ СКЛАД ГРУ́НТУ — відносний вміст у грунті (у вагових процентах) елементарних часточок різного розміру (механічних елементів). Близькі за розмірами часточки грунту об'єднують у групи або фракції: камінці (середній діаметр більше як 10 мм), хрящ і гравій (10—3 мм), крупний, середній і дрібний пісок (3—0,05 мм), крупний пил (0,05—0,01 мм), середній і дрібний пил (0,01—0,001 мм); мул (менше як 0,001 мм). З М. с. г. пов'язано багато фізичних, фізико-механічних, фізико-хімічних, водних та інших властивостей грунту. Напр., наявність мулових часточок підвищує гігроскопічність і загальну *вологоєм-*

ність грунту, пластичність, набухання, сприяє утворенню *структури грунту*. За мех. складом розрізняють піщані, супіщані, суглинкові й глинисті грунти. Кожна з цих груп залежно від вмісту окремих фракцій мех. елементів поділяється на підгрупи. Для визначення М. с. г. проводять мех. аналізи. На Україні поширена методика мех. аналізу грунтів і їх класифікація, розроблена М. М. *Годліним*. В останні роки застосовують союзну класифікацію М. А. Качинського.

Літ.: Вільямс В. Р. Грунтознавство. К., 1953; Годлин М. М. О механическом и агрегатном составе почв. К., 1958; Цытович Н. А. Механика грунтов. М., 1979.

МЕХАНІ́ЧНІ ТКАНИ́НИ РОСЛИ́Н — тканини, які надають міцності рослинам. До М. т. р. відносять *коленхіму, склеренхіму, луб'яні волокна, лібриформ, кам'янисті клітини*. Міцність рослин забезпечується потовщеними клітинними оболонками, їхньою пружністю, щільним розташуванням клітин в М. т. р. та характером розподілу механічних тканин у рослині.

МЕХАНІ́ЧНОЇ ОБРО́БКИ ДЕРЕВИНИ́ УКРАЇ́НСЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т, УкрНДІМОД — установа М-ва лісової і деревообробної промисловості УРСР. Засн. 1930 у Києві як філіал Харків. центр. н.-д. ін-ту лісового господарства і лісової промисловості, з 1933 — УкрНДІМОД. З 1975 — головна установа Укр. наук.-виробничого деревообробного об'єднання. Базова орг-ція М-ва лісової і деревообробної пром-сті СРСР в галузі стандартизації і метрології пиломатеріалів, заготовок і виробів з деревини твердих листяних порід. В ін-ті (1980) 14 н.-д. відділів; є аспірантура. Осн. напрями роботи ін-ту: розроблення раціональних і ефективних методів використання деревини, створення досконаліших технологічних процесів, інструментів, матеріалів і устаткування для деревообробної промисловості.

В. К. Гук.

МЕХАНОЛАМАРКІ́ЗМ — механістичний, антидарвіністичний напрям в *еволюційному вченні*, один із різновидів *неоламаркізму*. Виник у 2-й пол. 19 ст. на основі уявлення Ж. Б. *Ламарка* про визначальну роль у спадковій мінливості організмів використання чи невикористання органів. Прихильники М. (англ. вчений Г. Спенсер, нім. — Т. Еймер, франц.— Г. Бонье, А. Жіар та ін.) вважають, що всі набуті під впливом зовн. умов ознаки є пристосовними, а *еволюція* є результатом нагромадження набутих ознак. Таким чином, провідну роль в еволюції вони відводять умовам зовн. середовища (див. *Ектогенез*) і відкидають роль *добору природного*.

МЕХАНООЗБРО́ЄНІСТЬ ПРА́ЦІ — див. *Енергоозброєність праці*.

МЕХАНОРЕЦЕ́ПТОРИ (від грец. μηχανικός — механічний і *рецептори*) — чутливі закінчення нервових волокон, що сприймають різні механічні подразнення, які надходять із зовнішнього і внутрішнього середовища. До М. належать *барорецептори, пропріорецептори,* тактильні рецептори (розташовані в зовн. покривах тварин і людини й сприймають дотик), вестибулорецептори (містяться у *вестибулярному апараті* вуха й реагують на прискорення, вібрації, зміни положення голови і тулуба в просторі та напряму руху тіла).

МЕХАНОТЕРАПІ́Я (від грец. μηχανή — пристрій і *терапія*) — метод лікування фіз. вправами, що виконуються на спец. апаратах. Застосування М. дає змогу швидше відновлювати рухову функцію кінцівок. При М. рухи строго локалізовані стосовно до того чи іншого суглоба або групи м'язів. У механотерапевтич. апаратах можна змінювати навантаження на суглоб, швидкість ритмічних рухів. Апарати для активних рухів приводяться в дію самим хворим, для пасивних — електроенергією. Через обмеженість місцевого діяння М. застосовують у *лікувальній фізичній культурі* як додатковий метод. Основоположником М. був швед. лікар Г. Цандер.

МЕХАНОТРО́Н [від грец. μηχανικός — механічний і *(елек)трон*] — електронний *електровакуумний прилад,* в якому електричний струм змінюється внаслідок механічного переміщення одного або кількох *електродів*. М. бувають найчастіше з двома, рідше — з трьома або чотирма електродами. Осн. частинами найпростішого М. (мал.) є нерухомий катод і рухомий анод. В ньому під впливом зовнішньої сили (напр., переміщень, зусиль, тиску), що діє на анод, змінюється електр. поле між електродами і, отже, сила анодного струму. М. дають змогу перетворювати мех. величини на електр. сигнали. Використовують їх гол. чин. як датчики (перетворювачі) у вимірювальній техніці.

МЕХАНОХІ́МІЯ ПОЛІМЕ́РІВ — розділ науки про *полімери,* пов'язаний з вивченням хімічних перетворень у полімерних тілах під дією механічних сил. Енергія мех. діяння на полімерні матеріали при їхній переробці виявляється достатньою для розриву хім. зв'язків у *макромолекулах*. Механохім. перетворення використовують для спрямованого змінювання властивостей полімерів (пластифікація каучуків), одержання нових полімерних матеріалів (ударостійкі полістирол і полівінілхлорид) тощо.

МЕ́ХЕЛЕН, Малін — місто на Пн. Бельгії. Розташований на р. Діль. Вузол залізниць, річковий порт. 65,2 тис. ж. (1975). Найрозвинутіші текст. пром-сть, килимарство і старовинне виробн. мережив. Трансп. машинобудування і металообробка. Підприємства хім., меблевої і харч. пром-сті. Міський музей. Архіт. пам'ятки 13—16 ст.

МЕ́ХІКО — столиця Мексіки, гол. політ., екон. і культур. центр країни. Розташований в центр. частині Мексіканського нагір'я на вис. 2240 м над р. м. Вузол з-ць і автомоб. шляхів, аеропорт міжнар. значення. 11 млн. ж. (1975, з передмістями). Засн. іспанськими завойовниками 1521 на місці зруйнованого м. *Теночтітлана*. Став столицею колонії Нова Іспанія. В 1624 і 1692 тут відбулися нар. повстання проти ісп. колонізаторів. З 28.IX 1821 — столиця незалежної Мексіки. Під час *американо-мексіканської війни 1846—48* окуповане військами США (1847—48), в період *мексіканської експедиції 1861—67* — франц. військами (1863—67). З 20 ст. М.— найважливіший екон., політ. і культур. центр Мексіки. В пром-сті особливого розвитку набули автоскладання, електротех., хім., текст., харчосмакова галузі. Розвинуті металургія, переробка нафти і газу. Підприємства швейної, взут., поліграф., фарм. пром-сті. М.— один з найбільших торг. і банк. центрів Латинської Америки. Нац. автономний, Жіночий та ін. ун-ти, Нац. політех. ін-т, Вища школа інженерів, Школа театр. мистецтва при Нац. ін-ті мистецтв, Нац. школи с. г., історії та антропології, медицини і охорони здоров'я та ін. навч. заклади. Нац. академія наук, Мекс. академія історії, Нац. академія медицини та ін. наук. установи. Нац. б-ка, б-ка Нац. академії наук та ін. 13 музеїв, серед них Нац. музей історії, Нац. музей антропології; Галерея сучас. і стародавнього мистецтва, музей мекс. флори і фауни та ін. Театри.

Архіт. пам'ятки: кафедральний собор (1563—1667), бароккові церква Саграріо Метрополітано (1749—68) і Нац. палац (1692—99), госпіталь Хесус Насарено (1524—35), численні монастирі 17 ст.; базилі-

Меч-риба.

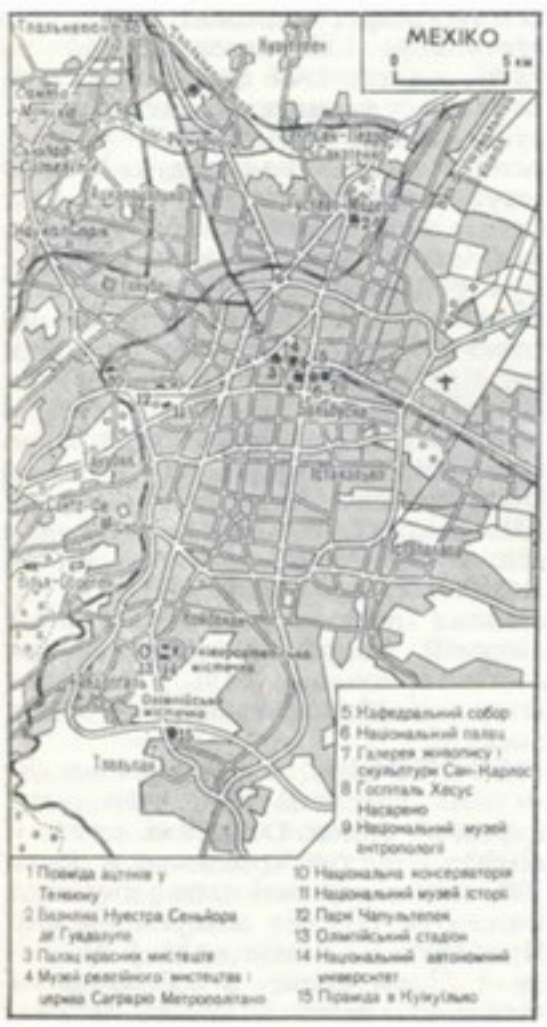

Мехіко. В центрі міста.

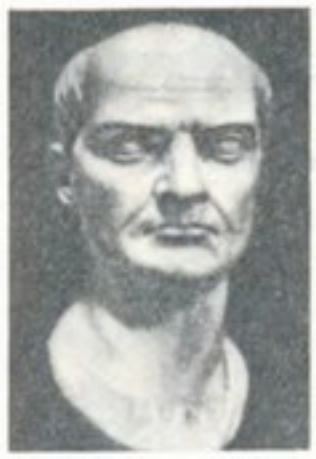

Меценат. Лувр. Париж.

І. І. Мечников.

Б. В. Мешкіс.

Мечеть Джума-Джамі в Євпаторії. 1552.

ка Нуестра Сеньйора де Гуадалупе (1695—1709), Гірнича школа (1797—1813). Серед споруд 20 ст.: Палац красних мист. (1904—34, арх. А. Боарі), М-во охорони здоров'я (1926—29, арх. К. Обрегон Сантасілья), Нац. консерваторія (1945, арх. М. Пані), Університетське містечко (1949—54, арх. Пані, Е. дель Мораль і К. Ласо), Палац спорту (1968, арх. Ф. Кандела). Пам'ятник революції (1933—38).

МЕХМЕ́Д II аль-Фатіх (Завойовник) [30.III 1432, Едірне — 3.IV (або 3.V) 1481, Ункяр-Каїрі] — султан *Османської імперії* 1444 і 1451—81. Проводив завойовницьку політику в Малій Азії і на Балканах. За його правління було завойовано Константинополь (1453), що поклало край існуванню *Візантії*, Сербію (1459), Морею (1460), Трапезундську імперію (1461), Боснію (1463), Албанію (1479). *Кримське ханство* 1475 та *Валахія* 1476 визнали свою залежність від Османської імперії. Після встановлення тур. панування в районі Чорного м. почалися спустошливі напади тур.-тат. феодалів на Україну.

МЕХМЕ́Д IV (1642—92) — султан *Османської імперії* 1648—87. Домагався згоди Б. *Хмельницького* на визнання Україною зверхності Османської імперії. Проте Б. Хмельницький ухилився від конкретних зобов'язань і добився допомоги укр. сел.-козац. війську з боку тур. васала — *Кримського ханства*. В 1669 уряд М. IV уклав угоду з П. *Дорошенком* про перехід Правобережної України під владу Османської імперії. Внаслідок війни 1672—76, яку М. IV вів проти Польщі, за *Бучацьким мирним договором 1672* і *Журавненським мирним договором 1676* до Османської імперії відійшло Поділля, а під владу П. Дорошенка — Брацлавщина і Пд. Київщина. Підтримуючи 1677—81 Ю. *Хмельницького*, уряд М. IV вів війну проти Рос. д-ви за Лівобережну Україну (див. *Чигиринські походи 1677 і 1678*), яка закінчилася укладенням *Бахчисарайського мирного договору 1681*. М. IV 1687 усунули від влади *яничари*.

МЕХО́ВСЬКИЙ Матвій — див. *Мацей* з Мехова.

МЕЦ — місто на Пн. Сх. Франції, адм. ц. департаменту Мозель. Один з осн. пром. центрів *Лотарінгії*. Порт на р. Мозелі. Вузол з-ць і автомоб. шляхів. 111,9 тис. ж. (1975). Розвинуті машинобудування, хім., швейна, взут. і харч. пром-сть. Поблизу М. добування та виплавка заліз. руди.

МЕЦАРЕ́НЦ (справж. прізв.— Мецатурян) Місак (січень 1886, с. Бінкян Харбертської обл., Туреччина — 5.VII 1908, Константинополь) — вірм. поет. Друкуватися почав 1903. Автор зб. віршів «Райдуга», «Нові пісні» (обидві — 1907), де оспівував кохання, природу. Деякі твори пройняті скорботними роздумами про долю вірм. народу, який знемагав під султанським ігом.

МЕЦЕНА́Т Гай Цільній (Gaius Cilnius Maecenas; н. між 74 і 64 — п. 8 до н. е.) — сподвижник імп. *Августа*. Не обіймаючи держ. посад, виконував важливі політ., дипломатичні та приватні доручення імператора. Протегував поетам (Вергілію, Горацію та ін.), що зробило його ім'я прозивним.

МЕ́ЦЦО-СОПРА́НО (італ. mezzo-soprano, від mezzo — середній) — жіночий голос, середній між *сопрано* і *контральто*. Розрізняють високе М.-с., близьке до сопрано, і низьке, що наближається до контральто. Особливо повно звучить у серед. регістрі. Діапазон: ля, сі бемоль малої — ля, сі бемоль другої октави. В хорі виконує партію *альта*.

МЕ́ЦЦО-ТИ́НТО (від італ. mèzzo — середній і tinto — пофарбований), «чорна манера» — один з видів заглибленої *гравюри* на металі. Виконується на мідній полірованій платівці, яка за допомогою спец. інструментів покривається багатьма заглибленнями, завдяки чому її поверхня стає густозернистою і настільки темною, що дає у відбитку рівне чорне оксамитове тло. В місцях, які відповідають світлим частинам малюнку, платівку вишкрябують і вигладжують, створюючи поступові переходи від тіні до світла. Техніку М.-т. винайдено в серед. 17 ст.; у 18 — на поч. 19 ст. вона поширилася в Англії і Франції, а також у Росії та на Україні (А. *Козачківський*). Серед радянських митців ряд творів у техніці М.-т. виконали І. *Соколов*, В. *Касіян*.

МЕЧ — вид *холодної зброї*, яку застосовували в давнину і в період середньовіччя в піхоті та кінноті. Являв собою прямий клинок з держаком, що відділявся від клинка перехрестям і закінчувався навершям. Поява бронзових М. належить до серед. 2-го тис. до н. е., залізних — до поч. 1-го тис. до н. е. В 10 ст. на Русі був поширений М. завдовжки до 105 см з однолезовим клинком і загостреним кінцем. У 16 ст. у зв'язку з застосуванням *вогнепальної зброї* М. в піхоті вийшов з ужитку, а в кінноті був замінений *шаблею* або *палашом*. Іл. див. до ст. *Київська Русь*.

МЕЧЕ́ТЬ (від араб. масджід — місце поклоніння) — культова споруда, храм у мусульман. Бувають різноманітні типи, найпоширеніші — т. з. дворовий тип (відкритий прямокутний двір, обнесений стінами й галереями) і тип купольної споруди. Поряд з М. звичайно будують *мінарет*. Серед М. багато пам'яток архітектури: М. у Кордові (8—10 ст.), в Ісфагані (11 ст.), Бібі-ханим у Самарканді (1399—1404), Калян у Бухарі (1514), Джума-Джамі в Євпаторії (1552, арх. Х. Сінан).

МЕЧІ́ЄВ Кязим Беккійович (жовтень 1859, аул Шикі, тепер у Каб.-Балк. АРСР — 25.III 1945, поблизу м. Талди-Курган Каз. РСР) — балкарський рад. поет. Зачинатель балкарської літератури. Літ. діяльність почав 1890. Писав про безправне життя трудового балк. народу, його прагнення до свободи (поеми «Поранений тур», 1907, «Бузжигіт», 1910). М. оспівував перемогу Великої Жовтн. соціалістич. революції, нове соціалістичне життя (зб. «Мені сезюм», 1939). М. високо цінив поезію Т. Шевченка, особисто був знайомий з Марком Вовчком. На батьківщині поета (в с. Бабутент) встановлено йому пам'ятник.

МЕ́ЧНИКОВ Ілля Ілліч [3 (15). V 1845, с. Іванівка, тепер Куп'янського р-ну Харківської обл.— 2 (15).VII 1916, Париж] — рос. і укр. біолог, один з основоположників ембріології, порівняльної патології, імунології і мікробіології. Почесний член Петерб. АН (з 1902). Закінчив Харків. ун-т (1864). У 1864—67 спеціалізувався в Німеччині та Італії, де вивчав ембріологію безхребетних тварин. В 1867 М. захистив магістерську, 1868 — докторську дисертації. З 1867 М.— доцент, 1870—82 — професор зоології і порівняльної анатомії Новоросійського ун-ту в Одесі. У 1886 М. (разом з М. Ф. *Гамалією*) заснував в Одесі першу в Росії бактеріологічну станцію (тепер *Вірусології і епідеміології одеський науково-дослідний інститут*). М. створив першу рос. школу мікробіологів, імунологів і патологів. У 1887, на запрошення Л. *Пастера*, М. переїхав до Парижа, де організував лабораторію при Пастерівському ін-ті, якою завідував до самої смерті. М. установив спільні закономірності в розвитку хребетних і безхребетних тварин, запропонував теорію походження багатоклітинних організмів (див. *Фагоцители теорія*). Відкрив явище *фагоцитозу* (1882), за що йому було присуджено Нобелівську премію (1908). М. приділяв велику увагу розробці проблем *імунітету, запалення, довголіття*, вивченню інфекційних хвороб (холери, черевного тифу, сифілісу, туберкульозу). За світоглядом М. був переконаним матеріалістом і послідовним дарвіністом.

Тв.: Лекції з порівняльної патології запалення... Х.— К., 1932; Академическое собрание сочинений, т. 1—16. М., 1955—64.

МЕ́ЧНИКОВ Лев Ілліч [18 (30). V 1838, Петербург — 18 (30).VI 1888, Невшатель, Швейцарія]—вітчизняний географ і соціолог. Брат І. І. *Мечникова*. Навчався в Харків. ун-ті, з якого 1856 був виключений за участь у революц. студентському русі, згодом — у Петерб. ун-ті і петерб. Академії мистецтв. У 1860 вступив добровольцем у загін Дж. *Гарібальді*, брав участь у нац.-визвольній боротьбі італ. народу. Був у дружніх стосунках з О. І. *Герценом*, співробітничав у «*Колоколе*». В 1874—76 читав лекції з рос. мови в Токійському ун-ті. З 1876 допомагав Е. *Реклю* в створенні праці «Всесвітня географія. Земля і люди». З 1883 — професор Невшательської академії (Швейцарія). В 1889 було видано осн. працю М. «Цивілізація та великі історичні ріки». М.— представник *географічної школи* в соціології, зокрема намагався довести вирішальну роль у розвитку істор. цивілізацій рік, морів та океанів.

МЕЧОНО́СЦІ, орден мечоносців — нім. католицький духовно-лицарський орден. Офіційна назва — «Брати воїнства Христового». Засн. 1202 при підтримці папи римського Інокентія III для загарбання Сх. Прибалтики. Члени ордену М. носили білий плащ з зображенням червоного меча і хреста (звідси

вазва). На поч. 13 ст. здійснили *хрестові походи* проти прибалтійських народів. М. вторглися на територію Полоцького князівства й почали загрожувати Новгороду й Пскову. В 1234 побл. Дерпта (сучас. Тарту) війська новгородського князя Ярослава Всеволодовича, а 1236 біля Сауле (сучас. Шауляй) литовці розгромили М. Залишки ордену 1237 злилися з *Тевтонським орденом*. Відгалуженням Тевтонського ордену в Прибалтиці став *Лівонський орден*.

МЕЧОХВО́СТИ (Xiphosura) — ряд членистоногих тварин класу *меростомових*. Тіло (довж. до 90 см) сплющене у спинно-черевному напрямі, вкрите панциром. У ряді — 3 сучас. роди з 5 видами, поширені гол. чин. біля Атлантичних узбереж Центр. і Пн. Америки, Пд.-Сх. Азії. Живуть у прибережній зоні на піщаному дні, часто закопуються у грунт. Живляться молюсками і рослинами. Роздільностатеві. Розвиток з *метаморфозом*. Личинка нагадує *трилобітів*. Викопні рештки М. відомі з кембрію.

МЕЧ-РИ́БА (Xiphias gladius) — єдиний сучасний представник родини меч-риб ряду *окунеподібних*. Тіло голе, довж. до 4 м, жива маса бл. 500 кг, черевних плавців немає. Верхня щелепа витягнута в довгий мечовидний відросток (звідси й назва риби), що ним М.-р. уражає здобич, якою живиться, в т. ч. *кальмарів*, тунців і *акул*. Нерест влітку, ікра пелагічна (плаваюча). М.-р. веде переважно поодинокий спосіб життя. Поширена в усіх океанах, найбільше в тропічних. В СРСР зрідка запливає в Японське, Чорне, Балтійське і Баренцове моря. Об'єкт промислу. Іл. с. 487.

МЕ́ШКІС Броніслав Вікторович (н. 21.VIII 1928, с. Тетерено, тепер Круглянського р-ну Могильовської обл. БРСР) — укр. рад. режисер, народний артист УРСР (з 1980). Член КПРС з 1957. Закінчив театр. студію при Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (1948) та Київ. ін-т театр. мистецтва (1958). Працював у Дніпроп. рос. драм. театрі ім. М. Горького (1958—61), Одес. рос. драм. театрі ім. А. Іванова (1964—66), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1968—71), Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Шевченка (1971—74), 1961 — 63 — режисер, з 1974 — гол. режисер Одес. укр. драм. театру ім. Жовтневої революції. Вистави: «Для домашнього вогнища» Франка, «Безталанна» Карпенка-Карого, «97» М. Куліша, «Ярослав Мудрий» Кочерги, «Калиновий гай» Корнійчука, «Тил» Зарудного та ін. Викладав у навч. закладах Дніпропетровська, Києва, Харкова, з 1974—в оперній студії Одеської консерваторії ім. А. Нежданової.

МЕ́ШКО I (Mieszko), Мечислав I (р. н. невід.— п. 25.V 992) — перший історично вірогідний польс. князь (бл. 960—992) з династії *Пястів*. За правління М. I почалося складання польс. д-ви. М. I воював проти *лютичів* (967) за Помор'я, проти Чехії (990) за Сілезію і *Малу Польщу*. Прагнув до ослаблення *«Священної Римської імперії»*, підтримуючи в ній опозиційні сили. В 966 запровадив християнство (за латинським зразком).

МЕ́ШТЕРГАЗІ (Mesterházi) Лайош (3.III 1916, Кішпешт — 4.VI 1979, Будапешт) — угор. письменник. Член Угор. соціалістичної робітн. партії з 1943. Перші збірки оповідань — «Без чудес» (1951), «Вірність» (1952). У трилогії «Свідчення» (1955—56) показав повалення фашист. режиму в Угорщині й становлення нар.-демократичної влади. Роман «За кілька кроків кордон» (1958) — про події 1919 і революц. солідарність трудящих. Автор п'єси «Люди з Будапешта» (1958) тощо. В романі «Загадка Прометея» (1973) порушив актуальні філос. проблеми сучасності, проголошував принципи гуманізму й демократії.

Тв.: Укр. перекл.— За кілька кроків кордон. Ужгород, 1960; Рос. перекл.— На озере Фертё. М., 1961; Пора невинности. М., 1980; Избранное. М., 1977; Одиннадцатая заповедь. М., 1978. *К. О. Шахова.*

МЕ́ШТРОВИЧ (Meštrović) Іван (15.VIII 1883, Врполе — 16.I 1962, Саут-Бенд, США) — хорватський скульптор. У 1901—04 навчався в віденській АМ. З 1947 жив у США. М.—автор скульптури для нездійсненого храму в пам'ять битви на Косовому полі (на Пд. Сербії) 1389 (1907—12), пам'ятника Невідомому солдату на горі Авала поблизу Бєлграда (1934—38); станкових творів «Моя мати» (1909), «Псіхея» (1927) та ін. У Спліті є галерея М., в Загребі — будинок-музей скульптора. У 1980 твори М. експонувалися в Києві.

Літ.: Тупицын И. К. Иван Мештрович. М., 1967.

МЕШХЕ́Д — місто на Пн. Сх. Ірану, адм. ц. остану Хорасан. Залізнична станція, вузол автомоб. шляхів. 670,2 тис. ж. (1976). Підприємства металообр., буд. матеріалів, текст., шкіряно-взут., харч. пром-сті. Кустарні промисли (килимарство, обробка коштовного каміння). Ун-т. Б-ка (стародавні книжки і рукописи). Священне місто шиїтів (див. *Шиїзм*). Серед архіт. пам'яток — Гаухар-шад (1451), мечеть-мавзолей Імама Рези (1602) — місце паломництва мусульман-шиїтів та ін. Поблизу М.— гробниця поета *Фірдоусі*. М. уперше згадується у 10 ст.

МЕЩЕ́РСЬКА Ганна Юхимівна (справж. прізв.— Пащенко; 1.VI 1876, Київ — 1.IV 1951, Одеса) — укр. рад. актриса, нар. арт. УРСР (з 1946). Член Комуністичної партії з 1941. Сценічну діяльність почала 1895 в Черкасах. У 1919—21 грала у фронтових театрах, потім — у театрах Києва, Харкова, Полтави, Дніпропетровська. В 1927—51 — у Одес. укр. драм. театрі ім. Жовтневої революції. Ролі: Шкандибиха («Лимерівна» П. Мирного), Ганна («Безталанна» Карпенка-Карого), Орина («97» М. Куліша), Васса Желєзнова (однойменна п'єса Горького), фру Альвінг («Примари» Ібсена). Нагороджена орденом «Знак Пошани».

МЕЩЕ́РСЬКИЙ Іван Всеволодович [29.VII (10.VIII) 1859, Архангельськ — 7.I 1935, Ленінград] — рос. рад. вчений у галузі механіки. Закінчив (1882) Петерб. ун-т, викладав (з 1890) у ньому. З 1902 — професор Петерб. (потім Ленінгр.) політех. ін-ту. Осн. праці в галузі теоретичної і прикладної механіки, зокрема механіки тіла змінної маси. Дослідження М. стали наук. основою для розв'язання багатьох проблем реактивної техніки, небесної механіки, ракетодинаміки та ін. Автор «Збірника задач з теоретичної механіки» (1911), який неодноразово перевидавався в СРСР і за кордоном.

МЕЩЕРЯКО́В Микола Леонідович [25.II (9.III) 1865, м. Зарайськ, тепер Моск. обл.— 3.IV 1942, Казань] — учасник революц. руху в Росії, діяч рад. преси, чл.-кор. АН СРСР (з 1939). Член Комуністичної партії з 1901. Н. в сім'ї агронома. Навчався в Петерб. технологіч. ін-ті, брав участь у гуртках *«Народної волі»*. В 1893 емігрував до Бельгії, закінчив технологічний ф-т Льєжського ун-ту. З 1894 став марксистом, 1901 — член *Закордонної ліги російської революційної соціал-демократії*. В 1902 — агент *«Искры»* в Москві, член Моск. к-ту РСДРП. В 1906 — член Моск. окружного к-ту РСДРП. Моск. обл. бюро партії. Не раз зазнавав арештів, двічі був на засланні. В 1917 — член Красноярського к-ту РСДРП(б), потім — голова Моск. губ. Ради робітн. депутатів, член губкому партії. В 1918—24 — член редколегії «Правды», наркомземсправ УРСР (1919), потім — голова редколегії, зав. Держвидавом. У 1924—27 — заст. гол. редактора БСЭ. В 1927—38 — гол. редактор 1-го і 2-го видання Малой Советской Энциклопедии. На III з'їзді КП(б)У обраний членом ЦК.

МЕЩО́РСЬКА НИЗОВИНА́, Мещора — низовинна рівнина в межах Моск., Рязан. і Влад. областей РРФСР. Розташована між річками Москвою, Окою, Колп'ю, Судогдою та Клязьмою. Переважні висоти до 100 м, місцями горби заввишки понад 150 м. Родовища торфу. Багато озер (Шатурські та ін.), боліт. Поширені мішані ліси, соснові бори, по долинах річок — луки. Відзначається мальовничими краєвидами.

«МЕТАЛЛОФИ́ЗИКА» — науково-теоретичний журнал, орган Відділення фізики Академії наук УРСР. Засн. 1979. Публікує оглядові й оригінальні статті, які містять результати теор. та експериментальних досліджень у галузі фізики металів, за такою рубрикацією: теорія твердого тіла, електронна структура металів і сплавів, фізика міцності і пластичності, фазові перетворення, фізика поверхні, фізика металевих плівок, аморфні й рідкі метали. Має розділи інформації, хроніки та бібліографії. Виходить 6 раз на рік у Києві. *В. Н. Гріднєв.*

МЄХО́ВИЧ Франц Іванович (1786, Волинь — 1852) — укр. архітектор. Навчався у Кременецькому повітовому училищі, Волинській гімназії та у політех. школі в Парижі. В 1834—39 — професор Київського ун-ту. Укріпив *Золоті ворота*, будував Олександрівський костьол (тепер будинок планетарію), обидва — в Києві, палац і гімназію в Немирові, всі — 30-і рр. 19 ст. Автор наукових праць.

Г. Ю. Мещерська.

І. Мештрович. Жінка з дитиною. Бронза. 1917. Галерея Мештровича в Спліті.

Мечохвіст Limulus polyphemus (*1* — вигляд зверху; *2* — вигляд з черевного боку)

І. І. Мєщанинов.

В. О. Мизников.

М. Д. Микитей.

В. В. Микита. Ягнятко. 1969.

МЄШКО́В Юрій Якович (н. 3.V 1932, Запоріжжя) — укр. рад. вчений у галузі фізичного металознавства, доктор тех. наук (з 1973). Член КПРС з 1952. Після закінчення (1955) Київ. політех. ін-ту працював на Південному машинобуд. заводі (Дніпропетровськ). З 1957 — в Ін-ті металофізики АН УРСР. Осн. дослідження — в галузі фазових і структурних перетворень у сталях при швидкому нагріванні; фіз. природи зміцнення сталей при швидкісному нагріванні і холодному пластичному деформуванні; фізики руйнування сталей у складному напруженому стані. Держ. премія УРСР, 1974.

МЄЩАНИ́НОВ Іван Іванович [24.XI (6.XII) 1883, Уфа — 16.I 1967, Ленінград] — рос. рад. мовознавець і археолог, акад. АН СРСР (з 1932), Герой Соціалістичної Праці (1945). Закінчив Петерб. ун-т (1907) і Археол. ін-т (1910). Директор Ін-ту антропології, археології й етнографії АН СРСР (1933—37), Ін-ту мови й мислення (1935—50), акад.-секретар Відділення л-ри й мови АН СРСР (1934—50). Провадив археол. розкопки в Пн. Причорномор'ї і Закавказзі (20-і — поч. 30-х рр.). Досліджував *урартську мову* та ін. *мертві мови* Кавказу й Малої Азії («Халдознавство», 1927; «Мова ванського клинопису», 1935). Загальнолінгвістичні погляди М. виявляють значний вплив М. Я. *Марра*. Розробляв теорію стадіального розвитку мов, теорію понятєвих категорій і синтаксичну *типологію* мов, заг. теорію речення. Значний внесок зробив М. у вивчення безписемних мов народів СРСР. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора. Держ. премія СРСР, 1943, 1946.

Тв.: Грамматический строй урартского языка, ч. 1—2. М.— Л., 1958—62; Структура предложения. М.— Л., 1963; Эргативная конструкция в языках различных типов. Л., 1967; Проблемы развития языка. Л., 1975.

О. С. Мельничук.

МЖА — річка у Харків. обл. УРСР. Див. *Мож.*

МИГА́ЛЬ Тарас Степанович (н. 19.VII 1920, с. Русів, тепер Снятинського р-ну Івано-Фр. обл.) — укр. рад. письменник, публіцист. З 1946 — на журналістській роботі. Літ. діяльність почав 1940. Окремими книгами вийшли зб-ки оповідань і нарисів «На бистрині» (1960), «Зустріч літа» (1963), «Білий гуцул» (1964), зб-ки памфлетів і фейлетонів «Живим і мертвим» (1967), «З-під ганебного стовпа» (1974).

Автор циклу романів під загальною назвою «Вогонь і чад» («Шинок „Оселедець на ланцюзі"», 1966; «Фабрика літаків „Дерев'яна підошва"», 1970; «Пробуджене місто», 1976; «Останній пароль», 1979). Респ. премія ім. Ярослава Галана, 1975.

МИГА́ЛЬНА ПЕРЕ́ТИНКА — третя *повіка* у акул, земноводних, плазунів, птахів і деяких ссавців. Розташована у внутр. куті *ока*; утворена складкою *кон'юнктиви*; виконує захисну функцію. У людини й мавп М. п. рудиментарна (залишилася у вигляді півмісяцевої складки).

МИГА́ННЯ — захисний рефлекторний акт (див. *Рефлекси*) у людини і тварин, що виникає у відповідь на подразнення чутливих гілочок трійчастого нерва в рогівці або в кон'юнктиві *ока*, в шкірі повік, віях, а також — на світлове подразнення. Здійснюється внаслідок скорочення колового м'яза ока. Під час М. слізна рідина омиває очне яблуко, забезпечуючи цим видалення чужорідних тіл.

МИГДА́ЛИКИ — вузлоподібні скупчення лімфоїдної (сполучної) тканини в слизовій оболонці *глотки* людини і ряду хребетних тварин. Розрізняють М. піднебінні (іноді наз. гландами), носоглотковий, язиковий та трубні (біля отворів *євстахієвих труб*). М. беруть участь у захисті організму від хвороботворних мікроорганізмів і в утворенні *імунітету*. Див. також *Ангіна, Тонзиліт*.

МИГДА́ЛЬ (Amygdalus) — рід рослин родини *розових*. Невеликі дерева або кущі. Листки ланцетні або лінійно-ланцетні. Квітки одиночні, майже сидячі, білі, рожеві. Плід — кістянка. Бл. 40 видів, поширений у Передній, Середній та Пд.-Сх. Азії, на Пд. Зх. Північної Америки й Пн. Зх. Центр. Америки, на Пд. Європи. В СРСР — бл. 20 видів, з них в УРСР — 2. Найбільше госп. значення має М. звичайний (A. communis) — дерево від 4 до 8 м і більше заввишки. Плоди 4—5 см завдовжки, гладенькі, дірчасто-ямчасті, стиснуті, овальні. Культивують у багатьох країнах. В СРСР М. вирощують у Молдавії, Криму, Закавказзі, Середній Азії. Розрізняють сорти твердошкаралупі і м'якошкаралупі з солодким або гірким ядром. У культурі переважно сорти М. з солодким ядром. У сухому ядрі міститься в середньому (у %): невисихаючої олії 35—65; азотистих речовин 20—21; вуглеводів 12—13; 15 мг% вітаміну В та глікозид амігдалін. Плоди М. споживають свіжими, використовують у кулінарії, кондитерському виробн., медицині; з них добувають мигдалеву олію. Макуху використовують у косметиці. Деревина йде на столярні й токарні вироби.

МИГОТЛИ́ВА АРИТМІ́Я — одна з форм порушення серцевого ритму. Див. *Аритмії серця*.

МИГОТЛИ́ВИЙ ЕПІТЕ́ЛІЙ — епітеліальна тканина (див. *Епітелій*) у тварин і людини, клітини якої мають *війки*.

МИГУ́ЛІН Олексій Олексійович [н. 8 (20). IX 1893, с. Дворічний Кут, тепер с-ще Дергачівського р-ну Харків. обл.] — укр. рад. зоолог, один з організаторів справи захисту рослин на Україні. Закінчив Моск. ун-т (1917). У 1925—29 — зав. Харків. станцією захисту рослин, з 1940 — професор Укр. с.-г. академії, а 1943—75 — Харків. с.-г. ін-ту. М. належить перший монографічний опис ссавців фауни України (1938). Праці з питань мисливського г-ва, боротьби з шкідниками рослин, фауністики, зоогеографії тощо.

МИГУ́ЛЬКО Віктор Васильович (н. 11.XII 1924, с. Губник, тепер с-ще Тростянецького р-ну Вінн. обл.) — укр. рад. художник театру й кіно, засл. художник УРСР (з 1978). Член КПРС з 1949. Навчався в Одес. худож. уч-щі (1940—47); в ДІКу (Москва, 1947—53). З 1953 — на Київ. кіностудії худож. фільмів. Художник-постановник кінокартин: «Над Черемошем» (1954), «Іван Франко» (1956), «Олекса Довбуш» (1959), «Поштовий роман» (1970), «Народжена революцією» (1977), «Дощ у чужому місті» (1980, два останні — телевізійні) та ін. Оформив театр. вистави «У пущі» Лесі Українки (1957), «Піднята цілина» за М. Шолоховим (1967) у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки.

МИДЛО́ВСЬКИЙ Ісидор (4.II 1854, с. Саджавка, тепер Надвірнянського р-ну Івано-Фр. обл.— 18.VII 1916, Львів) — укр. актор, театр. діяч і письменник. У юнацькі роки виступав у *Театрі товариства «Руська бесіда»* у Львові (1869—72), працював режисером в аматорському театрі в Тернополі (1890—1910). М.— автор побутових драм та мелодрам: «Капрал Тимко» (1875), «Інвалід» (1881), «Нещасна любов» (1885), «Наші переселенці» (1897) — всі з муз. В. *Матюка*; ставилися в театрах Галичини. Писав пісні («Рідний край» та ін). *П. К. Медведик.*

МИЗИ́НЕЦЬ Влас (справж. прізв., ім'я та по батькові — Матчук Василь Володимирович; 8.V 1907, с. Запілля, тепер Любомльського р-ну Волин. обл.— 11.VIII 1943, Любомль) — укр. рад. поет. Член КПЗУ з 1926. За активну участь у революц. підпіллі був тричі ув'язнений (1929, 1930, 1935). Перші вірші надрукував 1928 в журн. «*Вікна*». Виступав з віршами в журн. «*Західна Україна*», «*Металеві дні*», «Червоний шлях». На Рад. Україні опублікував зб. оповідань «Виконати» (1932). У своїх творах показав революц. боротьбу мас, зростання свідомості трудящих. Належав до об'єднання революц. письменників Зх. України «*Горно*», був членом Спілки письменників України. Гаряче вітав возз'єднання Зх. України з Рад. Україною. З вересня 1939 працював завучем школи в рідному селі. В роки Великої Вітчизн. війни брав участь у підпільній боротьбі проти нім.-фашист. окупантів. Закатований фашистами.

Тв.: Червона корсетка. К., 1973.

М. П. Тараненко.

МИ́ЗНИКОВ Віктор Олександрович [н. 16(29).IX 1911, с. Нове Сеславіно, тепер Первомайського р-ну Тамбовської обл.] — укр. рад. диригент, нар. арт. УРСР (з 1968). Член КПРС з 1941. В 1939 закінчив Моск. консерваторію. Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1949—72 — худож. керівник Ансамблю пісні і танцю КВО. З 1973 — співробітник Муз. т-ва УРСР. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

МИЗУ́НКА, Мізунка — річка в Івано-Фр. обл. УРСР, ліва притока Свічі (бас. Дністра). Довж. 51 км, площа бас. 344 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для пром. та с.-г. водопостачання.

МИКЕ́ШИН Михайло Йосипович [9 (21).II 1835, с. Платоново Смол. губ.— 19 (31).I 1896, Петербург] — рос. рисувальник. У 1852—58 навчався в петерб. АМ у Б. Віллевальд-

де. За проектами М. групою скульпторів (О. Опекушин, М. Чижов та ін.) здійснено пам'ятники: «Тисячоліття Росії» в Новгороді (відкритий 1862), Катерині II в Петербурзі (відкритий 1873), Богдану Хмельницькому в Києві (1879—88), адміралам В. Корнілову (1895) і П. Нахімову (1898), обидва — в Севастополі. М.— автор іл. до творів Т. Шевченка («Ілюстрований „Кобзар"», вид. 1896), повістей М. Гоголя (1869—

М. Й. Микешин. Ескіз деталі проекту пам'ятника Богданові Хмельницькому в Києві. Туш, перо, олівець. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.

72), поезій О. Пушкіна та М. Некрасова. В 1876—78 М. видавав журн. «Пчела», в якому друкував свої статті, спогади, малюнки. Був у дружніх взаєминах з Т. Шевченком і залишив про нього спогади. Іл. див. також до ст. *Київ*, т. 5.

Літ.: Савинов А. Н. Микешин. М., 1971.

МИКИ́ТА Володимир Васильович (н. 1.II 1931, с. Ракошин, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл.) — укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1975). В 1947—50 навчався в Ужгородському уч-щі прикладного мист. в А. *Ерделі*, Й. *Бокшая*, Ф. *Манайла*. Твори: «Колгоспний вівчар» (1960), «Старий гуцул» (1966), «Моя мамка» (1967), «Дідо-садівник» (1968), «Ягнятко» (1969), «Збір картоплі» (1970), «Обід у полі» (1971), «Ранок на фермі» (1974), «Добрий ранок» (1976) та ін.

МИКИТЕ́Й Марія Дмитрівна (н. 26.III 1931, м. Заставна, тепер Чернів. обл.) — новатор с.-г. виробн., Герой Соціалістичної Праці (1950). Член КПРС з 1955. З 1948 — ланкова, а з 1965 — голова колгоспу ім. С. М. Кірова Заставнівського р-ну Чернівецької обл. Делегат XXII з'їзду КПРС і XXI з'їзду Компартії України. Депутат Верховної Ради УРСР 4—5-го скликань. Нагороджена 3 орденами Леніна, іншими орденами, медалями.

Н. Ф. Меньшикова.

МИКИТЕ́НКО Іван Кіндратович [25.VIII (6.IX) 1897, с. Рівне, тепер Новоукраїнськ. р-ну Кіровогр. обл. — 4.X 1937, Київ] — укр. рад. письменник. Член Комуністич. партії з 1925. Н. в сел. сім'ї. Навчався в Херсон. військово-фельдшерському уч-щі. З поч. 1915 перебував на фронті. Брав участь у діяльності революц. полкових комітетів. З 1922 навчався в Одес. мед. ін-ті і водночас брав активну участь у літ.-мистецькому житті міста, очолював філію «*Гарту*», завідував літ. частиною Одес. укр. драм. театру. Друкуватися почав 1922. В 1926 переїхав до Харкова (тут 1927 закінчив медичний ін-т) і став одним з керівних діячів ВУСППу, ВОАППу, з 1934 — секретар правління СП України. Учасник міжнар. антифашист. конгресів на захист культури 1935 (в Парижі) та 1937 (в Мадріді), член Міжнар. бюро боротьби проти фашизму. Був членом ЦВК України (з 1931). Багатогранна й різножанрова худож. і публіцист. творчість М. відзначається тісним зв'язком з життям рад. народу, політ. гостротою й актуальністю. Перша зб. оповідань «На сонячних гонах» (1926) змальовує героїку громадян. війни і становлення нового життя на селі. Повість «Брати» (1927) присвячено темі змички між містом і селом. Повість «Вуркагани» (1928) і роман «Ранок» (1933, незакінч.) відтворюють процес перевиховання безпритульників у трудових комунах. Найяскравіше талант письменника проявився в драматургії. Гостроту класової боротьби на селі М. показав у відомій п'єсі «Диктатура» (1929). Проблему формування нової, рад. інтелігенції порушено в лірико-романтичній п'єсі «Кадри» («Світіть нам, зорі», 1930). Про героїчні будні періоду індустріалізації країни, події громадянської війни розповідається в п'єсах «Справа честі» (1931), «Бастилія божої матері» (1933). Досягненням драматурга стала лірична комедія «Дівчата нашої країни» (пост. 1932) — про виховну силу робітн. колективу. Сатирична комедія «Соло на флейті» (1933—36) спрямована, з одного боку, проти кар'єризму, міщанства і пристосовництва, а з другого — проти славолюбства, втрати політ. пильності. Остання п'єса М. «Як сходило сонце» відтворює боротьбу робітників заводу «Арсенал» та сел. бідноти за Рад. владу на Україні. Кращі п'єси М. відіграли важливу роль у становленні соціалістичного реалізму в укр. рад. л-рі. М. належать книги публіцистики «Голуби миру» (1929), «Тринадцята весна» (1930). В с. Рівному відкрито літ.-меморіальний музей письменника.

Тв.: Зібрання творів, т. 1—6. К., 1964—65; Театральні мрії.— Публіцистика.— Листи. К., 1968; Рос. перекл.— Утро.— Повести.— Рассказы. М., 1967; Светите, звёзды! М., 1971.

Літ.: Родько М. Д. Проза Івана Микитенка. К., 1960; Сонячні гони. Спогади про І. Микитенка. К., 1967; Заєць І. Я. Іван Микитенко. К., 1970; Охмат Л. О. Світять театральні зорі. К., 1970.

М. Д. Родько.

МИКИ́ТІВСЬКЕ РОДО́ВИЩЕ РТУ́ТІ — скупчення ртутних руд у районі м. Горлівки Донец. обл. УРСР. Пов'язане з склепінням Горлівської антикліналі. Пром. ртутні руди — у товщах пісковиків середнього карбону (див. *Кам'яновугільний період і кам'яновугільна система*). Виділено Чагарницьку, Софіївську, Чорнокурганську і Бермутську рудні зони. Багатоярусне зруденіння має вертикальний розріз до 2000 м. За структурно-морфологічними особливостями розрізняють два типи рудних тіл — пластовий і жильний. Осн. рудний мінерал — кіновар, другорядні — антимоніт, арсенопірит, пірит, халькопірит, вісмутин, галеніт і сфалерит, рідше — реальгар. М. р. р. відоме з 1879. Експлуатується з 1886. Руду переробляють на *Микитівському ртутному комбінаті*.

К. О. Суходольський.

МИКИ́ТІВСЬКИЙ РТУТНИЙ КОМБІНА́Т — підприємство кольорової металургії. Розташований у м. Горлівці Донец. обл. Збудований 1886 на базі Микитівського родовища ртуті, відомого з 1879. В 1908—12 підприємство законсервовано. Під час громадян. війни його шахти було затоплено, металург. з-д зруйновано. Відбудова підприємства почалася 1921, випуск ртуті—1922. В 1934 збудовано збагачувальну ф-ку, 1936 — цех ретортних обертових печей на металург. з-ді. В 1941 введено в дію першу трубчасту обертову піч. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 виробн. приміщення зруйнували нім.-фашист. загарбники. У післявоєнні роки комбінат докорінно реконструйовано, створено нове металург. виробн., стовбур шахти з поверхневим комплексом, підвісну канатну дорогу тощо. В складі комбінату (1980) — рудник, металург. виробн., допоміжні цехи, 3 кар'єри по видобуванню ртутних руд. На М. р. к. вперше в світі розроблено і впроваджено нову технологію одержання ртуті високої чистоти з повною механізацією всіх процесів та випалювання ртутної руди у печах киплячого шару.

МИКИ́ТКА Тарас Остапович (н. 20.III 1939, м. Стрий, Львів. обл.) — укр. рад. диригент, засл. діяч мист. УРСР (з 1980). Член КПРС з 1978. У 1963 закінчив Львів. консерваторію (клас М. *Колесси*). Працював у Львів. театрі опери та балету (1963—67), стажувався в Київ. театрі опери та балету (1967—70). З 1971—у Донец. театрі опери та балету (з 1975 — гол. диригент). Вистави: «Царева наречена» Римського-Корсакова, «Фауст» Гуно, «Андре Шеньє» Джордано, «Крізь полум'я» Губаренка, «Ярослав Мудрий» Мейтуса.

Т. І. Бірченко.

МИКИ́ША Михайло Венедиктович [25.V (6.VI) 1885, Миргород, тепер Полтав. обл.— 20.XI 1971, Київ] — укр. рад. співак (драматичний тенор) і педагог, нар. арт. УРСР (з 1971). Муз. освіту здобув у *Музично-драматичній школі Миколи Лисенка* (клас співу О. *Мишуги*, 1904—10).

Співав у Київській міській опері (1910—22; 1919 — керівник і директор новоствореної укр. «*Музичної драми*»), Великому театрі СРСР (1922—31), Харків. (1931—42), Київ. (1942—44) театрах опери та балету. З 1937 викладав у Харків., з 1944 — Київ. консерваторіях (з 1946 — професор). М. мав сильний, виразний, широкого діапазону голос, здобув славу виконавця гостродраматичних ролей. Партії: Андрій («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Петро, Левко («Наталка Полтавка», «Утоплена» Лисенка), Гришка Кутерма («Сказання про невидимий град Кітеж» Римського-Корсакова), Герман («Пікова дама» Чайковського), Ірод

І. К. Микитенко.

М. В. Микиша.

Мигдаль звичайний: *1* — гілка з листками і плодами; *2* — квітки; *3* — плід у розрізі.

М. М. Миклухо-Маклай.

(«Саломея» Р. Штрауса), Йонтек («Галька» Монюшка), Радамес («Аїда» Верді) та ін.

Тв.: Практичні основи вокального мистецтва. К., 1971.

Літ.: Шелюбський М. М. В. Микиша. К., 1947; Обухова Н. А. Воспоминания. Статьи. Материалы. М., 1970.

М. І. Головащенко.

МИКИ́ША Тарас Михайлович (2.II 1913, с. Приймівка, тепер Приймівщина Оржицького р-ну Полт. обл.— 14.III 1958, Буенос-Айрес) — укр. піаніст і композитор. Син М. В. *Микиши*. В 1933 закінчив Віденську муз. академію. Концертував у країнах Європи. З 1947 жив у Буенос-Айресі, де вів виконавську й педагогічну діяльність. Автор 6 сонат, «Української рапсодії» (1942), «Української фантазії» (1955), «Лірницької поеми», концертів — скрипкового, для 2-х фортепіано. *І. М. Лисенко.*

МИКЛАШЕ́ВСЬКИЙ Йосип Михайлович [4 (16).IV 1882, Петербург — 2.IX 1959, Харків] — укр. рад. музикознавець, піаніст і педагог. У 1905 закінчив Петерб. ун-т, 1911 — Київ. муз. уч-ще (клас фортепіано В. *Пухальського*). В 1913 екстерном склав іспит у Петерб. консерваторії, 1913—18 — директор Петрогр. муз. ін-ту. В 1919—47 — педагог у мистецьких закладах Харкова; з 1951 викладав у Харків. консерваторії. Виступав як піаніст. Автор романсів на тексти О. Пушкіна.

Тв.: Украинская музыка и Лысенко. «В мире искусства», 1908, № 4; Очерк деятельности Киевского отделения императорского Русского музыкального общества (1863—1913). К., 1913; Чайковський у Харкові. «Радянська музика», 1940, № 3; Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII — першої половини XIX ст. К., 1967.

МИКЛАШЕ́ВСЬКІ — рос. бурж. економісти, брати. 1) Іван Миколайович М. [1858, Чернігівська губ.— 3 (16).XII 1901, Харків]. Закінчив Новоросійський ун-т в Одесі (1882), викладав у Петровській с.-г. академії, Моск. ун-ті. З 1896 — професор політ. економії і статистики Харків. ун-ту. Автор праць з історії агр. відносин, осн. з них — «Нариси селянського господарства Малоросії» (1887), «До історії господарського побуту Московської держави», ч. І — «Заселення і сільське господарство південної окраїни Росії XVII століття» (1894) та ін. В них М. намагався пояснити держ. політику екон. причинами, критикував кріпосне право з ліберальних позицій. 2) Олександр Миколайович М. [8 (20). XII 1864—1911]. Приват-доцент Моск. ун-ту, з 1896 — професор політ. економії Юр'євського (тепер Тартуський) ун-ту. Спеціаліст у галузі грош. обігу, історії політ. економії; був прихильником *монометалізму*. Брав участь у проведенні грош. реформи 1897. Поділяв теор. положення вульгарної бурж. політ. економії. Переклав рос. мовою праці Ф. *Кене*, А. *Тюрго*, Д. *Рікардо*.

МИКЛУ́ХО-МАКЛА́Й (Миклуха-Маклай) Микола Миколайович [5 (17).VII 1846, с. Рождественське, тепер Боровицького р-ну Новгород. обл.— 2 (14).IV 1888, Петербург] — рос. вчений, мандрівник і громадський ліяч. У 1863 вступив до Петерб. ун-ту, з якого 1864 його було виключено за участь у студентському русі. Освіту продовжував у Гейдельберзькому, Лейпцігському та Ієнському ун-тах (останній закінчив 1868). Спеціалізувався спочатку в галузі порівняльної анатомії тварин, в наступні роки — антропології та етнографії. М.-М. вважав людські раси спорідненими за своїм походженням, відкидав існування т. з. нижчих рас. Щоб довести це, вчений 1870—86 здійснив 10 мандрівок до Нової Гвінеї, Філіппін, Малакки, Австралії, Меланезії, Мікронезії. Бл. 3 років жив серед *папуасів* Нової Гвінеї (див. *Миклухо-Маклая берег*). М.-М. довів, що досліджені ним народи в розумовому і моральному відношеннях стоять не нижче європейців, а їхня відсталість зумовлена істор. причинами, насамперед гнітом колонізаторів. Викриваючи расизм, М.-М. активно виступав на захист колоніальних народів, зокрема папуасів Нової Гвінеї. Праці М.-М. 70—80-х рр. присвячені переважно питанням життя народів та природним умовам Океанії. Щоденники його подорожей вперше видані 1923 за ред. Д. М. *Анучина*. Колекції, зібрані М.-М., зберігаються у Музеї антропології та етнографії в Ленінграді. М.-М. не раз бував на Україні — приїздив на Київщину, досліджував мор. фауну біля Одеси та на Пд. березі Криму. Ім'я М.-М. 1947 присвоєно Ін-ту етнографії АН СРСР.

Тв.: Собрание сочинений. т. 1—5. М.— Л., 1950—54.

МИКЛУ́ХО-МАКЛА́Я БЕ́РЕГ — частина пн.-сх. узбережжя о. *Нова Гвінея*. Простягається на схід від зат. Астролябія. Довж. 300 км. Вкритий тропічними лісами. Плантації каучуконосів. Названий на честь М. М. *Миклухо-Маклая*, який проводив тут дослідження 1871—72, 1876—77 і 1883.

МИКО́ЛА I [Микола Павлович Романов; 25.VI (6.VII) 1796, Царське Село, тепер м. Пушкін — 18.II (2.III) 1855, Петербург] — рос. імператор з 1825. Третій син *Павла I*. Вступив на престол, жорстоко придушивши повстання *декабристів*. Царювання М. І припало на період загострення кризи феод.-кріпосницької системи; було часом найвищого розвитку абсолютної монархії в Росії. Здійснено реформу управління *державними селянами* (1838—40), видано закон про *зобов'язаних селян* (1842), запроваджено *інвентарні правила 1847—48* тощо. За М. І було видано «Звід законів Російської імперії». М. І жорстоко розправлявся з громад.-політ. рухом, масовими нар. виступами. Зазнавали репресій передові люди Росії — О. С. Пушкін, М. Ю. Лермонтов, В. Г. Бєлінський, М. П. Огарьов, П. Я. Чаадаєв, Т. Г. Шевченко та ін. Було розгромлено революц. орг-цію *петрашевців*, *Кирило-Мефодіївське товариство*. Придушувалися нац.-визвольні рухи, зокрема на Кавказі, в Польщі (див. *Польське повстання 1830—31*). В зовн. політиці М. І прагнув до зміцнення політ. і екон. становища Росії в бас. Чорного м. і на Балканах (див. *Російсько-іранські війни 18—19 століть*, *Російсько-турецькі війни 17—19 століть*). М. І боровся проти революції в Європі, зокрема жорстоко придушив *революцію 1848—49 в Угорщині*. Поразка Росії в *Кримській війні 1853—56* призвела до краху його внутр. і зовн. політики.

МИКО́ЛА II [Микола Олександрович Романов; 6 (18).V 1868, Царське Село, тепер м. Пушкін — 17.VII 1918, Єкатеринбург, тепер м. Свердловськ] — останній рос. імператор [21.X (2.XI) 1894 — 2 (15).III 1917]. Старший син *Олександра III*. У внутр. політиці уряд М. II шукав шляхи зближення з буржуазією (див. *Державна дума* в Росії, *Столипінська аграрна реформа*). В боротьбі проти революц. руху в країні, що дедалі наростав (див. *Дев'яте січня 1905*, *Революція 1905—07 в Росії*), М. II спирався головним чином на армію, суди, поліцію. Разом з тим уряд М. II вдавався до *зубатовщини*, розпалювання націоналізму й шовінізму (див. «*Союз руського народу*», «*Союз Михаїла Архангела*»). Уряд М. II не визнавав існування укр. народу і його культури. Щоб зміцнити вплив Росії на міжнар. арені, ослаблений після поразки в *російсько-японській війні 1904—05*, царизм зблизився з країнами *Антанти*, в складі якої вступив у *першу світову війну 1914—18*. Після перемоги *Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917* М. II зрікся престолу. 8 (21). III 1917 був заарештований і згодом з сім'єю відправлений у Тобольськ, після Великої Жовтн. соціалістич. революції — до Єкатеринбурга. З наближенням до міста контрреволюц. військ чехосл. корпусу і білогвардійських загонів (див. *Чехословацького корпусу заколот 1918*) за постановою президії Уральської обласної Ради М. II і членів його сім'ї було розстріляно.

МИКО́ЛА КУЗА́НСЬКИЙ (Nicolaus Cusanus), Микола Кребс (Krebs; 1.VIII 1401, Куза на Мозелі — 11.VIII 1464, Тоді, Умбрія) — нім. філософ, теолог, учений, церковно-політ. діяч. Навчався в Гейдельберзькому та Падуанському ун-тах (1416—23). З 1448 — кардинал. Від спекулятивної філософії середньовіччя (див. *Схоластика*) М. К. перейшов до натуралістичного пояснення природи і людини. Діалектичні тенденції М. К. виявилися у вченні про «збіг протилежностей», про єдиний і безконечний Всесвіт, про розвиток і рух тощо. Всупереч схоластам, М. К. вважав джерелом пізнання істини досвід, обстоював застосування експериментальних методів у природознавстві. Визначний вчений свого часу, М. К. займався математикою, астрономією, створив першу геогр. карту Центр. і Сх. Європи, запропонував реформу календаря тощо. Попередник М. *Коперника*, М. К. твердив, що Земля не є центром Всесвіту й подібна до ін. планет. Водночас поглядам М. К. властиві елементи *містицизму*. В цілому філософія М. К. справила значний вплив на розвиток прогресивної думки епохи *Від-*

родження. Осн. твори: «Вчене незнання», 1440; «Про походження», 1447, та ін.

МИКОЛА́ЄНКО Юлія (справж. прізв. — Здерківна; 19.III 1876, м. Теребовля, тепер Тернопіл. обл.— 22.IV 1899, там же) — укр. актриса. В 1893—99 виступала в *Театрі товариства «Руська бесіда»* у Львові. Ролі: Мотря («Сто тисяч» Карпенка-Карого), Мотря («Шельменко-денщик» Квітки-Основ'яненка), Проня («За двома зайцями» Старицького), Маруся («Кам'яна душа» Франка), Анночка («Торгівля перлами» Цеглинського), Лізетта («Над прірвою» Міллера). *П. К. Медведик.*

МИКОЛА́ЇВ — місто, обласний і районний центр УРСР. Розташований на березі Бузького лиману, при злитті рік Пд. Бугу та Інгулу, за 50 км від Чорного м. 449 тис. ж. (1980). Поділяється на 4 міські райони.

Заснований під час російсько-тур. війни 1787—91, коли було 1788 збудовано верф, що поклало початок розвиткові міста, яке 1789 дістало назву Миколаїв. До 1862 М.— виключно військ. порт. У 70-х рр. 19 ст. в М. виникли перші народницькі гуртки. В 1881—82 тут діяла народницька військ. орг-ція, 1897 в М. було створено *«Союз миколаївських робітників»*, 1898 виникли перші марксистські гуртки. Революц. рухом у М. керували в той час Г. І. *Петровський*, В. П. *Ногін*, П. П. Сафронов та інші. В 1901 с.-д. гуртки міста об'єдналися в комітет РСДРП [див. *Миколаївська організація РСДРП(б)*]. 20.XI (3.XII) 1905 в М. виникла Рада робітн. депутатів. Під час *революції 1905—07 в Росії* робітники міста — учасники *Миколаївського лютнево-березневого страйку 1905*. 13 (26). XII 1905 на підтримку *Грудневого збройного повстання 1905* у Москві був оголошений заг. політ. страйк. У місті відбулися *Миколаївські страйки робітників суднобудівного заводу «Наваль» 1912, 1916*. Рад. владу встановлено 22.I(4.II) 1918. В березні відбулося *Миколаївське збройне повстання 1918* проти австро-німецьких окупантів. Під час Великої Вітчизняної війни в період нім.-фашист. окупації М. (16.VIII 1941 — 28.III 1944) в місті діяв підпільний *«Миколаївський центр»*. Під час визволення міста значну роль відіграла *Миколаївська десантна операція 1944*. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1970).

М.— один із значних пром. центрів Пд. України з високорозвинутим суднобудуванням, що визначає спеціалізацію пром-сті міста і має загальносоюзне значення. Всього у М. працює 250 підприємств пром-сті, буд-ва, транспорту та зв'язку. Суднобудування представлене *Чорноморським суднобудівним заводом, миколаївським суднобудівним заводом «Океан», Миколаївським суднобудівним заводом* імені 61 комунара. Серед ін. підприємств машинобудування — *миколаївський завод «Дормашина»* імені 50-річчя Великого Жовтня; маш.-буд. завод підйомно-транспортного устаткування; заводи: дослідний технологічної оснастки, «Гідрореммаш», дослідний з-д мастильних систем та ін. Значного розвитку набула легка (*Миколаївське виробниче трикотажне об'єднання* імені XXV з'їзду КПРС, виробниче швейне об'єднання, взуттєва і швейно-галантерейна ф-ки, шкіряний з-д) та харч. (*миколаївський парфюмерно-косметичний комбінат «Червоні вітрила»*, м'ясо- і харч. комбінати, соко-винний, лікеро-горілчаний, пивоварний і мол. з-ди, кондитерська та макаронна ф-ки, хлібозаводи) пром-сть. Виробн. буд. матеріалів (виробничі об'єднання буд. матеріалів і «Миколаївзалізобетон», Миколаївський завод силікатних стінових виробів тощо). У 1980 споруджено 1-у чергу первістка кольорової металургії на Пд. України — *Миколаївського глиноземного заводу*. М.— значний трансп. вузол (*Миколаївський морський порт* торговельний, річковий порт, вузол залізничних та автомобільних шляхів, аеропорт).

М.— важливий культурний центр республіки. В місті — 72 заг.-осв., художня, й 9 муз. шкіл (64 тис. учнів); 9 серед. спец. навч. закладів (7 тис. учнів), 15 профес.-тех. уч-щ (9 тис. учнів); у двох вищих навч. закладах — *Миколаївському кораблебудівному інституті* імені адмірала С. О. Макарова та *Миколаївському педагогічному інституті* імені В. Г. Бєлінського, а також філіалі Одес. інженерно-буд. ін-ту і на ф-ті Київ. ін-ту культури ім. О. Є. Корнійчука налічувалося понад 13 тис. студентів. У М. працюють *Миколаївська астрономічна обсерваторія* (філіал Гол. астр. обсерваторії АН СРСР), проектно-конструкторське бюро електрогідравліки АН УРСР та ін. наук. установи й проектні орг-ції. У місті функціонують 70 масових б-к (фонд — бл. 4 млн. одиниць зберігання), 29 клубних закладів, 47 кіноустановок, три театри — *Миколаївський український театр драми і музичної комедії, Миколаївський російський драматичний театр* імені В. П. Чкалова й *Миколаївський театр ляльок*, обласна і народна філармонії, музеї — *Миколаївський краєзнавчий музей* з трьома відділами, два з них—у Миколаєві (підпільно-партизан. руху на Миколаївщині та *Миколаївський музей суднобудування і флоту*), й *Миколаївський художній музей* імені В. В. Верещагіна. Позашкільні заклади: міський Палац піонерів і школярів, станції юних техніків і натуралістів, екскурсійно-туристська станція, 5 дитячих спорт. шкіл, дитяча флотилія тощо. Є зоопарк. Виходять дві обл. газети — *«Південна правда»* укр. і рос. мовами («Южная правда») та «Ленінське плем'я», 5 багатотираж. газет. Обл. радіомовлення і телебачення. Телецентр.

В 1790 було складено регулярний план міста (арх. І. Старов, І. Князєв і Ф. де Воллан) з прямокутною сіткою вулиць та центр. площею на перехресті 2-х гол. магістралей. Архіт. пам'ятки: в стилі *класицизму* — будівлі штабу Гол. командира Чорномор. флоту (1793, арх. П. Неєлов), обсерваторія Чорноморського флоту (1827, арх. Вунш; тепер Миколаївська астрономічна обсерваторія), Будинок офіцерів флоту (1824, арх. Рулєв); Миколаївська церква (1817), яхт-клуб (1904, арх. Роде). Серед споруд рад. часу — будинок обкому (1954, арх. С. Костенко та М. Бабаян), готель «Україна» (1958, арх. В. Скуратовський), пед. ін-т (1966, арх. Г. та В. Скуратовські), комплекс будівель — Будинок зв'язку, Будинок Спілок, Будинок проектних орг-цій (1970, арх. С. Якимович та В. Добровольська), Будинок художника (1971, арх. Є. Киндяков), Будинок політ. освіти (1974, арх. М. Никифоров). Пам'ятники: обеліск на честь воїнів Червоної Армії, які загинули під час форсування Сиваша (1920), борцям за владу Рад (1936, скульптори М. Лисенко, Л. Муравін, відновлено 1967), меморіал на честь 68 моряків-десантників (1946, скульптор О. Ізмалков; реконструкція 1974, скульптор Ю. Помеєр, арх. О. Душкін, В. і О. Попови), В. І. Леніну (1954, арх. Ш. Мітокадзе), Г. І. Петровському, І. А. Чигрину, Ф. Е. Дзержинському, В. В. Куйбишеву, М. В. Фрунзе, жертвам фашизму (1969, скульптор О. Здиховський), Пам'ятний знак Ленінському комсомолу (1978, скульптор Ю. Макушин, арх. В. Попов). У М. народилися укр. композитор М. М. *Аркас*, вчений К. І. *Константинов*, астроном Ф. О. *Бредіхін*, адмірал С. О. *Макаров*. У М. навчався у гімназії болг. письменник А. *Константинов*. З М. пов'язана революц. діяльність М. М. *Шверника*.

Миколаїв. Радянська вулиця.

Миколаїв (обласний центр). Пам'ятник радянським воїнам-визволителям і воїнам-землякам. Скульптор О. О. Здиховський. 1972.

Літ.: Выборный П. М. Николаев. Одесса, 1979. *Е. О. Шорін.*

МИКОЛА́ЇВ — місто Львів. обл. УРСР, райцентр, за 3 км від залізничної станції Миколаїв-Дністровський.

Засн. 1570. В 1578 М. дістав *магдебурзьке право*. Після 1-го поділу Польщі (1772) М. в складі Галичини загарбала Австрія (з

Миколаївська область.
Музей суднобудування і флоту в Миколаєві.

Миколаївська область.
Будинок технікуму залізничного транспорту в Миколаєві.

Миколаївська область.
Загальний вигляд Ольшанського цементного заводу.
На Первомайському молочноконсервному комбінаті.

1867 — Австро-Угорщина), 1919 — бурж.-поміщицька Польща. В 1939 М. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. У М.— *Миколаївський цементно-гірничий комбінат*, заводоуправління буд. матеріалів, спиртовий з-д, швейний і ткацький цехи Бориславського швейно-галантерейного виробничого об'єднання, хлібний та побутового обслуговування комбінати. 4 заг.-осв. і музична школи, тех. уч-ще, 2 лікарні, поліклініка, 2 будинки культури, кінотеатр, 3 бібліотеки. В М. народилися укр. письменники У. *Кравченко* і М. Л. *Устиянович*, укр. історик л-ри М. М. *Мочульський*.

МИКОЛА́ЇВКА — селище міського типу Царичанського р-ну Дніпроп. обл. УРСР, на лівому березі Дніпра, за 12 км від Дніпродзержинська. 1,8 тис. ж. (1980). Восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 б-ки. Виникла у 2-й пол. 18 ст.

МИКОЛА́ЇВКА (до 1901 — Велике Сіромашине, до 1957 — Козельське) — селище міського типу Широківського р-ну Дніпроп. обл. УРСР. Розташована на р. Інгульці (прит. Дніпра), за 8 км від залізнич. ст. Інгулець. 2,4 тис. ж. (1980). У селищі — широківські сироробний з-д та райсільгосптехніка. Середня школа, філіал Широківської муз. школи, мед. амбулаторія, Будинок культури, клуб, 3 б-ки. М. виникла у 2-й пол. 19 ст.

МИКОЛА́ЇВКА — селище міського типу Донец. обл. УРСР, підпорядковане Слов'янській міськраді, за 12 км від залізнич. ст. Машчормет. 16,5 тис. ж. (1980). *Слов'янська ДРЕС* імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, будинок побуту. 5 заг.-осв. і музична школи, філіал Слов'янського енергобуд. технікуму, профес.-тех. уч-ще; лікарня, поліклініка. Палац культури, кінотеатр, 2 б-ки. М. виникла у 1-й пол. 18 ст.

МИКОЛА́ЇВКА — селище міського типу Одес. обл. УРСР, райцентр. Розташована на р. Чичиклії (бас. Пд. Бугу), за 63 км від залізнич. ст. Березівка. 3,7 тис. ж. (1980). Засн. наприкінці 18 ст. Рад. владу встановлено в кінці січня 1918. З 1965 М.— с-ще міськ. типу. У селищі — комбікормовий і сироробний з-ди, харч. комбінат, птахоінкубаторна станція, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв. і музична школи, лікарня, поліклініка. Будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки.

МИКОЛА́ЇВСЬКА АСТРОНОМІ́ЧНА ОБСЕРВАТО́РІЯ. Засн. 1821 як морська астр. обсерваторія для забезпечення флоту вивіреними хронометрами й інструментами, для проведення гідрографічних робіт, астр. досліджень. З 1912 — відділення Пулковської обсерваторії (див. *Астрономічна обсерваторія головна АН СРСР*). На М. а. о. встановлено пасажний інструмент, вертикальний і меридіанний круги, астрограф, апаратура для визначення астр. часу і зберігання атомної (рівномірної) шкали часу. Напрями наук. роботи: складання диференціальних і абс. зоряних каталогів, визначення точних положень тіл Сонячної системи, служба часу. З М. а. о. пов'язана діяльність К. Х. *Кнорре*, І. Є. *Кортацці*, Б. П. *Остащенка-Кудрявцева* та ін. Будинок М. а. о. (1827, арх. Вунш) є архіт. пам'яткою.

В. В. Конін.

МИКОЛА́ЇВСЬКА ДЕСА́НТНА ОПЕРА́ЦІЯ 1944 — десантна операція, проведена під час Великої Вітчизн. війни з метою сприяння рад. військам у визволенні Миколаєва. 55 мор. піхотинців, 2 зв'язківці, 10 саперів під командуванням старшого лейтенанта К. Ф. *Ольшанського* вночі проти 26.III переправилися через Пд. Бут у Миколаївський порт, де зайняли кругову оборону. За дві доби запеклих боїв рад. десантники відбили 18 атак ворога, знищили майже 700 фашистів. Відтягнувши на себе значні сили противника, десантники допомогли частинам 3-го Укр. фронту і Чорномор. флоту оволодіти Миколаєвом. Усім 67 учасникам десанту (з них 55 чол. посмертно) і провіднику, місц. рибалці А. І. Андрєєву присвоєно звання Героя Рад. Союзу. В Миколаєві встановлено пам'ятник учасникам М. д. о. (іл. див. до ст. *Миколаївська область*).

МИКОЛА́ЇВСЬКА ОБЛАСНА́ ПАРТІ́ЙНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ — одна з обласних організацій *Комуністичної партії України*, створена 1937. Перші марксистські гуртки і групи виникли на тер. сучас. Миколаївської обл. в 80—90-х рр. 19 ст. У 1897 був заснований «*Союз миколаївських робітників*», в 1901 марксистські гуртки об'єдналися в Миколаївський к-т РСДРП. В серпні 1903 в Микол. к-ті переміг ленінсько-іскрівський напрям [див. *Миколаївська організація РСДРП(б)*]. 22.I (4.II) 1918 в Миколаєві встановлено Рад. владу. В період громадян. війни більшовики Миколаївщини очолили повстанський рух трудящих проти іноземних окупантів та буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Зокрема, вони керували *Миколаївським збройним повстанням 1918*, микол. залізничниками — учасниками *Всеукраїнського страйку залізничників 1918*, організували *Баштанську республіку 1919*, *Висунську республіку 1919* (партизанські райони в тилу денікінських військ). У січні 1920 Миколаївщину остаточно визволила Червона Армія. Після закінчення громадян. війни трудящі Микол. губ. під керівництвом парт. орг-цій розгорнули роботу по відбудові нар. г-ва. 12—15. V 1920 відбулася 1-а губ. конференція КП(б)У. В зв'язку з адм.-тер. реформами 1923—30 структура парт. орг-цій Миколаївщини зазнала відповідних змін. У 1923 замість повітових парт. орг-цій було створено Миколаївську, Первомайську і Херсонську окружні парт. орг-ції. В 1930 Миколаїв був підпорядкований безпосередньо респ. органам, з 1932 входив до складу Одес. обл., а у вересні 1937, з утворенням Микол. області, оформилась М. о. п. о. ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У надавали постійну допомогу парт. орг-ції Миколаївщини, особливо під час індустріалізації і колективізації с. г. За короткий строк на Миколаївщині, як і по всій країні, було здійснено великі соціалістичні перетворення. В 1940 пром. продукція зросла в 4 рази проти 1913, с. г. було оснащено передовою технікою, 92% орної землі оброблялося тракторами. Зростали ряди обл. парт. орг-ції. В 1941 вона налічувала 18,6 тис. чол. У роки Великої Вітчизн. війни на тимчасово окупованій нім.-фашист. загарбниками тер. Микол. області діяли підпільні орг-ції і групи, зокрема «*Миколаївський центр*», очолюваний В. О. *Лягіним*. Особливо активними були підпільні орг-ції в Баштанському, Жовтневому, Вознесенському, Братському, Казанківському, Доманівському р-нах. У с. Кримка Первомайського р-ну діяла підпільна комсомол. орг-ція «*Партизанська іскра*». Після визволення Миколаївщини від фашист. загарбників одразу ж відновили діяльність обл. парт. і рад. органи, місцеві парт. орг-ції. В березні 1944 кілька районів Микол. обл. відійшли до новоствореної Херсон. обл. У травні 1944 на обліку в обл. парт. орг-ції перебували 1194, а в січні 1945 — вже 3311 комуністів. Під керівництвом М. о. п. о. трудящі області спрямували всі сили на якнайшвидшу відбудову і дальший розвиток нар. г-ва. В 1950 продукція пром-сті області перевищила рівень 1940 на 60%. До 1950 було відновлено посівні площі і потужність машинно-тракторного парку. За післявоєнні роки збудовано десятки нових підприємств. Дальшого розвитку набули провідні галузі пром-сті області — машинобудівна та металообробна. Особливих успіхів досягнуто в розвитку суднобудування. Парт. орг-ції багато уваги приділяють розвиткові с. г., піднесенню економіки колгоспів і радгоспів. Перетворюючи в життя рішення XXIII—XXVI з'їздів КПРС, з'їздів Компартії України, обл. парт. орг-ція спрямовує всю орг. і масово-політ. роботу на виконання завдань комуністич. будівництва на забезпечення авангардної ролі комуністів на виробництві, підвищення політ. і трудової активності трудящих, на виховання їх у

дусі рад. патріотизму і пролет. інтернаціоналізму. Успішному виконанню народногосп. планів активно сприяє традиційне соцзмагання трудящих області з трудящими ін. областей УРСР і братніх республік. Обл. парт. орг-ція виховала багато передовиків і новаторів виробництва. В післявоєнні роки 135 чол. удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В різний час обл. парт. орг-цію очолювали А. П. *Кириленко*, А. С. Маленкін, Т. Т. Попльовкін, Я. П. *Погребняк*, В. О. Васляєв та ін. На 1.I 1981 М. о. п. о., що складається з 3-х міських і 22 районних парт. орг-цій, налічувала 73 446 комуністів.

Відбулася 21 обл. парт. конференція М. о. п. о. Бойовим помічником парт. орг-ції є обл. комсомольська орг-ція, яка налічує 153 042 комсомольця (на 1.I 1981). Молодь Миколаївщини брала участь в освоєнні цілинних земель, працює на ударних комсомольських будовах. Первомайська районна комсомольська орг-ція нагороджена орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. Друк. органом М. о. п. о. є газ. «*Південна правда*». Про розвиток економіки і культури області див. також *Миколаївська область*.

Літ.: Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977; Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації. Одеса, 1969.

Л. Г. Шараєв.

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ — у складі Української РСР. Утворена 22.IX 1937. Розташована на Пд. республіки, в басейні нижньої течії Південного Бугу. Поділяється на 19 районів, 216 сільрад, має 7 міст і 20 с-щ міськ. типу. М. о. нагороджено орденом Леніна (1958). Карти лив. на окр. арк., с. 496—497.

Природа. М. о. на Пд. омивається Чорним м. Узбережжя порізане лиманами (*Дніпровський лиман, Бузький лиман*, Березанський, *Тилігульський лиман*). Поверхня рівнинна, поступово знижується з Пн. на Пд. Більша, пд. частина області лежить в межах *Причорноморської низовини*, мало розчленована. Тут на широких вододілах трапляються лише неглибокі замкнуті зниження (поди), які навесні заповнюються талими водами. Менша, пн. частина області зайнята відрогами *Придніпровської височини*, дуже розчленована ярами, балками й долинами річок. Корисні копалини: граніти, вапняки, мергель, каолін, трепел, гіпс, графіт, глини, кварцові піски, торф. Є мінеральні джерела, лік. грязі. Клімат помірно континентальний. Літо жарке з сильними вітрами й частими суховіями, інколи бувають пилові й чорні бурі. Зима м'яка, малосніжна. Пересічна т-ра січня —4, —5°, липня — бл. +23°. Опадів від 300—350 мм на Пд. до 450 мм на Пн. Максимум опадів припадає на теплий період року; часті зливи. Вегетаційний період бл. 210 днів. Гол. ріки: *Південний Буг*, що перетинає область з Пн. Зх. на Пд. Сх. і приймає притоки: *Інгул, Кодиму, Чичиклію, Синюху, Мертвовод, Гнилий Єланець*. На крайньому Сх. області протікає *Інгулець* (прит. Дніпра), на Пд.— *Березань*. Ріки використовуються гол. чин. для зрошування і водопостачання. М. о. розташована в степовій зоні. В грунтовому покриві пн. частини області переважають звичайні чорноземи, які на Пд. поступово змінюються пд. чорноземами й темно-каштановими, слабо- і середньосолонцюватими грунтами. В заплавах річок — алювіально-лучні грунти.

Природна (типчаково-ковилова) рослинність збереглася лише на схилах балок. У пн. частині є байрачні ліси — насадження з дуба, клена, тополі, акації, береста та ін. По балках — зарості чагарників (терен, дереза, шипшина тощо). Покрита лісом площа становить 1,2% тер. області. В межах М. о. водяться: козуля, свиня дика, заєць, ховрах, хом'як, полівки; їжак, кріт, тхір, ласка; у плавнях — нутрія, єнотовидний собака, ондатра, видра; з птахів — дикі качки і гуси, перепел, дрофа, фазан, кулик, жайворонок; з плазунів — ящірки, полоз, степова гадюка та ін. В річках водяться сазан, лящ, судак, щука, окунь, у Чорному м.— бички, хамса, кефаль, чехоня, скумбрія, осетрові (мають пром. значення). В області — філіал *Чорноморського заповідника* — Воложин ліс та держ. заказники Рацинська Дача і Ягорлицька затока.

Населення. Понад 77% населення — українці. Живуть також росіяни та ін. Пересічна густота нас.— 50,7 чол. на 1 км² (1980). Міське населення — 61% (1980). Найбільші міста: *Миколаїв, Первомайськ, Вознесенськ, Очаків*.

Народне господарство. У дореволюц. час основою економіки Миколаївщини, що входила до складу Херсон. губ., було с. г. зернового напряму. Пром-сть, яка почала розвиватися з 2-ї пол. 19 ст., була представлена невеликими маш.-буд., борошномельними, спиртовими й виноробними з-дами. За роки соціалістич. буд-ва в області створено нові галузі пром-сті, вдосконалено її структуру та тер. розміщення, на соціалістич. засадах перебудовано с. г., яке перетворилося на інтенсивну високотоварну галузь виробн. з великою питомою вагою зернового г-ва, виноградарства й садівництва.

Миколаїв. Площа В. І. Леніна.

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Площа — 24,6 тис. км²

Населення — 1248 тис. чол. (1980)

Центр — м. Миколаїв

П р о м и с л о в і с т ь. Провідне місце у промисловому виробництві області посідає маш.-буд. (46% валової продукції, 1979), харч. (31%), легка та буд. матеріалів пром-сть. Енергетичне г-во області представлене Миколаївською ТЕЦ, Олександрівською, Костянтинівською і Первомайською ГЕС. Будується (1980) Пд.-Українська атомна електростанція. Серед галузей маш.-буд. пром-сті загальносоюзне значення має суднобудування (виробн. танкерів, контейнеровозів, рефрижераторів, траулерів, суховантажних суден, річкових катерів). Воно представлене *Чорноморським суднобудівним заводом, Миколаївським суднобудівним заводом* імені 61 комунара та *миколаївським суднобудівним заводом* «*Океан*». Серед підприємств ін. галузей маш.-буд. і металообр. пром-сті — *миколаївський завод* «*Дормашина*» імені 50-річчя Великого Жовтня, миколаївські з-ди: дослідний технологіч. оснастки, «Гідроремонтмаш», маш.-буд. з-л підйомно-транспортного устаткування (устаткування й машини для чорної металургії та гірничорудної пром-сті), дослідний завод мастильних систем, первомайський з-д «Фрегат» (палубне устаткування та дощувальні машини), кам'яномостівський з-д с.-г. машин. Осн. галузі харч. пром-сті — м'ясна (миколаївські м'ясний та птахокомбінати, Вознесенський та Первомайський

Пам'ятник борцям за владу Рад у Миколаєві. Скульптори М. Г. Лисенко, Л. Д. Муравін та ін. 1936, 1967.

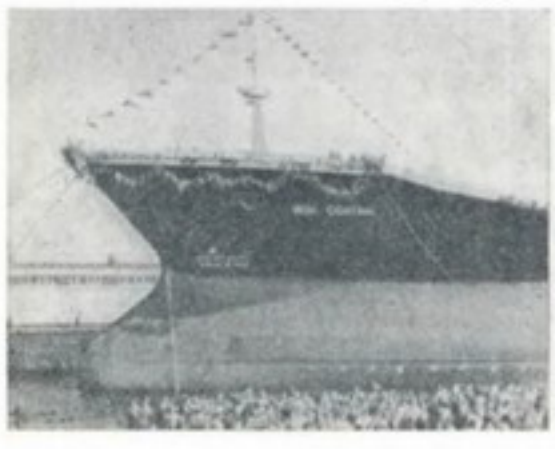

Спуск на воду рудовоза на миколаївському суднобудівному заводі «Океан».
Рибалки риболовецького колгоспу імені О. Ю. Шмідта.

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР (1979, %)

Парк основних сільськогосподарських машин у колгоспах і радгоспах області (тис. штук)

	1979
Трактори (фіз. одиниць)	15,6
Зернозбиральні комбайни	4,0
Вантажні автомобілі	8,2

Жнива в радгоспі «Баштанський».
Збирання цукрових буряків у колгоспі імені Б. Хмельницького Доманівського району.
Головна насосна станція Інгулецької зрошувально-обводнювальної системи.

м'ясокомбінати), молочна (Первомайський молочноконсервний комбінат, Веселинівський з-д сухого молока), борошномельна, консервна (Вознесенськ, Снігурівка), цукрова (Первомайське). Працюють також *миколаївський парфюмерно-косметичний комбінат «Червоні вітрила»*, Очаківський рибоконсервний комбінат, Ольшанський гідролізно-дріжджовий з-д. У пд. районах розвинуте виноробство; розлив мінеральних вод (Снігурівка). Легка пром-сть представлена *Миколаївським виробничим трикотажним об'єднанням* імені XXV з'їзду КПРС, Миколаївським виробничим швейним об'єднанням, швейно-галантерейною і взут. фабриками, Вознесенським і Миколаївським шкіряними з-дами, коноплезаводами.

Значного розвитку набуло виробн. буд. матеріалів: Ольшанський цем. з-д, Первомайський та Олександрівський каменедробильні з-ди, Миколаївський і Олександрівський з-ди силікатних стінових виробів, миколаївські виробничі об'єднання «Миколаївзалізобетон» та буд. матеріалів. У 1980 споруджено 1-у чергу *Миколаївського глиноземного заводу*.

Сільське господарство. Осн. напрям спеціалізації с. г. області — вирощування зернових і олійних культур у поєднанні з тваринництвом м'ясо-мол. напряму. На кін. 1979 у М. о. було 206 колгоспів, у т. ч. 7 риболовецьких, 120 радгоспів, 26 об'єднань райсільгосптехніки та їхніх виробничих відділень. С. г. області високомеханізоване (див. таблицю), всі колгоспи й радгоспи електрифіковано.

В області високий рівень с.-г. освоєння земель: з 2226,4 тис. га, що перебувають у користуванні с.-г. підприємств і г-в, 2043,6 тис. га — під с.-г. угіддями, з них орних земель — 1751,1 тис. га. Зрошуваних земель 143,6 тис. га (гол. чин. Інгулец. зрошувально-обводнювальною системою). Гол. зернові культури — озима пшениця, ярий ячмінь, кукурудза; тех.—соняшник, цукр. буряки, коріандр. Овочівництво гол. чин. на поливних землях. Площа плодово-ягідних насаджень (яблуні, груші, вишні, черешні, абрикоси, сливи та ін.) 1979 становила 27,8 тис. га, в т. ч. у плодоносному віці — 21,4 тис. га. На Пд.— виноградні насадження (17,7 тис. га). У тваринництві гол. роль належить скотарству, свинарству, вівчарству, птахівництву. В багатьох г-вах розвиваються кролівництво, ставкове рибництво, бджільництво, шовківництво. Рибальство на Чорному м., лиманах, Пд. Бузі та Інгулі.

Кормовою базою для розвитку тваринництва є відходи харчової промисловості (жом, меляса), продукція комбікормової пром-сті (15 заводів, 1980). Осн. породи: великої рогатої худоби — червона степова, свиней — українська степова біла, велика біла, овець — асканійська тонкорунна. В області діють міжгосп. об'єднання і підприємства по виробн. м'яса та птахофабрики.

У центрі села Кам'янки Очаківського району.

Транспорт. Експлуатаційна довжина залізниць загального користування в межах області 1979 становила 763 км. Територією області проходять залізничні лінії: Миколаїв — Знам'янка (далі на Київ і Москву), Одеса — Вознесенськ — Бахмач — Москва, Миколаїв — Одеса, Миколаїв — Херсон та ін. Залізничні вузли: Миколаїв, Вознесенськ, Первомайськ, Снігурівка. Довж. автошляхів — 6,3 тис. км, у т. ч. з твердим покриттям — 4,1 тис. км (1979). Автомагістралі: Миколаїв — Одеса — Кишинів, Миколаїв — Херсон — Сімферополь, Миколаїв — Кривий Ріг, Миколаїв — Кіровоград, Ленінград — Київ — Одеса. Важливу роль в економіці області відіграє мор. транспорт (порти: *Миколаївський морський порт* торговельний, Миколаївський річковий, в Очакові — морський). Річкове судноплавство по Пд. Бугу (від Миколаєва до смт Олександрівки), Інгулу й Інгульцю (у пониззях). Аеропорт у Миколаєві. Територією області проходять газопровід Шебелинка — Одеса, аміакопровід Тольятті — Одеса.

Будівництво. В області ведеться інтенсивне пром. і житлове будівництво. Капітальні вкладення в нар. г-во області за 1971—79 становили (у порівнянних цінах) 4056 млн. крб., у т. ч. 1979 — 659 млн. крб. В області діють 105 держ. і кооп. первинних підрядних буд. і монтажних та 40 міжгосп. буд. орг-цій. За 1971—79 держ. і кооп. підприємства і орг-ції, колгоспи і населення збудували житл. будинки заг. площею 4017 тис. м², у т. ч. 412 тис. м² 1979.

Торгівля й побутове обслуговування. На кін. 1979 в області налічувалося 5376 підприємств роздрібної торгівлі і громад. харчування. Заг. обсяг роздрібного товарообороту держ. і кооп. торгівлі, включаючи й громад. харчування, 1979 зріс проти 1970 у 1,7 раза. Підприємств побутового обслуговування було 1634, в т. ч. 688 у сільс. місцевості. Обсяг побутових послуг населенню 1979 зріс проти 1970 в 2,1 раза.

Охорона здоров'я. В 1979 в області було 15,4 тис. лікарняних ліжок (123,6 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 3613 лікарів (29 лікарів на 10 тис. ж.). У М. о. 121 жіноча консультація, дит. поліклініка та амбулаторія. В Березнегуватському й Снігурівському р-нах — хлоридно-сульфатно-натрієві мінер. джерела. В Очакові — лік. грязі і джерела мінеральної води. На узбережжі Чорного м., в Очакові, Рибаківці, Коблеві,— санаторії та бази відпочинку.

Культура. В 1979/80 навч. р. у М. о. було 694 загальноосв. школи (203,9 тис. учнів), 14 серед. спец. навч. закладів (16,5 тис. учнів), 32 профес.-тех. уч-ща (16,5 тис. учнів), два вищі навч. заклади — *Миколаївський кораблебудівний інститут* імені адмірала С. О. Макарова та *Миколаївський педагогічний інститут* імені В. Г. Бєлінського, а також філіал Одес. інженерно-будівельного ін-ту й ф-ти Київ. ін-ту культури в Миколаєві й Одес. технологічного ін-ту холодильної пром-сті в Первомайську (загалом — 13,3 тис. студентів). В області працюють *Миколаївська астрономічна обсерваторія* (відділення Гол. астр. обсерваторії

Монумент радянському воїну на Пагорбі Слави поблизу міста Нової Одеси. Скульптори Г. Макушин, І. Макушина, архітектор А. Кавун. 1975.

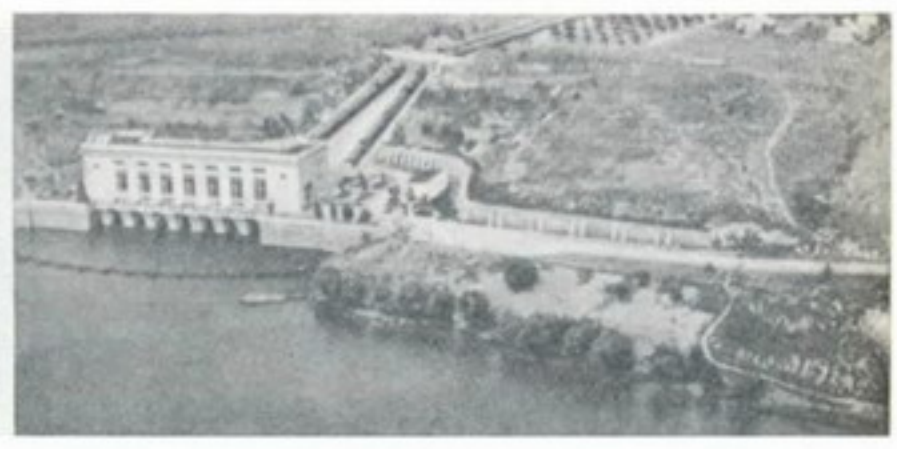

МЕКСІКА

ШКАЛА ГЛИБИН І ВИСОТ У МЕТРАХ
глибини 5000 4000 2000 1000 200 0 200 300 600 2000 3000 4000 вище
ЕКОНОМІЧНА КАРТА
ДОДАТКОВІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО
Товарне землеробство на зрошуваних землях (бавовник, пшениця, люцерна)
Плантаційне господарство (технічні та плодові культури)
Споживче землеробство (кукурудза, квасоля, агава, на кращих землях—пшениця, рис, олійні, городні та плодові культури)
Екстенсивне відгонне тваринництво м'ясного напряму (велика рогата худоба)
Тропічні ліси з осередками лісового господарства й підсічно-вогневого землеробства
Маловикористовувані та невикористовувані землі
Райони поширення:
томатів
кунжуту
хенікену
ванілі
1 Сальвадор
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ
Цифрами на карті позначені штати:
1 Ниж. Каліфорнія Північна
2 Ниж. Каліфорнія Південна
3 Нуево-Леон
4 Тамаулипас
5 Наярит
6 Халіско
7 Ідальго
8 Веракрус
9 Мічоакан
10 Мехіко
11 Морелос
12 Герреро
13 Табаско
14 Юкатан
15 Кінтана-Роо
16 Чіапас
Примітка Цифрою 1 позначено федеральний округ
МАСШТАБ 1:40 000 000
Цифрами на карті позначені промислові пункти:
1 Тлальнепантла
2 Лечерія
3 Пачука-де-Сото
4 Аскапоцалько
5 Сьюдад-Сагун
6 Толука-де-Лердо
7 Кордова
8 Лома-Бонітз
Добування перлів
Лов'я креветок
Електростанції потужністю понад 100 тис. кВт
МАСШТАБ 1:20 000 000

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

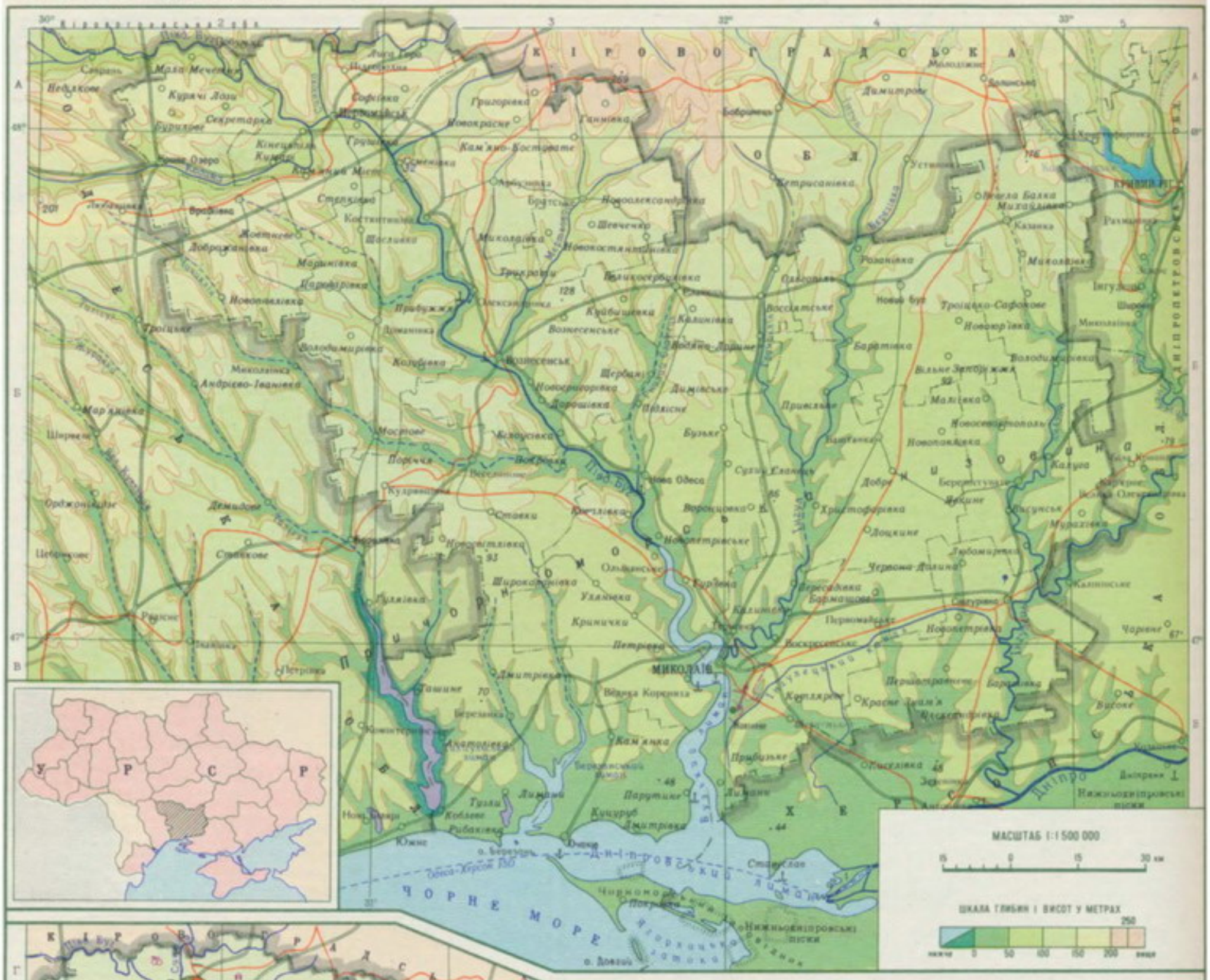

ЕКОНОМІЧНА КАРТА

ДОДАТКОВІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ПРОМИСЛОВІСТЬ

- Суднобудування і судноремонт
- Виноробна
- Меблева

Видобування

- (ц) цементної сировини
- (гр) граніту
- (в) вапняку
- (п) піску

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

- Зернове господарство, буряківництво і виробництво олійних культур; м'ясо-молочне скотарство і свинарство
- Зернове господарство і виробництво олійних культур; м'ясо-молочне скотарство і свинарство
- Зернове господарство, виробництво олійних культур і виноградарство; м'ясо-молочне скотарство, свинарство і птахівництво
- Молочне-овочеве господарство приміського типу з виробництвом зерна, цукрових буряків, соняшнику, плодово-ягідної продукції та винограду

МАСШТАБ 1:2 250 000

22,5 0 22,5 45 км

АН СРСР); проектно-конструкторське бюро електрогідравліки АН УРСР, Миколаїв. обл. с.-г. дослідна станція та ін. Діють обл. відділення творчих спілок письменників (з 1974), художників (з 1970), обл. організація журналістів (з 1957), три театри — *Миколаївський український театр драми і музичної комедії*, *Миколаївський російський драматичний театр* ім. В. П. Чкалова й *Миколаївський театр ляльок*, обласна і народна філармонії.

В М. о. 681 масова б-ка з фондом 9,7 млн. одиниць зберігання, 759 клубних закладів, 841 кіноустановка, два держ музеї — *Миколаївський краєзнавчий музей* з трьома відділами (музей підпільно-партизан. руху на Миколаївщині в Миколаєві, *Миколаївський музей суднобудування і флоту* та історичний — в Очакові) й *Миколаївський художній музей* імені В. В. Верещагіна, 90 музеїв і музейних кімнат, що працюють на громад. засадах, кімнати бойової і трудової слави тощо. При культур.-осв. закладах — 5684 колективи худож. самодіяльності, в яких беруть участь понад 104 тис. аматорів. 47 колективам присвоєно звання заслужених і народних, серед них засл. оркестр нар. інструментів заводу ім. 61 комунара, засл. хорова капела Чорноморського суднобудівного заводу, Прибузький нар. хор, ансамблі танцю «Судостроитель», «Калинонька», «Нива» та ін. У Миколаєві є зоопарк. Позашкільні заклади: 45 палаців і будинків піонерів, станції юних техніків і натуралістів, екскурсійно-туристська станція, 15 дитячих спортивних шкіл, дитяча флотилія тощо. Виходять дві обл. газети — «*Південна правда*» («Южная правда», укр. і рос. мовами) та «Ленінське плем'я». Обл. радіомовлення і телебачення.

М. о. багата на істор., археол., етногр. та архіт. пам'ятки, 1393 з них взято д-вою під охорону. В області чимало пам'ятних місць, пов'язаних з життям і діяльністю революц., держ. і парт. діячів, відомих представників вітчизн. науки і культури (див. карту «Основні пам'ятники і пам'ятні місця Миколаївської області», окремі статті про райони, райцентри та ін. населені пункти області).

Меморіал 68 морякам-десантникам у Миколаєві. Скульптор О. М. Ізмалков. 1946.

До карти ОСНОВНІ ПАМ'ЯТНИКИ І ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Пам'ятник червоноармійцям, які загинули 1919 у боротьбі за владу Рад.
2. Братська могила партизанів, які загинули в роки громадян. війни.
3. Пам'ятник рад. воїнам, які загинули під час визволення Первомайська від нім.-фашист. загарбників.
4. Пам'ятка архітектури — Покровська церква 18 ст.
5. Меморіальний музей підпільної комсомольської орг-ції «*Партизанська іскра*». Пам'ятник на могилі іскрівців.
6. Пам'ятник рад. військовополоненим, закатованим фашистами в концтаборі.
7. Місце народження вітчизн. винахідника в галузі електрозварювання М. М. *Бенардоса*.
8. Парк 19 ст.
9. Пам'ятник підпільникам, закатованим нім.-фашист. загарбниками 1943.
10. Місце народження укр. акторів М. К. *Садовського*, П. К. *Саксаганського* й М. К. *Садовської*.
11. Пам'ятний знак на місці загибелі керівника підпільної комсомольської орг-ції «Партизанська іскра» Героя Рад. Союзу П. К. *Гречаного*.
12. Пам'ятка архітектури — Катеринінська церква 18 ст.
13. Пам'ятник активному учаснику громадян. війни Т. М. *Гуляницькому*.
14. Пам'ятник Г. І. Котовському.
15. Пам'ятник 22 червоним партизанам, які загинули в боротьбі за владу Рад.
16. Пам'ятник рад. воїнам — визволителям Вознісятського від нім.-фашист. загарбників.
17. Пам'ятник рад. воїнам — визволителям Казанки від нім.-фашист. загарбників.
18. Братська могила рад. воїнів, які загинули під час визволення Вознесенська від нім.-фашист. загарбників.
19. Пам'ятник М. О. *Островському*.
20. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові.
21. Пам'ятник І. В. *Мічуріну*.
22. Пам'ятник активному борцеві за владу Рад Ю. А. Синякову.
23. Пам'ятка архітектури — ротонда 19 ст.
24. Пам'ятний знак — «Легендарна „катюша"».
25. Монумент на честь завершення рад. військами *Березнегувато-Снігурівської операції 1944*.
26. Пагорб Слави з монументом рад. воїну.
27. Краєзнавчий музей.
28. Монумент на честь *Баштанської республіки 1919*.
29. Пагорб Слави на честь рад. воїнів, які загинули за Баштанку в роки громадян. і Великої Вітчизн. воєн.
30. Меморіальний комплекс партизанам і підпільникам, які загинули в роки Великої Вітчизн. війни.
31. Пам'ятник рад. військовому діячеві Є. Й. *Ковтюху*.
32. Пам'ятник рад. воїнам, які загинули під час форсування Південного Бугу 1944.
33. Поселення епохи бронзи (2—1-е тис. до н. е.).
34. Пам'ятник М. *Горькому*, встановлений на згадку про перебування тут письменника 1891.
35. Пам'ятник на честь *Висунської республіки 1919*.
36. Пам'ятник борцям за владу Рад.
37. Обеліск на честь воїнів Червоної Армії, які загинули під час форсування Сиваша 1920.
38. Меморіал на честь 68 моряків-десантників — учасників *Миколаївської десантної операції 1944*.
39. Пам'ятник піонерам-розвідникам Шурі *Коберу* й Віті *Хоменку*.
40. Пам'ятник рад. воїнам — визволителям Миколаєва від нім.-фашист. загарбників.
41. Меморіальне кладовище рад. воїнів, підпільників і мирних жителів, які загинули в роки Великої Вітчизн. війни.
42. Пам'ятник Ф. Е. Дзержинському.
43. Пам'ятник Г. І. Петровському.
44. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові.
45. Пам'ятник рос. флотоводцеві С. О. *Макарову*.
46. Музей рос. композитора М. А. *Римського-Корсакова*. Пам'ятник М. А. Римському-Корсакову.
47. Погруддя вітчизн. лікаря-епідеміолога Д. С. *Самойловича*.
48. Пам'ятник поету-революціонеру О. М. *Гмирьову*.
49. Пам'ятник професс. революціонеру І. А. *Чигрину*.
50. Пам'ятник одному з керівників микол. підпілля Герою Рад. Союзу В. О. *Лягіну*.
51. Місце народження укр. композитора М. М. *Аркаса*.
52. Місце народження рос. астронома Ф. О. *Бредіхіна*.
53. Могила героя рос.-тур. війни 1828—29 О. І. Казарського.
54. Алея рос. флотоводців — погруддя адміралів П. С. *Нахімова*, В. О. *Корнілова*, Ф. Ф. *Беллінсгаузена*, Г. І. *Бутакова*, Ф. Ф. *Ушакова*, М. П. *Лазарєва*.
55. Пам'ятки архітектури: будинки колишніх чоловічої гімназії (1850), флотських казарм (1850), обсерваторії (1827), офіцерського зібрання (1820); Миколаївська церква (1817).
56. *Миколаївський краєзнавчий музей*.
57. *Миколаївський художній музей* імені В. В. Верещагіна.
58. Музей підпільно-партизанського руху на Миколаївщині в роки Великої Вітчизн. війни.
59. *Миколаївський музей суднобудування і флоту*.
60. Могила організатора с.-г. комуни Ф. М. *Бармашової*, яка загинула від рук куркулів 1922.
61. Меморіальний комплекс воїнам-землякам, які загинули в роки Великої Вітчизн. війни.
62. Пам'ятник борцям за владу Рад.
63. Пам'ятник О. В. Суворову.
64. Пам'ятник одному з керівників *Севастопольського збройного повстання 1905* П. П. *Шмідту*.
65. Пам'ятник активному учасникові революц. подій 1905 М. І. *Чижикову*.
66. Місце народження рос. художника Р. Г. Судковського. Могила Р. Г. Судковського.
67. Місце народження парт. і рад. діяча Є. Б. *Бош*.
68. Істор. музей.
69. Діорама «Штурм фортеці Очаків російськими військами в 1788 році».
70. Античне місто-держава *Ольвія*.
71. Пам'ятник активним учасникам збройного повстання 1905 на крейсері «Очаков» — лейтенанту П. П. Шмідту, матросам М. Г. Антоненку, О. І. Гладкову і С. П. Частнику.
72. Давньогрецьке поселення 7 ст. до н. е.— 3 ст. н. е.
73. Пам'ятник О. В. Суворову, встановлений на місці розгрому великого десанту турецьких військ 1787.
74. Пам'ятник морякам монітора «Ударный» на честь боїв рад. військ на Кінбурнській косі в серпні 1941.

МИКОЛАЇВСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ РСДРП(б)

Миколаївська область. Пам'ятник піонерам-розвідникам Шурі Коберу і Віті Хоменку в Миколаєві. Скульптори О. Б. Князик, Т. Г. Судьїна. 1959.

Літ.: Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. К., 1971; Народне господарство Української РСР у 1979 році. Статистичний щорічник. К., 1980; Виборний П. Миколаївщина. Путівник. Одеса, 1970.

В. О. Васляєв, *П. М. Виборний.*

МИКОЛА́ЇВСЬКА ОРГАНІЗА́ЦІЯ РСДРП(б) — одна з більшовицьких орг-цій, яка утворилася з марксистських гуртків, що виникли в 80-90-х рр. 19 ст. В 1897 за прикладом *петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»* в Миколаєві було засновано *«Союз миколаївських робітників»*, 1901 — Микол. к-т РСДРП. Він встановив зв'язки з с.-д. орг-ціями Петербурга, Москви, Києва, Харкова та Одеси. Комітет очолив боротьбу микол. робітників під час першотравневого страйку 1902 та *загального страйку на Півдні Росії 1903*. Вирішальну роль у визначенні напряму роботи М. о. РСДРП відіграла ленінська газета *«Искра»*; в серпні 1903 переміг ленінсько-іскрівський напрям у Микол. к-ті. Після *Другого з'їзду РСДРП* більшовики Миколаєва на чолі з В. П. *Ногіним*, В. О. Радус-Зеньковичем, І. А. Чигрином та ін. рішуче підтримали В. І. Леніна в боротьбі проти розкольницьких дій меншовиків, за скликання *Третього з'їзду РСДРП*. Велику роботу по підготовці з'їзду проводило *Південне бюро ЦК РСДРП 1904*, створене Микол., Одес. і Катеринослав. к-тами. Більшовики Миколаєва очолили боротьбу пролетаріату в революції 1905—07, зокрема під їхнім керівництвом проходив *Миколаївський лютнево-березневий страйк 1905*. Делегатом на Третій з'їзд РСДРП Микол. к-т обрав В. В. *Воровського*. Рішення III з'їзду одностайно схвалили більшовики на міській парт. конференції в травні 1905. Незважаючи на переслідування та масові арешти, дезорганізаторські дії меншовиків, більшовики Миколаєва очолили боротьбу пролетаріату влітку 1905 та його участь у *Жовтневому Всеросійському політичному страйку 1905*. Для забезпечення спільних дій робітн. класу з ініціативи більшовиків у жовтні 1905 було створено Микол. об'єднаний к-т. 20.XI (3.XII) 1905 виникла Микол. Рада робітн. депутатів, але меншовицька більшість у ній заважала більшовикам перетворити Раду на орган збройного повстання. Для підтримки *Грудневого збройного повстання 1905* в Москві к-т РСДРП і Рада робітн. депутатів оголосили заг. політ. страйк, що почався 13 (26).XII 1905. В роки столипінської реакції (1907—10) більшовики Миколаївщини вели напружену боротьбу проти ліквідаторів, одзовістів і троцькістів за збереження і зміцнення парт. орг-цій. К-т РСДРП, обраний на конференції в липні 1908, видавав листівки, нелегальну газ. *«Борьба»*, зміцнював зв'язки з масами. У 1911 — на поч. 1912 революц. роботу в Миколаєві проводив М. М. *Шверник*. Більшовики очолили боротьбу робітників міста під час *квітнево-травневих політичних страйків 1912* на Україні. Хвиля страйків наростала в 1913 — на поч. 1914. В роки першої світової війни під керівництвом більшовиків було проведено ряд антивоєнних виступів. У січні — лютому 1916 відбувся страйк робітників суднобуд. з-ду «Наваль» (див. *Миколаївські страйки робітників суднобудівного заводу «Наваль» 1912, 1916*). Після Лютн. революції 1917 більшовики Миколаєва вийшли з підпілля. 31.III (13.IV) 1917 було створено Тимчасовий об'єднаний к-т РСДРП, до якого від більшовиків увійшли Й. С. Скляр, М. К. Щеглов, П. О. Бурий, І. А. Чигрин, І. В. Петров, Я. В. Бондаренко та ін. 24.IV (7.V) 1917 в місті було створено Миколаївську Раду робітничих і військових депутатів. На основі рішень *Сьомої (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б)* більшовики розгорнули агіт. роботу серед робітників, солдатів, матросів, створювали заводські парт. к-ти, профспілки і фабзавкоми. формували Червону гвардію.

15(28).VIII 1917 відбулася міська парт. конференція, яка схвалила рішення *Шостого з'їзду РСДРП(б)*, прийняла ухвалу й організаційно порвати з меншовиками, обрала тимчасовий міський к-т на чолі з Й. С. Скляром. 9 (22). IX 1917 відбулася 2-а загальноміська конференція більшовиків, яка прийняла резолюцію з вимогою передачі всієї влади Радам, встановлення робітн. контролю над виробництвом, укладення миру. 11 (24).X 1917 вийшов перший номер більшовицької газ. *«Пролетарское знамя»*. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції в Петрограді виконавче бюро Микол. Ради під тиском революц. мас 26.X (8.XI) 1917 прийняло більшовицьку резолюцію про підтримку повстання в Петрограді та визнання найвищою владою в місті Ради робітн. і військ. депутатів. Меншовики і есери, які становили більшість у Раді, саботували це рішення і проведення в життя декретів *Другого Всеросійського з'їзду Рад*. 22.I (4.II) 1918 в місті було встановлено Рад. владу. Діяльність парт. орг-ції по здійсненню соціалістичних перетворень перервали іноземна воєнна інтервенція та громадян. війна. Див. також *Миколаївська обласна партійна організація*.

Р. С. Павлович.

Миколаївська область. Залишки античної Ольвії поблизу села Парутиного Очаківського району.

МИКОЛА́ЇВСЬКА РА́ДА РОБІТНИ́ЧИХ І ВІЙСЬКО́ВИХ ДЕПУТА́ТІВ — створена 24.IV (7.V) 1917 шляхом об'єднання Ради робітничих депутатів [існувала з 6 (19).III 1917] і Ради військ. депутатів [існувала з 7 (20).III 1917]. За своїм складом тривалий час була есеро-меншовицькою. Заг. процес *більшовизації Рад 1917* позначився й на Микол. Раді. З 15 (28).X в її виконкомі було вже 33 більшовики. 16 (29).X Микол. Рада ухвалила більшовицьку резолюцію про необхідність переходу влади до Рад і обрала делегатів на 2-й Всерос. з'їзд Рад. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції, коли в Миколаєві тимчасово існувало міжвладдя, революц. елементи в Раді намагалися встановити повновладдя Рад, засуджували бурж.-націоналістичну *Центральну раду*. Переобрана в січні 1918 Рада 14 (27).I проголосила встановлення влади Рад. Внаслідок активних дій червоногвардійців, підтриманих революц. військ. частинами, 22.I (4.II) 1918 в Миколаєві перемогла Рад. влада.

МИКОЛА́ЇВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ТРИКОТА́ЖНЕ ОБ'Є́ДНАННЯ імені XXV з'їзду КПРС. Розташоване в Миколаєві. Організоване 1967 на базі трикотажного комбінату (утворений 1959 в результаті об'єднання шкарпеткової та трикотажно-оздоблювально-швейної ф-к, збудованих 1947). До складу (1980) входять: гол. підприємство (в'язальний та фарбувально-оздоблювальний цехи), філіал № 1 (швейні цехи), філіал № 2 (панчішне виробн.). Осн. продукція: панчішно-шкарпеткові вироби (28 видів), білизняний і верхній трикотаж (51 вид), товарне полотно (5 видів). Підприємства об'єднання обладнано сучас. устаткуванням, у т. ч. круглошкарпетковими автоматами, кетельними трикотажно-в'язальними та швейними машинами тощо. Впроваджено (1979) комплексну систему управління якістю продукції.

В. Г. Онищенко.

МИКОЛА́ЇВСЬКЕ ЗБРО́ЙНЕ ПОВСТА́ННЯ 1918 — повстання робітників Миколаєва під керівництвом більшовиків проти австронім. окупантів у березні 1918. Після окупації 17.III Миколаєва в місті почалися реквізиції продовольства, арешти і репресії. Закриття фабрик і заводів викликало зростання безробіття. Рішення про збройне повстання було прийнято 21.III на заг. зборах представників робітників і кол. солдатів-фронтовиків. Повстанням керував більшовицький штаб на чолі з І. А. *Чигрином*. Повстанці захопили на військ. складах зброю, зокрема 7 кулеметів, броньовик. На допомогу повстанцям прибув загін Червоної гвардії з Феодосії під командуванням І. Ф. *Федька*. Три дні в різних районах міста точилися бої, особливо запеклими вони були в районі Слобідки. Однак переважаючі сили окупантів жорстоко придушили повстання. У вуличних боях загинуло понад 2 тис. робітників. М. з. п. затримало наступ нім. інтервентів на Пд. України і сприяло посиленню визвольної боротьби укр. народу проти іноз. загарбників.

С. Я. Єлисаветський.

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ГЛИНОЗЕ́МНИЙ ЗАВО́Д — підприємство алюмінієвої пром-сті. Розташований на сх. березі Бузького лиману, на Пд. від Миколаєва. Буд-во почато 1974. Перша черга стала до ладу 1980. Продукція підприємства — *глинозем* найвищих марок. Технологічна схема передбачає пе-

реробку сировини (бокситів) лужним гідрохім. способом (метод Байєра). М.г.з. оснащено устаткуванням великої одиничної потужності з автом. і дистанційним керуванням. *А. І. Меарагов.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ЗАВО́Д «ДОРМАШИ́НА» імені 50-річчя Великого Жовтня — підприємство будівельного, шляхового та комунального машинобудування. Міститься в Миколаєві. Засн. 1881 (виробляв с.-г. інвентар). Робітники підприємства брали активну участь у революц. боротьбі. Під час громадян. війни з-д було зруйновано. Став до ладу 1922 під назвою «Плуг і молот». До 1933 випускав переважно машини та ін. вироби для с. г. У 1933 його перейменовано на з-д «Дормашина», що почав виготовляти грейдери, скрепери, бульдозери, канавокопачі, крани й снігоочисники тощо. З 1956 з-д спеціалізовано на випуску машин для буд-ва асфальтобетонних покриттів автошляхів, аеродромів, міськ. вулиць і площ (асфальтоукладальники, щебенеукладальники тощо). *П. А. Рудой.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ КОРАБЛЕБУДІВНИ́Й ІНСТИТУ́Т імені адмірала С. О. Макарова — вищий навчальний заклад М-ва вищої і середньої спец. освіти СРСР. Організ. 1920 як політехнікум (з 1929— машинобудівний ін-т, з 1930 — кораблебудівний). У1949 ін-ту присвоєно ім'я адмірала С. О. Макарова. Ф-ти: кораблебудівний, машинобудівний і електроустаткування суден. Є вечірнє відділення (два ф-ти), аспірантура. Філіал у м. Херсоні. Фонд б-ки (1980) налічує 500 тис. одиниць зберігання. В ін-ті навчається 8 тис. студентів. За роки існування ін-том підготовлено 20 тис. спеціалістів. М. к. і. нагороджено (1970) орденом Трудового Червоного Прапора. *В. Г. Матвєєв.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ КРАЄЗНА́ВЧИЙ МУЗЕ́Й. Створений 1950 на базі двох музеїв: природничо-краєзнавчого та істор.-археологічного (засн. 1913). Має 6 відділів: природи, історії дореволюц. періоду, історії рад. суспільства, підпільно-партизан. руху на Миколаївщині в роки Великої Вітчизн. війни 1941—45, історії суднобудування і флоту (див. *Миколаївський музей суднобудування і флоту*) та Очаківський воєнно-істор. музей імені О. В. Суворова. На 1980 фонди музею налічували бл. 68 тис. експонатів. У відділі дореволюц. минулого — предмети з археол. розкопок на тер. Миколаїв. обл., зокрема з *Ольвії*, та Криму, зброя запорожців, матеріали з історії міста і революц. руху на Миколаївщині. Експонати відділу історії рад. часу висвітлюють соціалістичне і комуністичне будівництво в місті та області. *Г. І. Марунич.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ЛЮТНЕ́ВО-БЕРЕЗНЕ́ВИЙ СТРАЙК 1905 — масовий виступ робітників Миколаєва на початку революції 1905—07 на знак протесту проти розстрілу мирної демонстрації в Петербурзі (див. *Дев'яте січня 1905*). Ініціаторами страйку були робітники мех. майстерні суднобудівного з-ду «Наваль», які 12 (25).II оголосили страйк, до якого 14 (27).II приєдналися ін. цехи з-ду, а також робітники Чорноморського механічного, Уманського ливарного і арматурного з-дів та залізничники. Зібравшись на мітинг, вони висунули вимоги запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, надання свободи слова, друку, зборів і страйків, скликання Установчих зборів та ін. Місц. влада викликала війська. Між страйкарями і козаками 16.II (1.III) сталася збройна сутичка. 20.II (5.III) відбулася політ. демонстрація, очолена більшовиками. Страйк тривав 22 дні. Адміністрація з-дів була змушена піти на деякі поступки. *М. Н. Лещенко.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ МОРСЬКИ́Й ПОРТ торговельний. Підпорядкований *Чорноморському морському пароплавству*. Розташований на лівому березі Бузького лиману, за 80 км від Чорного м. Засн. 1789 як військ. порт; з 1862 комерційний порт для експорту зерна та ін. с.-г. продуктів, залізної та марганцевої руд. У 1873 до порту проведено з-цю. Робітники порту брали активну участь у боротьбі за встановлення Рад. влади в Миколаєві. За роки п'ятирічок М. м. п. перетворено на високомеханізоване підприємство, оснащене сучас. перевантажувальною технікою. Тут діє найпотужніший у країні спеціалізований рудоперевантажувальний комплекс. Рівень комплексної механізації вантажних робіт 1980 становив 96%. В М. м. п. перевантажують пром. устаткування, металопрокат, заліз. руду, шихту, цукор-сирець, зерно та ін. вантажі. *Б. А. Нестеровський.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ МУЗЕ́Й СУДНОБУДУВА́ННЯ І ФЛО́ТУ. Існує з 1978 як відділ *Миколаївського краєзнавчого музею*. Розміщений у будинку кол. штабу Гол. командира Чорноморського флоту, спорудженому 1792 —94 у стилі раннього класицизму. В 14 залах відділу представлено історію Миколаєва як центру суднобудування на Чорному морі.

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ПАРФЮМЕ́РНО-КОСМЕТИ́ЧНИЙ КОМБІНА́Т «ЧЕРВО́НІ ВІТРИ́ЛА». Розміщений у Миколаєві. Утворений 1944 як парфюмерно-склоробний з-д в результаті об'єднання парфюмерно-косметичної фабрики «Айстра» (засн. 1927) і склоробного з-ду (засн. 1921). В 1946 з-д перейменовано на парфюмерно-скляний комбінат, який 1965 одержав назву «Червоні вітрила», з 1979 має сучас. назву. До його складу входять 4 осн. виробничі цехи — заготівельний, парфюмерний, косметичний і миловарний (найпотужніший на Україні по виробн. туалетного мила) та 7 допоміжних цехів. Осн. продукція комбінату: духи, одеколон, креми, мило, пудра, помада. Цехи комбінату оснащено автоматами та напівавтоматами. *І. С. Ривліна.*

Миколаївська область.
Пам'ятник російському флотоводцю С. О. Макарову в Миколаєві. Скульптори О. Л. Сопелкін, А. А. Коптєв, архітектор Ю. Рудевко. 1976.

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ПЕДАГОГІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т імені В. Г. Бєлінського — вищий навч. заклад М-ва освіти УРСР. Засн. 1913 як учительський ін-т; з 1920 діяв як ін-т нар. освіти; з 1930 — ін-т соціального виховання; з 1933 — пед. ін-т. У 1948 присвоєно ім'я В. Г. Бєлінського. В 1979/80 навч. р. було 5 ф-тів: істор., філол., фізико-матем., педагогіки й методики поч. освіти, фізичного виховання, на яких (1980) навчалося 3700 студентів, зокрема на денному відділенні — 2500. Є заочний відділ. Щороку ін-т готує також вчителів рос. мови та л-ри для Узб. РСР. При ін-ті працюють обсерваторія, б-ка. З часу заснування в ін-ті підготовлено бл. 15 тис. спеціалістів (1980). Ін-т нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради Укр. РСР (1964). *В. К. Майборода.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд. частині Львів. обл. УРСР. Утворений 1940. Площа 0,7 тис. км². Нас. 85,6 тис. чол. (1980). У районі — 63 населені пункти, підпорядковані 2 міським, селищній і 20 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Миколаїв*. Північна частина району розташована в межах *Опілля*, південна — у межах *Передкарпатської височини*. Родовища сірки, вапняку, пісків. Річки: *Дністер*, його прит. Колодниця та ін. Грунти дерново-підзолисті, опідзолені, лучно-болотні. Ліси (сосна, бук, дуб, ялина, граб) займають 18,7 тис. га. Гол. галузі пром-сті — хімічна та буд. матеріалів (*роздольське виробниче об'єднання «Сірка», Миколаївський цементно-гірничий комбінат*, Розвадівське заводоуправління буд. матеріалів). Підприємства харч. і легкої пром-сті. Комбінат побутового обслуговування (Миколаїв) та 11 будинків побуту. Спеціалізація с. г.— тваринництво м'ясо-мол. і землеробство буряківничо-зернового напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 38,4 тис. га, у т. ч. орні землі — 21,7 тис. га, сіножаті й пасовища — 16,5 тис. га. Гол. культури: цукр. буряки, озима пшениця, овес, льон-довгунець, картопля. У М. р.— 9 колгоспів, птахофабрика, райсільгосптехніка.

Залізничні станції: Миколаїв-Дністровський, Пісочне. Автомоб. шляхів — 294 км, у т. ч. з твердим покриттям — 248 км.

У районі — 45 заг.-осв., 2 муз. і 2 спорт. школи, 2 профес.-тех. і технічне уч-ща, політехнікум (м. Новий Роздол); 38 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні; санаторій «Роздол». 53 клубні установи, 2 кінотеатри, 50 кіноустановок, 58 б-к.

МИКОЛАЇВСЬКИЙ РАЙОН

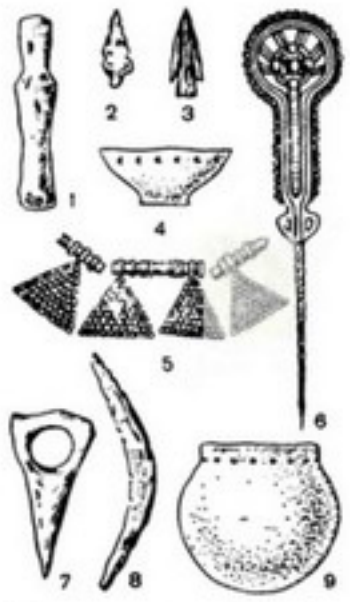

Мілоградсько-підгірцівська культура. Речі з пам'яток: 1, 2, 7, 8 — залізні мотижка, наконечник стріли, сокира і серп; 3 і 5 — бронзові наконечник стріли і прикраса; 4 і 9 — глиняний посуд; 6 — шпилька (верхня частина бронзова, нижня — залізна).

У с. Бродках М. р. народився укр. рад. скульптор Я. І. *Чайка*. У районі видається газ. «Ленінська зоря» (з 1944). *Е. О. Андрейчикова.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ РАЙО́Н — на Пд. Микол. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,5 тис. км². Нас. 37,5 тис. чол. (1980). У районі — 55 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 11 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Миколаїв*. М. р. на Пд. Сх. омивається Бузьким лиманом. Розташований у межах *Причорноморської низовини*. Корисні копалини: вапняки, глини, піски. Гол. річка — *Південний Буг* (на пн.-сх. межі району). Грунти чорноземні та каштанові. Осн. пром. і культур. центр району — місто обл. підпорядкування Миколаїв. У районі — підприємства по виробн. буд. матеріалів та харч. пром-сті; найбільші — з-ди: цем., Микол. гідролізнодріжджовий (обидва у смт Ольшанському), Варварівський буд. матеріалів та комбінат буд. матеріалів (обидва у м. Миколаєві). 5 будинків побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зернового і тваринництво м'ясо-мол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 93 гис. га, у т. ч. орні землі — 79 гис. га, сади і виноградники — 2,3 тис. га. Зрошуваних земель — 11,7 тис. га (Пд.-Бузька зрошувальна система). Осн. культури: озима пшениця, ячмінь,

кукурудза, соняшник, горох, овочеві, баштанні. У М. р.— 12 радгоспів, риболовецький колгосп, птахофабрика, райсільгосптехніка. Залізнич. ст. Миколаїв. Автомоб. шляхів — 316 км, у т. ч. з твердим покриттям — 265 км. У районі — 36 заг.-осв., музична та кінноспорт. школи, 2 профес.-тех. уч-ща; 43 лік. заклади, у т. ч. 5 лікарень, туристська база «Південний Буг». 46 будинків культури і клубів, 34 кіноустановки, 32 б-ки. У М. р. видається газета «Маяк» (з 1933). *П. І. Редько.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-сх. частині Одес. обл. УРСР. Утворений 1945. Площа 1,1 тис. км². Нас. 24,2 тис. чол. (1980). У районі — 58 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 11 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Миколаївка*. М. р. розташований у межах *Причорноморської низовини*. Корисні копалини: глина, пісок, ракушняк. Річки: *Чичиклія* (бас. Пд. Бугу), *Тилігул* з прит. Журавка. Грунти чорноземні. Лежить у степовій зоні. Найбільше підприємство р-ну—Миколаївський сироробний завод. Діють комбінат побутового обслуговування (Миколаївка) та 2 будинки побуту. Землеробство спеціалізується на вирощуванні зернових і тех. культур; тваринництво м'ясо-мол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 93,3 тис. га, у т. ч. орні землі — 76,4 тис. га,

сіножаті й пасовища — 16,4 гис. га. Гол. культури: озима пшениця, кукурудза, соняшник, цукр. буряки. Скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. У М. р.— 13 колгоспів, 3 радгоспи, райсільгосптехніка. Автомоб. шляхів — 214 км, у т. ч. з твердим покриттям — 158 км. У районі — 29 заг.-осв. і музична школи, зоовет. технікум (с. Ісаєве); 38 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. 44 будинки культури і клуби, кінотеатр, 42 кіноустановки, 35 б-к. У М. р. видається газ. «Червоний прапор» (з 1946). *І. П. Дарієнко*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ РОСІЙСЬКИЙ ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені В. П. Чкалова. Засн. 1922 як пересувний театр *«Шахтёрка Донбасса»*, 1935 став стаціонарним театром у м. Миколаєві. З 1940 — ім. В. П. Чкалова. В 1941—44 група перебувала на Уралі (м. Алапаєвськ). В репертуарі театру—рос. класичні й сучас. твори («Ревізор» М. Гоголя, «Варвари» М. Горького, «Молода гвардія» за Фадєєвим, «Характери» за Шукшиним, «Живи і пам'ятай» за

Распутіним), п'єси укр. драматургів («Загибель ескадри» Корнійчука, «Кремлівські куранти» М. Погоріна), письменників братніх республік (А. Делендика, В. Мхитаряна) і зарубіжних авторів (Ф. Шіллера. І. Буковчана. Ю. О'Ніла). В театрі працювали: нар. артисти УРСР В. *Високов* і Б. *Сабуров*, нар. арт. РРФСР С. Лук'янов, засл. артист УРСР Д. Славін та ін. В творчій трупі (1981) нар. артисти УРСР Н. *Троянова*, А. *Квасенко-Ржечицька*, засл. артисти УРСР Р. Гінет, В. Кузьмін, А. Кучинський, Є. Пузеп, О. Сиромятников. Гол. режисер — Г. Пименов (з 1978).

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ СУДНОБУДІВНИЙ ЗАВО́Д імені 61 комунара. Розташований у Миколаєві. Засн. 1788 як верф-адміралтейство; 1911 її перейменовано на з-д «Руссуд». Будував вітрильні й металеві кораблі. В 1900 зі стапелів з-ду спущено, зокрема, броненосець *«Потьомкін»*. Робітники підприємства брали активну участь у революц. русі. Перший страйк відбувся 1871. Страйкові виступи повторювалися 1900, 1902, 1911, 1914, 1916. Робітники з-ду боролися за встановлення Рад. влади на Україні, проти іноз. інтервентів. У 1930 з-ду було присвоєно ім'я 61 комунара на честь робітників, розстріляних денікінцями 1919 на площі біля з-ду. У післявоєнні роки підприємство значно розширено. З-д випускає (1980) рефрижераторні судна, самохідні баржі. Підприємство нагороджено орденом Леніна (1963). *Г. М. Балабаєв.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ СУДНОБУДІВНИЙ ЗАВО́Д «ОКЕА́Н». Буд-во почато 1946. Першу чергу осн. виробничих потужностей введено 1951. Протягом 1951—56 було споруджено серію несамохідних барж і мор. суден. В 1957—70 підприємство випускало мор. трансп. рефрижераторні судна (водотоннажністю 5,5 тис. т), пром.-виробничі рефрижератори (6,4 тис. т). суховантажні судна-лісовози. З 1970 з-д перейшов на буд-во якісно нових суховантажних і комбінованих суден. Протягом 1972—78 збудов. кілька рудовозів типу «Зоя Космодем'янська» (водотоннажністю 62,5 тис. т), гол. супертраулер «Горизонт» (8850 т), гол. нафторудовоз «Борис Бутома» та нафторудовоз «Академік Сєченов» (по 130 тис. т кожний).

О. О. Малярчук.

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ТЕА́ТР ЛЯЛЬО́К. Засн. 1970. В репертуарі театру: «Оповідь про слово сильне, зірку червону, барабани гучні» П. Антокольського, «Хлопчиш-Кибальчиш і його тверде слово» А. Гайдара, «Руслан і Людмила» О. Пушкіна та ін. Гол. режисер театру — засл. арт. УРСР А. Оселедчик (з 1970).

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕА́ТР ДРА́МИ І МУЗИ́ЧНОЇ КОМЕ́ДІЇ. Заснований 1959 на базі Театру юного глядача і Укр. обл. драм. пересувного театру ім. Т. Г. Шевченка. В репертуарі театру — укр. класичні й сучас. твори («Беркути» за Франком, «За двома зайцями» Старицького, «Сватання на Гончарівці» Квітки-Основ'яненка, «Сторінка щоденника» О. Корнійчука, «Партизанська іскра» Б. Арова й М. Саєнка — Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1980), п'єси драматургів братніх республік («Революційний етюд» М. Шатрова, «Жіночий бунт» Є. Птичкіна і К. Васильєва), твори рос. класики

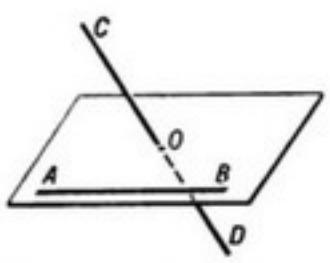

Мимобіжні прямі.

(«Серце не камінь» О. Островського) і зарубіжних авторів («Доктор філософії» Нушича, «З коханням не жартують» Кальдерона). В театрі працювали: засл. діячі мистецтва УРСР Д. *Лазуренко,* А. *Літко,* засл. артисти УРСР В. Оселедчик, В. Карпенко та ін. В творчій трупі (1981) —нар. артисти УРСР Р. Гаврилко, Д. Борщов, засл. артисти УРСР В. Бурдик, В. Гостищев, З. Дормідонтова, Л. Іванова, Н. Толмачова, Г. Черьомушев, О. Щербак. Гол. режисер — В. Безлепко (з 1979). *В. І. Кирилов.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ХУДО́ЖНІЙ МУЗЕ́Й імені В. В. Верещагіна. Зібрання творів образотворчого декоративно-ужиткового мистецтва. Засн. 1914 до 10-річчя з дня загибелі В. В. Верещагіна. Має відділи рос., укр. дожовтневого та рад., а також зх.-європ. мистецтва. Серед експонатів — твори В. Тропініна, І. Айвазовського, В. Сурикова, В. Верещагіна, К. Трутовського, М. Сар'яна, К. Богаєвського, Ю. Пименова, Т. Яблонської та ін. *Т. К. Волюшкіна.*

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ЦЕМЕ́НТНО-ГІРНИ́ЧИЙ КОМБІНА́Т — підприємство пром-сті будівельних матеріалів. Розташований у м. Миколаєві Львів. обл. Буд-во цементного з-ду почато 1941; продовжене 1945. Першу технологічну лінію введено в дію 1950. У 1963 цем. з-д перетворено на комбінат у зв'язку з відкриттям Рава-Руського кар'єру опоки і приєднанням його до з-ду. До складу М. ц.-г. к. входять цехи: гірничий (кар'єри вапняків, глини, опоки в м. Рава-Руській), сировинний, випалювання, розмелювання, транспортно-пакувальний. Продукція комбінату: *портландцемент* — для дорожніх покриттів, рядовий, швидкотверднучий і пуцолановий. На М. ц.-г. к. діють 7 комплексно-механізованих потокових ліній, весь технологічний процес виробн. цементу контролюють контрольно-вимірювальні прилади. Підприємство нагороджено орденом Леніна (1966). *А. О. Посполовський.*

«МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ ЦЕНТР» — підпільна антифашист. орг-ція, що діяла в Миколаєві під час Великої Вітчизн. війни 1941—45. Створений у кін. вересня 1942 шляхом об'єднання підпільних груп. 30.IX сформувався керівний к-т «М. ц.». Він працював у тісному контакті з розвідувальною групою В. О. *Лягіна,* який був ініціатором створення «М. ц.», але з метою конспірації в к-т не входив. Підпільники здійснили ряд диверсійних актів, організовували саботаж на пром. підприємствах, друкували й розповсюджували листівки. В листопаді 1942 — січні 1943 гітлерівці заарештували керівників «М. ц.» Ф. О. Воробйова, П. Я. Защука і В. І. Соколова, в лютому 1943 — В. О. Лягіна; було заарештовано і страчено ще багатьох підпільників. У липні 1943 до «М. ц.» входило бл. 50 чол., які продовжували боротьбу проти окупантів. Після розгрому керівного ядра «М. ц.» член к-ту П. А. Комков з групою підпільників у травні 1943 переїхав до Херсона, звідки координував дії підпілля на Миколаївщині. Після загибелі П. А. Комкова восени 1943 керівне ядро підпілля знову перемістилося до Миколаєва і діяло до визволення міста від окупантів.

МИКОЛА́ЇВСЬКІ СТРА́ЙКИ РОБІТНИКІ́В СУДНОБУДІВНО́ГО ЗАВО́ДУ «НАВА́ЛЬ» 1912, 1916. Поштовхом до страйку 1912 був арешт 23.V (5.VI) 19 робітників суднобудівного з-ду. Наступного дня понад 3 тис. робітників припинили роботу. Вони вимагали звільнити заарештованих і поставили перед адміністрацією з ду ряд екон. вимог. 29.V (11.VI) завод було закрито й усіх робітників звільнено. Страйк проходив під керівництвом більшовицької орг-ції і тривав 42 дні. Адміністрація змушена була піти на деякі поступки. В. І. Ленін писав: «З південних страйків металістів визначним є страйк 3886 чоловік на миколаївських суднобудівних заводах» (Повне зібр. тв., т. 23, с. 376).

8 (21).I 1916 робітники заводу, не припиняючи роботи, висунули перед адміністрацією екон. вимоги. Не дставши відповіді, 11 (24).I робітники застрайкували. Кількість страйкарів досягла 12 тис. чол. Було обрано страйковий к-т, до складу якого ввійшли робітники-більшовики І. А. *Чигрин,* А. Ф. *Радченко,* О. К. Скороходов та ін. Адміністрація з-ду до 1 (14).II звільнила бл. 400 військовозобов'язаних робітників, з яких понад 100 було заарештовано, решту відправлено на фронт. Проте страйк не припинявся і поступово переростав у політичний. Лише 24.II (8.III) місц. владі вдалося придушити виступ. Бл. 6 тис. військовозобов'язаних робітників було відправлено в армію.

МИКОЛА́ЙЧИКИ (Eryngium) — рід рослин родини *зонтичних.* Багаторічні, рідше дво- або однорічні трави. Листки цілісні або перисторозсічені, нерідко шкірясті, колючозубчасті. Квітки дрібні, двостатеві, в головках, зібраних у складне зонтиковидне суцвіття; головки оточені колючими покривними листками. Бл. 230 (за ін. джерелами, 250) видів, пошир. у теплих і помірних широтах земної кулі. В СРСР — 15 видів, з них в УРСР — 3: М. п о л ь о в і (E. campestre) ростуть у степах, біля шляхів, як бур'ян на полях, восени утворюють т. з. *перекотиполе.* М. п л о с к і (E. planum) — в степах, на пісках, біля шляхів; М. п р и м о р с ь к і (E. maritimum) — на приморських пісках (в літоральній смузі Чорного та Азовського морів). Багато видів М.— декоративні.

Миколи церква з села Кривки на Львівщині (тепер у Музеї народної архітектури та побуту у Львові). 1763.

МИКОЛА́ЙЧУК Іван Васильович (н. 15.VI 1941, с. Чортория, тепер Кіцманського р-ну Чернів. обл.) — укр. рад. кіноактор, сценарист та кінорежисер, засл. арт. УРСР (з 1968). У 1957 закінчив студію при Чернів. драм. театрі ім. О. Кобилянської, працював у цьому театрі. В 1965 закінчив Київ. ін-т театр. мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. З 1965 — актор Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Ролі: Тарас Шевченко («Сон», 1964), Іван Палійчук («Тіні забутих предків», 1964), Давид Мотузка («Бур'ян», 1966), Петро («Білий птах з чорною ознакою», 1971, співавт. сценарію). Знімався у фільмах «Анничка», «Тривожний місяць вересень» та ін. Поставив фільм «Вавілон-XX» (1979, за романом «Лебедина зграя» В. Земляка). Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1967.

МИКО́ЛИ ПРИТИ́СКА ЦЕ́РКВА — пам'ятка архітектури. Розташована на Подолі в Києві. Споруджена 1631. М. П. ц.— хрещата в плані споруда в формах укр. *барокко,* з однією банею. В 1868 до неї прибудовано дзвіницю. Іл. див. до ст. *Київ,* т. 5, с. 119.

МИКО́ЛИ ЦЕ́РКВА з села Кривки на Львівщині. Тепер — у Музеї нар. архітектури і побуту у Львові. Пам'ятка дерев'яної нар. архітектури. Споруджена 1763. Має вигляд тридільного храму з квадратними зрубами й чотириколонним ганком. Церква увінчана трьома верхами (середній з чотирма заломами, бічні — з трьома). Верх над бабинцем двох'ярусний, дзвіниця і хори з галереєю-обходом. Різьблений барокковий іконостас. *Г. Н. Логвин.*

МИКУ́ЛА СЕЛЯНИ́НОВИЧ — селянин-богатир, герой *билин.* В образі М. С.— вільнолюбного, могутнього й розумного хліборобатрудівника художньо втілено безмежні творчі сили народу, велич вільної хліборобської праці. Укр. мовою билину про М. С. переклав П. Грабовський.

МИКУ́ЛИНЦІ — селище міського типу Теребовлянського р-ну Терноп. обл. УРСР, на р. Сереті (бас. Дністра), за 4 км від залізнич. ст. Микулинці-Струсів. 3,1 тис. ж. (1980). З-ди: пивоварний, хлібний, консервний, залізобетонних виробів, цегельний та лісозавод, виробниче об'єднання по меблях і деревообробці, виробниче відділення Теребовлянської райсільгосптехніки, лісництво, комбінат комунальних підприємств. 5 заг.-осв. і музична школи, 2 лікарні. Будинок культури, 5 клубів, кінотеатр, 5 б-к. Архіт. пам'ятки: руїни замку (16 ст.), палац (18—19 ст.), культові споруди 18—19 ст. М. відомі з 1096.

МИЛА́ — солі вищих *жирних кислот* (гол. чин. пальмітинової, стеаринової і олеїнової). Одержують діянням їдкого лугу на рослинні і тваринні *жири* або на натуральні

Богатир-землероб **Микула Селянинович.** Композиція І. Білібіна. 1914—34.

Миколайчики плоскі. Верхня і нижня частини рослини та квітка.

Мильнянка лікарська. Верхня частина квітучої рослини.

Минь.

Т. А. Милашкіна.

В. П. Милорадович.

М. І. Милян.

А. А. Мильников.

і синтетичні жирні к-ти. До М. відносять також солі нафтенових і смоляних к-т. М.— типові *поверхнево-активні речовини*, широко застосовуються як *миючі засоби*. Відповідно до призначення розрізняють М. господарські, туалетні і технічні. Здебільшого застосовують розчинні у воді натрієві, рідше — калієві й амонійні солі жирних к-т з числом атомів вуглецю в молекулі к-ти від 12 до 20. Солі з меншим числом атомів вуглецю миючої здатності не мають, а з більшим — важкорозчинні у воді. Нерозчинні у воді солі жирних к-т лужноземельних та важких металів наз. м е т а л і ч н и м и м и л а м и і використовуються для тех. цілей, напр. при виготовленні консистентних *мастил, пластифікаторів, сикативів* тощо. М. в УРСР виробляють Київ. миловарний завод, Харків. миловарний комбінат, Вінницький жировий комбінат, Одеський і Слов'янський масложирові комбінати та ін. підприємства.

Б. П. Котельников.

МИЛА́ШКІНА Тамара Андріївна (н. 13.IX 1934, Астрахань) — рос. рад. співачка (лірико-драм. сопрано), нар. арт. СРСР (з 1973). В 1959 закінчила Моск. консерваторію (клас О. *Катульської*). З 1958 — солістка Великого театру СРСР. Партії: Марія, Ліза, Татьяна («Мазепа», «Пікова дама», «Євгеній Онєгін» Чайковського), Тоска («Тоска» Пуччіні), Леонора («Трубадур» Верді), Наташа Ростова («Війна і мир» Прокоф'єва). Нагороджена орденом Леніна.

МИ́ЛЕВ Гео [справж. ім'я та прізв.— Георгій Милев Касабов; 15 (27).I 1895, с. Раднево, поблизу м. Стара Загора — 15.V 1925, Софія] — болг. поет. Рання творчість позначена впливом символізму й експресіонізму (збірки «Жорстокий перстень», 1920, «Ікони сплять», 1922). Під впливом Вересневого повстання 1923 відбувся перелом у світогляді М. В своєму журн. «Пламк» («Полум'я», 1924—25) пропагував марксист. ідеї, традиції революц. мистецтва. В героїко-романтичній поемі «Вересень» (1925) відтворив боротьбу болг. народу проти царизму й фашизму. Перекладав твори О. Блока, В. Маяковського, І. Франка та ін. За революц. діяльність страчений.

Тв.: У к р. п е р е к л.— Вересень. Х.— К., 1934; [Твори]. В кн.: Антологія болгарської поезії, т. 1. К., 1974: Р о с. п е р е к л.— Сентябрь. В кн.: Болгарская поэзия, т. 1. М.. 1970: Избранное.М., 1976.

Літ.: Марков Г. Гео Милев. София, 1964.

О. В. Шпильова.

МИ́ЛЕТИЧ Любомир Георгієв (1.I 1863, Штип, тепер Югославія — 1.VI 1937, Софія) — болг. філолог, акад. Болг. АН (з 1898), з 1926 — її президент. З 1901 — чл.-кор. Петерб. АН (пізніше — АН СРСР). Автор праць з болг. мови, історії, фольклору й етнографії: «Членна форма в болгарській та російській мовах» (1901), «Східноболгарські говори» (1905), «Родопські говори болгарської мови» (1912).

І. А. Стоянов.

МИЛЕ́ЦЬКИЙ Аврам Мойсейович (н. 10.III 1918, Київ) — укр. рад. архітектор. У 1941 закінчив Київ. інженерно-буд. ін-т, де вчився у Й. Каракіса та В. *Заболотного*. Осн. роботи: пам'ятник на місці зустрічі рад. і амер. армій в Торгау на Ельбі (1945, тепер НДР), комплексна забудова автомагістралі Київ — Харків — Ростов (1952), парк Вічної Слави з пам'ятником на могилі Невідомого солдата (1957, іл. див. до ст. *Київ*, т. 5, с. 122), пам'ятник на місці командного пункту 1-го Укр. фронту в с. Нових Петрівцях Київ. обл. (1958), автовокзал (1959—60), *Київський палац піонерів і школярів* (1964), обидва — в Києві; всі — у співавт.; проекти — істор.-археол. і архіт. комплекси «Давній Київ» (1967) і «Червона площа» (в Києві, 1972). Держ. премія СРСР, 1967.

МИЛЕ́ШКО Яків Андріанович (16.I 1898, с. Попівка, тепер с. Смирнове Куйбишевського р-ну Запоріз. обл.— 23.VI 1978, Одеса) — укр. рад. режисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1951). Член КПРС з 1919. В 1934 закінчив Ленінгр. театр. ін-т. У 1933—41 і 1945—47 працював режисером Ленінгр. театру опери та балету ім. С. М. Кірова, з 1948—62 (з 1954 гол. режисер) — в Одес. театрі опери та балету. Вистави: «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, «Борис Годунов» і «Хованщина» М. Мусоргського, «Пікова дама» П. Чайковського, «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова та ін.

МИЛОГРА́ДСЬКО - ПІДГІ́РЦІВСЬКА КУЛЬТУ́РА — археологічна культура часів раннього *залізного віку*, поширена на півночі УРСР і півдні БРСР. Назва походить від пам'яток, досліджених біля с. Підгірців Обухівського р-ну Київ. обл. та с. Милограда Рєчицького р-ну Гом. обл. Виділена 1950. Підгірцівські неукріплені поселення розташовані на підвищених заплавах. Поховання — безкурганні з обрядом трупопокладення на спині, з нечисленним поховальним інвентарем (посудом та ажурними бронзовими прикрасами). Милоградські поселення являли собою городища, розташовані на мисах. Поховання — безкурганні з обрядом трупоспалення. При розкопках поселень М.-п. к. відкрито залишки напівземлянкових і наземних жител. У пам'ятках М.-п. к. знайдено ліпні опуклобокі горщики переважно з округлим дном, круглодонні миски, залізні тесла, сокири, серпи, шила, ножі, голки, прикраси, прясельця, ливарні форми та тиглі, глиняні фігурки тварин. М.-п. к. датується 7 ст. до н. е.— 1—2 ст. н. е. (в межах БРСР) і 5—3 ст. до н. е. (на тер. УРСР). Носіями М.-п. к. вчені вважають праслов'янські або балтські племена. Іл. с. 500.

Літ.: Мельниковская О. Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. М., 1967.

МИЛОНЄ́Г Петро (рр. н. і см. невід.) — давньорус. будівничий кін. 12 — поч. 13 ст. Був архітектором при дворі київ. князя Рюрика Ростиславича. В 1199—1200 спорудив кам. підпірну стіну біля *Видубицького монастиря* в Києві. Як вважають дослідники, М. збудував собор Апостолів у Білгороді під Києвом (1197) і церкву Василія на Новому дворі (1197) в Києві (не збереглися). Творчість М. мала вплив на розвиток давньорус. архітектури.

Літ.: Асєєв Ю. С. Петро Милонег — видатний зодчий давньої Русі. «Вісник Академії архітектури УРСР», 1950, № 3.

МИЛОРА́ДОВИЧ Василь Петрович [1 (13).I 1846, с. Токарі, тепер Лохвицького р-ну Полтав. обл.— 1911, с. Литвяки, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.] — укр. фольклорист і етнограф. Закінчив Харків. ун-т (1869). Працював мировим суддею в Лубенському повіті (1875—90). Опублікував праці з історії і нар. культури Лубенщини: «Снітинська старовина» (1897—1900), «Народна медицина в Лубенському повіті Полтавської губернії» (1900), «Середня Лубенщина» (1903), «Степова Лубенщина» (1904), «Життя-буття лубенського селянина» (1904). Один з перших на Україні почав збирати і видав робітн. і наймитський фольклор: «Робітничі пісні Лубенського повіту Полтавської губернії...» (1895). Наук. цінність становлять також зібрані М. фольклорні матеріали: «Народні обряди й пісні Лубенського повіту...» (1897) та «Казки й оповідання, записані в Лубенщині» (1913).

Літ.: Горленко В. Ф. В. П. Милорадович. «Народна творчість та етнографія», 1966, № 2. *І. П. Березовський.*

МИЛОРА́ДОВИЧІ — великі укр. поміщики на Лівобережній Україні. М и х а й л о І л л і ч М. [р. н. невід.— п. 14 (25). IX 1726] — гадяцький полковник (1715—26). П е т р о С т е п а н о в и ч М. [бл. 1723—7 (18).I 1799] — останній чернігівський полковник (1762—81).

А н д р і й С т е п а н о в и ч М. [бл. 1726—2 (13). VI 1796]— рос. держ. діяч. Брав участь у *Семилітній війні 1756—63*, рос.-тур. війні 1768—74. З 1782 — черніг. губернатор. За дорученням П. О. *Румянцева* керував складанням опису Лівобережної України. М и х а й л о А н д р і й о в и ч М. [1 (12).X 1771 — 15 (27).XII 1825] — рос. військ. діяч, генерал, граф (з 1813). Сподвижник О. В. Суворова і М. І. Кутузова. Брав участь у швейцарському поході (1799), війнах проти Франції 1805, Туреччини 1806—12. У 1809—12 — київ. військ. губернатор. У *Бородінській битві 1812* командував правим крилом 1-ї армії. Учасник закорд. походів рос. армії (1813—14). З 1818 — петерб. військ. губернатор. Під час повстання *декабристів* у Петербурзі 14 (26).XII 1825 був смертельно поранений П. Г. *Каховським*.

Г р и г о р і й О л е к с а н д р о в и ч М. [24.IX (6.X) 1839 — 13 (26).VIII 1905] — авторпраць з історії та археології України.

МИЛОШ ОБРЕ́НОВИЧ (Милош Обреновић) Милош Теодорович (7.III 1780, Средня Добриня—14.IX 1860, Топчидер, поблизу Белграда) — сербський князь 1815—39 і з 1858, засновник династії *Обреновичів*. Виходець із заможних селян. Учасник сербського повстання проти турецького панування 1804—13. У 1815 очолив нове повстання, внаслідок якого домігся призначення спадковим правите-

лем Сербії. Після здобуття Сербією внутр. автономії (див. *Акерманська конвенція 1826, Адріанопольський мирний договір 1829*) став правителем Сербії. Проводив абсолютистську політику, що призвело до гострої політ. боротьби. В 1839 зрікся престолу, 1840 залишив Сербію. Знову посів сербський престол 1858 після скинення *Карагеоргієвичів*.

МИ́ЛЯ (від лат. milia passuum — тисяча подвійних кроків) — одиниця довжини в неметричних системах мір. 1) Міжнар. мор. М.— серед. довжина 1 *мінути* дуги земного меридіана, дорівнює 1852 м. 2) Брит. мор. М.— 1853, 184 м. 3) Геогр. М. — довжина 1/15 *градуса* дуги екватора, дорівнює 7420,4 м. 4) Брит. сухопутна М. (застосовується і в США) — 5280 *футів* ≈ 1609,344 м. 5) Стара рос. М.— 7 *верст* = 7467,6 м. 6) Стара римська М.— 1481 м.

МИЛЯ́Н Микола Іванович (н. 6.III 1929, с. Добряни, тепер Городоцького р-ну Львів. обл.) — новатор виробництва, слюсар, Герой Соціалістичної Праці (1971). Член КПРС з 1970. Працюючи з 1953 на Львів. автобусному з-ді слюсарем, бригадиром слюсарів пресового цеху, вніс ряд цінних раціоналізаторських пропозицій, внаслідок чого значно зросла продуктивність праці на дільниці. Делегат XXV з'їзду КПРС. Депутат Верховної Ради УРСР 9—10-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. *М. П. Тесленко.*

МИ́ЛЬНИЙ КО́РІНЬ — народна назва коренів і кореневищ рослин, що містять в значній кількості органічні речовини — *сапоніни*, розчини яких піняться. М. к. є у рослин різних родин, в СРСР — переважно у рослин родини гвоздикових (напр., *мильнянка* лікарська, лещиця волотиста та ін.). М. к. використовується для одержання мед. та тех. сапонінів, у виробництві рідких *інсектицидів* та як відхаркувальний засіб.

МИ́ЛЬНИКОВ Андрій Андрійович (н. 22.II 1919, Покровськ, тепер Енгельс Сарат. обл.) — рос. рад. живописець, нар. художник СРСР (з 1976), дійсний член АМ СРСР (з 1966). В 1938—46 навчався в Ін-ті живопису, скульптури і архітектури ім. І. Ю. Рєпіна в І. *Грабаря* та В. *Орєшникова*, де з 1947 викладає (професор — з 1967). Твори: картини — «Клятва балтійців» (1946), «На мирних полях» (1949), «Пробудження» (1957), «Сестри» (1967), «Літо» (1969), «Ранок» (1972), «Прощання» (1975), «Гроза» (1976); монументальні — «Ленін» (1961, жорстка завіса Кремлівського Палацу з'їздів). Нагороджений орденами Леніна, «Знак Пошани». Державна премія СРСР, 1951, 1977.

Літ.: Каганович А. Л. Андрей Андреевич Мыльников. Л., 1980.

МИ́ЛЬНИКОВ Григорій Михайлович (25.V 1919, с. Єгор'євка, тепер Касторенського р-ну Курської обл.— 26. IX 1979, Москва) — рад. льотчик-штурмовик, полковник, двічі Герой Рад. Союзу (лютий, квітень 1945). Член КПРС з 1942. В Рад. Армії з 1939. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 брав участь у бойових діях на Зх., Левінгр. і 3-му Білорус. фронтах. Був льотчиком, командиром ланки, ескадрильї, заст. командира штурмового авіаполку. Здійснив 223 бойові вильоти. З 1945 — в запасі. Після закінчення 1954 Ін-ту нар. г-ва ім. Г. В. Плеханова працював у Москві за спеціальністю. Нагороджений орденом Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

МИЛЬНЯ́НКА (Saponaria) — рід рослин родини гвоздикових. Багаторічні трави до 90 см заввишки. Листки видовжені, сидячі. Квітки двостатеві, білі або блідо-рожеві, зібрані у щитковидно-волотеве суцвіття. Плід — коробочка. Бл. 30 видів, поширених в Європі, Зх. Сибіру, Середній Азії. В СРСР — 10 видів, з них в УРСР — 2. Найпоширеніша М. л і к а р с ь к а (S. officinalis); росте на луках, по узліссях, берегах річок, як бур'ян у садах та на городах. Корені її містять до 35% *сапонінів*, використовуються як емульгатор для миття вовняних і шовкових тканин, у харч. пром-сті, іноді в медицині як відхаркувальний засіб. Махрові форми вирощують як декоративні. Див. також *Мильний корінь*. Іл. с. 501.

МИМОБІ́ЖНІ ПРЯМІ́ — дві прямі (*AB* і *COD*) тривимірного простору, що не лежать в одній площині (мал.). Через М. п. можна провести єдину пару паралельних площин, *віддаль* між якими наз. віддалю між М. п. (дорівнює найкоротшій віддалі між точками цих прямих). Іл. с. 500.

МИНА́ЄВ Іван Павлович [9 (21).X 1840, Тамбов — 1 (13).VI 1890, Петербург] — рос. історик, засновник рос. індологічної школи. З 1869 — доцент, з 1873 — професор Петерб. ун-ту. З 1871 — член Рос. геогр. т-ва. В 1874—75 відвідав Індію (також 1880, 1885—86), Цейлон і Непал, 1885—86 — Бірму. Автор праць з буддизму, філології та лінгвістики, істор. географії, фольклору, середньовічної і нової історії Індії.

МИНА́ЄВ Кузьма Панасович [2 (14).XI 1895, с. Нова Слобідка, тепер Малоярославецького р-ну Калуз. обл.— 26.I 1950, Київ] — укр. рад. співак (баритон), нар. арт. УРСР (з 1946). Член Комуністичної партії з 1946. В 1925 закінчив Моск. консерваторію; 1925—27 вдосконалював майстерність в оперній студії Великого театру СРСР. У 1927—29— соліст Харків., 1929—31 — Другої пересувної укр. опер, 1931—33 — Азерб., 1933—37 — Одес., 1937—50 — Київ. театрів опери та балету. Партії: Остап, Микола («Тарас Бульба», «Наталка Полтавка» Лисенка), Султан («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Онєгін («Євгеній Онєгін» Чайковського), Ріголетто («Ріголетто» Верді), Проценко («Молода гвардія» Мейтуса), Щорс («Щорс» Лятошинського). Концертна діяльність.

МИНА́ЙЛЕНКО Іван Захарович (1902, Харків — 21.XI 1919) — учасник боротьби за владу Рад на Україні, один з організаторів комсомолу України. Н. в робітн. сім'ї. В 1917 проводив роботу по створенню Соціалістичної спілки робітн. молоді в Харкові. Брав участь у *Всеукраїнському страйку залізничників 1918*. Під час громадян. війни—на підпільній роботі в Харкові. Закатований денікінцями.

МИНКО́ Василь Петрович [н. 1 (14).I 1902, с. Минківка, тепер Валківського р-ну Харків. обл.] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1942. Учасник Великої Вітчизн. війни. Вчився в Харків. ін-ті нар. освіти. Належав до літ. орг-ції «*Плуг*». Друкуватися почав 1924. Автор п'єс «Купала» (1924), «Ой у полі жито» (1926), «Не називаючи прізвищ» (1953), «Мовчати заборонено» (1955), «Чорний змій» (1958), «Комедія з двома інфарктами» (1967), «Сповідь Юліана» (1974) та ін.; зб-к оповідань і нарисів; повістей «Над річкою Хоролом» (1949), «Ясні зорі» (1951), «Моя Минківка» (ч. 1—2, 1962—70); роману «Ярина Черкас» (1936). Осн. теми — життя колгоспного села, дружба народів, морально-етичні проблеми. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами і медалями.

Тв.: Вибрані твори. К., 1962; Комедії. К., 1968; П'єси. К., 1977; Р о с. п е р е к л.— Драма и комедии. М., 1963; Моя Минкивка. М., 1973.

Л. М. Коваленко.

МИНЬ, миньок річковий (Lota lota) — риба родини *тріскових*. Тіло видовжене (довж. до 60 см, жива маса до 5 кг, іноді 120 см і 24 кг), вкрите дрібною лускою. Перший спинний плавець короткий, другий спинний і анальний плавці займають бл. половини довж. тіла. На підборідді є один вусик. За барвлення тіла темно-буре з світлими плямами. Поширений у прісних водах Пн. півкулі, в УРСР — у басейні Дніпра, Дністра і водоймах Закарп. обл. Статевої зрілості досягає на 3—4-му році життя; нерестить і нагулюється взимку, ікра донна. Живе переважно в чистій холодній воді. Хижак. Цінна пром. риба. Іл. с. 501.

МИР — 1) У Росії 13 — поч. 20 ст. сільська *община*. 2) На Україні те саме, що *копа, громада*; часом вживається в значенні — народ.

МИР міжнародний — відносини між народами і державами, що грунтуються на проведенні *зовнішньої політики* ненасильницькими засобами, дотриманні взятих на себе й закріплюваних звичайно в *договорах міжнародних* зобов'язань; відсутність або припинення організованої збройної боротьби (тобто *війни*) між д-вами. М. як тип відносин між народами є істор. категорією. Марксизм-ленінізм розглядає проблеми М. конкретно-історично, з урахуванням реальних умов і класових інтересів пролетаріату і нар. мас. Він науково з'ясував природу воєн, що є породженням класово антагоністич. формацій, і вказав народам шлях до загального, постійного М. —революц. повалення капіталістич. ладу, об'єднання робітн. класу всіх країн, побудова безкласового суспільства. Виникнення світової системи соціалізму і зміна співвідношення сил на міжнар. арені на користь соціалізму створили реальні передумови для захисту заг. М. і відвернення нової світової

Г. М. Мильников.

К. П. Минаєв.

В. П. Минко.

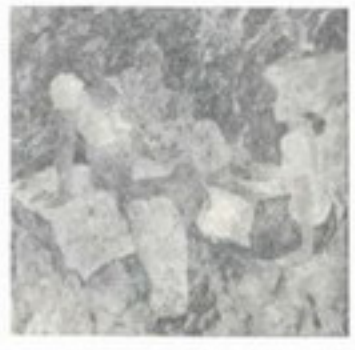

А. А. Мильников. Сестри. 1967. Державний Російський музей у Ленінграді.

війни. М. буває несправедливий, тобто такий, що обмежує суверенні права народів і має на меті забезпечити панування одних д-в над іншими, і справедливий, який гарантує суверенні права народів, їхню незалежність, рівність і спрямований на взаємовигідне і рівноправне співробітництво сторін. Марксизм-ленінізм відстоює справедливий, рівноправний М., який забезпечує прогресивний розвиток кожного з народів. Перемога Великої Жовтн. соціалістич. революції 1917 і перший законодавчий акт Рад. д-ви — *Декрет про мир* заклали основи для усунення воєн з життя людства, зробили корінний поворот у міжнар. відносинах. Імперіалістичній політиці грабіжницьких воєн соціалізм протиставив ленінські принципи *мирного співіснування* д-в з різним сусп. ладом і принцип пролет. *інтернаціоналізму*. Після розв'язання імперіалізмом двох світових воєн і особливо внаслідок появи й нагромадження ракетно-ядерних засобів масового знищення захист М. став осн. питанням сучасності, перетворився на глобальну проблему, яка стосується інтересів усіх класів, соціальних груп, політ. партій, націй, держав і кожної людини зокрема.

Величезна роль у справі розгортання всесвітнього *Руху прихильників миру*, збереження й гарантування заг. М. і *міжнародної безпеки* належить СРСР, ін. державам—учасницям *Варшавського Договору 1955*, міжнар. робітн. класу, марксистсько-ленінським партіям, міжнар. комуністичному й робітн. руху. Реальні шляхи до розрядки міжнар. напруженості і стримування *гонки озброєнь*, до роззброєння і ліквідації загрози ядерної війни, конкретні завдання боротьби за перехід від небезпеки воєн до М. і мирного співіснування обгрунтовано й розвинуто в Програмі КПРС, у рішеннях XXIII—XXVI з'їздів КПРС (див. *Програма миру*). «СРСР неухильно проводить ленінську політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів і широке міжнародне співробітництво».— зазначено в Конституції СРСР. Міцний М., як відзначив Л. І. Брежнєв на XXVI з'їзді КПРС,— одна з гол. цілей Комуністичної партії і Рад. д-ви. Проблеми захисту і збереження М. знайшли широке відображення в документах, прийнятих Нарадами представників комуністичних і робітн. партій 1957, 1960, 1969, берлінською *Конференцією комуністичних і робітничих партій Європи 1976*, в матеріалах *Паризької зустрічі комуністичних і робітничих партій Європи 1980*.

М. створює найсприятливіші умови для будівництва соціалізму і комунізму; боротьба за М. невіддільна від антиімперіалістич. руху й зливається з боротьбою за свободу народів, за соціальний прогрес і демократію, проти неоколоніалізму і мілітаризму, бурж. ідеології. Остаточне знищення воєн, утвердження М. на землі — істор. місія комунізму. *А. В. Кудрицький.*

МИРГОРОД — місто обласного підпорядкування Полтав. обл. УРСР, райцентр, на р. Хоролі (бас. Дніпра). Залізнична станція. Засн. в серед. 16 ст. Визволений 1648 повстанськими загонами від польс.-шляхет. загарбників, М. став полковим містом *Миргородського полку*. В 1654 М. у складі Лівобережної України возз'єднано з Росією. В 1690 відбулося *Миргородського полку заворушення 1690*. Рад. владу в М. проголошено 10 (23). I 1918. Під час Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації М. (14.IX 1941 — 18.IX 1943) в місті діяв підпільний райком партії, в районі — партизан. загін.

Провідне місце у пром-сті М. посідає виробн. буд. матеріалів (арматурний, буд. деталей, буд. матеріалів з-ди, буд. комбінат) та харч. пром-сть (маслоробний, плодоконсервний і хлібний з-ди, птахота хлібопродуктів комбінати). На базі місц. джерел працює з-д мінеральних вод. Серед ін. підприємств — комбікормовий, конопляний і гренажний з-ди, пром. комбінат. Комбінат побутового обслуговування. Керамічний технікум, 2 профес.-тех. уч-ща, 9 заг.-осв. і музична школи, лікарня. Будинок і Палац культури, 3 клуби, кінотеатр, 4 бібліотеки, музеї— краєзнавчий та літературно-меморіальний Д. *Гурамішвілі*, який тривалий час жив у Миргороді. Пам'ятники М. В. Гоголю, Д. Гурамішвілі.

М.— бальнеологіч. і грязьовий курорт. Осн. лікувальні засоби — мінеральні джерела з хлоридно-натрієвими водами, які використовують для пиття та ванн, а також високоякісний торф. Показання: захворювання шлунка, кишечника, печінки і жовчних шляхів, порушення обміну речовин.

М. здавна славився художніми промислами: виробами з кераміки, вишивками, поясами, плахтами, ліжниками, які позначені місцевими етногр. рисами й виконані за нар. традиціями. В 1896 в М. відкрито художньо-пром. школу ім. М. В. Гоголя, 1912 — перше українське трудове товариство художньо-керамічних виробів. Тепер працює *Миргородський керамічний технікум* імені М. В. Гоголя й ф-ка художніх виробів.

У М. народились укр. і рос. живописець В. Л. *Боровиковський*, рад. історик Б. Д. *Греков*, педіатр О. З. *Лазарєв*, укр. письменники Панас *Мирний* і І. Я. *Рудченко*. У М. в різний час працювали О. Г. *Сластіон*, Ф. П. *Балавенський*, Ф. С. *Красицький*, В. Г. *Кричевський*. В с. Василівці, поблизу М., пройшло дитинство М. В. Гоголя. В М. часто бував укр. філософ і поет Г. С. Сковорода. Не раз приїздив Т. Г. Шевченко.

Миргород. Одне з перших приміщень водолікарні.

Літ.: Чернецкая Т. Б. Город-курорт Миргород. Х., 1977.

МИРГОРОДСЬКА ПОРОДА СВИНЕЙ — вітчизн. порода свиней м'ясо-сального типу. Виведена в 1940 у Миргородському і суміжних з ним р-нах Полтав. обл. складним відтворювальним *схрещуванням* місцевих коротковухих чорно-рябих свиней з *беркширською породою свиней*, середньою

Свиноматка миргородської породи.

білою, *великою чорною породою свиней*, темворською та *великою білою породою свиней*. Масть чорно-ряба. Жива маса кнурів 300—320 кг, маток 200—240 кг. Плодючість 10—12 (22) поросят в опоросі. Тварини М. п. с. мають міцну конституцію, глибокий і широкий тулуб, спина і поперек прямі й широкі, окістя довгі, широкі та м'ясисті. Щетина блискуча, довга і густа. Свині високопродуктивні, скороспілі, витривалі, добре пристосовані до місцевих кормових і кліматич. умов, швидко відгодовуються. Молодняк у 6—7-місячному віці досягає 100 кг. В останні роки М. п. с. вдосконалюють у м'ясному напрямку продуктивності. Розводять М. п. с. майже в усіх областях УРСР, в центр. областях РРФСР і Казахстані.

МИРГОРОДСЬКИЙ КЕРАМІЧНИЙ ТЕХНІКУМ імені М. В. Гоголя — середній навч. заклад М-ва легкої промисловості СРСР. Засн. 1896 як художньо-промислова школа ім. М. В. Гоголя. В 1921 школу було реорганізовано в художньо-керамічний технікум, 1929 — в індустріально-керамічний ін-т, 1933 — в керамічний технікум ім. М. В. Гоголя. М. к. т. має відділи: технології кераміки, теплотехніки (з цих спеціальностей 1954 відкрито заочні відділи), худож. кераміки. В М. к. т. працювали відомі укр. митці Ф. *Балавенський*, О. *Сластіон*, Ф. *Красицький*, В. *Кричевський* та ін.

МИРГОРОДСЬКИЙ ПОЛК — адм.-тер. і військ. одиниця на Лівобережній Україні в 2-й пол. 17—18 ст. Створений улітку 1648 під час *визвольної війни українського народу 1648—54*. Полковим центром було м. Миргород. У 1658 7 сотень М. п. відійшли до новоствореного *Лубенського полку*. На 2-у пол. 18 ст. у складі М. п. було 12 сотень. У 1764 2 сотні М. п., а 1775 ще 2 сотні відійшли до створеної *Новоросійської губернії*. За ревізією 1764 кількість населення М. п. становила 70 403 чол. Козаки М. п. брали участь у нар.-визвольній війні 1648—54, *Пушкаря і Барабаша повстанні 1657—58*, *Миргородського полку заворушенні 1690*, у боротьбі проти швед.

окупантів 1708—09, рос.-тур. війнах 1735—74. В 1781 після ліквідації полкового устрою на Лівобережній Україні територія М. п. ввійшла до складу *Київського намісництва.*

Літ. див. до ст. *Лубенський полк.*

О. І. Путро.

МИ́РГОРОДСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн. частині Полтавської обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,5 тис. км². Нас. 55,6 тис. чол. (1980). У районі — 112 населених пунктів, підпорядкованих 2 селищним і 22 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Миргород*. Поверхня району рівнинна. Корисні копалини: нафта, природний газ, торф, глини, є значні запаси мінеральних вод. Річки — *Хорол, Псел* (бас. Дніпра). Ґрунти чорноземні. Розташований у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, сосна, ялина, липа, береза, клен) та полезахисні смуги займають 13,8 тис. га. Осн. пром. і культур. центр району — місто обл. підпорядкування Миргород. Районний комбінат побутового обслуговування (Миргород), 12 будинків побуту. Спеціалізація с. г. — землеробство буряківничо-зернового і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 118,9 тис. га, у т. ч. орні землі — 101,0 тис. га. Гол. культури: цукр. буряки, озима пшениця, кормові, кукурудза, горох, картопля, овочеві та ін. Скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. У М. р.— 20 колгоспів, племсвинозавод, кінний з-д, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізнич. вузол Ромодан, залізнич. ст. Миргород. Автомоб. шляхів — 565 км, у т. ч. з твердим покриттям — 292 км. У районі — 53 заг.-осв. школи, вет.-зоотех. технікум (с. Хомутець); 59 лікувальних закладів, у т. ч. 7 лікарень. 58 клубних установ, 57 кіноустановок, 48 бібліотек. У с. *Великих Сорочинцях*, що є батьківщиною М. В. *Гоголя*,— літ.-меморіальний та історико-краєзнавчий музеї; щороку в цьому селі проводиться традиційний Сорочинський ярмарок. Ін. музеї: краєзнавчий у с. Великій Обухівці, історико-краєзнавчий — в с. Ярмаках, істор.— в с. Петрівцях. У с. Великих Сорочинцях М. р. народилися укр. рад. письменник О. В. *Донченко*, укр. кобзар М. С. *Кравченко*, укр. рад. мікробіолог І. О. *Ручко*, в с. Дібрівці — укр. рад. архітектор Г. В. *Головко*, в с. Остапівці — укр. рад. художник І. М. *Северин*, у с. Великій Обухівці —рос. і укр. письменник В. В. *Капніст*, у с. Кибинцях—укр. письменники *Проскурівна* та М. *Семенко*; у цьому селі на поч. 19 ст. було створено один з перших на Україні драм. муз. театр. У с. Зубівці 1743 жив груз. поет Д. *Гурамішвілі*. У с. *Хомутці*— парк (19 ст.); зберігся будинок декабристів Муравйових-Апостолів, де в жовтні 1825 відбулися збори членів Пд. т-ва. У М. р. видається газ. «Прапор перемоги» (з 1919).

В. Д. Радько.

МИ́РГОРОДСЬКОГО ПО́ЛКУ ЗАВОРУ́ШЕННЯ 1690 — антифеод. заворушення селян і козаків *Миргородського полку*. В кін. 80-х рр. 17 ст. на *Лівобережній Україні* посилилося закріпачення селянства і рядового козацтва козац. верхівкою. Щоб визволитися з кріпацтва, чимало селян намагалися записатися в козац. *компути* (списки) городових (див. *Городові козаки*) та *охотницьких полків*. Протидіючи цьому, старшинська рада 1688 заборонила приймати селян до козац. полків, а на поч. 1690 за наказом гетьмана почалася ревізія (перегляд) компутів і масове виключення селян з охотницьких полків. У зв'язку з цим у травні 1690 вибухнуло сел. заворушення в Миргородському полку, що злилося із заворушенням козаків, які були невдоволені своїм тяжким становищем, утисками з боку старшини. В кін. 1690 заворушення було жорстоко придушено. Чимало його учасників стратили, частину козаків позбавили козац. привілеїв і повернули в *посполиті селяни*.

МИ́РІВСЬКЕ — селище міського типу Дніпроп. обл. УРСР, підпорядковане Тернівській райраді м. Кривого Рогу, біля залізнич. ст. Грекувата. 7,0 тис. ж. (1980). У М.— виробництва криворізького виробничого об'єднання «Криворіжзалізобетон», виробнича база Криворізького домобуд. комбінату тощо. Будинок побуту. 3 заг.-осв. школи, поліклініка, кінотеатр, б-ка. Засн. 1958.

МИ́РКВИЧКА (Мърквичка) Іван (23.IV 1856, Відім, Чехія — 16.V 1938, Прага) — болг. живописець і графік, член Болг. АН (з 1918). За походженням чех. У 1873—76 навчався в празькій, 1876—77 — мюнхен. АМ. У 1881—1921 жив у Болгарії. Автор картин з нар. життя: «Базар у Пловдиві» (1883, варіант 1888), «Задушниця» («Поминки», варіант бл. 1889), «Ручениця» (1894), «Біженці з Фракії» («Кирджалійський час», 1897), портрети.

Літ.: Львова Е. П. Иван Мырквичка. М., 1955.

МИ́РНА ДОЛИ́НА — селище міського типу Попаснянського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР, за 5 км від залізничної ст. Лоскутівка. 1,0 тис. ж. (1980). Відділок радгоспу «Мирна долина». Восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, клуб, б-ка. Засн. 1773.

МИ́РНЕ — селище міського типу Краснодонського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР, за 5 км від залізнич. ст. Тормозний. 0,6 тис. ж. (1980). Краснодонський птахорадгосп. Середня школа, фельдшерсько-акушерський пункт, клуб, б-ка. Виникло 1929.

МИ́РНЕ (до 1958 — Каранський Кам'яний Кар'єр) — селище міського типу Тельманівського р-ну Донец. обл. УРСР. Залізнич. ст. Янисоль. 2,3 тис. ж. (1980). Каранський кам. кар'єр, 2 асфальтові з-ди, будинок побуту. Заг.-осв. школа, лікарня. Будинок культури, 2 б-ки. Селище засн. 1951 у зв'язку з розробкою гранітних кар'єрів.

МИ́РНЕ — селище міського типу Каланчацького р-ну Херсон. обл. УРСР. Залізнична ст. Каланчак. 2,2 тис. ж. (1980). У селищі — консервний з-д, комбінат хлібопродуктів, елеватор, будинок побуту. Середня школа, фельдшерсько-акушерський пункт, клуб, бібліотека. Утворене 1950.

МИ́РНЕ ВИКОРИСТА́ННЯ КОСМІ́ЧНОГО ПРО́СТОРУ — принцип міжнар. співробітництва у справі дослідження і використання космічного простору. В 1958 Рад. уряд виступив з пропозицією про заборону використання космосу в воєнних цілях і про міжнар. співробітництво в галузі його вивчення. За ініціативою СРСР 1959 створено Комітет ООН по використанню космічного простору в мирних цілях (має два підкомітети: наук.-тех. і правовий). СРСР був ініціатором розробки і схвалення Декларації (1963) і Договору про принципи діяльності д-в по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та ін. небесні тіла (1967), в якому закріплено принцип М. в. к. п. Учасниками цього договору є широке коло д-в, у т. ч. СРСР, БРСР і УРСР. У серпні 1968 у Відні (Австрія) відбулась перша конференція ООН з питань дослідження і використання космічного простору. СРСР уклав ряд угод з країнами соціалістич. співдружності, а також з США і Францією про співробітництво в дослідженні й використанні космосу в мирних цілях. Див. *Космічне право*.

Ю. В. Костенко.

МИ́РНЕ СПІВІСНУВА́ННЯ — принцип міждержавних відносин країн з різним суспільним ладом — соціалістичних і капіталістичних. М. с., порял з принципом пролет. *інтернаціоналізму*, є одним з осн. принципів *зовнішньої політики* СРСР та ін. соціалістичних країн. В основі М. с. лежать: взаємна відмова від війни як засобу розв'язання спірних питань і вирішення їх шляхом переговорів, рівноправність, взаєморозуміння і довір'я між д-вами, врахування взаємних інтересів, невтручання у внутр. справи одна одної, повага *суверенітету* й тер. цілісності, розвиток екон. і культур. співробітництва на основі повної рівності і взаємної вигоди. Принцип М. с. д-в з різним сусп. ладом, розроблений В. І. Леніним, є складовою частиною ленінської теорії про соціалістичну революцію, побудову соціалістичного суспільства. На противагу законам капіталізму соціалізм висунув як один

Панас Мирний.

Могила Панаса Мирного в Полтаві.

з наріжних каменів своєї зовн. політики принцип миру між д-вами, що було зафіксовано в першому законодавчому акті Рад. влади — *Декреті про мир*. Питання про М. с. вирішувалося в запеклій боротьбі проти намагань імперіалістів ліквідувати соціалістичний лад, придушити Рад. д-ву. Переміг у цій боротьбі соціалізм. Після утворення *світової системи соціалізму* і зміни співвідношення сил на користь сил миру, соціального прогресу і демократії принцип М. с. почав все більше перетворюватися на практику і норми міжнар. відносин д-в двох протилежних систем, він став єдино розумною альтернативою загрозі ядерної війни. М. с. по своїй суті є основою напруженого змагання між соціалізмом і капіталізмом, специфічною формою класової боротьби д-в двох систем, яка охоплює економіку, політику й ідеологію. М. с. у галузі економічній — це взаємовигідні відносини соціалістичних і капіталістичних країн і змагання між ними, в ході якого соціалізм доводить свої переваги перед капіталізмом (див. *Економічне змагання двох світових систем*); у галузі політичній — це пошуки розумних компромісів у розв'язанні спірних питань, боротьба за інтереси трудящих усіх країн, за торжество ідеалів демократії і соціального прогресу, мобілізація нар. мас на підтримку миролюбної зовн. політики соціалізму, допомога народам країн, що розвиваються і які стали на шлях боротьби за незалежність; у галузі ідеологічній — безкомпромісна боротьба в питаннях світогляду, викриття антикомунізму, ревізіонізму й опортунізму, пропагування марксистсько-ленінського вчення і правди про соціалізм (див. *Боротьба двох суспільних систем*). Політика М. с. відповідає інтересам трудящих усіх країн. В умовах М. с. створюються сприятливі можливості для будівництва соціалізму і комунізму, для боротьби робітн. класу капіталістичних країн проти монополій, боротьби народів колоніальних і залежних країн за своє визволення. Організуючою силою всесвітнього *Руху прихильників миру* і боротьби за М. с. виступають СРСР і вся *соціалістична співдружність*, міжнар. робітн. клас і його авангард — марксистсько-ленінські партії. Ленінські положення про М. с. далі обгрунтовано й розвинуто в документах XX—XXVI з'їздів КПРС, Програмі партії, Конституції СРСР і в документах, прийнятих нарадами представників комуністичних і робітн. партій 1957, 1960, 1969, нарадами європ. комуністичних і робітн. партій у Карлових Варах (1967), Берліні (1976), Парижі (1980). *Мирного співіснування принцип* втілено в *Статуті ООН*, *Заключному акті* 1975, прийнятому *Нарадою з питань безпеки і співробітництва в Європі*, в документах, укладених між СРСР і провідними капіталістичними країнами в результаті переговорів на найвищому рівні, в *деклараціях ООН*. Реальний шлях до розрядки міжнар. напруженості, стримання *гонки озброєнь*, до роззброєння, ліквідації *конфронтацій* і загрози ядерної війни, до налагодження співробітництва і добросусідства на принципах М. с., ліквідації «*холодної війни*» вказала розроблена на XXIV з'їзді і розвинута XXV і XXVI з'їздами КПРС *Програма миру*. Див. також *Зовнішні економічні зв'язки СРСР, Радянсько-американські документи* (1972—79), *Радянсько-французькі документи* (1966—79), *Радянсько-англійські документи* (1975 і 1977), *Радянського Союзу — ФРН документи* (1970—80).

А. В. Кудрицький.

Мирного Панаса музей.

МИ́РНИЙ Панас [справж. прізв.— Панас Якович Рудченко; 1 (13).V 1849, м. Миргород — 28.I 1920, Полтава] — укр. письменник революційно-демократичного напряму. Н. в сім'ї дрібного урядовця. Закінчив Гадяцьке повітове училище (1862). З 14 років служив у канцеляріях у Гадячі (1863—64), Прилуках (1865—67), Миргороді (1867—71). З 1871 проживав у Полтаві, працюючи у губернському казначействі й казенній палаті. В 1914 одержав чин дійсного статського радника. Після Великої Жовтн. соціалістичної революції працював у Полтав. губфінвідділі. Світогляд і літ.-естетичні погляди М. сформувались під впливом поезії Т. Г. Шевченка, творчості рос. революц. демократів та революц. народництва 70-х рр. Ранніми літ. спробами М. були вірші, драми, а також оповідання, більша частина яких залишилась незакінчена («Голодні годи», «Рід», «Карло Карлович» та ін.). В першому надрукованому оповіданні «Лихий попутав» (1872) М. правдиво показав сумну долю сироти-покритки; у другому — «П'яниця» (1874) — створив образ «маленької людини», дрібного чиновника, зім'ятого життям. В обстановці 70-х рр. виникла соціально-психологічна повість М. «Лихі люди» (1877, Женева; інша назва — «Товариші»), в якій створено образи нових людей — революц. демократів. Повість розвінчувала облудну бурж.-націоналістичну теорію т. з. нац. єдності. Широке визнання і славу приніс М. його великий соціальний роман з нар. життя «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» («Пропаща сила»), що був написаний у співавт. з братом І. Я. *Рудченком* (І. Біликом) протягом 1872—75 і вперше надрукований М. Драгомановим у Женеві (1880). В романі змальовано майже столітню історію укр. села, відображено різні форми протесту і боротьби сел. мас проти соціального гніту, викривається кріпосництво, жорстока миколаївська солдатчина, грабіжницька реформа 1861, антинародна суть земства, царського суду. Ідея боротьби з соціальною неправдою найповніше втілена в образі Чіпки Варениченка, в думках і вчинках якого показано силу і слабкість селян. протесту, не освітленого політичною свідомістю. У романі відбилися осн. якості таланту М.— глибока народність, викривальний характер зображення дійсності, сміливе розкриття соціальних суперечностей і антагонізмів, велика сила типізації. Ідейно й тематично з цим романом пов'язані повісті 80-х рр. «Голодна воля» (незакінчена), «За водою» (разом із І. Рудченком) та ін. Зіставленню кріпосницької і капіталістичної епох, різкій критиці їх присвячено повість «Лихо давнє й сьогочасне» (1897). Ця ж тема порушується в незакінчених повістях «Халамидник», «Міщани», в романі-хроніці «Родина Бородаїв». Вершин реалізму досягнув М. у соціально-психологічному романі «Повія» (перші дві частини з'явилися 1883—84; всі чотири опубл. 1928). Трагічна доля сільської дівчини-наймички розкривається на широкому соціальному тлі. В романі показано типові процеси пореформеної капіталістичної дійсності — розшарування селянства, зростання нового, бурж. класу — куркулів, стихійний протест пограбованого села, фальшиве народолюбство української бурж. інтелігенції. В 1953 роман інсценізовано, 1961 — екранізовано.

В літ. доробку М. є також видатні зразки малої епічної форми: цикл оповідань-образків «Як ведеться, так і живеться» (кін. 70-х — серед. 80-х рр.), зворушливе оповідання «Морозенко» (1885; опубл. вперше 1898) про безрадісне дитинство й трагічну смерть сільс. хлопчика; нарис «Серед степів», де подано світлі пейзажі Полтавщини і тяжкі картини переселення селян на Амур; новела «Лови» — їдка сатира на поліцейського служаку. В період революції 1905—07 закликав служити трудящому народу («До сучасної музи», 1905), розкривав революц. значення поезії Шевченка («Пригода з „Кобзарем“», 1906), створив революц.-романтичну поему в прозі «Сон», в якій з позицій утопічного селян. соціалізму славив майбутнє безкласове суспільство, засноване на принципах рівності і свободи. Твердою впевненістю в неминучість краху деспотичного ладу перейнятий вірш М. «До братів-засланців» (1908). В оповіданні «Дурниця» (1909) об'єктом сатири послужили Держ. дума, наполохані урядовими репресіями панки-ліберали, очманілі шукачі «крамоли». Працював М. і в жанрі драматургії. Йому належать комедії «Перемудрив» (1885), «Згуба» (1896), драми «У чернецях» (1884), «Спокуса» (1901) та ін. Найбільшу популярність здобула драма «Лимерівна» (1883, опубл. 1892), в основу сюжету якої покладено давню нар. баладу. В драмі на матеріалі з життя села пореформеної доби показано непримиренність інтересів багатіїв-самодурів і бідноти. Роль гол. героїні Наталі належала до улюблених ролей М.

Заньковецької. Вона ж розробила і сценічну редакцію «Лимерівни». В 1955 п'єсу екранізовано. М. перекладав укр. мовою твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Островського, У. Шекспіра, Г. Лонгфелло. Йому належить оригінальний переспів «Слова о полку Ігоревім» («Дума про військо Ігореве», 1883, опубл. вперше 1886), де використано характерну для дум стилістичну і ритмічну систему. Високу оцінку творчості М. дали в свій час І. Франко, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Марко Черемшина, Е. Ожешко.

В 1939 в будинку письменника в Полтаві створено *Мирного Панаса музей*; 1951 там же споруджено йому пам'ятник. У травні 1949 в Рад. Союзі було відзначено 100-річчя з дня народження М. Його ім'я присвоєно школам, бібліотекам, іншим культур.-осв. закладам і установам. Іл. між с. 448—449.

Тв.: Твори, т. 1—5. К., 1960; Зібрання творів, т. 1—7. К., 1968—71; Рос. перекл.— Собрание сочинений. т. 1—4. М., 1951.

Літ.: Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910; Кирилюк Є. П. Панас Мирний. К., 1939; Білецький О. І. Панас Мирний. В кн.: Білецький О. Зібрання праць, т. 2. К., 1965; Сиваченко М. Є. Історія створення романа «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». К., 1957; Зубков С. Д. Ранні драматичні спроби Панаса Мирного. К., 1958; Пивоваров М. П. Проза Панаса Мирного 70-х років. К., 1959; Сиваченко М. Є. Корифей української прози. К., 1967; Черкаський В. М. Панас Мирний. Біографія. К., 1973. *М. Є. Сиваченко.*

МИ́РНІ ДО́ГОВО́РИ — міжнар. угоди, укладені в письмовій формі воюючими державами про припинення стану війни і відновлення післявоєнних відносин між ними тощо. Підлягають обов'язковій *ратифікації*. Як правило, М. д. містять політ., військ. та екон. постанови, а також вирішують питання про *військовополонених*, про долю довоєнних міжнар. договорів тощо. У зв'язку з відповідальністю д-ви-агресора за війну й акти агресії (див. *Міжнародноправова відповідальність держави*) М. д. також регулюють питання про відшкодування д-вою-правопорушником матеріальних збитків, заподіяних війною (*репарації*), та повернення неправомірно вилучених у д-ви, орг-цій чи громадян матеріальних цінностей (*реституція*). Від М. д., укладених між усіма д-ми—учасницями війни, відрізняються сепаратні, укладені лише між деякими з воюючих д-в або їхніми союзниками. Укладенню М. д. може передувати встановлення між воюючими сторонами загального перемир'я, за яким припиняються воєнні дії, або підписання прелімінарного (попереднього) М. д., в якому регламентуються не лише воєнні, а й політ. аспекти майбутнього М. д. На відміну від укладених імперіалістич. д-вами М. д., які є знаряддям загарбницької зовн. політики, М. д., укладені країнами соціалістич. співдружності або за їхньою участю, відповідають основним принципам сучасного міжнар. права, спрямовані на встановлення міцного миру, забезпечують сприятливі умови мирного і незалежного розвитку переможених країн (напр., *Паризькі мирні договори 1947*).

К. С. Забігайло.

МИ́РНОГО ПАНА́СА МУЗЕ́Й у Полтаві — літературно-меморіальний музей. Засн. 1939 з нагоди 90-річчя від дня народження письменника. Музей розміщено в будинку, де жив Панас Мирний в 1903—20. В різний час тут бували Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, М. Старицький, М. Лисенко, І. Карпенко-Карий, М. Заньковецька та ін. Експонати музею висвітлюють творчу і громадську діяльність письменника. Серед них — рукописи і перші видання творів Панаса Мирного. Листи, книги, фото з автографами розповідають про його дружбу з передовими діячами укр. і рос. культури. В розділі «Панас Мирний і сучасність» показано значення письменника в історії укр. л-ри, вшанування його пам'яті в наші дні.

Літ.: Садиба-музей Панаса Мирного у Полтаві. Путівник. Х., 1980.

Є. М. Радченко.

МИ́РНОГО СПІВІСНУВА́ННЯ ПРИ́НЦИП — основоположний принцип сучасного *міжнародного права*, що передбачає відмову від війни як засобу розв'язання міжнар. спорів і співробітництво між державами з різним соціальним ладом.

Визначає гол. риси кожного з основних принципів міжнар. права. Розроблений В. І. Леніним. Покладений в основу зовн. політики Рад. д-ви з часу її виникнення. Він закріплений у *Конституції СРСР*. Внаслідок наполегливої боротьби Рад. д-ви за утвердження в міжнар. відносинах М. с. п. він був покладений в основу *Статуту ООН*, який закликає всі д-ви виявляти терпимість і жити в мирі. На М. с. п. ґрунтуються численні *договори міжнародні* і угоди. Див. також *Мирне співіснування*.

А. М. Шостак.

МИРОВА́ УГО́ДА — в цивільному процесі угода сторін про врегулювання (без рішення суду) цивільного спору шляхом взаємних поступок. Передбачена *Основами цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік* (в УРСР — ст. 103, 179, 309, 365 ЦПК УРСР). Може бути укладена на будь-якій стадії *судочинства*. Обов'язковою умовою чинності М. у. є затвердження її судом, який зобов'язаний перевірити, чи відповідає М. у. вимогам закону і чи не порушує вона чиїсь права або інтереси. Про затвердження М. у. суд постановляє ухвалу, якою одночасно закриває провадження у цивільній справі. В ухвалі зазначаються умови М. у. сторін, які затверджує суд. В разі невиконання однією з сторін узятих на себе за М. у. зобов'язань заінтересована особа може звернутися до суду з тим, щоб виконання умов М. у. було здійснено примусово.

В. В. Леоненко.

МИРОВИ́Й ПОСЕРЕ́ДНИК — посада в царській Росії, встановлена в зв'язку з проведенням *селянської реформи 1861* для перевірки, затвердження і запровадження *уставних грамот* і розв'язання питань, що випливали з позем. відносин між поміщиками і селянами. М. п. відали також органами сел. сільс. і волосного громад. управління, мали широку судово-поліцейську владу. Фактично захищали інтереси поміщиків. Призначалися Сенатом на подання губернської адміністрації з місц. дворян. У віданні М. п. була дільниця (в кожному повіті їх було кілька). В більшості губерній Росії, в т. ч. на Пд. України та Лівобережжі, інститут М. п. 1874 було замінено повітовими в сел. справах присутствіями. На Правобережній Україні М. п. існували до 1917.

МИРОВИ́Й СУД — в ряді капіталістичних країн суд, що розглядає дрібні кримінальні і з невеликою сумою позову цивільні справи. На М. с. покладається обов'язок примирити сторони (звідси й назва). Вперше М. с. виник в Англії у 14 ст. (існує й досі). У дореволюц. Росії, в т. ч. на тер. України, запроваджений відповідно до *судової реформи 1864*. Обирався строком на 3 роки повітовими земськими зборами або *міськими думами* з осіб, що мали майновий та освітній цензи, з наступним затвердженням Сенатом. У зх. губерніях, у т. ч. у Волинській, Київській та Подільській, мирових суддів призначав міністр юстиції. У 1889 М. с. ліквідовано (крім М. с. у столицях та окремих містах, зокрема в Одесі та Харкові), 1912 відновлено в ряді губерній. М. с. ліквідовано в РРФСР *Декретом про суд* 1917, на Україні — постановою Народного Секретаріату «Про введення Народного суду» 1918.

МИРО́НЕНКО Валентин Карпович (н. 12.VI 1925, м. Кривий Ріг, тепер Дніпроп. обл.) — новатор виробництва в чорній металургії, машиніст-екскаваторник, Герой Соціалістичної Праці (1966). Член КПРС з 1956. Працює з 1961 на дільниці № 2 Південного гірничозбагачувального комбінату (м. Кривий Ріг). За роки дев'ятої п'ятирічки (1970—75) бригада, очолювана М., встановила 4 світові рекорди по відвантаженню гірничої маси. На XXIV і XXV з'їздах Компартії України був обраний членом ЦК. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, медалями. Державна премія СРСР, 1979.

В. М. Чернов.

МИРО́НЕНКО Василь Федорович [27.XII 1910 (9.I 1911), с. Оріхівка, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.— 10.IV 1964, Харків] — укр. рад. графік, нар. художник УРСР (з 1963). Член КПРС з 1957. В 1936 закінчив Харків. худож. ін-т, де 1936—64 викладав. Твори: серії офортів «Українські пейзажі» (1936—41), «Україна» (1941—43), «Харків», «Київ», «Донбас» (1944—50), «По народній Болгарії» (1956—57), «По Італії» (1960). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Гравюра*, т. 3, с. 448—449.

МИРОНЄ́Г (рр. н. і см. невід.) — перший, як відомо з письмових джерел, будівничий *Київської Русі*, «старшина древоделей», керівник артілі майстрів-будівничих міських укріплень. Працював у Вишгороді під Києвом. У 1020—26 збудував на замовлення князя *Ярослава*

В. К. Мироненко.

В. Ф. Мироненко.

В. Ф. Мироненко. Ранок. Офорт, акватинта. 1947.

В. І. Миронюк.

Мудрого п'ятидільну, з п'ятьма верхами церкву у Вишгороді. Церква мала багате внутр. оздоблення, в її архітектурі, як вважають дослідники, істотну роль відіграли традиції слов'ян. архітектури дохристиянських часів.

МИРО́НИЧ Марія Оверківна [н. 5 (18).VI 1902, с. Іванківці, тепер Срібнянського р-ну Черніг. обл.] — укр. рад. майстриня худож. ткацтва та вишивальниця, засл. майстер нар. творчості УРСР (з 1962). У 1919 закінчила Дігтярівську ткацьку школу. В 1919—26 працювала в Дігтярівській ткацькій майстерні, 1927—60 — нач. цеху худож. вишивки на ф-ці художніх виробів ім. 8 Березня. Автор вишивок, а також малюнків, за якими вишивають рушники, жіночі блузки, чоловічі та жіночі сорочки, скатерті. Вироби М. експонувалися на респ., всесоюзних та міжнар. виставках.

МИРО́НІВКА — місто Київ. обл. УРСР, райцентр, на р. Росаві (бас. Дніпра). Залізнич. вузол. Засн. в 1-й пол. 17 ст. Після 2-го поділу Польщі (1793) М. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Радянську владу встановлено в кін. січня 1918. В роки Великої Вітчизняної війни в період нім.-фашистської окупації М. (6.VIII 1941—31.I 1944) тут діяв підпільний райком партії, в районі — партизан. загін. З 1968 М.— місто. У місті — цукр. та хлібопродуктів комбінати; з-ди: авторем., сухого знежиреного молока, асфальтобетонний, цегельний, міжгосп. буд. орг-ція, комбінат побутового обслуговування, райсільгосптехніка, колгосп ім. О. Г. *Бузницького.* У М.— *Селекції і насінництва пшениці миронівський науково-дослідний інститут* (директор В. М. *Ремесло*) 4 заг.-осв., музична і спорт. школи, 7 лік. закладів, у т. ч. 2 лікарні. Палац та Будинок культури, кінотеатр, 2 клуби, 3 бібліотеки.

МИРО́НІВСЬКА ДРЕС — перша теплова електростанція високого тиску в Донбасі. Розташована в смт Миронівському поблизу м. Дебальцевого Донец. обл. Буд-во почато 1949. Перший енергоблок введено в дію 1953, останній — 1957. На станції встановлено 5 турбогенераторів потужністю по 100 тис. кВт кожний. Річне виробн. електроенергії — 3,8 млрд. кВт · · год. Осн. паливо — донецьке вугілля, а також вугільні відходи. Всі виробничі процеси на станції механізовано і автоматизовано. Лініями електропередачі ДРЕС зв'язана з Об'єднаною енерг. системою Півдня. *В. Д. Устенко.*

МИРО́НІВСЬКИЙ — селище міського типу Донец. обл. УРСР, підпорядковане Дебальцівській міськраді. Розташований на р. Луганці (бас. Сіверського Дінця), за 7 км від залізнич. ст. Роти. 9 тис. ж. (1980). *Миронівська ДРЕС,* залізобетонних конструкцій та буд. матеріалів з-ди, будинок побуту. 3 заг.-осв. школи, профес.-тех. уч-ще, лікарня. Палац культури, 3 б-ки. Виник 1950 у зв'язку з буд-вом ДРЕС.

МИРО́НІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд.-сх. частині Київ. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 0,9 тис. км². Нас. 51,7 тис. чол. (1980). У районі — 46 населених пунктів, підпорядкованих міській і 21 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Миронівка.* М. р. розташований в межах *Придніпровської височини.* Поклади торфу, глини, піску. Джерела радонових вод. Гол. річка — *Росава,* на північній межі району — Дніпро *(Канівське водосховище).* Грунти чорноземні. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, граб, сосна, клен, береза) займають 7,2 тис. га. Найбільші підприємства: миронівські цукр. та хлібопродуктів комбінати, сухого знежиреного молока, авторемонт. з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Миронівка) та 3 будинки побуту.

Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 67,0 тис. га, у т. ч. орні землі — 60,1 тис. га, сіножаті й пасовища — 6,0 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, зернобобові, кукурудза, ячмінь, цукр. буряки, овочеві. Скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. Садівництво. У М. р.— 14 колгоспів, 3 радгоспи, *Селекції і насінництва пшениці миронівський науково-дослідний інститут,* райсільгосптехніка. Залізнич. вузол Миронівка. Майже всі автомоб. шляхи (280 км) з твердим покриттям. У районі — 26 заг.-осв., музична і спорт. школи, радгосп-технікум (с. Маслівка); 34 лік. заклади, у т. ч. 10 лікарень. 17 будинків культури, 21 клуб, кінотеатр, 35 кіноустановок, 42 б-ки, в с. Маслівці — музей історії села.

В села Потік і Росаву 1845 приїздив Т. Г. Шевченко. У с. Владиславці М. р. народився укр. рад. вчений у галузі агробіології Ф. Г. *Кириченко,* в с. Піях — укр. рад. поет О. М. *Новицький,* в с. Македонах — укр. рад. актриса Н. К. *Титаренко,* в с. Малому Букрині — укр. рад. письменник П. В. *Гуріненко.* У М. р. видається газ. «Червона зірка» (з 1930).

В. Т. Паливода.

МИРО́НОВ Пилип Кузьмич [14 (26).X 1872, станиця Усть-Медведицька, тепер м. Серафимович Волгогр. обл.— 2.IV 1921] — рад. військ. діяч, учасник громадянської війни. Член Комуністичної партії з 1920. Н. в козачій сім'ї. Учасник рос.-япон. і 1-ї світової воєн, військ. старшина. Після Лютневої революції 1917 — виборний командир козачого полку. В Червоній Армії з 1918. В 1918—19, командуючи полком, бригадою, д-зією, групою військ 9-ї армії, брав участь у боях проти військ Краснова і Денікіна. У вересні — грудні 1920 — команд. 2-ю *Кінною армією,* яка вела бої проти врангелівців. Нагороджений 2 орденами Червоного Прапора.

МИРОНЮ́К Елеонора Іванівна (н. 17.X 1936, Київ) — укр. рад. бандуристка, нар. арт. УРСР (з 1979). В 1970 закінчила Київ. консерваторію. З 1958 — в складі тріо бандуристок «Дніпрянка» Київської філармонії (разом з Ю. Гамовою та В. Пархоменко). В репертуарі — укр. нар. пісні, твори укр. рад. композиторів та композиторів братніх республік СРСР.

МИРО́ПІЛЬ — селище міського типу Дзержинського р-ну Житомир. обл. УРСР, на р. Случі (бас. Прип'яті). Залізнична станція. 6,1 тис. ж. (1980). Паперова ф-ка, силікатний, асфальтовий та хлібний з-ди, лісництво, ГЕС. З заг.-осв. школи, лікарня, фельдшерсько-акушерський пункт. Будинок культури, клуб, кінотеатр, 4 б-ки. Виник у 1-й пол. 16 ст.

МИРОПОМА́ЗАННЯ — одне з християнських *таїнств,* яке нібито освячує людину. Полягає у змащуванні окремих частин тіла людини особливою запашною речовиною (миро).

МИРТ, мирта (Myrtus) — рід рослин родини миртових. Вічнозелені дерева і кущі. Листки видовженоовальні, супротивні, запашні. Квітки двостатеві, правильні, одиночні, білі або рожеві. Плоди — ягоди, у деяких видів їстівні. Бл. 100 видів, поширених у субтропічній зоні Пд. Європи, Зх. Азії, Пд. Америки і Австралії. В СРСР (в Криму і на Кавказі) культивується як декоративний М. звичайний (M. communis) — кущ або дерево до 5 м заввишки з білими запашними квітками і синьо-чорними ягодами. Листки М. містять ефірну олію (до 0,5%), яку використовують у парфюмерній промисловості.

МИС — ділянка суходолу, що вдається в море, озеро або річку. Складається з корінних порід або з наносів. На півночі СРСР для деяких М. вживається назва «ніс» (напр. Канін Ніс, Святий Ніс).

МИС МАРТЬЯ́Н — заповідник у Крим. обл. УРСР. Розташований поблизу Ялти. Входить до *Нікітського ботанічного саду* як його відділ. Пл. 240 га. Засн. 1973 для збереження й вивчення прибережно-акваторіального комплексу центр. частини *Південного берега Криму* з субтропічним кліматом, коричневими грунтами, реліктовим

Мирт звичайний. Гілка з плодами і квітка.

Мис Мартьян.

ялівцево-суничниковим лісом і фауною середземномор. типу. Береги дуже стрімкі, вис. 50—75 м. Вздовж узбережжя — нагромадження каміння (внаслідок численних зсувів), багато водоростей, сприятливі умови для нересту цінних риб. У заповіднику вивчають наземні й мор. *екосистеми* з метою наук. обгрунтування охорони й раціонального використання природних ресурсів Криму.

Є. Ф. Молчанов.

МИ́СИК Василь Олександрович [н. 11 (24).VII 1907, с. Новопавлівка, тепер Межівського р-ну Дніпроп. обл.] — укр. рад. поет. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Харків. технікум сходознавства (1933). Друкуватися почав 1922. Був членом літ. орг-цій «*Плуг*», *Пролітфронт*, ВУСПП. В поетичних збірках «Трави» (1927), «Блакитний міст» (1929), «Чотири вітри» (1930), «Будівники» (1933) оспівував пафос соціалістичних перетворень на селі. Осн. тема зб. «Турксиб» — розквіт нового життя народів Серед. Азії. В лірициі післявоєнних років (зб-ки «Борозни», 1962; «Верховіття», 1963; «Чорнотроп», 1966; «Біля криниці», 1967; «Берег», 1972), у поемах «Гетьманівна», «Біля брами» та ін. поетизує природу, працю хлібороба, викриває імперіалізм, утверджує людяність і мир. Багато працює в галузі поетичного перекладу (твори Мільтона, Байрона, Шеллі, Уїтмена, Скаррона, Гете, Лонгфелло, Шекспіра, Сааді, Нізамі та ін.). Окремими виданнями вийшли його переклади з Р. Бернса («Пісні та поеми», 1932), Рудакі («Вибране», 1962), Омара Хайяма («Рубаї», 1965), Дж. Кітса («Вибрані поезії», 1968), Гафіза («Лірика», 1971), Фірдоусі («З Шах-Наме», 1975) та ін. Літ. премія ім. М. Рильського, 1977.

Тв.: Вибране. К., 1958; Лан. К., 1970; Планета. К., 1977; Брянський ліс. Х., 1978.

Літ.: Корсунська Б. Василь Мисик. В кн.: Письменники Радянської України, в. 9. К., 1979.

В. Д. Тимченко.

МИ́СЛЕННЯ — вища форма *відображення* дійсності в психіці, у людини — ідеальна *діяльність*, результатом якої є *об'єктивна істина*. Практика життєдіяльності як людини, так і вищих тварин включає попереднє розв'язання реальних задач у сфері психіки з оперуванням даними *пам'яті*, пошуком у разі потреби додаткової інформації, тобто *інтеріоризацію* дії. Як і психічна діяльність вищих тварин, так і людське М. базується на чуттєвому сприйнятті (див. *Сприймання*) і постійно перебудовує його структуру. М. людини притаманна властивість хоч би незначного передбачення невідомого, внаслідок чого в ході розв'язання тих чи ін. завдань виникає момент раптового зрозуміння, здогадки — *інсайт*. Важливою біол. передумовою здатності до подібних *класифікацій* є функціональна асиметрія лівої і правої півкуль *головного мозку*. Проте лише з появою сусп. організації, культури у людини створюються необмежені за своїми можливостями засоби класифікації дійсності, абстрактні еталони ототожнень, закріплювані в мовних одиницях. Людина не лише зводить розв'язання ряду практичних задач до розв'язання задач інтелектуальних, а й замість одних інтелектуальних задач розв'язує інші, загальніші, оперуючи в М. абстракціями вищого порядку, які не мають прямого відповідника в чуттєвому сприйнятті (напр., при розв'язуванні математичних задач). Якісною відмінністю зрілого людського М. є попереднє висунення всіх можливих *гіпотез* і пошук таких *аргументів* на користь єдиної відповіді, які виключали б можливість усіх інших, або оцінка ймовірності кожної з гіпотез (див. *Доведення*). М., залишаючись включеним у практичну діяльність людини, неможливе без оцінки своїх власних результатів, їхньої істинності та достовірності, без здатності подивитися «збоку», безсторонньо і об'єктивно на наслідки власної діяльності. Отже, будучи результатом діяльності гол мозку, маючи передумови в біол. еволюції, М. разом з тим має соціальний характер: здійснюване індивідом, воно є результатом історії суспільства. Нерозривно пов'язане з воліннням, *цілепокладанням*, практичними втіленнями в індивідуальному плані, з усіма формами сусп. *практики* — в плані суспільному, М. набуває певної соціальної автономії як сфера оперування *знаннями* і досягнення об'єктивної істини. Нерозривно пов'язане з чуттєвим сприйняттям на найвищих щаблях абстракції, М. і тільки воно може дати справжній *образ* дійсності там, де безсилі *відчуття* і *уявлення*. Формальний механізм М. не залежить від зрілості сусп. відносин; однак, на кожному щаблі розвитку суспільства складається *ідеал* пояснення світу з притаманною йому категоріальною структурою та ідеал доказовості, що мають джерела в сусп. практиці. На кожному етапі сусп. розвитку М. історично обмежене характером абстракцій, уявленнями про стандарти пояснення і доказу та ін. теор. засобами. Однак, сусп. практика, формуючи конкретні обмежені засоби М., долає разом з тим і саму їхню обмеженість, прокладаючи шлях до абсолютної істини через нескінченний ряд відносних (див. *Абсолютна і відносна істини*). «Мислення, йдучи від конкретного до абстрактного, не відходить... в і д істини, а підходить до неї» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 29, с. 142).

В ході *науково-технічної революції* кібернетич. машинам передаються все ширші функції в розв'язуванні інтелект. задач; не існує видів інтелектуальної діяльності, принципово недосяжних для машинного *моделювання*, але це не означає, що машина «мислить»: машина імітує різні сторони М. як психічної діяльності в цілому (див. *Штучний інтелект*).

М. є предметом багатьох наук. дисциплін — логіки, психології, фізіології вищої нервової діяльності та ін. Філософія вивчає М. (*свідомість*) у його відношенні до буття як до об'єктивної дійсності, так і до суспільно-практичного буття *людини*. Марксистсько-ленінська філософія вперше в історії філософії розкрила соціальну природу М., довела його об'єктивну істинність.

Літ.: Енгельс Ф. Діалектика природи. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20; Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм. Повне зібрання творів, т. 18; Выготский Л. С. Мышление и речь. Избранное. Психологические исследования. М., 1956; Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. М., 1958; Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. М., 1972; Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. М., 1973; Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. М., 1973; Доброхотова Т. А., Брагина Н. Н. Функциональная ассиметрия и психопатология очаговых поражений мозга. М., 1977; Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Пер. с франц. М., 1969.

М. В. Попович.

МИСЛИ́ВСТВО — галузь виробничої діяльності людини; добування диких звірів, птахів, рідше ін. хребетних (напр., крокодилів). Відоме з часів раннього *палеоліту*, в тому числі і на тер. України. Писемні пам'ятки, в яких вперше згадується про М. на півдні СРСР, датуються 7 ст. до н. е. В давнину М. мало переважно споживчу мету. Пізніше набуло характеру промислу. Зокрема, за часів Київської Русі продукти полювання в значній кількості вивозились за кордон. Хижацька експлуатація природних багатств в епоху феодалізму і капіталізму призвела до збіднення пром. фауни багатьох країн, у т. ч. дореволюційної Росії, і поступового занепаду промислу. В СРСР планомірне здійснення заходів по реконструкції природних ресурсів розпочато після Великої Жовтн. соціалістич. революції. В 1920 декретом про М., підписаним В. І. Леніним, і дальшими актами встановлено науково обгрунтовані принципи використання мисливських ресурсів, визначено строки і способи полювання, організовано мережу держ. *заповідників* і *заказників*. В СРСР М. має важливе економічне значення — щороку добувається шкурок хутрових звірів на суму понад 20 млн. крб., до 30 млн. штук пернатої дичини, понад 50 тис. т м'яса та багато ін. продуктів (пір'я, пух, волос, роги, *панти*, шкіра тощо). За експортом шкурок соболя, білки, колонка і деяких ін. видів звірів СРСР займає перше місце в світі. На Україні водиться до 30 видів мисливсько-пром. звірів і бл. 90 видів птахів. Об'єктом масового спортивного полювання в УРСР є заєць-русак, щорічне добування якого становить бл. 500 тис. штук. Добувається також до 50 тис. шкурок лисиці, 20—30 тис. шт. ондатри, 2 тис. шт. тхора.

З пернатої дичини на Україні полюють на качок, бекаса, дупеля, деркача, лиску та ін. Правильно організоване М. сприяє раціональному використанню і відтворенню запасів корисних тварин, розселенню і акліматизації їх, винищенню шкідливих гризунів та хижаків. З розвитком суспільства та спеціалізації людської діяльності М. зазнало істотних перетворень. Умовно М. поділяють на промислове, спортивно-любительське і наукове. Промислове М. здійсню-

В. О. Мисик.

МИСЛИВСЬКІ СОБАКИ

ється коопзвіропромгоспами та держпромгоспами, які мають штатних мисливців і забезпечують добування хутра, м'яса та ін. продукції полювання. На Україні пром. М. немає. Спортивно-любительське М. здійснюється товариствами мисливців. Крім активного відпочинку, воно також сприяє виконанню планів по заготівлі хутра, м'яса та ін. продукції. На звірів і птахів полюють з мисливськими рушницями, самоловами, з ловчими птахами, *мисливськими собаками*. Наукове М. і дослідну роботу проводять Всесоюзний н.-д. ін-т мисливського г-ва і звірівництва з відділеннями, розміщеними в різних зонах Рад. Союзу, зоологічні ін-ти академій наук та їхні філіали, а також кафедри зоології вищих навч. закладів, заповідники, зоопарки. Пром. М. розвинуте, крім СРСР, в США, Канаді, Норвегії та ін. У пн. частині Азії та Пн. Америці відомі р-ни, де М. є для населення осн. засобом існування. Спортивне М. поширене майже в усіх країнах світу. Про добування морських ссавців див. *Звіробійний промисел*.

Літ.: Сокур І. Т. Ссавці фауни України і їх господарське значення. К., 1960; Довідник мисливця та рибалки. К., 1972; Гаврин В. Ф. Охотоведение. М., 1975; Природа України та її охорона. К., 1975; Охота. К., 1976.

С. В. Болденков.

МИСЛИ́ВСЬКІ СОБА́КИ — група спеціалізованих для *мисливства* порід *собак свійських*. Відомо бл. 100 порід М. с., в СРСР розводять 25. За використанням, мисливськими властивостями і особливостями *екстер'єру* М. с. поділяють на 6 груп: лайки, хорти, гончаки, норні, лягаві та спанієлі. Участь М. с. при полюванні підвищує продуктивність праці мисливців. В СРСР з допомогою М. с. добувають понад 60% цінного хутра (білки, куниці, соболя), а деякі види мисливства без собаки неможливі. Улайок (російсько-європейська, карело-фінська, західно- і східносибірські) добре розвинені нюх, зір, слух і орієнтувальна реакція. Розшукавши звіра, вони гавканням привертають увагу мисливця. Використовують при добуванні *хутрових звірів*, великих хижаків, копитних звірів і дичини. Хорти (російський псовий, російський степовий, тази, хорт англійський та ін.) швидко бігають, здоганяють звіра і душать його. Використовують при полюванні на антилоп, вовка, лисицю, зайця та ін. Гончаки (російські, російські рябі, естонські, карпатські та ін.) — собаки лісостепової смуги. Вони розшукують слід звіра, переслідують його гавканням доти, поки мисливець не вийде назустріч гону. Об'єкт полювання — вовк, лисиця, заєць. Норних собак (такса, фокстер'єр) беруть на лисицю, борсука, єнотовидного собаку тощо. Вони душать звіра в норах або виганяють під постріл мисливця. Лягаві (пойнтери, англійський, або крапчастий сетер, ірландський, або червоний сетер, шотландський сетер, німецькі коротко- і жорсткошерсті та ін.) розшукують за запахом пернату дичину і завмирають перед птахом у характерній позі («стойка»), вказуючи мисливцеві, де він притаївся, піднімають дичину «на крило» під постріл та приносять вбиту дичину. Спанієлі — група переважно дрібних, довгошерстих собак, яких використовують при полюванні на пернату дичину. Вони розшукують, полохають, а також приносять поранених і вбитих птахів.

Літ.: Букатевич Ю. В., Жарич К. І. Мисливські собаки. К., 1977.

Ю. В. Букатевич.

Мисливські собаки:
1 — спаніель;
2 — російсько-європейська (російська) лайка;
3 — західносибірська лайка;
4 — пойнтер;
5 — жорсткошерстий фокстер'єр;
6 — російський степовий хорт;
7 — російський псовий хорт;
8 — ірландський (червоний) сетер;
9 — такса;
10 — німецька жорсткошерста лягава;
11 — російський рябий гончак;
12 — російський гончак.

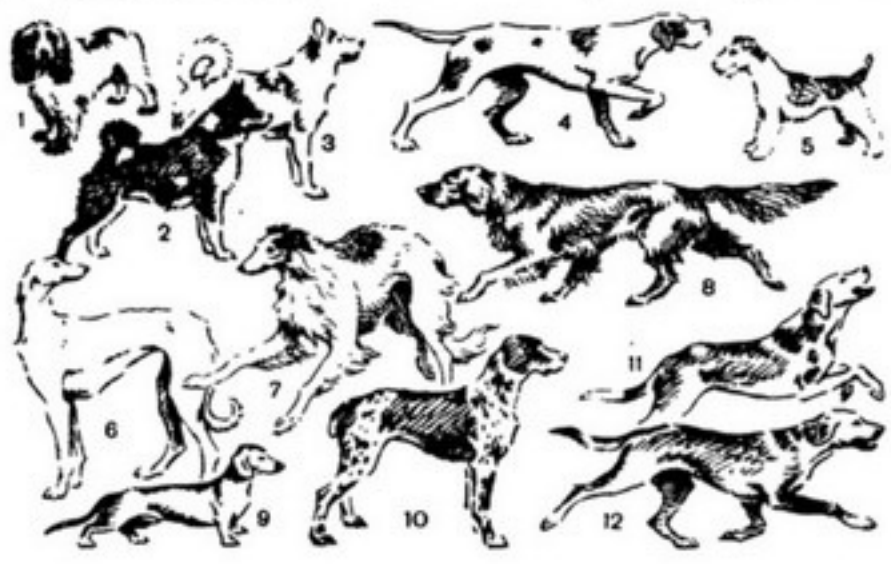

«МЫСЛЬ» — більшовицький легальний щомісячний філософський та суспільно-екон. журнал, створений за ініціативою В. І. Леніна. Видавався в Москві з грудня 1910 по квітень 1911. Вийшло 5 номерів. Фактичним редактором «М.» був В. І. Ленін, який керував журналом з-за кордону. В «М.» було опубліковано 6 його статей. Активну участь у роботі журналу брали В. В. Воровський, М. С. Ольмінський, І. І. Скворцов-Степанов та ін. У «М.» співробітничали також Г. В. Плеханов, меншовики-партійці. Останній, 5-й номер «М.» було конфісковано, журнал закрито. Продовженням «М.» став журн. «*Просвещение*».

МЙСЛЬБЕК (Myslbek) Йосеф Вацлав (20.VI 1848, Прага — 2.VI 1922, там же) — чес. скульптор. Навчався в майстерні В. Леви та празькій АМ. Серед робіт М. проект пам'ятника Я. Жижці для м. Табора, 70-і рр. 19 ст.; скульптурна група на мосту Палацького в Празі, 1881—97; пам'ятник св. Вацлаву в Празі, відкритий 1913; портрети Ф. Палацького, Б. Сметани, Я. Коллара, В. Ланни та ін.

МЙСНИК — спеціально обладнане місце в укр. сільській хаті для зберігання посуду і речей хатнього вжитку. М. являє собою кілька полиць, у більшості випадків оздоблених *різьбленням художнім, інкрустацією, розписом декоративним*. Своєрідне оздоблення мають М. в хатах гуцулів на Закарпатті.

МИСТЕ́ЦТВО — естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості — особливого виду людської *діяльності*, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних *ідеалів*; одна з форм суспільної свідомості. Закономірності М. вивчають *естетика* і *мистецтвознавство*. Термін «мистецтво» застосовується і до певних галузей худож. діяльності (образотворче М.; сценічне М.) або до якоїсь галузі практич. діяльності з властивою їй системою найвищої якості прийомів і методів (М. виховання; воєнне М. та ін.). М. зародилося в первісному суспільстві доби пізнього *палеоліту* (малюнки в печерах, різьблення на кістках та камені, ритуальні танці тощо), проте тільки в класовому суспільстві М. відособлюється в окрему форму духовного життя суспільства (див. *Духовне виробництво*). Джерелом становлення худож. творчості є *праця* — *виробництво* і *спілкування*, вся сусп. *практика*, в процесі якої людина доцільно формує навколишній світ і водночас розвиває в собі здатність творчості «за законами краси» (Маркс К. і Енгельс Ф. З ранніх творів. К., 1973, с. 527). Зв'язок з усією цілісною життєдіяльністю людини становить визначальну рису М., відрізняючи його як від теоретично-пізнавальної, так і від практично-виробничої діяльності. На базі М. розвивається худож. свідомість суспільства, яка включає в себе не тільки власне мистецьку *творчість* і її витвори, а й усю сукупність естетично-худож. потреб, смаків, поглядів, норм, ідеалів тощо, які забезпечують активну ціннісну орієнтацію людей у реальних життєвих обставинах. М. виховує в людях не лише потребу худож. насолоди, а й здатність творчого ставлення до всіх природних і сусп. явищ. Завдяки особливостям свого впливу на людину (чуттєва безпосередність, емоційна насиченість, ідейна спрямованість, спонукальна сила) М. стало фактором виховання і однією з найважливіших складових частин духовної культури суспільства. М. задовольняє незліченні людські запити і виконує численні сусп. функції — комунікативну (спілкування), пізнавальну, виховну, естетичну та ін. Діапазон худож. діяльності широкий і не має різкого окреслення; одними своїми проявами вона межує з матеріальним виробництвом, ремеслом і технікою (ужиткове М., *дизайн*), іншими — сягає у високі сфери духовних інтересів і філософсько-світоглядних проблем (сутність людини і смисл її буття, кінцеві ідеали краси, моральності та ін.). Предметом *відображення* в М. стають усі важливі для людини явища життя. Засобом відображення є худож. *образ*, особливість якого полягає в неповторній здатності відтворювати загальне й істотне через конкретне (див. також *Типове*). Разом з тим худож. образ виражає ідейну оцінку відображуваного, моральне, естетичне чи інше схвалення його або заперечення. Тому вирішальну роль у худож. творчості відіграє *світогляд* митця, розуміння ним дійсності,

Мисник роботи І. М. Лазаря. Дерево, різьблення. Ужгород. 1979.

його ідеали. Гармонійне поєднання високого ідейного змісту з досконалою худож. формою є необхідною ознакою справді великого, реалістичного М. (див. *Зміст і форма*). Його сила — в найглибших зв'язках з життям, в *ідейності* і народності. «Мистецтво належить народові,— вказував В. І. Ленін.— Воно повинно входити своїм найглибшим корінням у саму товщу широких трудящих мас. Воно повинно бути зрозуміле цим масам, і вони повинні любити його. Воно повинно об'єднувати почуття, думку і волю цих мас, піднімати їх» (Ленін В. І. Про літературу. К., 1970, с. 530). Реалістичне М. (див. *Реалізм* у літературі й мистецтві) виникло і грунтується на *народній творчості*. Проте *народність мистецтва* не вичерпується засвоєнням і розвитком його нац. форм. Народність М.— це насамперед служіння інтересам народу, утвердження його дум і сподівань, служіння вищим інтересам сусп. прогресу, потребам істор. розвитку людства. Тому справді народними є ті твори М., в основі яких лежать естетичні ідеали, що виражають найпрогресивніші тенденції епохи. В них нац. форма органічно поєднана з глибоко інтернац. змістом. У класовому суспільстві М. завжди має клас. характер, відображає худож. смаки, погляди й ідеали різних соціальних сил — реакційних чи прогресивних. Високі гуманістичні ідеали демократичного і особливо пролет. М. ознаменували величезний крок уперед у худож. розвитку людства, поставили М. на службу боротьбі трудящих за своє соціальне й нац. визволення, за духовне перетворення людини. Найвищою формою класовості М. є його *партійність* — до кінця усвідомлене розуміння художником своєї класової належності й сусп. призначення своєї творчості. Т. з. «позапартійне» М., «*мистецтво для мистецтва*» в умовах боротьби класів і соціальних систем є, як підкреслював В. І. Ленін, бурж. вигадкою, що має на меті приховати дійсну залежність цього М. від ідеології пануючих класів. Він вказував, що в умовах *класової боротьби* лише пролет. партійність М. і літератури буде здатна гарантувати справжню свободу творчості, її незалежність від «грошового мішка» (див. Повне зібр. творів, т. 12, с. 97). Істор. розвиток М. як форми свідомості й елемента духовної культури суспільства підпорядкований загальним закономірностям, що визначають залежність сусп. свідомості від сусп. буття (див. *Суспільне буття і суспільна свідомість*). Проте цю залежність не можна розглядати спрощено, як безпосередню й пряму визначеність худож. рівня М. рівнем матеріального (екон., наук.-тех. та ін.) розвитку суспільства. М. властива відносна самостійність, яка полягає в тому, що воно не механічно йде за економікою, а взаємодіє з політ., моральною і ін. формами *ідеології*. Крім того, справді цінні, високохудожні твори М. не вмирають разом з ліквідацією тих соціальних умов, за яких їх було створено. Історія світового М. свідчить, що художній прогрес людства пов'язаний передусім із творчістю трудящих мас і діями сусп. класів та сил, які в ту чи іншу епоху були носіями соціального прогресу і виражали його ідеали. М. в цілому являє собою складну систему видів і жанрів, що історично еволюціонують і за змістом та формальними ознаками утворюють певні напрями, стилі, школи та манери худож. творчості, зумовлені особливістю образного відтворення дійсності в специфічному матеріалі: камені, фарбах, звуках, слові тощо. Напрями, стилі, манери зароджуються під впливом історично визначальних соціально-культур. потреб і традицій, естетично-худож. поглядів, концепцій та ідеалів. Худож. обробка речей і знарядь праці, побудова житла поклали початок виникненню *архітектури* і *декоративно-ужиткового мистецтва*. З зображення пластичних форм предметів і явищ у кольорі, з різних матеріалів ще в стародавні часи виникли *живопис, скульптура, графіка*. Трудовий ритм колективної праці з характерними рухами, звуками, голосовим супроводом знайшов свою худож. реалізацію в *танцях, музиці, співі*, а також у театралізованій дії і масках (див. *Театр*). Одним із найстаріших є й М. слова — спочатку в усній формі переказів, *міфології, фольклору* та *епосу;* з появою писемності воно започаткувало худож. л-ру — один із найбагатших за духовним змістом і жанровим розмаїттям вид М. З винайденням нових тех. засобів відображення дійсності у різний час починали свою історію М. *фотографії*, кіно (див. *Кіномистецтво*), *телебачення*.

Традиційно види М. поділяються на просторові, часові й просторово-часові (за способом втілення худож. образу); на зорові, слухові й зоро-слухові (за формою чуттєвого сприймання). Розрізняють і синтетичні види М., що поєднують властивості кількох видів М. (театр, кіно).

М. країн стародавнього світу (див. розділи Мистецтво в ст. *Греція* Стародавня, *Єгипет* Стародавній, *Рим* Стародавній, *Вавілоно-ассірійська культура, Арабська культура* та ін.), а також М. *Київської Русі*, гуманістичний живопис і л-ра *Відродження, класицизм* 17—18 ст. і *романтизм* кін. 18 — поч. 19 ст., *критичний реалізм* 19 ст. та прогресивні напрями сучас. демократичного М. капіталістичних країн збагатили людство невмирущими худож. цінностями, в яких зосереджений колосальний обсяг знань і життєвий досвід цілих епох, поколінь і сусп. культур. Складовою частиною світової *культури* є М. народів СРСР. Велика Жовтн. соціалістич. революція відкрила нову епоху в його історії, докорінно змінила зміст і роль М. у сусп. житті, поставила його на службу загальнонар. інтересам. Революц. боротьба пролетаріату породила якісно новий метод худож. творчості — *соціалістичний реалізм*, що став одночасно спадкоємцем і продовжувачем реалістичного напряму в світовій худож. культурі. Грунтуючись на принципах народності й партійності, він поєднує сміливе *новаторство* в худож. зображенні життя з використанням і розвитком усіх прогресивних традицій світового М., веде непримиренну боротьбу з антигуманним, занепадницьким сучас. бурж. М. та його напрямами — *натуралізмом, декадентством*, усіма різновидами *формалізму* і низькопробного комерційного М., створеного в рамках т. з. «*масової культури*» капіталістич. суспільства. В СРСР склалося соціалістичне за змістом, різноманітне за своїми нац. формами й інтернаціоналістське за характером рад. М. (див. розділи Мистецтво в ст. *Союз Радянських Соціалістичних Республік, Українська Радянська Соціалістична Республіка*, в ст. про ін. союзні та автономні рад. соціалістичні республіки). В умовах *розвинутого соціалістичного суспільства* найважливішим завданням культурної політики є проблема синтезу мистецтв, тобто гармонійного поєднання різних видів і жанрів М., впровадження естетичних начал у всіх сферах діяльності. В документах XXV і XXVI з'їздів КПРС, постановах ЦК партії про літ.-худож. критику (1972), про заходи по дальшому розвитку кінематографії (1972), про нар. худож. промисли (1974), про роботу з творчою молоддю (1976), про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи (1979), в Законі Верховної Ради СРСР про охорону і використання пам'яток історії та культури (1976) підкреслено важливе значення М. і його вагомий внесок у духовний розвиток рад. людини, в її моральне вдосконалення й естетичне виховання. XXVI з'їзд КПРС відзначив заслуги рад. М. в тому, що духовне життя рад. суспільства стає дедалі різноманітнішим і багатшим. На Україні проблеми М. розробляються в ін-тах АН УРСР: *Мистецтвознавства, фольклору та етнографії інституті, Філософії інституті, Літератури інституті*, на відповідних кафедрах вузів, насамперед художніх. У республіці видається ряд спец. журналів: «*Музика*», «*Народна творчість та етнографія*», «*Образотворче мистецтво*», «*Соціалістична культура*», «*Строительство и архитектура*», «*Новини кіноекрану*», «*Український театр*», працюють творчі орг-ції й спілки (художників, архітекторів, композиторів та ін.). Див. також розділи Мистецтво в статтях про зарубіжні країни.

Літ.: Маркс К., Енгельс Ф. Про мистецтво. К., 1978; Ленін В. І. Про літературу. К., 1970; Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. М., 1977; Плеханов Г. В. Эстетика и социология искусства, ч. 1—2. М., 1978; Історія українського мистецтва, т. 1—6. К., 1966—68; Сучасна науково-технічна революція та мистецтво. К., 1975; Егоров А. Г. Проблемы эстетики. М., 1977.

В. І. Шинкарук, В. П. Іванов.

Й. В. Мисльбек. Портрет Б. Сметани. Бронза. 1893—94.

«МИСТЕ́ЦТВО» — літературно-мистецький тижневик укр. секції Всеукрліткому. Виходив 1919—20 у Києві. Об'єднував передові мистецькі і літ. сили після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції на Україні. В журн. дру-

кували твори В. Еллан (Блакитний), Д. Загул, Г. Коцюба, І. Кулик, П. Тичина, М. Терещенко, В. Чумак та ін. На сторінках «М.» порушувалися питання про шляхи розвитку і становлення пролет. л-ри і театру на Україні, про нові мистецькі стилі. Журнал вміщував твори художників Г. Нарбута, О. Мурашка, А. Петрицького. Всього вийшло 8 номерів.

«МИСТЕ́ЦТВО» — республіканське видавництво системи Держкомвидаву УРСР. Засн. 1934 під такою назвою. З 1956—63 мало назву — Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. л-ри УРСР, з 1963 відновлено попередню назву. Випускає л-ру з естетики, образотворчого мистецтва, театру, кіно, для художньої самодіяльності, туристів; фотовидання, листівки.

«МИСТЕ́ЦТВО» — двомісячний ілюстрований журнал, орган М-ва культури УРСР, Спілки композиторів і Спілки художників УРСР. Видавався в Києві 1954 — 70. Висвітлював питання марксистсько-ленінської естетики, вміщував рецензії на твори і виставки образотворчого мист., музичні твори, театр. вистави, кінофільми. Друкував статті про видатних митців, кращі творчі колективи, публікував мемуари. З 1970 замість «М.» виходять журнали «*Образотворче мистецтво*», «*Музика*», «*Український театр*».

«МИСТЕ́ЦТВО ДЛЯ МИСТЕ́ЦТВА», «чисте мистецтво» — назва ряду естетичних концепцій, що утверджують самоцільність художньої творчості, незалежність мистецтва від політики й суспільного життя. Філос. основою теорії «М. для м.» було вчення І. *Канта* про незаінтересовану естетичну насолоду, про чисту форму мист., а також Ф. В. Й. *Шеллінга* — про «абсолютно вільну творчість». Ідеї «М. для м.» найповніше виявилися в поезії і творчих маніфестах франц. поетів Т. *Готьє*, П. *Верлена* та ін. Їхня творчість, відбиваючи розчарування в ідеалах буржуазії, була пройнята невірою в будь-які сусп. ідеали. Представники «М. для м.» пропагували аполітичність. Прихильниками «М. для м.» були й тепер залишаються представники різних формалістичних течій і напрямів (див. *Декадентство, Формалізм, Модернізм* та ін.). В прихованій, а нерідко й у відвертій формі теорія «М. для м.» змикається з реакцією в її боротьбі проти прогресу і пролетарської революції. З гострою критикою теорії «М. для м.» в 19 ст. виступили рос. революційні демократи. На Україні представники «М. для м.» групувалися навколо вид-ва «Молода муза» й журн. «Українська хата» (1909—14). Тенденціями «М. для м.» був пройнятий ряд віршів В. *Пачовського*, М. *Вороного* та ін. Реакційну суть «М. для м.» викрив В. І. Ленін у праці «Партійна організація і партійна література» (1905); ідеї «М. для м.» піддали критиці Г. Плеханов, В. Воровський, М. Горький та ін. Проти теорії і практики «М. для м.» активно виступали І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, П. Грабовський. Глибоку критику «М. для м.» дано в працях рад. вчених.

«МИСТЕ́ЦТВО КІНО́» — республіканський міжвідомчий науковий збірник, який видає *Київський інститут театрального мистецтва* імені І. К. Карпенка-Карого. Виходити почав з 1979 в Києві (як щорічник). Висвітлює питання теорії кіно, роль кіно в системі сучас. культури, проблеми творчої майстерності в галузі кіномистецтва.

«МИСТЕ́ЦТВО, ФОЛЬКЛО́Р, ЕТНОГРА́ФІЯ» — наукові записки *Мистецтвознавства, фольклору та етнографії інституту* АН УРСР. Виходили в Києві, всього вийшло 4 томи: 1—2-й мали назву «Мистецтво, фольклор, етнографія» (1947), 3-й — «Народна творчість та етнографія» (1954), 4-й — «Українська етнографія» (1958).

С. М. Музиченко.

МИСТЕЦТВОЗНА́ВСТВА, ФОЛЬКЛО́РУ ТА ЕТНОГРА́ФІЇ ІНСТИТУ́Т імені М. Т. Рильського АН УРСР. Засн. 1936 під назвою Ін-т укр. фольклору АН УРСР на базі Етнографічної комісії і Кабінету антропології та етнології. Перебуваючи в роки Великої Вітчизн. війни в Уфі й Москві, ін-т певний час існував як відділ Ін-ту сусп. наук АН УРСР, з 1942 — як Ін-т нар. творчості та мистецтва. В 1944, після повернення до Києва, його перетворено на Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (з 1964 — ім. М. Т. Рильського). Ін-т (1981) має відділи: музикознавства, театрознавства, кінознавства, образотворчого мист., теорії мист., теор. проблем худож. розвитку мас, фольклористики, слов'ян. фольклористики, етнографії, радянських свят і обрядів. Ін-т проводить дослідження в галузі матеріальної і духовної культури укр. народу, її зв'язків з культурами братніх народів СРСР і народів світу. З 1957 видає журн. «*Народна творчість та етнографія*» (під ін. назвами: «*Етнографічний вісник*», «*Український фольклор*», «*Народна творчість*» — виходив з 1925).

МИСТЕЦТВОЗНА́ВСТВО — суспільні науки, що вивчають об'єктивні закономірності розвитку *мистецтва*. М. поєднує в собі історію і теорію мист., а також художню критику. Теорія мистецтва, тісно пов'язана з *естетикою*, вивчає закономірності розвитку мист., його відношення до дійсності та суспільне значення, зв'язки між *змістом і формою* в мистецтві. Історія мист., даючи опис, аналіз і тлумачення худож. творів, шляхом синтезу розкриває поступальний розвиток мист., боротьбу реалістичних напрямів проти консервативних і антиреалістичних. Худож. критика здійснює теор. та істор. аналіз сучас. худож. творів, пропагує їх, даючи їм суспільну і худож. оцінку. М. спирається на допоміжні дисципліни (*музеєзнавство* і *архівознавство, реставрацію* пам'яток тощо). У вузькому розумінні термін «мистецтвознавство» найчастіше вживається по відношенню до науки про пластичні або просторові види мист.— *живопису, скульптури, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури*. Інші види мист. вивчаються *літературознавством, музикознавством, театрознавством* і *кінознавством*. В античну епоху в естетичних системах (Арістотель, Платон) і в істор. науці (Геродот, Пліній Старший) були сформульовані важливі положення теорії та історії мист., у них відбилася боротьба матеріалістичного та ідеалістичного розуміння мист. В серед. віки теорія мист. була частиною теології. Велике значення у формуванні М. як науки мали спец. трактати художників і архітекторів епохи *Відродження* (Л. Б. Альберті, Леонардо да Вінчі, Дж. Вазарі, А. Палладіо, А. Дюрера та ін.). Як самостійна наука М. склалося в 18 ст. (Й. Й. Вінкельман, Д. Дідро, Г. Лессінг та ін.). Протягом 19 ст. нагромаджувалися і систематизувалися факти з історії мист. в працях вчених і художників (А. Гільдебранд, К. Верман, В. Боде — в Німеччині, Я. Буркхардт — у Швейцарії, Віолле-ле-Дюк, Г. Масперо, Е. Делакруа, Шанфлері, Стендаль — у Франції, М. Дворжак — у Австрії та ін.). В Росії під впливом В. Бєлінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова в М. розроблялися проблеми *народності* й *реалізму* мист. (В. Стасов, І. Крамської та ін.). Наукову базу М. дав марксизм-ленінізм, який встановив взаємозв'язок між усіма формами ідеологічної діяльності, зокрема мистецтва, їхню залежність від закономірностей матеріального розвитку суспільства (Г. Плеханов, В. Воровський, А. Луначарський та ін.). Радянське М., базуючись на марксистсько-ленінській теорії, розглядаючи мист. як наслідок істор. творчості нар. мас, створило й продовжує розробляти матеріалістичну теорію мист., активно виступає проти бурж. М. та його спроб вихолостити суспільне значення мист., викриває реакційну суть *декадентства* (див. також *Модернізм*), сприяє естетичному вихованню народу. Найбільшим досягненням рад. М. є розробка принципів творчого методу *соціалістичного реалізму*. Рад. М. аналізує й узагальнює процеси розвитку, взаємозбагачення й зближення худож. культур соціалістичних націй, стверджує революц.-гуманістичні ідеали мист. соціалістичного реалізму, широко пропагує досягнення багатонац. рад. мистецтва. Значний внесок у М. зробили М. Алпатов, Ш. Аміранашвілі, В. Лазарєв, І. Грабар, А. Лебедєв, Д. Сараб'янов, О. Сидоров та ін. На основі марксистсько-ленінської теорії розвивається мистецтвознавство і в ін. країнах соціалістичної співдружності (зокрема в Болгарії — Н. Мавродинов, А. Обретенов; у НДР — Л. Юсті, Й. Ян; у Польщі — Я. Бялостоцький, Я. Захватович; у Чехословаччині — А. Матейчек, Я. Пешіна).

Сучасне М. в капіталістичних країнах значною мірою виходить з ідеалістичних теорій. В той же час, під впливом марксизму дедалі зростає роль прогресивних тенденцій (С. Фінкельстайн, Л. Вентурі, О. Бенеш. Е. Пафонський, Х. Р. Хічкок, архітектори Ф. Л. Райт, В. Гропіус, Ле Корбюзьє та ін.). На Україні до питань М. вперше

звернулися Ф. *Прокопович* та Г. *Сковорода*, які виступили проти схоластики шкільної поезії і драми. Значним поштовхом у розвитку М. на основі реалізму були висловлювання про мистецтво, а також художня діяльність Т. Шевченка. В 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. укр. М. набуло розвитку в працях І. Франка, в статтях М. *Мурашка*, В. *Горленка* та ін. Дальший розвиток археології і музейної справи на Україні сприяв зміцненню наук.-істор. основи М. З'явилися праці О. *Новицького*, Г. *Павлуцького*, К. Широцького, І. *Труша*, І. *Свєнціцького*. В розвідках і статтях 20—30-х рр. висвітлювалися питання розвитку давньої укр. архітектури і образотворчого мист., гостро дискутувалися проблеми худож. спадщини, новаторства, сутності реалізму (Ф. *Шміт*, С. *Таранушенко*, Ф. *Ернст*, П. *Попов* та ін.). За Рад. влади М. на Україні одержало широку музейну базу, з'явилися спец. наук. установи і навч. орг-ції, укр. періодика і вид-ва, що займаються питаннями мист. (див. *Мистецтвознавчі журнали* в УРСР). Укр. рад. М. розвивалося в боротьбі проти бурж. націоналістичних та вульгаризаторських тенденцій, міцнішало з утвердженням принципів соціалістичного реалізму. У післявоєнний час мистецтвознавці Рад. України створили капітальні праці з історії та теорії мист. (Ю. *Асєєв*, П. *Білецький*, Я. Запаско, Г. *Логвин* та ін.), багатотомну «Історію українського мистецтва» (т. 1—6, 1966—68; Держ. премія УРСР, 1971); монографічні розвідки про окремих митців тощо. Питаннями М. на Україні займаються *Мистецтвознавства, фольклору та етнографії інститут* імені М. Т. Рильського АН УРСР, кафедра теорії і історії мистецтва Київ. худож. ін-ту, яка готує кадри мистецтвознавців; Респ. комісія з мистецтвознавства і худож. критики при Спілці художників України, найбільші худож. музеї республіки.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Про мистецтво, т. 1—2. К., 1978; В. И. Ленин. О литературе и искусстве. М., 1976; XXV з'їзд КПРС і методологічні проблеми мистецтвознавства. К., 1979; История европейского искусствознания. От античности до конца XVIII века. М., 1963; Современное искусствознание за рубежом. М., 1964; История европейского искусствознания. Первая половина XIX века. М., 1965; История европейского искусствознания. Вторая половина XIX века. М., 1966; История европейского искусствознания. Вторая половина XIX века — начало XX века, кн. 1—2. М., 1969; Українське мистецтвознавство, в. 1—6. К., 1967—74; Теоретичні проблеми радянського мистецтвознавства. К., 1977; Кауфман Р. С. Русская и советская художественная критика (с середины XIX века до 1941 года). М., 1978.

В. А. Афанасьєв.

МИСТЕЦТВОЗНА́ВЧІ ЖУРНА́ЛИ в УРСР. Рад. М. ж. почали виходити з перших років після Великого Жовтня. На їхніх сторінках висвітлюються питання марксистсько-ленінської естетики, історії, теорії і організаційної практики образотворчого мист., театру, музики, кіно; публікуються творчі портрети діячів культури, бібліографічні огляди тощо. В спец. і загальних журналах висвітлюються події поточного худож. життя, проблеми розвитку рад. мист. й л-ри; ведеться боротьба проти чужих для передового мист. тенденцій та естетичних теорій. В 20—30-і рр. М. ж. відіграли важливу роль у становленні нового укр. рад. *мистецтва* і *мистецтвознавства*. Серед журналів загальн. характеру — «Творчество» (Харків, 1919), «Пути творчества» (Харків, 1919—20), «Искусство» (Київ, 1922), «Зритель» (Одеса, 1922), «Просвещение и искусство» (1922), «*Шляхи мистецтва*» (1921—23), обидва — в Харкові, «Искусство трудящихся» (Дніпропетровськ, 1925—26), «Театр, литература, музыка, балет, графика, живопись, кино» (Харків, 1922—25), «Силуэты» (Одеса, 1922—25), «Календарь искусств» (Харків, 1923), «Театр, музыка, кино» (Київ, 1925—27), «Наука и искусство» (Одеса, 1927), «Зритель» (Миколаїв, 1927), «*Нове мистецтво*» (Харків, 1925—28), «*Радянське мистецтво*» (Київ, 1928—32), «Мистецтво масам» (Запоріжжя, 1929), ЖУМ (Журнал мистецтв; Дніпропетровськ, 1929—30), «*Мистецька трибуна*» (Харків, 1930—31), «Хроніка археології та мистецтва» (Київ, 1930—31), «Червоноармійська естрада» (Харків, 1932), «За більшовицькі кадри мистецтва» (Дніпропетровськ, 1933—35), «Свет на арену» (Київ, 1933—36). Перший укр. рад. літ.-худож. журнал «*Мистецтво*» (Київ, 1919—20) об'єднував навколо себе на радянській платформі письменників та художників, які своїм мистецтвом служили широким масам трудящих. Про боротьбу різних тенденцій в молодому укр. рад. мистецтві свідчили журнали, які виходили в той період,— «*Музагет*» (Київ, 1919) і «*Нова генерація*» (Харків, 1927—30). На Зах. Україні у Львові видавалися М. ж.: «Театральне мистецтво» (1922—24), «Аматорський театр» (1925—26), «Українське мистецтво» (1926, 1930), «Жива сцена» (1930, додаток до журн. «*Вікна*»), «Мистецтво» (1932—36), «Українська музика» (1937—39), «Мистецтво і культура» (1939), які, окрім журн. «Жива сцена», містили матеріали й націоналістичного характеру. В 20 — 30-і рр. в УРСР видавався ряд спец. журналів: театральні — «Театральная жизнь» (1918), «Театральный вестник» (1919), обидва — в Харкові, «Театр» (Київ, 1919), «Театр» (Одеса, 1922), «Художественная жизнь» (Харків, 1922—23), «Барикади театру» (Київ, 1923—24), «*Сільський театр*» (1926—30), «*Радянський театр*» (1929—31), «*Масовий театр*» (1931—33), всі — у Харкові, «Театр» (Київ, 1936—41); з питань народного мистецтва — «Етнографічний вісник» (1925—32), «*Український фольклор*» (1937—39), в 1939—41 — «*Народна творчість*», усі — в Києві; музичні — «Музика», місячник, що його видавало *Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича* (Київ, 1923—25; Харків, 1927), «Радянська музика» (Харків, 1933—34, 1936—41), «*Музика — масам*» (Київ, 1926—31), щорічник — «*Наукові записки*» Всеукр. т-ва революц. музикантів (*ВУТОРМ*; Харків, 1931); з питань архітектури — «Зодчество» (Харків, 1928; укр. та рос. мовами), «Соціалістичний Київ» (1935—36), «Архітектура Радянської України» (Київ, 1938—41); образотворчого мистецтва — «*Малярство і скульптура*» (1935—39), в 1939—41 наз. «Образотворче мистецтво» (Київ). Кіномистецтво висвітлювали журнали «*Кіно*» (з 1925 виходив у Харкові, 1926—32 — в Києві, 1932—33 — знову в Харкові); 1935—38 виходив журн. «*Радянське кіно*». М. ж. республіки належить визначне місце в розвитку соціалістичної культури укр. народу, в зміцненні його інтернаціональних культур. зв'язків з усіма народами СРСР. У 50—80-х рр. питання образотворчого мист., театру, музики й кіно висвітлюються в журн. «*Мистецтво*» (1954—69), з 1970 — в журн. «*Образотворче мистецтво*», «*Музика*» й «*Український театр*», які виходять замість журн. «Мистецтво». Видаються журн. «*Строительство и архитектура*» (Київ, з 1957; 1953—55 виходив під назвою «Архітектура і будівництво»), «*Народна творчість та етнографія*» (Київ, з 1957), «*Новини кіноекрану*» (Київ, з 1961), альманах «Образотворче мистецтво» (Харків — Київ, 1934, 1936; Київ, 1969). Одним із видів періодичних видань, що вміщують мистецтвознавчі матеріали, є щорічники — «*Мистецтво, фольклор, етнографія*» (1947), «*Театральна культура*» (1966—70 і з 1980), «*Українське мистецтвознавство*» (1967—74), «*Українське музикознавство*» (з 1967), «*Мистецтво кіно*» (з 1979), всі — у Києві.

Літ.: Багрич М. І., Мазус Д. Х. Періодичні видання УРСР. 1918—1950. Журнали. Бібліографічний довідник. Х., 1956; Періодичні видання УРСР. 1951—1960. Журнали. Бібліографічний довідник. Х., 1964; Літопис періодичних видань УРСР. 1972—1977. Х., 1973—78.

М. Г. Лабінський.

«МИСТЕ́ЦЬКА ТРИБУ́НА» — ілюстрований двотижневик, орган Всеукр. комітету Робмису (Робітників мистецтва). Виходив у Харкові 1930—31. Висвітлював питання розвитку рад. мистецтва і, зокрема, підготовки мист. кадрів. Друкував рецензії на худож. виставки та кінофільми. В окремих статтях, в оцінці й популяризації таких творчих орг-цій, як *АХЧУ*, *АРМУ*, припустився помилок. В «М. т.» співробітничали відомі письменники, артисти, художники: В. *Василько*, П. *Вершигора*, О. *Довженко*, М. *Крушельницький*, Л. *Курбас*, А. *Петрицький* та ін.

Е. П. Мисько.

МИСЬКО́ Еммануїл Петрович (н. 21.V 1929, м. Нижні Устрики, тепер у ПНР) — укр. рад. скульптор, нар. художник УРСР (з 1978). Член КПРС з 1964. В 1956 закінчив Львів. ін-т прикладного та декоративного мист., де вчився в І. *Севери*. Працює в галузі станкової, монументальної та меморіальної скульптури. Основне в доробку М.— портрети: нар. художника СРСР Ф. Нірода, бригадира монтажників Д. Барбари (обидва — 1957), художників П. Балли (1957), О. Кульчицької (1957—60), О. Новаківського (1960), Л. Левицького

Е. П. Мисько. Портрет художника Л. І. Левицького. Тонований гіпс. 1966.

Ю. О. Митрополь ський.

(1966), письменників П. Козланюка (1964), Р. Іваничука (1970), В. Стефаника (1971), Р. Лубківського (1977), Героя Соціалістичної Праці доярки О. Солотви (1973) та ін. М.— автор пам'ятників — І. Франкові (1964), монумента Слави Радянської Армії (1969—70), обидва — у Львові (в співавторстві), меморіальних дошок Лесі Українки (1971), С. Крушельницької (1977), пам'ятних медалей тощо. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1972.

Літ.: Еммануїл Мисько. Альбом. К., 1978.

МИТ, залозиця — гостра інфекційна хвороба переважно молодих коней, збудником якої є митний *стрептокок*. На М. хворіють також мули і осли. Зараження відбувається через інфіковані хворими тваринами корми, воду, предмети догляду і спорядження. Інкубац. період 4—8 днів. Ознаки захворювання: пригнічений стан, втрата апетиту, гарячка, нагноєння підщелепних лімфатич. вузлів, гноєтеча з ніздрів; при ускладненій формі — гнояки в привушних, плечових та ін. лімфатич. вузлах. При доброякісному перебігу хвороби тварини одужують через 15—25 днів. Заходи боротьби: хворих тварин ізолюють, застосовують зогрівальні компреси, антибіотики, митний антивірус; гнояки розрізують і лікують як відкриту рану. Проводять ретельну *дезинфекцію*. Див. також *Хвороби сільськогосподарських тварин*.

МИТИ́ЩІ — місто обласного підпорядкування Моск. обл. РРФСР, райцентр. Залізнична станція, за 19 км на Пн. Сх. від Москви. 143 тис. ж. (1980). З-ди: маш.-буд. (засн. 1897), худож. литва, приладобуд. та електромеханічний. Розвинута пром-сть буд. матеріалів. У М.— московські лісотех. та кооперативний ін-ти, маш.-буд. технікум і мед. уч-ще. М. відомі з 15 ст., місто — з 1925.

МИ́ТНА ПОЛІ́ТИКА — складова частина зовнішньоторговельної політики держави, що регламентує і регулює ввіз і вивіз товарів за допомогою системи митних *тарифів*. М. п. відображає інтереси пануючих класів. У своєму розвитку М. п. капіталістич. країн пройшла етапи *меркантилізму, протекціонізму* та *фритредерства*. За імперіалізму М. п. стає знаряддям зовнішньоторг. експансії монополій, набуває форми надпротекціонізму, що виявляється не тільки у високому рівні оподаткування *імпорту*, але й у надзвичайній диференціації оподаткування (по країнах і товарах) і способах стягування мит. *Загальна криза капіталізму* призвела до ще жорсткіших митних бар'єрів. Після 2-ї світової війни М. п. капіталістичних країн стає гнучкішою, поряд з заходами митного надпротекціонізму (*Європейське економічне товариство*) здійснюється «лібералізація» торгівлі (див., зокрема, *Генеральна угода про тарифи і торгівлю* — ГАТТ). Взаємне зниження імпортних тарифів найбільші імперіалістичні д-ви (США, ФРН, Японія) використовують для проникнення на ринки своїх конкурентів. Щодо соціалістичних країн М. п. капіталістичних держав є відверто дискримінаційною.

М. п. *країн, що розвиваються,* має яскраво виражений протекціоністський характер, вона спрямована на розвиток нац. економіки і забезпечення екон. незалежності. М. п. соціалістичних д-в базується на принципах рівноправності і взаємної вигоди сторін, їй чужі дискримінація й диктат. У взаємовідносинах соціалістич. країн вона забезпечує розвиток співробітництва, вирівнювання рівнів екон. розвитку (див. *Соціалістична економічна інтеграція*). Щодо країн, що розвиваються, М. п. соціалістичних д-в спрямована на підтримку їхньої економіки та подолання наслідків колоніалізму. СРСР та деякі ін. соціалістичні д-ви звільнили країни, що визволилися, від сплати митних зборів або встановили їм значні пільги.

А. Г. Селіванєнко.

МИ́ТНИЙ І ЕКОНОМІ́ЧНИЙ СОЮ́З ЦЕНТРА́ЛЬНОЇ А́ФРИКИ, ЮДЕАК (франц. UDEAC; Union douanière et économique de l' Afrique Centrale) — регіональне екон. об'єднання. Засн. 1964. Діє з 1966. До його складу входять Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Чад, Габон, Народна Республіка Конго і Камерун. Союз передбачає створення спільного ринку з встановленням єдиного митного тарифу, узгодженням внутр. податкових систем та інвестиційного законодавства, ліквідацію всіх перешкод у взаємній торгівлі, справедливе розміщення на тер. країн-учасниць новоутворених пром. та ін. нар.-госп. об'єктів, координацію програм розвитку. Найвищий орган — Рада глав країн-учасниць; виконавчий орган — Керівний к-т, що складається з міністрів економіки та фінансів країн-учасниць, постійний адміністративний орган — Генеральний секретаріат. Місцеперебування — м. Бангі (ЦАР).

МИ́ТНИЙ КО́ДЕКС СРСР — єдиний законодавчий акт, правові норми якого регулюють організацію і діяльність митних установ СРСР по здійсненню контролю за додержанням *монополії зовнішньої торгівлі* при перевезенні товарів (вантажів) через державний кордон СРСР. Затверджений Указом Президії Верховної Ради СРСР 5.V 1964 і введений у дію з 1.VII 1964 (зміни й доповнення внесено Указами Президії Верховної Ради СРСР від 30.XI 1976 і 22.II 1978). Складається з 120 статей, розміщених у 10 главах і об'єднаних у 3 розділи: «Організація митного управління», «Митні операції», «Відповідальність за порушення митних правил і за контрабанду». В М. к. СРСР визначаються й правила огляду речей осіб, що переїжджають кордон, контролю за міжнар. поштовими відправленнями тощо. Кодекс передбачає адм. відповідальність за порушення митних правил і *контрабанду* (кримінальну відповідальність за яку в УРСР передбачено ст. 70 КК УРСР). У додатку до М. к. дано опис прапора митних установ СРСР і суден, які перебувають у їхньому розпорядженні.

В. С. Анджиєвський.

МИ́ТНИЙ СОЮЗ — об'єднання держав для проведення спільної *митної політики*. М. с. передбачає скасування митних кордонів і сплати мита між учасниками, утворення єдиної митної території і встановлення заг. *митного тарифу* щодо третіх країн. М. с. між капіталістичними країнами створюють для підвищення конкурентоспроможності товарів країн-учасниць і встановлення дискримінаційного режиму щодо третіх країн. За імперіалізму М. с. сприяють політиці колективного агресивного *протекціонізму*. Одним з прикладів М. с. є *Бенілюкс*. Створення М. с. передбачає *Європейське економічне товариство* (ЄЕТ). Однак між учасниками ЄЕТ безперервно загострюються торг.-екон. суперечності, зберігаються значні відмінності в митних правилах, не встановлено єдиного мита в торгівлі з третіми країнами. Країни, що розвиваються, створюють М. с. для захисту своїх внутр. ринків від експансії імперіалістичних монополій і забезпечення екон. незалежності (див. *Економічне товариство країн Західної Африки, Митний і економічний союз Центральної Африки, Центральноамериканський спільний ринок*). Соціалістичні країни М. с. не мають. Вони ведуть торгівлю на принципах рівноправності, взаємної вигоди, поважання суверенітету всіх країн (див. *Монополія зовнішньої торгівлі*).

А. Г. Селіванєнко.

МИ́ТНИЦЯ — держ. установа, що контролює перевезення вантажів, особистих речей тощо через кордон, перевіряє митні документи, стягує *мито* та ін. збори. У Радянському Союзі М. підпорядковані Гол. митному управлінню М-ва зовн. торгівлі СРСР. Завдання і функції М. визначені *Митним кодексом СРСР*.

МИ́ТНІ ТАРИ́ФИ — систематизоване зведення митних ставок на товари, які провозять через кордон країни. М. т. включають найменування і класифікацію товарів, що їх оподатковують, з зазначенням розміру оподаткування; перелік товарів, звільнених від мита; перелік товарів, заборонених для ввезення, вивезення й транзиту. В СРСР та ін. соціалістичних країнах М. т. спрямовані на заохочування розвитку власного виробн. і є одним із засобів *монополії зовнішньої торгівлі*. Для вантажів, що їх ввозять в СРСР із ряду країн, що розвиваються, встановлено пільги або їх повністю звільнено від митних зборів.

МИ́ТО — 1) Плата, що її стягують певні держ. органи (в СРСР — судові установи, держ. арбітраж, нотаріальні контори) з громадян, організацій, установ, підприємств за надання їм послуг або вчинення певних дій. 2) Грошовий податок на товари, майно, цінності, які перевозять через держ. кордон.

МИ́ТРА (від грец. μίτρα — головна пов'язка)—1) Оздоблений прикрасами головний убір, який вище православне й католицьке духівництво одягає під час богослужіння, а середнє одержує як нагороду. 2) В давнину — назва різних головних уборів.

Л. М. Митяєва. Ваза «Буковина». Гутне скло. Київ. 1975.

МИТРА́К Олександр Андрійович (псевд.— Материн; 16.X 1837, с. Плоске, тепер Свалявського р-ну Закарп. обл.— 17.III 1913, с. Росвигове, тепер у складі Мукачевого) — укр. письменник, фольклорист і етнограф. Після закінчення Ужгородської богословської семінарії (1862) був священиком у селах Закарпаття. Друкуватися почав 1864. Писав вірші, нариси про життя, побут і звичаї верховинців («Дорожні враження на Верховині», «Народне весілля у гірських русинів» та ін.), збирав нар. пісні, частина яких надрукована у зб. Я. Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Русі». Склав російсько-мадярський (вид. 1881) та мадярсько-російський (вид. 1922) словники.

Тв.: [Вірші]. В кн.: Антологія української поезії, т. 1. К., 1958.

МИТРОПОЛИ́Т (грец. μητροπολίτης, від μητρόπολις — столиця, метрополія) — 1) Другий після *патріарха* сан у православній церкві. 2) Вище звання православних і католицьких *єпископів*.

МИТРОПО́ЛЬСЬКИЙ Юрій Олексійович [н. 21.XII 1916 (3.I 1917), с. Шишаки, тепер смт Шишацького р-ну Полтавської обл.] — укр. рад. математик і механік, акад. АН УРСР (з 1961), засл. діяч науки УРСР (з 1967). Член КПРС з 1945. Закінчив (1942) Казахський (в Алма-Аті) ун-т. Учасник Великої Вітчизн. війни. У 1946—50 працював в Ін-ті буд. механіки (тепер Ін-т механіки) АН УРСР, з 1950 — в Ін-ті математики АН УРСР (з 1958 — директор). Член Президії АН УРСР — академік-секретар Відділення математики, механіки та кібернетики з 1961 (до 1963 — Голова Відділу фізико-математичних наук). Осн. праці — з теорії *нелінійних диференціальних рівнянь* та нелінійної механіки. Розроблені М. методи дали змогу розв'язати багато проблем, напр. дослідити явище проходження через резонанс, нестаціонарні процеси в гіроскопічних системах. Нагороджений орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями. Ленінська премія, 1965; премія ім. М. М. Крилова АН УРСР, 1969.

Тв.: Проблемы асимптотической теории нестационарных колебаний. М., 1964; Метод усреднения в нелинейной механике. К., 1971.

Літ.: Киевские математики-педагоги. К., 1979.

МИТУ́СА (Дмитро) — давньоруський співець у владики перемишлянського, що згадується в Волинському літопису під 1241. Князь Данило Романович запрошував М. до себе в півчі, але той з гордості відмовився служити князеві. Образ М. відтворив М. Костомаров у поезії «Співець Митуса».

МИТЮКО́В Каленик Андрійович [22.VII (3.VIII) 1823, Київ — 29.II (12.III) 1885, там же] — укр. бурж. учений, юрист. Н. в сім'ї купця. Закінчив 1845 юрид. ф-т Київ. ун-ту. В 1846—81 викладав у Київ. ун-ті курс римського права, засл. ординарний професор, з 1865 — ректор. Один із засновників *Київського юридичного товариства* і тривалий час його голова. Осн. праця М.— «Курс римського права» (1884).

МИТЯ́ЄВА (Пахарєва) Лідія Мефодіївна (н. 14.IV 1923, Мстиславль, тепер Могильовської обл.) — укр. рад. художниця скла, засл. художник УРСР (з 1974). В 1941 закінчила Київ. середню худож. школу ім. Т. Г. Шевченка, де навчалася у Ф. Хворостецького, К. Єлеви. З 1950 працює на Київ. з-ді худож. скла. Твори: вази — «40 років Радянської влади» (1957), «Рідне місто» (1967), «Ранок» (1970), «Світанок», «Київ» (1977); набори з гутного скла та кришталю — «Весна» (1973), «Весільний» (1975), «Золота осінь» (1975), «Квітка» (1977); декоративні блюда. Роботи зберігаються в Київ. ДМУНДМ.

МИ́ХАЙ ХОРО́БРИЙ (Mihai Viteazul; 1558 — 9.VIII 1601) — господар *Валахії* з 1592. Прагнучи створити централізовану державу, вів боротьбу проти тур. панування у Валахії, Молдавії і Трансільванії. В цій боротьбі спирався на підтримку Рос. д-ви й укр. козацтва. В 1595 очолене М. Х. військо завдало поразки туркам біля м. Тирговиште. Цьому сприяв розгром татар (союзників турків) укр. козаками на чолі з С. *Наливайком* під час походів до Молдавії (влітку 1594 і навесні 1595). У 1600 М. Х. об'єднав під своєю владою Валахію, Молдавію і Трансільванію. Вбитий феодалами, невдоволеними його централізаторською політикою.

МИХАЙЛИЧЕ́НКО Гнат Васильович [літ. псевд.— Ігнатій Михайлович, Гнатко, Г. М.; 27.IX (9.X) 1892, с. Студенок, тепер у складі с. Миропілля Краснопільського р-ну Сум. обл.— 4.XII 1919, Київ] — укр. письменник, громад. і політ. діяч. За участь у харків. орг-ції лівих есерів був засуджений царським військ. судом до каторги і вічного поселення в Сибіру. Після Лютневої революції 1917 повернувся на Україну і став одним з керівників партії *боротьбистів*, зокрема її лівого крила. У травні 1919 був призначений наркомом освіти УРСР. В період *денікінщини* перебував на підпільній роботі в Києві. Розстріляний денікінцями. Літ. творчість М.— «Блакитний роман» (1918—19); цикл мініатюр «Місто» (1919), психологічні новели «Погрози невідомого», «Тюрма» — позначена впливами символізму та ін. декадентських течій. *В. П. Лета.*

МИХАЙЛИЧЕ́НКО Іван Харламович (н. 2.IX 1920, ст. Алмазна, тепер Стахановської міськради Ворошиловгр. обл.) — рад. військ. льотчик-штурмовик, полковник, двічі Герой Рад. Союзу (1944, 1945). Член КПРС з 1951. В Рад. Армії з 1940. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — льотчик, старший льотчик, командир ескадрильї гвард. штурмового авіаполку. Брав участь у боях на 1-му і 2-му Укр. фронтах. Здійснив 179 бойових вильотів. З 1962 — в запасі. Нагороджений орденом Леніна, 4 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

МИХАЙЛИЧЕ́НКО Ірина Гаврилівна (6.XII 1921, Баку — 19.II 1977, Одеса)—українська радянська артистка балету, нар. арт. УРСР (з 1964). В 1939 закінчила Бакинське хореографічне уч-ще. Була солісткою балету Казах. (Алма-Ата, 1939—41), Азерб. (Баку, 1941—50), Одес. (1950—64) театрів опери та балету. Партії: Одетта-Оділлія, Аврора, Маша («Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Лускунчик» Чайковського), Жізель («Жізель» Адана), Лілея («Лілея» Даньківича).

МИХА́ЙЛІВ Юхим Спиридонович [15 (27.X) 1885, м. Олешки, тепер м. Цюрупинськ Херсонської обл.— 15.VII 1935, Котлас] — укр. рад. живописець, графік і мистецтвознавець. В 1902—06 навчався у Строгановському художньо-пром. уч-щі в Москві, 1906—10 — в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури у В. *Сєрова* і С. *Коровіна*. З 1917 жив і працював у Києві. Був членом *АХЧУ*. Твори: «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле...» (1918), «Старе й нове», «Г. Сковорода» (1919), «Червоний кінь» (1921), «Портрет В. І. Леніна» (1924), триптих «Україна», «Сум Ярославни» (1925), триптих «Місячна соната» (1927—34). Деякі твори позначені впливом *символізму*. Автор книг («Михайло Жук», 1930; «Григорій Дяченко», 1931) та статей з питань образотворчого мист. в журналах «Мистецтво», «Життя й революція», «Бібліотечні вісті». *Г. В. П'ядик.*

І. Х. Михайличенко.

МИХА́ЙЛІВКА — селище міського типу Перевальського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР. Розташована на р. Білій (бас. Сіверського Дінця), за 9 км від залізнич. ст. Комунарськ. 3,9 тис. ж. (1980). Кам. кар'єр, птахокомплекс. 3 заг.-осв. школи, 3 фельдшерсько-акушерські пункти, Будинок культури, клуб, 3 б-ки. Виникла у 17 ст.

МИХА́ЙЛІВКА — селище міського типу Ворошиловгр. обл. УРСР, підпорядковане Ровеньківській міськраді, за 6 км від залізнич. ст. Картушине. 4,3 тис. ж. (1980). 2 дільниці шахтоуправлінь, філіал Сімферопольського з-ду телевізорів. 2 заг.-осв. школи, мед. амбулаторія, 2 б-ки. Виникла 1910.

МИХА́ЙЛІВКА — селище міського типу Запоріз. обл. УРСР, райцентр, за 8 км від залізнич. ст. Пришиб. 15,2 тис. ж. (1980). М. виникла на поч. 19 ст. внаслідок злиття кількох хуторських поселень. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1965 М.— с-ще міськ. типу. В селищі — маслоробний з-д, цех Веселівського з-ду прод. товарів, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 6 заг.-осв. і музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; 4 лік. заклади, у т. ч. лікарня. Будинок культури, 5 клубів, 7 б-к, краєзнавчий музей.

Ю. С. Михайлів. Сум Ярославни. Пастель. 1925.

МИХА́ЙЛІВСЬКА ЦЕ́РКВА — пам'ятка архітектури в ансамблі *Видубицького монастиря* в Києві. Збудована 1088 за київ. кн. *Всеволода Ярославича*. В 15 ст. сх. стіну споруди зруйнував зсув, що стався внаслідок повені. В серед. 17 ст. церкву реставрував своїм коштом митрополит П. *Могила*. Після пожежі 1760 її відбудував 1770—75 арх. М. Юрасов. У 1945 під керівництвом археолога М. *Каргера* проводилися дослідження, в результаті яких відновлено дав-

Михайлова гора. Шевченків дуб.

Г. Л. Михайлов.

К. М. Михайлов.

М. Д. Михайлов.

М. Л. Михайлов.

ній план церкви. Це була тримірна восьмистовпна, витягнута по осі споруда з вузькими боковими *нефами*. Фасади М. ц. реставровано в 70-х рр. 20 ст. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Київська Русь*, т. 5, с. 128—129.

МИХА́ЙЛІВСЬКА ЦІЛИНА́ — філіал *Українського степового заповідника*.

МИХА́ЙЛІВСЬКЕ ПОСЕ́ЛЕННЯ — багатошарове поселення *мідного віку* і раннього *бронзового віку*, залишки якого виявлено поблизу с. Михайлівки Нововоронцовського р-ну Херсон. обл. Досліджувалося 1952—55, 1960—63. При розкопках нижнього культур. шару (2-а чверть — серед. 3-го тис. до н. е.) відкрито залишки невеликого поселення з землянковими житлами. Мешканці поселення займалися землеробством і скотарством. При розкопках середнього і верхнього шарів, які належать до різних етапів *ямної культури*, відкрито залишки великого поселення цієї культури. Воно було оточене високими мурами і ровами. Основою г-ва його жителів були скотарство і землеробство. Виявлені металеві предмети свідчать про зв'язки тодішнього населення пд.-укр. степів з пн.-кавказ. племенами.

Літ.: Лагодовська О. Ф., Шапошникова О. Г., Макаревич М. Л. Михайлівське поселення. К., 1962.

МИХА́ЙЛІВСЬКЕ СЕЛЯ́НСЬКЕ ЗАВОРУ́ШЕННЯ 1861 — виступ селян с. Михайлівки (тепер Саратського р-ну Одес. обл.) під час проведення *селянської реформи 1861*. Ознайомившись із грабіжницьким змістом «Положення» про реформу, селяни Михайлівки у квітні 1861 відмовилися виконувати панщину на користь місц. поміщиків. Лише з допомогою військ. сили владі вдалося придушити це заворушення.

МИХА́ЙЛІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у зх. частині Запоріз. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,1 тис. км². Нас. 37,9 тис. чол. (1980). У районі — 50 населених пунктів, підпорядкованих 2 селищним і 8 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Михайлівка*. Поверхня рівнинна. В межах району — Переверзівське родовище заліз. руди Білозерського залізорудного району. Ґрунти чорноземні. Розташований у степовій зоні. Найбільші підприємства району: пришибські комбінат хлібопродуктів і рем.-мех. та Михайлівський маслоробний з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Михайлівка) та 4 будинки побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зернового, тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 93,3 тис. га, у т. ч. орні землі — 87,7 тис. га. Зрошується 7,0 тис. га (Пн.-Рогачицький зрошувальний канал). Осн. культури: озима пшениця, кукурудза, ячмінь, соняшник, рицина. У М. р.— 14 колгоспів, дослідне г-во Укр. н.-д. ін-ту зрошуваного садівництва, 2 міжколг. підприємства (по виробн. свинини та продуктів птахівництва), райсільгосптехніка. Залізничні станції: Бурчацьк, Пришиб, Плодородне. Автомоб. шляхів — 347 км, у т. ч. з твердим покриттям — 298 км. У районі — 16 заг.-осв. та 2 муз. школи, сільс. профес.-тех. училище; 21, лік. заклад, у т. ч. 5 лікарень. 52 клубні установи, кінотеатр, 51 кіноустановка, 29 б-к, краєзнавчий музей (Михайлівка). У М. р. видається газ. «Ленінська зірка» (з 1930).

Г. П. Водяницький.

МИХА́ЙЛІВСЬКИЙ СОБО́Р у Переяславі — пам'ятка архітектури часів *Київської Русі*. Споруджений 1089. Являв собою п'ятинефний храм з притворами. Тип і особливості будівлі свідчать про візант. традиції, а саме — константинопольську школу. Інтер'єри собору були багато прикрашені розписом і мозаїкою. Собор не зберігся, уцілів лише фрагменти мозаїчних і різнокольорових підлог з полив'яних плиток.

МИХА́ЙЛО ВСЕ́ВОЛОДОВИЧ (1179 — 20.IX 1246) — давньоруський князь. Син кн. Всеволода Святославича. Брав участь у битві на *Калці*. З 1223 князював у Чернігові. В 1235 здобув Галич, 1238 — Київ і став великим князем київським; у Галичі залишив свого сина Ростислава. М. В. втік під час монг.-тат. навали до Угорщини, потім — до Польщі. В 1246 поїхав до *Батия*, сподіваючись одержати від нього Черніг. князівство, але за відмову виконати поганський обряд татари вбили М. В. Рус. православна церква канонізувала його.

МИХА́ЙЛО ФЕ́ДОРОВИЧ Романов [12 (22). VII 1596, Москва — 13 (23). VII 1645, там же] — рос. цар з 1613, родоначальник династії *Романових*. Обраний царем на *Земському соборі* після визволення Москви *народним ополченням 1611—12* від польс.-лит. загарбників. Уряд М. Ф. 1619—33 фактично очолював його батько патріарх *Філарет*. За М. Ф. зміцніла кріпосницька система, розширилося феод. землеволодіння, зросло оподаткування тяглого населення, що викликало загострення класової боротьби. За М. Ф. укладено *Столбовський мир 1617* зі Швецією і *Деулінське перемир'я 1618* з Польщею. Війна з Польщею 1632—34 за повернення Смоленська і Чернігово-Сіверської землі закінчилася невдачею (див. *Поляновський мир 1634*).

МИХА́ЙЛОВ Герман Леонідович (н. 7.XI 1929, Харків) — передовик виробництва в машинобудуванні, токар, Герой Соціалістичної Праці (1966). Член КПРС з 1964. Працюючи 1949—78 на Харків. з-ді трансп. машинобудування ім. В. О. Малишева токарем мех. цеху, досяг значних успіхів у виконанні й перевиконанні виробничих планів, узятих соціалістичних зобов'язань. Ініціатор патріотич. почину «П'ятирічку — за 3,5 року» та руху за зниження трудових затрат на кожному робочому місці. В 1978 — 80 — слухач Академії сусп. наук при ЦК КПРС. З 1980 — секретар Харків. облпрофради. На XXIV і XXV з'їздах КПРС був обраний членом її ЦК. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медаллю.

М. І. Старовойт.

МИХА́ЙЛОВ Костянтин Миколайович [17 (29).XII 1882, Кролевець, тепер Сум. обл.— 3.IV 1961, Київ] — укр. рад. піаніст, педагог, музично-громадський діяч, засл. діяч мист. УРСР (з 1945). Член КПРС з 1949. В 1907 закінчив Київ. муз. уч-ще (клас фортепіано В. *Пухальського*; викладав у ньому). 1913 (екстерном) — Петерб. консерваторію. Був одним з організаторів Київ. консерваторії (1913), в якій викладав з часу її заснування (з 1917 — професор), та Київ. філармонії. В 1920 перебував у Червоній Армії (був піаністом). Очолював колегію Київ. опери (1920—21). В 1939—40 брав участь в організації муз. життя та профес. муз. освіти в зх. обл. України. М.— один з організаторів і муз. керівників Київ. муз. спец. школи-десятирічки, виховав багатьох українських піаністів. Нагороджений орденом Леніна та ін. орденами.

МИХА́ЙЛОВ Максим Дормидонтович [13 (25).VIII 1893, с. Кольцовка, тепер Вурнарського р-ну Чув. АРСР — 30.III 1971, Москва] — рос. рад. співак (бас), нар. арт. СРСР (з 1940). Співу навчався в Казані (в проф. Ф. Ошустовича) та Москві (в артиста Великого театру В. Осипова). В 1930—31 — соліст Всесоюзного радіокомітету (Москва), 1932—56 — Великого театру СРСР. Партії: Іван Сусанін (однойменна опера Глинки), Кончак («Князь Ігор» Бородіна), Чуб («Черевички» Чайковського), Фрол Дамасков («Піднята цілина» Дзержинського). Один з кращих виконавців рос. нар. пісень. Знімався в кінофільмах («Черевички», 1944; «Іван Грозний», 1944; «Борис Годунов», 1956). Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1941, 1942.

МИХА́ЙЛОВ Михайло Ларіонович [4 (16).I 1829, Оренбург — 3 (15).VIII 1865, Кадая, тепер Читинської обл.] — рос. поет, перекладач, революц. діяч. У 1860 увійшов до складу редакції журн. «*Современник*». У 1861 за поширення прокламації «До молодого покоління», написаної разом з М. *Шелгуновим*, був засланий на каторгу, де й помер. Соратник М. Чернишевського і М. Добролюбова. Друкуватися почав 1845. У повістях «Адам Адамич» (1851), «Мережівниця» (1852), романі «Перелітні птахи» (1854) засуджував кріпосницьку дійсність. Лірика М., особливо 60-х рр., пройнята революц. ідеями. Автор літ.-критичних та публіцистичних статей. Виступав на захист укр. культури

і мови, визвольних прагнень укр. народу. Особисто був знайомий з Т. Шевченком, перекладав його твори, написав рецензію на «Кобзар» 1860. Вірш М. «Сміло, други!», що став революц. піснею, 1905 перекладений укр. мовою. *Тв.:* Укр. перекл.— [Поезії]. В кн.: Грабовський П. Зібрання творів. т. 1. К., 1959.

МИХА́ЙЛОВ Олександр Дмитрович [17 (29).I 1855, м. Путивль, тепер Сум. обл.— 18 (30).III 1884] — рос. революціонер, народник. Закінчив гімназію в м. Новгороді-Сіверському. В 1875 вступив до Петерб. технологічного ін-ту, звідки був виключений за участь у студентському русі. М.— один з організаторів «*Землі і волі*» 70-х рр. Навесні 1877 брав участь у «*ходінні в народ*» у Сарат. губ., наступного року повернувся до Петербурга. Був прихильником створення централізованої загальнорос. орг-ції, основаної на єдності, дисципліні, суворій конспірації. Учасник Липецького і Воронезького з'їздів землевольців 1879. Після розколу «Землі і волі» — член Виконавчого к-ту «*Народної волі*». Організовував друкарні, відав фінансами партії, готував терористичні акти. Заарештований 28.XI (10.XII) 1880, за «процесом 20-ти» (1882) засуджений до страти, яку замінено довічною каторгою. Помер у *Петропавловській фортеці*.

МИХА́ЙЛОВ Олександр Олександрович [н. 14 (26).IV 1888, м. Моршанськ, тепер Тамбовської обл.] — рос. рад. астроном і гравіметрист, акад. АН СРСР (з 1964), Герой Соціалістичної Праці (1978). Член КПРС з 1956. Закінчив (1911) Моск. ун-т, у 1918—48— професор цього ун-ту. З 1947 — в *Астрономічній обсерваторії головній АН СРСР* (до 1964 — директор). У 1939—62 — голова Астр. ради АН СРСР; у 1934—60 — президент Всесоюзного астрономо-геодезичного т-ва; у 1946—48 — віце-президент *Міжнародного астрономічного союзу*. Осн. праці М. присвячені теорії *затемнень*, теорії фігури Землі, астр. сталим і складанню зоряних карт і атласів. М.— один з ініціаторів і учасник заг. гравіметричної зйомки СРСР. Нагороджений 4 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, медалями.

МИХА́ЙЛОВ Павло Васильович (н. 7.VII 1908, Петергоф, тепер Петродворець Ленінгр. обл.) — рос. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1954). Член КПРС з 1951. Закінчив 1929 Ленінгр. драм. студію ім. М. М. Ходотова. Працював у Ленінгр. Великому драм. театрі ім. М. Горького (1930—33). В 1933—35, 1939—41 і з 1945 — в Одеському рос. драм. театрі ім. А. Іванова. Ролі: Жадов («Тепленьке місце» О. Островського), Астров («Дядя Ваня» Чехова), Муромський («Весілля Кречинського» Сухово-Кобиліна), Швандя («Любов Ярова» Треньова), Карбишев («Коли мертві оживають» Рачади), Лір («Король Лір» Шекспіра) та ін. Створив образ В. І. Леніна в п'єсах М. Погодіна і п'єсі Строгова «Фінал». Знімався в кіно. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

МИХА́ЙЛОВ Тимофій Михайлович [22.I (3.II) 1859, Гаврилово, тепер Сичевського району Смол. обл.— 3 (15).IV 1881, Петербург] — рос. революціонер, народник. З селян. З серед. 70-х рр. 19 ст.— робітник на петерб. заводах. Відвідував один з робітн. гуртків «*Землі і волі*», з 1880 — член робітн. орг-ції і «бойової робітн. дружини» «*Народної волі*». На поч. 1881 брав участь у підготовці замаху на Олександра II. Заарештований 3 (15).III 1881. Разом з ін. учасниками вбивства царя (див. *Первомартовці*) М. засуджено до смертної кари й страчено.

МИХА́ЙЛОВ Федір Михайлович (30.V 1898, с. Перелуч, тепер Опочецького р-ну Псков. обл.— 5.VIII 1942) — учасник підпільного антифашист. руху на Україні під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, Герой Рад. Союзу (1965). Н. в сел. сім'ї. Учасник громадян. війни. В 1926 закінчив 1-й Ленінгр. мед. ін-т. На поч. Великої Вітчизн. війни — військ. лікар, був контужений і потрапив в оточення. З грудня 1941 — гол. лікар лікарні в м. Славуті (тепер Хмельн. обл.). Об'єднавши підпільні антифашист. групи (бл. 200 чол.) кількох сіл Славутського й Шепетівського р-нів, М. у грудні 1941 очолив міжрайонну *Славутську підпільну комуністичну організацію*. 22.VII 1942 М. заарештовано і згодом страчено гітлерівцями.

МИХА́ЙЛОВ Христо (8.IV 1893, Видин — 8.II 1944, Софія) — діяч болг. комуністичного і робітн. руху. Н. в сім'ї вчителя. За фахом юрист. У 1918 вступив до Болг. робітн. с.-д. партії (тісних соціалістів, *тісняків*). Один з керівників *Вересневого антифашистського повстання 1923*. В 1925—37 перебував в ув'язненні. З 1937 — член ЦК, 1938—39 — секретар ЦК Болг. компартії (БКП). З 1941 очолив Військ. комісію ЦК БКП (з 1943 — Гол. штаб Нар.-визвольної повстанської армії), яка керувала боротьбою болг. народу проти гітлерівців і монархо-фашист. диктатури. Потрапив до рук поліції і загинув. На честь М. місто Фердінанд перейменовано на Михайловград.

МИХА́ЙЛОВА ГОРА́ — хутір поблизу с. Прохорівки Золотоніського пов. Полтав. губ. (тепер у складі с. Прохорівки Канівського р-ну Черкас. обл.). Тут була садиба М. О. *Максимовича*, де він з 1845 близько 30 років жив і проводив наук. та літ. діяльність. На М. г. він і похований. Зберігся будинок Максимовича, в якому в червні 1859 жив Т. Г. Шевченко. Тут поет написав поему «Марія», намалював портрети М. О. Максимовича та його дружини М. В. Максимович. У старовинному парку під велетенським дубом, що його в народі наз. Шевченковим, встановлено меморіальну дошку. Відвідував ученого на М. г. і М. В. Гоголь. У повісті «Вій» він використав матеріали з життя старої Прохорівки, описав Успенську церкву, збудовану запорожцями 1774. Незрівнянну красу Дніпра біля М. г. Гоголь відобразив у поетичних рядках: «Чудовий Дніпро у тиху погоду...». В різний час сюди приїздили учений-грунтознавець В. В. Докучаєв, композитор М. В. Лисенко зі своїм хором. Нині в будинку Максимовича — літературно-меморіальний музей його імені, а на території садиби розміщено будинок відпочинку. Іл. с. 515.

МИХАЙЛОВГРА́Д — місто на Пн. Зх. Болгарії, адм. ц. Михайловградського округу. Розташований на р. Огості. Залізнична станція, вузол автомоб. шляхів. 40 тис. ж. (1975). Розвинуті маш.-буд. (електротех., приладобуд.), буд. матеріалів, керамічна, текст., харч. пром-сть. Музей. М. засн. 1576, названий на честь Х. *Михайлова*.

МИХА́ЙЛОВКА — місто обласного підпорядкування Волгогр. обл. РРФСР, райцентр. Розташована на правому березі р. Медведиці (прит. Дону). Залізнична ст. Себряково. 59 тис. ж. (1980). У М.— з-ди: Себряковський цем., пускових двигунів, комбінат азбоцем. виробів. Підприємства харч. пром-сті. Технологічний технікум і пед. уч-ще. Місто з 1948.

МИХА́ЙЛОВ-СИ́ДОРОВ Михайло Гнатович [21.X (2.XI) 1890, Коростишев, тепер Житомир. обл. — 22.XI 1956, Харків] — укр. рад. педагог-вокаліст, засл. діяч мист. УРСР (з 1953). Муз. освіту здобув у *Музично-драматичній школі Миколи Лисенка*. Пед. діяльність почав 1921. З 1925 — викладач Харків. муз.-драм. ін-ту, з 1940 — професор Харків. консерваторії. *Тв.:* Питання вокальної педагогіки. К., 1963 [у співавт.].

МИХА́ЙЛОВ-СТОЯ́Н Костянтин Іванович (на укр. сцені — Стоян; 1850, с. Великий Буялик, тепер с. Благоєве Іванівського р-ну Одес. обл.— 25.IV 1914, Софія) — укр. і болг. співак (тенор), педагог, муз. діяч. У 1882 закінчив Петерб. консерваторію. Співав на оперних сценах Росії та України — в муз.-драм. трупі М. Кропивницького (1882—84), Київ. (1891—92), Одес. операх. З 1907 жив у Болгарії. Партії: Андрій («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського, перший виконавець на укр. сцені), Петро («Наталка Полтавка» Котляревського), Герман («Пікова дама» Чайковського), Манріко («Трубадур» Верді). *І. М. Лисенко.*

МИХА́ЙЛОВСЬКА Наталія Олександрівна (бл. 1843, Київ — р. см. невід.) — укр. співачка (контральто). В 1867 закінчила Петерб. консерваторію. В 1867—71, 1879—80 — солістка Київ. рос. опери. Співала також у театрах Одеси, Тбілісі, Казані, Петербурга. Партії: Наталка («Наталка Полтавка» Котляревського), Ваня, Ратмир («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» Глинки), Амнеріс («Аїда» Верді). В концертах виконувала романси Лисенка, укр. нар. пісні. *І. М. Лисенко.*

МИХА́ЙЛОВСЬКЕ — Пушкінський держ. заповідник у Псков. обл. Засн. 1922. До складу заповідника входять: Михайловське — родовий маєток Ганнібалів-Пушкіних, Тригорське — маєток друзів О. С. Пушкіна Осипових-Вульф, Святогорський монастир з Успенським собором (засн. 1569), родовим кладовищем Ганнібалів-Пушкіних і могилою поета, Петровське —

О. Д. Михайлов.

О. О. Михайлов.

П. В. Михайлов.

Т. М.Михайлов.

В. С. Михалевич.

С. В. Михалков.

Мишій сизий. Загальний вигляд рослини та плід.

Миша хатня.

маєток двоюрідного діда О. Пушкіна П. Я. Ганнібала і с. Савкіно з давнім городищем Савкіна Горка (16 ст.). У будинках-музеях М і Тригорського, в будиночку няні й Успенському соборі-музеї зберігаються й використовуються в експозиції особисті речі Пушкіна, його рідних і друзів, речі його епохи, істор.-документ. й худож. матеріали М (в т. ч. фотокопії рукописів, малюнків поета, прижиттєві видання). Парки М., Тригорського й Петровського — унікальні пам'ятки садово-паркового мистецтва кінця 18 ст. Під час Великої Вітчизн. війни гітлерівці зруйнували заповідник. Тепер його повністю відбудовано.

МИХАЙЛО́ВСЬКИЙ Володимир Миколайович [2 (15).VIII 1914, Костянтиноград, тепер м. Красноград Харків. обл.— 13.XII 1978, Львів] — укр. рад. учений в галузі автоматики, телемеханіки і вимірювальної техніки, чл.-кор. АН УРСР (з 1961). Член КПРС з 1945. Закінчив (1939) Моск. енерг. ін-т. Учасник Великої Вітчизняної війни. В 1946—51 працював в Ін-ті автоматики і телемеханіки АН СРСР, з 1952 — зав. відділом Ін-ту машинознавства і автоматики АН УРСР. Осн. напрями наук. роботи — розробка теорії і створення вимірювальних приладів і систем відбору, обробки і передачі інформації, зокрема для геофіз. методів пошуку корисних копалин. Запропонував інформаційні критерії оцінки і методи розрахунку ефективності систем передачі вимірюваної інформації.

МИХАЙЛО́ВСЬКИЙ Микола Костянтинович [15 (27).XI 1842, Мещовськ, тепер Калуз. обл.— 28.I (10.II) 1904, Петербург] — рос. публіцист, соціолог, один з теоретиків *народництва*, літературний критик. Літературну діяльність почав у 60-х рр. Виступав проти теорії «мистецтво для мистецтва», натуралізму, стверджував громад. і демократичний характер л-ри. Статті: «З літературних і журнальних приміток» (1874), «Жорстокий талант» (1882), «Г. І. Успенський як письменник і людина» (1888), «Щедрін» (1889) та ін. Допускав суб'єктивно-соціологічні оцінки. Світогляд М. еволюціонував від «народницького соціалізму» до дрібнобурж. радикалізму і лібералізму. Прихильник суб'єктивного методу в соціології, М. разом з П. Л. *Лавровим* висунув реакційну народницьку теорію «героїв» і «юрби», за якою сусп. прогрес є наслідком діяльності «критично мислячих осіб». За філос. поглядами — прихильник *позитивізму*. Критику політ. і філос. поглядів М. дав у своїх творах В. І. Ленін (див. Повне зібр. тв., т. 24, с. 317—320).

МИХАЙЛО́ВСЬКИЙ-ДАНИЛЕ́ВСЬКИЙ Олександр Іванович [26.VIII (6.IX) 1790 або 1789, Петербург — 9 (21).IX 1848, там же] — рос. воєнний історик, генерал-лейтенант (1835), член Петерб АН (з 1841). Н. в укр. дворянській сім'ї. Навчався в Геттінгенському ун-ті (1807—11). Учасник Вітчизн. війни 1812 (ад'ютант М. І. *Кутузова*), закордонних походів рос. армії 1813—15, рос.-тур. війни 1828—29. Осн. праці: «Опис Вітчизняної війни в 1812 році» (ч. 1—4, 1839), «Записки про похід 1813 року» (1834), «Опис походу у Францію в 1814 році» (1836). Твори М.-Д. написані з позицій дворянської історіографії, проте містять багатий фактичний матеріал.

МИХАЙЛЮК Андрій Семенович [29.IX (12.X) 1912, с. Германівка, тепер с. Красне Друге Обухівського р-ну Київ. обл.— 23.X 1937] — укр. рад. поет. Друкуватися почав 1928. Працював у редакціях газет Чернігова, Києва, Харкова. Належав до літ. орг-ції «*Нова генерація*». Автор поетичних збірок «Вірші» (1932), «Кінець ідилії» (1933), «Сонячний день» (1936), осн. тематика яких — соціалістична перебудова села. Переклав укр. мовою поему «Кому на Русі жити добре» М. Некрасова.

Тв.: Поезії. К., 1959. *В. П. Лета.*

МИХАЙЛЮК Іван Андрійович (н. 9.IX 1906, с. Тростянець, тепер Коломийського р-ну Івано-Фр. обл.) — укр. рад. письменник. Учасник Великої Вітчизн. війни. З 1928 друкував вірші й оповідання в журн. «*Вікна*» й «*Нові шляхи*» та альманасі «Поцейбіч». Видавав у Коломиї журнали «Плуг» (1932) і «Дзеркало» (1934). Після возз'єднання зх. областей України з Рад. Україною працював учителем і бібліотекарем у рідному селі. Видав збірки віршів та оповідань «Наш Іван» (1963), «День зелено квітний» (1968) переважно на теми колгоспного села, твори для дітей.

Тв.: Колоски. Львів. 1959.

МИХАЛЕ́ВИЧ Володимир Сергійович (н. 10.III 1930, Чернігів) — укр. рад. учений у галузі кібернетики, акад. АН УРСР (з 1973). Член КПРС з 1963. Закінчив (1952) Київ. ун-т. В 1955—58 працював у цьому ж ун-ті. З 1958 — в Ін-ті кібернетики АН УРСР (до 1962 — Обчислювальний центр АН УРСР). З 1962 — заст. директора цього ін-ту. Осн. наук. праці присвячені теорії оптимальних розв'язків, розробці матем. апарату екон. кібернетики і його практичному використанню. Створив і розвинув методи *послідовного аналізу* варіантів для чисельного розв'язування оптимізаційних задач. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора. Держ. премія УРСР, 1973. Премія ім. М. М. Крилова АН УРСР, 1971.

МИХАЛКІ́ВСЬКИЙ СКАРБ — скарб золотих речей, знайдений 1878 і 1897 в с. Михалкові (тепер Борщівського р-ну Терноп. обл.). До скарбу входили золоті чаша та предмети особистого вбрання (2 діадеми, 4 масивні браслети, гривна, 12 фібул-застібок, 5 круглих бляхприкрас, розетка у вигляді чотирипелюсткової квітки та понад 2500 бусин і пронизок) заг. вагою понад 6 кг. Скарб належить до визначних пам'яток фракійського гальштату (див. *Гальштатська культура*) і датується 8—7 ст. до н. е.

МИХАЛКО́В Сергій Володимирович [н. 27.II (12.III) 1913, Москва] — рос. рад. письменник і громад. діяч, акад. АПН СРСР (з 1971), засл. діяч мистецтв РРФСР (з 1967). Герой Соціалістичної Праці (1973). Член КПРС з 1950. Друкується з 1928. Великою популярністю користуються вірші («Дядя Стьопа», «Зміна» та ін.) і п'єси для дітей («Том Кенті», 1938; «Червоний галстук», 1946; «Я хочу додому», 1949; «Сомбреро», 1957; «Дорогий хлопчик», 1971. та ін.). Автор байок і п'єс для дорослих: «Дикуни» (1956), «Пам'ятник собі» (1959), «Ляпас» (1974), «Піна» (1975), «Пасаж у Пасажі» (1978), кіносценарію «Фронтові подруги» (1942), книги пед. статей і заміток. Перекладач. З 1962 — гол. редактор сатиричного кіножурналу «Фитиль». Депутат Верховної Ради СРСР 8—10-го скликань. Держ. премія СРСР, 1941, 1942, 1950, 1978. Ленінська премія, 1970. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—3. М., 1970—71; Чувство локтя. Выступления. Статьи. Рецензии. М., 1971; Фронтовая Муза. М., 1976; Литература. Время. Жизнь. Публицистика. М., 1978; Театр для взрослых. М., 1979; Укр. перекл.— Байки. К., 1947; Особливе завдання. К., 1948; Ілля Головін. К., 1950; Ревізори мимоволі. К., 1954; Перша трійка, або рік 2001-й. К., 1970; Дорогий хлопчик. К., 1973; Піна. К., 1977; Дітям. К., 1978.

Ю. І. Корзов.

МИХАЛЬЧУ́К Костянтин Петрович [21.XII 1840 (2.I 1841), с. Зозулинці, тепер Козятинського р-ну Вінн. обл.— 7 (20).IV 1914, Київ] — укр. мовознавець і етнограф. Учився в Київ. ун-ті. Був співробітником Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва в Києві. Осн. праці: «Наріччя, піднаріччя й говори Південної Росії в зв'язку з наріччями Галичини» (1877), «До південноукраїнської діалектології» (1893), «Філологічне непорозуміння» (1896), «До правопису деяких форм „м'якої деклінації" в українській мові» (1908). У 1871 М. склав першу діалектологічну карту укр. мови, описав укр. діалекти, обгрунтував поділ їх на три групи. Вперше розробив програму для збирання українських діалектних матеріалів.

Літ.: Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. К., 1915; Ощипко І. Й. К. П. Михальчук як діалектолог. «Доповіді та повідомлення Львівського університету», 1961, в. 9, ч. 1.

А. П. Могила.

МИХА́ЦЬ Григорій Іванович (1897, с. Раневичі, тепер Дрогобицького р-ну Львів. обл.— 1933, м. Гурзуф Крим. обл.) — учасник революційного руху на Зх. Україні. Член Комуністичної партії з 1926. Н. в сім'ї сільс. вчителя. Навчався у Львів. ун-ті. В 1918 разом з В. Ф. *Коцком* заснував першу на Дрогобиччині нелегальну комуністичну орг-цію. Брав участь у створенні Рад робітн. депутатів у Дрогобичі і Стебнику. Один з керівників *Дрогобицького збройного повстання 1919*. В 1922 — член Дрогобицького окружкому КПСГ, секретар *Союзу пролетаріату міст і сіл Східної Галичини*, 1923 — секретар ЦК КПЗУ. З 1924 — в СРСР працював у Наркомосі УРСР. Автор праць з історії революц. руху на Зх. Україні.

МИХЄЄВ Михайло Олександрович [25.V (6.VI) 1902, с. Хоботове, тепер Мічурінського р-ну Тамбовської обл.— 6.VII 1970, Москва] —

рад. вчений у галузі теплотехніки, акад. АН СРСР (з 1953). Закінчив (1927) Ленінгр. політех. ін-т, працював у н.-д. ін-тах Ленінграда. З 1933 — в Енергетичному ін-ті ім. Г. М. Кржижановського АН СРСР, 1935—54 — одночасно професор Моск. енерг. ін-ту. Осн. праці — з проблем теплопередачі і теплового моделювання. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1941, 1951.

МИ́ХЛИК Василь Ілліч (н. 29.XII 1922, хутір Солдатський, що існував на тер. тепер. Казанківського р-ну Микол. обл.) — рад. військ. льотчик, полковник, двічі Герой Рад. Союзу (лютий, червень 1945). Член КПРС з 1944. В Рад. Армії з 1940. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — льотчик, штурман, командир ескадрильї штурмового авіаполку. Брав участь у боях на Брян., Зх., Ленінгр. і 3-му Білорус. фронтах. Особисто здійснив 188 бойових вильотів. У 1951 закінчив Військ.-повітр. академію. З 1966 — в запасі. Нагороджений орденом Леніна, 3 орденами Червоного Прапора. ін. орденами, медалями.

МИХНЄ́ВИЧ Йосип Григорович (1809, с. Локачі, тепер смт, райцентр Локачинського району Волин. обл.— 1885) — укр. філософ-ідеаліст. Н. в сім'ї священика. Здобув освіту в Київ. духовній академії, де 1836 став професором. З 1839 — професор філософії Рішельєвського ліцею в Одесі, з 1859 — помічник попечителя Київ., з 1867 — Варшавського учбових округів. М. пропагував об'єктивно-ідеалістичні принципи православної релігії, проголошуючи її основою всякої «істинної» філософії. Реакційні погляди М. відображено в його підручнику логіки.

МИХНЄ́НКО Григорій Кирилович [н. 25.VII (7.VIII) 1910, с. Насташка, тепер Рокитнянського р-ну Київ. обл.] — укр. радянський педагог, Герой Соціалістичної Праці (1968), засл. учитель УРСР (1958). Член КПРС з 1946. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Київ. пед. ін-т 1947. Пед. діяльність розпочав 1930. Протягом 1948—75 працював директором Боровицької серед. школи Чигиринського р-ну Черкас. обл. З 1975 — на пенсії. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Червоної Зірки. Удостоєний медалі А. С. Макаренка. *О. К. Боброва.*

МИ́ЦИК Федір Олексійович [5(18). IX 1911, с. Вишнопіль, тепер Тальнівського р-ну Черкас. обл.— липень 1941, Тернопіль] — укр. рад. поет. Учасник Великої Вітчизн. війни. Учився в Комуністич ун-ті журналістики в Харкові (1935—38). Друкуватися почав 1938. Працював у редакціях газет Харкова, Тернополя. Загинув на фронті.

Тв.: Моїй землі. К., 1962; Поезії. К., 1974. *О. Я. Ющенко.*

МИ́ЧКА — багаторічна трав'яниста рослина родини злакових. Те саме, що й *біловус*.

МИ́ША (Mus) — рід гризунів род. *мишачих*. М.—невеликі тварини (довжина тіла до 12 см, довжина хвоста майже дорівнює довж. тіла). Бл. 25 сучасних видів, поширених всесвітньо. В СРСР, у т. ч. в УРСР — 1 вид — М. х а т н я (M. musculus). Довж. тіла 7—11 см, хвоста — 4—10 см. Волосяний покрив спини від піщаного, сірого і буруватого до коричневого кольору, черевця — світліший. Первісний *ареал* — пд. і середні райони Євразії. М. хатня разом з людиною поширилась по всьому світу. Селиться в будинках, садах, на городах, полях тощо, де живе у нірках глибиною 30—40 см. Живиться рослинною і тваринною їжею, зокрема продуктами харчування людини, насінням с.-г. культур тощо. Статева зрілість настає у 2-місячному віці. Самка після 18—24-денної вагітності 4—7 раз на рік народжує 5—8 мишенят. Тривалість життя 1,5—3 роки. М.— шкідники с. г., поширюють ряд небезпечних хвороб людини і свійських тварин (чуму, туляремію тощо). З а х о д и б о р о т ь б и — див. *Дератизація*. Викопні рештки М. відомі з плейстоцену. *І. Т. Сокур.*

МИ́ШАЧІ (Muridae) — родина ссавців ряду *гризунів*. Довж. тіла 5—50 см, довж. хвоста дорівнює довж. тіла, рідше перевищує її або становить половину. Морда видовжена, вушні раковини добре помітні. На передніх кінцівках по 4, зрідка по 3 пальці, на задніх — по 5. Волосяний покрив різноманітного забарвлення, у більшості видів жорсткуватий. Живуть у найрізноманітніших екологічних умовах, деякі (миша хатня, пацюк)— *синантропні організми*. Активні переважно вночі, живляться рослинною їжею, деякі — всеїдні. Розмножуються М дуже швидко (одна самка сірого пацюка за рік спроможна привести до 40 нащадків). Понад 400 видів (92 роди), поширені в Азії, Африці, Євразії, деякі види завезені людиною в Америку. В СРСР — 11 видів, що належать до 6 родів підродини справжніх мишей (Murinae), з них в УРСР — 7 видів, що належать до 4 родів: *пацюк, миша, мала миша,* лісова і польова миші. Викопні рештки М. відомі починаючи з пліоцену. М.— шкідники сільського, лісового, комунального господарства, небезпечні як поширювачі *трансмісивних хвороб*. З а х о д и б о р о т ь б и — див. *Дератизація*.

МИШЄ́ЦЬКИЙ Семен Іванович (рр. н. і см. невід.) — автор історичного твору про *Запорізьку Січ*, рос. офіцер, князь. Перебуваючи 1736—40 на службі в рос. армії на Україні й ознайомившись з історією і побутом запорізького козацтва, М. 1740 написав «Історію про козаків запорізьких...», в якій, незважаючи на дворянську тенденційність, подав цінні відомості про внутр. устрій і побут Запорізької Січі, про становище різних верств населення, класові суперечності між старшиною і рядовим козацтвом, норми звичаєвого права тощо.

Тв.: История о козаках запорожских... Одесса, 1852.

МИШІ́ВКА (Sicista) — рід гризунів род. тушканчикових. Зовні М. схожі на мишей. Довж. тіла 5—8 см, хвоста 7—11,5 см. Волосяний покрив буруватого кольору, вздовж спини часто є темна смуга. 9 видів, поширені в лісовій і лісостеповій зонах Євразії, у горах — до альпійської зони включно. В СРСР — 6 видів, з яких в УРСР — 2: М. степова (S. subtilis) і М. лісова (S. betulina). Живляться рослинною їжею і комахами. Зиму проводять у сплячці. Самки раз на рік народжують по 4—5 малят. М.— нечисленні тварини. Викопні рештки відомі починаючи з міоцену. *І. Т. Сокур.*

МИШІ́Й (Setaria) — рід трав'янистих рослин родини *злакових*. Стебло — пряма соломина до 80 см заввишки. Суцвіття — колосовидна волоть. Плід — зернівка. Понад 140 видів, поширені в тропічних, субтропічних і помірних зонах земної кулі. В СРСР—9 видів, у т. ч. в УРСР — 4, з них культурний — М. і т а л і й с ь к и й (S. italica). Серед дикорослих найпоширеніші М. с и з и й (S. glauca) і М. з е л е н и й (S. viridis) — шкідливі однорічні бур'яни; засмічують посіви всіх культур. Одна рослина М. утворює до 5 тис. насінин, які зберігають схожість у грунті 14—15 років. З а х о д и б о р о т ь б и. Старанно очищають насіння; знищують М. лущенням стерні з наступною зяблевою оранкою та ін.

МИШКІН Іполит Микитович [22.I (3.II) 1848, Псков — 26.I (7.II) 1885, Шліссельбург] — рос. революціонер, народник. Син унтерофіцера і кріпачки. Служив військ. топографом у Петербурзі, урядовим стенографом у Москві. В 1873 придбав у Москві друкарню, в якій нелегально друкував народницькі видання. Після розгрому друкарні 1874 емігрував за кордон, у кін. року нелегально повернувся до Росії. В 1875 спробував звільнити М. Г. Чернишевського з Вілюйського заслання, але був заарештований. Один з головних обвинувачених на «процесі 193-х». Засуджений до 10 років каторги, на поч. 1882 строк покарання збільшено ще на 15 років. За протест проти тюремного режиму М. за вироком військ. суду розстріляно. Революц. діяльність М. високо оцінив В. І. Ленін (див. Повне зібр. тв., т. 6, с. 100).

Літ.: Язвицкий В. И. Непобежденный пленник. М., 1972.

МИШУ́ГА Олександр Пилипович [псевд.—Філіппі-Мишуга; 7 (20). VI 1853, с. Новий Витків, тепер Радехівського р-ну Львів. обл.— 9.III 1922, Фрайбург, Німеччина; похований у с. Новому Виткові]— укр. співак (лірико-драматичний тенор) і вокальний педагог. Співу навчався у Львів. консерваторії (клас В. *Висоцького,* 1878—81), вдосконалював майстерність у М. Джованні (Мілан, 1881—83). В 1883 дебютував у партії Ліонеля («Марта» Флотова) в м. Форлі (Італія). Співав у театрах Мілана, Львова, Варшави, Кракова, Відня, Лондона, Стокгольма, Петербурга, Києва та ін. Мав винятково красивий за тембром, виразний і гнучкий голос, володів високою муз. й сценічною культурою. Вокальному мистецтву М. було властиве органічне поєднання рис італ. *бельканто* і укр. нар. пісенності. З успіхом виконував як ліричні, так і драм. партії. Серед них — Андрій («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Йонтек («Галька» Монюшка), Ленський,

М. О. Михєєв.

В. І. Михлик.

І. М. Мишкін.

О. П. Мишуга.

Герман («Євгеній Онєгін», «Пікова дама» Чайковського), Отелло, Герцог, Річард, Радамес («Отелло», «Ріголетто», «Бал-маскарад», «Аїда» Верді), Фауст (однойменна опера Гуно). Багато виступав у концертах, присвячених ювілеям Т. Шевченка, І. Франка та ін. діячів укр. культури, що відбувались у Львові, Станіславі (тепер Івано-Франківськ), Кракові, Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові та ін. містах. Пропагував укр. нар. пісні і твори укр. композиторів. М.— глибокий знавець вокального мист., визначний педагог (серед його учнів — М. *Микиша*, М. *Донець-Тессейр*). Викладав у *Музично-драматичній школі Миколи Лисенка* (1904—11), Вищому муз. ін-ті в Варшаві (1911—18), з 1918 — в Стокгольмі.

Літ.: Деркач І. С. Видатний співак Олександр Мишуга. Львів, 1964; Олександр Мишуга. Спогади. Матеріали. Листи. К., 1971.

М. І. Головащенко.

МИШУ́ЛІН Олександр Васильович [18 (31).VIII 1901, Мелекес, тепер Димитровград Ульян. обл.— 19.IX 1948, Москва] — рад. історик античності. Член Комуністичної партії з 1927. З 1934 — професор Моск. ун-ту. В 1943—45 — заст. директора Ін-ту історії матеріальної культури, 1946—48 — ректор Академії сусп. наук при ЦК КПРС. Автор праць з історії соціальних рухів Рим. імперії (повстання *Спартака*) та боротьби за незалежність античної Іспанії. Редактор першого рад. підручника з історії старод. світу для школи. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Спартаковское восстание. Революция рабов в Риме в I веке до н. э. М., 1936.

МИШ'ЯК, арсен (Arsenicum; від грец. ἄρσην — сильний), As — хімічний елемент V групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 33, ат. м. 74,9216. Природний М. складається з одного стабільного ізотопу ^{75}As. Природні сполуки М. відомі з давніх часів. Одержання металевого М. приписують нім. вченому *Альберту Великому* (бл. 1250). Вміст М. у земній корі $1{,}8 \cdot 10^{-4}\%$. У природі перебуває переважно у вигляді сульфідів і сульфоарсенідів (див. *Миш'якові руди*). М. проявляє *поліморфізм*. У звичайних умовах найбільш стійкий металевий, або сірий М., α-М. — сіро-стальна крихка кристалічна маса з металевим блиском; густ. 5720 кг/м³, при 615° С сублімується (див. *Сублімація*). $t_{пл}$ 817° С (у запаяній трубці під тиском). При нагріванні на повітрі швидко згоряє до миш'яковистого (арсенітного) ангідриду As_2O_3. Взаємодіє з сіркою та галогенами. Суміш концентрованих азотної і соляної кислот окислюють М. у миш'якову (арсенатну) к-ту H_3AsO_4. Сплавляється з деякими металами, утворюючи *арсеніди* (CuAs, Zn_3As_2 тощо). Одержують М. відновленням As_2O_3, а також при термічному розкладі *арсенопіриту*. Металевий М. застосовують як добавку до деяких сплавів (напр., для виробн. дроту), особливо чистий М.— у напівпровідниковій техніці. Досить широкого застосування набули *миш'яку сполуки*.

Д. П. Бєлоцький.

МИШ'ЯКО́ВИЙ КОЛЧЕДА́Н — мінерал класу персульфідів. Те саме, що й *арсенопірит*.

МИШ'ЯКО́ВІ РУ́ДИ — мінеральні утворення з вмістом миш'яку в кількостях, при яких доцільно вилучати його за сучасного рівня розвитку техніки й економіки. Відомо понад 120 мінералів, до складу яких входить миш'як. Пром. значення мають льолінгіт $FeAs_2$ (вміст миш'яку до 73%), *аурипігмент* (до 72%), *реальгар* (до 70%), *арсенопірит* (до 46%). За пром. класифікацією родовища М. р. поділяють на миш'якові, золото-миш'якові, поліметалево-миш'якові, мідно-миш'якові, миш'яково-кобальтові й миш'яково-олов'яні. В СРСР родовища М. р. відомі на Уралі, в Забайкаллі, Серед. Азії, Закавказзі, за кордоном — у Швеції, Мексиці, США та ін. країнах.

С. М. Рябокінь.

МИШ'ЯКОРГАНІ́ЧНІ СПОЛУ́КИ — *елементоорганічні сполуки*, що містять зв'язок миш'як — вуглець. До М. с. відносять також органічні похідні к-т миш'яку (ефіри, аміди тощо). Більшість М. с.— отруйні, з неприємним запахом речовини. Одержують їх з солей миш'яковистої к-ти (*алкілуванням* або діянням солей діазонію), а також при взаємодії *металоорганічних сполук* з *галогенідами* миш'яку. М. с. застосовують у медицині (напр., сальварсан); леткі М. с. використовували як бойові отруйні речовини (*адамсит, люїзит*).

В. П. Кухар.

МИШ'ЯКУ́ СПОЛУ́КИ — хім. сполуки, до складу яких входить *миш'як*. Найстійкіші М. с. зі ступенями окислення миш'яку — 3,0, +3 і +5. М. утворює сполуки з киснем, сіркою, воднем, металами та ін. елементами. Миш'яковистий (арсенітний) ангідрид As_2O_3 (білий миш'як) при нагріванні сублімується (див. *Сублімація*), утворюючи скловидну масу. Малорозчинний у воді, з лугами дає солі— *арсеніти*. Застосовують для знебарвлення скла, консервування шкіри та хутра тощо. Миш'яковий (арсенатний) ангідрид As_2O_5 — біла склоподібна речовина, повільно розчиняється у воді з утворенням миш'якової (арсенатної) к-ти H_3AsO_4, солі якої — *арсенати*. Сульфіди As_4S_4, As_2S_3, As_2S_5 — нерозчинні у воді і розведених к-тах, з лугами і сульфідами лужних металів та амонію утворюють розчинні тіоарсеніти й тіоарсенати. *Халькогеніди* миш'яку As_2S_3, As_2Se_3, As_2Te_3 належать до *напівпровідників*. З воднем в момент виділення М. с. утворюють миш'яковистий водень (арсин) AsH_3 — безбарвний газ, без запаху, з домішками має запах часнику; при нагріванні вище 500° С розкладається на миш'як та водень. При сплавленні з багатьма металами миш'як утворює *арсеніди*. Усі М. с. отруйні. Багато з них мають важливе значення в медицині. Див. також *Миш'якорганічні сполуки*.

Д. П. Бєлоцький.

МИ́ЩЕНКО Федір Герасимович [6 (18).II 1848, м. Прилуки, тепер Черніг. обл.— 28.X (10.XI) 1906, Київ] — укр. і рос. історик античності, чл.-кор. Петерб. АН (з 1895). В 1870 закінчив Київ. ун-т. У 1872—84 — викладач цього ун-ту. Брав участь у діяльності київ. «*Громади*». За публіцистичні статті з критикою царизму був звільнений з ун-ту. З 1889 — професор Казанського ун-ту. Досліджував історію Старод. Греції та Пн. Причорномор'я античної доби. Переклав рос. мовою (вперше) твори *Страбона*, *Геродота*, *Полібія*, *Фукідіда* та ін. давньогрец. авторів.

МИ́ЮЧІ ЗА́СОБИ — суміші *поверхнево-активних речовин* (ПАР), водні розчини яких застосовують для відмивання забруднень з поверхні різних матеріалів, шкіри та волосся людини і тварин. До М. з. належать *мила* та різні синтетичні препарати (побутові і технічні). До складу синтетичних М. з., крім ПАР, можуть входити також різні добавки: триполіфосфат, карбонат або гідрокарбонат натрію, силікат натрію, *ензими*, *запашні речовини* тощо. Побутові синтетичні М. з., які випускають у вигляді порошків, паст та рідин, застосовують для прання в домашніх умовах і пральнях. Тех. М. з. використовують для миття устаткування харч. пром-сті, танкерів, літаків, вагонів автотранспорту тощо. Синтетичні М. з. («Лотос», «Ера», «Ока», «Планета» та ін.) в УРСР виробляють Вінницький та Первомайський хімічні заводи, виробниче об'єднання Укрпобутхім та ін.

Б. П. Котельников.

МІА́С — ріка в Челяб. та Кург. областях РРФСР, права притока Ісеті (бас. Обі). Довж. 658 км, площа бас. 21,8 тис. км². Бере початок на сх. схилах хр. Уралтау, в межах Башк. АРСР. Живлення переважно снігове. Пересічна витрата води у пониззі 15,4 м³/с. Замерзає у жовтні — листопаді, скресає у квітні. Стік зарегульований водосховищами. Використовують для пром.

О. П. Мишуга в ролях Йонтека («Галька» С. Монюшка), Фауста («Фауст» Ш. Гуно), Манріко і Герцога («Трубадур» і «Ріголетто» Дж. Верді).

водопостачання. На М.— міста Челябінськ, Міас.

МІА́С — місто обласного підпорядкування Челяб. обл. РРФСР. Розташований на р. Міасі. Залізнична станція. 152 тис. ж. (1980). У М.— з-ди: Уральський автомоб., «Міаселектроапарат», напилковий, підприємства гірничодобувної пром-сті. Вечірній ф-т Челяб. політех. ін-ту, 7 серед. спец. навч. закладів. Краєзнавчий та мінералогічний музеї. Поблизу М.— *Ільменський заповідник* імені В. І. Леніна. М. виник 1773.

МІАСТЕНІ́Я (від грец. μῦς — м'яз і ἀσθένεια — слабкість, безсилля), астенічний бульбарний параліч, хвороба Ерба — Гольдфлама — хвороба, що характеризується слабкістю і підвищеною стомлюваністю поперечносмугастих *м'язів*. Спричинюється М. розладами обміну речовин, ураженнями *вилочкової залози*. В механізмі розвитку М. мають значення *автоімунні процеси*. Найчастіше уражаються м'язи повік (виникає *птоз*), жувальні м'язи (порушується ковтання), м'язи кінцівок (змінюється хода) тощо.

Л і к у в а н н я: антихолінестеразні препарати, вітаміни, загальнозміцнювальна терапія.

МІГДА́Л Аркадій Бейнусович [н. 26.II (11.III) 1911, Ліда, тепер райцентр Гродненської обл.] — рос. рад. фізик-теоретик, акад. АН СРСР (з 1966). Закінчив Ленінгр. ун-т (1936). В 1943—45 працював в Ін-ті фіз. проблем АН СРСР, 1945—71 — в Ін-ті атомної енергії, з 1971 — в Ін-ті теор. фізики АН СРСР. Праці з атомної та ядерної фізики, квантової теорії поля. Розвинув теорію дипольного і квадрупольного випромінювання ядер та теорію іонізації атомів при ядерних реакціях, кількісну теорію ядра, основану на застосуванні методів квантової теорії поля. Побудував квантово-електродинамічну теорію гальмівного випромінювання й утворення пар електрон-позитрон, а також теорію фазових переходів у ядерній речовині з утворенням т. з. глюонного конденсату. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

МІГЄ́НІ (Migjeni; справж. ім'я та прізв.— Мілош Дєрдь Нікола; 13.X 1911, м. Шкодра — 26.VIII 1938, Торре-Пелліче, Турін, Італія) — алб. письменник. Був учителем. Виступав з критикою капіталізму, закликав до боротьби проти експлуататорів (зб. «Вільні вірші», 1936). Творчість М. сповнена віри в перемогу трудящих («Заборонений плід», 1935), симпатії до Рад. Союзу («Незаспівані пісні»).

Тв.: Рос. перекл.— Избранное. М., 1954.

Літ.: Энтрей Г. И. Творчество Мидьени. Л., 1973.

МІ́ГМА (грец. μίγμα — суміш) — силікатний розплав, що утворився в *земній корі* внаслідок розплавлення гірських порід у зоні *ультраметаморфізму*. Часто М. містить нерозплавлені мінерали.

МІГМАТИ́ТИ [від грец. μίγμα (μίγματος) — суміш] — гірські породи, що складаються з метаморфічних порід та гранітного матеріалу, відособленого у вигляді жил, лінз тощо або розсіяного. Утворюються внаслідок проникнення *магми* в уже існуючі породи та в результаті *метасоматизму*. Поширені на давніх кристалічних щитах, зокрема на *Українському щиті*.

МІГРА́ЦІЯ ЕЛЕМЕ́НТІВ (лат. migratio — перехід, переселення) — переміщення хім. елементів у *земній корі* та на її поверхні (концентрація або розсіювання їх), зумовлене геохім. процесами. Відбувається М. е. у вигляді розчинів, розплавів, газів, а також у грубодисперсній формі (уламки гірських порід і мінералів). Фактори міграції поділяють на внутрішні (пов'язані з властивостями атомів і молекул хім. елементів) і зовнішні (пов'язані з термодинамічними умовами та складом середовища). Залежно від геохім. умов хім. елементи можуть змінювати свою міграційну здатність. До елементів з дуже високою міграційною здатністю відносять хлор, бром, йод, азот, бор, радій і натрій, з високою — калій, кальцій, германій, уран і залізо. Внаслідок концентрації хім. елементів утворюються промислові родовища *корисних копалин*.

Б. Ф. Міцкевич.

МІГРА́ЦІЯ ЕНЕ́РГІЇ в біологічних процесах — безвипромінювальне перенесення енергії електронного *збудження* від молекули-донора на молекулу-акцептор. Особливо важлива роль М. е. при *фотосинтезі*. Кванти сонячного світла, які поглинаються пігментними (див. *Пігменти*) молекулами, переводять їх у збуджений стан. Завдяки електромагнітній взаємодії створюються умови для М. е. між пігментними молекулами доти, доки енергію не захоплять молекули *хлорофілу a* у фотосинтетичних центрах, де відбувається перетворення енергії збудження на хім. енергію. М. е. при фотосинтезі пояснюють теорія індуктивного *резонансу* і теорія *екситонів*.

В. Л. Зима.

МІГРА́ЦІЯ НАСЕ́ЛЕННЯ — переміщення людей, пов'язані зі зміною постійного місця проживання або повернення до нього. М. н.— складний сусп. процес, що впливає на різні сторони соціально-екон. життя. Розрізняють М. н. з о в н і ш н ю (міжконтинентальну і внутрішньоконтинентальну), пов'язану з переїздом за межі країни, та в н у т р і ш н ю — переміщення в межах однієї країни між адм. або екон. районами, населеними пунктами тощо. М. н. буває п о с т і й н а або б е з п о в о р о т н а (переміщення на постійне або довгострокове місце проживання), т и м ч а с о в а (переміщення на відносно короткий строк), с е з о н н а (щорічні переміщення, пов'язані з роботою, кочова міграція), м а я т н и к о в а (щоденні поїздки на роботу за межі місця проживання). Всі переміщення відносно кожної території складаються з потоків вибуття (*еміграції*) і прибуття (*імміграції*). Різниця між цими двома потоками дає обсяг чистої міграції, а сума їх — обсяг валової міграції. Гол. причинами М. н. є екон. і соціальні фактори. Вона виникає також з політичних (політ. переслідування, расова, реліг. та нац. дискримінація в капіталістичному світі) та воєнних (переміщення населення для його захисту від воєнних дій) причин, стихійного лиха тощо.

На відміну від капіталізму, де М. н. породжується екон. нестійкістю, *безробіттям* і має стихійний характер, за соціалізму, в умовах планомірного розвитку всього нар. г-ва, М. н. регулює д-ва, яка забезпечує її раціональність — тер. перерозподіл населення і *робочої сили* відповідно до потреб суспільства, сприяє освоєнню нових районів і поліпшенню соціально-екон. і культур. умов життя.

В. Ф. Казанцева.

МІГРА́ЦІЯ ТВАРИ́Н — переміщення тварин, пов'язані зі зміною умов існування або з циклом їхнього розвитку. Бувають регулярні й нерегулярні (вимушені) М. т. Р е г у л я р н и м и є добові та сезонні М. т. Добові М. т. пов'язані зі зміною протягом доби освітленості, температури, вологості тощо. Так, на світанку граки в зимовий період летять на місця годівлі, а ввечері — на місця ночівлі. Сезонні М. т. пов'язані з живленням, *розмноженням, линянням, сплячкою, зимівлею тварин* тощо. Сезонні міграції окремих *популяцій* виду відбуваються в певному напрямі і в певний час. Мігруючі тварини добре орієнтуються (див. *Біоорієнтація, Орієнтація тварин*) у просторі; їм властива *біонавігація*. Сезонними М. т. є, напр., *перельоти птахів* і кажанів, нерестові міграції риб тощо. Н е р е г у л я р н і М. т. відбуваються під впливом незвичайної причини (сильної посухи, пожежі, поводі, масового розмноження тварин даного виду, зміни екологічних умов внаслідок діяльності людини тощо). Розрізняють також М. т. активні (пересування тварин за допомогою органів руху) і пасивні (напр., перенесення течією). М. т. можуть бути горизонтальними і вертикальними (в горах, у ґрунті, в товщі води, в рослинному покриві). Для вивчення М. т. використовують *мічення тварин* тощо.

Л. О. Смогоржевський.

МІГРЕ́НЬ (франц. migraine, від грец. ἡμικρανία — біль, що охоплює половину голови)— захворювання людини, що проявляється в періодичних приступах головного болю, який локалізується звичайно в половині голови. Здебільшого починається в юнацькому віці, частіше буває у жінок. У виникненні М. відіграють роль порушення нервової регуляції судинного тонусу, нерідко пов'язані зі спадковою схильністю до судинних захворювань. Приступ М. виникає після хвилювання або перевтоми внаслідок рефлекторного порушення кровообігу в певній ділянці мозку, що призводить до розвитку спазму судин з наступними застійними явищами і підвищенням внутрішньочерепного тиску. Виникає сильний головний біль, що часто супроводиться нудотою, блюванням. Звук, світло посилюють біль. При тяжких формах виникають тимчасові порушення зору, рухові, чуттєві тощо. П р о ф і л а к т и к а: правильна організація режиму праці і відпочинку, регулярне приймання їжі тощо. Л і к у -

А. Б. Мігдал.

І. Д. Мігура. Іоанн Златоуст. Гравюра на міді. 1705.

вання: анальгетики, судинорозширювальні препарати, голкотерапія. *А. Я. Мінц.*

МІГУ́РА Іван Детесович (в чернецтві Іларіон; рр. н. і см. невід.) — укр. гравер поч. 18 ст. Архідиякон Києво-Печерської лаври (1709—12), ігумен Миколаївського Крупицького монастиря в Батурині. Виконував панегіричні композиції з віршованими текстами і портретами істор. осіб, зокрема Івана Скоропадського (1703), Захарія Корниловича (1705), Варлаама Ясинського (1707) та ін.

МІД (Mead) Джордж Герберт (27.II 1863, Саут-Хадлі, Массачусетс — 26.IV 1931, Чікаго) — амер. філософ-ідеаліст, соціолог, психолог, засновник біхевіористського (див. *Біхевіоризм*) *прагматизму*. Визнаючи дію або акт, що виражає соціалізацію людини, тобто пристосування її до світу об'єктів, осн. категорією свого вчення, М. зводив сусп. життя і природу особистості до суми пристосовних реакцій на оточення, істор. процес — до суб'єктивістського, довільного набору фактів, світ — до мисленої структури, істину — до успішного розв'язання проблеми в межах окремої ситуації.

В. А. Роменець.

МІДА́С (грец. Μίδας; рр. н. і см. невід.) — цар *Фрігії* 738—696 до н. е. В грец. міфології з М. пов'язаний ряд легенд. За однією з них бог *Діоніс* наділив М. здатністю перетворювати на золото все, до чого він доторкався. В зв'язку з тим, що на золото перетворювалася і їжа, М. змушений був позбутися цього дару, скупавшись у р. Пактолі. За ін. міфом, самовпевнений невіглас М. у муз. змаганні *Аполлона* з *Паном* визнав переможцем останнього (звідси «Мідасів суд» — суд неука). Щоб покарати за це М., Аполлон наділив його ослячими вухами (звідси «вуха Мідаса»).

МІДДЕНДО́РФ Олександр Федорович [6 (18).VIII 1815, Петербург — 16 (28).I 1894, Хелленурме, тепер Валгаського р-ну Ест. РСР] — рос. природознавець і мандрівник, акад. Петерб. АН (з 1850). У 1837 закінчив Дерптський (тепер Тартуський) ун-т. У 1839—41 — ад'юнкт, потім екстраординарний професор Київ. ун-ту. В 1842—45 вивчав природу Сибіру та Далекого Сходу. Звіт М. містив докладні відомості про історію та природні умови цих районів, зокрема про поширення *багаторічної мерзлоти*. На честь М. названо затоку на п-ові Таймир та мис на о. Нова Земля.

МІДІ СПЛА́ВИ — сплави на основі *міді*. Перші металеві сплави, створені людиною (див. *Бронзовий вік*). До М. с. належать *бронзи*, *латуні* і міднонікелеві сплави (напр., *мельхіор*), що їх осн. легуючим елементом є нікель. Розрізняють М. с.: ливарні, яким властиві значна *рідкотекучість* і невелика усадка; деформівні, що їх обробляють тиском у гарячому або холодному стані, та порошкові (див. *Порошкові матеріали*). М. с. використовують переважно як антифрикційні, електротех., жароміцні, конструкційні, корозійностійкі і пружинні матеріали. Застосовують їх у машино-, авіа-, приладо- і суднобудуванні, в електротех. пром-сті, при виготовленні пароводяної арматури, художніх виробів, посуду тощо.

Літ.: Смирягин А. П., Смирягина Н. А., Белова А. В. Промышленные цветные металлы и сплавы. М., 1974.

МІ́ДІ СПОЛУ́КИ — хім. сполуки, до складу яких входить *мідь* у ступені окислення + 1 або +2. Відомі також нестійкі М. с. зі ступенем окислення +3. Оксиди Cu_2O червоного (*куприт*) та CuO чорного (тенорит) кольору зустрічаються у природі. Гідроксид $Cu(OH)_2$ виділяється у вигляді голубого осаду при дії надлишку лугу на розчини солей міді (II), при нагріванні він легко переходить в чорний оксид CuO. Обидві сполуки $Cu(OH)_2$ і CuO розчиняються в к-тах з утворенням солей міді (II) та концентрованих розчинах лугів з утворенням нестійких купритів синього кольору, напр. Na_2CuO_2. Сполуки міді (II) утворюються також при взаємодії міді з кислотами-окислювачами. Напр., т. з. мідний купорос $CuSO_4 \cdot 5H_2O$ одержують, діючи на мідь концентрованою сірчаною к-тою при нагріванні. В присутності відновників сполуки міді (II) порівняно легко переходять у сполуки міді (I). Ці сполуки, напр. *галогеніди* CuCl, CuBr, CuI білого кольору, погано розчинні у воді, стійкі лише у відсутності окислювачів; при дії останніх легко переходять у сполуки міді (II). Гідратовані солі міді (II) мають синій колір. Для міді дуже характерні реакції комплексоутворення. При цьому мідь (I) утворює *координаційні сполуки* переважно з координаційним числом 2, наприклад $K[CuBr_2]$, $[Cu(NH_3)_2]Cl$, а мідь (II) — з координаційними числами 4, напр. $[Cu(NH_3)_4]SO_4$, $(NH_4)_2[Cu(CN)_4]$, $Cs_2[CuCl_4]$; 6, напр. $[Cu(NH_3)_4(SCN)_2]$, та ін. Всі М. с. отруйні. Застосовуються при виготовленні каталізаторів, препаратів для боротьби з різними шкідниками рослин, грибками тощо.

В. В. Скопенко.

МІ́ДІЯ (Mytilus) — рід *двостулкових молюсків*. Раковина (довж. до 20 см) клиновидно-овальна, чорного кольору. Живе у прибережній зоні, прикріплюючись до підводних предметів за допомогою ниток бісуса — клейкої речовини, що її виділяє бісусна залоза. Живиться *детритом*, одноклітинними організмами. М. роздільностатеві; личинка — *велігер*, нагадує *трохофору*. 6 видів, поширено переважно в Пн. півкулі; в СРСР, зокрема в Чорному м.,— М. чорноморська (M. galloprovincialis), у пн. морях — М. їстівна (M. edulis) — пром. види (вживаються в їжу). З М. виготовляють також кормове борошно. У деяких країнах мідієвий мул, який нагромаджується в місцях скупчення М., використовують як добриво. У викопному стані М. відомі починаючи з тріасу.

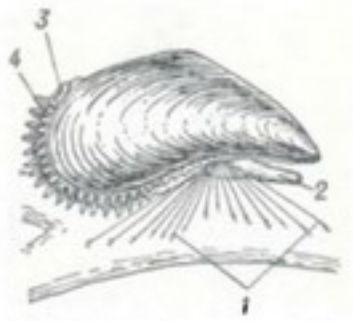

Мідія їстівна: *1* — бісусні нитки; *2* — нога; *3* — вивідний сифон; *4* — вирости заднього краю мантії.

МІ́ДІЯ — історична область у пн.-зх. частині Іранського нагір'я. З 70-х рр. 7 ст. до н. е. до серед. 6 ст. до н. е. тут існувало царство М. з столицею в Екбатані. Найбільшого розквіту воно досягло за царя Кіаксара (625 або 624 — 584 до н. е.). За короткий час мідяни заволоділи Маною (тер. сучас. Азербайджану), в союзі з *Вавілонією* розгромили *Ассірію*, завоювали *Урарту* та ін. землі. Межі М. на Зх. сягали р. Галіс (сучас. Кизил-Ірмак), на Сх.— Серед. Азії і, вірогідно, Афганістану. В 550—549 до н. е. М. завоювала д-ва *Ахеменідів*. Після розгрому останньої *Александром Македонським* у кін. 4 ст. до н. е. на тер. Мани було відновлено самостійне мідійське царство (Атропатена), яке бл. 150 до н. е. підпало під владу *Парфянського царства*.

МІ́ДЛЕНД — одна з найбільших фінансово-монополістичних груп Великобританії. Утворилася в 60—70-х рр. 20 ст. На сучас. етапі являє собою численну коаліцію фінанс. і пром. компаній. Осн. сфера діяльності — кредитно-банківські ін-ти. Група сформувалася навколо одного з найбільших комерційних банків — «Мідленд банк», засн. 1836. В кін. 70-х рр. 20 ст. банк мав 3250 відділень; групі контролює «Клайдсдейл банк» у Шотландії, «Нортерн банк» у Пн. Ірландії та бл. 40 фінансових компаній у Великобританії.

С. В. Пятенко.

МІ́ДНЕННЯ — нанесення на поверхню металевих виробів шару *міді*. Виконується електролітичним способом (див. *Електроліз*). Міднення підвищують *електропровідність* сталі в біметалевих (див. *Біметали*) провідниках, захищають частину сталевих виробів, яку не потрібно піддавати *цементації* (навуглецьовуванню), поліпшують пластичне деформування під час холодного *волочіння* сталевого дроту. Крім того, ним створюють проміжний шар, який полегшує зчеплення і підвищує захисну здатність нікелевих, хромових та ін. покриттів, що їх наносять на вироби з сталі, цинку, цинкових і алюмінієвих сплавів (див. також *Гальваностегія*). М. застосовують при виготовленні барельєфів, хвилеводів, труб, копій з металевих і неметалевих оригіналів тощо.

«МІ́ДНИЙ БУНТ» — назва *Московського повстання 1662* у працях рос. дворянських і бурж. істориків.

МІ́ДНИЙ ВІК, енеоліт — період виникнення і розвитку металургії міді, що безпосередньо передував *бронзовому віку*. Перші нечисленні металеві вироби, здебільшого примітивні прикраси, що були виготовлені за допомогою холодного кування з природної міді чи свинцю, з'явилися на Передньому та Ближньому Сході ще за часів *неоліту* в 7—6-му тис. до н. е. (*Чатал-Хююк*, Чайоню-Тепезі в Анатолії; Алі-Кош на Іранському плато; пам'ятки хассунської культури в *Месопотамії*). Початок М. в. в цьому регіоні та в Європі (5-е тис. до н. е.) пов'язаний з розвитком гірничорудної справи, відливанням металу та виробництвом з чистої міді знарядь праці, які вживалися поряд із виробами з каменю, кістки і рогу. Гірничометалург. процес здійснювали професійні майстри: гірники, металурги, ковалі-ливарники. Розквіт М. в. в Європі припадає на 4-е тис. до н. е., коли з численних копалень

Балканського п-ова (Аї-Бунар у Фракії, Рудна Глава в Сербії тощо) надходили тисячі тонн руди, а виплавлений з неї метал у вигляді зливків або готових виробів (важкі сокири, мотики, тесла, різноманітні прикраси) шляхом міжплемінного обміну потрапляв у райони, що не мали власної сировини. За М. в. основою економіки стали орне землеробство і скотарство, розвивалися ремесла і домобудівництво. Нових рис набуло мистецтво та ідеологічні уявлення. Вдосконалювалася сусп. організація; виділилася племінна верхівка. Окремі племена, пов'язані з виробництвом і розповсюдженням міді, нагромадили значні багатства, про що свідчить, зокрема, могильник *гумельницької культури* у м. Варні (НРБ), в якому виявлено понад 2 тис. золотих речей. Тривав процес утворення великих споріднених міжплемінних об'єднань (етнокультурні області переважно на тер. сучас. Румунії та Болгарії).

На тер. СРСР початок М. в. пов'язаний з Пд. Середньої Азії та Закавказзям, де в 2-й пол. 5-го тис. до н. е. під впливом Старод. Сходу виникли культура Анау (Туркменія) і численні землеробські поселення Азербайджану (Кюль-тепе I, Шому-тепе), Грузії (Шулавері, Арухло) та Вірменії (Техут). Дещо пізніше (на межі 5 і 4-го тис. до н. е.) М. в. почався на Пд. Зх. СРСР і тривав майже до кін. 3-го тис. до н. е. Внаслідок просування частини населення з західніших районів у Пруто-Дністровське межиріччя тут виникла *трипільська культура*, яка згодом поширилася майже на всю тер. Молдавії та Правобережної України. У пониззі Дунаю поряд з трипільцями жили носії гумельницької культури, а на Зх. від них — племена культури лендєль і згодом племена *лійчастого посуду культури* та *кулястих амфор культури*. Носії трипільської культури підтримували тісні зв'язки зі спорідненим населенням Балкан і Подунав'я, постачаючи одержаний від них метал своїм східним сусідам — племенам *середньостогівської культури*, неолітичної *дніпро-донецької культури* та ін.

У 4-му тис. до н. е., після приручення коня, почався процес освоєння скотарськими племенами широкої смуги євразійських степів. У Пн. Причорномор'ї, на Пд. і Сх. від трипільців, мешкали різні групи населення М. в., про що свідчать археол. пам'ятки, зокрема *Чаплинський могильник*, пам'ятки типу нижнього шару *Михайлівського поселення* та ін. У Криму й прилеглих районах степу розвивалася *кемі-обинська культура*. В серед. 3-го тис. до н. е. всю євразійську степову смугу займали племена *ямної культури* та *афанасьєвської культури*. В той час на тер. Пн. Причорномор'я відчувався вплив кавказ. культур ранньої пори бронзового віку.

Літ.: Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971; Історія Української РСР, т. 1. К., 1977; Черных Е. Н. История древнейшей металлургии Восточной Европы. М., 1966; Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Каменный век. М., 1973.

В. Г. Збенович.

МІ́ДНИЙ КОЛЧЕДА́Н — мінерал класу сульфідів. Те саме, що й *халькопірит*.

МІ́ДНІ ДО́БРИВА — речовини, що містять *мідь*; один із видів *мікродобрив*. Недостача міді в грунті призводить до затримання розвитку й росту с.-г. культур, спричиняє *хлорози рослин* у злаків та ін. хвороби

Потреба с.-г. рослин в М. д. найчастіше проявляється на осушених торфово-болотних, а також піщаних дерново-підзолистих грунтах. М. д. вносять у вигляді піритних недогарків (відходи суперфосфатних заводів) або у вигляді мідного купоросу ($CuSO_4 \cdot 5H_2O$), що підвищує врожай зерна пшениці, ячменю, вівса на 2—3 ц/га, поліпшує якість овочевих культур, льоноволокна та волокна конопель.

М. Н. Шевченко.

МІ́ДНІ МОНОПО́ЛІЇ — група найбільших об'єднань провідних капіталістичних країн, які контролюють 2/3 видобутку і виробн. міді в капіталістичному світі. В руках М. м. перебувають розвідка, добування руди, її переробка, виплавлення і рафінування металу, виробн. сплавів, напівфабрикатів і деяких видів готової продукції (кабель, дріт, листова мідь, бронза), а також добування і виробн. різних видів кольорових, рідкісних і дорогоцінних металів та ін. корисних копалин. Провідне місце серед М. м. займають 6 найбільших об'єднань.

Найбільші мідні монополії капіталістичних країн

Монополії	Рік створення	Оборот	Активи
		млн. дол.,	1978
США			
«Кеннекотт кооппер корпорейшен»	1915	1886	435
«Фелпс Додж»	1885	1007	408
«Анаконда» *	1895	1448	482
«АСАРКО»	1899	1023	421
«Юньон міньєр С. А.» (Бельгія) **	1906	1518	...
«ІНКО» (Канада) ***	1916	2083	1476

* 1974.
** 1977, у бельг. франках.
*** Одержує мідь як супутний продукт при виробн. нікелю.

Ще на поч. 20 ст. М. м. захопили багаті родовища в США, Лат. Америці і Африці, підкоривши своїм інтересам економіку мідедобувних країн (Чілі, Перу та інші). Серед М. м. найбільшими за своїми активами є амер. корпорації, які входять в сферу впливу фінанс. груп *Морганів*, Гарріманів, Гуггенхеймів.

Перемога нац.-визвольного руху підірвала позиції М. м. у колишніх колоніальних і залежних країнах. Було націоналізовано шахти і рудники «Англо-Американ корпорейшен оф Саут Африка» і «Родезіан селекшен траст» (1970) в Замбії, «Серро корпорейшен» (1973) в Перу. На базі націоналізованих підприємств було створено держ. і напівдерж. корпорації, на які припадає значна частина світового виробн. міді.

С. І. Западинська.

МІ́ДНІ РУ́ДИ — мінеральні утворення з вмістом міді в кількостях, при яких її доцільно вилучати за сучасного рівня розвитку техніки й економіки. У природі відомо бл. 170 мінералів, до складу яких входить мідь. Пром. значення мають 17 мінералів, з яких основні: самородна мідь, *куприт* (вміст міді до 88,8%), халькозин Cu_2S (до 79,9%), *ковелін* (до 66,5%), *азурит* (до 55,3%), *борніт* (до 65%), *халькопірит* (до 34,7%), *малахіт* (до 71,9% CuO). Як домішки М. р. вміщують кобальт, нікель, молібден, золото, срібло, цинк, свинець, германій, вісмут тощо. Осн. пром. типами М. р. є: мідні колчедани, порфірові вкраплені руди, мідисті пісковики, жильні й контактові руди. В СРСР великі родовища М. р. є на Уралі, в Сибіру, Алтаї, в Казахстані; за кордоном — в США, Замбії, Заїрі, Чілі, Канаді. На Україні рудопрояви міді виявлено на Донбасі, в Карпатах, у межах *Українського щита*.

О. І. Заріцький.

МІ́ДУЕЙ — кораловий атол у центр. частині Тихого ок., розташований в пн.-зх. групі Гавайських о-вів. Виник на базальтовій основі зруйнованого вулкану. В лагуні атолу — кілька невеликих островів. Найбільші з них Сенд (Піщаний) та Істерн (Східний) мають заг. пл. 5,2 км². Нас. понад 2 тис. ж. На М.— станція транстихоокеанського кабелю, одна з проміжних баз на повітр. шляху з США до країн Азії. Військ.-мор. база США.

Мідний вік. Мідні речі з пам'яток на території СРСР: 1—3 — сокири; 4 і 7 — шила; 5 — риболовецький гачок; 6 — антропоморфна фігурка; 8 — долото; 9 — браслет.

МІДЯ́НКА, мідяниця (Coronella austriaca) — змія род. *вужевих*. Тіло (довж. до 75, іноді до 100 см) зверху сірувате, бурувате або коричнювато-червонувате з 2—4 рядами темно-бурих плям; черево сіре, бурувате або майже червоне, найчастіше з темними плямами. М.— яйцеживородящі (див. *Яйцеживородіння*). Поши р. майже по всій Європі, Зх. і Малій Азії; в УРСР — по всій території. Живе в сухих, добре освітлених місцях, порослих рідколіссям або кущами. Живиться переважно ящірками, а також дрібними хребетними та комахами. Не отруйна. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Змії*.

МІДЬ (Cuprum), Cu — хім. елемент I групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 29, ат. м. 63,546. Природна М. складається з двох стабільних ізотопів ^{63}Cu (69,1%) і ^{65}Cu (30,9%). М. відома з давніх-давен (див. *Мідний вік*). Заг. вміст М. в земній корі $4{,}7 \cdot 10^{-3}$%. У природі зустрічається гол. чин. у вигляді сульфідних руд (див. *Мідні руди*), інколи — у вільному стані. М.— метал червоного кольору; густ 8960 кг/м³, $t_{пл}$ 1084,5° С, $t_{кип}$ 2541° С; надзвичайно пластичний, дуже добре проводить тепло й електр. струм. З металами утворює багато сплавів, серед яких найважливіші *бронзи* і *латуні*. Хім. активність М. не висока. При нагріванні вона реагує з киснем, сіркою, галогенами та ін. Розчиняється в к-тах-окисниках, утворюючи солі міді

(II) (див. *Міді сполуки*). Одержують М. (чистотою 95—97%) виплавкою із сульфідних руд. Щоб добути дуже чисту М., її піддають електрохім. *афінажу*. Електролітом при цьому є розчин сульфату $CuSO_4$. М. використовується в електротех. промисловості (виробн. електр. дроту та ін.), металургії (див. *Міді сплави*), порівняно невелика кількість М. йде на виготовлення *пігментів, каталізаторів*, мікродобрив (див. *Мідні добрива*), препаратів для боротьби з шкідниками і хворобами рослин тощо.

М. в організмі — необхідний для рослинних і тваринних організмів *мікроелемент*; один з *біогенних елементів*. В рослинах входить до складу ферментів *оксидаз* та білка пластоціаніну; в ряду безхребетних тварин — до складу гемоціанінів — переносників кисню. В організмі людини міститься гол. чин. у печінці, кістках, в рідинах тіла (крові, спинномозковій рідині). М. бере участь у ферментативних реакціях як активатор або як складник мідьвмісних ферментів. Має значення для процесів *кровотворення*, синтезу *гемоглобіну* та *цитохромів*. Нестача М. в тваринних організмах призводить до *анемії*. У великих дозах М. спричинює *отруєння*.

В. В. Скопенко
(М.— хім. елемент).

МІЄЛІ́НОВА ОБОЛО́НКА, м'якушева оболонка — оболонка м'якушевого *нервового волокна*. Складається з білково-ліпідного комплексу — мієліну (звідси й назва). Зовні М. о. вкрита мембраною *шваннівської клітини*, зсередини межує з мембраною *аксона*. Утворюючи М. о., шваннівські клітини багато разів обгортають аксон. В межах центральної нервової системи М. о. є суцільним утвором, в ділянках т. з. перехватів Ранв'є М. о. переривається. М. о. запобігає розсіюванню *імпульсів нервових* і їхньому переходу на ін. нервові волокна та забезпечує швидке проведення їх.

МІЄЛІ́Т (від грец. μυελός, тут — спинний мозок) — запалення спинного мозку. Розрізняють первинні М., що спричинюються різними нейротропними *вірусами*, і вторинні, які є ускладненням інфекційно-алергічних хвороб (грип, кір, тиф), травм тощо. Найчастіше одночасно уражаються також мозкові оболонки, головний мозок та периферичні нервові стовбури. Хвороба починається гостро — з підвищення т-ри, болів. При загибелі нервових клітин виникають в'ялі *паралічі*, сегментне (на певній ділянці) порушення чутливості, спастичні *парези*; нерідко — тазові розлади (нетримання або затримка сечі та калу). Часто з'являються пролежні, набряки.

Лікування: антибіотики, вітаміни тощо.

МІЄЛО́ЇДНА ТКАНИ́НА (від грец. μυελός — кістковий мозок та εἶδος — вигляд) — кровотворна тканина хребетних тварин і людини, з якої утворюється червоний *кістковий мозок*.

МІЄЛО́МНА ХВОРО́БА, мієлома, мієломатоз [від грец. μυελός — кістковий мозок і ὄγκωμα (ὀγκώματος) — пухлина] — захворювання системи *крові*, близьке до *лейкозів*. В основі М. х. лежить надмірне утворення генетично змінених (що мутували) плазматич. клітин *кісткового мозку*, порушення білкового, мінерального обміну, а також зміни в кістковій, кровотворній і сечовидільній системах. З'являються болі в кістках грудної клітки, хребті, кульшовому суглобі, потім кістки деформуються і виникають довільні переломи. В крові — гіпохромна *анемія, лейкопенія, тромбоцитопенія*; як наслідок порушення білкового обміну — ураження нирок, що може призвести до *уремії*. Лікування — стаціонарне.

МІЄЛОЦИ́ТИ (від грец. μυελός — кістковий мозок і κύτος — клітина) — одна з форм клітин кровотворної тканини червоного *кісткового мозку* у хребетних тварин і людини. Утворюються з клітин-попередників мієлопоезу (іл. див. до ст. *Кровотворення*). З мієлоцитів утворюються *гранулоцити*.

МІЄРЛА́УК (Мієрлаукс) Алексіс [справж. прізв. — Фрідфельд; 3 (15).IV 1866, Ікшкіле — 19.IV 1943, Рига] — латис. актор і режисер; один із засновників латис. профес. театру. Сценічну діяльність почав у 90-х рр. 19 ст. в трупі А. *Алунана*. В 1890—1908 — актор, а з 1904 — й режисер Ризького латис. театру. В 1909—15 (з перервами) — актор і режисер Нового театру в Ризі, 1915 працював у Петроградському Новому латис. театрі, 1919 — в робітничому театрі Рад. Латвії, потім — у створеному на його базі Національному театрі (1920—38). Вистави: «Йосиф та його брати», «Гравя, танцював», «Вогонь і ніч» (виконував роль Кангара) Райніса, «Вороги» Горького та ін. Серед ролей: Бєлугін («Одруження Бєлугіна» О. Островського й М. Соловйова), Міллер («Підступність і кохання» Шіллера) та ін.

МІЖАМЕРИКА́НСЬКА РЕГІОНА́ЛЬНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ТРУДЯ́ЩИХ, ОРІТ (icn. ORIT; Organización regional interamericana de trabajadores) — реформістське профспілкове об'єднання країн Зх. півкулі. Створене 1951 в Мексіці за ініціативою *Американської федерації праці — Конгресу виробничих профспілок* США (АФП — КВП). Об'єднує ряд латиноамер. нац. профцентрів. Провідну роль в ОРІТ відіграє АФП — КВП. ОРІТ — регіональне відділення *Міжнародної конфедерації вільних профспілок*. Пропагує ідеологію *реформізму*. З метою збереження свого впливу в масах ОРІТ в 70-х рр. підтримала ряд антиімперіалістич. лозунгів, зокрема засудила фашист. переворот 1973 у Чілі та репресії піночетівської хунти. Штаб-квартира — в Мехіко.

А. А. Стрілко.

МІЖАМЕРИКА́НСЬКИЙ БАНК РО́ЗВИТКУ (МБР) — регіональний кредитний інститут *Організації американських держав*. Засн. 1960 для фінансування різних програм розвитку в країнах Лат. Америки. Учасниками МБР є США, Канада, 24 лат.-амер. д-ви, 16 країн за межами амер. континенту, в т. ч. Великобританія, Іспанія, Італія, ФРН, Франція, Югославія, Японія. Керівні органи: Рада керуючих у складі представників усіх країн — членів МБР на чолі з президентом і Рада з 11 директорів (7 від країн Латинської Америки, по одному від США і Канади та 2 від країн за межами амер. континенту). Панівне становище в директораті посідають США, які мають право *вето*. Місцеперебування МБР — Вашінгтон.

МІЖАМЕРИКА́НСЬКІ КОНФЕРЕ́НЦІЇ — конференції держав амер. континенту, що скликаються періодично з 1889. До 1948 наз. Міжнар. конференції амер. д-в, або Панамер. конференції. Ідею проведення М. к. висунули на поч. 19 ст. латиноамер. д-ви. У 80-х рр. 19 ст. США використали цю ідею для утвердження панування амер. капіталу в *Латинській Америці*, маскуючи свої наміри реакційною доктриною *панамериканізму*. М. к. бувають чергові, надзвичайні і спеціальні. На 1-й М. к. (1889—90, Вашінгтон) створено Міжнар. союз амер. республік для обміну екон. інформацією, при ньому — Комерційне бюро. На 2-й М. к. (1901—02, Мехіко) Комерційне бюро перейменовано на Міжнар. бюро амер. республік, створено керівну раду на чолі з держ. секретарем США. На 3-й М. к. (1906, Ріо-де-Жанейро) ухвалено т. з. *Драго доктрину*. На 4-й М. к. (1910, Буенос-Айрес) Міжнар. бюро амер. республік перейменовано на *Панамериканський союз*, відхилено пропозицію США визнати *Монро доктрину* основою зовн. політики д-в континенту. На 5-й М. к. (1923, Сантьяго) схвалено договір про відвернення конфліктів між амер. д-вами шляхом арбітражу чи переговорів. 6-а М. к. (1928, Гавана) всупереч натискові США прийняла конвенцію про нейтралітет на випадок громадян. війни в одній з амер. д-в. Панамер. союз визнано постійним органом М. к. На пропозицію Аргентіни 7-а М. к. (1933, Монтевідео) прийняла конвенцію про заборону втручання амер. д-в у внутр. справи одна одної. 8-а М. к. (1938, Ліма) прийняла декларацію про солідарність країн американського континенту проти агресії. Під час 2-ї світової війни функції М. к. виконували Консультативні наради міністрів закорд. справ амер. д-в. Відбулися спеціальні М. к.: з питань війни і миру (1945, Мехіко) і для підтримки миру і безпеки на континенті (1947, Ріо-де-Жанейро). 9-а М. к. (1948, Богота) затвердила статут *Організації американських держав* (ОАД), завершивши тим самим створення регіонального воєнно-політ. угруповання країн Америки. Найвищим органом ОАД проголошувалися М. к. (1948—70). На 10-й М. к. (1954, Каракас) США, готуючи вторгнення в Гватемалу для повалення прогресивного уряду, домоглися прийняття «антикомуністичної резолюції» для виправдання своїх дій. З серед. 50-х рр. різко загострилися суперечності між США і лат.-амер. країнами. Визвольний рух 1956—58 привів до повалення реак-

ційних проімперіалістичних режимів у Перу, Колумбії, Венесуелі. Перемога *кубинської революції* привела до глибокої кризи міжамериканської системи, основою якої були М. к. Відбулося кілька надзвичайних М. к. 1-а (1964, Вашінгтон) затвердила порядок вступу до ОАД д-в Вест-Індії, що визволилися від колоніальної залежності; 2-а (1965, Ріо-де-Жанейро) розглянула питання про необхідність перегляду статуту ОАД і виробила принципи необхідних реформ; 3-я (1967, Буенос-Айрес) внесла зміни до статуту ОАД. Найвищим органом ОАД замість М. к. стала Генеральна асамблея. Раду ОАД перейменовано на Постійну раду, а Панамер. союз — на Генеральний секретаріат. Внесені поправки набули чинності з 1970. Рішення спеціальної М. к. (1975, Сан-Хосе) стосувалися процедури голосування в ОАД.

В. В. Пащук.

МІЖБІБЛІОТЕ́ЧНИЙ АБОНЕМЕ́НТ (МБА) — система взаємного використання фондів бібліотек, створена з метою всебічного і своєчасного задоволення запитів читачів. На основі постанови Ради Міністрів СРСР «Про загальнодержавну систему науково-технічної інформації» (1966) розроблено «Положення про єдину загальнодержавну систему міжбібліотечного абонемента в СРСР» (1969). Система МБА побудована за територіально-галузевим принципом. Існують регіональні й всесоюзні, галузеві й універсальні центри МБА. На Держ. б-ку СРСР ім. В. І. Леніна покладено функції загальнодерж. центру МБА. Читачі можуть одержати необхідні видання за допомогою б-к за місцем проживання чи роботи. Рад. б-ки висилають по МБА вітчизн. і зарубіж. видання (за винятком рукописів, газетних підшивок, дисертацій) в оригіналах, копіях або мікрофільмах. Видання, яких немає в б-ках СРСР, можна замовити за рубежем. Роботу по міжнар. абонементу ведуть бл. 50 рад. б-к з б-ками понад 50 зарубіжн. країн. На Україні функції координаційного Респ. центру МБА покладено на Респ. б-ку УРСР ім. КПРС (Київ). Б-ки республіки організовують також роботу по міжнар. абонементу.

І. М. Солдатенко.

МІЖГАЛАКТИ́ЧНЕ СЕРЕДО́ВИЩЕ — матеріальне середовище, що заповнює основний простір *Метагалактики*. Характеризується дуже низькою та майже рівномірною густиною речовини ($\sim 10^{-30}$ г/см³). Винятковою властивістю М. с. є рівномірне теплове випромінювання (еквівалентна густина $\sim 10^{-30}$ г/см³) і нерівноважний стан речовини. Випромінювання М. с.— рівноважне і являє собою *реліктове випромінювання* Метагалактики, яке приблизно 1,5 10^{10} років тому через велику т-ру та велику густину енергії випромінювання могло вплинути на її еволюцію (див. *Космологія*). Зменшення густини випромінювання М. с. пов'язане з розширенням Метагалактики (див. *Червоне зміщення*). Цим же зумовлюється мала густина речовини М. с. Пилова компонента М. с. не виявлена, а газова спостерігається поблизу взаємодіючих *галактик* внаслідок активних процесів, які спричинюють збільшення густини і т-ри речовини М. с. Через те, що в спектрах випромінювання *квазарів* немає ліній поглинання, газ М. с. вважається повністю іонізованим, і тому т-ра газу $\sim 10^5$ К.

Літ.: Климишин І. А. Астрономія вчора й сьогодні. К., 1976.

М. С. Комаров.

МІЖГАЛОГЕ́ННІ СПОЛУ́КИ, міжгалоїдні сполуки — сполуки *галогенів* один з одним. Відомо 11 стійких М. с.: фториди (ClF, ClF_3, BrF, BrF_3, BrF_5, IF_5, IF_7), хлориди (BrCl, ICl, ICl_3) і броміди (IBr). У звичайних умовах ClF, ClF_3, IF_7 і BrCl перебувають у газоподібному стані, ICl, ICl_3, IBr — у твердому, інші — в рідкому. За хім. властивостями М. с. займають проміжне положення між елементами, що утворюють їх. Дуже реакційноздатні, добре розчиняються у неводних розчинниках, розкладаються водою. Одержують М. с. безпосередньою взаємодією галогенів. Застосовують М. с., і передусім фториди, для синтезу галогенорганічних, зокрема фторорганічних, сполук, переробки ядерних матеріалів, ClF_3 — як енергійний окисник ракетного палива, ICl та ICl_3 — в хім. аналізі й технології.

Літ.: Фиалков Я. А. Межгалоидные соединения. К., 1958; Николаев Н. С. [и др.]. Химия галоидных соединений фтора. М., 1968.

Ю. Я. Фіалков.

МІЖГАЛУЗЕ́ВИХ ВИРОБНИ́ЦТВ ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *машинобудування*, що об'єднує виробництво конструктивно однотипних і технологічно однорідних деталей, вузлів і заготовок, які використовують головним чином на маш.-буд. підприємствах. Формування галузей і підгалузей машинобудування тривалий час здійснювалося на основі предметної спеціалізації маш.-буд. з-дів, які були підприємствами із замкнутим технологічним циклом. Розвиток подетальної (агрегатної) і технологічної спеціалізації спричинив виникнення спеціалізованих підприємств по виробн. заготовок, деталей і вузлів для підприємств різних маш.-буд. галузей, зумовив формування М. в. п. Як самостійна галузь М. в. п. почала формуватися в СРСР 1960—70. Осн. частина спеціалізованих підприємств цієї галузі підпорядкована М-ву верстатобуд. і інструментальної пром-сті СРСР, на яке покладено координування всієї галузі країни. М. в. п. виробляє (1978) продукцію понад 60 видів, осн. з них є заготовки, деталі заг. застосування, вузли гідравлічного, пневматичного і мех. приводів, продукція і виконувані роботи допоміжних і обслуговуючих виробн. тощо.

В УРСР питома вага продукції М. в. п. становить (1978) бл. 30% валової продукції машинобудування республіки. Продукцію міжгалузевого застосування виробляють на численних підприємствах різних міністерств і відомств (в УРСР більше як на 4700 підприємствах; 1977). Спеціалізація і концентрація виробн. продукції міжгалузевого застосування — один з осн. факторів тех. прогресу в машинобудуванні, підвищення його ефективності. Великі спеціалізовані підприємства М. в. п. в УРСР: Куп'янський ливарний з-д, централізовані ливарні з-ди в Одесі та Сумах, Київ. редукторний дослідно-показовий з-д, Харків., Львів., Запорізький і Вінницький інструментальні з-ди, Кременчуцький колісний з-д. Виробничі підрозділи по випуску продукції міжгалузевого застосування входять до складу ряду великих маш.-буд. підприємств республіки — Харків. тракторного з-ду, Новокраматорського маш.-буд. з-ду, Ворошиловгр. з-ду ім. Жовтневої революції та ін.

В. М. Паламарчук.

МІЖГАЛУЗЕ́ВІ ЗВ'ЯЗКИ́ — екон. взаємовідносини між галузями матеріального *виробництва* з приводу виробництва і розподілу продукції, що проявляються в потоках матеріальних цінностей та послуг з одних галузей в інші. М. з. відображають усі стадії процесу *відтворення* – виробн., *розподіл, обмін і споживання* продукції як кожної окремої галузі, так і сусп. продукту в цілому. Високі темпи зростання соціалістичної економіки і тех. прогресу, поглиблення сусп. *поділу праці* дедалі більше посилюють і розвивають ці зв'язки. Встановлення й постійне додержання в умовах планового соціалістичного господарства досконалих М. з. забезпечують високі темпи економічного розвитку, досягнення в інтересах суспільства найвищих результатів при найменших затратах. Характер М. з. зумовлюється розподілом продукції галузей нар. г-ва на потреби виробничого споживання (*засоби виробництва*) і потреби невиробничого споживання (*предмети споживання*). Серед багатьох М. з. матеріального виробн. виділяються зв'язки поточного виробн. по предметах праці та виробничих послугах; по розширенню виробн. і заміщенню вибулих осн. фондів; по проміжній продукції, що йде на дальшу переробку в поточному виробн.; по продукції, що йде на кінцеве споживання суспільства,— особисте й сусп., нагромадження, заміщення вибулих осн. фондів і експорт. В СРСР понад половини вироблюваної продукції йде на потреби поточного виробн. По галузях нар. г-ва питома вага продукції, що йде на дальшу переробку, залежить від місця галузі в процесі розширеного відтворення. Від частки продукції галузі, що йде на поточне споживання, і від ефективності використання її в нар. г-ві залежить ступінь впливу розвитку М. з. на абс. обсяг і темпи зростання виробн. продукції. Між галузями нар. г-ва встановлюються як прямі безпосередні зв'язки, так і складна система ланцюгових М. з., опосередкованих через виробн. продукції ряду галузей. Облік прямих і посередніх зв'язків дає змогу підвищити точність у плануванні розвитку галузей та в оцінці ефективності сусп. виробництва. Див. також *Міжреспубліканські економічні зв'язки*.

Л. М. Шаблиста.

МІЖГІ́РСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-сх. частині Закарп. обл. УРСР.

Утворений 1945. Площа 1,2 тис. км². Нас. 50,1 тис. чол. (1980). У районі — 45 населених пунктів, підпорядкованих 3 селищним і 17 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Міжгір'я*.

М. р. розташований у межах *Карпат Українських*. Корисні копалини: торф, андезит, пісковики. Джерела мінеральних вод. Річки — *Ріка* і *Теребля*. На тер. району — оз. *Синевир*, що є держ. заказником. Грунти в осн. бурі лісові та гірсько-підзолисті. Ліси (бук, граб, осика, береза, смерека) займають 77,0 тис. га.

Найбільші промислові підприємства району — міжгірські лісокомбінат, Майданський завод пластмас. Комбінат побутового обслуговування (Міжгір'я). У сільському господарстві району переважають скотарство м'ясо-молочного напряму і вівчарство, картоплярство й вирощування кормових культур. Площа с.-г. угідь 1979 становила 26,3 тис. га, у т. ч. орні землі — 5,9 тис. га. У М. р.— 11 колгоспів, райсільгосптехніка. Автомоб. шляхів — 224 км (усі з твердим покриттям). У районі — 54 заг.-осв. і 2 муз. школи, мед. та професс.-тех. уч-ща; 41 лік. заклад, у т. ч. 6 лікарень; санаторій «Верховина» (Міжгір'я) та 2 турбази. 15 будинків культури, 34 клуби, 49 кіноустановок, 53 б-ки, музей лісу і лісосплаву в урочищі «Чорна ріка». У с. Лісковці М. р. народився коломийкар І. *Гурдзан*. Серед архіт. пам'яток — дерев'яні церкви в селах Буковці, Ізках, Негровці, Репинному (всі 17 ст.). У М. р. видається газ. «Радянська Верховина» (з 1946).

М. П. Русняк.

МІЖГІ́Р'Я — селище міського типу Закарпатської області УРСР, райцентр, на р. Ріка (притока Тиси), за 40 км від залізнич ст. Воловець. 8,6 тис. ж. (1980). Виникло бл. 13 ст. Перша писемна згадка про село (під назвою Волове) належить до 1415, коли воно було під владою угор. феодалів. У 1945 Волове в складі Закарп. України возз'єднано з УРСР. З 1947 — селище міського типу. В 1953 село перейменовано на Міжгір'я. В селищі — лісокомбінат, молочний і цегельний заводи, міжколгоспна будівельна організація, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 7 заг.-осв. та музична школи, мед. і профес.-тех. училища; лікарня, санаторій «Верховина», 2 турбази. Будинок культури, кінотеатр. 2 бібліотеки.

МІЖГОСПОДА́РСЬКЕ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВА́ННЯ — див. *Землеустрій*.

МІЖГОСПОДА́РСЬКЕ КООПЕРУВА́ННЯ — одна з форм *кооперації*, що характеризується об'єднанням в певних межах матеріальних, трудових та фінанс. ресурсів окремих підприємств при збереженні госп. самостійності їх, утворенням міжгосп. підприємств, об'єднань, організацій тощо. М. к. — новий етап здійснення *кооперативного плану В. І. Леніна* в умовах розвинутого соціалізму, результат розвитку спеціалізації і *концентрації виробництва*, зумовлених *науково-технічним прогресом*. М. к. підвищує рівень *усуспільнення виробництва*, сприяє зближенню *колгоспно-кооперативної власності* і *державної (загальнонародної) власності*. Відбувається процес кооперування колгоспів і радгоспів з підприємствами переробної пром-сті, торг., транспортними підприємствами, підприємствами по тех. обслуговуванню с. г. (див. *Міжгосподарські підприємства і об'єднання*). Поступово виникають і розвиваються агропром. підприємства і об'єднання, в яких виробн. с.-г. продукції органічно поєднується з пром. її переробкою при раціональній спеціалізації і кооперуванні с.-г. і пром. підприємств (див. *Агропромислова інтеграція*). Це створює умови для швидкого впровадження наук.-тех. прогресу, раціонального використання усіх ресурсів, підвищення якості і зниження собівартості продукції, прискорення темпів розвитку виробн. М. к. сприяє дальшому розвитку і вдосконаленню сусп.-екон. відносин на селі, поглибленню сусп. *поділу праці*, посиленню планомірності ведення сусп. господарства.

М. Д. Миронов.

МІЖГОСПОДА́РСЬКІ ПІДПРИЄ́МСТВА І ОБ'Є́ДНАННЯ — виробничі та обслуговуючі формування нового типу в умовах розвинутого *міжгосподарського кооперування*; форма організації і управління с.-г. виробництвом. М. п. і о. створюють *колгоспи, радгоспи*, ін. держ., кооп. і громад. підприємства та орг-ції для збільшення виробн. продукції, дальшого підвищення *продуктивності праці*, ефективності виробн., кращого використання виробничих ресурсів і можливостей на основі розвитку спеціалізації і *концентрації виробництва*. Створюються шляхом добровільного об'єднання г-вами-учасниками частини своїх фінанс., матеріальних і трудових ресурсів. Міжгосп. підприємства, як правило, спеціалізуються на одному виді виробничої або обслуговуючої діяльності, зокрема на виробн. м'яса великої рогатої худоби, свиней, продукції птахівництва, вівчарства, овочів, плодів, винограду, кормів, насінництві, веденні племінної справи, зберіганні й переробці с.-г. продукції, проведенні буд. і меліоративних робіт, виробн. буд. матеріалів, здійсненні ін. виробничої госп. діяльності. При цьому кооперація поширюється лише на той вид діяльності господарств-учасників, яка розвивається на міжгосп. основі. Господарства-учасники мають одну або різну відомчу підпорядкованість.

Виробничі об'єднання формуються за галузевим принципом (на базі спеціалізованих на певному виді продукції г-в у межах району, області або республіки).

При цьому всі підприємства і об'єднання зберігають госп. самостійність і права *юридичної особи*, мають одну відомчу підпорядкованість.

Щодо них виробниче об'єднання виконує функції вищестоящого органу з відповідними правами з питань планування, управління, матеріально-тех. забезпечення тощо. Міжгосп. підприємства створюються за постановою зборів уповноважених представників заінтересованих г-в і підприємств, виробничі об'єднання — за рішенням облвиконкомів, союзних або респ. м-в і відомств, Ради Міністрів республіки (залежно від складу і відомчого підпорядкування підприємств і організацій, що включаються в об'єднання). М. п. і о. мають статут, самостійний баланс, печатку і є юрид. особою.

Діяльність М. п. і о. регулюється відповідно Загальним положенням про міжгосп. підприємство (орг-цію) в с. г., затвердженим 1977 постановою Ради Міністрів СРСР, Положенням про міжгосп. підприємства і орг-ції за видами діяльності, затвердженим 1977 Радою Міністрів УРСР, Положенням про виробниче об'єднання в с. г., затвердженим 1978 Радою Міністрів СРСР. Інколи міжгосп. об'єднаннями називають міжгосп. підприємства разом з г-вами-учасниками. Однак такі формування не мають самостійного балансу і вони не є юридичною особою. Взаємовідносини між цими учасниками кооперованого виробн. регулюються Положенням про міжгосп. підприємство. На початок 1979 в УРСР діяло понад 3400 міжгосп. підприємств і орг-цій, у т. ч. 935 міжгосп. с.-г. підприємств. Див. також *Агропромислова інтеграція*.

П. В. Щепієнко.

МІЖЗО́РЯНЕ ПОГЛИНА́ННЯ — ослаблення та зміна спектрального складу випромінювання зір у *міжзоряному середовищі*. Спричинюється власне поглинанням, розсіянням та дифракцією світла на частках пилу з діаметрами 10^{-4} — 10^{-5} см, сконцентрованих у хмарах, діаметри яких 5—40 пк. Висновок про існування М. п. вперше зробив В. Я. *Струве* 1847. Величину М. п. вперше обгрунтовано оцінив амер. астроном Р. Трюмплер 1930. Поглинаючі хмари сконцентровані у відносно тонкому (до 300 пк) шарі поблизу площини екватора *галактики*. Серед. густина *космічного пилу* в цьому шарі $\sim 10^{-26}$ г/см³. Поза шаром простір практично прозорий. Вважають, що джерело часток — деякі *зорі* на пізніх стадіях їхньої еволюції. Хмари викинутих ними часток осідають в напрямі площини екватора галактики під дією тяжіння. Крім неперервного, існує спектральне поглинання, яке зумовлене вільними атомами та молекулами і проявляється в спектрах далеких зір лініями міжзоряного походження, що нале-

жать кальцію та ін. елементам.
Літ.: Астрономія. К., 1976; Гринберг М. Межзвёздная пыль. Пер. с англ. М., 1970; Бок Б., Бок П. Млечный путь. Пер. с англ. М., 1978.
В. І. Ворошилов.

МІЖЗО́РЯНЕ СЕРЕДО́ВИЩЕ — матеріальне середовище, що заповнює простір між *зорями*, які належать одній галактиці. Поблизу меж *галактик* воно переходить у *міжгалактичне середовище*, поблизу зір — у *міжпланетне середовище*. М. с. складається з міжзоряних пилу та газу, *космічного проміння*, міжзоряного магн. поля та квантів електромагн. випромінювання. Міжзоряні пил та газ є в галактиках всіх типів, крім еліптичних. Вони скупчені в екваторіальних площинах галактик та поблизу них. Пил спричинює *міжзоряне поглинання* і почервоніння світла зір. Він становить бл. 0,15% маси *Галактики*. Газ у нашій Галактиці містить 90% водню, бл. 10% гелію, а також невелику кількість CO, CN і складніших молекул, аж до органічних. Водень міститься у шарі змінної товщини від кількох сотень (в центральних областях) до кількох тисяч парсек (за межами видимої структури). Магн. поле М. с. у 10^3 раз слабкіше земного, але його заг. енергія порівнянна з енергією косміч. променів. Воно орієнтує несиметричні пилові частки, зумовлюючи поляризацію світла зір. Електромагн. випромінювання спостерігається від радіо- до гамма-діапазону. Випромінювання в радіодіапазоні пов'язане з міжзоряним газом, оптичне і ультрафіолетове — з зорями, рентгенівське і гамма-випромінювання — з галактичними і частково позагалактичними джерелами. Між зорями і М. с. в Галактиці безперервно відбувається обмін речовиною. Зорі викидають речовину на всіх стадіях еволюції, особливо при катастрофах (див., напр., *Наднові зорі*, *Нові зорі*). А в щільних газопилових комплексах утворюються молоді зорі. В процесі цього обміну водень поступово вичерпується і М. с. збагачується важкими елементами.
Літ.: Каплан С. А. Межзвёздная среда и происхождение звёзд. М., 1977; Каплан С. А., Пикельнер С. Б. Физика межзвёздной среды. М., 1979.
В. І. Ворошилов.

МІЖКЛІТИ́ННА РЕЧОВИ́НА — 1) У рослин — аморфна пластична колоїдна речовина, що ніби склеює оболонки сусідніх клітин. Складається переважно з *пектинових речовин*, а у здерев'янілих тканинах — з *лігніну*. Під час *мацерації* М. р. розчинюється. 2) У тварин і людини — складова частина різних видів *сполучної тканини*, що складається з *колагенових волокон*, *еластичних волокон*, ретикулярних та ін. волокон, а також з аморфної, т. з. основної, речовини, яка містить велику кількість *мукополісахаридів* і *тканинної рідини*. М. р. виконує в організмі опорну, або механічну, метаболічну (див. *Метаболізм*) та ін. функції.

МІЖКЛІТИ́ННА РІДИ́НА — рідина, що заповнює міжклітинні простори в тканинах, органах тварин і людини; те саме, що й *тканинна рідина*.

МІЖКЛІТИ́ННИКИ — порожнини між клітинами в тканинах рослин, заповнені повітрям, смолами, ефірними оліями, слизом тощо. М. характерні для всіх тканин рослин, крім покривної і механічної. За способом утворення М. поділяють на схізогенні (виникають внаслідок роз'єднання клітин), рексигенні (утворюються в результаті розриву і відмирання клітин) і лізигенні (виникають внаслідок розчинення оболонок групи клітин). М. можуть з'єднуватися один з одним в міжклітинні ходи і канали (напр., повітроносні канали *водяних рослин*, смоляні ходи хвойних, секреторні канали складноцвітих і зонтичних). Коли М. багато, тканина набуває білого кольору (напр., білі пелюстки у квіток), а якщо вони ще й великі — стає нещільною (напр., *аеренхіма*).

МІЖКОЛГО́СПНА ВЛА́СНІСТЬ — різновид *колгоспно-кооперативної власності*, яка виникає в процесі розвитку колгоспного виробництва. Матеріальною основою М. в. є кошти і *засоби виробництва* ряду колективних г-в, їі суб'єктами виступають різні об'єднання *колгоспів* нерідко в масштабі району, області, республіки. М. в. формується в допоміжних та в осн. галузях с. г., особливо широко вона охоплює буд-во, виробн. буд. матеріалів, переробку с.-г. продукції та ін. Характерною рисою М. в. є те, що її об'єкти створюються на пайових засадах, окремі г-ва можуть бути пайовиками кількох міжколг. об'єднань. Соціально-екон. призначення М. в. полягає у зміцненні колг. власності шляхом дальшого усуспільнення засобів виробн. і праці, в розвитку *продуктивних сил*, що сприяє підвищенню ефективності с.-г. виробн., у створенні умов для перетворення с.-г. праці на різновид індустріальної, в дальшому зближенні колг. власності з загальнонародною, культур.-побутових умов життя села і міста, в усуненні сезонності праці.
В. К. Логвиненко.

МІЖКОЛГО́СПНІ ФО́НДИ — кошти і матеріальні засоби кількох колгоспів, об'єднані на пайових засадах для організації міжколгоспних виробничих, буд. та ін. підприємств; є суспільною *міжколгоспною власністю*. Відповідно до затвердженого (1977) постановою Ради Міністрів СРСР Заг. положення про міжгосп. підприємство в сільс. г-ві М. ф. створюють за рахунок пайових внесків окремих колгоспів, відрахувань від прибутку, одержаного внаслідок виробничо-госп. діяльності міжколг. підприємства, і амортизаційних відрахувань. Для пайових внесків на буд-во і тех. вдосконалення виробничої бази, на буд-во культур.-побутових об'єктів колгоспи використовують також кредити Держбанку СРСР і Будбанку СРСР. З формуванням *міжгосподарських підприємств і об'єднань* виникли такі М. ф.: *статутний фонд*, фонд розвитку, фонд матеріального заохочення і житл. буд-ва, соціально-культур. заходів. Залежно від характеру об'єднання його основу становлять *фонди виробничі* або *фонди невиробничі*, або ті й ін. у відповідній структурі. Створення М. ф. має велике значення для дальшого поглиблення спеціалізації і підвищення рівня усуспільнення колг. виробництва, концентрації с. г., зростання його екон. ефективності.
Ю. В. Ніколенко.

МІЖЛЬОДОВИКО́ВІ ЕПО́ХИ — проміжки часу між епохами зледенінь в геол. історії Землі. Характеризувалися відносно теплим кліматом і зникненням льодовикового покриву. За альпійською схемою зледенінь у плейстоцені (див. *Плейстоценова епоха і плейстоценовий відділ*) виділяють п'ять льодовикових епох: дунайську, гюнцську, міндельську, рісську (див. *Дніпровське зледеніння*) і *вюрмську епоху*. Відповідно до них виділяють чотири М. е.: дунайсько-гюнцську, гюнц-міндельську, мінделі-рісську і ріс-вюрмську. Див. також *Льодовиковий період*, *Зледеніння епохи*.

МІЖМІСЬКИ́Й КА́БЕЛЬ ЗВ'ЯЗКУ́ — кабель, по якому підтримується зв'язок між містами або ін. великими населеними пунктами на території однієї або різних країн. Міжміськими є *коаксіальні кабелі*, *симетричні кабелі* й економічніші — комбіновані. По одному міжміському коаксіальному кабелю, що складається найчастіше з 4 коаксіальних пар (їх може бути також 2 або 8), можна одночасно передавати 3600 телеф. розмов. Ним користуються й для одночасної трансляції телевізійних програм (по будь-яких 2 коаксіальних парах) і 1800 телеф. розмов. Міжміські симетричні кабелі складаються з 2, 8 або 14 (іноді більше) пар жил. В кожній такій парі жил двох кабелів (передавального і приймального) зосереджують звичайно 60—120 незалежних *каналів зв'язку*. М. к. з. прокладають під землею, під водою або підвішують; на більшості ділянок він високочастотний, що дає змогу використовувати *багатоканальний зв'язок*, на деяких — низькочастотний. В Росії перший М. к. з. прокладено (між Петербургом і Кронштадтом) 1914. На Україні зв'язок по кабелю такого типу почався 1930 через затоку Сиваш.
П. М. Лахно.

МІЖМОЛЕКУЛЯ́РНА ВЗАЄМОДІ́Я — взаємодія між електрично нейтральними *молекулами* або *атомами*; зумовлює існування рідин і мол. кристалів, визначає відмінності між реальними і ідеальним газами і проявляється в різноманітних фіз. явищах. Існування М. в. вперше врахував 1873 Я. Д. *Ван дер Ваальс* при поясненні властивостей реальних газів. М. в. залежить від віддалі між молекулами r і проявляється при $r < 10^{-9}$ м. Вона має електромагн. і квантову природу і складається з сил притягування та відштовхування. Серед сил притягування розрізняють: орієнтаційні, які діють між двома полярними молекулами, тобто такими, що мають дипольні моменти (див. *Диполь* електричний); індукційні, що виникають між полярною і неполярною молекулами за рахунок того, що в останньої під дією електр. поля першої наводиться дипольний момент; дисперсійні, які виникають між двома

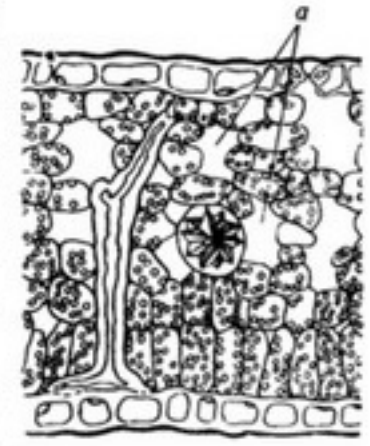

Частина поперечного розрізу листка чаю з **міжклітинниками** (*а*).

неполярними молекулами і зумовлені *флуктуаціями* електронної густини однієї з молекул, що призводить до появи у неї миттєвого дипольного моменту, який в свою чергу індукує дипольний момент в ін. молекулі. Сили притягування $f_{пр}$ обернено пропорційні r^7. Сили відштовхування діють між молекулами на дуже малих віддалях і виникають при стиканні електронних оболонок атомів, що входять до складу молекул. Вони більш короткодіючі, ніж сили притягування, і спадають при збільшенні віддалі за законом $f_{від} \sim r^{-n}$, де $n \geqslant 13$. М. в., як правило, описується *потенціальною енергією* взаємодії $U(r)$ — т. з. потенціалом взаємодії. Сила взаємодії при цьому визначається як $f = -\frac{dU(r)}{dr}$. Розрахувати такий потенціал при величезній кількості пар взаємодіючих молекул практично неможливо. Не вдається й експериментально виміряти силу взаємодії на міжмол. віддалях. Тому звичайно вираз для $U(r)$ підбирають емпірично так, щоб проведені з його допомогою розрахунки різних характеристик речовини узгоджувались з експериментом.

Літ.: Сивухин Д. В. Общий курс физики, т. 2. М., 1975; Эткинс П. Кванты. Пер. с англ. М., 1977.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ВИКЛАДАЧІ́В РОСІ́ЙСЬКОЇ МО́ВИ ТА ЛІТЕРАТУ́РИ (МАВРМЛ). Сприяє вивченню рос. мови й л-ри за межами СРСР, удосконалюванню методів викладання їх, підвищенню кваліфікації викладачів. Створено асоціацію 1967. З 1975 має статус «С» (консультативні взаємовідносини) ЮНЕСКО. На 1 січня 1981 мала 143 колективні члени (переважно нац. об'єднання викладачів рос. мови та л-ри), які представляють інтереси 80 тис. русистів у 56 країнах. Асоціація координує наук. дослідження й упорядковує навч. роботу, організовує обмін досвідом, проводить міжнар. зустрічі, конгреси (1969 — у Москві, 1973 — у Варні, 1976 — у Варшаві, 1979 — у Берліні), тематичні конференції, симпозіуми тощо, нарали редакторів нац. журналів з русистики. Має друкований орган — журнал «Русский язык за рубежом». Найвищі органи — Генеральна асамблея (скликається раз на 3 роки). Виконавча рада та її бюро.

Асоціація щороку присуджує медаль імені О. С. Пушкіна за успіхи в поширенні російської мови й літератури в світі.

В. Г. Костомаров.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ЕКОНОМІ́СТІВ СІЛЬСЬКО́ГО ГОСПОДА́РСТВА (МАЕСГ) — міжнар. товариство для вивчення екон. проблем с. г. Засн. 1929. До 1964 наз. Міжнар. конференцією економістів-аграрників. Осн. завдання — сприяти розвиткові науки про економіку с. г., раціональній організації с.-г. виробн., поліпшенню екон. й соціального становища зайнятих у с. г. Налічувала (на кін. 1978) 2500 членів з 85 країн, в т. ч. з соціалістичних країн — ПНР, СРВ, СРР, СФРЮ, УНР, ЧССР. З 1955 в роботі т-ва беруть участь економісти-аграрники СРСР. Керівні органи асоціації — Конференція, що збирається один раз на 3 роки, Генеральна асамблея, Рада, до складу якої входять уповноважені представники від нац. або регіональної групи, в які об'єднуються члени МАЕСГ, і Виконавчий к-т. Президент Ради, віце-президент і секретар-скарбник разом з головами груп утворюють Виконавчий комітет. Штаб-квартира МАЕСГ міститься у Вашінгтоні.

А. М. Тищенко.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ЕКОНОМІ́ЧНИХ НАУ́К (МАЕН) — об'єднання національних асоціацій економістів. Засновано 1949 в Парижі за ініціативою *ЮНЕСКО*. В складі об'єднання (1979) — 42 нац. асоціації, в т. ч. соціалістичних країн: НРБ, ПНР, СРР, СРСР (з 1956), УНР, ЧССР, СФРЮ.

Основна мета МАЕН — сприяти поширенню економіч. знань і посиленню особистих контактів між ученими-економістами шляхом проведення дискусій, наук. конференцій, видання довідників тощо. Керівні органи — Рада, сесії якої скликаються один раз на три роки, і Виконавчий к-т. Штаб-квартира МАЕН — у Парижі.

А. М. Тищенко.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ПО ВИ́ВЧЕННЮ І ПОШИ́РЕННЮ СЛОВ'Я́НСЬКИХ КУЛЬТУ́Р. Засн. 1976 з метою всебічного комплексного вивчення слов'ян. культур і поширення відомостей про них у світі. Сприяє зміцненню співробітництва вчених і наук. установ слов'янських і неслов'янських країн у відповідності з програмою проекту *ЮНЕСКО* «Вивчення слов'янських культур». Складається з представників нац. чи регіональних комітетів і установ по вивченню слов'ян. культур країн — членів ЮНЕСКО. Органами Асоціації є Асамблея (найвищий орган), що збирається не рідше одного разу на чотири роки, Рада Асоціації та Бюро. Асоціація має дві штаб-квартири — у місті перебування президента і в Парижі — по місцю штаб-квартири ЮНЕСКО. На першій установчій Асамблеї Асоціації Президентом її було обрано рад. славіста чл.-кор. АН СРСР Д. Ф. Маркова. Інтереси укр. славістів в Асоціації представляє Комітет по реалізації проекту ЮНЕСКО «Вивчення слов'янських культур» при АН УРСР, очолюваний чл.-кор. АН УРСР Г. Д. *Вервесом.*

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ПОЛІТИ́ЧНИХ НАУ́К (МАПН) — неурядова наук. орг-ція, створена 1949. Входить до складу Міжнародної ради соціальних наук *ЮНЕСКО*. Осн. завданням МАПН є сприяння розвиткові політ. наук, яке здійснюється шляхом встановлення контактів між відповідними асоціаціями, інститутами та університетами, дослідниками і викладачами різних країн, подання допомоги у створенні й діяльності національних асоціацій політичних наук, організації наук. конференцій і колоквіумів, стимулювання наук. досліджень у міжнар. масштабі. Утворення асоціації відбило об'єктивний факт інтенсивного розвитку політ. наук (див. *Політологія*), зумовлений розширенням участі нар. мас у політ. житті під впливом перемоги над фашизмом у 2-й світовій війні та краху колоніальної системи імперіалізму.

До складу МАПН входять (1979) 37 колективних членів — нац. і регіональних асоціацій політ. наук, 110 асоційованих членів — наук.-дослідних і учбових центрів, б-к, 1000 індивідуальних членів більш як з 60 країн світу. З соціалістич. країн колективними членами МАПН є нац. асоціації політ. наук Болгарії, НДР, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини, Чехословаччини, Югославії. Для розгляду актуальних проблем політ. наук сучас. світу раз на 3 роки скликаються всесвітні конгреси МАПН. Черговий (11-й) відбувся в серпні 1979 в Москві. Це — перший конгрес, що проводився в соціалістичній країні. Він був найбільш представницький (брали участь понад 1500 делегатів з 60 країн світу).

Конгрес розглянув такі проблеми: політика миру, політика розвитку і зміна систем, нагромадження політ. знань з 1949. Керівними органами Асоціації є: Рада МАПН, яка складається з представників, призначуваних її колективними членами; президент МАПН і Виконком, які обираються Радою раз на три роки. У серпні 1979 віце-президентом МАПН знову обрано президента Радянської асоціації політ. наук Г. Х. Шахназарова. МАПН видає свій журнал та бюлетень. Секретаріат МАПН міститься в Оттаві (Канада).

Б. М. Бабій.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ РО́ЗВИТКУ (МАР) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1960 як філіал *Міжнародного банку реконструкції і розвитку* (МБРР). Надає кредити і позики країнам, що розвиваються, на більш пільгових умовах, ніж МБРР. На 30.VI 1979 членами МАР була 121 д-ва. СРСР не входить до МАР. Найвищий орган — Рада керівників, є Директорат — постійно діючий виконавчий орган. Функції президента МАР виконує президент МБРР. Місцеперебування МАР — Вашінгтон.

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ СУДНОВЛА́СНИКІВ (МАС) — міжнародна координуюча організація соціалістичних країн. Створена 27.VI 1970 на основі угоди між представниками пароплавств НРБ, НДР, ПНР, СРСР УНР, ЧССР і СФРЮ. До складу МАС (1972) увійшло пароплавство Республіки Куба та національна асоціація судновласників Індії (1974).

Осн. завдання: розширяти співробітництво судноплавних підприємств, сприяти їхнім діловим контактам з міжнар. орг-ціями, забезпечувати інтереси учасників МАС в міжнар. мор. судноплавстві з тех., експлуатаційних і юрид. проблем. Найвищий орган — Заг. збори у складі уповноважених представників усіх країн — членів асоціації. Постійний керівний орган — Рада асоціації. Секретаріат асоціації очолює генеральний секретар — представник СРСР. Пре-

зидент МАС — представник ПНР. Місцеперебування МАС — м. Гдиня (ПНР). *С. І. Соколенко.*

МІЖНАРО́ДНА АСОЦІА́ЦІЯ ЮРИ́СТІВ - ДЕМОКРА́ТІВ (МАЮД) — прогресивна неурядова організація юристів світу. Заснована на Міжнар. конференції юристів-демократів у Парижі, скликаній у жовтні 1946 за ініціативою франц. юристів — учасників *Руху Опору*. Асоціація, відповідно до статуту (діє в редакції 1956), бореться за дотримання міжнар. законності, проти свавілля й насильства у міжнар. відносинах, за захист і розвиток демократичних прав і свобод, за мир і міжнар. безпеку тощо. До складу МАЮД на правах її нац. секцій входять організації юристів понад 80 країн (1979), у т. ч. СРСР. В МАЮД є й індивідуальне членство. Найвищим органом МАЮД є конгрес, що скликається її виконавчим органом (Бюро) не рідше як раз на 3 роки. МАЮД має *консультативний статус* при *Економічній і соціальній раді ООН* і *ЮНЕСКО*. Видає журнал «Огляд сучасного права» англійською і французькою мовами. Штаб-квартира МАЮД — у Брюсселі (Бельгія).

МІЖНАРО́ДНА АСТРОНАВТИ́ЧНА ФЕДЕРА́ЦІЯ (МАФ) — міжнар. наукова орг-ція, створена 1950 в Парижі. МАФ сприяє розвиткові *космонавтики* в мирних цілях, заохоченню, стимулюванню, розвиткові інтересу громадськості до неї, співробітництву з відповідними міжнар. орг-ціями в усіх галузях, що мають відношення до космонавтики. Заг. керівництво МАФ здійснює Ген. асамблея, яка збирається щороку під час конгресу МАФ. Поточною діяльністю керує бюро. МАФ створила кілька комітетів і комісій (з біоастронавтики, документації, питань освіти та ін.), які організовують симпозіуми. В 1960 створено Міжнар. астронавтичну академію та Міжнар. ін-т космічного права. Вперше рад. вчені взяли участь у 6-му конгресі МАФ 1955, АН СРСР — член МАФ з 1956. В 1959—62 президентом МАФ був Л. І. *Сєдов*. МАФ видає журнал «Відомості астронавтики» (англ. мовою).

В. Г. Денисов.

МІЖНАРО́ДНА БЕЗПЕ́КА — система багатосторонніх заходів, що гарантує державам усіх континентів міжнародний *мир* на основі поважання *суверенітету*, непорушності кордонів і територіальної цілісності, відмови від застосування сили або погрози силою, мирного розв'язання міжнар. спорів, невтручання у внутр. справи. Марксистсько-ленінське розуміння М. б. випливає з концепції демократичного, справедливого миру, що виключає війну з життя людства. Ця концепція невіддільна від визнання права кожного народу самостійно вирішувати питання свого соціально-екон. устрою. Осн. положення по створенню М. б. Рад. д-ва виклала в своєму першому законодавчому акті — ленінському *Декреті про мир*, у принципах своєї зовн. політики — пролетарського *інтернаціоналізму, мирного співіснування* держав з протилежним суспільним ладом. Після 2-ї світової війни 1939—45 внаслідок докорінних змін у співвідношенні сил на світовій арені на користь соціалізму, зміцнення міжнар. позицій СРСР і всієї соціалістичної співдружності, її впливу на світові справи склалися реальні передумови для усунення загрози світової війни, стримання *гонки озброєнь*, зокрема ядерних, яку розв'язав *імперіалізм*, створилися умови для переходу від *конфронтації* до розрядки міжнар. напруженості. На гарантування М. б. спрямовані зусилля *дипломатії* СРСР та ін. соціалістичних країн, їхні численні пропозиції в галузі зовнішньополіт. відносин. Справі М. б. служать *договори міжнародні*, укладені між двома або більше д-вами чи ін. суб'єктами *міжнародного права*, що покликані врегулювати існуючі проблеми і питання шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків, сприяти створенню М. б. Саме такий підхід СРСР визначив зміст ряду *радянсько-американських документів* (1972—79), *радянсько-французьких документів* (1966—79), *Радянського Союзу — ФРН документів* (1970—80), *радянсько-англійських документів* (1975 і 1977) та ін. угод, укладених з провідними капіталістичними країнами. Важливим компонентом системи М. б., розвитку співробітництва в політ., екон. та ін. галузях міжнар. життя є створення системи *колективної безпеки*, що гарантувала б мир народам окремих континентів. СРСР, ін. соціалістичні країни не раз вносили пропозиції про створення *європейської безпеки*. Це відображено в документах Політичного консультативного комітету держав — учасниць *Організації Варшавського Договору*, зокрема в Деклараціях 1966, 1978 (див. *Декларація держав — учасниць Варшавського договору 1978*), 1980. Усуненню загрози воєнних конфліктів на континенті і налагодженню взаємовигідних відносин д-в служить *Заключний акт* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975. СРСР виступив ініціатором системи міждерж. заходів з метою створення *азіатської безпеки*. На гарантування М. б. спрямовані *Декларація про оголошення Африки без'ядерною зоною, Московський договір 1963, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї* 1968, *Договір про космос 1967*, ряд *Декларацій ООН* та ін. міжнар. документи, прийняті на пропозицію Рад. Союзу й ін. соціалістичних країн. Активну участь у справі досягнення М. б. разом з СРСР бере Укр. РСР (див. *Договори міжнародні Української РСР*). На основі марксистсько-ленінського аналізу сучас. міжнар. відносин XXIV з'їзд КПРС висунув *Програму миру*, спрямовану на гарантування людству М. б. З метою дальшого зміцнення М. б. комплекс зовнішньополіт. завдань СРСР, що є органічним продовженням і розвитком Програми миру, розробили XXV і XXVI з'їзди КПРС. Благородна мета політики Рад. Союзу, спрямована на створення системи М. б., знайшла широке розуміння і підтримку всесвітнього *Руху прихильників миру*, очоленого міжнар. робітн. класом і його авангардом — марксистсько-ленінськими робітн. і комуністичними партіями, всіх миролюбних, прогресивних сил на земній кулі.

А. В. Кудрицький.

МІЖНАРО́ДНА ДЕМОКРАТИ́ЧНА ФЕДЕРА́ЦІЯ ЖІНО́К (МДФЖ)— масова міжнар. демократична організація. Об'єднує жінок незалежно від раси, національності, релігійних і політ. переконань для спільної боротьби в ім'я забезпечення миру, демократії і незалежності народів, для захисту і завоювання прав громадянок, матерів, трудящих, охорони дітей. Створена 1945 на Міжнар. жіночому конгресі в Парижі. МДФЖ 1979 об'єднувала 129 нац. орг-цій 114 країн світу, в т. ч. і Радянського Союзу, який представлений у МДФЖ *Комітетом радянських жінок*.

Найвищий керівний орган МДФЖ — Конгрес (див. табл.). В період між конгресами керівництво МДФЖ здійснюють Рада і Бюро; робочий орган — Секретаріат. Федерація разом з ін. міжнар. організаціями провела, зокрема, Всесвітній конгрес матерів (1955), Всесвітню конференцію трудящих жінок (1956), зустрічі жінок Європи за мир і роззброєння (1960, 1962), Всесвітній конгрес з проблем дітей (1966), консультативну зустріч жіночих орг-цій Європи з європ. безпеки і співробітництва (1970), ряд регіональних семінарів в Азії, Африці і Лат. Америці, присвячених становищу жінок і ролі їх у суспільстві, ліквідації неписьменності, охороні здоров'я матері і дитини. В 1975 МДФЖ була одним з організаторів проведення в Берліні Всесвітнього конгресу, присвяченого Міжнар. року жінки. В 1977 брала участь у Всесвіт. форумі миролюбних сил у Москві. МДФЖ веде активну боротьбу за мир і роззброєння. У зв'язку з 30-річчям Всесвітня Рада Миру нагородила МДФЖ «Золотою медаллю миру» ім. Ф. Жоліо-Кюрі. Президент МДФЖ — Ф. *Браун* (з 1975), генеральний секретар — М. *Віре-Туомінен* (з 1978). Друкований орган МДФЖ — щоквартальний журн. «Жінки світу» (видається з 1950 англ., ісп., нім., рос., франц. мовами). Секретаріат МДФЖ — у Берліні.

М. Д. Семенчук.

МІЖНАРО́ДНА КОНФЕДЕРА́ЦІЯ ВІ́ЛЬНИХ ПРОФСПІЛО́К (МКВП) — міжнародне профспілкове об'єднання правореформістського характеру. Створена 1949 внаслідок розколу *Всесвітньої федерації профспілок* правими лідерами профспілок США і Великобританії. Об'єднує 127 профспілкових орг-цій 89 капіталістичних країн та країн, що розвиваються, заг. чисельністю бл. 70 млн. чол. (кінець 1979). Вдається до притаманної *реформізмові* соціальної демагогії. Осн. документи МКВП мають суперечливий характер. У них поряд з антикомуністичними положеннями викладено завдання профспілок у боротьбі за свої права, за соціальний і культур. прогрес. Останнім часом, всупереч

Емблема **Міжнародної Демократичної Федерації Жінок**.

Конгреси Міжнародної Демократичної Федерації Жінок

1-й — 1945, Париж
2-й — 1948, Будапешт
3-й — 1953, Копенгаген
4-й — 1958, Відень
5-й — 1963, Москва
6-й — 1969, Хельсінкі
7-й — 1975, Берлін

реакційному керівництву МКВП, учасники її конгресів піддають критиці вади капіталістичного суспільства, наступ монополій на права трудящих. МКВП має 3 регіональні орг-ції: Азіатську (АРО), Африканську (АФРО) й Міжамериканську (ОРІТ). Найвищий орган — конгрес представників нац. профцентрів, що скликається раз на 3 роки, в період між конгресами — Секретаріат (місцеперебування — Брюссель). МКВП користується консультативним статусом в *Економічній і соціальній раді ООН*, в *ЮНЕСКО*, *Міжнародній організації праці* та в ін. орг-ціях. Друк. органи: щоміс. журн. «Фрі лейбор уорлд» («Вільний робітничий світ») англ., франц., нім. та ісп. мовами та ін.

МІЖНАРО́ДНА КОНФЕРЕ́НЦІЯ ПО РОЗЗБРО́ЄННЮ 1932—35, Женевська конференція. Скликана 2.II 1932 в Женеві за участю 63 д-в (54 члени *Ліги націй*, а також СРСР, США та ін.) з метою скорочення та обмеження озброєнь. Делегація СРСР внесла пропозицію прийняти за основу роботи конференції принцип заг. і повного роззброєння, який, однак, був відхилений капіталістичними д-вами. Протягом роботи конференції рад. делегація внесла нові конкретні пропозиції: прийняття декларації, в якій було б дано визначення агресії і агресора, проект пропорційного скорочення озброєнь і збройних сил, перетворення М. к. по р. на постійний орган охорони заг. миру і гарантування безпеки всіх д-в світу. Проте і ці пропозиції не дістали підтримки. В ході М. к. по р. виявилися різкі суперечності між імперіалістичними д-вами, що прагнули домогтися зміцнення власної військ. могутності і виступали проти будь-яких пропозицій, спрямованих на заг. обмеження озброєнь, одночасно вимагаючи скорочення озброєнь своїх партнерів. Зайшовши в тупик, 1935 конференція фактично припинила свою роботу. *А. Г. Слюсаренко.*

МІЖНАРО́ДНА МУЗИ́ЧНА РА́ДА (ММР) — міжнар. організація, створена при *ЮНЕСКО* 1949 в Парижі. Об'єднує профес. й аматорські муз. орг-ції, представників усіх муз. професій — композиторів, виконавців, музикознавців і т. д. У 1975 поряд з нац. комітетами країн (56), в ній представлені міжнар. муз. орг-ції (16) та індивідуальні члени — видатні діячі муз. мистецтва. Завдання ММР — встановлення й розвиток зв'язків між нац. й міжнар. муз. орг-ціями і координація їх діяльності; проведення конгресів, фестивалів, симпозіумів, конкурсів та ін. Раз на 2 роки проводяться Генеральні асамблеї ММР, форуми музики Азії і Африки, щорічно — «трибуни» композиторів і виконавців. 7-й конгрес ММР відбувся в Москві (1971). ММР видає журн. «Світ музики» англ., франц., нім. мовами.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ДОПОМО́ГИ БОРЦЯ́М РЕВОЛЮ́ЦІЇ (МОДР), Міжнародна Червона допомога — масова орг-ція трудящих різних країн, що подавала допомогу революціонерам — політв'язням, політемігрантам та ін. жертвам білого терору і *фашизму*. Утворена за ініціативою товариств старих більшовиків і кол. політкаторжан IV конгресом *Комуністичного Інтернаціоналу*. Діяла 1922—47. Провела велику роботу по організації спільних виступів широких верств населення проти білого терору, імперіалістичної реакції, фашизму та війни, по вихованню мас у дусі пролет. інтернаціоналізму, по здійсненню тактики єдиного робітн. і нар. фронту. Мала к-ти і секції більш як у 70 країнах, налічувала 14 млн. чол. (рад. секція об'єднувала бл. 10 млн. чол.). Працюючи під ідейним керівництвом Комінтерну, МОДР у 20—30-х рр. здійснила ряд міжнар. кампаній протесту проти терору на Балканах, у Польщі, Італії, Китаї, прибалтійських країнах, на Кубі, в Японії, Угорщині, проти нім. фашизму, за визволення Т. *Муні*, Т. *Антікайнена*, Л. *Престеса*, А. *Грамші*, Г. *Димитрова*, Е. *Тельмана* та ін., брала участь у міжнар. русі солідарності з ісп. народом під час нац.-революц. війни 1936—39 тощо. В роки 2-ї світ. війни діяльність МОДР у міжнар. масштабі припинилася. В СРСР секція МОДР існувала до 1947, здійснюючи шефство над госпіталями, дит. закладами, сім'ями загиблих. У Франції та в ряді країн Лат. Америки нац. орг-ції Червоної допомоги діють і тепер. Керівним органом МОДР був Виконавчий комітет (до 1923 — Центральне бюро, 1923 — 24 — Центр. комітет), який обирався на всесвітніх конференціях та конгресах. Перебував у Москві, з 1937 — в Парижі. Виконком МОДР очолювали Ю. *Мархлевський* (1923—25), П. М. *Лепешинський* (1925—27), О. Д. *Стасова* (1927—38). Друковані органи — журн. «МОДР», «Інтернаціональний маяк» та ін., виходили рос., нім., англ., франц. та ін. мовами.

Літ.: Цеткин К. Десятилетие МОПР. М., 1932; Стасова Е. Д. 10 лет МОПР. М., 1933. *Б. М. Забарко.*

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЖУРНАЛІ́СТІВ (МОЖ). Об'єднує нац. спілки й групи прогресивних журналістів. Засн. 1946. Налічує 150 тис. журналістів більш як 120 країн (1980). В діяльності МОЖ бере активну участь *Спілка журналістів СРСР*. Метою МОЖ є боротьба за мир і дружбу між народами шляхом вільного, правдивого і чесного інформування громадськості, боротьби проти пропаганди війни, фашизму, нац. і расової дискримінації, захист свободи друку, охорона прав журналістів. Найвищим органом МОЖ є Конгрес, що скликається раз на 4 роки. В період між конгресами роботою МОЖ керує Виконавчий к-т. Поточну роботу здійснює Генеральний секретаріат. МОЖ видає з 1953 щомісячний журнал «Демократический журналист» російською, англійською, угорською, іспанською та французькою мовами. Штаб-квартира МОЖ — у Празі.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ КРИМІНА́ЛЬНОЇ ПОЛІ́ЦІЇ — об'єднання відповідних органів і установ ряду країн для розкриття злочинів. Див. «*Інтерпол*».

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПО ВИНОГРА́ДАРСТВУ І ВИНОРО́БСТВУ (МОВВ) — міжнар. організація, створена 1924 на основі угоди, підписаної урядами Франції, Іспанії, Угорщини, Греції, Італії, Португалії і Люксембургу.

Почала функціонувати з 1928. На 1.I 1980 до складу членів МОВВ ввійшло 30 країн, в тому числі соціалістичні країни — НРБ, СРР, СФРЮ, СРСР, УНР, ЧССР. Основні завдання МОВВ — сприяти розвиткові виноградарства, виноробства і виноторгівлі. Організація встановлює єдині для всіх країн методи аналізу вин і винограду, проводить заходи щодо запобігання фальсифікації й недобросовісній конкуренції в галузі виноробства тощо. Найвищий орган — Асамблея, сесії якої скликаються один раз на рік. Керівні органи — Рада і Тех. комітет. Рада складається з представників країн-членів, збирається на чергові сесії 3 рази на рік. Рада щороку обирає президента, 4 віце-президентів і директора. Місцеперебування органів МОВВ — Париж. *Г. М. Биков.*

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПО СТАНДАРТИЗА́ЦІЇ (МОС) — міжнар. неурядова орг-ція, що здійснює розробку міжнар. стандартів і співробітництво в галузі стандартизації. Утворена 1946 в Лондоні. Членами МОС (на 1.I 1980) є 71 країна. Крім того, 16 країн є членами-кореспондентами МОС і беруть участь у засіданнях орг-ції як спостерігачі. Від СРСР членом МОС є Держ. к-т стандартів Ради Міністрів СРСР. Мета орг-ції — сприяти розвиткові стандартизації в світовому масштабі для полегшення міжнар. товарообміну і для взаємодопомоги та співробітництва в галузі інтелектуальної, наук.-тех. і екон. діяльності. Найвищий орган МОС — Генеральна асамблея, скликається один раз на три роки. В період між сесіями Генеральної асамблеї роботою орг-ції керує Рада. В рамках МОС функціонує 160 тех комітетів (1.I 1980). Штаб-квартира МОС — у Женеві.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ПРА́ЦІ (МОП) — одна з перших спеціалізованих установ *Організації Об'єднаних Націй* (з 1946). Заснована 1919 за рішенням *Паризької мирної конференції 1919—20*; МОП була зв'язана з *Лігою націй*. До МОП входять 140 д-в (1979). СРСР — член МОП протягом 1934—40 та з 1954 (того ж року до складу МОП також увійшли УРСР і БРСР). Згідно з статутом МОП, її метою є досягнення заг. тривалого миру на основі соціальної справедливості, поліпшення умов праці в усіх країнах шляхом регламентації робочого часу, встановлення гарантій заробітної плати і пенсій по старості та інвалідності тощо. МОП проводить діяльність у 3-х напрямах: розробка конвенцій і рекомендацій про працю; надання тех. допомоги країнам, що розвиваються; навчання і освіта з питань, що входять до кола її діяльності. На 1.VII 1979 прийнято 153 конвенції і 161 рекомендацію

МОП. На відміну від ін. міждержавних міжнародних орг-цій представництво в МОП має свої особливості: поряд з урядовими делегатами в її роботі беруть участь також представники трудящих і підприємців. Делегації країн соціалістичної співдружності активно виступають за те, щоб розроблювані МОП конвенції і рекомендації, як і вся її діяльність, сприяли поліпшенню становища трудящих у капіталістичних країнах, щоб орг-ція робила належний внесок у справу зміцнення миру. Капіталістичні країни намагаються перетворити МОП на центр поширення реформістської ідеології. Вони не ратифікують багатьох конвенцій МОП, чинять перешкоди її діяльності, про що свідчить, зокрема, вихід з МОП 1977 США. Осн. органи: Ген. конференція, Адм. рада і Міжнар. бюро праці. Місцеперебування МОП — Женева.

О. М. Овсюк.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ РАДІОМО́ВЛЕННЯ І ТЕЛЕБА́ЧЕННЯ, ОІРТ (франц. OIRT; Organisation internationale de radiodiffusion et télévision). Засн. 1946 в Брюсселі (до 1959 — Міжнар. орг-ція радіомовлення). У 1960 в рамках М. о. р. і т. створено систему *Інтербачення*. Постійними членами М. о. р. і т. (на поч. 1980) є Алжір, Білорус. РСР, Болгарія, Ест. РСР, Ірак. КНДР, Куба, Латв. РСР, Литов. РСР, Малі, Молд. РСР, МНР, НДР, Польща, Румунія, СРВ, СРСР, Угорщина, УРСР, Фінляндія і Чехословаччина. М. о. р. і т., використовуючи систему Інтербачення, щоденно обмінюється інформацією про найважливіші міжнар. події, новини науки техніки, культури і спорту. Обсяг такого обміну становить (1980) бл. 2 000 годин на рік, з них понад чверть — програми рад. телебачення. М. о. р. і т. видає журнал «Радио и телевидение» та «Информацию ОИРТ» (рос. мовою). Вищий орган М. о. р. і т.— Генеральна асамблея (скликається щорічно), що обирає (строком на два роки) Адм. раду. Ген. секретаріат М. о. р. і т. міститься (з 1950) у Празі.

Л. А. Корольов.

МІЖНАРО́ДНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ ЦИВІ́ЛЬНОЇ АВІА́ЦІЇ, ІКАО (англ. ICAO; International Civil Aviation Organization) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1944. Функціонує з 1947. Членами ІКАО на 1.V 1980 були 146 д-в. СРСР є членом ІКАО з 1970. Орг-ція вивчає проблеми міжнар. повітряних сполучень, розробляє рекомендації та стандарти щодо правил польоту, експлуатації літаків тощо. Важливою метою ІКАО є сприяння безпеці польотів на міжнар. авіалініях. Найвищий орган — Асамблея, що складається з делегатів усіх країн, які входять до орг-ції; збирається один раз на 3 роки. Місцеперебування ІКАО — Монреаль (Канада).

МІЖНАРО́ДНА ПРАВОСУБ'Є́КТНІСТЬ — особлива юридична властивість суб'єктів *міжнародного права* (див. також *Суб'єкт права*), їхня здатність вступати у міжнар. правовідносини, зокрема укладати *договори міжнародні*. Учасниками міжнар. відносин, що мають М. п., є: д-ви, нації, які борються за незалежність, за своє держ. становлення; певні міждержавні орг-ції; деякі специфічні політико-територіальні одиниці. Природа і зміст їхньої М. п. неоднакові. Характер М. п., підстави надбання її та обсяг пов'язані з суттєвими відмінностями юрид. природи суб'єктів міжнар. права. М. п. держав, а також націй, які борються за незалежність, в силу властивого їм *суверенітету* має об'єктивний, безумовний характер, не залежить від волі ін. суб'єктів міжнар. права. Д-ва володіє М. п. в повному обсязі з моменту утворення, внаслідок самого факту існування, незалежно від її визнання. Сучасна практика міжнар. відносин завдяки насамперед боротьбі СРСР та ін. країн соціалістичної співдружності відкидає реакційну бурж. концепцію т. з. «індивідуалізованої правосуб'єктності», за якою д-ва набуває М. п. лише внаслідок визнання її ін. д-вами. У *федерації* питання про М. п. її складових частин вирішується залежно від встановленого держ. устроєм співвідношення між ними та союзною д-вою. На відміну від більшості існуючих федерацій (США, ФРН, Індія), де складові частини (штати, провінції тощо), як не наділені повноваженнями в галузі міжнар. відносин, не мають М. п. в СРСР суверенними д-вами є і Союз РСР в цілому, і кожна союзна республіка зокрема, що встановлено їхніми конституціями. Отже, всі рад. союзні республіки, як повноправні суб'єкти міжнар. права, мають М. п. (див. *Радянська федерація*, а також розділ «Міжнародноправа суб'єктність УРСР» в окремому томі «Українська Радянська Соціалістична Республіка»). Наділення М. п. нації, що бореться за незалежність,— один з проявів процесу деколонізації, прогресивного розвитку міжнар. права під впливом перемоги Великого Жовтня і розгрому фашист. Німеччини у 2-й світ. війні при вирішальній ролі СРСР. Всупереч протидії імперіалістич. д-в, створювані в ході нац.-визвольної боротьби органи можуть укладати міжнародні угоди (напр., Евіанські угоди 1962, підписана органами визволення Алжіру з Францією), обмінюватися представництвами з д-вами, брати участь у роботі міжнар. орг-цій (*Організація визволення Палестини* має статус спостерігача в ООН). Користуючись особливим міжнародноправовим статусом М. п. має *Ватікан*. М. п. міжнар. орг-цій, специфічних політ. тер. одиниць має похідний характер. Надбання її зумовлене волевиявленням д-в. М. п. мають лише ті міжнар. організації, в статутах яких визначено обсяг цієї правосуб'єктності. Прикладом М. п. політ.-тер. одиниць є вільні міста. Вільною територією був *Трієст* (1947—54), встановлення режиму, подібного до статуту вільного міста, передбачено для *Єрусалима* (резолюція Ген. Асамблеї ООН 1947, що не була здійснена через окупацію міста Ізраїлем). Певну М. п. має *Західний Берлін*, сучас. статус якого визначено *чотиристоронньою угодою по Західному Берліну* 1971. Не можуть мати М. п. фізичні та юрид. особи. Безпідставними є бурж. концепції визнання М. п. за окремими особами та монополіями (в т. ч. транснаціональними), спрямовані на виправдання втручання у внутр. справи д-в, зокрема під приводом «захисту» прав людини.

В. М. Корецький, Н. М. Ульянова.

Основні реперні (сталі) точки Міжнародної практичної температурної шкали

Стан рівноваги	Значення міжнар. практичної т-ри •	
	T_{68}, К	t_{68}, °С
Потрійна точка рівноважного водню	13,81	—259,34
Рівновага між рідинною і газоподібною фазами рівноважного водню при тиску 33330,6 Па	17,042	—256,108
Точка кипіння рівноважного водню	20,28	—252,87
Точка кипіння неону	27,102	—246,048
Потрійна точка кисню	54,361	—218,789
Точка кипіння кисню	90,188	—182,962
Потрійна точка води	273,16	0,01
Точка кипіння води	373,15	100
Точка гвердіння цинку	692,73	419,58
Точка твердіння срібла	1235,08	961,93
Точка твердіння золота	1337,58	1064,43

• За винятком потрійних точок і однієї точки рівноважного водню (17,042 К) присвоєні значення т-ри дійсні для станів рівноваги при тиску 101 325 Па.

МІЖНАРО́ДНА ПРАКТИ́ЧНА ТЕМПЕРАТУ́РНА ШКАЛА́ (МПТШ-68) — температурна шкала, встановлена 1968 Міжнар. комітетом з мір і ваги (див. *Міжнародні метрологічні організації*) на основі 11 первинних відтворюваних температурних точок, кожній з яких присвоєно певне значення т-ри (табл.). У МПТШ-68 розрізняють міжнар. практичну т-ру Кельвіна (T_{68}) та міжнар. практичну т-ру Цельсія (t_{68}), співвідношення між якими $t_{68} = T_{68} - 273{,}15$ К. Проміжні точки МПТШ-68 відтворюються за *інтерполяційними формулами*, які встановлюють зв'язок між т-рою і термометричними властивостями приладів, еталонованих за цими точками. В Положенні про МПТШ-68 описано еталонні прилади, методи й оперативні заходи для забезпечення вимірювань за цією шкалою. Т-ра, визначена за МПТШ-68, у межах сучас. точності вимірювань збігається з т-рою за *термодинамічною температурною шкалою*, яка прийнята в фізиці за основу.

МІЖНАРО́ДНА РА́ДА АРХІ́ВІВ (МРА). Створена 1948 з ініціативи ЮНЕСКО для встановлення і зміцнення зв'язків між архівістами всіх країн, а також держ. і

МІЖНАРОДНА РАДА НАУКОВИХ СОЮЗІВ

приватними орг-ціями, діяльність яких має відношення до організації і управління архівами. МРА сприяє забезпеченню збереження архівних матеріалів, розвиткові архівів, підготовці кадрів для них, співробітництву архівів з ін. установами. У МРА представлено 105 країн (1979). Конгреси МРА проводяться раз на 4 роки (відбулося 9). У 7-му міжнар. конгресі архівів (1972, Москва) брало участь 1465 архівістів з 56 країн світу. В період між конгресами скликаються міжнар. конференції Круглого стола архівів. Починаючи з 1953 проведено 19 таких конференцій. У 16-й Міжнар. конференції (1975, Київ) взяли участь представники 35 країн та 8 міжнар. орг-цій. Найвищим керівним органом МРА є Генеральна асамблея. В період між її засіданнями керівництво МРА здійснює виконком. МРА видає журн. «Архівум» франц. мовою. *О. Г. Мітюков.*

МІЖНАРО́ДНА РА́ДА НАУКО́ВИХ СОЮ́ЗІВ (МРНС) — міжнар. неурядова орг-ція, що об'єднує нац. наукові установи, міжнар. наук. союзи та к-ти в галузі точних і природничих наук. У 1899 створено Міжнар. асоціацію академій (МАА), до якої входили Рос. АН, Нац. АН США, Ін-т Франції, Італ. АН деї Лінчеї. В 1918 на базі МАА створено Міжнар. дослідницьку раду, яка 1931 дістала сучас. назву. МРНС — консультативний орган при ЮНЕСКО. Статут 1971 визначив цілі МРНС: заохочування міжнар. зв'язків учених, координація діяльності міжнар. наук. союзів, сприяння дослідженням за програмами. До МРНС входять дві осн. категорії членів: наук. союзи (астрономічний, теор. та прикладної хімії, біолог. наук, історії та філософії науки, матем., фізіол. наук, наук. радіосоюз та ін.) і нац. члени — академії наук, н.-д. ради й центри. Кожна країна представлена в МРНС одним нац. членом. АН СРСР — член МРНС з 1955. Керівний орган МРНС — Генеральна асамблея, виконавчі — Генеральний к-т і Виконавче бюро. *А. В. Санцевич.*

МІЖНАРО́ДНА РА́ДА ФІЗИ́ЧНОГО ВИХОВА́ННЯ І СПО́РТУ, СІЕПС (франц. CIEPS; Conseil international pour l'éducation physique et sportive) — міжнар. державно-громадська орг-ція, що працює в тісному контакті з ЮНЕСКО. Засн. 1958 в Парижі з метою організації співробітництва і взаємодопомоги між нац. та міжнар. орг-ціями й закладами, зацікавленими у розвитку спорту і фіз. виховання. Керівні органи СІЕПС — Генеральна асамблея, Виконавчий комітет. На 1.I 1980 СІЕПС об'єднувала понад 200 членських орг-цій. З 1961 членом СІЕПС стала наук. рада Спорткомітету СРСР. *Ю. М. Теппер.*

МІЖНАРО́ДНА РОБІТНИ́ЧА ДОПОМО́ГА — міжнародна орг-ція пролет. солідарності. Утворена 1921 на Берлін. конференції к-тів допомоги Рад. Росії для мобілізації світового пролетаріату і координації його дій під час міжнар. руху солідарності з Країною Рад, який розгорнувся після звернення В. І. Леніна (2.VIII 1921) у зв'язку з посухою та голодом на Поволжі. М. р. д. надала трудящим Рад. Росії значну прод., мед., виробничо-тех., екон. допомогу. Зокрема, вона утримувала 100 дит. будинків, у т. ч. 18 на Україні. М. р. д. проводила велику роботу по розповсюдженню правди про Рад. країну, боролася проти її екон. та дипломатичної блокади, за визнання Країни Рад капіталістич. д-вами. Згодом, діючи під ідейним керівництвом Комінтерну. М. р. д. перетворилася на постійно діючу міжнар. орг-цію, яка в центр своєї діяльності поставила допомогу робітн. класу капіталістичних країн у його класовій боротьбі. М. р. д. під керівництвом комуністів боролася за єдність дій пролетаріату, за єдиний робітн. і нар. фронт. Серед засновників і активних діячів М. р. д. були К. Цеткін, А. Ейнштейн, А. Барбюс, Р. Роллан, А. Франс, М. Андерсен-Нексе, К. Кольвіц, З. Неєдлий, Б. Шоу, Т. Драйзер та ін. визначні представники науки і культури. Керівний орган М. р. д.— Центральний (Виконавчий) к-т (до 1933 перебував у Берліні, після 1933 — в Парижі), який обирався на міжнар. конгресах орг-ції. М. р. д. та її нац. к-ти видавали понад 50 газет, журналів і бюлетенів, мали міжнар. робітн. видавництва, кіностудію тощо. В 1935 М. р. д. припинила свою діяльність.

Літ.: Забарко Б. М. Классовая борьба и международная рабочая помощь. К., 1974: Мичев Д. Межрабпом — организация пролетарской солидарности. 1921—1935. Пер. с болг. М., 1971. *Б. М. Забарко.*

МІЖНАРО́ДНА СЕЛЯ́НСЬКА РА́ДА — див. *Селянський Інтернаціонал.*

МІЖНАРО́ДНА СИСТЕ́МА ОДИНИ́ЦЬ, СІ (франц. SI; Système international d'unitées) — система одиниць фізичних величин, прийнята XI Генеральною конференцією з мір і ваги (1960). М. с. о. була створена для заміни великої кількості систем одиниць, а також окремих позасистемних одиниць, що виникли на основі *метричної системи мір*. Перевага М. с. о. в її універсальності (охоплює всі галузі науки й техніки) та когерентності (її похідні одиниці утворені за допомогою рівнянь, які не містять коефіцієнтів пропорційності). Система складається з 7 основних (*метр, кілограм, секунда, ампер, кельвін, кандела, моль*), 2 додаткових (*радіан, стерадіан*) та цілого ряду похідних одиниць. Похідні одиниці утворюють з осн. та додаткових, дотримуючись умови когерентності. Їх, як правило, наз. через назви осн., додаткових або ін. похідних; лише 17 похідних одиниць мають спец. назви, з яких 15 — за іменами вчених. Назви і позначення осн., додаткових, а також похідних одиниць, що мають спец. назви, подано в табл. Від одиниць М. с. о. можна утворювати десяткові кратні й частинні одиниці множенням вихідної на 10^n або 10^{-n}, де n = 1, 2, 3, 6, 9, 12, 15, 18. Назви таких одиниць утворюються приєднанням до назви вихідної одиниці відповідного десяткового компонента (див. т. 1, с. 542 «Компоненти для утворення десяткових кратних та частинних одиниць»). У ряді випадків, крім одиниць М. с. о., доводиться застосовувати позасистемні одиниці, напр.: *парсек, градус, рік*. У країнах — членах РЕВ використання таких одиниць поряд з одиницями М. с. о. дозволено стандартом СТ РЕВ 1052—78 «Метрология. Единицы физических величин».

Р. В. Якірин.

Основні, додаткові та деякі похідні одиниці Міжнародної системи одиниць

Фізична величина	Назва одиниці	Позначення одиниці *	
		українське*	міжнародне
Основні одиниці			
Довжина	метр	м	m
Маса	кілограм	кг	kg
Час	секунда	с	s
Сила електр. струму	ампер	А	A
Термодинамічна температура	кельвін	К	K
Сила світла	кандела	кл	cd
Кількість речовини	моль	моль	mol
Додаткові одиниці			
Плоский кут	радіан	рад	rad
Тілесний кут	стерадіан	ср	sr
Похідні одиниці			
Частота	герц	Гц	Hz
Сила	ньютон	Н	N
Тиск, мех. напруження	паскаль	Па	Pa
Енергія, робота	джоуль	Дж	J
Потужність	ват	Вт	W
Кількість електрики	кулон	Кл	C
Електр. напруга ерс	вольт	В	V
Електроємність	фарада	Ф	F
Електр. опір	ом	Ом	Ω
Електропровідність	сименс	См	S
Магн. потік	вебер	Вб	Wb
Магн. індукція	тесла	Тл (Т)	T
Індуктивність	генрі	Гн (Г)	H
Світловий потік	люмен	лм	lm
Освітленість	люкс	лк	lx
Активність нукліда	беккерель **	Бк	Bq
Поглинута доза випромінювання	грей ***	Гр (Гй)	Gy

* В дужках наведено позначення, які вживалися до 1979.

** Беккерель — активність нукліда, яка дорівнює одному радіоактивному розпаду за секунду.

*** Грей — доза опромінювання, при якій 1 кг опроміненої речовини дістає енергію іонізуючого випромінювання 1 Дж.

МІЖНАРО́ДНА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ ПІДКАРПА́ТСЬКОЇ РУСІ (МСП)—революційна орг-ція трудящих Закарпаття. Створена 21.III 1920 на Установчому з'їзді (конгресі) в Ужгороді шляхом об'єднання на марксистсько-ленінській основі комуністів і лівих соціалістів. З'їзд схвалив тимчасовий статут і програму партії, витримані в осн. в дусі марксизму-ленінізму і пролет. інтернаціоналізму. До складу виконкому було обрано Е. Сайдлера, Б. *Іллеша*, Й. Гаті, Ф. Асталоша, Й. Балаша, М. Шімона, а пізніше — І. *Мондока*. МСП проголосила ідейну єдність з Комуністичним Інтернаціоналом, РКП(б), встановила тісні зв'язки з Компартією Сх. Галичини (див. *Комуністична партія Західної України*). Авторитет МСП швидко зростав. У червні 1920 в її рядах налічувалося понад 15 тис. чол.

Партія мала 2 друк. органи: газ. «Правда» (укр. мовою) і «Мункаш уйшаг» («Робітнича газета»; угор. мовою). З ініціативи МСП були створені й успішно діяли профспілкові орг-ції та комсомол. Протягом 1920— поч. 1921 під керівництвом МСП пройшли револ. виступи трудящих Закарпаття (див. *Закарпатський політичний страйк 1920*). Хоч у діяльності МСП і мали місце певні недоліки (нечітка постановка нац. питання, примиренське ставлення деяких керівників до буржуазії), вона внесла певний вклад у боротьбу за згуртування комуністичних сил в усій Чехословаччині. Зі створенням Компартії Чехословаччини (травень 1921) МСП ввійшла до її складу як крайова орг-ція (див. *Комуністична партія Закарпатської України*). *І. М. Гранчак.*

МІЖНАРО́ДНА СПІ́ЛКА АРХІТЕ́КТОРІВ (МСА) — міжнар. неурядова орг-ція, що об'єднує на демократичній основі архітекторів усього світу. Засн. 1948. Діяльність МСА сприяє розвиткові сучас. ідей в галузі *архітектури* і *містобудування*. Вищий орган МСА — Генеральна асамблея, що скликається кожні 2 роки. МСА має постійні робочі комісії й робочі групи, свою Раду і Секретаріат, консультативний статус при ЮНЕСКО та при Екон. і соціальній раді ООН, підтримує зв'язки з Всесвітньою орг-цією охорони здоров'я. В МСА входять (1979) нац. і регіональні архіт. орг-ції з 76 країн. Постійне перебування МСА — Париж.

МІЖНАРО́ДНА СПІ́ЛКА КІНОТЕХНІ́ЧНИХ ОРГАНІЗА́ЦІЙ, ЮНІАТЕК (франц. UNIATEC; Union internationale des associations techniques cinématographiques). Засн. 1957 на Міжнар. конгресі з кінотехніки у Варшаві для розвитку міжнар. співробітництва в галузі кінотехніки, заохочення досліджень в ній, обміну інформацією, спеціалістами та ін. Регулярно організовує Міжнародні конгреси з кінотехніки (один раз на два роки). Керівництво спілкою здійснює Виборче бюро. Постійний секретаріат ЮНІАТЕК міститься в Парижі. В роботі спілки беруть участь (з 1957) рад. кіноорганізації — Спілка кінематографістів СРСР та Всесоюзний н.-д. кінофотоінститут (НДКФІ).

МІЖНАРО́ДНА СПОРТИ́ВНА ФЕДЕРА́ЦІЯ — громадська позаурядова орг-ція. Створюється з метою широкого міжнар. розвитку певного виду спорту та регламентування взаємовідношень між нац. федераціями (див. *Міжнародні спортивні об'єднання,* а також ст. про окремі види спорту).

МІЖНАРО́ДНА ТОРГОВЕ́ЛЬНА ПАЛА́ТА (МТП) — міжнар. неурядова орг-ція, яка об'єднує (1.1 1980) ділові кола та окремі фірми 96 країн. Засн. 1919. Осн. завдання МТП — сприяти поліпшенню умов торгівлі між країнами та розв'язанню міжнар. екон. проблем. Представники торг.-пром. палати СРСР, торг. палат НРБ, НДР, ПНР, СРР, УНР та ЧССР присутні на конгресах МТП як спостерігачі, а також беруть участь у роботі спец. К-ту МТП з торг. палатами соціалістичних країн по розвитку торг.-екон. співробітництва Схід — Захід. Керівні органи — Конгрес, сесії якого скликаються один раз на 3 роки, Рада, Виконавчий к-т, Генеральний секретаріат. Місцеперебування органів МТП — Париж (відділення — в Нью-Йорку, Женеві, Бангкоку).

МІЖНАРО́ДНА УГО́ДА ПО ЦУ́КРУ — організація країн — експортерів та імпортерів цукру. Перші міжнар. угоди по цукру були підписані 1931 і 1937. У 1953 на Лондонській конференції було підписано нову угоду, яка переглядалась і доповнювалась кожні 5 років. Останню угоду розроблено 1977 на Женевській конференції. Учасниками цієї угоди на 10.VI 1980 є 44 країни-експортери (в т. ч. соціалістичні країни — УНР і СФРЮ) і 15 країн-імпортерів (у т. ч. соціалістичні країни — НРБ, НДР, СРСР). Осн. завдання орг-ції — регулювання міжнар. ринку цукру і стабілізація цін на нього. Керівні органи — Міжнар. рада по цукру, Виконавчий к-т і Секретаріат. Голоси в Раді поділено порівну: 1000 голосів для країн-експортерів і 1000 голосів для країн-імпортерів. У складі Виконавчого к-ту — по 10 представників від обох груп країн. Місцеперебування Ради — Лондон.

Г. М. Биков.

МІЖНАРО́ДНА ФЕДЕРА́ЦІЯ БОРЦІ́В О́ПОРУ, ФІР (франц. FIR; Fédération internationale des résistants) — міжнар. об'єднання нац. організацій колишніх борців *Руху Опору,* партизанів, колишніх в'язнів фашист. концтаборів, інтернованих, родичів загиблих, усіх учасників боротьби проти фашизму. Засн. 1951 у Відні (Австрія). Членами ФІР (1978) були 60 орг-цій з 21 країни. СРСР представлений *Радянським комітетом ветеранів війни.* Метою орг-ції є боротьба за мир і демократію, проти загрози ядерної війни та відродження фашизму в усіх його формах (зокрема, *неофашизму*), захист прав та інтересів борців Руху Опору. ФІР співробітничає з Європ. конфедерацією колишніх військовополонених, Всесвітньою федерацією ветеранів війни (ФМАК) та ін. антимілітаристськими об'єднаннями. Найвищий орган ФІР — конгрес, що збирається раз на 3 роки (черговий, 8-й, відбувся у травні 1978 в Мінську). Виконавчий орган — Секретаріат. Видає журн. «Об'єднаний Опір» (франц. і нім. мовами). Штаб-квартира — у Відні.

А. В. Кудрицький.

МІЖНАРО́ДНА ФІНА́НСОВА КОРПОРА́ЦІЯ (МФК) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1956 як філіал *Міжнародного банку реконструкції і розвитку* (МБРР). На 30.VI 1979 членами МФК були 109 д-в. СРСР не входить до МФК. Осн. завдання МФК — надавати позики приватним підприємцям, гол. чин. у країнах, що розвиваються, в конвертованій і неконвертованій *валюті,* не вимагаючи гарантій урядів країн, на території яких перебуває кредитований об'єкт. Практично МФК використовується її найбільшими акціонерами — США і Великобританією — для екон. тиску на країни, політика яких не відповідає їхнім інтересам. Керують МФК керівні органи МБРР. Місцеперебування МФК — Вашінгтон.

МІЖНАРО́ДНЕ А́ВТОРСЬКЕ ПРА́ВО — сукупність правових норм, що регулюють авторські права *іноземців* і право авторства на твори, видані за кордоном; частина *міжнародного приватного права.* М. а. п. в основному базується на *національного режиму принципі.* За заг. правилом, якщо твір автора-іноземця видано на території даної д-ви і раніше він не був опублікований в ін. країні, то за автором визнаються авторські права, передбачені законодавством цієї д-ви. Відповідно до ст. 97 *Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік* (в УРСР — ст. 474 ЦивК УРСР) *авторське право* на твір, уперше випущений у світ на тер. СРСР або не випущений у світ, але який перебуває на тер. СРСР у будь-якій об'єктивній формі, визнається за автором і його спадкоємцями та ін. правонаступниками автора незалежно від їхнього *громадянства.* За громадянами СРСР і їхніми спадкоємцями також визнається авторське право на твори, які випущені або перебувають на тер. іноземної д-ви. За ін. особами авторське право на такий уперше випущений у світ твір на тер. іноземної д-ви визнається лише на підставі і в межах відповідних *договорів міжнародних,* укладених СРСР. За М. а. п. особа, яка визнається автором в одній країні, не одержує автоматично цього права в ін. країні. Для такого визнання міжнар. практика знає три способи. Одним із них є визнання рядом д-в авторських прав на умовах взаємності, тобто якщо ін. д-ва надає відповідний захист авторських прав громадянам цих д-в. Цей спосіб визнається США, Францією, Іспанією, Польщею та ін. Основою другого способу є двосторонні угоди щодо взаємного надання принципу нац. режиму в питанні охорони автор. прав. СРСР уклав такі угоди з УНР (1967, 1977), НРБ (1971, 1975), НДР (1973), ПНР (1974), ЧССР (1975). Важливе значення мають багатосторонні конвенції з питань охорони автор. прав. Першою такою угодою була Бернська конвенція по охороні літ. і художніх творів (див. *Конвенції міжнародні по охороні авторських прав*). Укладено основну багатосторонню угоду — *Всесвітню (Женевську) конвенцію 1952* по охороні авторських прав, учасником якої є СРСР.

В. І. Кисіль.

МІЖНАРО́ДНЕ АГЕ́НТСТВО ПО А́ТОМНІЙ ЕНЕ́РГІЇ — міжнародна орг-ція для розвитку співробітництва різних країн у галузі мирного використання атомної енергії. Див. *МАГАТЕ.*

МІЖНАРО́ДНЕ МОРСЬКЕ́ ПРА́ВО — сукупність правових норм, що регулюють відносини між державами в галузі використання, освоєння і дослідження морів та океанів. Див. *Морське право.*

МІЖНАРО́ДНЕ ПРА́ВО — система правових принципів і норм, які створюються шляхом погодження між державами і регулюють між-

народні відносини. На відміну від внутрідерж. права об'єктом М. п. є відносини, що за своїм змістом виходять за межі компетенції окремої д-ви. Суб'єктами М. п. є д-ви, нації, які борються за свою незалежність, певні міжнар. організації, які внаслідок угод між д-вами можуть набувати *міжнародної правосуб'єктності* в обсязі, визначеному їхніми статутами. Немає законодавчих органів, які б створювали і забезпечували виконання норм М. п., як це притаманне праву внутрі д-в. Осн. суб'єктами М. п. є д-ви. Створювані ними шляхом узгодження норми М. п. виражають погоджені волі д-в. Цим і визначається особливий характер М. п. Джерела М. п.: *договір міжнародний* (основне) і *міжнародний звичай*. Сучас. розвиток міждерж. відносин викликає розширення арсеналу нормативних засобів їхнього регулювання. Зростає роль міждерж. домовленостей (особливе значення має реалізація домовленостей, закріплених *Заключним актом* Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975), а також рекомендацій міжнар. оргцій, зокрема ООН. В М. п. розрізняють норми універсальні і локальні. До перших належать норми, визнані всіма або переважною більшістю д-в (обов'язковою умовою при цьому є визнання їх д-вами різних соціальних систем). Найважливіші загальновизнані норми М. п., що є обов'язковими для всіх д-в (jus coguus), становлять систему осн. принципів сучас. М. п. До них належать: *мирного співіснування принцип*, незастосування сили або погрози силою, повага держ. суверенітету, *суверенної рівності принцип*, мирне вирішення міжнародних спорів, *територіальної недоторканності принцип*, *невтручання принцип*, самовизначення народів і націй, повага *прав людини* і співробітництво між д-вами, додержання міжнар. договорів. Ці принципи визначено *Статутом ООН*, Декларацією про принципи міжнар. права (див. *Декларації ООН*), Заключним актом загальноєвроп. наради у Хельсінкі. СРСР — перша д-ва, яка законодавчо закріпила в Конституції (ст. 29) принципи М. п. як принципи відносин з ін. д-вами. УРСР у зовнішньополіт. діяльності керується цілями, завданнями та принципами зовн. політики, визначеними Конституцією СРСР (ст. 28 Конституції УРСР). Локальні норми М. п. створюються двома або групою д-в і обов'язкові лише для учасників відповідних угод. Вони не повинні суперечити осн. принципам М. п. Відмітною особливістю сучас. М. п. є локальні принципи і норми взаємовідносин між країнами соціалістичної співдружності, що являють собою вищий тип міжнар. відносин, вплив яких на сучас. М. п. неухильно зростає. Правову основу взаємовідносин д-в соціалістич. співдружності становить принцип соціалістичного *інтернаціоналізму*, що закріплено в багатьох угодах між соціалістич. д-вами, а також у більшості їхніх конституцій (зокрема, в Конституції СРСР — ст. 30). Виконання норм М. п. забезпечують самі д-ви індивідуально або колективно, а також за допомогою міжнар. орг-цій. Порушення норм М. п. тягне *міжнародно-правову відповідальність держави*. Сучас. М. п. встановлює умови, порядок застосування та допустимі види й форми санкцій (див. *Бойкот, Ембарго, Репресалії, Реторсія*), забороняє вдаватися до війн, застосовувати силу або погрозу силою як засіб примусу до виконання норм М. п. (за ст. 51 Статуту ООН це не стосується права д-в на індивідуальну та колективну самооборону). Примусові заходи, здійснювані за допомогою ООН, можуть бути пов'язані і не пов'язані з використанням збройних сил (ст. 41—47 Статуту ООН). Останні можуть застосовуватися лише за рішенням *Ради Безпеки ООН* у випадках порушення миру або загрози мирові. Внаслідок послідовної боротьби СРСР, усіх країн соціалістич. співдружності, зростання ролі молодих незалежних країн Азії та Африки, ролі нар. мас у міжнар. житті, розвитку світового революц. процесу М. п. зазнало суттєвих перетворень. Було ліквідовано ряд його реакційних інститутів (право на війну як засіб розв'язання міжнар. спорів, колоніальне гноблення народів тощо), дедалі більше утверджуються прогресивні принципи і норми, спрямовані на забезпечення мирного співіснування д-в, розвиток їхнього співробітництва, на прогрес людства. Велике значення для розвитку М. п. мають *Програма миру*, розроблена XXIV—XXVI з'їздами КПРС, численні зовнішньополіт. ініціативи СРСР. Відчутний вплив на М. п. має наук.-тех. прогрес, який зумовив появу нових галузей М. п. (*Космічне право*), посилив актуальність міжнар.-правового регулювання глобальних міжнар. проблем (заборона *ядерної зброї*, збереження навколишнього середовища, дослідження та використання *Світового океану* тощо). Розвиток М. п. спростовує бурж. концепції щодо неможливості існування заг. М. п. у відносинах між д-вами різних соціальних систем, обмеження держ. суверенітету як необхідної умови вирішення глобальних міжнар. проблем. У сучас. умовах роль М.п., його завдання полягають у тому, щоб властивими йому засобами сприяти розв'язанню проблем *роззброєння*, зміцненню миру, розрядці напруженості, розвитку співробітництва і взаєморозуміння між д-вами, свободі і незалежності народів, прогресу людства.

Літ.: Брежнев Л. І. Про зовнішню політику КПРС і Радянської держави. К., 1973; Тункин Г. И. Теория международного права. М., 1970; Міжнародне право. К., 1971; Международное право. М., 1979.

В. М. Корецький, Н. М. Ульянова.

МІЖНАРО́ДНЕ ПРИВА́ТНЕ ПРА́ВО — в СРСР сукупність цивільноправових норм, що регулюють як майнові (напр., зовнішньоторг.), так і немайнові (напр., авторські) відносини між рад. та іноземними організаціями й громадянами. Поряд з питаннями *цивільного права* у вузькому розумінні, напр., про правоздатність *іноземців* та *юридичних осіб*, про їхнє *право власності* на майно, право *спадкування*, зовнішньоторг. угоди, про авторські права (див. *Міжнародне авторське право*) тощо, М. п. п. регулює і питання шлюбно-сімейного права, деякі питання *трудового права*, де однією з сторін є іноземці, охоплює процесуальні права іноземців і осіб без громадянства. Джерелом М. п. п. є внутр. закони д-ви (напр., *Кодекс торговельного мореплавства СРСР*), *договори міжнародні*, *міжнародні звичаї*, суд. *прецеденти*. Рад. закони та укладені СРСР міжнар. договори, що містять норми М. п. п., виходять з непорушності суверенітету СРСР, а отже і його судового імунітету, неухильного дотримання державної *монополії зовнішньої торгівлі* та ряду ін. вимог, без виконання яких неможливе взаємне нормальне спілкування іноземних і рад. громадян і орг-цій відповідно до принципу мирного співіснування д-в. За своєю структурою норми М. п. п. поділяються на норми, які містять пряме правило, що встановлює права і обов'язки іноземців, а також норми, в яких дано відсилання до права певної д-ви, т. з. колізійні норми (див. *Колізія* у праві), передбачені міждерж. угодами. Для угод між соціалістич. д-вами характерне встановлення норм, які визначають їхні спільні інтереси, дійсну рівність, творче співробітництво і взаємну допомогу (напр., угоди, укладені на основі Комплексної програми соціалістичної екон. інтеграції, ухваленої XXV сесією РЕВ, двосторонні угоди про взаємну юрид. допомогу, консульські конвенції). Угоди СРСР з капіталістич. країнами в галузі М. п. п. базуються гол. чин. на нормах міжнар. договорів [див., зокрема, *Всесвітня (Женевська) конвенція 1952*]. У відносинах СРСР з країнами, що розвиваються, велике місце займають норми М. п. п., які регулюють питання допомоги цим країнам у підготовці нац. кадрів, буд-ва пром., культур.-оздоровчих об'єктів.

Літ.: Лунц Л. А. Курс международного частного права, т. 1—3. М., 1973—76; Богуславский М. М. Международное частное право. М., 1974.

О. А. Пушкін.

МІЖНАРО́ДНЕ СОЦІАЛІСТИ́ЧНЕ БЮРО́ (МСБ) — постійний виконавчо-інформаційний орган *Інтернаціоналу 2-го*. Створене за рішенням його Паризького конгресу (1900). Перебувало в Брюсселі. До МСБ входили представники кожної соціалістичної партії (від ЦК РСДРП, зокрема, з 1905 — В. І. Ленін, з 1913 — М. М. Литвинов). Хоч більшовики прагнули перетворити МСБ на справжній центр міжнар. робітн. руху, воно через протидію центристської більшості виконувало лише тех. функції — збирало інформацію, розсилало документи тощо. З поч. 1-ї світ. війни 1914—18 МСБ припинило своє існування.

МІЖНАРО́ДНЕ ТОВАРИ́СТВО РОБІТНИКІ́В — див. *Інтернаціонал 1-й*.

МІЖНАРО́ДНИЙ АСТРОНОМІ́ЧНИЙ СОЮЗ (МАС) — наукове товариство, засн. 1919 в Брюсселі. МАС сприяє розвиткові

астрономії шляхом співробітництва астрономів різних країн. Колективними членами МАС є наук. орг-ції, що представляють 49 (1980) країн, у т. ч. СРСР (з 1935), індивідуальними — окремі вчені, що працюють у різних галузях астрономії. Заг. керівництво МАС здійснюють Ген. асамблеї, які скликаються кожні 3 роки для обговорення стану та планів досліджень (10-а асамблея відбулася 1958 у Москві, 17-а — 1979 в Монреалі). Робочими органами МАС є Виконавчий комітет на чолі з президентом і комісії з окремих проблем астрономії (1980—40 комісій). Вони координують роботи за прийнятими програмами, організовують симпозіуми та колоквіуми, подають звіти Ген. асамблеям. *Є. П. Федоров.*

МІЖНАРО́ДНИЙ БАНК ЕКОНОМІ́ЧНОГО СПІВРОБІ́ТНИЦТВА (МБЕС) — міждерж. банк соціалістичних країн. Засн. у Москві відповідно до Угоди про багатосторонні розрахунки в *переві́дних карбова́нцях* і організацію МБЕС від 22.X 1963. Почав функціонувати з 1.I 1964. Членами банку є НРБ, МНР, НДР, ПНР, СРР, СРСР, УНР, ЧССР, Республіка Куба (з 1974), СРВ (з 1977). У 1977 підписано угоду про співробітництво між МБЕС і Народним банком СФРЮ. Мета МБЕС — сприяти екон. співробітництву й розвиткові нар. г-ва країн-членів, розширенню їхньої торгівлі та екон. зв'язків з ін. країнами. МБЕС здійснює багатосторонні розрахунки, кредитує зовн.-торг. та ін. операції, залучає і зберігає вільні кошти в перевідних карбованцях, золоті, вільно конвертованій та ін. валюті країн — членів банку, а також ін. країн і проводить операції з цими коштами у межах залучених сум, фінансує і кредитує експлуатаційну діяльність спільних пром. підприємств та ін. об'єктів тощо. Може здійснювати розрахунки в перевідних карбованцях також з країнами, що не є членами банку. Найвищий орган МБЕС — Рада (кожна країна — член банку має один голос незалежно від розміру внеску в капітал). *А. С. Філіпенко.*

МІЖНАРО́ДНИЙ БАНК РЕКОНСТРУ́КЦІЇ І РО́ЗВИТКУ (МБРР) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1944 відповідно до рішення Бреттон-Вудської (США) валютно-фінанс. конференції 44 країн. Почав функціонувати 1946. Має форму *акціонерного товариства*. Членами МБРР можуть бути лише члени *Міжнародного валютного фонду* (МВФ). На 30.VI 1979 членами МБРР були 134 країни. СРСР не входить до МБРР. Акції між країнами — членами МБРР розподіляються залежно від *квоти* у МВФ. Офіційна мета банку — сприяти розвиткові продуктивних сил країн-учасниць, у першу чергу економічно слаборозвинутих країн, експорту в них приватного капіталу шляхом гарантування таких капіталовкладень або участі в них. Фактично МБРР є засобом сприяння експорту капіталів імперіалістичних монополій. Надання кредитів МБРР економічно слаборозвинутим країнам визначається політ. умовами. Кредити надають під високі проценти. Здебільшого кошти спрямовуються на буд-во об'єктів виробничої *інфраструктури*, що створює додаткові матеріальні передумови для експорту підприємницького капіталу. МБРР перебуває під контролем фінанс. капіталу США. Найвищий орган — Рада керуючих, у складі якої кожна країна-учасниця має 250 голосів і один голос на акцію (100 тис. дол.). Виконавчий орган — Директорат. Місцеперебування МБРР — Вашінгтон (відділення — в Парижі й Токіо). *С. В. Мочерний.*

МІЖНАРО́ДНИЙ ВАЛЮ́ТНИЙ ФОНД (МВФ) — міжурядова спеціалізована установа ООН. Засн. 1944. Функціонує з 1946. На 30.IV 1979 до МВФ входили 139 д-в. СРСР не входить до МВФ. Офіц. мета МВФ — координація валютно-фінанс. політики країн-членів і надання середньострокових валютних позик для врегулювання платіжних балансів і підтримки *валютних курсів*. Капітал МВФ складається з внесків країн-членів згідно з наданими їм *квотами*, за якими визначаються і можливості д-в у використанні ресурсів фонду. США, що мають найбільшу квоту, використовують МВФ для посилення свого контролю над ін. капіталістичними країнами. Місцеперебування МВФ — Вашінгтон (відділення — в Парижі й Женеві).

МІЖНАРО́ДНИЙ ГЕОГРАФІ́ЧНИЙ СОЮЗ (МГС) — наук. об'єднання географів країн світу, що входить до складу Міжнар. ради наукових союзів. Засн. 1922, включає (1980) понад 80 країн. СРСР є членом МГС з 1956, зв'язки з союзом здійснює через Нац. к-т рад. географів при АН СРСР. Відповідно до статуту МГС сприяє розробці наук. геогр. проблем, зокрема тих, які вимагають міжнар. співробітництва, організовує обговорення і публікації матеріалів з актуальних питань геогр. науки, проводить міжнар. геогр. конгреси, конференції та симпозіуми, створює відповідні комісії. Діяльністю МГС керує Генеральна асамблея, яка складається з керівників делегацій країн — членів союзу, а в період між асамблеями — Виконком, який обирається Ген. асамблеєю. Їхні сесії, як правило, відбуваються під час роботи Міжнар. геогр. конгресів. До складу Виконкому систематично обираються рад. вчені. XXIII Міжнар. геогр. конгрес відбувся 1976 в СРСР (Москва), кілька симпозіумів цього конгресу було проведено в УРСР; черговий XXIV конгрес — 1980 у Японії. *О. М. Маринич.*

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕМОКРАТИ́ЧНИЙ ЖІНО́ЧИЙ РУХ — масовий рух жінок світу, спрямований на боротьбу за мир і демократію, свободу і незалежність народів, за рівноправність жінок і поліпшення становища дітей. У М. д. ж. р. беруть участь жінки всього світу незалежно від їхніх політичних поглядів, реліг. та нац. належності. Бурж. жіночий рух почався в 2-й пол. 19 ст. (див. *Фемінізм, Суфражизм*). М. д. ж. р. виник на поч. 20 ст. Він нерозривно пов'язаний з боротьбою робітн. класу за соціалізм. 2-а Міжнар. конференція соціалісток у Копенгагені 1910 на пропозицію К. *Цеткін* прийняла рішення про проведення щороку Міжнар. жіночого дня (див. *Міжнародний жіночий день 8 Березня*). Велика Жовтн. соціалістич. революція, успіхи СРСР та ін. соціалістичних країн у забезпеченні рівноправності жінок сприяли дальшому розвиткові М. д. ж. р.

В сучас. умовах М. д. ж. р. є складовою частиною *світового революційного процесу*. В ньому беруть участь жіночі орг-ції соціалістичних, капіталістичних країн і *країн, що розвиваються*. В авангарді М. д. ж. р.— *Міжнародна демократична федерація жінок* (МДФЖ), яка співробітничає з міжнар., регіональними і нац. жіночими орг-ціями, а також з профспілковими і молодіжними орг-ціями. Серед них: Жіноче бюро *Організації солідарності країн Азії та Африки, Всесвітня федерація профспілок, Всесвітня федерація демократичної молоді, Всесвітня Рада Миру* та ін. Активну участь у М. д. ж. р. бере *Комітет радянських жінок*.

Однією з найважливіших подій у М. д. ж. р. було проведення 1975 Міжнар. року жінки (МРЖ), що був оголошений ООН (XXVII сесія Генеральної Асамблеї, 1972) з ініціативи міжнар. демократичних орг-цій, насамперед МДФЖ. Гол. подіями МРЖ стали Всесвітня конференція ООН (19.VI — 2.VII 1975, Мехіко) і Всесвітній конгрес, присвячений МРЖ (20—24.X 1975, Берлін). XXX сесія Генеральної Асамблеї оголосила період з 1975 до 1985 Десятиріччям жінки ООН під гаслом: «Рівноправність — Розвиток — Мир». За її рішенням 14—30.VII 1980 в Копенгагені відбулася Всесвітня конференція в межах Десятиріччя жінки ООН, яка ухвалила Програму дій на 2-у половину Десятиріччя. Важливою подією Десятиріччя стало прийняття XXXIV сесією Генеральної Асамблеї ООН Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (18.XII 1979).

Для М. д. ж. р. характерні глибока відповідальність за долю підростаючого покоління, прагнення об'єднати зусилля в ім'я забезпечення прав та інтересів дітей. З ініціативи міжнар. орг-цій, в т. ч. МДФЖ, з 1949 щороку відзначається *Міжнародний день захисту дітей*, 1959 прийнято Декларацію прав дитини (див. *Декларації ООН*), 1979 проведено Міжнар. рік дитини. Жінки всього світу все активніше беруть участь у боротьбі за мир і безпеку народів (див. *Рух прихильників миру*). Зокрема, проведено міжнар. семінар (1978, Відень) і міжнар. зустріч (1979, Копенгаген), присвячені боротьбі жінок за мир, роззброєння і розрядку, форуми представників жіночих організацій європейських країн, які виступили за об'єднання зусиль у боротьбі проти агресивних планів НАТО (1979, Берлін), за мир і безпеку в Європі (1980, Варшава). Важливе місце в М. д. ж. р. посідають акції солідарності з боротьбою народів проти *неоколоніалізму*, расизму, фашист. режимів і *апартеїду*. *Г. М. Фролова.*

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ ЗА́ХИСТУ ДІТЕ́Й — день мобілізації світової громадськості на захист дітей від загрози війни, проти експлуатації дитячої праці, за охорону здоров'я дітей, за здійснення їх виховання і навчання на демократичній основі. Встановлений 1949 *Міжнародною демократичною федерацією жінок*. У 1959 ООН було прийнято Декларацію прав дитини (див. *Декларації ООН*). Відзначається щороку 1.VI (вперше проведений 1950). В Рад. Союзі та ін. соціалістичних країнах проходить як день огляду досягнень у справі виховання і освіти дітей. У рамках Міжнар. року дитини 7—11.IX 1979 у Москві відбулася всесвітня конференція з проблем дитинства «За мирне і щасливе майбутнє для всіх дітей».

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ СОЛІДА́РНОСТІ ЖУРНАЛІ́СТІВ — день солідарності прогресивних журналістів світу з журналістами, які зазнають репресій з боку реакції за активну участь у боротьбі за мир і дружбу між народами. Встановлений 1958 *Міжнародною організацією журналістів*. Відзначається щороку 8.IX — в день страти нім. фашистами нац.героя Чехословаччини журналіста Ю. *Фучіка*.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ СОЛІДА́РНОСТІ МО́ЛОДІ проти колоніалізму, за мирне співіснування — день солідарності демократичної молоді світу з молоддю, яка бореться проти колоніалізму, за *мирне співіснування* держав. Встановлений 1957 4-м конгресом *Всесвітньої федерації демократичної молоді* (Київ). Відзначається 24.IV — в день прийняття рішень *Бандунзької конференції 1955*.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ СТУДЕ́НТІВ — день міжнар. солідарності студентів у боротьбі за мир і демократизацію освіти. Встановлений 1941 в Лондоні на міжнар. зустрічі студентів країн, що вели боротьбу проти фашизму. Відзначається щороку 17.XI — в день страти нім. фашистами керівників Союзу студентів Чехословаччини — учасників *Руху Опору*.

МІЖНАРО́ДНИЙ ДЕНЬ ТЕА́ТРУ — день міжнародної солідарності працівників театрального мистецтва. Встановлений за ініціативою фін. делегації Міжнар. ін-том театру (громадська орг-ція театр. діячів світу при *ЮНЕСКО*) на своєму IX конгресі, який відбувся 1961 у Відні. М. д. т. відзначається щорічно 27 березня під девізом: «Театр — засіб взаєморозуміння й зміцнення миру між народами». Театри СРСР щороку беруть участь у проведенні М. д. т., показуючи кращі вистави, присвячені знаменним подіям. Зокрема, XIX М. д. т. (1980) в СРСР був відзначений виставами до 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна, 35-річчя Перемоги рад. народу над німецько-фашист. загарбниками, спектаклями за п'єсами, що відображають успіхи в комуністичному будівництві, боротьбу народів за мир і дружбу.

М. І. Царьов.

МІЖНАРО́ДНИЙ ЖІНО́ЧИЙ ДЕНЬ 8 БЕ́РЕЗНЯ — день міжнар. солідарності жінок у боротьбі за екон., соціальну і політ. рівноправність. Рішення про щорічне святкування М. ж. д. прийняла 2-а Міжнар. конференція соціалісток 1910 у Копенгагені на пропозицію К. *Цеткін*. Уперше М. ж. д. проводили 1911 в Німеччині, Австрії, Швейцарії і Данії, в Росії — 1913 в Петербурзі. В СРСР та ін. соціалістичних країнах проводиться під знаком мобілізації жінок, які визволилися від соціального гніту і здобули однакові з чоловіками права на активну діяльність в усіх галузях госп., сусп.-політ. і культур. життя. В несоціалістичних країнах М. ж. д. відзначається як день боротьби за права жінок і соціальний прогрес. В усіх країнах жінки проводять день 8 березня як день солідарності в боротьбі за мир. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8.V 1965 8 березня в Рад. Союзі оголошено неробочим днем.

М. Д. Семенчук.

МІЖНАРО́ДНИЙ ЗВИ́ЧАЙ — правило поведінки держав, що склалося внаслідок однорідних, аналогічних міжнар. дій д-в, гол. чином внаслідок тривалого і багаторазового застосування його у відносинах між країнами, і визнається ними як норма *міжнародного права*. Є одним з його джерел. М. з. не може суперечити імперативним (категоричним) нормам міжнар. права. Залежно від того, яка кількість д-в визнає М. з., він буває універсальним, регіональним і локальним. М. з. обов'язковий лише для тих д-в, що його визнають.

МІЖНАРО́ДНИЙ ІНВЕСТИЦІ́ЙНИЙ БАНК (МІБ) — міжнар. банк соціалістичних країн. Засн. 1970 у Москві відповідно до Угоди про створення МІБ. Членами банку є НРБ, МНР, ПНР, УНР, СРР (з 1971), ЧССР, НДР, СРСР, Республіка Куба (з 1974), СРВ (з 1977). В 1974 МІБ підписав угоду про осн. принципи співробітництва з Югославією. Гол. мета МІБ — поглиблення соціалістичного співробітництва, зближення та поступове вирівнювання рівнів екон. розвитку країн — членів банку внаслідок концентрації ресурсів та ефективнішого використання їх для капітального буд-ва. Осн. завдання — надання середньострокових (до 5 років) і довгострокових (до 15 років) кредитів, гол. чин. для проведення спільних екон. заходів пов'язаних з *міжнародним соціалістичним поділом праці* та кооперуванням виробн. Найвищий орган банку — Рада, в якій кожна країна — член банку незалежно від розміру внеску в капітал має один голос.

МІЖНАРО́ДНИЙ ІНСТИТУ́Т ЕКОНОМІ́ЧНИХ ПРОБЛЕ́М СВІТОВО́Ї СОЦІАЛІСТИ́ЧНОЇ СИСТЕ́МИ — міжнар. об'єднання спеціалістів, які здійснюють комплексні розробки екон. проблем, дальшого поглиблення та вдосконалення співробітництва країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги*. Рішення про створення ін-ту було прийнято на 24-й сесії РЕВ (1970) Міститься в Москві.

МІЖНАРО́ДНИЙ КАПІТАЛІСТИ́ЧНИЙ ПО́ДІЛ ПРА́ЦІ — територіальний *поділ праці* між окремими капіталістичними країнами, які спеціалізуються на виробництві певних видів продукції і потім обмінюються нею. Характер М. к. п. п. зумовлюється капіталістичними *виробничими відносинами* і екон. законами капіталізму. Рушієм М. к. п. п. є гонитва за одержанням найбільших прибутків. Міжнар. спеціалізація і *кооперування виробництва* як і міжнар. обмін, що поглиблюється на їхній основі, розвиваються стихійно і супроводяться жорстокою *конкуренцією* між капіталістичними країнами, експлуатацією одних країн іншими. М. к. п. п. значно розвинувся в умовах великої машинної індустрії, яка поглиблює диференціацію *виробництва*, розвиток спеціалізації і кооперування, що виходять за нац. межі. Велика машинна індустрія значно збільшила попит промислово розвинутих капіталістич. країн на сировину та на прод. товари, які вироблялися переважно колоніальними й залежними країнами. Однобічна й вузька спеціалізація цих країн на виробн. окремих видів товарів зумовила екон. відсталість і залежність їх від промислово розвинутих країн. Потворний характер М. к. п. п. призвів до виникнення системи імперіалістичної експлуатації і пограбування промислово розвинутими капіталістичними д-вами економічно слаборозвинутих країн Азії, Африки і Лат. Америки, які перетворилися на агр.-сировинні придатки імперіалістичних д-в. З поглибленням *загальної кризи капіталізму* відбувається криза М. к. п. п. Від капіталістичної системи відпав ряд країн, які почали розвиватися на основі *міжнародного соціалістичного поділу праці*. М. к. п. п. був підірваний і крахом колоніальної системи імперіалізму.

В умовах *науково-технічної революції* М. к. п. п. набуває широкого розвитку між промислово розвинутими капіталістичними країнами. Він стимулюється *вивозом капіталу*, збільшенням кількості *міжнародних монополій, міжнародних державно-монополістичних об'єднань* і зростанням їхньої ролі у світовій економіці, поглибленням наук.-тех. співробітництва капіталістичних країн, особливо тих, які входять у замкнуті держ.-монополістичні угруповання, розвитком міжнар. *кооперації праці* капіталістичних фірм. Пов'язуючи між собою різні країни, він у кінцевому підсумку веде до інтернаціоналізації госп. життя, зумовлює формування світового капіталістичного г-ва. Однак М. к. п. п. не тільки не ослаблює суперечності капіталізму, а навпаки, гостра конкурентна боротьба капіталістичних країн робить ще вразливішою їхню економіку, призводить до *економічних криз*.

Літ.: Новиков Р. А., Шишков Ю. В. Международная кооперация капиталистических фирм. М., 1972; Завьялов П. С. Научно-техническая революция и международная специализация производства при капитализме. М., 1974; Рымалов В. В. Структурные изменения в мировом капиталистическом хозяйстве. М., 1978; Куманин Г. М. Капиталистический цикл. Взаимосвязь национальных и интернациональных процессов. М., 1980.

В. П. Степаненко.

МІЖНАРО́ДНИЙ КОМІТЕ́Т ЗА ЄВРОПЕ́ЙСЬКУ БЕЗПЕ́КУ І СПІВРОБІ́ТНИЦТВО — міжнар. громадська орг-ція, мета якої — боротьба за безпеку і співробітництво в Європі. Засн. 1972 за рішенням 1-ї *Брюссельської асамблеї*. Діяльність к-ту відіграла значну роль у підготовці й проведенні *Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі* 1975. Після підписання *Заключного акта* наради к-т розробив Програму дій європ. громадськості на підтримку результатів загальноєвроп. наради та по втіленню їх у життя. К-т провів значну роботу по скликанню Бєлград. (1977—78) та Мадрід. (1980—81) зустрічей представників країн — учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі. За ініціативою к-ту 1979 у Бельгії було скликано Форум європ. громадськості за роззброєння і безпеку. Членами к-ту є нац. к-ти і групи, які збираються на сесії не менше двох разів на рік. Виконавчий орган к-ту — Секретаріат. К-т видає інформаційний бюлетень. Штаб-квартира — в Брюсселі.

МІЖНАРО́ДНИЙ КОМІТЕ́Т ІСТОРИ́ЧНИХ НАУ́К (МКІН) — міжнародна організація, що здійснює наукові зв'язки між істориками різних країн, готує і проводить *міжнародні конгреси істориків*. МКІН утворений рішенням 5-го міжнар. конгресу істориків (квітень 1923, Брюссель). На установчому засіданні, що відбулося 14.V 1926 в Женеві, було прийнято статут МКІН. До складу орг-ції входять нац. к-ти, що представляють істор. наук. установи різних країн, а також міжнар. орг-ції істор. профілю, які примикають до МКІН. Членами орг-ції є історики 41 країни (1975), а число асоційованих орг-цій — 16. Рад. істориків у МКІН представляє *Національний комітет істориків Радянського Союзу*. Найважливіші питання МКІН вирішує Генеральна Асамблея, виконавчим органом є Бюро. Президентами МКІН, зокрема, були рад. історики О. А. *Губер* (1970—71) і Є. М. *Жуков* (1972—75). МКІН видає інформаційний бюлетень.

А. В. Санцевич.

МІЖНАРО́ДНИЙ КОМІТЕ́Т СЛАВІ́СТІВ (МКС) — міжнар. наук. орг-ція, що проводить раз на 5 років міжнар. з'їзди в галузі *слов'янознавства*, координує діяльність нац. к-тів, міжнар. славістичних комісій. МКС об'єднує нац. к-ти 25 країн (1978), у т. ч. СРСР (Рад. к-т), УРСР і БРСР; нац. к-ти входять переважно до академій наук. МКС засн. 1955 на з'їзді славістів у Бєлграді. Згодом МКС концентрував свою роботу там, де проходили з'їзди славістів,— у Москві (1958), Софії (1963), Празі (1968), Варшаві (1973), Загребі (1978). К-т проводить і щорічні наради славістів.

А. В. Санцевич.

МІЖНАРО́ДНИЙ КОМУНІСТИ́ЧНИЙ РУХ — бойовий авангард робітн. класу, трудящих усіх країн, найпрогресивніша і найвпливовіша політ. сила сучасності в боротьбі за революц. перебудову суспільства, за мир, демократію і нац. незалежність, за торжество соціалізму і комунізму. Першою міжнар. комуністичною орг-цією був створений 1847 К. Марксом і Ф. Енгельсом *Союз комуністів*, який став зародком комуністичної партії, першою формою міжнар. єдності пролетаріату. В програмі Союзу — «*Маніфесті Комуністичної партії*» вперше в історії чітко визначено мету робітн. класу — повалення панування буржуазії, завоювання політ. влади і побудова комуністичного суспільства. Бойовий заклик «Маніфесту» «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» став девізом пролетаріату всього світу. Дальшим кроком М. к. р. була діяльність *Інтернаціоналу 1-го* (1864—76), який об'єднав передових представників пролетаріату майже 20 країн, сприяв поширенню революц. теорії, зробив перші кроки на шляху поєднання наук. соціалізму з робітн. рухом у міжнар. масштабі. Духовним дітищем 1-го Інтернаціоналу була *Паризька комуна 1871*. 1-й Інтернаціонал, за висловом В. І. Леніна, «заклав фундамент міжнародної організації робітників для підготовки їх революційного натиску на капітал..., фундамент пролетарської, міжнародної боротьби за соціалізм» (Повне зібр. тв., т. 38, с. 292—293). Активізації робітн. руху сприяло створення *Інтернаціоналу 2-го* (1889—1914) — міжнар. об'єднання соціалістич. партій і орг-цій. У перший період своєї діяльності, коли його роботу спрямовував Ф. Енгельс, 2-й Інтернаціонал відіграв значну роль у розширенні міжнар. зв'язків робітн. класу, в ідейному розгромі противників наук. соціалізму. Проте після смерті Ф. Енгельса (1895) в більшості партій 2-го Інтернаціоналу керівництво захопили правоопортуністичні елементи.

В нових істор. умовах, на рубежі 19—20 ст., коли капіталізм переріс у найвищу і останню стадію — *імперіалізм*, боротьбу проти всіх різновидів опортунізму, за чистоту і дальший розвиток марксизму, за торжество революц. напряму в міжнар. робітн. русі очолив В. І. Ленін. В цей період центр світ. революц. руху перемістився в Росію. Узагальнивши досвід боротьби рос. робітн. класу, досвід міжнар. пролет. руху, В. І. Ленін всебічно розвинув революц. вчення, збагатив принципово важливими положеннями всі складові частини марксизму, відкрив новий етап у його розвитку. Неоціненною ідейно-теор. зброєю революціонерів усіх країн стало ленінське вчення про партію, про *соціалістичну революцію* і *диктатуру пролетаріату*, про класових союзників пролетаріату в боротьбі за демократію і соціалізм, про нерозривний зв'язок соціального і нац. визволення, про шляхи будівництва нового суспільства. Створення В. І. Леніним 1903 партії нового типу — більшовицької партії — стало поворотним пунктом у рос. і міжнар. робітн. русі. Більшовики повели рішучу боротьбу проти будь-яких проявів *опортунізму* і *ревізіонізму*. З поч. 1-ї світ. війни, коли опортуністичне керівництво 2-го Інтернаціоналу остаточно зрадило інтереси пролетаріату, В. І. Ленін, більшовицька партія підняли прапор боротьби за згуртування всіх революц., інтернаціоналістських сил, за відновлення марксистської ідейно-теор. основи міжнар. робітн. руху, за розрив з *соціал-шовінізмом* і *центризмом*. Важливу роль у цьому відіграли *Циммервальдська конференція* (1915) і *Кінтальська конференція* (1916) соціалістів-інтернаціоналістів, на яких В. І. Ленін і більшовики виступили проти війни, викрили зраду лідерів 2-го Інтернаціоналу, відстоювали марксистські позиції в робітн. русі.

Здійснена 1917 під керівництвом партії Леніна *Велика Жовтнева соціалістична революція* відкрила нову епоху в історії людства — епоху переходу від капіталізму до соціалізму в світ. масштабі. На істор. арену вийшла якісно нова революц. сила — правлячий і державно організований робітн. клас, що розпочав будівництво соціалістич. суспільства. Перемога Великого Жовтня, утворення і зміцнення першої в світі соціалістичної д-ви поклали початок новому етапові в розвитку міжнар. комуністичного і всього революц. руху, прискорили виникнення в багатьох країнах марксистсько-ленінських партій — авангарду пролетаріату. Якщо 1917 в світі існувала лише одна комуністична партія — РСДРП (більшовиків), то 1918 кількість їх зросла до 10, 1921 — до 34, 1928 їх налічувалось 46, а 1935 була вже 61 комуністична і робітн. партія. В 1919 з ініціативи В. І. Леніна було засновано 3-й, *Комуністичний Інтернаціонал*. Основоположне значення для успішної його роботи, дальшої творчої розробки стратегії і тактики М. к. р. мали діяльність і праці В. І. Леніна, зокрема «*Пролетарська революція і ренегат Каутський*», «*Дитяча хвороба „лівизни" в комунізмі*», його доповіді та промови на конгресах Комінтерну. «Вироблені Леніним ідейно-теоретичні, політичні й організаційні принципи і сьогодні лежать в основі діяльності революційних партій робітничого класу, допомагають боротися і перемагати» (постанова ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна». К., 1979, с. 6).

За час своєї діяльності (1919—43) Комінтерн відіграв величезну роль у згуртуванні бойових сил міжнар. робітн. класу та становленні і зміцненні молодих комуністич. партій на принципах *марксизму-ленінізму*, у розгортанні М. к. р. Він озброїв комуністів тактикою єдиного робітн. і *народного фронту*, які стали важливими засобами боротьби проти фашизму і війни, за соціальне і нац. визволення. Під керівництвом Комінтерну діяв ряд міжнар. прогресивних орг-цій: *Комуністичний Інтернаціонал Молоді*, *Червоний Інтернаціонал Профспілок* (Профінтерн), *Селянський Інтернаціонал*, Спортивний Інтернаціонал та ін. У 1941 нім. фашизм і його союзники — ударна сила світового імперіалізму — силою зброї намагалися розгромити М. к. р. і його оплот — Союз РСР (див. *Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу 1941—45*). Очолюваний КПРС рад. народ виступив

як гол. сила *антигітлерівської коаліції*, що забезпечила перемогу над фашизмом і внесла вирішальний вклад у справу визволення народів від фашист. ярма. В роки *другої світової війни 1939—45* комуністичні партії були організаторами і керівниками антифашист. боротьби, керівною силою *Руху Опору*. Визначний вклад комуністів у боротьбу проти фашизму, їхнє самовіддане служіння справі трудящих сприяли швидкому зростанню чисельності й авторитету компартій. За час війни чисельність лав М. к. р. зросла майже в 5 раз і досягла (1945) 20 млн. комуністів. Післявоєнний період характеризувався дальшим зростанням організованості й класової свідомості міжнар. робітн. класу, посиленням впливу комуністичних партій у робітн. русі, в політ. житті. Під керівництвом компартій у ряді країн Європи, Азії, Лат. Америки перемогли соціалістичні революції. Утворилася *світова система соціалізму*, яка стала вирішальним фактором розвитку людства. На новий ступінь піднявся робітн. рух у капіталістич. країнах. У деяких з них (Франція, Італія, Фінляндія та ін.) комуністи, підтримувані широкими нар. масами, ввійшли до складу урядів. Під впливом М. к. р. розгорнувся *національно-визвольний рух*, внаслідок якого зазнала краху колоніальна система імперіалізму. На руїнах кол. колоніальних імперій виникли десятки нових самостійних держав. Розвиваючись під прапором марксизму-ленінізму, М. к. р. перетворився на справді всесвітню, найвпливовішу політ. силу, найважливіший фактор сусп. прогресу, *світового революційного процесу*. Комуністичні і робітн. партії діють у 94 країнах, об'єднуючи понад 75 млн. чол. (1980), в т. ч. 4,5 млн.—у країнах несоціалістичної частини світу. Невід'ємною складовою частиною М. к. р. є *Комуністична партія Радянського Союзу*.

Гол. завоювання М. к. р.— створення і зміцнення світової системи соціалізму. В соціалістич. країнах діє найчисленніший загін комуністів. Будучи правлячими партіями, комуністичні партії країн *соціалістичної співдружності* спрямовують творчу діяльність трудящих на побудову соціалізму і комунізму, розв'язують складні завдання розвитку економіки, зміцнення нових соціальних відносин, комуністичного виховання народу, забезпечення захисту завоювань революції і миру на планеті. Втілюючи наук. соціалізм у практику життя, комуністи країн соціалістичної співдружності домоглися перетворення реального соціалізму на міжнар. силу, яка справляє вирішальний вплив на долю всього людства. Створений під їхнім керівництвом соціалістич. лад практично довів, що він «здатний забезпечити планомірний, безкризовий розвиток економіки в інтересах народу, гарантувати соціальні і політичні права трудящих, створити умови для справжньої демократії, реальної участі широких народних мас в управлінні суспільством, для всебічного розвитку особи, рівноправності націй і дружби між ними. На ділі доведено, що тільки соціалізм здатний розв'язувати корінні проблеми, які стоять перед людством» (Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., 1969, с. 272).

Великий загін М. к. р. становлять комуністичні і робітн. партії, які діють у країнах несоціалістичної частини світу. Більшість з них є досвідченими, бойовими марксистсько-ленінськими орг-ціями, що пройшли сувору школу класової боротьби. Як зазначалося на XXV з'їзді КПРС, зростання впливу компартій у капіталістич. світі — одне з знаменних явищ нашого часу. Діючи у важких, нерідко нелегальних умовах, комуністи цих країн вносять великий вклад в активізацію робітн. руху і його згуртування на класовій основі, очолюють боротьбу трудящих проти всевладдя монополій, за мир, демократію і соціалізм. У країнах Лат. Америки комуністи виступають за ліквідацію залежності своїх країн від імперіалізму США, проти засилля місцевих олігархій, за знищення поміщицького землеволодіння і всіх феод. пережитків, за глибокі демократичні й соціальні перетворення. В країнах Азії і Африки комуністичні партії ведуть активну боротьбу проти залишків колоніальної системи і всіх форм *неоколоніалізму*, за створення єдиного антиімперіалістич., антифеод. фронту, за поглиблення соціального змісту нац.-визвольного руху. В країнах соціалістич. орієнтації комуністи виступають за тісне співробітництво з революц.-демократичними силами в розв'язанні таких важливих завдань, як ліквідація екон. відсталості і визволення від іноз. екон. залежності, здійснення радикальних перетворень в інтересах нар. мас, захист революц. завоювань, розвиток дружніх взаємовідносин з д-вами соціалістич. співдружності.

Під керівництвом компартій діє ряд нац. і міжнар. профспілкових, молодіжних, кооп., жіночих та ін. громад. орг-цій. Комуністи — найпослідовніші борці за права трудящих, за розв'язання корінних питань розвитку людства — проблем захисту навколишнього середовища, ліквідації голоду тощо. Вони — прапороносці боротьби найширших трудящих мас за відвернення нової світ. війни, за поглиблення розрядки і *роззброєння*, забезпечення міцного миру і міжнар. безпеки. М. к. р. виступає як вирішальний елемент згуртування осн. сил сучас. світового революційного процесу — світ. системи соціалізму, робітн. класу капіталістич. країн, нац.-визвольного, антиімперіалістич. руху народів. Компартії здійснюють свою політику, стратегію і тактику на наук. основі, на міцному фундаменті марксизму-ленінізму. Керуючись марксистсько-ленінською теорією і враховуючи конкретні умови своєї країни, кожна партія самостійно розробляє свою політику, визначає напрями і засоби розв'язання конкретних завдань, обирає залежно від обставин шлях переходу до соціалізму, а також форми і методи будівництва соціалізму. Кожна компартія відповідальна за свою діяльність перед своїм робітн. класом і народом і водночас перед М. к. р. Нац. та інтернац. відповідальність кожної комуністичної і робітн. партії нероздільні. Основою взаємовідносин між братніми партіями є принцип пролет. *інтернаціоналізму*, який передбачає інтернац. солідарність, взаємну підтримку і товариське співробітництво, вироблення єдиних поглядів і погоджених позицій у боротьбі за спільні цілі, поважання самостійності і рівноправності, невтручання у внутр. справи одна одної. Форми інтернац. зв'язків і співробітництва між партіями в різних істор. умовах були різними. Так, до 1943 всі компартії входили до Комінтерну на правах секцій. У післявоєнні роки для обміну досвідом і координації дій було створено *Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій* (1947—56), яке відіграло певну роль у політ. орієнтації комуністич. руху в умовах розв'язаної імперіалізмом «*холодної війни*». В сучас. умовах утвердилися такі форми міжнар. зв'язків і співробітництва компартій, як двосторонні і багатосторонні зустрічі і консультації, обмін досвідом роботи, регіон. і міжнар. наради. Зокрема, відбулися міжнар. *Наради представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960*, *Нарада комуністичних і робітничих партій 1969*, на яких було прийнято важливі програмні документи М. к. р., вироблено стратегічну лінію комуністів на сучас. етапі. Відбувся ряд регіон. нарад і конференцій компартій країн Зх. Європи, Лат. Америки й Карибського басейну, Араб. Сходу, в т. ч. *Конференція європейських комуністичних і робітничих партій 1967*, *Конференція комуністичних і робітничих партій Європи 1976*, *Паризька зустріч комуністичних і робітничих партій Європи 1980*. Особливого значення за останні роки набули зустрічі й наради керівників братніх партій соціалістич. країн. Важливу роль у розширенні співробітництва компартій відіграють міжнар. теор. конференції та семінари, журнал «*Проблемы мира и социализма*», контакти і зв'язки між органами інформації і н.-д. центрами братніх партій (див. *Ідеологічне співробітництво марксистсько-ленінських партій соціалістичних країн*).

Важливий напрям діяльності М. к. р.— узагальнення теор. роботи партій, розвиток на цій основі марксистсько-ленінської теорії, захист її принципів і основоположних ідей. Марксистсько-ленінські партії творчо розробили такі проблеми, як зближення в нашу епоху демократичних і соціалістичних завдань революц. боротьби, правильне поєднання мирних і немирних форм революції, можливість некапіталістичного шляху розвитку для колишніх колоніальних країн, об'єднання всіх миролюбних сил у боротьбі проти загрози ядерної війни.

КПРС, керуючись принципами пролет. інтернаціоналізму, активно розвиває зв'язки з усіма загонами М. к. р., здійснює інтенсивний об-

мін парт. делегаціями, бере активну участь на двосторонній і багатосторонній основі в обговоренні назрілих проблем, що сприяє зміцненню інтернац. єдності М. к. р. Визначний вклад у творчий розвиток стратегії і тактики М. к. р. вніс *Двадцять шостий з'їзд КПРС* (див. т. 12, Додаток). У його роботі взяли участь 123 делегації комуністич., робітн., революц.-демократич. партій і орг-цій з 109 країн, що є свідченням інтернац. характеру М. к. р., непохитного міжнародного авторитету партії Леніна.

М. к. р. розвивається і мужніє в боротьбі проти всіх різновидів *антикомунізму*. Гол. напрямом стратегії імперіалізму в сучас. умовах є намагання розкласти комуністич. і весь революц. рух ізсередини, підірвати авторитет комуністів. Прямим союзником імперіалізму став *маоїзм*. Найважливішу передумову зміцнення сили і боєздатності комуністич. партій, примноження їхнього вкладу в розв'язання актуальних проблем, що стоять перед людством, комуністи вбачають у непримиренній боротьбі проти бурж. ідеології, правого і «лівого» ревізіонізму, *догматизму* і *сектантства* в робітн. русі, *націоналізму* і гегемонізму, проти всіх видів опортуністич., розкольницької політики, за всемірне зміцнення єдності своїх лав, за створення всесвітнього антиімперіалістич. фронту.

КПРС разом з ін. братніми партіями невтомно бореться за зміцнення єдності міжнародного комуністичного руху на принциповій основі марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії. Твори, т. 4; Ленін В. І. Про міжнародний робітничий і комуністичний рух. К., 1970; Брежнєв Л. І. Ленінським курсом, т. 1—7. К., 1971—79; Брежнев Л. И. КПСС в борьбе за единство всех революционных и миролюбивых сил. М., 1979; Брежнєв Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXVI з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., 1981; Суслов М. А. Марксизм-ленинизм — интернациональное учение рабочего класса. М., 1973; Пономарёв Б. Н. Избранное. М., 1977; В. И. Ленин и международное коммунистическое движение. М., 1970; Международное коммунистическое движение. М., 1974; История международного рабочего и коммунистического движения. М., 1975; Международное коммунистическое, рабочее и национально-освободительное движение, ч. 1—2. М., 1976; Международное рабочее движение, т. 1—3. М., 1976—78; Влияние Великого Октября на развитие мирового коммунистического движения. М., 1977; Проблемы международной политики КПСС и мирового коммунистического движения. М., 1977; Коммунисты мира — о своих партиях. Прага, 1976; Кривогуз И. М. Очерки истории современного международного коммунистического и рабочего движения. М., 1977.

П. Ф. Гриньок.

МІЖНАРО́ДНИЙ КООПЕРАТИ́ВНИЙ АЛЬЯ́НС (МКА) — міжнар. об'єднання кооперативних орг-цій. Засн. 1895 в Лондоні. До МКА входять (кін. 1979) кооп. орг-ції 64 країн, що налічують понад 346 млн. членів. Рад. кооперація (Центроспілка) входить до МКА з 1921. За статутом, мета МКА — розвиток і зміцнення міжнар. кооперативного руху, екон. зв'язків між кооперативами у всьому світі. Керівні органи: Конгрес (скликається один раз на 3—4 роки), Центр. к-т (скликається щороку), Виконком (складається з президента, 2 віце-президентів, 13 членів). Поточною роботою керують директор і Секретаріат. Місцеперебування МКА — Лондон.

МІЖНАРО́ДНИЙ КРЕДИ́Т — форма руху позичкового капіталу (за капіталізму) або одна з форм планомірного екон. співробітництва (за соціалізму), пов'язана з наданням валютних і товарних ресурсів на умовах поворотності, строковості і сплати процентів. М. к. відображає зовнішньоекон. політику країни-кредитора, зумовлюється її класовою природою і характером соціально-екон. ладу. З розвитком капіталізму М. к. став одним з осн. засобів імперіалістичної експансії і політики *неоколоніалізму*. Його використовують монополії капіталістичних країн для здобуття джерел сировини, розширення ринків збуту, сфер застосування капіталу (див. *Вивіз капіталу*), для пограбування країн-позичальниць, втягування їх у воєнно-агресивні блоки.

Кредитні відносини між соціалістич. країнами будуються на основі принципів міждерж. відносин нового типу — соціалістич. інтернаціоналізму, повної рівності, поважання суверенітету і нац. інтересів, взаємної вигоди і взаємодопомоги. Міжнар. соціалістич. кредит підпорядковано завданням прискореного розвитку економіки кожної з країн і *світової системи соціалізму* в цілому. Розрізняють три осн. види кредиту: т о в а р н и й (короткостроковий; надається у вигляді поставок пром., прод. та ін. товарів), і н в е с т и ц і й н и й (довгостроковий; надається для сплати комплектних поставок пром. підприємств, устаткування для буд-ва великих об'єктів і тех. сприяння в спорудженні їх, на оплату проектних та ін. робіт) та в а л ю т н и й (надається у вільно конвертованій валюті або золоті для закупівель необхідних товарів на *світовому капіталістичному ринку* і для подолання тимчасових утруднень у вирівнюванні *балансів платіжних* і полегшення розрахунків з капіталістич. країнами). Міжнар. соціалістич. кредит включає кредити за *клірингами*, кредити *Міжнародного інвестиційного банку* (МІБ) на буд-во підприємств і споруд і кредити *Міжнародного банку економічного співробітництва* (МБЕС) для кредитування *зовнішньої торгівлі*. Кредити МБЕС і МІБ надають у *перевідних карбованцях* та у вільно конвертованій валюті. В розвитку міжнар. соціалістич. кредиту виділяють два етапи. Перший з них пов'язаний з відбудовою нар. г-ва і проведенням соціалістич. перетворень у країнах нар. демократії після 2-ї світової війни. *Економічне співробітництво соціалістичних країн* у цей період розгорталося переважно на основі двосторонніх угод країн нар. демократії з Радянським Союзом.

Другий етап розвитку міжнар. соціалістич. кредиту, що почався в 60-х рр., характеризується розширенням кредитних відносин, поглибленням міжнар. соціалістич. поділу праці, переходом від двостороннього до багатостороннього співробітництва на основі координації нар.-госп. планів. Зовн. торгівля як гол. форма екон. співробітництва регулюється не тільки короткостроковим, а й довгостроковим кредитом (на п'ять і більше років). Рад. Союз надає кредити соціалістич. країнам у грош. і товарній формах.

Кредитні відносини СРСР з розвинутими капіталістичними д-вами пов'язані переважно з зовн. торгівлею. В 70-х рр. поширився М. к. на компенсаційній основі, тобто країна-кредитор у рахунок довгострокового кредиту постачає устаткування, ліцензії, машини, матеріали для буд-ва пром. об'єктів. Погашення кредиту (компенсація), включаючи проценти, здійснюється після введення в дію збудованих об'єктів не валютою, а поставками сировини і продукції цих або ін. підприємств. Країнам, що розвиваються, Азії, Африки і Лат. Америки Рад. Союз надає кредити на пільгових умовах для швидкого подолання тяжких наслідків багатовікової колоніальної експлуатації. Розвиток міжнар. соціалістич. кредиту відіграє дедалі більшу роль у розгортанні й поглибленні екон. співробітництва соціалістичних країн та *соціалістичної економічної інтеграції*.

І. М. Галь.

МІЖНАРО́ДНИЙ НАФТОВИЙ КАРТЕ́ЛЬ — об'єднання 7 найбільших у капіталістичному світі нафтових компаній. До них належать: «Екссон», «Мобіл ойл», «Тексако», «Галф ойл», «Стандард ойл оф Каліфорнія» — США; «Ройял датч-Шелл» — англо-голландська і «Брітіш петролеум» — Великобританія. М. н. к. виник 1928 і захопив значну частку світових розвідок, добування і переробки нафти, а також збуту нафтопродуктів. М. н. к. здійснює великий вплив на економіку й політику імперіалістичних д-в, відіграв певну роль у підготовці й розв'язанні 2-ї світової війни 1939—45, придушенні нац.-визвольного руху, особливо в Ірані на поч. 50-х рр., виникненні *близькосхідної кризи*. Діяльність М. н. к. сприяла виникненню *кризи енергетичної*, оскільки була спрямована на скорочення розвідок й добування палива в розвинутих країнах і обмеження поставок нафти з країн, що розвиваються.

А. Г. Селіванєнко.

МІЖНАРО́ДНИЙ ОЛІМПІ́ЙСЬКИЙ КОМІТЕ́Т (МОК) — найвищий керівний орган олімпійського руху; позаурядова міжнар. спорт. організація. Створений 1894 за ініціативою П. де *Кубертена* з метою регулярного проведення *Олімпійських ігор*, підвищення їхнього соціального значення й престижу, сприяння розвитку аматорського спорту і зміцнення дружби між спортсменами всіх країн. МОК — постійно діюча орг-ція, що обирає своїх членів з числа найактивніших організаторів спорт. руху в різних країнах; визнає нац. Олімпійські к-ти. На 1.I 1980 до складу МОК входило 88 членів з 70 країн. Виконавчий к-т МОК складається

з президента (обирається на 8 років), трьох віце-президентів і п'ятьох членів. Статутний документ МОК — Хартія Олімпійських ігор. Сесія МОК відбувається щороку, в олімпійські роки — двічі: під час літніх і зимових ігор. Під час Олімпійських ігор МОК передає *міжнародним спортивним федераціям* право керівництва проведенням змагань. *Ю. М. Теппер.*

МІЖНАРО́ДНИЙ ПО́ДІЛ ПРА́ЦІ — вищий ступінь розвитку суспільного територіального *поділу праці*, який є одним з найважливіших проявів процесу *усуспільнення праці*. М. п. п. виявляється в спеціалізації окремих країн на виробн. певних видів пром., с.-г. та ін. продукції, зумовлює госп. зближення народів. М. п. п. виникає тоді, коли *продуктивні сили* переростають рамки однієї країни і утворюється *світове господарство*. Конкретним проявом такого поділу є *світовий ринок*. М. п. п. зароджується і розвивається за капіталізму. Нової найвищої форми М. п. п. набуває лише після утворення *світової системи соціалізму*. Формування М. п. п. відбувається внаслідок *усуспільнення виробництва*, яке переростає нац. рамки і перетворюється на інтернаціональний процес, коли всі міжнар. відносини і навіть «вся внутрішня організація народів... є виразом певного виду поділу праці» (Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 27, с. 390). Визначальною умовою М. п. п. є зростання продуктивних сил суспільства, причому вирішальну роль в його поглибленні відіграють розвиток і диференціація *знарядь виробництва*. Перехід до *комплексної механізації і автоматизації виробництва* спричинює відокремлення цілих галузей виробн., що позитивно впливає на поглиблення спеціалізації та *кооперування виробництва*. Потреба в міжнар. спеціалізації особливо посилюється за умов *науково-технічної революції*, оскільки в рамках окремих країн неможливо випускати в масових масштабах всю постійно зростаючу номенклатуру сучасної промислової продукції.

В свою чергу, М. п. п. сприяє розвиткові продуктивних сил, зростанню *продуктивності праці*, ефективнішому використанню знарядь праці та впровадженню високопродуктивного спеціалізованого устаткування, підвищенню ефективності виробн., що вимагає науково обґрунтованої спеціалізації та кооперування між країнами. Поглиблення М. п. п. нерозривно пов'язане з *науково-технічним прогресом*. Зростання й поглиблення М. п. п. впливає на розвиток *виробничих відносин*, які визначають його форму й характер. Існує *міжнародний капіталістичний поділ праці*, який ґрунтується на пануванні приватної *власності* на засоби виробн., характеризується підпорядкуванням економічно слаборозвинутих країн імперіалістичним д-вам. Йому притаманні антагоністичні суперечності. Новий тип *міжнародного соціалістичного поділу праці* і світового г-ва з властивим йому ринком базується на сусп. власності на засоби виробн., характеризується згуртованістю і об'єднанням країн *соціалістичної співдружності*, всебічним поєднанням нац. інтересів з інтернаціональними і завданнями всієї співдружності; виступає могутнім прискорювачем інтернаціоналізації госп. життя. *М. П. Панченко.*

МІЖНАРО́ДНИЙ РОБІТНИ́ЧИЙ РУХ — боротьба міжнар. робітн. класу за повалення капіталістичного ладу і створення комуністичного суспільства, за екон., політ. і культурні інтереси робітників, гол. сила сучасності в боротьбі за мир, демократію, нац. незалежність і соціалізм. М. р. р. включає діяльність політ. партій робітн. класу, *професійних спілок* та ін. робітн. орг-цій. Найпослідовніше інтереси робітн. класу виражають марксистсько-ленінські партії, які ведуть боротьбу за єдність рядів і дій М. р. р. на основі *марксизму-ленінізму*. Див. *Міжнародний комуністичний рух*.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЦІАЛІСТИ́ЧНИЙ ПО́ДІЛ ПРА́ЦІ — новий тип міждерж. *поділу праці*, який виник зі створенням світової соціалістичної системи господарства і розвинувся в процесі екон. і науково-технічного співробітництва соціалістичних країн. М. с. п. п.— об'єктивне екон. явище, яке веде до дедалі міцніючого взаємозв'язку нац. процесів *відтворення* в країнах *соціалістичної співдружності*, а також до створення найбільш раціональної і ефективної системи тер. розподілу виробн. в рамках світового соціалістичного господарства. Принципи М. с. п. п. відображено в Статуті *Ради Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ), прийнятому 1959, та в «Основних принципах міжнародного соціалістичного поділу праці», що розроблені 15-ю сесією РЕВ (1962). М. с. п. п. спрямований на забезпечення умов оптимального екон. зростання нар.-госп. комплексу кожної соціалістич. країни, зближення їхніх екон. рівнів, на раціональний розвиток нац. екон. структур з метою їхнього ефективного внеску в систему світового соціалістичного господарства. При М. с. п. п. кожна країна розвиває ті галузі виробн., для яких вона має найсприятливіші умови. Створюється комплекс галузей нар. г-ва, що перебувають в постійному взаємозв'язку і доповнюють одна одну. Ядром такого комплексу в цих країнах є галузі важкої пром-сті (машинобудування, металургія, енергетика, хім. пром-сть). Враховуючи переваги М. с. п. п. і використовуючи їх для розвитку нац. г-в, у соціалістичній співдружності забезпечується найбільш повний і раціональний розвиток *продуктивних сил* кожної країни зокрема і всієї системи в цілому.

У країнах соціалістичної співдружності М. с. п. п. спрямований на краще використання міжнар. спеціалізації і кооперації виробн. Цьому насамперед сприяє здійснення *Комплексної програми* соціалістичної економічної інтеграції, де М. с. п. п. піднявся на якісно вищий ступінь створення довгострокових цільових програм співробітництва, узгодженого плану багатосторонніх інтеграційних заходів, удосконалення координації нар.-госп. планів. Див. також *Соціалістична економічна інтеграція*.

Літ.: Основные принципы международного социалистического разделения труда. М., 1964; Будкін В. С. Міжнародний поділ праці та будівництво матеріально-технічної бази соціалістичних країн. К., 1969; Сергеев В. П. Международное социалистическое разделение труда: показатели и тенденции развития. М., 1979; див. також *літ.* до ст. *Соціалістична економічна інтеграція*.

Л. О. Канищенко.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЮ́З ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ́ (МСЕ) — міжурядова спеціалізована установа ООН (з 1947). Засн. 1865 в Парижі 22 д-вами (в т. ч. Росією) як Міжнар. телеграфний союз; 1932 його реорганізовано в МСЕ. На кін. 1979 членами МСЕ були 154 д-ви, в т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. За статутом, мета МСЕ — підтримувати і розширювати міжнар. співробітництво для поліпшення й раціонального використання всіх видів *електрозв'язку*, включаючи телеграф, телефон і радіо, вдосконалення цих служб і розширення використання їх населенням, узгодження діяльності держав-членів у цій галузі. Значне місце в діяльності МСЕ займає подання тех. допомоги країнам, що розвиваються, в т. ч. сприяння розвиткові регіональних мереж електрозв'язку в Африці, Азії і Лат. Америці. Постійними органами МСЕ є Міжнар. телеграфний і телефонний консультативний к-т, Міжнар. консультативний к-т по радіо, Міжнар. к-т по реєстрації частот і Ген. секретаріат. Найвищий орган МСЕ — Повноважна конференція, яка збирається один раз на п'ять років. Місцеперебування МСЕ — Женева.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЮ́З ОХОРО́НИ ПРИРО́ДИ (МСОП) — міжнар. орг-ція в галузі охорони природи. Створений 1948 за ініціативою *ЮНЕСКО*. Перші настановчі збори відбулися у м. Фонтенбло (Франція) 5 жовтня 1948. Об'єднує (1980) понад 300 природоохоронних установ з 87 країн світу. Юрид. членами МСОП від СРСР з 1956 є Гол. управління охорони природи, заповідників і мисливського г-ва, М-во с. г. СРСР та Всерос. т-во охорони природи. Осн. напрями діяльності МСОП представлені різними комісіями: екологічне обґрунтування охорони навколишнього середовища, охорона рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин (у т. ч. створення міжнар. *Червоної книги*), розроблення політ., правових та адм. питань охорони природи, поширення знань з *екології* та *охорони природи* тощо. Найактуальніші проблеми, що мають міжнар. значення, обговорюються на Ген. асамблеях (з'їздах) МСОП, які відбуваються у різних країнах (чергова 1978 — в Ашхабаді). Діяльність МСОП (до якого входить і Міжнар. молодіжна федерація по вивченню й охороні природи) координується з ін. міжнар. орг-ціями (ЮНЕСКО та ін.). Постійний адм. центр МСОП міститься у м. Морж (Швейцарія).

М. А. Воїнственський.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЮ́З СТУДЕ́НТІВ (МСС) — об'єднання демократичних студентських організацій. Засн. 1946 на 1-му Всесвітньому конгресі студентів у Празі. Об'єднує понад 100 нац. студент. союзів (1980). Рад. студентство представлено Студентською радою СРСР. Мета МСС — захист прав та інтересів студентів, зміцнення дружби та співробітництва між народами, їхньої боротьби проти імперіалізму, за мир, демократію і прогрес; демократизація освіти. Щорічно з 10 по 17.XI МСС проводить Міжнар. студентський тиждень боротьби за мир, нац. незалежність і соціальне визволення, що завершується *Міжнародним днем студентів*. МСС відіграв активну роль у проведенні *Всесвітніх фестивалів молоді та студентів* та ін. форумів демократич. молоді світу. Керівні органи МСС — Конгрес (скликається раз на 3 роки), Виконавчий к-т, Секретаріат. Місцеперебування керівних органів — Прага. Друкований орган МСС — журн. «Всесвітні студентські вісті» (англ., франц., іспан. та араб. мовами).

І. Г. Косиков.

МІЖНАРО́ДНИЙ СОЮ́З ТЕОРЕТИ́ЧНОЇ ТА ПРИКЛА́ДНОЇ ХІ́МІЇ — орг-ція, що здійснює зв'язок між наук. хім. центрами різних країн і координує дослідження в галузі хімії, публікацію наук. праць, хім. термінологію; публікує, зокрема, міжнар. таблиці атомних мас елементів. Створена 1920. Членами союзу є наук. установи 42 країн (1980), у т. ч. АН СРСР (з 1930). У ряді країн-учасниць створені нац. комітети хіміків. Союз видає журнал «Теоретична та прикладна хімія» (статті друкують англ., франц. і нім. мовами). М. с. т. та п. х. входить до *Міжнародної ради наукових союзів*.

МІЖНАРО́ДНИЙ СУД ООН — один з головних органів *Організації Об'єднаних Націй*. Засн. 1945. Осн. завданням М. с. є розв'язування міжнар. спорів і винесення консультатив. висновків з юрид. питань на запити Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки та (з дозволу Ген. Асамблеї) ін. органів і *спеціалізованих установ ООН*. Порядок діяльності і склад М. с. визначено Статутом ООН, Статутом М. с. та його регламентом. Усі д-ви — члени ООН є учасниками Статуту М. с. Ним може стати й будь-яка д-ва — не член ООН. До складу М. с. входить 15 членів, яких обирають (роздільно) Ген. Асамблея та Рада Безпеки ООН абсолютною більшістю голосів строком на 9 років. Відповідно до Статуту М. с. кожний обраний суддя повинен відповідати всім поставленим вимогам, зокрема мати визнаний авторитет у галузі міжнар. права. Весь склад суддів у цілому повинен забезпечувати представництво найголовніших форм цивілізації та основних правових систем світу (ст. 2, 9). Кожні 3 роки склад М. с. оновлюється на $^1/_3$. Від СРСР до М. с. обиралися С. Б. Крилов, С. О. Голунський, Ф. І. Кожевников, В. М. *Корецький*, П. Д. Морозов. М. с. засідає постійно і розв'язує передані йому спори на основі *міжнародного права*. Сторонами в справах, що їх розглядає М. с., можуть бути лише д-ви. Місцеперебування М. с.— Гаага (Нідерланди).

Літ.: Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1962—1970 рр. К., 1977; Кольяр К.-А. Международные организации и учреждения. Пер. с франц. М., 1972.

В. М. Корецький.

МІЖНАРО́ДНИЙ ФО́РУМ ДІЯЧІ́В КУЛЬТУ́РИ в Києві — конгрес, присвячений 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка; відбувся 29—30.V 1964. Форум був організований Респ. урядовим шевченківським ювілейним комітетом (голова — укр. поет, академік АН УРСР М. Бажан) при активному сприянні Всесвітньої Ради Миру і ЮНЕСКО. В ньому взяли участь діячі культури, науки й мистецтва братніх республік СРСР, 43 зарубіжних країн, представники від робітників, колгоспників та інтелігенції УРСР. На форум прибула делегація ЮНЕСКО. Доповідь «Шевченко й сучасний світ» виголосив чл.-кор. АН УРСР Л. Новиченко. З промовами виступили інд. вчений С. К. Чаттерджі, рос. письменник Б. Полевой, канад. поет У. Макдональд, япон. учений Т. Курода, польс. письменник Я. Івашкевич, франц. письменник Е. Гільвік, угор. письменник А. Гідаш та ін. Учасники форуму відвідали шевченківські місця: Канів, Шевченкове, Моринці й Будище.

МІЖНАРО́ДНИЙ ЦЕ́НТР НАУКО́ВОЇ І ТЕХНІ́ЧНОЇ ІНФОРМА́ЦІЇ (МЦНТІ). Засн. на підставі угоди, укладеної 27.II 1969 між урядами країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги*. До його складу входять НРБ, МНР, НДР, ПНР, СРР, СРСР, УНР, ЧССР, Республіка Куба (з 1973) і СРВ (1979). Мета МЦНТІ — створення умов для всебічного прискорення наук.-тех. прогресу і підвищення ефективності н.-д. діяльності в соціалістичних країнах у галузі природничо-тех. наук. Осн. завдання: розробка системи наук.-тех. інформації для країн-учасниць; здійснення інформаційного обслуговування понад 120 наук. інформаційних орг-цій країн; проведення н.-д. робіт у галузі теорії і практики наук.-тех. інформації; подання нац. орг-ціям методичної і орг. допомоги, сприяння в підготовці і підвищенні кваліфікації робітників у галузі інформації, в організації обміну досвідом роботи. МЦНТІ надано право відкривати в країнах-членах свої філіали. Найвищий орган — Комітет уповноважених представників країн — членів МЦНТІ. Делегація кожної країни має один вирішальний голос. Оперативне керівництво МЦНТІ здійснює Дирекція. Місцеперебування — Москва.

С. І. Соколенко.

МІЖНАРО́ДНИЙ ЮНА́ЦЬКИЙ ДЕНЬ (МЮД) — міжнар. свято прогресивної молоді. Відзначалося щороку 1915—45. МЮД був встановлений рішенням Міжнар. соціалістичної конференції молоді в Берні (1915) з метою мобілізації молоді на боротьбу проти імперіалістичної війни. Вперше МЮД був проведений 3.X 1915 в Швейцарії, Голландії, США, Італії, Румунії та ін. країнах під лозунгом «Геть війну!». В Росії вперше святкувався 1917. З 1919 підготовка і відзначення МЮД проводились під керівництвом Комуністичного Інтернаціоналу Молоді. З 1932 відзначався 1. IX. В 1945 Всесвітній конгрес демократичної молоді в Лондоні ухвалив відзначати щороку 10. XI *Всесвітній день молоді*.

Т. Л. Пономаренко.

МІЖНАРО́ДНІ ВОЄ́ННІ ТРИБУНА́ЛИ — міжнар. кримінальні суди, створені за спец. угодами між д-вами-переможницями для покарання головних *воєнних злочинців* 2-ї світової війни 1939—45. Було два такі трибунали. М. в. т. для суду й покарання гол. воєнних злочинців європ. країн осі створено на підставі угоди між урядами СРСР, США, Великобританії і Франції від 8.VIII 1945. Статут, доданий до цієї угоди, визначав, що кожен з урядів, який брав участь у створенні трибуналу, призначав до його складу одного члена, заступника члена трибуналу і гол. обвинувача. Розслідування злочинів гол. воєнних злочинців покладалося на к-т гол. обвинувачів. У Статуті було сформульовано поняття «воєнні злочини», «злочини проти миру» та «злочини проти людяності». Трибунал мав розглядати справи воєнних злочинців, злочини яких не були пов'язані з певним геогр. місцем, а також вирішувати питання про визнання злочинними деяких орг-цій гітлерівського режиму. Відповідальності підлягали особи як за безпосередню участь у вчиненні злочинів, так і за членство в злочинних орг-ціях. Трибунал засідав у м. Нюрнбергу (Німеччина) з 20.XI 1945 до 1.X 1946 (див. *Нюрнберзький процес*). М. в. т. для Далекого Сходу створено 19.I 1946 за угодою між урядами СРСР, США, Великобританії, Китаю, Франції, Австралії, Канади, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін. Його Статут принципово не відрізнявся від Статуту М. в. т., що засідав у Нюрнберзі. М. в. т. для Далекого Сходу з 3.V 1946 до 12.XI 1948 розглянув у Токіо (Японія) справи гол. япон. воєнних злочинців (див. *Токійський процес*). Окремі принципи *міжнародного права*, встановлені Статутами цих М. в. т., підтверджено резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 11.XII 1946 та 21.XI 1947. Ген. Асамблея ООН 26.XI 1968 ухвалила *Конвенцію про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства*.

Я. П. Нагнойний.

Емблема Міжнародного Союзу Студентів.

МІЖНАРО́ДНІ ДЕРЖА́ВНО-МОНОПОЛІСТИ́ЧНІ ОБ'Є́ДНАННЯ — об'єднання *міжнародних монополій*, створені на базі міждерж. угод. Об'єктивною основою виникнення і розвитку М. д.-м. о. є процес інтернаціоналізації продуктивних сил, переростання ними рамок нац. кордонів капіталістичних д-в і нац. держ.-монополістичного регулювання. Діяльність М. д.-м. о. зумовлена намаганням урядів капіталістичних д-в, міжнар. монополій і орг-цій виробити та узгодити свою політику за допомогою міжнар. договорів або міждерж. орг-цій. Створено

Нагрудна медаль лауреата Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами».

міжнар. орг-ції для врегулювання проблем зовн. торгівлі (див. *Генеральна угода про тарифи і торгівлю*), міжнар. валютних відносин (*Міжнародний валютний фонд*), міжнар. кредитних відносин (зокрема, *Міжнародний банк реконструкції і розвитку*). М. д.-м. о. розвиваються на галузевому (напр., *Європейське об'єднання вугілля і сталі*) та регіональному (*Європейське економічне товариство*) рівнях. Відбувається процес імперіалістичної *інтеграції економічної*, в т. ч. ряду країн Зх. Європи. Така інтеграція дає змогу певною мірою здійснювати наднац. регулювання в масштабі регіональних капіталістичних угруповань, одночасно посилюючи експлуатацію трудящих мас. М.д.-м. о. намагаються розробляти спільну стратегію імперіалістичних д-в щодо соціалістичних країн і країн, що розвиваються. Проте розвиток М. д.-м. о. в умовах *загальної кризи капіталізму* характеризується дальшим посиленням антагоністичних міжімперіалістичних суперечностей. Гостра конкурентна боротьба між капіталістичними країнами, міжнар. монополіями зумовлена діянням *нерівномірності економічного і політичного розвитку капіталізму в епоху імперіалізму закону*.

С. В. Мочерний.

МІЖНАРО́ДНІ ЕКОНОМІ́ЧНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ соціалістичних країн — організації, що функціонують у різних галузях економічної діяльності країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги* (РЕВ). Об'єктивною основою розвитку цих орг-цій є посилення інтернаціоналізації продуктивних сил, зростаюче усуспільнення виробн. і обміну, науки і техніки, поглиблення екон. інтеграції соціалістичних країн (див. *Соціалістична економічна інтеграція*). Міжнар. екон. орг-ції створюються на багатосторонній та двосторонній основі, свою діяльність вони будують на заг. принципах взаємовідносин між соціалістичними країнами. За характером і правовим становищем міжнар. екон. орг-ції поділяються на міждерж. орг-ції і міжнар. госп. об'єднання. Гол. функцією міждерж. екон. орг-цій є координація дій країн-учасниць з екон. і наук.-тех. співробітництва в різних галузях нар. г-ва і з виробн. окремих видів продукції. Їх створюють на основі договорів, які укладають заінтересовані країни. Осн. функції міжнар. госп. об'єднань полягають у координації дій організацій-учасниць по співробітництву і кооперуванню та у здійсненні спільної госп. діяльності в галузі н.-д. і проектно-конструкторських робіт, виробн., послуг і зовн. торгівлі. Учасниками міжнар. госп. об'єднань є госп. орг-ції країн — об'єднання, окремі підприємства, трести, ін-ти, комбінати та ін., тобто орг-ції, які є суб'єктами цивільного права і які зберігають повну правову та орг. самостійність. У системі екон. і наук.-тех. співробітництва діють (1979) понад 30 міжнар. екон. орг-цій. Серед них: *Міжнародний банк економічного співробітництва, Міжнародний інвестиційний банк*, виробничо-галузеві орг-ції «*Інтерметал*», «*Інтерхім*» тощо, міжнар. госп. об'єднання «*Інтератоминструмент*», «*Інтератоменерго*», «*Інтертекстильмаш*», «*Інтерхімволокно*», двосторонні орг-ції «*Асофото*», «*Інтерпорт*» тощо. Нові важливі завдання щодо всебічного розвитку екон. співробітництва висунула перед міжнар. екон. орг-ціями *Комплексна програма* дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва й розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ.

А. С. Філіпенко.

МІЖНАРО́ДНІ КОНГРЕ́СИ ІСТО́РИКІВ. Скликаються раз за 5 років для зміцнення наук. зв'язків між істориками різних країн, узагальнення доробку в галузі історії (див. табл.). З 1926 підготовку й проведення конгресів здійснює *Міжнародний комітет історичних наук*. У роботі конгресів брали участь рос. і рад. (1928, 1933 і з 1955) історики, зокрема вчені України.

А. В. Санцевич.

МІЖНАРО́ДНІ КОНФЕРЕ́НЦІЇ ЗА ЗАГА́ЛЬНЕ І ПО́ВНЕ РОЗЗБРО́ЄННЯ І ЗА ЗАБОРО́НУ АТО́МНОЇ ТА ВОДНЕ́ВОЇ ЗБРО́Ї — щорічні збори громадськості різних країн світу, які скликаються за ініціативою. Япон. нац. ради боротьби проти атомної та водневої зброї. В роботі конференцій беруть участь також посланці *Всесвітньої Ради Миру*. Проходять (з 1955) у роковини атомного бомбардування амер. авіацією м. *Хіросіми*. Організатором конференцій виступає Об'єднаний к-т організаційної єдності Руху прихильників миру. Під час пленарних засідань (Токіо) і виїзних (Нагасакі, Осака, Хіросіма) обговорюються питання активізації дій міжнар. демократичної громадськості за припинення *гонки озброєнь*, запобігання загрозі ядерної війни, за мирне майбутнє планети. Конференція 1979 прийняла Декларацію «За допомогу жертвам атомної бомби, за ліквідацію ядерної зброї, за життя людства». Конференції сприяють посиленню боротьби світової громадськості за розрядку міжнар. напруженості, за *мирне співіснування* д-в незалежно від їхнього сусп. ладу.

С. В. Ісакович.

МІЖНАРО́ДНІ ЛЕ́НІНСЬКІ ПРЕ́МІЇ «ЗА ЗМІ́ЦНЕННЯ МИ́РУ МІЖ НАРО́ДАМИ» — почесні нагороди за видатні заслуги в боротьбі за мир між народами. Встановлені Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20.XII 1949 як Міжнар. Сталінські премії «За зміцнення миру між народами». Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6.IX 1956 перейменовані на М. Л. п. Їх присуджують видатним борцям за мир на знак визнання їхніх особистих заслуг, а також активної діяльності орг-цій або рухів, що їх вони представляють, у боротьбі за мир між народами, незалежно від їхніх політ. поглядів, парт. належності, реліг. переконань та раси. Премії (до 5 щороку, як правило, за минулий рік) присуджує К-т по Міжнар. Ленінських преміях, утворений з представників демократичних сил різних країн світу. Особам, удостоєним М. Л. п., вручаються диплом лауреата Міжнар. Ленінської премії, золота нагрудна медаль з зображенням В. І. Леніна і грошова премія у розмірі 25 тис. крб. Серед нагороджених — державні діячі Л. І. Брежнєв (СРСР), Я. Кадар (Угорщина), У. Кекконен (Фінляндія), радянські письменники І. Еренбург, О. Корнійчук, М. Тихонов.

МІЖНАРО́ДНІ МЕТРОЛОГІ́ЧНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ — організації, створені на основі міжнар. угод для забезпечення міжнар. єдності *вимірювань*. Відповідно до Метричної конвенції (див. *Метрична система мір*) не менш як 1 раз за 6 років скликаються Ген. конференції з мір і ваги (ГКМВ), які є найвищим органом по встановленню *одиниць фізичних величин*. Перша ГКМВ відбулася 1889, 15-а — 1975. Роботу по підготовці рішень ГКМВ проводить Міжнародний комітет з мір і ваги (МКМВ), який складається з представників 18 країн, у т. ч. СРСР. Сесії МКМВ відбуваються не менш як 1 раз за 2 роки. При МКМВ працює 7 Консультативних комітетів (з електрики, з фото- і радіометрії, з термометрії, по визначенню метра, по визначенню секунди, з еталонів для вимірювання іонізуючих випромінювань, з одиниць). МКМВ керує й роботою Міжнародного бюро з мір і ваги — міжнар. наук. метрологічної орг-ції, створеної 1875 (Севр, Франція). В 1956 за ініціативою СРСР створено Міжнародну організацію законодавчої метрології, яка має статус міжурядової орг-ції і розробляє заходи по усуненню труднощів у міжнар. торгівлі й наук.-тех. співробітництві, викликаних неузгодженістю нормативних документів різних країн. Крім перелічених М. м. о., питання метрології вивчають Міжнар. електротех. комісія (заснована 1906), Міжнар. орг-ція по стандартизації (заснована 1947) та ін. При постійній комісії РЕВ по стандартизації 1971 засновано секцію метрології, яка займається створенням еталонів РЕВ, звіркою національних еталонів та дослідженням ряду метрологічних проблем.

Р. В. Якірін.

МІЖНАРО́ДНІ МОНОПО́ЛІЇ — найбільші монополії імперіалістичних держав, інтернац. за капіталом і сферою своєї діяльності. Утворення М. м. пов'язано з інтернац. переплетенням інтересів капіталу різних країн в умовах *імперіалізму* на базі *вивозу капіталу* і є формою *економічного поділу світу*. Виникли в 60—80-х рр. 19 ст. Найпоширенішою формою М. м. є *картелі міжнародні*. До М. м. належать також міжнар. *синдикати, концерни, консорціуми, трести*. В останні роки М. м. значно змінили свої форми. Часто вони виступають як різного роду «товариства» виробників певних товарів, «дослідницькі міжнар. ін-ти» тощо. До М. м. належать т. з. мультинаціональні монополії типу харчової монополії «Юнілевер» і нафт. «Ройял датч-Шелл» (обидві — англо-голландські), нікелевої «ІНКО» (канадо-американо-англо-

Міжнародні конгреси істориків:

1-й — 23—28.VII 1900, Париж
2-й — 1—9.IV 1903, Рим
3-й — 6—8.VIII 1908, Берлін
4-й — 3—9.IV 1913, Лондон
5-й — 9—14.IV 1923, Брюссель
6-й — 14—18.VIII 1928, Осло
7-й — 21—28.VIII 1933, Варшава
8-й — 28.VIII—4.IX 1938, Цюріх
9-й — 28.VIII—3.IX 1950, Париж
10-й — 4—11.IX 1955, Рим
11-й — 21—28.VIII 1960, Стокгольм
12-й — 29.VIII—5.IX 1965, Відень
13-й — 16—23.VIII 1970, Москва
14-й — 22—29.VIII 1975, Сан-Франціско
15-й — 10—18.VIII 1980, Бухарест

німецький капітал). Специфічною формою М. м. є *транснаціональні монополії*. Одним з видів М. м. є міжнар. монополістичні об'єднання, створені за патентними угодами, що, як правило, супроводяться договорами про розподіл ринків. Значного поширення набули міжурядові товарні угоди, створення монополій з переважною участю держ. капіталу та ін. Посилюється процес втягування бурж. д-ви в боротьбу за макс. прибутки, що проявляється у використанні М. м. апарату нац. та іноз. д-в, у різних формах *міжнародних державно-монополістичних об'єднань*. Все це загострює конкурентну боротьбу за економічний переділ світу, міжімперіалістичні суперечності тощо. Міжнар. монополістичні об'єднання створюються за угодами окремих д-в (напр., *Європейське об'єднання вугілля і сталі, Євратом*). М. м. тісно пов'язані з бурж. д-вами в боротьбі імперіалізму проти світової *соціалістичної співдружності*, революційного робітн. і нац.-визвольного рухів, які обмежують панування міжнар. монополій. *В. А. Колибанов.*

МІЖНАРО́ДНІ ОБ'Є́ДНАННЯ ГАЛУЗЕ́ВИХ ПРОФСПІЛО́К (МОГП) — орг-ції, що об'єднують галузеві профспілки різних країн у межах міжнар. профспілкових об'єднань. У *Всесвітній федерації профспілок* діють Міжнар. об'єднання профспілок (МОП), які почали створюватися як авт. орг-ції 1949 з метою захисту як спільних інтересів трудящих, так і їхніх інтересів, пов'язаних із специфікою тієї чи ін. галузі виробництва. Кожне МОП має власні програму і статут, що відповідають осн. меті й заг. орієнтації ВФП. МОП об'єднують профспілки соціалістичних, капіталістичних країн та країн, що розвиваються (в т. ч. й ті, що не входять до ВФП). Загалом у ВФП функціонує 11 МОП (транспортників, металістів, гірників, працівників торгівлі, будівельників, хіміків і нафтовиків, робітників с. г., працівників громад. обслуговування, працівників легкої пром-сті, харчовиків і працівників готелів, працівників освіти), а також Міжнар. постійний к-т профспілок поліграф. пром-сті. Найвищий орган кожного МОП — міжнар. виробнича конференція (скликається, як правило, раз на 4 роки), що обирає Адм. к-т і Ревізійну комісію. Поточну діяльність здійснює Секретаріат, обраний Адм. к-том. У межах *Міжнародної конфедерації вільних профспілок* галузеві профспілки об'єднуються 16 Міжнар. виробничими секретаріатами (виникли в кін. 19 ст.), діяльність яких координує Бюро зв'язку. В межах Всесвітньої конфедерації праці діють 12 Міжнар. виробничих федерацій. Їхня діяльність практично обмежена Зх. Європою. Існують і автономні МОГП. До деяких з них входять профспілки СРСР та ін. соціалістичних країн.

М. П. Ананьєв.

МІЖНАРО́ДНІ ПА́КТИ ПРО ПРАВА́ ЛЮДИ́НИ — багатосторонні міжнародні угоди, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН. 16.XII 1966 на підставі *Загальної декларації прав людини*. До них належать Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Присвячені комплексній міжнар.-правовій регламентації *прав людини*.

СРСР та ін. соціалістичні країни відіграли вирішальну роль у розробці положень пактів. Внаслідок їхньої послідовної боротьби до них включено ряд важливих положень про соціально-екон. права. ООН покладає на д-ви, які ратифікували ці пакти, юрид. обов'язки по додержанню проголошених прав. В обох пактах закріплено право народів на самовизначення і право вільно розпоряджатися своїми природними ресурсами. В Пакті про екон., соціальні та культур. права проголошено такі важливі права трудящих, як право на працю і безпечні умови праці, на відпочинок і оплачувану відпустку, на створення профспілок і проведення страйків, на соціальне забезпечення, на достатній рівень життя, на освіту, в т. ч. обов'язкову і безплатну початкову освіту, на участь у культур. житті й користування результатами наук. прогресу тощо. В Пакті про громадянські та політ. права закріплено право кожної людини на життя, свободу і особисту недоторканність, на свободу думки, совісті і релігії, на мирні збори і свободу асоціацій, положення про рівність усіх перед законом і судами і право на рівний захист з боку закону, право брати участь у держ. справах, положення про необхідність заборони пропаганди війни і виступів на користь нац., расової або релігійної ворожнечі та ін. М. п. про п. л. СРСР ратифікував 16.X 1973, УРСР — 19.X 1973.

О. В. Зайчук.

МІЖНАРО́ДНІ ПРЕ́МІЇ МИ́РУ — почесні нагороди діячам науки, культури та мистецтва за кращі твори літератури й мистецтва, наукові праці та кінофільми, які сприяють зміцненню миру між народами; присуджуються й за значний внесок у справу захисту миру прогресивним громад. організаціям, містам і органам преси. М. п. м. встановлено на 1-му Всесвітньому конгресі прихильників миру в квітні 1949. *Всесвітня Рада Миру*, яка їх присуджує, 1951 встановила три форми премій: Почесні М. п. м., М. п. м. (з 1957 не присуджувалися) і Золоті медалі Миру (з 1953 — Золоті медалі Миру ім. Ф. Жоліо-Кюрі). Серед нагороджених цією медаллю — Генеральний секретар ЦК КПРС, голова Президії Верховної Ради СРСР Л. І. *Брежнєв*. М. п. м. нагороджені Д. *Шостакович*, П. *Неруда*, *Хікмет Назим Ран*, П. *Пікассо* та ін.

Міжнародні премії миру. Золота медаль миру імені Ф. Жоліо-Кюрі.

МІЖНАРО́ДНІ РІ́КИ — судноплавні ріки, що перетинають територію двох і більше держав. Такими ріками є, напр., Дунай, Рейн, Конго, Нігер, Амазонка, Парана. М. р. слід відрізняти від рік, по яких проходить *кордон державний*, т. з. прикордонних рік. Більшість М. р. має сполучення з морем і відкрита для судноплавства всіх або лише певних країн. Інші використовуються спільно прибережними д-вами для будівництва гідроспоруд, рибальства, іригації, меліорації тощо. Як правило, правовий режим М. р. регламентується угодами між прибережними д-вами, в яких іноді беруть участь і неприбережні д-ви. Осн. рисами таких угод є те, що кожна д-ва здійснює свій суверенітет над тією частиною ріки, що входить до складу її території. Використання М. р. прибережною країною не повинно перешкоджати ін. д-ві користуватися тією частиною М. р., яка протікає в її межах. Для розв'язання питань, що виникають з приводу користування М. р., д-ви утворюють спец. комісії, які вирішують питання судноплавства, рибальства, ін. видів госп. використання та боротьби проти забруднення вод даної М. р. СРСР бере участь у *Дунайській комісії* та в комісіях, утворених на основі угод з Норвегією, Фінляндією, Туреччиною, Іраном та ін. Нині приділяється велика увага питанням режиму судноплавства на М. р. Так, можливість кодифікації норм міжнар. права щодо міжнар. водних шляхів, у т. ч. рік, обговорювалася на сесіях Ген. Асамблеї ООН 1959 і 1970.

О. О. Зінченко.

МІЖНАРО́ДНІ РОЗРАХУ́НКИ — грошові розрахунки між підприємствами, установами, банками та окремими особами різних країн. М. р. пов'язані з операціями по *зовнішній торгівлі*, експорту й імпорту товарів, транспортуванню їх, а також з кредитними і неторг. операціями, що стосуються утримання дипломатичних та ін. представництв, відряджень, туризму тощо. Переважна більшість М. р. здійснюється шляхом *безготівкових розрахунків*. М. р. бувають двосторонні й багатосторонні. Осн. засобами М. р. є *чеки*, інкасові доручення, *акредитиви*, банківські *векселі*, телеграфні й поштові платіжні доручення. М. р. між капіталістич. країнами здійснюються через *валюти* гол. капіталістич. д-в. М. р. пов'язані з обміном одних валют на інші і з купівлею іноз. валюти. Тому важливу роль в М. р. відіграють *валютні курси*. В М. р. капіталістич. країн відображуються глибинні процеси, які виникають в економіці й політиці, стихійність *світового капіталістичного ринку* і держ.-монополістичне регулювання, загострення конкурентної боротьби і валютних суперечностей між країнами.

М. р. соціалістичних країн проводяться планомірно з додержанням принципів держ. валютної монополії. Соціалістичні країни — члени *Ради Економічної Взаємодопомоги* здійснюють М. р. в колективній соціалістичній валюті (*перевідних карбованцях*) через *Міжнародний банк економічного співробітництва* (МБЕС) і *Міжнародний інвестиційний банк* (МІБ). Осн. формою М. р. у відносинах між орг-ціями соціалістичних країн є інкасова форма розрахунків (див. *Інкасо*) з негайною оплатою. М. р. СРСР з країнами, що розвиваються, Азії, Африки і Лат. Америки здійснюються

залежно від їхнього екон. і валютного становища на основі *клірингу* або в конвертованій валюті. Платежі за клірингом проводять переважно в нац. валюті або у валюті третьої країни. В міжнар. розрахунках СРСР з капіталістичними країнами розрізняють розрахунки між зовнішньоторг. орг-ціями СРСР і капіталістичними фірмами щодо експортних й імпортних операцій, які здійснюються у формі інкасо і акредитива через Зовнішторгбанк СРСР та іноз. банки, і міждерж. розрахунки СРСР з капіталістичними країнами, що їх проводять за двосторонніми кліринговими рахунками, враховуючи особливості, передбачені в міжурядових платіжних угодах. В міру розширення зовнішньоекономічних зв'язків форми й методи М. р. урізноманітнюються. *І. М. Галь.*

МІЖНАРО́ДНІ СПО́РИ — зіткнення інтересів учасників міжнародних відносин з конкретних політ. або правових проблем, напр. щодо тлумачення *договорів міжнародних* тощо. Виявом М. с. є пред'явлення взаємних претензій. Сторонами в М. с. можуть бути *держави,* міжнар. орг-ції, нації, що піднялися на боротьбу проти насильства колонізаторів. Сучасне *міжнародне право* забороняє вдаватися до війни як засобу вирішення М. с. Д-ви повинні розв'язувати свої спори мирними засобами (переговори, *посередництво, «добрі послуги», Міжнародний суд ООН, Арбітраж міжнародний*), щоб не піддавати загрозі міжнар. мир та безпеку. *Статут ООН* (розділ VI) розрізняє спори, які не створюють загрози підтриманню міжнар. миру, і спори, продовження яких може створити чи вже створило таку загрозу. В першому випадку *Рада Безпеки ООН* може давати рекомендації з метою мирного вирішення спору тільки за проханням сторін, у другому — Рада Безпеки уповноважується рекомендувати процедуру чи методи врегулювання за власною ініціативою. СРСР виступає за мирне вирішення міжнар. проблем, вважаючи, що немає таких М. с., які не можна врегулювати мирними засобами. *В. С. Семенов.*

МІЖНАРО́ДНІ СПОРТИ́ВНІ ОБ'Є́ДНАННЯ — всесвітні і регіональні міждерж. позаурядові орг-ції, створювані за домовленістю між нац. спорт. орг-ціями з метою розвитку інтернац. спорт. зв'язків на основі принципів міжнар. права. На 1.I 1980 налічувалось понад 200 М. с. о., до складу яких входило бл. 150 міжнародних федерацій (в більшість з них входять спорт. орг-ції СРСР), асоціацій, союзів з окремих видів спорту. Розрізняють М. с. о. універсальні, діяльність яких не обмежується однією галуззю фіз. культури і спорту (напр., *Міжнародна рада фізичного виховання і спорту*); спеціальні — з окремих видів спорту (міжнародні спорт. федерації з боксу, футболу тощо), за професійною (Міжнар. спорт. союз залізничників), релігійною (Міжнар. католицька федерація фіз. виховання і спорту) або ін. належністю. Осн. завданнями М. с. о. є поширення своєї діяльності в різних країнах, сприяння створенню там відповідних нац. орг-цій; визнання їх; встановлення зв'язків з ними, контроль за виконанням статутів цими орг-ціями; вивчення і поширення міжнар. досвіду в своїй галузі; створення матеріально-фінансової бази тощо. Спец. М. с. о. розробляють правила і положення з даного виду спорту, контролюють їх виконання; планують і організовують міжнар. змагання різного масштабу; реєструють рекорди та ін. Деякі М. с. о. організовують міжнар. професійну діяльність в галузі спорту (міжнар. федерації спорт. преси, медицини, психології спорту та ін.). Діяльність М. с. о. визначається їхніми статутами, що передбачають виборність керівних органів і їхню звітність перед конгресами (асамблеями, з'їздами). *Ю. М. Теппер.*

МІЖНАРО́ДНО-ПРАВОВА́ ВІДПОВІДА́ЛЬНІСТЬ ДЕРЖА́ВИ — відповідальність, що виникає внаслідок міжнар. правопорушення, тобто протиправної поведінки держави, яка порушує норми *міжнародного права* і спричиняє шкоду ін. суб'єктам міжнародного права. Така поведінка може виявлятися у діях (напр., акт *агресії*) або протиправному утриманні від дій (напр., незабезпечення охорони дипломатичного представництва) будь-яких органів д-ви, що згідно з міжнар. правом розглядаються як дії д-ви. У деяких випадках М. в. д. може виникнути у зв'язку з протиправними діяннями окремих осіб, а також органів іноземних д-в або міжнар. орг-цій (напр., коли вони використовують тер. даної д-ви для пропаганди війни, підривної діяльності або як базу для агресії). У таких випадках підставою М. в. д. є бездіяльність органів д-ви щодо попередження або щодо припинення подібних дій.

Відповідно до характеру міжнародного правопорушення та заподіяної ним шкоди розрізняють два види М. в. д.— нематеріальну (політичну) та матеріальну. Найтиповішими формами нематеріальної М. в. д. звичайно є *реторсії* та сатисфакції (вибачення), а матеріальної — *реституції* та *репарації*. Особливими формами М. в. д. за міжнар. злочини (акти агресії, *геноциду, апартеїду* тощо) можуть бути різні обмеження *суверенітету* держави, зокрема післявоєнна окупація її, демілітаризація та заборона мати збройні сили або певні види їх; обмеження *юрисдикції* в справах про кримінальну відповідальність *воєнних злочинців,* позбавлення частини території тощо. З метою встановлення факту міжнар. правопорушення і визначення обсягу, видів і форм М. в. д. заінтересовані суб'єкти міжнар. права зобов'язані вдаватися до переговорів та ін. мирних засобів розв'язання спорів.

Літ.: Василенко В. А. Ответственность государства за международные правонарушения. К., 1976; Мазов В. А. Ответственность в международном праве. М., 1979.

В. А. Василенко.

МІЖПАРЛА́МЕНТСЬКИЙ СОЮЗ — міжнародна неурядова орг-ція. Складається з нац. парламентських груп, що поділяють її цілі та беруть участь в її роботі. Існує з 1889. Членами М. с. є бл. 90 парламентських груп (1980). Парламентська група СРСР є членом М. с. з 1955. Згідно з Статутом М. с. його метою є заохочення особистих контактів між членами всіх парламентів та об'єднання їхніх зусиль для спільної діяльності у справі зміцнення і розвитку представницьких інститутів, а також в інтересах заохочення справи міжнар. миру і співробітництва. Рішення М. с. не мають обов'язкової сили, але справляють певний вплив на світову громадськість як вираз думки представників парламентів значної кількості країн світу. М. с. має *консультативний статус* «А» при ООН. Найвищий орган М. с.— щорічна конференція. В період між конференціями керівництво союзом здійснює Міжпарламентська рада, куди входять по 2 представники від усіх нац. парламентських груп. Орг. і адм. роботу здійснюють Виконавчий комітет і Міжпарламентське бюро (секретаріат; міститься в Женеві). М. с. щокварталу видає «Міжпарламентський бюлетень» англ. і франц. мовами, а також офіційні звіти конференцій. В СРСР видається «Бюллетень парламентской группы СССР Межпарламентского союза».

М. К. Михайловський.

МІЖПЛАНЕ́ТНА АВТОМАТИ́ЧНА СТА́НЦІЯ — див. *Автоматична міжпланетна станція.*

МІЖПЛАНЕ́ТНЕ СЕРЕДО́ВИЩЕ — матеріальне середовище, що заповнює простір всередині планетних систем Сонця та інших зір. Властивості і склад М. с. визначаються в першу чергу типом *зорі*. М. с. *Сонячної системи* характеризується малою густиною речовини (в околі Землі $\sim 10^{-23}$ г/см³). Містить газову та пилову компоненти речовини, галактичні та сонячні промені, метеорні тіла (див. *Метеор*), вільні електрони та кванти електромагн. випромінювання. На віддалі 30—100 *астрономічних одиниць* від *Сонця* (ця величина залежить від *сонячної активності*) М. с. поступово переходить у *міжзоряне середовище*. Газова компонента М. с. складається з потоків іонізованого газу *сонячної корони* (його стан можна описати т-рою $\sim 2 \cdot 10^5$ К), газу атмосфер *планет,* газу, що виділився з *комет,* і, можливо, протосонячного газу (див. *Протозоря*). Крім того, до орбіти *Юпітера* виявлено міжзоряний газ, густина якого різко падає в напрямі до Сонця. Міжпланетний газ добре вивчено між Сонцем і орбітою Землі. За орбітою Землі його фіз. властивості визначаються процесами, що відбуваються в атмосферах великих планет, зокрема Юпітера. Пилова компонента М. с. є продуктом еволюції комет, *супутників планет*, метеорних тіл, *малих планет* і протосонячної речовини. Пилова компонента М. с. виявляє себе *зодіакальним світлом*. Поляризація випромінювання цього світла свідчить про наявність в М. с. вільних електронів. М. с. заповнене сонячним та галактичним *космічним промінням* з енергіями $\sim 10^8 \div$

$\div 10^{19}$ та $10^{3} \div 10^{19}$ еВ відповідно. В деяких інтервалах енергій інтенсивність космічних променів нестабільна. Сонячні космічні промені народжуються при сонячних спалахах. Крім спалахових, від Сонця йде постійний потік космічних променів з енергіями $\sim 10^{6}$ еВ (див. *Сонячний вітер*). Наявність в М. с. квантів електромагн. випромінювання зумовлена в основному випромінюванням Сонця; тому густина електромагн. випромінювання М. с. зменшується пропорційно квадратові віддалі від Сонця. Спостерігається збільшення густини випромінювання в околі планет та їхніх супутників, що зумовлюється відбитим ними світлом. Густина променевої енергії в околі Землі еквівалентна густині $5 \cdot 10^{-25}$ г/см³.

Літ.: Исследование космического пространства, т. 4. М., 1974; Физика космоса. Маленькая энциклопедия. М., 1976; Солнечная система. Пер. с англ. М., 1978.

М. С. Комаров.

«МІЖРАЙО́НЦІ» — члени «Міжрайонної орг-ції об'єднаних соціал-демократів», яка виникла в Петербурзі в листопаді 1913. Складалася з меншовиків-троцькістів і невеликої групи кол. більшовиків, настроєних по-примиренському щодо опортуністів. Ставили своїм завданням створення «єдиної РСДРП» шляхом примирення і об'єднання різних політ. течій і фракц. угруповань. Під час 1-ї світ. війни «М.» стояли на центристських позиціях. Після Лютн. революції 1917 «М.» заявили про розрив з оборонцями і цілковиту згоду з усіма положеннями більшовиків. Тому на виборах до районних дум Петрограда в травні — червні 1917 більшовики виступили в блоці з «М.». На VI з'їзді РСДРП(б) «М.» (бл. 4 тис. чол.) було прийнято в ряди більшовицької партії. Проте лідер «М.» Л. Троцький і його нечисленні прихильники фактично продовжували боротьбу з більшовизмом.

МІЖРЕСПУБЛІКА́НСЬКІ ЕКОНОМІ́ЧНІ ЗВ'ЯЗКИ́ — сукупність господарських взаємовідносин союзних республік у *єдиному народногосподарському комплексі СРСР* у процесі соціалістичного відтворення. Проявляються у прямих виробничих зв'язках підприємств на основі їх спеціалізації та кооперування, у обміні пром. і с.-г. продукцією, матеріальними ресурсами, послугами тощо. Об'єктивною основою формування М. е. з. є усуспільнення виробн. та інтернаціоналізація екон. життя, особливо розвиток *територіального поділу праці* і комплексування сусп. праці. У М. е. з. виявляється братерське співробітництво і взаємодопомога соціалістичних націй в комуністичному буд-ві, вони мають важливе значення для дальшого зміцнення екон. єдності *радянського народу* як нової істор. спільності людей, дальшого зростання екон. потенціалу СРСР у цілому і кожної республіки зокрема. Розвиваються М. е. з. планово. Масштаб і спрямованість М. е. з. визначаються завданнями комуністичного буд-ва, рівнем розвитку продуктивних сил країни, особливостями структури г-ва, природного й екон. потенціалу і виробничої спеціалізації кожної республіки. М. е. з. відіграли велику роль у вирівнюванні рівнів економічного і культур. розвитку союзних республік, відбудові нар. г-ва, зокрема УРСР, після громадян. війни 1918—20 та Великої Вітчизн. війни 1941—45. В економіці розвинутого соціалізму М. е. з. характеризуються якісно новими рисами. Дедалі більшого значення набувають прямі сталі виробничі зв'язки. Сформувалися чи формуються міжресп. і загальносоюзні виробничо-тер. системи: електроенерг., транспортна, газопостачання, маш.-буд. та ін. Створено міжресп. виробничо-тер. комплекси, що охоплюють суміжні території двох або кількох союзних республік (напр., вуг.-металург. Донбас на Україні та в РРФСР, зрошувальні й бавовницькі комплекси республік Серед. Азії тощо). Дальше зміцнення і вдосконалення М. е. з.— важливий резерв економії сусп. праці й піднесення екон. ефективності виробн. Осн. шляхи вдосконалення їх — раціоналізація структури респ. нар.-госп. комплексів, поліпшення розміщення продуктивних сил, спеціалізація і комплексний розвиток екон. районів, формування міжресп. виробничих комплексів, чітка взаємодія усіх видів транспорту, впровадження досягнень наук.-тех. прогресу. На М. е. з. дедалі більший вплив має розширення міжнар. екон. зв'язків СРСР, особливо розвиток соціалістичної екон. інтеграції країн — членів *Ради Економічної Взаємодопомоги*.

М. М. Паламарчук.

МІЖРЯ́ДНИЙ ОБРОБІ́ТОК ГРУ́НТУ — обробіток грунту між рядами (в міжряддях) просапних культур; агротехніч. захід догляду за посівами під час їх вегетації. Спрямований на знищення бур'янів і грунтової корки, розпушування верхніх шарів грунту для зменшення витрати з нього вологи, посилення газообміну між грунтом і атмосферою, прискорення біологічних процесів і збільшення в грунті доступних для рослин поживних речовин. До М. о. г. належить також *підгортання рослин* та *букетування* посівів. При необхідності під час М. о. г. проводять *підживлення рослин*. Для М. о. г. використовують *культиватори*. Див. також *Культивація*.

С. М. Бугай.

МІЖУРЯДО́ВА МОРСЬКА́ КОНСУЛЬТАТИ́ВНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ, ІМКО (англ. IMCO; Inter-Governmental Maritime Consultative Organization) — спеціалізована установа ООН. Засн. 1958. Членами ІМКО на кін. 1979 були 112 країн, у т. ч. СРСР. Орг-ція розробляє проекти конвенцій та угод з питань судноплавства, скликає міжнар. конференції, консультує різні міжнар. орг-ції з питань судноплавства, сприяє ліквідації дискримінаційної практики в торг. судноплавстві, контролює виконання міжнар. мор. конвенцій тощо. Найвищий орган — Асамблея, яка складається з представників усіх членів орг-ції (скликається один раз на два роки). Між сесіями Асамблеї ІМКО керує Рада. Асамблея обирає також 16 членів Комітету по безпеці на морі, завданням якого є вироблення рекомендацій членам орг-ції про прийняття правил безпеки мореплавства. Місцеперебування ІМКО — Лондон.

С. І. Соколенко.

МІЖУРЯДО́ВІ МІЖНАРО́ДНІ ОРГАНІЗА́ЦІЇ — організаційно-правова форма співробітництва держав у певній галузі; один з інститутів сучасного *міжнародного права*. Кожна М. м. о. має розроблений і прийнятий д-вами статут, що визначає її компетенцію, структуру, порядок роботи її органів, прийняття рішень, міжнародну правосуб'єктність тощо. Створення й діяльність М. м. о. зумовлюються об'єктивними факторами сусп. розвитку, що викликають необхідність координації співробітництва д-в у політ., екон., соціальній та ін. сферах міжнар. спілкування. Особливо зросла роль М. м. о. у 20 ст. внаслідок значної інтенсифікації й ускладнення багатосторонніх зв'язків між д-вами з різними соціально-екон. системами в умовах наук.-тех. прогресу. Нині діє понад 300 М. м. о. Загальновизнаною є класифікація їх за колом учасників — універсальні (ООН, *ЮНЕСКО*, МОП та ін.) й регіональні (*Організація Варшавського Договору*, «Загальний ринок», *Ліга арабських держав* тощо) та за об'єктами їхньої діяльності — орг-ції заг. характеру (напр., ООН) і спец. компетенції (*спеціалізовані установи ООН*, *МАГАТЕ* тощо). СРСР та ін. країни соціалістичної співдружності беруть активну участь у діяльності багатьох М. м. о., послідовно домагаючись перетворення їх на справжній інструмент міжнар. співробітництва на засадах повної рівності, поваги суверенітету, взаємної вигоди і невтручання у внутрішні справи.

Ю. К. Качуренко.

МІЖЦЕНТРОМІ́Р — прилад, яким вимірюють міжцентрову (міжосьову) віддаль у зубчастих коліс, визначаючи відхилення її від номінальної віддалі; різновид *зубовимірювальних приладів*. Осн. частинами М. є вимірювальна каретка (або рейка) і вимірювальне колесо, яке зчеплюється з колесом контрольованим. Найчастіше використовується при контролі циліндричних зубчастих коліс. М. наз. також прилад, яким вимірюють віддаль між центрами отворів або осями валів (напр., штангенциркуль-міжцентромір).

МІЖШКІЛЬНІ НАВЧА́ЛЬНО-ВИРОБНИ́ЧІ КОМБІНА́ТИ трудового навчання і професійної орієнтації учнів — одна з форм навчання трудових процесів учнів 9—10 (11-х) класів середніх загальноосвітніх шкіл. Створені 1974 відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР «Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів». Осн. завдання комбінатів — ознайомлювати учнів з трудовими процесами та змістом праці робітників на підприємстві; здійснювати профорієнтацію учнів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії; навчати учнів початкових навичок праці за обраною професією. Вони є також центрами роботи

з профорієнтації серед учнів та їх батьків у школах р-ну (міста). У їхньому розпорядженні — майстерні, кабінети, лабораторії, обладнані сучасною технікою. Комбінати тісно пов'язані з виробництвом. Перебувають у віданні органів нар. освіти.

Літ.: Навчально-виховна робота в міжшкільному навчально-виробничому комбінаті. К., 1979.

Є. С. Березняк.

МІЗАНСЦЕ́НА (франц. mise en scène — розміщення на сцені) — розташування дійових осіб на сцені відповідно до розвитку дії вистави. М.— один з засобів розкриття задуму режисера, ідейно-художнього розв'язання вистави. М. в театрі відповідає мізанкадру в кіно, тобто розміщенню дійових осіб в просторі *кадру*.

В. М. Мізиненко.

Мікелавджело. Портрет роботи Себастьяно дель Пйомбо. 1530. Житомирський краєзнавчий музей.

МІЗАНТРО́ПІЯ (грец. μισανθρωπία, від μισέω — ненавиджу і ἄνθρωπος — людина) — відчуження від людей, людиноненависництво. М. є крайнім виразом *індивідуалізму, егоїзму,* песимізму.

МІЗДРІ́ННЯ — видаляння з шкури *міздрі*; одна з підготовчих операцій *шкіряного виробництва* та виробн. натур. *хутра*. Для М. використовують звичайно міздрильні машини, на яких міздрю зрізають гвинтовими ножами з шкури, пригнутої до сталевого вала.

МІЗДРЯ́ — нижній шар шкури (підшкірна клітковина з залишками м'яса і сала), що його відокремлюють від *дерми* в процесі *міздріння*. Становить 20—30% від заг. маси шкури. Для тривалого зберігання М. висушують, заморожують або обробляють спец. речовинами (напр., сухим вапном). М. є сировиною у виробн. столярного клею, тех. желатину, жиру тощо.

МІЗИ́ДИ — ряд тварин класу ракоподібних. Те саме, що й *мізидоподібні*.

МІЗИДОПОДІ́БНІ, мізиди, розщепленоногі (Mysidacea) — ряд безхребетних тварин класу *ракоподібних*. Довж. тіла 0,3—2,5 см, деяких до 18 см. Передні сегменти грудей зливаються з головою і вкриті добре розвиненим головогрудним панциром. Грудні кінцівки двогіллясті (звідки й інша назва М.— розщепленоногі). Очі сидять на стебельцях, у окремих видів — редуковані. Роздільностатеві; розвиток без *метаморфозу*. Живляться рослинною або тваринною їжею, а також *детритом*. Понад 600 видів, поширений переважно у відкритих морях, рідше — в солонуватих або прісних водах. В СРСР бл. 100 видів, у т. ч. на Україні — 23. М. є кормом для багатьох пром. риб. З метою збагачення кормової бази риб на Україні у ряді водосховищ акліматизовано прісноводні види Paramysis lacustris, Limnomysis benedeni та інші.

О. П. Маркевич.

Мізинська стоянка. Браслети з бивнів мамонта.

Мізидоподібні. Mysis sp.

МІЗИНЕ́НКО Віктор Микитович (23.VIII 1903, Харків — 21.IX 1976, там же) — український радянський актор, нар. арт. УРСР (з 1972). Член КПРС з 1940. Учасник Великої Вітчизн. війни. Професійну діяльність почав 1929 в Театрі робітничої молоді (ТРОМ), потім працював у театрі Ленінського комсомолу (Харків). З 1941 (з перервою) — в Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Шельменко («Шельменкоденщик» Квітки-Основ'яненка), Іван Непокритий («Дай серцю волю, заведе в неволю» Кропивницького), генерал Пероцький («Патетична соната» М. Куліша), Ауе («Перекоп» Кавалерідзе), Чугунов («Вовки і вівці» О. Островського), Колобок («Трибунал» Макайонка), Блазень («Дванадцята ніч» Шекспіра) та ін. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

МІ́ЗИНСЬКА СТОЯ́НКА — пізньопалеолітична стоянка на правому березі Десни в с. Мезині (Мізині) Коропського р-ну Черніг. обл. Досліджена на всій території 1908—61 (з перервами). Виявлено залишки жител (типу чумів народів Півночі) з вогнищами. Зібрано понад 100 тис. різних виробів, у т. ч. крем'яні різці, скребки, вістря, проколки і кістяні наконечники дротиків, молотковидні інструменти, проколки, голки тощо. Мешканці стоянки полювали на мамонтів, носорогів, диких коней, вівцебиків, зубрів, ведмедів, песців та ін. На М. с. виявлено унікальні твори первісного мист-ва (скульптура, графіка, живопис), в т. ч. найдавніший меандровий орнамент, та прикраси з кістки і морських черепашок пд. походження. М. с. належить до *мадленської культури* (пори) і датується часом бл. 15 тис. років тому. Матеріали з М. с. зберігаються в Археол. музеї АН УРСР та *Історичному музеї УРСР* у Києві.

Літ.: Шовкопляс И. Г. Мезинская стоянка. К., 1965. *І. Г. Шовкопляс.*

МІЗКО́ Микола Дмитрович [13 (25).V 1818, м. Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 27.V (8.VI) 1881, м. Воронеж] — укр. критик, журналіст, фольклорист. Був особисто знайомий з М. Гоголем, Т. Шевченком, В. Бєлінським. З 1845 редагував «Екатеринославские губернские ведомости». Співробітничав в «*Отечественных записках*» та ін. виданнях. Обстоював самобутність укр. л-ри, театру (статті, рецензії й «Спогади про Соленика», вміщені в «*Основі*»). М. належить ряд статей з фольклористики. Переклав рос. мовою окремі твори Т. Шевченка («Неофіти», уривок з «Єретика», лірика періоду заслання).

МІЗО́ЦЬКИЙ КРЯЖ — природний район на Пд. Сх. Волинської височини, в межах Ровен. обл. УРСР. Розташований між річками Стир, Горинь і Збитенька. Вис. до 342 м. Поверхня розчленована, пд. схили круті, вкриті дубовими лісами, північні положисті, зайняті переважно с.-г. угіддями.

К. І. Геренчук.

МІ́ЗОЧ — селище міського типу Здолбунівського р-ну Ровен. обл. УРСР. Залізнична станція. 3,9 тис. ж. (1980). У селищі — цукр., мол. і хлібний з-ди, філіал Львів. дослідно-експериментального з-ду електроосвітлювальної арматури, цех Здолбунівського з-ду прод. товарів, комбінат по виробн. кормів, виробниче відділення Здолбунівської райсільгосптехніки, лісництво, комбінат комунальних підприємств. 2 заг.-осв. школи, лікарня, 2 будинки культури, клуб, кінотеатр. З б-ки. М. відомий з 1322.

МІЗЮ́Н Григорій Михайлович [25.III (7.IV) 1903, с. Кривуші, тепер Кременчуцького р-ну Полтав. обл.— 15.XII 1963, м. Чернівці] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1928. Учасник Великої Вітчизн. війни. Учився в Ін-ті червоної професури в Харкові (1933—37). Перші вірші надрукував 1920. Був членом літ. орг-цій «*Молодняк*», ВУСПП. Окремими виданнями вийшли п'єси «Сила на силу» (1927), «Сімейні баланси» (1930), «Провінція», «Реконструкція» (обидві — 1931), «Заручини», «Зигзаги», «Криголам» (всі — 1934), «Любов і дружба» (1937), «Товариші» (1938) та ін. Видав літ.-критичний нарис про Ю. Федьковича «Співець народних сподівань» (1959).

Тв.: П'єси. К., 1965; Криголам. К., 1967.

МІКЕЛА́НДЖЕЛО Буонарроті (Michelangelo Buonarroti; інакше — Мікеланьйоло ді Лодовіко ді Ліонардо ді Буонаррото Сімоні; 6.III 1475, Капрезе, тепер Капрезе-Мікеланджело, Тоскана — 18.II 1564, Рим, похований у Флоренції в церкві Санта-Кроче) — італ. скульптор, живописець, архітектор і поет, представник Високого і Пізнього *Відродження*. В 1488—89 навчався живопису в Д. *Гірландайо,* 1489—90 — у скульптора Бертольдо ді Джованні у Флоренції. Працював у Флоренції, Болоньї, Римі. Найповніше талант М. розкрився в скульптурі: рельєфи «Мадонна біля сходів» та «Битва кентаврів» (обидва — бл. 1490—92, Музей Буонарроті, Флоренція), «Вакх» (бл. 1496—97, Нац. музей Барджелло у Флоренції), «Пієта» («Оплакування Христа», бл. 1498—99, собор св. Петра, Рим), «Давид» (1501—04, Галерея Академії, Флоренція), статуї вмираючого й повсталого рабів (бл. 1513, Лувр, Париж), «Мойсей» (бл. 1515, церква Сан-П'єтро ін Вінколі, Рим), чотири статуї рабів (бл. 1530—34, не закінчені, Галерея Академії, Флоренція), гробниці Лоренцо і Джуліано Медічі (1520—34, капела Медічі церкви Сан-Лоренцо, Флоренція), «Хлопчик скорчився» (бл. 1524, ДЕ, Ленінград), «Брут» (бл. 1538, Нац. музей, Флоренція) та ін. Живописні твори: «Св. сімейство» (1504—05, Уффіці, Флоренція), «Битва при Кашіні» (картон для розпису в Палаццо Веккйо у Флоренції, 1504—06, не зберігся), фрески плафона на теми Старого завіту (1508—12) і фреска «Страшний суд» (1536—41) в Сікстинській капелі, фрески в Капелі Паоліна (1542—50) — у Ватікані в Римі. Серед архітектурних робіт: капела Медічі і бібліотека Лауренціана у Флоренції, брав участь у спорудженні собору св. Петра і переплануванні Капітолійського ансамблю — в Римі. Творчість М.— сміливого новатора, переконаного республіканця і патріота — сповнена високого гуманізму, народності й реалізму і є однією з найяскравіших сторінок в історії світового мистецтва.

Поетичній творчості М. притаманна любов до людини, віра в її красу і велич. Він оспівував кохання, порушував теми гір-

кого розчарування і самітності художника-гуманіста в світі, де панує насильство. Найулюбленіші форми вірша М.— мадригал і сонет. За життя поезії М. не друкувалися. Першу зб. «Вірші» опубл. 1623. Укр. мовою сонети М. перекладали М. Бажан, І. Драч, Д. Павличко. Іл. див. на окремому аркуші, с. 336—337, а також до статей *Вакх*, т. 2, с. 109; *Відродження*, на окремому аркуші, т. 2, с. 272—273, *Італія*, на окремому аркуші, т. 4, с. 448—449.
Літ.: Губер А. Микельанджело. М., 1953; Мікеланджело. Склав М. Бажан. К., 1975; Балдини У. Микельанджело — скульптор. Пер. с итал. М., 1979; Кристанофанелли Р. Дневник Микельанджело Неистового. Пер. с итал. М., 1980. *Л. М. Сак* (образотворче мистецтво).

МІКЕ́НАС Юозас Йокубо [30.I (12.II) 1901, хутір Скардупіс, тепер Даугавпілського р-ну Латв. РСР — 23.X 1964, Вільнюс] — лит. рад. скульптор, нар. художник СРСР (з 1961), чл.-кор. АМ СРСР (з 1954). Член КПРС з 1952. В 1922—26 навчався в Каунаській худож. школі, в 1927—31 — у Вищій школі декоративного та прикладного мист., а також в студіях. Твори: барельєф «Мати» (1935), статуя «Литва» (1939), група «Перемога» в Калінінграді (частина меморіального ансамблю, 1946), пам'ятник М. Мельнікайте в м. Зарасай (1947—55), «Мир» (1960), «Перші ластівки» (1964). Викладав у Каунасі в Худож. школі (1931—40) й Ін-ті прикладного та декорат. мист. (1946—51), у Вільнюсі — в Худож. ін-ті Лит. РСР (1940—41 і з 1951) та АМ (1941—46), професор (з 1946). Серед учнів М.— Г. *Йокубоніс*. Нагороджений орденом Леніна. Держ. премія СРСР, 1947. Іл. див. також до ст. *Калінінград*, т. 4.
Літ.: Богданас К. Юозас Микенас. М., 1961.

МІКЕ́НИ — давнє місто в Арголіді (Пд. Греція), центр *егейської культури*. В 3-му тис. до н. е.— поселення, з 17 ст. до н. е.— столиця однієї з ранньокласових д-в *ахейців*. Розквіту М. досягли 1400—1200 до н. е. Бл. 1200 до н. е. М. загинули від пожежі. В наступні століття місто було відбудовано, але помітної ролі воно не відігравало. В 470 до н. е. М. було зруйновано під час війни м. Аргоса з *Спартою*. Розкопками (провадяться з 1876) відкрито залишки палацу, усипалень-гробниць, циклопічних стін, будинків ремісників тощо. Іл. див. також т. 3, с. 511.

МІ́КЛОШИЧ (Miklosich, Miklošič) Франц (Франьо) (20.XI 1813, Радомерщак — 7.III 1891, Відень) — австр. і словенський мовознавець, акад. Віденської АН (з 1851) та ін. академій, чл.-кор. Петерб. АН (з 1856). Професор Віденського ун-ту (1850—86). Засновник порівняльно-істор. вивчення граматики слов'ян. мов. Праці з граматики, лексики, топоніміки й ономастики слов'ян. мов, з слов'ян. л-р та етнографії: «Порівняльна граматика слов'янських мов» (т. 1—4, 1852—75), де охарактеризував і фонетичні та морфологічні особливості укр. мови. Уклав «Етимологічний словник слов'янських мов» (1886). У праці «Тюркські елементи в південно-східно- і східноєвропейських мовах» (1884—90) досліджував східні елементи і в українській мові.
Літ.: Кобилянський Б. В. Лексика української мови в Етимологічному словнику слов'янських мов Ф. Міклошича. «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», 1973, в. 8. *І. А. Стоянов.*

МІКОБАКТЕ́РІЇ (Mycobacteriaceae) — родина бактерій порядку Actinomycetales. Молоді М. мають паличковидну форму, здатні галузитися; старі М. звичайно сферичної форми, поодинокі. М.— грампозитивні (див. *Грама метод*), нерухомі, кислотостійкі, не утворюють спор. Розмножуються поділом або брунькуванням. М. поширені у грунті, воді, на харч. продуктах тощо. Беруть участь у розкладанні рослинних решток, деякі здатні засвоювати вуглеводні, що входять до складу нафти, природного газу тощо. Серед М. є облігатні *паразити* людини і тварин (напр., збудники туберкульозу та мікобактеріозів), *сапрофіти* та проміжні форми.

МІКО́ЗИ (від грец. μύκης — гриб) — група захворювань людини і тварин, спричинюваних паразитичними мікроскопічними грибами. У людей здебільшого трапляються ураження шкіри — *дерматомікози*, бластомікози, кокцидіоїдомікози та ін., при яких ушкоджуються глибокі шари шкіри, а іноді внутр. органи (напр., *кандидамікоз, актиномікоз*). У дітей М. найчастіше уражають шкіру, волосся, нігті (*трихофітія, мікроспорія, парша*), у дорослих — підошви та нігті пальців ступні (*епідермофітія*). На деякі М. хворіють тільки люди, які заражаються один від одного або через предмети побуту і одяг, іноді—від тварин. В дитячих колективах можливі *епідемії*. Розвиток М. у людини залежить від патогенності гриба, стану захисних сил організму і ураженого органа, впливу факторів зовн. середовища. Профілактика і лікування — див. статті про окремі захворювання.
На М. хворіють свійські тварини, птахи, хутрові та хижі звірі, гризуни, бджоли і риба. До найпоширеніших М. тварин належать: дерматомікози, актиномікоз, *аспергільоз*, епізоотичний *лімфангіт*, трихофітія та ін. Найсприйнятливіший до М. молодняк. Джерело зараження — хворі тварини, заражені грибами корми, підстилка, гній, речі догляду та ін. Поширенню М. сприяють недостатня годівля, скупчене утримання тварин у вологих і забруднених приміщеннях. М. характеризуються хронічним перебігом і різноманітністю клінічних ознак. Заходи боротьби: хворих тварин ізолюють і лікують відповідно до виду хвороби. Поліпшують годівлю тварин і сан.-гіг. умови утримання.

МІКОЛА́ЙТІС-ПУТІ́НАС Вінцас Юозович [20.V (1.VI) 1893, с. Пілотішкяй, тепер Пренайського р-ну — 7.VI 1967, с. Качяргіне, тепер Каунаського р-ну] — лит. рад. письменник, акад. АН Лит. РСР (з 1941), нар. письменник Лит. РСР (з 1963). Друкуватися почав 1911. Перша зб. віршів — «Червоні квіти. Князь Жвайніс» опубл. 1917 в Петрограді. У романі «В тіні вівтарів» (1933) показав яскраві картини життя бурж. Литви, викривав клерикалів, міщанство. У роки Рад. влади видав зб. віршів «Вітаю тебе, земле» (1950), «Поезія» (1956), «Вікно» (1963). Роман «Повстанці» (ч. 1—2, 1957—67) — про повстання лит. селян 1863, їх зв'язок з укр. селянами. Писав п'єси. Виступав як літературознавець. Перекладач творів Т. Шевченка, П. Тичини. Портрет с. 548.
Тв.: Укр. перекл.— Сім'я радянських народів. В кн.: Радянська література народів СРСР. К., 1952; Рос. перекл.— Дар бытия. Вильнюс, 1966; Повстанцы. Вильнюс, 1970; В тени алтарей. Вильнюс, 1979.

МІКОЛО́ГІЯ (від грец. μύκης — гриб і λόγος — вчення) — ботанічна наука, що вивчає *гриби*.

МІКОПЛА́ЗМИ (Mycoplasmatales) — дуже дрібні мікроорганізми, що не мають клітинної оболонки. Грамнегативні (див. *Грама метод*), здебільшого нерухомі, неспороутворюючі; проходять крізь бактеріальні фільтри. Деякі представники М. хвороботворні для людини і багатьох тварин. У людини спричинюють гострі, хронічні і латентні (приховані) захворювання дихальних шляхів, очей та ін. органів, у великої рогатої худоби — плевропневмонію, у птахів — респіраторний мікоплазмоз. Відомі сапрофітні (див. *Сапрофіти*) форми М., які живуть у прісній воді, гною і т. п. і беруть участь у *кругообігу речовин* у природі.

МІКОРИ́ЗА (від грец. μύκης — гриб і ῥίζα — корінь) — *симбіоз* грибів з *вищими рослинами*. Розрізняють ендотрофну та ектотрофну М. При ендотрофній М. *грибниця* поширюється гол. чин. у тканинах кореня (у коровій паренхімі), проникаючи і в клітини. Така М. характерна гол. чин. для рослин род. зозулинцевих та більшості ін. трав'янистих рослин. При ектотрофній М. *гіфи* гриба оплітають кінчики коренів у вигляді т. з. мікоризних чохлів і проникають лише між клітини *епідермісу*, утворюючи т. з. сітку Гартінга. При цьому кореневі волоски відмирають. Така М. властива багатьом деревам (дуб, береза, граб, модрина, сосна, ялина), *чагарникам* (ліщина, верба), деяким *чагарничкам* (дріада) і окремим трав'янистим рослинам (гірчак живородний). Відома також ектоендотрофна М., яка зустрічається у багатьох деревних порід, окремих чагарничків (арктоус арктичний) і деяких трав'янистих рослин (грушанка круглолиста). М. у трав'янистих рослин утворюється здебільшого *незавершеними грибами*, а також *зигоміцетами* і *сумчастими грибами*; у більшості деревних порід — *базидіоміцетами*. Завдяки М. гриб одержує від рослин поживні речовини, в осн. *вуглеводи*, рослина може засвоювати немінералізовані органічні сполуки азоту, а також речовини типу *вітамінів* і активатори росту, що їх синтезує гриб. Див. також *Мікотрофи*.

МІКОТОКСИКО́ЗИ (від грец. μύκης — гриб і τοξικόν — отрута) — група неінфекційних захворювань (отруєнь) тварин, які ви-

Ю. Й. Мікенас.

Ю. Й. Мікенас. Перші ластівки. Алюміній. 1964.

Мікени. Золота маска з царського поховання.

В. Ю. Міколайтіс-Путінас.

никають внаслідок поїдання корму, зараженого отруйними грибами або продуктами їхньої життєдіяльності (*токсинами*). До М. сприйнятливі всі види с.-г. тварин. Хворіє на М. і людина. Серед М. відомі ерготизм (від згодовування кормів з домішкою *ріжків*), *стахіботріотоксикоз, фузаріотоксикоз,* отруєння зерновими злаками, що перезимували на полі, токсикози від цвілих кормів тощо. Для М. характерна раптовість виникнення, масовість, незаразність. Тяжкість захворювання залежить від кількості з'їденого зараженого грибами корму. Заходи боротьби: негайне вилучення зараженого корму і швидке виведення з організму отрути. Хворим тваринам призначають слизові речовини, активоване вугілля тощо.

МІКОТРО́ФИ, мікотрофні рослини (від грец. μύκης — гриб і τροφή — їжа, живлення) — рослини, які нормально ростуть і розвиваються при утворенні *мікоризи*. М. є більшість рослин (крім деяких однорічних, осок, хвощів, плавунів та *водяних рослин*). Розрізняють облігатні М., які не можуть нормально розвиватися без мікоризи (напр., сосна, дуб, береза, бук, зозулинцеві), і факультативні М., що краще розвиваються з мікоризою, але в сприятливих умовах живлення можуть обходитись і без неї (деякі дерева і чагарники).

МІКОЯ́Н Анастас Іванович [13 (25). XI 1895, с. Санаїн, тепер Туманянського р-ну Вірм. РСР — 21.X 1978, Москва] — радянський державний і політ. діяч, Герой Соціалістичної Праці (1943). Член КПРС з 1915. Н. в сім'ї тесляра. Закінчив духовну семінарію в Тифлісі, навчався на 1-му курсі Ечміадзінської духовної академії. Вступив в РСДРП, вів парт. роботу в Тифлісі, Ечміадзіні. Після Лютн. революції 1917 — організатор Ради солдат. депутатів в Ечміадзіні. В жовтні 1917 — делегат 1-го з'їзду кавказ. більшовицьких орг-цій, потім — член президії Бакинського к-ту більшовиків. Під час окупації Баку англ. інтервентами (1918—19) — на підпільній роботі. Не раз зазнавав арештів. У 1920 — на керівній роботі в Баку, 1920—22 — зав. агітпропом, потім секретар Нижегородського губкому партії. В 1922—24 — секретар Пд.-Сх. бюро ЦК РКП(б) (Ростов-на-Дону), потім до 1926 — секретар Пн.-Кавказ. крайового к-ту партії. В 1926—30 — нарком зовн. і внутр. торгівлі СРСР. З 1930 — нарком постачання СРСР. У 1934 — на поч. 1938 — нарком харч. пром-сті СРСР. У 1937—46 — заст. Голови Раднаркому СРСР, 1941—46 — член бюро Раднаркому СРСР, одночасно 1938—46 — нарком зовнішньої торгівлі. Під час Великої Вітчизн. війни в 1941 — голова К-ту продовольчо-речового постачання Червоної Армії, 1942—45 — член ДКО СРСР. У 1946—55 — заст. Голови, 1955—64 — перший заст. Голови Ради Міністрів СРСР. Одночасно 1946—49 — міністр зовн. торгівлі СРСР, 1953—55 — міністр торгівлі СРСР. У 1964—65 — Голова Президії Верховної Ради СРСР. У 1965—74 — член Президії Верховної Ради СРСР. З 1974 — на пенсії. На XI з'їзді РКП(б) обирався кандидатом у члени ЦК, на XII—XXIV з'їздах партії — членом ЦК КПРС. У 1926—35 — кандидат у члени Політбюро, 1935—52 — член Політбюро ЦК ВКП(б), 1952—66 — член Президії ЦК КПРС. З 1919 обирався до складу ВЦВК, з 1922 — ЦВК СРСР. Депутат Верховної Ради СРСР 1—8-го скликань. Нагороджений 6 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, орденом Червоного Прапора, медалями.

МІКОЯ́Н Артем Іванович [23.VII (5.VIII) 1905, с-ще Санаїн, тепер Туманянського р-ну Вірм. РСР — 9.XII 1970, Москва] — рад. авіаконструктор, генерал-полковник інженерно-тех. служби (1967), акад. АН СРСР (з 1968), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1957). Член КПРС з 1925. Брат А. І. *Мікояна*. В 1936 закінчив Військ.-повітр. академію. У 1940 М. разом з М. Й. *Гуревичем* створили винищувач МіГ-1 (після вдосконалення наз. МіГ-3), який широко застосовувався під час Великої Вітчизн. війни. Після війни під його керівництвом створено ряд реактивних літаків-винищувачів, зокрема 1954 — перший рад. надзвуковий літак МіГ-19, а 1958 — винищувач з трикутним крилом МіГ-21. Нагороджений 6 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1941, 1947, 1948, 1949, 1952, 1953. Ленінська премія, 1962.

МІКРО... (від грец. μικρός — малий) — 1) Частина складних слів, яка означає: малий, найдрібніший, пов'язаний з вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, явищ, величин (напр., *мікрорайон, мікроскоп, мікроелектроніка*). 2) Компонент для утворення назв частинних *одиниць фізичних величин,* які дорівнюють мільйонній частці від вихідних; позначається: мк.

МІКРО́БИ (від *мікро...* і грец. βίος — життя) — загальна назва *мікроорганізмів,* крім мікроскопічних водоростей і найпростіших. Іноді М. наз. усі мікроскопічні організми.

МІКРОБІОЛО́ГІЇ, ВАКЦИ́Н І СИРО́ВАТОК ХА́РКІВСЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т імені І. І. Мечникова — установа М-ва охорони здоров'я УРСР. Засн. 1908 як Бактеріологічний ін-т на базі пастерівського пункту та бактеріологічної станції, сучас. назва з 1965. У складі ін-ту — 6 відділів. Ін-т розробляє проблеми: реактивність та алергія, епідеміологія, мікробіологія та паразитарні хвороби, вірусологія, вірусні та інфекційні хвороби. В ін-ті працювали В. С. *Деркач,* В. І. *Недригайлов,* М. М. *Соловйов,* М. М. *Цехновіцер* та ін. видатні вчені. В ін-ті одержано препарати — ектерицид, хлорофіліпт, евкаван, лецитовітелін та ін., опрацьовано систему заходів щодо запобігання *дифтерії, коклюшу, грипу,* кишковим, стафілококовим та ін. захворюванням. Ін-т є респ. центром по боротьбі з *менінгококовою інфекцією,* в 6 областях України провадить організаційно-методичну та консультаційну роботу по зниженню захворюваності на *інфекційні хвороби* та їх ліквідації. *Г. П. Черкас.*

МІКРОБІОЛО́ГІЇ І ВІРУСОЛО́ГІЇ ІНСТИТУ́Т імені Д. К. Заболотного АН УРСР — науково-дослідна установа в Києві. Засн. 1928 як Ін-т мікробіології та епідеміології Народного Комісаріату освіти УРСР. Тепер. назву має з 1963. До складу ін-ту (1980) входять 13 відділів, 3 неструктурні лабораторії. В ін-ті провадяться дослідження з питань систематики, екології, фізіології, біохімії та *селекції* мікроорганізмів і вірусів. Ін-т координує дослідження на Україні з проблеми фізіологія і біохімія мікроорганізмів. З ін-том пов'язана діяльність ряду відомих вчених — Д. К. *Заболотного,* Б. Л. *Ісаченка,* М. Г. *Холодного,* С. М. *Гершензона,* М. М. *Підоплічка,* Л. Й. *Рубенчика* та ін. З 1934 ін-т видає «*Микробиологический журнал*». Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. *В. В. Смирнов.*

«МИКРОБИОЛОГИ́ЧЕСКИЙ ЖУРНА́Л» — науковий періодичний орган *Мікробіології і вірусології інституту* імені Д. К. Заболотного АН УРСР. Видається з 1934. «М. ж.» друкує матеріали з питань заг., грунтової та мед. мікробіології, генетики і біохімії мікроорганізмів, фізіології грибів, пром. мікроорганізмів і фітопатогенних бактерій та ін. В «М. ж.» висвітлюються також питання вірусології. Видається в Києві раз на 2 місяці. *В. В. Смирнов.*

МІКРОБІОЛОГІ́ЧНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь промисловості, в якій виробничі процеси основані на *мікробіологічному синтезі* цінних продуктів з різних видів нехарчової сировини та відходів пром. переробки цукр. буряків, кукурудзи, олійних і круп'яних культур та ін. М. п.— нова, перспективна галузь, яка виникла в ході сучас. наук.-тех. революції; грунтується на найновіших досягненнях мікробіології, хімії, фізики, біохімії, кібернетики та ін. наук. На підприємствах М. п. створюються дедалі досконаліші інженерно-біол. системи, в яких величезну синтезуючу енергію мікроорганізмів використовують для напрямленого синтезу продуктів, необхідних с. г. і пром-сті. Більшість продукції М. п. використовують у с. г. Для потреб тваринництва виробляють кормові дріжджі, білково-вітамін. концентрати (БВК), *амінокислоти, вітаміни,* ферментні препарати (див. *Ферменти*), кормові *антибіотики* та ін. біологічно активні речовини, з яких в основному виготовляють повноцінні комбікорми. У *землеробстві* застосовують бактеріальні добрива та мікробіол. засоби захисту рослин. Мікробіол. препарати ефективно використовують для охорони природи і навколишнього середовища, в т. ч. для розкладу залишків *отрутохімікатів* у грунті та водоймах, очищення пром. і побутових стоків вод. Ферментні препарати прискорюють ряд технологічних процесів обробки с.-г. сировини, підвищують вихід про-

дукції та поліпшують її якість у харч., зокрема м'ясній, молочній, та легкій пром-сті. Їх застосовують у хім. пром-сті (мийні засоби найвищої якості, повноцінні замінники вовни, пластмас, синтетичного каучуку), медичній, нафтохімічній, металург. та ін. галузях пром-сті. В 1966 підприємства мікробіол. синтезу, що були підпорядковані різним м-вам і відомствам, було виділено в самостійну нову галузь, для керівництва якою було створено Гол. управління мікробіол. пром-сті при Раді Міністрів СРСР. У Рад. Союзі збудовано великі підприємства М. п.— Лісозаводський (Приморський край) і Хакаський (Красноярський край) гідролізно-дріжджові заводи, Кіровський біохімічний завод, Кстовський дослідно-пром. завод білково-вітамінних концентратів, Вільнюський досл.-пром. з-д ферментних препаратів, Ліванський біохім. з-д (Латв. РСР) та Чаренцаванський досл.-пром. з-д по виробн. *лізину* (Вірм. РСР) та ін. Прискореними темпами розвивається М. п. на Україні. В республіці діють 9 підприємств М. п., які виробляють бл. 30% загальносоюзного випуску кормових антибіотиків, бл. 20% *premіксів*, 35% ферментних препаратів. Найбільші з них: Ладижинський з-д ферментних препаратів (Вінн. обл.), Немішаївський з-д біохім. препаратів (Київська обл.).

Розробкою наук. проблем розвитку М. п. в СРСР займається ряд н.-д. ін-тів, зокрема всесоюзні н.-д. ін-ти біосинтезу білкових речовин — у Москві, гідролізної і сульфітно-спиртової пром-сті — в Ленінграді, біотехніч. — в Москві та ін.; на Україні — Ін-т мікробіології і вірусології АН УРСР, н.-д. ін-ти — спиртової і лікеро-горілчаної пром-сті, м'ясної і молочної пром-сті — в Києві, харч. пром-сті — в Харкові та ін.

М. п. швидко розвивається в ін. соціалістичних країнах: НДР, НРБ, УНР, ПНР, ЧССР, СРР, СФРЮ. Значного розвитку набула М. п. у найбільших капіталістичних країнах: США, ФРН, Франції, Італії, Японії, Великобританії.

Літ.: Грачёва И. М. Технология ферментных препаратов. М., 1975; Калуиянц К. А., Голгер Л. И. Микробные ферментные препараты. М., 1979.

В. К. Кондратюк.

МІКРОБІОЛОГІ́ЧНИЙ СИ́НТЕЗ — синтез речовин — структурних елементів або продуктів *метаболізму* ряду мікроорганізмів (*бактерій, дріжджів,* міцелярних грибів, *актиноміцетів*), що здійснюється з їх використанням. Застосовується для одержання білкових речовин, *амінокислот, ферментів, коферментів, вітамінів, антибіотиків, полісахаридів, ліпідів, нуклеотидів, токсинів,* стероїдних *гормонів* та ряду ін. речовин. Характерними особливостями мікроорганізмів, застосовуваних у процесах М. с., є винятково висока здатність до розмноження; велика різноманітність ферментних систем; здатність використовувати для свого живлення речовини, що знаходяться у середовищі в досить низькій концентрації; здатність в процесі життєдіяльності утворювати різні інтра- і екстрацелюлярні (внутрішньо- і позаклітинні) продукти метаболізму та здатність до синтезу деяких продуктів обміну речовин в кількості, що перевищує потребу мікроорганізмів (т. з. надсинтез); велика схильність до мінливості та успадковування набутих ознак тощо. В роботі в галузі М. с. велика увага приділяється *селекції* активних рас мікроорганізмів з певними властивостями, зокрема мутантів (див. *Мутація*), одержаних за допомогою діяння ряду фіз. і хім. факторів. З метою забезпечення максимального виходу продукту в лабораторіях попередньо створюються умови вирощування селекціонованих мікроорганізмів. Процес оптимізації М. с. проводять з широким використанням методів математичного планування експерименту та електронно-обчислювальної техніки. Сучас. технологічний процес М. с. включає: підготовку поживного середовища та необхідної культури мікроорганізму-продуцента; розмноження селекціонованої культури з метою накопичення посівного матеріалу; культивування продуцента в певних умовах; фільтрацію та відокремлення мікробної біомаси; виділення та очищення продукту. Найперспективнішим способом виробничого культивування мікроорганізмів, в ході якого по суті і здійснюється М. с., є спосіб безперервного глибинного культивування (з безперервним подаванням поживного середовища та виведенням продуктів М. с.), що використовується, напр., при одержанні біомаси мікроорганізмів. Ряд метаболітів (антибіотики, вітаміни, амінокислоти) одержують при глибинному періодичному вирощуванні (з виведенням продукту в кінці процесу). Деякі продуценти (напр., міцелярні гриби, що синтезують ферменти) вирощують поверхневим способом (на поверхні поживного середовища). У зв'язку з всезростаючим дефіцитом білкових продуктів харчування великого значення набуває М. с. мікробної біомаси як джерела білка. Для пром. вирощування продуцентів білка використовують переважно дешеву вуглеводну сировину: гідролізати відходів деревообробної пром-сті та с. г., різні види *барди,* сульфітні луги тощо. Широкого розвитку набув промисловий метод М. с. *дріжджів кормових,* що містять до 60% білкових речовин, до складу яких у свою чергу, входять ряд *незамінних амінокислот,* вітаміни групи В та *мікроелементи.* В останні роки організовано великотоннажне виробництво білково-вітамінних продуктів на основі використання деяких вуглеводнів нафти (переважно *н*-алканів); розвивається пром-сть по одержанню цих речовин з метанолу та етанолу. Показано можливість добування білка з природного газу. Метод М. с. знаходить широке застосування для виробництва ряду амінокислот (*лізину, триптофану, глютамінової кислоти* та ін.), які широко використовуються у тваринництві, харч. пром-сті та медицині. Продуцентами амінокислот є гол. чин. мутантні форми бактерій родів Micrococcus та Brevibacterium. За допомогою М. с. одержують велику кількість ферментів (*амілази,* протеази, *целюлазу,* пектиназу, глюкооксидазу, *каталазу* та ін.), що їх продуцентами є певні міцелярні гриби та актиноміцети і бактерії. Методом М. с. виробляють також деякі вітаміни. Вітамін B_{12} синтезують лише за допомогою мікроорганізмів (переважно пропіоновокислих бактерій та комплексу метанутворюючих бактерій). Шляхом М. с. одержують також коферментні форми цього вітаміну. Багато які мікроорганізми-понадсинтетики застосовують для добування вітаміну B_2, а культуру Blakesleca trispora — для добування β-каротину. *Каротиноїди* активно утворюються деякими видами каротинсинтезуючих дріжджів і бактерій. За допомогою дріжджових культур синтезують ергостерин — провітамін D. Перше місце за різноманітністю вироблених шляхом М. с. препаратів посідають антибіотики, що широко використовуються у медицині і с. г. Продуцентами їх в осн. є актиноміцети, деякі гриби і бактерії (гол. чин. їхні мутантні форми). Антибіотики, як правило, нагромаджуються у культуральній рідині. Одержані в процесі М. с. антибіотики, що їх використовують у медицині, підлягають особливо ретельному очищенню. До сфери М. с. віднесено і виробництво багатьох бактеріальних препаратів, що використовуються для підвищення врожайності рослин (напр., азотобактерин, *ризоторфін*), як засоби боротьби з комахами-шкідниками с.-г. культур та лісових насаджень (напр., інсектин, дендробацилін), а також у тваринництві для нормалізації мікрофлори шлунково-кишкового тракту (напр., ацидофілін). Безперервно зростаюче використання мікроорганізмів у процесах М. с. найважливіших речовин для потреб нар. г-ва та медицини є однією з найхарактерніших рис тех. прогресу нашої епохи.

Літ.: Иерусалимский Н. Д. Основы физиологии микробов. М., 1963; Безбородов А. М. Биосинтез биологически активных веществ микроорганизмами. Л., 1969; Квасников Е. И., Исакова Д. М. Физиология термотолерантных микроорганизмов. М., 1978; Уэбб Ф. Биохимическая технология и микробиологический синтез. Пер. с англ. М., 1969; Роуз Э. Химическая микробиология. Пер. с англ. М., 1971.

Є. І. Квасников.

МІКРОБІОЛО́ГІЯ (від *мікро...,* грец. βιος — життя і λόγος — вчення) — наука, що вивчає мікроорганізми — *бактерії, мікоплазми, актиноміцети,* мікроскопічні *гриби,* а також водорості (їхню будову, фізіологію, біохімію, систематику, *спадковість* і *мінливість*, поширення і роль в *кругообігу речовин* на Землі тощо) з метою керування їх життєдіяльністю в інтересах людини. З глибокої давнини людина, не знаючи про існування мікробів, широко використовувала процеси, пов'язані з їх життєдіяльністю у своїй госп. діяльності (у хлібопеченні, виноробстві, пивоварстві, консервуванні кормів тощо). Зародження М. пов'язане з ім'ям голл. природознавця А. *Левенгука,* який вперше за допо-

Ак. І. Мікоян.

Ар. І. Мікоян.

МІКРОДЕНСИТОМЕТР

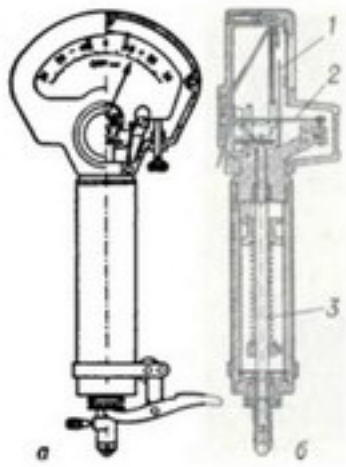

Мікрокатор:
а — загальний вигляд; *б* — розріз; *1* — стрілка; *2* — пружинна стрічка; *3* — вимірювальний стрижень.

могою сконструйованого ним мікроскопа спостерігав та описав бактерії і *дріжджі*. Основоположником М. як науки вважають франц. вченого Л. *Пастера*, який встановив роль мікробів у *бродінні* та виникненні хвороб людини і тварин, а також розробив методи запобіжних *щеплень* тощо. Значний внесок у розвиток М. зробили нім. дослідник Р. *Кох*, вітчизн. вчені Л. С. *Ценковський*, І. І. *Мечников*, М. Ф. *Гамалія*, Г. Н. Габричевський, С. М. *Виноградський*, М. О. Красильников, Б. Л. *Ісаченко*, Л. О. *Тарасевич* та інші, у т. ч. укр. вчені — Я. Ю. *Бардах*, В. К. *Високович*, Д. К. *Заболотний*, В. Г. *Дроботько* та ряд інших. Осн. завданням сучас. М. є розробка методів боротьби з шкідливими мікробами і впровадження у виробництво корисних мікробів. Розвиток М. і потреби життя спричинилися до виділення ряду її розділів у самостійні наук. дисципліни: загальна, технічна, медична М. тощо. Загальна М. встановлює фундаментальні закономірності біології мікроорганізмів. Технічна, або промислова, М. розробляє наук. основи використання мікроорганізмів у різних виробничих процесах (у молочній, хлібопекарській, виноробній, пивоварній пром-сті, виробництві органічних к-т, одержанні шляхом *мікробіологічного синтезу* кормових білків, *амінокислот, ферментів, вітамінів* та ряду ін. речовин, важливих для нар. г-ва). Сільськогосподарська М. з'ясовує роль грунтової *мікрофлори* у підвищенні родючості грунтів, утворенні грунтової структури тощо, а також роль мікробів у багатьох процесах с.-г. виробництва. Медична і ветеринарна М. вивчають збудників *інфекційних хвороб* людини і тварин та розробляють заходи боротьби з ними. Геологічна М. з'ясовує значення мікроорганізмів в утворенні і руйнуванні покладів копалин. Водна М. вивчає мікрофлору прісно- і солоноводних водойм і роль її у процесах, що відбуваються в них; розробляє методи очищення стічних вод тощо. М. тісно пов'язана з рядом суміжних біол. та мед. наук, напр. з *вірусологією, генетикою, епідеміологією* тощо. Сучас. М. широко використовує досконалі нові методи дослідження (електронну мікроскопію, ультрацентрифугування, *мічених атомів метод*, електронно-обчислювальну техніку та ін.), що забезпечують детальне вивчення структур клітин і процесів, що в них відбуваються. На мікробіол. об'єктах вивчаються такі заг. питання біології, як мінливість, спадковість, *проникність біологічних мембран*, обмінні процеси в клітині тощо. Н.-д. робота в галузі М. в СРСР проводиться в спец. н.-д. мікробіол. ін-тах, на кафедрах мікробіології в ун-тах та ін. вищих учбових закладах, а також в мікробіол. лабораторіях. В УРСР центром досліджень в галузі М. є *Мікробіології і вірусології інститут* імені Д. К. Заболотного АН УРСР. Провідною наук. установою в СРСР в галузі заг. М. є Ін-т мікробіології АН СРСР. В УРСР видається «Микробиологический журнал».

Літ.: Заболотный Д. К. Избранные труды, т. 1—2. К., 1956—57; Мечников И. И. Академическое собрание сочинений, т. 1—16. М., 1950—64; Омелянский В. Л. Избранные труды, т. 1—2. М., 1953; Мишустин Е. Н., Емцев В. Т. Микробиология. М., 1978; Шлегель Г. Общая микробиология. Пер. с нем. М., 1972; Стейниер Р., Эдельберг Э., Ингрэм Д. Мир микробов, т. 1—3. Пер. с англ. М., 1979.

С. С. Дяченко.

МІКРОДЕНСИТО́МЕТР (від *мікро...*, лат. densitas — густина і грец. μετρέω — вимірюю) — те саме, що й *мікрофотометр*.

МІКРОДО́БРИВА — речовини, що містять *мікроелементи* (бор, марганець, мідь, цинк, молібден, кобальт, літій, йод та ін.), необхідні рослинам в дуже малих кількостях. Вміст мікроелементів у рослинах становить від 0,02 до 0,0001%, але вони відіграють важливу роль у житті рослин (у процесах їхнього *фотосинтезу*, дихання, фіксації молекулярного азоту мікроорганізмами тощо). Під впливом внесеної в грунт дози М., якої бракувало, значно підвищується врожай та поліпшується його якість: збільшується вміст цукрів у буряках, білків — у зерні пшениці, крохмалю й протеїну — в кукурудзі, крохмалю і *декстрину* — в картоплі, вітаміну С — в різних рослинах. В результаті підвищуються поживність продовольчих культур, а також поживна цінність кормових культур. Встановлено, напр., що при згодовуванні тваринам кормів, вирощених на грунтах, бідних на кобальт, ці тварини хворіють тяжкою формою *анемії*. Брак у харчових продуктах йоду є причиною досить небезпечної хвороби людини — *зобу*. В СРСР, у т. ч. на Україні, широко застосовують такі М.: *борні добрива, кобальтові добрива, марганцеві добрива, мідні добрива, молібденові добрива, цинкові добрива*.

П. А. Власюк.

МІКРОЕВОЛЮ́ЦІЯ (від *мікро...* та *еволюція*) — еволюційний процес, що відбувається всередині *виду*, в межах окремих або суміжних *популяцій*. М. здійснюється на основі *мутацій* та їх комбінацій і *добору природного*, що діє на рівні популяцій. При цьому популяції розглядаються як елементарні одиниці еволюції; мутації і їх комбінації — як елементарний еволюційний матеріал; різні форми *ізоляції* та природного добору — як елементарні еволюційні фактори. М. завершується *видоутворенням*. Див. також *Макроеволюція*.

Б. Г. Новиков.

МІКРОЕКОНО́МІКА (від *мікро...* та *економіка*) — галузь економічної науки, що вивчає екон. пропорції в межах окремої ланки виробництва чи окремої фірми, підприємства, господарства. До таких пропорцій, зокрема, належать співвідношення між виробництвом закінченої продукції і використанням сировини, матеріалів, устаткування, між собівартістю продукції і заробітною платою працівників тощо. Бурж. економісти в поняття «мікроекономіка» включають певною мірою і розподіл прибутків. Див. також. *Макроекономіка*.

МІКРОЕЛЕКТРО́НІКА — галузь *електроніки*, основним завданням якої є створення високонадійних, економічних мікромініатюрних електронних схем і пристроїв. Виникла на поч. 60-х рр. 20 ст. Фундаментом М. є *фізика твердого тіла*. Проблему *мікромініатюризації* електронної апаратури М. розв'язує не простим зменшенням геом. розмірів дискретних елементів (*резисторів, конденсаторів*, котушок *індуктивності* і т. д.), а за рахунок часткового або повного їх виключення і створення конструктивно, технологічно і електрично зв'язаних електронних структур (див. *Інтегральна схема, Велика інтегральна схема*). Відповідно до використовуваних конструктивно-технологічних і фіз. принципів у М. виділяють такі осн. напрями: інтегральна М., вакуумна М., *оптоелектроніка* та функціональна М. Найбільш розвинута інтегральна М. (напівпровідникова, плівкова й гібридна), яка забезпечує масове пром. виробництво стандартних інтегральних схем. Вакуумна М. займається питаннями виготовлення т. з. вакуумних інтегральних схем, що в них як активні елементи застосовуються мікромініатюрні вакуумні прилади. Найбільш перспективним напрямом М. є функціональна М., яка, відкидаючи поняття про класичні електр. і магн. кола, для виконання необхідних функцій у приладах застосовує різноманітні фіз. процеси: *п'єзоелектрику*, електро- і магнітострикцію, взаємодію електр., акустичних і спінових хвиль, *надпровідність* тощо. Проблемами М. на Україні займаються ін-ти напівпровідників і кібернетики АН УРСР та багато ін. науково-дослід. установ та кафедр вузів.

Літ.: Ефимов И. Е., Горбунов Ю. И., Козырь И. Я. Микроэлектроника. М., 1978.

М. Г. Находкін.

МІКРОЕЛЕМЕ́НТИ — хімічні елементи, що містяться в рослинних і тваринних організмах у малих кількостях (в тисячних і менших частках процента). Більшість М.— метали, деякі — неметали. В тканинах організмів знайдено бл. 70 М. (V, Cr, Mn, Fe, Co, Cu, Zn, Mo, I, F, Br, Se та ін.). Багато які М. є абсолютно необхідними для нормальної життєдіяльності організмів. М. входять до складу різноманітних біологічно активних сполук організму (напр., I — до гормону *тироксину*; Fe — до *гемоглобіну* та деяких ін. *пігментів*) і відіграють певну роль у регулюванні процесів *обміну речовин*. Нестача або підвищений вміст того чи ін. М. у воді та харч. продуктах призводить до виникнення захворювань (напр., *карієсу* зубів при дефіциті F, ендемічної подагри при підвищеному вмісті Mo). Результати опрацювання проблеми біол. ролі М., яку першим почав розробляти В. І. *Вернадський* (1891), набули застосування в рослинництві (див. *Мікродобрива*), тваринництві та медицині.

Літ.: Войнар А. И. Биологическая роль микроэлементов в организме животных и человека. М., 1960; Ковальский В. В. Геохимическая экология. М., 1974. *Г. О. Бабенко.*

МІ́КРО-ЕОМ — електронна *цифрова обчислювальна машина*, виконана на *великих інтегральних схемах* (ВІС). Центр. частиною М.-ЕОМ є *мікропроцесор*. М.-ЕОМ з'явились у 2-й пол. 70 рр. 20 ст. і склали новий клас *електронних обчислювальних машин*. Порівняно з *міні-ЕОМ* перші М.-ЕОМ мали простішу структуру й архітектуру (типова довжина машинного слова 4 або 8 *біт*, осн. операція — додавання, решта операцій реалізуються програмами). Порівняно з ін. ЕОМ вартість, розміри й енергоспоживання М.-ЕОМ нижчі, а надійність більша. М.-ЕОМ є першими представниками засобів *обчислювальної техніки* IV покоління, реалізовуваних на ВІС. У перспективі М.-ЕОМ (без зовн. пристроїв) може бути виконана на одному плоскому кристалі площею у кілька десятків мм². В СРСР випускають кілька сімейств М.-ЕОМ (напр., «Електроніка С5»). Сучас. М.-ЕОМ близькі за своїми можливостями до перших міні-ЕОМ. Призначаються для автоматизації найпростіших і найпоширеніших на практиці процесів вимірювання і керування, для використання у складі обчислювальних комплексів і як керуючі засоби периферійного устаткування універсальних ЕОМ. Див. також *Мікроелектроніка*.

Літ.: Прангишвили И. В. Микропроцессоры и микро-ЭВМ. М., 1979; Справочник по цифровой вычислительной технике (Процессоры и память). К., 1979.

Б. М. Малиновський.

МІКРОЗНІМА́ННЯ — спосіб фото- і *кінознімання*, за яким на світлочутливому матеріалі за допомогою *мікроскопа*, в тому числі *електронного мікроскопа*, одержують зображення об'єкта, збільшені у 20—10 000 раз. Для М. використовують мікроскопи (електронні — при збільшенні понад 3500), що їх *окуляри* регулюють відповідним чином, або мікрофото- чи мікрокіноустановки — мікроскопи разом з фото- або кінокамерами. Мікрокіноустановки, обладнані механізмами часу, дають змогу знімати сповільнені процеси, наприклад ріст кристалів (див. *Сповільнене кінознімання*), або процеси прискорені, напр. різання металу (див. *Швидкісне кінознімання*). Джерелами світла при М. звичайно служать *ртутні лампи* і *лампи розжарення*, іноді — *імпульсні лампи*. До М. вдаються при створенні наук.-популярних і учбових фільмів, під час наукових досліджень.

Б. О. Калашников.

МІКРОКА́ТОР [від *мікро...* та (*інди*)*катор*], пружинна вимірювальна головка — прилад для вимірювань лінійних розмірів деталей машин та ін. виробів відносним (порівнянням з *мірою*) способом. Перетворювальним елементом М. (мал.) є скручена пружинна стрічка, що перетворює лінійні переміщення вимірювального стрижня на кутові переміщення стрілки. Границі вимірювань М. ± (1,6 — 600) мкм, границі допустимої похибки відповідно ± (0,02—5) мкм. Під час вимірювань М. закріплюють на спец. стояку.

МІКРОКЛІ́МАТ (від *мікро...* і *клімат*) — клімат невеликих ділянок земної поверхні (схилу горба, узлісся, лісових смуг, берега озера, території міста тощо), який відрізняється від клімату навколишніх територій або від загальних кліматичних характеристик даної місцевості в цілому. Особливості М. визначаються гол. чин. характером *підстилаючої поверхні* й тому найбільше проявляються у приземному шарі повітря. Особливості М. необхідно враховувати при розміщенні с.-г. культур, у будівництві тощо.

 Склад наукових консультантів, які брали участь у підготовці шостого тому УРЕ, буде опубліковано в сьомому томі.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ НА ОКРЕМИХ АРКУШАХ

Кульчицька О. Л., с. 448—449
Курилас О. П., с. 32—33
Курорти, с. 448—449
Латвійська РСР (2 сторінки), с. 448—449
Левицький Д. Г., с. 80—81
Левітан І. І., с. 80—81
Левченко П. О., с. 96—97
Ленін В. І. (3 сторінки), с. 104—105
Ленінград, с. 104—105
Леонардо да Вінчі, с. 336—337
Лисенко М. В., с. 448—449
Лисенко М. Г., с. 448—449
Литво художнє, с. 448—449
Литовська РСР (2 сторінки), с. 448—449
Лікарські рослини (2 сторінки), с. 224—225
Ліс, с. 448—449
Львів, с. 448—449
Маковський В. С., с. 96—97
Манастирський А. І., с. 320—321
Маркс К., с. 368—369
Мартинович П. Д., с. 320—321
Матейко Я. А., с. 32—33
Меблі, с. 448—449
Медалі СРСР (2 сторінки), с. 240—241
Мексіка, с. 448—449
Меморіальні споруди (2 сторінки), с. 448—449
Мирний Панас, с. 448—449
Мікеланджело, с. 336—337

СПИСОК КОЛЬОРОВИХ КАРТ НА ОКРЕМИХ АРКУШАХ

Латвійська РСР, оглядова, с. 144—145
Латвійська РСР, економічна, с. 144—145
Литовська РСР, оглядова, с. 144—145
Литовська РСР, економічна, с. 144—145
Ліси УРСР, с. 192—193
Львівська область, оглядова, с. 192—193
Львівська область, економічна, с. 192—193
Мексіка, оглядова, с. 496—497
Мексіка, економічна с. 496—497
Миколаївська область, оглядова, с. 496—497
Миколаївська область, економічна, с. 496—497

УКРАИНСКАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ, ТОМ 6

(на украинском языке)

В томі вміщено 20 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (255 сюжетів, з них 74 — кольорові), 15 сторінок вклейок високого друку (53 сюжети, з них 18 — кольорових), 3 вклейки кольорових карт (11 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах УРЕ. В тексті 1617 ілюстрацій і 106 карт. Кольорові карти складено в НРКП і надруковано на фабриці № 10 ГУГК, ілюстрації, виконані способом високого і офсетного друку,— на Головному підприємстві республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».

Інформ. бланк № 18.

Том здано до набору 09.06.80, підписано до друку 27.10.80. БФ 06190. Формат 84 × 108¹/₃₂. Папір для тексту виготовлено на фабриці ім. Ю. Яноніса. Гарнітура кудряшовська енциклопедична. Друк високий. Фіз. друк. аркушів 34,5+2,75 арк. вклейок. Умовних друк. арк. 62,58. Умовних фарбовідбитків 83,16. Облік.-вид. арк. 129,86. Тираж 50 000 примірників. Замовлення № 1344. Ціна одного тому 7 крб. 50 коп.

Адреса Головної редакції Української Радянської Енциклопедії: 252650, м. Київ-30, МСП, вул. Леніна, 51.

Надруковано з матриць Головного підприємства на Київській книжковій фабриці республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

ОСНОВНІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НА КАРТАХ УРЕ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

(на загальногеографічних картах держав, володінь зарубіжних держав, адміністративних одиниць та островів)

ЗА ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Столиці держав, союзних республік СРСР та республік ЧССР і СФРЮ
- Столиці АРСР, центри країв та областей СРСР, центри володінь
- Центри автономних областей та автономних округів СРСР
- Центри районів СРСР, адміністративних одиниць І-го порядку зарубіжних держав
- Інші населені пункти
- Руїни стародавніх міст

ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

КИЇВ	понад 1 000 000	Населені пункти міського типу СРСР і зарубіжних держав
ЛЬВІВ	від 300 000 до 1 000 000	
ЧЕРНІГІВ	від 100 000 до 300 000	
Коростень	від 30 000 до 100 000	
Балта	від 10 000 до 30 000	
Любомль	до 10 000	Населені пункти міського типу СРСР
Чорнобаївка	понад 10 000	Населені пункти сільського типу СРСР
Високе	до 10 000	Населені пункти: а) сільського типу СРСР б) міського й сільського типу зарубіжних держав
Балчики	Віддалені частини міста	

КОРДОНИ Й МЕЖІ

- Державні
- Полярних володінь СРСР
- Державні невстановлені та спірні
- Союзних республік СРСР та республік ЧССР і СФРЮ
- АРСР, країв та областей СРСР, адміністративних одиниць зарубіжних держав
- Державні
- Союзних республік СРСР та республік ЧССР і СФРЮ

(На картах світу, материків, півостровів і гірських країн)

- Автономних областей та автономних округів СРСР
- Районів УРСР
- Територій, підпорядкованих міськрадам
- Демаркаційна лінія між Індією та Пакистаном у Кашмірі, між КНДР і Південною Кореєю
- Заповідників

Примітка. Адміністративні одиниці, однойменні з їхніми центрами, на картах не підписані.

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ

На колькорових картах / На текстових картах

- Залізниці, тунелі
- Залізниці, що будуються
- Залізничні пороми
- Безрейкові шляхи
- Караванні шляхи та стежки
- Канали морські
- Судноплавні річки
- Канали судноплавні
- 1852 — Морські рейси та відстані в км
- а–Морські порти, б–Річкові порти

ІНШІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- Обмілини й вати
- Озера: а–прісні, б–солоні. 651 — Позначки глибин
- Озера з мінливою береговою лінією
- 560 — Позначки рівнів вод річок та озер над рівнем моря
- а–Початок судноплавства на річках, б–Перепади, водospади
- Річки, що пересихають
- Межі плавучої криги
- Межі постійної криги
- Межі замерзання морів
- Меліоративні канали
- Дамби
- а–Піски, б–Лавові поля
- Мангрові зарості
- а–Болота, б–Солончаки
- Скелі, уступи
- Сухі русла (вади)
- Сухі русла (вади) на текстових картах
- Вічні сніги, льодовики
- Материкові льоди
- Діючі вулкани
- Перевали
- • 3738 — Позначки висот над рівнем моря
- а–Водорості, б–Коралові рифи
- Колодязі

МОРСЬКІ ТЕЧІЇ

На колькорових картах / На текстових картах

теплі — холодні

НА СХЕМАТИЧНИХ ПЛАНАХ МІСТ

- Межі міст
- Монмартр — Назви районів міста
- Вокзали й залізничні станції
- Аеродроми та аеропорти
- Стадіони
- Молоа та доки
- Маяки
- Форти
- Собори й церкви
- Мечеті
- Буддійські храми
- Кладовища
- Парки та сквери

НА СХЕМАХ РАЙОНІВ УРСР

ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центри районів
- Міста обласного підпорядкування
- Міста, селища міського типу
- Центри сільських Рад
- Села
- Території в межах районів, підпорядковані міськрадам

ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

КИЇВ	понад 1 000 000	Міста
ЛЬВІВ	від 300 000 до 1 000 000	
ЧЕРНІГІВ	від 100 000 до 300 000	
Коростень	від 30 000 до 100 000	
Балта	від 10 000 до 30 000	
Любомль	до 10 000	
Баранівка	понад 10 000	Селища міського типу
Соколівин	до 10 000	
Чорнобаївка	понад 10 000	Населені пункти сільського типу
Високе	до 10 000	

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НА ЕКОНОМІЧНИХ І ВОЄННО-ІСТОРИЧНИХ КАРТАХ УРЕ

КОРИСНІ КОПАЛИННІ

Родовища

- Кам'яне вугілля
- Буре вугілля
- Горючі сланці
- Торф
- Нафта
- Горючий газ
- Залізні руди
- Залізонікелеві руди
- Марганцеві руди
- Хромітові руди
- Ванадієві руди
- Титанові руди
- Нікелеві руди
- Вольфрамові руди
- Молібденові руди
- Алюмінієві руди
- Мідні руди
- Свинцеві руди
- Цинкові руди
- Срібні руди
- Поліметалеві руди
- Вісмутові руди
- Олов'яні руди
- Сурм'яні руди
- Ртутні руди
- Золото
- Платина
- Уранові руди
- Берилієві руди
- Азбест
- Графіт
- Слюда
- Фосфорити й апатити
- Барит
- Мишʼякові руди
- Сірка
- Пірити
- Сода
- Калійні солі
- Кухонна сіль
- Глауберова сіль
- Флюорит (плавиковий шпат)
- Магнезит
- Асфальт
- Гіпс
- Каолін
- Мармур
- Пемза
- Туфи
- Граніт
- Глини бентонітові
- Перліти, обсидіан
- Алмази
- Лазурит
- Коштовні камені
- Джерела мінеральних вод

ОСНОВНІ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

- На кольорових картах
- На текстових картах

- Чорна металургія
- Кольорова металургія
- Хімічна
- Нафтохімічна
- Нафтопереробна
- Машинобудування й металообробка
- Важке, енергетичне, транспортне машинобудування
- Електротехнічна й радіотехнічна
- Верстатобудівна та інструментальна
- Автомобільна
- Тракторна
- Сільськогосподарське машинобудування
- Суднобудування
- Лісова й деревообробка
- Целюлозно-паперова
- Виробництво будівельних матеріалів
- Цементна
- Скляна
- Фарфоро-фаянсова
- Легка промисловість
- Текстильна
- Трикотажна
- Бавовноочисна
- Бавовняна
- Шерстяна
- Лляна
- Виробництво штучного волокна й шовку
- Шовкова
- Шкіряна, хутрова, взуттєва
- Харчова промисловість
- М'ясна
- Маслоробна, сироварна, молочна
- Цукрова
- Консервна
- Спиртова
- Рибна
- Тютюнова
- Поліграфічна
- Різні галузі
- Центри первинної обробки бавовнику
- Центри первинної обробки льону
- Килимові промисли

Примітка. Розміри пучків промислових центрів (великих, середніх та ін.) дано умовно, для кожної карти окремо

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КУЛЬТУРИ

- Пшениця
- Жито
- Кукурудза
- Рис
- Просо
- Ячмінь
- Овес
- Бавовник
- Льон
- Хміль
- Коноплі
- Джут
- Садівництво
- Цукрові буряки
- Цукрова тростина
- Соняшник
- Олійні культури
- Тютюн
- Каучуконоси
- Цитрусові
- Чай
- Тропічні
- Виноград
- Манго
- Кава
- Какао
- Ананаси
- Земляний горіх
- Городництво
- Бобові
- Оливи
- Банани
- Кокосові пальми
- Фінікові пальми
- Олійні пальми
- Перець та ін. пряноші
- Ефіроолійні та лікувальні рослини
- Шовківництво

ТВАРИННИЦТВО

- Велика рогата худоба
- Вівці
- Каракулеве вівчарство
- Кози
- Свині
- Коні
- Оленярство
- Звірівництво
- Морський промисел
- Риболовні порти

ІНШІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- На кольорових картах
- На текстових картах

- Теплові електростанції
- Гідроелектростанції
- Атомні електростанції
- Нафтопроводи
- Газопроводи
- Продуктопроводи
- Межі районів спеціалізації сільського господарства
- Ліси
- Суві ліси
- Райони залягання вугілля

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ТА СКОРОЧЕННЯ НА ВОЄННО-ІСТОРИЧНИХ КАРТАХ

- Напрями ударів
- Що плануються
- Загальновійськових
- Танкових
- Кавалерійських
- Спільні дії загальновійськових і танкових уєднань
- Райони зосередження: а–загальновійськові, б–кавалерії
- Знищення оточеного угруповання
- Відступ військ
- Переміщення й передислокація військ
- Дії авіації
- Дії флотів

1-й УКР. ФРОНТ 17 ПА 8 гв. А	Радянські війська
ГР. АРМІЙ „ЦЕНТР" 6 ПФ 117 пд	Війська противника
одбр	Авіадесантна бригада
ак	Армійський корпус
А	Армія
бр	Бригада
бтд	Бронетанкова дивізія
гв.	Гвардійський
гск	Гірськострілецький корпус
ГР. гр.	Група
дес	Десант
д	Дивізія
кд	Кавалерійська дивізія
як	Кавалерійський корпус
КА	Кінна армія
КМГ	Кінно-механізована група
к	Корпус
мк	Механізований корпус
мд	Моторизована дивізія
мсбр	Мотострілецька бригада
ОР	Оборонний район
пд	Піхотна дивізія
ПА	Повітряна армія
пдк	Повітрянодесантний корпус
ВФ	Повітряний флот
Р	Резерв
сд	Стрілецька дивізія
ск	Стрілецький корпус
ТА	Танкова армія
тд	Танкова дивізія
тк	Танковий корпус
УД. А	Ударна армія
УР	Укріплений район
Ф	Флот
ФР.	Фронт

Примітка. На окремих картах у разі необхідності даються додаткові умовні позначення